

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

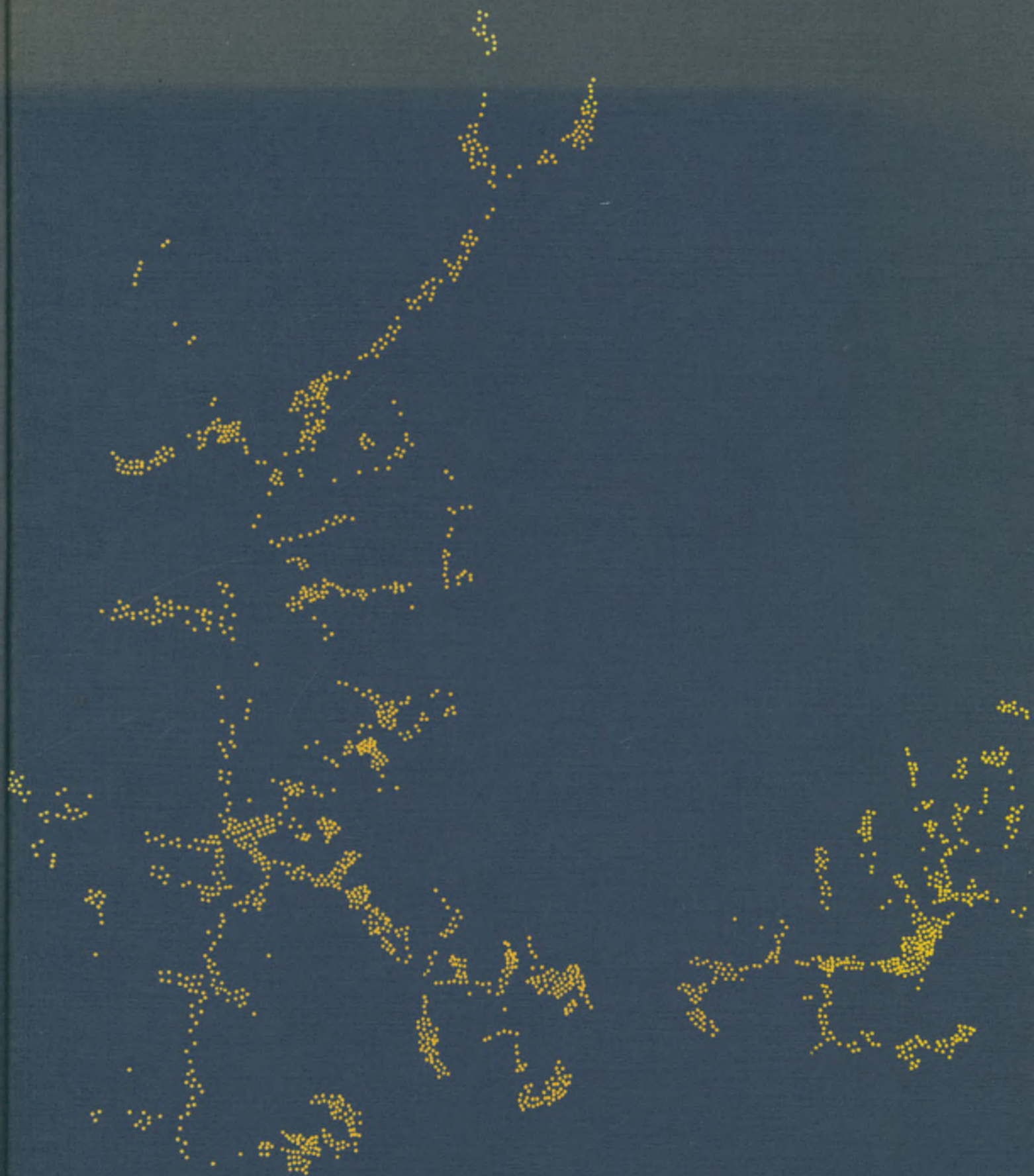
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Danmarks længste udgravning

Danmarks længste udgravning

Arkæologi på naturgassens vej 1979-86

Redigeret af Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat
Udgivet af Nationalmuseet og de danske naturgasselskaber
Poul Kristensens Forlag 1987

*Danmarks længste udgravning,
redigeret af Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat,
er blevet til i samarbejde med og med bistand fra*

Bevaringssektionen, Nationalmuseet
Danmarks Geologiske Undersøgelse
Dansk Naturgas A/S
Den Antikvariske Samling, Ribe
Det kgl. Bibliotek
Det Kulturhistoriske Centralregister
Direktoratet for fysisk planlægning, Københavns kommune
Esbjerg Museum
Forhistorisk Museum, Moesgård
Fyns Stiftsmuseum
Geodætisk Institut
Geologisk Institut, Aarhus Universitet
Gilleleje Museum
Haderslev Museum
Herning Museum
Holstebro Museum
Horsens Historiske Museum
Hovedstadsregionens Naturgas I/S
Institut for forhistorisk arkæologi, Aarhus Universitet
Kalundborg og Omegns Museum
Kemisk Institut, Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole
Kongas I/S
Konservatorskolen
Kulstof-14 dateringslaboratoriet, Nationalmuseet
Kulturhistorisk Museum, Randers
Køge Museum
Landbrugsministeriets Arealdatakontor
Matrikelarkivet
Morslands Historiske Museum
Museet for Næstved og Omegn
Museet for Thy og Vester Hanherred, Thisted
Museet for Holbæk og Omegn
Museet på Koldinghus
Museumstjenesten
Nationalmuseets 1. afdeling
Nationalmuseets 2. afdeling
Naturgas Fyn I/S
Naturgas Midt/Nord I/S
Naturgas Sjælland I/S
Naturgas Syd I/S
Naturvidenskabelig afdeling, Nationalmuseet
Poul Kristensen Grafisk Virksomhed
Rigsarkivet
Ringkøbing Museum
Roskilde Museum
Runologisk-Epigrafisk Laboratorium, Nationalmuseet
Silkeborg Museum
Skive Museum
Skjern-Egvad Museum
Skov- og Naturstyrelsen
Svendborg og Omegns Museum
Sydsjællands Museum, Vordingborg
Søllerød Museum
Varde Museum
Vejle Kulturhistoriske Museum
Vendsyssel historiske Museum, Hjørring
Vesthimmerlands Museum, Aars
Viborg Stiftsmuseum
Wormianum
Zoologisk Museum
Aalborg Historiske Museum

Danmarks længste udgravning
er udgivet af Nationalmuseet og de danske naturgasselskaber i
samarbejde med Poul Kristensens Forlag 1987.

Redaktion: Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat ved Johs. Hertz, Birgit Andersen, Bo Hansen, Mette Pernille Hertz, Kirsten-Elizabeth Høgsbro, Mogens Schou Jørgensen, Gerd Korsbæk, Bodil Leth-Larsen, Torben Malm, Ulla Moulvad, Trine Neble, Svend Nielsen og Jenny Schiøtz samt Dansk Naturgas ved Bo Maltesen. Redaktionen af de geologiske afsnit er sket under medvirken af Kristian Dalsgaard og Gunnar Larsen, Geologisk Institut ved Aarhus Universitet, og redaktionen i øvrigt er sket med bistand fra Susanne F. Christensen, Bente Gammeltoft, Annette Johnson og Birger Storgaard.

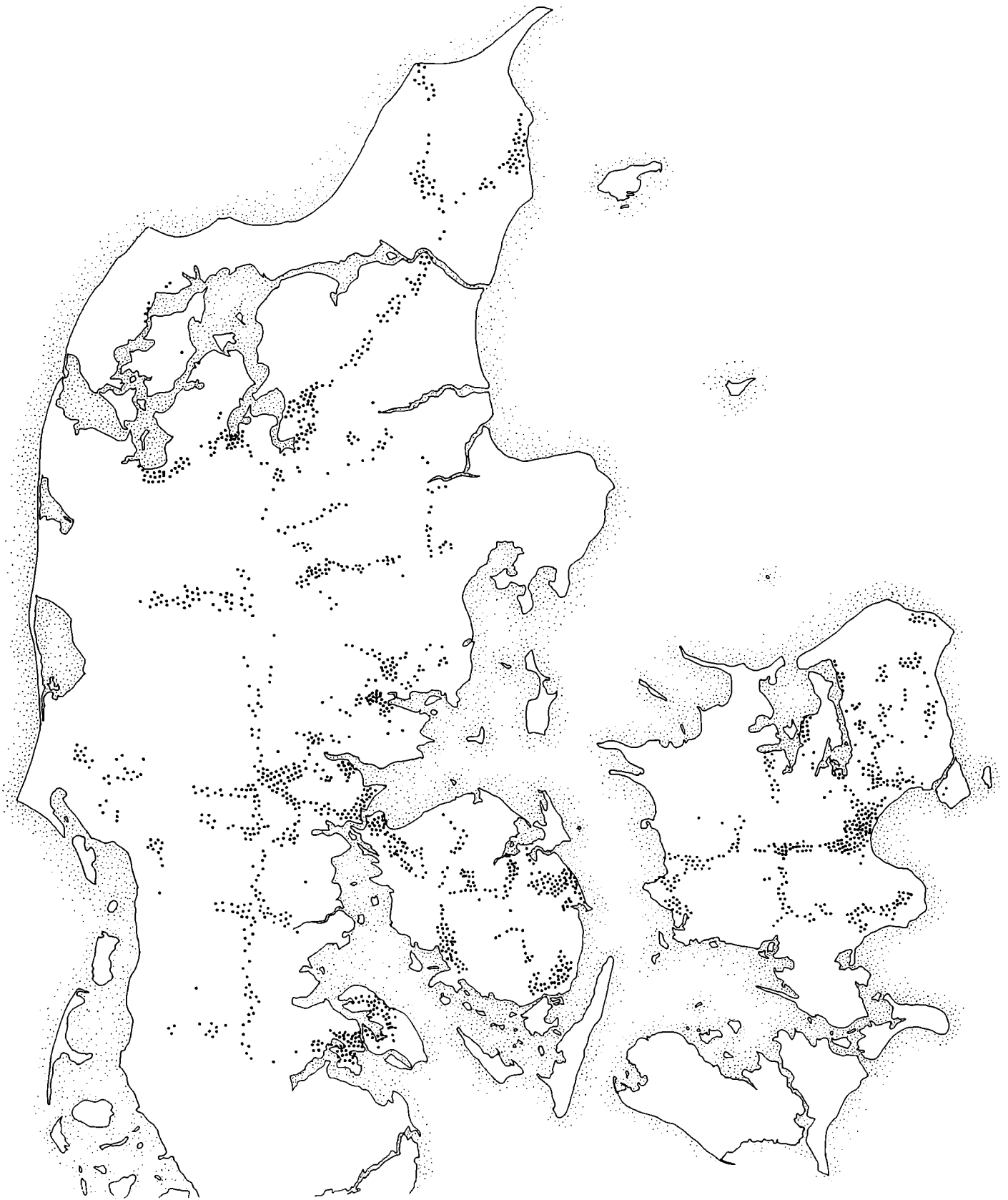
Sognekortene er udarbejdet af Ulla Moulvad og Trine Neble på grundlag af Geodætisk Instituts 1 cm kort, gengivet med instituttets tilladelse (A.404/85): Storstrøms amt (udg. 1982), Vestsjællands amt (udg. 1982), Hovedstadsområdet (udg. 1982), Fyns amt (udg. 1982), samt kortbladene 1111 (udg. 1979), 1112 (udg. 1985), 1113 (udg. 1985), 1114 (udg. 1984), 1115 (udg. 1984), 1116 (udg. 1983), 1211 (udg. 1987), 1212 (udg. 1986), 1213 (udg. 1986), 1214 (udg. 1986), 1215 (udg. 1984), 1216 (udg. 1983), 1217 (udg. 1983), 1313 (udg. 1985), 1315 (udg. 1984), 1316 (udg. 1983), 1317 (udg. 1983), 1318 (udg. 1983). Kortudsnittene er suppleret med naturgasledningernes placering efter naturgasselskabernes kortmateriale samt med numre og signaturer for fundsteder.

Bogen er sat med Baskerville hos Text Fotosats *1/s* og trykt på Uno-matt fra *Ås* De forenede Papirfabrikker hos Poul Kristensen Grafisk Virksomhed, Herning, Kongelig Hofleverandør.

ISBN 87-7468-215-6

Indhold

- Forord 5
Preface 7
Af Olaf Olsen, Axel Jørgensen og Holger Lavesen
- Om at finde skjulte fortidsminder – i tide 9
Af Birgit Andersen
- Johs. Hertz: Fortiden og loven, 10
Mogens Schou Jørgensen: Geofysiske forundersøgelser, 12
Niels Hartmann: Fosfatanalyse, 14
- Det sete afhænger af ... 21
Af Hans Chr. Vorting
- Et geologisk tværsnit af Danmark 25
- Kvartærgeologiske iagttagelser 25
Af Ib Marcussen
- Pedologiske undersøgelser langs naturgasledningen 31
Af Kjeld Rasmussen
- Danmarks oldtid – efter naturgassen 37
Af Bodil Leth-Larsen og Svend Nielsen
- Middelalder og nyere tid 64
Af Kirsten-Elizabeth Høgsbro
- Hus, landsby, bebyggelse 69
Af Ulf Näsman
- Huller i jorden 87
Af Svend Nielsen
- Lerkarskår i tusindvis 94
Af Jens-Henrik Bech
- Vagn Mejdahl: Termoluminescens-datering, 101
- Middelalderens keramik 107
Af Niels-Knud Liebgott
- Topografisk del 113
- Introduktion 116
- Sjælland 118
- Fyn 199
- Nordjylland 235
- Østjylland 264
- Vestjylland 360
- Sønderjylland 391
- Johs. Hertz: Middelalderligt stenbyggeri, 132
Marie Stoklund: Runestenen fra Snoldelev, 162
Jan Slot-Carlsen og Bent Ommen: EDB på udgravning, 256
Carsten Sønderby: Dendrokronologi, 305
Kirsten-Elizabeth Høgsbro: Anlægsarbejder og arkæologi, 308
Henrik Tauber: Kulstof 14-datering, 316
Charlie Christensen: Pollenanalyse, 359
Helge Brinch Madsen: Bronzestøbning, 372
Mogens Schou Jørgensen: Metaldetektorer, 400
Tove Hatting: Dyreknogler i arkæologiske udgravninger, 411
Grith Lerche: Højryggede agre og pløjesor, 417
- Litteraturhenvisninger 420
- English Versions and Summaries 423
- Registre 485
- Arbejdet fortsætter 500
Af Per Lysdahl

Forord

Et fornuftsægteskab

Dette værk er frugten af et otte år gammelt fornuftsægteskab mellem de danske naturgasselskaber og Danmarks arkæologer. En fornuftig og lykkelig alliance, der har været til gavn for begge parter. Ved at lade naturgasnettets tracéer undersøge for arkæologiske levn, før de store gravemaskiner kørte frem, har naturgasselskaberne undgået fatale forsinkelser i et anlægsprogram, der opererede med snævre tidsfrister. Arkæologerne har til gengæld kunnet gennemføre 'Danmarks længste udgravning' på et rimeligt økonomisk grundlag, og man har kunnet tilrettelægge undersøgelserne mere systematisk end sædvanligt ved arkæologiske nøddudgravninger.

Alliancen har i alle otte år fungeret harmonisk og tillidsfuldt. Naturligvis har der nu og da været problemer, men de har navnlig været knyttet til politiske beslutninger om ændret linieføring og kortere terminer, som har tvunget arkæologerne til at forcere undersøgelserne. Alt for ofte har man måttet sætte udgravningerne i gang, når det sene efterårs storme fejede hen over landet, og afslutte dem i kulde og sne. For de deltagende arkæologer har naturgasudgravningerne bestemt ikke været nogen dans på roser.

I udgravningsarbejdet har næsten alle

Danmarks arkæologiske museer været med. Koordinationen og den økonomiske administration af projektet lå først hos Fredningsstyrelsen, men overgik fra 1. januar 1983 til Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat. Begge har ført en til tider ganske hed diskussion med nogle af museerne om fordelingen af arbejdsopgaverne. Dette har dog ikke hæmmet arbejdet i felten, hvor alle har bestræbt sig for at gennemføre udgravningerne så betids, at naturgasselskabernes anlægsprogrammer kunne overholdes. Samarbejdets høje kvalitet afspejles også i udsendelsen af denne bog, der har mere end hundrede bidragydere og ikke kunne være blevet til uden en helhjertet og effektiv indsats fra museerne.

Resultaterne af de otte års arbejde er samlet i bogens katalog, der omfatter henved 1700 fundlokaliteter, de allerfleste ukendte for arkæologerne, før naturgasarbejdet blev indledt. På ca. 250 af disse steder er der foretaget egentlige udgravninger, især af hustomter og grave. Her er mange væsentlige nyfund fra oldtid og middelalder. Hvad der er bedst og vigtigst, må være en skønssag. Men mon ikke prisen bæres af det mærkelige kulthus med helleristninger fra bronzealderen, der er udgravet ved Sandagergård i Horns herred (s. 120)? Mage til det er i hvert fald ikke set før. Blandt andre fornemme fund vil jeg fremhæve

vikingegravene ved Snoldelev (s. 160), der knytter sig til en af Danmarks ældste runestene. Den næsten 3000 år gamle skat af bronze og guld fra Lindø på Fyn (s. 200) er det kosteligste genstandsfund. Og ingen bør forsømme at læse den ubetalelige beretning om den hovmodige landsknægt, der i 1627 fik en kugle i rumpen ved Skinders Bro (s. 298).

Nok så vigtigt er det imidlertid at anskue resultaterne af de mange undersøgelser som en helhed. Ved deres store antal vidner fundene om den arkæologiske rigdom i vort land. Selv om Danmark ligger højt, meget højt endda, blandt de lande, hvor der gennem generationer er foretaget en målbevidst registrering af arkæologiske fund og forekomster, er der tydeligvis langt igen, før vi ad arkæologisk vej får et blot nogenlunde dækkende billede af vore forfædres liv. De arkæologiske ressourcer synes nærmest udtømmelige.

Tak til naturgasselskaberne for det gode samarbejde, tak til alle de medvirkende arkæologer for slæbet, og ikke mindst tak til lederen af Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat, arkitekt Johannes Hertz, og hans medarbejdere, fordi de tog initiativet til denne nyttige bog og bragte ideen til udførelse.

Olaf Olsen

Rigsantikvar, Nationalmuseet

Ny viden om os selv

Oplevelsen af naturgassens indtog i Danmark har for de fleste været store gravemaskiner, jorddynger og svejsetog på march. Og bagefter igen grønne marker og en stribe mærkepæle, der viser, at her er lagt tusindvis af kilometer naturgasledning under den danske muld. Men med i billedet hører også den viden om vores fortid, som arkæologerne har skaffet os ved at gå foran naturgasledningen. Naturgas er dannet for mange millioner år siden og er så at sige energi fra fortiden til fremtiden. Bl.a. derfor har det

været naturligt for naturgasselskaberne at give plads for arkæologerne. Der har, som rigsantikvar Olaf Olsen beskriver det i sit forord, været situationer undervejs, hvor tidspresset for naturgasselskaberne har været stort og tålmodigheden måske tilsvarende lille. Naturgasselskaber regner jo ikke i århundreder ... Men arbejdet er blevet stoppet og ruter lagt om, hvis fortiden krævede det – ikke af pligt, men under det ansvar, der følger med at gennemgrave det meste af Danmark. Der har – som Olaf Olsen også skriver – været tale om et fornuftsægteskab, men med det element af glæde,

som bl.a. udgivelsen af denne bog er udtryk for. De knap 2000 arkæologiske fund, der er gjort langs Danmarks længste udgravning, rummer vel ikke sensationer og pragtstykker, men har gennem sit store antal og spredning over hele landet lagt en værdifuld alen eller to til vores viden om os selv. Bogen her er med til at sprede den viden, som naturgassens Danmark har skaffet os, også uden for arkæologernes kredse.

*Axel Jørgensen, Komgas I/S
Holger Lavesen, Dansk Naturgas A/S*

Preface

A Marriage of Convenience

This work is the fruit of an eight-year old marriage of convenience between the Danish natural gas companies and Danish archaeology. A sensible and happy alliance from which both parties have profited. By allowing the pipelineroutes for the natural gas network to be investigated for archaeological remains before the pipelines were dug, the natural gas companies have avoided fatal delays in a construction programme operating with narrow time-limits. The archaeologists, on their side, have been able to carry out 'Denmark's longest excavation' on reasonable conditions and have been able to prepare the excavations more systematically than is normally the case where archaeological rescue operations are concerned.

Throughout these eight years the alliance has worked harmoniously and trustingly. Naturally problems have arisen from time to time, but these have been caused mainly by political decisions involving alterations in the route of the pipelines and shorter time-limits, which compelled the archaeologists to work under severe time pressure. Much too often excavations have had to be initiated while late autumn storms swept the countryside and finished in frost and snow. For the participating archaeologists the natural gas excavations were certainly no bed of roses.

Nearly all the archaeological museums

in Denmark took part in the excavations. The responsibility for the co-ordination and financial administration of the project was first placed in the hands of The Ministry of the Environment, but was transferred to the Archaeological Secretariat of the State Antiquary from January 1st, 1983. Both have had discussions, sometimes quite heated, with some of the museums over the distribution of the excavation work. However, these disputes were not allowed to hold up the field work, where on the contrary everybody strived to complete the excavations on time in order not to endanger the construction programme of the natural gas companies. The high quality of this collaboration is also reflected in the preparation of this book, which has over one hundred contributors and could not have been realized without a whole-hearted and effective effort on the part of the museums.

The results of the work of eight years have been gathered in the book's catalogue comprising nearly 1700 sites, almost all of them unknown to archaeologists before the natural gas work was begun. On about 250 of these, actual excavations have been carried out, especially of settlement sites and graves. Many important new finds were made. The most important? That is a matter of opinion. Maybe the prize should go to the strange ceremonial house with Bronze Age petroglyphs excavated near Sandagergård on Sealand (p. 120)? At any rate, nothing

equal to it has been found earlier. Among other distinguished finds are the Viking graves at Snoldelev (p. 160) near the site of one of the oldest runic stones in Denmark. The nearly 3000-year old treasure hoard of bronze and gold from Lindø on Funen (p. 200) is the most precious of the finds of objects. And no one should miss the priceless tale of the haughty mercenary who in 1627 at Skinders Bridge in Jutland received a bullet in his behind (p. 298). However, it is even more important to look at the results of the many excavations as an entirety. The large number of finds bears witness to the archaeological abundance in our country. Although Denmark ranks high on the list of countries where a systematic registration of archaeological finds and features has been carried out for generations, we clearly have far to go before we have obtained even a tolerably comprehensive picture of the lives of our ancestors by means of archaeology. Archaeological resources seem to be virtually inexhaustible. My thanks go to the natural gas companies for their valuable collaboration, to all the participating archaeologists for their hard work and not least to the head of the Archaeological Secretariat of State Antiquary, Johannes Hertz, and his staff, for initiating this useful book and for the laborious accomplishment of the idea.

Olaf Olsen, State Antiquary,
The National Museum of Denmark

New Knowledge about ourselves

To most people the construction of the natural gas network in Denmark has been equivalent to large excavators, heaps of earth, and welding-teams on march. Afterwards again green fields and a line of posts show that here thousands of kilometres of natural gas pipelines have been dug into the Danish soil. But another aspect is the increased knowledge of our past which archaeologists have gained for us by working ahead of the natural gas network construction. Natural gas was formed many million years ago and is, in a manner of speaking, energy delivered from the past to the future. This is one reason

why the natural gas companies have found it obvious that archaeologists should precede them in the work. As mentioned by the State Antiquary, Olaf Olsen in his foreword, there were situations on route, when the natural gas companies were hard pressed for time and our patience may have been correspondingly small. Natural gas companies do not reckon with centuries ... But the work was stopped and routes of pipelines altered where demanded by the past – not because of any obligation to do so but in deference to the responsibility attached to digging our way through a large part of Denmark. Olaf Olsen is right when calling the co-operation a marriage of convenience, but it

has, nevertheless, held an element of joy – the publication of the present book being one of its manifestations. The nearly 2000 archaeological finds dug out along Denmark's longest excavation may not comprise sensations or showpieces, but thanks to the large number of finds and the fact that the whole country was sprinkled with them, we have had a valuable cubit or two added to our knowledge of ourselves. This book helps to spread the knowledge obtained through construction of the natural gas network in Denmark, also to people outside archaeological circles.

Axel Jørgensen, Komgas I/S
Holger Lavesen, Dansk Naturgas A/S

Om at finde skjulte fortidsminder – i tide

Af Birgit Andersen

Litteraturhenvisninger s. 20
English version p. 423

Numrene i artikler henviser til
Topografisk del s. 113 ff.

Fig. 1. De fredede fortidsminder er ikke blevet berørt af naturgasarbejdet. Bo Hansen fot. 1987.

Fig. 1. Protected monuments were not affected by the pipelines. Bo Hansen phot. 1987.

En dag i 1977 blev Rigsantikvarens Fortidsmindeforvaltning kontaktet af en ingeniør, der her forelagde en sag, der i de følgende ti år skulle involvere ikke så få mennesker.

Hans udgangspunkt var arbejdet med skitsering af et overordnet naturgasnet for Danmark. Det var som bekendt først i 1979, at Folketinget endeligt besluttede at lade størstedelen af landets energiforsyning være baseret på naturgas; men allerede nu var det klart, at dette projekt ville medføre et gigantisk og næsten landsdækkende gravearbejde. Det var netop dette, der bekymrede vores ingeniør, da han styrede mod Ny Vestergade i København. På dette tidspunkt var man ikke mindst i ingeniørkredse optaget af de problemer, der opstod, når et anlægsarbejde blev stoppet i henhold til loven for at give plads til en nærmere undersøgelse af et fortidsminde. Fundet af Vedbæk-gravene 1½ år tidligere var således stadig i frisk erindring, og med naturgasnettets 15-20 m brede arbejdsbælte på kryds og tværs af landet, kunne han levende forestille sig, hvor store hindringer man i værste fald løb ind i. Han var tilmed arkæologisk interesseret og kunne således heller ikke lide tanken om alle de kulturhistoriske værdier, der ville komme i fare.

Med sig havde han et oversigtskort, der viste ledningens forløb over en strækning på flere hundrede kilometer. Populært kaldtes denne første store transmissionsledning »det store H«, idet det geografisk gik fra Frøslev til Viborg, fra Nordsøen via Egtved, tværs over Fyn og videre fra Korsør til København. Endelig udgjorde en strækning fra Rødby til Helsingør det andet ben i H'et, men blev senere uaktuel.

Problemet var nu, om man allerede i projekteringsfasen kunne placere ledningerne med størst mulig hensyntagen til de fredede fortidsminder. Disse kunne man naturligvis lokalisere ret nøjagtigt. Derudover kom et betydeligt antal områder af arkæologisk interesse, hvor der tidligere var gjort fund. Det kunne være bopladser, overpløjede gravhøje eller enkeltfundne genstande. Disse lokaliteter var registreret i Nationalmuseets sognebeskrivelse og indtegnet tilligemed de fredede på oversigtskort. Her var altså endnu en pæn portion oplysninger, som man kunne inddrage i planlægningen. Endelig var det sidste spørgsmål tilbage: med et anlægsarbejde af denne størrelse kunne man så få en nogenlunde kontinuerlig arbejdsgang uden konstante afbrydelser, når objekter af arkæologisk interesse dukkede op? Man aftalte at overveje disse problemer og derefter ved et møde komme med et bud på en løsningsmodel. Den erfaring, man havde med systematiske, arkæologiske forundersøgelser i forbindelse med anlægsarbejder, stammede hovedsageligt fra anlæggelse af større vejforløb især motorveje. Man kunne derfor ved det efterfølgende møde give et overslag på hvor mange fortidsminder, der statistisk set ville blive påtruffet under arbejdet, og man kunne samtidig foreslå en forundersøgelingsprocedure, der på den ene side kunne »garantere«, at anlægsarbejdet ikke vil blive stoppet. Der skulle i alt fald et helt usædvanligt fund til, for at den situation kunne opstå, og på den anden side kunne arkæologerne sikres tid til at kontrollere gastracéerne såvel arkivalsk som i marken. Man aftalte at lade den N-S-gående ledning fra Frøslev til Egtved være prøveklud for denne procedure.

Personalemæssigt krævede de nye opgaver en udvidelse. Der ansattes to medarbejdere udelukkende til at arbejde med en grafisk kortlægning af fortidsminderne. Der investeredes senere i et elektronisk koordinatmåleudstyr, som de kunne betjene sig af. Der blev endvidere ansat arkæologer til projektets faglige og økonomiske styring, en koordinator samt senere en regnskabskyndig medarbejder.

Ved de indledende arkivalske arbejder viste der sig forskellige vanskeligheder. Det var aftalen, at der i et 700 m bredt bælte rundt om gasledningen indtegnedes de fortidsminder, man kendte til. Med grønt markeredes de fredede. Med rødt afsattes resten; endvidere skulle fortidsminderne beskri-

Fortiden og loven

I Danmark er alle »jordfaste« fortidsminder beskyttet ved lov; beskyttelsen kan være varig eller midlertidig. Den varige beskyttelse omfatter ikke alene almindeligt kendte fortidsminder, som »kæmpe«høje, dysser og jættestuer, ruiner af borge, kirker og klostre m.m., men også mange mindre iøjnefaldende – milepæle og andre særlige sten, volde og kanaler m.m. – ja, endog en hel del fortidsminder, som slet ikke længere er synlige, men ligger skjult under jorden. I sidstnævnte tilfælde vil de pågældende fortidsminders tilstedeværelse altid være tinglyst på de pågældende ejendomme. Bestemmelserne om sådanne »fredede« fortidsminder, hvoraf der nu er ca. 30.000, findes i naturfredningsloven.

Her fandtes også, da naturgasprojektet indledtes, bestemmelserne om midlertidig beskyttelse af andre fortidsminder (den daværende § 49), men disse bestemmelser blev i 1984, i øvrigt uændrede, overført til Lov nr. 291, i daglig tale kaldet museumsloven, hvor de findes under § 26.

Efter disse bestemmelser skal enhver, som ved jordarbejde – landbrug, byggeri, vej- og ledningsarbejde m.v. – kommer i berøring med jordfaste fortidsminder, indstille arbejdet og anmelde fundet til rigsantikvaren; i praksis sker dette oftest gennem det nærmeste arkæologiske museum. Anmelderen har krav på hurtigst muligt at få at vide, om arbejdet kan genoptages, eller om der først skal foretages en arkæologisk undersøgelse. Bestemmelserne omfatter alle de faste fortidslevn, som ikke er fredet i henhold til naturfredningsloven; de sidstnævnte må jo slet ikke røres uden særlig tilladelse, som kun gives i meget sjældne tilfælde.

Den midlertidige beskyttelse gæl-

der således både hidtil ukendte fortidsminder og sådanne som kendes, men ikke anses for fredet enten p.gr.a. deres bevaringstilstand, hidtidig benyttelse eller manglende afgrænsning. I øvrigt er museumslovens fortidsmindebegreb noget rummeligere end naturfredningslovens, jfr. f.eks. bopladserne som er naturgasundersøgelsernes dominerende fundgruppe.

Beslutes det, at der skal foretages en undersøgelse, skal den være afsluttet senest et år efter anmeldelsen af fundet. Undersøgelsen bekostes af det offentlige, d.v.s. rigsantikvaren eller den offentlige myndighed, som det pågældende arbejde eventuelt udføres for. Hvis det drejer sig om f.eks. landbrug, betales der erstatning for det indtægts-tab, afbrydelsen af arbejdet medfører for en privat ejer. Derimod ydes der ikke erstatning i forbindelse med arbejder ud over den hidtidige drift, altså ikke for afbrydelse af bygge- og anlægsarbejder af næsten enhver art.

Den beskyttelse, samfundet således yder fortidens arkæologiske spor, kan altså have ubehagelige følger for den uheldige »finder« – uanset hvor smidigt rigsantikvaren med museernes hjælp end administrerer bestemmelserne. Ved større anlægsarbejder med store, moderne maskinparker involveret kan de økonomiske konsekvenser af en ufrivillig standsning være drastiske. Ved sådanne arbejder foretages derfor efter aftale med anlægsmyndighederne næsten altid forundersøgelser for i tide at finde og derefter undersøge de fortidsminder, som vil blive berørt. Mest konsekvent er denne fremgangsmåde hidtil blevet gennemført i forbindelse med naturgasnettet, hvad denne bog er udtryk for.

Ovenstående gælder som sagt de

faste fortidslevn. Om genstande findes der bestemmelser to steder i museumsloven. I § 26 hedder det således, at genstande, der findes i forbindelse med et fortidsminde, kan forlanges afleveret til rigsantikvaren; hvis der foretages en undersøgelse af fortidsmindet, vil dette normalt ske – genstandene er jo vigtige for forståelsen af de pågældende anlæg. Hvad der i øvrigt findes af genstande, uden sammenhæng med faste anlæg, vil ikke kunne inddrages, og det er formentlig meget godt for den almindelige arkæologiske interesse. Der er dog en vigtig undtagelse: fund af danefæ.

De over 300 år gamle bestemmelser om danefæ er nu indarbejdet i museumslovens § 27. De omhandler »genstande fra fortiden, herunder mønter, der er fundet i Danmark, og hvortil ingen kan godtgøre sin ret som ejer ... såfremt de er forarbejdet af værdifuldt materiale eller har særlig kulturhistorisk værdi«. Danefæ tilhører staten og skal afleveres til rigsantikvaren, som udbetaler en godtgørelse til finderens. Lindø-depotet (nr. 440) er et meget smukt danefæ-fund.

For fuldstændighedens skyld skal nævnes, at der findes særlige beskyttelsesbestemmelser både for anlæg og for vrage og andre genstande på havbunden og i søer og vandløb (naturfredningslovens § 49 og museumslovens § 28). Hvor naturgasledninger har passeret vandarealer, har der derfor også i visse tilfælde været foretaget forudgående undersøgelser.

Johs. Hertz

Litt.: O. Olsen 1984; Hertz 1979; 1985.

English version p. 428

Fig. 2. Arkæologen går søgende henover marken, mens jorden er fri for afgrøde. Bo Hansen fot. 1987.

Fig. 2. The archaeologist searches the field while the soil is free of crops. Bo Hansen phot. 1987.

ves, hvilket skete via Nationalmuseets sognebeskrivelsesarkiv, men det var imidlertid ret upraktisk, at de kort, man modtog fra gasselskaberne var i målestok 1:25.000 (såkaldte 4 cm-kort), mens de kort, museet arbejdede med, var i 1:20.000. Tillige var de forældede, så at man knapt kunne regne med vejforløb, huses placering eller jernbanestrækninger. Arkiverne var heller ikke altid ført ajour. Ikke alle fundoplysninger var kommet ind, og derudover kom simple fejlplaceringer af fortidsminderne. Opgaven blev således en anledning til at få nogle af disse mangler udbedret. Nationalmuseets sognebeskrivelse er i den mellemliggende periode blevet overført til en central EDB-registrering kombineret med afsætning af lokaliteter på 4 cm-kort. Så dette arbejde er gjort nemmere.

Efter det indledende skrivebordsarbejde skulle feltarkæologerne i gang. Af dem ansattes tre personer, der i første omgang opsøgte de fortidsminder, der ifølge arkiverne skulle befinde sig i faretruende nærhed af gasledningen. Fortidsminderne blev indmålt og beskrevet, og der blev taget stilling til det allervigtigste spørgsmål: hvorvidt de blev berørt af gasledningen. Herefter kunne gasselskabet vælge at flytte ledningen eller bevare den og dermed betale for en undersøgelse af fortidsmindet.

Når gastracéet endeligt var fastlagt og sat af i landskabet med pæle, måtte de tre feltarkæologer ud igen. Denne gang for at rekonoscere, og hovedformålet med en rekognoscering er at finde de arkæologisk interessante lokaliteter i så god tid som muligt. Man gennemvandreri arbejdsbæltet mark for mark med næsen og øjnene rettet mod plovfurerne. Zig-zag'er lidt fremad for at dække hele arealet. Prøver samtidig at danne sig et overblik over de terrænmæssige forhold på stedet. Er de naturlige forudsætninger for en fortidig bosættelse til stede, skærpes opmærksomheden. Det vil primært

Geofysiske forundersøgelser

Forud for en arkæologisk udgravning er det ideelt at vide mest muligt om, hvad der kan forventes af anlæg og fund, en måde at skaffe sig disse informationer på, er geofysiske sporingsmetoder.

Ved sådanne målinger – prospektering – benyttes fysiske metoder, der kan afsløre variationer i de øverste jordlag. Det kan være måling af jordlagenes elektriske modstand, deres magnetiske variationer eller være seismik, d.v.s. kortlægning af udbredelsesmønstret for impulser fra jorddrystelser, evt. blot fremkaldt ved at slå med en stor hammer på en metalplade lagt på jordoverfladen. Tilbagekastning af impulser benyttes til vands i ekkolod og på land i georadar.

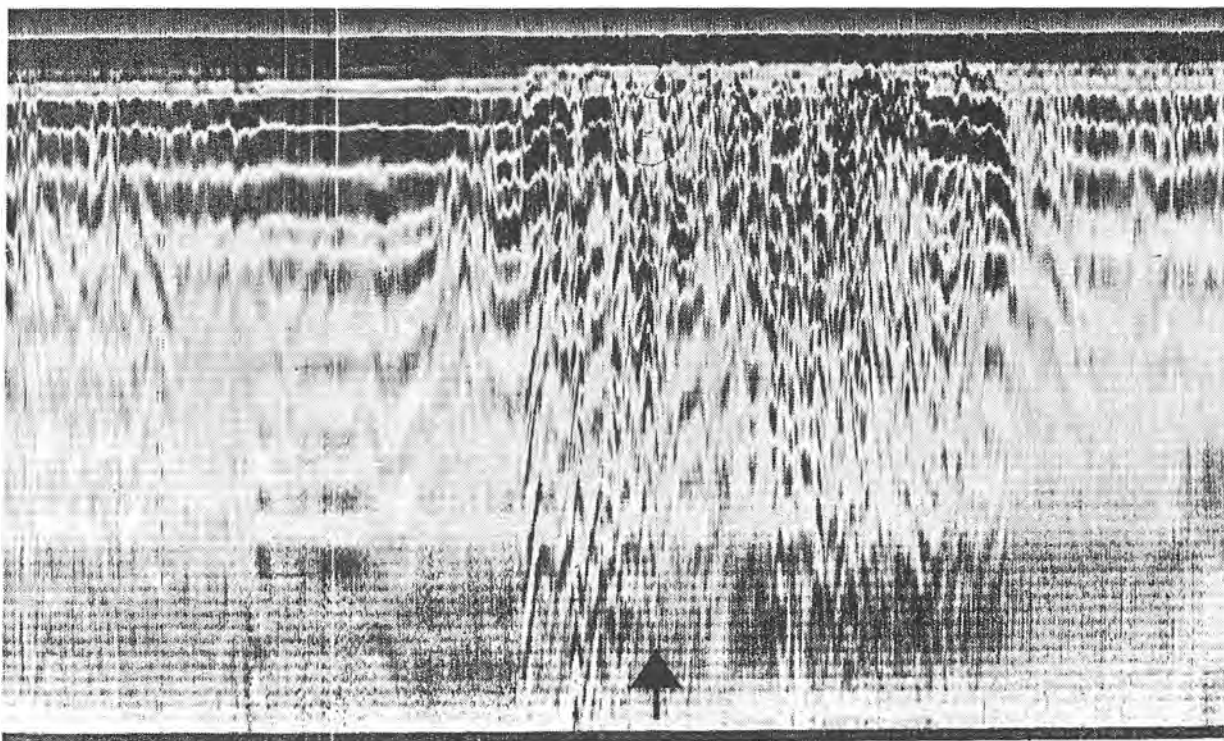
Ved planlægning af naturgasudgravningerne undersøges mulighederne for at udnytte prospektering i de indledende faser og der var lejlighed til forsøg med forskellige metoder. Når geofysiske forundersøgelser ikke blev en fast rutine i udgravningsarbejdet skyldes det, at uanset hvor nye og hurtigtarbejdende instrumenter der anvendes, er de underlagt prospekterings princip, der er, at man ved en metode søger afvigelser i jordlagene i forhold til omgivelserne og i forhold til det normale. De afvigelser, man på denne måde kortlægger er enten naturlige eller menneskeskabte, men det er umuligt uden videre at skelne mellem de

to former for variationer, man må derfor ved borerer eller mindre udgravninger kontrollere, hvad den pågældende afvigelse er. Det her viste eksempel er fra et forsøg med georadar og er en ca. 50 m lang måleprofil over en pløjemark på moræneler, et terræn, som ville vise metodens egnethed til eftersøgning af arkæologiske levn forud for naturgasnedlæggelsen. De mange afvigelser på udskriften skyldes sten og skift i morænenes grus- og sandlommer, en efterfølgende fladeafdækning viste kun ét menneskeskabt objekt i hele profilen: en meterstor, udaterbar grube med muldblandet fyld og enkelte håndstore sten, markeret med en pil på udtegningen. Det er således ikke til rekognoscering efter løst og fast, at de geofysiske prospekteringsmetoder er egnede i arkæologisk sammenhæng, hvorimod de har vist sig at være ypperlige hjælpemidler ved undersøgelse af større anlæg og ved kortlægning af terrænmæssige forhold.

Penduler, bøjede metaltråde, pilekviste m.m. hævdes anvendt med held til kortlægning af arkæologiske anlæg. De hører imidlertid ikke ind under geofysisk prospektering, da sådanne målinger er klart definerede metoder, hvor f.eks. målinger over samme sted med samme instrument skal kunne gentages af forskellige personer med samme resultat. Nogle af de ikke-geofysiske metoder kan indeholde elementer, der ligger uden for vor erkendelse, men mange har ved kontrolerede målinger vist sig at være rent fiktive.

Mogens Schou Jørgensen

Litt.: J. T. Møller et al. 1984.

English version p. 429

Fig. 3. Under prøvegravningen skraber rendegravemaskinen overjorden af, så evt. bevarede anlægsspor kan iagttages. Karsten Kristiansen fot. 1986.

Fig. 3. During the test excavation the excavator scrapes off the top soil, so that the preserved traces of constructions can be observed. Karsten Kristiansen phot. 1986.

sige, om der har været adgang til vand, men en god let sydvendt skråning har også været attraktiv. Man kan sætte en prøvegravning i gang alene ud fra fornemmelsen, af, at her har der været oplagt for menneskelig aktivitet i oldtiden. Andre gange – som oftest – er det dog de fund, der gøres på stedet, der bestemmer, om en videre undersøgelse er nødvendig. Blader man om i denne bogs topografiske del og studerer rekognosceringsfundene, støder man på betegnelser som »flintplet«, »opløjede trækulspletter«, »koge-gruber«, »keramik« eller »brændte sten«. Det er vel nogle af de hyppigst forekommende fundkonstellationer. Flintpletter kan bestå udelukkende af afslag, d.v.s. affaldet fra tilvirkning af flintredskaber. Er de retoucherede, vil det sige, at der er tilføjet en æg som på en kniv. Flintpletten kan også være suppleret med redskaber især skrabere og flækker, sjældnere fragmenter af økser, segle og lignende. De sorte pletter på marken kan være resultat af plovens ødelæggelse af ildsteder, herfra kan også de brændte sten stamme; de er karakteristiske ved at være skørnede og porøse af den stærke varme. Med deres kraftige varmeafgivning kan de have været anvendt i madlavningen til mörning af kød, og det er derfor, vi tolker de gruber, hvori de findes, som koge-gruber. Flint, der ligeledes har været under stærk varmpåvirkning, bliver hvid eller blålig og er tydeligt krakeleret. Fine bopladsfund som f.eks. Ragnesminde (nr. 114) og Larsbjerggård (nr. 112) er fundet ud fra brændt flint og lidt afslag på overfladen kombineret med en god topografi.

Den keramik, der findes under rekognoscering, består kun sjældent af store, flotte skår. Hyppigst er der tale om bittesmå stykker af størrelse som en enkrone og nedefter. Findes der stykker med ornamentik eller karakteristiske dele som f.eks. rand eller hank, kan man måske give en datering af fundet, men som hovedregel er det sjældent, at et rekognosceringsfund er dateret. I den topografiske del vil man dog finde en del rekognosceringsfund omtalt som »neolitisk flintplet« eller »boplads, muligvis jernalder«. Dette er rekognoscørens skøn, som igen udspringer af vedkommendes erfaring og sammenligningsgrundlag. Det samme kan siges om en betegnelse

Fosfatanalyse

Som det fremgår andet steds har man ved rekognosceringsarbejder inden for dansk arkæologi helt dominerende benyttet sig af den traditionelle overfladerekognoscering.

En lang række velkendte faktorer kan dog besværlig- eller direkte umuliggøre dennes gennemførelse, og der ville således i mange tilfælde være behov for at inddrage alternative metoder i rekognosceringsarbejdet. Sådanne metoder er dog oftest meget tid- og ressourcekrævende. For fosfatanalysens vedkommende kan dog spot test analysen grundet lave omkostninger være et realistisk alternativ.

Til spot test analysen kræves kun minimale jordprøver, og disse kan, noget afhængig af jordbundstype, med rimelig lethed udtages med tynde jordprøvebor af en længde op til ca. 1,2 m. Udtagning af jordprøver med bor til efterfølgende fosfatanalyse er ikke underlagt nær de samme begrænsninger, som er gældende for den traditionelle overfladerekognoscering. Skovbevoksning vil vel sjældent udgøre nogen alvorlig hindring for udtagning af boreprøver, græsbevoksning eller stubmarker endnu mindre om overhovedet nogen, ligesom det kan være svært at se, hvordan de skiftende årstiders varierende lysforhold skulle få nogen negativ indflydelse. På marker med afgrøde vil man kun være forhindret i at udtage prøver i det omfang markens ejer nægter adgang. Ofte vil man dog kunne få tilladelse til at udtage prøver et godt stykke tid udover det tidspunkt, hvor man med rimeligt udbytte kan afsøge marken for bopladsindicerende genstande, og ved anvendelse af bor vil man også kunne nå ned til, og udtage prøver fra evt. dækkede kulturlag.

Et er dog, at man rent fysisk er i stand til at gennemføre analyse under en lang række forhold, som er ugunstige for traditionel rekognoscering, men kan man stole på og bruge de analyseresultater, man får?

Vurderet på baggrund af resultater herhjemme fra, men helt afgørende på baggrund af fosfatanalysens anvendelse i vore nabolande,

må spørgsmålet besvares med et både og. Resultaterne har i flere tilfælde været skuffende, men på den anden side også så tilpas mange gange positive, at man bestemt ikke kan tillade sig at negligere metoden, hvilket jeg skal forsøge at underbygge med følgende resultater fra en gasgravning ved Voel (lb.nr. 1072).

På lokaliteten Katrinelund/Amerikavej blev i forbindelse med udgravningen udtaget ca. 150 jordprøver til bestemmelse af fosfatindhold. Prøverne blev af lektor Finn Christensen analyseret på Silkeborg Museum, og pladsen viste sig herved at have et på sine steder endog meget markant fosfatindhold. Fosfatvariation: 165-1243 ppm svovlsyreopløselig fosfat.

Det var derfor oplagt at foretage en sammenlignende spot test analyse på den tiloversblevne jord fra de laboratorieanalyserede jordprøver.

Ved spot test analysen viser jordens indhold af fosfat sig ved blåfarvning på et stykke filterpapir. Den varierende farvningsintensitet vurderes visuelt f.eks. med en skala fra 0 til 5, med 0 for prøver uden farvning og 5 som kraftigste blåfarvning, ideelt set størst fosfatindhold.

Det var meget tilfredsstillende at iagttage, at der, på trods af spot testens noget subjektive karakter, var en rimelig overensstemmelse mellem resultaterne af de to analyseserier fra Katrinelund, ikke således at forstå, at f.eks. spot testens 5-ere alle (iflg. laboratorieanalyserne) havde højere ppm-værdi end spot testens 4-ere, men således, at spot testens resultater i rimeligt omfang afspejlede det fosfatspredningsbillede, som aftegnede sig ud fra laboratorieanalyserne. Dette kan eksemplificeres med analyseresultaterne af 20 jordprøver udtaget ud for de tagbærende stolper i et ca. 35 m langt hus. På figuren, med den skematiserede udtægning af langhuset, er ppm-værdierne markeret ud for de stolpehuller fra hvis nærhed jordprøverne blev taget, - spot test fosfattallene er anført inden for stolpehulsmarkeringerne.

Her udpeger begge analyser øst-

Øst

645	③	④	620
571	④	④	733
695	③	④	624
194	②	②	207
362	③	④	449
241	②	①	255
379	③	②	357
323	②	②	294
198	②	①	256
341	③	③	389

Vest

enden af huset som det mest fosfatberigede, hvilket selvfølgelig ville være fristende at tolke som angivelse af staldende. En sådan tolkning forudsætter dog en mere detaljeret undersøgelse end her er tilfældet.

Det ud fra et rekognosceringsmæssigt synspunkt mest interessante resultat er dog, at Katrinelundsbebyggelsen, som dateres til en periode (3.-5. årh.), hvor bebyggelsen gennemgående er svær at erkende ved overfladerekognoscering, altså markerer sig i landskabet med højt fosfatindhold. Katrinelund står i så henseende ikke isoleret, da der også ved en spot test analyse over dele af Hjemsted banke i gentagne tilfælde kunne konstateres højt indhold af fosfat i områder med bebyggelse helt overvejende fra 3.-6. årh.

Metoden bør således have interesse dels til at lokalisere eventuelle bopladsområder på topografisk særligt egnede lokaliteter, dels som supplement til prøvegravning og endelig til hurtig detailundersøgelse i forbindelse med udgravning.

Niels Hartmann

Litt.: Bakkevig 1981; Hartmann 1984; 1986.

Fig. 4. En håndfuld bearbejdet flint opsamlet på markoverfladen. Bo Hansen fot. 1987.

Fig. 4. A handful of worked flint picked up from the surface. Bo Hansen phot. 1987.

som »boplads«, der jo ikke udspringer logisk af overfladefundet i sig selv, men derimod er en følgeslutning baseret på en lang række andre undersøgelsesresultater. For at en lokalitet kan kaldes boplads, indgår der elementer som oppløjede gruber eller i det mindste brændte sten i kombination med brændt flint, keramik og flintgenstande. Et bredt sammensat materiale afspejlede en formentlig varieret fortidig aktivitet på stedet.

Alle disse iagttagelser bliver noteret ned, indtegnet på et kort og, hvis det er muligt, samlet op og taget hjem. Her som ved andre undersøgelser gælder det, at hvad der ikke er observeret ude i marken, kan der ikke rettes op på derhjemme. Det er i felten, det egentlige arbejde gøres.

Men tilbage til de tre arkæologer, der rekognoscerede Frøslev-Egtved. Efter at deres feltarbejde var overstået, udvalgte de på baggrund af deres notater et antal lokaliteter, som de mente burde undersøges nøjere. De første af disse gravninger, der – fordi de som oftest er små og af kort varighed – kaldes prøvegravninger, blev sat i værk i december 1979. Årstiden var vel ikke den, enhver arkæolog drømmer om, men undersøgelserne skulle af forskellige årsager (vistnok især økonomiske) så vidt muligt overstås inden årets udløb. Hovedkvarteret, hvor også de tre rekognoscører holdt til, var Haderslev Museum. Endvidere ansattes ti studenter og to magistre, der i små hold på hver to personer samt en gravemaskine gik i gang.

På trods af den sene årstid var vejret ikke specielt koldt, men så gråt og fugtigt, at rendegravemaskinerne af og til kørte fast, når de blev dirigeret ned i blød engjord. De viste sig nu som senere at være eminente til at krabbe sig fri igen. Imens graveholdene gik i gang med de praktiske undersøgelser, planlagde og koordinerede de to magistre holdenes geografisk set spredte arbejde, samtidig fungerede de som serviceorgan. De skaffede varmeapparater til skurvognen, vintermåtte til sarte fund, varmt tøj og materiale samt sørgede for transport imellem pladserne og dermed kommunikation.

En uge før jul brød en snestorm imidlertid løs, og resten af arbejdet frem til den 21. december udførtes i sne og bidende kulde. Varmen fik man igen om aftenen på Hellevad kro, hvor alle boede, og hvor dagens resultater diskuteredes, og den næste dags arbejde blev planlagt. Da juleferien nærmede sig, var ikke alle pladser færdigundersøgt, men udgraverne samledes på museet, hvor rekognoscørerne præsenterede deres fund og omvendt blev informeret om prøvegravningsresultaterne. Her fik man således de første overraskelser over forholdet mellem fund på overfladen og i undergrunden.

Denne vinterkampagne, som vi kalder den, var i det hele taget den første erfaring, man fik med det nye arbejde i felten. Samarbejdet mellem naturgasselskaberne og de antikvariske myndigheder fortsatte, bl.a. fordi fundmængden her i Sønderjylland havde været så stor, at det var helt klart, at et samarbejde om forundersøgelser kunne betale sig for begge parter. Men meget blev alligevel ændret, efterhånden som arbejdsgangen kom ind i den endelige, faste rutine. Proceduren med hele den arkivalske side af sagen fortsatte, som den var startet. Arkæologerne modtog oversigtskort med indtegnet gasledning til arkivalsk kontrol, hvorefter kortet returneredes med påførte fortidsminder. Når ledningen var klar til rekognoscering, fik rekognoscøren tilsendt fotokort i 1:4.000, ud fra hvilket det er nemt at orientere sig i terrænet, og så gik alt som beskrevet tidligere.

Det var ved prøvegravningsfasen, at proceduren ændredes. Man gik bort fra de mange små gravehold, fordi de økonomisk set ikke var ideelle. Det var nu den samme person, der udførte rekognoscering og prøvegravning, og der var kun een arkæolog og een rendegravemaskine om hver prøvegravning. Denne konstellation klarede tit alle prøveundersøgelserne på en strækning. Til gengæld udvidedes arkæologgruppen gradvis til at omfatte fem feltarkæologer, der mere eller mindre fast arbejdede i hver sin del af landet.

Fig. 5. Ved selve udgravningen bliver det fundne anlæg undersøgt og registreret meget omhyggeligt. Bo Hansen fot. 1985.

Fig. 5. During the excavation the find is examined and registered with care. Bo Hansen phot. 1986.

Opstod der imidlertid et akut arbejdspress et bestemt sted, kunne de fem personer dog dirigeres derhen, hvor behovet var størst.

Endelig blev også udførelsen af den enkelte prøvegravning ændret. Hvor hvert gravehold under vinterkampagnen havde rådet over et komplet graveudstyr, der ud over de elementære redskaber som skovl, graveske, landmålerstokke, stikker, målebånd, søm, sejl garn, plastikposer, fundæsker o.l. også indeholdt fotoapparat, vinkelprisme og nivellerapparat, gik man nu over til en enklere opmåling og registrering. F.eks. skønnede man, at det ikke var nødvendigt at fotoregistrere i så høj grad. Det ville der komme for mange intetsigende, ens billeder ud af. Foruden landmålerstokkene blev lommebog, målebånd og kvadreret tegnepapir de vigtigste og helt uundværlige hjælpemidler.

Samarbejdet fortsatte, og udover D.O.N.G. kom der nu også aftaler i stand med Naturgas Syd, Naturgas Midt/Nord og naturgasselskaberne for Fyn, Sjælland og Hovedstadsområdet. I det daglige blev det til en god og effektiv kontakt mellem arkæologer og projekterende ingeniørfirmaer. Ledningerne, der arbejdedes på, var transmissionsledningen og de store overordnede fordelingsnet, der forbinder denne med de lokale net (distributionsnettene). Disse sidste er der kun undtagelsesvis udført undersøgelser på, og dette gælder også for afgreningerne, som er fordelingsledninger, der ender blindt. Der er tid efter anden indgået en særftale, hvis disse har

Arkæologi og naturgas

Fig. 6. Forsiden af den folder arkæologer og naturgasselskaber har sendt ud til de berørte lodsejere. Henning Ørsnes del. 1980.

Fig. 6. The front page of the folder sent to the land owners by the archaeologists and the natural gas companies. Henning Ørsnes del. 1980.

passeret åben mark eller en middelalderlig bydel. I den topografiske del, side 113 ff, kan ses omtale af sådanne undersøgelser f.eks. fra Køge (nr. 108) og Slingerup (nr. 30).

Mange af disse undersøgelser involverer jo så sandelig en tredje part, nemlig lodsejerne. Hvor de næppe bemærker rekognosceringen, får de pludselig prøvegravningen ind på livet for slet ikke at tale om, hvis det bliver aktuelt med en større udgravning. Både gasselskab og arkæologer har et stort behov for et godt forhold til lodsejerne. Det er for alle parter en ubehagelig situation at bede om at måtte grave i en mark med afgrøde. For at lette kontakten og informationen inviteredes arkæologer tit med til lodsejermøde for at fortælle om forundersøgelsernes karakter og omfang. Senere sendtes der breve specielt til de lodsejere, der blev berørt af en gravning. Alle blev kort inden undersøgelsens start kontaktet pr. telefon for at aftale nærmere om, hvornår det passede bedst og iøvrigt rydde misforståelser af vejen. Nogle af de almindeligste opstod med hensyn til prøvegravningens varighed. Det er jo en kort undersøgelse på en halv til en hel dag, de færreste strækkende sig over et par dage. Den anden opfattelse, man mødte, var frygten for, at der blev gravet så dybt, at muldlaget og undergrundsmaterialet blev blandet sammen. Det er normalt ikke tilfældet, idet arkæologer kun har brug for at fjerne pløjelaget for at se, hvad der er bevaret i undergrunden. De fleste lodsejere er meget positive, når de har fået disse forsikringer.

Jeg har tidligere nævnt, hvilke redskaber, arkæologer har med sig på en prøvegravning. Men hvad sker der så ude i marken? Det areal, der ønskes undersøgt, markeres med landmålerstokke, hvorefter rendegravemaskinen trækker mulden af ned til undergrunden. Der kommer således til at stå en eller flere grøfter i knap to meters bredde og gennemsnitligt 50 meters længde alt efter mængden af anlægsspor. Formålet er naturligvis primært at kontrollere, om der er bevaret fortidige anlæg, og dernæst hvor stort et areal disse levn strækker sig over, kan de dateres, og hvilken type fund er der tale om. Er det en boplads med huse, er det gruber og da til hvilket formål, er der eventuelt grave o.s.v. De ovennævnte anlæg er da som oftest stolpespor og gruber med eller uden keramik. Alt bliver tegnet og beskrevet. Eventuelle oldsager tages med hjem, og grøfterne dækkes til. Hvor anlægssporene er for få eller for dårligt bevaret, er denne undersøgelse tilstrækkelig, men af og til er der tale om så velbevarede, komplicerede eller mangfoldige anlæg, at der må flere arkæologer til, at man skønner at et større areal bør afdækkes, og at der skal bruges mere tid og et finere måle- og registreringsudstyr. Så skal der søges om penge til en udgravning, og denne undersøgelse er i modsætning til de forrige altid blevet udført af det lokale museum.

Jeg nævnte, at prøvegravningsgrøfterne altid dækkes efter endt undersøgelse, også hvor der senere skal udføres en videre udgravning. Årsagen hertil er, at naturgasledningens forløb aldrig har ligget helt fast før lige inden nedlægningen. Efter hver undersøgelsesfase har naturgasselskaberne ønsket at vurdere, om de ønsker ledningen flyttet. Det er imidlertid ret sjældent, at de har valgt denne løsning alene ud fra arkæologiske hensyn. I den topografiske del figurerer flere lokaliteter ved Galsted (nr. 1553-1555), hvorfor det blev overvejet at flytte ledningen udenom. Man valgte dog at finansiere de videre undersøgelser, fordi risikoen for at løbe ind i lige så mange og store fortidsminder i nærheden er stor.

Senere i bogen vil blive omtalt ca. 250 udgravninger, for størstedelen udført af museer rundt om i landet. Ganske få står Fortidsmindeforvaltningen og Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat for. Arealerne på disse udgravninger svinger fra få hundrede til flere tusinde kvadratmeter, og næsten alle anlægstyper er repræsenteret: bopladser fra sten-, bronze- og jernalderen, grave, dysser, vadesteder, broer og møller.

Fig. 7. Endelig er det arkæologiske arbejde overstået, og anlægsarbejdet gået i gang. Bo Hansen fot. 1985.

Fig. 7. Finally the archaeological work is over and the construction-work has started. Bo Hansen phot. 1985.

Det er klart, at egentlige udgravninger udstyrmæssigt er langt mere omfattende end prøvegravningerne. Ikke blot er gravemaskinen både større og mere kostbar, men der anvendes måle-, tegne- og fotoudstyr beregnet på en mere kompliceret dokumentation. Der medvirker tillige flere arkæologer, gerne en daglig leder samt et par studenter. Det lokale museums leder fører normalt også et dagligt opsyn. Til mere specielle undersøgelser kan eksperter udefra inddrages, f.eks. konservatorer eller naturvidenskabsfolk, som kan udtage prøver til pollen- og frøanalyse, fosfatanalyse, C 14-datering, termoluminescens, dendrokronologi eller analyse af dyre- og menneskeknogler m.m. Undersøgelse med metaldetektor er efterhånden almindeligt kendt og benyttet, også af museerne. Dette sker normalt enten i rekognosceringsfasen eller ved en udgravning, der allerede har givet gode metalfund med løfte om mere.

Som nævnt i indledningen begyndte det praktiske arbejde i 1979, og det fortsætter endnu. Fortidsmindeforvaltningen stod for arbejdet indtil januar 1983, hvor det kom under det nyoprettede Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat (RAS). Det blev samtidig et skift fra miljøministeriet til kulturmi-

Fig. 8. Naturgasledningerne krydser af og til dybt vand. Også her er det nødvendigt at foretage undersøgelser for om muligt at opspore undersøiske fortidsminder. Større udgravninger har dog ikke fundet sted. Dykkerne diskuterer her, hvad de har iagttaget. Det kan dreje sig om stenalderboplads, pælespæringer eller vrage. Jørgen Christoffersen fot. 1986.

Fig. 8. Occasionally the pipelines run through deep water where it is necessary to carry out research to discover any underwater relics of the past. Larger-scale excavations were not carried out. The divers are discussing what they have observed. This might be settlements from the stone age, barriers or wrecks. Jørgen Christoffersen phot. 1986.

nisteriet, men for feltarkæologernes vedkommende udførtes arbejdet af de samme fem personer. Fra januar 1986 udføres alle undersøgelser af de lokale museer, og RAS står herefter for forhandlinger, regnskaber og koordination.

De, der i dag er beskæftiget med forundersøgelserne i forbindelse med naturgasnettet, vil nok undre sig en del, når det i indledningen hedder, at arkæologerne ville sikre sig rimelig tid til en grundig undersøgelse af tracéerne. For vilkårene er blevet forringet. Forundersøgelserne er jævnt hen afkortet og er nu hyppigt på under et halvt år, hvilket betyder, at man må afstå fra at rekognoscere eller gøre det på ugunstige tidspunkter. Årsagen hertil er generelt af politisk art, idet den endelige igangsætningsordre kan blive forhalet, fordi forhandlingerne mellem naturgasselskaberne og kommunerne er gået i hårdknude. I sidste ende bliver det altid udgravningerne, der kommer i klemme, og som må udføres med en utålmodig entreprenør i horisonten. Konsekvensen er, at garantien for at tracéerne er godt og grundigt undersøgt, ikke altid kan gives.

Af og til har spørgsmålet om forundersøgelsesernes kvalitet også været rejst. Andre metoder har været forsøgt: flyrekognoscering, fosfat- og detektorundersøgelser og kontrol efter muldafrømning. Den almindelige rekognoscering er den metode, vi efterhånden alle kender bedst, og den er frem for alt den billigste. De andre metoder er blevet og bliver stadig inddraget, hvor der er behov for det, men der er generelt nok hverken tid eller penge til at lade dem indgå i en fast rutine. En undtagelse er nedlægningskontrollen, som netop bliver mere ønskelig og påkrævet, efterhånden som vores forundersøgelser skrumper ind. Ved alle rekognosceringer overses lokaliteter, eller de kan ikke iagttages. Et godt eksempel er kulhuset ved Sandagergård (nr. 4). For mange strækningers vedkommende er fundmængden imidlertid ikke forøget nævneværdigt ved en nedlægningskontrol, til dels på grund af at iagttagelsesforholdene er dårlige. Et afkrømt tracé kan ligne en opkørt markvej, så iagttageren skal være til stede, lige når jorden skræbes af. Mange har gjort sig overvejelser over, hvad man skal gøre for at finde de »oversete« lokaliteter. Foruden grave giver visse perioders boplads sig sjældent til kende i overfladen, og det modtræk man som oftest vælger over for denne situation, er at foretage prøvegravning alene ud fra en vurdering af de topografiske muligheder for fortidig bosættelse. Vi kalder det at grave på topografiske kriterier. Denne metode har givet ganske gode resultater som vist bl.a. af Herning Museum. Så foreløbig er den undersøgelsesform, jeg har skitseret foran, et uafsluttet forløb, der fortsætter videre ud i fremtiden.

LITTERATUR

- Andersen, B. et al 1982: Naturgasprojektet og arkæologien, 3. delrapport: Slotsholmsmødet. Fredningsstyrelsen, Fortidsmindeforvaltningen, rapport B7, 1982.
- Andersen, B. et al. 1984: Ikke bare gas. En kalejdoskopisk oversigt over foreløbige arkæologiske resultater af naturgasprojektet. Nationalmuseets Arbejdsmark, 1984, 128-137.
- Arkæologisk felthåndbog, udg. af Det Arkæologiske Nævn, Kbh. 1981 ff.
- Bakkevig, S. 1981: Results obtained in the Field by the Use of Phosphate Spot Test in Norway, and the Cost and Utility compared to other Methods. *Revue D'Archeometrie* 5 (1981), 81-88.
- Bekmose, M. et al 1982: Naturgasprojektet og arkæologien, 2. delrapport: Forundersøgelsesmetodik. Fredningsstyrelsen, Fortidsmindeforvaltningen, rapport B6, 1982.
- Bekmose, M. et al 1980: Naturgasprojektet og arkæologien, 1. delrapport: Forundersøgelsesmetodik. Fredningsstyrelsen, Fortidsmindeforvaltningen, rapport B2, 1980.
- Hartmann, N, 1986: Fosfatanalyse & arkæologi. *Lægæst* 3 1985 (1986), 32-35.
- Hertz, J. 1979: Om § 49. § 49-udgravninger 1969-1979, 7-11.
- Hertz, J. 1985: Lovgrundlag og administration. *Arkæologiske udgravninger i Danmark* 1984, 7-14.
- Møller, J. T. & Jørgensen, M. S. (ed.) 1984: *Arkæologi og geofysiske sporingsmetoder. Working Papers, The National Museum of Denmark* vol. 14.
- Olsen, O. 1984: Danefæ i dag. Nationalmuseets Arbejdsmark 1984, 5-20.
- Rostholm, H. 1986: Naturgasundersøgelser i Herning Museums arbejdsområde 1983-86, *FRAM* 1986, 36-63.

Det sete afhænger af ...

Af Hans Christian Vorting

English version p. 430

En tidlig forårsdag, stille og solbeskinnet, langt fra byers og befærdede vejes larm. Landmændene er endnu ikke startet på forårsarbejdet i marken, og stilheden brydes kun af lærkesang, eller måske en skrigende vibe, hvis rede man er kommet for nær. Der er helt lunt mellem læbælterne, skønt der endnu er frost i jorden. Solen har lige tøet overfladen op, så flint, skår og andre spor af fortidsvirke kan samles op uden først at skulle hakkes fri. Arkæologen er på arbejde, men en sådan dag kan det knibe lidt at koncentrere sig helt om at afsløre de hidtil skjulte fortidsminder, skønt betingelserne er ideelle. Ind imellem står han stille, lytter, får øje på en hare, der trykker sig tæt ved, tager en dyb indånding og nyder tilværelsen.

Men desværre er forholdene sjældent så ideelle. Vi vælger kun i ringe grad selv tidspunktet for rekognoscering, og ofte ser situationen noget anderledes ud. Surt kan det være en sen efterårsdag med blæst og byger, efter megen nedbør. Støvlerne hænger fast i den fede, nypløjede lerjord. Man synker i og må næsten for hvert skridt trække sig selv op med store anstrengelser og fare for, at støvlen bliver siddende i mudderet. Bygerne bider i ansigtet og gør det særligt svært for den brillebærende at se de små tegn i overfladen. Klart nok er motivationen til at foretage en særlig omhyggelig rekognoscering noget nedsat en sådan dag. Men uanset vejr og vind gør hver enkelt rekognoscerer naturligvis sit bedste og finder virkelig frem til et forbløffende stort antal hidtil ukendte fortidsminder. Trods store vanskeligheder.

Den omhyggelige afsøgning af overfladen – rekognosceringen – kan med rimeligt udbytte kun finde sted i månederne oktober-april, måske lidt ind i maj. Den øvrige del af året umuliggør afgrøderne rimelige iagttagelser. Al rekognoscering burde foretages på pløjede marker, som har ligget et stykke tid og har fået flere regnskyl. Iagttagelsesforholdene er bedst, hvis det også er tørvejr og let skyet. I projektets første år var der som regel tilstrækkelig lang tid imellem, at en ledningsstrækning var fastlagt, og anlægsarbejdet startede, til at det arkæologiske arbejde kunne tilrettelægges rimeligt. Re-

Fig. 1. Rekognosceringssituation. Bo Hansen fot. 1987.

Fig. 1. Reconnaissance. Bo Hansen phot. 1987.

kognoscering kunne således ofte foregå i flere omgange med nogenlunde gode iagttagelsesforhold på en ganske stor del af strækningen. Men tiden er blevet mere knap, og også andre vanskeligheder har vist sig.

På marker, hvor græsset står tæt, er det næsten umuligt at gøre iagttagelser, skønt vi har eksempler på, at der er gjort vigtige fund i muldvarpeskud. Græsmerkernes antal varierer stærkt fra egn til egn, men generelt er der nok blevet færre de senere år. Til gengæld bliver stadig flere marker tilsået med vintersæd, og dette indskrænker tidsrummet, hvor man kan rekognoscere med udbytte. Der er også i dag flere marker, der henligger i stub og får lov at gro frem til forårspløjningen.

Men rekognoscørerne er også blevet dygtigere, og foruden overfladefund bliver rent topografiske forhold nu i stigende grad lagt til grund for prøvegravninger. Ud over et skarpt blik for selv svage overfladeindikationer skal rekognoscøren altså også have erfaring i og blik for hvor i terrænet, der kunne skjule sig fortidsminder.

Hvor mennesker har levet og færdedes i fortiden, har de efterladt sig materielle levn, der i et vist omfang er bevaret og stadig kan findes, stort set hvor de blev efterladt. De har, alt efter bevaringsforholdene, været udsat for en større eller mindre grad af destruktion, siden de kom i jorden. Forekomsten af f.eks. bearbejdet flint, lerkarskår, jernslagge og ildskørnede sten i overfladen må således afspejle en eller anden aktivitet det pågældende sted en gang i fortiden. Det er baggrunden for, at vi foretager en overfladeafsøgning. Vel vidende, at det på denne måde er næsten umuligt at finde f.eks. jordfæstegrave under flad mark, moseofre eller bopladsforekomster, dækket af flyvesand, får vi dog ved denne metode erkendt et langt større antal fortidsminder, end vi kunne ved nogen anden. I overfladen afsløres nemlig ikke blot pladser med bevarede, underliggende strukturer, som kræver efterfølgende undersøgelse (spor af huse, forskellige gruber m.m.), men også pladser, hvor disse ikke længere er bevaret. Overfladefund kan iøvrigt også skyldes ophold, som kun har efterladt sig spor i muldlaget.

Til trods for, at vi ved rekognosceringen bestemt ikke kan forvente at få erkendt alle hidtil skjulte fortidsminder, tyder meget dog på, at vi får fat på en meget stor del af netop dem, som efter loven ville have kunnet give anledning til standsning af anlægsarbejdet. Det primære formål med forundersøgelserne er jo netop at finde disse pladser, så de kan undersøges inden rørene skal lægges. Derfor efterfølges overfladeafsøgningen af prøvegravninger de steder, hvor fund eller evt. topografiske forhold giver begrundet formodning om, at der kan være bevaret anlægsspor under muldlaget. Men der er desværre ingen enkel sammenhæng mellem fundene i overfladen og eventuelle bevarede anlægsspor. Derfor må vi stadig foretage et meget stort antal prøvegravninger, blot for i mere end halvdelen af tilfældene at konstatere, at intet er bevaret under mulde. Kun omkring en femtedel af prøvegravningerne i gennemsnit resulterer i egentlige udgravninger.

Men er prøvegravningerne gode nok? Søgegrøfter graves normalt, så de følger den markerede ledningslinie, d.v.s. der, hvor røret senere lægges, og omfatter normalt hver mindst 50 m², men altid så meget, at strækningen med overfladefund er nogenlunde dækket. Man kan imidlertid udmærket tænke sig, at en søgegrøft kan gå gennem et bopladsområde, f.eks. over en åben plads, uden at der viser sig anlægsspor af betydning. En søgegrøft mere, eller en udvidelse ville måske bringe interessante ting frem. Den prøvegravende arkæolog må bedømme situationen og stole på sin intuition, da også økonomiske overvejelser og hensyn til lodsejeren og hans afgrøder må tages i betragtning. Store krav stilles der også, når man skal vurdere anlægsspor, der ikke umiddelbart ser ud af noget særligt, men måske kunne være noget hidtil ukendt. Måske kasserer vi ting, der ved nærmere undersøgelse kunne være blevet meget spændende, blot fordi vi ikke ved nok?

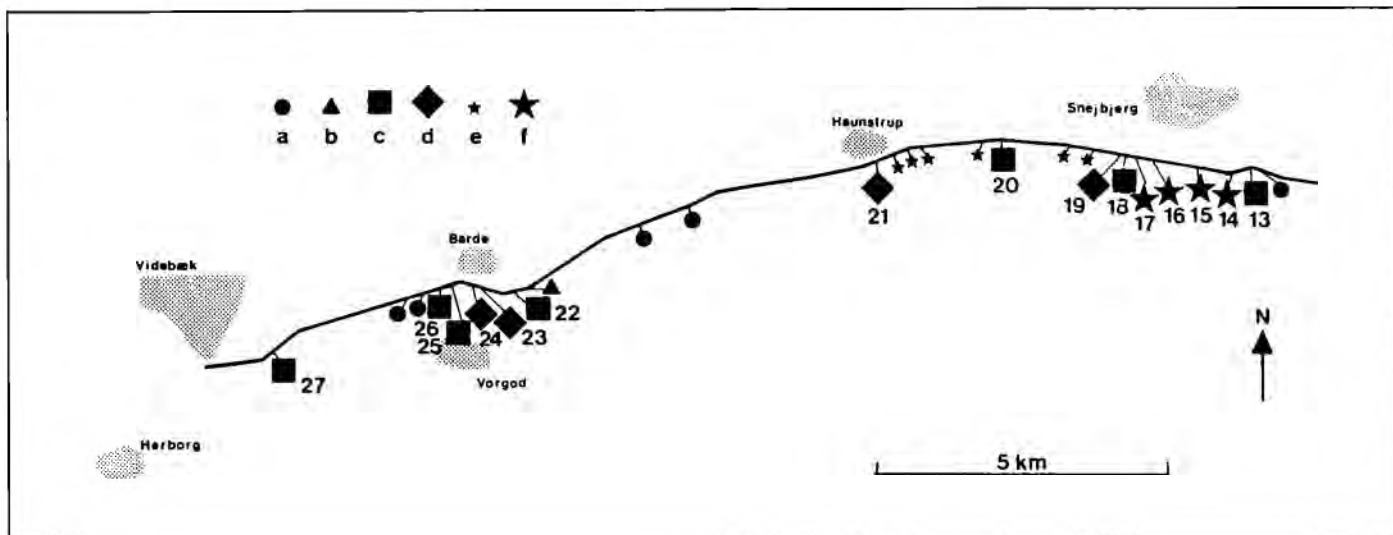

Fig.2. Herning Museums undersøgelser på strækning 511, Herning-Trehøje-Videbæk har Hans Rostholm anskueliggjort således (FRAM 1986 s. 49). Signaturerne angiver dels under hvilke omstændigheder, fundene er gjort, dels forholdet mellem fund på overfladen og i undergrunden. Signaturer: a: overfladefund, men negativ prøvegravning; b: formodet fundplads, men negativ prøvegravning; c: prøvegravning og udgravning; d: prøvegravning og udgravning på pladser, som var overset ved rekognosceringen; e: kontrolundersøgelse, opsamling af fund og mindre udgravning; f: kontrolundersøgelse, udgravning. De egentlige udgravninger er benævnt nr. 13-27. Jens Jørgen Kærgaard del. 1986.

Fig.2. Archaeological examinations made by Herning Museum on line 511, Herning-Trehøje-Videbæk are illustrated in this way by Hans Rostholm (FRAM 1986 s. 49). The symbols indicate partly the circumstances under which the finds are made, partly the relation between finds on the surface and in the subsoil. The symbols: a: surface find but trial excavation with negative results. b: likely site for finds, but trial excavation with negative results. c: trial excavation and excavation. d: trial excavation and excavation on sites not observed during reconnaissance. e: control-investigation gathering of finds and smaller excavations. f: control-investigation, excavation. Full-scale excavations are numbered 13-27. Jens Jørgen Kærgaard del. 1986.

Som nævnt er der ikke nogen enkel sammenhæng mellem, hvad der fandtes i overfladen, og resultatet af prøvegravningen. Ofte bliver man forbavset over, at ingen anlægsspor viser sig i prøvegrøften, skønt der var gode fund i overfladen. Eller der er så lidt bevaret, at videre undersøgelse ikke kommer på tale. Men det sker også, at der viser sig ganske velbevarede bopladsspor, hvor der kun er fundet et enkelt eller nogle få, små lerkarskår og måske lidt ildskørnede sten eller brændt flint.

Det er derfor også vanskeligt på forhånd at udelukke lokaliteter med selv meget få overfladefund, specielt når også eventuelt dårlige iagttagelsesforhold og særlige topografiske forhold må tages med i vurderingen. Men alligevel har vi tilladt os at undlade prøvegravning på op mod en trediedel af de steder, hvor vi har registreret overfladefund. Det er gjort ud fra en samlet vurdering af forholdene, kombineret med tidligere erfaringer. Specielt er udelukket steder, hvor der kun er fundet enkelte stykker flint eller potteskår fra nyere tid. Men hvor der er fundet potteskår fra oldtid eller jernsluger, bør der altid prøvegraves.

Der er dog store forskelle fra egn til egn, både på fundtæthed, på hvilke fund der gøres, og på bevaringsforholdene. Det er derfor heller ikke uden betydning, at den, der foretager og skal vurdere forundersøgelserne, har et vist kendskab til de særlige lokale forhold. Nogle hovedtræk i disse forskelle skal kort skitseres.

Mest iøjnefaldende, omend ikke overraskende, er, at bebyggelsestætheden, sagt meget generelt, har været størst i de kystnære områder. Særlig markant er dette nok i Limfjordsegnene, hvor også bevaringsforholdene ofte er gode. Stort set alle perioder er repræsenteret her. Men også på østjyske moræneplateauer kan specielt jernalderbopladserne ligge ganske tæt. I Vestjylland er der langt mellem fundene. Til gengæld er der på bakkørerne konstateret ganske store bopladser, specielt fra yngre stenalder.

På Fyn er bevaringsforholdene generelt knap så gode, men også her er der fremkommet bemærkelsesværdige bopladsfund, både fra ældre og yngre jernalder. De fleste steder på Sjælland står det derimod slemt til. Ikke blot er det ekstra vanskeligt at rekognoscere her, bl.a. fordi lerkarskår tilsyneladende nedbrydes ekstra hurtigt i den intensivt dyrkede, stive lerjord. Men når man endelig ved prøvegravning og udgravning finder anlægsspor, er disse næsten altid af en meget beskeden karakter. Ofte kan hullerne efter husenes tagbærende stolper registreres. Det ser ud til, at det mange steder er i sidste øjeblik, vi får erkendt disse bopladsspor. Men der er undtagelser, specielt i Køge-området.

Tidsmæssigt dækker naturgasundersøgelserne nu alle hovedperioder,

men disse er ikke ligeligt repræsenteret. At vi kun er stødt på få bopladser fra ældre stenalder skyldes nok først og fremmest, at man helst undgår at lægge rørledninger gennem de blødbundsområder, hvor jæger- og fiskerbefolkningen mest færdedes. Iøvrigt har deres bopladser været små og befolkningen relativ ringe.

Der er heller ikke undersøgt mange bopladser fra yngre stenalder, men er det egentlig så mærkeligt? De er ganske rigt repræsenteret i rekognosceringsmaterialet, fordi det råstof, flinten, som på disse pladser blev bearbejdet til mange slags redskaber, er nærmest uforgængeligt og derfor stadig kan findes i overfladen. Men de ligger på dyrkbar jord, som kan have været under mere eller mindre intensiv dyrkning lige siden bopladsen blev forladt. I det hele taget har de været udsat for nedbrydning af enhver art i en længere periode end senere pladser. Alle anlægsspor i undergrunden er derfor som regel forsvundet, hvis der overhovedet har været anlæg, som har efterladt sig sådanne spor. Særligt grelle var forholdene på Als, hvor der ikke var langt mellem bearbejdet flint på markerne, så der blev foretaget talrige prøvegravninger, men ikke en eneste undersøgelsesværdig stenalderboplads konstateredes.

Men de få pladser fra yngre stenalder, der er undersøgt, har været ganske spændende. Iøvrigt suppleres de godt af forskellige typer af gravanlæg, som dækker det meste af perioden.

Bopladsfund fra ældre bronzealder hører til de store sjældenheder, og det er derfor særligt glædeligt, at vore undersøgelser også har bidraget med nyt på dette felt. Men først med yngre bronzealder bliver de repræsenteret i lidt større tal, og nu med det velkendte treskibede langhus, omend med en noget skæv geografisk fordeling. Det nordlige Jylland dominerer fundbilledet. Bemærkelsesværdigt er det, at lerkarskår i ganske ringe mængde ofte optræder som væsentlig overfladeindikator sammen med flint.

Ældre jernalder er rigt repræsenteret blandt de undersøgte pladser, og først og fremmest tiden fra 1. årh. f.Kr. til 2. årh. e.Kr., og det er her som regel keramik, ofte i ganske stor mængde, der afslører pladserne i overfladen. Vanskeligere har det været at finde pladserne fra de følgende perioder, men med naturgasundersøgelserne har vi dog fået forøget antallet af kendte bopladser fra yngre jernalder og vikingetid med en del. I overfladen kan de være uhyre vanskelige at afsløre, men ildskørnede sten, slaggestykker, små fragmenter af sortbrændte skår, som næsten ikke kan skelnes fra jydepotteskår, og i et enkelt tilfælde ret store mængder brændt flint, har været afgørende indikationer.

Der var på forhånd stillet store forventninger til naturgasundersøgelserne, men betingelserne og de anvendte metoder har undervejs været mødt med en del kritik og skepsis. Tilbage står dog en række uomtvistelige resultater. Måske kunne de have været endnu bedre, men endnu er der ikke opfundet noget brugbart jordradar eller røntgenapparat, som kan afsløre alle spor af fortidige anlæg under jordoverfladen. Mest effektivt ville disse nok kunne afsløres, hvis vi i rimelig god tid før anlægsarbejdet startede, fik afrømmet muldlaget i hele det berørte arbejdsbælte, men både af økonomiske og en lang række praktiske årsager er dette helt urealistisk.

Et geologisk tværsnit af Danmark

Litteraturhenvisninger s. 30
English summary p. 433

Kvartærgeologiske iagttagelser

Af Ib Marcussen

Danmarks overflade og de aflejringer der opbygger den, er i hovedsagen resultatet af geologiske begivenheder, der har fundet sted i kvartærtiden. Det er den yngste geologiske periode, og det er den vi lever i. Kvartærtiden har været præget af en veksling mellem kolde istider og varme mellemistider. I de kvartære aflejringer og i landskabsformerne finder man især spor efter de sidste istider (saale og weichsel), mellemistiden (eem) og efteristiden.

I istiderne blev de store landskabsformer dannet; bakkerne, dalene, hedsletterne. Nyere undersøgelser synes dog at indicere, at flere af de store former i vore landskaber ikke er gletscherisens eller smeltevandets værk, men at årsagen til deres dannelse skal søges i en kombination af op- og nedadgående bevægelser, forkastninger, i meget ældre og underlejrende dannelser. Terrænforholdene i gamle landskaber eroderet af floder kan også tænkes at have haft indflydelse. I de relativt lave (2-3 m) profiler i olie- og gasrørsudgravningerne kan de nævnte forhold kun undtagelsesvis erkendes, men til gengæld har de lange profilvægge givet mange oplysninger om sedimenternes strukturer og deres lejringsforhold. Oplysninger, der er vigtige for tolkningen af de miljøer, hvori sedimenterne blev afsat. I det følgende skal gives en tolkning af de processer, der har ført til, at lagene er dannet, og at de er lejret, som de er.

Fig. 1. Klelund plantage. Profilerne består overvejende af sand. Sandet er lejret i en flod, der har strømmet på tværs af udgravningen. IM fot. 1983.

Fig. 1. Klelund Plantation. The profiles consist mainly of sand deposited by a river. The excavation cuts across the river-bed. IM phot. 1983.

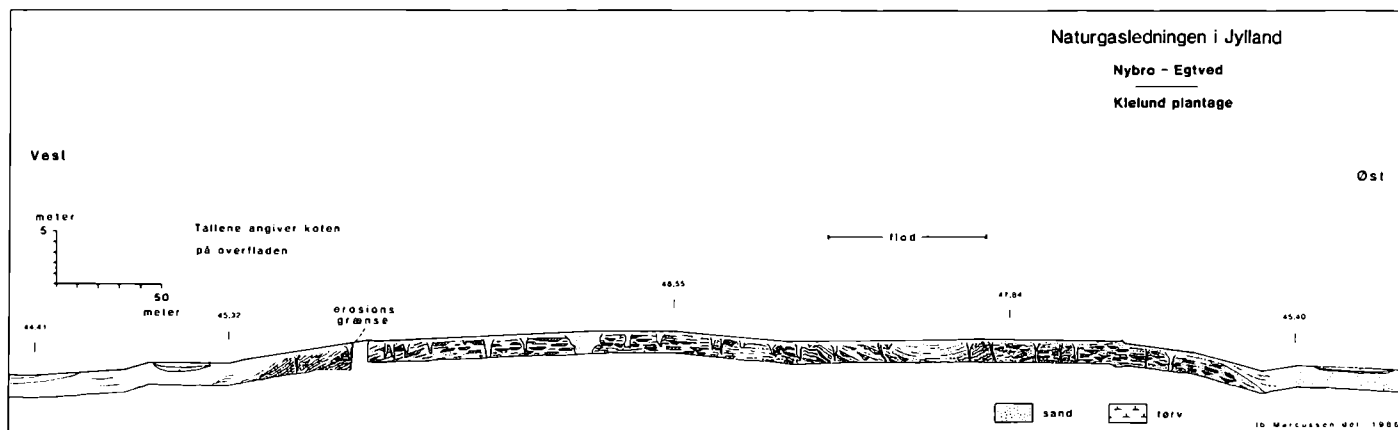

Fig. 2. Klelund plantage. På tegningen er lejringsforholdene optegnet. Den guirlandeformede trugkrydslejring viser, at vandstrømmen er gået på tværs af udgravningen. Der er flere iskiler i profilet. IM del. 1986.

Fig. 2. Klelund Plantation. In the drawing the deposit conditions are recorded. The hooped trough-cross-bedding indicates that the direction of the river was across the excavation. Several ice-wedges are seen in the profile. IM del. 1986.

Hedesletterne

Det antages almindeligvis, at isen i sidste istid nåede frem til en linie, der fra Viborg-egnen dels går mod S midt gennem Jylland, dels går mod V til Bovbjerg. Denne linie blev først beskrevet af geologen professor N.V. Ussing i begyndelsen af århundredet. V og S for Ussings linie findes hedesletter dannet som flodsletter af smeltvand fra isskjoldet, der lå mod Ø og N. Op over de flade hedesletter hæver bakkeøerne sig. Det er de højeste dele af et bakkelandskab fra næstsidste istid, og dannet ved saale-isens aktivitet. Dette skitserede billede må revideres på visse punkter som følge af iagttagelser, der er gjort i udgravningerne til de store rørledninger.

Tinglev hedeslette

Det blev hurtigt klart, at de øverste dele af sandaflejringerne ikke var afsat af smeltvandsfloder. På de geologiske kort var der da også angivet forekomster af flyvesand. Kolstrup og Jørgensen (1982) kunne vise, at det drejer sig om en særlig form for flyvesand, der kendes fra vore nabolande i SV. Det kaldes dæksand og adskiller sig fra almindeligt flyvesand ved ikke at vise former som f.eks. klitter på overfladen. Aflejringen fandt sted i den periode, hvor isen smeltede bort, og inden skoven indvandrede. Den store lighed med tilsvarende aflejringer i Nordtyskland, Holland og Belgien viser, at miljøet har udviklet sig på samme måde i hele området. Under dæksandet findes mere grovkornede aflejringer, der har krydslejring svarende til den, som kan ses på fig. 1. Disse strukturer viser, at sandet og gruset er aflejret af smeltvandsfloder. Et andet træk, der viser dette, er, at aflejringerne danner en stor flad kegle. Det kan ses af højdekurverne V for Padborg på det topografiske kort. Et stykke nede i flodaflejringerne har Kolstrup og Havemann (1984) fundet vedstykker af enebuske. Stykkerne er dels sammenskyllede, dels tyder nogle af dem på, at buskene har vokset på stedet. En C 14-datering giver en alder på mere end 45.000 år. Forfatterne antager, at buskene har vokset på stedet i den relativt varme moershoofdinterstadial midt i weichsel; det skal bemærkes, at et interstadial repræsenterer en kort varmeperiode indenfor en istid. Da dette interstadial ligger forud for isens tilstedeværelse i Danmark i sidste istid, indebærer iagttagelsen, at den store hedeslettekegle ikke blev dannet i sidste istid, som det ellers antages. Den er meget ældre. I sidste istid blev der kun afsat et tyndt lag smeltvandssand. En del af flodsandet blev taget af vinden og afsat igen som dæksand.

Klelund Plantage

Øst for plantagen går gasledningstracéet over Hovborg hedeslette, og inde i plantagen passerer det mellem to bakkeøer. Det er denne sidstnævnte strækning, der viser de interessante lejringsforhold gengivet i fig. 1 og profiltegningen, fig. 2. Profilet viser et snit gennem en del af hedesletten, der er

højere, end den er længere mod Ø ved Hovborg. De omgivende bakkeøer består, ifølge det geologiske kort, også af flodaflejringer, bortset fra en lille forekomst af moræner.

I den højtliggende midterste del af profilet, er lagdelingen horisontal med forskellige typer af skrålejringer. Denne type af lejringer opstår i flettede flodsystemer på hedesletter/sandurflader. Sådanne lejringer ses foran gletschere, f.eks. på Island. I et flettet flodsystem skifter de enkelte mindre vandstrømme ofte leje, og derved skabes de guirlandeformede strukturer. De større strømme er mere stabile. I profilet viser den store skålformede struktur en flod, der var 75-100 m bred. Ved vandets strømning transporteres sand og grus langs bunden af floden, men i det skiftende miljø lejrer det sig igen. Aflejringer sker normalt i ribber, der indeni har lag, som hælder i retning med strømmen.

I siderne af bakken følger lagene overfladen nedad, og sanduraflejringerne dækkes af velsorteret sand med en svagt udviklet lagdeling; antagelig vindomlejret dæksand. I profilets vestside er strukturerne i sandursedimenterne skåret over langs en skråflade. Det er en udskridnings- eller erosionsgrænse, der har stået som en brink dannet af floden, der løb i det lave område.

Mange målinger af skrålejringerne i sedimenterne viser, at de floder, der aflejrerede sanduraflejringerne, strømmede imod NV. Når situationen tages i betragtning, forekommer det rimeligere at tolke aflejringerne, vist i profilet, som hørende til bakkeøerne, snarere end til den lavereliggende hedeslette. Som følge heraf må de omliggende bakkeøer tolkes som højtliggende sandurflader. Dette passer godt med, at de har en flad overflade, og at de er opbygget af smeltevandssand og -grus. Der er ingen indikationer for alderen af »sandurbakkeøerne«. De kan være fra næstsidste istid, men de kan også være erosionsrester af en højere og ældre del af hedesletten fra sidste istid. Sådanne højereliggende dele er ikke ualmindelige på nutidige sandurflader.

Bakkeøerne

På bakkeøerne er der mange steder fundet strukturer, der viser, at der i fortiden har været så koldt, at jorden var permanent frossen året rundt. Den almindeligst forekommende struktur er sporene efter iskiler. På fig. 2 ses mange af disse gulerodsformede strukturer, der går tværs gennem lagdelingen og ofte er fyldt med blandet usorteret materiale. De er opstået ved at jorden under den stærke afkøling har trukket sig så meget sammen, at der er opstået spalter. Om sommeren er spalterne blevet fyldt med sand- og grusmateriale. Kolstrup (1985) har beskrevet iskiler N for Varde og har tillige fundet en ca. 12 m bred og 2 m dyb kanal, der blev eroderet ned i det frosne sand. Det antages at kanalen er dannet meget hurtigt, måske i løbet af et sommerhalvår i en periode med stærk regn eller snesmeltning. Det relativt varme flodvand har, så at sige, smeltet og eroderet sig frem i den frosne jord. De fleste frostfænomener er fundet V for Ussings linie, men de ses også Ø for – dog ikke så hyppigt. Kolstrup (1985) har således ved Egtved skov fundet strukturer, der viser, at der her har været en »pingo« i yngre dryas. Dette typisk arktiske fænomen har fremtrådt som en lille bakke, der indeholdt en kerne af is. Da isen smeltede, sank det hele sammen og ses nu som en svag 40 m bred cirkulær lavning i landskabet.

Det glacielle landskab

Øst for den midtjyske højderyg, eller Ussings linie, ændrer landskabet karakter, idet det har været dækket af isen i sidste istid.

I Østjylland findes bølgede flader mellem de store dale. Disse flader tolkes ofte som moræneflader dannet under den fremadskridende is. Iagttagelser i

udgravningerne til naturgasledningen giver imidlertid baggrund for en anden tolkning. I området Vester Nebel-Almind, nord for Kolding, har Jørgensen (1983) påvist, at dele af fladen mellem de store dale er en sandurflade, hvor de flettede floder løb mod V og S, bort fra den nedsmeltende is. Der, hvor dalene nu ligger, lå begravede ismasser, og da disse senere smeltede bort, dannedes dalene. Floderne, der først løb på fladerne, fulgte med ved nedsænkningen af dalene. I dalen afsatte de terrasserne. Da den sidste smeltede, dannedes den uregelmæssige bund, hvor søerne optager de dybeste dele.

I de lavere dele på de bølgede flader findes moræneler af en løs, »slap« karakter (Marcussen 1985). Da smeltevandsfloderne, som er omtalt ovenfor, ikke løb ind over morænelersområderne, må der have ligget dødis her. Dødismassen har ved Dons haft et areal på 12-15 km². Ved Møsvrå, lidt længere mod Ø, er også påvist et stort legeme af dødis, der antages at have haft en tykkelse på over 20 m.

De omtalte iagttagelser viser, at de højtliggende bølgede flader, som krydses af naturgasledningen N for Kolding ikke er bundmorænelandskaber afsat under isen. Fladerne er opstået ved isens nedsmeltning, dels som sandurflader dels som nedsmeltningsflader, hvor det materiale, som sad fastfrosset i isens nedre dele, er blevet aflejret. Ved smeltningen af større islegemer er opstået dels dale, som ved Vester Nebel, dels uregelmæssigt bølgede landskaber, der ofte har afløbsløse lavninger.

Tracéet for naturgasrøret passerede tre af de store dale, der er så karakteristiske for det glacielle landskab i Østdanmark. To af disse dale, Elbodalen V for Fredericia og Mølleådal N for København, er beskrevet som tunneldale eroderet af smeltevandsfloder under det tykke isdække. I profilvæggene var det tydeligt ved begge dalene, at lagene i dalsiderne fulgte overfladen parallelt ned mod dalbunden. Hvis dalen, som anført, var opstået ved erosion, skulle det forventes, at lagene havde været skåret af i dalsiden. De nedadbøjede lag indikerer, at hele lagfølgen er sunket som en helhed. En nærliggende forklaring er, at sedimenterne i dalsiderne blev aflejret på dødis, som ved sin smeltning gav anledning til nedbøjningen af lagene og dalens gendannelse.

Den tredje store dal, der blev krydset af naturgasrøret, er Odense ådal. Krydsningen skete ved Bellinge, SSØ for Odense. I litteraturen beskrives dalen som en smeltevandsdal eroderet af floden, der førte smeltevandet bort fra de store ismasser på den sydlige og centrale del af Fyn. I dalen findes en terrasse, hvis højeste del ved Bellinge ligger ca. 22 m o.h. Terrassen består af sand og grus, og der findes flere grusgrave i den. I udgravningen til naturgasrøret kunne det af strukturerne i sandet ses, at vandet, der aflejrede terrassen, havde løbet i nordøstlig retning; altså samme retning som åen løber idag, hvilket ikke er så mærkværdigt. Overraskende er det derimod, at de oprindeligt vandret afsatte lag i dag bøjer nedad og følger overfladen mod dalbunden (fig 3). Som tidligere nævnt viser det, at der har ligget dødis i dalen, medens terrassen blev afsat. Der er ikke fundet spor efter erosion i dalsiderne over terrassen. Lejringsforholdene i dalsiderne tyder også på en indsykning. Konklusionen må blive, at dalen er ældre end afsmeltningstiden, og at dannelsesmåden er usikker.

Odense ådal er en del af en stor landskabsstruktur, der går tværs over Fyn fra Odense fjord i NØ til Helnæs bugt i SV. Dette, generelt set, lavtliggende område skal muligvis tilskrives indsykninger langs forkastninger meget dybt nede i jorden, måske i det højtliggende grundfjeld under Fyn. Lignende forhold er beskrevet fra nogle af de store dale i Østjylland (Binzer og Stockmarr 1985).

På meget lange strækninger af udgravningerne til naturgas- og olieledningen forekommer moræneler og smeltevandsaflejringer af sand og grus i

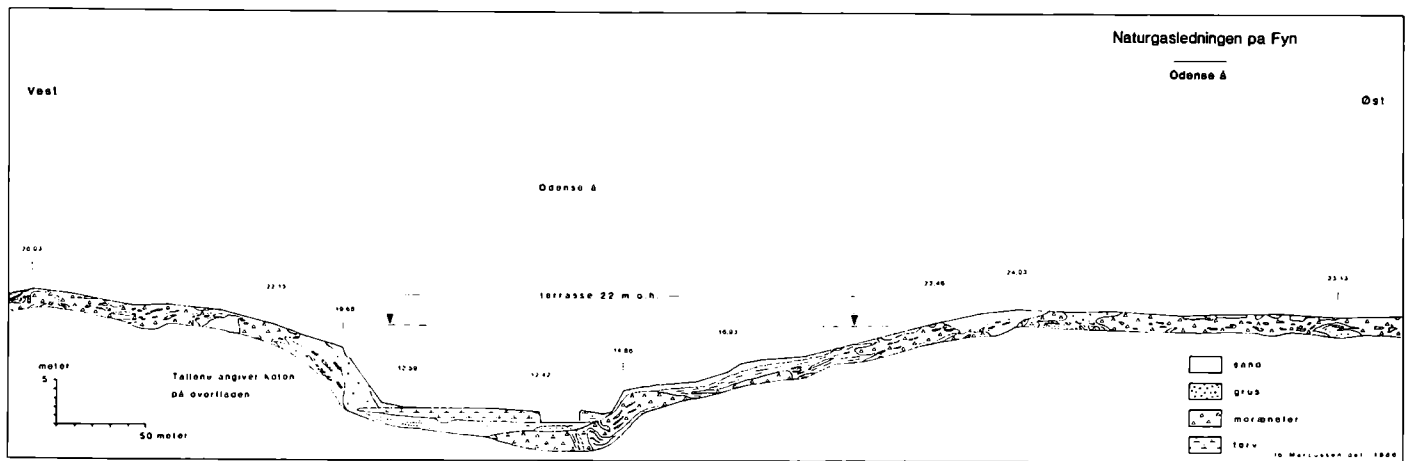

Fig. 3. Odense å. I ådalens vestside ses terrassen at bestå af sand med guirlandelignende trugkrydslejring. De nedbøjede lag også i dalens østside viser, at aflejringerne oprindeligt har hvilet på dødis. Ved smeltingen er lagene sunket og bøjet ned. Senere har åen aflejret det horisontalt lejrede sand i bunden af dalen. IM del. 1986.

Fig. 3. Odense Å. At the west side of the river-valley the terrace appears to consist of sand with trough-cross-bedding. The corresponding downwards-bent layers at the east side of the valley indicate that the deposits used to rest on dead-ice, during the melting down of which the layers settled and curved downwards. Later the sand at the bottom of the valley was deposited horizontally by the stream. IM del. 1986.

meget komplekse lejringsforhold. Aflejringerne viser lagdeling, og hyppigt ses krydslejring i sand; i horisontal retning er lagene ofte korte, og lagfladerne mellem sedimenterne er parallelle med lagdelingen inde i lagene. Disse træk peger i retning af, at aflejringen er sket i et meget ustabil og varieret miljø, hvor forholdene skiftede hurtigt. Små vandløb afsatte sorterede sedimenter af sand og grus, i søer sank det finkornede silt og ler til bunds, og slamstrømme afsatte moræneler som flydetill. Sådanne miljøer kendes fra nutidige gletschere, f.eks. på Svalbard. Aflejringerne er blevet afsat i slutningen af sidste istid i den periode, da isen smeltede ned som følge af varmetilførsel fra både jorden og atmosfæren.

Under isen blev der også aflejret materiale. Det skete i form af bundmoræne, eller med et bedre ord: bundtill. På grund af isens vægt vil bundtillen normalt være hårdt sammenpresset. På to steder var den så hård, at de kraftige rør, der blev trykket under veje, kom ud af facon under gennempressningen. Det ene sted var på Vestfyn, og moræneleret var her homogent opbygget. Den anden lokalitet var under den østjyske motorvej, og her var moræneleret lagdelt i lyse- og mørkegrå lag. Omkring sten bøjede lagdelingen både over og under udenom og dannede det, der benævnes øjestrstruktur. Det er en struktur som viser, at sedimentet har været stærkt sammenpresset.

Generelle bemærkninger

Nogle få geologiske iagttagelser fra udgravningerne til olie- og naturgasledningerne er blevet beskrevet i artiklen. Det er imidlertid også væsentligt at nævne, at over lange strækninger var profilerne meget ensartede. Således var profiler af den type, der er gengivet i fig. 3 fra landskabet omkring Odense å meget almindelige i den østlige del af landet. Den komplekse sedimentære opbygning tolkes som resultatet af det varierede og ustabile miljø, der eksisterede, da isen i slutningen af sidste istid smeltede bort. På lange strækninger over bakkeøerne i Vestjylland, findes ligeledes meget ensartede forhold. Her forekommer et sediment, der benævnes stenet sand. Det består af velsorteret sand med spredte sten og er på grund af sin ejendommelige kornstørrelsesfordeling blevet tolket som en moræne afsat af isen i næstsistid. Der er flere steder fundet lagdeling og skrålejring i sedimentet, hvilket viser, at strømmende vand har spillet en rolle ved aflejringen. Det stenede sand kan derfor med stor sandsynlighed beskrives som et materiale udsmet af isen som flydetill og udsat for smeltevandets aktivitet (Jessen 1905).

Over lange strækninger på Vestfyn og i Køge-Københavns-området forekommer meget ensartede morænelersaflejringer. Underordnede lag af smeltevandsaflejringer findes, og lejringsforholdene tyder på, at en del af moræneleret er udsmet af isen, men hovedparten må tolkes som bundmoræne afsat fra isens sål.

Sammenfatning

Studiet af profilerne i udgravningerne til olie- og naturgasledningerne har givet iagttagelser, der medfører revisioner af tidligere geologiske tolkninger. Flyvesand, aflejret som dæksand i den sidste del af sidste istid, er fundet i store dele af Syd- og Sønderjylland og afspejler vindens aktivitet i et antagelig næsten vegetationsløst landskab. Der er fundet mange tegn på, at jordbunden til tider har været bundet af permafrost, og der er dannet bl.a. iskiler, der er karakteristisk for arktiske områder. Så sent som i yngre dryas har jorden været så frossen, at en pingo har kunnet dannes.

De lange udgravninger har også givet bidrag til forståelsen af landskabernes store former. Opbygningen af hedesletterne i Sønderjylland synes ikke entydigt at være resultatet af smeltevandsflodernes aktivitet i sidste istid. Ved Tinglev ligger en ældre hedeslette under de tynde aflejringer fra weichsel. Bakkeøerne synes at kunne have to dannelsesmåder: dels som glaciale aflejringer afsat af et isskjold, dels som erosionsrester af en ældre hedeslette, der kan være af weichsel alder.

I det østdanske område er komplekst opbyggede nedsmeltningaflejringer vidt udbredte. N for Kolding opbygger de sammen med flodsletteaflejringer de højtliggende flader i området. Smeltningen af store legemer af dødis har skabt dale og lavninger i de bølgede landskaber. Også ved de store dale, der blev passeret af tracéet, er der fundet lejringsforhold, der viser, at dødis har været medvirkende ved dannelsen.

Bundmoræneaflejringer afsat under isen er fundet i områder i Østjylland, på Vestfyn og i Køge-Københavns egnen.

LITTERATUR

- Binzer, K. og J. Stockmarr 1985: Geologi i Midtjylland. Danmarks Geologiske Undersøgelse.
- Jessen, A. 1905: Kortbladene Aalborg og Nibe (nordlige Del). Danm. Geol. Unders., 1, 10.
- Jørgensen, N. B. 1983: Foreløbige sedimentologiske undersøgelser i fluviatile sedimenter i egnen omkring V. Nebel, Østjylland. Danmarks Geologiske Undersøgelse. Årbog 1982, 5-16.
- Kolstrup, E. 1985: Late Pleistocene periglacial conditions in Blaksmark near Varde (Denmark). *Geologie en Mijnbouw* 64, 263-269.
- Kolstrup, E. 1985: A fossil frost mound of Late Dryas age in middle Jutland (Denmark). *Boreas* 14, 217-223.
- Kolstrup, E. and K. Havemann 1984: Weichselian *Juniperus* in the Frøslev alluvial fan (Denmark). *Bull. geol. Soc. Denmark* 32, 121-131.
- Kolstrup, E. and J. B. Jørgensen 1982: Older and Younger Coversand in southern Jutland (Denmark). *Bull. geol. Soc. Denmark* 30, 71-77.
- Marcussen, I. 1985: Observations on Melting of Stagnant Ice and some Related Phenomena. *Striae* 22, 17-20.

Pedologiske undersøgelser langs naturgasledningen

Af Kjeld Rasmussen

English summary p. 434

Pedologien vedrører bl.a. jordbundsdannelsen og udviklingen af de karakteristiske lag og horisonter, som kan ses i jordprofilet – et lodret snit gennem jordlagene. Edafologien vedrører i højere grad jordbunden som voksemedium for planter.

Den pedologiske udvikling kan omfatte tykke lag, men hos os er den i reglen begrænset til de øverste ca. 1,5 m. Veludviklede afgrøder når at sende rødder ned i denne dybde. Edafologien og pedologien kan derfor angå de samme jordlag. Der kendes dog mange eksempler på, at den pedologiske udvikling har medført, at der i jorden er dannet lag eller horisonter, som har forhindret en optimal rodudvikling og dermed optimal plantevækst. De pedologiske egenskaber kan derfor være meget vigtige i edafologisk henseende.

Alligevel har langt de fleste jordbundsundersøgelser med praktiske formål været af edafologisk art og især vedrørt de overfladiske jordlag, hvor hovedparten af rodmassen er koncentreret.

Der er gennemført landsomfattende kortlægninger af de øvre jordlag. Her må nævnes den hartkornsansættelse, der blev udført for ca. 150 år siden, og navnlig den jordbunds-kortlægning og klassificering, som i årene 1975-80 blev gennemført af Landbrugsministeriets Arealdatakontor, og som omfatter al landbrugsjord i Danmark. Pedologiske profilstudier til fuld dybde var kun gennemført for udvalgte lokaliteter og områder. Vi var derfor meget glade for at få lejlighed til at studere de jordbundsprofiler, der blev blotlagt ved anlægget af hovedtransmissionsledningen for naturgas gennem Danmark. Dens placering fremgår af fig. 1, der også viser de geologiske dannelser, tracéet går igennem.

Arbejdets gennemførelse

Undersøgelserne blev udført med støtte fra Landbrugsministeriet, Statens Naturvidenskabelige Forskningsråd og Statens Jordbrugs- og Veterinærvidenskabelige Forskningsråd, og gennemført i samarbejde mellem Landbrugsministeriets Arealdatakontor, Statens Planteavlslaboratorium, Geografisk Centralinstitut ved Københavns Universitet og Kemisk Institut, Den Kgl. Veterinær- og Landbohøjskole.

Feltarbejdet langs tracéet blev ledet af lektor, dr.scient. H. Breuning Madsen, Geografisk Centralinstitut med deltagelse af en eller to videnskabelige medarbejdere samt studerende fra universiteterne i København og Århus og fra Landbohøjskolen. De rutinemæssige laboratorieundersøgelser blev foretaget ved Statens Planteavlslaboratorium, mens udvalgte jordbundsprofiler blev underkastet mineralogiske analyser på Kemisk Institut, Landbohøjskolen. Resultaterne af disse analyser skal ikke her omtales nærmere.

I alt blev 835 jordbundsprofiler studeret, beskrevet, fotograferet, analyseret og klassificeret efter Soil Taxonomy, det amerikanske klassificationssystem (USDA 1975). Da hver jordbundsprofil omfatter 5-7 horisonter, hvorfra jordprøver skal udtages og underkastes adskillige analyser, har alene analysearbejdet været omfattende. Desuden blev 8.440 jordprofiler klassificeret skønsmæssigt på basis af deres fremtræden i tracéet. Disse klassificeringer blev foretaget efter et system, som er udarbejdet af H. Breuning Madsen, og som er baseret på parametre, som kan vurderes i marken.

Fig. 1. Landskabskort over Danmark

1. Morænelandskaber fra næstsidste istid (bakkeø).
2. Morænelandskaber fra sidste istid.
 - a. Moræneflade med svagt udviklede »bakkerygge«, der følger isens bevægelsesretning.
 - b. Bølget bundmorænelandskab.
 - c. Småbakket morænelandskab (dødisterræn) eller kame-landskab (bakker af smeltevandsmateriale uden tegn på glacialtektoniske forstyrrelser).
3. Hat-formede bakker (består af smeltevandsmateriale med tegn på glacialtektoniske forstyrrelser).
4. Fremtrædende israndsbakke.
5. Tunneldal (dal med ujævn bund).
6. Ås (ryg af smeltevandsmateriale).
7. Fladbundet smeltevandsdal eller lille smeltevandslette.
8. Stor smeltevandslette (hedeslette).
9. Smeltevandslette med dødishuller.
10. Sprækkedalslandskab i grundfjeld.
11. Høj kystklint.
12. Marint forland fra senglacial tid (Yoldia-plateau).
13. Marint forland opbygget siden stenalderen (Litorinaflader).
14. Marsk.
15. Vadehav (tidevandspræget sandflade).
16. Klitterræn.
17. Isens hovedopholdslinie i sidste istid.
18. Rigsgårdsgrænsen.

Bogstaverne på kortet angiver de største bakkeøer: A. Skovbjerg, B. Varde, C. Esbjerg, D. Rødding og E. Toftlund.

Kortet er sammmentegnet af J. Krüger efter kort udarbejdet af Danmarks Geologiske Undersøgelse, Axel Schou, Per Smed og Johannes Krüger.

Geomorphological map of Denmark:

1. Morainic landscape from the Saalian glaciation.
2. Morainic landscape from the Weichselian glaciation.
 - a. Drumlinized ground moraine, mainly till plains.
 - b. Undulating ground moraine.
 - c. Hummocky moraine or fields of kames.
3. Field of dislocated kames, so-called 'hatshaped' hills.
4. Distinct ice-marginal hills.
5. Tunnel valley.
6. Esker.
7. Extramarginal meltwater valley or small outwash plain.
8. Extensive outwash plain.
9. Outwash plain with kettle holes.
10. Fissure-valley landscape.
11. High cliff.
12. Marine foreland of Late-glacial age (the Yoldia plateau).
13. Marine foreland built up since the Stone Age (the Litorina plains).

14. Salt marsh.
15. Tidal flat.
16. Dune landscape.
17. Main Stationary Line during the Weichselian glaciation.
18. The Danish-German border.

Compilation based on maps by Geological Survey of Denmark, Axel Schou, Per Smed and Johannes Krüger.

The capital letters on the map indicate the main morainic landscapes from the Saalian glaciation: A. Skovbjerg, B. Varde, C. Esbjerg, D. Rødding, E. Toftlund.

Før selve ledningsgrøften blev gravet, blev overjorden skrabet bort og lagt til side, for at dyrkningslaget senere kunne reableres.

Det jordprofil, som kunne studeres i tracéet, var derfor ufuldstændigt, idet dyrkningslaget var fjernet. Men det tilbageblevne indeholdt netop de pedologiske horisonter, som ikke på forhånd var ødelagt ved pløjning etc., og på det grundlag foretoges de skønmæssige profilklassifikationer. Ud fra iagttagelserne i tracéet blev også bestemt, hvor på linien, man kunne finde de repræsentative profiler, der skulle beskrives, analyseres og klassificeres grundigere.

Det blev gjort ved i hvert tilfælde at afdække et profil lige uden for det område, hvorfra overjorden var fjernet. Her kunne de udvalgte profiler studeres og beskrives i »hel« tilstand og prøver af alle lag udtages til analyse. Ud over undersøgelserne i tracéet har feltarbejdet således indebåret, at der

Arealdatakontoret fot.

med håndkraft er foretaget 835 jordprofilafdækninger, hver med et tværsnitsareal på ca. 1 m² og en dybde på 1,5-2,0 m. Det har kostet megen sved og adskillige spadeskafter.

Alle profilbeskrivelser og analysedata er lagret i Landbrugsministeriets Jorddatabank tillige med profilernes stedkoordinater. De sidste kunne fastlægges meget præcist, idet ledningens beliggenhed er nøjagtigt kendt, og afstandene i ledningens længderetning var løbende angivet.

På nogle strækninger måtte undersøgelserne langs tracéet opgives, fordi gasledningen blev anlagt så tæt på eksisterende vejanlæg, at jordbundsprofilen var ødelagt. I sådanne tilfælde udtoges profiler på udvalgte lokaliteter i nogen afstand fra tracéet.

Jordbundsdannelse og danske jordbundsprofiltyper

I Danmark kendes kun få jordbundsprofiler, der har overlevet weichselistiden, idet erosionen på de højtliggende saale-landskaber har været meget omfattende.

Jordbundsdannelse er begyndt, da vegetationen indfandt sig. Med den fulgte en jordbundsfauna og en mikroflora, som nedbryder organisk materiale på og i de øvre jordlag. Gennem disse nedbrydningsprocesser efterlades en rest af meget biostabilt, mørkfarvet, strukturløst organisk materiale. Det er dette såkaldte humus, der giver de øvre jordlag deres mørke farve.

I den simpleste type af jordprofiler, Entisols, er den eneste horisont, der er dannet oven på udgangsmaterialet (C-horisonten), et humusholdigt overfladelag, en A-horisont. Entisols er således A-C-jorde. Ved rodåndingen og de biologiske nedbrydningsprocesser dannes karbondioxid. I vort fugtige klima vil der være en nedadgående vandbevægelse, hvorunder den karbon-

dioxidberigede jordvæske i første omgang vil opløse og fjerne det calciumkarbonat, udgangsmaterialet eventuelt har indeholdt. Dernæst bevirker denne udvaskning, at de kalkfrie jordlag efterhånden forsures. Den hastighed, hvormed dette sker, afhænger i høj grad af jordens ler- og humusindhold, idet både ler og humus kan have en betydelig stødpudevirkning gennem deres indhold af adsorberede positive ioner.

Samtidig med forsuringen begynder en nedbrydning og forvitring af de øverste lag af det uorganiske udgangsmateriale. Disse første tegn på nedbrydning og forvitring viser sig typisk ved, at jorden under muldlaget farves gulligbrun af jernoxidhydroxider. Inceptisols omfatter jorde med en sådan forvitret B-horisont mellem A- og C-horisonterne.

Herefter kan jordbundsudviklingen gå to veje, idet den i vort klima på lerjorde kan føre til lernedslemning, på sandjorde til podsolering. På sandjorde kan udvaskningen herved føre til en så sur og næringsfattig jord, at floraens og faunaens artssammensætninger reduceres og ændres, og der dannes et morlag, bestående af dødt uomsat plantemateriale oven på mineraljorden.

Podsoleringen forårsages af, at der i morlaget dannes organiske syrer, som giver det nedsivende vand evne til at opløse og medføre jern- og aluminiumforbindelser fra de øvre mineraljordlag, så der her dannes et blegsandlag. De organometalliske forbindelser afsættes igen, når mætning er indtrådt, så der herved dannes en B-horisont i form af en udfældningshorisont. Den er typisk mørkfarvet og kan, når den er veludviklet, optræde som et hårdt og kompakt, rod- og vandstandsende allag. Sådanne jorde betegnes Spodosols (podsols). Et podsoljordprofil er hos os sjældent mere end 1 m tykt.

I en morænelerjord er der ikke gode betingelser for podsolering. I stedet medfører udvaskningen, at saltkoncentrationen bliver så lav, at lerpartiklerne begynder at frastøde hinanden, at dispergeres, så lerpartikler opslemmes i det nedsivende vand. De afsættes igen, hvor større porer ender, hvor hastigheden af den nedadgående vandbevægelse formindskes, eller hvor de møder omgivelser, f.eks. i form af kalkholdige jordlag, hvor betingelserne for transport i dispergeret tilstand er ringere. Herved dannes et profil, hvor overfladelagene – typisk ned til ca. ½ m dybde – har mistet ler og hviler på en lerberiget B-horisont. Denne B-horisont er her i landet også ofte omkring ½ m tyk.

Også denne profiludvikling kan forringe jordens dyrkningsegenskaber, idet den lerberigede B-horisont er mindre gennemtrængelig for vand og planterødder.

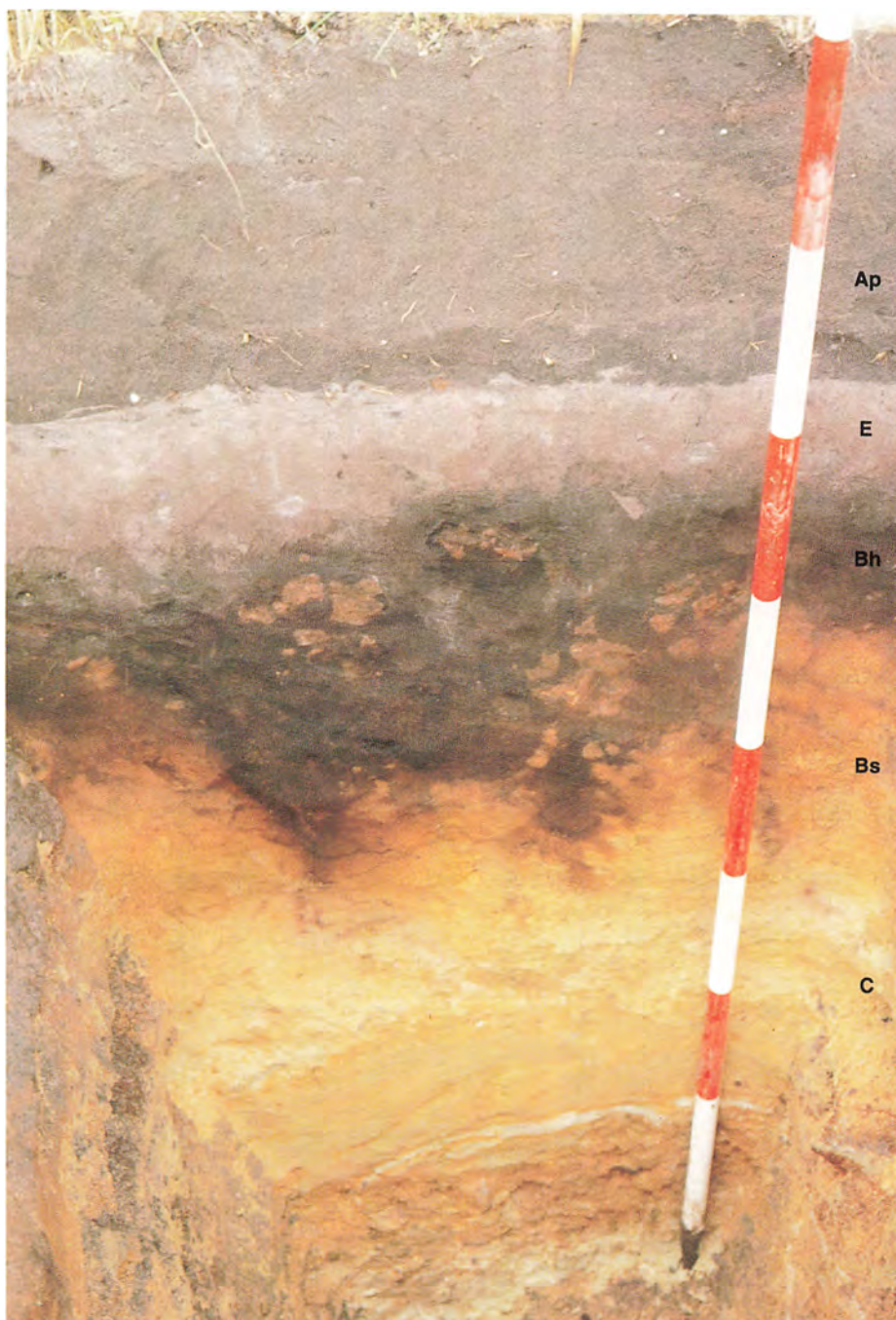
Jorde, med en sådan lerfordeling mellem horisonterne, betegnes efter Soil Taxonomy enten som Alfisols eller Ultisols. Forskellen består i, at processerne – og specielt forsuringen – er nået videre i Ultisols end i Alfisols. Det skal også nævnes, at man nogle steder i Danmark kan finde en særlig type mørkfarvede humusrige mineraljorde, som hverken er næringsfattige eller forsurede, og som i lighed med præriejorde betegnes Mollisols. – Endelig skal nævnes de tørveholdige jorde, som betegnes Histosols, hvis tørvelaget findes på, eller ved, overfladen og er mindst 40 cm tykt.

Profilundersøgelseernes vigtigste resultater

Vi vidste naturligvis på forhånd en del om, hvilke jordbundstyper, der forekommer i Danmark, og hvor vi kan vente at finde dem. Det var velkendt, at Entisols typisk findes på unge jorde, d.v.s. postglaciale aflejringer. Det samme gør mange af vore Inceptisols, men ikke dem alle. På nogle af vore østdanske lerede bundmoræner kan et højt kalkindhold have hindret eller forsinket lernedslemningen så meget, at der ikke er nået at dannes Alfisols. I dødislandskaberne findes der lagdelte leraflejringer, der er præget af ringe

Fig. 3. Profil af en dyrket podsoljord. Ap: pløjelag, E: blegandslag, Bh og Bs: udfældningslag, C: undergrund. Arealdatakontoret fot.

Fig. 3. Profile of a cultivated podsol Ap: plow layer, E: bleached eluviated layer, Bh and Bs: spodic horizon with illuviated material, C: underground. Bureau of Landdata phot.

vandgennemsvivning og viser så svag profiludvikling, at de må betegnes som Inceptisols.

Det var velkendt, at Alfisols findes på de østdanske bundmoræner, men det har overrasket i hvert fald forfatteren, at de er så udbredte og optræder så generelt, som undersøgelsen viste.

Vi vidste også, at Ultisols skulle søges i morænelandskaber langs med og uden for israndslinien, d.v.s. hvor jordbundsdannelsen er foregået på materiale, som i forvejen var kalkfrit, men vi vidste ikke, at Ultisols der optræder ret hyppigt.

Vi vidste, at Spodosols dominerer på de vestjyske hedesletter og på indsander og sandede moræner andre steder i landet, hvor vi både har en stor nedsivning, og hvor jordbundsdannelsen er begyndt på kalkfrie og måske forud forsurede udgangsmaterialer. Alligevel har undersøgelserne på hedesletterne givet os overraskelser. F.eks. kunne der på Tinglev hedeslette

findes meget forskellige profiludviklinger – uden tvivl betinget af forskelle i fugtighedsforhold og af ændrede afvandingsforhold gennem det sidste århundrede.

I det hele taget har undersøgelserne langs tracéet givet os et meget bedre indblik i vore jordes pedologiske udvikling. Dette ikke alene på grund af de mange profilbeskrivelser og analyser, men også fordi tracéet gav et snit gennem landskaberne, hvor man direkte kunne se, hvorledes udgangsmaterialer og jordbundsdannelse varierer med geologisk oprindelse, landskabsformer og geomorfologiske processer.

I nogle områder har disse forhold og dermed jordbundsprofilerne været ret ensartede over lange strækninger. Det gælder f.eks. for bundmoræneområderne i Østsjælland og også for nogle – men altså ikke alle – hedesletteområder. Men mange steder har ensartede overfladelag dækket over store variationer i større dybde. Vi går alt for ofte ud fra, at moræne består af usorteret materiale.

Særligt spændende har det været at følge tracéet i dødisområder, og hvor hedesletter støder op til ungmoræner eller til højtliggende partier af saalelandskaber.

På bakkeøerne har vi fået indblik i de permafrostdannelser (iskiler og flydejord), som skjuler sig under overfladen. Og i ungmorænelandskabet har vi blandt andet kunnet studere, hvorledes skræntprocesser siden istiden har præget landskabs- og jordbundsudviklingen. En fyldigere redegørelse for undersøgelserne kan findes i rapporten: Jordprofilundersøgelsen. Rapport over pedologiske studier udført i forbindelse med anlæg af hovedtransmissionsledningen for naturgas i Danmark. Landbrugsministeriets Arealdatakontor 1985. Vi, der deltog i undersøgelsen, skylder Dansk Olie og Naturgas A/S, Landbrugsministeriet og forskningsrådene tak for, at man gav os mulighed for at gennemføre den.

Danmarks oldtid – efter naturgassen

Af Bodil Leth-Larsen
og Svend Nielsen

Litteraturhenvisninger s. 67
English version p. 434

Træsnit af Jelling kirke mellem de to store høje, gengivet i Ole Worms »Monumenta Danica« fra 1643. Jelling monumenterne, der også omfatter de berømte runesten og to rækker store sten, har været genstand for talrige arkæologiske undersøgelser og endnu flere forsøg på at tolke deres betydning.

Woodcut of the church and two large mounds at Jelling in Jutland, reproduced from Ole Worm's »Monumenta Danica«, 1643. The Jelling monuments, which also comprise the famous runic stones, have been investigated several times, followed by numerous attempts at interpretation.

Danmark er et kulturlandskab, omformet gennem årtusinder siden de første agerdyrkere begyndte at rydde urskoven med skarptslagne flintøkser. De samme bønder rejste de dysser og jættestuer, som trods mange ødelæggelser stadig ligger som en uundværlig del af det danske landskab. De bevarede oldtidsminder danner, sammen med fundene fra bopladser, grave, skatte- og offernedlæggelser, grundlaget for al vor viden om de forhistoriske tider.

Danmark har en meget lang tradition i den arkæologiske videnskab. I begyndelsen af 1600-tallet beskrev oldforskeren og livlægen Ole Worm de danske mindesmærker, især runestenene, for første gang. Vi skal dog frem til 1800-tallet, før man kan tale om arkæologien som en selvstændig disciplin, et studie af det forhistoriske menneske og dets materielle efterladenskaber. I 1807 blev Den Kongelige Commission til Oldsagers Opbevaring nedsat som svar på samtidens omsiggribende ødelæggelse af landets fortidsminder. Dette var en følge af bl.a. anlægget af nye hovedveje overalt i landet, som var begyndt i slutningen af 1700-tallet. Ved den lejlighed forsvandt en uoverskuelig mængde dysser og jættestuer. En anden og vigtigere årsag var omlægningen af landbrugsdriften, som satte ind allerede omkring 1750, men især efter de store landbrugsreformer 30 år senere. Herunder blev gårdene flyttet ud fra landsbyerne, og man begyndte at opdyrke de gamle fællesarealer, overdrevene, der havde ligget urørt af ploven i mere end tusinde år. Oldsager og oldtidsanlæg myldrede frem af jorden. Det meste af, hvad der blev reddet – det var ikke meget – blev indlemmet i Det Oldnordiske Museum, der fra midten af 1800-tallet fik blivende opholdssted i Prinsens Palæ i København, fra 1892 Nationalmuseet. En hel del oldsager kom derudover til at danne grundstammen i private samlinger i provinsen.

I begyndelsen var samlere og forskere mest optaget af at beskrive de indkomne oldsagers form og udsmykning, men i 1836 kunne C. J. Thomsen, som medlem af kommissionen, fremlægge sit geniale »treperiodesystem«, efter hvilket han havde ordnet oldsagssamlingen i et tidsskema, der er gældende den dag i dag – sten-, bronze- og jernalder.

I tidens løb er en uhyre mængde arkæologisk kildemateriale blevet indsamlet på forskellig vis. Forskningen er med stadig forbedret udgravningsteknik og udvidede dateringsmetoder gået frem med store skridt siden Thomsens dage. Gennem naturvidenskaben er årtusindernes vekslende klima, landskabsformer og plante- og dyreliv efterhånden blevet inddraget i den moderne arkæologi. Beskrivelsen af oldtidsamfundene og den kulturelle udvikling frem til historisk tid efter år 1050 har nødvendigvis måttet ændres flere gange i takt hermed. Således anskues og fortolkes oldtidshistorien ganske anderledes i dag end for tyve år siden.

Nedlægningen af naturgasledninger, der fra 1979-87 har gennemskåret landet i et mere end 3.000 km langt forløb og fået landkortet til at ligne en krakeleret oldtids lerpotte, skabte en enestående mulighed for arkæologiske undersøgelser i kendte og mindre kendte egne. Mange af disse fund har bekræftet ældre iagttagelser, mens andre har føjet nuancer til et allerede meningsfyldt billede. Atter andre har krævet helt nye tolkninger og dermed bragt ny forståelse af hidtil mørklagte sider af oldtidsmenneskenes liv og færden.

Ældre stenalder

Billedet af de første mennesker, der kom til landet, efter den sidste nordeuropæiske istid var på retur for omkring 15.000 år siden, er meget uklart. I de ældste tiders golde, hvide landskab, hvor sparsomme tundravækster kun langsomt bragte farve til de korte somre, har levevilkårene ikke været gunstige. Efterhånden som tundraen gav føde nok til store flokke af rensdyr, fulgte de første grupper af fangstfolk, men sporene efter dem er yderst få (Holm og Rieck 1983). Først efter 9700 f.Kr., hvor en kortvarig varmeperio-

Istidslandskab med grus- og lersletter, hvor den sparsomme bevoksning består af hårdføre planter som græs, lyng og arktiske dværgbuske. Efter S. H. Andersen 1981.

Ice Age landscape where gravel and clay plains are sparsely covered with hardy, cold-tolerating grasses, heather and arctic dwarf bushes. After S. H. Andersen 1981.

Grænselandet mellem urskoven og de talrige søer og vandløb gav udmærkede betingelser for bosættelse i maglemosetid. Efter S. H. Andersen 1981.

The border area between the primeval forest and the numerous inland lakes and streams offered favourable living conditions for the Maglemose-hunters. After S. H. Andersen 1981.

de, allerødtid, gav et rigt udvalg af jagtdyr udover tundraens renflokkede, begynder et større antal bopladser at dukke frem. Brommekulturens fangstpladser viser sig som små flintkoncentrationer med ganske få redskabstyper. Sandsynligvis er der tale om enkelte familiers sæsonbosættelser. Naturgasundersøgelserne har ikke bragt væsentligt nyt om denne kultur, udover måske en enkelt flintplet ved Stavrby på NV-Fyn (nr. 550), ikke langt fra den vigtige bromme-plads ved Bro (S. H. Andersen 1973). Ved Mørup i Østjylland (nr. 1320), en vigtig lokalitet fra en langt senere del af oldtiden, fandtes en enkelt bromme-pilespid med skafttunge.

Efter ca. 8800 f.Kr. ændredes det åbne istidslandskab totalt. Birke- og fyrreskove bredte sig for alvor og medførte forandringer i dyrelivet og dermed i jægerfolkernes levevis. Uroksker, elsdyr, kron- og råvildt blev de vigtigste jagtdyr. Jægerbefolkningen, hvis arkæologiske navn er maglemosekulturen, er betydelig bedre belyst end de ældre kulturer. Der kendes i hundredvis af bopladser fra hele landet, der viser, at jægerne tilpassede sig landskabet og årstidernes skiftet (Andersen, Jørgensen og Richter 1982). Sommerbopladser ved søer og åløb med små rektangulære grenhytter, hvorfra man gik på jagt, drev fiskeri og samlede bær og frugter, veksler med vinterbopladser på mere tørt land. Der kendes rene slagte- og fiskeripladser, der adskiller sig fra mere langvarige bosættelser og pladser, hvortil måske samme familie er vendt tilbage år efter år. Karakteristisk for maglemosekulturens redskaber af flint er brugen af mikrolitter, d.v.s. småflækker tilhugget på forskellig måde, og øksker tildannet af flintkærner eller skiver. Redskaber af ben og tak er mangfoldige, og også træsager, f.eks. padleårer, er bevaret på mange fugtigt beliggende pladser, især på Sjælland.

I forbindelse med naturgasundersøgelserne ydede Sjælland kun to fund fra maglemosetid, dels en lille flintplet (nr. 313), dels et par mikrolitter, der lå som ældste tegn på menneskers færden på et sted, hvor der senere rejstes en bronzealders gravhøj (nr. 336). I Jylland derimod er der, udover en enkelt flækkeblok til fremstilling af mikrolitter (nr. 1044), fundet ialt otte sikre bopladser. Især området omkring V. Nebel Nørremose nordvest for Kolding er interessant. Her er undersøgt tre bopladser, der har ligget på sandede bredder af den samme stenaldersø (nr. 1141, 1143, 1144). En af pladserne er øjensynlig en delvis nedgravet hyttetomt med rester af et ildsted. De to andre pladser er eksempler blandt mange på, at en gunstig beliggenhed, f.eks. på en lun, sydvendt skråning, også har virket tiltrækkende på mennesker fra andre tidsalder. Pladserne var blevet besøgt også af de efterfølgende fangstkulturer og i yngre stenalder. En plads ved Estvad vest for Struer (nr. 1339) var overlejret af bosættelser fra yngste stenalder og tidlig jernalder.

I maglemosetid var Danmark endnu en del af et stort kontinent, der strakte sig helt til England. Ca. 7000 f.Kr. undergik dette fastland store forandringer. Klimaet blev mildere, og i løbet af de næste par tusinde år, også kaldet atlantisk tid, steg havet så meget, at Danmark blev en fjerdedel mindre, end det er idag. Medens maglemosetidens kyster og kystbopladser nu alle ligger under havets overflade, findes de tilsvarende pladser fra atlantisk tid, som følge af senere landhævninger og -sænkninger, nu over havet i landets nordlige egne, mens de i de sydlige er undersøiske. Omkring 6000 f.Kr. var landet dækket af mørk urskov med linde-, ege- og elmetræer, og klimaet var varmere og fugtigere end idag. Skovens vildt og kystegnens rige dyre- og fugleliv blev udnyttet og suppleret med en intens indsamling af skaldyr, der endnu ligger som store affaldsdynger eller køkkenmøddinger.

Jægersamfundene i den ældre del af atlantisk tid, benævnt kongemosekulturen efter en stor boplads i Åmosen på Vestsjælland, er endnu ikke så godt belyst som den efterfølgende ertebøllekultur. Medens maglemosekulturen findes udbredt over hele Nordeuropa, er det imidlertid klart, at kongemose-

År	Periode		Dominerende skovtræ og pollenzone	Klima			
1500	Nyere tid	Historisk tid	Bøg IX	Subatlantisk			
	Middelalder						
1050	Vikingetid	yngre ældre					
900							
800	Germansk jernalder	yngre 3 ældre 1					
575							
400	Romersk jernalder	yngre C3 ældre C1 B2 B1					
160							
0	Førromersk (keltisk) Jernalder	III ^b II ^a I					
500							
500							
1000	Yngre bronzealder	VI V IV	Ask/Eg VIII	Subboreal			
					Ældre bronzealder	III II I	
	Dolketid/Hellekistetid/Senneolitikum	C B A					
Stridsøksekultur/ Enkeltgravskultur Mellemneolitikum B							Overgravstid Bundgravstid Undergravstid
	Jættestuetid/ Tragtbægerkultur/ Mellemneolitikum A	V a, b Valby IV a, b Lindø III Bunden II Blådebjerg I b Klutebakke I a Trøllebjerg					
					Fuchsberg	Grube- keramisk kultur	
Dyssetid/ Tragtbægerkultur/ Tidlig neolitikum	C B A						
		Ertebøllekultur			yngre ældre	Yngre Stenalder/ Neolitikum	
Kongemosekultur	yngre ældre						Ældre Stenalder/ Mesolitikum
		Maglemosekultur			3 4 3 2 1 0	Elm/Eg VII	
Hassel/Eg VI							
	Hassel/Fyr V		Boreal				
Birk/Fyr IV		Præboreal					
	Ahrensburg		Oldstenalder/ Palæolitikum	Istid	III	Yngre Dryas	
Bromme		II					Allerød

Forholdet mellem land og hav i atlantisk tid, ca. 4500 f.Kr. Efter Brøndsted 1957.

The relationship between land and sea in the Atlantic period, about 4500 BC. After Brøndsted 1957.

Selbjerg ved Limfjorden var i atlantisk tid en ø. I dag dyrkes der korn på den gamle havbund; kun opløjede muslingeskaller og stejle, haveroderede skrænter fortæller om et totalt anderledes landskab i stenalderen. SN fot. 1983.

In the Atlantic period the hill at Selbjerg by the Limfjord was an island. Today crops are cultivated on the old sea bed and only ploughed-up shells and steep slopes eroded by the sea reveal the Stone Age landscape. SN phot. 1983.

kulturen er udpræget dansk/skånsk. Bopladserne er endnu kun undersøgt i et begrænset antal, især på Sjælland, men der er tydelig forskel mellem jægernes redskabsinventar på de sjællandske og de jyske pladser. Det vides ikke, om der også i erhvervet, eller rettere jægernes samfundsmønster, har været nogen forskel. Mange bopladsler ligger, som den førnævnte plads ved V. Nebel Nørremose (nr. 1141), på steder, hvor maglemose- og siden ertebøllejægere også slog sig ned. På Sjælland er undersøgt en enkelt boplads ved Engebækgård (nr. 21), der har ligget ved en gammel kyststrækning ud mod Roskilde Fjord. Ved Uttrup nær Limfjorden (nr. 802) opsamledes en mængde kongemose-flintredskaber, men derudover kan kun nævnes et sønderjysk fund, hvor der blandt flintsagerne var en rhombeformet pilespid (nr. 1513).

Ændringerne i naturen, ikke mindst i kystlinien, der efterhånden fremtrådte med utallige fjorde, vige og småøer langs kysten, måtte gradvis forandre jægernes situation og måde at tilpasse sig forholdene. Der kendes nu så mange bopladsler efter ertebøllekulturen (ca. 5400-4000 f.Kr.), at man med sikkerhed kan tale om en befolkningstilvækst. Kulturen, der er opkaldt efter skaldyngen nær Ertebølle ved Limfjorden, er den bedst kendte af den ældre stenalderes jagersamfund. Bopladslerne er gerne både større og har tykkere kulturlag end i de ældre kulturer. Det kan skyldes, at der ikke længere er tale om enkelte familiers bosteder, men om større grupper, der har levet i fællesskab. Endnu er det ikke lykkedes at påvise helt sikre rester af boliger udover ildsteder, men til gengæld er der på bopladslerne levnet en mængde oldsager af flint, sten, ben, tak og træ. Disse viser et højt specialiseret udstyr til jagt og fiskeri med især mange forskellige typer af økser, der med tiden bliver større og bedre tilhuggede. Karakteristisk er også tværpile, d.v.s. pilespidser, der har været skæftet med æggen på tværs. En epokegørende nyhed inden for ertebøllekulturen er brugen af keramik, der mest findes som grove, spidsbundede kar bygget op af lerpølser. Øjensynlig er kendskabet hertil nået frem ca. 4500 f.Kr. fra agerbrugskulturer i Nordtyskland og Polen.

Ertebøllejægernes grave, der i de senere år er fundet på Sjælland, f.eks. i Vedbæk, har kastet lys over hidtil ukendte sider af fangstkulturen (S. E. Albrethsen et al. 1976). Bl.a. har sundhedstilstanden været god, omend halvdelen af mændene og endnu flere kvinder er døde, inden de fyldte tyve år. Omsorgen for de døde er også påfaldende på dette såkaldte primitive samfundstade.

Naturgasundersøgelserne har lokaliseret en del pladser fra ertebølle-tid. På Sjælland var kongemose-pladsen ved Roskilde Fjord (nr. 21) også beboet i ertebølle-tid. På Amager fandtes tre steder spor af bopladsler, ligeledes et enkelt sted på Midsjælland (nr. 166-68, 278). På Fyn, der ellers totalt har manglet nærmere daterbare fund fra ældre stenalder, gik gasledningen gennem et rigt udsnit fra en boplads, der har ligget ud mod Svendborgsund. Selve bopladsen blev ikke berørt (nr. 660).

I Jylland er fundene lidt mere oplysende. På en sydvendt bakke ned mod Kjøl ådal syd for Hirtshals lå en tværpil som ældste fund under kulturlag fra både yngre stenalder og jernalder (nr. 789). Bratbjerg-bopladsen (nr. 801), beliggende tæt øst for Aalborg, var bevaret som et tildels uforstyrret kulturlag med et rigt oldsagsmateriale. Oprindeligt har den ligget som en kystboplads på et sandet næs ud i Limfjorden, i dag dog langt fra denne og hævet 8 m over havoverfladen. Det kunne konstateres, at stedet havde været beboet både i ertebølle-tid og i en tidlig del af yngre stenalder, men det lykkedes ikke at skelne imellem de to horisonter i kulturlaget. Fra ertebølle-tid stammer kærneøkser, vel også skiveøkser og tværpile, mens en række flintredskaber er fælles for de to kulturer.

Forholdene var mere overskuelige ved Ejstrupbro i Skals ådalen nord for

Typisk ertebølle-krukke, tykvægget og med spids bund, til opbevaring eller tilberedning af mad. Højde ca. 30 cm. H. Ørsnes del. 1987.

Typical Ertebølle jar, rather coarse with pointed base and used for storage or preparation of food. Height about 30 cm. H. Ørsnes del. 1987.

Viborg (nr. 943). Her har ligget tre ertebøllebopladsler oven på hinanden på nordsiden af en lille ø midt inde i et gammelt fjordsystem. Bopladslagene, der ikke bærer præg af længere ophold på stedet, var klart adskilte af sterile sandlag efter oversvømmelser. Da alle indeholdt keramik, kan de placeres inden for en sen del af ertebøllekulturen. I det ældste lag var keramikken grov og tykvægget, i det yngste tyndvægget. Lagenes store antal flintredskaber kan også, trods en vis ensartethed, skelnes fra hinanden og indpasses i en nøjere kronologi, hvorefter den ældste boplads tilhører tiden omkring 4500 f.Kr. og de to yngre pladser nærmer sig 4000 f.Kr.

Af øvrige jyske fund fra ertebøllekulturen kan nævnes en af pladserne i V. Nebel Nørremose (nr. 1141), hvor der fandtes tykvæggede lerkarskår nede i mosen, formodentlig kastet ud fra bopladsen højere oppe ad bakken. Her var selve kulturlaget desværre pløjet bort. Endelig blev en boplads fra yngre ertebølle-tid afsløret ved sløjfningen af et levende hegn ved Handbjerg Hovgård vest for Struer (nr. 1397).

En række fundsteder i forbindelse med naturgassen kan ikke dateres nærmere inden for den ældre stenalder. På Sjælland er således fundet en flintplet, gruber og et par spidsvåben, på Fyn en enkelt kærnekse samt seks – otte flintpletter, og endelig er der i Jylland konstateret henved 20 lokaliteter, i form af flintpletter, regulære kultur- eller bopladslag og en enkelt ældre stenalders høvlskraber.

På gravpladsen ved Bøgebakken i Vedbæk, ca. 5000 f.Kr., var den ældste kvinde – som et tegn på agtelse – lagt med hovedet hvilende på to store kronhjørtetakker. Nationalmuseet fot. 1975.

At the cemetery at Bøgebakken near Vedbæk, from about 5000 BC, the oldest woman was buried with two stag-antlers underneath her head as a sign of respect. The National Museum phot. 1975.

Med yngre stenalder begynder bøndernes kamp mod skoven, hvor træerne fældes med svære flintøkser. Billedet viser forsøg med træfældning ved hjælp af flintøkser i Draved Skov i Sønderjylland. Nationalmuseet fot.

The New Stone Age marks the beginning of the farmers' struggle against the forest. The trees are being felled with heavy flint axes as part of experiments carried out in Draved Forest, Southern Jutland. The National Museum phot.

Svedjebrug, hvor mindre skovarealer afbrændes med henblik på korndyrkning. Draved Skov i Sønderjylland. Nationalmuseet fot.

Slash and burn where small areas in the forest are burnt off for cultivation. Draved Forest, Southern Jutland. The National Museum phot.

Kornet sås i asken fra den nedbrændte skov og høstes siden med flintsegl. Draved Skov, Sønderjylland. Nationalmuseet fot.

Grain is sown in the ashes from the burnt off forest and is later on reaped with flint sickles. Draved Forest, Southern Jutland. The National Museum phot.

Yngre stenalder

Med ertebøllekulturen slutter den ældre stenalder, jægerstenalderen. I den følgende periode, yngre stenalder eller bondestenalderen, blev agerbrug og kvægavl efterhånden de bærende erhverv. Efter en række kulstof 14-dateringer at dømme ligger overgangen mellem den ældre og den yngre stenalder mellem 4200 og 4000 f.Kr. Fra dette tidspunkt møder man en ny slags keramik, tragtbægeret, hvorfor denne ældste bondekultur også betegnes tragtbægerkultur. Endvidere er der nu for første gang kornaftryk i keramikken. Kærnerne er tilfældigt blevet æltet ind i leret, hvor de gik til grunde ved brændingen. Men aftrykkene er bevaret endnu efter 5-6000 års forløb, og disse aftryk udgør et vigtigt arkæologisk kildemateriale, når det skal vurderes, hvilke kornsorter man havde kendskab til.

Dette stenalderlandbrug har iøvrigt været vidt forskelligt fra det, vi møder senere hen. De første bønder levede i et landskab, der var præget af store urskove, hvor der især voksede eg, lind, birk, el med en underskov af hassel. For at rydde denne skov betjente man sig af ild og økser. Netop fra denne periode kendes store slebne, tyndnakkede økser af flint, og moderne forsøg har vist, at de er særdeles effektive, når det gælder om at fælde større træer. Ilden er et andet redskab, som kan anvendes ved skovrydning med henblik på at skaffe sig jord til korndyrkning. Man taler her om svedjebrug, hvor et stykke skov afbrændes, hvorefter der kan sås i asken (A. Steensberg 1980). Dette primitive landbrug, hvor løvfoder også antages at have spillet en betydelig rolle, har man ment at kunne sandsynliggøre gennem naturvidenskabelige undersøgelser i nogle af vore moser. En anden nyhed, der ret hurtigt kommer til i yngre stenalder, er ploven. Ganske vist er den aldrig fundet fra denne tid, men striberne efter den møder man nu for første gang i undergrunden, f.eks. under gravmonumenter. De ses som mørke tynde furer og stammer fra den primitive udgave af ploven, der kaldes en ard. Den er af træ og holdt sig i brug langt op i jernalderen, hvorfra der kendes bevarede eksemplarer. Et kapitel for sig udgør husdyrene. Med sig fra ældre stenalder havde man kun tamhunden, men i yngre stenalder møder man ko, svin og får/ged.

Indførelsen af agerbrug og kvægavl betegner et virkeligt skel i forhold til tidligere tiders levevis. Det væsentlige spørgsmål er, om der er tale om en indvandring fra Kontinentet, eller om det er ertebøllekulturen, der udvikler sig til en bondekultur. Hvis det er landets oprindelige jægerbefolkning, der blev bønder, hvad var så årsagen? Blev de tvunget dertil af et befolkningspres, eller tilegnede de sig den ny viden ad frivillighedens vej? Måske ligger svaret i en kombination af de forskellige forslag, der har været fremsat.

Dyssetid

Naturgasprojektet har bibragt arkæologien adskilligt nyt om yngre stenalderens tidligere del. Men i betragtning af at perioden strækker sig over tusind år, var og er antallet af fund dog relativt beskedent. Bopladserne er få, og ny viden om f.eks. huse har vi kun fået i begrænset omfang. Et interessant nyt bopladsfund ved Limfjorden er det dog blevet til, nemlig Bratbjerg (nr. 801), hvorfra ertebøllefundene allerede er omtalt. Her noterer man sig blandt andet tilstedeværelsen af tidlig tragtbægerkeramik, ornamenteret i en lokal, nordjysk stil. Denne boplads er også vigtig, fordi den viser, at bondebefolkningen slog sig ned her for at jage og fiske, akkurat som deres forgængere gjorde det inden for ertebøllekulturen. Nord for Limfjorden bør Højgård (nr. 781) nævnes, idet der her undersøgte en formodet hustomt med fragmenter af tyndnakkede økser, lidt uforarbejdet rav samt keramik fra jættestuetidens begyndelse. Endelig var den allestedsnærværende, bearbejdede flint til stede. Den formodede hustomt dækkede et areal på 6 × 9 m og var lidt nedgravet, men konstruktionen kunne ikke klarlægges nærmere.

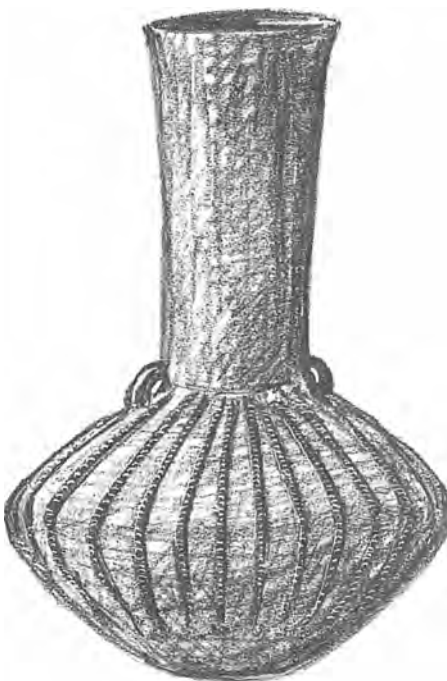

Efter et par års dyrkning vil jorden være udpint, og man må rydde ny skov. På det område, der opgives, vokser efterhånden en buskagtig vegetation op, og her kan kvæget æde af løvet. Draved Skov, Sønderjylland. Nationalmuseet fot.

After a couple of years the soil becomes exhausted, and new forest must be burnt off. The abandoned area is gradually covered by a shrubby vegetation where cattle may eat the leaves from the bushes. Draved Forest, Southern Jutland. The National Museum phot.

Dyssetids lerkar, en såkaldt øskenflaske, ca. 30 cm højt. H. Ørsnes del. 1987.

Lugged flask from the Dolmen period, about 30 cm in height. H. Ørsnes del. 1987.

Længere sydpå i Jylland i Hornbæk sogn, Oust Møllevej III (nr. 1008) undersøgtes et kulturlag med både dyreknogeter, rav, flintredskaber og keramik samt en fragmenteret kværnsten. I Sønderjylland, Svendstrup sogn, undersøgtes bopladsrester på Enegård (nr. 1619) med fund af flint og keramik, der hører til i overgangen til jættestuetid. I tilknytning til fundene iagttoges ardspor.

Fra Sjælland bør en virkelig nyhed nævnes, nemlig flintværkstedet ved Bakkely (nr. 403) nær Store Heddinge. Her var fremstillingen af flintøkser sat i system, og man må tro, at afsætningen har været god. Der var behov for at fælde mange træer i denne periode.

Med flintværkstedet ved Bakkely befinder vi os ved yngre stenalders begyndelse, medens vi med bopladserne ved Klausborggård (nr. 282) i Vestsjælland og Lyshøjgård (nr. 231) på Midsjælland nærmer os periodens midte. Ud over disse bopladsfund er der fra begyndelsen af yngre stenalder især fundet mange fragmenter af flintøkser og bearbejdet flint fra formodentlig små bopladser, men i mange tilfælde er de beskedne spor dog utvivlsomt blevet hårdt medtaget af bebyggelse allerede i bronze- og jernalderen.

Den mest iøjnefaldende fundgruppe fra yngre stenalders tidligere del, set med nutidens øjne, er dog gravmonumenterne. Her begynder man at opføre de store stengrave, rund- og langdysserne, som endnu er bevaret rundt omkring i det danske landskab. Mange er i tidens løb blevet sløjfet, men en del har dog kunnet undersøges videnskabeligt med vigtige oplysninger som resultat. Af mulige dysser undersøgt i forbindelse med naturgassen skal nævnes en ved Bøgeholm Sø (nr. 49) i Hellebæk sogn i Nordsjælland og en ved Borrevejlegård (nr. 230) i Lyndby sogn, Horns herred. Det er karakteristisk, at begge anlæg var så medtagne, at det ikke med sikkerhed lod sig konstatere, at det nu også var dysser. I Vallestrup (nr. 246) på Vestsjælland var der dog tale om et stærkt ødelagt dysseanlæg.

Vi skal til Jylland for at kunne beskrive et velbevaret gravanlæg, der hører til i den første del af yngre stenalder. Til gengæld er det også et ganske imponerende fund. Det drejer sig om Storgård IV (nr. 962) i Fjelsø sogn i Viborg amt. Her undersøgtes en overpløjet langhøj, der har været ikke mindre end 50 m lang og op til 12 m bred. Højen har haft to faser, og til trods for nedpløjningen kunne der gøres en række vigtige iagttagelser. Ældst var den fase, hvor træ i vid udstrækning har fundet anvendelse som byggemateriale, blandt andet i forbindelse med hegn, facade og selve graven. I denne fandtes som gravgaver bl.a. en tyndnakket flintøkse og en halskæde af ravperler. Senere udvidedes anlægget med endnu en grav eller et dødehus. Vigtigt er fundet af offerkeramik ved anlæggets træfacade, keramik, der tilhører tragtbægerkulturen. Langhøjen i Fjelsø hører til en foreløbig lille gruppe af langhøje, man har fået kendskab til i de senere år, især gennem en omhyggelig udgravningsteknik.

Ved Nybøl Vestermark (nr. 1679) i Nybøl sogn i Sønderjylland undersøgtes en overpløjet langdysse, 31 m lang og 8 m bred med rester af et ødelagt dyssekammer, men delvist bevaret randstenskæde. I højfylden lå en del keramik, som hører til i begyndelsen af yngre stenalder, dyssetid. I undergrunden under højen fandtes ardspor.

Jættestuetid

I den følgende periode, jættestuetid, udvikler der sig et, synes det, rigt bondesamfund. Jættestuekammeret med dets ofte betydelige antal menneskeskeletter er velkendt takket være tidligere undersøgelser. Keramikken, der kan optræde i meget store mængder som offerkeramik foran indgangen, har også tiltrukket sig stor opmærksomhed. Jættestuetiden dækker perioden ca. 3200-2800 f.Kr., og fundene viser, at der er kontinuitet fra dysse- til jættestuetid. Det ses ikke mindst på keramikken.

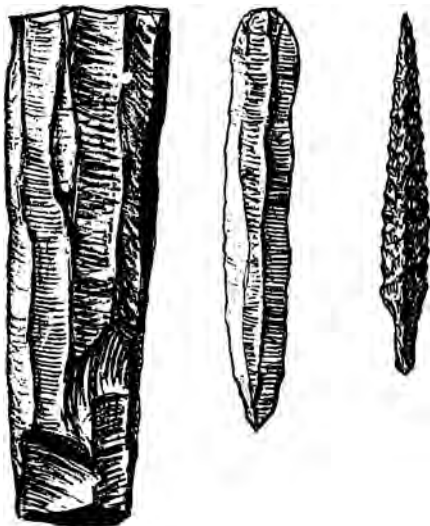

For fem tusinde år siden opførte stenalderbønderne imponerende gravanlæg som denne jættestue, »Kong Asgers høj« på Møn. Nationalmuseet fot.

Five thousand years ago farmers built imposing grave monuments such as this passage grave, »King Asger's mound« on Møn. The National Museum phot.

Lange, tresidede pilespidser fremstillet af flækker fra cylindriske flintblokke. Ca. 1:2. H. Ørsnes del. 1987.

Long arrowheads made of blades struck from cylindrical cores of flint. About 1:2. H. Ørsnes del. 1987.

Naturgasprojektet har ført til undersøgelse af flere jættestuer, således Storgård II (nr. 964) nær den tidligere omtalte langhøj. Den stærkt beskadigede jættestue indeholdt dog kun nogle beskedne flintfund. Noget bedre var fundene fra Olufshøj (nr. 982), en dobbeltjættestue i Skals sogn, Viborg amt. Her fandtes flintredskaber, ravperler, knoglerester og keramik.

Af jættestuetidens bopladser er der fremkommet en hel del. På Sjælland kan nævnes nr. 17, 287, 336, 392 og 420. Kulturlag er her en sjældenhed; oftest drejer det sig om flint i pløjelaget. På nogle af de undersøgte bopladser er der dog fundet keramik i gruber. Specielt Ornehus (nr. 413) ved Store Heddinge er en nærmere omtale værd, idet der her fandtes et toskibet langhus, som ud fra fundforholdene må høre til i jættestuetid, eventuelt dyssetid. Huset var 15 m langt og 6 m bredt og er et af de ganske få huse af denne type, som kendes. På Fyn kan nævnes bopladsfundene nr. 474, 552, 560 og 586. Om disse gælder, hvad der er sagt for Sjællands vedkommende. Gremmeløkke (nr. 526) på Vestfyn gav dog gruber med betydelige keramikmængder, og der fandtes her en lille, nærmest hesteskoformet bygning.

I Jylland er der registreret adskillige bopladser fra jættestuetid, men kulturlag er sjældent forekommende. Galgehøj (nr. 1000) i Viborg amt er dog en boplads med bevaret kulturlag, hvori der lå især flint, bl.a. flækkepilespidser, men også lidt rav og keramik. Under kulturlaget fandtes fyldskifter, heriblandt stolpehuller, uden at det lykkedes at udskille sikre huse. Der forekom en del keramik, blandt andet fragmenter af lerskiver og et helt, meget stort lerkar fra jættestuetidens slutning. I Skanderborg amt, Hansted sogn, undersøgte en boplads ved Hanstedgård (nr. 1089), der hører til i jættestuetidens begyndelse. Her konstateredes ardspor i undergrunden, og nok så interessant, en lille hyttetomt med D-formet grundplan og dimensionerne 9 × 5 m; i hytten var der spor af to ildsteder.

I slutning af jættestuetid optræder den såkaldte grubekeramiske kultur, der har sit navn efter de gruber, hvormed keramikken er ornamenteret. Den kendes især fra Sverige, i ringere grad fra dansk område. Dens oprindelse og nøjagtige datering i de forskellige områder, hvor den træffes, har til stadighed været genstand for diskussion (W. Rasmussen 1984). Naturgasprojektet har kun bragt få nye fund for dagen. Den grubekeramiske kulturs udbredelse er jo, som det var tilfældet med flere af den ældre stenalders kulturer, især bundet til kystområderne, hvor der sjældent nedlægges naturgasledninger. Ved Kinderup (nr. 846), på nordsiden af Limfjorden nær Aalborg, blev der dog foretaget en prøvegravning på en boplads med oldsager tilhørende den grubekeramiske kultur. Også den tidligere omtalte boplads Galgehøj (nr. 1000) bør nævnes. Her fandtes netop nogle karakteristiske grubekeramiske pilespidser sammen med jættestue- eller tragtbægerkeramik. Dette fund giver lejlighed til at genoplive den gamle diskussion, om disse flækkepilespidser også blev fremstillet af den sene tragtbægerkultur. Spørgsmålet aktualiseres af nye fund fra Bornholm, Djursland og Skåne, hvor det desuden synes vanskeligt at afgøre, om visse lerkar skal kaldes tragtbægerkeramik eller grubekeramik.

Enkeltgravstid

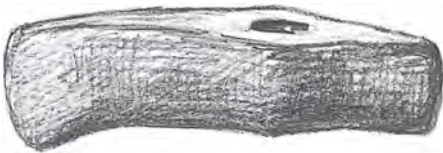
Omkring 2800 f.Kr. slutter jættestuetiden efter at have varet i ca. 400 år. Den efterfølges af enkeltgravskulturen eller stridsøksekulturen, der ligeledes har varet omkring 400 år. Fra dette lange tidsrum er der ganske få fund fra Østdanmark. På denne baggrund er det ikke så mærkeligt, at selv et så stort projekt som naturgasprojektet, kun har givet to nye formodede fund fra stridsøksekulturen i denne del af landet. Det drejer sig om flintøkser, dels fra Venslev (nr. 6) i Horns herred, dels fra Toke Skov (nr. 459) i Skydebjerg sogn på Fyn.

Det klassiske område for stridsøksekulturen er imidlertid Jylland, især de

Lave enkeltgravshøje nær Karup å i Jylland.
P. V. Glob fot. 1967.

Single-Grave barrows near Karup river in Jutland.
P. V. Glob phot. 1967.

Stridsøkser af bjergart blev mandens vigtigste våben i enkeltgravstid. Denne økse er beslægtet med udenlandske former. Ca. 1:4. H. Ørnsnes del. 1987.

Stone battle-axes became man's most important weapon in the Single-Grave period. This early type of axe resembles some foreign forms. About 1:4. H. Ørnsnes del. 1987.

midt- og vestjyske egne (H. Rostholm 1986). Karakteristisk er gravhøje, ofte små og lave, hvor den enkelte høj kan indeholde ganske mange grave med tilsvarende højjudvidelser til følge. Et betydeligt antal høje er idag fredede i de nævnte egne, men et overordentligt stort antal er blevet sløjfede i tidens løb; samme skæbne er overgået et ukendt antal høje længere mod øst på den jyske halvø. De høje, der er bevarede idag, eller hvis eksistens man har viden om, giver altså til en vis grad et falsk billede af enkeltgravskulturens udbredelse.

Enkeltgravskulturen blev erkendt for omkring et hundrede år siden og har altid været genstand for stor diskussion (C. Adamsen og K. Ebbesen 1986). Var den indvandret, eller var den »opstået« i Jylland, og var den samtidig med jættestuekulturen? I al fald det sidste spørgsmål er blevet besvaret gennem nyere arkæologiske undersøgelser, hvor det kunne vises, at de to kulturer ikke var samtidige, som man længe regnede med.

Ud over nogle løsfundne økser er man i forbindelse med naturgasprojektet stødt på ganske mange overpløjede gravhøje. Ialt er der undersøgt en lille snes høje, heraf en hel del der indeholdt stridsøkser og keramik samt visse andre gravgaver. Specielt bør nævnes Nybro (nr. 1492) med en større samling ravperler og tre små flintbor, måske anvendt til at bore huller i perlerne, – en perlemagers grav?

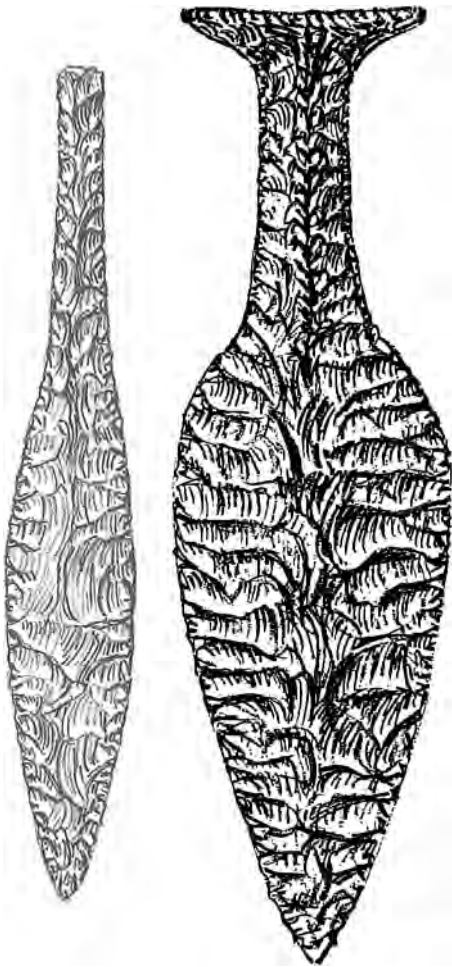
Med hensyn til enkeltgravskulturens bopladser, der ud fra et forskningsperspektiv er langt vigtigere end gravene, er der foretaget syv undersøgelser. Det drejer sig om diffuse, tynde kulturlag eller især gruber, men hustomter er ikke fundet. Oldsagerne indskrænker sig til bearbejdet flint og keramik. Fundene er gjort i amterne Vejle, Ringkøbing, Skanderborg og Viborg. Det er beskedne fund, men de er medvirkende til at vise, at sporene efter enkeltgravskulturens bopladser ikke er så sjældne, som man har troet, hvis mulden afrømmes over et større areal på de rigtige steder. De »rigtige steder« i denne forbindelse er der, hvor man iøvrigt slog sig ned i forhistorisk tid.

Dolktid

Enkeltgravskulturen efterfølges af dolktiden (E. Lomborg 1973). Fine, fladehuggede flintdolke erstatter nu stridsøkserne som mandens vigtigste våben. Det har dog været hævdet, at de i nok så høj grad tjente som et statussymbol. Disse flintdolke efterligner ganske tydeligt dolke af kobber og bronze, som nu var i brug i Melleml- og Vesteuropa. Noget brud i kulturudviklingen fra enkeltgravskultur til dolktid og videre ind i tidlig bronzealder synes der ikke at være. Dolktiden opfattedes tidligere som et kort intermezzo mellem enkeltgravskulturen og bronzealderen, men kulstof 14-dateringerne viser noget helt andet. Ifølge disse dateringer har dolktiden varet fra ca. 2400-1800 f.Kr., altså hele 600 år.

Naturgasundersøgelserne har bragt en del fund for dagen fra dolktid på Sjælland, mest løsfund, men iøvrigt bopladsrester med svage kulturspor, gruber eller flintpletter, hvor de typiske fladehuggede redskaber er fundet. Omkring halvdelen af fundene kan dog høre til enten i dolktiden eller i begyndelsen af den følgende periode, bronzealderen. På Fyn består dolktidens fund af beskedne kulturspor som flintpletter, eller svage rester af bopladser på otte lokaliteter.

I Jylland er der fremkommet op imod et halvt hundrede fund fra dolktid. Af løsfund kan nævnes en skafthulsøkse af sten (nr. 749), og sådanne, herunder også stridsøkser, er stadig i brug i denne periode. Endvidere et hængesmykke af skifer (nr. 1045), der er en af de karakteristiske smykkeformer. Blandt fundene dominerer bopladsresterne. Det drejer sig her især om flintpletter og gruber. Fundmaterialet viser ingen større variation; det består af bearbejdet flint, og hvor der er gruber, er der af og til også keramik.

Flintdolke af forskellig form er flintsmedenes fremragende men også sidste forsøg på at konkurrere med det nye materiale, bronzen. Ca. 1:2. H. Ørsnes del. 1987.

Flint daggers of different shapes illustrate the brilliant but also last efforts of the flint workers to compete with the new material, bronze. About 1:2. H. Ørsnes del. 1987.

Dolktidens hængesmykker af skifer har måske været båret om halsen som amuletter. 1:2. H. Ørsnes del. 1987.

The shale pendants from the Dagger Period may have been worn around the neck as amulets. 1:2. H. Ørsnes del. 1987.

Fremhæves bør et fund ved Jegstrup nær Skive (nr. 853), hvor der netop i en grube fandtes et stort, endda helt, lerkar, der opfattes som et offerfund. Et andet fund ved Vorgod (nr. 1332) i Ringkøbing amt bør også nævnes på grund af de lidt specielle fundomstændigheder. Her lå dolktidsbopladsresterne nemlig under en senere opført gravhøj. En større, lav grube med flint og keramik kan i virkeligheden være resterne af et lidt nedgravet hus, altså med forsænket gulv. Denne hustype forekommer, omend ganske sjældent, i denne periode. Sådanne kulturrester, godt beskyttet under en høj, er naturligvis langt mere oplysende end de, der er blevet beskadiget ved markarbejde uden for højen.

Et enkelt, vigtigt fund bør behandles i forbindelse med bopladserne, nemlig Øster Nibstrup (nr. 727) i Hjørring amt. På dette sted undersøgte tomtten efter et langhus fra dolktiden. Huset har været af en toskibet konstruktion, orienteret Ø-V og omkring 20 m langt, medens bredden har været 7 m. Huse af denne type er fortsat sjældne, selv om der er undersøgt nogle få af dem i de seneste år.

Periodens jyske grave er karakteristiske ved, at man ofte har gravlagt de døde oven i enkeltgravshøje. Der opføres dog også et betydeligt antal nye gravhøje i dolktid, og man begyndte nu i ganske mange tilfælde at anbringe de døde i stenkister eller såkaldte hellekister, sat af flade, kløvede stenfliser. Perioden betegnes derfor også tit hellekistetid. Naturgasundersøgelserne har i Jylland omfattet en lille gruppe grave fra dolktiden. De fleste er imidlertid hårdt medtagne og vanskelige at beskrive. I et tilfælde synes der at være spor efter en ødelagt hellekiste, og i et par tilfælde er der i tilslutning til undersøgelsen konstateret bopladsspor. I betragtning af, at dolktid er en så lang periode, ville man egentlig forvente, at flere af dens grave var blevet påtruffet. Fremhæves skal et ejendommeligt anlæg i Løsning sogn (nr. 1202) i Sønderjylland med grave fra både dolktid, ældre og yngre bronzealder.

Bronzealder

Bronzealderen har altid været omgærdet med stor interesse. Solvognen, lurerne og de rige gravfund med velbevarede dragter har enhver hørt om. Men hertil kommer et utroligt stort antal bevarede bronzegenstande: sværd, dolke, økser og smykkesager af vidt forskellig art. Meget andet kunne nævnes, ikke mindst guldsager og et betydeligt antal bronzer af fremmed oprindelse. Intet andet område kan opvise en så stor mængde fund af bronzesager som Sydsandinavien (Aner og Kersten 1972 ff). Langt de fleste er fra grave, der er anlagt under høj. Der er også rige mose- og depotfund, der af den ene eller anden grund er blevet henlagt eller nedgravet i jorden. Til trods for, at alt metal har måttet importeres og må have haft en betydelig værdi i datidens samfund, har de religiøse forestillinger alligevel været så stærke, at kostbare genstande kunne følge den døde i graven eller blev ofret. På et »rationelt tænkende« menneske i det tyvende århundrede virker sådanne adfærdsmønstre fjerne og uforståelige.

Den ældre forskning blev i høj grad koncentreret om undersøgelse af grave, og man fik en omfattende viden om de døde i gravene og deres gravgods. Om de levende på tidens bopladser fremkom der lidt eller intet. Først i løbet af 1950-erne begyndte man i Himmerland at undersøge de første bronzealderhuse (B. Draiby 1985); herefter undersøgte et stort antal bronzealderhuse i Vestjylland, især fra yngre bronzealder. Huse fra den ældre bronzealder er derimod fortsat en stor sjældenhed.

Bronzealderen dækker tidsrummet ca. 1800-500 f.Kr. Grænsen mellem den ældre og den yngre bronzealder sættes normalt til ca. 1000 f.Kr. Den tidlige bronzealder har meget til fælles med den seneste del af stenalderen. Det ses i gravskikken, hustyperne, så få de end er, samt i den keramiske tradition og flinthåndværket. Men allerede ved midten af ældre bronzealder

Bronzealderlandskab i Dyrehaven nord for København. Efter J. Jensen fot. 1979.

Bronze Age landscape in Dyrehaven, north of Copenhagen. After J. Jensen phot. 1979.

optræder nye keramiske former, og snart møder man for første gang grave, hvor de døde er blevet brændt. Denne gravskik antages at stå i forbindelse med ændrede religiøse forestillinger, der kom til landet udefra. I yngre bronzealder træffes kun brandgrave, efterhånden især urnegrave, hvor gravgaverne sjældent forekommer eller helt mangler. Til gengæld optræder nu mange offerfund i moser.

Men også ændringer i byggeskik og levevis registreres i fundene. Midt i ældre bronzealder møder vi for første gang det treskibede langhus, som kom til at dominere byggeskikken langt op i yngre jernalder. Måske er det også i løbet af yngre bronzealder, at vi først møder landsbyen, hvorved her forstås tilstedeværelsen af mindst tre samtidige, tætliggende gårde eller husholdninger; en sådan samtidighed kan være vanskelig at påvise arkæologisk, og diskussionen om, hvornår man begyndte at bo i landsbyer, er ikke afsluttet. Dog er det sikkert, at landsbyen er etableret i tidlig jernalder.

Antallet af grave fra ældre bronzealder, der er fremkommet ved naturgasundersøgelserne, er ikke helt ringe. På Sjælland kan nævnes en egekiste-grav i en overpløjet høj i Salløv (nr. 203), Østsjælland. Under højen fandtes ardspor i undergrunden. Vigtig er undersøgelsen af den overpløjede høj, Byhøj (nr. 336) straks vest for Slagelse. Her undersøgtes en kvindegrav indeholdende adskillige bronzesager. Også under denne høj var der dyrkningsspor, men nok så interessant er de sikre spor efter et treskibet langhus under højen. Huset må nødvendigvis være ældre end graven, og dermed er det et af de ældste huse, som kendes af denne type; et vigtigt led, når det treskibede langhus' historie skal søges belyst. Bortset fra en mindre prøvegravning på en overpløjet høj ved Allerup (nr. 555) på Fyn, hvor der under højen fandtes bopladsrester og ardspor, er der ikke undersøgt bronzealdergrave på denne ø.

Undersøgelser af bronzealdergrave har fortrinsvis fundet sted på den jyske halvø, hvor en halv snes er blevet udgravet. Ved Vikærgård (nr. 911) i Salling undersøgtes en overpløjet høj, tydeligvis opbygget af græstørv i tre faser og med ardspor og bopladsrester (fra dolktid?) under højen. Der fandtes rige grave i højen, både fra ældre jernalder og fra ældre bronzealder. Fra sidstnævnte periode stammer en grav med et bronzesværd og rester af andre bronzesager. Ud over andre interessante oplysninger fra denne udgravning står vi her med et eksempel af de ikke helt få, hvor der, i og under en høj, er fund fra både sten-, bronze- og jernalder. Andre eksempler på grave fra ældre bronzealder er nr. 939, 978 og 1050. Længere mod syd på halvøen er nr. 1202 allerede omtalt i forbindelse med det særprægede anlæg fra dolktid. Men også en rig grav fra ældre bronzealder blev undersøgt her, hvori der lå to armringe af guld, bronzesværd og bronzeøkse. Endvidere er grave fra ældre bronzealder formodentlig konstateret i forbindelse med udgravning af Syvhøje (nr. 1243-44). Lundingsminde (nr. 1535) er et eksempel på ligbrænding i slutningen af ældre bronzealder. Under denne høj fandtes ardspor. Rige gravfund fra ældre bronzealder er tidligere gjort på dette sted.

Spor efter ældre bronzealders boplads er truffet i nogle få tilfælde. På Sjælland er allerede nævnt Byhøj (nr. 336) med en hustomt, men der er tydeligvis også et bopladsområde ved højen. På Fyn er Brændekilde (nr. 474) interessant, idet der her kan være tale om regulære husrester fra ældre bronzealder. Der er dog også aktiviteter på stedet i andre perioder; området er ikke mindst blevet stærkt forstyrret af højryggede agre fra middelalderen. I Jylland er der vel tale om beskedne bopladsrester fra ældre bronzealder i Ll. Nustrup (nr. 1522) og Rumohrsgård (nr. 1628) i Sønderjylland.

På Povlstrupgård (nr. 838) i Himmerland får vi et nærmere indblik i, hvorledes man boede i den allerseneste del af yngre stenalder og begyndelsen af ældre bronzealder. Det er dog mest sandsynligt, at dette hus hører til i

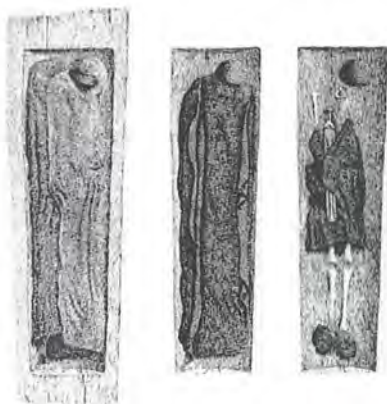

Gravhøje fra bronzealderen i Dyrehaven nord for København. P.V. Glob fot. 1973.

Bronze Age barrows in Dyrehaven, north of Copenhagen. P.V. Glob phot. 1973.

Egekistegrav fra Muldbjerg i Jylland med en velbevaret mandsdragt fra ældre bronzealder, bestående af kofte eller lændeklæde, kappe og en fornem, halvkugleformet hue, alt af uld. Den døde var dækket af et uldtæppe og til sidst svøbt i en kohud. Efter V. Boye 1896.

Oak coffin from Muldbjerg in Jutland with a well-preserved male costume from the Early Bronze Age consisting of a wrap, a cloak and an elegant hemispherical cap, all made of wool. The corpse was covered by a blanket and finally wrapped in a cow hide. After V. Boye 1896.

begyndelsen af ældre bronzealder. Huset er et toskibet langhus, orienteret Ø-V og 15,5 × 7 m stort. Vægforløbet erkendtes gennem tilstedeværelsen af huller efter vægstolper. Gulvet har været forsænket, og der fandtes oldsager af flint, kværnsten og lerkarskår. Ligeledes sås stensamlinger inde i huset. På pladsen iøvrigt fandtes også gruber og brønde; af de sidstnævnte lå en under huset og må være ældre end dette. Hustomten ligger højt i terrænet, og det er næppe sandsynligt, at den har været en del af en landsby.

Fundmængden fra yngre bronzealder er meget betydelig. Et løsfund fra Fyn (nr. 537) bør nævnes først. Det er en celt, d.v.s. en bronzeøkse, som er fundet ved rekognoscering. Gravfundene fra yngre bronzealder bærer præg af, at ligbrændingsskikken nu er enerådende. De brændte ben efter den døde anbringes efterhånden især i en urne, der nedgraves i en allerede eksisterende høj. Der findes dog variationer over dette tema med en glidende overgang fra ældre bronzealders gravskik. Her og i begyndelsen af yngre bronzealder kan man stadig møde egekistegrave og mandslange stenkister, men hvor de brændte ben efter den døde er spredt på kistebunden. Disse gravformer forsvinder dog snart, og gravene bliver små. Dette medfører, at der ikke længere er plads til gravgaverne, men pladsårsager som forklaring på mangelen på gravgaver er dog en forenklet fremstilling. Det er tydeligt, at brandgravskikken er omgærdet med forestillinger om, at gravgaver ikke mere var så vigtige. I stedet er det småsagerne man nu møder i urnerne, hvis der da overhovedet er nogle: bronzenåle, rageknive, pincetter og lignende, der hørte til det personlige udstyr; tydeligvis har disse bronzer nu snarere en symbolsk betydning.

Af gravfund fra yngre bronzealder kan først nævnes tre urnegrave fra kulthuset ved Sandagergård (nr. 4) i Horns herred. Vi kommer siden tilbage hertil. Der er ingen fund fra Fyn i denne periode, mens der i Jylland er adskillige. I Støvring (nr. 828) i Himmerland fandtes en stenomsat urne indeholdende brændte ben og et par småsager af bronze. Urnen var, som det ses af og til, anbragt i en naturlig højning i terrænet. Tilstedeværelsen af en høj var altså ikke en absolut nødvendighed. Tangvej (nr. 935) ved Bjerriingbro gav fund af en ødelagt urne i en overpløjet høj. Fra den tidligere nævnte dobbeltjættestue Olufshøje (nr. 982) kommer to stenomsatte urner; i den ene fandtes rester af en bronzenål samt en dobbeltknap af rav. Typisk er det, at urnerne er anbragt i højens sydside, solsiden. I en høj i Lille Torup (nr. 994) i Himmerland fandtes en stenomsat urne med de brændte ben efter et barn; gravgaverne var her et stykke bearbejdet rav og en bronzespiral. Ligeledes i Lille Torup (nr. 996) fandtes i en overpløjet høj flere urnegrave, igen i sydsiden. Blandt gravgaverne var forskellige mindre bronzegenstande samt fund af rav. Fjelsø III (nr. 1006), en overpløjet høj, indeholdt en lille stenkiste, dog tom, samt to urner. Den ene af disse var forsynet med et låg tætnet med harpiks, hvilket ikke er ualmindeligt. Ud over de brændte ben fandtes en bronzesyl med bevaret træskaf og en ragekniv med en læderbevikling. Også i den flere gange tidligere omtalte høj i Løsning (nr. 1202) fandt der begravelse sted i yngre bronzealder, nemlig fire urner. Endelig er der fundet grave, dog ødelagte, i en overpløjet høj i Bavnsbjerg (nr. 1330).

Gravfundene fra yngre bronzealders grave har, som ventet, ikke givet større overraskelser. Det allerede kendte materiale er nemlig så stort, at det formodentligt er repræsentativt.

På baggrund af mere end et hundrede års udgravningsvirksomhed skulle man ikke tro det muligt, at der ville fremkomme nye, store anlægstyper. Det har ikke desto mindre været tilfældet med anlægget fra Sandagergård (nr. 4) i Horns herred, der opfattes som en kultbygning – en tolkning der forekommer rimelig. Anlægget består af en dobbelt stenramme med ydre dimensioner på 18,5 × 7,5 m, der må angive bygningens vægforløb. Stolpehuller, der

Kvindedragt fra ældre bronzealder, som den kendes fra egekistegraven ved Egtved i Jylland. Kvinden bærer en løsthængende bluse, snoreskørt om hofterne og et bælte med en rund smykkeplade af bronze. H. Ørsnes del. 1987.

Woman's costume from the Early Bronze Age, found in an oak coffin at Egtved in Jutland. It was worn with the blouse hanging loose, the cord skirt resting on the hips and a belt with a round bronze disk. H. Ørsnes del. 1987.

kunne have oplyst yderligere om bygningstekniske detaljer, blev ikke fundet ved udgravningen. I et kulturlag inden for de nævnte stenrammer fandtes lerkarskår, samt digle- og støbeformsfragmenter. Desuden rummede huset et par samtidige urnegrave, som det tidligere er nævnt. Der fandtes imidlertid også nogle brandgrave fra førromersk jernalder, altså mange hundrede år yngre.

Umiddelbart syd for kultbygningen lå fire helleristningssten tæt ved siden af hinanden. På fladen af hver af disse sten fandtes indristet et håndtegn, et motiv, som ses af og til i yngre bronzealder. Nær disse helleristningssten fandtes formodede bautasten. Senere undersøgelser har iøvrigt godtgjort, at der ligger en bronzealderboplads lige i nærheden. Måske står vi med kulthuset og bronzealderbopladsen over for en bebyggelse, der har haft mere end lokal betydning.

Opdagelsen af dette kulthus var ikke den eneste overraskelse. Det næsten samtidige depotfund fra Lindø (nr. 440) på Fyn var lige så uventet. Depotfundene udgør en fundgruppe, som sjældent opdages af arkæologer, da intet på overfladen røber deres tilstedeværelse. Derfor er en arkæologisk undersøgelse af et sådant depotfund meget værdifuld. Lindøfundet må være nedgravet i en faresituation, men det er atypisk derved, at det er sket på en bronzealderboplads. Fundet består af lidt guld og et større antal bronzesager, mere end 40 genstande, altsammen pakket ned i et stort lerkar. Af bronzesagerne er blandt andet sværd, spyd, kornsegle, ringe og forskellige smykker. Bronzesagerne er mærkelige derved, at nogle er gamle, slidte eller itubrudte. Vi må tro, at disse var på vej til omsmelting. Men der var også mange funkende nye sager uden slidspor. Måske er det bopladsens samlede metalbeholdning, som udgraveren foreslår.

Yngre bronzealders boplads har nok været en af overraskelserne ved naturgasprojektet. Det har medført, at bopladsrester er blevet erkendt i et antal, der nærmer sig de hundrede, fra mindre flintforekomster over gruber til større bopladsområder med hustomter på. Ingen anden periode kan opvise en sådan fundmængde, når der bortses fra ældre jernalder. Iøvrigt må det siges, at fundene fra yngre bronzealder har en jævn fordeling over hele landet. Takket være ikke mindst de mange, ganske dybe gruber, er der herved opnået et mere realistisk billede af bebyggelsen, end det er tilfældet i mange andre forhistoriske perioder. Selv de mest intensivt dyrkede landbrugsområder er godt med.

Af undersøgte boplads på Sjælland kan nævnes Ganløse Mosevej (nr. 74), hvor der gjordes vigtige fund, som kan oplyse om støberivirksomhed i yngre bronzealder. I en grube lå der fragmenter af støbeforme og digler samt store mængder keramik. Det drejer sig øvrigt om et større bopladsområde, hvor der tidligere er gjort rige fund fra ældre jernalder. Ved Keldsvang (nr. 17), ligeledes i Nordsjælland, undersøgtes bopladsrester, herunder dele af en formodet hustomt. På Gl. Køgegård (nr. 107) fandtes større områder med bebyggelse, blandt andet spor efter fem huse. Også ved Rygård (nr. 162) i Søllerød er undersøgt en større bopladsforekomst. Gundsøgård (nr. 173) nord for Roskilde viste spor efter tagbærende stolper fra to Ø-V orienterede langhuse. Interessant er indholdet af de fundne gruber med meget keramik og fragmenter af smeltedigler samt en støbeform. I en grube fandtes et velbevaret hundekranium.

På Fyn er undersøgt en boplads, Højby II (nr. 565), med et tykt kulturlag og en hustomt. En halv snes andre lokaliteter er blevet registreret eller udgravet, især fundrige gruber.

I Jylland er der konstateret knap 50 bopladsrester fra yngre bronzealder med en ret jævn fordeling over hele halvøen. Som det er tilfældet i de øvrige landsdele, drejer det sig også her om ofte fundrige gruber, der indeholder keramik, nogle også knogler og enkelte oldsager. Også husrester er under-

Kuplede storhøje som disse i Thy blev opført i tusindvis i løbet af ældre bronzealder. P.V. Glob fot. 1969.

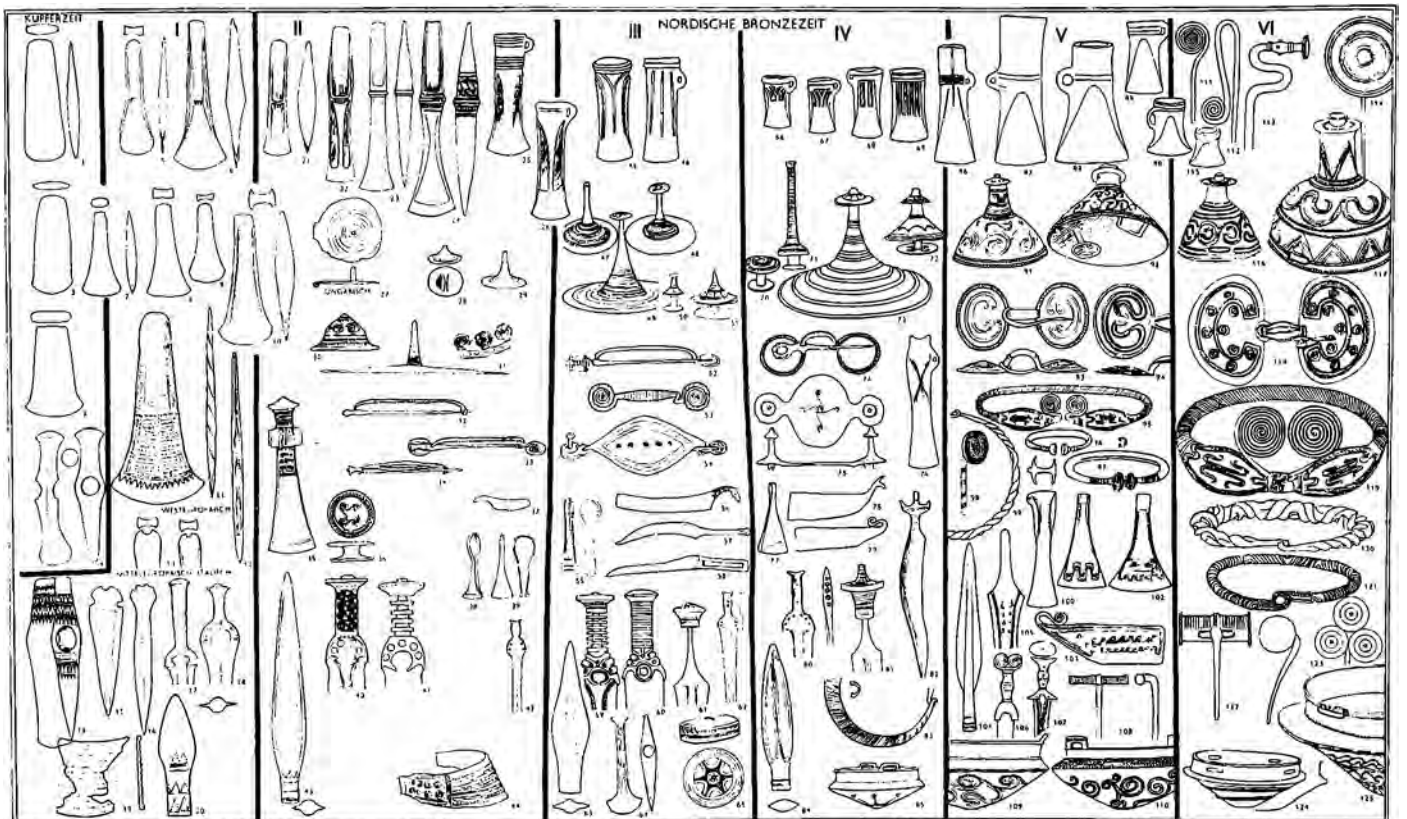
Large mounds of an almost hemispherical shape were constructed by the thousand during the Early Bronze Age. Thy, Northern Julland. P.V. Glob 1969.

søgt. Således dele af to langhuse i Hellerup (nr. 941) og tre langhuse ved Meldgårdsminde (nr. 942). I Skinderup (nr. 997) udgravedes et hus, der har været 20 m langt og 6 m bredt; som altid orienteret Ø-V. Med disse fund befinder vi os i den nordlige del af Midtjylland. Nær Viborg undersøgte et hus fra yngre bronzealder ved Lyngsø (nr. 957). Dette hus havde været 20 m langt og 5-6 m bredt. Delvis undersøgte blev to huse ved Tingvejgård (nr. 1002) i Himmerland, der har haft en længde på 15-20 m. I Sydvestjylland bør omtales en større undersøgelse på en boplads fra yngre bronzealder, nemlig ved Nybro (nr. 1490). Her fandtes flere huse, som var omkring 20 m lange og 6-8 m brede. Det er interessant, at det i disse huse er lykkedes at erkende spor efter båseskifferum. Et sjældent fund fra undersøgelsen er iøvrigt en lille jernring med kugleformede ender, som blev fundet i et stolpehul tilhørende et hus fra yngre bronzealder.

Her ved overgangen fra bronze- til jernalder bør der siges et par ord om flint, inden den går af brug. Bjergarten flint kunne udråbes til Danmarks »nationalsten«, hvis det kom på tale at indføre et sådant begreb. Den kommer fra vor egen undergrund og dannedes i kridttiden, der sluttede for ca. 70 millioner år siden. I forhistorisk tid udgjorde flinten i lange tidsrum det vigtigste råmateriale ved fremstilling af forskellige redskaber og var da lige så uundværlig, som den er blevet det for nutidens arkæologer. Flinten var stadig i brug i bronzealderen, men der er også bevis på en vis anvendelse endnu i ældre jernalder (K.L. Poulsen 1978; V. Nielsen 1981). Naturgasundersøgelserne synes imidlertid at vise, at anvendelse af flint har været mere almindeligt forekommende på vore ældre jernalderboplads, end man har

O. Montelius' inddeling af den nordiske bronzealder i seks perioder var et mesterstykke. Den blev udarbejdet for et hundrede år siden, og det har i tidens løb kun været nødvendigt at foretage ganske få ændringer. Efter N. Åberg 1936.

The chronological division of the Nordic Bronze Age into six periods by O. Montelius was a masterpiece, worked out a hundred years ago and only few adjustments have had to be made in the course of time. After N. Åberg 1936.

To af syv guldsåle fra en lille mose ved Midskov på Nordfyn er et af den yngre bronzealderes mange betagende og mærkelige offernedlæggelser. Skålene, der er af drevet guld, er sikkert fremstillet i Mellemeuropa, men tre af dem har haft hestehovedformede hanke, lavet af nordiske guldsmede. Højde ca. 7 cm. H. Ørsnes del. 1987.

Two of seven gold bowls from a small bog at Midskov in Northern Funen. This find belongs to a group of strange and fascinating sacrificial deposits from the Late Bronze Age. The bowls are made of beaten gold and probably produced in Central Europe, but handles with horses' heads had been added to three of them by Nordic goldsmiths. Height about 7 cm. H. Ørsnes del. 1987.

troet. Det er derfor nu et påkrævet arbejde at få denne jernalderflint klassificeret i forhold til flint fra sten- og bronzealder.

Jernalder

Jernalderen er den sidste store oldtidsepoke, der her i landet varer fra ca. 500 f.Kr. til omkring 1050 e.Kr. Det lange tidsrum inddeles i flere perioder, der afspejler de samtidige kulturelle og politiske forhold i Europa. Den ældre jernalder omfatter førromersk eller keltisk (ca. 500 f.Kr. til Kr.f.) og romersk jernalder (fra Kr.f. til 400 e.Kr.), medens den yngre jernalder, germansk jernalder, inddeles i en ældre fase, der bl.a. også kaldes folkevandringstid (ca. 400-550 e.Kr.) og en yngre (ca. 550-800 e.Kr.). Denne afløses endelig af vikingetiden, der betegner overgangen til historisk tid og varer fra ca. 800-1050 e.Kr.

Jernet kom for alvor i brug i Lilleasien omkring 1300 f.Kr., og de første jerngenstande nåede Danmark i slutningen af yngre bronzealder. Jernet er på mange måder et mere fordelagtigt metal end bronzen, og det kunne, modsat kobber og tin, udvindes på hjemlig grund af mosernes myremalm. Produktionen af jern kom dog først rigtigt i gang her i landet hen mod den senere del af førromersk jernalder.

Jernalderens første århundreder er præget af et køligere klima med større nedbørsmængde. De senere års undersøgelse har vist, at denne klimaændring var til gavn for landet. Befolkningstallet voksede, landbruget ekspanderede, og urørte skovområder blev inddraget til dyrkning eller græsning for kvæget.

Bronzelur fra yngre bronzealder. Disse imponerende blæseinstrumenter blev gerne nedlagt parvis i moserne, og nogle af dem er så velbevarede, at de stadig kan bruges. Støbetechnikken er af fremragende kvalitet, og de er lavet her i Norden. H. Ørsnes del. 1987.

Late Bronze Age lur. These impressive wind instruments are generally found in pairs in the bogs. Some of them are so well-preserved that they can still be played on. The casting technique is of a very high standard, and they were made in Scandinavia. H. Ørsnes del. 1987.

Den fortsatte fældning af landets skove, som var begyndt i yngre stenalder, førte efterhånden til, at store områder med dårlig, sandet jord, især i Midt- og Vestjylland, blev omdannet til lyngheder. Husdyrenes græsning sørgede også for, at skoven ikke kunne gendannes. Moderne dyrkning har reduceret hederne, men endnu kan man som her ved Vester Tostrup i Himmerland nyde et særpræget Blichersk landskab, som det har set ud siden oldtiden. SN fot. 1983.

The continued destruction of forest, which had begun around 4000 BC, gradually transformed large areas with poor sandy soil, especially in Mid- and Western Jutland, into moorland. The extensive cattle-grazing also accelerated this process. Modern cultivation has reduced the moorland considerably, but characteristic landscapes such as this one at Vester Tostrup in Northern Jutland are still to be found. SN phot. 1983.

Førromersk jernalder

Der kendes et stort antal bopladser fra førromersk jernalder, og sporene kan være mange forskellige, fra simple affaldsgruber til store landsbyer. Landsbyerne er især udgravet i Midt- og Vestjylland. De moderne undersøgelser har vist, at de ældste bopladser eller landsbyer tilsyneladende blev flyttet for hver generation, enten fordi husene blev for dårlige, eller fordi jorden omkring landsbyen var blevet udpint. Senere kunne landsbyerne ligge 100-200 år på samme sted (Hvass 1987).

Husene i den senere del af førromersk jernalder er bedre belyst end i den tidlige fase, men hovedtypen er den samme: Ø-V vendte, enlængede bondehuse med rektangulær grundplan, hvor taget blev båret af to rækker indre stolper. Længden kan være op til 20 m med beboelse for mennesker i vestenden og stald med båse til kreaturerne i østenden. De senere landsbyer er dertil som regel omgivet af hegn eller palisade. Enkeltvis indhegnede gårdsanlæg med et langhus og eet eller flere småhuse kan også træffes, men bliver mere almindelige i romersk jernalder.

Nogenlunde jævnt fordelt er der i Jylland i forbindelse med naturgassen registreret op mod 100 bopladser af forskellig art, huse, kulturlag eller gruber fra førromersk jernalder, og heraf er godt 20 bosættelser fortsat ind i ældre romersk jernalder.

I de nord- og midtjyske amter til og med Århus amt, er der på 8 ud af 24 bopladser bevaret hustomter. I Jegstrup (nr. 947) tæt vest for Viborg synes der at være tale om mindst to beboelsesfaser. De ti delvis bevarede huse kan stort set fordeles på to typer, hvoraf de ældste huse bl.a. havde udvendige støttestolper og velbevarede, nedgravede østender, hvor staldene har været. De yngre huse var mindre, og væggene bestod her af mange små og tætstillede stolper. På bopladsområdet ved Neder Hallum (nr. 949) i samme sogn fandtes rester af fem, formentlig treskibede, langhuse; et af disse, en brandtomt med mange interessante detaljer, dækkede over et ældre hus, mens der i syd sås hjørnet af et sjette langhus dateret til ældre romersk jernalder. Stedet havde også været beboet i yngre bronzealders senere del. Bopladsen ved Nørregård (nr. 976) nær Skals havde været benyttet gennem hele førromersk og ind i ældre romersk jernalder. Alle huse havde velbevarede gulvlag og ildsteder i vestenden, beboelsesenden, og i mindst to huse har der også været lagt lergulv i staldenden. Førrådskar nedsat i flere huses beboelsesende samt en lerforet brønd hører blandt iagttagelserne. Blandt de øvrige førromerske bopladser i Nordjylland kan nævnes nr. 773 og 776 med rester af hegn, og nr. 779, hvor der blandt stolpehuller og gruber forekom et ildsted og rester af en stensat kælder med keramik og knusesten. Endelig kan fremhæves pladsen ved Sortenborgvej/Eriksborg I (nr. 903) med en mængde keramikfyldte gruber, og en af de to førromerske gruber på den nærliggende nr. 905, der indeholdt tre gryder med de ejendommelige »sva-leredeører«.

På vej videre ned gennem Jylland, i Skanderborg, Vejle og Ringkøbing amter, træffes hustomter på 14 lokaliteter. Landsbyen ved Hedegård (nr. 1117) kan ligesom gravpladsen henføres til både sen førromersk og ældre romersk jernalder. Landsbyen, der ligger på et plateau syd for gravpladsen, er ikke udgravet i sin fulde udstrækning, og det er derfor svært at afgøre dens egentlige struktur udover, at der kunne udskilles tre sikre hustomter. Som skel mellem landsby og gravplads var der palisadelignende hegn. Et stolpesat hegn, der løb ind over gravpladsen, blev rejst så sent som i vikingetid. I Stovstrup (nr. 1170) udgravedes dele af en førromersk landsby, hvor der synes at være tale om gårdsanlæg med langhuse og småhuse, der ligger adskilt fra hinanden ved nogle store affaldsgruber. Samme mønster kan tilsyneladende genfindes i Pjedsted II (nr. 1221), hvor landsbyen befinder sig på et højtliggende plateau. Et 10 m bredt bælte tværs gennem den førro-

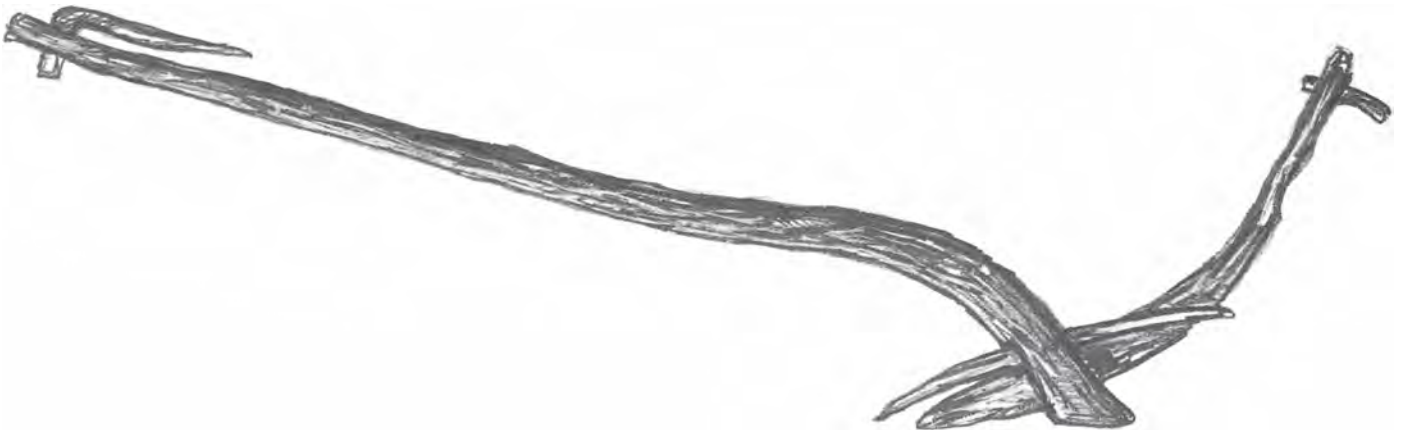

Marksystemer fra ældre jernalder er undertiden bevaret i det danske landskab som her i Fosdal plantage i Nordjylland. Skelvoldene, der omgiver de rektangulære markstykker, ses tydeligt. Selv helt udjævnede agersystemer kan heldigvis genfindes ved hjælp af luftfotografering. SN fot. 1983.

Fields from the Early Iron Age are sometimes preserved in the Danish landscape, as for instance in Fosdal plantation in Northern Jutland. The boundary banks are clearly seen. Thanks to air photography, even completely levelled field systems may still be recognized. SN phot. 1983.

Sammensat træplov – en bue-ard – fra ældre jernalder, fundet i Døstrup mose nær Hobro. De ældste arder var skåret i ét stykke træ. H. Ørsnes del. 1987.

This so-called bow-ard, found in a bog at Døstrup in Jutland and dated to the Early Iron Age, shows more complicated construction than earlier ploughs that were made from one piece of wood. H. Ørsnes del. 1987.

merske landsby ved Uldum (nr. 1300) afdækkede 14 huse, større og mindre, samt hvad der tolkes som staklader. Øverst på bakketoppen lå en indhegnet gård med mindst tre huse og en velbevaret egetræsbrønd. Ved Gammel Sole (nr. 1303) udgravedes en landsby fra sen førromersk-ældre romersk jernalder. Selvom gårdsanlæggenes karakter ikke kunne klarlægges nærmere, ligger husene, der har haft flere byggefasen, i to klynger omkring en åben plads, d.v.s. en »forte«, der var fælles for landsbyen. Ganske svarende til, som udgraveren påpeger, den kendte samtidige landsby ved Hodde mellem Grindsted og Varde (Hvass 1985).

Ved Krogstrupgård (nr. 1378) var det muligt at udskille mindst tre indhegnede gårdsanlæg med Ø-V vendte, treskibede langhuse med kreaturbåse i østenden. Fundene var talrige, især af keramik med bl.a. store forrådskar og en såkaldt »ildbuk« af ler. Disse sære genstande findes på bopladser og i gruber, og de fleste anses indtil videre for at have været brugt omkring ildstedet som leje for stegespids. I et stolpehul stak en jernspydspids. Bopladsen dateres til sen førromersk-tidlig romersk jernalder. Bopladser med spor efter jernudvinding er nr. 1068, 1361, 1362, 1380 og 1401. Ved Skovdal (nr. 1263) blev der blandt grøfter, gruber m.v. fundet, hvad der forekom at være rester af en større mile eller ovn med trækkanaler. En del gruber, deriblandt lertagningsgruber, kan henføres til førromersk jernalder i området.

I Sønderjylland kunne der på en enkelt ud af ni bopladser frilægges hele hustomter. Det drejer sig om en vigtig plads ved Hedegård I/II (nr. 1472) nord for Ribe. Vi befinder os hermed på hedesletten, der var tyndt befolket gennem hele oldtiden. Tre langhuse, hvoraf det ene midt ned gennem staldenden havde en fordybet rende til ajlen, levnedes sammen med forskellige gruber på pladsen et righoldigt og varieret keramisk materiale. Stedet var fortsat beboet i ældre romersk jernalder, hvilket også gjaldt for yderligere to pladser i det sønderjyske område.

Fra Jylland til Fyn, hvor der er registreret over 20 bopladser, og hvor der forekom hustomter på seks. På Vangstedgård-bopladsen (nr. 488) fandtes en ret ødelagt hustomt omgivet af syv-otte kraftige stolpebygninger, der tolkes som forrådhuse. Ingslev Vestermark I (nr. 524-25) er dateret til den tidligste del af førromersk jernalder, og husene var her ret små, kun op til 9x5 m. Hustomten i Skalkendrup I (nr. 682) nord for Nyborg, der målte hele 15 m, lå blandt forskellige bopladsgreber på en stejl skråning i et stærkt kuperet terræn. En af gruberne indeholdt skaller af blåmusling, der viste, at beboerne havde foretaget udflugter til Storebælt efter denne spise. Pladsen ved Sanderumgård (nr. 562) gav mulighed for at undersøge et stort materiale af dyreknogler, hvoraf det fremgik, at beboerne for en del havde levet af vildt. På Tøjsmosevej (nr. 597) berørtes udkanten af en stor boplads fra sen førromersk jernalder. Hele egnen har været tæt bebygget fra yngre bronzealder til og med ældre romersk jernalder.

Gundestrup-kedlen og dens billedverden af keltiske guddomme, offer-scener, processio-ner, tyrekampe o.s.v. har fascineret forskere såvel som lægmænd. Den er sammensat af en rundet bundplade og 12 reliefplader i opdre- vet sølv sammenholdt med en rand. Diam. ca. 70 cm. H. Ørsnes del. 1987.

The Gundestrup cauldron and its pictures of Celtic deities, scenes of sacrifice, processions, bull-fights etc. have attracted the attention of both scholars and laymen. It is constructed of a round base-disc and 12 relief plates held together by a rim. Diam. about 70 cm. H. Ørsnes del. 1987.

Karrets bundplade med en stor liggende tyr omgivet af hunde og en sværdbevæbnet mandsfigur. Scenen tolkes som en tyrekamp eller -ofring. H. Ørsnes del. 1987.

The base-disc of the cauldron with a large bull lying down surrounded by dogs and a man's figure armed with a sword. The scene represents either a bull-fight or a bull-sacrifice. H. Ørsnes del. 1987.

På Sjælland kunne 12 boplads og dertil et antal gruber henføres til førromersk jernalder. Der konstateredes hustomter på seks af pladserne. Husene viser ofte flere byggefaser, hvor bygningerne er fornyet eller repareret efter kortere eller længere tid. Bopladsen ved Skademosegård (nr. 170) med huse og hegn på kanten af et moræneplateau dateres til sen førromersk- ældre romersk jernalder. Et af husene er enten opført på en brandtomt eller er selv brændt. Fra samme overgangsperiode stammer et bopladsområde på en bakketop ved Havbogård (nr. 214), hvor dog kun et enkelt hus blandt flere blev fuldt undersøgt.

To sjællandske naturgasfund fra førromersk jernalder hæver sig op over de øvrige: jernudvindingsovnene ved Espevej og Skydebjerggård (nr. 308, 358) mellem Korsør og Skælskør. Forløbet af den hjemlige jernudvinding har hidtil været vanskeligt at udrede, men med disse fund er forskningen kommet et ganske godt stykke videre. Begge steder har ovnene ligget i gruber på en vestvendt bakkeskråning i passende afstand fra bopladsen højere oppe. De er landets ældste regulære ovne, dateret ved hjælp af keramik til ca. 100 f.Kr. De glimrende bevaringsforhold, især ved Espevej-fundet, har kunnet fastholde hidtil ukendte elementer, såsom låger til selve ovnrummet. Grubeovne erstattes i ældre romersk jernalder af skaktovne, der kendes i stort tal fra boplads hovedsagelig i Vest- og Midtjylland.

En vigtig del af det arkæologiske materiale fra førromersk jernalder er gravfundene. Over hele landet herskede ligbrændingsskikken. Brandgravene havde forskellig form: enten urner, hvor de brændte ben blev lagt ned i rensset stand, eller brandpletter, hvor resterne fra ligbålet blev samlet sammen i en dyng på jorden eller i en fordybning, eller endelig urnebrandgruber, hvor der i selve bålgruben blev stillet en urne til de brændte ben. Urnegravene kan findes under flad mark eller være sat ned i ældre gravhøje. I det vestlige Midtjylland og Sydjylland findes en ganske særlig gravform, tuegrave med urner under lave småhøje, der ligger samlet på ofte meget store gravpladser (Becker 1961). I jernalderens første århundreder er brandgravene »fattigt« udstyrede med enkelte ting af bronze eller jern samt lerkar. Dette minimum af gravgaver behøver ikke at afspejle et samfund i armod, men bunder snarere i de religiøse forskrifter. Senere, d.v.s. hen mod slutningen af førromersk jernalder, ses de første rigere grave med våben, såsom skjolde, sværd og spydspidser. Det kan også ske, at kostbare importerede bronzekar blev brugt som urner.

Sammenlignet med bopladsfundene har den jyske halvø ikke ydet mange gravfund. Ved Mørup (nr. 1320) i Østjylland, et iøvrigt vigtigt fundsted fra yngre jernalder, undersøgtes en mindre gravplads med tidlig førromerske tuegrave. Ved Hedegård (nr. 1117), syd for Ejstrup og nord for Skjern ådalen, udgravedes et større landsby- og gravpladskompleks fra ældre jernalder. Gravpladsen rummede både brand- og jordfæstegrave, ialt 34, hvor brandgrave i alle variationer, flere med våben eller dragtnåle som gravgods, hører til den ældre del af bosættelsen.

På Fyn er afdækket førromerske grave på fire lokaliteter. Ved Tryden (nr. 517) i Gelsted sogn er fundet urnegrave, der lå i udkanten af et højtliggende bopladsområde og rimeligvis tilhører dette. En gravplads ved Espe (nr. 616) sydvest for Ringe har været i brug i århundrederne omkring Kristi fødsel. Det vides ikke, hvor stor gravpladsen har været, men foreløbig er 24, senere yderligere otte, brandgrave undersøgt, hovedsagelig brandpletter, hvoraf langt de fleste kun indeholdt lerkar som gravudstyr. Ti grave rummede desuden en enkelt jerngenstand hver, f.eks. kniv, synål, skjoldbule og lignende. En enkelt grav var dog udstyret med flere metalsager, bl.a. et sværd med formodentlig tilhørende skede og en spydspids af jern med indlagte sølvornamenter.

Naturgasundersøgelserne afslørede kun et enkelt fundsted med førro-

Bæltering af jern fra grav ved Sandagergård (nr. 4), 1:1. H. Ørsnes del. 1987.

Belt-ring of iron from grave at Sandagergård (no. 4), 1:1. H. Ørsnes del. 1987.

merske grave på Sjælland, nemlig ved det allerede omtalte Sandagergård (nr. 4). Da sådanne grave er yderst sjældne på øen, er fundet vigtigt også uden dets særprægede placering. Det drejede sig om en lille gravplads med i alt 12 brandgrave – brandpletter og urnebrandgrave – de fleste uden gravgods. En enkelt indeholdt dog en bøjlenål, en såkaldt kuglefibula af bronze, en anden en jernring, der formentlig har tjent som bælteing (Kaul 1985).

Befolkningen i den tidlige jernalder fortsatte bronzealderens skik med at nedlægge offergaver i moser rundt om i landet. Oftest skænkede man sine personlige ejendele, såsom tilbehør til klædedragten og smykker, især halsringe, men disse overskygges ganske af unikke fund som den store og formodentlig keltiske sølvkedel fra Gundestrup i Vesthimmerland og pragtvognene fra Dejbjerg sydøst for Ringkøbing. Krigskanoen fra Hjortspring mose på Als er sikkert nok bygget her i landet. Skjolde, spyd, sværd og meget andet, der lå omkring båden, udgør det ældste krigsbytteofferfund, vi har, men der skulle gå 3-400 år før denne type nedlæggelser blev et markant træk i kulturmønsteret.

Romersk jernalder

Ved overgangen til den romerske jernalder begynder en ny gravskik at dukke frem: jordfæstelsen. Den gammelkendte ligbrænding, der havde været enerådende i tusinde år, holdt sig fremdeles i flere dele af landet, og begge skikke eksisterer gennem resten af oldtiden. Gravfundene har gjort det muligt at dele romersk jernalder i en ældre og en yngre fase og opdele landet i lokalområder med forskellige gravskikke. Dele af Jylland er f.eks. karakteriseret ved såkaldte »lerkargrave«, hvor en hel bordopdækning er sat ned i gravene. I særlig rigt udstyrede grave, der må betegnes som høvdinge- eller fyrstebegravelser, endte kostbare romerske glas og bronzesager, sølvbægre, som de kendte fra graven ved Hoby på Lolland, smykker af sølv og guld, våben o.s.v.

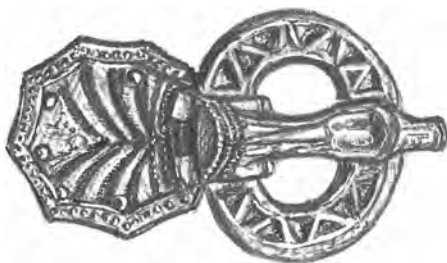
I yngre romersk jernalder samler rigdommene sig i det østlige Sjælland, på Stevns, medens de i ældre tid var koncentreret i Nord- og Østjylland, på Fyn og Lolland. En gruppe særprægede fund vidner om urolige tider og kamphandlinger. Det er de mange krigsbytteofre fra moser på Fyn og ned langs den østjyske kyst. Stednavne som Vimose, Nydam, Thorsbjerg, Ejsbøl og Illerup er velkendte (Engelhardt 1865, 1970; Ørsnes 1984). Beklageligvis uden at røbe hvem der kæmpede eller hvorfor, har moserne gemt de slagne hæres udrustninger, deres våben, klæder, smykker, rideudstyr og andre personlige ejendele. Sejrherrene har, som samtidige klassiske forfattere beretter, overladt det hele som takoffer til krigsguderne. På dette tidspunkt må man forestille sig, at landet var befolket af forskellige stammer, og at territoriale stridigheder mellem disse kunne forekomme. Således findes der, især i Jylland, adskillige spor efter jordvolde, som måske markerer grænsen mellem sådanne stammer (M. S. Jørgensen 1987). Et sådant er f.eks. Trældiget i Ribe amt (nr. 1411 og 1436). Der behøver med sådanne anlæg ikke udelukkende at være tale om forsvarsværker. Visse anlæg har utvivlsomt også haft mere psykologisk betydning: hertil og ikke længere. Under alle omstændigheder ville det kræve i tusindvis af krigere at forsvare sådanne kilometerlange anlæg, og en sådan styrke har man givetvis ikke kunnet mønstre.

Det gælder for hele landet, at hovedparten af naturgasudgravningerne for ældre jernalders vedkommende vedrørte boplads fra den sene del af førromersk jernalder. På nogle af disse fortsatte bebyggelsen, som nævnt, uden afbrydelse ind i ældre romersk jernalder. Foruden flere jyske gjaldt dette for tre sjællandske bopladsers vedkommende, mens der på Fyn kun var to tilfælde af en sådan kontinuitet blandt over 20 pladser. Bopladsfundene fra romersk jernalder tilhører for det meste den ældre fase og er repræsenteret i alle landsdele. Fundene fra den yngre periode er færre og mere

Et af Hoby-gravens to fornemme sølvbægre, lavet i Italien kort før Kristi fødsel af en græker, der gengav motiver fra sit hjemlands Iliade, – her sovende græske krigere. Bægrene var del af et kostbart drikkeservice med bronzekar fra Capua i Syditalien. Graven tilhørte en midaldrende mand. Ca. 1:5. H. Ørsnes del. 1987.

One of the two silver cups from the grave at Hoby, made by a Greek working in Italy just before the birth of Christ, and showing scenes from the Iliad – here sleeping Greek warriors. The beakers were part of a precious drinking set with bronzes from Capua in South Italy. The grave belonged to a middle-aged man. About 1:5. H. Ørsnes del. 1987.

I Ejsbøl mose ved Haderslev blev en gang i 300-tallet e.Kr. ofret en hel hærs udrustning. Hundrede år senere fandt en ny offerhandling sted, denne gang med udvalgte kostbarheder fra det erobrede krigsbytte, f.eks. dette sværd med fæste i bronze og sølv og bæltespænder af bronze og forgyldt sølv. Sværdet ca. 1:2, spændet ca. 1:1. H. Ørsnes del. 1987.

In Ejsbøl bog near Haderslev the equipment of a whole army had been sacrificed some time in the fourth century AD. A hundred years later a new offering was made, this time consisting of only selected treasures from the defeated enemy, such as this sword-hilt in bronze and silver and buckles in bronze and gilded silver. The sword about 1:2, the buckle about 1:1. H. Ørsnes del. 1987.

ujævnt fordelt; f.eks. er der i Nordjylland og Ringkøbing amt overhovedet ingen fund, bortset fra en enkelt grube.

Heldigvis er hustyper og boligforhold i ældre romersk jernalder særdeles vel belyst fra tidligere års arkæologiske undersøgelser. Husformen er som i førromersk jernalder, men gennemgående bliver husene længere. Den delvise udgravning ved Sønder Ravnstrup (nr. 778), i Ørum sogn nord for Aalborg, afslørede to gårdsanlæg beliggende på hver sin bakkeø, hvor det omgivende flade terræn formodes at kunne være oversvømmet om vinteren. Treskibede, Ø-V vendte langhuse har kunnet følges over tre faser. Der var kraftige hegn med dobbeltstolper, der også er blevet fornyet mindst to gange. Imellem visse af husene registreredes en gårdsplads, der blev respekteret i alle faser. På pladsen fandtes gruber, afvandinggrøfter og et par brønde, hvoraf den ene var stenbygget; i denne lå 24 spillebrikker lavet af sortglittede lerkarskår.

Langhuset ved Nørreskov/Eriksborg II (nr. 905) var omgivet af en snes gruber, de to fra førromersk jernalder, som alle bl.a. indeholdt slagger fra jernudvindingsanlæg. Landsbyen ved Ejstrup (nr. 983) på en bakkeskråning på nordsiden af Skals ådalen blev kun delvis udgravet. Alle huse havde velbevarede lergulve og ornamenterede ildsteder, hvoraf der ved et enkelt i det bedst bevarede hus stod et lille lerbæger, – som ildstedsoffer? Øst- eller staldenden af samme hus havde forsænket gulv; en stor stenbrolægning førte op til husets sydside, og til huset hørte endelig et mindre værksted- eller forrådshus. Øverst på bakken afdækkedes et anlæg, der tolkes som en lerstampningsgrube, hvori man fremstillede materiale til velsagtens både lerklining og lerkar. Herfra stammer en ejendommelig lille rangle af ler af en type, der er specielt kendt på Viborg-Skive egnen.

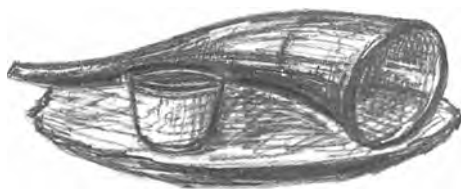
Der var fra det øvrige Jylland bevaret hustomter på ni lokaliteter. Ved Tornvadshavevej I (nr. 1217) i Gauerlund sogn sydøst for Vejle konstateredes fire hustyper på den delvis udgravede boplads; de repræsenterede tre eller fire gårdsanlæg, der kun har eksisteret i en enkelt fase, d.v.s. uden ombygninger. Der fandtes ikke hegn, men derimod et større antal gruber samt en keramikovn. Landsbyen ved Rugsted Lund (nr. 1271), ligeledes ikke langt fra Vejle, er interessant af flere grunde. Der fandtes hele 32 huse af forskellig størrelse og dertil usædvanlig smalle imellem de indre tagbærende stolper. Et af husene havde vindfang, og to var orienteret N-S, en afvigelse, der ellers kun sås ved Ejstrup (nr. 983). Keramikken var af lokal syd- og sønderjysk type, hvoriblandt et tilsyneladende bemalet skår bør nævnes.

På Fyn registreredes seks-syv bopladser fra ældre romersk jernalder. Der var spor af mindst 12 hustomter ved Stavrbjerg (nr. 549). Husene var treskibede, orienteret VNV-ØSØ og samlet i to grupper. Desuden fandtes to brønde og de sædvanlige gruber, heriblandt rektangulære kogegruber.

I ældre romersk jernalder er der på hele Sjælland kun konstateret fire-fem nye bopladser. Ved Rygård (nr. 162) i Søllerød afdækkedes en bebyggelse med fire langhuse, hvoraf den ene var hele 22 m langt og 5 m bredt med syv sæt tagbærende stolper. Undersøgelserne ved Kærup (nr. 287) viser, at stedet havde været beboet både i jættestuetid, romersk jernalder og tidlig middelalder. Jernalderbebyggelsen omfattede fem dårligt bevarede langhuse og mindre huse, fire brønde og flere gruber.

Betragter man bebyggelsen i yngre romersk jernalder landet over, er der ved at ske ændringer i huskonstruktionerne. Husene er stadig treskibede, men nu ofte af ganske anseelig længde. Som noget nyt ses nedgravede småhuse, såkaldte grubehuse, der har fungeret som væve- eller værksteds-hytter.

Der er fundet to bopladser på Sjælland. Nr. 383 kan muligvis også være fra den følgende tid, og bosættelsen ved Humlemosegård (nr. 405) ved Lyderslev på Stevns er desværre også mere eller mindre usikkert dateret; et

Drikkeudstyr bestående af bl.a. forsølvet bronzetallerken, glasbæger og et purpurfarvet glasdrikkehorn fra en rig yngre romertids grav i Himlingøje på Stevns. Hornet er formodentlig lavet i Köln. 1:6. H. Ørsnes del. 1987.

Drinking set consisting of a silver-plated bronze dish, glass beaker and a drinking horn of purple glass found in a rich Late Roman Iron Age grave at Himlingøje on Stevns, Zealand. The horn was probably made in Cologne, Germany. 1:6. H. Ørsnes del. 1987.

stort hus på ca. 34 m længde og med svagt buede væggriller og tagbærende stolper henføres dog typemæssigt snarere til den efterfølgende ældre germanske jernalder. Dette hus har afløst to andre på samme sted. Pladsen var ydermere beboet både i yngre stenalder og yngre bronzealder.

Vender vi tilbage til Fyn blev spor af to velbevarede langhuse afdækket ved Højme I (nr. 479). Husene havde dobbelte vægstolper, en konstruktion der gik igen i husene fra Lundsgård II (nr. 582), som er en del af den tidligere undersøgte, udstrakte bebyggelse ved Lundsgård (Albrechtsen 1946).

Bopladserne fra yngre romersk jernalder i Jylland er stort set kun dukket op i det øst- og sydjyske område. Der kan opregnes 15 pladser, hvoraf omkring halvdelen ligger meget sent i perioden eller fortsat er beboet ind i ældre germansk jernalder, og hvor der var bevaret hustomter på de ti. Tæt ved en overpløjet gravhøj fra ældre bronzealder ved Hummeluregård II (nr. 1050) i Lading sogn vest for Århus dukkede der spor op af indhegnede gårdsanlæg, der har strakt sig over tre faser i yngre romersk jernalder. En lille tilhørende gravplads vil blive omtalt senere. Der var rige fund i et større landsbykompleks ved Katrinelund (nr. 1072) i Voel sogn øst for Silkeborg, selv om der kun var tale om en delvis udgravning. Mindst otte gårdsanlæg lå tæt og tildels sammenbyggede. De enkelte gårde bestod af et langhus, der kunne være 25-30 m langt, flere mindre huse, staklader og hegn. De svarer således til de kendte bebyggelser i Vorbasse. I landsbyen sås også jernudvindingsanlæg. Fundene omfattede bl.a. glasperler og en romersk sølv mønt.

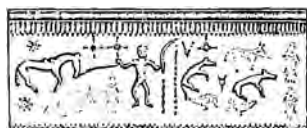
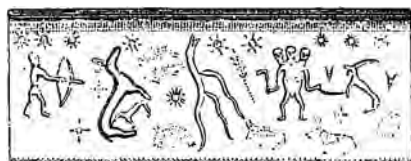
Landsbyen ved Bække (nr. 1422) nordvest for Ribe rummede seks-syv gårdsanlæg, der har eksisteret i én fase. Bemærkelsesværdigt er et hus med den ganske overordentlige længde af 50,5 m. Det havde svagt udadbuede vægge, let afrundede gavle og kunne opdeles i syv forskellige rum, heraf tre indgangsrum. Til dette hus hørte to let nedgravede grubehuse. Ved Hovborg (nr. 1466) ses en langvarig bebyggelse med seks eller syv faser, strækkende sig fra formodentlig ældre romersk jernalder ind i ældre germansk jernalder. Syvsig (nr. 1529) mellem Gram og Vojens havde været beboet fra yngre romersk jernalder og helt frem til vikingetid. Endelig kan nævnes gårdsanlægget ved Kragemølle (nr. 1649) mellem Broager og Egersund, der formentlig er af »Vorbasse«-type, og hvortil har hørt en ovn til brænding af lerkar.

Vender vi os fra boplads og landsbyer til gravfundene, er det generelt i denne fundgruppe, at der kan hentes størst viden om den romerske jernalder (U. L. Hansen 1987). Landet kan, som nævnt, gennem gravene inddeles i lokale områder. Gravenes indhold af meget »modeprægede« genstande danner desuden et sikkert grundlag for ret snævre dateringer inden for de fire århundreder, som perioden varer. Endelig kan man, fordi gravenes udstyr virkelig er meget forskelligt, få en anelse om et samfund, hvor magten og de økonomiske midler var samlet hos nogle få høvdinge eller slægter.

Gennem naturgassen er arkæologerne stødt på enkelte grave fra ældre romersk jernalder og endnu færre fra den yngre fase. Nogle af dem er alligevel nok så spændende. Brandgrave med få eller ingen gravgaver er påtruffet i det nordlige Jylland (nr. 850), i Ringkøbing amt (nr. 1379), ved Nagbøl (nr. 1439) i Ribe amt, hvor en brandplet indgik i en større, tidligere udgravet gravplads fra ældre romersk jernalder, samt endvidere i Tønder amt (nr. 1546). Ved Galsted (nr. 1553) i Sønderjylland blev der i forbindelse med udgravningen af en boplads fra ældre romersk jernalder fundet fem urner tæt ved hinanden med et par knive og et spænde af jern. Noget derfra stod endnu en urne med brændte ben, jernkniv og en guldring. Andetsteds på pladsen undersøgte et par usikre jordfæstegrave med lerkar, og tilsvarende fandtes ved nr. 1530. Ved den førnævnte Hedegård (nr. 1117) lå, i samme landsby- og gravpladskompleks som de ældre brandgrave, fem jord-

Motiverne fra guldhornenes billedverden omfatter bl.a. krigere, hornede mandsfigurer, kentaurer, akrobater og forskellige dyr, fugle og fisk. Her ses det sidst fundne horns billeder efter J. R. Paulis tegning fra 1734. Runeindskriften lyder: »Jeg, Lægast, Holtes søn, gjorde hornet«. Begge horn må være lavet i Norden i 400-tallet.

The motives on the horns show a rich world of images, among other things warriors, horned male figures, centaurs, acrobats and various animals, birds and fishes. The pictures on the short horn are shown here after J. R. Pauli's drawing from 1734. The runic inscription reads »I, Lægast, son of Holte, made the horn«. Both horns must have been made in Scandinavia in the fifth century AD.

fæstegrave fra ældre romersk jernalder. To af gravene synes at være barnegrave, en mand var begravet med bl.a. en ragekniv og en bøjlenål eller fibula til tøjet, og to kvindegrave var rigt udstyrede. Den ene kvinde var lagt i en plankekiste på højre side med optrukne ben. Hendes dragt var ikke bevaret, derimod de nødvendige bøjlenåle til at holde den sammen med foruden et smukt bælte og forskellige nåle, bl.a. til håret eller et hovedklæde, altsammen af bronze. Kæder med perler af glas, sølv og rav, to jernknive m.v. fuldendte udstyret. Den anden kvindegrav var sat med en stenramme og delvis dækket med sten. Den var knap så veludstyret, men stadig rigere end gennemsnittet. Imellem de to grave noteredes en »bigrav«, d.v.s. en grube med lerkar til ekstra mad og drikke; den menes at have hørt til den rigeste grav.

Fra yngre romersk jernalder er der kun et enkelt jysk fund, nemlig Hummeluregård II (nr. 1050), der blev omtalt ovenfor. I kanten af bronzealderhøjen lå fem jordfæstegrave med forskelligt indhold af metal, glas og rav foruden lerkar. Den lille gravplads dateres til 3. årh. e.Kr., medens bebyggelsen sydfor dateres til 4. årh. e.Kr. ud fra keramik i husenes stolpehuller. Det er dog rimeligt at tænke sig, at en del af bopladsen har været samtidig med gravene.

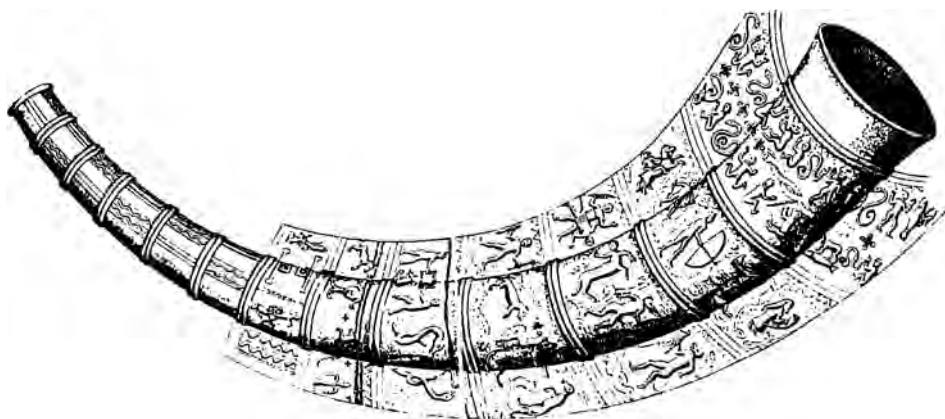
På Fyn fortsatte gravpladsen ved Espe (nr. 616) fra den sene førromerske jernalder ind i yngre romertid; nærmere bestemt kunne syv af brandgravene henføres til tiden efter Kristi fødsel. Sjælland udmærker sig ved ét eneste gravfund, nemlig en N-S orienteret jordfæstegrav fra Brunnebjerg (nr. 90) ved Køge, som dateres til overgangen mellem yngre romersk og ældre germansk jernalder. Den indeholdt lerkar og forskellige perler af glas og rav og var anlagt oven i et stolpehul fra et ældre hus. Huset kan imidlertid, så lidt som et par andre huse på pladsen, dateres nærmere.

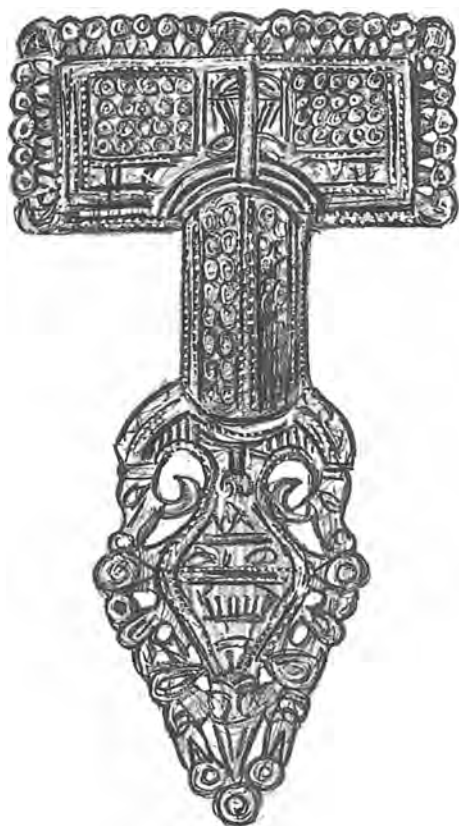
Germansk jernalder

De politiske omvæltninger og folkeflytninger, der prægede det europæiske kontinent i folkevandringstiden efter ca. 400 e.kr., berørte tilsyneladende ikke Danmark direkte. Kulturelt er der ikke stor forskel mellem den senromerske og den germanske jernalder, men fundfordelingen har ændret sig, således at det nu er det sydvestlige Jylland og Fyn, der dominerer. Ældre germansk jernalder er med en almindelig mangel på boplads- og gravfund

Guldhornene blev fundet på samme mark ved Gallehus i Sønderjylland i 1639 og 1734. De blev stjålet og omsmeltet i 1802 og eksisterer nu kun i kopier lavet efter gamle tegninger. Det først fundne og længste horn er gengivet efter Ole Worms tegning fra 1641.

The gold horns were found, in the same field at Gallehus in Southern Jutland, in 1639 and 1734. They were stolen and melted down in 1802 so that now only copies made from old drawings exist. The longest horn was found first and is represented in Ole Worm's drawing from 1641.

Reliefspænde af forgyldt sølv, 14 cm langt, fra Gummersmark på Østsjælland; den germanske dyreornamentik ses her i sin første karakteristiske stilart med dyr på både rande og flader. H. Ørsnes del. 1987.

Relief fibula made of gilded silver, 14 cm long, from Gummersmark on Eastern Zealand, showing the Germanic animal ornamentation in its first characteristic style with animals on both rims and surfaces. H. Ørsnes del. 1987.

så meget mere bemærkelsesværdig for sine mange guldfund. Guldet kom til landet i form af romerske guldmønter, og størsteparten af disse må stamme fra de enorme summer, hvormed romerne købte sig fri for angreb fra oprørske germanerstammer. Guldet endte hovedsagelig i jorden som skatte- eller offernedlæggelser. Berømtest er naturligvis de to guldhorn fra Gallehus, og størst er skatten fra Broholm ved Gudme på Sydvestfyn. Netop denne egn har i de senere år været genstand for intense arkæologiske undersøgelser. Her synes virkelig at have været et betydningsfuldt centrum med en dertil knyttet handelsplads ved Lundeborg ud mod Storebælt. Det var netop for at skåne dette vigtige område, at naturgasselskabet for Fyn beredvilligt foretog en omlægning af ledningsforløbet her.

Perioden er præget af en høj teknisk og kunstnerisk kvalitet inden for håndværk såsom guldsmedearbejde og pottemageri. I disse århundreder udvikledes den karakteristiske germanske dyreornamentik, der kom til at præge nordisk kunsthåndværk til langt ind i 1000-tallet (Haseloff 1981; Ørsnes 1966).

Bebyggelsesforholdene i den ældre germanske jernalder er temmelig uklare. Et af problemerne er, at keramikken endnu ikke er generelt udskilt fra yngre romertids senere del, et andet er, at kulturlagene ofte er tynde og dårligt bevarede. De nyeste undersøgelser, der især er foretaget i det sydvestlige Jylland, lader dog formode et landbrugssamfund i stadig vækst. Gårdsanlæggene bliver større, de treskibede langhuse vokser i bredden og har oftere buede langvægge – en konstruktion, der fra nu af fortsætter frem til vikingetidens karakteristiske »Trelleborg«-huse.

På Sjælland er det gennem naturgasprojektet lykkedes at lokalisere fem boplads fra ældre germansk jernalder. To langhuse med buede sidevægge ved Ragnesminde (nr. 114) i Brøndbyøster dateres efter type, desværre ikke oldsager, til germansk jernalder eller vikingetid; ifølge TL-dateringer (se s. 101) kan de dog være ældre. Et af husene i middelalderbebyggelsen ved Lundsbjerggård (nr. 311) mellem Korsør og Skælskør dækkede over resterne af et hus, hvor der i et af de få bevarede stolpehuller stod et lille lerkar som husoffer. Fundstederne nr. 411 og 414 afslørede hustomter med forskellig keramik, brændt ler og knogler, lerklining, flint m.v. Den sidste plads er ud fra hustyperne placeret i germansk jernalder generelt. På Fyn indicerede skår fra ældre germanertid en enkelt bebyggelse ved Skovlund (nr. 557), men pladsens gruber og spredte stolpehuller var ikke særlig oplysende.

I det nordjyske område var der ingen bopladsfund overhovedet fra ældre germanertid; derimod gav udgravningen ved Gårdsdal Bæk (nr. 950) nær Viborg udmærkede resultater, selvom pladsen havde lidt skade ved grusgravning. Der var spor efter et treskibet langhus, to grubehuse og flere hegn, hvis tilhørsforhold til husene dog ikke var ganske klare. I grubehusene fandtes keramik, bl.a. et lille hængekar, drejekværn samt vævevægte, medens fundene i langhuset bestod af skår og en jernkniv. Ved Thorup (nr. 995) afdækkedes to huse fra germansk jernalder, hvoraf det ene havde buede langvægge og målte 25 × 7 m; dertil to staklader og en formodet brønd. Stedet havde iøvrigt også været beboet i yngre bronzealder.

Fundene bliver lidt hyppigere længere mod syd, hvor der er registreret bebyggelse med huse fra en større landsby ved Ølholm (nr. 1293) og et gårdsanlæg i Mørup (nr. 1320) i Vejle amt, der er et af de fineste og bedst bevarede fra yngre jernalder. Der er tale om en enkeltliggende gård, placeret på et plateau, der afgrænses af Vandel Bæk på to sider og på de to øvrige sider af tre gravhøje. Til gården hørte et langhus, orienteret Ø-V og med en længde på hele 45 m. Huset var opdelt i tre afsnit – beboelse i øst, hvilket er usædvanligt, stald i midten og måske lagerrum eller lignende i vest. To mindre huse lå nord og nordøst for langhuset. Et hegn med indre støttestol-

Skonager-skatten fra ældre germansk jernalder består af 13 (opr. 15) guldbrakeater, d.v.s. eensidigt prægede, tynde plader, der i billederne først efterlignede keiserportrætter fra romerske medaljoner, siden fremstillede både mennesker, dyr, geometriske tegn og runer. De yngste brakteater har ren nordisk dyreornamentik. 1:1. H. Ørsnes del. 1987.

The Skonager hoard from the Early Germanic Iron Age consists of 13 (orig. 15) gold bracteates, i.e. one-sided thin plates decorated with imitations of portraits of Roman Emperors on medallions, and later with men, beasts, geometrical designs, and runes. The latest bracteates have purely Nordic animal ornamentation. 1:1. H. Ørsnes del. 1987.

per indrammede hele gården, der i areal kom til at dække 2.600 m² svarende til de største gårde i Vorbasse og Nr. Snedes landsbyer fra 4.-5. årh. e.Kr. Gården adskiller sig fra disse ved, som nævnt, ikke at være del af en landsby og ved kun at have været beboet i én fase. Mørupgården dateres til slutningen af 5. årh. e.Kr. Øst for gårdsanlægget lå tre andre huse med buede langvægge; de opfattes, med paralleller i f.eks. Nr. Snede fra 6.-7. årh. e.Kr., som en overgangsform mellem germanertids- og vikingetidshusene.

Ved Højgård (nr. 1475) i Bryndum sogn nord for Esbjerg er udgravet en landsby med store indhegnede gårdsanlæg placeret på et højtliggende plateau. Der var spor efter 16 treskibede langhuse med lige langvægge samt grubehuse og hegn, og formodentlig har landsbyen eksisteret i 5.-6. årh. e.Kr. Bebyggelsen ved Skonager (nr. 1478) øst for Varde krævede omfattende udgravninger. Den strækker sig over hele germansk jernalder, fra 4.-8. årh., og har omfattet 10-12 gårdsanlæg med flere byggefaser hver. Gårdene har ligget på landtunger langs Skonager Lilleå, og neden for disse fandtes slaggegruber efter jernudvinding. Bebyggelsens lange eksistens gør det muligt at studere husenes udvikling i detaljer, og der er hele tiden sket småændringer i huskonstruktionen. Interessant er, at Skonager er findestedet for en guldskat fra ældre germansk jernalder bestående af tidens karakteristiske hængesmykker, de såkaldte brakteater. Skatten lå 1,5 km fra bebyggelsen og, som udgraveren formoder, kan ejeren have boet i et af de nu udgravede huse.

En større landsby ved Lille Kleinbjerg (nr. 1528) blev kun undersøgt partielt. Fundene viser, at den har været beboet både i yngre romersk og ældre germansk jernalder. Landsbyområdet fra 5. årh. e.Kr. ved Emmerske skole (nr. 1576) i Tønder amt ville uden tvivl give gunstige resultater ved en større udgravning, der kunne afklare samtidigheden mellem de forskellige huse, hegn, jernudvindingsovne og brønde. Et sted på pladsen stod nedgravede lerkar, som kan have fungeret som forrådskar. Et for bopladser noget ualmindeligt fund var en korsformet bøjlenål samt en dråbe- eller »berlok«-formet ravperle. Sådanne genstande venter man snarere at finde som udstyr i grave.

Fra ældre germansk jernalder er der ikke mange gravfund i det hele taget, og naturgasnedlægningerne har kun formidlet ét nyt fund, nemlig en jordfæstegrav nord for den førnævnte landsby ved Lille Kleinbjerg (nr. 1528). Der er ingen egentlig forklaring på denne fundmangel. Allerede i yngre romersk jernalder var der en tendens til at give færre gravgaver, ofte kun keramik, og denne skik fortsætter mere udbredt i germansk jernalder. Man hælder også mere og mere til den anskuelse, at der på de store gravpladser fra yngre romersk jernalder, f.eks. den kendte brandgravplads på Møllegårdsmarken på Sydfyn (Albrechtsen 1971), i virkeligheden kan være flere begravelser fra tiden efter 400. Gravpladser med rigere udstyrede jordfæstegrave er f.eks. senest fundet ved Sejlflod sydøst for Aalborg (J. N. Nielsen 1985) og ved Hjemsted i Sønderjylland (Ethelberg 1986).

I yngre germansk jernalder bliver mangelen på fund endnu mere udtalt end i den ældre fase. Ved flere nyere udgravninger har man dog haft held til at komme på sporet af måske hidtil oversete, men i hvert tilfælde vanskeligt fremdragelige bopladslevn. Det gælder især fund fra 700-tallet. I dette århundrede grundlægges mange af vikingetidens landsbyer. De ældste bysamfund begynder også at tage form. Der opstår vigtige handelspladser ved Hedeby og Ribe, og her samles efterhånden en række håndværksvirksomheder. Dette og andre forhold, som f.eks. bygningen af den ældste del af voldkomplekset ved Danevirke (omkring år 737), må være baseret på en central politisk magt i det sydjyske område (H. H. Andersen et al. 1976).

Periodens gravfund fortæller også til en vis grad om et klassedelt samfund, hvor rigt gravudstyr med våben og smykker, f.eks. i jordfæstegrave på

Jernsværd fra en rig yngre gemanertids krigsgrav ved Kyndby i Hornsherred. Fæstet er støbt i bronze med guld- og sølvbelægninger og udsmykket med dyreornamentik og fine båndmønstre. Ringen på fæsteknappen var et særligt hæderstegn for bæreren. Overhjellet måler 10,5 cm. H. Ørsnes del. 1987. Detailtegning, samme i: M. Ørsnes-Christensen 1956.

Iron sword from a rich warrior's grave of Late Germanic Iron Age found at Kyndby on Zealand. The hilt is cast bronze plated with gold and silver, and decorated with animal ornamentation and fine interlace patterns. The ring on the pommel was a special sign of honour. The upper hilt measures 10.5 cm. H. Ørsnes del. 1987. Details H. Ørsnes in: M. Ørsnes-Christensen 1956.

Sjælland, må være medgivet personer af høj rang og anseelse (Ørsnes 1956). På den anden side er der klare lokale forskelle i gravskikken, ligesom i ældre germansk jernalder og ikke mindst i den efterfølgende vikingetid. I visse egne, f.eks. i Nordjylland har det været almindeligt at bruge ligbrænding og lægge ganske lidt eller intet udstyr i de enkelte grave. Her kan brandgravene være samlet på store gravpladser med småhøje eller stensætninger af forskellig art. Lindholm Høje-gravpladsen ved Limfjorden er et godt eksempel. Her begynder skibsformede stensætninger at dukke op ved overgangen til vikingetid (Ramskou 1976).

Landets eneste sikre gravfund fra yngre germansk jernalder i forbindelse med naturgassen blev gjort ved Søndervang (nr. 1122) syd for Horsens. Her fandtes syv brandgrave bestående af seks stensætninger og en beholder, der oprindeligt havde ligget i en beholder af træ eller lignende. Det kunne ikke afgøres, om gravene havde ligget under samme høj, eller om de var anlagt under hver sin. Tre grave, der også var de største, indeholdt gravgods, omend den ene blot havde nogle lerkarskår og et fragment af en slibesten. En anden grav indeholdt bl.a. mange smukke glasperler, ravperler og en jernkniv, medens gravudstyret i den tredje grav omfattede lige så mange glasperler, en næbformet fibula af bronze, lidt sølvtråd og nogle lerkarskår. De tre grave var anlagt som gruber i jorden, hvori der havde været tændt bål. Bålsporene synes imidlertid ikke at være de egentlige ligbål. Det er nemlig bemærkelsesværdigt, at der var meget få brændte ben i gravfylden, og at genstandene ikke var påvirkede af ild og derfor må være lagt ned senere. Det er tankevækkende, som udgraveren påpeger, at disse stengrave i høj grad ligner de kogestensgruber, som findes i stort tal overalt i landet.

Udbyttet blev derudover for yngre germansk jernalders vedkommende kun et beskedent antal bopladser i Jylland. Fund nr. 995, 1293 og landsbykomplekset ved Syvsig (nr. 1529), der blev kort omtalt under yngre romersk jernalder, er generelt dateret til germansk jernalder. De 16 langhuse og 27 grubehuse i Syvsig udgør kun et udsnit af et meget stort bebygget område. De tre huse, der lå øst for det før omtalte ældre germanertids gårdsanlæg ved Mørup (nr. 1320), kunne måske henføres til den yngre fase. Bebyggelsen ved Skonager (nr. 1478) fortsatte ubrudt fra ældre germansk jernalder ind i 6.-8. årh. e.Kr. De yngste huse havde buede langvægge og et stort midterrum, der blev brugt til beboelse, og her var der ingen tagbærende stolper. Det er konstruktioner, der ganske klart adskiller sig fra ældre hustyper og peger frem mod vikingetiden.

For at blive i det sydjyske, er der i Uldal Nord (nr. 1539) nær Skrydstrup afdækket en landsby, som dels er den første udgravede germanertids boplad i denne del af landet, dels indbefatter en hustype, som ikke før har været påvist i Sønderjylland; den er samtidig registreret i den nærliggende bebyggelse ved Vojensgård V (nr. 1542). Det drejer sig om treskibede langhuse med indtrukne indgange og det yderste sæt tagbærende stolper placeret i gavlen. Med sådanne huse må vi være fremme sent i perioden og stærkt på vej ind i – om ikke inde i – vikingetiden. Landsbyen i Uldal Nord lå på et sydvendt, svagt skrånende plateau ned mod Skrydstrup hedeslette; stedet havde også været beboet i yngre bronzealder. Udover langhusene var der staklader og en del grubehuse af forskellig form og konstruktion, hvoraf mindst ét tilhører den tidlige vikingetid og derfor vil blive omtalt senere.

Vender vi os til det nordligste Jylland, der i ældre germansk jernalder var aldeles fundtomt, møder vi to vigtige bopladser, der begge er anlagt i den sene del af yngre germansk jernalder og fortsætter ind i vikingetid. Ved Ejstrup (nr. 770), ikke langt fra Sæby og umiddelbart nord for Sæby å med let tilgang til havet, udgravedes dele af et stort bopladsområde. Pladsens totale udstrækning i areal og tid kendes ikke. Der synes at kunne udskilles to gårdsanlæg, bl.a. ved hjælp af hegn.

Lindholm Høje gravpladsen strækker sig i tid fra ca. 500-1000 e.Kr. Blandt brandgravens stensætninger er de ældste trekantede, runde eller firkantede, for i 700-tallet at blive ovale og endelig omkring år 800 skibsformede. Noget senere gik man over til at bruge jordfæste i stedet for ligbrænding på gravpladsen. Den tilhørende landsby er kun undersøgt i mindre grad. Jan Slot-Carlsen fot.

The cemetery at Lindholm Høje was used from about 500-1000 AD. The oldest among the stone settings surrounding the cremation burials are triangular, round or square in form. In the eighth century they became oval and finally about 800 AD boat-shaped stone settings are in general use. Later on inhumation burials are introduced. The village belonging to the cemetery has only been investigated on a small scale. Jan Slot-Carlsen phot.

Af fem langhuse var de fire orienteret N-S, det femte Ø-V. Grubehuse af forskellig type udgjorde flertallet af hustomterne. Fundene omfattede f.eks. væve- og tenvægte, glasperler, drejekværn, jernsager og keramik fra både yngre germansk jernalder og tidlig vikingetid. Særlig omtale fortjener et guldbelagt bronzesmykke eller -beslag, der var dekoreret med typisk nordisk dyreornamentik fra 700-tallets første halvdel.

Thisted amts foreløbig eneste fund i forbindelse med naturgasnettet var en boplads fra en sen del af yngre germansk jernalder, der blev udgravet ved Dalgård (nr. 795) på Mors. Ni grubehuse med cirkulær grundplan, og hvoraf flere sikkert har haft sadeltag, lå på en gammel strandbred, hvor der oven for bredden tidligere er fundet langhuse. Husene, der var adskilt af fletværkshegn, indeholdt en mængde genstande – glasperler, bronzeblik, væve- og tenvægte, keramik og et rektangulært bronzespænde med 700-tals dyreornamentik.

Til sidst kunne måske også peges på et mere problematisk fund ved Gul-fælgård (nr. 1345) sydvest for Skive, hvor der på bunden af en lang grøft lå en egetræsspade, der kunne kulstof 14-dateres til midten af germansk jernalder; et system af render kunne forbindes med grøften, men ud over at der ikke kunne være tale om en boplads, er der indtil videre ikke givet nogen forklaring på disse anlæg.

Vikingetid

Ved overgangen til vikingetiden omkring 800 e.Kr. begynder de udenlandske skriftlige kilder at lancere de nordiske folk som en samling sørøvere og kirkeskændere. De arkæologiske fund har ikke mindst i de sidste 10-20 år nuanceret dette billede ganske betydeligt.

I tiden forud for vikingetiden begynder landet at markere sig som en politisk magt. Samfundet var i stærk udvikling, og kontakterne til udlandet, især England og Irland, er mærkbare i den materielle kultur. Der er heller ikke tvivl om, at kristenmissionen havde sin betydning allerede før 800, uden at man dog kan tale om noget, der ligner en annæmelse af den nye religion, før kong Harald Blåtand omkring 960 besluttede, at danskerne skulle være kristne. Landet styredes som før af stærke høvdinge eller småkonger, der ejede meget jord og mange folk. Der synes at have været flere tilløb til en samling af landet, men atter er dette først en realitet under Jelling-kongerne i 900-tallet, som det erklæres på kong Haralds berømte runesten. De store ringborge, Trelleborg, Fyrkat og Aggersborg, de omfattende forstærkninger af Danevirkevoldene og andre store byggearbejder er tegn på den nye statsdannelse og dermed på, at Danmark var på vej ud af forhistorien.

I vikingetidens Vorbasse og i Sædding ved Esbjerg er udgravet meget store landsbyer, hvor husene samler sig omkring en »forte«. Denne landsbytype havde rødder helt tilbage i ældre jernalder (nr. 1303) og fortsætter op gennem middelalderen. Hver gård omfatter nu, når der er tale om en storgård, en mængde forskellige bygninger, hovedhus til beboelse, stalde, smedjer, værkstedshytter, lader m.v. samlet bag ét langstrakt hegn.

I Nordjylland kunne landsbyen ved Ejstrup (nr. 770) placeres dels i den sene yngre germanske jernalder, dels for en del af materialets vedkommende i tidlig vikingetid. Der var f.eks. halvkugleformede lerkar og skår af klæbersten, et fortrinligt varmebestandigt materiale til støbeforme og kogerkar, der importeredes fra Norge.

Endnu længere sydover på den jyske halvø når vi, bl.a. via det stolpesatte vikingetidshegn på romertidsgravpladsen ved Hedegård (nr. 1117), til et par vikingetidshuse ved nr. 1234, hvor der mellem fundene var stykker af basaltlava. Dette materiale blev i vikingetid fremskaffet fra Rhinegnene og anvendt til drejekværne. Videre er der ved Haughus (nr. 1314), kun 1,5 km fra Jelling, undersøgt et fundrigt vikingetidshus beliggende på et plateau ud

Luftfoto af ringborgen Trelleborg ved Slagelse. De store borge, der er rejst omkring 980 e.Kr., opfattes nu som anlagt af en stærk kongemagt som et led i samlingen af riget, og som et middel til at sikre sig kontrollen over en oprørske befolkning. Nationalmuseet fot.

Air photograph of the circular Viking fortress Trelleborg near Slagelse on Zealand. The large fortresses, built around 980 AD, are now considered to have been founded by a strong monarchy intending to secure a unified state or kingdom against a rebellious population. The National Museum phot.

Sølvfibula fra Lindholm Høje. Den elegante udformning af et stort dyr i kamp med en slange er den nordiske dyreornamentiks sidste udløber i 1000-tallet. 2:3. H. Ørsnes del. 1987.

Silver fibula from Lindholm Høje. The elegant presentation of a large animal fighting a snake is a late product of the Nordic animal ornamentation of the 11. century AD. 2:3. H. Ørsnes del. 1987.

mod et engområde. Der blev dog kun udgravet omkring halvdelen af det 6 m brede hus. Bebyggelsen menes at strække sig over 300 m og var nok en nærmere undersøgelse værd.

Der konstateredes hustomter fra vikingetid ved nr. 1398 og 1506, samt lidt skårmateriale fra Bulagergård (nr. 1449) i Ribe amt, der ellers tilhører den tidlige middelalder. Et af grubehusene i Uldal Nord (nr. 1539) er værd at lægge mærke til. Det var med sine stavbyggede gavle og bulbyggede langvægge af en ny type, som ellers kun træffes i vikingetidsbyerne, som f.eks. i Hedeby. Inde i huset havde stået en bænk og i et andet hjørne en stenbygget ovn. Keramik, såsom halvkugleformede kar, og basalt fra Rhinområdet, er også klart fra landsbyens vikingetidsbebyggelse.

På Fyn er kun registreret vikingetidsboplads på to lokaliteter, nemlig ved nr. 545, hvor der imidlertid ikke kunne udskilles huse, men hvor der fandtes gruber efter jernudvinding eller smedning, og ved nr. 570, Bytoften i Rønninge sogn. Her fandtes et delvis bevaret, Ø-V vendt Trelleborg-hus fra sen vikingetid. Det indre af huset var opdelt i tre rum, hvoraf det midterste og største havde to ildsteder. Uden for de lodretstillede vægstolper havde skrånstillede stolper hældet ind mod midten af huset. I en velbevaret, plankkebygget brønd lå bl.a. skår af såkaldt »østersø«-keramik, der oprindeligt kom fra slavisk område ved den sydlige Østersøkyst.

En vigtig vikingetids-bosættelse er på Sjælland fundet ved Ottestrup (nr. 325) øst for Slagelse. Der er ikke tvivl om, at det er forgængeren til den nuværende landsby. Forskellige hustyper var repræsenteret, og der kan skelnes mellem to faser i bebyggelsen. Ældst er et stort hus med buede langvægge samt to grubehuse; derefter er der fire gårde på stedet, deriblandt et sent hus, hvor væggene har båret taget. Østersøkeramik, tenvægte, bronzestøbe m.v. er fra omkring midten af 1000-tallet.

Som det er set flere gange, bliver de fleste fund gjort i landsbyernes grubehuse, hvor de takket være de forsænkede gulve bedre undgår ødelæggelse end de almindelige huses kulturlag. Der var da også flest fund i grubehusene på bopladsen ved Vojensgård V (nr. 1542). Blandt de mere interessante af disse var halvdelen af en sømglatter eller »strygejern« af mørkeblåt glas. Pladsens langhuse havde her indtrukne indgange og tagbærende stolper i gavlene ligesom husene ved Uldal Nord (nr. 1539), der jo også blev placeret omkring vikingetidens begyndelse.

De første sikre spor af vikingetidsbebyggelse i det vestlige Sønderjylland er dukket op ved Emmerske II (nr. 1575) nordøst for Tønder. Der afdækkedes tre grubehuse, de to af dem med bl.a. hver sin ligearmede bronzefibula, der var næsten identiske. Svage spor af langhuse kunne også konstateres.

Gravfundene er særdeles værdifulde for en forståelse, såvidt det er muligt, af vikingetidens samfundsforhold. Gravskik og gravform veksler meget, og både brand- og jordfæstegrave kendes i næsten alle tænkelige variationer. Mest karakteristisk er nok skibssætningerne, der findes langs de danske kyster. Ligbrænding var stærkt på retur ved overgangen til middelalderen under indflydelse fra kristendommen. I vikingetiden er man på sikker grund, når man taler om sociale forskelle i gravene; samfundets struktur oparbejdede skarpe grænser imellem rig og fattig, imellem folk med magt og mennesker uden indflydelse. Mange begravelser, hvor mænd og kvinder fik rigeligt udstyr med sig, røber vikingetidens overvældende og vidtstrakte kontakter med omverdenen – frankiske våben, orientalske guldindvirkede stoffer og silke, kostbare stene, glasting og perler, mønter af både arabisk og europæisk oprindelse o.s.v. Jellings kongehøje med kammergraven under kirken er landets fornemste mindesmærke. Skibsgraven ved Ladby på Nordfyn er et andet berømt fund.

På Sjælland bød naturgasnedlægningen gennem Snoldelev på en kærkommen chance for at undersøge området, hvor den gammelkendte runesten i

Mere end noget andet markerer kong Harald Blåtands store runesten i Jelling over forældrene kong Gorm og dronning Thyra, danskerne vej ud af forhistorien. Her erklæres det danske rige samlet og danerne kristne. Samtidig er et kongedømme, hvor sønnen arver tronen efter sin fader, etableret for første gang i landets historie. L. Larsen fot.

More than anything else, the large runic stone at Jelling, erected by King Harald Bluetooth in honour of his parents King Gorm and Queen Thyra, marks the end of Danish prehistory. Harald claims that the realm is unified and the Danes made Christians. For the first time in Danish history, a kingdom has been established, where the son inherited the throne from his father. L. Larsen phot.

Middelalder og nyere tid

Af Kirsten-Elizabeth Høgsbro

English version p. 456

sin tid blev fundet. Det lykkedes også at afdække en samtidig gravplads (nr. 202) med både jordfæste- og brandgrave, der for det meste var sparsomt udstyrede med lidt keramik, jernknive eller bæltespænder. Brandgravene, hvoraf en del dog opfattes som dyreofringer i forbindelse med begravelserne, fremstod som gruber fyldt med rester fra ligbålet. Jordfæstegravene var simple, mandslange fordybninger i jorden. En velhavende kvinde var gravlagt med to smukke forgyldte skålspænder, der er typiske for vikingetidens kvindedragt. Normalt sidder disse spænder foran på brystet, hvor de har hæftet en overkjoles skulderstropper sammen. Hos denne kvinde lå de, sammen med en bæltehage, en stor ravperle og en jernkniv, imidlertid på en måde som viser, at dragten lå for sig som en gravgave, og at den døde kvinde må have været hyllet i et ligklæde eller en anden dragt.

Der er gjort to vikingetids gravfund i Jylland. Ved den overpløjede bronzealderhøj ved Hummeluregård II (nr. 1050) vest for Århus afdækkedes foruden gravene fra yngre romersk jernalder tillige tre jordfæstegrave fra vikingetid. En af gravene var en almindelig plankekiste, men de to andre var indrammet af lodretstillede planker, der tolkes som spor efter dødehuse eller lignende bygninger over gravene. Atter i tilknytning til en bronzealderhøj ved Korshøje (nr. 978) på højderyggen mellem Simested og Skals åer – et område, der i det hele taget har givet mange oldtidsfund – lå der to ens jordfæstegrave fra tidlig vikingetid. De gravlagte lå på ryggen med hovederne i vest. Den ene havde på brystet en rektangulær pladefibula af bronze og fæstnet til den var endnu bevaret rester af fint hørlærred fra en særk eller skjorte og to slags uldstof, hvor farven lilla endnu kunne erkendes. Et bæltespænde af bronze, nål og kniv af jern fuldendte gravudstyret. Den anden grav indeholdt kun resterne af en jernkniv eller -dolk.

På Fyn afslørede et ejendommeligt anlæg ved Jyllandsvej (nr. 548) nær Middelfart. Det kom frem ved undersøgelse af en yngre bronzealders bo-plads. To heste og fire hunde forsynet med jernkæder af vikingetidstype var lagt ned i, hvad der kunne tænkes at være en »kenotaf«, en tom grav eller mindegrav over en person, der kan være død i det fjerne.

Den sene vikingetid er også en brobygningernes tid. I den rigsdannelse, der her tager fart, har det været vigtigt for centralmagten, d.v.s. kongen, at kunne komme hurtigt frem i landet. Adskillige broer, f.eks. den strategisk vigtige bro over Vejle ådal ved Ravning (M. S. Jørgensen 1987), kun 10 km syd for Jelling, har ved dendrokronologiens hjælp kunnet placeres i netop dette tidsafsnit. Det samme gælder Skindersbro (nr. 999).

Etableringen af naturgasnettet gav kun anledning til arkæologisk udgravning på ca. 35 lokaliteter, hvor der blev gjort fund fra middelalder eller senere. Dette hænger bl.a. sammen med, at bebyggelsesmønstret må anses for fastlagt i hovedtræk ved overgangen mellem vikingetid og middelalder.

I det åbne land blev der dog foretaget godt en halv snes udgravninger på lokaliteter, hvor der enten ifølge traditionen eller ved rekonstrueringen var oplysninger af en sådan art, at man kunne vente at støde på levn af nedlagte middelalderlige landsbyer (nr. 27, 66, 67, 909, 910, 1036 og 1039) eller andre anlæg fra middelalder/renæssance (nr. 109, 287, 333, 361, 1115 og 1663). De fleste af disse undersøgelser med negativt resultat.

På Sjælland ved landsbyen Ottestrup (nr. 325) blev der sydøst for kirken konstateret spor af tre typer stolpehuse samt udgravet gruber med østersøkeramik, som daterer bebyggelsen til overgangen mellem vikingetid og tidlig middelalder. Ved Bække er der udgravet en jernalderbebyggelse (nr. 1422) og i forbindelse hermed fundet spor af to huse og gruber, sandsynligvis fra en middelalderlig enkeltgård. I Ribe amt ved Bulagergård (nr. 1449) fandt man spor af huse og hegn samt gruber med genstande, som viser, at der har

Landsbyen Ketting på Als. Siden begyndelsen af middelalderen har strukturen af bebyggelsesmønstret i Danmark stort set været lagt fast. Landsbyer og købstæder har ikke flyttet sig siden, selv om en del landsbyer er blevet nedlagt i århundredernes løb. Derfor er der kun få muligheder for i det åbne land at finde levn af middelalderlig bebyggelse under nuværende jordoverflade. Nationalmuseet fot.

The Village of Ketting on the Island of Als. Since the beginning of the Middle Ages the basic settlement pattern in Denmark has to a large extent remained the same. In general villages and towns have not changed site, even if some villages have been deserted in the course of time. It is therefore rare to find relics of medieval buildings etc. under what are at present open fields. The National Museum phot.

ligget en landsby her, formentlig den som i slutningen af 12. årh. er flyttet til det nuværende Verst. Ved Lundsbjerggård på Sjælland (nr. 311) blev der udgravet spor af bebyggelse med keramisk materiale, der p.gr.a. dets sammensætning, som daterer det til 1200-tallet, giver pladsen særlig interesse. I Slevad Enge (nr. 1511) skar naturgasledningen igennem en tømmerkonstruktion, der formodentlig er en del af et mølleanlæg, og som den kronologisk kan dateres til o. 1269.

En teglovn udgravet ved Grønholt i Nordsjælland (nr. 441) er af usædvanlig type med permanent fyrkammer, opbygget af en række tætstillede, murede helstensbuer, adskilt fra ovnkammeret.

Der har kun undtagelsesvis været lejlighed til organiserede undersøgelser ved ledningsarbejderne i egentlige byer. I Slangerup (nr. 30), Holbæk (nr. 239) og Sorø (nr. 267) er der dog gjort iagttagelser, der kaster nyt lys over disse byers topografiske forhold i middelalderen. I Køge (nr. 108) har man fået vigtige oplysninger om byens ældste befæstning samt lokaliseret dele af Gråbrødre klosteret.

Fund af pæleværker og stenfundamenter ved den gamle grænseborg og toldsted Skodborghus (nr. 1470) har bragt værdifuld viden om dette stærkt ødelagte voldsteds karakter og alder, forhold som man har savnet konkrete informationer om i den hidtidige forskning.

I den smalle anlægsgrøft til gasrør blev der på en eng sydøst for klosterkomplekset i Løgumkloster (nr. 1561) gjort en iagttagelse, som rummede et større perspektiv. Det drejede sig om en nedgravning, 12-13 m bred og indtil 85 cm dyb med delvis bevaret kantforstærkning af opstabilede lyngtørv, hvilket bekræftede tidligere iagttagelser, som tydede på tilstedeværel-

sen af et vidtløftigt voldgravssystem fra slutningen af 1500-tallet. Dette fremhæver karakteren af det ellers noget miskendte slot.

I betragtning af det omfang, etableringen af naturgasnettet rent geografisk har haft, er det bemærkelsesværdigt så få oplysninger, der er fremkommet til belysning af trafikale forhold. Inden for Hærvejsstrøget er der ved Billund Bæk (nr. 1519) fundet et vadested og rester af en risvej uden nærmere datering. Kun ved Skindersbro (nr. 999) er der fremdraget rester af egentlige brokonstruktioner, hvoraf de ældste stolper er fra o. 990 og omtrent samtidig med broen i Raving Enge, medens stolperne fra de yngre konstruktioner kan dateres til midten af 1560-erne og 1590-erne og 1649/50. Et ejendommeligt, og vel nok det »morsomste«, fund blev også gjort ved Skindersbro, nemlig skelettet af en tysk lejesoldat, dræbt af et dansk mesterskud, som traf ham i rumpen i 1627.

Konklusion

Gesimskonsol fra koret i Tikøb kirke. Teglsten, også kaldt munkesten, blev fra sidste halvdel af 1100-tallet det foretrukne byggemateriale i Danmark. Fund af hele teglsten eller brokker af munkesten er derfor ofte tegn på, at der under nuværende jordoverflade skjuler sig levn af et middelalderligt anlæg. Nationalmuseet fot.

Cornice of the chancel of the village church in Tikøb. From the end of the 12th century »baked stones« or bricks became the favourite building material in Denmark. Finds of whole bricks or fragments of them often indicate that remnants of medieval constructions may still exist under the present surface although they may be very modest. The National Museum phot.

Naturgasprojektet har medført arkæologiske aktiviteter på en strækning af ca. 3.000 km længde og i et bælte, som forsigtigvis kan sættes til en bredde på 10 m. Det »undersøgte« areal udgør altså 30 km², og på dette areal er der registreret ca. 1.700 fund og lokaliteter, som er omtalt i denne bog. Det giver ca. 57 fund pr. km².

Inden for Danmarks 43.000 km² er der hidtil opnået kendskab til op mod 150.000 fund og fortidsminder, dvs. godt tre fund pr. km². Selv om der kan rettes adskillige indvendinger mod vor lille kalkulation – vi kan selv fremføre en række – fås der dog et billede af, hvor mange fund og fortidsminder der ligger rundt omkring i Danmark, uden at de hidtil er blevet erkendt.

Nedlæggelsen af ca. 3.000 km rør har således givet anledning til, at der blev gjort arkæologiske iagttagelser eller foretaget udgravninger inden for et kort åremål i en størrelsesorden, som aldrig før i dansk arkæologisk historie. Der blev herved lejlighed til at lave nogle »arkæologiske snit« gennem hele landet, fra vest til øst, fra syd til nord, i Jylland og på Øerne, hvad der har stået som en ønskedrøm for danske arkæologer gennem generationer.

Det er på denne baggrund nærliggende at stille to spørgsmål, nu hvor arbejdet lakker mod sin afslutning:

1) Indfriede de landsdækkende undersøgelser så de forventninger, man havde stillet sig? og mere prosaisk: 2) Blev de mange millioner, naturgassel-skaberne har ydet til dansk arkæologi givet godt ud?

Lad os slå fast med det samme: Billedet af Danmarks oldtid er ikke blevet revolutionerende ændret. Men vor erkendelse af en række væsentlige forhold i vor fortid er blevet øget betydeligt.

Hvis der skal peges på et enkelt område, hvor resultaterne fra de arkæologiske undersøgelser har bragt store landvindinger, må det frem for alt blive inden for bebyggelseshistorien. Boplads, enkelte huse og gårdsanlæg, som har været kendt fra nogle egne af landet, ofte som isolerede fænomener, er nu, takket være naturgasudgravningerne, blevet påtruffet overalt i landet og i en sådan mængde, at der tegner sig et tydeligt billede af, hvordan bosættelsesmønstrene har været i oldtiden. Med den sum af sikker viden, som efter naturgasundersøgelserne er samlet, har vi fået bedre kort på hånden end tidligere til at danne os et overblik over det danske samfunds økonomiske, politiske og sociale struktur i oldtiden.

Der er ingen tvivl om, at det kun med et storstilet anlægsarbejde af en karakter som naturgasprojektet overhovedet har været muligt at foretage rekognosceringer og udgravninger i en sådan målestok, at vi har fået et så fyldigt materiale, at vi nu kan se dele af vor forhistorie i et større og mere nuanceret perspektiv. Hegnspæle er blevet flyttet inden for dansk arkæologisk forskning. Pengene har været givet godt ud, selvom vi hverken fandt guldhorn eller solvogne.

LITTERATUR

Artiklens litteraturhenvisninger tilsigter at bringe et udvalg af den nyeste eller vigtigste litteratur inden for de enkelte perioder og emner.

Oversigtsværker

- Andersen, S. H., 1981: Stenalderen. Jægerstenalderen. Sesam Danmarkshistorien. Kbh. 1981.
Arkæologi Leksikon 1985. Politikens Danmarkshistorie. Kbh. 1985.
Birkebæk, F., 1982-1983; Vikingetiden I-II. Sesam Danmarkshistorien. Kbh. 1982-1983.
Brøndsted, J., 1957-60: Danmarks Oldtid I-III. Kbh. 1957-60.
Brøndsted, J., 1977: Danmarks historie indtil år 600. Politikens Danmarkshistorie. Kbh. 1977.
Glob, P.V., 1967: Danske Oldtidsminder. Kbh. 1967.
Hvass, L., 1980: Jernalderen I-II. Sesam Danmarkshistorien. Kbh. 1980.
Iversen, J., 1979: Naturens udvikling siden sidste istid. Danmarks Natur 1, 3. udg., 345-445. Kbh. 1979.
Jensen, J., 1979: Bronzealderen I-II. Sesam Danmarkshistorien. Kbh. 1979.
Jensen, J., 1979: Oldtidens samfund: tiden indtil 800 e.Kr. Dansk socialhistorie I. Kbh. 1979.
Jensen, J., 1982: The Prehistory of Denmark. London 1982.
Nielsen, I. (red.), 1987: Bevar din arv. Danmarks fortidsminder, 1937-1987. Kbh. 1987, i tryk.
Nielsen, P. O., 1981: Stenalderen. Bondestenalderen. Sesam Danmarkshistorien, Kbh. 1981.
Rud, M., (red.), 1979: Jeg ser på oldsager. Kbh. 1979.

Årlige oversigter over arkæologiske undersøgelser er siden 1984 blevet bragt i serien »Arkæologiske udgravninger i Danmark«. Siden 1974 udkommer Nordic Archaeological Abstract, der år for år på engelsk giver resuméer af al litteratur om nordisk arkæologi.

- Adamsen, C. & Ebbesen, K. (red.), 1986: Stridsøksetiden i Sydsandinavien. Arkæologiske Skrifter 1, 1986.
Albrechtsen, E., 1946: Fyns Bebyggelse i ældre Jernalder. Aarb.Nord.Oldk.Hist. 1946, 1-71.
Albrechtsen, E., 1954-73: Fynske jernaldergrave I-V. Kbh. og Odense 1954-73.
Albrechtsen, S. E. et al., 1976: De levende og døde ... for 7000 år siden. Nationalmuseets Arbejdsmark 1976, 5-23.
Andersen, H. Helmuth et al., 1971: Århus Søndervold, en byarkæologisk undersøgelse. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter IX. Aarhus 1971.
Andersen, H. Helmuth et al., 1976: Danevirke. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XIII. Kbh. 1976.
Andersen, K., Jørgensen, S., & Richter, J., 1982: Maglemosehytterne ved Ulkestrup Lyng. Nordiske Fortidsminder serie B bd. 7. Kbh. 1982.
Andersen, N. H., 1981: Sarup. Befæstede neolitiske anlæg og deres baggrund. Kuml 1980 (1981), 63-103.
Andersen, S. H., 1973: Bro. En sen-glacial boplads på Fyn. Kuml 1972 (1973), 7-60.
Andersen, S. H., 1979: Aggersund. En Ertebølleboplads ved Limfjorden. Kuml 1978 (1979), 7-56.
Andersen, S. H., 1985: Tybrind Vig. A Preliminary Report on a Submerged Ertebølle Settlement on the West Coast of Fyn. Journal of Danish Archaeology 4, 1985, 52-69.
Aner E. & Kersten, K., 1973ff: Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen, Bd. 1 ff. Neumünster 1973ff.
Becker, C. J., 1961: Førromersk jernalder i Syd- og Midtjylland. Nationalmuseets Skrifter, større beretninger VI. Kbh. 1961.
Boye, V., 1896: Fund af Egekister fra Bronzealderen i Danmark. Kbh. 1896.
Davidsen, K., 1978: The Final TRB-Culture in Denmark. A Settlement Study. Arkæologiske studier V. Kbh. 1978.
Draiby, B., 1985: Fragtrup – en boplads fra yngre bronzealder i Vesthimmerland. Aarb.Nord.Oldk.Hist. 1984 (1985), 127-216.
Ebbesen, K., 1975: Die jüngere Trichterbecherkultur auf den dänischen Inseln. Arkæologiske studier II, Kbh. 1975.
Engelhardt, C. 1865, 1970: Sønderjyske og fynske mosefund I-III. Forord af M. Ørsnes. Kbh. 1970.
Ethelberg, P., 1986: Hjemsted – en gravplads fra 4.-5. årh. e.Kr. Skrifter fra Museumsrådet for Sønderjyllands Amt 2. Haderslev 1986.
Glob, P.V., 1969: Helleristninger i Danmark. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter VII. Kbh. 1969.
Glob, P.V., 1973: Fortidens spor. Dyrehaven og Jægersborg Hegn. Kbh. 1973.
Hansen, U. L., 1987: Römischer Import im Norden, Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien. Nordiske Fortidsminder serie B bd. 10. Kbh. 1987.
Haseloff, G., 1981: Die germanische Tierornamentik der Völkerwanderungszeit I-III. Berlin 1981.

- Holm, J. & Rieck, F., 1983: Jels I – the First Danish Site of the Hamburgian Culture. *Journal of Danish Archaeology* 2, 1983, 7-31.
- Hvass, S., 1985: Hodde. Et vestjysk landsbysamfund fra ældre jernalder. *Arkæologiske studier VII*. Kbh. 1985.
- Hvass, S., 1987: Jernalderens bebyggelse. Jernalderens stammesamfund. *Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter*, 1987, i tryk.
- Jørgensen, L. B., 1986: Forhistoriske tekstiler i Skandinavien. *Nordiske Fortidsminder serie B* bd. 9. Kbh. 1986.
- Jørgensen, M. S., 1987: Samfund og samfærdsel. Jernalderens stammesamfund. *Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter*, 1987, i tryk.
- Kaul, F., 1987: Sandagergård. A Late Bronze Age Cultic Building with Rock Engravings and Menhirs from Northern Zealand, Denmark. *Acta Archaeologica* 56, 1985 (1987), 31-54.
- Krogh, K. J., 1984: The Royal Viking Age Monuments at Jelling in the Light of Recent Archaeological Excavations. *Acta Archaeologica* 53, 1982 (1984), 183-216.
- Liversage, D., 1980: Material and Interpretation. The Archaeology of Sjælland in the Early Roman Iron Age. *Publications of the National Museum. Archaeological Historical Series I, XX*. Copenhagen 1980.
- Lomborg, E., 1973: Die Flintdolche Dänemarks, *Nordiske Fortidsminder serie B* bd. 1. København 1973.
- Moltke, E., 1976: *Runerne i Danmark og deres oprindelse*. Kbh. 1976.
- Nielsen, J. N. et al., 1985: En rig germanertidsgrav fra Sejlflod, Nordjylland. *Aarb.Nord.Oldk.Hist.* 1983 (1985), 66-122.
- Nielsen, P. O., 1979: De tyknakkede flintøkseres kronologi. *Aarb.Nord.Oldk.Hist.* 1977 (1979), 5-66.
- Nielsen, P. O., 1985: De første bønder. *Aarb.Nord.Oldk.Hist.* 1984 (1985), 96-126.
- Nielsen, V., 1981: Sten i Store Vildmose. En flintplads fra jernalderen. *Kuml* 1980 (1981), 217-227.
- Olsen, O. & Schmidt, H., 1977: Fyrkat. En jysk vikingeborg. I. Borgen og bebyggelsen. *Nordiske Fortidsminder serie B* bd. 3. Kbh. 1977.
- Petersen, E. B., 1967: Klosterlund – Sønder Hadsund – Bøllund. *Acta Archaeologica* 37, 1966 (1967), 77-185.
- Petersen, E. B., 1974: Gravene ved Dragsholm. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1974, 112-120.
- Petersen, P. V., 1984: Chronological and Regional Variation in the Late Mesolithic of Eastern Denmark. *Journal of Danish Archaeology* 3, 1984, 7-18.
- Poulsen, K. L., 1978: Eisenzeitliche Muschelhaufen in Dänemark. *OFFA* Bd. 35 (Neumünster 1978), 64-85.
- Ramskou, T., 1976: Lindholm Høje. Gravpladsen. *Nordiske Fortidsminder serie B* bd. 2. Kbh. 1976.
- Randsborg, K., 1972: From Period III to Period IV. The National Museum, *Archaeological-Historical Series I, XV*. Copenhagen 1972.
- Rasmussen, L. W., 1984: Kainsbakke A 47: A Settlement Structure from the Pitted Ware Culture. *Journal of Danish Archaeology* 3, 1984, 83-98.
- Roesdahl, E., 1977: Fyrkat. En jysk vikingeborg. II. Oldsagerne og gravpladsen. *Nordiske Fortidsminder serie B* bd. 4. Kbh. 1977.
- Roesdahl, E., 1980: Danmarks vikingetid. Kbh. 1980.
- Rostholm, H., 1986: Enkeltgravshøje. *Arkæologiske udgravninger i Danmark* 1985 (1986), 9-24.
- Sellebold, B. J. et al., 1984: Iron Age Man in Denmark. *Nordiske Fortidsminder serie B* bd. 8. Kbh. 1984.
- Skaarup, J., 1976: Stengade II. En langelandsk gravplads med grave fra romersk jernalder og vikingetid. *Meddelelser fra Langelands Museum*. Rudkøbing 1976.
- Skaarup, J., 1985: Yngre stenalder på øerne syd for Fyn. *Meddelelser fra Langelands Museum*. Rudkøbing 1985.
- Steensberg, A., 1980: Oldtidslandbrug i Draved Skov. *Naturens Verden* 1980 nr. 3, 104-117.
- Thrane, H., 1975: Europæiske forbindelser. Bidrag til studiet af fremmede forbindelser i Danmarks yngre bronzealder. *Nationalmuseets Skrifter Arkæologisk-historisk række VI*. Kbh. 1975.
- Thrane H., 1984: Lusehøj ved Voldtofte – en sydvestfynsk storhøj fra yngre bronzealder. *Fynske Studier XIII*. Odense 1984.
- Ørsnes-Christensen, M., 1956: Kyndby: Ein seeländischer Grabplatz aus dem 7-8. Jahrhundert nach Christus. *Acta Archaeologica* 26, 1955 (1956), 69-162.
- Ørsnes, M., 1966: Form og stil i Sydskandinaviens yngre germanske jernalder. *Nationalmuseets Skrifter, Arkæologisk-historisk række XI*, Kbh. 1966.
- Ørsnes, M., 1984: Sejrens pris. Våbenofre i Ejsbøl mose ved Haderslev. Haderslev 1984.
- Åberg, N., 1936: *Vorgeschichtliche Kulturkreise in Europa. Bilderatlas mit erläuterndem Text*, Kbh. 1936.

Hus, landsby, bebyggelse

Af Ulf Näsman

Litteraturhenvisninger s. 85
English version p. 457

Boplads- og huse fra stenalder til middelalder

Det traditionelle billede af arkæologen som en person, der undersøger grave med mere eller mindre rige fund, har længe været urigtigt, og er det i dag mere end nogensinde. Det er især sporene efter fortidens bebyggelse, som dagens arkæolog undersøger. Med de sidste 25 års bopladsundersøgelser har arkæologerne kunnet forandre forestillingerne om fortiden, fordi boplads- er et kildemateriale, som giver et meget rigere billede af et levende samfund end gravfundene gør. For mange er derfor dyssen som symbol for arkæologens virke blevet erstattet af det stråttækte hus, som kan ses rekonstrueret på Moesgård og på flere historisk-arkæologiske forsøgscentre.

De første mere omfattende bopladsundersøgelser gennemførtes sidst i tyverne og i trediverne (S. Nielsen 1982). Det var den ældre jernalders huse med bevaret gulvlag, som blev udgravet, men fra andre tidsperioder var viden længe meget begrænset. Enkelte fund af boplads- er med spor af huse kom i fyrreerne og halvtredserne, men det egentlige gennembrud for dansk bebyggelsesarkæologi kom i tresserne, hvor en ny metode introduceredes i dansk arkæologi (Becker 1966a & b). Ved med maskinkraft at skrabe over jorden/pløjelaget af ned til undergrund kunne man hurtigt frilægge store arealer, og i undergrunden kunne derefter ses de mørke spor efter nedgravede stolper, væggrøfter, båseskillerum, hegn m.v.

Herved blev det muligt at kortlægge hele landsbyer. På Beckers initiativ gennemførtes i det Humanistiske Forskningsråds regi en række store bopladsundersøgelser i Jylland. De mest kendte pladser er Grøntoft, Hodde, Vorbasse, Sædding og Omgård, og der blev undersøgt landsbyer fra både ældre og yngre jernalder samt vikingetid. Et hurtigt indblik i bebyggelsesarkæologiens fremskridt inden for husforskningen det sidste decennium får man, hvis man læser under Huse i Arkæologisk ABC (1972) og jævnfører med Huse i Arkæologi Leksikon (1985).

På baggrund af den store viden, som de sidste 25 års udgravninger har givet, kunne naturgasprojektet gennemføres – resultaterne er overvældende med ca. 650 pladser med spor af bebyggelse, heraf ca. 140 med mere eller mindre godt bevarede spor efter huse. I det materiale, som er fremkommet, dominerer bopladsfundene enormt, og fundmaterialet består hovedsagelig af potteskår og flintstykker. Dette bopladsmateriale er af største værdi, da huse, gårde og landsbyer er en af de bedste kilder, som vi har til analyse af fortidens økonomiske og sociale samfundsforhold.

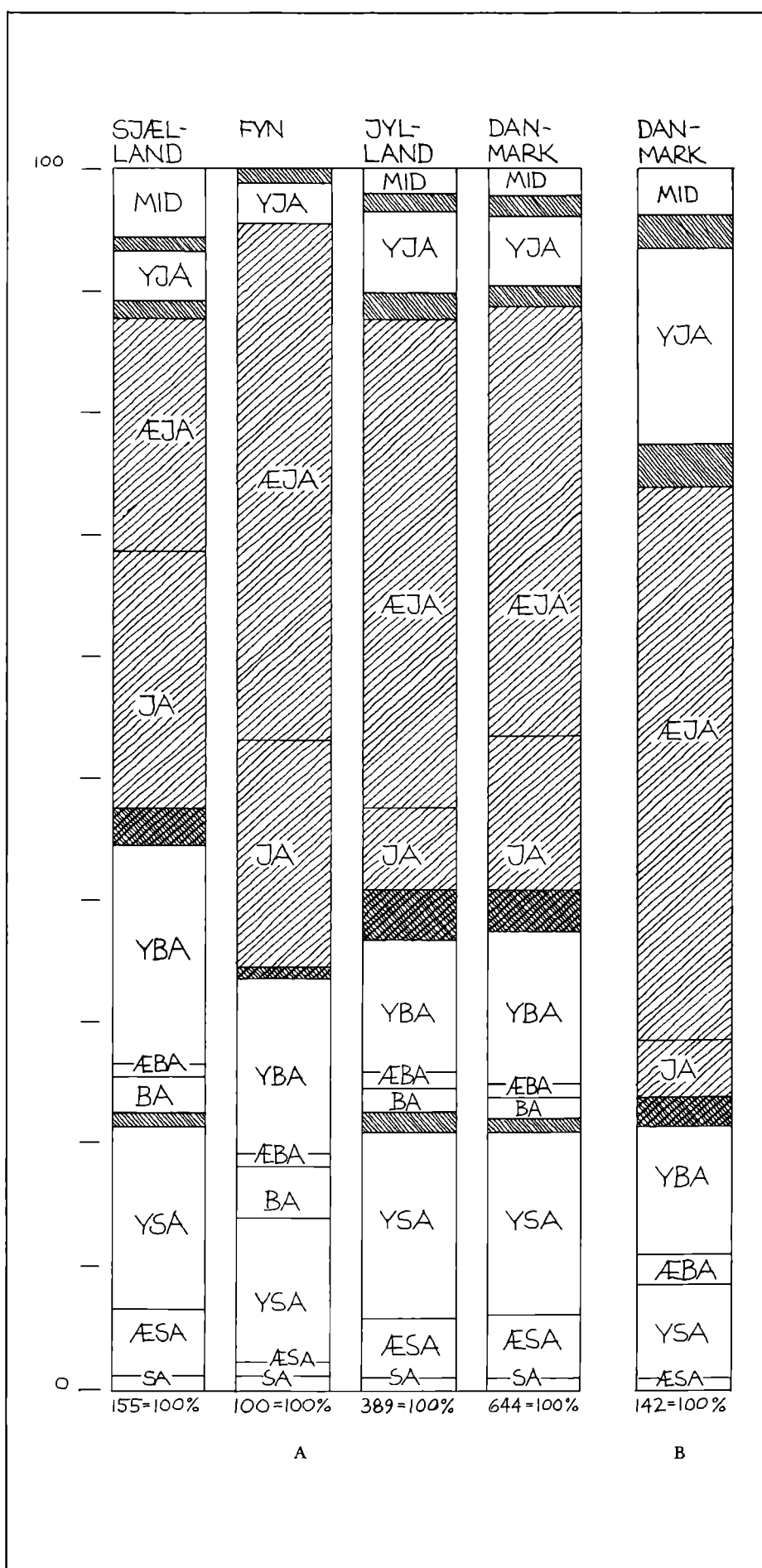
Materialets repræsentativitet

Et spørgsmål arkæologen altid må stille sig er, hvor repræsentativt det materiale er, han/hun skal arbejde med. Fig. 1a viser en simpel statistisk opstilling over alle pladser med anlægsspor efter bebyggelse fra ældre stenalder til middelalder.

Pladser, hvor der ved rekognoscering er fundet oldsager men ingen anlægsspor ved prøvegravningerne, er ikke medtaget, undtaget for ældre stenalder, hvor der er set mere positivt på bopladsindikationerne. Den store mængde pladser med blot flint fra sten- og bronzealder er således udeladt, hvorfor disse perioder er underrepræsenteret. Boplads- er fra ældre bronzealder er mærkeligt få, til trods for at vi ved, at man havde solide stolpebyggede huse. Mangelen på erkendte lokaliteter hænger nok sammen med, at periodens keramik er ukarakteristisk. Fra yngre bronzealder og ældre jernalder findes et meget stort antal pladser, som kunne forøges væsentligt, hvis pladser, hvor der kun er fundet keramik, blev inkluderet. Forklaringen kan ikke være, at befolkningen var særlig stor i dette tidsrum eller at sporene efter husene er tydeligere, men at der er store mængder af let genkendelig keramik på disse pladser. Indikationer for boplads- er fra yngre bronzealder og ældre jernalder forekommer altså oftere ved rekognoscering. Hovedpar-

Fig. 1. A: Diagram over samtlige bopladsfund med anlægsspor udregnet i procent for Sjælland, Fyn, Jylland og hele Danmark. B: Diagram over alle bopladser med sikre huse udregnet i procent for hele Danmark. Mørk skravering markerer pladser dateret til begge de to omgivende perioder. Lys skravering vil fremhæve den store andel af samtlige bopladser, der hovedsageligt er fra førromersk og ældre romersk jernalder.

Fig. 1. A: Diagram of all settlement sites with traces of constructions. Percentages from different periods in Zealand, Funen, Jutland, and all Denmark. B: Diagram of all settlement sites with identified houses, given as a percentage of all Denmark. Dark shading indicates sites dated to both of the adjacent periods. Light shading is used to stress the dominance of Pre-Roman and Early Roman sites.

ten af de bopladser, som i kataloget kun er dateret til jernalder generelt, er sandsynligvis fra ældre jernalder. Den yngre jernalders bopladser er atter relativt få, hvilket beror på, at periodens keramik som regel er ukarakteristisk og heller ikke så almindelig som i ældre jernalder. En god undersøgelse af hvordan keramik fra forskellige tidsperioder er repræsenteret ved rekognoscering er gennemført i Ribeegnen (S. Jensen 1985). Grunden til at bopladser fra middelalder er meget få er sandsynligvis, at de fleste middelalderbebyggelser stadig er i brug. Det er derfor kun de få landsbyer, som er flyttet inden for middelalderen eller senere, som man har kunnet finde ved rekognoscering for gastracéet. Dog er det påfaldende, at prøvegravninger i nogle kendte forladte middelalderlandsbyer ikke gav daterbare fund eller anlægsspor.

Bopladsernes fordeling på landsdele viser, at Jylland har over halvdelen af alle fund, hvilket nok mest beror på, at gasstrækningerne her er meget længere end på Fyn og Sjælland. Til for få år siden hævdede arkæologerne, at mangelen på bopladser med spor efter huse på Fyn og Sjælland kunne forklares med, at det var svært eller helt umuligt at opdage anlægsspor her, hvor man ikke har en lys sandet undergrund som i Vestjylland. I løbet af de senere år er imidlertid mange bopladser med huse blevet fundet på øerne, især som følge af gasgravningerne, og det er en arkæologisk glædelig overraskelse, at materialet ofte er meget godt. Vigtigt er også, at fordelingen mellem de forskellige tidsperioder stort set er den samme i de tre landsdele – den geografiske faktor spiller altså ikke en så stor rolle, som man kunne frygte.

Billedet af materialets repræsentativitet bliver lidt anderledes, hvis man kun medregner pladser, hvor mere eller mindre sikre huse er fremkommet (fig. 1B). Det er kun på 142 pladser, at så gode anlægsspor er fundet. Hvis man jævnfører det totale bopladsmaterials fordeling på perioder med fordelingen af pladser med huse, så ses, at det er relativt meget færre pladser fra stenalder, som har huse. Det er jo også et velkendt faktum, at det er svært at finde sammenhæng i stolpehullerne på stenalderbopladserne (Eriksen & Madsen 1984). De fleste stenalderhuse, som er medtaget i materialet her, er også temmelig diffuse. For ældre og yngre bronzealder svarer procentandelen af pladser med huse omtrent til den totale mængde bopladser, men i ældre jernalder er det relativt set mange flere pladser, som har sikre huse. Den største forskel finder man dog i yngre jernalder-vikingetid, hvor mange af bopladserne har huse, hvilket også gælder for overgangen vikingetid-middelalder og middelalder, men her er tallet af bopladser meget lille.

En tabel over hvor mange procent af alle bopladser fra hver periode, som har sikre huse (fig. 4), viser, at andelen af pladser med huse bliver større med tiden, fra 9% i stenalder til 61% i yngre jernalder-vikingetid. At bopladsernes bevaringstilstand hænger delvis sammen med deres alder er givet – des ældre des mere ødelagt af naturlig erosion samt dyrkning og senere byggeri. Bopladsernes antal i forskellige perioder betyder selvfølgelig meget for muligheden for at finde dem, og da meget taler for, at bopladserne flyttede med kortere tidsintervaller i bronzealder-ældre jernalder end i yngre jernalder, kan det være en forklaring på de mange bopladser fra netop disse perioder. Omvendt skulle pladsernes størrelse også give større chance for opdagelse, hvilket for de ofte titusindvis m² store yngre jernalderbopladser burde kompensere lidt for det mindre antal. En stor del af bopladserne fra yngre jernalder-vikingetid er ikke fundet ved rekognosceringen, men ved prøvegravning på indikationer fra helt andre perioder. Det er derfor hovedsagelig de i pløjejorden observerede bopladsindikationer, som afspejles i diagrammet fig. 1A, ikke den oprindelige relation mellem antallet af bopladser fra forskellige tidsperioder. I fig. 1B spiller bevaringstilstanden en større rolle og tydeligst fremgår denne faktor af fig. 4.

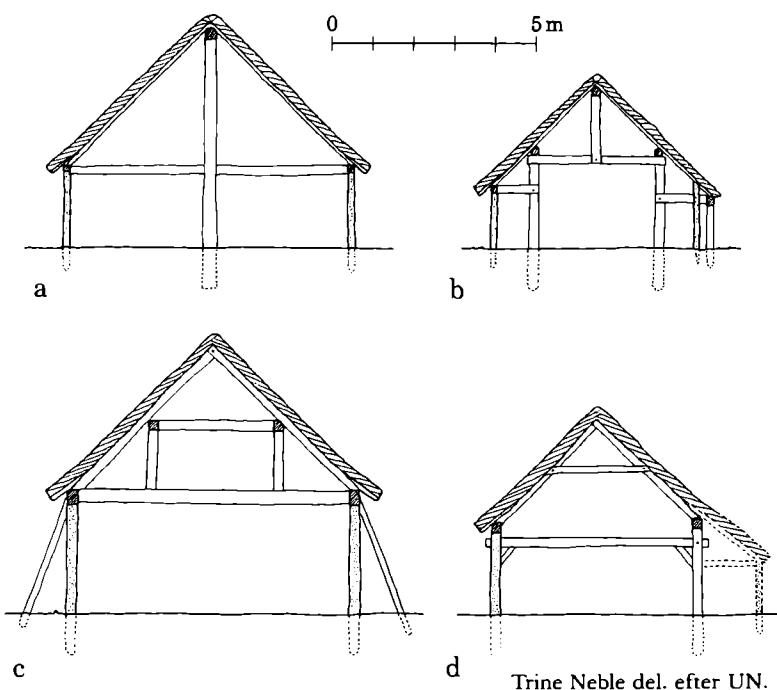
Huskonstruktioner

a) Det toskibede hus eller sulehuset har en række stolper, som bærer taget ved hjælp af en midtås. Tagets rafter hviler på åsen og væggenes remme. Muligvis er huset også afstivet med en bindebjælke fra væg til væg.

b) Det treskibede hus har to rækker stolper, som er forbundet med en bindebjælke til en galge. Sandsynligvis er huset yderligere afstivet med bindere mellem stolper og væg. På galgen hviler to sideåse, og en dværg har muligvis støttet en midtås. Til højre ses den i tidlig førromersk jernalder almindelige vægkonstruktion, hvor en række ydre stolper bærer remmen uden for selve væggen. Det giver det lerklinede fletværk en ekstra beskyttelse. Til venstre ses den almindelige konstruktion i bronzealder og større dele af jernalderen, hvor remmen afslutter selve væggen. Her må tagskægget føres ud over væggen på anden måde, måske ved hjælp af skalke som i nyere tids bindingsværkshus.

c) I det såkaldte Trelleborghus hviler taget på to åse og på vægremmen. I gavl- og skillevægge støttes åsene af stolper, som når ned i jorden, men over det store midtrum må åsene hvile på dværge. Disse er sat på bindebjælker fra væg til væg. Huset afstives yderligere af skråstøtter uden for væggene.

d) I det enskibede hus afstives konstruktionen af bindebjælker fra væg til væg og af skråbånd. Taget lægges op på spærfag afstivet af hanebånd. Til højre er med stiplede linie indtegnet et såkaldt udskud. Taget hviler over udskuddet på stikspær og det er tydeligt, at det er et tillæg til en enskibet konstruktion. Huse med udskud i begge sider forekommer, især i Midt- og Nordjylland, men vist nok først fra middelalderen og som en særlig udvikling af bindingsværkshuset.

	DK%	Sj%	F%	J%	Ant. DK	Sj	F	J
Stenalder	1	1	1	1	7	2	1	4
Mesolitikum	5	6	1	5	29	9	1	9
Neolitikum	15	15	12	15	96	24	12	60
Sum Stenalder	20	23	14	21	132	35	14	83
Sten/Bronzealder	1	1	–	2	8	2	–	6
Bronzealder	2	3	4	2	15	5	4	6
Ældre bronzealder	1	1	1	1	6	2	1	3
Yngre bronzealder	13	18	15	11	85	28	15	42
Sum Bronzealder	16	23	20	13	106	35	20	51
Bronze/Jernalder	3	3	1	4	22	5	1	16
Jernalder	13	21	19	7	81	33	19	29
Ældre jernalder	8	5	11	8	52	8	11	33
Førromersk jernalder	15	8	20	16	97	13	20	64
Førromersk/Ældre romersk ...	3	4	2	4	22	6	2	14
Ældre romersk jernalder	6	1	6	7	37	2	6	29
Ældre/Yngre romersk	1	1	–	2	8	1	–	7
Yngre romersk	2	–	3	2	12	–	3	9
Sum Ældre jernalder	35	19	42	40	228	30	42	156
Yngre romersk/Ældre germ.	1	1	–	2	8	1	–	7
Yngre jernalder	1	–	–	2	7	–	–	7
Ældre germansk jernalder	1	1	1	1	7	2	1	4
Ældre/Yngre germansk	1	1	–	1	7	2	–	5
Yngre germansk jernalder	–	–	–	1	2	–	–	2
Yngre germansk/Vikingetid ...	–	1	–	–	2	1	–	1
Vikingetid	2	1	2	2	11	1	2	8
Sum Yngre jernalder	6	4	3	7	36	6	3	27
Sum Jernalder	55	45	64	56	353	70	64	219
Vikingetid/Middelalder	1	1	1	1	7	1	1	5
Middelalder	2	5	–	2	16	7	–	9
Total sum	99	100	100	99	644	155	100	389

Fig. 2. Tabel over bopladsernes fordeling på perioder og landsdele i tal og procent. Antallet af pladser er summeret for stenalder, bronzealder, jernalder samt for ældre og yngre jernalder.

Fig. 2. Table of the distribution of settlements between periods and parts of the country in number and percentage. The sites from the Stone Age, Bronze Age, Iron Age, and Early and Late Iron Ages are separately sub-totalled.

Summa summarum: Det er et alt for kompliceret samspil af en lang række fortidige og nutidige faktorer, der har påvirket mængden af boplads- og husfund fra forskellige perioder og landsdele, til at man skal kunne tillade sig at påstå, at gasmaterialets bopladser er proportionalt med fortidens en gang eksisterende mængde bopladser. Der skal andre argumenter til, hvis man vil hævde f.eks. at befolkningen i ældre jernalder var langt større end i yngre jernalder, eller at der skete en befolkningsreduktion i ældre bronzealder. Derimod er der god grund til at påstå, at vi gennem gasundersøgelserne har fået et materiale af husplaner, der er stort nok til at give et repræsentativt udvalg af huse fra de fleste fortidige perioder. Det kan derfor lade sig gøre at beskrive husets konstruktion og forandringer i denne fra yngre stenalder til middelalder; svagest står materialet i yngre stenalder, yngre germansk jernalder og middelalder.

Bopladsernes datering og bevaringstilstand

Den følgende skitse af husenes og bopladsernes udvikling indtil middelalder bygger på oplysningerne i bogens topografiske del, suppleret med planer af

	Boplads med anlægsspor		Boplads med sikre huse	
	Antal	%	Antal	%
Stenalder	7	1	–	–
Mesolitikum	29	5	1	1
Neolitikum	96	15	11	8
Sum Stenalder	132	20	12	9
Sten/Bronzealder	8	1	–	–
Bronzealder	15	2	–	–
Ældre bronzealder	6	1	3	2
Yngre bronzealder	85	13	15	11
Sum Bronzealder	106	16	18	13
Bronze/Jernalder	22	3	3	2
Jernalder	81	13	8	5
Ældre jernalder	52	8	2	1
Førromersk	97	15	24	17
Førromersk/Ældre romersk	22	3	14	10
Ældre romersk	37	6	16	11
Ældre/Yngre romersk	8	1	–	–
Yngre romersk	12	2	8	6
Sum Ældre jernalder	228	35	64	45
Romersk/Germansk	8	1	5	4
Yngre jernalder	7	1	2	1
Ældre germansk	7	1	7	5
Ældre/Yngre germansk	7	1	5	4
Yngre germansk	2	x	1	1
Yngre germansk/Vikingetid	2	x	2	1
Vikingetid	11	2	5	4
Sum Yngre jernalder	36	6	22	16
Sum Jernalder	353	55	99	69
Vikingetid/Middelalder	7	1	4	3
Middelalder	16	2	5	4
Total sum	644	100	142	100

Fig. 3. Tabel over samtlige boplads med anlægsspor i tal og procent samt over alle pladser med sikre huse i tal og procent. Antallet af pladser er summeret for stenalder, bronzealder, jernalder samt for ældre og yngre jernalder.

Fig. 3. Table of all settlement sites with traces of constructions, in number and percentage, and of all sites with proven houses in number and percentage. The sites from the Stone Age, Bronze Age, Iron Age, and Early and Late Iron Ages are separately sub-totalled.

huse fra enkelte pladser. Det har kun undtagelsesvis været muligt at tage kritisk stilling til udgravernes dateringer og fortolkninger. Det man især skal være opmærksom på, er det kronologiske problem – hvor sikker er tidsfæstelsen af de enkelte pladser og deres huse? Af daterende oldsager findes sjældent andet end keramik, i stenalder og ældre bronzealder kan desuden flintsager give dateringer, og i yngre jernalder-vikingetid er daterende metallsager ikke helt så sjældne som før. Det er kun der, hvor man har bevarede kulturlag i forbindelse med husene, at man ud fra stratigrafiske iagttagelser kan sige sikkert, om et fund tilhører et vist hus. På helt nedpløjede pladser er det kun i nedgravninger, man finder genstande med tilknytning til anlæg. Men desværre kan f.eks. fund i stolpehuller jo være enten ældre end, samtidige med eller yngre end stolpehullet. Det kan f.eks. dreje sig om gamle lerkarskår, som fulgte med mulden, da stolpehullet fyldtes omkring stolpen, det kan være skår fra et kar, som blev knust under husets bygning eller

Der findes sikre spor af huse på
 9% af alle stenalderpladser,
 11% af alle yngre stenalderpladser,
 17% af alle bronzealderpladser,
 18% af alle yngre bronzealderpladser,
 28% af alle jernalderpladser,
 28% af alle ældre jernalderpladser,
 61% af alle yngre jernalderpladser,
 39% af alle pladser fra overgangen
 vikingetid-middelalder og middel-
 alder.

Fig. 4. Tabel over hvor mange procent af samtlige bopladser fra hovedperioderne, som har sikre huse.

Fig. 4. Table showing sites with proven houses as a percentage of all settlement sites for each of the main periods.

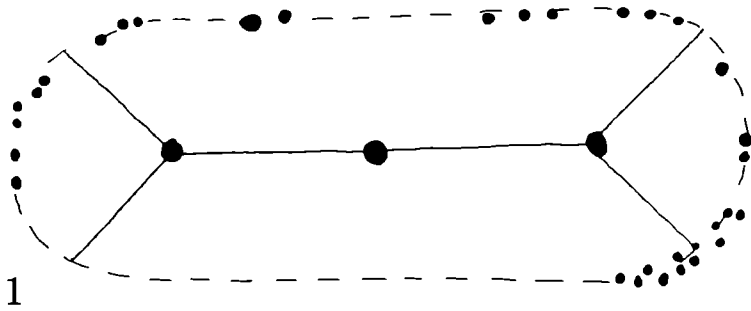
brugstid, eller det kan være yngre skår, der er kommet sekundært ned i stolpehullet, f.eks. i forbindelse med dyrs eller menneskers aktivitet. Kun ved sjældne og heldige omstændigheder og god dokumentation kan det afgøres hvilket af alternativerne, som er det rigtige. På en plads, hvor kun en periode er repræsenteret i fundmaterialet, er det dog rimeligt at tro, at det afspejler pladsens levetid. Findes der flere forskellige tidsperioder på pladsen, må man derimod passe meget på, så fundene i nedgravningerne ikke leder til fejldatering. På pladser med ingen eller kun udaterbare fund kan husene dateres efter deres lighed med andre, bedre daterede huse, såkaldt typologisk datering. Mange huse i herværende materiale er således typedateret, og ofte er dette en temmelig sikker metode. Men i perioder, hvor hustypologien endnu er utilstrækkeligt underbygget, f.eks. i yngre germansk jernalder, yngre vikingetid og middelalder, er det mere usikkert, om man rammer rigtigt.

Når der tales om »god« bevaringstilstand, må det forstås relativt. Normalt menes hermed, at huse kan ses i undergrunden med tydelige nedgravede spor efter vægge, indgange og tagbærende stolper, men man mener i reglen ikke, at der også er bevaret gulvlag i husene med rester af ildsteder, skillevægge, båseskillerum eller med et fundmateriale in situ, d.v.s. fundet der hvor det lå, da huset blev forladt. »Dårligt« bevarede er huse, hvor kun de dybe tagbærende stolper er bevaret (jfr. udgraverens taknemlighed over, at plads nr. 1072 ikke endnu var »pløjet særligt dybt, så bevaringstilstanden er god«). Størstedelen af gasmaterialet består af bopladser uden kulturlag, og her kunne den ovenfor nævnte afskrabningsmetode bruges uden vanskelighed. Fra førromersk og ældre romersk jernalder findes dog nogle pladser med bevaret kulturlag, især i Viborg amt. For arkæologer vant til stolpehulsgravning kan det blive et problem, især hvis gravningsbudgettet er udregnet på fravær af kulturlag (jfr. kommentarer ved nr. 700, hvor et ½ meter tykt kulturlag gjorde det svært at udskille konstruktioner, og nr. 1300, hvor et 10-20 cm tykt kulturlag skrabadet væk, så man kunne finde stolpehullerne). Eksempel på hvad man kan finde i bevarede kulturlag, ses i tre undersøgelser nær Viborg. I en brandtomt (nr. 949) kunne detaljer i den lerklinede væg undersøges, og blandt nedstyrtede tagbjælker fandt man en mængde forkullet korn, som må have været opbevaret på et loft. På en anden plads (nr. 976) kunne man i lergulve undersøge nedgravede forrådskar, og på en tredje plads (nr. 983) fandtes uden for husene en stenbrolægning, som fortsatte ind i indgangen til et af husene. Indenfor husene fandtes lergulve, ildsteder med ornamenterede lerkopper, lerkar nedgravet i ildstedet som offer samt en stor samling knuste lerkar, som må være styrtet ned fra en hylde. Med en stram økonomi, som altid på nøddudgravninger, er det givet, at disse pladser ikke har givet al den information som de kunne, da det er meget møjsommeligt og omkostningsfuldt at grave jernalderkulturlag. Forhåbentlig bliver det engang muligt at vende tilbage, før pladserne er pløjet ned til undergrunden.

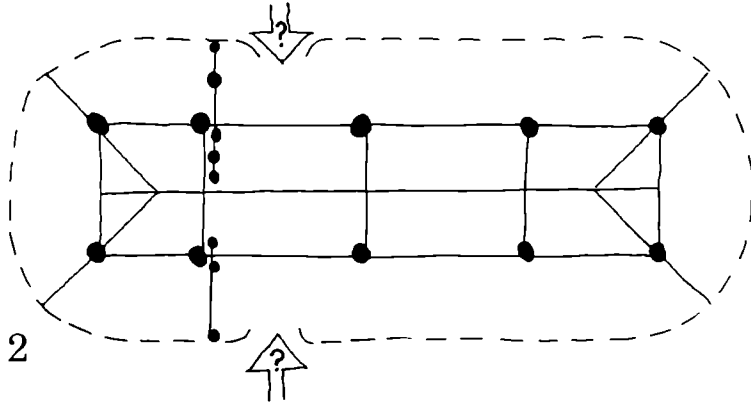
I hårdt dyrkede områder har det vist sig, at gamle læhegn kan gemme de sidste rester af ellers udpløjede bopladser (f.eks. nr. 1397 med en erteblølleboplads). Hvis hegn fjernes, bør man altså passe godt på (Jfr. S. Jensen 1985).

Jægenes hytter

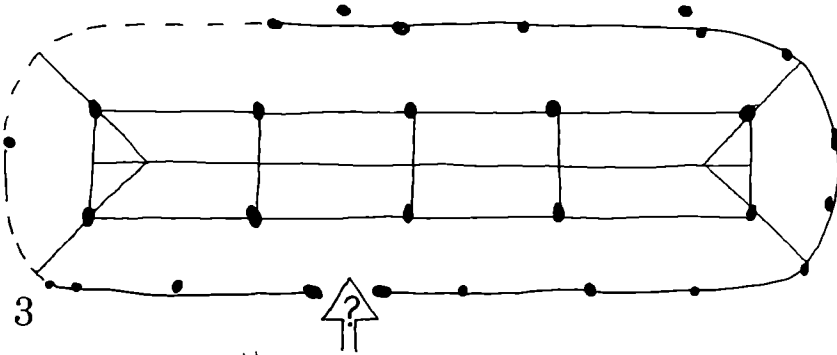
Fra den ældre stenalder, hvor menneskene levede af jagt, fiskeri og indsamling, har vi meget få fund af beboelser, og alt taler for, at man brugte spinkle konstruktioner, små hytter, der ikke levner mange spor. På en plads (nr. 1144) er undersøgt den eneste nogenlunde sikre hyttetomt i gasmaterialet. Den bestod af en 5 × 7 m stor flintplet over en 20 cm dyb fladbundet grube. Flintsagerne daterer den til magle-mosekultur. Fra denne og de efter-

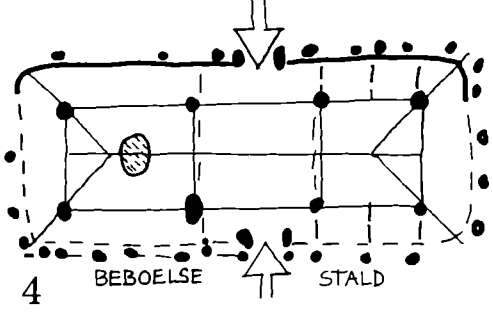
1

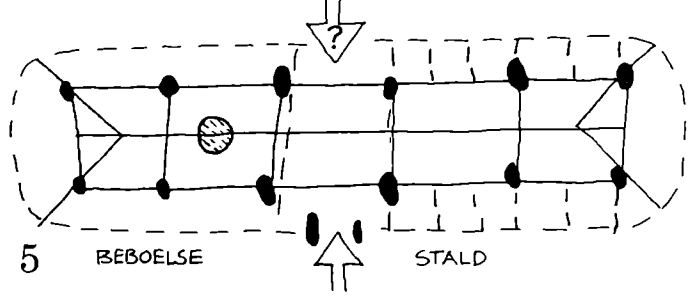
2

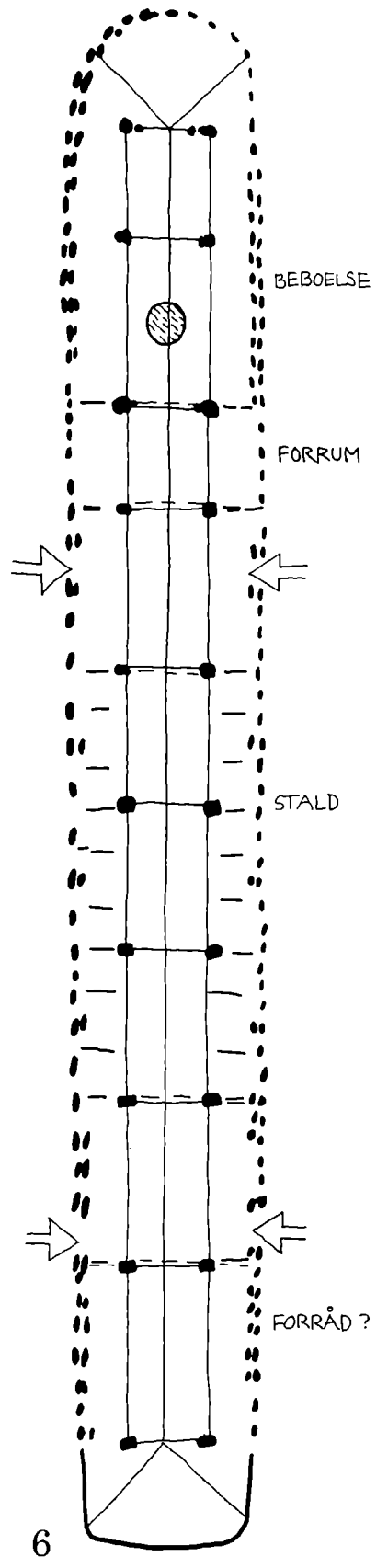
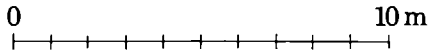
3

4

5

6

Fig. 5.

1. Toskibet hus, yngre stenalder – ældre bronzealder, skitse efter plads nr. 413.
2. Treskibet hus, ældre bronzealder, skitse efter plads nr. 336.
3. Treskibet hus, yngre bronzealder, skitse efter plads nr. 90.
4. Treskibet hus, ældre førromersk jernalder, skitse efter plads nr. 947.
5. Treskibet hus fra yngre førromersk – ældre romersk jernalder, skitse efter plads nr. 1303.
6. Treskibet hus, yngre romertid – ældre germanertid – tidlig yngre germanertid, skitse efter plads nr. 1320.
7. Treskibet hus, sen yngre germanertid, skitse efter plads nr. 114.
8. Hus af Trelleborgtype, vikingetid, skitse efter hus fra Vorbasse, Hvass 1980, jfr. plads nr. 570.
9. Enskibet hus, ældre middelalder, skitse efter plads nr. 1449.

Mellem stolperne er med heltrukket linie markeret sandsynlige forbindende bindebjælker og sideåse samt midtås. Valmet gavl er angivet med en vinkel over sidste sæt tagbærende stolper. Indgange er markeret med pile. Sandsynlig eller sikker placering af ildsteder er angivet med skraveret plet. Ruminddelinger og båseskille rum er markeret med stiplede linie der, hvor det er sandsynligt, at de har forekommet.

Denne serie husplaner er kun et udvalg fra gasudgravningerne af periodetypiske huse, men den må ikke opfattes som en kronologisk række »typehuse«. Mette Hertz del. efter UN.

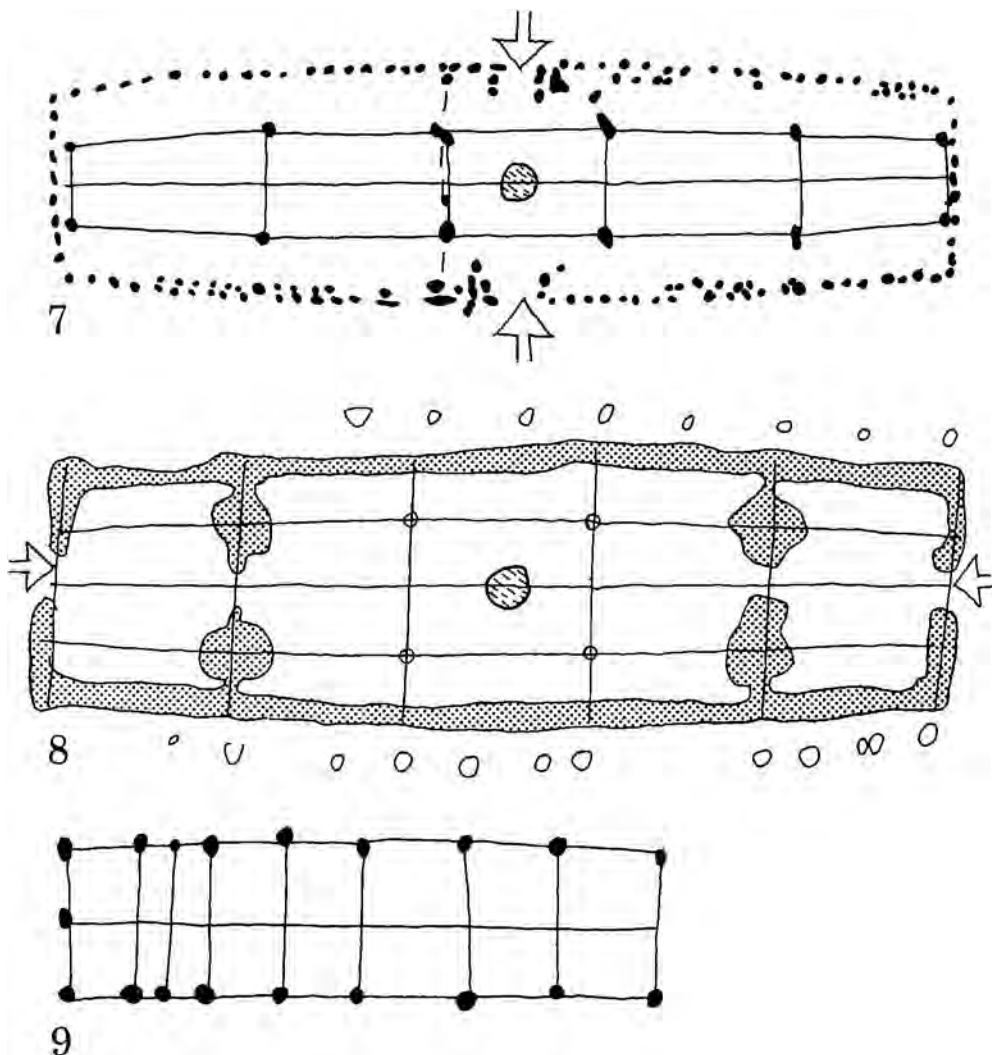

Fig. 5.

1. Two-aisled house, Late Stone Age – Early Bronze Age, No 413.
2. Three-aisled house, Early Bronze Age, No 336.
3. Three-aisled house, Late Bronze Age, No 90.
4. Three-aisled house, Early Pre-Roman Iron Age, No 947.
5. Three-aisled house, Late Pre-Roman – Early Roman Iron Age, No 1303.
6. Three-aisled house, Late Roman – Early Germanic – early part of Late Germanic Iron Age, No 1320.
7. Three-aisled house, later part of Late Germanic Iron Age, No 114.
8. Houses of Trelleborg-type, Viking Age, Vorbasse (Hvass 1980), cfr. No 570.
9. Single-aisled house, Early Middle Ages, No 1449.

Between the posts, by unbroken line, are indicated probable cross beams, side purlins, and top purlin. Hipped gable is indicated by an angle placed across the last pair of roof-supporting posts. Entrances are marked by arrows. Probable or certain fire places are indicated by hatched spots. Probable partitions for rooms and stalls are indicated by broken lines.

This series of houseplans is only a selection of houses excavated during the natural gas project and typical of the respective periods. The series may not, however, be regarded as a chronological series of »typehouses«. Mette Hertz del. after UN.

følgende kongemose- og ertebøllekulturer kendes et lille antal hyttetomter, som derfor kan betragtes som jægerfolkernes typiske beboelsesform (jfr. Blankholm 1985; Larsson 1985).

Bøndernes langhuse

Det er givet, at overgangen til agerbrug og kvægavl før eller senere måtte skabe behov for en mere funktionel bygningsform end jægerens hytter. Det er også sikkert, at store, stolpebyggede huse indføres i yngre stenalder, men mange af de hidtil fundne lokaliteter er omdiskuteret. For nylig blev det således konkluderet, at tragtbægerkulturens folk boede i små D-formede hytter (som nr. 1089), til trods for at deres kultbygninger i både træ og sten (dysser, jættestuer) afslører store evner i byggekunsten. Fra et arkitekturhistorisk udgangspunkt er det dog mindre væsentligt, om de stolpebyggede konstruktioner vi kender fra tragtbægerkultur var kulthuse eller bondehuse, det vigtige er, at de viser, at man nu kunne bygge stort i træ – så det er ikke forbavsende, at der nu er fundet et par tragtbægerpladser med gode stolpebyggede huse på Bornholm (Kempfner-Jørgensen & Watt 1985; F. O. Nielsen & P. O. Nielsen 1985). Der er derfor i dag god grund for antagelsen, at man snart efter overgangen til landbrug som dominerende erhverv er begyndt at bygge egentlige huse.

Det danske materiale af husplaner er i dag så godt, at man forholdsvis ubrudt kan følge bondehusets udvikling fra tragtbægerkultur til nutid. Det vigtigste hus på en bondegård var selvfølgelig beboelseshuset, som i al fald

fra yngre bronzealder også rummede kvæg på stald. Huset gennemgår gennem årtusinderne mange forandringer, men egentlige brud i udviklingen er få. Det første er naturligvis overgangen fra ældre stenalders hytter til den yngre stenalders langhuse. Disse er opført med en række tagbærende stolper langs husets midtakse, d.v.s. husene var toskibede. Det toskibede hus er i brug ind i ældre bronzealder, hvor det andet brud i udviklingen udgøres af skiftet over til en tagbærende konstruktion med to rækker stolper ned gennem huset, d.v.s. disse huse er treskibede. Det treskibede hus dominerer helt i yngre bronzealder og ældre jernalder. Det samme er tilfældet i yngre jernalder, men i yngre romersk jernalder begynder andre konstruktioner at dukke op, især blandt gårdenes udhuse, og de bliver mere almindelige i yngre jernalder. Dels kommer toskibede huse atter tilbage, dels begynder man at opføre huse helt uden indre tagbærende stolper, d.v.s. etskibede huse, hvor væggene alene bærer taget. Det er dog først i vikingetidens slutning, at overgangen til en etskibet konstruktion kan siges at være afsluttet, og her kan derfor placeres et tredje brud i udviklingen. Det etskibede, stolpebyggede hus er derefter i form af bindingsværkshuset næsten enerådende i dansk bondehusbyggeri indtil 1800-årene.

At skiftene i konstruktion har en baggrund i funktionelle krav til bygningerne er sandsynligt. Med kvægets placering i båse langs husets vægge i stalden, som det ses i yngre bronzealder, er en toskibet konstruktion mindre hensigtsmæssig end den treskibede, hvor de tagbærende stolper uden problemer kan indgå i båseskinnerummene. De treskibede beboelses-staldhuse fylder deres funktion indtil vikingetid, hvor man begynder at bygge særskilte staldbygninger, og hvor man eksperimenterer med konstruktioner, som kan befri beboelsen fra de indre tagbærende stolper. Hvis disse ikke står i skillevægge, er de jo til hinder for den fri disposition af rummene. Desuden har bindingsværkskonstruktionen den fordel at være mindre tømmerforbrugende end den treskibede konstruktion.

De ældste langhuse fra yngre stenalder og bronzealder har rundet gavl og en stolpesætning, hvor de sidste tagbærende stolper står et godt stykke inden for gavlen. Det angiver tydeligt, at husene har haft en valmet gavl. Det er sandsynligt, at de fleste huse i Danmark var tækket med et let materiale, f.eks. tagrør. I yngre germansk jernalder-vikingetid kan ses, at de tagbærende stolper ofte er placeret i gavlen, og det må betyde, at man er gået over til enten en ret gavl eller en halvvalm, hvor kun den øverste del af gavlene er tækket med en lille valm. I senere tids bondehuse findes en regionalt bestemt variation mellem rette samt hel- og halvvalmede gavle, og det er sandsynligt, at det også var tilfældet i middelalderen, måske også i vikingetid, men det er svært at påvise sikkert.

Langhusets lange historie, især i den treskibede konstruktion, viser bondekulturens konservatisme, men de store forandringer, som ovenfor betragtedes som brud i udviklingen, og især mange små forandringer i alle tidsperioder, afslører også, at man var i stand til at tilpasse sig nye forhold inden for traditionens rammer.

Yngre stenalders langhuse

De ældste langhuse fra yngre stenalders tragt-bægerkultur, fra tidlig- og mellemneolitikum, er desværre kun repræsenteret i naturgasudgravningerne af ufuldstændige husrester, en følge af årtusinders dyrkning. På plads nr. 309 fandtes stolpehuller uden genkendeligt system, på nr. 1000 fandtes nogle stolperækker, men huse kunne det ikke blive til. Almindelige er fladbundede 1,5 × 3,5 til 6 × 9 m store gruber, i en del tilfælde med spor efter stolper (nr. 781, 793, 801 og 1332). Lignende gruber kendes fra andre bedre bevarede bopladser, og er der erkendt som nedsænkede gulve i toskibede huse. Det er især fra stenalderens sidste fase, senneolitikum, at der kendes

gode toskibede huse. Meget imponerende er de for nylig undersøgte hus-tomter fra Bornholm (F. O. Nielsen & P. O. Nielsen 1985). I gasmaterialet findes to toskibede stenalderhuse. Et fra Sjælland (nr. 413) er 15×6 m stort med bevarede spor efter vægstolper, som viser, at gavlene var rundede. Det andet hus er fra Jylland (nr. 727), og det er rektangulært, 19,5×7 m stort. Indgangene har været i langsiderne.

Bronzealderens langhuse

Det toskibede hus, sommetider med delvis forsænket gulv, kendes også fra ældre bronzealder. Et godt eksempel er fra Egehøj i Jylland (Boas 1983), og et tilsvarende er fundet under naturgasgravningerne (nr. 838). Det er 15,5 × 7 m stort og har forsænket gulv.

I ældre bronzealder overgår man snart til den mere formålstjenlige treskibede konstruktion. Huset fra Trappendal i Jylland kan tjene som typeeksempel (Boysen & Andersen 1981; Becker 1982). Et ikke helt så godt bevaret treskibet hus indgår her (nr. 336). Det 20 × 8 m store hus har fem sæt tagbærende stolper, men væggen er meget ufuldstændig. En skillevæg deler huset i et mindre, vestligt og et større, østligt rum, men intet iøvrigt tyder på, at vi her står over for en opdeling af huset i en beboelses- og en stald. Det er først i yngre bronzealder, at denne funktionsinddeling er sikkert dokumenteret. Indgangene til husene ligger i langvæggene, men ikke altid over for hinanden som i ældre jernalder.

Funktionen af de lange huse fra yngre stenalder og ældre bronzealder er således ikke særligt velkendt. Var det hele beboelse, eller havde man dyrene indendørs om vinteren, men uden de båse, vi kender fra yngre bronzealder og jernalder? En mulighed for at få spørgsmålet besvaret ligger i fosfatanalyse (se s. 14) af jordprøver fra husene. En markant forhøjet fosfatværdi i f.eks. østdelen kunne vise, at her faktisk var stald også i de ældste langhuse. At metoden kan bruges til at påvise stald i huse uden synlige båseskillerum er demonstreret på et par jernalderpladser (nr. 549 og 1072).

I yngre bronzealder er det kun treskibede huse man finder. Størrelsen varierer typisk fra 15 til 22 m i længden og 5 til 8 m i bredden. Afstanden mellem stolperækkerne kan nå op til 4 m, og spændet mellem stolpesættene når op til 5 m. Det er altså store rum, man skulle spænde over med den tagbærende konstruktion, hvilket vidner om både en fremragende tømmer-teknik og adgang til godt træ. Et par gode eksempler på yngre bronzealders langhuse i naturgasmaterialet er nr. 90 fra Sjælland og nr. 1490 fra Jylland.

Der kendes før naturgasgravningerne kun seks yngre bronzealderhuse med sikre spor efter en stald i husets ene ende (Draiby 1985, 154). Ud fra disse sikre fund er det rimeligt at fortolke variationer i stolpesættenes placering i vest- resp. østenden af husene, især tættere og regelmæssigere placering i østenden, som tegn på en opdeling i beboelse og stald (jfr. Becker 1982; Davidsen 1982). Blandt naturgasgravningernes huse kan nævnes nr. 1490 med to huse med båseskillerum og et hus, hvor stolpeplaceringen sandsynliggør, at vestenden var beboelse og østenden stald. Også på boplads nr. 997 antages ud fra stolpernes placering, at et hus har haft stald i vestenden.

Jernalderens og ældre vikingetids langhuse

Overgangen til den ældste jernalder, førromersk jernalder, ses i huskonstruktionen fremfor alt i husenes størrelse og form, men den treskibede konstruktion fortsætter (Becker 1982). De fleste langhuse er meget mindre, 8-12 × 5 m store, og i konsekvens heraf bliver afstanden mellem stolperækkerne og spændet mellem stolpesættene også kortere. Bronzealderhusenes rundede gavle erstattes nu oftest af mere lige gavle. De førromerske huse har således en mere udtalt rektangulær form, men stolpernes placering med

det sidste sæt et godt stykke inden for gavlen afslører, at taget alligevel må have været valmet.

Indgangene er nu regelmæssigt placeret over for hinanden omtrent midt på langvæggene, så at et indgangsrum skiller beboelsen fra stalden, som normalt ligger i øst. Væggene er som i bronzealder sat med stolper, som har båret en lerklinet fletværksvæg. Temmelig ofte er stolperne sat i en vægrenede. (I naturgasgravningerne er man ikke kommet ind i de områder af Vest- og Nordjylland, hvor man har haft vægge af stablede græstørv). I den ældre del af førromersk jernalder har husene på mange pladser en række stolper uden for selve væggen (f.eks. nr. 947 og 1490; jfr. Becker 1982; Draiby 1985; Hvass 1985).

Kontinuiteten i bebyggelsesudviklingen fra førromersk til ældre romersk tid fremgår bl.a. af, at mange pladser er dateret til begge perioder. Husformen er den samme som i den senere del af førromersk jernalder, rektangulære huse med lige gavle og afrundede hjørner. Gennemsnitlig er der en tendens til større længde, husene er ofte over 12 m lange, enkelte helt op til 22 m her i naturgasmaterialet (jfr. Hvass 1985). Husenes indretning med indgange, indgangsrum, beboelse og stald svarer stort set til foregående periode.

I yngre romertid ændres forholdene. Ikke kun er antallet af erkendte bopladser meget lavere, men husene er også afvigende i udformning. Langhuset bygges ofte meget længere, og de fleste er 15-20 m lange med det længste i naturgasmaterialet på 50 m (nr. 1422). I mange huse ses tydelige spor af en opdeling i flere rum end den traditionelle med beboelse, indgangsrum og stald. Det 50 m lange hus kan således deles op i syv rum, heraf tre indgangsrum. Væggene er nu oftest kraftigt byggede af dobbelte stolperækker. Gavlene er både lige med afrundede hjørner og tydeligt rundede. Det sidstnævnte peger frem mod yngre jernalder, og det gør også nogle huse, hvor væggene ikke, som normalt i ældre jernalder, er lige, men svagt udadbuede. Kontinuiteten til ældre germanertid er i bopladsmaterialet meget tydelig, og mange pladser kan dateres til begge perioder. At skellet mellem ældre og yngre jernalder er placeret netop her, bygger på andet materiale end huse og keramik.

Langhusene i ældre germansk jernalder fortsætter altså traditionen fra yngre romertid. De får nu oftere et udadbuet vægforløb og hermed også en større bredde på op til 7 m mod den ældre jernalders normale 5 m. Gavlene er normalt kraftigt rundede. Det indre spænd mellem stolpesættene kan nu i en del huse nå dimensioner svarende til yngre bronzealders huse. Et meget godt langhus er undersøgt på plads nr. 1320. Det er 45 m langt, inddelt i seks rum, heraf et indgangsrum midt i hver halvdel.

Fra yngre germansk jernalder er materialet i naturgasundersøgelserne meget lille. Fra periodens tidlige del findes sandsynligvis huse på bopladser dateret til både ældre og yngre germanertid (f.eks. nr. 1478 og 1529). Det er sikkert rigtigt, at man efter et nøje studium kan finde de små detaljer, som skiller de to perioders huse ad, men set i et større perspektiv må de have lignet hinanden meget: langhuse med udadbuede vægge og rundede gavle er nok den almindelige form. I slutningen af yngre germanertid sker imidlertid forandringer, som peger frem mod vikingetidens byggeskik. Tre pladser i naturgasmaterialet, som er dateret til både yngre germanertid og vikingetid, belyser dette (nr. 114, 770 og 1539). Husene har tydeligt udadbuede vægge med en bredde på op til 7 m. Et væsentligt nyt træk er, at gavlene er lige, og at de sidste sæt tagbærende stolper nu kan placeres i gavlvæggen eller lige indenfor (nr. 114; jfr. Mahler 1985). En lige gavl med tagbærende stolper må rekonstrueres som en ret gavl uden valm eller måske som en halvvalm. Et hus på plads nr. 770 er 15 × 5 m stort med to indgange fra sydsiden ind til hver sit rum, adskilt af en tværvæg. Af fire sæt tagbærende

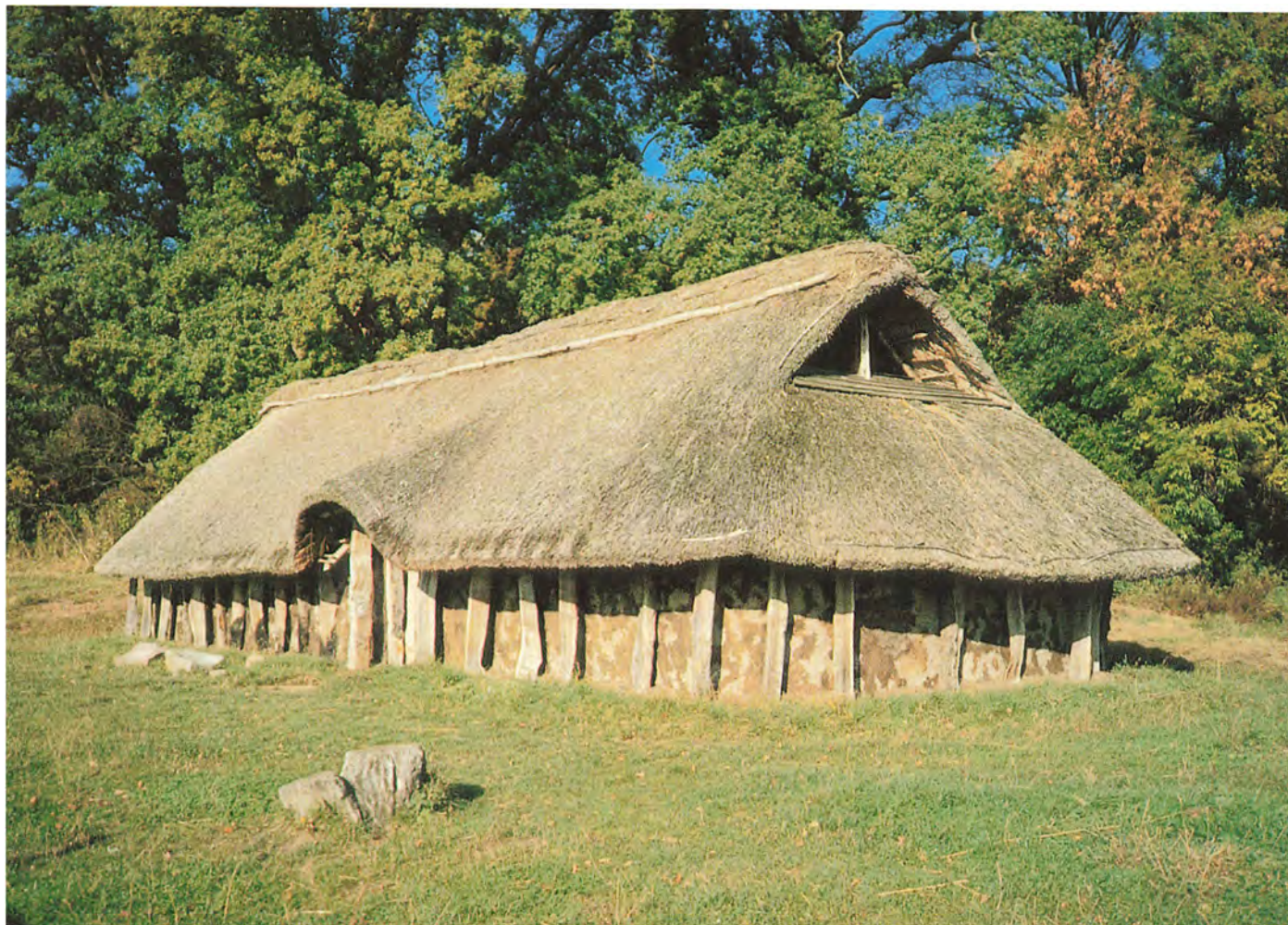

Fig. 6. Det er vanskeligt at genopføre arkæologiens stolpehulshus som en bygning i fuld størrelse. Et af de mest vellykkede forsøg er gjort ved Moesgård, hvor et hus fra yngre romertids bopladsen Tofting byggedes 1971. En beskrivelse af grundlaget og selve arbejdet er fremlagt af arkæologen Jørgen Lund og tømreren Viggo Thomsen i *Kuml* 1981 (1982). Jørgen Lund fot. 1985.

Fig. 6. Reconstruction of an entire house on the basis of postholes alone is difficult. One of the most successful attempts was made at Moesgård, where a house from the Late Roman Iron Age settlement Tofting (Southern Slesvig) was reconstructed in 1971. A report of the scientific background and the construction work was published by the archaeologist Jørgen Lund and the carpenter Viggo Thomsen, 1982. Jørgen Lund phot. 1985.

stolper står et i hver gavl, et i skillevæggen og det fjerde frit i det største rum.

Gode husplaner fra vikingetiden er sjældne i naturgasmaterialet, men udviklingen kendes fra de store vestjyske undersøgelser ved Omgård, Sædding, Trabjerg og Vorbasse (*Acta Archaeologica* 50, 1979 (1980)). Langhuset i ældre vikingetid er udviklet af de sene huse fra yngre germanertid, udadbuede langvægge med en største bredde på op til 7 m og med længder op til 50 m. Gavlene er lige, med det sidste sæt tagbærende stolper i gavlen. Eksempler på sådanne huse i naturgasmaterialet findes på pladserne 325, 1314 og 1452, men dateringen er ofte usikker, hvorfor det er uklart, hvor langt ind i vikingetid de treskibede huse byggedes. Sandsynligvis forsvinder dette konstruktionsprincip næsten helt i yngre vikingetid, og blandt de sidste repræsentanter for denne ældgamle konstruktion er de såkaldte Trelleborg-huse (opkaldt efter ringborgen). Et sådant Trelleborghus i naturgasmaterialet er det første, der kendes fra Fyn (nr. 570).

Yngre vikingetids og middelalderens langhuse

I yngre vikingetid lykkes det at afskaffe den treskibede konstruktion, sandsynligvis gennem indførelse af en systematisk brug af bindebjælker fra væg til væg og formentlig også gennem en overgang fra raftetag til egentligt spærtag (hhv. Schmidt 1981; Näsman 1983). Nogle få huse med indre tagbærende stolper bygges endnu i yngre vikingetid og middelalder, sjældent treskibede, noget tiere toskibede. I sen vikingetid og ældre middelalder har husene ofte udadbuede vægge, men senere i middelalderen bliver lige, parallelle vægge det helt dominerende. De et- og toskibede huse bygges gennem hele middelalderen og udgør faktisk begyndelsen til nyere tids bindingsværks- resp. sulehuse (jfr. Levin Nielsen 1969; Adamsen 1982; T.G.

Jeppesen 1982; P.K. Madsen 1985). Eksempler på huse fra sen vikingetid eller middelalder er nr. 311, 325, 1422, 1449, 1506 og 1628.

Med de indre tagbærende stolper forsvinder også en af arkæologiens få muligheder for at forstå nedpløjede huses indre rumopdeling og rummenes funktion (en mulig grebning findes dog i et etskibet hus på plads nr. 1422). Som for yngre stenalder og ældre bronzealder skulle man her for yngre vikingetid og middelalder ønske, at fosfatanalyser blev brugt til at efterprøve forekomsten af en mulig stald.

Enkeltgårde og landsbyer

De store langhuse i yngre stenalder og bronzealder synes normalt at være enligt liggende gårde. Fra ældre bronzealder kendes kun en mulig landsby ved Vadgård i Jylland (Lomborg 1973). I naturgasmaterialet kan evt. plads nr. 1490 med fem langhuse repræsentere en landsby fra yngre bronzealder men det er usikkert, så længe man ikke kan bevise samtidighed mellem husene (jfr. Becker 1982).

Flere forandringer i gårdstrukturen synes at ske i yngre bronzealder. Ikke kun indføres nu stald i langhuset, men også andre elementer af et velorganiseret landbrug, som det vi kender fra jernalder. Et par pladser i gasmaterialet har således spor efter hegn rundt om gårdene (nr. 107 og 1490). Et tredje nyt træk er små konstruktioner med fire stolper i to sæt (nr. 90, 107, 173, 210 og 857). Disse »firestolpehuse« fortolkes som enten forråd eller værksteder, mens andre formodes at have været staklader til opbevaring af afgrøde og hø, d.v.s. at de normalt knyttes til agerbrug og/eller kvægvavl. Firestolpehuse bliver en fast del i gårdstrukturen gennem hele jernalderen og findes også i middelalderen (f.eks. nr. 1449).

De tre nye fænomener på yngre bronzealders bopladser, stald, hegn og firestolpehuse, viser kontinuitet til jernalderen, da de bliver almindelige. Normalt beskrives overgangen fra bronze- til jernalder som en abrupt, måske dramatisk forandring. Den udvikling af den økonomiske basis, landbruget, som kan skimtes i yngre bronzealder, kunne nok motivere, at billedet af periodeovergangen tegnedes mere nuanceret.

I førromersk jernalder kan flertallet af bopladser betegnes som landsbyer (Becker 1982; Hvass 1985). Hegn muliggør ofte en dokumentation af samtidighed af flere huse som gårde og af gårde som landsbyer, f.eks. Grøntoft (Becker 1982) og Hodde (Hvass 1985). I naturgasgravningernes begrænsede felter er det ikke muligt at få et samlet overblik over landsbyernes struktur, men flere eksempler på indhegnede gårde findes fra alle jernalderperioder. Et eksempel fra førromersk jernalder er plads nr. 1300, hvor to langhuse og et firestolpehus lå inden for et hegn, som angav et 23 m bredt areal. Gårde fra ældre romertid (nr. 1314 og 1530) og yngre romertid-ældre germanertid (nr. 1219) er større, 30-40 × 40-50 m.

Landsbyen er den normale driftsform i hele jernalderen. I ældre jernalder består gården normalt af et langhus, et eller et par mindre huse og et firestolpehus (Hvass 1985). I yngre romersk og germansk jernalder findes ofte flere huse på gården, og i vikingetid kan gårdene bestå af mange huse til forskellige funktioner.

Blandt disse udhuse, som foruden beboelses-staldhuset udgør gården, tilkommer i yngre romersk jernalder et par nye husformer. På f.eks. plads nr. 1320 ses, at der ind til lange strækninger af hegnet er lagt et hus, som må være udført som et halvtag, båret af to rækker tagbærende stolper. Sådanne halvtag er ikke ualmindelige på yngre romersk og germansk jernalders bopladser, men hvad de blev brugt til er uklart. Man gætter på opbevaring af hø eller en anvendelse som skure til alle mulige formål på en gård.

Den anden nye hustype, som dukker op i yngre romertid, er grubehuset. Det er nedgravede 2-3 × 3-4 m store huse af oval til rektangulær form, med

gulvet nedgravet i undergrunden. Gavlstolper tyder på, at taget hvilede på en midtås. I mange grubehuse er fundet vævevægte, hvorfor de tolkes som vævehytter, og i andre findes spor efter andre håndværk. Et mere solidt bygget grubehus med stenbygget ovn på plads nr. 1539 fra vikingetid minder mere om grubehuse fra de samtidige byer (f.eks. Århus, Andersen et al. 1971) og er måske brugt til beboelse (Rieck 1982). Grubehuse er almindelige gennem hele germanertid og langt ind i vikingetid, men forsvinder igen i tidlig middelalder. Antallet varierer meget fra ingen eller nogle få til store tal, som de 31 på plads nr. 770. Interessante er grubehusene fra yngre germansk jernalder på plads nr. 795 på Mors. De ligger ved Limfjordens strand og hører sandsynligvis til en bebyggelse med langhuse oven for strandkanten, hvor et par vikingetidshuse blev undersøgt for nogle år siden (S. Nielsen 1977).

Foruden landsbyer findes også enligt liggende gårde i jernalderen, måske fremfor alt der, hvor landbrugsarealet var for begrænset for en landsby. Et muligt eksempel fra ældre romertid er plads nr. 1314, og et sikkert fra germansk jernalder er nr. 1320, hvor man frilagde et langhus og to mindre huse inden for et hegn. Gårdspladsen er 45 × 58 m stor. Langs hegnet findes halvtaghuse og uden for hegnet ligger tre andre mindre huse. Også i vikingetid og middelalder kendes mulige enligt liggende gårde (nr. 1422 og 1506; Siemen 1987).

Landsbyerne fra førromersk jernalder synes at have et fælles hegn rundt om gårdene (typeeksempel Hodde, Hvass 1985), men fra romersk jernalder og frem til nyere tid ligger gårdene enkeltvis med hver sit hegn, dog som regel lagt ind til hinanden i rækker, ofte omkring en åben plads eller langs en vej (typeeksempel Vorbasse, Hvass 1979; 1980). Antallet af gårde i landsbyerne er lille i tidlig førromersk jernalder, men vokser mod periodens slutning og kan nå op på over 20 gårde. Så store landsbyer kendes også fra romersk og germansk jernalder, mens de undersøgte landsbyer fra vikingetid har færre gårde (typeeksempel Vorbasse, Hvass 1980), sådan som vi kender det fra normale landsbyer fra middelalderen og nyere tid. På vikingetidens og middelalderens gårde synes der dog at findes flere huse til forskellige formål end i jernalderen. Fra førromersk jernalder til middelalder ses altså mange forandringer i landsbyernes struktur, gårdenes størrelse og antal af huse (jfr. Hvass 1982). Endnu er antallet af undersøgte hele landsbyer meget lille, hvorfor det er vanskeligt at give et samlet billede af disse forandringer og deres betydning for samfundets økonomiske og sociale udvikling. Skal man dømme efter selve langhusets konstruktion og ruminddeling, må man imidlertid regne med, at produktionen på den enkelte gård er forøget væsentligt fra førromersk jernalder til vikingetid, og at hver gård må have beskæftiget flere mennesker i yngre end i ældre jernalder.

Både landsbyer og enligt liggende gårde er i bronzealder og ældre jernalder flyttet med en eller et par generationers mellemrum, men altid inden for samme ressourceområde. Årsagen til flytningerne er omdiskuteret, men skal muligvis søges i dyrkningssystemet. Med et alsædbrug (envangsbrug), hvor al agerjord tilsås hvert år, vil udbyttet med tiden falde, hvis marken ikke gødskes kraftigt, hvorfor det bliver nødvendigt at opdyrke et nyt agerområde og lade det gamle gro til. Når afstanden fra bebyggelse til ager bliver for stor, har man flyttet. De mere langvarige bebyggelser i yngre jernalder kunne tyde på en overgang til en anden dyrkningsform, f.eks. tovangsbrug eller græsmarksbrug. Her tilsås kun halvdelen af agerjorden hvert år, mens resten ligger brak som græsningsområde. Der kræves selvfølgelig et større dyrket areal for at få samme udbytte, men med brakperiode hvert andet år bevares jordens ydeevne længere. Et fuldt udviklet tovangsbrug eller måske et trevangsbrug kan være en del af baggrunden for, at landsbyerne i sen

vikingetid og ældre middelalder bliver permanent lokaliseret der, hvor mange ligger den dag i dag. Naturvidenskabelige undersøgelser kunne måske bidrage til at belyse spørgsmålet.

Håndværk og handel i landsbyerne

Det dominerende erhverv på bopladserne fra yngre stenalder til middelalder er landbrug. Mange spor af håndværk findes dog, som regel knyttet til gårdenes selvforsyning med nødvendige varer. Hyppige er fund af spindesten og vævægte fra tøjfremstillingen. Keramikken er også lokalt lavet, sandsynligvis i en slags mile. Dog findes også spor af mere regulære ovne fra ældre romersk jernalder (nr. 1217 og 1234) og yngre romersk-ældre germansk jernalder (nr. 1649).

For bronzealderssamfundet har forsyningen af de værdifulde bronzegenstande spillet en fundamental rolle. Nye fund af bronzestøbning er derfor meget vigtige og i naturgas materialet findes flere. Fra ældre bronzealder er der kun et fund, og det kommer ikke fra et almindeligt hus, men fra et kulthus (nr. 4), hvilket måske er betegnende for det ældste metalhåndværk. Et par yngre bronzealderbopladser har fund efter støberivirksomhed (nr. 74 og 173), som fortolkes som spor efter omrejsende specialister. Et depot af bronzeskrot for omsmelting fandtes på plads nr. 440. Materialet kan synes sparsomt, men det er faktisk et værdifuldt supplement til vor viden.

Fra jernalderen har arkæologerne tidligere fundet mange pladser med spor efter jernudvinding og smedearbejde (Voss 1986). Ikke desto mindre gav naturgasundersøgelserne en plads med nogle helt nye iagttagelser omkring den ældste jernudvinding i Danmark (nr. 308), og flere førromerske jernudvindingspladser fandtes (nr. 701, 1293, 1362 og 1654) foruden et par fra overgangen til ældre romersk jernalder (nr. 905 og 1378) og fra yngre romersk-ældre germansk jernalder (nr. 1466, 1478 og 1576), mens kun en plads er fra vikingetid (nr. 545).

Fra vikingetid kendes dog fra bopladserne nogle vigtige genstandsfund (pladserne nr. 770, 991, 1034, 1100, 1234, 1314 og 1539). Det er fragmenter af rhinsk basalt, anvendt til drejekværnsten, og klæbersten, anvendt til koge-kar importeret fra Norge. Disse uanseelige stenstumper markerer paradoksal en epoke i dansk forhistorie, nemlig begyndelsen af en mere udviklet handel med dagligdags brugsgenstande. Tidligere i såvel stenalder, bronzealder som jernalder indtil 700-årene var udvekslingen med fjerne egne domineret af indførsel af værdifulde råvarer som kobber, tin, sølv og guld samt af luksusvarer som bronze- og glaskar. Med basaltkværnstenene og klæberstensgryderne, samt norsk hvæssesten, kan arkæologerne nu sidst i yngre germanertid og især i vikingetid for første gang sikkert bevise, at handelen og transportsystemet var så udviklet, at det kunne betale sig at fragte tunge og forholdsvis billige varer til Danmark. Fra landets ældste handelspladser/tidlige byer som Hedeby, Ribe og Århus kunne disse varer fordeles til landsbyer langt ind i landet (Näsman 1986; Steuer 1987).

Bopladserne i fremtiden

Gennemlæsningen af de korte rapporter fra de mange bopladundersøgelser i naturgastracéerne rejser også nogle spørgsmål for fremtiden. Det er sikkert, at de fleste bopladser er truet af udslettelse i det moderne landbrug. Det er derfor vigtigt, at arkæologerne sammen kan foretage en udvælgelse af de forskningsmæssigt vigtigste og bedst bevarede bopladser til fortsat undersøgelse. Dunkle perioder i husets, gårdens og landsbyens historie bør prioriteres, og her tænkes på yngre stenalder, ældre bronzealder, germansk, især yngre germansk jernalder og middelalder. På andre pladser kan man nøjes med at afslutte sagen med en udgravning af de dele af godt bevarede huse, som faldt uden for gastracéet, og det gælder i alle perioder.

Alle disse hundredvis af hus- og landsbyplaner kan udnyttes til at skrive det danske landbrugssamfunds historie fra stenalder til middelalder, men det er et problem, at materialet er så spredt. Hvis en egentlig sikker række af typiske husplaner fra forhistoriens og middelalderens mange århundreder skal kunne opstilles, er det absolut nødvendigt med et samarbejde mellem alle arkæologer med interesse for bebyggelsesforskning. Man kunne derfor ønske sig, at der et eller andet centralt sted oprettes en databank, hvor fuldstændige og godt bevarede husplaner samles som et referencemateriale. Med moderne computerteknik skulle det også være muligt at opbevare den vigtigste information i statistisk bearbejdet form, hvilket skulle fremme hurtig søgning efter huse lignende dem, som man netop har undersøgt.

Endnu findes der i nogle områder af landet, f.eks. i Nord- og Midtjylland og på Bornholm, jernalderboplads med bevarede tykke kulturlag, som indeholder en meget stor mængde værdifuld information, som man ikke finder på de nedpløjede pladser. Det er en umulig opgave at få alle disse pladser undersøgt, før de er ødelagt. Man bør derfor hurtigt tage tanken op om at frede et repræsentativt udvalg af dem, så de kan skånes for alt for hårde dyrkningsmetoder. Desuden er de i sig selv uvurderlige oldtidsminder, om end de ikke syner så meget i landskabet!

Den ujævne kronologiske fordeling af de boplads, som arkæologerne fandt ved rekognosceringen af gastracéerne, betyder, at vi må arbejde på at udvikle nye metoder, f.eks. kunne man mere systematisk bruge fosfatkartering, og flyfotografering er en anden mulighed. Også ved selve udgravningen må nye metoder udvikles, så vor viden kan forøges. F.eks. bør man ikke altid ukritisk skrabe overjorden væk på bopladsene, men først tage prøver fra pløjelaget for at undersøge det for fund, enten ved harpning eller – endnu bedre – vandsoldning, eller gå over området med metaldetektor, hvilket utvivlsomt, i al fald i yngre jernalder, vil give mange metalgenstande (jfr. S. Jensen 1987).

Afslutningsvis kan man fastslå, at dansk bebyggelsesarkæologi med resultaterne fra naturgasgravningerne har fået et stort nyt og umiddelbart værdifuldt kildemateriale at arbejde videre med. Samtidig er nye vigtige opgaver for kommende felt sæsoner blevet aktualiseret, men ikke mindst vigtigt er, at arkæologerne rundt om i landet nu bør få mulighed for at bearbejde og publicere bopladsene for både læg og lærd.

LITTERATUR

- Adamsen, C. 1982: Bulagergård, en bebyggelse fra tidlig middelalder i Veerst sogn. *Mark og Montre* 1982, 39-49.
- Andersen, H. H. et al. 1971: Århus Sønder vold. Århus.
- Arkæologi Leksikon. 1985. Kbh.
- Arkæologisk ABC 1972. Kbh.
- Becker, C. J. 1966a: Ein früheisenzeitliche Dorf bei Grøntoft, Westjütland. *Acta Archaeologica* 36, 1965 (1966) 209-222.
- Becker, C. J. 1966b: To landsbyer fra tidlig jernalder i Vestjylland. *Nationalmuseets arbejds-mark* 1966, 39-50.
- Becker, C. J. 1982: Siedlungen der Bronzezeit und der vorrömischen Eisenzeit in Dänemark. *Offa* 39, 1982, 53-71.
- Blankholm, H. P. 1985: Maglemosekulturens hyttegrundrids. *Aarb. Nord. Oldk. Hist.* 1984 (1985), 61-77.
- Boas, N. A. 1983: Egehøj. A settlement from the Early Bronze Age in East Jutland. *Journal of Danish Archaeology* 2, 1983, 90-101.
- Boysen, Aa. og Andersen, S. 1981: Trappendal – høj og hus fra ældre bronzealder. *Nordslesvigske Museer* 8, 1981, 14-28.
- Davidsen, K. 1982: Bronze Age houses at Jegstrup, near Skive, Central Jutland. *Journal of Danish Archaeology* 1, 1982, 65-75.

- Draiby, B. 1985: Fragtrup – en boplads fra yngre bronzealder i Vesthimmerland. *Aarb. Nord. Old.Hist.* 1984 (1985), 127-216.
- Eriksen, P. og Madsen, T. 1984: Hanstedgård. A settlement site from the Funnel Beaker culture. *Journal of Danish Archaeology* 3, 1984, 63-82.
- Hvass, S. 1979: Die völkerwanderungszeitliche Siedlung Vorbasse, Mitteljütland. *Acta Archaeologica* 49, 1978 (1979) 61-111.
- Hvass, S. 1980: The Viking-Age settlement at Vorbasse, Central Jutland. *Acta Archaeologica* 50, 1979 (1980), 137-172.
- Hvass, S. 1982: Huse fra romersk og germansk jernalder i Danmark. I: *Vestnordisk byggeskik gennem to tusen år* (= *AmS Skrifter* 7), 130-145. Stavanger.
- Hvass, S. 1985: Hodde. Et vestjysk landsbysamfund fra ældre jernalder. Kbh.
- Jensen, S. 1985: Hvad 100 km læhegn gemte. *Mark og Montre* 1985, 49-54.
- Jensen, S. 1987: Pløjemarksarkæologi. *Arkæologiske udgravninger i Danmark 1986* (1987), i tryk.
- Jeppesen, T. Grøngaard 1982: Aastrup II – to sulehus fra middelalder og renaissance. *Fynske Minder* 1981 (1982), 59-72.
- Jørgensen, L. Bender og Skov, T. 1980: Trabjerg. A Viking-Age settlement in West Jutland. *Acta Archaeologica* 50, 1979 (1980), 119-136.
- Kempfer-Jørgensen, L. og Watt, M. 1985: Settelem sites with Middle Neolithic houses at Grødby, Bornholm. *Journal of Danish Archaeology* 4, 1985, 87-100.
- Larsson, L. 1985: Of house and hearth. The excavation, interpretation, and reconstruction of a late Mesolithic house. I: *In honorem Evert Baudou* 1985, 187-209 (= *Archaeology and Environment* 4).
- Lomborg, E. 1973: En landsby med huse og kultsted fra ældre bronzealder. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1973, 5-15.
- Lund, J. 1982: Toftinghuset. *Kuml* 1981 (1982), 187-205.
- Madsen, P. K. 1985: Houses from the later part of the twelfth century at Farup near Ribe, south-west Jutland. *Journal of Danish Archaeology* 4, 1985, 168-178.
- Mahler, D. 1985: Ragnesminde. A Germanic-Early Viking Age house-site in eastern Zealand. *Journal of Danish Archaeology* 4, 1985, 164-167.
- Nielsen, E. Levin 1969: Pedersstræde i Viborg. *Kuml* 1968 (1969), 23-81.
- Nielsen, F. O. og Nielsen, P. O. 1985: Middle and Late Neolithic houses at Limensgård, Bornholm. *Journal of Danish Archaeology* 4, 1985, 101-114.
- Nielsen, L. Chr. 1980: Omgård. A settlement from the Late Iron Age and the Viking period in West Jutland. *Acta Archaeologica* 50, 1979 (1980), 173-208.
- Nielsen, S. 1977: En vikingetids landsby på Mors. *Museerne i Viborg Amt (MIV)* 6, 1976 (1977), 52-61.
- Nielsen, S. 1982: Om jernalderlandsbyens udforskning. *Museerne i Viborg Amt (MIV)* 11, 1981 (1982), 5-15.
- Näsman, U. 1983: »Mellan skål och vägg«. Om järnåldershusets rekonstruktion. I: *Hus, gård och bebyggelse. Föredrag från det XVI nordiska arkeologmötet, Island 1982*. Reykjavik 1983, 191-220.
- Näsman, U. 1986: Vendel period glass from Eketorp-II, Öland, Sweden. *Acta Archaeologica* 55, 1984 (1986), 55-116.
- Rieck, F. R. 1982: Oldtid i lange baner. *Skalk* 1982/3, 4-8.
- Schmidt, H. 1981: Trelleborghuset og Fyrkathuset. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1981, 132-143.
- Schmidt, H. 1985: Om bygningen af et vikingetidshus på Fyrkat. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1985, 48-59.
- Siemen, P. 1987: Huse fra tidlig middelalder i dele af Ribe Amt. *Meta* 1987, i tryk.
- Steuer, H. 1987: Der Handel der Wikingerzeit zwischen Nord- und Westeuropa aufgrund archäologischer Zeugnisse. I: *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa. IV Der Handel der Karolinger- und Wikingerzeit*. Göttingen 1987, 113-197. (= *Abhandl. d. Akad. d. Wissenschaften in Göttingen. Phil.-Hist. Kl. Dritte F.* 156).
- Stoumann, I. 1980: Sædding. A Viking-Age village near Esbjerg. *Acta Archaeologica* 50, 1979 (1980), 95-118.
- Voss, O. 1986: Jernudvindingsanlæg. *Arkæologiske udgravninger i Danmark 1985* (1986), 25-30.

Huller i jorden

Af Svend Nielsen

Litteraturhenvisninger s. 93
English version p. 466

Fig. 1. Det er ofte et møjsommeligt arbejde at få styr på bebyggelsen på en jernalderboplads som denne i Rugsted Lund i Sønderjylland (nr. 1271). Øverst ses alle de registrerede nedgravninger af forskellig art, et rent virvar. Nederst er hustomterne udskilt efter en nøje vurdering af de fundne stolpehuller, kombineret med den viden, som haves fra andre, lignende bopladser. C. Adamsen del. 1981.

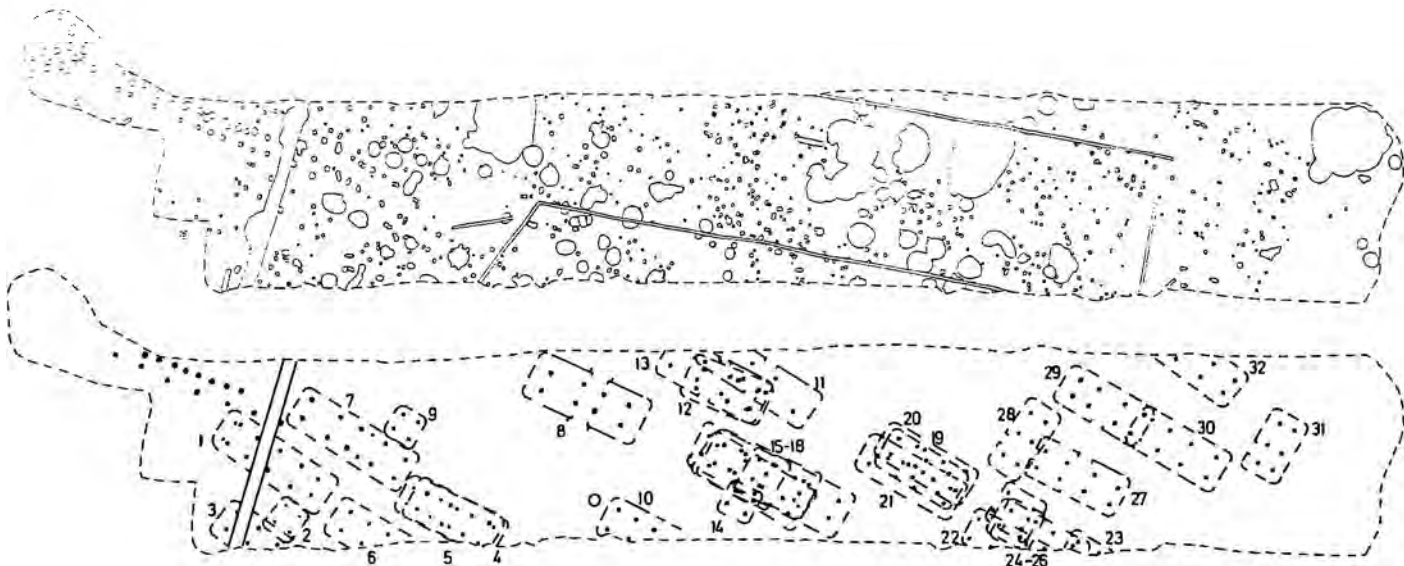
Fig. 1. It can be a troublesome task to define the structures of an Iron Age settlement as in this case at Rugsted Lund, Southern Jutland (No 1271). The upper drawing shows all the registered traces of different kind – total confusion! Below, the single houses, here been identified by a thorough evaluation of the registered post holes, combined with experience of similar sites. C. Adamsen del. 1981.

I Danmark er der nogle simple, geologiske forhold, der har været afgørende for, hvor befolkningen slog sig ned. Det har man fortrinsvis gjort på den kalkrige, lerede moræne i Østjylland og på Øerne, hvor udøvelsen af landets bærende erhverv gennem årtusinder, landbruget, kunne ske med størst fordel. Derimod har man i mindre grad følt sig tiltrukket af de sandede vestjyske områder. Disse forhold har været gældende helt frem til vor tid; hvem har ikke hørt tale om »det skæve Danmark«? Kun langsomt har moderne teknologi været i stand til at ændre på dette bebyggelsesmønster.

Hvis man som arkæolog skal studere bebyggelsesmønstre og befolkningstæthed i fortiden, er man nødt til at tage sit udgangspunkt i de arkæologiske spor. Her møder man imidlertid et paradoks, idet de fleste registrerede fortidsminder ligger i midt- og vestjyske egne, der, set fra et landbrugs-mæssigt synspunkt, ikke kan konkurrere med områder længere øst på. Har der virkelig boet flere mennesker her i forhistorisk tid end f.eks. på Fyn? Svaret er nej, og forklaringen er, at de fleste fortidsminder i Østjylland og på Øerne forlængst er ødelagt af især landbrugsaktiviteter. I store dele af Midt- og Vestjylland drejer det sig derimod ofte om overdrev og hedearaler, der har ligget hen i umindelige tidsrum. Her har fortidsminderne i højere grad fået lov at ligge i fred, end det er tilfældet i resten af landet. Andre forhold, der vedrører fordelingen af i dag kendte fortidsminder i Danmark, kan naturligvis også have spillet en rolle, omend i mindre grad.

Hvis man skal underbygge den opfattelse, at Østjylland og Øerne også i forhistorisk tid har udgjort de tættest befolkede områder må man altså ty til de mere ydmyge spor efter fortidig bebyggelse. Til sådanne spor hører gruber af en vis dybde. En moderne traktorplow vil under normale forhold »kun« ødelægge de øverste 20-40 cm af en grube, mens den del af gruben, der ligger dybere, vil forblive intakt. Af sådanne dybere gruber er der da også undersøgt et betydeligt antal på Øerne og i Østjylland i forbindelse med naturgasprojektet, men de er svære at erkende ved rekognoscering, da materialet fra grubens øvre del forlængst vil være pløjet til ukendelighed. Kun omfattende muldafrømninger vil kunne bringe disse gruber for dagen.

Gruber og andre nedgravninger udgør et vigtigt kildemateriale for den arkæologiske forskning. Arkæologisk set er Danmark noget af et eldorado på dette område, alle vanskeligheder til trods. Jorden i et morænelandskab som vort er let at grave i, sammenlignet med, hvad man kan møde mange andre steder, og nedgravninger sætter sig spor, der praktisk taget ikke lader sig slette, selv efter årtusinder. Med ned i nedgravningen kom muld, affald, redskaber, trækul, sten o.s.v., der i farve og konsistens afviger fra den omgivende, lysere undergrund; man taler her om et fyldskifte, der oftest erken-

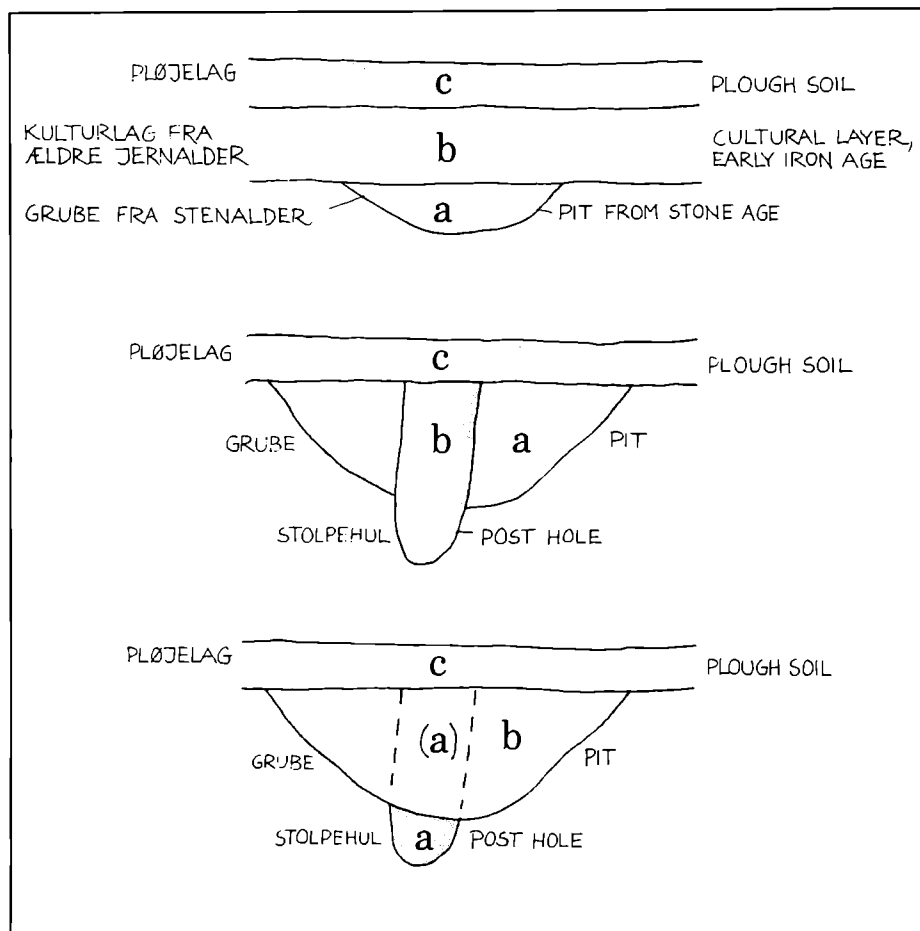

Fig. 2. Nogle ofte mødte eksempler på stratigrafiske situationer ved bopladsudgravninger. Mette Hertz del. 1987 efter SN.

Fig. 2. Some examples of frequently-found stratigraphic situations at settlement excavations. Mette Hertz del. 1987 after SN.

des uden besvær, når pløjelaget er fjernet. Op fra gruben, da den i sin tid blev gravet, kom lyst undergrundsmateriale, der med et noget uheldigt arkæologisk udtryk går under betegnelsen opkast; også dette materiale kan ofte genfindes. Gruber og deres indhold er af afgørende betydning ved de fleste bopladsudgravninger; her søges grubernes funktion klarlagt, og her opnås en datering ud fra de fundne oldsager.

Forstyrrelser

Det hænder imidlertid ikke sjældent, at der er andre nedgravninger på stedet, end dem, arkæologen havde forestillet sig. Selv om man sjældent i forhistorisk tid boede permanent på det samme sted gennem lange tidsrum, er man med kortere eller længere intervaller vendt tilbage til samme sted, simpelthen fordi der har været gunstige livsbetingelser. Det er derfor egentlig ikke så mærkeligt, at man på samme sted kan træffe fund fra vidt forskellige perioder af forhistorisk tid. På en stenaldersboplads kan der f.eks. dukke dybe gruber op fra yngre bronzealder eller spor efter pløjning fra jernalderen. Hvis vor arkæolog er specielt interesseret i stenaldren, vil han kalde sådanne forstyrrelser sekundære!

Men der findes desværre mange andre forstyrrelser, som ikke er fra forhistorisk tid. Jo mere differentieret et samfund er, jo flere årsager kan der være til, at der findes en nedgravning. De moderne nedgravninger, som arkæologen kommer over, er af mange slags, især i byområder. Men selv på

landet, hvor de fleste udgravninger trods alt finder sted, kan det knibe med urørte pletter. Døde kreaturer, der er kulet ned, træffes af og til. Så er der store, stenfyldte gruber på markerne, hvor bonden i tidens løb har gravet marksten ned, da det var lettere end at køre dem væk. Det er en kunst at kunne se forskel på jord fra forhistorisk tid og nutiden, og det viser sig naturligvis, at sølvpapiret eller glasskåret, der fortæller, at det var falsk alarm, ligger nederst i gruben. Læg hertil skytthuller fra militærøvelser, skovarbejdernes savgruber, plantehuller o.s.v. Huller efter sukkerroer siges at kunne forveksles med stolpehuller!

Forstyrrelser i form af huller i jorden kan også have naturlige årsager. Dyregange efter ræv, grævling og muldvarp er almindeligt forekommende forstyrrelser, der som regel let kan erkendes. Der er eksempler på, at sådanne dyr har flyttet rundt på oldsager, og af og til har friske muldvarpeskud røbet tilstedeværelse af bearbejdet flint. Rodvælter, altså spor efter træstubbe og deres rødder, er et andet eksempel på naturlige forstyrrelser. Endelig kan man møde geologiske fænomener af forskellig slags, herunder frostjords-strukturer fra istiden, revner og kiler, der ses som mørke aftegninger mod den lysere undergrund. I det følgende vil vi se lidt nærmere på gruber og nedgravninger fra forhistorisk tid, dog ikke sådanne som grave, brønde, kældre og ovne o.s.v., hvor formålet med nedgravningen er klart nok.

Indholdet i gruber og nedgravninger, fylden, kan være af vidt forskellig art. Når man skal vurdere dette indhold, kan man med fordel søge at skelne mellem fyld, der afspejler en grubes funktion, og fyld, der ikke gør det. Sidstnævnte tilfælde er langt det hyppigst forekommende. Ofte er jo et hul gravet med et andet formål for øje siden endt som affaldsgrube, hvor man henkastede alt det, som man ønskede at skaffe sig af med. En moderne

Fig. 3. To afghanske håndværkere: Pottemageren med sin drejeskive har praktisk nok gravet sig delvis ned og kan nu anvende jorden som et arbejdsbord. Væveren: Hvordan mon de arkæologiske spor efter dette arrangement vil blive tolket om tusind år, og kunne det ikke tænkes, at jernalderens vævere her i landet har indrettet sig på lignende måde? Johs. Hertz fot. 1967.

Fig. 3. An Afghan potter working at his wheel. For practical reasons he has partly dug himself in, to use the ground as a working surface. An Afghan weaver. How would the archaeological traces be interpreted in a thousand years? And why should Iron Age weavers in our country not have made similar arrangements? Johs. Hertz phot. 1967.

losseplads i en forhenværende grusgrav, er egentlig en fuldstændig parallel til mange affaldsgruber fra forhistorisk tid – når vi ser bort fra mængden af affald og dettes art.

Sekundære affaldsgruber

De forhistoriske gruber, som vi først skal se på, indeholder allehånde tilfældige typer af affald. Afgørende for, hvor meget der vil være bevaret, er især jordbundsforholdene, selv om andre faktorer ikke bør overses. Jo finere materiale jordbunden består af på et givet sted, jo mindre vil udvaskningen af grubens indhold blive af nedbøren, der siver gennem jordlagene. Derfor vil fylden i en grube, der ligger på lerjord, oftest være mere informativ end den, der ligger på sand og grus. I sidstnævnte tilfælde vil der i årtusindernes løb ske en kraftig udvaskning, og organisk materiale, herunder de så vigtige knogler, vil ofte være totalt forsvundet. Tilbage er ofte kun keramik, trækul, sten og flint.

Lad os derfor i stedet se på fylden i en grube, der ligger på lerjord og tage et eksempel, hvor der er optimale muligheder for at gøre arkæologiske iagttagelser. Ved begyndelsen af undersøgelsen, efter at pløjejorden er fjernet, fremtræder gruben som et mørkt fyldskifte mod den lyse undergrund af ler. Ved afrensningen kan man straks danne sig et billede af grubens form og størrelse. Derefter lægges et lodret snit gennem gruben. Selv om gruber normalt ikke har stået åbne i længere tid, men er blevet fyldt op i løbet af en periode, der arkæologisk set er kort, er det vigtigt at få dette bekræftet gennem iagttagelser af stratigrafien, lagfølgen.

Vi antager altså at indholdet i gruben er jævngammelt og nedkastet i gruben inden for en kortere tid. Dateringen sker ved hjælp af grubens indhold af oldsager, hvis alder på forhånd er kendt, takket være undersøgelser andetsteds. Især kan karakteristiske typer af flintsager umiddelbart dateres. Det samme gælder mange oldsager af metal; men det hjælper os næppe i den foreliggende situation, eftersom oldsager af metal er sjældne i affaldsgruber. Derimod findes keramik meget ofte i gruber og nedgravninger på bopladser og er der nærmest uforgængelig. Anderledes, når den ligger i pløjejord, hvor den hurtigt destrueres af landbrugsredskaber og frost.

Nu er gruben dateret ved hjælp af keramik og eventuelt flint, men hvad finder man mere? Her bør især knogler nævnes, idet de kan give et væld af oplysninger. Zoologerne kan regne procenttallet ud for de forskellige arter, hvis materialet er rimeligt repræsentativt. Man kan herefter studere forholdet mellem vilde, jagtbare arter og tamdyr, eller man kan f.eks undersøge, hvor mange fåreknoget der er i forhold til knogler fra ko. Måske kan man også sige noget om dyrenes alder, da de blev slagtet, eller hvordan slagtningen foregik.

Men også planteverdenen er repræsenteret i vor grube. Her er trækul, der kunne have været anvendt til kulstof 14-datering, hvis det havde været nødvendigt. Men trækullet kan også studeres af en botaniker, der kan fortælle, at det stammer fra eg, fyr, hassel o.s.v., selv små lyngkviste kan bestemmes. Forkullet korn udgør et helt kapitel for sig; det kan artsbestemmes og fortælle om, hvilke sorter, der har været dyrket. Sammen med husdyrknoglerne beretter kornet en historie om landbruget der strækker sig over seks årtusinder.

Små fiskeben, plantefrø, kitinskaller fra insekter og lignende indeholder alle oplysninger, der er af stor interesse for at nå frem til en større viden om forholdene på en boplads. Men de er svære at få øje på eller grave frem. Derfor bør der tages jordprøver fra grubens fyld, blandt andet fordi man jo sjældent har mulighed for at vende tilbage til gruben og foretage supplerende undersøgelser. En del af disse jordprøver udsættes for slemning, hvorved mange små og mere ydmyge fund kan findes. Ved slemning kommes prøven

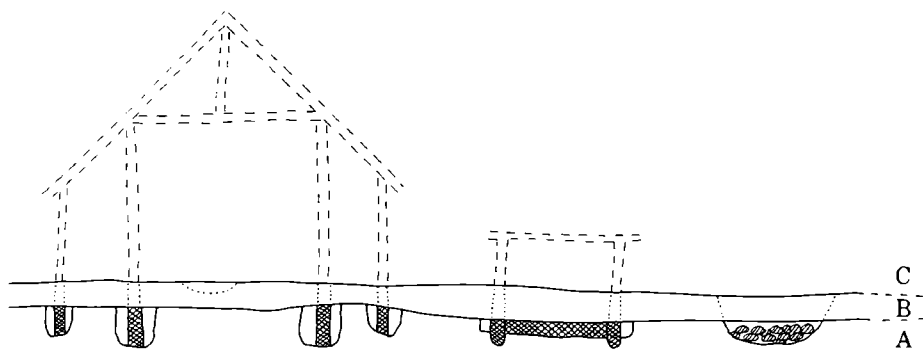

Fig. 4. Tænkt arkæologisk snit i parti af jernalderboplads. Mette Hertz del. 1987 efter SN.

Fig. 4. Hypothetical archaeological section through part of an Iron Age settlement. Mette Hertz del. 1987 after SN.

i en vandig opløsning med stort saltindhold og altså en høj vægtfylde. Herefter vil mange af de ganske små fund, som arkæologen er interesseret i, flyde ovenpå og kunne ses fra.

Store affaldsgruber synes at blive mere sjældne i yngre romersk jernalder end tilfældet var i ældre jernalder. Dette er blevet forklaret på den måde, at man nu anvendte affaldet ved gødsugning, og at dette sammen med staldgødningen spredtes ud over markerne. Herved reduceres mængden af arkæologisk kildemateriale i betydelig grad, og arkæologen er henvist til at beskæftige sig med mindre fundrige bopladsrester.

Primære funktioner.

Vi har nu set på forholdene omkring en grube, der sekundært kom til at tjene som affaldsgrube. Men, som det også nævntes, kendes der desuden gruber, hvor det lader sig gøre at fastslå en primær funktion ud fra grubens indhold.

Af sådanne gruber bør først nævnes kogegruber. Størrelse og form varierer ganske meget, men fælles for dem alle er, at gruben er fyldt med ildskørnede eller varmesprængte sten, sod og trækul. Oprindeligt har man lagt træ og sten i gruben, og derefter tændt et bål. I virkeligheden drejer det sig altså om en slags forsænket ildsted, som kan træffes både inden- og udendørs. Både historiske kilder og etnografiske oplysninger har været inddraget i tolkningen af disse kogegruber, der er uhyre udbredte i store dele af forhistorisk tid. Ved hjælp af de opvarmede sten har man kunnet stege kød – af og til findes der da også lidt knoglerester tilbage – eller de opvarmede sten kunne lægges i en spand eller et større lerkar med vand, som på denne måde kunne bringes i kog. De her fremsatte tolkninger er utvivlsomt korrekte, men de udgør næppe hele forklaringen på tilstedeværelsen af de mange kogegruber. Når der f.eks. på samme lokalitet kan ligge i hundredevis af sådanne gruber, eventuelt i en eller flere rækker, er det nok mindre sandsynligt at regne med, at gruberne er madlavningssteder. – Som en arkæolog har spurgt: »Hvem skulle spise al den mad?« Kogegruber er svære at datere. Oldsager indeholder de praktisk taget aldrig, så man er henvist til at anvende naturvidenskabelige dateringsmetoder som kulstof 14 af trækul eller termoluminescensdatering af de ildskørnede sten. I de tilfælde, hvor der foreligger en datering, har det ofte vist sig, at gruberne hører til i yngre bronzealder og jernalder.

En helt anden slags gruber er muldfyldte spor efter forlængst fjernede, større sten. Det kan f.eks. dreje sig om randsten omkring en gravhøj, eller sten omkring et jættestuekammer. Af og til har det været muligt at rekonstruere en jættestues grundplan i detaljer kun efter stensporene.

Nogle bopladsgruber viser sig under udgravning at indeholde lag af ler,

der eventuelt kan være rødbrændte. Det kan være de sammenklappede rester af en lidt nedgravet ovn, måske en kuppelformet ovn, hvori man har brændt keramik. De er sjældne og skal gerne graves ud med et optimalt resultat. Formodentlig har man fortrinsvis lagt sådanne ovne og aktiviteter, der krævede brug af åben ild, øst for bebyggelsen, således at vestenvinden ikke kunne føre gnister ind over de stråttækte huse. I det hele taget har der næppe været det tilfældige præg over en landsbybebyggelse, som en udgravning måske umiddelbart kunne give indtryk af. Gruber af forskellig art er placeret med omtanke og afspejler en praktisk tankegang. En hovedregel er det f.eks., at store affalds- eller lergruber ikke anbringes umiddelbart ved et beboelseshus. Træffes sådanne gruber ved et beboelseshus, er det sandsynligt, at de ikke er samtidige med huset.

En undtagelse er dog grubehuset, der netop ofte ligger ved et beboelseshus. Grubehuset er, som navnet antyder, et hus, der er mere eller mindre nedgravet i undergrunden. En af fordelene ved denne hustype er, at man udnytter jordens varme, og desuden kan et sådant hus opføres med en beskedne arbejdsindsats. Grubehuse træffes især på yngre jernalders bopladser. Komforten i disse huse har, målt med moderne alen, været til at overse, selv om der kommer større og mere velindrettede grubehuse til i vikingetiden. Måske har man især opholdt sig i disse huse i sommerhalvåret, hvor forskellige gøremål kunne finde sted: spinding og vævning f.eks., som fund af ten- og vævevægte viser. – Som man næsten kunne gætte, er mange grubehuse endt med at tjene som affaldsgruber.

På og ved bopladser, der ligger på lerjord, er lertagningsgruber almindelige. Da ler fortrinsvis findes i mere østlige områder af landet, er antallet af sådanne gruber her ganske betydeligt. Det er imidlertid ikke kun geografisk, at gruberne fordeler sig ujævnt, de gør det også i tid. Store gruber træffes allerede på et tidligt tidspunkt af yngre stenalder, hvor man havde brug for ler til fremstilling af keramik og til lerklining. I den senere del af yngre stenalder synes sådanne gruber derimod at være mere sjældne, men det må indrømmes, at antallet af kendte bopladser her også er ret ringe. I yngre bronzealder og ældre jernalder møder man igen store gruber, der utvivlsomt oprindelig er gravet for at få fat i ler.

Som man vil forstå, er for arkæologen et hul i jorden aldrig blot et hul i jorden. Kan man ikke umiddelbart give en forklaring på tilstedeværelsen af et hul under en udgravning, må hypoteser søges opstillet. Her kan der hentes megen inspiration fra etnografisk forskning som hosstående illustrationer af en pottemager og en væver i Afghanistan viser. At lignende »arbejdsgruber« kan have været kendt i forhistorisk tid også her i landet, er højst tænkeligt.

Lad os til sidst se på et tænkt snit i et parti af en boplads fra yngre jernalder med nogle karakteristiske nedgravninger (fig. 4). Til venstre de dybe huller efter de tagbærende stolper og sporene efter vægstolper af mere beskedne dimensioner. Vi vover den tolkning, at det drejer sig om sporene efter et treskibet langhus. I midten stolpehuller og nedre del af et formodet grubehus med rester af kulturlag på gulvet. Til højre ses en større kogegrube, der endnu indeholder mange ildskørnede sten, som ploven ikke har kunnet nå. I zone A er det karakteristisk, at her findes de materielle levn efter fortidens samfund liggende på plads. I zone B, pløjelaget, er alt ødelagt af landbrugets virke gennem århundreder. Forhåbentlig vil arkæologen, der rekonstruerer, her finde ildskørnede sten fra kogestensgruben eller måske trækulsfarvet jord, der kan lede ham på sporet af denne fortidige bebyggelse. Ud fra fundene, især i zone A, skal arkæologen så foretage en rekonstruktion af det, der engang fandtes i zonerne B og C. Luftkasteller, vil nogle mene, men arkæologen vil hævde, at der ud fra det fundne kan drages relativt sikre slutninger, f.eks. om husets konstruktion. Han vover sig også

ind på tolkninger af samfundsmæssig art og lignende ikke-materielle forhold, eller han burde i al fald gøre det. Blot skal han være klar over, at her falder tolkningernes sandsynlighed ofte brat.

LITTERATUR

- Baudou, E., 1983: Arkeologisk källkritik och modern odlingshistoria i Danmark. *Fortid og Nutid* 1983, 261-279.
- Bekmose, J., 1977: Megalitgrave og megalitbygder. *Antikvariske studier* 1977, 47-64.
- Halstead, I. et al., 1978: Behavioural Archaeology and Refuse Patterns: A Case Study. *Norwegian Archaeological Review* Vol. II 1978, 118-131.
- Lerche, G., 1970: Kogegruber i New Guineas højland. *Kuml* 1969 (1970), 195-209.
- Malmer, M. P., 1957: Pleionbegreppets betydelse för studiet av förhistoriska innovationsförlopp. *Finska Fornminnesföreningens Tidskrift* 58, 1957, 160-184.
- Thrane, H., 1974: Hundredvis af energikilder fra yngre bronzealder. *Fynske Minder* 1974, 96-114.

Lerkarskår i tusindvis

Om betydningen
af oldtidskeramik
fra arkæologiske
udgravninger

Af *Jens-Henrik Bech*

Litteraturhenvisninger s. 105
English summary p. 470

For nogle år siden bragte dagbladet *Land og Folk* i Herluf Bidstrups streg en charmerende lille tegneserie om arkæologi (fig. 1). Vi ser, hvorledes arkæologen står på hovedet i sin udgravning, der iøvrigt mere ligner et bombekrater end noget andet. Pludselig finder han et ganske lille lerkarskår, der efter nøje granskning i triumf bliver bragt til museet, hvor det under stor opmærksomhed som det længe ventede og manglende skår sættes på plads i et lerkar. Det hele ender med, at karret som et antiklimaks placeres blandt masser af lignende kar i en udstilling, som ingen gider se.

I Herluf Bidstrups fremstilling er tingene naturligvis sat på spidsen: Udgravningen foretages for at finde ting. De sammenhænge, oldsagerne forekommer i, er uden interesse, og genstandene udstilles i sidste ende som kunstgenstande. Denne opfattelse af arkæologisk arbejde er stadig ganske udbredt, men heldigvis forældet, i det mindste når det gælder dansk arkæologi. Ved de mange udgravninger på naturgasnettet har de fundne oldsager således ikke været målet for undersøgelserne, men har derimod tjent som redskaber i et videre analysearbejde.

Skulle vi lave lidt om på Bidstrups tegneserie, vil det lerkarskår, som arkæologen fandt i udgravningen, nok blive søgt sammensat med andre skår, men om der kom nogen udstillingsgenstand ud af arbejdet, ville i første omgang være mindre væsentligt; selv mindre dele af lerkar er nemlig ofte nok til at datere de jordlag og anlæg, som karret stammer fra, og det er dette aspekt, som frem for noget andet er af vigtighed, når talen er om betydningen af keramik fra arkæologiske udgravninger.

Den tidligste keramik dukker her i landet op i den sidste del af ældre stenalder omkring 4500 f.Kr. og skyldes indflydelse fra andre kulturgrupper længere sydpå i Europa. Før dette tidspunkt har man lavet beholdere af mange forskellige materialer – skind, træ, bark og plantefibre. Meget ved vi imidlertid ikke herom, da sådanne genstande som oftest vil være sporløst forsvundne i dag.

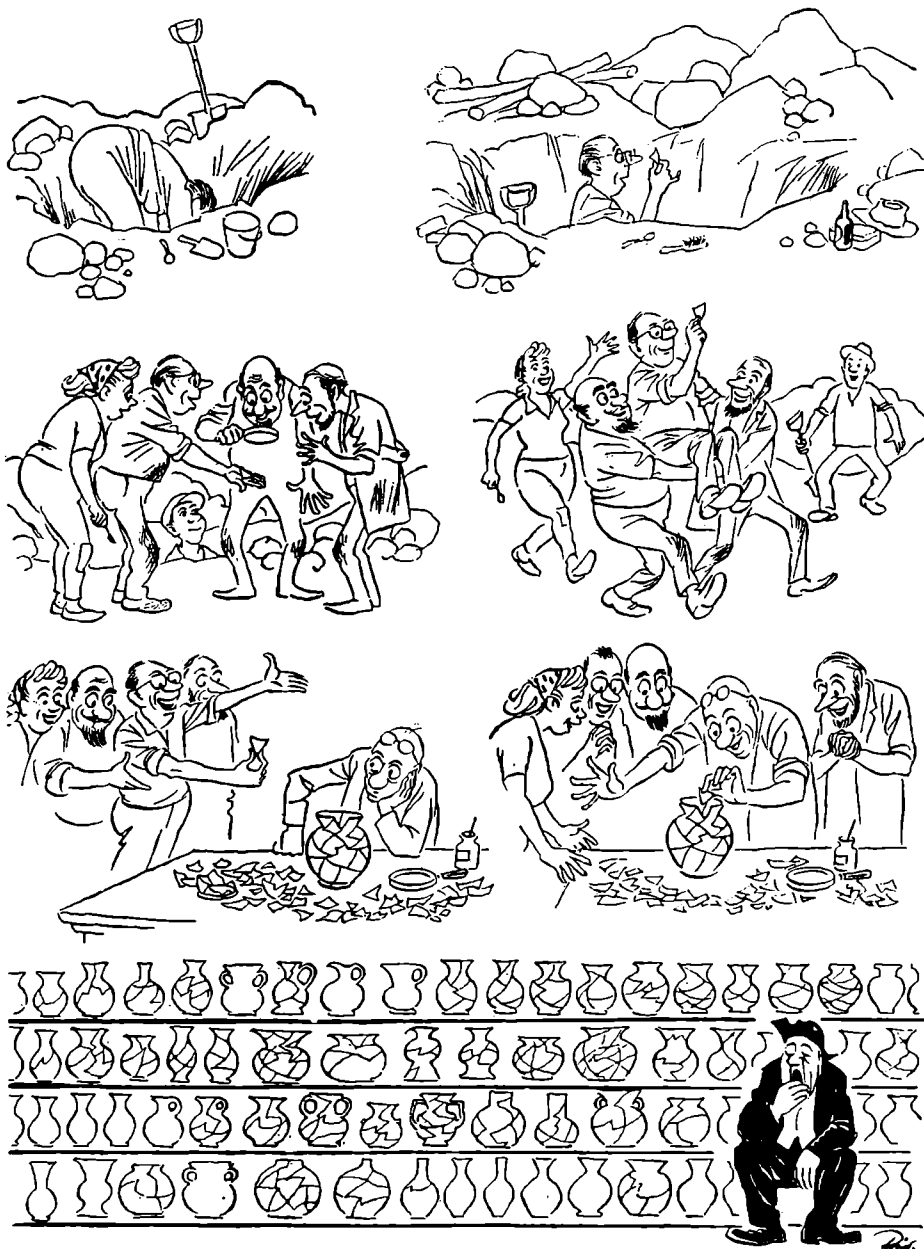
Anderledes forholder det sig med keramikken, der i nogle fund kan optræde i overvældende mængde. Med det gradvise ophør af anvendelsen af flintredskaber i løbet af bronzealderen bliver keramikken simpelthen den hyppigste oldsagskategori på bopladserne. I affaldsgruber og kulturlag kan der undertiden optræde lerkarskår i tusindvis. Keramikken fra Nationalmuseets udgravninger på en yngre bronzealderboplads ved Fragtrup i Himmerland omfatter eksempelvis 20.952 lerkarskår (Draiby 1985, 175 ff), ligesom vægten af lerkarskårene fra en gasgravning i Ringkøbing amt er opgjort til ca. 55 kg (nr. 1378). Sidstnævnte fund stammer fra ældre jernalder, vel nok den periode i Danmarks oldtid, der er bedst repræsenteret på vore museer, når det gælder mængden af lerkar og lerkarskår. For de yngre funds vedkommende sker der derimod en mærkbar nedgang i mængden af keramik på bopladserne, hvilket sikkert hænger sammen med, at husholdningsaffaldet i højere grad end tidligere er blevet kørt ud på markerne sammen med gødningen frem for at havne i husenes umiddelbare omgivelser.

Grunden til at keramikken fra forhistoriske fund indtager en så væsentlig rolle i det arkæologiske arbejde er, at den udover at være så talrigt repræsenteret også har skiftet udseende mange gange i tidens løb. Disse ændringer er baggrunden for, at keramikken egner sig så godt til dateringer.

Et godt eksempel på hvorledes randudformningen kunne ændre sig igennem nogle hundrede år fra ca. 700 f.Kr. til 1. årh. e.Kr. finder vi i C. J. Beckers undersøgelser af keramikken fra førromerske bopladser og gravfund i Syd- og Midtjylland (Becker 1961) (fig. 2). Udviklingen gik fra tynde rande uden mange facetter til tykke, korte og stærkt facetterede rande. Forekommer der blot et par enkelte randskår som disse i et hus eller i en grube, vil det ofte være tilstrækkeligt til en datering, og det er da også på denne måde, at mange af fundene fra naturgasgravningerne er blevet tidsfæstet.

Fig. 1. »Arkæologi« af Herluf Bidstrup.

Fig. 1. »Archaeology« by Herluf Bidstrup.

Hvor præcist man kan arbejde med en tidsinddeling varierer imidlertid stærkt og afhænger først og fremmest af, hvor meget man gjorde ud af keramikken i oldtiden. Lerkar med mange særtræk og mange ornament er lettere at datere end grove, enkle kar. Eksempelvis volder keramikken fra yngre jernalder store problemer, fordi det drejer sig om enkle karformer, som med tiden kun ændrede sig meget lidt, medens den langt ældre keramik fra tragtbægerkulturen i yngre stenalder kan inddeles i flere forskellige tidsafsnit som følge af den udbredte anvendelse af ornamentik med mange detaljer og særtræk. I det følgende vil vi med et par eksempler se nærmere på, hvordan man ved hjælp af analyser af oldtidskeramik kan sige noget om det indbyrdes aldersforhold mellem forskellige lerkar.

Keramikanalyser

Står vi med to lerkar, der både form- og udsmykningsmæssigt adskiller sig fra hinanden, kan forskellene have flere årsager. De kan være fremstillet i hver sin egn af landet og således være præget af lokale keramiktraditioner. Hvis dette ikke er tilfældet, kan forskellene skyldes, at lerkarrene har været

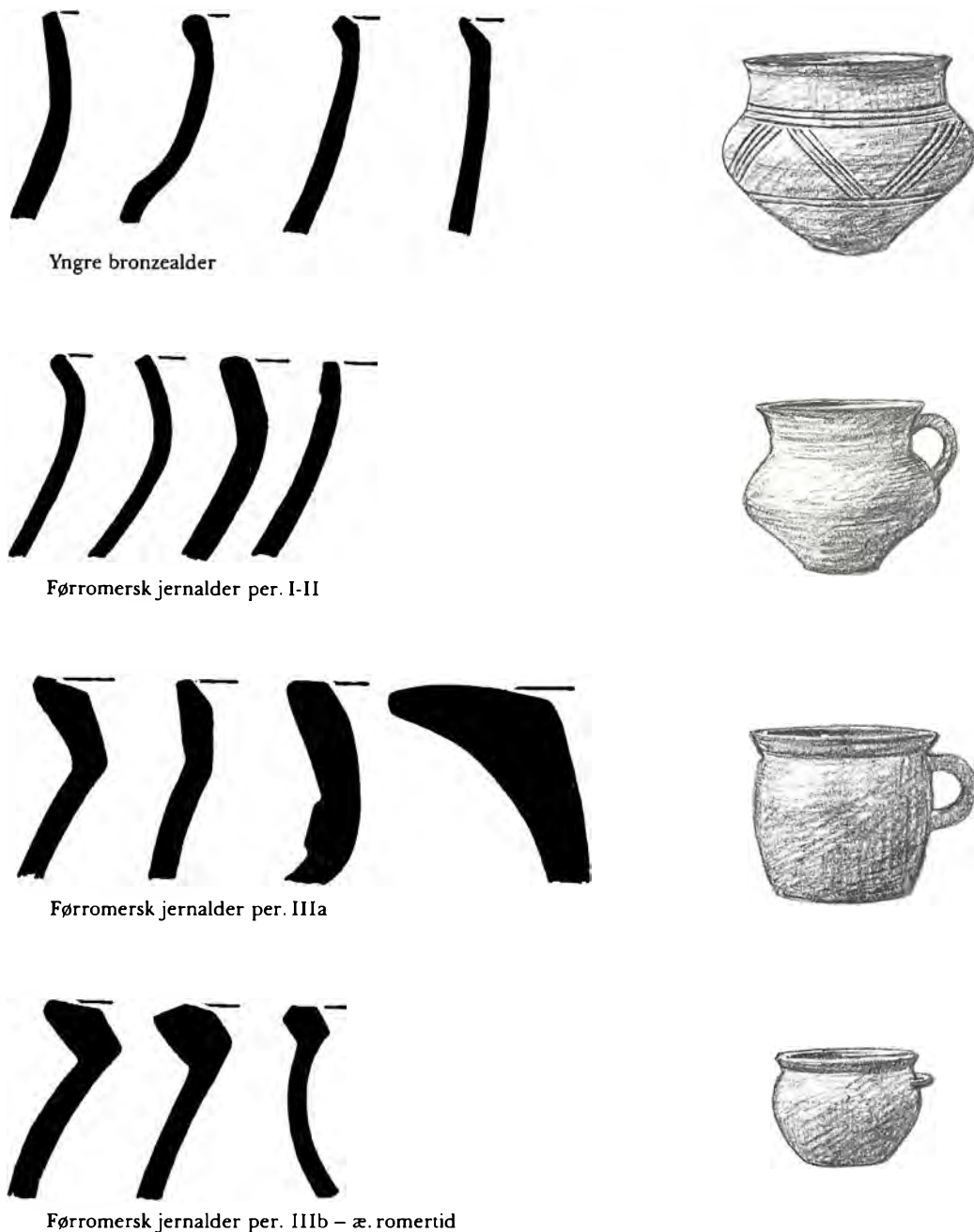

Fig. 2. Skematisk udvikling af randprofiler på lerkar i tidsrummet yngre bronzealder til ældre romersk jernalder, ca. 700 f.Kr.-100 e.Kr. Henning Ørsnes del. 1987 efter Becker 1961.

Fig. 2. Schematically presented development of rim profiles of pottery from Late Bronze Age to Early Roman Iron Age, c. 700 B.C.-100 A.D. Henning Ørsnes del. after Becker 1961.

anvendt til forskellige ting; en anden forklaring kan også være, at de ikke er lige gamle. Er det den tidsmæssige faktor, vi er på jagt efter, må vi forsøge at udelukke andre forhold. Funktionelle forskelle, der naturligvis først og fremmest giver sig udtryk i den måde, lerkarret er formet på, kan vi søge at eliminere ved kun at sammenligne kar af samme generelle formgivning. For at give en yderligere sikkerhed kan man endelig også vælge kun at sammenligne keramik, der er fundet i samme anlægstyper – bopladser, grave etc. Når der endelig er taget højde for alle disse forhold, er vi kommet dertil, hvor man begynder at kunne sige noget om det indbyrdes aldersforhold mellem forskellige lerkar. Den videre fremgangsmåde kan bl.a. illustreres ved et eksempel hentet fra A. B. Gebauers undersøgelser af keramikken i en

række sydvestjyske fund fra yngre stenalderes tragt bægerkultur (Gebauer 1979).

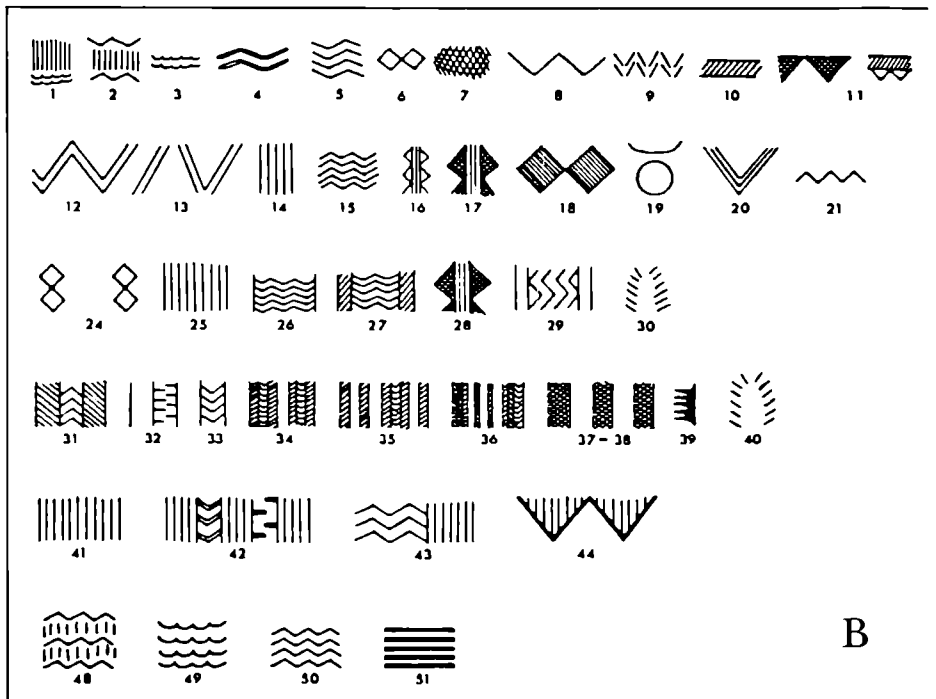
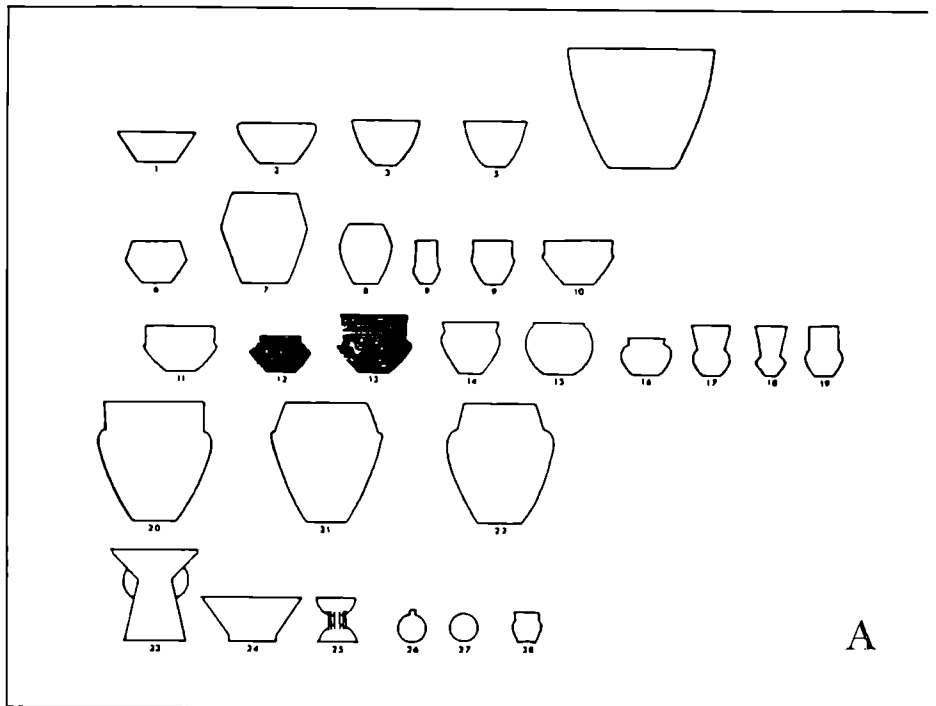
Her drejer det sig om keramik fra en afgrænset egn af landet, fundet i forbindelse med områdets storstensgrave. På fig. 3A ses øverst de forskellige karformer, som materialet er opdelt i. Ydermere ses herunder de forskellige ornamentmotiver, der er anvendt ved analysen af lerkarrene (fig. 3B). I det sidste diagram (fig. 3C) er endelig en bestemt type lerkar (markeret med sort på oversigten over karformerne) ordnet efter graden af lighed. Hvert lerkar er repræsenteret ved en linie i diagrammet, og de enkelte kryds på linien viser tilstedeværelse af et bestemt træk. Som de er indbyrdes ordnet, er der med andre ord stor forskel på de øverste og nederste lerkar i diagrammet. Samtidig er det tydeligt, at nogle kar kun i detaljer skiller sig fra hinanden. På baggrund af denne og tilsvarende opstillinger for andre kartyper kan der argumenteres for tilstedeværelsen af tre tidshorisonter eller faser i materialet, hvor de øverste lerkar i diagrammet er ældst og de nederste yngst. Der er tale om en aldersforskel mellem de ældste og yngste kar på et sted mellem 200-300 år (Gebauer 1979, 133).

Forudsætningen for at kunne anvende analyser af denne karakter er naturligvis, at det enkelte lerkar rummer mange indbyrdes uafhængige træk. Dette krav er opfyldt, ikke blot ved meget af keramikken fra tragt bægerkulturen, men også ved en del af jernalderens keramik, hvor beslægtede analyser i de senere år, er blevet foretaget med udgangspunkt i keramikken fra Sejlflod-gravpladsen ved Aalborg (Ringtved 1984,60).

Giver det enkelte lerkar ikke tilstrækkelige muligheder, kan man i stedet tage sit udgangspunkt i det samlede inventar i sluttede fund (fund hvor oldsagerne på en gang er nedlagt eller tilfældigt havnet det pågældende sted). I modsætning til eksemplet fra tragt bægerkulturen, hvor samtidigheden mellem de enkelte træk på lerkarrene var hævet over enhver tvivl, kan vi ikke sige det samme om forholdet mellem de forskellige genstande i sluttede fund. Der kan være tale om godt brugte eller ganske nye ting. Ydermere kan sammensætningen af genstande i fundene være bestemt ikke blot af funktionelle forskelle, men kan også være udtryk for sociale, køns- eller aldersmæssige grupperinger i samfundet. Sidstnævnte forhold gør sig ofte gældende i forbindelse med udstyret i gravene. Selvom vi har at gøre med materiale fra samme gravplads, behøver forskelle i det udstyr, som blev medgivet den afdøde, derfor ikke automatisk at tolkes som udtryk for tidsmæssige forskelle. Når dette er sagt, skal det dog også understreges, at det i mange tilfælde faktisk er muligt at påvise en kronologisk betinget udvikling i sammensætningen af gravenes lerkar.

Et eksempel på, hvorledes en tidsmæssig opdeling af keramikindholdet i en række sluttede gravfund kan foretages, ses på fig. 4. Her er udgangspunktet en række udvalgte grave fra 2./3. årh. e.Kr. på Bornholm. Den lodrette kolonne yderst til venstre er gravene (nr. 1-101) og den vandrette øverste talkolonne rummer henholdsvis udvalgte lerkartyper (1-14) samt specielle træk i udsmykningen af lerkarrene (15-22).

Med baggrund i ordningen af gravene kan vi sige noget om det indbyrdes aldersforhold mellem de kartyper, der indgår i diagrammet – type 1 er ikke samtidig med type 14 o.s.v. Gradvis er forkærligheden for bestemte keramiktyper og udsmykninger skiftet, og efter dateringen af det øvrige udstyr i gravene ved vi iøvrigt, at den tidsmæssige afstand mellem de øverste og nederste grave i diagrammet kun ligger på et sted mellem 75 og 100 år. Selv inden for så små tidsintervaller er det faktisk muligt under gunstige forhold at påvise ændringer i oldtidens keramikproduktion. Den samme erfaring er iøvrigt gjort ved analysen af det omfattende keramikmateriale fra Sejlflod-gravpladsen, hvor lerkarrene fra 4. årh. e.Kr. kunne opdeles i flere horisonter, der hver højst har varet en generation (Ringtved 1984,60).

At dette kan lade gøre, hænger nøje sammen med keramikens skrøbelighed. Den tid, der er gået fra produktionen af lerkarret til det enten er havnet i en affaldsgrube eller blev nedlagt i en grav – det man kalder omløbstidens længde – har, som også etnografiske undersøgelser viser, nemlig ikke været særlig stor.

Omløbstidens længde for keramik

I forbindelse med dateringerne af sluttede fund har det en stor betydning om omløbstiden har været kort eller lang. Dateres en grav f.eks. ved hjælp af et godt brugt arvestykke, bliver dateringen af gravens anlæggelse og det øvrige indhold i fundet naturligvis forkert. Skal man sige noget meget generelt om omløbstidens længde for forskellige genstandskategorier, må det være, at ting af stor værdi og af stor holdbarhed i gennemsnit havde er

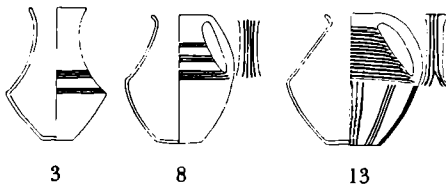

Fig. 4. Tidsmæssig ordning af bornholmske grave fra yngre romertid. De tre lerkar ovenfor repræsenterer hver een af de 14 kartyper, der indgår i analysen. Af de tre kartyper er vaser af type 3 ældst og kander af type 13 yngst (jvf. Bech 1987).

Fig. 4. Chronological classification of graves from the Late Roman Iron Age at Bornholm. Each of the three vessels top left represents one of the 14 types of our analysis. Of the three types, vases of type 3 are the earliest, and jugs of type 13 the latest (cfr. Bech 1987).

Grav-fund	Kartyper														Elementer							
	1	3	4	6	2	5	7	8	9	10	12	11	13	14	15	16	17	18	19	20	22	21
1	1	1
2	1	1	.	1
3	1	1	1
63	.	1
5	.	1	.	.	1
58	1	1	.	1
61	.	1	.	1	.	1
62	.	1
59	.	1	1
67	.	1
4	.	1	1	.	1
11	.	1	1	1
60	1	1
6	1
7	1
9	1
64	.	1	.	.	1
70	1	.	.	1
8	1
66	.	1	1	.	1
65	.	.	1	.	1	.	.	1
12	.	.	.	1	.	1	.	1
68	.	.	1	.	.	.	1
10	.	.	.	1	1	1	.	1
13	1
14	.	.	.	1	.	.	.	1
71	1	.	.	1	1
69	1	1
20	1	1	.	1
18	.	.	.	1	.	.	1	1	.	1
15	1	.	1	.	1
19	1	1	.	1
16	1	1	.	1
17	1	1	.	1
21	1	1	.	1
72	1	1	.	1
22	1	1	.	1
73	1	1	.	1
25	1	1	.	1
27	1	1	.	1
29	1	1	.	1	1
30	1	1	.	1	1
23	1
74	1	.	1
75	1	.	1
24	1
76	1
31	1	.	.	1
33	1	.	.	1
32	1	.	.	1
79	1	.	.	1
77	1	1
78	1	1
26	1
28	1
81	1
85	1
35	1
36	1
38	1
34	1
83	1
84	1	.	1
86	1
89	1	1
37	1	1
88	1
82	1	1
80	1	1
91	1
40	1	1
41	1	1
42	1	1
39	1	1
87	1	1	1
90	1	1
94	1	1
96	1	1
44	1	1
92	1	1
46	1	1
45	1	1
47	1	1
43	1	1
48	1	1
98	1	1	1
50	1	1	1
51	1	1
93	1	1
49	1	1
97	1	1
57	1	1
52	1	1	1
54	1	1	1
55	1	1	1
56	1	1	1
95	1	1	1
53	1	1	1
101	1	1	1
99	1	1	1
100	1	1	1

Termoluminescens-datering

English version p. 471

Metodens grundlag er, at mineraler som kvarts og feldspat er i stand til at optage og fastholde energi fra den radioaktive stråling, som de udsættes for i naturen. Hvis man opvarmer mineralerne til 500° C, frigøres energien igen og udsendes som synligt lys, der betegnes termoluminescens (forkortet TL).

Kvarts og feldspat, som udgør hovedbestanddelen af sand og granit, forekommer i flere fundtyper af arkæologisk interesse, først og fremmest keramik, men også tegl, brændt lerklining fra ovne eller husvægge samt granitsten, som har været opvarmet i forbindelse med madlavning. Foruden disse materialer kan også brændt flint anvendes til datering.

Ved den opvarmning, som de nævnte fundgrupper har været udsat for i fortiden, er energilagrene i deres indhold af kvarts og feldspat blevet tømt, hvorefter en ny opsamling af strålingsenergi er begyndt. Denne opsamling er forsat år efter år fra opvarmningstidspunktet til nutiden. Ved dateringen udskiller man de to mineraler og opvarmer dem til 500° C, idet man med et lysfølsomt måleapparat registrerer det TL-signal, som udsendes.

TL-signalet er et direkte mål for den tid, som er forløbet siden materialets opvarmning i fortiden. Signalet afhænger desuden af styrken af den naturlige baggrundsstråling på fundstedet. Denne varierer betydeligt fra egn til egn, bl.a. afhængig af, om jorden består af lerjord eller sandjord. Det er derfor nødvendigt at måle strålingen på de steder, hvorfra man udtager prøver til datering (se fig. 1 og 2). Alderen kan herefter beregnes som forholdet mellem den totale opsamlede strålingsdosis og den dosis, der tilføres pr. år under materialets ophold i jorden.

Usikkerheden på en TL-datering er ca. $\pm 6\%$ af den målte alder, dvs. ± 60 år ved 1000 år, ± 180 år ved 3000 år etc. Den øvre grænse for dateringen er ca. 50.000 år for kvarts og ca. 500.000 år for feldspat og flint.

TL-datering af prøver fra de nordiske lande udføres på det nordiske laboratorium for TL-datering, der har til huse på forsøgscenter Risø. Der dateres ca. 100 prøver pr. år. En oversigt over prø-

ver dateret i perioden 1983-85 er vist i tabellen.

Arkæologiske prøver fra de nordiske lande dateret i 1983, 1984 og 1985 på Nordisk Laboratorium for TL-datering.

Archaeological samples from the Nordic countries dated in 1983, 1984, and 1985 at Nordic Laboratory for TL-dating.

Materiale Material	Ant. prøver Number of samples	%
Keramik/Ceramics	44	17
Teglsten/Bricks	18	7
Brændt ler/ Burned clay	36	14
Brændte sten/ Burned stones	163	62
I alt	261	100

TL-metoden, der blev udviklet i 1960'erne, har vist sig særdeles anvendelig til datering af prøver i aldersinterval-

Fig. 2. Måling af baggrundsstråling på en tegl-ovn i Grønholt (nr. 44). VM fot. 1984.

Fig. 2. Measuring the background radiation at a medieval brick kiln at Grønholt (No 44). VM phot. 1984.

Fig. 1. Apparat (scintillationstæller) til måling af baggrundsstråling. VM fot.

Fig. 1. Instrument for measuring of the background radiation. VM phot.

let fra nutiden tilbage til ca. 2000 f.Kr. For ældre prøver har metoden en større usikkerhed end kulstof-14 metoden (se side 316), der anvendes på trækul og andre organiske materialer. For prøver ældre end ca. 10.000 år er usikkerhederne på de to metoder igen sammenlignelige, og som nævnt rækker både feldspat og flint ud over C-14 metodens øvre grænse på ca. 50.000 år. Flint har været anvendt i stor udstrækning til datering af palæolitiske aflejringer, bl.a. i franske huler, og kvarts og feldspat anvendes i stigende grad til datering af geologiske aflejringer. Disse aflejringer har ganske vist ikke været opvarmede, men TL-signalet er blevet omtrent nulstillet ved at materialet under transporten i luft eller vand forud for aflejringen har været udsat for sollys.

Vagn Mejdahl

Litt.: Wagner, Aitken & Mejdahl 1983; Mejdahl 1984.

Fig. 5. Mandsgrav fra ældre romertid fra Nr. Borris (nr. 880). J. Hjermind fot. 1984.

Fig. 5. Man's grave from the Early Roman Iron Age at Nr. Borris (No 880). J. Hjermind phot. 1984.

Keramik fra bopladser og grave

I de tilfælde hvor oldtidshuse er nedbrændt, og hvor der ikke har været tid til at bjærge noget ud af det brændende hus, kan man undertiden få et indblik i, hvor mange lerkar og andre beholdere, der har været i brug i en enkelt husholdning – og det var ikke så lidt. Ved udgravningen for et par år siden af en nordjysk kælder fra tiden lige før Kristi fødsel fandtes mere end 60 lerkar samt brudstykker af en hel række trækar, både stavbyggede og udskårne – også vidjeflettede kurve har der været. I kælderen fandtes over 100 liter korn og frø, hvilket siger noget om behovet for opbevaringsfaciliteter i en jernalderhusholdning. Til kornet blev fortrinsvis anvendt store tohankede lerkar og stavbyggede trækar (Lund 1980).

Med et så stort antal lerkar i husholdningen, som dette og lignende fund viser, forstår man godt, at affaldsgruberne på bopladserne ofte rummer ganske anselige mængder knust lertøj. På naturgasgravningerne er undersøgt hundredvis af gruber med et sådant indhold fra yngre bronzealder og ældre jernalder. Blandt kartyperne finder vi hele registeret af lerkar i husholdningen repræsenteret, først og fremmest de større forrådskar, men også den finere keramik – kopperne, skålene og fadene (nr. 225, 649, 903 m.fl.).

På to sjællandske bopladser fra yngre bronzealder er der blandt husholdningsaffaldet, som havnede i gruberne, også kommet affald fra bronzestøbrens virksomhed på stedet (nr. 74 og 173). Til brug ved støbningen anvend-

tes forskellige former for højt specialiseret lertøj: smeltedigler, grydetragte og tude til blæsebølge. Hovedparten af støbeformene var også af ler.

Væve- og tenvægte fremstillet i ler hører til en anden og mere almindelig fundgruppe på mange bopladser fra den senere del af oldtiden – germansk jernalder og vikingetid (fig. 6). De findes især i grubehusene, de små, let nedgravede arbejdshuse, der fortrinsvis har været anvendt som vævehytter (jfr. bl.a. nr. 770, 950, 1539 m.fl.).

Fra tidligt i yngre stenalder og igennem resten af oldtiden forekommer lerkar også i gravene, hvor der i jordfæstegravene sædvanligvis er tale om en finere keramik anvendt til mad og drikke. De større forrådskar optræder derimod sjældent i gravsammenhænge. Ikke blot i selve gravene, men også i tilknytning til disse, findes der i visse perioder hensat lerkar. Mest velkendt blandt disse offerkar er fundene fra yngre stenalders tragtbægerkultur. Nogle af oldtidens fineste keramiske frembringelser stammer fra denne tid, hvor rigt udsmykkede lerkar ved specielle lejligheder blev hensat uden for indgangen til jættestuerne eller i specielle kulthuse. Denne skik forlades dog hurtigt, og ved slutningen af yngre stenalder samt i ældre bronzealder findes lerkar kun i enkelte tilfælde i forbindelse med gravene og da oftest i små, dårligt fremstillede eksemplarer. Først med anvendelsen af urner i yngre bronzealder øges keramikmængden fra gravene igen, men som følge af lerkarrenes funktion som beholdere for de brændte ben er der ofte tale om ret grove og store lerkar; den finere keramik findes først og fremmest i tidens bopladsfund (Draiby 1985, 175).

Med indgangen til romersk jernalder vender billedet igen, og i en lang række grave forekommer nu et righoldigt keramikudstyr – i en dobbeltgrav fra Vinding i Skanderborg amt var eksempelvis nedsat ikke færre end 23 lerkar (Fischer 1979, 220). Tilsvarende fandtes i to samtidige grave ved Fiskbæk Ådal henholdsvis 10 og 12 lerkar (fig. 5).

Fælles for romertidens gravkeramik er mangelen på grovere husholdningskar – der er først og fremmest tale om udstyr til måltidet, hvor vaser/kander og bægge som drikkeudstyr indtager en væsentlig plads. Kvalitetsmæssigt når den ældre jernalders gravkeramik også et meget højt stade; i den yngre del af jernalderen lægges der igen mindre vægt på lerkarrene, og de bliver samtidig af en dårligere kvalitet. Dette gælder for såvel boplads- som gravkeramikken (fig. 6).

Mange af de genstande, som blev nedlagt i oldtidens grave, viser noget om den gravlagtes køn og sociale tilhørsforhold. Mands- og kvindeudstyret har almindeligvis varieret på flere punkter, ligesom mængden af gravgaver og deres kvalitet har betydning for vurderingen af den afdødes sociale status. Køns- og statusforskelle træder imidlertid ikke tydeligt frem i forbindelse med keramikken i gravene. Ved de ovenfor nævnte fund fra ældre romertid viser de mange lerkar, at de døde har fået en solid opdækning med sig; men i både mands- og kvindegraven fra Fiskbæk Ådal (nr. 880) var lerkarudstyret stort set det samme. Her hjemme var dette et generelt træk – øjensynlig skelnede man som regel ikke mellem, hvilken keramik der skulle medgives i mands- og kvindegrave. Til gengæld viser iagttagelser fra enkelte store jernaldergravpladser, at man ofte har medgivet specielle kar som udstyr i barnegravene (Nielsen og Rasmussen 1986, 32; Bech 1987). Ser vi på selve keramikmængden, er det ikke det, som i første omgang har været statusmarkerende. Her skal vi i jernalderen til andre genstandsgrupper som våben og smykker af ædelmetal. I de tilfælde, hvor der foreligger import i de rige grave, drejer det sig sædvanligvis om metalkar, som mange gange har erstattet dele af keramikudstyret.

Igennem Danmarks oldtid har hovedreglen været, at det var lerkar fra den daglige husholdning, der anvendtes som gravkeramik. Om specielt fremstillede gravgaver har der almindeligvis ikke været tale. De spor efter

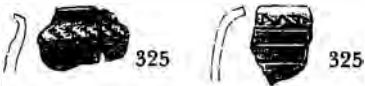
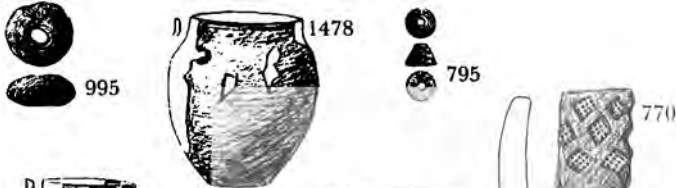

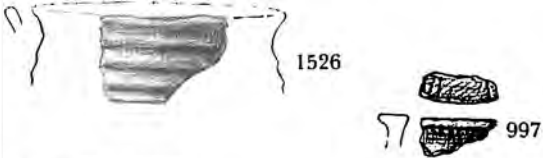
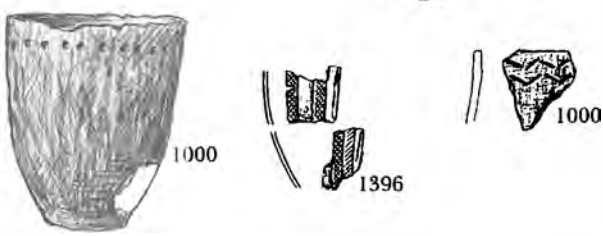

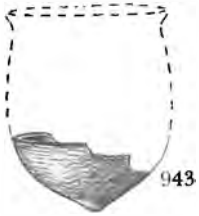
		Bopladsfund	Gravfund
O.	Middelalder		
	1050 e.Kr.		1050 e.Kr.
Jernalder	Vikingetid		
	Gerinansk jernalder		
	Romersk jernalder		
	Førromersk jernalder		500 f.Kr.
Bronzealder	Yngre bronzealder		
	Ældre bronzealder		1800 f.Kr.
Yngre stenalder	Dolktid		
	Enkeltgravskultur		
	Mellemneolitisk tragtbægerkultur		
	Tidlig neolitisk tragtbægerkultur		
4000 f.Kr.		4000 f.Kr.	
Ældre stenalder	Ertebøllekultur		

Fig. 6. Tidstavle med eksempler på keramik fundet ved arkæologiske udgravninger i forbindelse med anlæggelse af naturgasnettet i Danmark. Henning Ørsnes del. 1987.

Fig. 6. Chronological table of examples of pottery found in archaeological excavations during the construction of the natural gas pipe-network in Denmark. Henning Ørsnes del. 1987.

reparationer, som man undertiden ser ved jernalderens gravkeramik, viser dette tydeligt og understøttes af de ganske mange kar fra gravene, der bærer præg af slid i form af revner, afslåede hanker m.v. (Becker 1961, 247; Nielsen og Rasmussen 1986, 21). I yngre stenalder har forholdene i enkeltgravskulturen øjensynlig været de samme, hvilket iagttagelser ved Vorbasse viser. Her er bægre med samme udsmykning nemlig både fundet i grav- og bopladssammenhæng (Hvass 1986, 334). Om en lignende skik også har rådet i forbindelse med tragtbægerkulturens grav- og kultlanlæg er derimod mere tvivlsomt (Ebbesen 1975, 128; 1979, 110; Davidsen 1978, 117 ff; Gebauer 1979, 143). Forskelle mellem boplads- og grav-/offerfundene tyder på, at mange af de fint udsmykkede kar fra denne tid er fremstillet specielt til brug i rituelle sammenhænge.

Pottemagere

I hele Danmarks oldtid har der næppe eksisteret fuldtidsprofessionelle pottemagere, når vi lige ser bort fra mulige undtagelser i vikingetidens byer. De fleste lerkar, vi finder på bopladser eller i grave, er givet fremstillet inden for lokalsamfundet enten i de enkelte hushold eller af enkelte halvprofessionelle pottemagere inden for landsbyen (Hvass 1985, 162 ff). Med den forskellige betydning som keramikken har haft igennem tiden, har produktionsforholdene sikkert også varieret en del. Den grove og teknisk set dårlige keramik fra senneolitikum og ældre bronzealder har ikke krævet meget af pottemageren, mens der er blevet stillet langt større krav til fremstillingen af eksempelvis en hårdtbrændt og tyndvægget skål fra yngre bronzealder. At der således også kan have eksisteret pottemagere med en afsætning, som rakte uden for landsbysfæren, ser vi tegn på til forskellige tider (L. Hvass 1986, 119; Draiby 1985, 201). Tydeligst illustreres dette ved Vendsysselkeramikken fra ældre romertid, hvor stempler undertiden har fundet anvendelse ved udsmykningen af det finere lertøj. Ved at studere stempelornamenterede lerkar har Per Lysdahl kunnet vise, at fuldt identiske stempelmærker i enkelte tilfælde kan genfindes på forskellige lerkar. Pottemageren har med andre ord anvendt det samme stempel flere gange, og produkterne har derfor kunnet spores til forskellige gravpladser i Nordvestvendsyssel. Syv lerkar med identiske stempelmærker er således fundet inden for et område med en diameter på 14 kilometer (Lysdahl 1970, 11). Heraf kan vi slutte, at lerkar fremstillet af pottemagere med en afsætning, der nåede uden for landsbysfæren, øjensynlig kun blev spredt inden for en vis, mindre afstand fra produktionsstedet.

Nærmere analyser ikke blot af udsmykning og form, men også af den teknik, som blev anvendt ved fremstillingen af keramikken (lertyper, magringsmidler, brændingstemperaturer m.v.) vil forhåbentlig i fremtiden kunne fortælle nærmere om produktion og distribution af oldtidskeramikken i Danmark og derigennem belyse vigtige træk ved det samfund, som anvendte den.

LITTERATUR

- Bech, J.-H. 1987: Keramikken fra Slusegård, under udgivelse i Slusegård bd. III.
- Becker, C. J. 1961: Førromersk Jernalder i Syd- og Midtjylland. Nationalmuseets Skrifter, Større beretninger, VI, 1961.
- David, N. & Hennig, H. 1972: The ethnography of pottery: A Fulani case seen in archaeological perspective. *Current Topics in Anthropology* vol. 4, nr. 21, 1972, 18 ff.
- Davidsen, K. 1978: The Final TRB Culture in Denmark. A Settlement Study. *Arkæologiske Studier* V.
- Draiby, B. 1985: Fragtrup – en boplads fra yngre bronzealder i Vesthimmerland. *Aarb.Nord. Oldk.Hist.* 1984, 127-216.
- Ebbesen, K. 1975: Die jüngere Trichterbecherkultur auf den dänischen Inseln. *Arkæologiske Studier* II.

- Ebbesen, K. 1979: Stenalderlerkar med ansigt. *Kuml* 1978, 99-115.
- Fischer, C. 1979: Gravhøj fra ældre romertid ved Vinding nær Silkeborg. *Antikvariske Stud* 3, 1979, 220.
- Foster, G. M. 1959: Life-expectancy of utilitarian pottery in Tzintzuntzan, Michoacan, Mexico. *American Antiquity* vol 25, 1959/1960, 606 ff.
- Gebauer, A. B. 1979: Mellemneolitisk tragtægerkultur i Sydvestjylland. En analyse af keramikken. *Kuml* 1978, 117-158.
- Hvass, L. 1986: Keramikken i den jyske enkeltgravskultur. Stridsøksetid i Sydkandinavien. *Arkæologiske Skrifter* 1, 108-125.
- Hvass, S. 1985: Hodde. Et vestjysk landsbysamfund fra ældre jernalder. *Arkæologiske Stud* VII.
- Hvass, S. 1986: En boplads fra enkeltgravskulturen i Vorbasse. Stridsøksetid i Sydkandinavien. *Arkæologiske Skrifter* 1, 325-335.
- Lund, J. 1980: Tre førromerske kældre fra Overbygård. *Kuml* 1979, 109-139.
- Lysdahl, P. 1970: Fodspor i ler. *Skalk* 4, 1970, 8-13.
- Mejdahl, V. 1984: Termoluminescens-datering. *Arkæologisk felthåndbog* N6.
- Nielsen, J. & Rasmussen, M. 1986: Sejlflod – en jernalderlandsby ved Limfjorden. Aalborg.
- Ringved, J. 1984: Sejlflodgravpladsen og udviklingen i Jylland i yngre romertid og ældre germanertid. *Fra Stamme Til Stat, beretning fra symposium på Sostrup Kloster 23.-25. marts 1984*, 57-81.
- Wagner, G. A., M.J. Aitken & V. Mejdahl 1985: Thermoluminescence Dating. *Handbook Archaeologists No. 1, Strasbourg*.

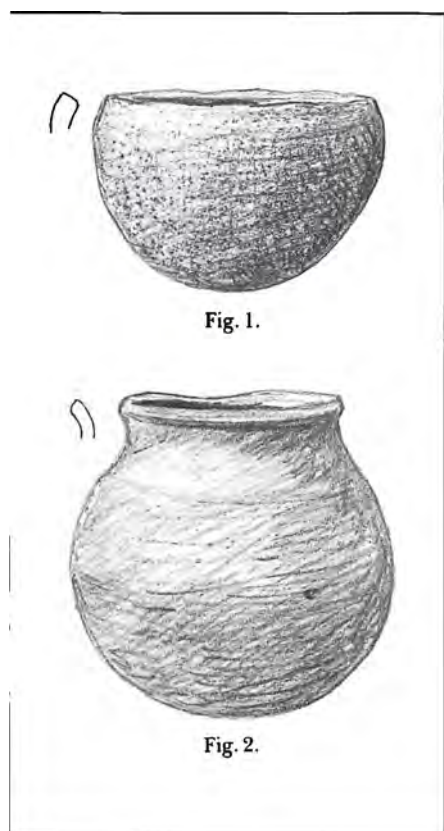
Middelalderens keramik

Af Niels-Knud Liebgott

Litteraturhenvisninger s. 112
English version p. 472

Tegninger: Henning Ørsnes 1987.

Drawings: Henning Ørsnes 1987.

Middelalderlige fundlokaliteter udgør kun en beskedent andel af de arkæologiske levninger, som er påtruffet i forbindelse med etableringen af naturgasnettet. Det er imidlertid iøjnefaldende, at dateringen af disse ofte vanskeligt tolkelige forekomster i reglen bygger på det opsamlede keramikmateriale. I en række fundbeskrivelser omtales »østersøkeramik« - i andre nævnes det blot, at der er fundet »skår fra middelalderen«. Førstnævnte kategori henviser til en i tid mere afgrænset og formmæssigt klart defineret keramiktype, der er indeholdt i den brede og knapt så præcise fællesbetegnelse: »middelalderkeramik«.

Når lertøjet kan danne grundlag for en datering af en forekomst til middelalderen – hvor bred denne datering end må synes – skyldes det altså, at keramikken fra dette tidsafsnit på markant vis adskiller sig fra f.eks. lertøjet fra oldtidens forskellige epoker. En kort gennemgang af de vigtigste keramiktyper fra middelalderen skal illustrere dette forhold. Men det skal indledningsvis understreges, at det systematiske studium af middelalderens lertøj kun har stået på i en forholdsvis kort årrække, og at vor viden på området fortsat er mangelfuld.

Særlige problemer knytter der sig til etableringen af snævre dateringskriterier. Middelalderarkæologen stiller større krav til »finkronologien« end forhistorikeren, men fundmaterialet er ofte af samme beskaffenhed. Relativt daterede keramikserier kan med fordel opstilles på grundlag af fund fra byernes ofte meget tykke kulturlag. Men både her og når det gælder opsamlinger fra mere beskedne bopladslag er der vanskeligheder forbundet med at generalisere på basis af et – måske lokalt – form- og dekorationsmønster. For middelalderarkæologen spiller møntdateringer – og nu også i voksende grad dendrokronologiske dateringer – en afgørende rolle. For lertøjets vedkommende kan en møntdatering f.eks. bestå i tidsfæstelse af et fundinventar fra et anlæg, hvis funktionstid kan bestemmes ud fra ældste og yngste fundmønt. Voldstedet Næsholm i Holbæk amt, hvis levetid ud fra et stort antal fundmønter kan anslås til tidsrummet ca. 1240-1340, er et godt eksempel. Hertil kommer så gruppen af »møntdateret keramik« – d.v.s. lerkar anvendt som beholdere for i middelalderen hengemte skatte omfattende mønter. Fra dansk område kendes lidt over et halvt hundrede sådanne møntdaterede stykker middelalderkeramik, hvis nedlæggelsestidspunkt er fastsat efter det pågældende funds yngste mønt. Baseret på det her nævnte materiale er det på nuværende tidspunkt muligt at opridse følgende hovedtræk af det middelalderlige lertøjs udvikling.

Endnu i middelalderens første århundreder – i tiden op til begyndelsen af 1200-årene – bar det hjemlige lertøj endnu oldtidens præg, hvad fremstillingsteknik og brænding angår. Keramikken var i dette tidsrum fortsat opbygget i hånden uden brug af hurtigt roterende drejeskive, og det sort- eller gråbrændte gods er brændt uden tilgang af ilt ved forholdsvis lave temperaturer – måske 600-700°C – i miler eller jordgravede pottemagerovne. Det skal dog tilføjes, at pottemagerovne fra dette tidsrum endnu ikke er påtruffet i Skandinavien.

Den ældre middelalders keramik adskiller sig dog på væsentlige punkter fra vikingetidens og den yngre jernalders lertøj. Både hvad kvalitet og formsprog angår, betegner den sene oldtids keramik en jævnt faldende kurve, og landet har ved vikingetidens slutning ligget åbent for impulser udefra. Til den jyske halvø kom det ny fra syd og vest i form af kuglepotten (fig. 1-2). Denne kartype kendetegnes ved et kugleformet korpus med rundet bund samt et indsnævret, sommetider markeret halsparti med udadsvunget rand. Karrene veksler i størrelse og har tjent som både kogekar og forrådskar. Kuglepotten, der forekommer i udgaver med tre små ben og med eller uden øre (se fundene fra Lundsbjerggård (nr. 311)) blev fremstillet i middelalderen igennem. Fra 1200-årene og fremefter blev kuglepotten drejet på potte-

Fig. 3.

Fig. 5.

Fig. 4.

Fig. 6.

magerskiven og godset hårdere brændt i egentlige pottemagerovne, som det i de senere år er blevet belyst ved fund af pottemagerværksteder i hhv. Barmer og Hellum i Nordjylland. Fra dette tidspunkt vandt kuglepotten iøvrigt almindelig udbredelse i hele landet.

I det østlige Danmark, på øerne, i Skåne og Sydsverige kom den keramiske fornyelse fra de slaviske egne langs Østersøens sydkyst. Keramiktypen, der oprindeligt er udviklet i Centraleuropa, kendetegnes ved fladbundede, urneformede kar med et højt anbragt »skulderknæk« og indsnævring ved munden (fig. 3-5). Potterne forekommer i alle størrelser og har tjent alle formål i husholdningen. Denne slaviske keramiktype, der tidligere gik under betegnelsen »vendisk lertøj«, benævnes nu oftest med henvisning til dens arkæologiske udbredelsesområde: østersøkeramik. Foruden karternes mere eller mindre udprægede bikoniske form kendetegnes østersøkeramikken ved det blødbrændte, oftest med glimmersand groft magrede gods. Mest iøjnefaldende er dog den indridsede eller stemplede dekoration – skråhank, bølgelinier, indtryk af fingernegle m.v. – i reglen koncentreret langs karrets randzone eller skulderparti, men somme tider suppleret med en indridset linie, der som en spiral snor sig om korpus.

Man kan vel gå ud fra, at der til en begyndelse har været tale om en import til Skandinavien af de »nye« keramiktyper, men da f.eks. østersøkeramikken fra 1000-årene og et par århundreder frem synes at være næsten helt enerådende i det østlige Danmark, må der ihvertfald fra dette tidspunkt have været tale om en dansk produktion. Der har i keramiktypens oprindelseslande – det nuværende DDR og Polen – været arbejdet ihærdigt på etableringen af en »finkronologi«, som imidlertid ikke umiddelbart kan overføres på danske forhold. Omend det synes at ligge fast, at østersøkeramikken tidsmæssigt har haft en udbredelse i perioden ca. 950 til begyndelsen af 1200-årene, kniber det fortsat med at datere de enkelte fund mere præcist inden for dette relativt lange tidsafsnit. Et enkelt holdepunkt synes man dog at have vedr. dekorationen, idet den førnævnte spirallinie på korpus ikke er påvist på fund ældre end 1000-årene. Omvendt kan man imidlertid ikke benytte en manglende spirallinie som kriterium for høj alder. Der synes endvidere i en række større fund at kunne spores en tendens til mere enkle randformer i de yngste keramiktyper, ligesom den indridsede dekoration – især bølgelinien – kan forekomme mere upræcis og skødesløs (se f.eks.

Lundsberggård nr. 311). Det må dog understreges, at det også udpræget for østersøkeramikken som for visse dele af oldtidslertøjet gælder, at lokale forhold – utvivlsomt forårsaget af pottemageriets husflidskarakter – gør det vanskeligt at drage paralleller mellem forskellige fundkomplekser.

I takt med pottemageriets professionalisering fra begyndelsen af 1200-årene – d.v.s. introduktionen af den hurtigt roterende drejeskive og egentlige pottemagerovne, der tillod keramikbrænding ved temperaturer op mod 900°C, fortrænges østersøkeramikken med dens oldtidspreg af kuglepotten (fig. 6). Endnu kunne man en tid på Sjælland spore reminiscenser af østersøkeramikens formsprog, idet gråbrændte potter, drejet på pottemagerhjulet og af hårdtbrændt gods et stykke ind i 1200-årene blev fremstillet med flad bund, ligesom bølge- og spirallinier stadig udgjorde yndede dekorationselementer (fig. 7).

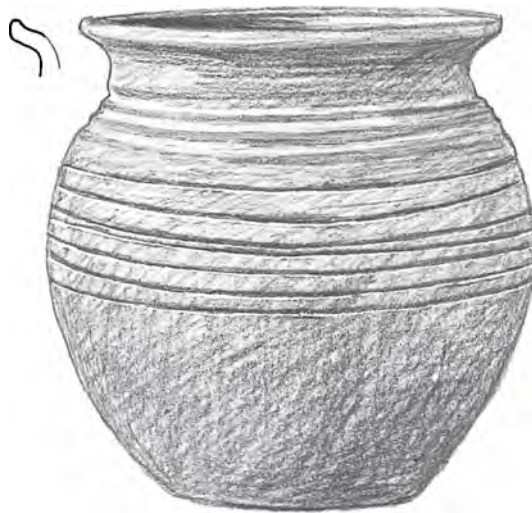

Fig. 7.

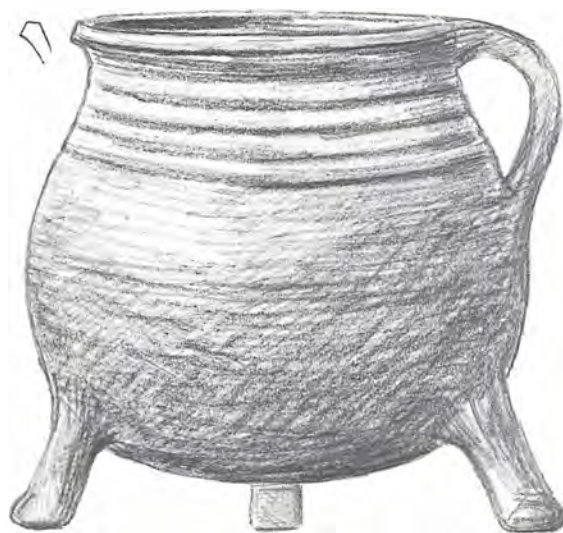

Fig. 8.

Fig. 9.

1200-årenes store nyskabelse inden for lertøjet er imidlertid den rødbrændte, glaserede keramik. Pottermagerovnen og ny teknisk viden dannede forudsætning for brænding med tilgang af ilt, hvilket giver det rødlige gods og gjorde det muligt at opnå de høje brændingstemperaturer nødvendige for glasurbrændingen. Det ser ud, som Sjælland har ført an i produktionen af de nye keramiktyper. I Farum Lillevang og Faurholm – begge i Nordsjælland – er der undersøgt pottemagerværksteder fra 1200- og 1300-årene, og begge steder – rigest i Farum Lillevang – giver fundene indtryk af pottemagerens repertoire i højmiddelalderen. Rødbrændte, glaserede kuglepoter med og uden ben og øre har udgjort den største masseartikler (fig. 8), men klart markerer den store, dekorerede kande sig i fundene. Skønt den glaserede kande ihvertfald fra 1300-årene også forekommer almindeligt i vstdanske fund, finder man på Fyn og i Jylland hyppigt gråbrændte, uglaserede varianter af kanden. Som det fremgår af fundet fra Lundsberggård, forekommer den gråbrændte kande dog ligeledes på Sjælland (fig. 9).

Den rødbrændte, glaserede kandes tidsmæssige udbredelse fastsættes indtil videre til tidsrummet ca. 1250-1350, væsentligst baseret på serien af møntdateret keramik, lertøjet fra Næsholm samt en gruppe andre fund. Nyere iagttagelser fra Ribe antyder dog, at begyndelsestidspunktet måske skal rykkes nærmere år 1200, men uanset dette forhold må den rødbrændte, glaserede kande stadig anses for at være en forholdsvis sikker, arkæologisk »ledetype« (fig. 10-11).

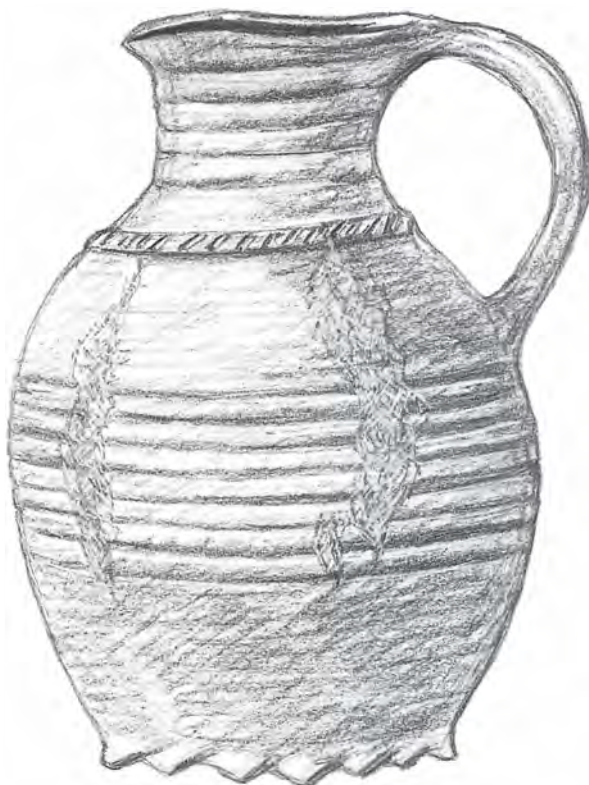

Fig. 10.

Fig. 11.

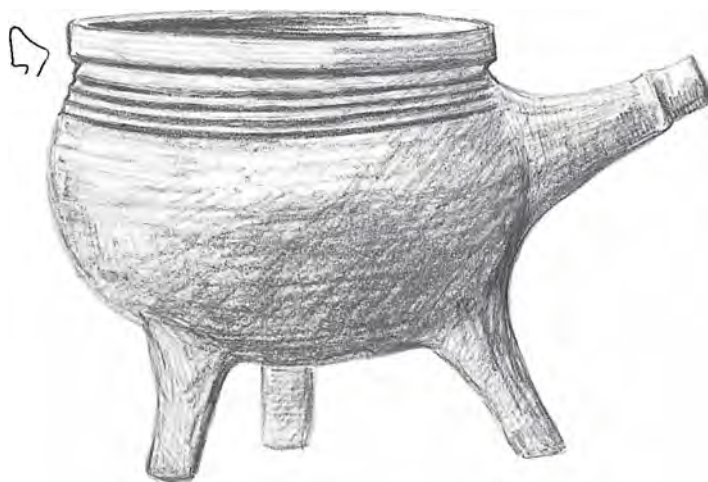

Fig. 12.

Fig. 13.

Fig. 14.

1400-årenes hjemlige lertøj er fortsat slet belyst. Der gives fra dette århundrede eksempler på glaserede kander, men iøvrigt er der som selvstændigt udskilt kartype foreløbig kun identificeret stjertpotten – d.v.s. en rødbrændt kuglepote på tre ben og med en vandret udstikkende, rørformet hank (fig. 12). Stjertpotten blev ubrudt fremstillet i de følgende 300-400 år, men de tidlige eksemplarer kendetegnes ved, at det rødbrændte gods er dækket med en indvendig klar eller svagt grønlig glasur, og at mundingsranden er indadbøjet, hvorved potten får en mere udpræget kugleform end de yngre, der som hovedregel har et lodretstående, oftest rullestempelornamenteret randparti.

Med til det middelalderlige keramikbillede hører også det importerede lertøj. Som ovenfor antydtes kan man vel blandt de tidlige kuglepottes og østersøkeramikken finde importerede stykker, men de er med få undtagelser vanskelige at bestemme uden mineralogiske undersøgelser. Enkelte skår af keramik fra Nederlandene og Rhinegnene som f.eks. den hårdtbrændte, grafitlignende »Blau-graue Ware« og den hvidlige »Pingsdorf Ware« med rød bemaling som omtalt under Bulagergård (nr. 1449) springer dog umiddelbart i øjnene, men disse fund udgør en yderst beskedne del af det samlede keramikmateriale fra middelalderen. Fra midten og slutningen af 1200-årene optræder hyppigere den hårdtbrændte keramik fra Rhinegnene. Krus af gråbrunt gods, kander og stob af gulligt eller brunligt gods dækket af skinnende rødbrun eller violet engobe går under betegnelsen: »næsten stentøj« (fig. 13). Først fra tiden omkring 1340 optræder det masseproducerede, gråhvide stentøj fra Siegburg almindeligt i danske fund (fig. 14).

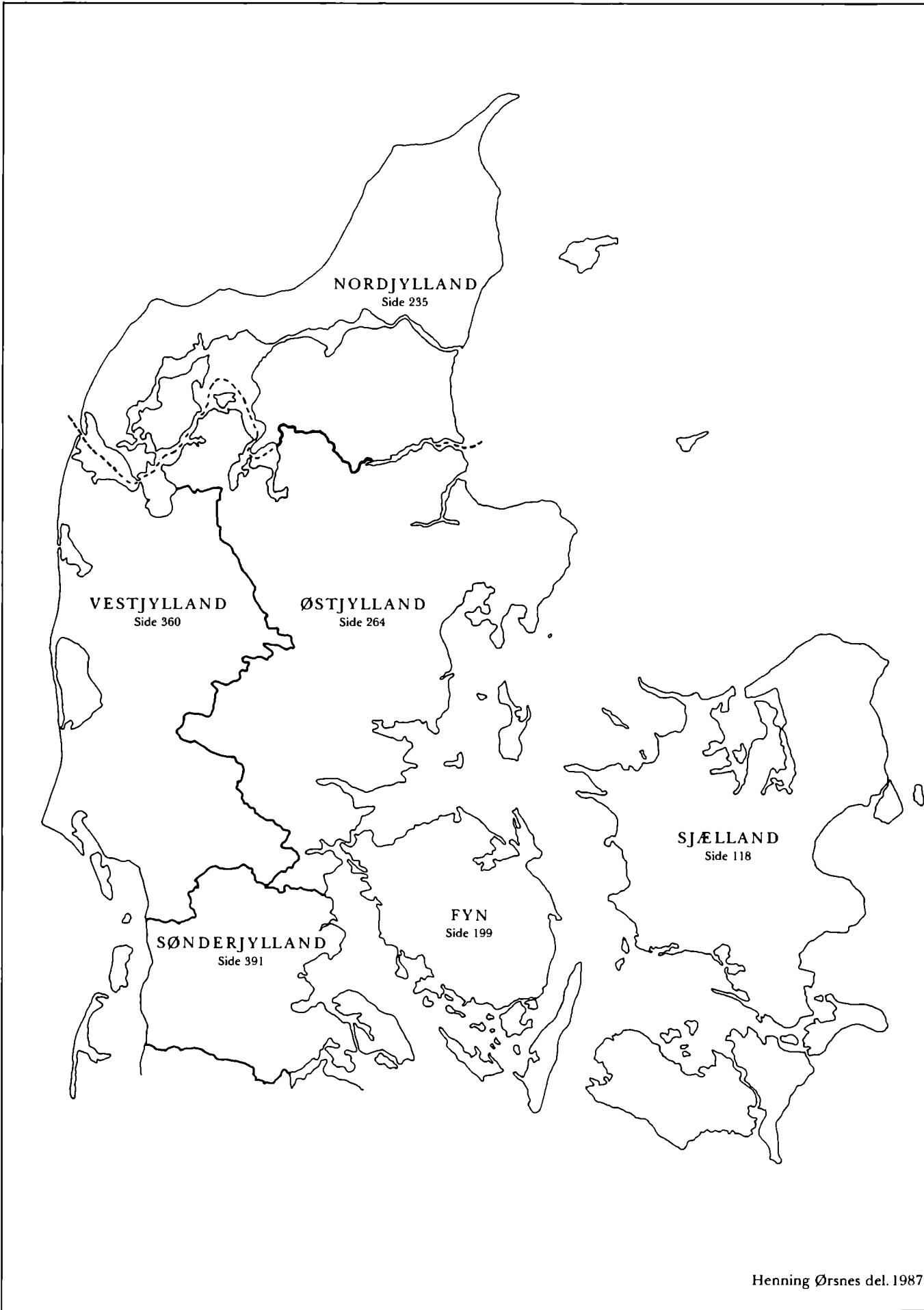
LITTERATUR

- Andersen, H. H., Crabb, P. J., Madsen, H. J. 1971: Århus Søndervold, en byarkæologisk undersøgelse. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter IX.
- Bencard, M., Roesdahl, E. 1972: Dansk middelalderlertøj 1050-1550. Jysk Arkæologisk Selskabs Håndbøger I.
- la Cour, V. 1961: Næsholm, Kbh. 1961.
- Liebgott, N.-K. 1975: Medieval Pottery Kilns at Faurholm in North Zealand. Denmark. Acta Archaeologica 46, 95-118.
- Liebgott, N.-K. 1977: Keramikfundene fra voldstedet Pedersborg ved Sorø. Aarb.Nord.Oldk Hist. 1977, 118-171.
- Liebgott, N.-K. 1978: Danske fund af møntdateret keramik fra perioden ca. 950-1450. Nationalmuseets Skrifter, Arkæologisk-Historisk Række.
- Liebgott, N.-K. 1978: Keramik fra vikingetid og middelalder. Kbh.
- Reineking-von Bock, G. 1971: Steinzug. Köln.

TOPOGRAFISK DEL

Viborg Stiftsmuseum fot.

Henning Ørsnes del. 1987

Forfattere

ABG	Anne Birgitte Gebauer	JSJ	Jørgen Seit Jespersen
ABJe	Annette Blom Jensen	KBJ	Knud Bjerring Jensen
ABJø	Anne Bloch Jørgensen	KD	Karsten Davidsen
ABS	Anne Birgitte Sørensen	KEH	Kirsten-Elizabeth Høgsbro
AEJ	Anna-Elisabeth Jensen	KHN	Karen Høilund Nielsen
AHA	Arne Hedegaard Andersen	KKM	Karsten Kjer Michaelsen
AHL	Asger H. Lorentzen	LA	Liv Appel
AL	Aksel Larsen	LBE	Lars Buus Eriksen
AMM	Anne Marie Mortensen	LBF	Lene B. Frandsen
ANJ	Agner Nordby Jensen	LH	Lise Holm
AW	Anette Willemoes	LHO	Lis Helles Olesen
BA	Birgit Andersen	LSM	Lennart S. Madsen
BAH	Birgit Als Hansen	MH	Mette Høj
BD	Bente Draiby	MI	Mette Iversen
BN	Bodil Nørgaard	MM	Martin Mikkelsen
BO	Bent Ommen	MS	Marie Stoklund
BS	Bo Steen	MSJ	Mogens Schou Jørgensen
CA	Christian Adamsen	MV	Mogens Vedsø
CC	Charlie Christensen	NE	Nils Engberg
CO	Catharina Oksen	NHA	Niels H. Andersen
CPM	Carsten Paludan-Müller	NMJ	Niels M. Jensen
CS	Carsten Sønderby	NTS	Niels T. Sterum
DKM	Dorthe K. Mikkelsen	OG	Ole Grøn
DLM	Ditlev L. Mahler	OLJ	Ole Lass Jensen
EA	Else Asmussen	OM	Orla Madsen
EFS	Eliza Fonnesbech-Sandberg	OV	Olfert Voss
EJ	Erik Jørgensen	PB	Peter Birkedal Christensen
EN	Eigil Nikolajsen	PE	Palle Eriksen
FC	Folmer Christiansen	PEt	Per Ethelberg
FK	Flemming Kaul	PM	Poul Mikkelsen
FR	Flemming Rieck	POT	Per O. Thomsen
GHR	Gert Hougaard Rasmussen	PS	Palle Siemen
GL	Grith Lerche	PSP	Per Smed Philipsen
HBM	Helge Brinch Madsen	PSS	Palle S. Schiellerup
HC	Henrik Christiansen	PV	Per Vegger
HCV	Hans Christian Vorting	PVH	Peter Vemming Hansen
HM	Henrik Mikkelsen	PØS	Palle Østergaard Sørensen
HR	Hans Rostholm	SAS	Søren A. Sørensen
HT	Henrik Thrane	SAaK	Svend Aage Knudsen
HTa	Henrik Tauber	SH	Steen Hvass
IB	Inge Bodilsen	SHA	Søren H. Andersen
IKK	Inge Kjær Kristensen	SN	Svend Nielsen
JAJ	Jørgen A. Jacobsen	SS	Susanne Stevnhoved
JAaP	Jens-Aage Pedersen	SSH	Steffen Stummann Hansen
JB	Jette Bang	SW	Stine Wiell
JHe	Johs. Hertz	SØJ	Sven Østergaard Jensen
JHj	Jesper Hjermind	SÅT	Svend Åge Tornbjerg
JHo	Jørgen Holm	TC	Tom Christensen
JJ	Jens Jeppesen	TH	Tove Hatting
JN	Jytte Nielsen	TN	Torben Nilsson
JS	John Simonsen	UFR	Ulla Fraes Rasmussen
JSC	Jan Slot-Carlsen		

Introduktion

Af Mogens Schou Jørgensen
og Gerd Korsbæk

English version p. 474

Topografisk del er en fortegnelse over arkæologiske undersøgelser i forbindelse med etableringen af det danske naturgasnet indtil 1. januar 1987. Nogle undersøgelser efter denne dato er omtalt i afsnittet »Arbejdet fortsætter«, der afslutter bogen. Princippet bag udvælgelsen har været at medtage alt, som kan udbygge vor arkæologisk-topografiske viden.

Bogens rammer har naturligvis sat grænser for, hvor fuldstændigt hver enkelt af de henved 2.000 undersøgelser har kunnet fremlægges. Der er valgt en form, der orienterer om resultatet af den enkelte udgravning og angiver de nødvendige indgange for den, som ønsker at se nærmere på et fund eller arbejde videre med en undersøgelses resultater.

Fundne genstande, udgravningsberetning og andet originalmateriale findes på det museum, der har forestået undersøgelsen; kopi af udgravningsberetningerne og sagspapirer i Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat (RAS) tilgår Nationalmuseets arkiv efterhånden, som de enkelte sager afsluttes. Det er det lokale udgravende museum, der har udpeget forfatterne til den topografiske dels artikler; som regel er det den arkæolog, der har forestået undersøgelsen, jfr. forfatterlisten, side 115.

Landet gennemgås i det følgende i fortløbende nummerorden i en rækkefølge, der er opstillet i O. Voss og M. Ørsnes: Stednummerfortegnelse, udarbejdet 1961 til brug for den topografiske registrering af arkæologisk materiale, d.v.s. med amtsgrænser før 1970. Områderne er samlet i regioner, der hver indledes med oversigtskort og sognefortegnelse, så den, der ikke er fortrolig med det danske museale arkivsystem, vil kunne finde de ønskede områder ved brug af indledningen til hver region, jfr. kortet, side 114.

Til hvert sogn hører et kort reproduceret efter nyeste udgaver (1979-87) af Geodætisk Instituts kort i målestoksforhold 1:100.000 (1 cm på kortet = 1 km), hvorpå sognegrænsen er vist med punkteret linie, naturgasledningens forløb med fuldt optrukken linie og med en tværstreg på denne sted for den enkelte undersøgelse eller iagttagelse, vedføjet et løbenummer. Nogle lokaliteter er markeret med kryds (og nummer) i større eller mindre afstand fra naturgasledningen, det skyldes, at ledningsføringen her er ændret efter de indledende rekognosceringer og prøvegravninger. Ligeledes er fundsteder markeret med kryds uden angivelse af ledningsføringen, hvis den pågældende strækning ikke var endeligt anlagt ved kortenes udarbejdelse i foråret 1987.

Illustrationerne er mærket med lokalitetens nummer og derefter evt. fortløbende nummereret, hvis der er flere inden for den pågældende lokalitet. Plan- og profiltegninger samt fotos og tegninger af genstande er enten forsynet med målestok eller med størrelsesforhold angivet i billedteksten. Der er tilstræbt ensartet målestoksforhold inden for de enkelte anlægsgrupperes plantegninger. Alle keramiktegninger er gengivet i 1:3, ligesom de er udført med randprofil og således, at diametre, højder etc. kan måles på tegningen. Derimod er andre genstande ikke gengivet i ensartet målforhold. Fotograf, tegner og evt. andre ophavsretlige forhold er angivet i billedteksten; originalillustrationer, udført af Lennart Larsen og Henning Ørsnes til denne bog, er tilgået den pågældende udgravende institution.

Til den enkelte undersøgelse anføres en række indgange, jfr. det viste eksempel: nummer i halvfed sats (eks.: 2008) er det løbenummer i topografisk del, hvortil der henvises på kort, illustrationer og i bogens indledende artikler. Løbenummeret efterfølges af lokalitetens stednavn og efter dette evt. af sb.nr. = sognebeskrivelsesnummer (eks.: 21), den fortløbende nummerregistrering inden for hvert sogn i Nationalmuseets arkiv og i Det Kulturhistoriske Centralregister. Sb.numre er medtaget i det omfang, de forelå 15. juni 1987, og en lokalitet uden sb.nr. kan have fået tildelt et sådant efter denne dato.

Til slut i hver artikels tekst er i parentes anført det inventar- eller jour-

2008. Lyngbækgaard, sb. 21.

Grube med dyreknogler, ildskørnede sten og keramik. Ældre jernalder (KØM 201).

KØM 1983

RAS G 2018/83

Litt.: Andersen et al. 1984.

BA

nalnr., hvorunder genstande, udgravningsberetning m.v. er registreret i det udgravende museum (eks.: KØM 201). Forkortelsen (KØM) er museets officielle forkortelse, der fremgår af nedenstående fortegnelse.

Næstsidste linie angiver ved brug af samme forkortelse navnet på den institution, der har forestået undersøgelsen og årstal for denne (eks.: KØM 1983); såfremt udgravningen blev forestået af en anden end artiklens forfatter, er desuden denne udgravningsleders navn anført. Denne angivelse af institution og årstal angiver »seneste kategori« af undersøgelsen; hvis det drejer sig om en egentlig udgravning, kan der således tidligere og evt. af andre institutioner forud være foretaget rekognoscering og prøvegravning.

Artiklens sidste linie indeholder udgravningens journalnr. i RAS (eks.: G 2018/83), hvortil også er overgået de tidligste sager fra Fredningsstyrelsens fortidsmindeforvaltning (FFF). Dette journalnr. kan desuden bruges som indgang til den pågældende undersøgelse i Nationalmuseets arkiv, når materialet efter sagens afslutning tilgår dette. Forfatterens initialer (eks.: BA) referer til listen, side 115.

Endelig kan artiklen afsluttes af litteraturhenvisninger, der refererer til den fælles litteraturliste for topografisk del, side 420 ff. Den anførte litteratur henviser hovedsageligt til anden omtale af lokaliteten og udgravningen.

Museer, medvirkende i naturgasundersøgelserne

ASR	Den Antikvariske Samling, Overdammen 10, 6760 Ribe
ESM	Esbjerg Museum, Nørregade 25, 6700 Esbjerg
FHM	Forhistorisk Museum, Moesgård, 8270 Højbjerg
FSM	Fyns Stiftsmuseum, Hollufgaard, Hestehavevej 201, 5220 Odense SØ
GIM	Gilleleje Museum, Vesterbrogade 54, 3250 Gilleleje
HAM	Haderslev Museum, Dalgade 7, 6100 Haderslev
HEM	Herning Museum, Museumsgade 1, 7400 Herning
HOL	Holstebro Museum, Museumsvej 3, 7500 Holstebro
HOM	Horsens historiske Museum, Sundvej 1A, 8700 Horsens
KAM	Kalundborg og Omegns Museum, Adelgade 23, 4400 Kalundborg
KHM	Kulturhistorisk Museum, Stemannsgade 2, 8900 Randers
KMK	Museet på Koldinghus, Postbox 91, 6000 Kolding
KØM	Køge Museum, Nørregade 4, 4600 Køge
MHM	Morslands Historiske Museum, Dueholm Kloster, 7900 Nykøbing M
MHO	Museet for Holbæk og Omegn, Klosterstræde 14-16, 4300 Holbæk
NM	Nationalmuseet, Frederiksholms Kanal 12, 1220 København K
NÆM	Museet for Næstved og Omegn, Ringstedgade 4, 4700 Næstved
ROM	Roskilde Museum, Sct. Olsegade 18, 4000 Roskilde
SKJ	Skjern-Egvad Museum, Bredegade 73-77, 6900 Skjern
SIM	Silkeborg Museum, Hovedgaarden, 8600 Silkeborg
SMS	Skive Museum, Havnevej, 7800 Skive
SMV	Sydsjællands Museum, Ruinerrænet, 4760 Vordingborg
SOM	Svendborg og Omegns Museum, Grubbemøllevej 13, 5700 Svendborg
SØL	Søllerød Museum, Søllerødvej 25, 2840 Holte
THY	Museet for Thy og Vester Hanherred, Munkevej 20, 7700 Thisted
VAM	Varde Museum, Lundvej 4, 6800 Varde
VHM	Vendsyssel Historiske Museum, Museumsgade 2, 9800 Hjørring
VKH	Vejle Kulturhistoriske Museum, Flegborg 18, 7100 Vejle
VMÅ	Vesthimmerlands Museum, Søndergade 44, 9600 Aars
VSM	Viborg Stiftsmuseum, Hjultorvet, 8800 Viborg
ÅHM	Aalborg Historiske Museum, Algade 48, 9100 Aalborg
FFF	Fredningsstyrelsen, Fortidsmindeforvaltningen. Administrationen overgik pr. 1. januar 1983 herfra til RAS.
RAS	Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat, Nationalmuseet, Frederiksholms Kanal 12, 1220 København K

FREDERIKSBORG AMT

Ferslev sogn, side 120, lb.nr. 1-10
Kyndby sogn, side 126, lb.nr. 11-13
Frederiksborg slotsogn, side 126,
lb.nr. 14-19
Græse sogn, side 127, lb.nr. 20-21
Jørlunde sogn, side 127, lb.nr. 22-25
Nørre-Herlev sogn, side 127, lb.nr. 26
Oppe-Sundby sogn, side 127, lb.nr. 27
Sigerslevvester sogn, side 128, 28-29
Slangerup sogn, side 128, lb.nr. 30
Uggeløse sogn, side 128, lb.nr. 31-34
Asminderød sogn, side 129, lb.nr. 35-39
Grønholt sogn, 129, lb.nr. 40-47
Hellebæk sogn, side 134, lb.nr. 48-50
Hornbæk sogn, side 135, lb.nr. 51-59
Humlebæk sogn, side 135, lb.nr. 60-62
Hørholm sogn, side 136, lb.nr. 63
Karlebo sogn, side 136, lb.nr. 64
Kregme sogn, side 136, lb.nr. 65-66
Ølsted sogn, side 137, lb.nr. 67-71
Farum sogn, side 138, lb.nr. 72
Ganløse sogn, side 138, lb.nr. 73-77
Stenløse sogn, side 141, lb.nr. 78
Veksø sogn, side 141, 79-81
Ølstykke sogn, side 142, lb.nr. 82-87

KØBENHAVNS AMT

Højelse sogn, side 144, lb.nr. 88-106
Køge sogn, side 145, lb.nr. 107-110
Rorup sogn, side 147, lb.nr. 111
Ballerup sogn, side 147, lb.nr. 112
Brøndbyøster sogn, side 148, lb.nr. 113
Brøndbyvester sogn, side 148, lb.nr. 114-
116
Høje Tåstrup sogn, side 149, lb.nr. 117-
124
Ishøj sogn, side 149, lb.nr. 125-132
Måløv sogn, side 150, lb.nr. 133-134
Sengeløse sogn, side 150, lb.nr. 135-136
Smørum sogn, side 150, lb.nr. 137-140
Torslunde sogn, side 151, lb.nr. 141-149
Vallensbæk, side 152, lb.nr. 150-154
Gladsaxe sogn, side 152, lb.nr. 155
Lyngby-Tårnbæk sogn, side 152,
lb.nr. 156-158
Søllerød sogn, side 153, lb.nr. 159-165
Tårnby sogn, side 153, lb.nr. 166-168
Fløng sogn, side 153, lb.nr. 169-171
Glim sogn, side 155, lb.nr. 172
Gundsømagle sogn, side 155, lb.nr. 173
Hvedstrup sogn, side 158, lb.nr. 174
Roskilde sogn, side 158, lb.nr. 175-180
Vor Frue sogn, side 159, lb.nr. 181-184
Ågerup sogn, side 159, lb.nr. 185

Greve sogn, side 159, lb.nr. 186-187
Jersie sogn, side 159, lb.nr. 188-191
Karlsunde sogn, side 160, lb.nr. 192-196
Karlstrup sogn, side 160, lb.nr. 197-198
Reerslev sogn, side 160, lb.nr. 199
Snoldelev sogn, side 160, lb.nr. 200-204
Solrød sogn, side 163, lb.nr. 205-217
Tune sogn, side 165, lb.nr. 218-227
Kirke-Hyllinge sogn, side 166, lb.nr. 228
Lyndby sogn, side 166, lb.nr. 229-230
Sæby sogn, side 166, lb.nr. 231

HOLBÆK AMT

Ruds-Vedby sogn, side 167, lb.nr. 232
Grandløse sogn, side 167, lb.nr. 233-238
Holbæk sogn, side 167, lb.nr. 239-242
Kirke-Eskilstrup sogn, side 168, lb.nr. 243
Stenlille sogn, side 168, lb.nr. 244-245
Sønder-Asmindrup sogn, side 169,
lb.nr. 246-247
Tersløse sogn, side 169, lb.nr. 248
Tølløse sogn, side 169, lb.nr. 249-254

SORØ AMT

Fjenneslev sogn, side 170, lb.nr. 255-257
Munke-Bjergby sogn, side 170,
lb.nr. 258-260
Pedersborg sogn, side 170, lb.nr. 261-
266
Sorø sogn, side 171, lb.nr. 267
Benløse sogn, side 172, lb.nr. 268-269
Bringstrup sogn, side 173, lb.nr. 270-271
Kværkeby sogn, side 173, lb.nr. 272-282
Ringsted landsogn, side 174, lb.nr. 283-
295
Vetterslev sogn, side 174, lb.nr. 296-300
Øster-Broby sogn, side 175, lb.nr. 301-
304
Boeslunde sogn, side 175, lb.nr. 305-316
Kindertofte sogn, side 182, lb.nr. 317-
318
Kirke-Stillinge sogn, side 182, lb.nr. 319-
323
Ottestrup sogn, side 182, lb.nr. 324-325
Skt. Mikkel's landsogn, side 184,
lb.nr. 326-335
Skt. Peders landsogn, side 184,
lb.nr. 336-340
Slagelse sogn, side 186, lb.nr. 341
Tårnborg sogn, side 186, lb.nr. 342-347
Vemmelev sogn, side 187, lb.nr. 348-355
Eggerslevmagle sogn, side 188,
lb.nr. 356-358
Herlufsholm sogn, side 188, lb.nr. 359-
361

PRÆSTØ AMT

Bjæverskov sogn, side 189, lb.nr. 362-
372
Gørslev sogn, side 189, lb.nr. 373
Herfølge sogn, side 189, lb.nr. 374-375
Lellinge sogn, side 190, lb.nr. 376
Alslev sogn, side 190, lb.nr. 377-380
Fakse sogn, side 190, lb.nr. 381-390
Hylleholt sogn, side 191, lb.nr. 391-393
Spjellerup sogn, side 191, lb.nr. 394
Holme-Olstrup sogn, side 191, lb.nr. 395
Toksværd sogn, side 192, lb.nr. 396-399
Frøslev sogn, side 192, lb.nr. 400-404
Lyderslev sogn, side 194, lb.nr. 405-08
Smerup sogn, side 195, lb.nr. 409-412
Store Heddinge sogn, side 196,
lb.nr. 413-420
Fensmark sogn, side 197, lb.nr. 421-424
Glumsø sogn, side 197, lb.nr. 425-426
Herlufmagle sogn, side 197, lb.nr. 427-
432
Tybjerg sogn, side 198, lb.nr. 433-434
Vester-Egede sogn, side 198, lb.nr. 435-
436

FREDERIKSBORG AMT

Ferslev sogn

1. Venslev, sb. 264.

Nedlægningskontrol på nordsiden af plateau: et par kogegruber og bunden af en grube. Ingen fund. Antagelig del af samme boplads som lb.nr. 3. Yngre bronzealder (GIM 3072).

GIM 1985

RAS G 1009/84

FK

2. Venslev.

Nedlægningskontrol: brændte sten og skår. Yngre bronzealder/ældre jernalder.

RAS 1985 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1009/84

BA

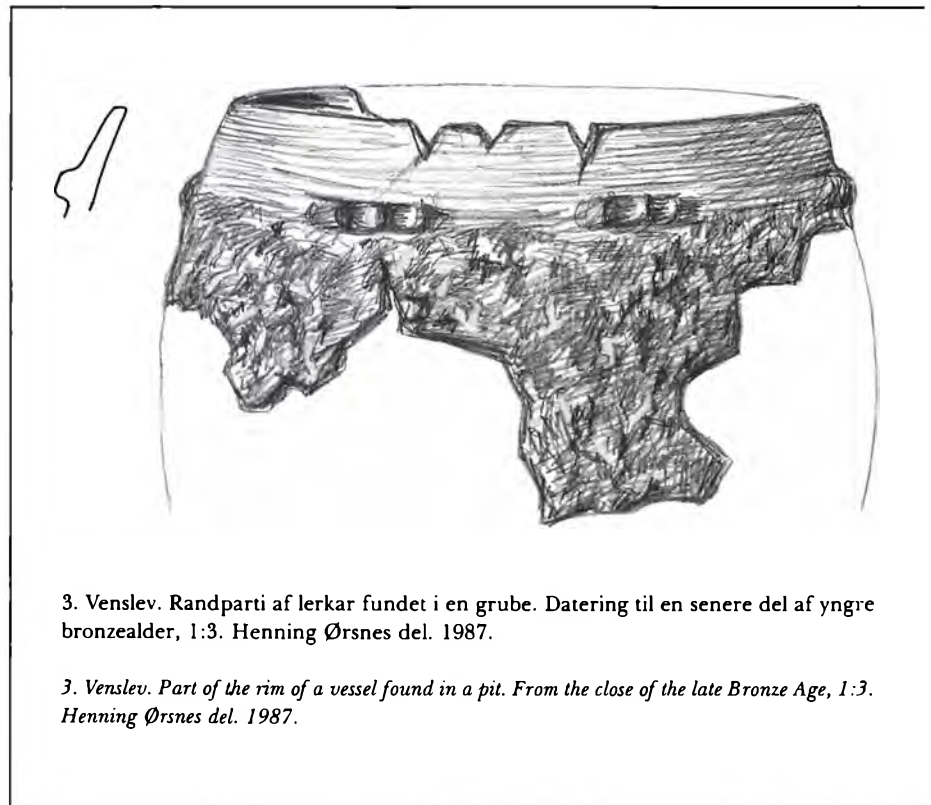
3. Venslev, sb. 263.

Nedlægningskontrol på jævn sydendt skråning: kogegruber, andre gruber og stolpehuller over ca. 100 m. I én grube keramik og flint, bl.a. kraftige flækkeknive fra yngre bronzealders anden halvdel (GIM 3071).

GIM 1985

RAS G 1009/84

FK

3. Venslev. Randparti af lerkar fundet i en grube. Datering til en senere del af yngre bronzealder, 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

3. Venslev. Part of the rim of a vessel found in a pit. From the close of the late Bronze Age, 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

3000-årig kultbygning med helleristninger og bautasten

4. Sandagergård, sb. 262.

Bronzealderen er måske den periode i vor oldtid, der mest udpræget bærer vidnesbyrd om kultisk aktivitet; vi kan blot tænke på kultgenstande som solvogner eller de massive bronzøkser, der er alt for tunge til praktisk brug. Mange helleristningsbilleder, især fra Sverige, fortæller om udviklede ritualer, danse og myter. Alligevel er vor viden om bronzealderens religion begrænset, bl.a. fordi vi kender så få kultpladser.

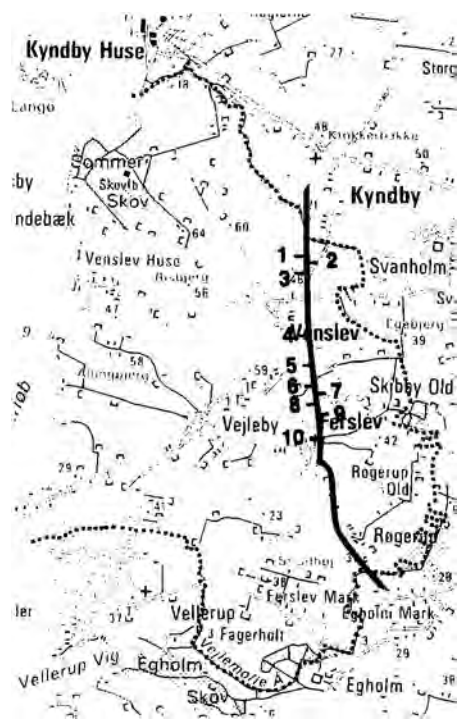
Ved fremføringen af naturgasledningen til Kyndbyværket i Hornsherred fandtes i sommeren 1985 et ganske enestående anlæg, omfattende en stensat kultbygning, grave, helleristningssten og bautasten, der i væsentlig grad har bragt nyt om bronzealderens kult.

Ved langt de fleste arkæologiske undersøgelser i forbindelse med naturgasprojektet har arkæologerne været færdige med deres arbejde i god tid inden det

egentlige nedlægningsarbejde. Der har været tid til recognosceringer på markerne, til at vurdere fundene, foretage prøvegravninger og endelig til at tildebringe den egentlige arkæologiske undersøgelse. Sandagergårdfundet falder imidlertid uden for dette vanlige forløb, da det ikke var muligt at konstatere spor af oldtidens aktivitet ved den almindelige recognoscering; sandlag, tilført ved pløjning og jordfygning, havde beskyttet, men også skjult de forhistoriske anlæg, indtil den dag, da jordlagene lå blottede i det ca. 12 m brede bælte, hvor overjorden var fjernet, forud for den egentlige nedgravning af gasledningen. De arkæologiske undersøgelser kom således i stand, kun kort tid før ledningen skulle graves ned, ja, gasrøret var faktisk udlagt og lå klar til nedgravning, mens arkæologerne arbejdede på højtryk. Ved velvillighed og smidighed fra DONG's side lykkedes det dog, her i 11. time, at

redde kultbygningen ved Sandagergård og få dokumenteret fundforholdene på fuldt tilfredsstillende vis.

Ferslev sogn

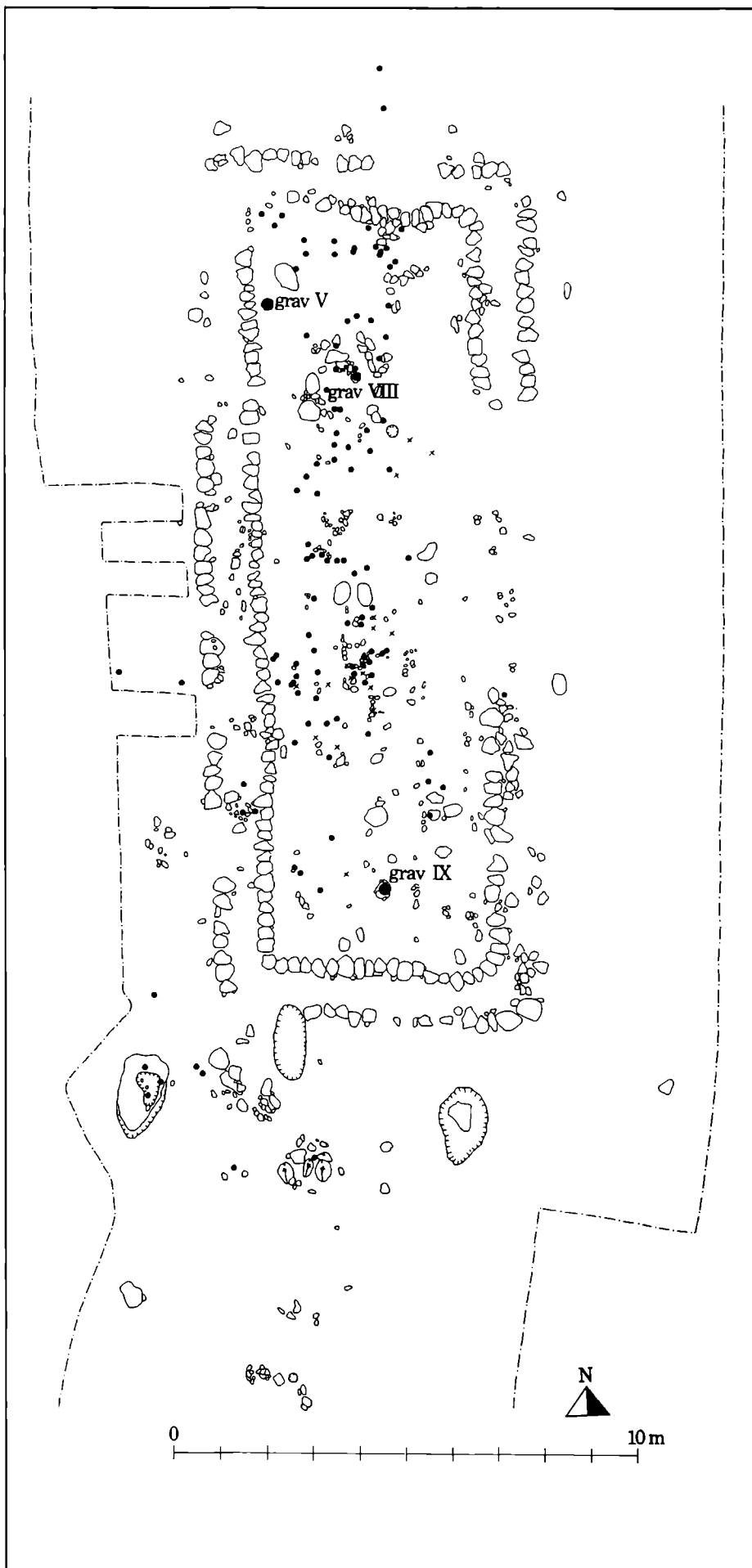

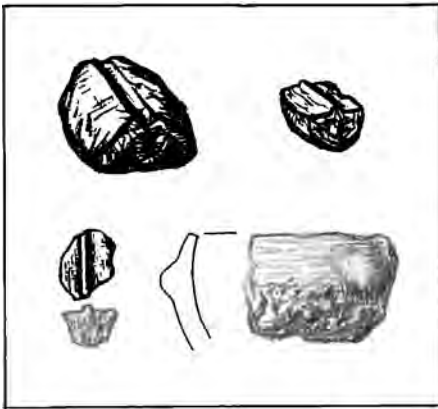
Det hele startede en skøn højsommerlag, hvor vi for en sikkerheds skyld foretog en sidste gennemgang af det afrømnede forløb af gaslinjen Ø for landsbyen Venslev. Dette område ligger ret højt i andskabet, men dog i en lille lavning mellem to højdepunkter mod V og Ø hvoraf det vestlige krones af et dyssekammer. Her stødte vi på trækul, der viste sig at dække over en brandgrav fra ørromersk jernalder (2. årh. f.Kr.). Da gravpladser fra denne periode er sjældne på Sjælland, fik vi fjernet mere overord for at se, om der skulle være flere af samme slags. Det var der, men samtidig lukkede stenrækker op og ikke mindre end tre, senere fire sten med helleristninger. En større arkæologisk undersøgelse var nu påkrævet for at udrede forholdene mellem de sjældne helleristningssten og de øvrige anlæg. De førromerske brandgrave vil vi her lade ligge og i stedet koncentrere os om bronzealderens anlæg. Vi kan blot nævne, at bronzealderanlæggene, da de førromerske grave anlagdes, allerede var dækket eller næsten dækket af sand. I de mellemiggende ca. 800 år har landbrugsaktiviteter og sandfygning altså allerede transporteret en del materiale ned i lavningen.

De arkæologiske undersøgelser, der strakte sig fra d. 4. til d. 26. juli 1986, viste, at hovedanlægget var en langstrakt, rirkantet stenramme bestående af to rækker store, rundede sten med største mål mellem 20 og 50 cm, orienteret næsten nøjagtigt N-S. Stenrammens indre mål var 16 × 4,5 m, dens ydre 18,5 × 7,5 m., og der var ca. 0,7 m mellem de to stenrækker; i den nordlige ende var den indre stenrække trukket lidt ind. Hjørnerne var en smule afrundede.

Fig. 1. Sandagergård. Plan af kulthuset. De tre urnegrave fra bronzealderen er markeret med romertal. Mod syd ses den væltede bautasten og sporene efter to andre, der har omgivet de fire helleristningssten. Fund af keramik er vist med røde punkter, medens ligle- og støbeformsfragmenter er angivet med røde kryds. Mette Hertz del. 1987 efter FK.

Fig. 1. Sandagergård. Plan of the cult house. The three urn graves are indicated by Roman numerals. To the south the overturned menhir and the holes left by two further menhirs can be seen. These surrounded the four stones with rock carvings. Finds of potsherds are indicated by red dots whereas fragments of moulds and crucibles are indicated with red crosses. Mette Hertz del. 1987 after FK.

4:2. Sandagergård. Nogle af de små fragmenter af støbeforme der fandtes i bygningens kulturlag samt et randskår fra et lille lerkar, 1:3. Henning Ørsnes del. 1986.

4:2. Sandagergård. Finds from the deposit-layer inside the cult house. A couple of small fragments of clay moulds and a rim sherd from a small vessel, 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

Anlæggets form og dimensioner antyder, at der er tale om en hustomt, hvor der i mellemrummet mellem de to stenrækker har været en eller anden form for væg. Da stenenes overkanter ikke var i samme niveau, kan det udelukkes, at de har fungeret som syldsten. Anlægget var opført på et 20-30 cm tykt lag af let, sandet muld, hvori stolpehuller ikke kunne ses. Hvis der har været sådanne, har de ikke været gravet så dybt, at de har nået undergrunden, hvor de ville være iagttaget. Det er muligt, at flade sten, som fandtes i bygningen, især i den sydlige del, kan have båret indre, tagbærende stolper, måske i én række. Nogen indgang iagttoges ikke; den afbrydelse, der findes i østsiden, skyldes formentlig pløjning. Eftersom de nævnte helleristningssten blev fundet foran sydgavlen, ville man forvente en dør her, hvad der også bekræftes af fundenes udbredelse - området ud for sydgavlen var det eneste sted uden for bygningen, hvor der forekom en vis tæthed af genstandsfund. Stenrækkerne kan her have fungeret som en slags dørtærskel.

Fundene udgøres af lerkarskår og - hvad der er ganske interessant - stumper af smeltedigler og støbeforme, desværre for små til, at det kan ses, hvad der er fremstillet. Flint mangler fuldstændigt, hvilket er meget usædvanligt for en bronzealderboplads. Udbredelsen af fundene taler for, at det virkelig drejer sig om en regulær bygning med vægge; thi de fandtes næsten kun inden for stenrammen, kun ganske enkelte skår lå

mellem stenrækkerne eller udenfor. Som nævnt var der lidt skår mod S, der kan afspejle indgangen. Fundene lå i niveau med de nedre dele af stenene, men midt i bygningen lå de lidt lavere, som om gulvniveauet har været trådt lidt ned. Udbredelsen af fundene viser således, at de hører til bygningen - at der ikke er tale om en evt. tilfældig bosættelse, som ikke havde noget med stenene at gøre.

Som allerede antydnet, kan denne bygning ingenlunde betragtes som et almindeligt hus; vi kender efterhånden over 100 bronzealderhuse, men ingen har vægge markeret monumentalt med store sten. At der virkelig er tale om noget helt specielt viste sig, da vi var kommet igennem laget med fundene, for delvis ned i undergrunden var gravet tre urnegrave, der kan dateres til samme tid som de øvrige fund, til tiden omkring 1000 f.Kr. (per. IV). Alle tre havde et dække eller låg af en kløvet sten - der var intet gravgods, men urnerne selv kunne datere begravelserne. De begravede personer var voksne, antagelig mellem 20 og 40 år. Yngre bronzealder urnegrave findes som oftest nedsat i ældre bronzealderhøje, sjældnere under flad mark; men aldrig er urner fundet inde i en bygning.

Den firkantede, stensatte bygning med spor af støbeaktivitet, hvorunder tre urnegrave, er således i sig selv noget ganske enestående, men lige S herfor fremkom de fund, som navnlig understreger stedets karakter: De fire sten med indristede håndtegn, der allerede kort er nævnt. De fandtes ganske tæt ved

4:3. Sandagergård. En af urnegravene in situ. Man ser stenen, der fungerer som låg. FK fot. 1985.

4:3. Sandagergård. One of the urn graves in situ. A flat stone is used as a lid. FK phot. 1985.

hinanden kun ca. 3 m fra bygningen gavt, forskudt ca. 1,5 m V for midteraksen. De tre lå fladt, to med billedsiden opad, én med billedsiden nedad; den fjerde sten stod ret skråt. De tre liggende sten rakte alle hænderne mod huset mens den skrå vendte billedfladen mod huset og hånden nedad. Stenene er re flade og nærmest ovale, men også gerne lidt tilspidsede i den ene ende; tre er a granit, den fjerde af rød sandsten. De er fra 39 til 49 cm lange. Selvfølgelig indhuggede håndtegn, der er af ganske samme type, stod på alle fire sten uhyre klart; det består af hånd og underarm og er mellem 30 og 35 cm langt, armen knap dobbelt så lang som selve hånden, de har lange, smalle fingre og en tydelig tilbagebøjet tommel. De fire fingre peger mod fire parallelle, indhuggede linjer, på tværs af hånden, 3-4 cm lange.

Ca. 2,5 m V for de fire helleristningssten lå en kæmpestor, let tilspidset sten 1,75 m lang og næsten 1 m bred - der anslås at veje 2,5-3 tons. Da vi fik stener rejst, fandtes der under den en trekantet, mørkfarvet plet, der ikke kan være andet end standsportet efter stenen, ide hullet fremviser den samme form som stenens bundflade. Der er altså tale om en af de sjældne bautasten, men den er på et tidspunkt, antagelig allerede bronzealderen, væltet og gravet lidt ned. På den anden side af de fire helleristningssten, i omtrent samme afstand fandtes rester af en lignende sten sprængt i nyere tid; stenen afslørede sin form gennem et stenspor opfyldt med lyst sand - den har haft næsten fuldstændig den samme form og dimensioner som den bevarede! Endnu et stenspor efter en liggende bautasten, dog knap så stor som de to andre, fandtes helt op til bygningens sydvæg. Vi må forestille os at de fire helleristningssten har været flankeret af to store bautasten, mens den tredje stod i eller tæt ved den stensatte bygnings væg lige ud for helleristningsstenene.

I efteråret 1985, altså efter udgravningens afslutning, recognosceredes bl.a. på marken Ø for bygningen - der viste sig at ligge en større boplads fra yngre bronzealder. En nærmere undersøgelse her vil måske kunne placere vort fund i en bredere sammenhæng.

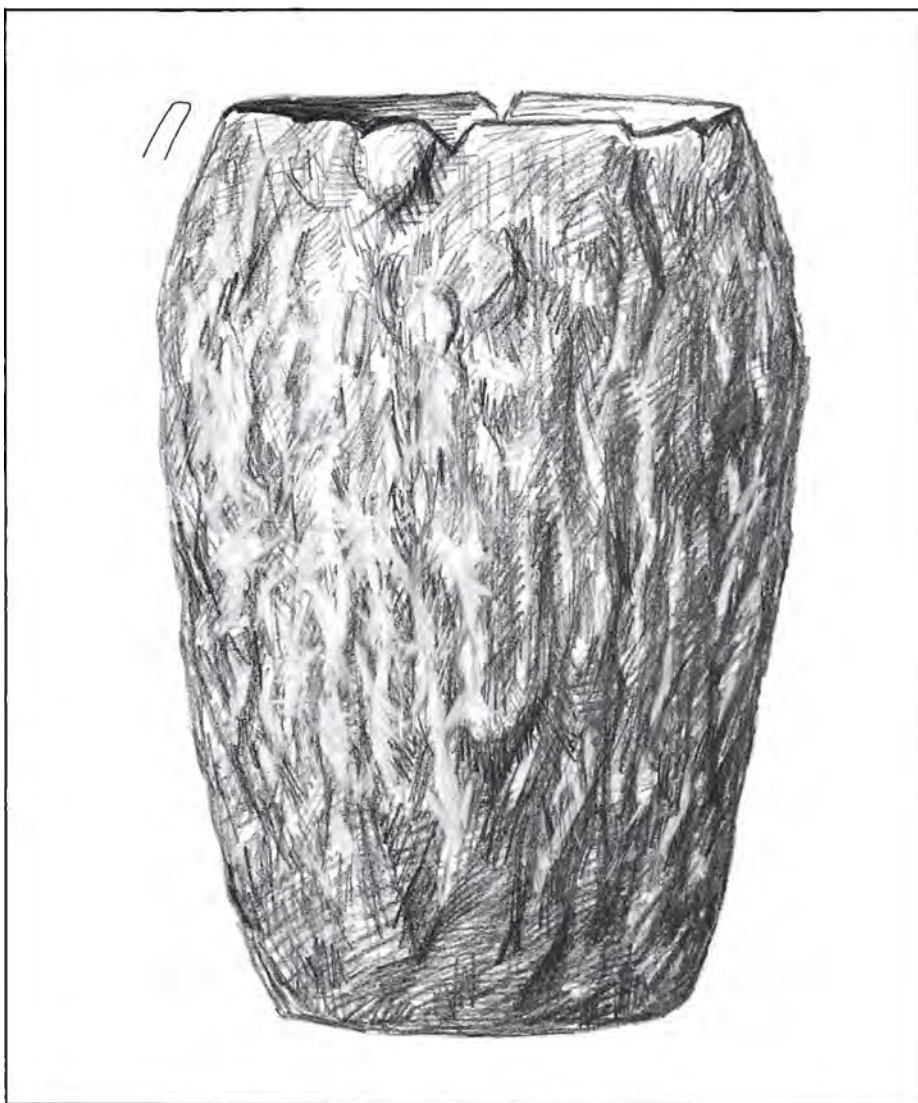
Hvad undersøgelsen bragte for dage var, som det er fremgået, intet mindre end en stensat bygning, hvori der åbenbart har foregået bl.a. bronzestøbning og under hvis gulv der er nedgravet tre urnegrave. Tæt ved bygningens sydende

ar der fire helleristningssten omgivet af autasten. Bautasten, helleristningssten, tensat hus med grave under – intet af dette kan regnes for hørende til den direkte praktiske sfære – det må dreje sig om noget religiøst; vi kan ikke komme udenom, at der er tale om et kultanlæg, en kultbygning – en helhed af hidtil ukendt art.

Selvom dette anlæg foreløbig er det eneste af sin art, rummer det dog elementer, der kan genfindes andre steder. Lad os først se på helleristningsstenene. Håndtegnet med de fire tværstreger udgør et kendt motiv blandt de nordiske helleristninger, hvor det altid optræder i planelene, på mindre, vanligvis kløvede blokke. Tager vi de nyfundne med, er ialt 19 håndsten registreret, de 16 på Sjælland, særlig på øens nordlige del. Fra Fyn stammer én, ved Oslofjorden er fundet to. Mærkeligt med denne snævre udbredelse på Sjælland og så to i Norge, og ellers, bortset fra den på Fyn, ingen af denne karakteristiske type billedsten. Inten må der have været en eller anden forbindelse mellem Sydnorge og Sjælland på denne tid, eller også har man alligevel kendt tegnet andre steder, men måske indridset i det desværre så forængelige træ.

Motivet hører til de sikrest daterede i det nordlige Nordens mange helleristningsegn; flere af stenene indgår nemlig i gravrækker, hvis indhold kan dateres til bronzealderens per. IV. Det svarer fint til den datering, som skårmaterial og urnerne fra Sandagergård giver.

I mange religioner, også kristendommen, har hænder en symbolsk betydning, så det er måske ikke så forbavsende også at møde dem i bronzealderen. På de nordiske helleristninger ses mennesker, eller måske guder, med oprakte, overbevende store hænder, og på andre helleristninger ses skibe udstyret med store tandarter i form af hænder. Men de nordiske håndbilleder ser anderledes ud, og der er bestemt ingen garanti for, at de har haft den samme betydning som de svenske hænder, hvor vi aldrig møder dem i fire parallelle streger. Da vor type helleristningssten altid, når de er fundet i forbindelse med gravene, er det en naturligt foretænkt tanke, at de på en eller anden måde må symbolisere noget med døden. Vore håndsten findes ofte som fliser i en stenkiste. Dette kan tolkes dels som lykkebringende for den døde (genfødsel), dels som værn mod indtrængende og en beskyttelse af gravfreden – to

4:4. Sandagergård. Den ene af bronzealderurnerne, 1:3. Henning Ørsnes del. 1986.

4:4. Sandagergård. One of the funerary urns, 1:3. Henning Ørsnes del. 1986.

tolkninger, der ikke umiddelbart behøver at modsige hinanden. De fire stene for kultbygningen ved Sandagergård kan formentlig støtte og uddybe sidstnævnte tolkning. Som de ligger ved bygningens sydgavl mellem de to mægtige bautastene, bør de opfattes som afgrænsende det hellige område belagt med strengt tabu. Inden for denne grænse befinder de døde sig, hvis jordiske rester er nedgravet under bygningens gulv. Ved at passere de fire håndsten, hvis magt er understreget af bautastenerne, har man passeret tærsklen til de dødes verden.

Vidnesbyrdene om bronzestøbning i kultbygningen, en aktivitet der er dokumenteret på tidens almindelige bopladser, kunne man måske opfatte som værende i modstrid med en så tabu-belagt, religiøs brug af bygningen; at der ikke er

fundet flint i bygningen viser dog, at ikke alle dagligdags aktiviteter fandt sted her. Da mange af tidens bronzegenstande kan opfattes som værende af prestige-mæssig eller rituel art, er der absolut intet til hinder for, at bronzestøbning i visse tilfælde kan have været omfattet af særlige ritualer.

Også bautastenen er et element der, omend sjældent, kendes fra bronzealderen. I flere tilfælde er sådanne fundet i forbindelse med bronzealderens begravelse i høje eller dækket af højmassen, således at dateringen er sikret.

Anlæg af forskellig art omkring helleristningssten er truffet nogle få gange. Nogle århundreder ældre end Sandagergård-bygningen er et anlæg fra bopladsen Vadgård ved Limfjorden. Omgivet af flere rækker tætstillede pæle, der dannede en halvbue, har stået en stor

4:5. Sandagergård. De fire helleristningssten med håndtegn. Den største sten er 49 cm lang. Lennart Larsen fot. 1986.

4:5. Sandagergård. The four stones with rock carvings showing raised hands. The largest stone measures 49 cm. Lennart Larsen phot. 1986.

sten med et helleristningsbillede af en fisk, hvori der sidder et par fiskekroge. Da anlægget gik af brug, gravedes et stort hul, hvori man vippede stenen ned. Fra Godensgård i Ålborg amt stammer en rund granitsten med et par indhuggede fodsålsfigurer, 25 cm lange. Denne sten er fundet i den nordlige del af en N-S orienteret, rektangulær stenlægning

med en længde på ca. 7,5 m og en bredde på 4,4-5,0 m; den bestod af ens store sten på 10-13 cm i diameter.

Under enkelte gravhøje er fundet mindre, firkantede stensætninger, men de ligner ikke vort anlæg fra Sandagergård. Fra Sverige derimod, først og fremmest i de gamle danske landskaber, kendes et mindre antal aflange, firkante-

de stenanlæg, som ligner vor kultbygning, men uden helleristninger eller bautasten. Denne type består af en ramme af dobbelte stenrækker, hvorimellem der er brokket grus og mindre sten sammen. For flertallet gælder, at de ydre hjørner er let afrundede, at ildste mangler, at der ikke findes klart markerede indgange, og at genstandsfund næsten fuldstændig savnes. De kan have betragtelige dimensioner, således er to anlæg i nærheden af Kivik i Skåne henholdsvis 44 og 43 m lange; andre har en længde på omkring 20 m. Bredden varierer meget, fra en indre bredde på kun 2,5 m til over 7 m. De manglende genstandsfund i disse anlæg gør en datering vanskelig, men da alle ligger tæt ved bronzealderhøje, har det været naturligt at henvise dem til denne periode. Man har ment, at de måtte have med gravlægning og dødetro at gøre, en opfattelse der i høj grad bestyrkes af Sandagergård-fundet.

De fleste af de svenske anlæg er undersøgt før 2. verdenskrig, og her var det ikke lykkedes at finde stolpehuller men en nyere undersøgelse ved Tofta Högar i NV-Skåne har ydet stolpehuller der viser at taget har været båret af én række stolper midt gennem bygningen og at der har været vægstolper lige inder for den indre stenramme. Måske har bygningen fra Sandagergård været konstrueret på samme måde. En detalje gå igen ved både Tofta Högar og Sandagergård, nemlig at stenrækken i den ene

4:6. Sandagergård. Fyldskifte, eller stenspor efter en af de store bautasten, der har stået nær helleristningsstenene. FK fot. 1985.

4:6. Sandagergård. Pit in which one of the big menhirs surrounding the rock carvings has been standing. FK phot. 1985.

:7. Sandagergård. Udsigt over kulthuset. FK fot. 1985.

:7. Sandagergård. The cult house seen from above. FK phot. 1985.

:8. Sandagergård. På disse svenske helleristningsbilleder må hånden også have haft en magisk eller rituel betydning. Bemærk, at håndfigurer er anvendt som standarder på både. Men disse svenske håndtegn mangler de fire streger, og det er uvist, om de har haft den samme symbolske betydning som hænderne fra Sandagergård, der formentlig på en eller anden måde symboliserer forhold, der vedrører døden. Mette Hertz del. 1987.

:8. Sandagergård. On these Swedish rock carvings the hand must have had a ritual or magical meaning too. Note that raised hands here are used as standards on the boats. On these Swedish examples of the raised hand and symbol, however, the four lines are missing, and it is uncertain whether they had the same symbolic meaning as the hands from Sandagergård. The latter may be supposed in some way or other to symbolize something connected with death. Mette Hertz del. 1987.

gavl er trukket en smule ind. Også ved Tofta Högar mangler genstande fuldstændigt, men i nærheden findes bronzealdergrave, en sten med skåltegn og et par bautasten. Fundet er af udgraveren tolket som et kulthus, hvori der er foregået ritualer knyttet til gravene her.

Sammen med disse svenske anlæg har kultbygningen ved Sandagergård ydet et væsentligt bidrag til at se bronzealderens kult og ritualer ikke blot som u håndgribelige ting, der foregik i disen ved søers og mosers bredder, men som noget der kunne finde sted inden for klare bygningsmæssige rammer.

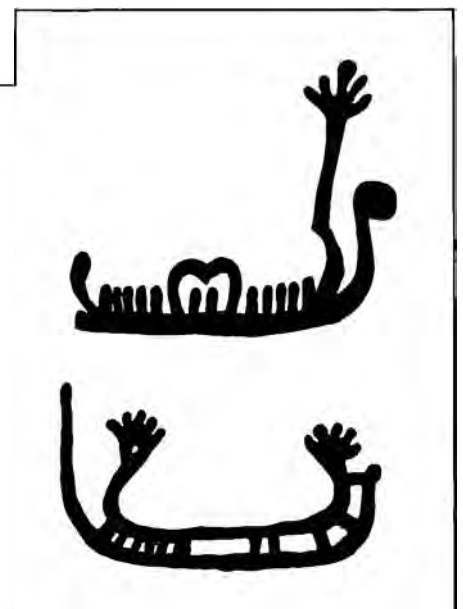
Mange af de svenske anlæg ligger fredet, tæt ved gravhøje. Det blev ved vor kultbygning også vurderet, om denne skulle fredes på stedet. Men da dette er utilgængeligt, og da det ville være beko-steligt at flytte forløbet af gasledningen, løstes dette problem på anden måde: ved et godt samarbejde med det nyetablere-de egnsmuseum Færggården ved Jægerspris, hvis medarbejdere i undersø-gelsens sidste timer ydede et stort arbej-de med nummerering og optagelse af de mange sten, er det lykkedes at redde mo-numentet for eftertiden; det er blevet genopført bag museet, nøjagtigt som det stod nogle kilometer sydligere, nu med Færgelundens smukke skovbryn som baggrund. De fire håndsten, urnerne og en del af de øvrige oldsager er udstillet på museet – her kan den besøgende få et godt indtryk af Sandagergård-fundet i sin helhed (GIM 3063).

GIM 1985

RAS G 1009/84-2

FK

Litt.: P.V.Glob 1969; E.Johansen 1970; Kaul 1987.

5. Venslev, sb. 265.

Nedlægningskontrol: trækulsholdig grube, 0,3 m i diameter, ca. 0,3 m dyb med enkelt skår af oldtidskarakter (GIM 3074).

GIM 1985

RAS G 1009/84

FK

6. Venslev, sb. 266.

Nedlægningskontrol i muldlag under pløjelag: tyknakket, æggleben flintøkse, 9,2 cm lang, antagelig yngre stenalder (ENK). Tæt ved øksen to små skår af oldtidskarakter samt moderne messingknap (GIM 3075).

GIM 1985

RAS G 1009/84

FK

7. Langemose.

Rekognoscering: flintplet.

RAS 1984 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1009/84

BA

8. Langemose.

Rekognoscering: flintplet.

RAS 1984 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1009/84

BA

9. Ferslev.

Prøvegravning: kulturlag med sprængte sten og keramik. En kogegrube.

RAS 1985

RAS G 1009/84

BA

10. Degnemosegård.

Rekognoscering: ildskørnede sten og et bugskår. Prøvegravning: muligt kulturlag.

RAS 1985 Jens-Aage Pedersen/BA

RAS G 1009/84

BA

Kyndby sogn

11. Kyndby, sb. 98 og 99.

Nedlægningskontrol: to gruber med 50 m's mellemrum, dækket af flyvesand. Den ene, ca. 3 m lang og 1,5 m dyb, indeholdt keramik fra første halvdel af førromersk jernalder (GIM 3076).

GIM 1975

RAS G 1009/84

FK

12. Kyndby.

Nedlægningskontrol: grube. Muligvis jernalder.

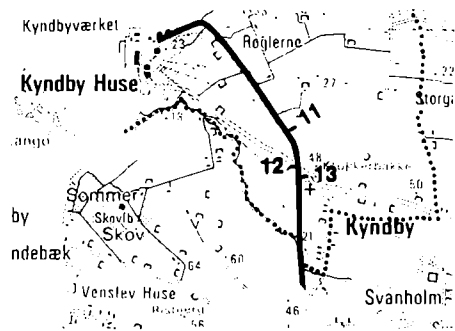
RAS 1985 Jens Aage-Pedersen

RAS G 1009/84

BA

13. Kyndby, sb. 100.

Nedlægningskontrol på let, mod S skrånende plateau: to gruber, den ene ca. 0,6

Kyndby sogn

m dyb og 3,95 × 2,5 m i diameter med keramik fra første halvdel af førromersk jernalder (GIM 3073).

GIM 1985

RAS G 1009/84

FK

Frederiksborg Slotssogn

14. Freerslev Hegn.

Prøvegravning: mulige affaldsgruber med små stykker keramik.

RAS 1983

RAS G 2007/83

BA

15. Freerslev Hegn.

Rekognoscering: brændte sten, ildskørnet flint.

RAS 1982

RAS G 2007/83

BA

16. Freerslev Hegn.

Rekognoscering: flintplet.

RAS 1982

RAS G 2007/83

BA

17. Keldsvang 8, sb. 17.

Den markante bakke (25 m.o.h.) må oprindeligt have været omgivet af moseområder med undtagelse af nordsider hvor en landtange forbinder bakke med det omgivende, kuperede terræn. Rekognoscering viste brændte sten og kogegruber. Ved udgravning af de 88 m² afdækkedes ialt 195 anlægsspor; 13 undersøgtes, heraf enkelte bopladsgruber med neolitisk keramik, bl.a. dele af et D-kar. Hovedparten af anlæggene dateres til yngre bronzealder ud fra skår af kanneleret og beklasket keramik. Afsammenhængende anlæg afdækkede vestgavlen af et stærkt ødelagt, formodent yngre bronzealderhus (GIM 3003).

GIM 1983

RAS G 2007/83-1

DLM

18. Favrholm.

Rekognoscering: flintplet.

RAS 1982

RAS G 2007/83

BA

19. Smørkilde Bakker.

Rekognoscering: nakke af flintøkse.

RAS 1982

RAS G 2002/83

BA

Græse sogn

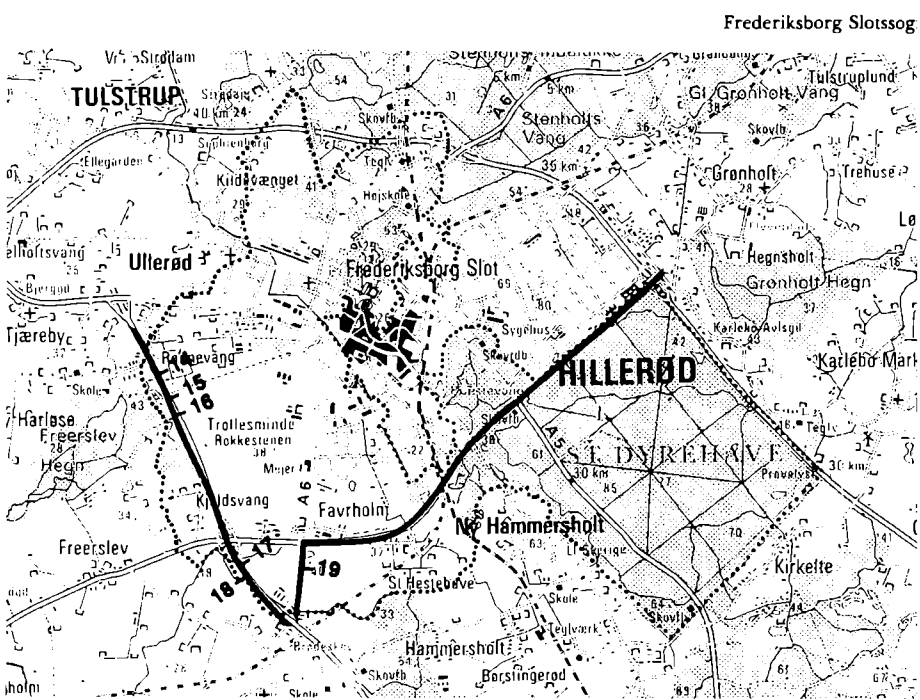
20. Enghave, sb. 31.

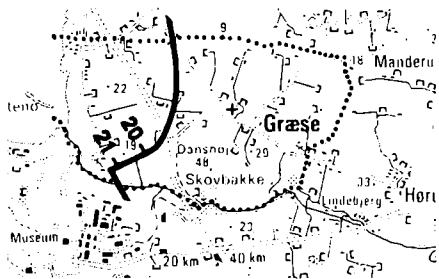
Ertebølleboplads. Prøvegravning: sterile, marine lag.

RAS 1985 Jens-Aage Pedersen

RAS G 2005/83

BA

Græse sogn

1. Engebækgård, sb. 26.
 et område, hvor der i tidens løb er op-
 imlet betydelige mængder bearbejdet
 int tilhørende ældre stenalders Konge-
 rose- og Ertebøllekultur, blev der fore-
 aget en mindre udgravning. Ved hjælp
 af to søgegrøfter blev det fastslået, at det
 rejser sig om et bopladsområde, der har
 sigt ved en fjordkyst. Mængden af be-
 arbejdet flint viste sig imidlertid at være
 meget beskedent; af fund i øvrigt bør
 nævnes nogle tilspidsede træstager.
 AS 1984 Jens-Aage Pedersen
 AS G 2005/83-1 og 3

Jørlunde sogn

2. Allingebergsgård.
 arkognoscering: flintplet.
 FF 1982 Jette Bang
 AS G 2005/83

3. Skenkelsø Mølle.
 flintplet. Prøvegravning: ingen anlægs-
 spor.
 AS 1983
 AS G 2005/83

4. Stenkelsø Mølle.
 arkognoscering: flintplet. Prøvegrav-
 ning: ingen anlægsspor.
 AS 1983
 AS G 2005/83

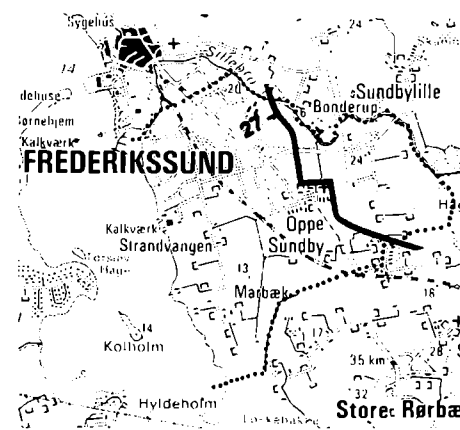
5. Egebjergsgård, sb. 87.
 Udgravning: 159 gruber, heraf 1/3 typi-
 ske kogegruber med ildskørnede sten,
 ækul og forarbejdet flint. Ældre/ynge
 stenalder (GIM 3002).
 AS 1983
 AS G 2005/83-2

Nørre-Herlev sogn

5. Brødeskov.
 Prøvegravning i højning: gruber.
 AS 1982
 AS G 2007/83

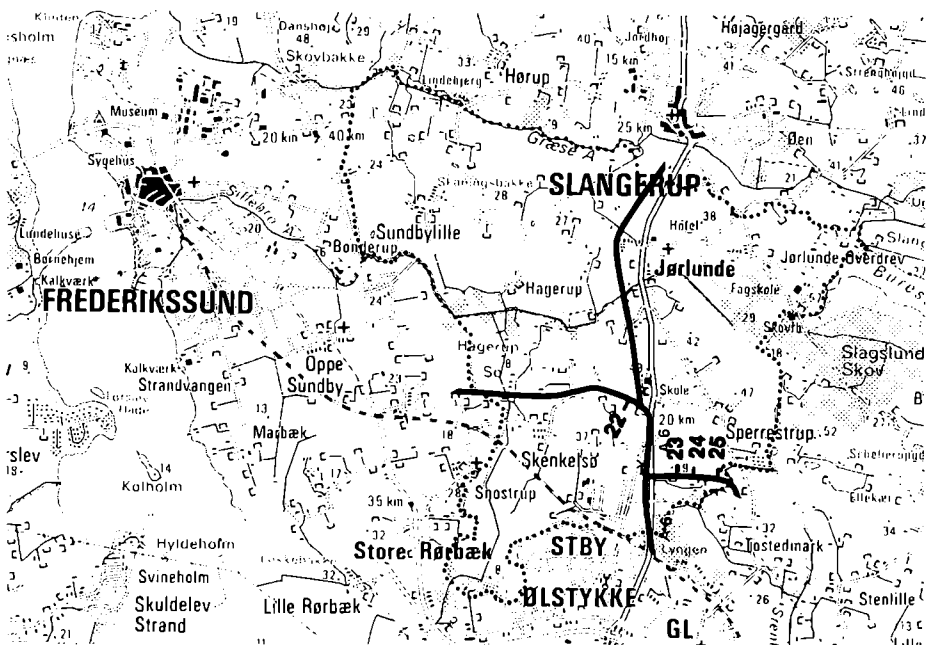
Oppe-Sundby sogn

27. Ørumgård.
 Formodede rester af gammel landsby.
 Prøvegravning: ingen anlæg.
 RAS 1983
 RAS G 2005/83

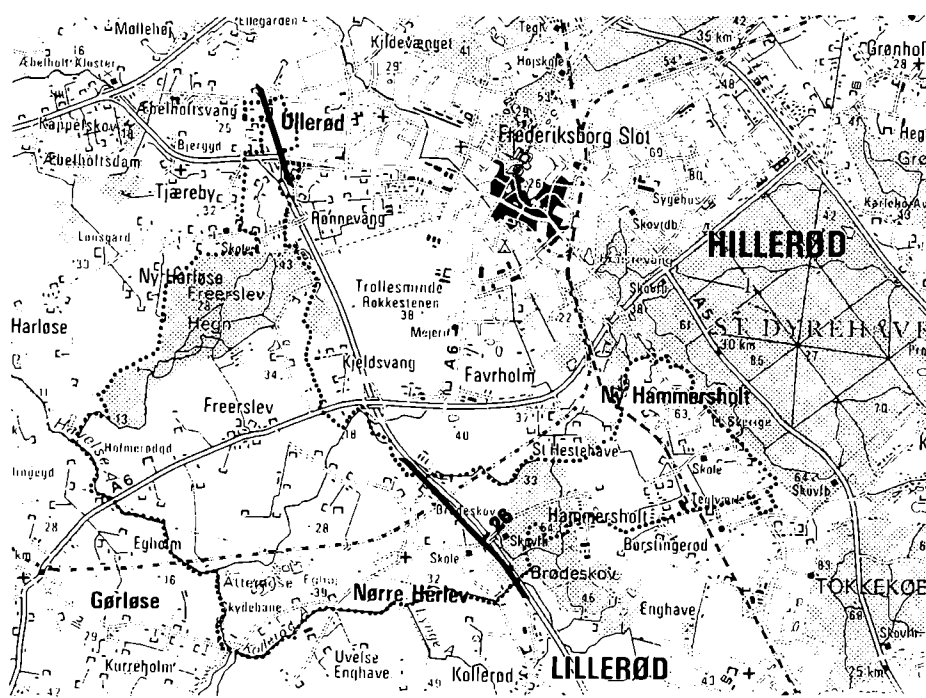

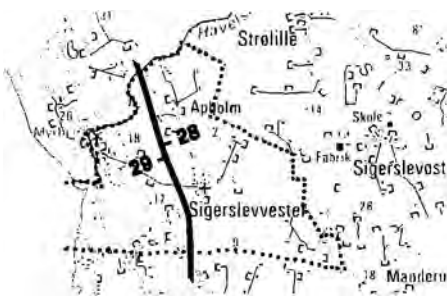
Oppe-Sundby sogn

Jørlunde sogn

Nørre-Herlev sogn

Sigerslevvester sogn

Sigerslevvester sogn

28. Kildeholm.

Rekognoscering: flintplet, antagelig yngre stenalder.

RAS 1984 Jens-Aage Pedersen

RAS G 2005/83

BA

29. Kildeholm.

Rekognoscering: flintplet, måske jernalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1985 Jens-Aage Pedersen

RAS G 2005/83

BA

Slangerup sogn

30. Slangerup.

I de senere år har der været flere større arkæologiske undersøgelser i det gamle Slangerup, hvorved man bl.a. har forsøgt at kortlægge byens topografiske forandringer og bebyggelsens udstrækning i middelalder og nyere tid.

I 1984 blev naturgasnettets hovedledning lagt ned i byens eksisterende vejfor-

ringer. Arbejdet blev fulgt af arkæologer, der bl.a. gjorde flg. iagttagelser:

Strandstræde må formodes siden byens opståen at have været vejen, der førte vestpå ud af byen. I et sving ca. 40 m Ø for den tidligere accisebod fremkom i ledningsgrøfter svære fundamenter til en bygning. En brolægning af nærmest hovedstore kampesten ca. 0,3 m under den nuværende asfaltbelægning forsvandt fra grøften noget Ø for fundamenterne. Ud for ejendommen Lindegården har vejen derfor haft et nordligere forløb og et mindre markant sving.

Kirketorvet opfattes som købstadens oprindelige centrum, beliggende på en bakketop, hvor man i 1700-årene – formentlig efter en stor brand i 1724 – har ønsket en mere jævn topflade. Mod V er fra Timianstræde alle kulturlag fra før 1700-årene gravet væk. En brolægning fra 1800-årene, bestående af runde, hånd- til hovedstore kampesten, lå 0,2 m under nuværende gadeniveau.

I Kannikestrædes østlige del var kulturlagene mere end 1 m tykke. I de nederste, formentlig middelalderlige lag var rester af flere kampestensfundamenter. Kannikestræde har tidligere haft et forløb, der lå tættere på kirkegården. 0,3 m under asfalten var der en brolægning fra 17-1800 årene.

Klosterkirken i Slangerup er kendt gennem udgravninger. Et 1,6 m bredt fundament fremkom i renden i Svaldergade. Det er beliggende i umiddelbar tilknytning til kirken. Der fremkom i Svaldergade i den 1 m dybe rende ikke spor

Slangerup sogn

efter begravelser. Gaden er i sit nuværende forløb anlagt efter middelalderer. I øvrigt kunne det konstateres, at V for klosterområdet er i en senere tid grave af terrænet (NM II 230/85).

NM II 1984

RAS G 2006/83

N

Uggeløse sogn

31. Bøgebjerg.

Rekognoscering: flintplet. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1982

RAS G 2004/83

B

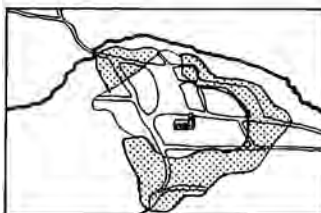
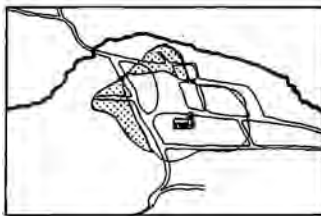
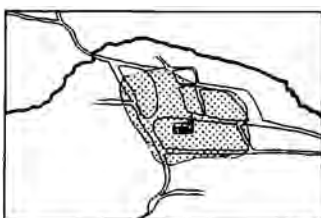
32. Tofteengård.

Rekognoscering: flintplet.

FFF 1981

RAS G 2004/83

B

13. Vassingerød.

Økognoscering: flintplet.

FF 1981

ØAS G 2004/83

BA

14. Damgården, sb. 49.

Prøvegravning: enkelte gruber. Udgravning: flere tilsvarende anlæg med lidt, ikke daterbar keramik. Formentlig udant af boplads. Yngre bronze-/ældre ernalder (GIM 3206)

GIM 1982

FF 54-1312

CPM

Asminderød sogn

15. Lille Ebbekøb.

Prøvegravning: en del gruber.

ØAS 1983

ØAS G 2002/83

BA

16. Knurrenborg Vang.

Økognoscering: skår, slagger, brændte ten og trækul. Prøvegravning: ingen anægsspor.

FF 1982

ØAS G 2002/83

BA

17. Lillevangsgård.

Økognoscering: flintplet, måske ældre tenalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

ØAS 1983

ØAS G 2002/83

BA

18. Kildegård.

Økognoscering: yngre stenalder flintplet. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

ØAS 1983 Hans Chr. Vorting.

ØAS G 2002/83

BA

19. Kildegård.

Økognoscering: gruber. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

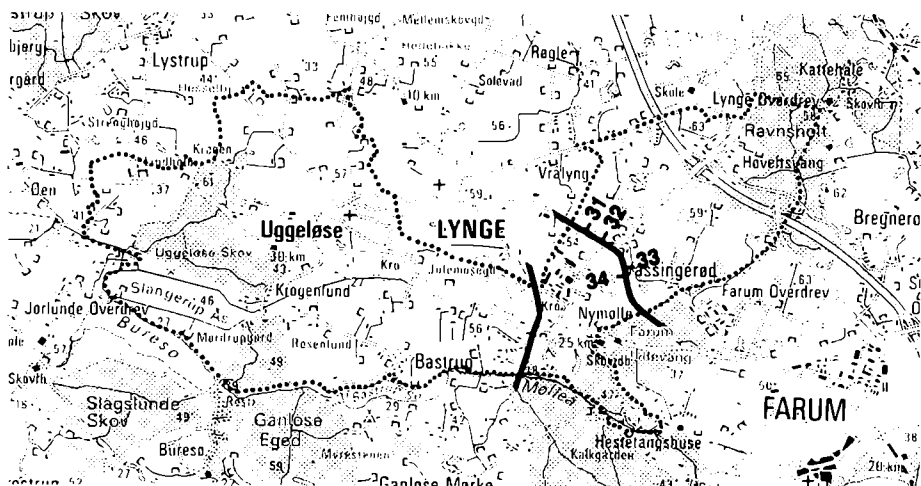
ØAS 1983 Hans Chr. Vorting.

ØAS G 2002/83

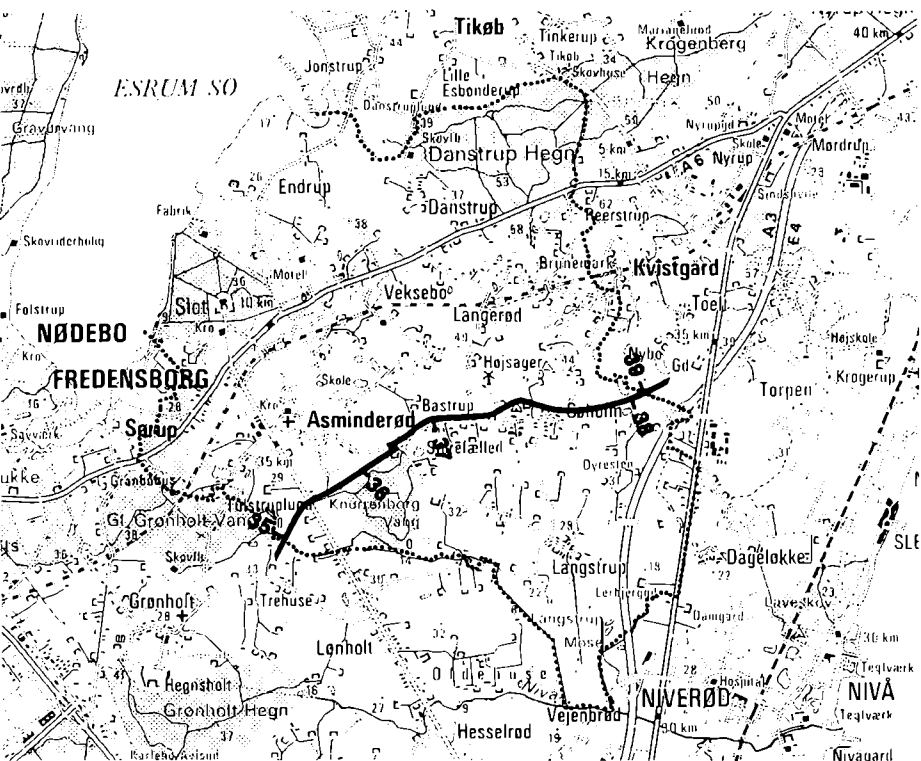
BA

20. Slangerup. Resens kort fra 1677, nord er nedad. Slangerup lå ved et af de få naturlige overgangssteder over et stort, sammenhængende ådområde, der fra Furesøen over Bastrup og Burre sø strakte sig til Roskilde fjord. Udgravningen af en stor frådstensbasilika fra omkr. 1100 og Saxo's beretning om kong Erik Ejegod, der fra Konstantinopel sendte relikvier hjem til en kirke bygget på hans fødested i Slangerup, er af central betydning for forståelsen af de danske købstæders opståen og udvikling. Er Slangerup, kendt som købstad i 1240'erne, vokset op som handelsplads ved et vejknodepunkt, som »vedhæng« til en kongsgård med kirke, eller er det først, da kirken omkr. 1170 bliver overdraget cistercienseres munkeorden, at den »rigtige« by opstår? Til venstre tre stadier af byens udvikling: øverst bebyggelsen i ældre middelalder, i midten enmiddelalderlig udvidelse, nederst udvidelse i renæssancen. Ulla Moulvad del. 1987.

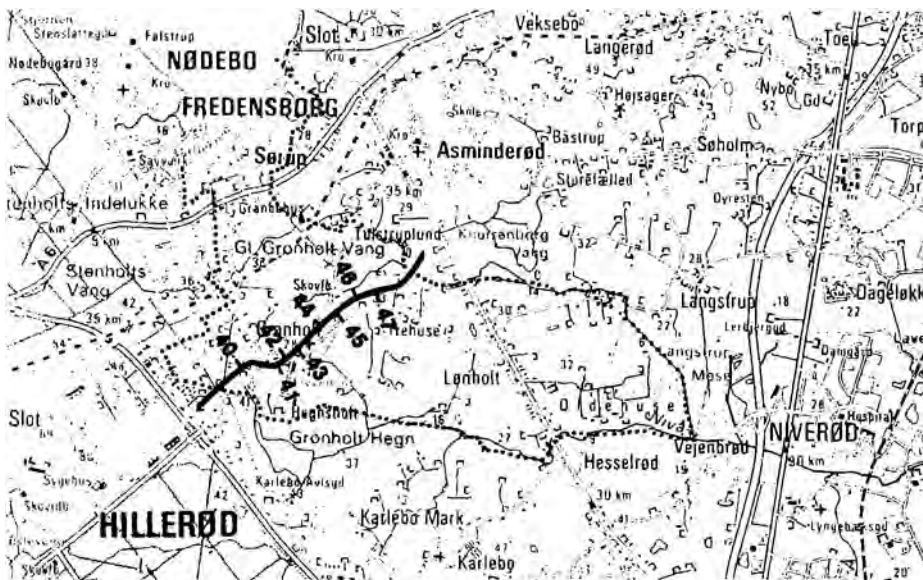
20. Slangerup. Resen's map from 1677, north downwards. Slangerup was situated by one of the few natural crossings through a large continuous area of lakes, rivers and bogs stretching to the Roskilde Fjord. The excavation of a large basilica built of calcareous tufa about 1100 and Saxo's narrative about king Erik Ejegod in his pilgrimage sending relics from Constantinople home to a church built in his native town, Slangerup, are of crucial significance when trying to understand the origin and development of the Danish towns. Did Slangerup, which is mentioned as a town around 1240, grow up as a market place situated at a road junction, as an »appendix« to a royal estate with a church, or was it only around 1170, when the church was conveyed to the monastic order of the Cistercians, that the »real town« emerged? To the left three phases of the town's development. Uppermost early medieval settlement; in the middle late-medieval extension; below Renaissance extension. Ulla Moulvad del. 1987.

Uggeløse sogn

Asminderød sogn

Grønholt sogn

Grønholt sogn

40. Grønholt Overdrev.

Rekognoscering: slaggeplet. Prøvegravning: ingen anlæg.

RAS 1983 Jens-Aage Pedersen/BA
RAS G 2002/83

42. Grønholt Overdrev.

Rekognoscering: flintplet.
FFF 1982 Jens-Aage Pedersen
RAS G 2002/83

BA

41. Grønholt Overdrev.

Rekognoscering: opløjede trækulsgruber.

RAS 1982 Jens-Aage Pedersen.
RAS G 2002/83

BA

43. Grønholt Overdrev.

Prøvegravning: gruber.
RAS 1983 Hans Chr. Vorting.
RAS G 2002/83

BA

Bo Hansen fot. 1987

Et 700-årigt teglværk

44. Grønholt, sb. 3.

En overpløjet teglovn giver sig næsten altid til kende ved store mængder knust tegl i markoverfladen. I Grønholt kom det derfor som en overraskelse, at man i middelalderen havde brændt tegl umiddelbart NV for byen på en dyrket mark hvor der aldrig var observeret rester af en sådan produktion. Ganske vist var plogen nu og da stødt på lidt tegl, men det kunne ikke undre, eftersom alle vidste, at den gamle præstegård NØ for kirken var revet ned og erstattet med en stor rødstensbygning i byens nordlige udkant.

Det var med tanke på denne tidligere bebyggelse, at en lille gruppe beboere og lokale amatørarkæologer holdt gravearbejderne under observation, da gasledningen i sommeren 1984 blev ført over markerne vest for Grønholt by. Ved afrensning af muldlaget i det brede tracé var der intet usædvanligt at se, men i den dybe grøft til gasrøret blev man opmærksom på, at gravemaskinen havde blotlagt en stump murværk, der stak ud af grøftens østlige side. En nøjere undersøgelse suppleret med et par små søgegrøfter gjorde det klart for finderne, at der måtte være tale om et middelalderligt anlæg, og man tilkaldte Gilleleje Museum og Nationalmuseet, som kunne bekræfte, at man var stødt på en middelalderlig teglovn. Da ovnen tilmed så ud til at være et meget velbevaret eksempel på en lidt usædvanlig ovntype med permanent fyringsanlæg, blev en undersøgelse imødeset med stor forventning.

Hovedstadsregionens Naturgasselskab skabte økonomisk mulighed for at foretage de nødvendige udgravninger, som blev omfattet med stor interesse og velvilje, der kom til udtryk gennem mange former for aktiv hjælp og støtte fra de kommunale myndigheder, den lokale historiske forening og ikke mindst fra byens beboere.

Ovnen var anlagt på en svag skrånning omtrent 50 m V for den nuværende præstegård. Den nedre del med fyringsanlægget var gravet ind i bakken, og gasledningen havde skåret sig skråt ind gennem fyrgraven – den plane arbejdsplads foran indfyringsåbningerne i ovnen

vestside. Det blottede murværk i ledningsgrøften var en del af en kort flankemur, der var opført vinkelret på ovenfrontens nordende for at forhindre en nedskridning af jordmasserne i gravens side. En tilsvarende mur, der afsluttede fyrgraven mod S, var ikke berørt af grøften. Ovnens seks indfyringsåbninger og målte 9,60 m i retning NS inklusive de ca. 80 cm tykke sidemure. Fra frontmuren i V til bagmurens østside var afstanden 4,90 m. Indvendig målte ovnen 8 m i bredden og 3 m i dybden.

Til belysning af Grønholt-ovnens konstruktion, hvor fyringsanlæg og ovnkammer er adskilt, skal den almindelige åbne teglovn omtales ganske kort. Denne ovntype, som har været i brug fra teglbrændingens introduktion i midten af 1100-årene til den afløstes af ringovnen i forrige århundrede, er i princippet en stor kvadratisk eller rektangulær kasse uden permanent overdækning muret op i en højde af 3-4 m. Nederst i forsiden findes et vekslende antal indfyringsåbninger alt efter ovnens størrelse. Bunden kan være plan eller forsynet med lave murede bænke mellem åbningerne og langs sidemurene, så der dannes en forsænket fyrkanal ud for hver åbning i hele ovnens dybde. De rå lersten har været opstabledt enten på bænkene eller på det plane gulv, men i begge tilfælde således, at der friholdtes en kanal ud for hver åbning til fyring mellem stenene. I højde med indfyringsåbningernes overside har man påbegyndt overdækningen af kanalerne ved gradvist at udkrage stenlagene over rummet nedenunder. Det har krævet stor erfaring og omhu at stable stenene, så man opnåede en ensartet brænding af den mange kubikmeter store stenmasse, og man har næppe kunnet undgå, at en del af de sten, der kom i direkte kontakt med flammerne måtte afskrives som fejlbrændinger.

I modsætning til denne ovntype, hvor fyrkanalerne skulle opføres påny efter hver brænding, havde ovnen i Grønholt et permanent fyrkammer, der var opbygget af en række tætstillede murede helstensbuer i tilslutning til hver af de seks indfyringsåbninger. Afstanden mellem de enkelte buer var 15 cm svarende til en halv sten. I disse sprækker var der til støtte for buerne og som skillevægge mellem kanalerne opført lave støttemure med et trekantet tværsnit, som det ses på fig. 41. Det vil sige, at hver indfyringsåbning førte ind til en tunnel med smalle sprækker i loftet, hvor igennem varmen kunne trænge op i ovnkammeret og for-

44:1. Grønholt. Teglovn set fra nord med Grønholt kirke i baggrunden. BAH fot. 1984.

44:1. Grønholt. The brick kiln seen from the north with Grønholt church in the background. BAH phot. 1984.

dele sig mellem stenene, som har været opstabledt på et gulv, der kan sammenlignes med en stor rist.

I forhold til den ovenfor omtalte åbne teglovn har brændingen i en ovn af denne konstruktion været meget skånsom, idet stenene ikke kom i direkte kontakt med brændsel og flammer. Varmefordelingen har utvivlsomt også været bedre, og oventypen må derfor have været velegnet til brænding af mere specielle produkter, som for eksempel tagsten og fliser, eller til glasering af sten. I Grønholt blev der dog ikke fundet andet end almindelige bygningssten i den ret store teglmængde, der blev gennemgået ved tømning af ovnens nordligste og sydligste fyrkanal. Stenformatet vekslede lidt på grund af forskellig hårdhedsgrad af brændingen. Formatet på en fuldbrændt, men ikke sintret sten lå omkring 26-27 × 13 × 8 cm.

Ovnen var hovedsagelig bygget af rå lersten opmuret i lermørtel. Kun i frontmurens ydre murskal og i fyrgravens to flankemure var der anvendt brændte sten. Blandt disse var der en del formsten med et afrundet hjørne, der formodentlig er fremstillet til dør- og vinduesindfatninger eller som profilled på gesimser og sokler. Stenene, der var placeret ganske tilfældigt i murværket, siger dog ikke noget om produkterne fra ovnen, da de må være tilført andetsteds fra i forbindelse med opførelsen.

Som tidligere nævnt var ovnens nedgravede fyrkammer bevaret, medens der intet stod tilbage af ovnkammeret, der må have rejst sig 3-4 m over jordoverfladen. Der var dog levnet en prøve på dette murværk, idet et parti på omkring en kvadratmeter af murens ydre skal af brændte sten var gledet ned i fyrgravens sydlige del.

Karakteren af dette murværk var ligesom i flankemurene og de bevarede partier af frontmuren et lidt uregelmæssigt munkeforbandt med løbere og bindere i samme skifte. Murværket imellem og over fyrkanalernes buer var ligeledes kendetegnet af uregelmæssigheder. Her var der undertiden anvendt rulskifter eller skifter af flækkede sten for at udjævne højdeforskelle, således at murkammerene over buerækkerne kunne føres op i samme plan og danne et jævnt gulv i ovnkammeret.

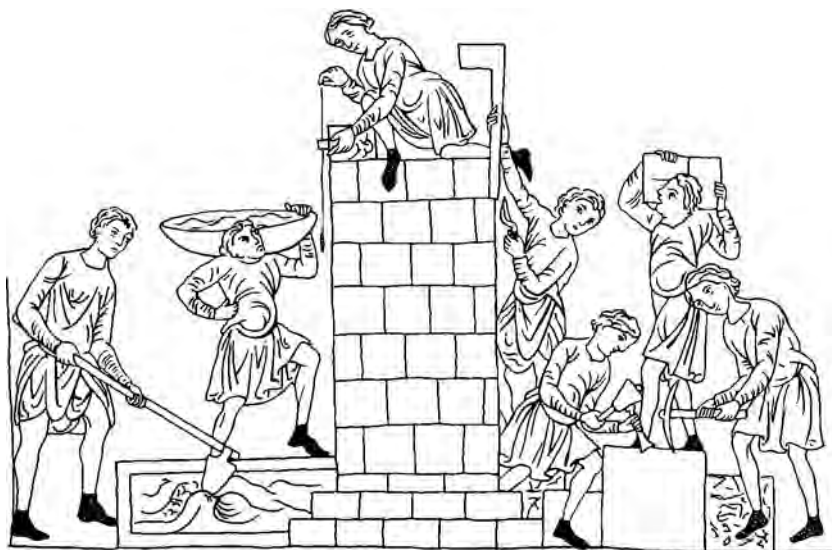
Fire af frontmurens seks indfyringsåbninger blev helt frilagt. Åbningerne, der var omkring 55 cm brede og 45-55 cm høje, var overdækket af små tøndehvæl, der mod facaden afsluttedes med to rundbuede halvstensstik over hinanden. Murtykkelsen var godt 90 cm svarende til tre hele sten inklusive fuger. Bunden i indfyringsåbninger og fyrkanaler var lagt af ubrændte sten – tilsyneladende som en sammenhængende flade, hvorpå frontmur og buekonstruktioner var bygget. Den yderste stenrække i denne

Middelalderligt stenbyggeri

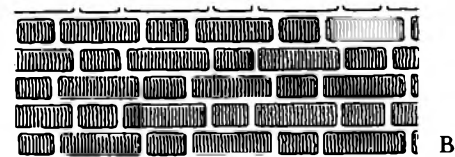
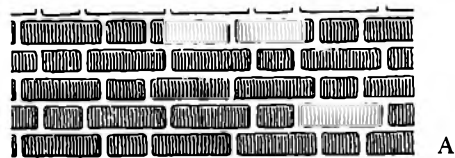
Engang i første halvdel af 1000-tallet lærte man i Danmark at anvende brændt kalk til mørtel som bindemiddel i murede bygninger. Det ældste murværk, som de skriftlige kilder nævner, er rejst i Roskilde, hvor Svend Estridsens mor lod den trækirke, hvori hendes ægtefælle var blevet dræbt (o. 1026), erstatte med en muret stenkirke. Bygningsstenene var her kildekalk, den bløde frådsten, der lod sig tildanne med det vante tømrerværktøj: sav og økse. Snart gik man dog ikke af vejen for den uforgængelige granit, der fandtes som istids vandreblokke næsten overalt i landet.

Midt i 1100-tallet vandt et nyt byggemateriale indpas på dansk område. I en indskrift indridset på en blyplade, som er fundet i Valdemar den Stores grav i Ringsted, fremhæves, at kongen »som den første af brændte tegl til hele rigets værn byggede den mur, der i folkemunde kaldes Dannevirke«. Det nye byggeemne, teglstenen, blev snart enerådende i det fornemmere byggeri, og teglovne må lejlighedsvis have været i gang i snart sagt hvert kirkesogn. Stenformatet var i reglen den store »munkesten« med gennemsnitsmål på 8-9×12-13×26-29 cm, men afvigelser til både større og mindre formater var hyppige.

Hvad murteknik angår, kunne tyndere teglstensmure (op til tre stens murtykkelse, 80-90 cm) være udført med gennemgående skifter (lag) af mursten, »fuld mur«. Ellers blev murene opført som »kassetur« med en ydre og indre skal om en støbt kerne af marksten, evt. teglbrokker og kalkmørtel. Teglsten blev henmuret i skifter, som alle indeholdt både »løbere« (sten med langsiden udad) og »bindere« eller »kopper« (sten med kortsiden udad). Det egentlige »munkeforbandt«, som sjældent ses konsekvent gennemført, havde to løbere for hver kop i alle skifter; i den senere middelalder, efter ca. 1300, optræder »polsk forbandt« med en løber for hver kop i alle skifter. I løbet af 1500-tallet (tidligst i Sønderjylland) går man over til at mure med vekslende skifter af lutter løbere eller kopper; fra dette »renæssanceforbandt« stammer det stadig foretrukne »krydsforbandt«, som forudsætter, at stenens længde er to gange bredden plus en fugetykkelse. Moderne danske teglsten måler 5,5×11×23 cm. JHe

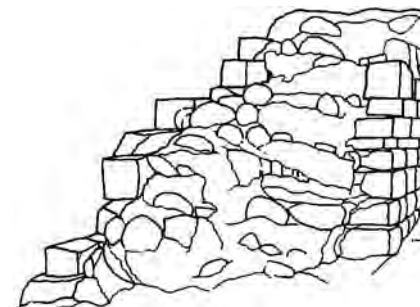

Litt.: Mackeprang 1944, 26-41; Danmarks Kirker 1963, 46-60.

Forskellige murforbandter: A. Munkeforbandt. B. Yngre munkeforbandt, »polsk« skiftegang. C. Moderne krydsforbandt. Efter Mackeprang 1944.

Different brick-bonds: A »Monk's bond« (2 stretchers, 1 header). B. Younger »Polish« monk's bond. C. Modern »cross-bond«. After Mackeprang 1944.

»Kassetur«. Eksemplet viser ruinen af Absalons ringmur fra hans borg, opført omkring 1167 ved København. Den ydre murskal (til venstre) er af fint tilhugne kridtstenskvadre. Mette Hertz del. 1979.

Double wall. The example shows the ruin of Bishop Absalon's curtain-wall of the castle which he founded at Copenhagen about 1167. The outer (left) wall-facing was constructed of neatly cut limestone ashlars. Mette Hertz del. 1979.

Byggeplads omkring 1180, fra håndskrift. Murere, håndlangere og stenhuggere i arbejde

Building operations about 1180, from a manuscript. Masons, helpers and stone-cutters at work.

English version p. 475

bundflade, der strakte sig 10-15 cm ud i fyrgraven, var dog brændt før anvendelsen ligesom stenene i det øvrige yvendige murværk, der har skullet modstå vind og vejr.

De to tømte fyrtunneler gav enestående muligheder for at iagttage den varmepåvirkning, som ovns oprindelig ubrændte sten havde været udsat for. Det var påfaldende, hvor lidt varmen havde ndvirket på indfyringsåbningerne og de forreste buer, der kun var rødbrændte i en halv til en hel stens dybde. Gradvist blev brændingen hårdere, og i den bageste del af ovnen var stenene gråbrændte med sintrede overflader. Det sidste var mest udtalt i bagmuren, der dog ikke var så medtaget, som det ofte ses i de åbne ovne, hvor stenene ud for kanalerne kan antage en slaggeagtig struktur eller være smeltet og flydt ned over murværket som en mørk, uregelmæssig glasurmasse.

Den kraftige varmepåvirkning af tegl-ovnenes bageste del er et gennemgående træk, der i brændningsteknisk henseende må hænge sammen med, at ovnkammeret i sig selv virker som en kolosal skorsten. De luftarter, der er opstået ved forgasning af brændet i indfyringen, suges bagud og opad i ovnen, hvor de antændes og afgiver varme til sten og murværk, inden de som vanddamp og kulveilt slipper ud af aftrækshullerne i det kompakte stenlag, der er udlagt som aflækning øverst i ovnen.

Det var karakteristisk for fyrkammerets konstruktion, at der intetsteds var forbandt mellem murværket i ovnfronten, buerne eller de ovenfor omtalte støtemure mellem fyrtunnelerne. Dette er utvivlsomt en vigtig detalje for ovns stabilitet, idet man undgår sprængninger og revnedannelser, når de enkelte elementer i murværket så at sige er uafhængige af hinanden under de ofte betydelige udvidelser og sammentrækninger, der sker ved ophedningen og den efterfølgende afkøling af ovnen.

Med en højde på 3-4 m har ovnen kunnet rumme 15-20.000 sten i hver brænding. Antager man, at der kunne gennemføres ti til femten brændinger på et år, har det været et anseligt antal sten, Grønholt-ovnen kunne levere. Meget tyder dog på, at ovnen har haft en forholdsvis kort levetid. Fyrkammeret stod bevaret i en sådan stand, at det stadig ville være fuldt funktionsdygtigt, selv efter at de tunge gravemaskiner under afrensning af muldlaget havde kørt direkte på ovngulvet, der ved udgravningens

44:2. Grønholt. Sydligste fyrtunnel set gennem indfyringsåbningen. BAH fot. 1984.

44:2. Grønholt. The southernmost stoking-channel seen through the flue-arch. BAH phot. 1984.

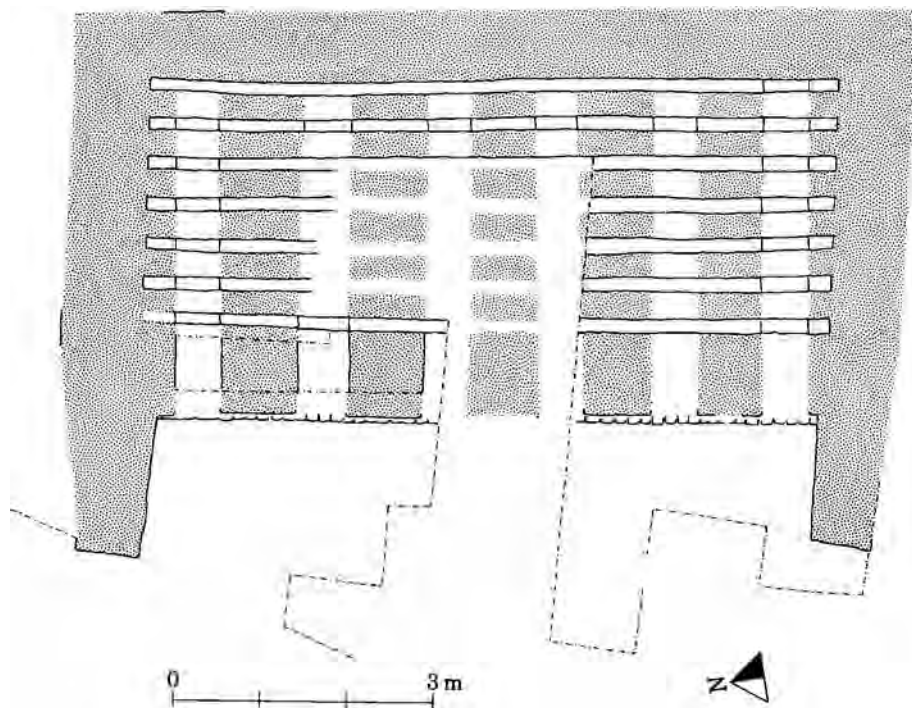
44:3. Grønholt. Oversigtsbillede af udgravningen set fra vest. BAH fot. 1984.

44:3. Grønholt. View of the excavation from the west. BAH phot. 1984.

begyndelse kun var dækket af et par cm lerfyld. Murværket i fyrkammeret var sine steder så hårdt brændt, at overfladen var sintret, men stenene var ikke brændt itu, og der var ikke spor efter murreparationer, som det ofte ses i tegl-ovne, der har været brugt i en længere periode. Hertil kom, at affaldsmængden omkring ovnen og i fyrgraven var yderst beskeden i sammenligning med omfanget af det teglaffald, der hyppigt forekommer på en teglovnstomt.

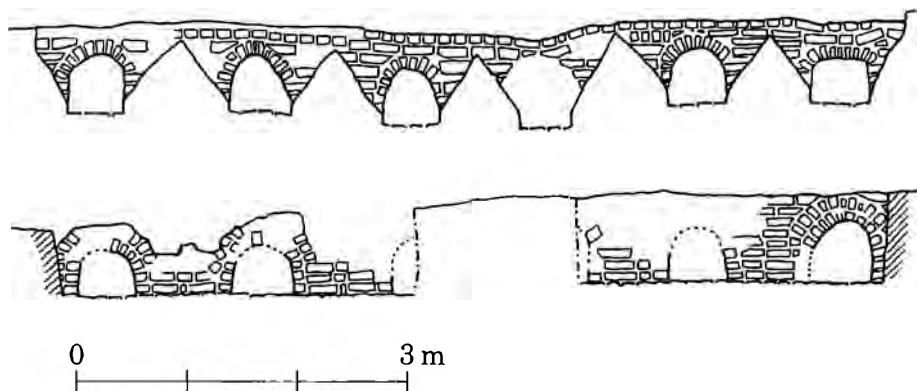
Der blev ikke under udgravningen gjort fund af potteskår, mønter eller andre småting, der kunne hjælpe til en tidsfæstelse af ovns funktionsperiode. Og da heller ikke selve produktionen af bygningssten i det normale middelalderlige stenformat gav nogen hjælp, måtte en datering bygge på resultaterne af naturvidenskabelige undersøgelser.

En prøve af teglsten, brændt in situ fra en af fyrtunnellernes buer, der blev udtaget til TL-datering (se side 101) på For-

44:4. Grønholt. Plan af teglovnen. Et tænkt vandret snit i buernes vederlagshøjde er markeret med raster. BAH del. 1984.

44:4. Grønholt. Plan of the kiln. An imaginary horizontal section at the level of the springing of the arches is shaded. BAH del. 1984.

44:5. Grønholt. Opstalter af frontmuren (nederst) og fyrkammerets østligste buerække (øverst). BAH del. 1984.

44:5. Grønholt. Elevations of the front-wall (below) and of the easternmost row of arches in the furnace chamber (above). BAH del. 1984.

søgsanlæg Risø, gav en datering til 1320 ± 50 år. To trækulsprøver, hvoraf den ene blev udtaget i fyrgraven og den anden i bunden af den sydligste indfyringsåbning, blev C 14-dateret (se side 316) til 1235-1260 og 1215 ± 50 år.

Ud fra de meget vide rammer disse

dateringer giver, vil det nok være vanskeligt at udpege mulige aftagere af produkterne fra Grønholt-ovnen. Af middelalderligt teglstensbyggeri i sognet findes kun det senmiddelalderlige kirketårn, der ikke blot falder uden for det relevante tidsrum, men som næppe hel-

ler er opført af sten, der er brændt i en ovntype som den i Grønholt. De sorte og meget hårdt brændte sten, der indgår som et dekorativt element i tårnets murværk, må sandsynligvis være brændt i den tidligere omtalte ovntype, hvor stene i fyrkanalen bliver udsat for en meget hård varmepåvirkning. En nærliggende mulighed kunne være kirkerne nabosognene Asminderød og Karlebo der begge har tilbygninger af teglster fra det 13. århundrede. Asminderød kirkes våbenhus og vinduesudvidelser i teg er fra begyndelsen af 1200-årene, og Karlebo er der i perioden 1225-75 foretaget tilbygning af tværskibe og udvidelse af koret. Begge steder synes de anvendte sten dog at være lidt mindre end dem, der kendes fra Grønholt, og i Karlebo indgår der tilmed i murværket mange sortbrændte kopper, der som ovenfor anført ikke kan forventes at stamme fra en ovn med separat fyrkammer. Så foreløbig må det erkendes, at der stadig er ubesvarede spørgsmål omkring Grønholt-ovnen, men den har givet et vægtigt bidrag til udforskning af den middelalderlige teglovn (GIM 3011; NM II 866/84).

NM II 1984

RAS G 2002/84-1

BAH

Litt.: B. A. Hansen 1984; 1985; V. Mej-dahl 1986.

45. Grønholt Vang.

Rekognoscering: stengruppe. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1983 Hans Chr. Vorting.

RAS G 2002/83

BA

46. Skovmosegård.

Rekognoscering: slagger. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1983 Hans Chr. Vorting.

RAS G 2002/83

BA

47. Skovmosegård.

Rekognoscering: flintafslag, ildskørneflint, brændte sten, skår, slagge. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1983 Hans Chr. Vorting.

RAS G 2002/83

BA

Hellebæk sogn

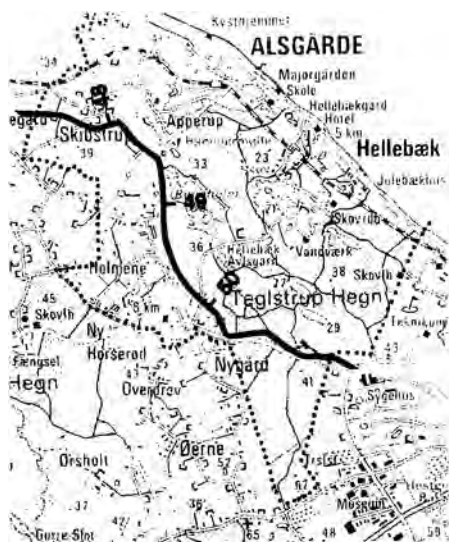
48. Skibstrup.

Rekognoscering: flintplet. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1982/83 Jens-Aage Pedersen/BA

RAS G 2001/83

BA

Hellebæk sogn

19. Bøgeholm Sø.

Prøvegravning: stensamling, muligvis negalitanlæg.

RAS 1983 BA

RAS G 2001/83 BA

50. Fuglefængerhuse.

Rekognoscering: trækulspletter.

FFF 1982 Jens-Aage Pedersen.

RAS G 2001/83 BA

Hornbæk sogn

51. Klosteris Hegn.

Prøvegravning: gruber.

RAS 1983

RAS G 2001/83 BA

52. Klosteris Hegn.

Rekognoscering: opløjede gruber. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1983

RAS G 2001/83 BA

53. Klosteris Hegn.

Prøvegravning: gruber.

RAS 1983

RAS G 2001/83 BA

54. Stenstrup.

Rekognoscering: flintplet. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1983

RAS G 2001/83 BA

55. Grønvang.

Rekognoscering: flintplet. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1983

RAS G 2001/83 BA

56. Stenstrup.

Prøvegravning: gruber.

RAS 1983

RAS G 2001/83 BA

57. Saunte.

Prøvegravning: tre gruber.

RAS 1983

RAS G 2001/83 BA

58. Nørregård Saunte, sb. 65.

Udgravning af huse og bopladsgruber på vestkanten af morænelersplateau oven for et vidtstrakt engareal. Spor af tagbærende stolper fra tre huse, opført let forskudt for hinanden med fælles længderetning SØ-NV, repræsenterer formentlig tre tætliggende faser. Afstanden mellem husenes sydøstligste og nordvestligste stolpepar var hhv. 12,23 m, 13,5 m og 14,5 m. Den største grube (1,2 m dyb, 3,9 m bred) rummede brandmærket materiale, måske fra rydning af en brandtomt: kværnsten, lerklining og keramik fra overgangen førromersk/romersk jernalder; TL-datering (se side 101) af brændt ler fra stolpehulsfyld til 10 f.Kr. ± 150 år (GIM 3001).

GIM 1983

RAS G 2001/83-1 CPM

Litt.: C. Paludan-Müller 1984.

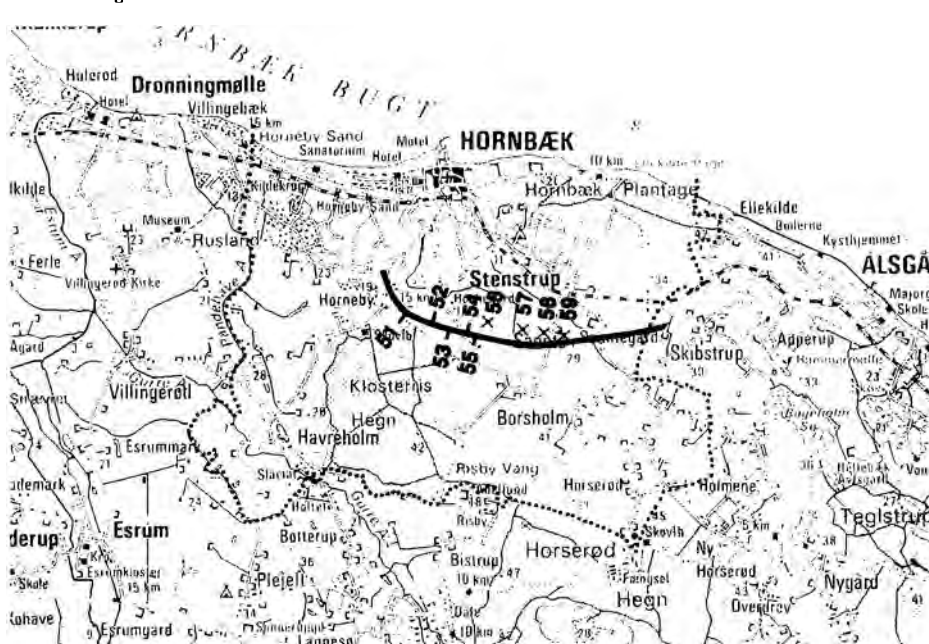
59. Nørregård.

Rekognoscering: flintplet.

RAS 1982 Jens-Aage Pedersen

RAS G 2001/83 BA

Hornbæk sogn

Humlebæk sogn

Humlebæk sogn

60. Nybogård.

Rekognoscering: bearbejdet flint. Prøvegravning: rester af kulturlag med bearbejdet flint og enkelte lerkarskår, yngre stenalder?

RAS 1983

RAS G 2002/83 HCV

61. Dageløkke.

Prøvegravning: gruber.

RAS 1983 Jens-Aage Pedersen

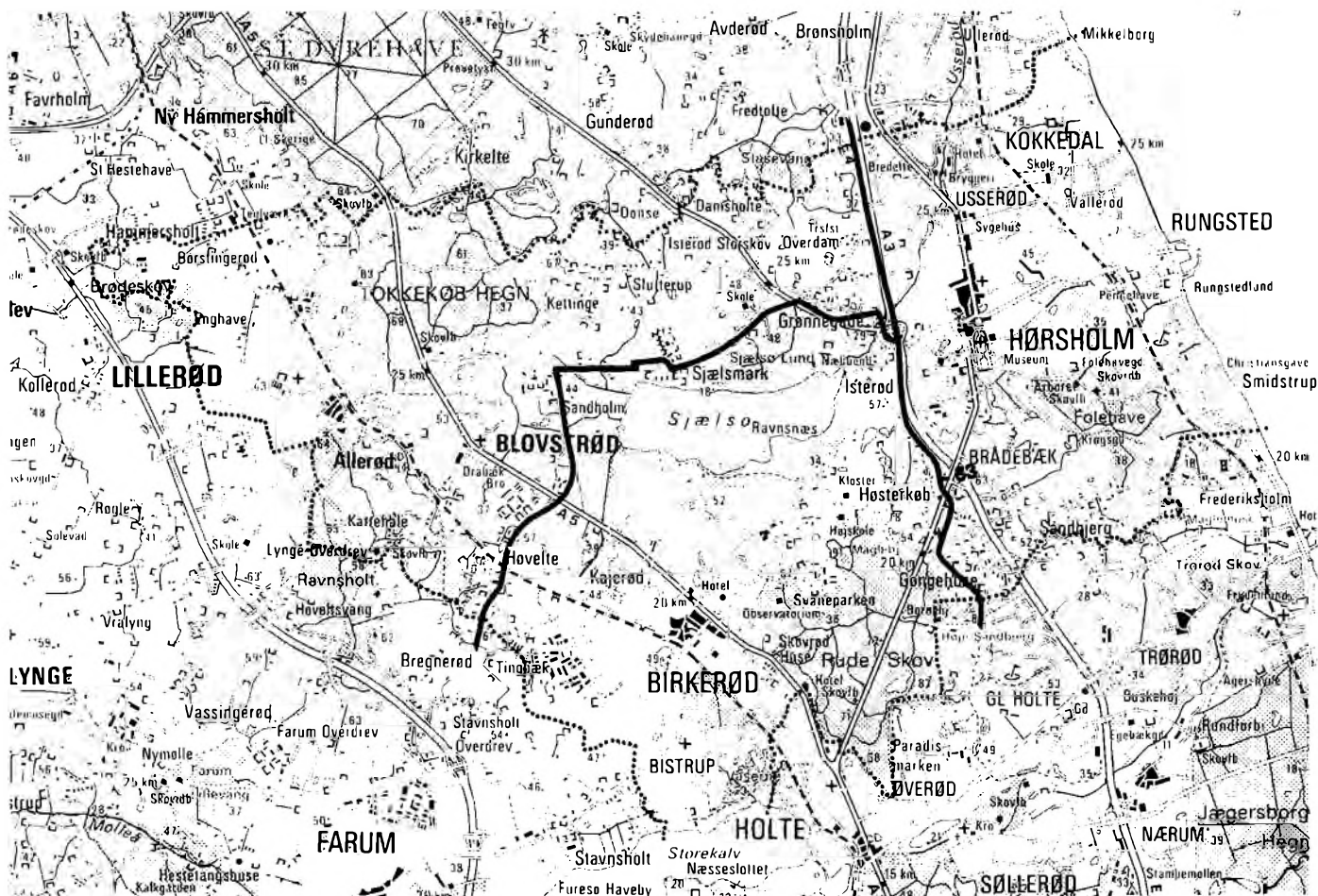
RAS G 2001/83 BA

62. Dageløkke.

Rekognoscering: flintplet. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1983 Jens-Aage Pedersen

RAS G 2001/83 BA

Hørsholm sogn

Hørsholm sogn

63. Friheden.

Prøvegravning: kogegruber, trækulsplet samt stenlægning.

FFF 1982

RAS G 2023/84

BA

66. Kregme. Udsnit af kort over landsbyens jorder udfærdiget i forbindelse med udskiftningen i 1793. Nord er til venstre. Naturgasledningens placering er vist løbende gennem landsbyens sydlige del. Matrikelarkivet.

66. Kregme. Section of plan of the village land, drawn up in connection with the land reform of 1793. North is to the left. The path of the natural gas pipes is marked running through the southern part of the village. The Land Registry Office.

Karlebo sogn

64. Niverød.

Rekognoscering: flintplet. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1983 Jens-Aage Pedersen

RAS G 2001/83

BA

Kregme sogn

65. Kregme.

Prøvegravning: grubeforekomst. Yngre bronzealder.

RAS 1985 Jens-Aage Pedersen

RAS G 2005/83

BA

66. Kregme landsby.

Før udskiftningen lå to firlængede gårde, hvor naturgastracéet i 1984 blev stukket. Prøvegravningen viste, at et

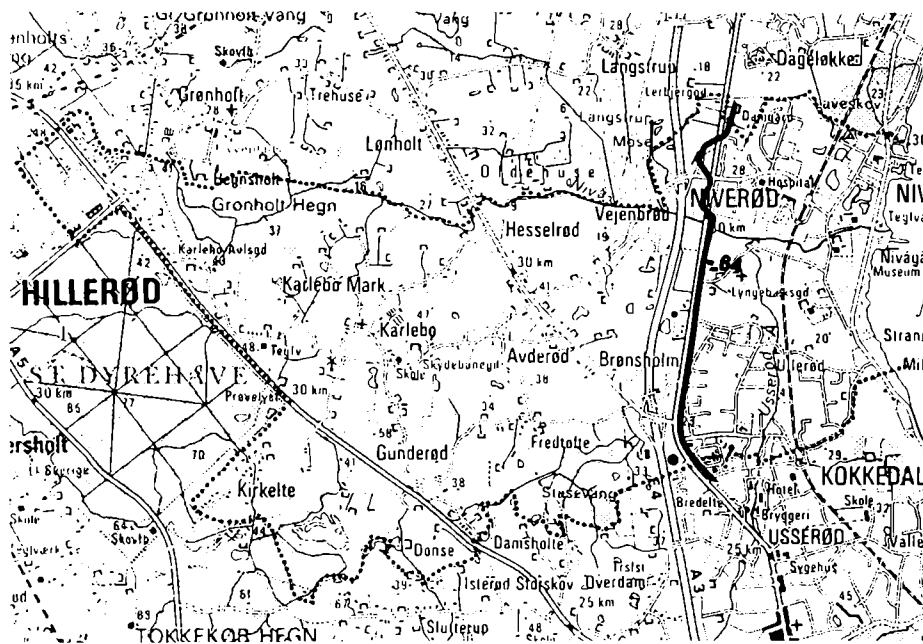
ivert spor efter gårdene er forsvundet efter 200 års dyrkning. Det negative resultat er for det videre arbejde med anægsspor fra middelalderens landsbyer ikke så negativt endda. Resultatet er en rørik i det samlede billede, vi i disse år forsøger at tilvejebringe for mere målrettet at foretage de »rigtige« arkæologiske undersøgelser. Erfaringerne med aføgning af steder, hvor gårde er forsvundet ved udskiftningen omkr. 1800 eller senere har foreløbig ikke bragt nogen endelig løsning. I f.eks. Hejninge på Sjælland og Åstrup på Fyn var bevaret stæde sydsten, brolægninger, ildsteder n.v., selv om stedet med gårdtomterne nænge havde været under dyrkning. Undersøgelserne i Vridsløsemagle, Brøndbyvester, Smørumovre og nu også i Kregme har derimod ikke bragt bosættelsespor for dagen.

De forskelligartede bevaringsforhold på gårdtomterne understreges af situationen i Kregme. Undersøgelsen i 1984 lækkede et areal Ø for den stadig eksisterende gård Birkely (nu museums gård). V for samme gård er på dyrket mark konstateret intakte brolægninger n.v. Øjensynlig spiller terrænforholdene en rolle. Har gården ligget højt, er omten ved dyrkningen år for år blevet jernet. Har den ligget lavt, er den dermod blevet »beskyttet« af tilført pløjeguld. Men heller ikke denne forklaring er fuldt dækkende. En anden løsning kan være, at de forsvundne gårdtomter er resterne af gårde, som kun har ligget på stedet i få hundrede år og dermed ikke har haft lejlighed til at afsætte særligt kraftige kulturlag.

Endelig er det muligt, at det engang – når mange gårdtomter fra middelalder og renæssance er blevet prøvegravet – viser sig, at der slet ikke er noget mønster i bevaringsforholdene. At man nogle gange fandt det fornødent med en grundig oprydning, når gården blev taget ned, mens det andre gange var uden betydning.

JIM/NM II 1984
RAS G 2005/83

NE

Karlebo sogn

Kregme og Ølsted sogne

Ølsted sogn

67. Fladbogård.

Rekognoscering: boplads. Jernalder og ældre middelalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1985 Jens-Aage Pedersen
RAS G 2005/83

BA

68. Ølsted.

Rekognoscering: flintplet. Muligvis yngre stenalder.

RAS 1985 Jens-Aage Pedersen
RAS G 2005/83

BA

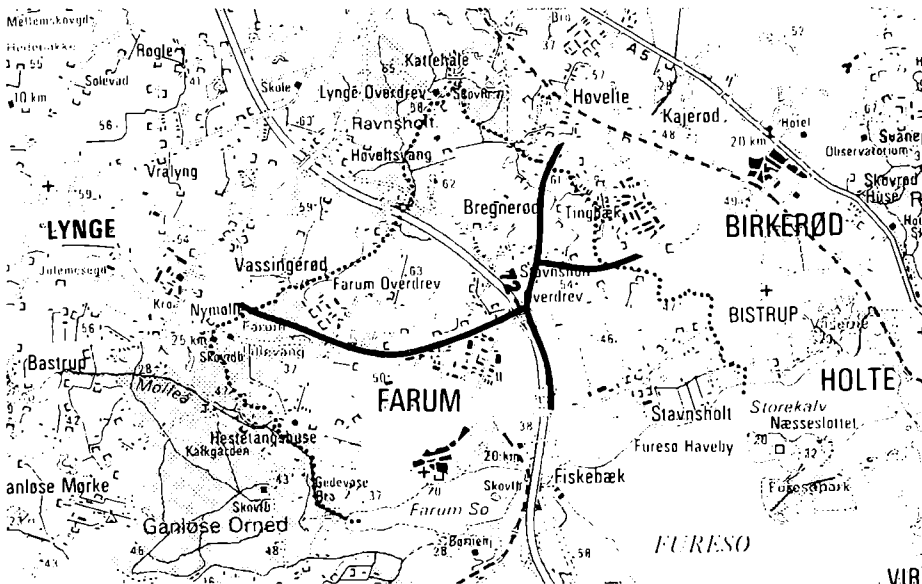
69. Store Havelse.

Prøvegravning: grubekompleks, yngre bronzealder/ældre jernalder.

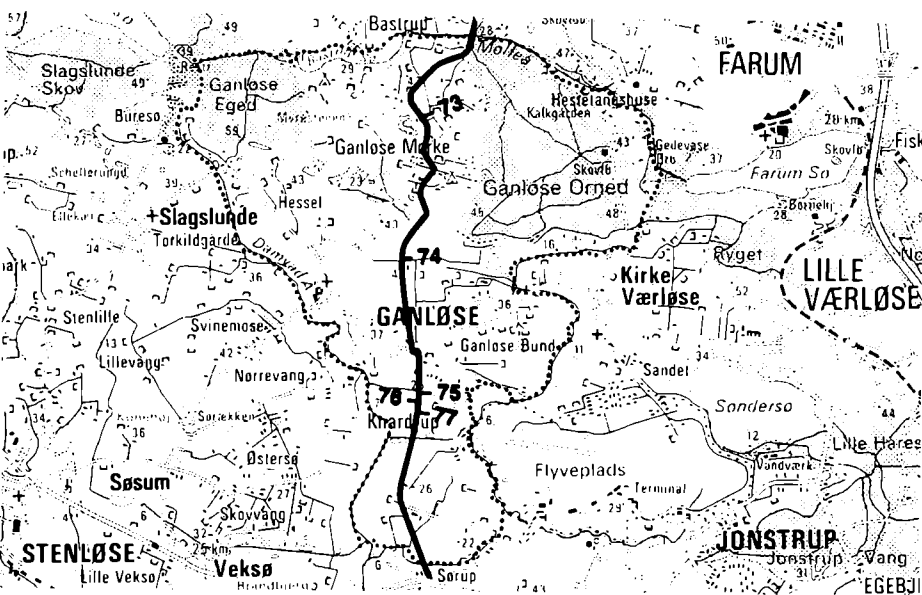
RAS 1985, Jens-Aage Pedersen
RAS G 2005/83

BA

En omrejsende håndværker fra bronzealderen

Farum sogn

Ganløse sogn

70. Ølsted.

Rekognoscering: flintplet, jernalder.
 Prøvegravning: ingen anlægsspor.
 RAS 1985 Jens Aage-Pedersen
 RAS G 2005/83 BA

71. Ølsted.

Rekognoscering: flintplet, bronzealder.
 Prøvegravning: ingen anlægsspor.
 RAS 1985 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 2005/83 BA

Farum sogn

72. Stenvadsbakke.

Prøvegravning: fire gruber med lerklining. Muligvis jernalder.
 RAS 1983 Jens-Aage Pedersen.
 RAS G 2004/83 BA

Ganløse sogn

73. Ganløse

Mulig høj. Prøvegravning: ingen anlæg.
 RAS 1983
 RAS G 1005/83 BA

74. Ganløse Mosevej, sb. 86.

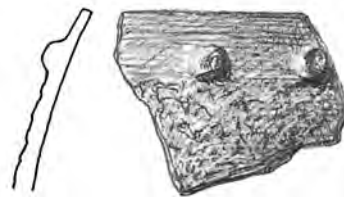
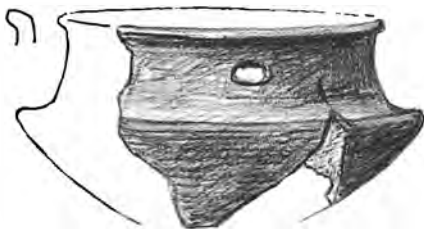
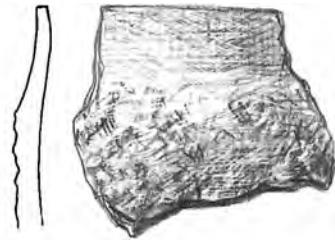
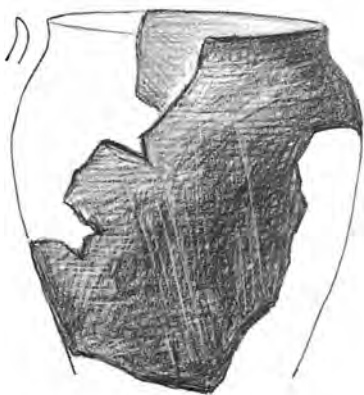
På en markant bakke øst for Ganløse blev undersøgt et udsnit af en større bosættelsesflade. Pladsen var overset ved rekognosceringen, men påvist af lokale amatører i det åbnede gastracé. På grund af den sene erkendelse måtte arbejdsarealet reduceres væsentligt, og et flertal objekter blev kun undersøgt flygtigt. Der konstateredes et par gruber og et større antal stolpehuller fra en tidligere partielt undersøgt romertids boplad samt et stort antal, oftest ganske fundrige gruber fra den østlige periferi af en større bosættelse fra yngre bronzealder. Den største af disse var 6x4 m stor og 1 m dyb. Fylden heri var opdelt i et bundlag af lermuld og et toplag med brandspor i form af trækul, rødbrændt ler og brændte sten. I begge lag fandtes typiske bopladsaffald fra yngre bronzealder i form af ca. 900 skår og ca. 250 stykker bearbejdet flint, herunder 29 skraber og 10 flækkesegle. Da bronzealderflinten endnu savner en tilbunds gående behandling, kan der stadig konstateres »nye« typer, i dette tilfælde to skiveøkser, der ikke kan forveksles med former fra ældre eller yngre stenalder. Mer størst interesse knytter sig til toplaget rigelige indhold af støberiaffald, omfattet digler, gydetragte og former, mer også sjældenheder som en blæsebælgstuds og en hvæssesten til afretning af støbegrater, ifølge slidsporene bl.a. på skivehovednåle. Af bronze fandtes kun en spildt dråbe, en støbeknold og en fejlstøbt skivehovednål af tidlig type, der daterer fundet til overgangen mellem perioderne IV og V i god harmoni med såvel keramik som de i formene støbte typer. Fire gruber i nærheden indeholdt ligeledes støberiaffald og sædvanligt bopladsaffald. De ikke helt få skår af sikke udviste en indre, gråhvid belægning; en kemisk analyse heraf bør kunne afgøre om også disse skal betragtes som støberirekvisitter.

Da formene, traditionen tro, var fremstillet af en yderst porøs, stærkt magre lermasse, var det en vanskelig opgave at

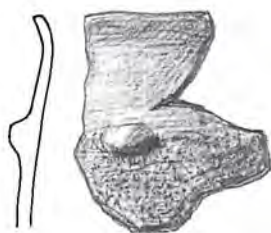
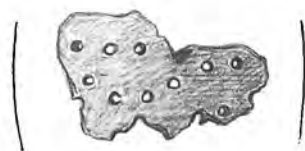
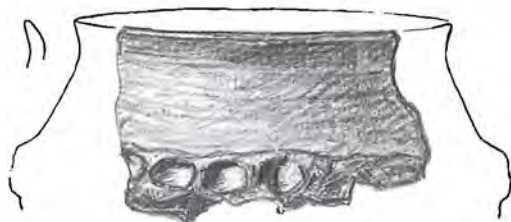

74:1. Ganløse Mosevej. Keramikken viser et ganske varieret formforråd, 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

74:1. Ganløse Mosevej. There are several different forms of pottery represented. Late Bronze Age, 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

74:1 fortsat
74:1 continued

fremdrage dem af den tunge lerede muld, og forsøg på at udvaske stykkerne medførte ofte, at de opløstes på stedet. Materialet er derfor stærkt fragmenteret, og det er kun en begrænset del af de ca. 500 fragmenter, der oplyser om de deri støbte genstande.

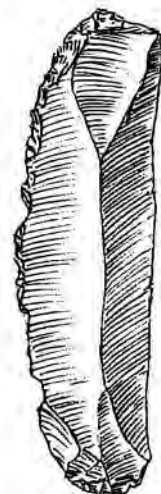
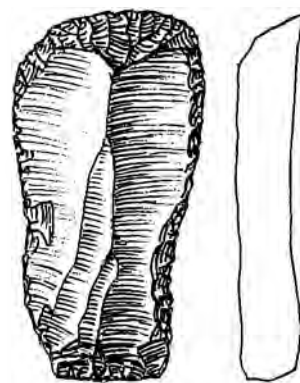
Støberens repertoire har omfattet våben i form af spyd, men måske også dolke og sværd, samt smykker i form af nåle, smalle armbånd, riflede manchetter, trinde og glatte arm- eller halsringe samt riflede halsringe med trinde endestykker. Se side 372.

Der er anvendt såvel ægte som uægte (engangs-)forme. Typisk for formene er den velkendte tagformede profil med eller uden fingervridninger på ryggen, og den traditionelle lagdeling af lermassen med en støbeflade af fint slemmet ler er standard. Tit forekommer på de ægte forme de spinkle, langsgående kanaler, der oftest opfattes som lejer for styrepinde ved samling af leddelte forme, men som snarere er udluftningskanaler for støbegasser. De optræder nemlig også på

krumme forme, gjort i ét stykke, idet de oftest føres ud gennem formenes endestykker. Diglerne er ligeledes af almindeligt kendte typer, repræsenteret ved såvel bladformede stykker uden tud som andre, uspecificerede, med bred, U-formet hældetud.

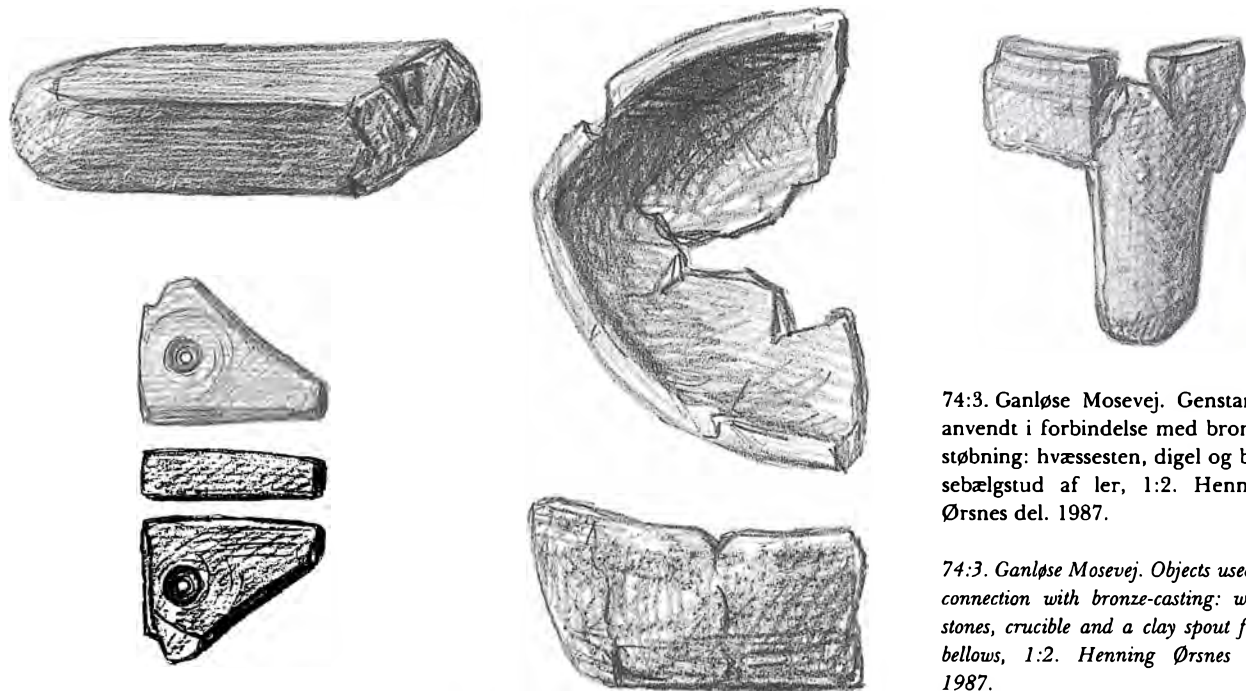
Gydetragtene er ganske små og koniske, med stærkt udfaldende vægge og uden hals. Den eneste fundne blæsebælgstud var udformet som et konisk rør, hvis nakke viste tydelige spor af den besnrøring, der havde fastholdt bælgen på tudens yderside.

Fragmenteringsgraden for formene var som nævnt stor, og på trods af tilstedeværelsen af op mod 500 formfragmenter kan der med sikkerhed kun dokumenteres en god halv snes individuelle støbninger; men som det fremgår af en afvigende brændingsgrad for et antal fragmenter af ægte forme til riflede halsringe, har mindst én sådan form været anvendt flere gange. Et antal støbninger på mellem en halv og en hel snes er i god harmoni med antallet af digler, hvoraf ti

74:2. Ganløse Mosevej. Flintredskaber, 1:2 Henning Ørsnes del. 1987.

74:2. Ganløse Mosevej. Flint tools, 1:2. Henning Ørsnes del. 1987.

74:3. Ganløse Mosevej. Genstande anvendt i forbindelse med bronze-støbning: hvæssesten, digel og blæsebælgstud af ler, 1:2. Henning Ørsnes del. 1987.

74:3. Ganløse Mosevej. Objects used in connection with bronze-casting: whetstones, crucible and a clay spout from bellows, 1:2. Henning Ørsnes del. 1987.

tykker er minimum; men hertil skal egges to tilfælde, hvor skår af almindelige lerkar har fungeret som reserveigler.

Denne betragtning viser, at støbeaktiviteten reelt har været yderst begrænset, mens materialets lejringsforhold antyder en tidsmæssig snæver aktivitet. Også de klassiske støbefund som Haag og 'indblæs samt de noget talrigere svenke med Skälby i spidsen kan reelt kun vise et behersket antal individuelle støbninger og kan derfor ikke tages til rdtægt for stationære støberier. Fælles for de store støbefund, herunder Ganløse Mosevej, er dels opblandingen med ædvanligt bopladsaffald, dels det forhold, at formene altid er af ler og enten simple, ukomplicerede genstande eller til så store genstande (sværdklinger), at transport af formene er umulig. Formene til de mere komplicerede støbnin-ger som økser, kornsegle m.v. er oftest af læbersten og optræder altid uden for disse fund, af og til nedlagt som depoter ned fundet fra Vr. Doense som det for-temste.

Ganløse Mosevej-fundet er således ned til at understrege billedet af bronze-tøbereren som en rejsende håndværker, der fra sted til sted har medbragt en kollektion af stenforme til mere komplicerede arbejder, mens simple sager er støbt i lerforme, fremstillet hos kunden

og efterladt sammesteds efter endt arbejde (NM I 6396/86).

RAS 1984

RAS G 1005/84-6

JaaP

74:4. Ganløse Mosevej. Bronzenål og støbe-knold, 1:1. Lennart Larsen fot. 1987.

74:4. Ganløse Mosevej. Bronze pin and casting-knob, 1:1. Lennart Larsen phot. 1987.

75. Søgård.

Rekognoscering: brændt flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Nedlægningskontrol: kogegruber (GIM 3065).

RAS 1983

RAS G 1005/83

BA

76. Knardrup.

Mulig høj. Prøvegravning: ingen anlæg.

RAS 1983

RAS G 1005/83

BA

77. Knardrupgård.

Prøvegravning: gruber med keramik. Yngre bronzealder.

RAS 1983

RAS G 1005/83

BA

Stenløse sogn

78. Stenløse.

Prøvegravning: kogegrube.

RAS 1983

RAS G 2005/83

BA

Veksø sogn

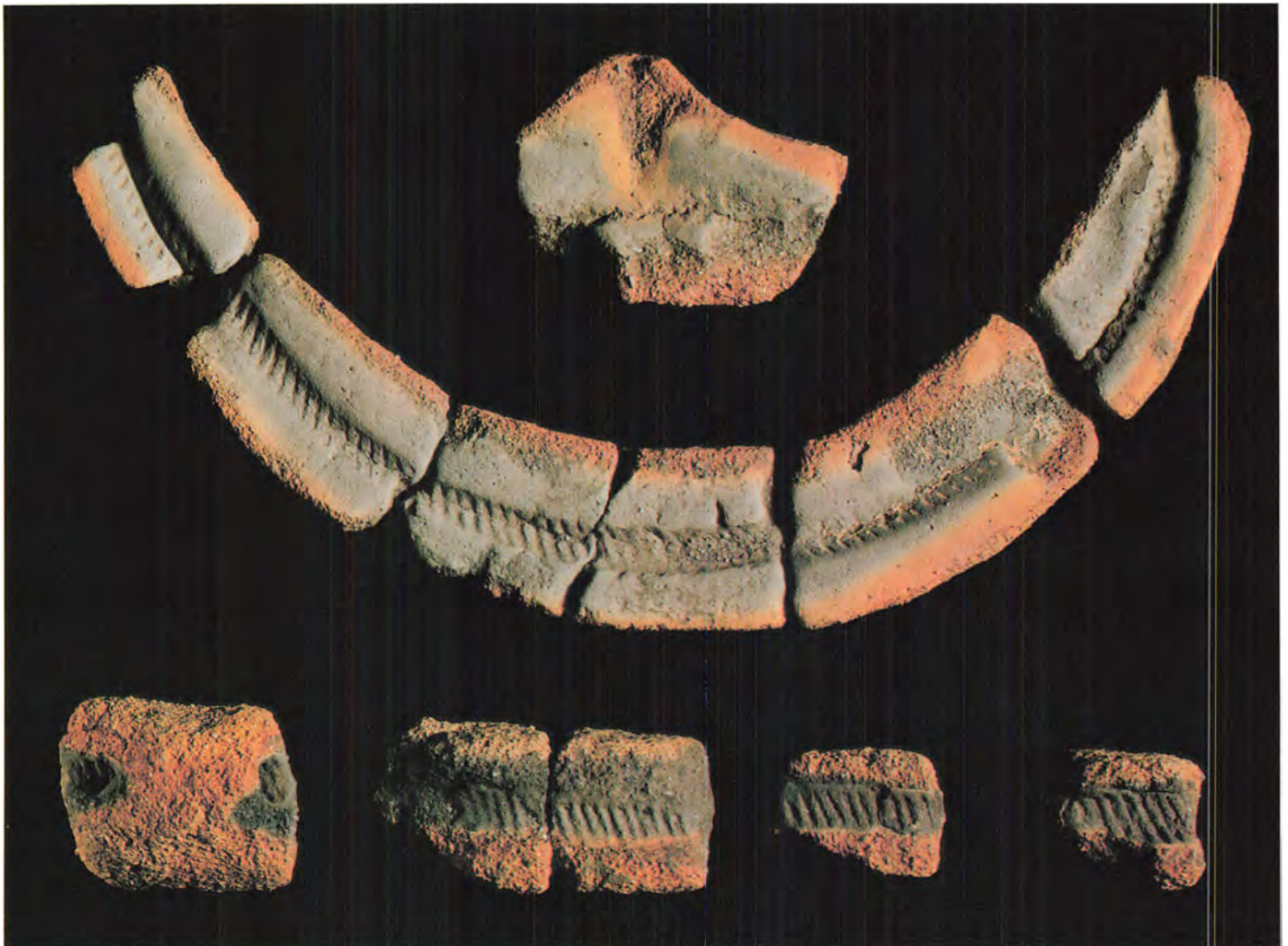
79. Stenløse.

Rekognoscering: flintplet. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1983

RAS G 2005/83

BA

74:5. Ganløse Mosevej. Støbeforme af ler til fremstilling af ringe, 3:4. Lennart Larsen fot. 1987.

74:5. Ganløse Mosevej. Moulds of clay for the production of bronze rings, 3:4. Lennart Larsen phot. 1987.

80. Stenløse.
 Rekognoscering: flintplet.
 FFF 1982
 RAS G 2005/83

B/

81. Brandbjerg.
 Rekognoscering: flintplet. Prøvegravning; ingen anlægsspor.
 RAS 1983
 RAS G 2005/83

B/

Ølstykke sogn

82. Gl. Ølstykke.
 Rekognoscering: flintplet.
 FFF 1982
 RAS G 2003/83

B/

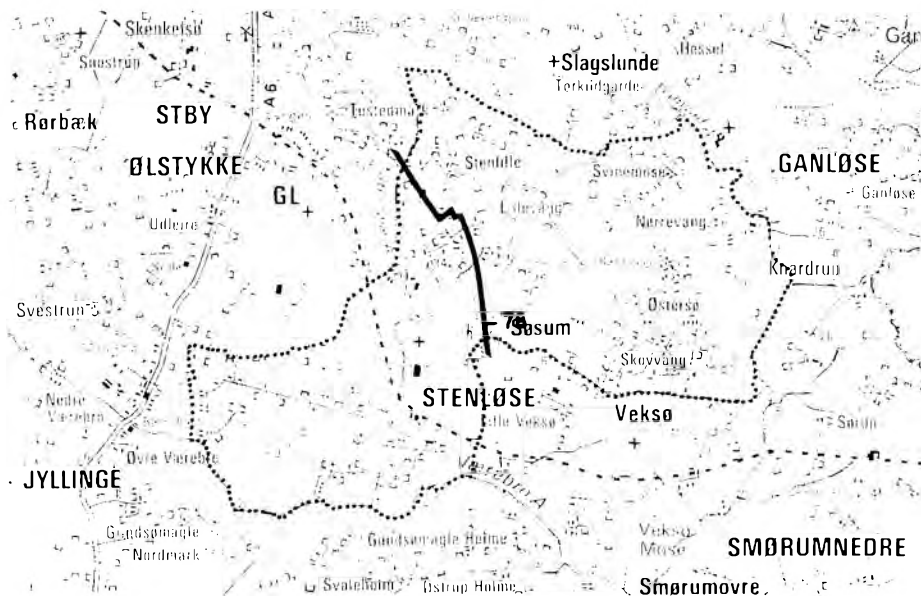
83. Gl. Ølstykke.
 Rekognoscering: flintplet.
 FFF 1982
 RAS G 2003/83

B/

84. Gl. Ølstykke.
 Rekognoscering: lille flintplet.
 FFF 1982
 RAS G 2003/83

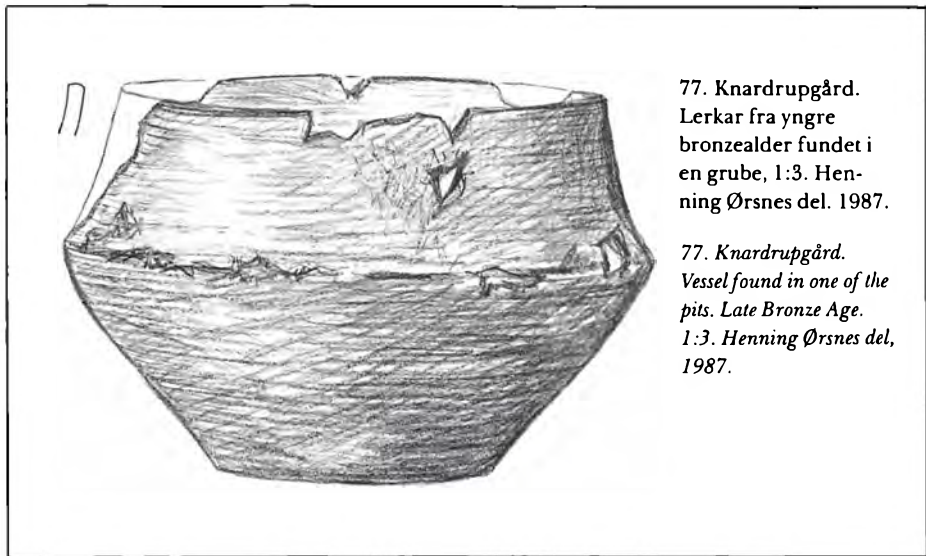
B/

Stenløse sogn

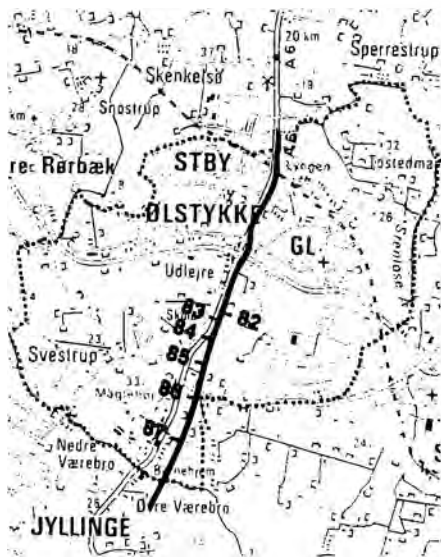

eksø sogn

77. Knardrupgård.
Lerkar fra yngre
bronzealder fundet i
en grube, 1:3. Hen-
ning Ørsnes del. 1987.

77. Knardrupgård.
Vessel found in one of the
pits. Late Bronze Age.
1:3. Henning Ørsnes del,
1987.

Ølstykke sogn

5. Holmegård.
Prøvegravning: flintplet. Prøvegrav-
ning: ingen anlægsspor.
LAS 1983 Jens-Aage Pedersen
LAS G 2003/83 BA

6. Gl. Ølstykke.
Tekognoscering: flintplet. Prøvegrav-
ning: ingen anlægsspor.
LAS 1983 Jens-Aage Pedersen
LAS G 2003/83 BA

7. Gl. Ølstykke.
Tekognoscering: flintplet. Prøvegrav-
ning: ingen anlægsspor.
LAS 1983 Jens-Aage Pedersen
LAS G 2003/83 BA

Bo Hansen fot. 1987.

KØBENHAVNS AMT

Højelse sogn

88. Vittenbjerggård, sb. 26.

Prøvegravning: bopladsspor af uvis datering.

RAS 1984

RAS G 2017/83

BA

89. Grønnevang, sb. 27.

Prøvegravning: kogegruber. Yngre bronzealder/ældre jernalder.

RAS 1984

RAS G 2017/83

BA

90. Brunnebjerg, sb. 23.

Udgravning af huse og en grav beliggende på et næs omgivet af fugtige, lavreliggende områder mod S og N. Der undersøgtes to Ø-V orienterede hustomter, den ene med størstedelen af væghullerne bevaret, den anden kun med huller efter tagbærende stolper. Længden på det bedst bevarede hus var 22 m og bredden 7,20 m. Der var fem sæt tagbærende stolper i begge huse med en indbyrdes afstand på ca. 4 m. De to huse afløser formodentlig hinanden.

Foruden endnu et lille hus, der tegnedes sig med fire stolpehuller fandtes to udaterede brandgrave med brændte knogler. I den østlige del af feltet fandtes en N-S orienteret jordfæstegrav, der gik hen over et hul efter en tagbærende stolpe. I graven fremkom der ganske svage spor af kisten i østsiden, men ingen spor af liget. I gravens sydende fandtes to lerkar, i midten 16 perler, fire af rav, resten af glas. Graven kan dateres til yngre romersk/ældre germansk jernalder. Husene kan ikke dateres, dog er det ene hus ældre end jordfæstegraven. En af gruberne indeholdt lidt keramik, der kan dateres til yngre bronzealder (KØM 1080).

tes en N-S orienteret jordfæstegrav, der gik hen over et hul efter en tagbærende stolpe. I graven fremkom der ganske svage spor af kisten i østsiden, men ingen spor af liget. I gravens sydende fandtes to lerkar, i midten 16 perler, fire af rav, resten af glas. Graven kan dateres til yngre romersk/ældre germansk jernalder. Husene kan ikke dateres, dog er det ene hus ældre end jordfæstegraven. En af gruberne indeholdt lidt keramik, der kan dateres til yngre bronzealder (KØM 1080).

KØM 1984

RAS G 2017/83-1

SÅT

91. Vibetjørnsgrård.

Rekognoscering: ildskørnede sten samt keramik. Jernalder. Ingen anlægsspor.

FFF 1982 Jens Aage-Pedersen

RAS G 1004/83

BA

92. Store Salby.

Prøvegravning: en trækulsplet samt en flækkeskraber.

RAS 1984

RAS G 2009/83

BA

93. Vibetjørnsgrård.

Rekognoscering: en flintplet. Yngre stenalder.

90:1. Brunnebjerg. Lerkar fra jordfæstegrav 3-400-tallet, 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

90:1. Brunnebjerg. Bottle-shaped beaker from inhumation grave, 4th-5th cent. A.D., 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

FFF 1981 Jens Aage-Pedersen

RAS G 1004/83

B/

94. Vibetjørnsgrård.

Rekognoscering: flint og keramik.

FFF 1981 Jens Aage Pedersen

RAS G 1004/84

B/

95. Godtbogård N.

Udgravning: stolpehuller og en del gruber med knogler, flint og keramik fra sen førromersk/ældre romersk jernalder (KØM j. 1027).

KØM 1983

RAS G 1004/83

PS/

96. Store Salby.

Rekognoscering: lidt flint og keramik.

FFF 1981 Jens Aage Pedersen

RAS G 1004/83

B/

97. Højelse.

Prøvegravning: gruber.

FFF 1982 Jens Aage Pedersen

RAS G 1004/83

B/

98. Banbjerggård.

På baggrund af lodsejeroplysning om kogegruber og perler prøvegravedes. Ingen anlægsspor.

FFF 1982 Jens Aage Pedersen.

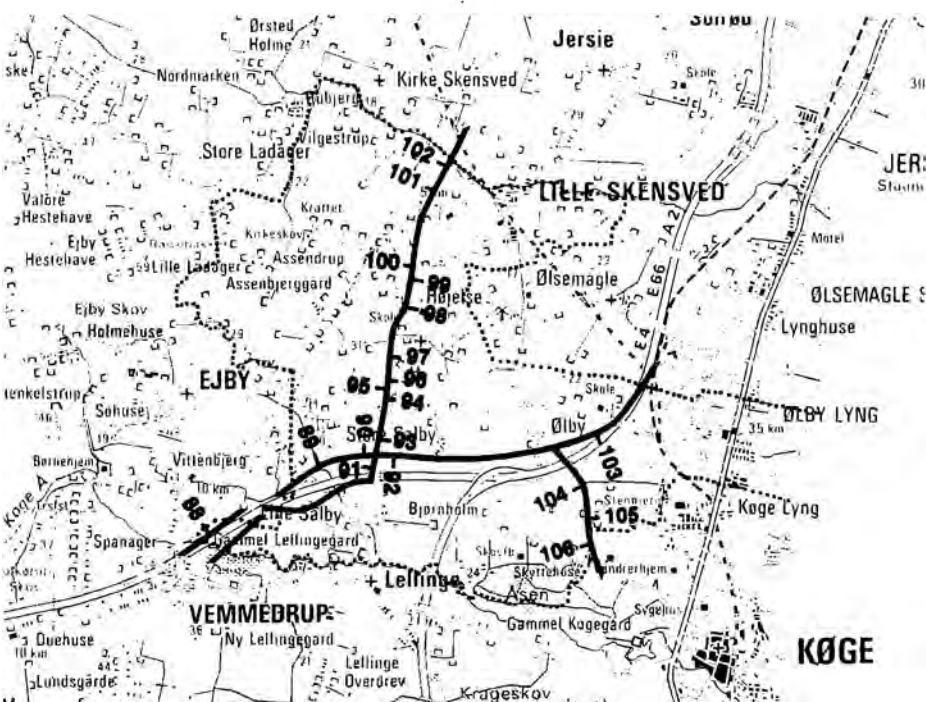
RAS G 1004/83

BA

99. Baunebjerg, sb. 25.

Udgravning af bopladsspor beliggende på østsiden af en mindre bakke. I de 1260 m² store felt var der få stolpehulle-

Højelse sogn

g en del gruber. Der kunne erkendes et lille hus med to sæt tagbærende stolper. Fundmaterialet bestod af tre små sidekåre og få grove flintafslag, der ikke kunne dateres. Hen over feltet strakte pørene sig efter en nyere vej (KØM 015).

KØM 1983

RAS G 1004/83-6

SÅT

00. Højelse.

tekognoscering: en flintplet med lidt keramik. Prøvegravning: ingen anlægspor.

FF 1982 Jens-Aage Pedersen.

RAS G 1004/83

BA

01. Ll. Skensved, sb. 24.

Prøvegravning: spor af et hus. Ældre ernalder.

FF 1982 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1004/83

BA

02. Åvadgård.

Undersøgelse af bopladsspor beliggende på et næs, der strækker sig ud i Skensved dal i østlig retning. Der blev undersøgt alt 2400 m² med talrige stolpehuller og gruber. Gennem store dele af feltet kunne der iagttages en 54 m lang dobbelt-række af stolpehuller med 3-3,5 m's afstand, formodentlig fra et hegn.

I feltets nordlige del fandtes et lille hus kendetegnet ved fire stolpehuller. I nærheden af gruberne fremkom der en del keramik, knogler, flintafslag, knusesten, brændte lerklumper og enkelte flintredkaber. Keramikken kan dateres til yngre bronzealder, periode IV-VI (KØM 014).

KØM 1983

RAS G 1004/83-2

SÅT

103. Enstoftegård, sb. 29.

Prøvegravning: lertagningsgruber, formentlig fra yngre bronzealder.

RAS 1984

RAS G 2009/83

BA

104. Ellebækgård 1, sb. 28.

Prøvegravning: et stolpehul og en grube med flint, keramik og knogler. Ældre ernalder.

RAS 1984

RAS G 2018/83

BA

105. Ellebækgård 2.

Prøvegravning: rester af gruber.

RAS 1984

RAS G 2018/83

BA

Køge sogn

90:2. Brunnebjerg. Glas- og ravperler fra jordfæstegraven, 2:1. Lennart Larsen fot. 1987.

90:2. Brunnebjerg. Glass- and amber beads from the inhumation grave, 2:1. Lennart Larsen phot. 1987.

106. Skovgård, sb. 30.

Prøvegravning: trækulspletter, koge-gruber og stolpehuller.

RAS 1984

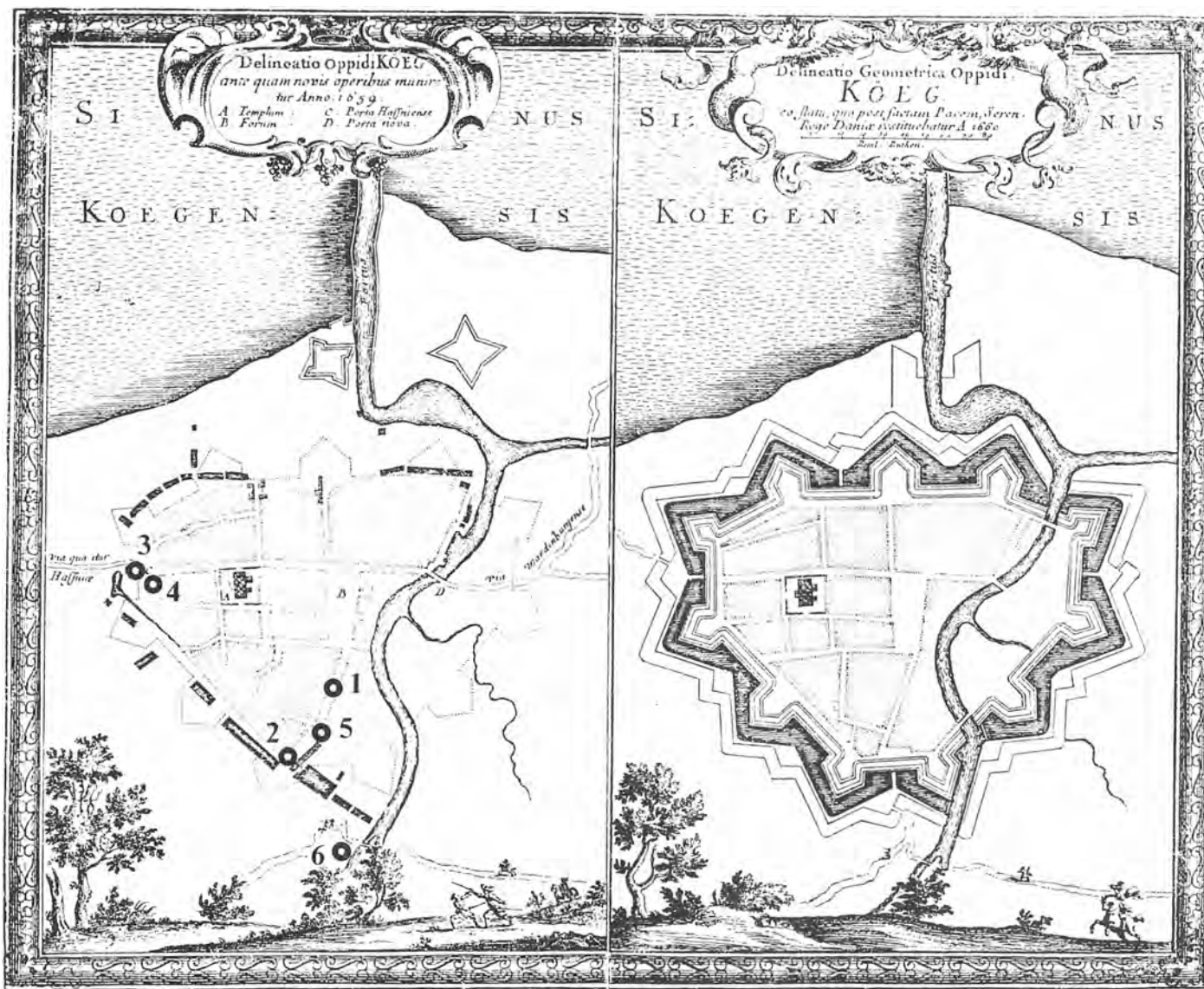
RAS G 2018/83

BA

Køge sogn

107. Gl. Køgegård, sb. 24.

Udgravning af boplad med huse. Fundstedet ligger på en markant bakke omgivet af Køge å mod S og fugtige områder mod N og V. Der blev afbrømt et felt

108. Køge by. Stik i Pufendorfs De rebus a Carolo Gustavo gestis fra 1696. Nord er til venstre. Billedet til venstre viser byen, inden fæstningsværkerne blev anlagt 1659. Den middelalderlige voldgrav er bevaret som et system af aflange damme i en halvbue nord for Køge å. I forbindelse med naturgasprojektet var det muligt at gøre arkæologiske observationer i næsten alle gader, og der blev foretaget et antal mindre arkæologiske udgravninger. Cirkler markerer de steder, der er nærmere omtalt i teksten. 1. Vestergade, 2. Vesterport, 3. Nørreport, 4. Allégade med kælder fra middelalderen, 5. Gråbrødre-klosterområde ca. 1484-1659, ved Vestergade og Ågade, 6. Mølledæmning nord for Køge å. Billedet til højre viser fæstningsprojektet fra 1660, som blev påbegyndt, men aldrig fuldført.

108. The town of Køge. Engraving in Pufendorfs De rebus a Carolo Gustavo gestis from 1696. North is to the left. The illustration on the left shows the town before the fortifications were initiated in 1659. The Medieval moat has been preserved as a system of oblong ponds forming a crescent north of the Køge river. In connection with the natural gas project it was possible to make archaeological observations in most of the streets, and a number of small scale excavations were undertaken. Circles indicate places which are further discussed in the text. 1. Vestergade, 2. Vesterport, 3. Nørreport, 4. Allégade, 5. Gråbrødre kloster (monastic area) ca. 1484-1659 by Vestergade and Ågade, 6. Mill dam north of the Køge river. The illustration on the right shows a fortification project from 1660 which was initiated but never completed.

på 1730 m² med mange stolpehuller, materiale- og kogegruber. I udgravningsfeltet fremkom ligeledes to systemer af pløjefurer fra marker med højryggede agre.

Der kunne erkendes rester af fem huse, heraf to formodede langhuse, der strakte sig ind i feltet fra Ø. Af det ene langhus blev kun frilagt huller efter to sæt tagbærende stolper, hvor afstanden mellem sættene var 5 m og med et tværmål på 3,5 m.

Fra det andet langhus var bevaret huller efter tre sæt tagbærende stolper, der har stået med 3 m's afstand og et tværmål mellem de tagbærende rækker på 2,5 m. I feltets sydlige del fremkom tre små huse på hver fire stolpehuller. Fra Ø strækker der sig to rækker stolpehuller ind i feltet. Begge stolperækker drejer mod N, hvor den sydligste tilsyneladende slutter, idet den rammer den nordlige, der desværre ikke

var bevaret ret langt i nordlig retning. Begge stolperækker må tolkes som hegn.

I bopladsens materialegruber fremkom en del keramik, flintafslag, rødbrændte lerklumper, knogler, fragmenter af kværnsten og tre skiveskrabere. Kun få stolpehuller fandtes keramik. Kogegruberne kunne opdeles i to typer, der ene af rund eller oval form og uden synlig varmpåvirkning af undergrunder og den anden aflang, hvor der var er

raftig varmpåvirkning i form af en ødfarvning af undergrundsleret.

På grundlag af keramikken må bopladsen dateres til yngre bronzealders periode V og VI (KØM 1081).

ØM 1984

RAS G 2018/83-1

SÅT

08. Køge by.

Køge er en forholdsvis sen købstad, grundlagt omkring år 1288 på lave sandbanker helt ud til kysten. De senere års udgravninger har givet et godt kendskab til byens topografi, og denne viden er nu derligere forøget ved undersøgelser i forbindelse med naturgasdistributionen.

I alle de middelalderlige gader fandtes der gerne to-tre næsten »rene« sandlag, der dels skulle hæve terrænet og dels bære vejbrolægninger af flintknolde. De ret ensartede profiler kunne tyde på, at brolægningerne er hævet næsten samtidigt over hele byen, måske efter de stormfloder, der altid har udgjort en fare for Køge. Som eksempel kan nævnes, at Vestergade er hævet mindst 1 m, og der er anført godt 900 m³ sand som vejfyld.

Der var fundamentrester af byporte i Vestergade og Nørregade. I Nørregade var det muligt at få kendskab til grundplanen. Porten har været anlagt i en udævnnet voldfase fra den middelalderlige befæstning. Den har været bygget med en gennemkørsel på ca. 6,3 m's længde og mindst 5 m bredde med kassemur af nunkesten og kridtsten (se side 132). Tanteen fører hen på den samtidige, men lidt tørre byport i Stege, en af de få bevarede i Danmark.

I Allégade fandtes en stenbygget kælder i en bygning, som antagelig er afværet i forbindelse med svenskekrigene (1657-60). Kælderen er nu den nordligste i byen, og den målte 6,5 m i længden og havde to gulvlag.

I Ågade nær Gråbrødrekirkegården blev udgravet en 8 m bred østgavl til en tørre teglstensbygning langs Vestergade. Fundamentet bestod af en dobbelt tenrække i mindst to lag og ca. 1,2 m bred. I nedbrydningslaget var der blandt andet gulvfliser og forskellige formsten. Bygningen kan være identisk med Gråbrødrekirke eller en anden vigtig bygning fra dette kloster. Nedbrydningen begyndte for alvor i midten af 1500-tallet, og anlægget blev endeligt sløjft under svenskekrigen.

Uden for byen blev der mod N iagttaget oversvømmelsehorisonter og opfyldte lavninger mod V, en mølledæmning ved Køge å og mod S opfyldt med

husholdningsaffald i de lave områder S for byen, ud mod bugten. (KØM 1266).

KØM 1986

RAS G 2006/83

UFR

Litt.: H. Nielsen 1985.

109. Gammel Køge Gård.

Rekognoscering: afslag og en skiveøkse.

RAS 1983

RAS G 2018/83

BA

110. Gammel Køge gård.

Rekognoscering: flække, afslag og ildskørnet flint.

RAS 1983

RAS G 2018/83

BA

Rorup sogn

111. Højbygård, sb. 17.

Prøvegravning: gruber nær overpløjet gravhøj.

RAS 1984

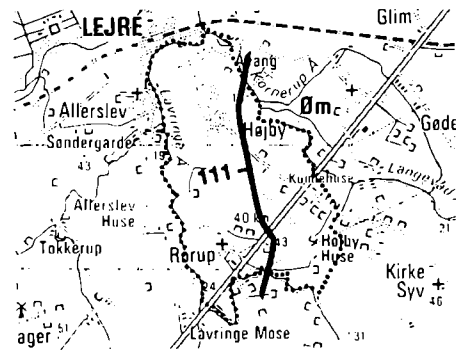
RAS G 2020/84-1

BA

Ballerup sogn

112. Larsbjerggård, sb. 25.

Lokaliteten ligger ca. 26 m o.h. på en jævn, SV-vendt skråning, ved hvis fod der strækker sig større engarealer. Rekognosceringen viste kun lidt ildskørnet flint og få afslag. En prøvegravning foretaget på grund af terrænforholdene viste anlægsspor af uvis alder. Undergrunden består af stift, stenet ler med mere sandede partier. Ved udgravningen registreredes 185 anlægsspor over 990 m², hvoraf 48% udgravedes. Resterne af to huse og tre stumper hegn afdækkedes.

Rorup sogn

Af hus I, som er orienteret SV-NØ, blev afdækket tre sæt huller efter tagbærende stolper med 5 m's afstand. Spændvidden på det sydvestligste sæt er 1,5 m, for de to øvrige 2 m. Hus I fortsætter formentlig mod NØ ind på ikke truet, uudgravet område. Hus II ligger lidt forskudt i forhold til hus I og er stratigrafisk ældre end dette. Nordvæggen kunne følges over 9 m, hvoraf partiet omkring en formodet dør var sat som dobbeltstolper. Den dårligere bevarede syd væg viser en husbredde på ca. 4 m. Hus II's vestgavl er ikke bevaret, og mod NØ strækker huset sig ind på uudgravet område.

Hegnene A-C fremstod som 4-16 m lange rækker af stolpehuller. Hegnene kunne ikke knyttes til den erkendte bebyggelse.

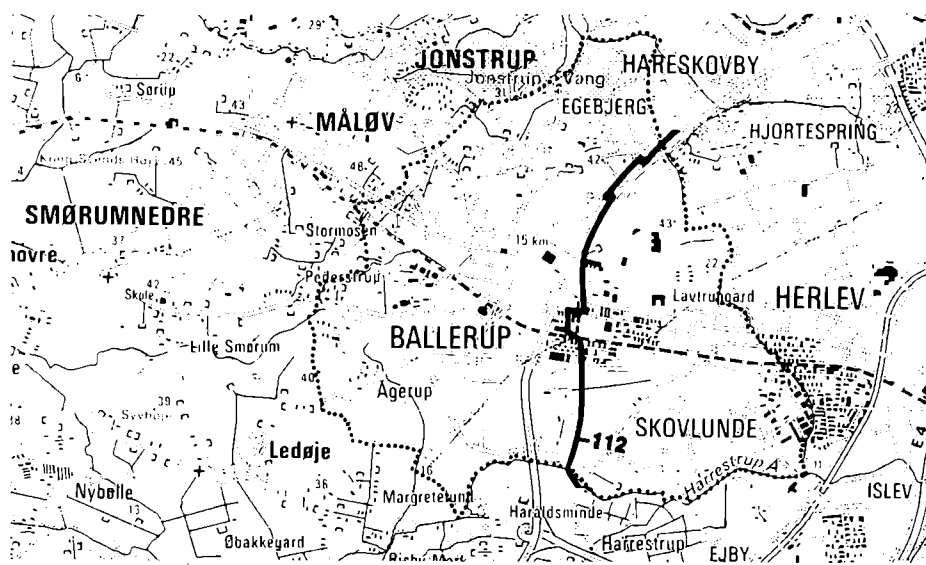
Det eneste daterende oldsagsmateriale stammer fra to S for liggende bopladsgruber med keramikskår og peger på et tidligt afsnit af førromersk jernalder (SØL 132).

SØL 1982

RAS G 2008/83

DLM

Ballerup sogn

Brøndbyvester sogn

Brøndbyvester sogn

113. Enebærgård.

Rekognoscering: en flintplet. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1982 Jens-Aage Pedersen/BA

RAS 1004/83

BA

Brøndbyvester sogn

114. Ragnesminde, sb. 18.

Lokaliteten, hvis undergrund og pløjelag hovedsagelig består af stenfattigt ler med lidt sand, ligger ca. 13 m o.h. på kanten af et plateau, som på bebyggelse-

Brøndbyvester sogn

stidspunktet må have været tørt og frugtbart og med udstrakte engarealer mod S og Ø. Rekognosceringen viste bl.a. trækulskoncentrationer i pløjelaget. Prøvegravning afslørede anlægsspor. Ved udgravningens hovedfelt afdækkedes 326 anlægsspor over 880 m², og desuden udlagdes godt 300 m søgegrøft, hvilket gav yderligere 45 anlæg. 61% af anlæggene udgravedes. Den største interesse samler sig om hovedfeltet:

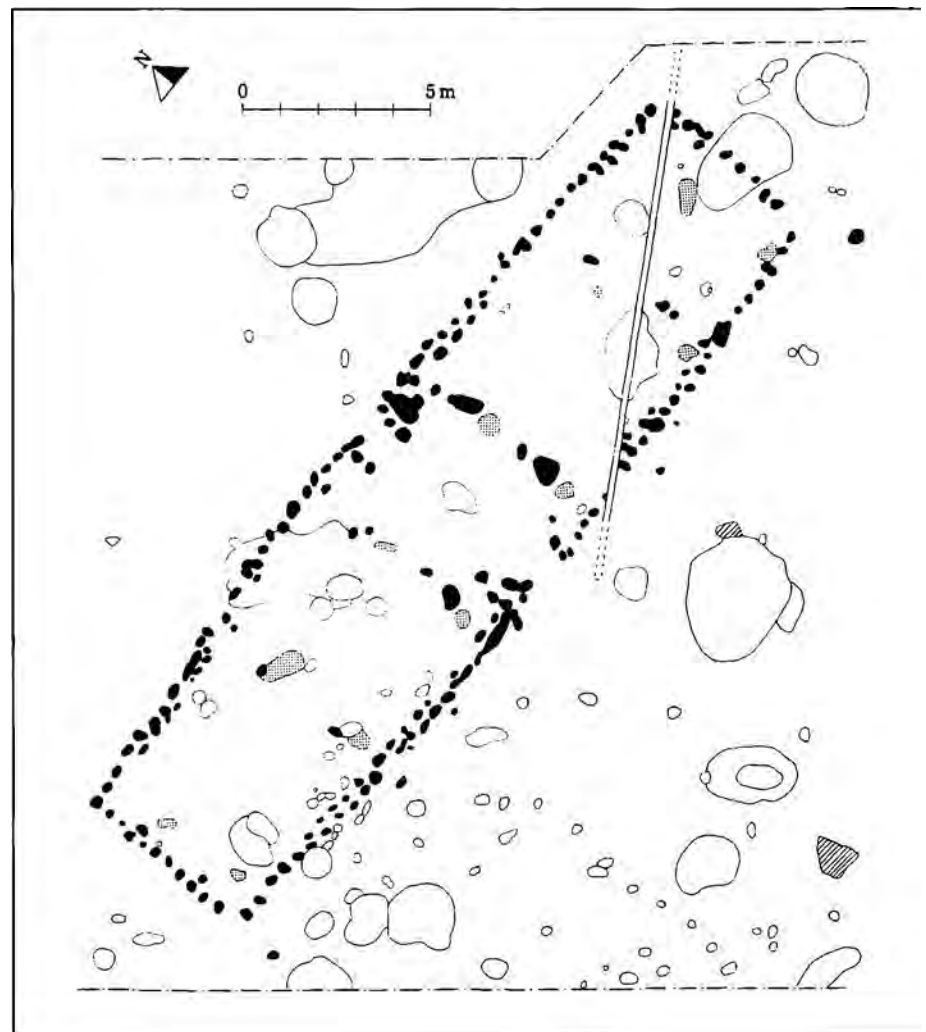
Hus I er ca. 24 m langt og med buede langvægge, hvilket fremgik af de bevarede fyldskifter. Bredde ved gavlene er 5 m og ved indgangspartierne på langsiderne midt 6,5 m. De fem sæt tagbærende stolper, tre sæt i vest- og to i østdelen, følger husets buede form. Det vestligste sæt er placeret umiddelbart indenfor gavlen. Stolper i tilknytning til de

tagbærende nærmest indgangene antyder, at huset har været delt i tre rum. Stratigrafisk under hus I fandtes hus II formentlig af samme længde som hus I men med seks sæt huller til tagbærende stolper. Syd for husene I/II og udgåend fra disse fandtes stolpehuller med en vis regelmæssighed. Der kan muligvis være tale om resterne af et hegn.

Under og omkring hus I/II fandtes stolpehuller og en del bopladsgruber der afgav knogle- og keramikmateriale. Gruberne viser, at der har været aktiviteter på pladsen i yngre bronzealder (V) og ældre jernalder. Hus I og II dateres på husformen af mangel på oldsager til germansk jernalder/vikingetid, mens to TL-dateringer (se side 101) peger på yngre romersk eller ældre germansk jernalder. Udgravninger i 1985 på samme mark vi-

114. Ragnesminde. Sporene efter hus I er angivet med sort. I hus II er kun aftrykkene efter de tagbærende stolper (krydsskraverede) bevarede. Mette Hertz del. 1987 efter Kirsten Hvenegaard-Lassen.

114. Ragnesminde. The traces of house I are indicated in black. From house II only the impressions of the roof supporting posts (cross hatched) are preserved. Mette Hertz del. 1987 after K. Hvenegaard-Lassen.

te bopladsspor fra yngre bronzealder V) over et 1,5 ha stort område. (SØL 33).

SØL 1982

RAS G 2008/83

DLM

Litt.: D. Mahler 1985, 164; F. Kaul 1985, 54.

15. Ragnesminde.

Prøvegravning: kogegruber og lidt keramik.

FFF 1982

RAS G 2008/83

BA

16. Tavlebakkegård.

Prøvegravning: gruber.

FFF 1982

RAS G 1004/83

BA

Høje Tåstrup sogn

17. Bakkegård.

Prøvegravning: et ildsted og keramiktumper på en lille rund højning. Udateret.

RAS 1984

RAS G 1005/83

BA

18. Ellensminde.

Rekognoscering: flintplet. Prøvegravning: ingen anlæg.

RAS 1984

RAS G 1005/83

BA

19. Ellensminde, sb. 67.

Jdgravning af område efter prøvegravning, som tydede på en megalittomt. Der fandtes enkelte stolpehuller samt en del gruber, hvoraf et par indeholdt keramik og dyreknogler. Keramikken dateres til yngre bronzealder. Den tilhørende bebyggelse vil antagelig kunne findes på en forhøjning V for det udgravede område, om der er en ret jævn morænelersflade. Mindre vådområder har ligget ret tæt ved pladsen, N og V for denne. (SØL 87).

SØL 1984 Flemming Kaul

RAS G 1005/84-1

EFS

Litt.: Fønnesbech-Sandberg 1984, 33 f.

20. Engbjerg.

Prøvegravning: stolpehul samt gruber ned lerklining, trækul og forhistorisk keramik.

RAS 1984 Svend Nielsen/BA

RAS G 1005/83

BA

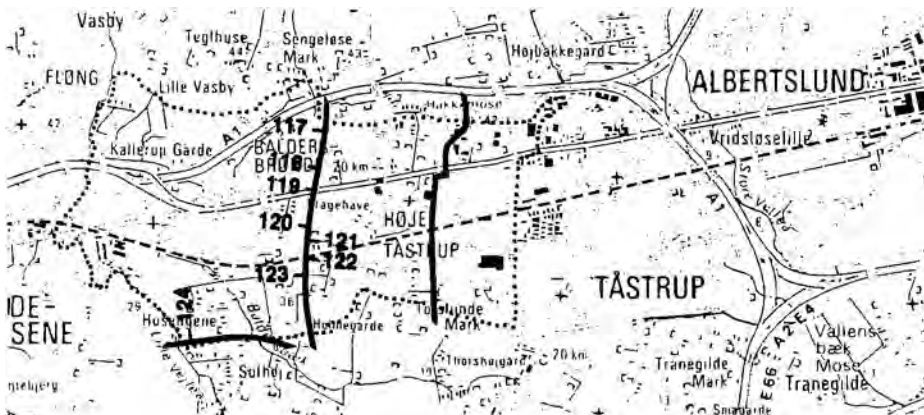
21. Elmegaard.

Rekognoscering: æg af økse.

RAS 1983

RAS G 1005/83

BA

Høje Tåstrup sogn

122. Høje Tåstrup, sb. 53.

Rekognoscering: en flintplet ved registreret boplads. Ikke prøvegravet.

RAS 1983

RAS G 1005/83

BA

123. Kragehave, sb. 46.

Udgravning af bopladsområde på toppen af morænelersplateau på baggrund af sognebeskrivelsens registrering af en boplads fra yngre stenalders tragtbrægerkultur. Ved udgravningen fandtes en del gruber og stolpehuller, hvoraf nogle antages at have været til tagbærende stolper, men p.gr. af feltes ringe bredde og beliggenhed i forhold til den formodede placering af bopladsens centrale del kunne ingen huse udskilles. Mindre vådområder har ligget S og N for pladsen, som dateres til yngre bronzealder ud fra en lille bronzering (SØL 186).

SØL 1984

RAS G 1005/84-2

EFS

Litt.: Fønnesbech-Sandberg 1984, 33.

123. Kragehave. Bronzering fundet over en grube på et bopladsområde fra yngre stenalder og yngre bronzealder (?). Ringen kan eventuelt dateres til sidstnævnte periode, 2:1. Henning Ørsnes del. 1987.

123. Kragehave. Bronze ring found over a pit on a site with finds from the Late Stone Age and the Late Bronze Age (?). The ring may belong to the last-mentioned period, 2:1. Henning Ørsnes del. 1987.

124. Husengene, sb. 18.

Overpløjet gravhøj. Prøvegravning: gruber og stolpehuller.

RAS 1984

RAS G 2003/83

BA

Ishøj sogn

125. Roerstengård.

Prøvegravning: en grube. Udateret.

FFF 1982

RAS 1004/83

BA

126. Langensgård.

Prøvegravning: tre stolpehuller.

FFF 1982

RAS G 1004/83

BA

127. Jørgensminde.

Prøvegravning: to stolpehuller og en grube.

FFF 1982

RAS G 1004/83

BA

128. Jørgensminde.

Prøvegravning: to stolpehuller.

FFF 1982

RAS 1004/83

BA

129. Frydekær.

Nedlægningskontrol: kogegruber.

RAS 1983 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1004/83

BA

130. Baldershøj.

Nedlægningskontrol: gruber.

FFF 1982 Jens-Aage Pedersen

RAS G 2009/83

BA

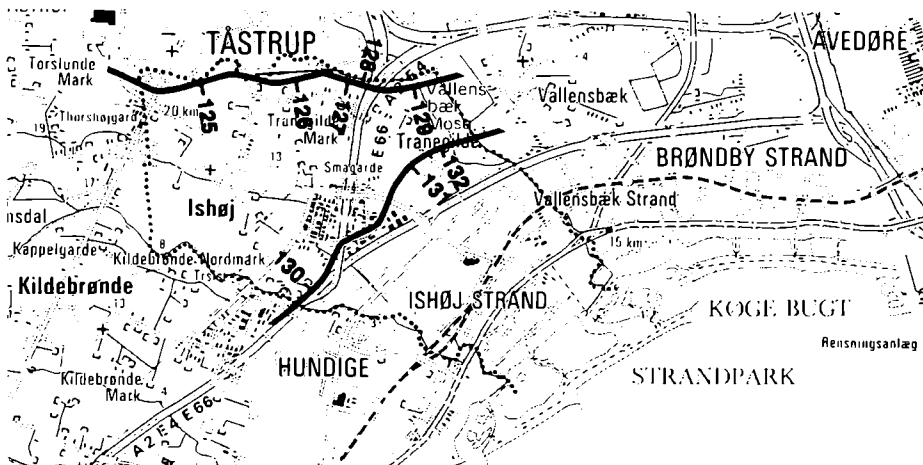
131. Tranegilde.

Rekognoscering: formodede boplads-spor.

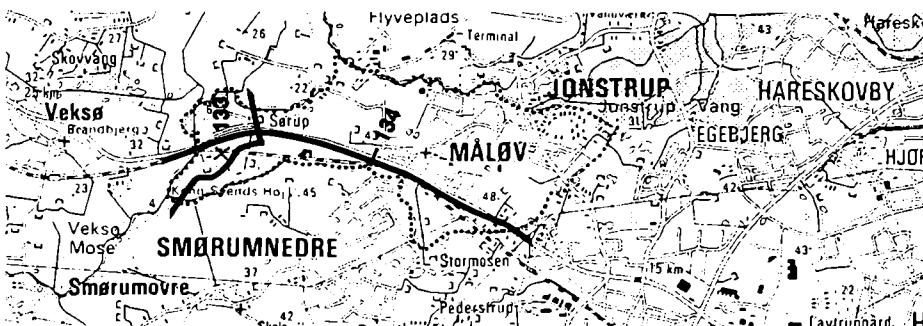
FFF 1982 Jens-Aage Pedersen/BA

RAS G 2009/83

BA

Ishøj sogn

Måløv sogn

132. Tranegilde.
 Rekognoscering: bopladsspor. Jernalder.
 FFF 1982 Jens-Aage Pedersen/BA
 RAS G 2009/83 BA

Måløv sogn

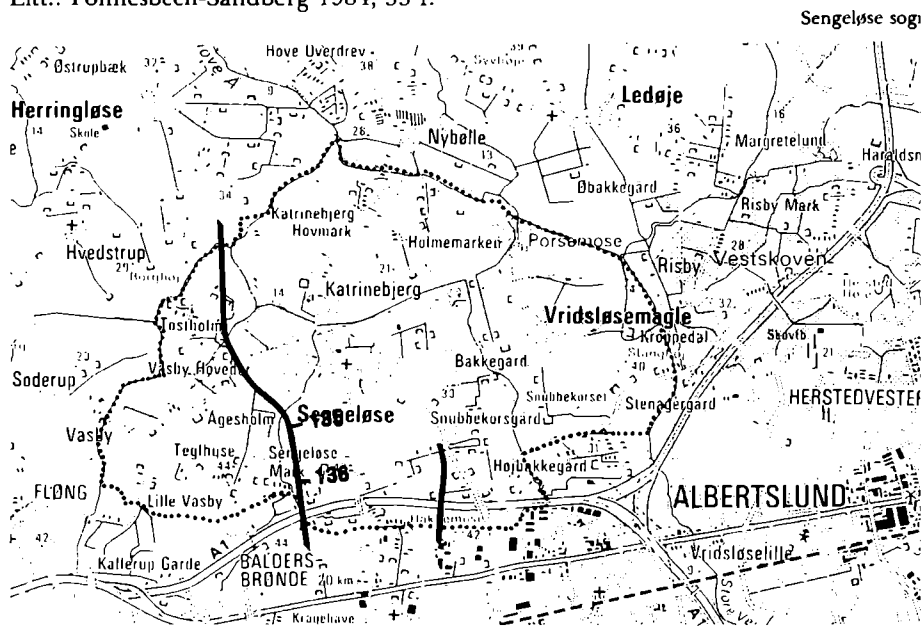
133. Friheden.
 Prøvegravning: en trækulspilet.
 RAS 1983
 RAS G 2005/83 BA

134. Måløv Byvej.
 Nedlægningskontrol: to bopladsgruber.
 Oldtid (SØL 151).
 SØL 1983
 RAS G 2005/83 DLM

Sengeløse sogn

135. Klevehøj mark, sb. 56.
 Ved rekognoscering i delvis muldafrømet gastracé erkendtes én affaldsgrube med keramik, hvilket førte til udgravning. Bopladsen er beliggende på en sydskrånende morænelersflade på kanten af Spang ådalen og fortsætter anta-

gelig op over et plateau mod Ø. Ved udgravningen fandtes en del stolpehuller og gruber, fordelt på koge-, affalds- og materialgruber. Stolpehuller synes ikke at være til tagbærende stolper. Bopladsen dateres på grundlag af keramik til førromersk jernalder, per. II (SØL 194).
 SØL 1984
 RAS G 1005/84-3 EFS
 Litt.: Fønnesbech-Sandberg 1984, 33 f.

136. Klevehøjvej.
 Prøvegravning: boplads med kogegruber. Sandsynligvis jernalder.
 RAS 1985 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 1005/83 BA

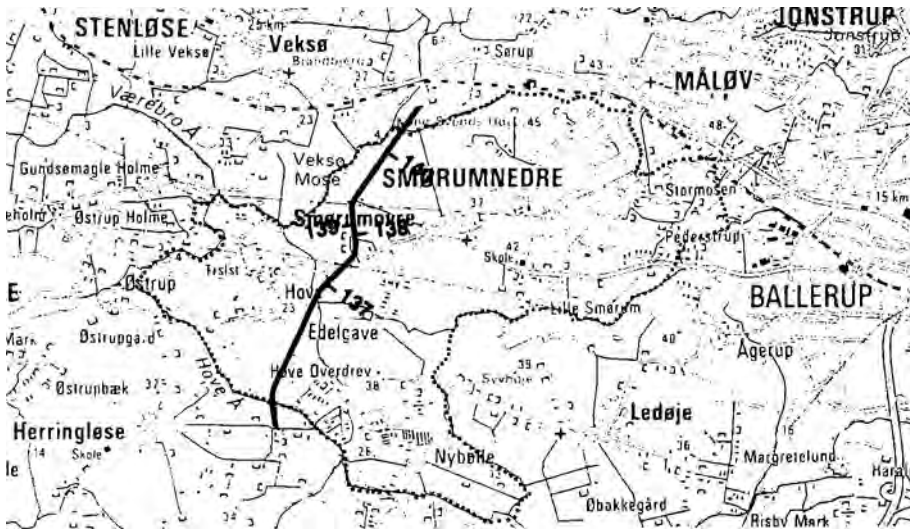
Smørum sogn

137. Edelgave, sb. 58.
 Nedlægningskontrol: gruber fra ældre stenalder med et lille spidsvåben. Prøvegravning resultatløs (SØL 195).
 SØL 1984
 RAS G 1005/84 EFS

138. Hovholm, sb. 59.
 Nedlægningskontrol på skrånende terræn: bopladsgruber. Et enkelt sideskå og en kogestensgrube af oldtidskaraktet (SØL 195).
 SØL 1984 Flemming Kaul
 RAS G 1005/84-4 EFS

139. Hovholm.
 Mulig høj. Prøvegravning: ingen anlægs spor.
 RAS 1983
 RAS G 1005/83 BA

140. Odderberg.
 Mulig høj. Prøvegravning: ingen anlægs spor.
 RAS 1983
 RAS G 1005/83 BA

Smørum sogn

146. Lundemosegård.

Prøvegravning: stolpehuller og koge-gruber.

FFF 1982 Jens-Aage Pedersen
RAS G 1004/83

BA

147. Lundemosegård, sb. 16.

Bopladsen ligger på en jævn sydskråning, ved hvis fod der i dag løber en bæk. Pløjelag og undergrund er stærkt leret. Ved udgravningen (ialt 1900 m²) erkendtes 108 større og mindre anlægsspor, hvoraf 66 undersøgte nærmere. Der var en tendens til, at yngre bronzealderens gruber og kulturlagsrester samlede sig i den syd- og vestlige del af felterne. De knoglerige ældre jernalderens gruber og stolpehuller var spredt over hele området (SØL 146).

SØL 1983

RAS G 1004/83-3

DLM

Torslunde sogn

41. Torslundegård, sb. 15.

Rekognoscering: ildskørnede sten, træul og opløjede koge-gruber. Ved prøvegravningen påvistes bopladsgruber. Lokaliteten er en tør, mod S let skråning og stærkt leret mark, ca. 25 m o.h. Der er mindre vandløb. Ved udgravning opdækkedes 637 m², der indeholdt 26 anlægsspor. Der syntes ikke at være noget erkendbart mønster i stolpehullernes placering, og de flade bopladsgruber indeholdt intet daterbart materiale (SØL 45).

SØL 1983

RAS G 1004/83-2

DLM

42. Torslundegård.

Rekognoscering: grube. Muligvis jernalder.

FFF 1982 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1004/83

BA

43. Torslundegård.

Rekognoscering: gruber. Muligvis jernalder.

FFF 1982 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1004/83

BA

44. Brøndsgård.

Rekognoscering: gruber. Muligvis jernalder.

FFF 1982 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1004/83

BA

45. Torslundemagle.

Rekognoscering: keramik og ildskørnede sten. Muligvis jernalder.

FFF 1982 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1004/83

BA

Torslunde sogn

148. Torslundemagle.

Rekognoscering: gruber. Muligvis jernalder.

FFF 1982 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1004/83

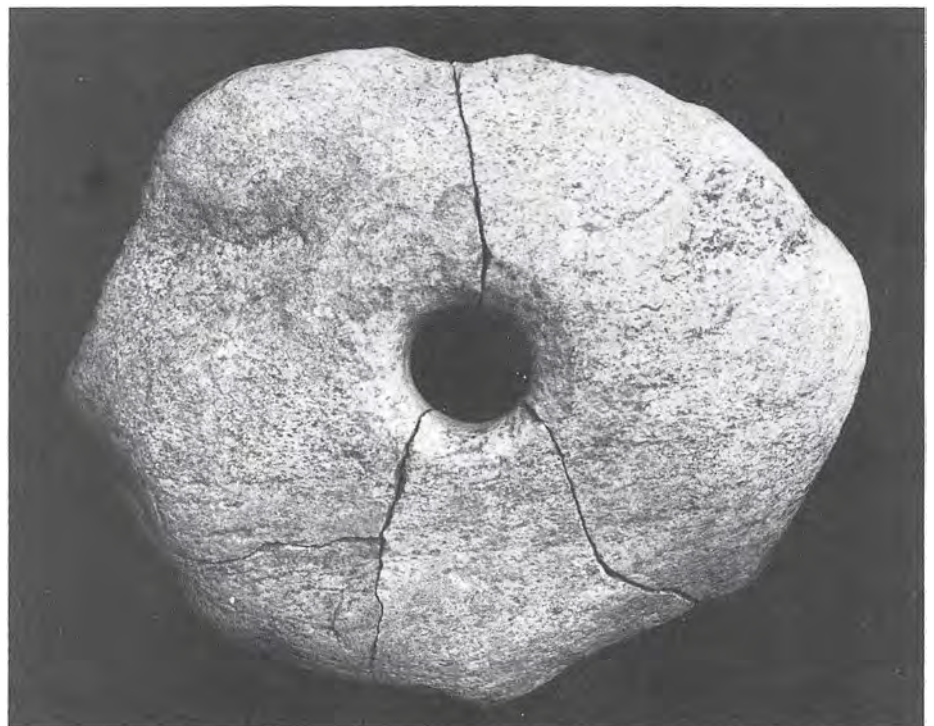
BA

149. Thorshøjgård, sb. 17-18.

Udgravning af en boplads med tre langhuse. Bopladsen er beliggende på en jævnt hældende sydskråning ned mod Baldersbæk. Der undersøgte to felter

149. Thorshøjgård. Overdel til drejekværn, største tværmål 45 cm. Lennart Larsen fot. 1987.

149. Thorshøjgård. Upper part of a rotating quern, largest diameter 45 cm. Lennart Larsen phot. 1987.

med bopladsstrukturer på moræner, adskilt af et sandet, fundtomt område.

Husene var alle Ø-V orienterede, og kun spor af de tagbærende stolper var bevaret. Hvert hus bestod af tre sæt stolper med 1,75-2 m mellem stolperne på tværs af huset og 4-5 m mellem stolpesættene. To af husene har afløst hinanden, og to må betragtes som samtidige. Husene må have været 12-13 m lange.

En bopladsgrube har givet keramik fra yngre bronzealder, en anden overdel til en drejleværn. En TL-datering (se side 101) fra et stolpehul siger 100 e.Kr. ± 150 år. Husenes typologiske datering er førromersk jernalder, så de 150 år skal nok snarest trækkes fra TL-dateringen (SØL 152).

SØL 1983 Peter Vemming Hansen
RAS G 1004/83-4,5 EFS
Litt.: Fønnesbech-Sandberg 1984, 33 f.

Vallensbæk sogn

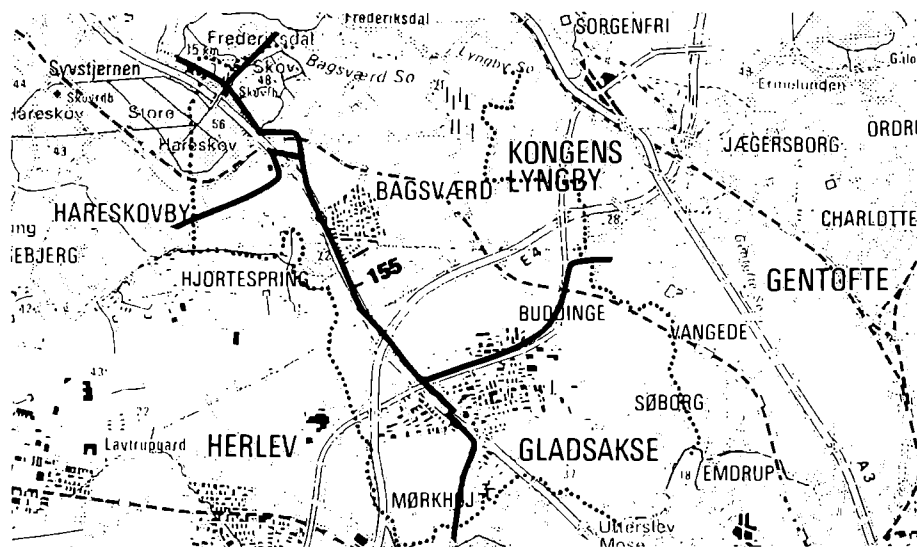
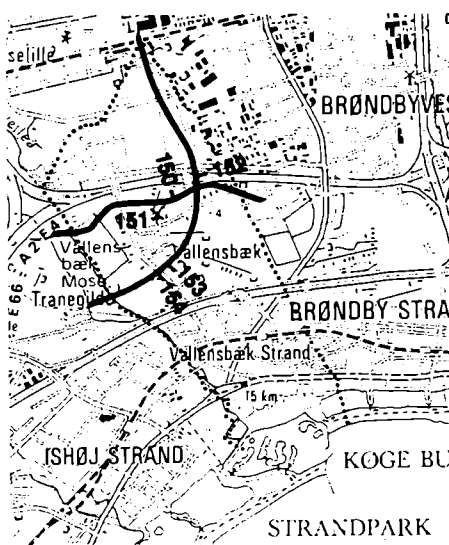
150. Kirkebredegård, sb. 18.
Nedlægningskontrol på fladt terræn: et 20 m langt kulturlag med dyrekogler, brændt ler, trækul og keramik af oldtidskarakter (SØL 268).

SØL 1986
RAS G 2006/84 EFS

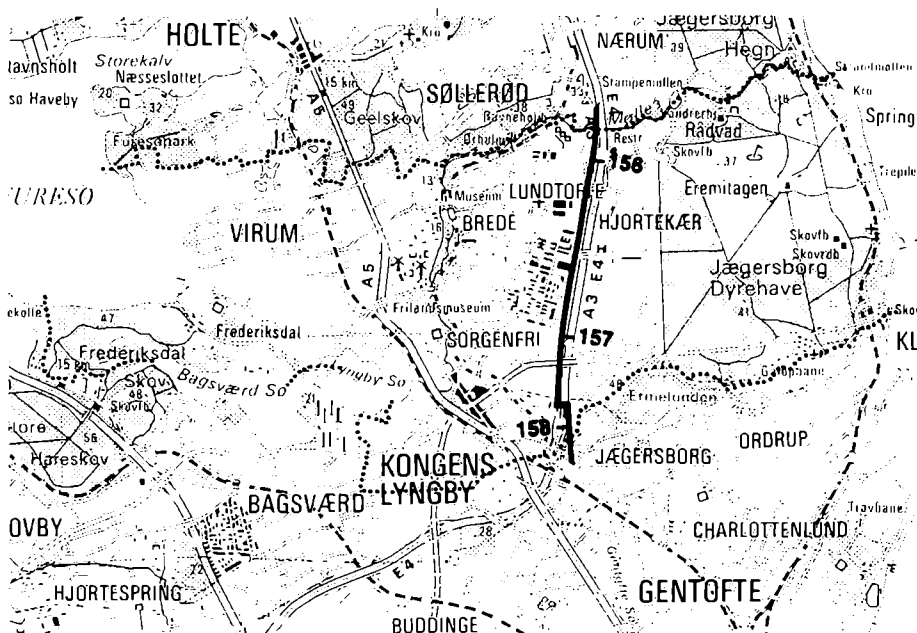
151. Grav Agre, sb. 17.
Nedlægningskontrol: 11 gruber og stolpehuller fordelt over 22 m op over en sydskråning og et plateau ovenfor. Bronze-/jernalder (SØL 267).

SØL 1986
RAS G 2006/83 EFS

Vallensbæk sogn

Gladsaxe sogn

Lyngby-Tårnbæk sogn

152. Vallensbæk.
Prøvegravning: grube.
FFF 1982
RAS G 2009/83

153. Vallensbæk.
Prøvegravning: gruber.
FFF 1982
RAS G 2009/83

154. Vallensbæk.
Rekognoscering: en flintplet. Prøvegravning: ingen anlægsspor.
FFF 1982
RAS G 2009/83

Gladsaxe sogn

155. Smørmosen, sb. 34.
Kværnsten. Prøvegravning: ingen anlægsspor.
FFF 1982 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-443 BA

Lyngby-Tårnbæk sogn

156. Prebens Vænge, sb. 166.
Nedlægningskontrol på bakkeplateau nær Mølleåen: ti koge- og affaldsgrube med keramik fra førromersk jernalder (SØL 165).
SØL 1982
FFF 562-430 EFS

157. Lundtoftegårdsvej, sb. 165.

Nedlægningskontrol: fem udaterede bopladsgubber på lav bakke top (SØL 164).

SØL 1982

FFF 562-430

EFS

158. Kgs. Lyngby, sb. 123-124.

Fundsted for to kværnsten. Prøvegravning: to gruber.

FFF 1982 Jens-Aage Pedersen

RAS G 2023/85

BA

Søllerød sogn

159. Colleruphus, sb. 313.

Nedlægningskontrol på SØ-skråning i cuperet terræn: to kogestensgruber af oldtidskarakter (SØL 171).

SØL 1982

FFF 562-430

EFS

160. Højbjerghus, sb. 312.

Nedlægningskontrol på terræn, der skrånede let mod S: en del tilhugget flint samt mørkt kulturlag. Yngre stenalder (SØL 170).

SØL 1982

FFF 562-430

EFS

161. Rygård Nord, sb. 311.

Nedlægningskontrol i højtliggende terræn oven for skrænt: stolpehuller og knusesten (SØL 169).

SØL 1982 Svend Aage Knudsen

FFF 562-430

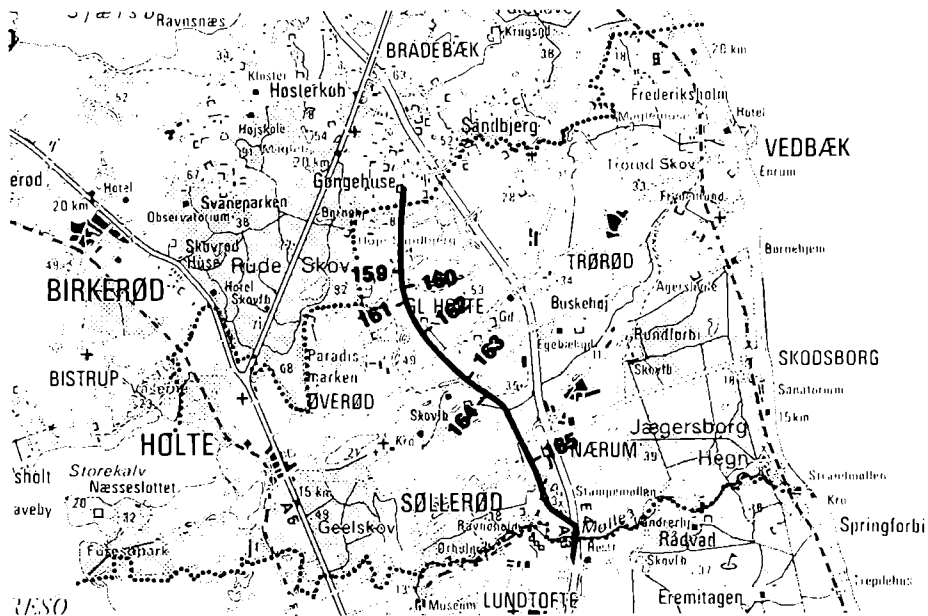
EFS

162. Rygård, sb. 298.

En tidligere opsamling af fladehuggede redskaber samt områdets topografi gav anledning til en prøvegravning, som viste bopladsstrukturer fra ældre romersk jernalder.

Udgravningen afslørede fire langhuse, hvoraf de tre havde nogle bevarede vægstolpehuller, medens det fjerde kun havde spor efter de tagbærende stolper. Stolpesættene i sidstnævnte hus var placeret med kun 1,2-1,6 m's afstand, medens de øvrige havde en afstand på 3,4-4,4 m; afstanden mellem stolperne på tværs af husene var 2,4-3 m. Husene havde henholdsvis tre-fire-fire-syv sæt tagbærende stolper; det længste hus har været ca. 22 m langt og godt 5 m bredt. To huse var Ø-V, to ØSØ orienterede.

Anlæggene samler sig tydeligt i to koncentrationer med koge- og affaldsgruber omkring husene, hvoraf den ene gruppe med det længste hus lå på toppen af et plateau og den anden gruppe med de øvrige huse et stykke nede ad en svagt

hældende, sydøstvendt skråning. I øvrigt fandtes fire-fem staklader, hvoraf den ene har klinet sig op ad det længste hus.

Der er fundet keramik fra yngre bronzealder (IV/V) og ældre romersk jernalder, hhv. Nissehøjfasen (tidlig) og Hems-højgårdfasen (sen). TL-datering (se side 101) af det ene hus er 60 e.Kr. ± 140 år, d.v.s. Nissehøjfasen. De andre huse er antagelig også fra ældre romersk jernalder, men yngre bronzealder kan ikke helt udelukkes, da disse huse ikke er nærmere dateret. TL-dateringerne fra pladsen strækker sig i øvrigt over tidsrummet fra yngre bronzealder til tidlig middelalder (SØL 127).

SØL 1982

FFF 54-1368

EFS

163. Attemosevej V, sb. 310.

Nedlægningskontrol ved lille sø: tre bopladsgruber af oldtidskarakter (SØL 168).

SØL 1982

FFF 562-430

EFS

164. Attemosevej Ø, sb. 309.

Nedlægningskontrol på sydsiden af lille sø: en grube med lerkarskår af oldtidskarakter (SØL 167).

SØL 1982

FFF 562-430

EFS

165. Vatelunden, sb. 308.

Nedlægningskontrol på bakkeplateau, der skrånede let mod S: kogestensgrube med et lerkarskår fra bronze- eller jernalder (SØL 161).

SØL 1982

FFF 562-430

EFS

Tårnby sogn

166. Kongelunden, sb. 32.

Rekognoscering: formodentlig omlejret ertebølleplads.

FFF 1982 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1004/83

BA

167. Kongelunden.

Prøvegravning: omlejret ertebølleplads.

FFF 1982 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1004/83

BA

168. Rågård, sb. 3.

Ertebølleplads. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1982 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1004/83

BA

Fløng sogn

169. Marbjerg.

Rekognoscering: flintplet.

FFF 1982

RAS G 2003/83

BA

170. Skademoesgård, sb. 18.

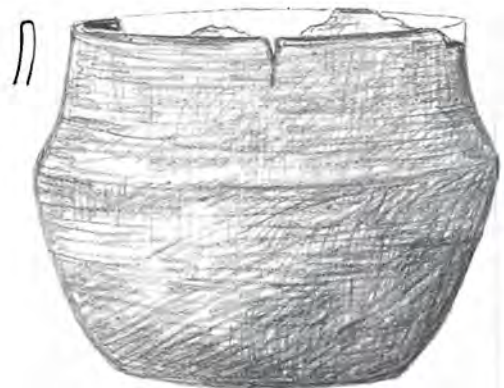
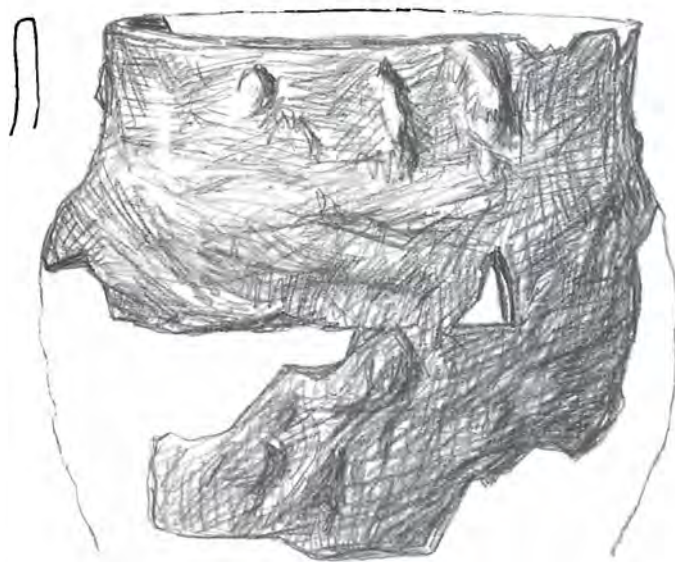
Udgravning af boplads fra førromersk/ældre romersk jernalder. Den udgravede del af bopladsen ligger på den sydøstlige kant af et fladt moræneplateau, der mod N og Ø falder jævnt ned mod sumpede områder. Der fandtes rester efter tre langhuse og mindst ét hegn.

Hus I er udgravet i en længde på 10 m, men kan have været længere og er som de øvrige huse på pladsen et Ø-V vendt langhus. Det har fire sæt tagbærende stolper med 3 m mellem stolperne

162. Rygård. Bopladskeramik fra grube, der foruden skår af de tre her viste kar indeholdt rester af over 30 lerkar fra yngre bronzealder (IV/V), 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

162. Rygård. Selected pottery from pit containing fragments of more than 30 vessels from the Late Bronze Age (IV/V), 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

i de enkelte sæt og med en afstand på 2,5-4 m mellem sættene. Stolpehullerne var fyldt med brandmateriale; huset må derfor være opført på en brandtomt eller selv være brændt.

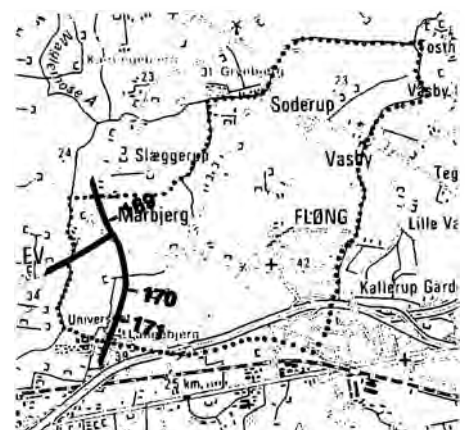
Hus II er udgravet i en længde på 12 m, men strækker sig som hus I længere mod V. Det har fire sæt tagbærende stolper, 2,5 m imellem stolperne i de enkelte sæt og 3,5-4,5 m imellem sættene. Fylden i hullerne var lysegrå og adskilte sig markant fra den i hus I.

Hus III, der ligger 12 m N for hus I, har tre sæt tagbærende stolper – det er

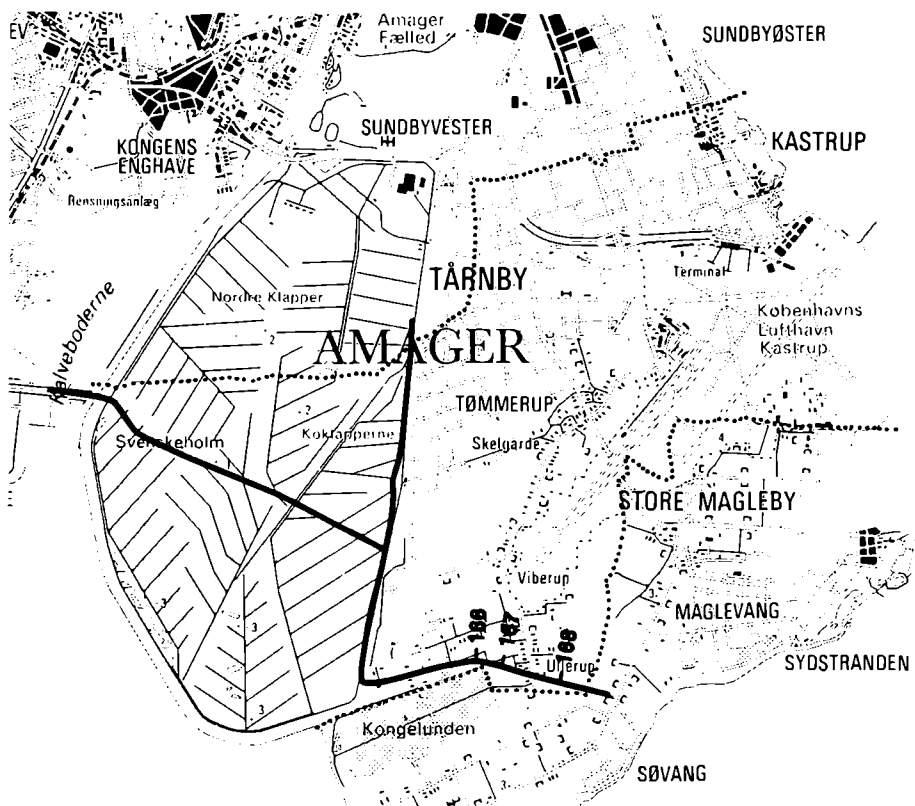
kun 8 m langt og smallest mod Ø, hvor afstanden mellem de tagbærende stolper er 1,75 m, mod V 2,3 m.

I forbindelse med hus I og II registreredes flere rækker ensartede stolpehuller, der kan tolkes som Ø-V gående hegn.

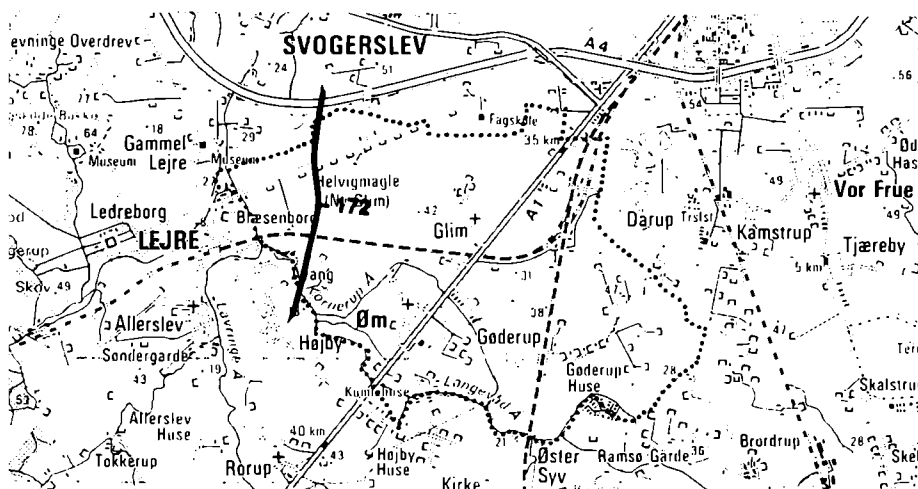
På grundlag af fylden i stolpehullerne må hus I antages at være yngre end hus II. Der fandtes ikke daterende materiale i forbindelse med husene, men i to af-

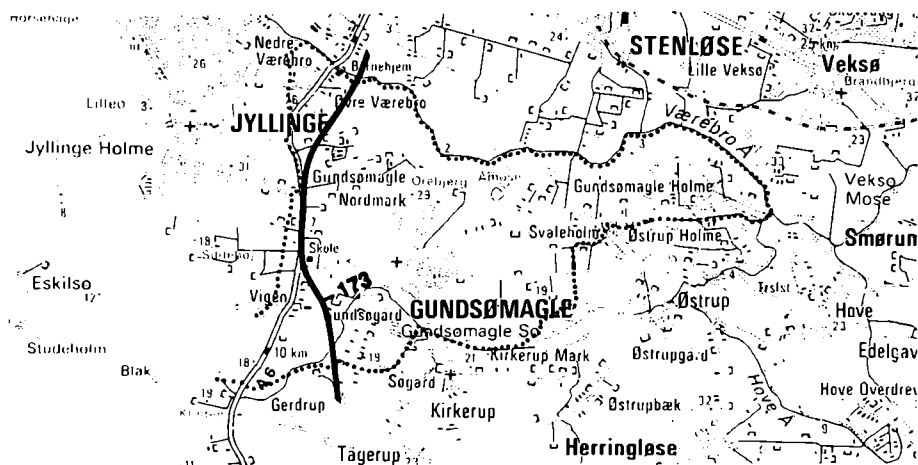
Fløng sogn

Tårnby sogn

Glim sogn

faldsgruber fandtes keramik, der dateres til sen førromersk/ældre romersk jernalder. Denne datering stemmer overens med konstruktionen af hus I og III, mens hus II kunne være yngre (ROM 571/83).
ROM 1983/84
RAS G 2003/83-1 TC

171. Grydehøj.
Prøvegravning: stenkonzentration og kogegrube.
RAS 1983 Jens-Aage Pedersen
RAS G 2003/83 BA

Glim sogn

172. Højmarksgård.
Rekognoscering: flintplet. Prøvegravning: ingen anlægsspor.
RAS 1984
RAS G 2020/84 BA

Gundsømagle sogn

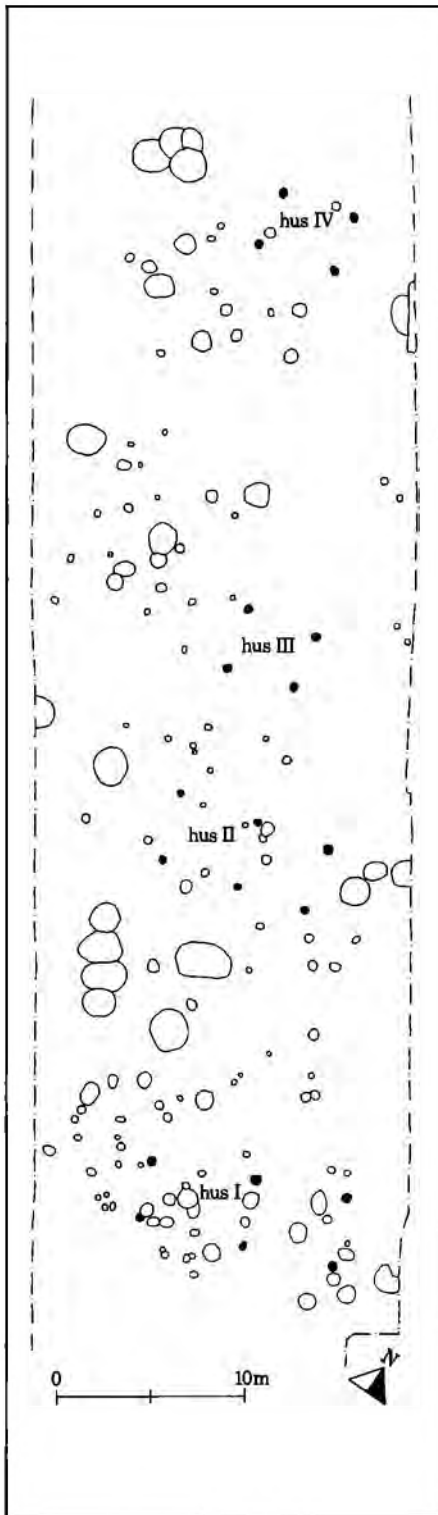
173. Gundsøgård, sb. 109.
Udgravning af boplads fra yngre bronzealder, beliggende på et markant plateau, hvis vestside skræner ned mod Roskilde fjord. Gastracéet forløb N-S på plateauets østlige side, man må derfor regne med, at bopladsområdet ved undersøgelsen er blevet afgrænset mod N og S.

De fundne huse er alle placeret Ø-V på plateauets højeste del, hvor dyrkning af jorden og udpløjning – så vidt det kunne ses, allerede i oldtiden – har bevirket, at hverken vægstolper, ruminddeling osv. lod sig erkende. Husenes placering indiceres kun af deres tagbærende stolper, hvis huller først og fremmest blev udskilt på deres regelmæssige anbringelse, idet de i dybde og fyldsammensætning ikke adskilte sig fra de øvrige stolpehuller.

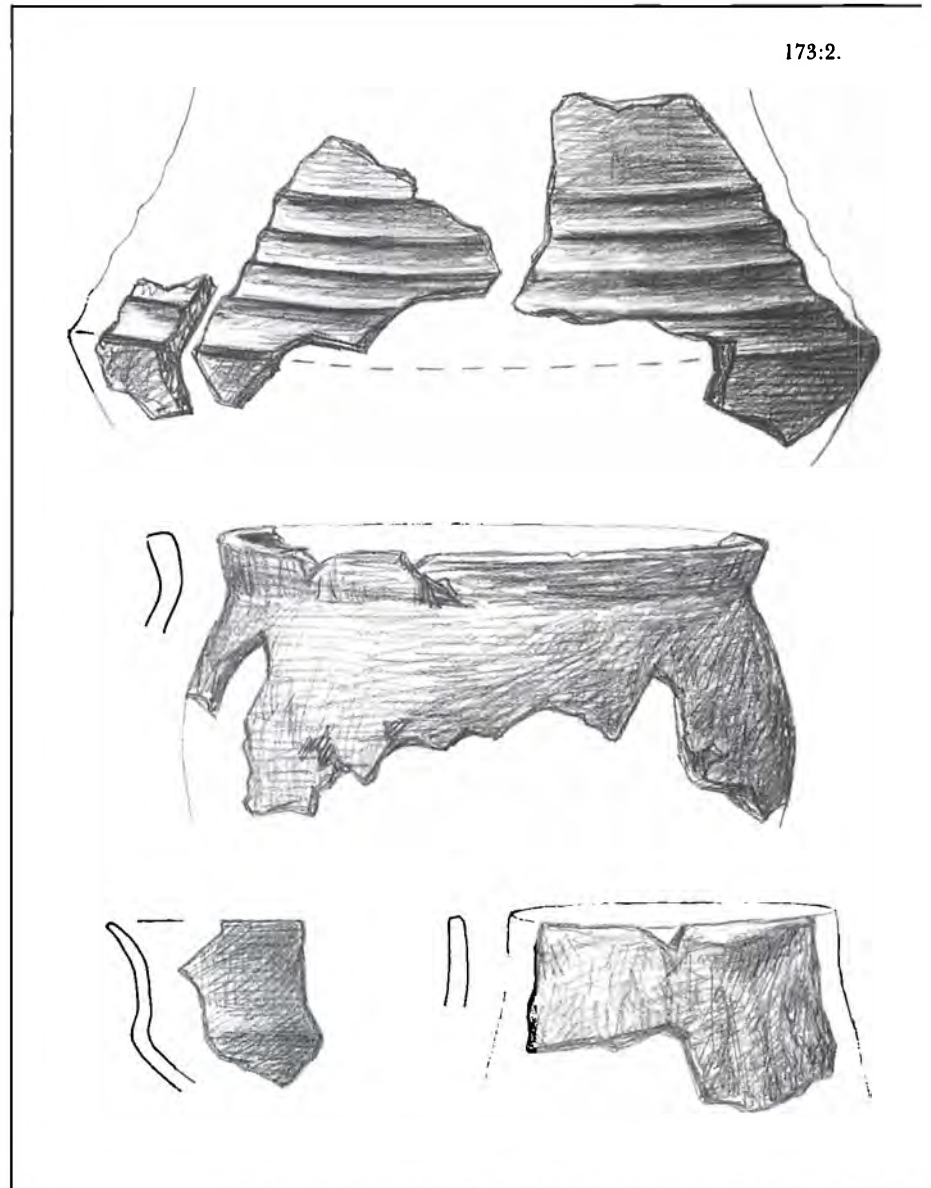
Hus I ligger i den sydlige del af udgravningsfeltet og er et langhus med tre sæt tagbærende stolper med 3,5 m's afstand i bredden og 5-5,5 m imellem sætterne. Huset er ikke afgrænset mod Ø og har sandsynligvis været længere. I et af stolpehullerne fandtes et beklasket sideskår.

Hus II ligger 14 m N for hus I og er konstrueret på samme måde. Huset, der sandsynligvis er totaludgravet, består af tre sæt tagbærende stolper med en ind-

Gundsømagle sogn

173:1. Gundsøgård. Plan over en del af det undersøgte areal. Udover de talrige gruber og nedgravninger af forskellig art er der konstateret spor efter sandsynligvis fire huse. Det drejer sig om huller efter tagbærende stolper, der på tegningen er markeret med sort. Sydligst ses hus I, et treskibet langhus, hvor der har været tre sæt tagbærende stolper; hus II, nord for dette, er af samme type, og begge huse er orienteret Ø-V. Endelig har der sandsynligvis ligget to små huse, III og IV, hvor der blot har været fire tagbærende stolper. MH del. 1983.

byrdes afstand på 3 m og en afstand på 3,5-4 m imellem parrene. Der blev ikke fundet genstande i forbindelse med hus II.

Ud over disse to langhuse registreredes to mulige småhuse (hus III og IV), hvert med to sæt tagbærende stolper.

På bopladsen registreredes et større

antal gruber af vekslende form og indhold, flere med et omfattende keramisk materiale bestående af både forrådska og finere keramik. I en af gruberne fandtes fragmenter af smeltedigler samt en lukket støbeform til nål eller pæn. Det keramiske materiale daterer pladser til per. IV/V af yngre bronzealder (ROM 572/83).

ROM 1984

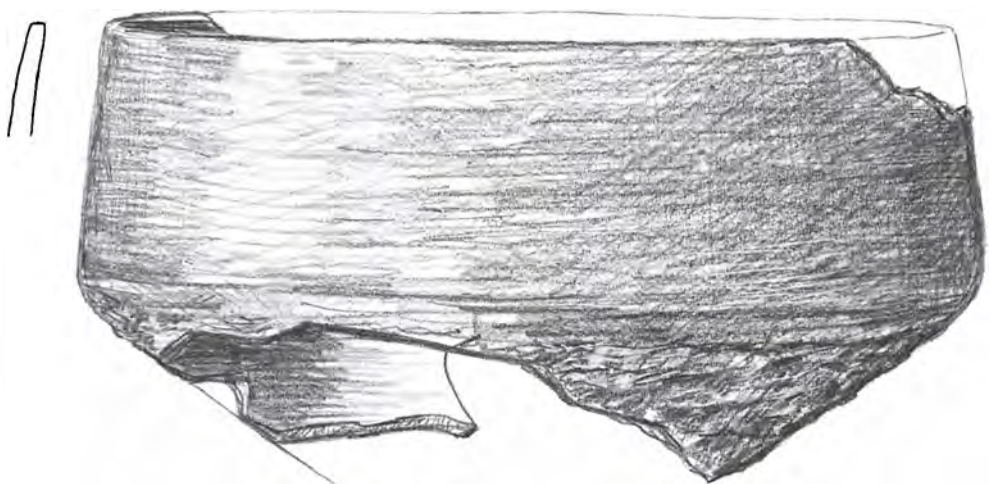
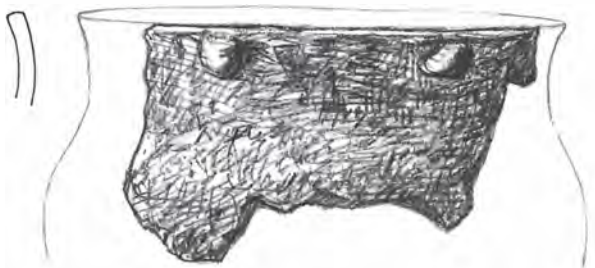
RAS G 2003/83-2

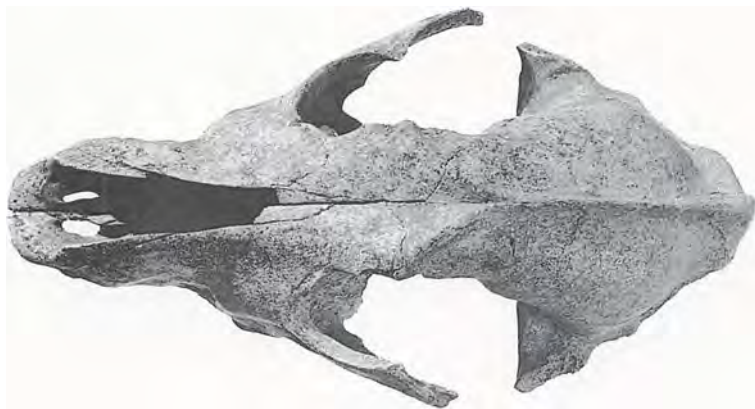
TC

173:1. Gundsøgård. Plan showing a part of the excavated area. Apart from the numerous pits and holes of different kinds dug into the subsoil, traces of four houses have been identified. The remains of these houses consist of the holes left by roof supporting posts which are indicated in black on the drawing. To the south houses I and II: three-aisled longhouses, each of which has had three pairs of roof supporting posts. Both houses have an orientation east-west. Further to the north there have probably been two small houses, III and IV, with only four roof supporting posts each. MH del. 1983.

173:2. Gundsøgård. Eksempler på finere keramik og grovere forråds-
kar fra yngre bronzealder. Hen-
ning Ørsnes del, 1:3. 1987.

173:2. Gundsøgård. Examples showing a finer domestic ware and coarse
storage vessels from the Late Bronze
Age, 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

173:3. Gundsøgård. Hundekranium fra yngre bronzealder fundet i en grube. De få kranier, der kendes fra denne periode, er alle fra en stor race. Længde 20,5 cm. Zoologisk Museum fot. 1987.

173:3. Gundsøgård. Skull from a dog found in a pit. The few skulls so far found in a Late Bronze Age context all belong to a large race. Length 20,5 cm. Zoologisk Museum phot. 1987.

Roskilde sogn

175. Svogerslev.
Formodede overpløjede gravhøje. Prøvegravning: ingen anlægsspor.
RAS 1984
RAS G 2011/83 B/

176. Roskilde.
Prøvegravning: kulturlag, keramik fra oldtid og nyere tid.
RAS 1984
RAS G 2011/83 B/

177. Vor Frue.
Rekognoscering: ildskørnet flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor.
RAS 1985
RAS G 1009/84 B/

178. Langebjerg.
Rekognoscering: flintplet.
FFF 1982
RAS G 2003/83 B/

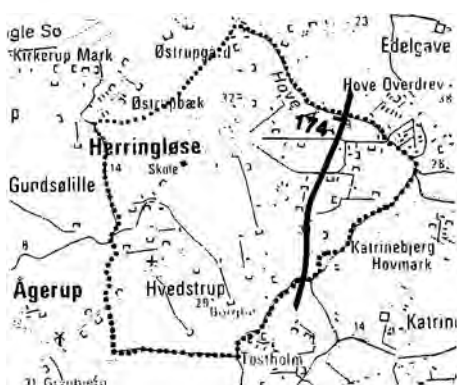
179. Tofteagervej, sb. 53.
Udgravning for foden af nordlige kan af bakkeplateau: gruber fra ældre jernalder samt gruber og stolpehuller fra mid delalder (ROM 610/84).
ROM 1984
RAS G 2003/84-3 T/

180. Roskilde.
Rekognoscering: flintplet.
RAS 1983
RAS G 2003/1983 B/

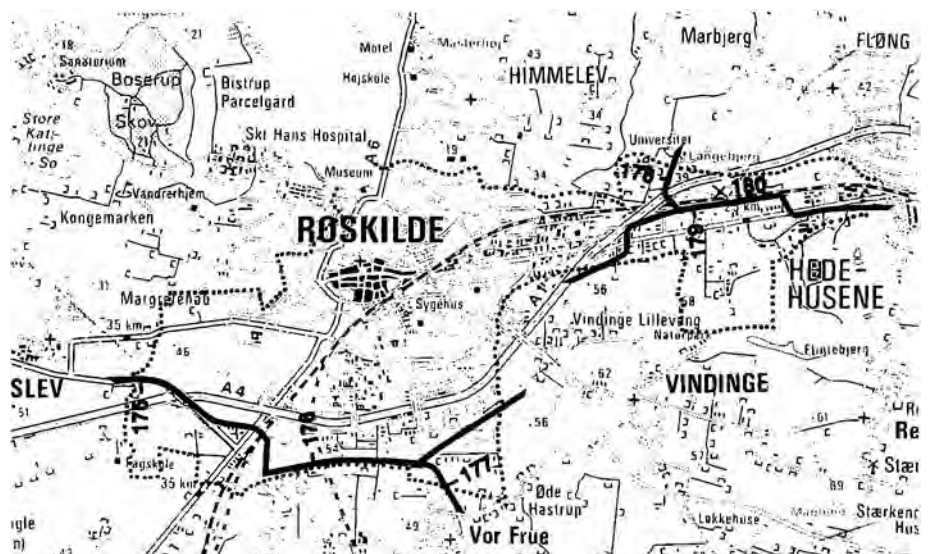
Hvedstrup sogn

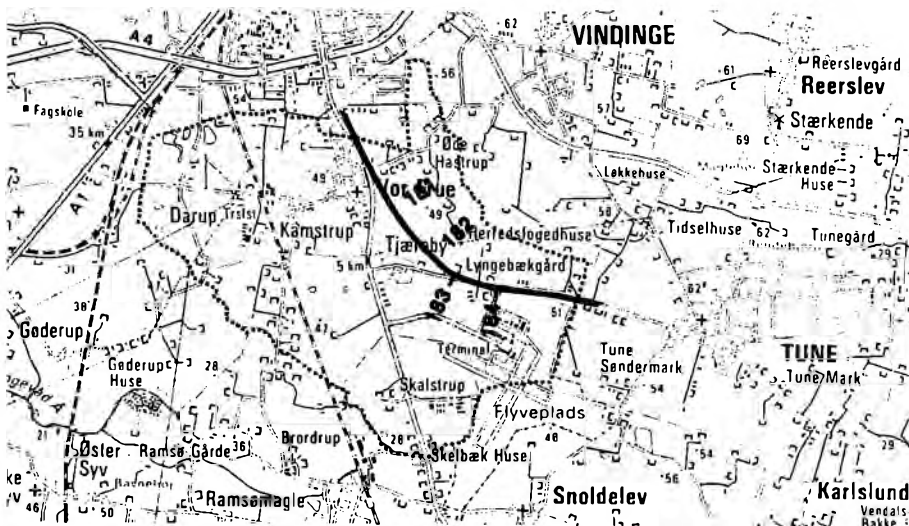
174. Hove Å.
Rekognoscering: bredægget økse. Dolk-tid.
RAS 1983
RAS G 1005/83 BA

Hvedstrup sogn

Roskilde sogn

Vor Frue sogn

Vor Frue sogn

81. Vor Frue.
 ekognoscering: flintplet.
 AS 1984
 AS G 1009/84

BA

82. Tjæreby.
 ekognoscering: flintplet.
 AS 1984
 AS G 1009/84

BA

83. Tjæreby, sb. 10.
 røvegravning: kogegrube og stolpe-
 ullen.
 AS 1985
 AS G 1009/84

BA

84. Tjæreby.
 ekognoscering: flintplet. Prøvegrav-
 ing: ingen anlægsspor.
 AS 1985
 AS G 1009/84

BA

Greve sogn

85. Slæggerup.
 røvegravning: gruber og et stolpehul.
 AS 1983
 AS G 2003/83

BA

Mosede sogn

86. Nygård.
 ekognoscering: en flintplet. Prøvegrav-
 ng: Ingen anlægsspor.
 FF 1982 Jens-Aage Pedersen/BA
 AS G 2009/83

BA

Jersie sogn

Jersie sogn

188. Jersie.
 Rekognoscering: flintplet med keramik.
 FFF 1981/82 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 1004/83

BA

189. Hyllemose.
 Rekognoscering: en flintplet.
 FFF 1982
 RAS G 2009/83

BA

190. Traneholmgård.
 Prøvegravning: to gruber.
 FFF 1982 Jens-Aage Pedersen/BA
 RAS G 2009/83

BA

Greve sogn

191. Traneholmgård.
 Rekognoscering: fragment af tyknakket økse.
 FFF 1982 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 2009/83

BA

Karlslunde sogn

192. Hulbæk.
 Prøvegravning: stolpehuller og gruber.
 FFF 1982 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 1004/83

BA

193. Kildevældsgård.
 Rekognoscering: et fragment af en korn-segl.
 FFF 1982 Jens-Aage Pedersen/BA
 FFF 562-444

BA

194. Enghavegård.
 Rekognoscering: en flintplet.
 FFF 1982 Jens-Aage Pedersen/BA
 FFF 562-444

BA

195. Enghavegård.
 Prøvegravning: tre gruber.
 FFF 1982 Jens-Aage Pedersen/BA
 RAS G 2009/83

BA

196. Karlslunde, sb. 14.
 Nedlægningskontrol: tre gruber uden daterende materiale. Formentlig oldtid (NM I 6282/85).
 NM I 1985
 RAS G 2006/83

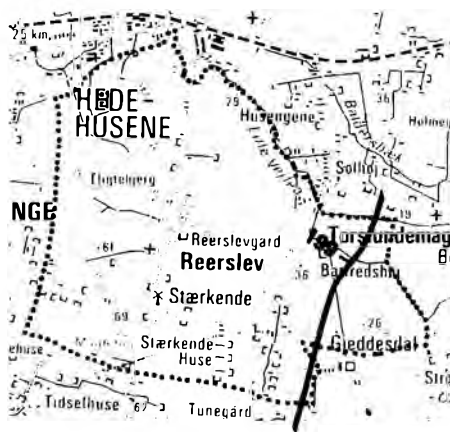
FK

Karlstrup sogn

197. Engstrupgård.
 Rekognoscering: en flintplet. Prøvegravning: ingen anlægsspor.
 FFF 1982 Jens-Aage Pedersen/BA
 RAS G 2009/83

BA

Karlslunde og Karlstrup sogne

Reerslev sogn

198. Firemilegård.
 Prøvegravning: en trækulsplet.
 FFF 1982 Jens-Aage Pedersen/BA
 RAS G 2009/83

BA

Reerslev sogn

199. Barfredshøj.
 Rekognoscering: bl.a. middelalderkeramik. Prøvegravning: ingen anlægsspor.
 FFF 1982 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 1004/83

BA

Snoldelev sogn

200. Egegården.
 Prøvegravning: gruber. Ingen oldsager.
 RAS 1983
 RAS G 2012/83

BA

201. Egegården.
 Rekognoscering: en flintplet. Prøvegravning: ingen anlægsspor.
 RAS 1983
 RAS G 2012/83

BA

Gravpladsen ved Gunvalds sten

202. Snoldelev, sb. 2.

I begyndelsen af 1770'erne ryddede bønderne i Snoldelev et par høje, Sylshøj og Sleppehøj, V for byen. Der skulle skaffes sten og grus til bygningen af den nye Roskilde landevej. De hoveriplitig bønder, som boede indtil en afstand af tre mil fra det sted, hvor vejarbejdet var igang, skulle både deltage i selve arbejdet og skaffe materialer.

Under sløjfningen af højene stødt bønderne på en stor sten med indridsninger, netop på det sted, hvor de de foregående år havde fundet en gigantisk sten, som efter at være blevet sprængt fyldte 70 vognlæs. Men stenen med indridsninger veg de tilbage for at sprænge stykker.

De henvendte sig til sognepræsten, pastor Rachlou, som straks fattede interesse for stenen, og sørgede for, at den blev gravet omhyggeligt fri. Han forstod og så, at der var tale om en runesten, som han først anbragte i sin have, og senere overdrog til Oldsagskommissionen i 1811, som lod den stille op, lænket til Rundetårn, hvor den indtil 1867 viste sig til Oldsagskommissionens samling på Trinitatis kirkes loft. Derefter kom den til Prinsens Palæ, det nuværende Nationalmuseum.

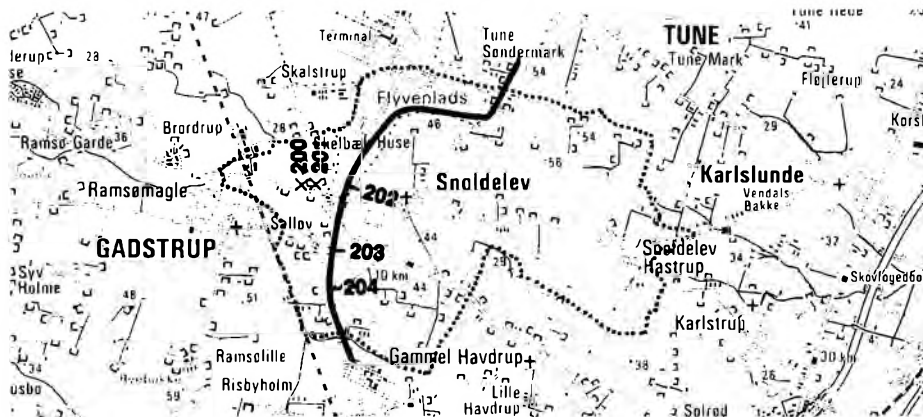
Man glemte ikke stedet, hvor runestenen var gravet frem. I 1837 foretog medlemmer af Oldsagskommissionen »forskellige eftergravninger«, som runestenen tog en hel dag på det sted, hvor runestenen var fundet. Der viste sig imidlertid ikke »det ringeste spor til nogle begravelse, lige så lidt som noget af oldsager, der ellers plejer at findes ved undersøgelser på hedenolds gravsteder«.

Pastor Rachlous 200 år gamle oplysninger om fundstedet for Snoldelevrunestenen er siden blevet omsat til modern EDB-ud tegnede kort. Ved en sammenligning med naturgasselskabets kort viste det sig, at en af ledningerne sandsynligvis ville gå igennem det sted på sydskræningen af et bakke drag V for Snoldelev, hvor runestenen i sin tid var fundet. Der blev derfor besluttet at foretage en udgravning.

Denne startede på nordsiden af høje – dog uden resultat; men på toppen o

ledad sydskråningen dukkede anlægs-porene frem i stort tal i form af gruber og brandpletter. Da der i en af gruberne fandtes et helt lerkar fra vikingetid, stod det klart, at vi havde lokaliseret en vikingetids gravplads på det sted, hvor Snoldelev-stenen i sin tid var fundet.

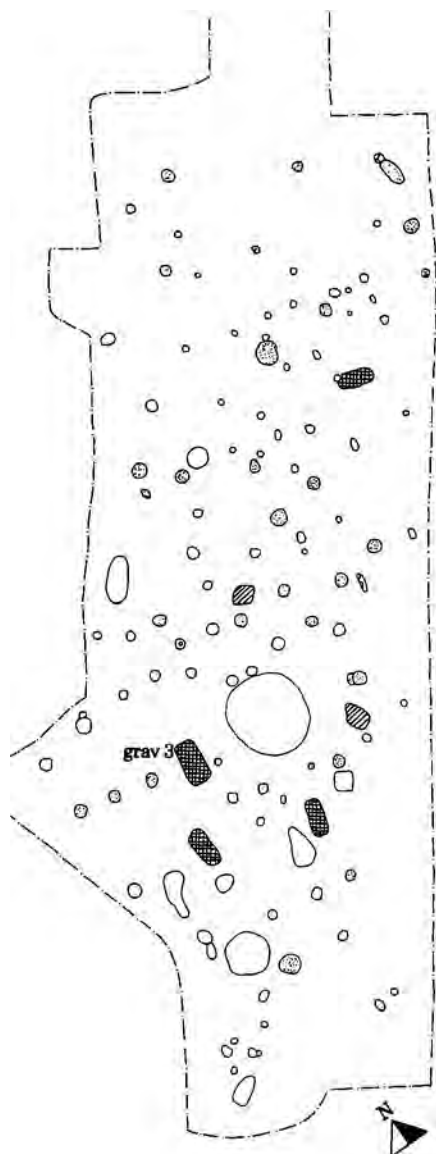
Brandgrave og jordfæstegrave optræder side om side på gravpladsen. Brandgravene var udformet som nedgravninger i undergrunden, der var fyldt op

Snoldelev sogn

202:1. Snoldelev. Plan over udgravningsområdet. Mette Hertz del. 1987 efter TC.

202:1. Snoldelev. Plan of the area excavated. Mette Hertz del. 1987 after TC.

- 0 10 m
- jordfæstegrave
- gruber med brændte ben
- ▨ store sten
- andre anlæg

med rester fra ligbålet, dvs. trækul, de hvidbrændte ben samt de få gravgaver, i form af keramik og jerngenstande, der var bevaret. En del af brandgravene indeholdt kun brændte ben og skal sikkert opfattes som dyreofringer i forbindelse med begravelserne.

Skeletgravene derimod var lettere at erkende som trugformede aftegninger – ca. 2 m lange og 0,5 m brede. Skeletterne var stort set opløste i den kalkfattige jordbund. Tilbage var kun tandemaljen, der er mere modstandsdygtig end det øvrige knoglemateriale. Gravgaverne – oftest i form af jernknive og bæltespænder – lå ved bækkenpartiet.

Som det er skik i vikingetiden, er gra-

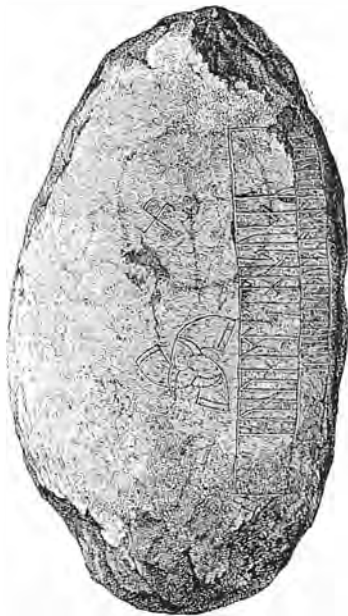
202:2. Snoldelev. Halvkuglekar, 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

202:2. Snoldelev. Hemispherical vessel, 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

202:3. Snoldelev. Skålformet spænde fra den rige kvindegrav. Spændet er af forgyldt bronze. Ornamentikken består af dyrefigurer og geometriske motiver, 1:1. Lennart Larsen fot. 1987.

202:3. Snoldelev. Tortoise brooch from the rich woman's grave. The brooch is of bronze with traces of gilding. The ornamentation consists of a geometrical frame work and animal motives, 1:1. Lennart Larsen phot. 1986.

På gengivelsen af Snoldelev stenen i Nationalmuseets eksemplar af P. G. Thorsen: *De danske Runemindesmærker I* (1864), s. 17, er hjulkorset blevet tegnet ind med blyant med denne bemærkning: »Svage spor af et Hjul-kors med en skålformet Fordybning som Centrum – noget regelmæssigere firdelt end ovenf. antydet – set d 5/5 1894. Krs. Bahnson / K. N. Henry Petersen«.

On the illustration of the Snoldelev Runic Stone in a copy of P. G. Thorsen: De danske Runemindesmærker, I (1864), p. 17, in the National Museum's library, a wheel-cross has been indicated in pencil with this remark: »Weak traces of a wheel cross – somewhat more regularly quartered than indicated above – observed May 5. 1894. Krs. Bahnson / K. N. Henry Petersen«.

Runestenen fra Snoldelev

English version p. 476

Stenen fra Snoldelev er en af Danmarks ældste runesten, fra o. 800.

Skønt runerne allerede dengang var en gammel opfindelse, kender vi ingen danske stenindskrifter med de ældste runer (24-tegns runealfabetet). Her breder den skik sig at rejse runesten for at hædre de døde – såvel som stenrejserne – sig først med overgangen til de yngre runer (16-tegns alfabetet). Hovedparten af de danske runesten er først fra den egentlige vikingetid, fra det 10. århundrede og begyndelsen af det 11., mens de fleste af de talrige svenske runesten er lidt yngre.

Snoldelevstenen hører til i overgangstiden før den egentlige runestensperiode, den har endnu rester af det ældre runealfabets former, ligesom den sprogligt står på et tidligt olddansk trin.

Overgangstidens indskrifter er ofte korte og simple: *Hærulf; Ulf's sten* fx. Snoldelev stenen fortæller dog lidt mere:

Gunvalds sten, søn af Roald, thul i Salløv (egl. på Salhøje).

Det kan ikke afgøres, om *Gunvald* eller *Roald* har været *thul* i *Salløv* (stednavnet findes stadig), og vi ved ikke hvad det var at være *thul*. Det har noget at gøre med at *tale, fremsige, mumle*; i den vestnorske edda- og skjaldedigtning kan det forbindes med visdom, der fremsiges af gamle mænd, og det kan bruges om skjalde. Det er muligt, at thulen har haft hedenske, kultiske funktioner; det kan også være en verdslig stillingsbetegnelse. I hvert fald glider det ud af sproget med kristendommens sejr. Både hagekorset og triskelen, de tre sammensnoede drikkehorn, er hedenske symboler, og de er efter alt at dømme samtidige med indskriften.

Allerede i bronzealderen blev der imidlertid indhugget et helligtegn på denne sten, et stort solhjul, som nu er delvist dækket af de yngre indristninger; det står imidlertid så svagt, at det først blev opdaget i 1894. Da havde runestenen i mange år været i København efter at provst Rachlou havde givet den til Den kgl. Commission til Oldsagers Opbevaring i 1811.

Nu står Snoldelevstenen midt i Nationalmuseets runehal.

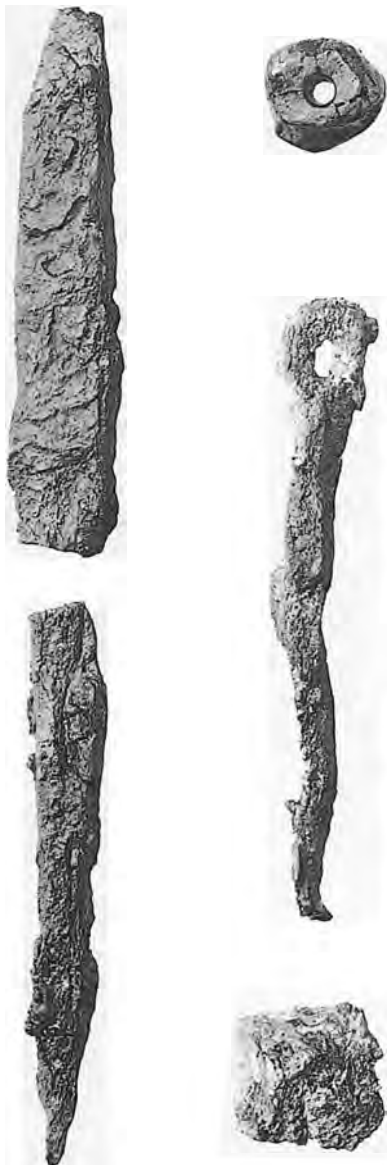
MS

Litt.: Jacobsen og Moltke 1942; Moltke 1976; 1985.

vene på Snoldelev-gravpladsen kur sparsomt udstyret – med en enkelt undtagelse. Denne grav, grav 3, havde samme form som de øvrige jordfæstegrave men adskilte sig fra disse ved at være et rigt udstyret kvindegrav. De fornemste gravgaver er to ens, forgyldte og ornamenterede skålformede spænder. Endvidere fandtes en stor ravperle, en jernkniv samt en bæltehage. Altsammen genstande der er karakteristiske for vikingetidens rige kvindegrave. Det bemærkelsesværdige er oldsagernes placering i graven. Fra andre fund er det fastslået at de skålformede spænder er en del af kvindens dragt, hvor de har siddet ved skuldrene og holdt klædningen sammen. På bagsiden af det ene af spænderne fra grav 3 sidder rester af dragttekstil. Det kan derfor ikke være tvivl om, at også disse har haft funktion som dragtsmykker. De to spænder, jernkniv samt ravperle blev imidlertid fundet spredt i gravfylden på en måde der viser, at der døde ikke kan have været iført dragter ved gravlæggelsen. Kniven derimod lå på plads ved bækkenpartiet. Konklusionen på disse fundforhold må være den at den døde antagelig har været iklædt en simpel klædning ved gravlæggelsen og at man har medgivet festdragten med dragtsmykker som gravgave. Grav 3 er samtidig det bedste dateringsgrundlag for gravpladsen: De to skålformede spænder er af tidlig vikingetidstype dvs. 9. årh. En datering af gravpladsen fra Snoldelev til 9. årh. er på det foreliggende grundlag sandsynlig.

Samtidig med fundet af Snoldelevstenen i 1700-tallet er i de skriftlige optegnelser bemærket, at der på højen V for Snoldelev stod to parallelle stenrækker. Hvorvidt der har været tale om en langdyse eller en skibssætning vides ikke. Vor interesse samlede sig naturligvis om muligheden for, at der i forbindelse med gravpladsen og runestenen har stået et skibssætning, som det kendes fra den nærliggende Lejre-gravplads. Der blev da også fundet en enkelt stor, tilhugget sten, som passende kunne have indgået i en skibssætning, men på trods af grundig eftersøgning lykkedes det ikke at påvise yderligere store tilhuggede sten – eller heller standspor efter sådanne.

Runestenen fra Snoldelev, der med sin interessante indskrift gav anledning til undersøgelsen, er runologisk dateret til o. år 800. Grav 3 skal generelt dateres til tidlig vikingetid, dvs. 800-tallet. Derfor således ud til, at der er tidsmæssig overensstemmelse mellem runesten og

202:4. Snoldelev. Ravperle, jernkniv og bælhage fra den rige kvindegrav, 1:1. Lennart arsen fot. 1987.

202:4. Snoldelev. Amber bead, iron knife and belt hook from the rich woman's grave, 1:1. Lennart arsen phot. 1987.

ravplads, men hvorvidt kvinden i grav har kendt eller ligefrem været i familie med runestenens Roald eller Gunvald, nælder historien naturligvis ikke noget om (ROM 627/84).

ROM 1985

RAS G 2012/83-1

TC/KEH

Litt.: F. Magnussen 1841; Lundbye og Hermansen 1927; Mølby et al 1939; Jacobsen og Moltke 1942.

203. Salløv, sb. 25.

Udgravning af overpløjet høj beliggende på det nordlige hæld af lav morænebakke. Højens diameter var 23-24 m med bevaret højfyld i ca. 0,5 m's tykkelse. Omtrent midt i højen var centralgraven bevaret – en nu helt sammensunken og formuldet bulkiste, let nedgravet i undergrunden. Kisten var orienteret NV-SØ og målte 2,1 × 0,4 m. Kun tandemalje i den nordvestlige del af graven var bevaret og ingen gravgaver. I den fase, hvortil denne grav hører, var højens diameter ca. 14-15 m. Lagfølgen tydede på, at højen på et senere tidspunkt har været genanvendt til endnu mindst én begravelse og ved denne lejlighed er blevet udvidet til den nuværende diameter. Der var ingen sikre spor efter flere grave, men ardspor under højen. Ældre bronzealder (ROM 628/84).

ROM 1984 Tom Christensen

RAS G 2012/84-2

MH

204. Smedegade.

Rekognoscering: trækulspletter. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1984

RAS G 2012/83

BA

Solrød sogn

205. Ejevang, sb. 24.

Udgravning af bopladsspor beliggende på kanten af et moseområde. I det 1650 m² store felt fremkom et stort antal kogegruber, gruber og stolpehuller. Der kunne erkendes to småhuse, hvert bestående af fire stolpehuller. På pladsen fandtes kun lidt keramik og enkelte grove flintafslag. Bopladsen kan derfor kun dateres til bronzealder eller tidlig jernalder (KØM 1013).

KØM 1983

RAS G 1004/83.

SÅT

210:1. Bavnehøj. Rasekniv af bronze fundet i en grube fra yngre bronzealder, 3:4. Lennart Larsen fot. 1987.

210:1. Bavnehøj. Razor of bronze found in a pit from the Late Bronze Age, 3:4. Lennart Larsen phot. 1987.

206. Flaskeeng.

Rekognoscering: en flintplet. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1982 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1004/83

BA

207. Vestergård.

Rekognoscering: en flintplet. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1982 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1004/83

BA

208. Vibeholmgård.

Prøvegravning: stolpehuller og gruber.

FFF 1982 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1004/83

BA

209. Nordmarksgård.

Prøvegravning: et stolpehul og en kogegrube.

FFF 1982 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1004/83

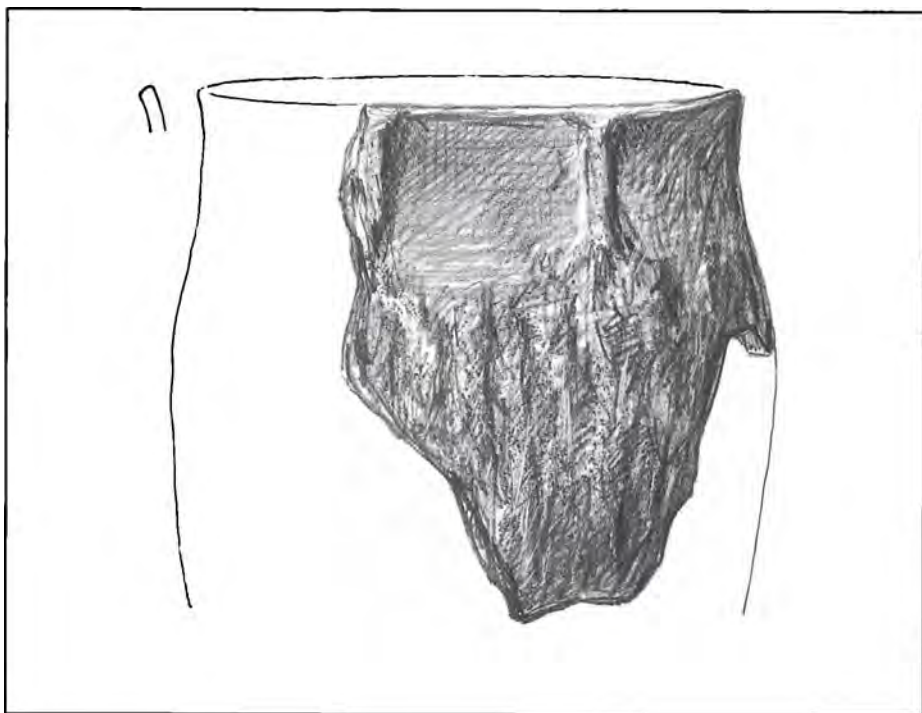
BA

210. Baunehøj.

Udgravning af bopladsspor fra yngre bronzealder. Fundstedet ligger på østskråningen af en markant bakke, hvor der blev udgravet 1300 m² med stolpehuller, gruber og kogegruber. Der kun-

Solrød sogn

210:2. Bavnehøj. Lerkar fra yngre bronzealder, 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

210:2. Bavnehøj. Vessel from the Late Bronze Age, 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

ne kun erkendes et lille hus i form af fire stolpehuller. I gruberne fandtes en lille, velbevaret bronzeragekniv med S-formet greb og ornamentik, flintafslag, keramik og rødbrændte lerkulper. Bopladsen kan dateres til yngre bronzealder, periode IV-VI (KØM 1016).

KØM 1983

RAS G 1004/83-1

SÅT

211. Nordgård.

Prøvegravning: to gruber.

FFF 1982 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1004/83

BA

212. Solrød.

Prøvegravning: gruber med keramik. Ældre jernalder.

FFF 1982 Jens-Aage Pedersen/BA

RAS G 2009/83

BA

213. Solrød.

Rekognoscering: en flintplet. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1982 Jens-Aage Pedersen/BA

RAS G 2009/83

BA

214. Havbogård, sb. 23.

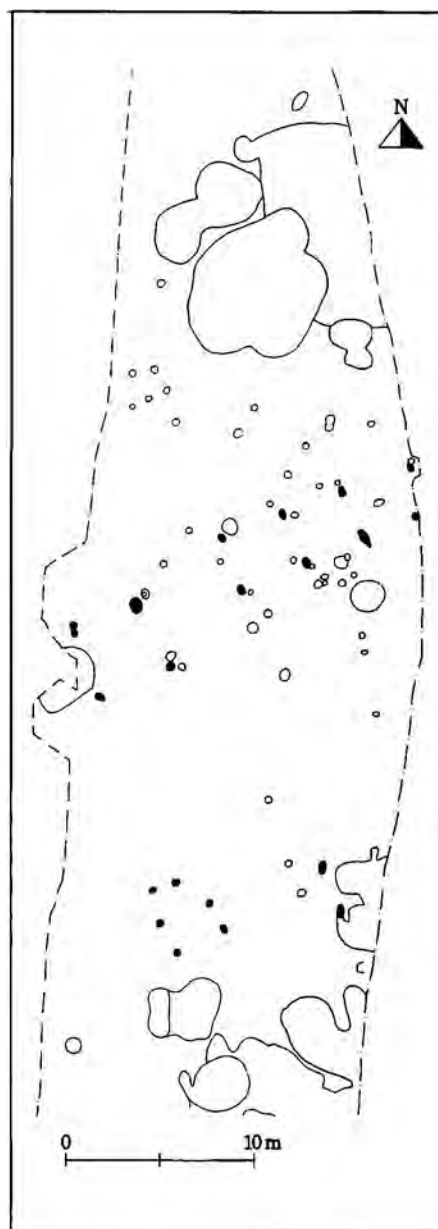
Udgravning af huse omgivet af gruber. Stedet ligger på en bakketop med et sumpet område mod N og S. Der blev muldafrømmet 2000 m² med et stort antal store gruber og en del stolpehuller. I

udgravningsfeltet kunne der erkendes sporene efter fire huse, hvoraf kun et er fuldstændigt undersøgt. Fra Ø strækker to huse sig ind i udgravningsfeltet, det ene bevaret med fire sæt tagbærende stolper, der står med regelmæssig afstand på 3,5 m; det andet er kun bevaret med ét sæt tagbærende stolper. Fra V strækker endnu et hus sig ind i feltet, bevaret med to sæt tagbærende stolper med fire m's afstand. Dette hus har også haft en større bredde end de to øvrige, idet afstanden mellem de tagbærende rækker her var 4 m i modsætning til de første, hvor afstanden var 3 m. I den sydlige del fandtes et lille hus med fire sæt tagbærende stolper og med to indgangsstolper i husets nordlige side.

S og N for husene fandtes et bredt bælte med tætliggende gruber, der afgrænsede bopladsområdet. I gruberne og i enkelte af stolpehullerne fremkom en del keramik, knogler, knusesten og

214:2. Havbogård. Lerkar fundet i en grube på bopladsen; lerkarret kan dateres til tiden omkring Kristi fødsel, 1:3. Lennart Larsen fot. 1986.

214:2. Havbogård. Vessel found in a pit on the site; the vessel is dated to about the time of the birth of Christ, 1:3. Lennart Larsen phot. 1986.

214:1. Havbogård. Oversigtsplan. Sporene efter husenes tagbærende stolper er markeret med sort. Mette Hertz del. 1987 efter SÅT.

214:1. Havbogård. Plan. The traces of the roof supporting posts of the houses are indicated in black. Mette Hertz del. 1987 after SÅT.

ødbrændte lerklumper. Keramikken kunne dateres til sen førromersk/ tidlig ældre romersk jernalder, tiden omkring Kr.f. (KØM 1012).

ØM 1982
FF 562-444

SÅT

15. Ejrebækslund.

Rekognoscering: en flintplet. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FF 1982 Jens-Aage Pedersen/BA
RAS G 2009/83

BA

16. Ejrebækslund.

Rekognoscering: en flintplet. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FF 1982 Jens-Aage Pedersen/BA
RAS G 2009/83

BA

17. Ejrebækslund.

Rekognoscering: redskaber og keramik. Nedlægningskontrol: gruber.

FF 1982 Jens-Aage Pedersen/BA
RAS G 2009/83

BA

Tune sogn

18. Tune Mølle.

Rekognoscering: flintplet.

RAS 1984

RAS G 1009/84

BA

19. Tune Mølle.

Rekognoscering: skiveskraber og få aflag.

RAS 1984

RAS 1009/84

BA

20. Tune.

Rekognoscering: flintplet. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1985

RAS G 1009/84

BA

21. Langagergård.

Prøvegravning: to stolpehuller.

RAS 1984

RAS G 2011/83

BA

Tune sogn

Kirke-Hyllinge og Lyngby sogne

222. Hederenden.

Rekognoscering: flintplet og keramik.

FFF 1981 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1004/83

BA

223. Fløjterup.

Rekognoscering: flintplet og keramik. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1982 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1004/83

BA

224. Fløjterupgård.

Rekognoscering: afslag, brændt flint, brændte sten og keramik.

FFF 1981 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1004/83

BA

225. Fløjterup, sb. 13.

Udgravning af huse og hegn beliggende på en Ø-V vendt, markant morænebakke, der på tre sider har været omgivet af sumpede strækninger. I udgravningsfeltet (120 × 20 m) undersøgtes dele af fire Ø-V vendte langhuse. Kun spor efter de tagbærende stolper var bevaret.

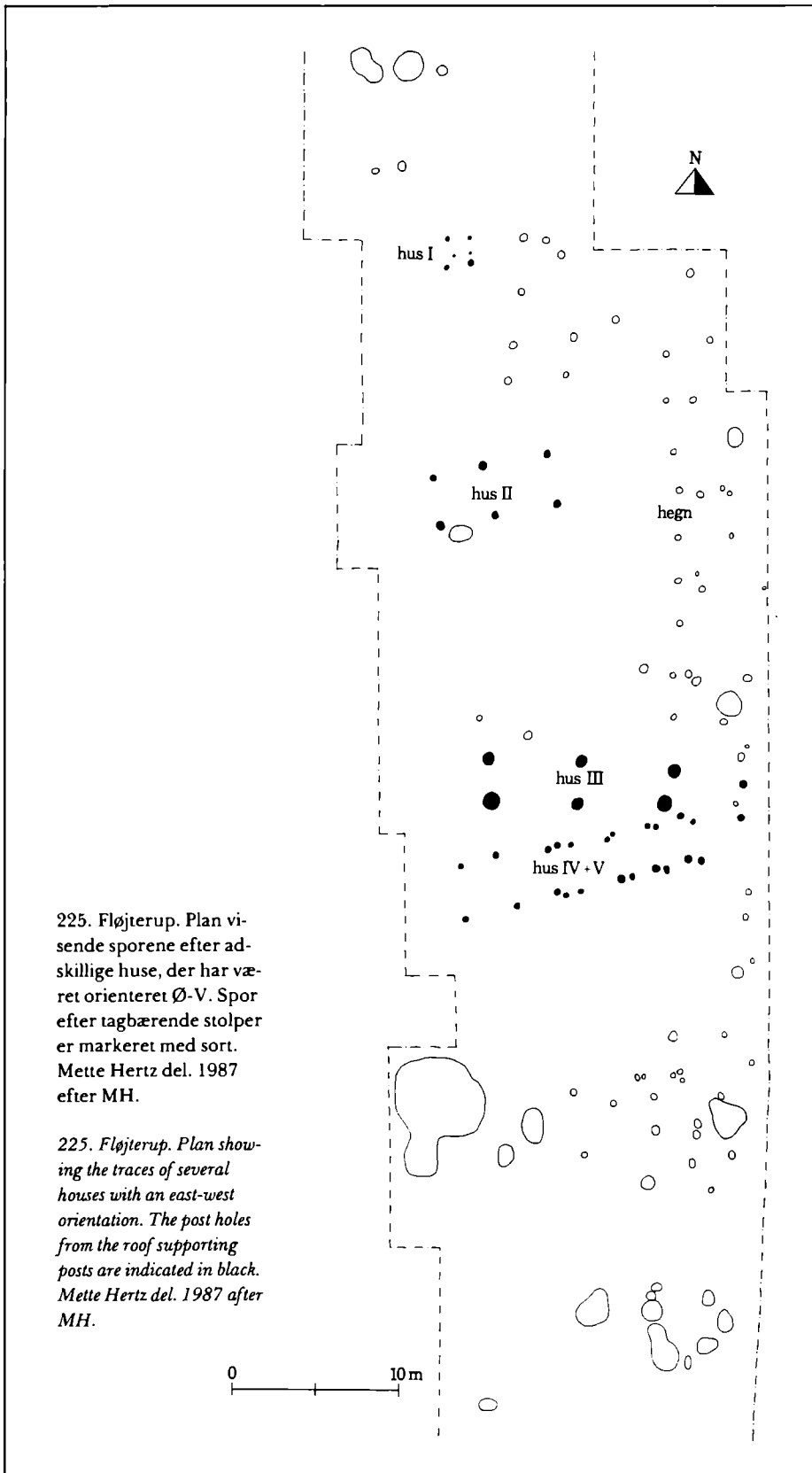
Hus II, som blev fuldt udgravet, er ca. 10 m langt og har haft tre sæt tagbærende stolper med en indbyrdes afstand på ca. 3 m.

Hus III er udgravet over en længde af 12 m, der udgør den vestlige del af huset. Her fandtes spor efter fire sæt tagbærende stolper med samme regelmæssige afstand som føromtalt.

Hus IV og V: her er udgravet den vestlige ende af et par langhuse, der har afløst hinanden. De har haft henholdsvis seks og fem sæt tagbærende stolper. Stolpehullerne i hus IV var fyldt med brandmateriale, hvilket tyder på, at huset må være opført på en brandtomt eller selv være brændt. De fem sæt tagbærende stolper, der indikerer hus V, lader sig let adskille fra hus IV ved en lysgrålig stolpehulsfyld næsten uden trækulsindblanding.

Foruden endnu et lille kvadratisk forrådshus (hus I) blev der registreret rester af et 23 m langt hegn, hvis stolper har stået med en indbyrdes afstand på ca. 3 m i en lige række. Omkring 1,5 m fra hegnet har stået en række støttestolper med ca. 6 m's indbyrdes afstand.

Oldsagsmaterialet i stolpehullerne var yderst sparsomt, men en delvis datering af pladsen fås gennem en række affaldsgruber. Her fandtes rester efter såvel mindre, tyndvæggede lerkar som store

225. Fløjterup. Plan visende sporene efter adskillige huse, der har været orienteret Ø-V. Spor efter tagbærende stolper er markeret med sort. Mette Hertz del. 1987 efter MH.

225. Fløjterup. Plan showing the traces of several houses with an east-west orientation. The post holes from the roof supporting posts are indicated in black. Mette Hertz del. 1987 after MH.

grove, dårligt brændte forrådskar, hovedparten med udadbøjede, facetterede rande. Overgangen til ældre romersk jernalder (ROM 535/82). ROM 1982-83 Tom Christensen RAS G 1003/83-1 MH

226. Fløjterupgård, sb. 15. Prøvegravning: stolpehuller, kogegruber og kulturlag. Muligvis førromersk jernalder. FFF 1981/82 Jens-Aage Pedersen RAS G 1004/83 BA

227. Fløjterupgård. Prøvegravning: kogegruber. FFF 1981/82 Jens-Aage Pedersen RAS G 1004/83 BA

Kirke-Hyllinge sogn

228. St. Karleby. Prøvegravning: kogegruber og kulturlag. RAS 1985 RAS G 1009/84 BA

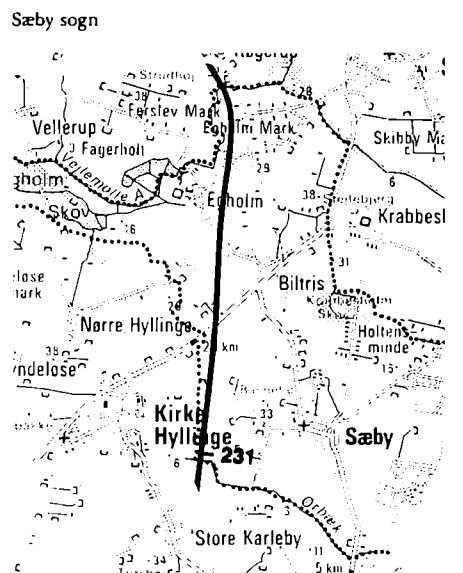
Lyndby sogn

229. Bellegård. Prøvegravning: kulturlag uden daterede fund. RAS 1985 RAS G 1009/84 BA

230. Borrevejlegård, sb. 60. Prøvegravning: mulige rester af dysse. Grøft med større sten og sort fylde udenom. RAS 1985 RAS G 1009/84 BA

Sæby sogn

231. Lyshøjgård, sb. 33. På bakke drag ned mod Ørbæk å: af faldsgruber og stolpehuller. I to gruber keramik, knogler og flintredskaber. Yngre stenalder, TN /MN (ROM 644/85). ROM 1985 RAS G 1009/84-1 SAS

HOLBÆK AMT

Ruds-Vedby sogn

132. Birkemosegård.

Rekognoscering: flintplet med skår og oppløjede kogegruber. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1982 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-496

BA

Grandløse sogn

133. Gamlebro.

Prøvegravning: stolpehuller og grube.

FFF 1982 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-412

BA

134. Gamlebro.

Prøvegravning: gruber.

FFF 1982 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-412

BA

135. Gamlebro.

Rekognoscering: yngre stenalders flintplet. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1982 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-412

BA

136. Lille Grandløse.

Rekognoscering: bopladsspor. Formentlig jernalder. Linien omlagt, derfor ingen prøvegravning.

FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-412

BA

137. Lille Grandløse.

Rekognoscering: bopladsspor. Jernalder. Linien omlagt, derfor ingen prøvegravning.

FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-412

BA

138. Lille Grandløse.

Rekognoscering: keramik og brændte sten. Jernalder. Linien omlagt, derfor ingen prøvegravning.

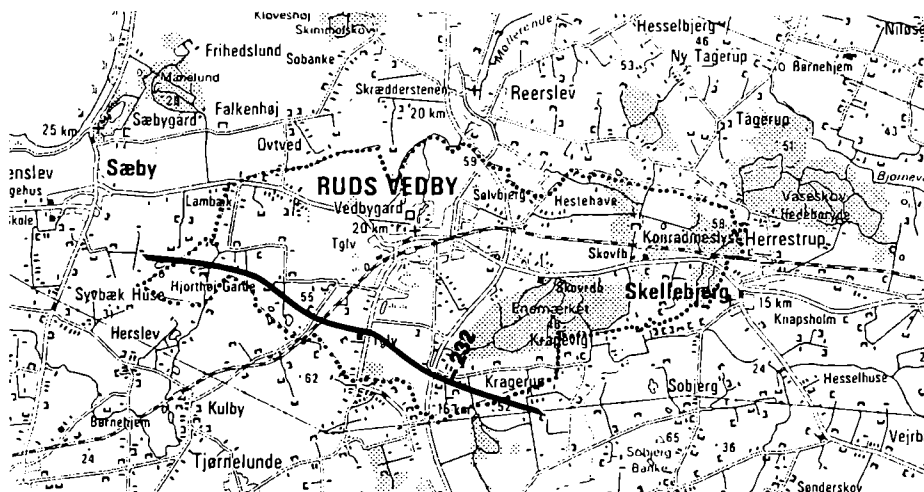
FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-412

BA

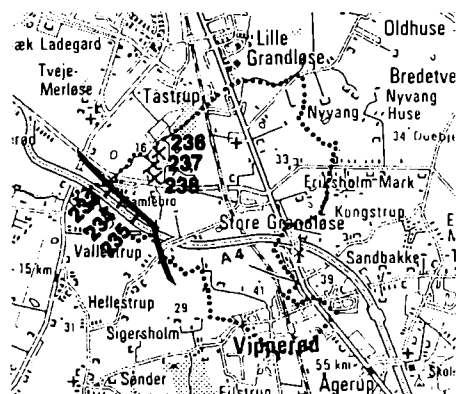
Holbæk sogn

139. Holbæk, sb. 142-148.

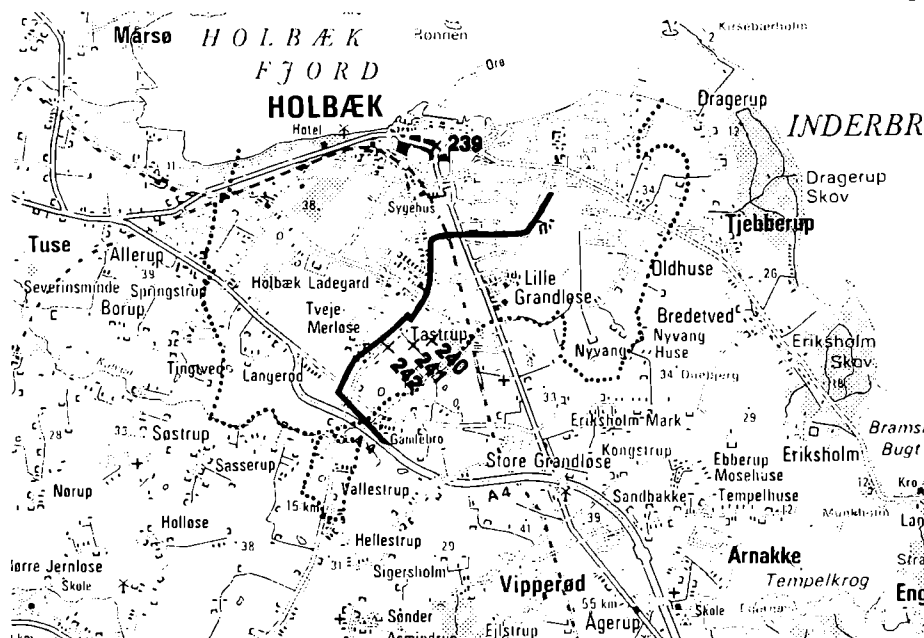
Arkæologisk overvågning af distributionsnettets nedlægning i Holbæk by. Ledningerne blev gravet indtil 90 cm ned, hovedsagelig i fortove.

Ruds-Vedby sogn

Grandløse sogn

Holbæk sogn

Følgende anlægsspor påtruffet: I en ledning gennem Vor Frue Kirkes kirkegård (nedlagt omkring 1572) på Gl. Kirkevej, blev mindst ni grave gennemskåret. Ved hjørnet Ahlgade/Havnegade rester af en brolagt vej 1,4 m nede. På Gasværksvej en kystsikring med store sten og kraftige pæle. Bag Ahlgade 6 en granitbygget afløbskanal. I Østerstræde en del affaldsmateriale fra lokalt pottemagerværksted brugt som fyld. (MHO 43/84, 47/84, 48/84, 49/84).

MHO 1984

RAS G 3005/83

EA

Litt.: Asmussen 1985, 35.

239:1. Holbæk. Nedlægning af naturgasledninger i Blindestræde. Der blev ikke gjort fund her, da der for nogle år siden var sket en gennemgravning i forbindelse med etablering af en hovedkloakledning. EA fot. 1984.

239:1. Holbæk. Installation of natural gas pipes in Blindestræde. Nothing of archaeological interest was found here, since the area was completely dug through some years ago when a main sewer was installed. EA phot. 1984.

240. Rørvang, Holbæk.

Rekognoscering: boplads. Formentlig jernalder.

FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-412

BA

241. Rørvang, Holbæk.

Rekognoscering: grube. Linieføring om-
lagt, derfor ingen prøvegravning.

FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-412

BA

242. Tveje Merløse.

Rekognoscering: boplads. Jernalder.

FFF 1982 Jens-Aage Pedersen

FFF 562-412

BA

Kirke-Eskilstrup sogn

243. Sønderstrup.

Rekognoscering: flintplet med keramik.
Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1982 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-412

BA

Stenlille sogn

244. Saltofte, sb. 88.

Rekognoscering: lille flintplet. Prøve-
gravning: ingen anlægsspor.

FFF 1982 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-412

BA

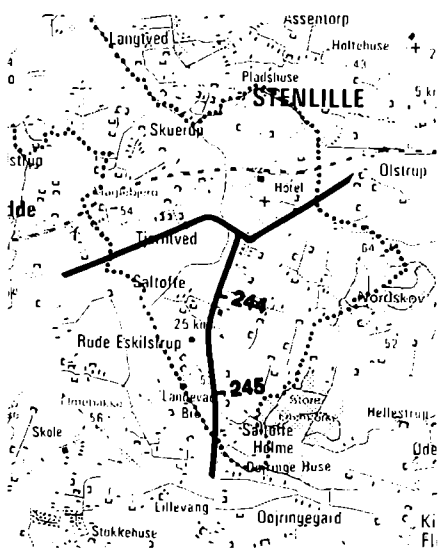

239:2. Holbæk. På Gl. Kirkevej øst for Vor Frue Kirke, nedlagt o. 1572, gik den smalle ledningsgrøft lige gennem en middelaldergrav. EA fot. 1984.

239:2. Holbæk. In Gammel Kirkevej, east of Vor Frue Church, dismantled in about 1572, this small pipe-ditch went right through a medieval grave. EA phot. 1984.

Kirke-Eskilstrup sogn

Stenlille sogn

45. Sandlyng Å, sb. 59.
 Prøvegravning: et stolpehul.
 FF 1982 Jens-Aage Pedersen
 FF 562-412

BA

Ønder-Asmindrup sogn

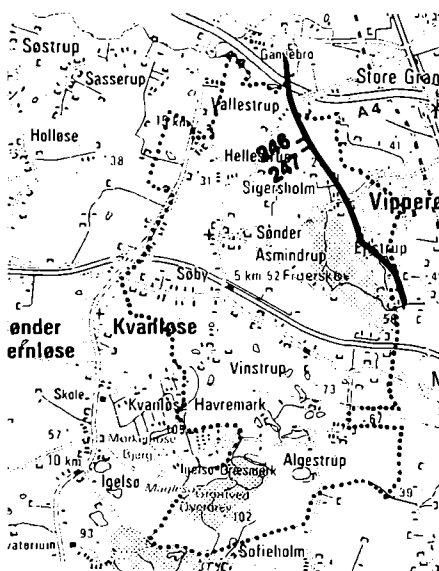
46. Vallestrup, sb. 7.
 Dysser. Kammeret titupløjet. Muligvis
 spor efter randsten. Udenom endvidere
 søgegruber, samt tre små stolpehuller.
 Påvist om de er samtidige med dyssen.
 FF 1982 Jens-Aage Pedersen
 FF 562-412

BA

47. Vallestrup.
 Rekognoscering: flintplet. Linien om-
 givet.
 FF 1981 Jens-Aage Pedersen
 FF 562-412

BA

Ønder-Asmindrup sogn

Tersløse sogn

248. Vejrbyæk.
 Prøvegravning: Stolpehuller og gruber.
 FFF 1982 Jens-Aage Pedersen
 FFF 562-496

BA

Tølløse sogn

249. Pilevangsgård.
 Rekognoscering: flintplet, yngre stenal-
 der. Prøvegravning: ingen anlægsspor.
 FFF 1982 Jens Aage-Pedersen
 FFF 562-412

BA

250. Nyby.
 Rekognoscering: flintplet. Prøvegrav-
 ning: ingen anlægsspor.
 FFF 1982 Jens-Aage Pedersen
 FFF 562-412

BA

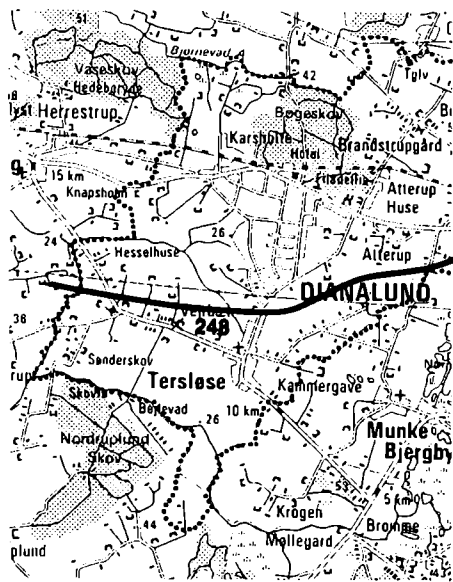
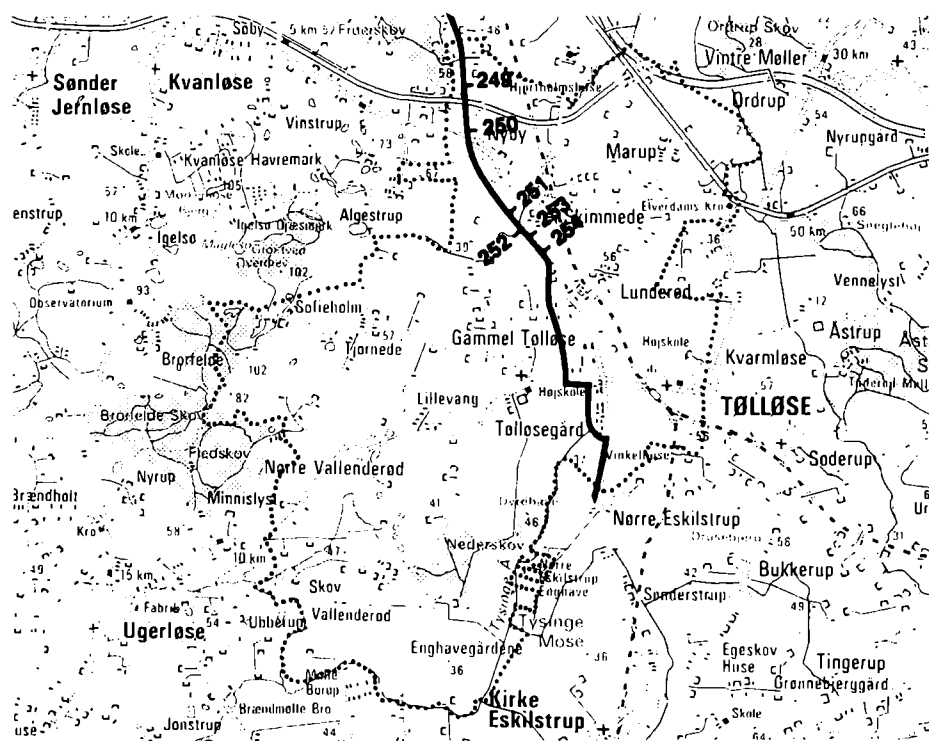
251. Skimmede.
 Rekognoscering: flintplet, yngre stenal-
 der. Prøvegravning: ingen anlægsspor.
 FFF 1982 Jens-Aage Pedersen
 FF 562-412

BA

252. Skimmede.
 Rekognoscering: flintplet, muligvis yng-
 re stenalder. Prøvegravning: ingen an-
 lægsspor.
 FFF 1982 Jens-Aage Pedersen
 FFF 562-412

BA

Tølløse sogn

Tersløse sogn

253. Skimmede.
 Rekognoscering: flintplet. Prøvegrav-
 ning: ingen anlægsspor.
 FFF 1982 Jens-Aage Pedersen
 FFF 562-412

BA

254. Lunderød.
 Prøvegravning: et stolpehul.
 FFF 1982 Jens-Aage Pedersen
 FFF 562-412

BA

SORØ AMT

Fjenneslev sogn

255. Eliaslund, sb. 17.

Tenvægt, yngre jernalder. Rekognoscering: ingen anlægsspor.
FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
RAS G 1003/83

BA

256. Eliaslund.

Prøvegravning: en grube og et stolpehul.
FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
RAS G 1003/83

BA

257. Eliaslund.

Prøvegravning: stolpehuller og en grube. Muligvis jernalder.
FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
RAS G 1003/83

BA

Munke-Bjergby sogn

258. Døjringe.

Rekognoscering: lille flintplet. Muligvis yngre stenalder.
FFF 1982 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-412

BA

259. Ulriksholm.

Rekognoscering: flintplet. Prøvegravning: ingen anlægsspor.
FFF 1982 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-412

BA

260. Ulriksholm.

Rekognoscering: flintplet samt mulig højtomt. Prøvegravning: ingen anlægsspor.
FFF 1982 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-412

BA

Pedersborg sogn

261. Pedersborg mark.

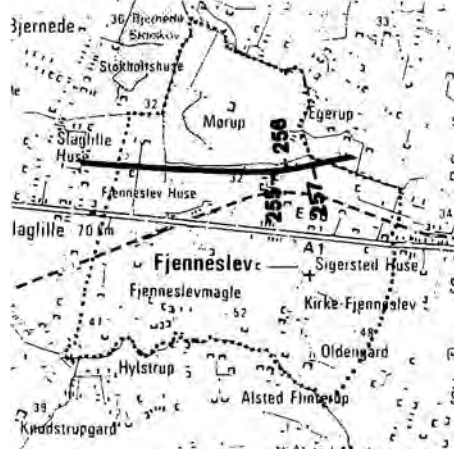
Rekognoscering: boplads. Jernalder. Linien omlagt, derfor ingen prøvegravning.
FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
RAS G 1003/83

BA

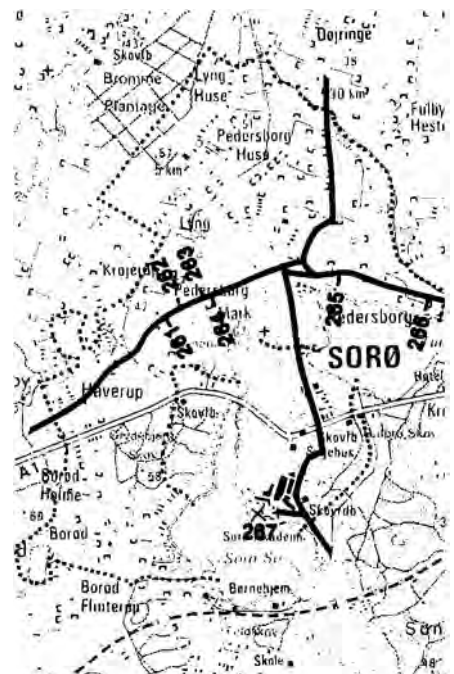
262. Pedersborg mark.

Prøvegravning: en grube.
FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
RAS G 1003/83

BA

Fjenneslev sogn

Pedersborg og Sorø sogne

263. Katrinelyst.

Topografisk oplagt sted. Prøvegravning: ingen anlægsspor.
FFF 1981 Jens-Aage Pedersen.
RAS G 1003/83

BA

264. Katrinelyst.

Prøvegravning: en grube.
FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
RAS G 1003/83

BA

265. Søbjerggård.

Rekognoscering: grubeforekomst. Muligvis jernalder.
FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
RAS G 1003/83

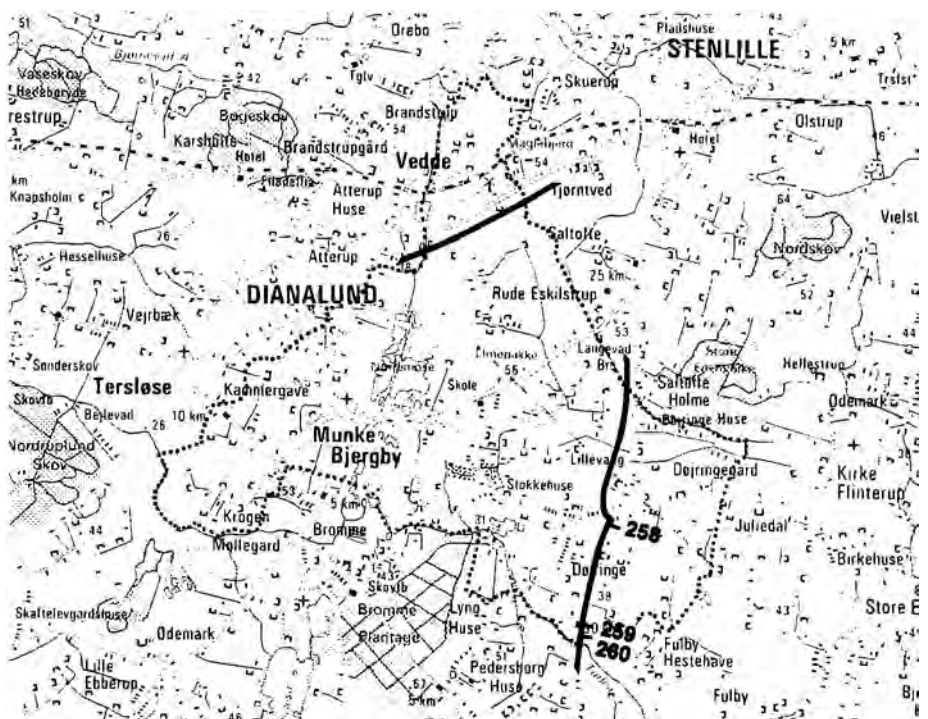
BA

266. Tuelsø.

Rekognoscering: mulig højtomt. Linie omlagt, derfor ingen prøvegravning.
FFF 1981 Jens-Aage Pedersen.
RAS G 1003/83

BA

Munke-Bjergby sogn

Sorø sogn

67. Sorø kloster, sb. 5.

efteråret 1984 nåede naturgassen frem til et af de centrale monumenter i Danmarks middelalder, nemlig Absalon's berømte cistercienserkloster i Sorø.

Klosteret blev oprindeligt stiftet som et benediktinerkloster i 1140-erne af Absalon's fader, Asser Rig, og dennes brødre, men i 1162 omformedes det af Absalon, efter store godsdonationer, til et cistercienserkloster med Esrum som moderkloster.

Af det store klosterkompleks' centrale bygningsanlæg er, efter ombygninger i 700-tallet og branden i 1813, kun kirken, som udgør nordfløjen, og et minimalt stykke af østfløjen tilbage, men fra ældre opmålinger og tegninger vides, at klosteret, sædvanen tro, har haft fire flø-

je omkransende en klostergård og med hvælvede korsgange ind mod denne. Kirken, der – trods flere ombygninger og restaureringer – må siges at være utrolig velbevaret, følger nøje ordenens forskrifter i sin planløsning med ret afsluttet kor og korsarmskapeller mod Ø.

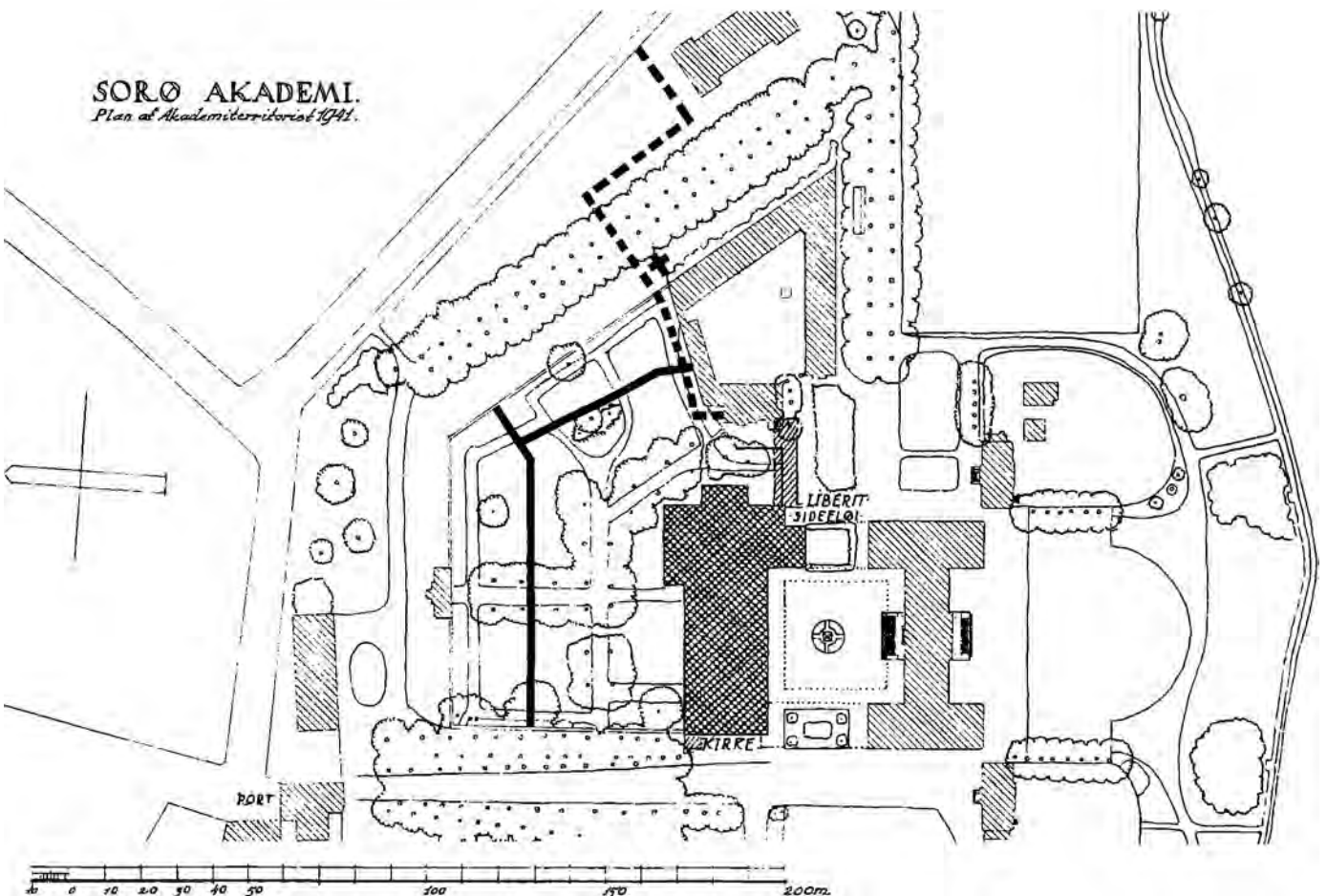
Omkring det centrale anlæg lå adskillige bygninger, der tjente en række forskellige formål. Endnu bevaret er klosterporten, landets eneste tilbageværende af sin art, der fra N formidler adgangen fra den senere købstad til klosteret. Derudover rummede arealet teglovn, vandmølle, staldbygninger mm. N og Ø for kirken strakte sig klosterets kirkegård, således som det var sædvanligt for de fleste klostre. I tilknytning til de søndre korsarmskapeller opførtes i senmiddelalderen en stor, overhævet biblioteksbygning, der strakte sig mod Ø i ret-

ning af et mindre bygningskompleks, der rummede klosterets skole.

Kirkegården, der endnu er i brug, indrammes mod V og N af nyere teglmure fra slutningen af forrige århundrede, men mod Ø står endnu væsentlige rester af en kraftig ringmur af munkesten fra klosterets tid. Af ældre tegninger fremgår det, at kirkegården oprindeligt har strakt sig så langt mod Ø, men tidligere havde sin afgrænsning, i form af yderligere en mur, beliggende væsentlig nærmere kirken. Mod S afgrænsedes klosterkirkegården af kirken og, længst mod Ø, af biblioteksbygningen. Uden for den ydre ringmur i Ø findes en voldgrav, der dog næppe skal tilskrives en egentlig forsvarsfunktion, men snarere har tjent til, i forening med muren, at tydeliggøre klosterets afgrænsning samt til at afvande området;

67:1. Sorø Kloster. Situationsplan i 1:4000 efter Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1943. På planen er gasledningens forløb indtegnat samt kirkegårdens mure i N og Ø, sidstnævnte efter Thurahs »Den danske Vitruvius« II, 1749. Kistebegravelsen er angivet med et kors den østre voldgrav. Kirkegårdens indretning er i dag, især i den østre del, noget anderledes end den på planen gengivne.

67:1. Sorø kloster, a monastery founded in the 12th Century. Plan, 1:4000, from 1943, on which the path of the gas pipe has been marked. The walls of the churchyard to the north and east are also shown. A burial from the 18th Cent. is indicated with a cross by the moat. Today the churchyard looks somewhat different, specially in its eastern part, from what is shown in the plan.

267:2. Sorø kloster. Kistebegravelse under udgravning. Naturgas Sjælland fot. 1984.

267:2. Sorø Kloster. Coffin during excavation. Naturgas Sjælland phot. 1984.

dens søndre ende har tilsyneladende udmundet i den kanal, der har ført vandet bort fra klosterets mølle.

Det var dette sidstnævnte område, der blev berørt af udgravningen til naturgasledningen, idet denne skulle føres frem fra landevejen, som løber Ø for Akademiet og Sorø sø. Det videre forløb var langs den søndre kant af kirkegårdens østafsnit frem til Akademiets varmecentral, der ligger umiddelbart Ø for klosterkirkens kor.

Ved passagen af voldgraven uden for ringmuren kunne der blive lejlighed til at undersøge, i hvor høj grad gravens udformning, der må skyldes en oprensning i nyere tid, stemte overens med det oprindelige udseende. Som ventet viste det sig, at graven havde været noget dybere end nu, men en detailundersøgelse hindredes af indstrømmende vand.

Gasledningen blev ført under ringmuren, uden at hverken denne eller dens fundament blev beskadiget. Muren er bevaret i en højde af omkring 2 meter i S aftagende til 1,25 meter i N, hvor terrænet ligger noget højere; på murens yderside er med jævne mellemrum anbragt kun lidt fremspringende stræbepiller, der vel har skullet modvirke en udskrid-

ning af muren. En nærmere undersøgelse af muren viste, at ledningsgennemføringen faldt sammen med en fortanding, der angiver et byggestop i murværket. Dette byggestop har ikke været af lang varighed, men viser blot, at muren af praktiske grunde blev opført i sektioner; endnu en fortanding kan ses længere mod N.

På kirkegården fulgte gasledningen den sydligste af stierne. En sti eller vej på dette sted er antydende allerede på Laurids de Thurahs generalplan af Akademiområdet fra 1749, og før det pågældende område blev inddraget i kirkegården; dette stemmer fint overens med, at der ved udgravningen overhovedet ikke blev konstateret begravelse her – hverken middelalderlige eller eftermiddelalderlige. Til gengæld dækkedes hele området af et mere end en meter tykt fyldlag, der især mod V, nær kirken, rummede store mængder af nedbrydningsaffald. Forekomsten af formsten, bl.a. fra stavværk i vinduer, viste, at materialerne stammer fra en bygning af en vis betydning – formentlig klosterets bibliotek.

Også den allerede nævnte, på ældre tegninger antydende mur mellem kirkegården og klosterområdet Ø herfor, blev

påtruffet ved udgravningen. I den nordre side af ledningsgrøften afdækkede en snes meter Ø for kirkens kor et fundament af kampesten og herover reste af et par skifter munkesten. Murstykket havde tilsyneladende bevaret sin oprindelige afslutning mod S, hvilket formentlig betyder, at gasledningen blev ført gennem en oprindelig åbning i kirkegårdsmuren på dette sted. På Laurids de Thurahs plan fra 1749 ses muren endnu bevaret, og længst mod syd på området Ø herfor er indtegnet en allé, der er en forgænger for den nuværende kirkegårdssti her. Endnu på Thurahs tid har der derfor rimeligvis været en åbning i muren, hvor alléen møder denne

Det lykkedes, som nævnt, at føre gasledningen over kirkegården uden at berøre hverken ældre eller yngre grave. Til gengæld registreredes en enkelt gravkanten af voldgraven umiddelbart uden for den østre ringmur. Her afdækkede en simpel, rektangulær fyrretræskiste stående vinkelret på muren og med hovedenden i Ø. At dømme ud fra skelet og en skjorteknap af tin indeholdt kisten liget af en mand; kistens velbevarede tilstand, der delvis må skyldes de meget fugtige omgivelser, samt knappens udformning tyder ikke på nogen særlig høj alder for gravlæggelsen, snarest engang 1700-tallet. Der kan selvfølgelig kun gisnes om årsagen til, at personen ikke er fundet værdig til en begravelse i indviet jord, men den sandsynligste årsag hertil har formentlig været selvmord. Da nutiden ser med noget mildere øjne end personens samtid på nævnte gerning, blev skelettet flyttet til en ny grav på den anden side af muren.

NM II 1984

RAS G 3002/83-1

MV

Benløse sogn

268. Bakkegård.

Rekognoscering: flintplet. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1983 Jens-Aage Pedersen

RAS G 3003/83

BA

269. Kærup.

Rekognoscering: bearbejdet flint, yngre stenalder. Prøvegravning: enkelte gruber, ældre jernalder.

FFF 1982/83

RAS G 3003/83

JAAf

ringstrup sogn

Ringstrup sogn

70. Solbakkegård.
 røvegravning: boplads. Jernalder. Lini-
 n omlagt, derfor ingen prøvegravning.
 FF 1982 Jens-Aage Pedersen
 AS G 1003/83 BA

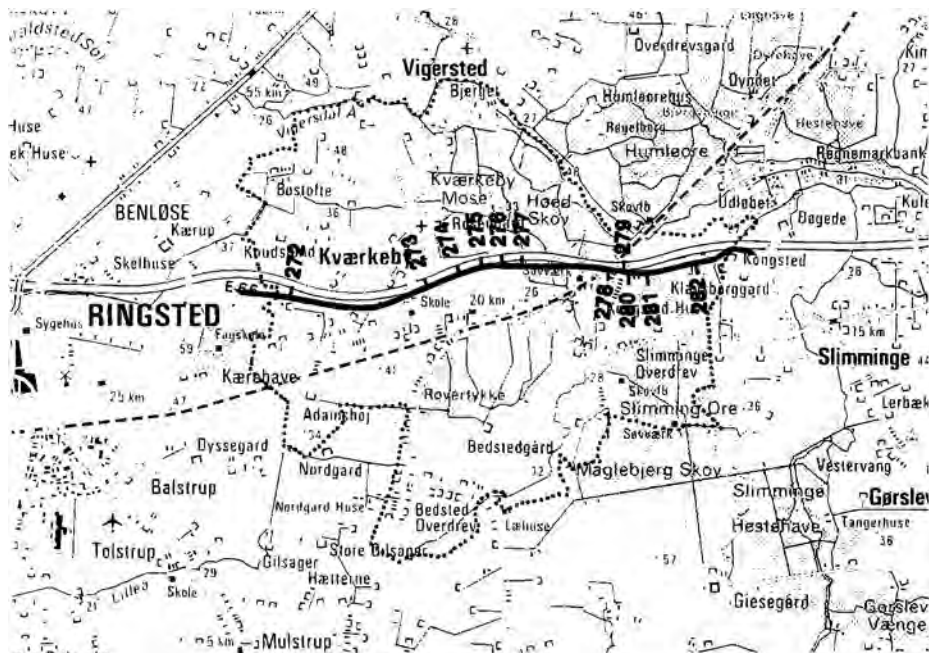
71. Skovagergård.
 røvegravning: stolpehuller.
 FF 1981 Jens-Aage Pedersen
 AS G 1003/83 BA

Kværkeby sogn

72. Høtoftegård.
 røvegravning: stolpehuller og gruber.
 Iuligvis bronzealder.
 FF 1981 Jens-Aage Pedersen
 AS G 1003/83 BA

73. Enghavegård, Kværkeby, sb. 23.
 å højtliggende plateau er afdækket
 nærsomme rester af en boplads. Gastræ-
 set løber her parallelt med motorvejen
 Ringsted-Køge, der er gravet ned i bak-
 en, hvorved en del af bopladsen for-

benløse sogn

Kværkeby sogn

mentlig er ødelagt. På pladsen fandtes
 stolpehuller og enkelte gruber, men of-
 test var kun få cm bevaret, og det var
 ikke muligt at få en sammenhæng ud af
 stolpehullerne. Der er kun enkelte fund
 af skår og flintaflæg. Skårene er ukarak-
 teristiske, men formentlig jernalder
 (MHO 98/85).
 MHO 1982
 FFF 54-1330 LH

274. Kværkeby.
 Rekognoscering: flintplet. Prøvegrav-
 ning: ingen anlægsspor.
 FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 1003/83 BA

275. Kværkeby.
 Prøvegravning: gruber.
 FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 1003/83 BA

276. Høed Skov.
 Prøvegravning: stolpehuller.
 FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 1003/83 BA

277. Høed Skov.
 Rekognoscering: boplads, yngre sten-
 alder. Prøvegravning: ingen anlægsspor.
 FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 1003/83 BA

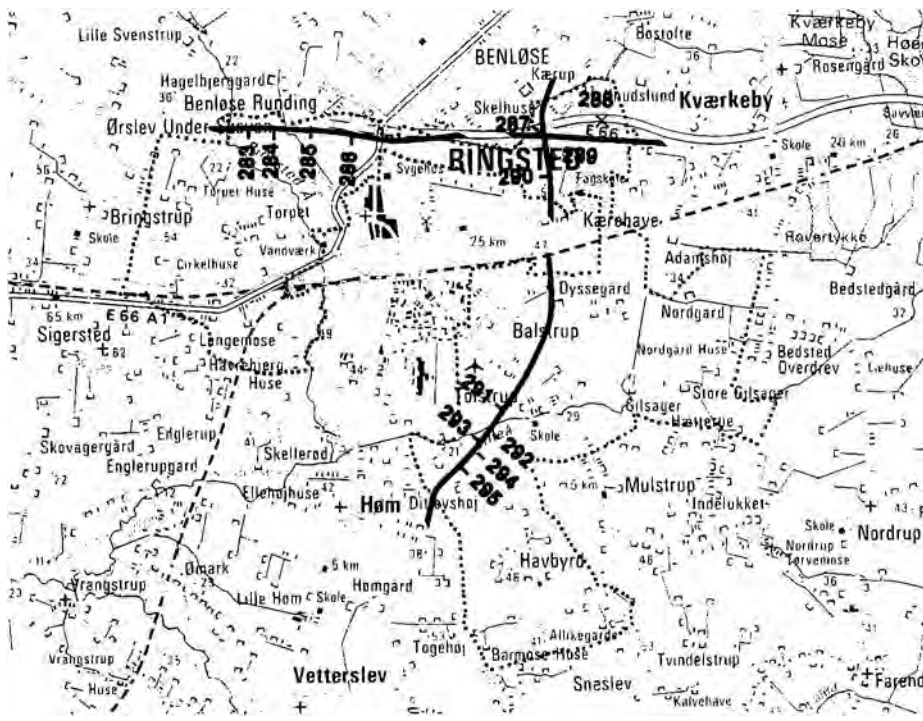
278. Kongsted Huse.
 Rekognoscering: boplads, Ertebøllekul-
 tur.
 FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 1003/83 BA

279. Bøgede Overdrev.
 Rekognoscering: flintplet, yngre sten-
 alder.
 FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 1003/83 BA

280. Bøgede Overdrev, sb. 24.
 Prøvegravning: gruber.
 FFF 1982 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 1003/83 BA

281. Bøgede Overdrev.
 Prøvegravning: stolpehuller.
 FFF 1982 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 1003/83 BA

282. Klausborggård, sb. 25.
 Udgravning af gruber og stolpehuller i
 perifert område af en boplads. Oldsags-
 materialet fra anlæggene bestod, ud over
 flintaflæg, af simple flintredskaber: syv
 skiveskrabere, et bor, et fragment af
 flækkesegl, en spånkniv samt sporadisk
 forekommende lerkarskår, heraf enkelte
 med lodret bugafstrikning. Yngre sten-
 alder: TN/MNI (MHO 96/85).
 MHO 1982
 RAS G 1003/83 FC

Ringsted landsogn

Ringsted landsogn

283. Ringsted Å.

Rekognoscering: flintplet.
FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
RAS G 1003/83

BA

284. Benløse Runding.

Prøvegravning: gruber og stolpehul.
FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
RAS G 1003/83

BA

285. Benløse Runding.

Prøvegravning: gruber.
FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
RAS G 1003/83

BA

286. Benløse.

Prøvegravning: gruber. Jernalder.
FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
RAS G 1003/83

BA

287. Kærup, sb. 58.

Undersøgelserne ved Kærup i det tidlige forår 1983 viste bosættelsesspor fra tre forskellige perioder. Området, der blev undersøgt, var ca. 3500 m²

Ældst er gruber med skår og flint fra yngre stenalder (MN II). Skårene kan samles til større karfragmenter. Flinten er næsten udelukkende af en dårlig kvalitet, den er formentlig opsamlet lokalt og brugt til mindre redskaber; størstedelen af flintmaterialet er dog afslag. Der blev fundet en knækket mejsel.

Bebyggelsen fra ældre jernalder blev konstateret gennem fem huse, fire brønde og flere gruber. Husene var dårligt bevarede, og kun ved et mindre hus fandtes bevarede væghuller. Dette hus har haft to sæt tagbærende stolper og været 9 m langt. Af de øvrige huse er to langhuse, hvor afstanden mellem de enkelte sæt af tagbærende stolper stort set har været den samme. To huse er så dårligt bevarede, at deres tolkning må tages med forbehold.

I området fandtes fire gruber med lodrette sider og af en sådan dybde og lagdeling at de må tolkes som brønde. En af brøndene indeholdt keramik, som viser en datering til midten af romersk jernalder. Denne datering stemmer overens med husenes formodede alder.

Den yngste bebyggelse på pladsen er fire huse, som formentlig stammer fra den tidligste middelalder. Husene er alle langhuse og stort set kun bevaret gennem hullerne til de tagbærende stolper. I tre af husene har disse stolper, hvoraf der har været 4-5 sæt, stået i et udbuet forløb, bredest på midten. Det sidste hus består af to afsnit: vestligst findes huller til fire sæt tagbærende stolper i et ret forløb, i forlængelse af disse findes tre sæt huller i et udadbuget forløb. De to afsnit har sandsynligvis været sammenbyggede (MHO 1/83).

MHO 1983

RAS G 1003/83-2

Litt.: Siemen 1984.

PS

288. Kærup Mose.

Prøvegravning: stolpehul og grube.
FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
RAS G 1003/83

B

289. Kærup.

Rekognoscering: gruber. Prøvegravning: ingen anlægsspor.
FFF 1982 Jens-Aage Pedersen
RAS G 1003/83

B

290. Kærhave.

Prøvegravning: gruber.
RAS 1983 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3003/83

B

291. Tolstrup.

Rekognoscering: grubeforekomst. Prøvegravning: ingen anlægsspor.
RAS 1983 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3001/83

B

292. Tolstrup.

Prøvegravning: tre kogegruber.
RAS 1983 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3001/83

B

293. Tolstrup, sb. 60.

Prøvegravning: enkelte stolpehuller og gruber.
RAS 1983 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3001/83

B

294. Tolstrup.

Prøvegravning: enkelte stolpehuller.
RAS 1983 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3001/83

B

295. Ågård, sb. 61.

Rekognoscering: dolktids boplads. Prøvegravning: ingen anlægsspor.
RAS 1983 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3001/83

B

Veterslev sogn

296. Veterslev.

Rekognoscering: jernalderboplads. Prøvegravning: ingen anlægsspor.
RAS 1983 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3001/83

B

297. Veterslev.

Rekognoscering: jernalderboplads. Prøvegravning: ingen anlægsspor.
RAS 1982 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3001/83

B

298. Veterslev.

Prøvegravning: en kogegrube.
RAS 1983 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3001/83

B

9. Højgaard.

Rekognoscering: yngre stenalders flint-
et. Prøvegravning: ingen anlægsspor.
AS 1983 Jens-Aage Pedersen
AS G 3001/83

BA

10. Veterslev.

Prøvegravning: en udateret grube.
AS 1983 Jens-Aage Pedersen
AS G 3001/83

BA

Øster-Brobj sogn

11. Bråby.

Rekognoscering: jernalderboplads. Prø-
gravning: ingen anlægsspor.
AS 1983 Jens-Aage Pedersen
AS G 3001/83

BA

12. Bråby, sb. 19.

Prøvegravning: itupløjet højtomt.
AS 1983 Jens-Aage Pedersen
AS G 3001/83

BA

13. Bråby.

Rekognoscering: flintplet, yngre sten-
lder.
AS 1983 Jens-Aage Pedersen
AS G 3001/83

BA

14. Bråby.

Rekognoscering: flintplet. Muligvis bron-
alder.
AS 1983 Jens-Aage Pedersen
AS G 3001/83

BA

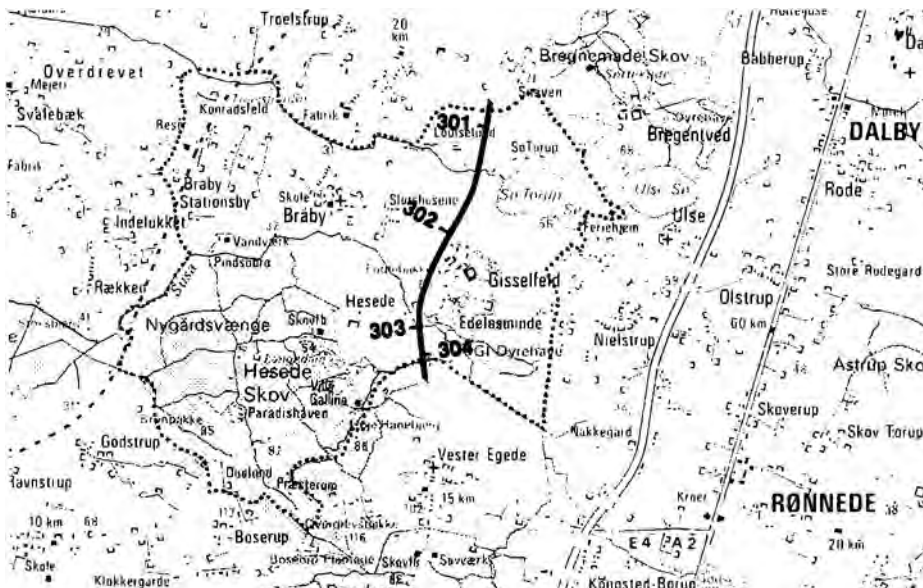
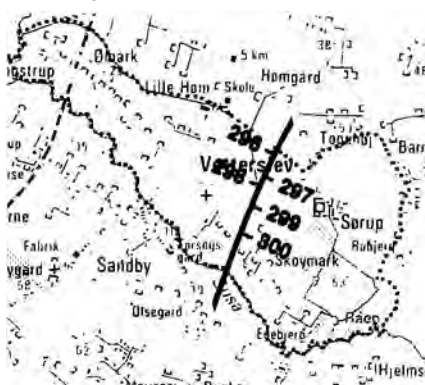
Boeslunde sogn

15. Atterup.

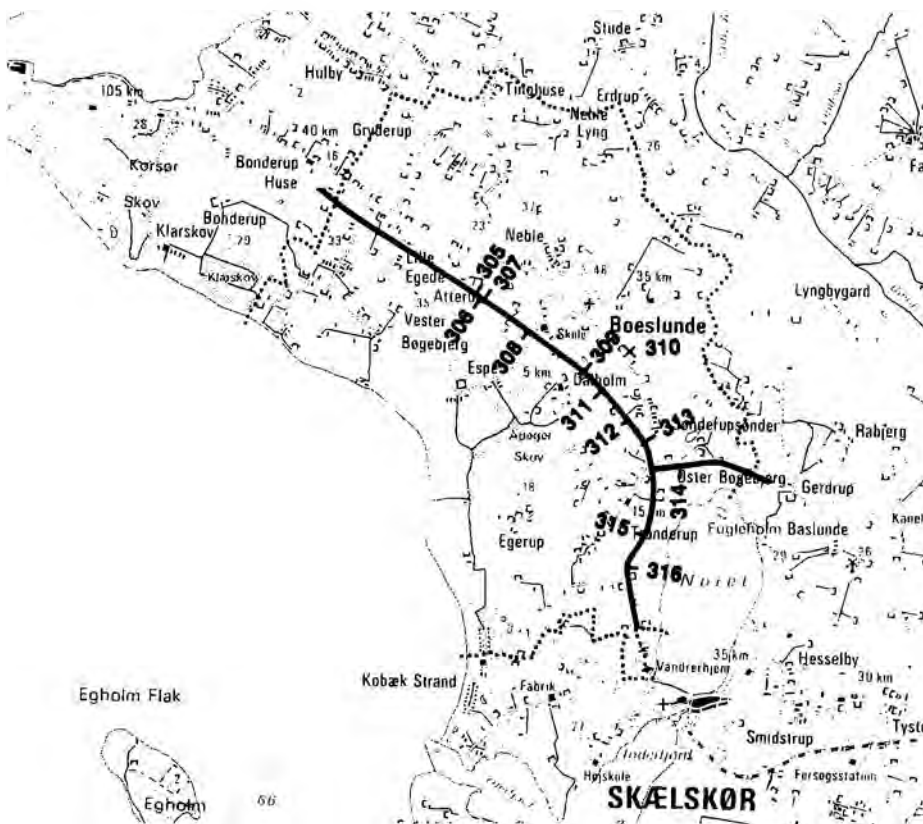
Rekognoscering: overpløjet højning.
Prøvegravning: to mindre gruber, hvor-
den ene formentlig recent. (NM I
6350/85).
M I 1986
AS G 3010/85

FK

Veterslev sogn

Øster-Brobj sogn

Boeslunde sogn

306. Atterup.

Rekognoscering: overpløjet høj tæt ved
tracéet. Prøvegravning op til højen: gr-
be med lidt brændt ler, ca. 0,5 m bred.
Formentlig oldtid (NM I 6350/86).
NM I 1986
RAS G 3010/85

FK

307. Atterup.

Rekognoscering: lidt brændt sten samt
to lerkarskår af oldtidskarakter. Prøve-
gravning: bunden af en kogegrube (NM
I 6350/85).
NM I 1986
RAS G 3010/85

Danmarks ældste jernudvindingsovne

308. Espevej, sb. 98.

358. Skydebjerggård, sb. 46.

Selvom jernalderen i mere end 100 år har været et hævdvundet begreb inden for arkæologien, er det egentlig mærkeligt, at det, som er baggrunden for dette periodenavn, nemlig udvindingen og forarbejdningen af jern, er så lidt kendt. Fra tiden mellem i hvert fald 100 og 600 e.Kr. kendes ganske vist fra en lang række lokaliteter i Vestjylland spor efter skaktovne, hvor slaggen ved udvindingen af jernet fra det hjemlige myremalm løb ned i en grube under ovnen, mens det eftertragtede jern blev siddende højere oppe. Da selve ovnen har stået som en lercylinder over jorden, er det som regel kun gruben nedenunder med dens slaggeindhold, der er bevaret.

Imidlertid ved vi ikke meget om jernudvinding fra den lange periode fra jernalderens begyndelse ca. 500 f.Kr. og indtil tiden for disse ovne. Vi kender en

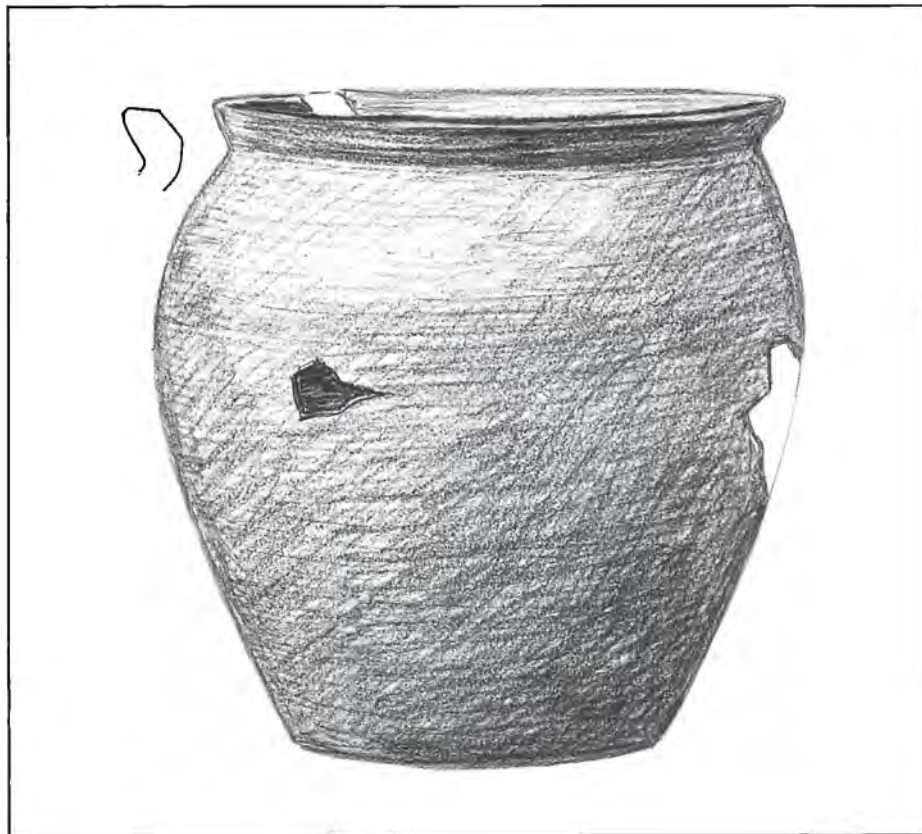
lang række jerngenstande, som må være hjemligt arbejde, og fra Skanderborg-egnen kendes nogle slaggefund fra den ældste jernalder, men det er ikke muligt at afgøre, om det er udvindingsslagger eller smedeslagger.

På et par jyske lokaliteter er undersøgt ovne af en type, hvor selve ovnen har været delvist nedgravet i jorden, således at de nedre dele var bevaret: En halvcirkulær kappe af brændt ler, hvor der ud for åbningen har været et ligeledes nedgravet arbejdsområde. En enkelt af disse ovne er C14-dateret til ældre romersk jernalder (omkring 100 e.Kr.).

For nylig har arkæologiske undersøgelser på naturgaslinjen mellem Korsør og Skælskør forøget vor viden om landets tidligste jernudvinding betydeligt. Her er undersøgt Danmarks ældste jernudvindingsovne, endda i så velbevaret stand og med så mange detaljer, at de må regnes til de bedst bevarede ovne,

308:1. Espevej. Dette lerkar fandtes knust oven i jernudvindingsovnen. Sammen med anden keramik daterer lerkarret jernudvindingsovnen til en tidlig del af ældre romersk jernalder, 100-tallet e.Kr., 1:3. Henning Ørsnes del.

308:1. Espevej. This vessel was found crushed on top of the iron-melting furnace. This and other pottery date the furnace to an early part of the Early Roman Iron Age, 1st Century A.D., 1:3. Henning Ørsnes del.

358. Skydebjerggård. Ovnen udgravet således, at den indre, brændte del af lerkappen frilagt. Bemærk det lave, halvrunde bass foran ovnen. FK fot. 1986.

358. Skydebjerggård. The iron smelting furnace excavated so the inside, burned part of the clay tunnel is visible. Note the low, semicircular basin front of the furnace. FK phot. 1986.

der overhovedet kendes fra vor oldtid. Der er tillige tale om de hidtil enes jernudvindingsovne fundet på Sjælland.

Ovnene er fundet ved undersøgelse af to bopladser fra før og omkring Kr. Espevej i Boeslunde sogn og Skydebjerggård i Eggeslevmagle sogn. Hver lokalitet har ydet en enkelt ovn, men evt. korrekte udgravninger på de to interessante pladser kan formentlig bringe flere for dagen uden for det ret snævre gælleledningsstracé.

Ovnen fra Espevej var den bedst bevarede og med de fleste nye detaljer. Den ligger på en jævn vestvendt skrånning med vid udsigt ud over Storebælt og Agersø i udkanten af og neden for større bopladsområde, der kroner bakkenes højeste partier. Udover ovnen er der på stedet undersøgt dele af to huse af den sædvanlige jernaldertype med indre rækker tagbærende stolper, et antal affaldsgruber med et pænt fundmateriale af lerkarskår og dyrekogler sammen med nogle kogegruber. Ovnen selv var af samme type som de nævnte nedgravede ovne fra Jylland, d.v.s. bestående af en næsten cirkulær lerkappe, i dette tilfælde nedgravet i en halvt opfyldt affaldsgrube. Det halvcirkulære eller U-formede rum, som lerkappen danner, er ca. 25 cm dybt med en åbning målende 20-30 cm på tværs. Ovnrummet er altså ikke særlig stort. Af den ca. 40 cm svære ovnvæg er de inderste 10-15 cm rød- og sorte brændt af varmen fra ovnen. Ovnkapen stod bevaret i en højde af 45 cm. Den meste stod lodret, men på et parti af bagvæggen kunne ses et let skråt forløb i

08:2. Espevej. Den brændte del af ovnkappen frilagt. AHA fot. 1986.

08:2. Espevej. The burned part of the clay tunnel visible. AHA phot. 1986.

alvvejs oppe. Ud fra ovnen, nær dennes und, går en halvbue i brændt ler kun få m høj, der begrænser et område foran selve ovnen. Ovnens bund dannes blot af undergrunden, der viser spor af varmeåvirkning. Fund af slaggestumper og rækulsvævet jord m.v. foran ovnen viser, at der her har været et arbejdsområde. En interessant iagttagelse er, at ovnens indersider består af flere klart adskillelige lag af ler, der viser, at denne vntype har været brugt flere gange. Efter én eller måske et mindre antal brændinger blev ovnen forbedret med nok et lag ler. I ovnen og i arbejdsområdet foran fandtes flere stykker af jernslagge, men også hele slaggeblokke – affaldsproduktet fra én brænding – fandtes der to af; den ene lå inde i ovnen og må repræsentere den sidste brænding – den vejer 8 kg, den anden vejer 4,8 kg. Slaggeblokkene er særlig interessante

08:3. Espevej. Slaggeblok. Lennart Larsen fot. 1986.

08:3. Espevej. Iron slag. Lennart Larsen phot. 1986.

derved, at deres øvre dele snævrer lidt ind nedadtil – danner en »skål« – noget, der formentlig afspejler en indre konstruktion i ovnen, som har kunnet lade den flydende slagge passere, mens jernet er blevet ovenover.

Det måske mest overraskende var en helt ny oldsagsform, der fandtes i tilknytning til ovnen, i arbejdsområdet foran. Det drejer sig om mindst fem tykke,

308:4. Espevej. Forplade af ler til jernudvindingsovnen in situ. FK fot. 1986.

308:4. Espevej. Front plate of clay from an iron smelting furnace in situ. FK phot. 1986.

firkantede lerplader med afrundede hjørner. Én var fuldt bevaret, den måler 30×25×5 cm. 7 cm fra den ene ende, i stykkets midtakse, findes et hul med en diameter på 2 cm. De øvrige, der kun var delvist bevarede, viser at størrelsen kan variere noget, én er større med en bredde på 27,5 cm og en tykkelse på 5 cm. Her er hullet 3 cm i diameter. En stump af en tredje viser, at disse lerplader kan have en betragtelig tykkelse, nemlig 9 cm. Denne er endda udstyret med en skrå kant, en slags fals. Disse lerpladers fundsammenhæng, tæt ved ovnen, og deres størrelse synes at godtgøre, at vi her står over for intet mindre end forplader til jernudvindingsovne. På den side, der har vendt indad, er leret meget sintret og forbrændt og flere steder belagt med slagge, især i området omkring hullet. På den fuldt bevarede forplade kan man se, at slaggen har løbet ned ad fladen. Lågerne har således siddet lodret i den åbning, som ovnens lerkappe danner; åbningens og lerskivernes bredde svarer pænt til hinanden. Hullet må have været benyttet til at blæse luft ind. De lidt vekslende størrelser de forskellige lerskiver imellem kan skyldes, at ovnen efterhånden blev mindre i takt med, at man påførte nye lag ler på kappens inderside.

Almindeligvis har jernudvindingsovne været vanskelige at datere, idet der sjældent er fundet daterbare sager såsom

308:5. Espevej. Forplader af ler til jernudvindingsovnen. Længden på den hele plade er 30 cm. Lennart Larsen fot. 1987.

308:5. Espevej. Front plates of clay from the iron smelting furnace. The length of the intact plate is 30 cm. Lennart Larsen phot. 1987.

lerkarskår i forbindelse hermed. Kun ved hjælp af C14-dateringsmetoden har man kunnet datere de øvrige i landet fundne ovne. Men således ikke her; thi over ovnen lå knust et helt lerkar, der kan dateres til begyndelsen af ældre romersk jernalder, omkring Kr.f., og i arbejdsområdet foran ovnen fandtes flere skår, der bekræfter denne datering. En sjælden oldsagsform fandtes også i arbejdsområdet, nemlig en lille bennål med øje – måske den har været brugt ved reparation af blæsebælgen.

Ovnen fra den anden jernalderboplads, Skydebjerggård tæt ved Skælskør Nor, er af ganske samme type som den ovenfor beskrevne. Ligesom ved Espevej fandtes den et stykke neden for en bakkes højeste parti, hvor bopladsens hovedbebyggelse må formodes at befinde sig; man har naturligt nok ønsket at holde de brandfarlige ovne i udkanten af bebyggelsen. Ovnen består igen af en 40 cm tyk ovnvæg, af hvilken de inderste 10-15 cm er tydeligt varmepåvirkede. Det halvcirkulære eller U-formede ovnrum er ca. 30 cm dybt, og åbningen ca. 25 cm bred. Ovnkappens bevarede højde er ca. 39 cm. Det er igen klart, at den har været brugt flere gange. Ligesom ved ovnen fra Espevej er der nederst, foran selve ovnkappen, en få cm høj halvbue af let brændt ler, der begrænser et område foran. Hverken i det ret diffu-

se arbejdsområde foran ovnen eller i ovnen selv gjordes der mange fund – blot nogle få og små slaggestumper – her har man åbenbart ryddet godt op efter sig. Bebyggelsen på stedet, der viser sig ved et antal affaldsgruber kun få meter fra ovnen, må ud fra den fundne keramik dateres til den sidste del af førromersk jernalder. I øvrigt fandtes i den nærmestliggende grube nogle små stumper af lerplader, der meget vel kan være af samme slags som dem fra Espevej, samt nogle få slaggestumper. En C14-prøve fra trækul fundet i ovnen har givet dateringen 105 f.Kr. (kalibreret), en datering, der er i fin overensstemmelse med de nærliggende grubers keramik. Ovne fra Espevej og Skydebjerggård kan således betragtes som nogenlunde jævn-gamle – begge er af ganske samme type, og begge ligger lidt neden for det centrale bopladsområde.

Udgravningerne på disse to pladser har således kastet tiltrængt lys over vor ældste jernudvinding, og ud fra de iagttagelser, der her blev gjort, kan man forsøge at rekonstruere ovnen, fig. 308:6. Den er gravet ca. ½ m ned i jorden, men det er usikkert, hvor langt ovnen er gået op over terrænet. Foran ovnen er der en større åben arbejdsgrube, hvor blæsebælgene sikkert har været anbragt.

Selve ovnrummet er ganske lille, blot 25×30 cm og åbent i den ene side. Flere

ting tyder på, at åbningen har været lukket med en forplade som de ovenfor nævnte, fig. 308:5, fundet ved ovnen fra Espevej, idet deres størrelse passer til åbningen, og idet den ene side er overtrukket med slagge. En af forpladerne er som sagt fuldstændig bevaret. Af de øvrige mangler det meste af den del, der har siddet under lufthullet, sandsynligvis fordi pladen har sat sig fast på en større slagge i ovnen og således er blevet brækket af, da ovnen åbnedes efter brændingen.

I og omkring ovnen fra Espevej blev der som omtalt fundet to næsten fuldstændige slaggeblokke på 4,8 og 8,0 kg. Set ovenfra er blokkene nærmest rektangulære med en nogenlunde jævn overflade. Forsiden er lige afskåret, og på den største er der her et 1 cm tykt lag brændt ler, der er smeltet fast på slaggen. De to modsatte hjørner er afrundede. Set fra siden, fig. 308:3, ser man igen den lige afskårne side, hvor forpladen må have siddet til højre; til venstre bemærkes, at den øverste del af slaggen er dannet i en skålform, men den nederste del af slaggen er løbet fri ud i ovnrummet.

Disse slaggeblokke svarer nøje til ovnrummet i størrelse, og alt taler for, at de er dannet på bunden af ovnen umiddelbart under lufthullet. På bagsiden af den fuldstændige ovnplade er der løbet flydende slagge, og det er fortsat mere end 5 cm ned under pladen, der således ikke kan have stået på bunden af ovnen, men må have været hævet mindst 5 cm over denne, således at der har været en mu-

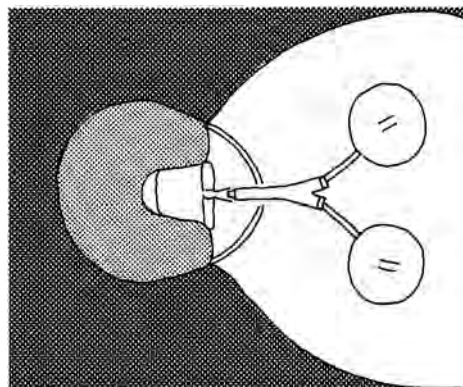
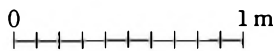
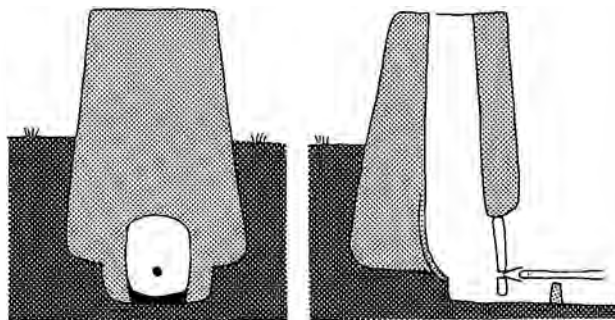
ghed for at slaggen kunne løbe ud under denne og ud i det bassin, der fandtes middelbart foran ovnens åbning, og som var forsynet med en ca. 10 cm høj ant.

Foruden slaggeblokkene blev der i forbindelse med Espe-ovnen også fundet ca. 8 kg mindre slaggestykker.

Blæsehullets dimension, ca. 2 cm i diameter, tyder på, at lufttilførslen til ovnen var sikret med blæsebælg af en eller anden art, idet naturligt træk ville have krævet en større åbning.

Råstofferne til jernudvindingen er myremalm og trækul. Ovnens forvarmes ved trækul, indtil temperaturen i området nærmest blæsehullet er ca. 1300°. Ved trækullets forbrænding dannes kulstofdioxid, CO, der er i stand til at reducere en del af myremalmens indhold af jernilte, Fe₂O₃, til rent jern, mens den øvrige del af jernilten, reduceret til FeO sammen med myremalmens sand, SiO₂, danner en slagge, der ved 12-1300° er flydende som vand i modsætning til jernet, der forbliver i fast form, idet temperaturen ikke når op til jernets smeltepunkt på 1538°. Denne proces kaldes reduktionsprocessen eller den direkte jernfremstilling i modsætning til den indirekte proces, som kendes fra højovnene, hvor jernet smeltes, og der dannes støbejern.

De tekniske problemer, der skal klares ved jernudvindingsovnen, er bl.a. adskillelsen af jern og slagge og fjernelsen af slagge fra forbrændingszonen, idet processen kun kan fortsætte, så længe slagge ikke blokerer for lufttilførslen. Det er således deponeringen af slaggen, der bestemmer, hvor meget jern der kan produceres ved den enkelte brænding. De to bevarede slaggeblokke på 4,8 og 8,0 kg repræsenterer hver en afsluttet brænding, men spørgsmålet er: udgør disse lokke den samlede mængde slagge fra en enkelt brænding, eller er der løbet væsentlige mængder af slagge ud under forbrændingen? Under alle omstændigheder er det værdt at bemærke, at der ikke tidligere er fremkommet sådanne blokke i et arkæologisk materiale, og at det derfor er muligt, at de ikke har været i en normal form for slagge fra denne ovntype. Sikkert er det dog, at slaggeblokkene er dannede på bunden af ovnen, og de giver os derfor den vigtige påvisning: at der 12-13 cm over bunden har været en slags skål af ukendt materiale, der er ca. 7 cm dyb og nedad indsnævret ca. 3 cm i hver side. Herved er en flydende slagge blevet ledt ind mod midten af ovnen, hvor »skålen« enten

308:6. Espevej og 358, Skydebjerggård. Rekonstruktion udarbejdet på grundlag af udgravningsresultaterne fra Espevej og Skydebjerggård. Ovne ses i funktion med lufttilførsel ved hjælp af blæsebælg. Tekniske tegninger af ovnen set forfra, et tværsnit set fra siden og ovnens nederste del set ovenfra. Mette Hertz del. 1987 efter OV.

308:6. Espevej and 358, Skydebjerggård. Reconstruction of the furnace from Espevej and Skydebjerggård made from the excavation plans. The furnace is seen in function with air supply from bellows. Technical drawings of the furnace: front, section and plan of the lower part. Mette Hertz del. 1987 after OV.

ikke har haft nogen bund eller en bund af et materiale, som slagge kunne løbe igennem ud mod ovnens sider. Ved udgravningen var det ikke muligt at se spor efter nogen forbindelse mellem denne »skål« og ovnvæggen.

Går man ud fra, at den samlede slaggemængde fra en brænding har været ca. 10 kg, vil jernudbyttet næppe have overstegit 3 kg. Trækulsforbruget har været 12-14 kg, hvortil kommer forvarmningen af ovnen, der måske har krævet yderligere 5 kg trækul. En sådan brænding har været omkring fem timer.

Ved udgravningen af ovnene var det ganske klart, at disse indvendig var blevet forsynet med flere på hinanden følgende lag af ler på ca. 1 cm's tykkelse, ligesom der også ved åbningen fandtes en ældre, buet afslutning bag den nuværende åbning, der har været 3-4 cm bredere. Dette viser, at ovnen efter udbedringer har været i brug gentagne gange.

Den her beskrevne form for jernudvindingsanlæg afløses her i landet i æl-

308:7. Espevej. Bennål, 1:1. Lennart Larsen fot. 1987.

308:7. Espevej. Bone needle, 1:1. Lennart Larsen phot. 1987.

dre romersk jernalder (2. årh. e.Kr.) af skaktovnen med slaggegrube, der normalt rummer 2-300 kg slagge, i enkelte tilfælde op til 500 kg. Med en enkelt forvarmning kan der i disse ovne opnås et jernudbytte på 50-100 kg, mens trækulsforbruget kan anslås til 200-400 kg eller fire-fem gange jernets vægt. Ved ovnene fra Espevej og Skydebjerggård var trækulsforbruget derimod seks-syv gange jernets vægt, og hertil kommer, at mens den ældre ovn kar krævet, at der var en mand fast ved blæsebælgene, så har skaktovnen med slaggegrube det meste af tiden været drevet med naturlig træk. Overgangen til den ny ovntype har således betydet, at der kunne udvindes mere jern med forbrug af færre ressourcer (NM I 6461/86; 6458/86).

NM I 1986

RAS G 3010/86-1

RAS G 3010/86-5

Litt.: O. Voss 1986

AHA/FK/OV

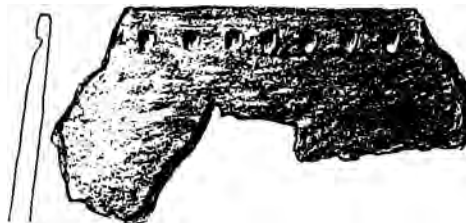
309. Hollensminde, sb. 99.

Udgravning på ca. 750 m² af boplads fra yngre stenalder (MN TRBK). Der undersøgtes flere affaldsgruber med en del keramik og flintmateriale samt få knogler, kogestensgruber samt nogle ganske få stolpehuller, som ikke dannede noget klart mønster. Fundmaterialet viser, at der er tale om mindst to bosættelser; der er nemlig dels gruber med et indhold, som kan dateres til MN II/III, dels gruber der kan dateres til MN IV-V. I den største af gruberne, der måler 3,1 × 3,2 × 0,3 m, og som ud fra keramikmaterialet kan dateres til MN II-V (skråt nedefra indstukne gruber under randen), fandtes en halv dobbeltægget stridsøkse, knækket i skafhullet og med et nyt skafhul påbegyndt. Øksen er af en tidlig type, med kun let udsvajet æg,

309:1. Hollensminde. Dobbeltægget stridsøkse. Længde 7,5 cm. Lennart Larsen fot. 1987.

309:1. Hollensminde. Double-edged battleaxe. Length 7.5 cm. Lennart Larsen phot. 1987.

309:2. Hollensminde. Randparti fra et stort lerkar fra jættestuetid, 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

309:2. Hollensminde. Part of the rim of a large vessel belonging to the Passage Grave period, 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

formentlig A 1. Dobbeltæggede stridsøkser er ellers kun i få tilfælde fundet i en daterbar sammenhæng. Bopladsen ligger lavt, på hvad der har været en lille ø i et mindre vådområde. Der er formentlig tale om en plads med gentagne ophold af kortere varighed (NM I 6459/86).

NM I 1986

RAS G 3010/86

FK

310. Sønderupsønder.

Rekognoscering: ildskørnede sten og lerkarskår af jernalderkarakter. Prøvegravning: to gruber og en kogegrub (NM I 6350/85).

NM I 1986

RAS G 3010/85

FI

311. Lundsberggård.

På en til dels flad bakketop med udsig over Storebælt undersøgtes en større del af en bebyggelse fra 12-1300-tallet. Selve husene lå på svagt hældende terræn i den sydvestlige del. På bakketoppen lå affaldsgruber, kogegruber, bål

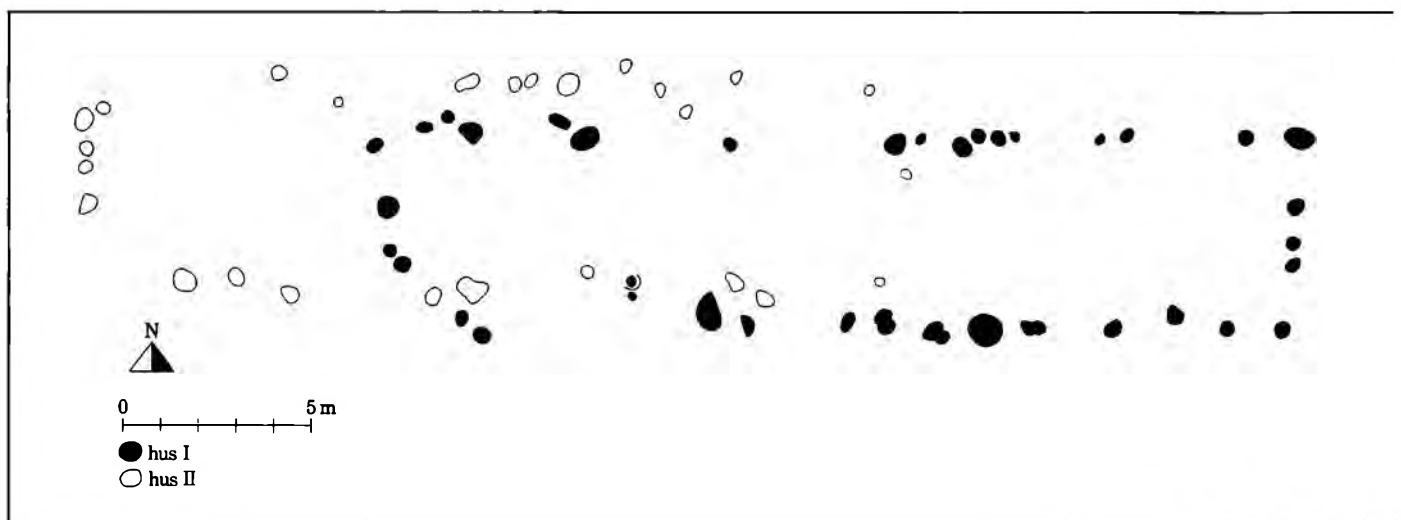
311:1. Lundsberggård. Lerkar nedsat som husoffer i et stolpehul til et hus fra ældre germansk jernalder. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

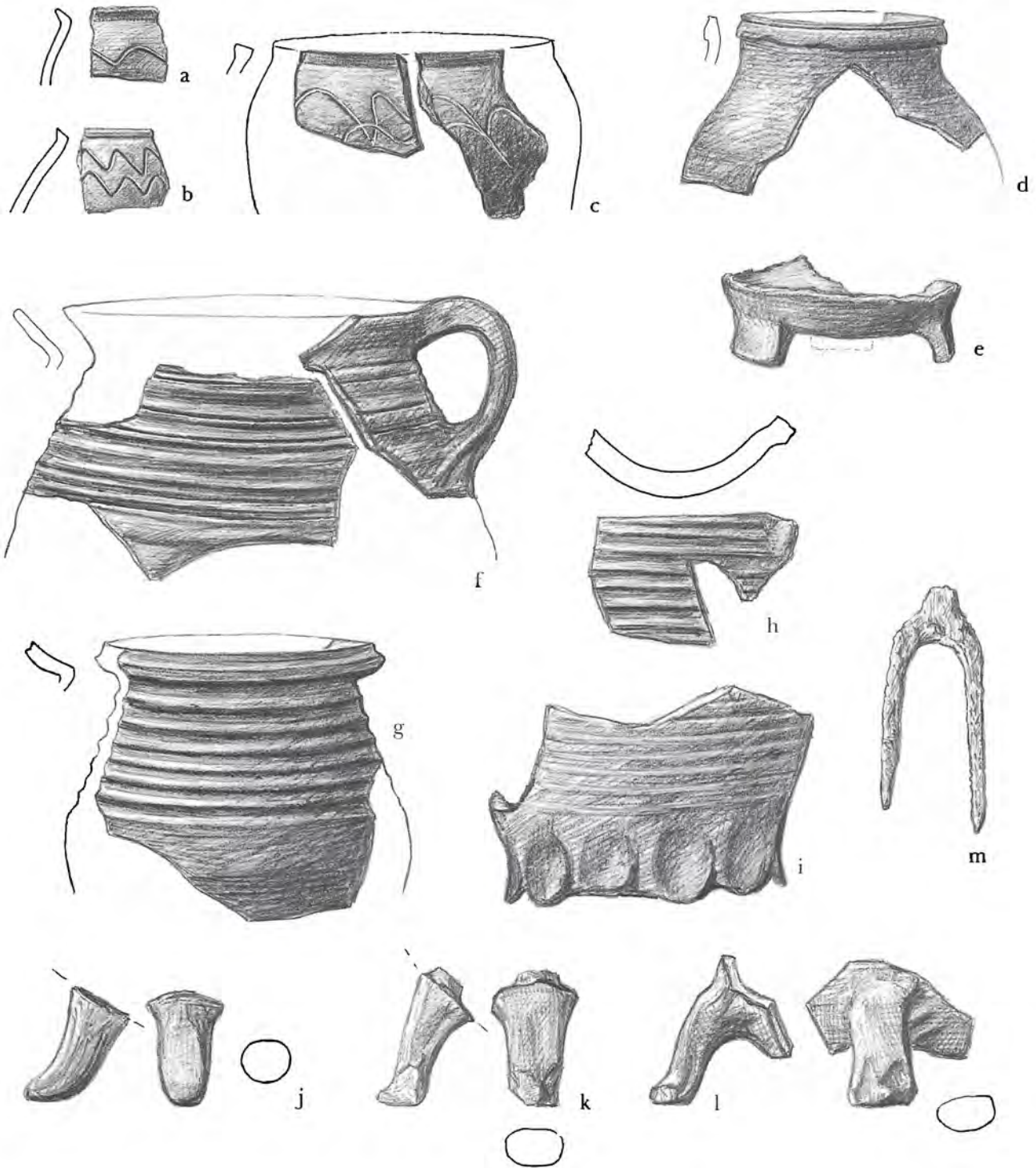
311:1. Lundsberggård. Small pot deposited as house sacrifice in a post hole belonging to a house from the Early Germanic Iron Age. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

311:2. Lundsberggård. De to bedst bevarede middelalderlige huse. Mette Hertz del. 198 efter AHA.

311:2. Lundsberggård. The two best preserved medieval houses. Mette Hertz del. after AHA.

11:3. Lundsbjerggård. Middelalderlige fund: *a, b, c*: randskår af sortbrændt lertøj med den for »østersøkeramikken« så karakteristiske bølgeor-
namentük, omkr. 1200. *d*: udekoreret randparti af sortbrændt potte, omkr. 1200. *e*: bund af gråbrændt kande med tre lave, flade ben, omkr.
200. *f*: randparti af sortbrændt kuglepote med øre, 1200-1250. *g*: randparti af sortbrændt kuglepote, 1200-1250. *h*: rand af gråbrændt kande
ned ansats til hældetud, måske sammenhørende med *i*. *i*: nedre del af gråbrændt, uglaseret kande med markerede fingerindtryk langs
tandkanten, omkr. 1300. *j, k, l*: ben fra gråbrændte, trebenede lergryder, omkr. 1300? *m*: gaffellignende jerngenstand. 1:3. Henning Ørsnes del.
987.

11:3. Lundsbjerggård. Medieval finds: *a, b, c*: Rim-sherds of black earthenware with wave-band decoration, about 1200. *d*: Undecorated part of rim of pot,
black earthenware, about 1200. *e*: Bottom of pitcher with three low, flat feet, grey earthenware, about 1200. *f*: Part of rim of »Kugelpotf« with handle, grey
earthenware 1200-1250. *g*: Part of rim of »Kugelpotf«, grey earthenware 1200-1250. *h*: Rim of pitcher with indication of a spout, grey earthenware, maybe part
of *i*. *i*: Lower part of pitcher with marked finger-imprints along the bottom edge, grey earthenware, about 1300. *j, k, l*: Different types of feet from pots, grey
earthenware, about 1300? *m*: Fork-like iron object. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

gruber etc., og disse fortsatte ned ad den nordøstlige skrånning.

Der blev konstateret mindst otte stolpebyggede huse, men kun tre blev udgravet i deres helhed. De var af typen uden indre tagbærende stolper, hvor væggene har båret hele tagets vægt. Husene var orienteret Ø-V. Det bedst bevarede hus målte 25 m i længden, bredden var 5 m. Såvel gavle som vægge var lige. De øvrige huse ser ud til at være af samme bredde. Tæt ved og skærende ind over husene lå affaldsgruber samt enkelte koge- og bålgruber. Disse affaldsgruber og de, der lå på selve bakketoppen var særdeles fundrige. Hovedmængden bestod af lerkarskår og knogler. Skårene var især uglaseret, gråt og sortbrændt lertøj, bl.a. kuglepoter. Sparsomme indslag af både Østersø-keramik og, til den anden side, glaseret materiale antyder en datering fra omkring 1200 til omkring 1300 med hovedvægt i 1200-tallet. Desuden var der flere jerngenstande, bl.a. knive, nagler og enkelte bæltspænder. Derudover bl.a. en hvæssesten og to mønter.

Ud over de middelalderlige huse fremkom få rester af en bygning fra ældre germansk jernalder, men kun sporene efter enkelte tagbærende stolper var bevaret, da det lå under det totalt udgravede middelalderhus. Bredden har formentlig målt 6 m, hvorimod der ikke kan siges noget om dets længde. Det specielle ved dette hus var, at der blev fundet et såkaldt husoffer i form af et lille lerkar nedsat i et stolpehul. Og lige uden for selve huset blev der i en grube fra samme tid fundet skår af mindst tre, næsten hele lerkar.

Desuden fremkom udaterede bålgruber liggende i to parallelle rækker med ens afstand såvel på langs som på tværs. Længderetningen var Ø-V (NM I 6385/86).

NM I 1986

RAS G 3010/85

AHA

312. Sønderupsønder.

Rekognoscering: keramik, flintafslag, ildskørnede sten. Muligvis jernalder.

RAS 1985 Jens-Aage Pedersen

RAS G 3010/85

BA

313. Sønderupsønder, sb. 95.

Rekognoscering: flintplet. Maglemosekultur. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1985 Jens-Aage Pedersen

RAS G 3010/85

BA

314. Nygård.

Rekognoscering: keramik og mulige, opløjede gruber.

RAS 1985 Jens-Aage Pedersen

RAS G 3010/85

BA

315. Tranderup.

Rekognoscering: lerkarskår af oldtidskarakter og ældre stenalders spidsvåben. Prøveudgravning: trækulspletter og usikre, ret sterile fyldskifter (NM I 6350/85).

NM I 1986

RAS G 3010/85

FK

316. Strandgård.

Rekognoscering: flintafslag og -redskaber, et skår og ildskørnet flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1985 Jens-Aage Pedersen

RAS G 3010/85

BA

Kindertofte sogn

317. Kindertofte.

Rekognoscering: flintplet. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1981 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1003/83

BA

318. Kindertofte.

Rekognoscering: flintplet. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1981 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1003/83

BA

Kindertofte sogn

Kirke-Stillinge sogn

319. St. Kongsmark.

Rekognoscering: flintplet, yngre stenalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1981 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1003/83

BA

320. St. Kongsmark.

Rekognoscering: flintplet. Muligvis yngre stenalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1981 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1003/83

BA

321. Kr. Stillinge.

Rekognoscering: Flintplet, yngre stenalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1981 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1003/83

BA

322. Kr. Stillinge.

Rekognoscering: flintplet, yngre stenalder eller ældre bronzealder.

FFF 1982 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1003/83

BA

323. Kr. Stillinge.

Rekognoscering: flintplet, dolktid eller ældre bronzealder. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1982 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1003/83

BA

Ottestrup sogn

324. Ågård.

Rekognoscering: grubeforekomst. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1981 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1003/83

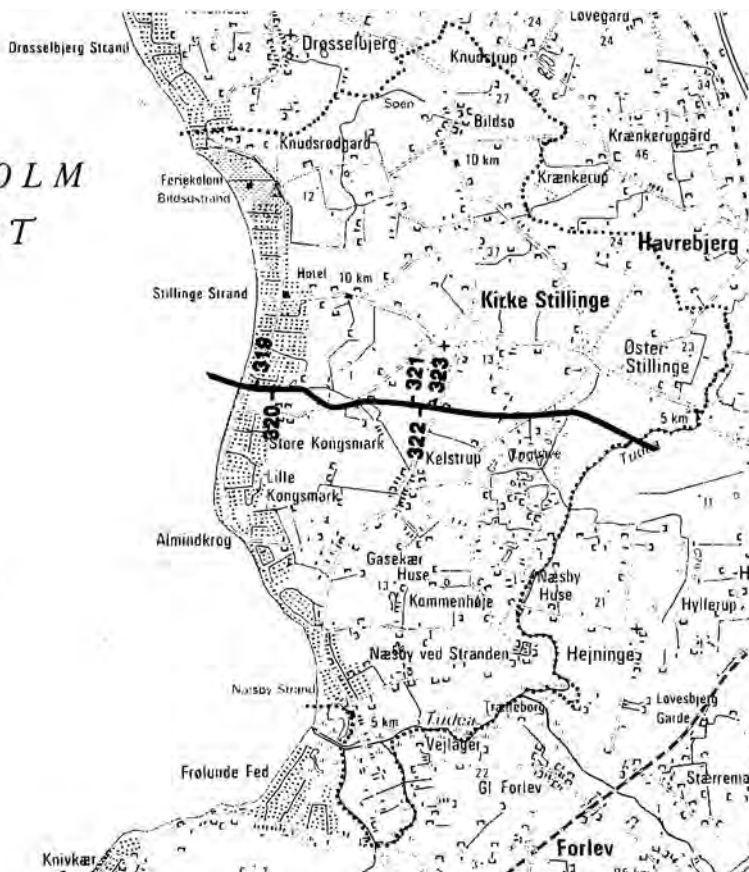
BA

325. Ottestrup, sb. 12.

Udgravning af bebyggelse fra overgangen vikingetid/middelalder ved landsbyen Ottestrup, tæt SØ for dennes kirke der er romansk og måske opført i bebyggelsens sene fase. Pladsen ligger på en plateau, der skræner ned mod et lille vandløb.

Ved udgravningen blev der konstateret rester af seks stolpebyggede huse af tre forskellige typer: 1. huse med to indre rækker tagbærende stolper, hvoraf ét har buede langvægge og en skillevæg østenden, 2. hus med midsulekonstruktion og endelig 3. et hus, hvor væggen har været tagbærende. Alle huse er orienteret Ø-V og ligger regelmæssigt på række NØ-SV. Der er desuden to rektangulære grubehuse, med to indre tag

MUSHOLM BUGT

325:1. Ottestrup. Jernsaks, 1:2. Lennart Larsen fot. 1987.

325:1. Ottestrup. A pair of shears, 1:2. Lennart Larsen phot. 1987.

kirke-Stillinge sogn

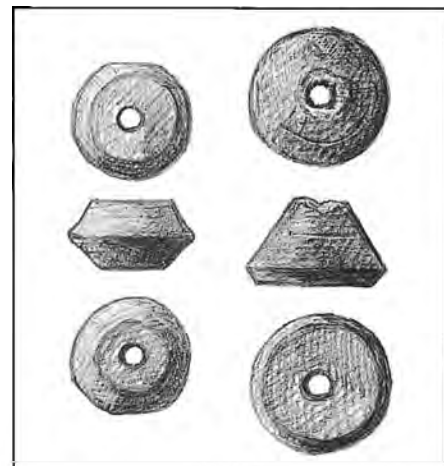
ærende stolper. Der er to faser i bebyggelsen, en ældre, hvor til hører det store anghus med buede vægge (mere end 27 m langt, op til 8 m bredt) og formentlig rubehusene, og en yngre fase, hvor pladsen er delt ud til fire gårde, med to huse af den ene gård.

Fundmaterialet stammer fortrinsvis fra grubehusene og enkelte gruber og består næsten udelukkende af østersøkeramik. Desuden blev der fundet to ten-

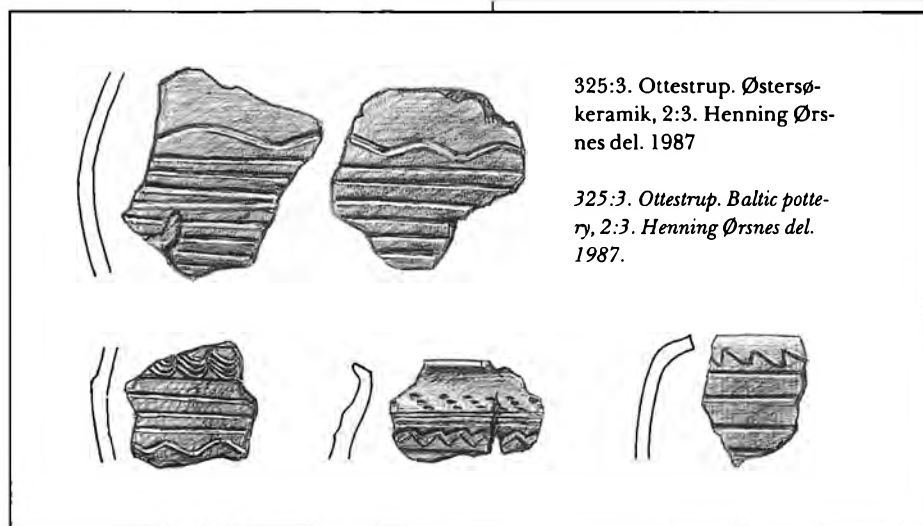
vægte og, i det ene grubehus, en jernsaks, en synål og en bronzegøgle. Oldsagerne daterer pladsen til begyndelsen af sidste halvdel af 11. årh., hvilket også er en datering, der passer med hustyperne. Trækul fra grubehusene er C-14 dateret således: K-4206: 900 ± 70 e.Kr. Kal.

325:2. Ottestrup. Tenvægte, 1:1. Henning Ørsnes del. 1987.

325:2. Ottestrup. Spindle whorls, 1:1. Henning Ørsnes del. 1987. ▶

Ottestrup sogn

325:3. Ottestrup. Østersøkeramik, 2:3. Henning Ørsnes del. 1987

325:3. Ottestrup. Baltic pottery, 2:3. Henning Ørsnes del. 1987.

325:4. Ottestrup. Bronzenøgle og bronzenål, 1:1. Lennart Larsen fot. 1987.

325:4. Ottestrup. Bronze key and bronze needle, 1:1. Lennart Larsen phot. 1987.

K-4207: 940 ± 65 e.Kr. kal. På pladsen fandtes desuden gruber med keramik fra ældre jernalder, samt spor af aktiviteter fra nyere tid (MHO 96/85).

MHO 1982

FFF 54-1331

LH

Litt.: L. Holm og L. C. Nielsen 1984.

Skt. Mikkels landsogn

326. Tudeå.

Rekognoscering: yngre stenalderes bo-plads.

FFF 1982 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1003/83

BA

327. Valbygård.

Rekognoscering: flintplet. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1981 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1003/83

BA

328. Ny Holmstrup.

Prøvegravning: gruber.

FFF 1982 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1003/83

BA

329. Ny Holmstrup.

Rekognoscering: gruber.

FFF 1981 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1003/83

BA

330. Lillebakkegård.

Rekognoscering: gruber.

FFF 1981 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1003/83

BA

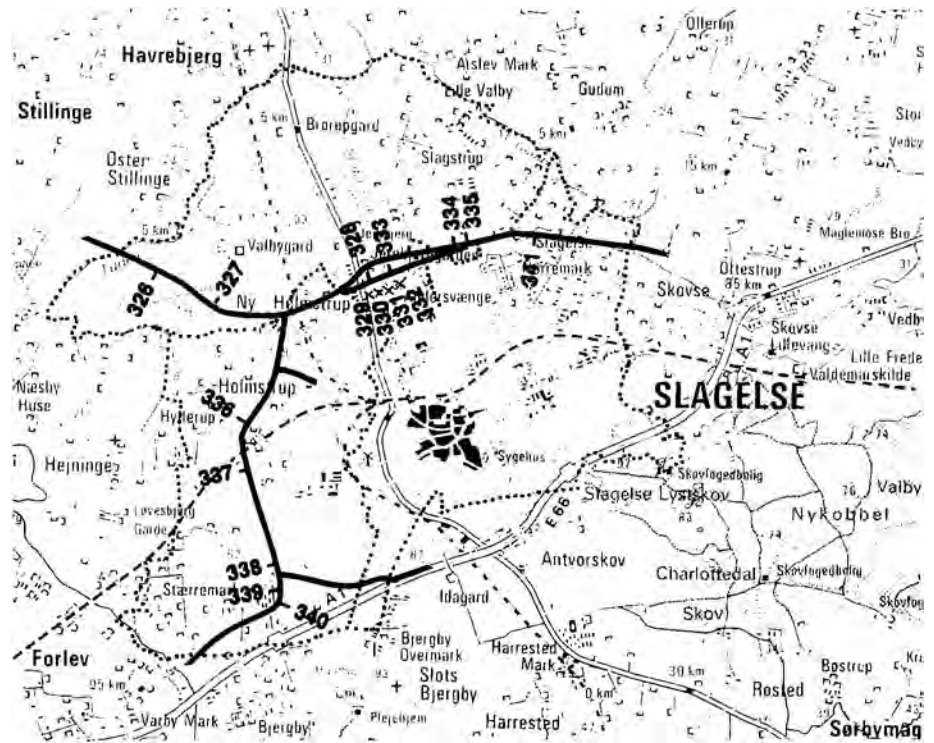
331. Lillebakkegård.

Rekognoscering: tenvægt.

FFF 1981 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1003/83

BA

Skt. Mikkels, Skt. Peders og Slagelse sogne

332. Jernbjergvej.

Rekognoscering: flintplet.

FFF 1981 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1003/83

BA

333. Jernbjergvej.

Rekognoscering: fund fra landsby, ældre middelalder.

FFF 1981 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1003/83

BA

334. Valbyvej.

Prøvegravning: en grube, tidlig yngre stenalder.

FFF 1981 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1003/83

BA

335. Valbyvej.

Rekognoscering: flintplet. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1981 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1003/83

BA

Skt. Peders landsogn

336. Byhøj, Hyllerup, sb. 39.

Undersøgelse af overpløjet gravhøj m.v. på en bakkeknode, påvist ved rekognoscering. Ved udgravningen viste de ældste spor efter menneskelig aktivitet på stedet sig at være fra ældre stenalder, idet der fandtes en lancetformet mikrolit og en mikroflække. Desuden fandtes bopladsrester fra ældre bronzealder i form

af stolpehuller og gruber samt bearbejdet flint, nogle lerkarskår, lerklining og knogler. Under selve gravhøjen har de ligget et treskibet langhus, ca. 20×8 m orienteret omtrent Ø-V, hvor taget har været båret af fem sæt stolper. Huset har haft vægge af lerklinet fletværk, og sporefter en skillevæg viser, at der har været et mindre rum i husets vestende. Huset endte sine dage ved at gå op i luer, de fremgår af trækul i stolpehullerne samt brændt lerklining.

Herefter er arealet taget i anvendelse som agerjord i en periode. Det ses i forn af sporene efter oldtidspløven, arden der har sat sine spor på kryds og tværs undergrunden. Ved pløjningen er bopladslaget, herunder husets gulvlag, ildsted m.v., blevet helt ødelagt, alene husets dybt nedgravede stolpekonstruktion viser os i dag husets grundrids. Huset under bronzealderhøje er en stor sjældenhed, men kan dog træffes; et velbevaret eksempel på sporene efter et sådant hus er for få år siden fundet ved Trappendal, nær Kolding. Her som i tilfældet fra Byhøj i Hyllerup er det opførelsen af en gravhøj oven på bopladslaget, som vi kan takke for, at sporene efter husene er bevarede. Selvom gravhøjen, som vi nu skal se på, er blevet overpløjet, har dens jordmasser kunnet beskytte de underliggende lag gennem årtusinder.

Højen hviler på en tynd, brunsort stri

de, der er rester efter formuldet plante-
rækst. Dette viser, at der er hengået en
ris tid, efter at den omtalte pløjning er
foretaget og frem til det tidspunkt, hvor
højen er opført. Denne bestod af sandet
ermuld, der nu blot var bevaret i op til
en halv meters tykkelse. Diameteren har
været ca. 13,5 m. Højen er opført over
en centralt beliggende grav. Nedgrav-
ningen var 237 cm lang og 111 cm bred,
orienteret ØNØ-VSV. Dybden har været
ca. 45 cm under den gamle overflade. I
gravens bund fandtes en stenslæbning,
hvor der har stået en nu forsvundet ege-
liste. Midt i graven lå de brændte knog-
ler efter den døde, og her fandtes også
gravgaverne. Disse består af en båndfor-

met, længderiflet armring, en ensidigt
snoet, trind armring, en kniv med ram-
megreb og en syl med rester af et hånd-
tag af træ. Oldsagerne, der alle er af
bronze, kan dateres til ældre bronzeal-
der (III), og de har tilhørt en kvinde.

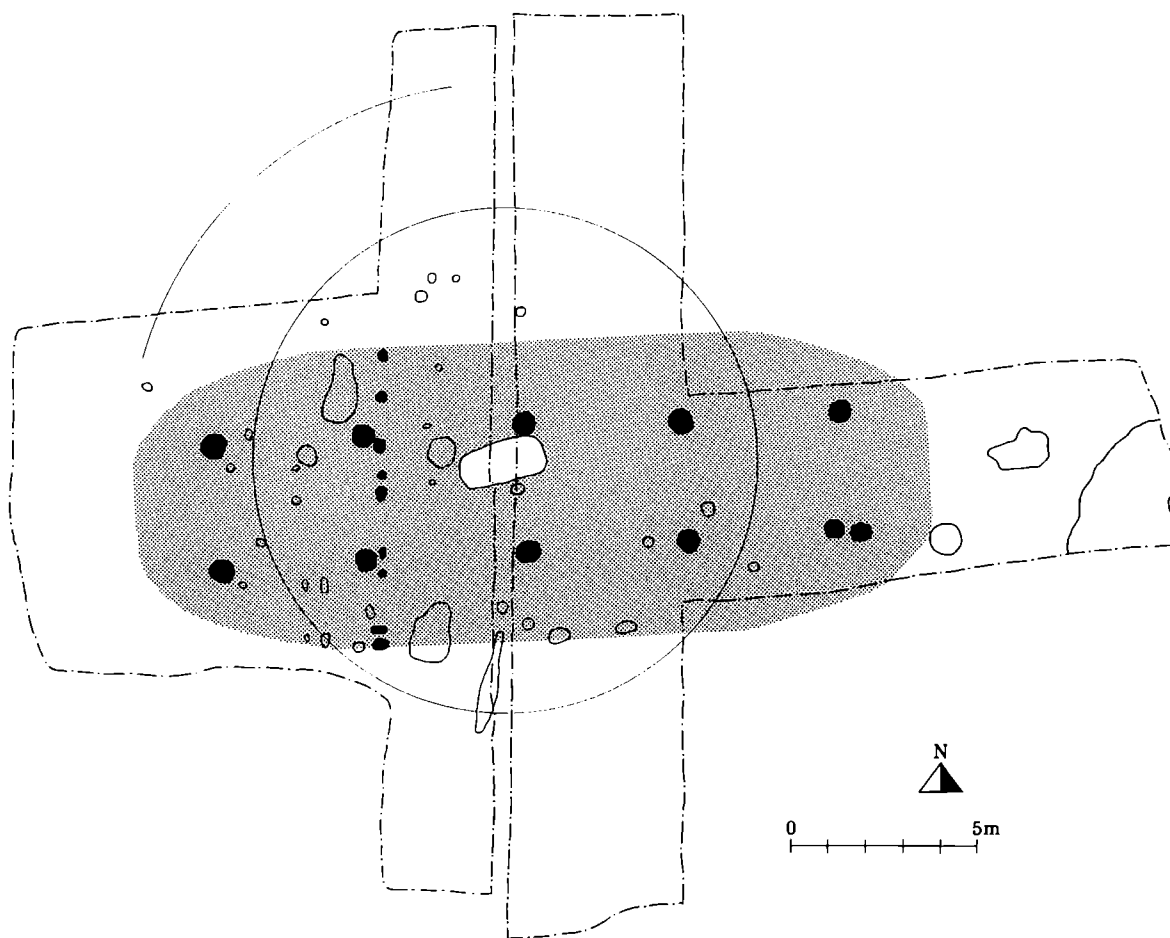
Efter at denne begravelse er sket, er
højen udvidet to gange, hvilket ses af de
lag, der er lagt oven på den oprindelige
høj. I den yngste udvidelsesfase har hø-
jen måske været omgivet af en fodkrans
af svære sten, som fandtes spredt i områ-
det, men ingen af disse lå på deres oprin-
delige plads. Grave tilhørende disse se-
nere faser fandtes ikke, men de kan teo-
retisk set tænkes at ligge uden for det
undersøgte område. Ligeledes er det

sandsynligt, at der vil kunne findes bo-
pladsrester over et større areal i
området.

Huset, der lå under graven, må nød-
vendigvis være ældre end denne, men
hvor meget ældre? For at undersøge det-
te blev der foretaget C14-analyse af
knogler fra husdyr, der var fundet i et
hul efter en af husets tagbærende stol-
per. Desværre viser analysen, at det må
dreje sig om senere indblandet materia-
le, idet dateringen lyder på 1225 e.Kr. i
kalibrerede årstal (se side 316). Forklarin-
gen på denne misvisende datering må
være, at der ved forstyrrelser, hvis ka-
rakter i dag ikke kan fastslås nærmere,
er kommet knogler fra middelalderen

36:1. Byhøj. Plan over udgravningsområdet. Med sort er angivet sporene efter husets tagbærende stolper og en formodet skillevæg i husets
estlige del. Husets grundrids er antydnet med grå raster. I midten ses centralgraven; størrelsen af den tilhørende gravhøj er angivet med en
irkel. Et cirkeludsnit i tegningens øvre, venstre side markerer en formodet senere udvidelse af højen. Mette Hertz del. 1987.

36:1. Byhøj. Plan showing the area excavated. The traces of the roof supporting posts are indicated in black, along with some post holes in the western part of the
house which are interpreted as traces of a partition. The ground plan of the house is shown in grey. In the middle the central grave can be seen; the size of the barrow
elonging to the grave is shown with a circle. A sector of a circle in the upper left part of the drawing indicates a supposed later extension of the barrow. Mette Hertz
del. 1987.

336:2. Byhøj. Gravgaver af bronze, 1:1. Lennart Larsen fot. 1987.

336:2. Byhøj. Grave goods of bronze, 1:1. Lennart Larsen phot. 1987.

ned i stolpehullet. Det er arkæologiens lod, at noget sådant kan ske, uden at det er muligt at erkende det. Derimod bør det ikke føre til tvivl om C14-metodens pålidelighed. Heldigvis er der også foretaget en TL-datering på Forsøgsanlæg Risø (se side 101). Denne datering er foretaget på brændt lerklining, der er fundet i to stolpehuller, formodentlig huller efter husets vægstolper. Denne datering lyder på 1270 f.Kr. ± 200 år, hvilket placerer huset i ældre bronzealder (II eller III).

En overraskelse fremkom ved undersøgelse af et lerkarpræparat, der stammer fra en grube i bopladslaget. Det viser sig at være resterne af et tragt bæger fra yngre stenalder, der således også er

repræsenteret på stedet, inden højen blev opført (NM I 6262/85).
NM I Jens-Aage Pedersen
RAS G 3004/83-1 SN

337. Slagelse.
Rekognoscering: flintplet. Muligvis yngre bronzealder. Prøvegravning: lokaliteten ødelagt af nyere aktivitet.
RAS 1985 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3004/83 BA

338. Slagelse.
Prøvegravning: enkelte gruber.
RAS 1985 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3004/83 BA

339. Sandager.
Prøvegravning: gruber fra tidlig yngre stenalder og ældre jernalder.
RAS 1984 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3007/84 B/

340. Sandmarken, sb. 43.
Prøvegravning: gruber og stolpehuller oldsager både fra dolktid og jernalder.
RAS 1984 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3007/84 B/

Slagelse sogn

341. Lyshøj.
Rekognoscering: flintplet. Prøvegravning: ingen anlægsspor.
FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
RAS G 1003/83 B/

Tårnborghavn sogn

342. Pughbjerg.
Prøvegravning: boplads, yngre bronzealder (IV). Oldsager: keramik, brændt ler brændte og ubrændte knogler, bl.a. prei og hammer, flint både i afslag og som redskaber.
RAS 1985 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3007/84 B/

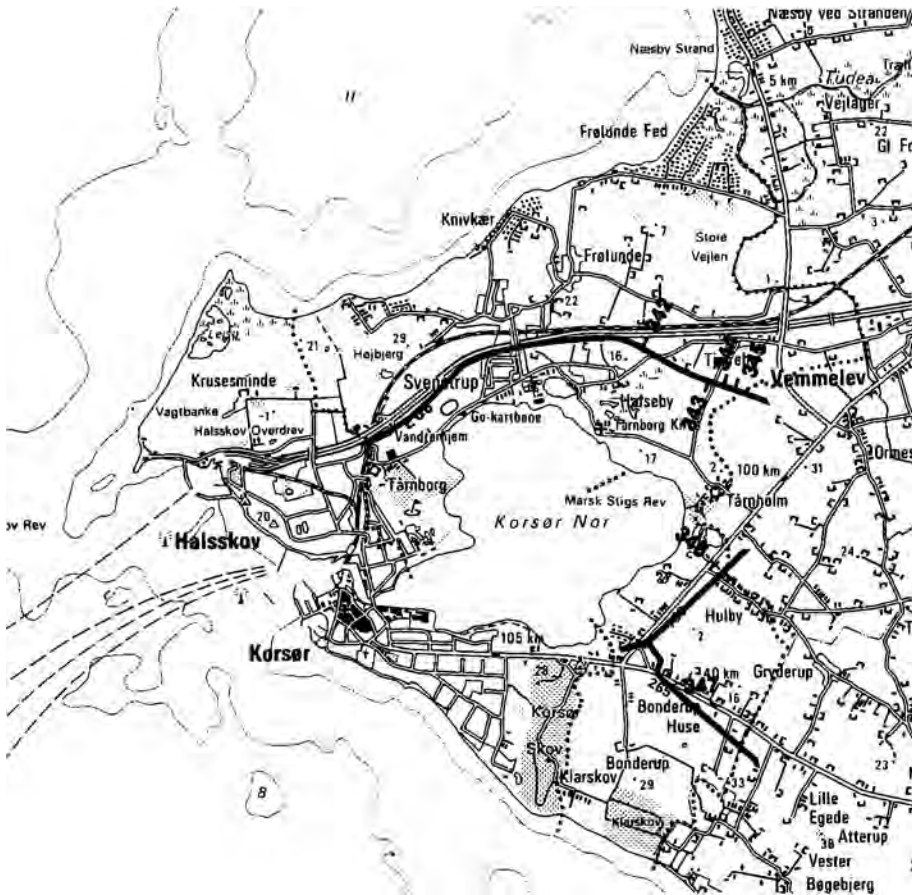
343. Brandsbjerg, sb. 76.
Nedlægningskontrol: urne. Spredte brændte knogler i pløjelaget.
RAS 1985 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3007/84 B/

344. Brandsbjerg.
Prøvegravning: en udateret kogegrube.
RAS 1984 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3007/84 B/

345. Brandsbjerg.
Rekognoscering: bopladsfund, jernalder. Linieføringen ændret, derfor ingen prøvegravning.
RAS 1984 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3007/84 B/

346. Hulby.
Rekognoscering: flintplet, yngre stenalder. Linien omlagt.
RAS 1984 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3007/84 B/

347. Næstved Landevej.
Rekognoscering: ildskørnede sten, flint samt mindre lerkarskår af oldtidskarakter. Prøvegravning: to gruber, ca. 1 m

Årnborg sogn

diameter, 10 og 30 cm dybe. Ingen gen-
dandsfund (NM I 6350/85).

IM I 1986
RAS G 3010/85

FK

Vemmelev sogn

348. Vemmelev.
Prøvegravning: fire fundrige affaldsgru-
ber. Førromersk jernalder.
RAS 1984 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3007/84

BA

349. Vemmelev.
Prøvegravning: tre stolpehuller.
RAS 1985 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3007/84

BA

350. Vemmelev.
Prøvegravning: to gruber.
RAS 1985 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3007/84

BA

351. Vemmelev.
Prøvegravning: enkelte gruber. Ældre
jernalder.
RAS 1985 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3007/84

BA

352. Vemmelev.
Rekognoscering: dolktids flintplet. Prø-
vegravning: ingen anlægsspor.
RAS 1984 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3007/84

BA

353. Vemmelev.
Rekognoscering: mulig jernalderbo-
plads. Prøvegravning: ingen anlægsspor.
RAS 1984 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3007/84

BA

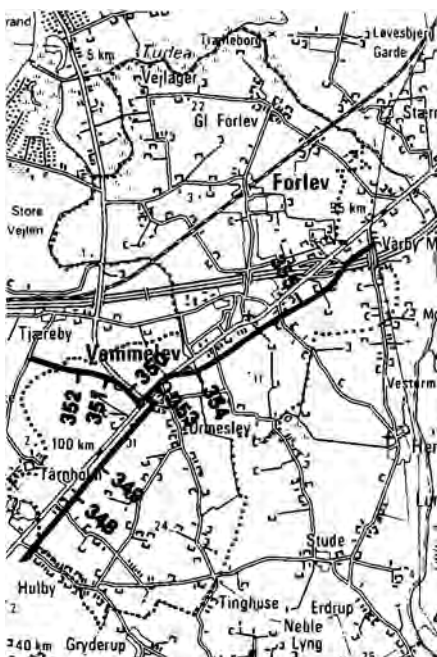
354. Vemmelev.
Rekognoscering: flintplet, yngre stenal-
der. Prøvegravning: ingen sikre anlægs-
spor.
RAS 1984 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3007/84

BA

355. Vemmelev.
Rekognoscering: flintplet, stenalder.
Prøvegravning: rester af stolpehuller.
RAS 1984 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3007/84

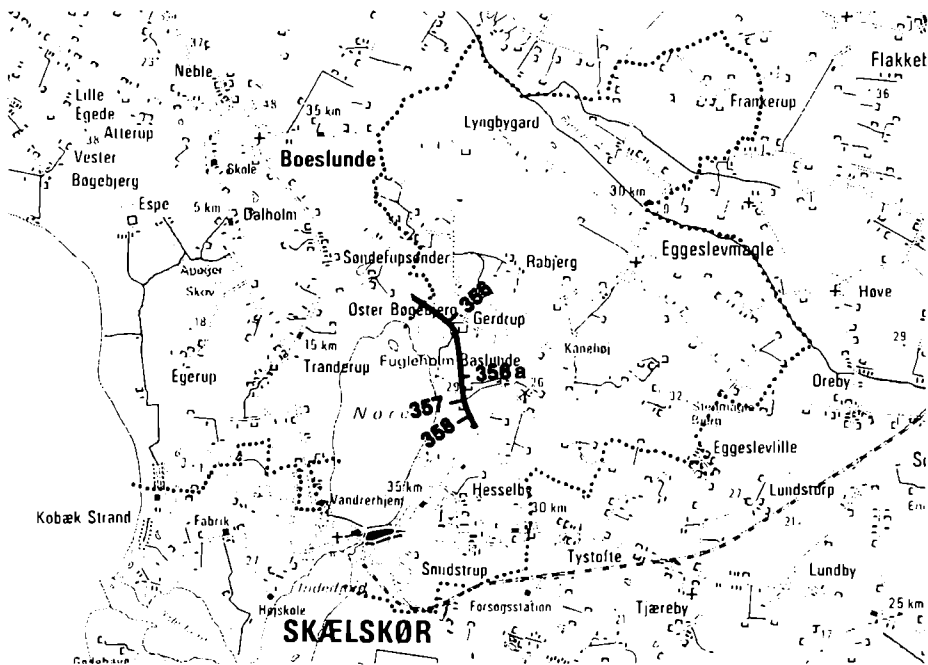
BA

Vemmelev sogn

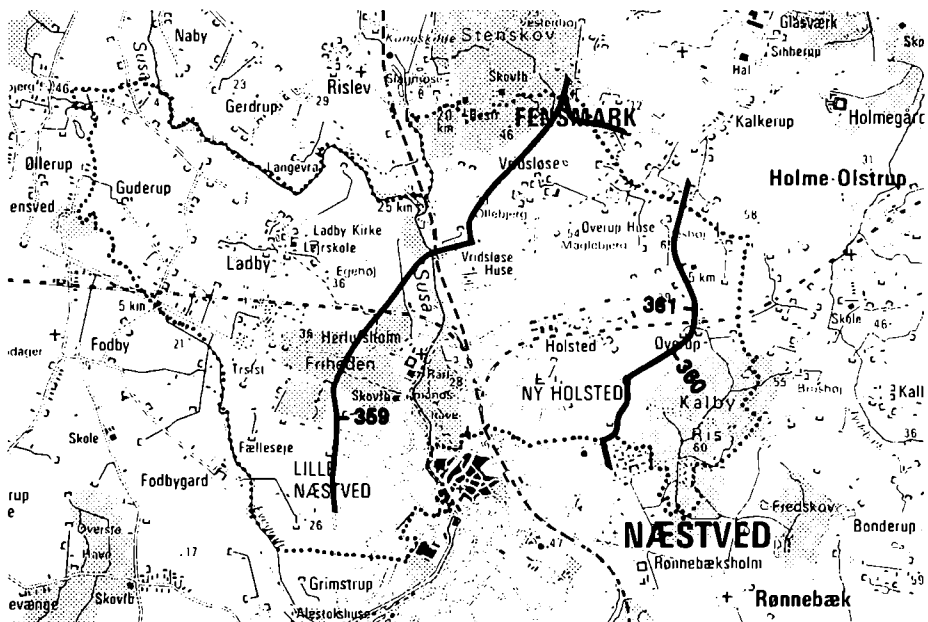

Bo Hansen fot. 1985.

Eggeslevmagle sogn

Herlufsholm sogn

Herlufsholm sogn

359. Lisebjerg skov, sb. 27.

Prøvegravning: gruber og stolpehuller

Oldsager: keramik. Ældre jernalder.

RAS 1985 Jens-Aage Pedersen

RAS G 3006/84

B.

360. Kalby Ris.

Prøvegravning: gruber.

RAS 1985 Jens-Aage Pedersen

RAS G 3006/84

B.

361. Øverup.

Gårdtomt fra den nedlagte landsby Øverup. Prøvegravning: gruber og nedbrydningslag.

RAS 1985 Jens-Aage Pedersen

RAS G 3006/84

B.

Eggeslevmagle sogn

356. Gerdrup.

Rekognoscering: keramik, ildskørnet flint og brændt sten. Prøvegravning: et par diffuse trækulspletter, den ene med to små skår af oldtidskarakter.

NM I 1986

RAS G 3010/85

FK

356a. Skovbjerg, sb. 45.

Udgravning for foden af en bakke: sparsomme levn af boplads med kogegruber, enkelte stolpehuller og affaldsgruber,

hvoraf to med keramik fra sen førromersk jernalder.

NM I 1986

RAS G 3010/84-4

AHA

357. Båslunde.

Rekognoscering: skår fra sen førromersk jernalder. Prøvegravning: enkelte større og mindre gruber og stolpehuller (NM I 6350/86).

NM I 1986

RAS G 3010/85

FK

358. Espevej, sb. 98.

Se nr. 308.

PRÆSTØ AMT

Bjæverskov sogn

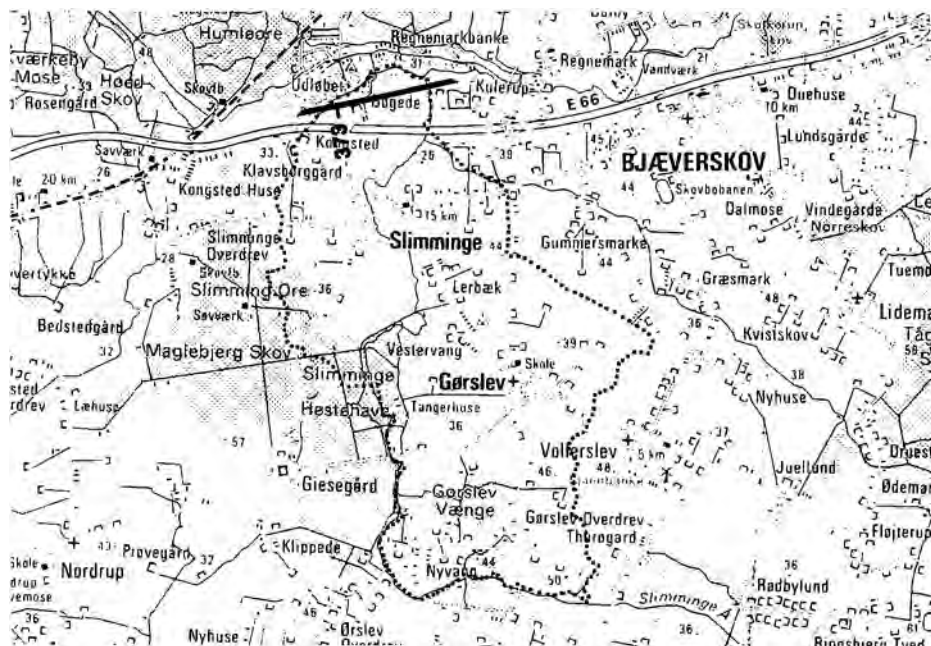
- 62.** Poppelgård.
ekognoscering: flintplet.
FF 1982
AS G 2022/84
- 63.** Poppelgård.
ekognoscering: flintplet.
FF 1982
AS G 2022/84
- 64.** Kulerup.
ekognoscering: æg af flintøkse.
FF 1982
AS G 2022/84
- 65.** Kulerupgård.
ekognoscering: flintplet.
FF 1982
AS G 2022/84

BA

BA

BA

BA

Gørslev sogn

- 66.** Fuglebæksgård.
ekognoscering: flintplet.
FF 1982
AS G 2022/84
- 67.** Fuglebæksgård.
ekognoscering: flintplet.
FF 1982
AS G 2022/84
- 68.** Fuglebæksgård.
røvegravning: gruber. Muligvis jernalder.
FF 1982 Jens-Aage Pedersen
AS G 1004/83

BA

BA

BA

- 369.** Bjæverskov.
Prøvegravning: gruber.
FFF 1982 Jens-Aage Pedersen
RAS G 1004/83

BA

- 370.** Bjæverskov.
Rekognoscering: gruber. Prøvegravning: ingen anlægsspor.
FFF 1982 Jens-Aage Pedersen
RAS G 1004/83

BA

- 371.** Bjæverskov.
Rekognoscering: gruber, stolpehuller og skår. Jernalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor.
FFF 1982, Jens-Aage Pedersen
RAS G 1004/83

BA

- 372.** Vemmedrup.
Rekognoscering: flintplet. Prøvegravning: ingen anlægsspor.
FFF 1982 Jens-Aage Pedersen
RAS G 1004/83

BA

Bjæverskov sogn

Gørslev sogn

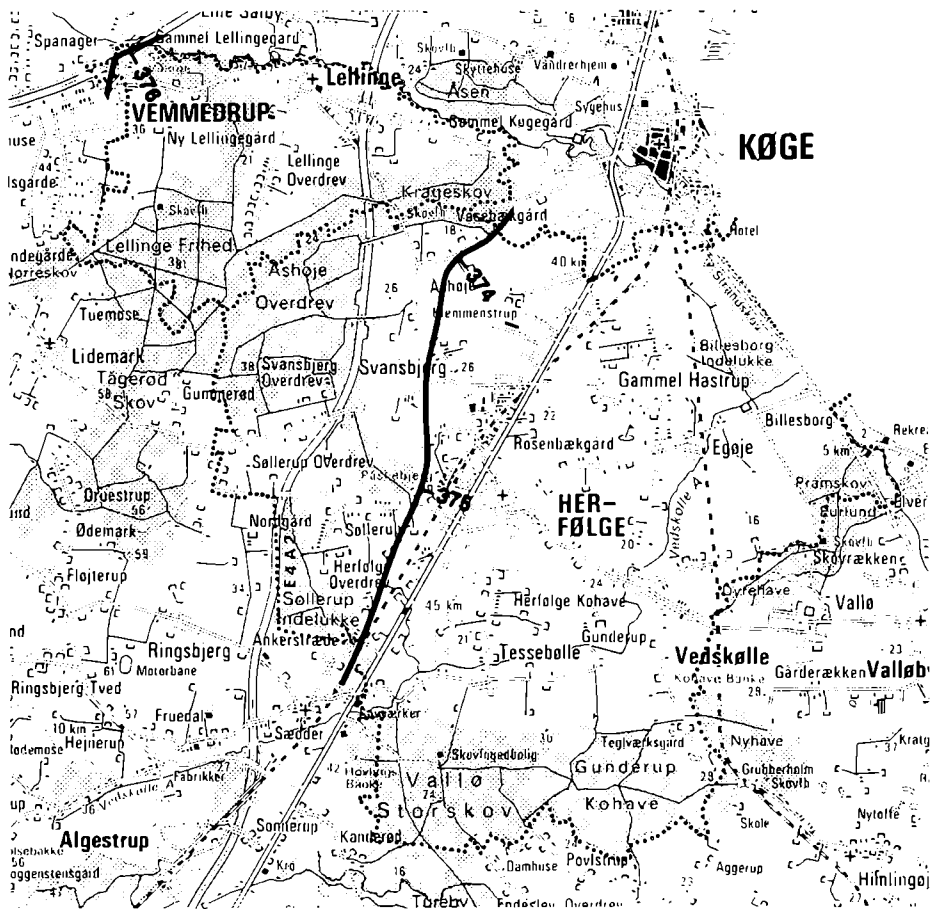
- 373.** Kongsted.
Rekognoscering: flintplet. Prøvegravning: ingen anlægsspor.
FFF 1982 Jens-Aage Pedersen
RAS G 1004/83

BA

Herfølge sogn

- 374.** Sandholmgård.
Rekognoscering: ildskørnet flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor.
RAS 1984
RAS G 2018/83

BA

Herfølge og Lellinge sogne

375. Påskebjerg.

Rekognoscering: flintplet.

RAS 1983

RAS G 2018/83

BA

Lellinge sogn

376. Skovhus Vænge.

Prøvegravning: gruber.

FFF 1982 Jens-Aage Pedersen

RAS G 1004/83

BA

Alslev sogn

377. Alslevgård, sb. 12.

Rekognoscering: flint af bronzealderkarakterer. Prøvegravning: to stolpehuller, to gruber og syv kogegruber uden oldsager. Formentlig bronzealder (SMV 53/86).

SMV 1986 Jens-Aage Pedersen

RAS G 3009/85

CO

378. Tågerup, sb. 11.

Prøvegravning: 16 sikre og ti mulige gruber af hvilke fire indeholdt lidt keramik, lerklining og brændt ler. Desuden

tre eller fire sæt stolpehuller med stenpakning, der repræsenterer to lige rækker tagbærende stolper i et N-S vendt langhus. To gruber er evt. dørstolpegruber. Formentlig jernalder (SMV 10/86).

SMV 1986 Jens-Aage Pedersen

RAS G 3009/85

379. Alslev, sb. 14.

Rekognoscering: flintplet med bl.a. fl. dehuset kornsegl og afslag af slebte økser. Dolketid/ældre bronzealder. Prøvegravning: udateret kogegrube (SM 52/86).

SMV 1986 Jens-Aage Pedersen

RAS G 3009/85

C

380. Alslev, sb. 13.

Rekognoscering: flintplet, bl.a. med fl. dehuset dolk eller segl. Dolketid. Yngre bronzealders flækkesegl. Prøvegravning to fundtomme gruber (SMV 65/86).

SMV 1986 Jens-Aage Pedersen

RAS G 3009/85

C

Fakse sogn

381. Værløse, sb. 24.

Prøvegravning: bunden af en kogegrube. Ingen oldsager. Evt. jernalder (SM 51/86).

SMV 1986 Jens-Aage Pedersen

RAS G 3009/85

C

382. Fakse, sb. 23.

Prøvegravning: tre kogegruber. Ingen oldsager. Evt. jernalder (SMV 50/86).

SMV 1986 Jens-Aage Pedersen

RAS G 3009/85

C

383. Kalvehavegård, sb. 20.

Prøvegravning: 49 stolpehuller, to mulpletter eller mulige stolpehuller, fire gruber, to kogegruber. To stolpehuller og to gruber indeholdt lidt keramik. Yngre romertid/ældre germanertid (SMV 7/86).

SMV 1986 Jens-Aage Pedersen

RAS G 3009/85

C

384. Hovby.

Rekognoscering: flintblok, fire afslag, skiveskrabere. Yngre stenalder.

RAS 1986 Jens-Aage Pedersen

RAS G 3009/85

B

385. Hovby, sb. 25.

Prøvegravning: en diffus muldplet med en flintblok og lidt keramik, evt. jernalder (SMV 63/86).

SMV 1986 Jens-Aage Pedersen

RAS G 3009/85

C

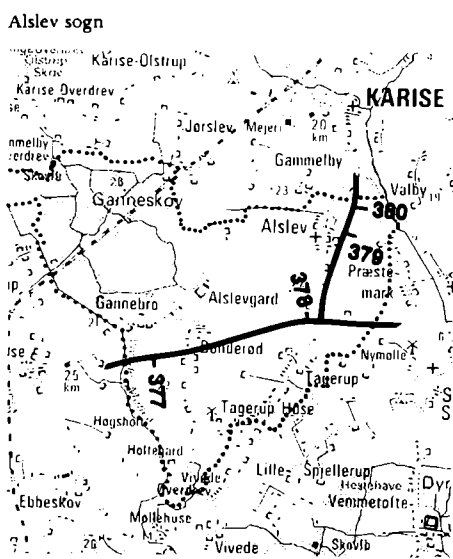
386. Fakse.

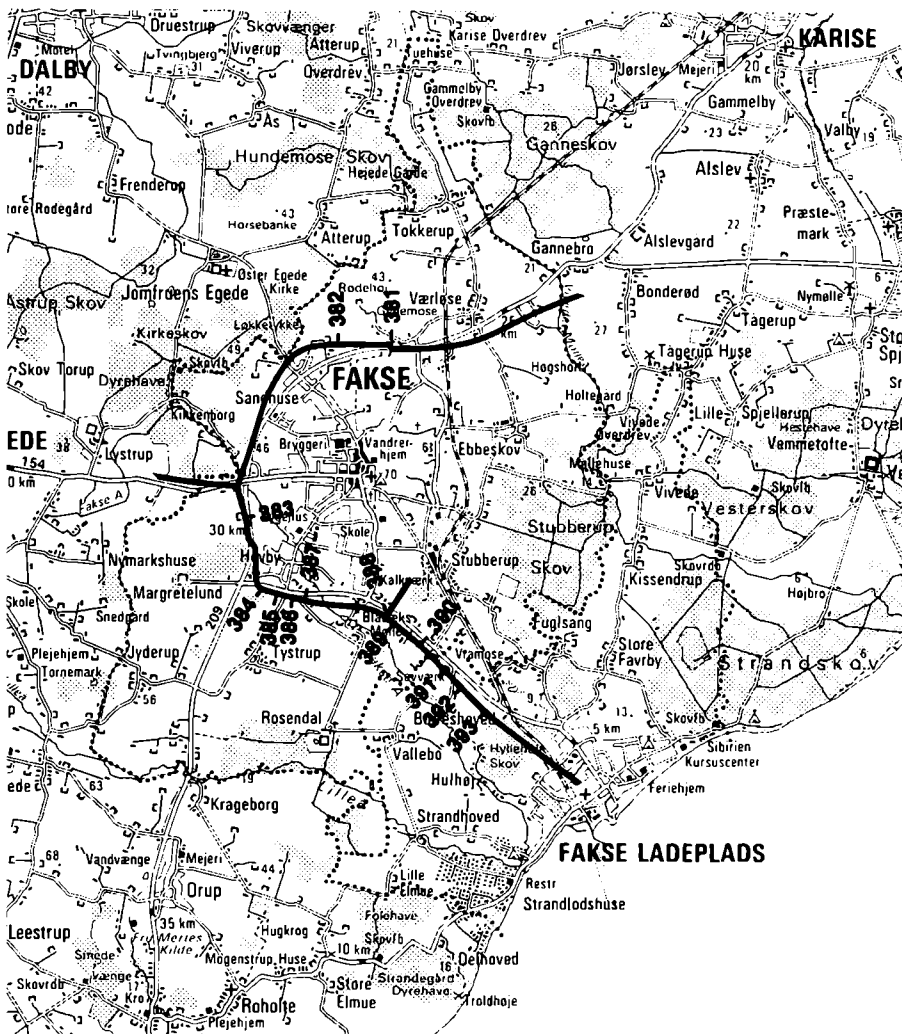
Rekognoscering: flintplet, yngre bronzealder.

RAS 1986 Jens-Aage Pedersen

RAS G 3009/85

B

Fakse og Hylleholt sogne

87. Bytoftevej, sb. 21.
 Ved prøvegravningen og udgravningen blev registreret ca. 350 anlægsspor, hvoraf dog de 50 formentlig er dyregange, enspor o.lign. Der fandtes stolpehuller, ruber og kogegruber samt to hustomter. Begge huse havde tre sæt tagbærende stolper i buede rækker. Fra stolpehuller og gruber fandtes keramik, knogler, ryretoucheret flække, jernslagger og div. flint. Jernalder (SMV 8/86).
 SMV 1986 Jens-Aage Pedersen
 AS G 3009/85

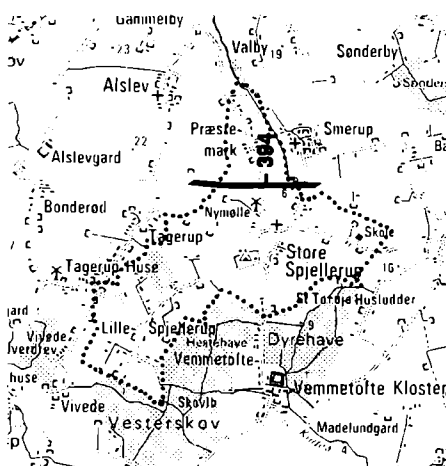
CO

88. Fakse, sb. 22.
 Udgravning fordelt på tre felter. Felt A: 5 stolpehuller, 13 gruber, to kogegruber, ni fyldskifter. Felt B: 37 stolpehuller, otte gruber, kogegrube, væggroft. Felt C: 38 stolpehuller, fem gruber. Det er ikke muligt at udskille hustomter blandt de mange stolpehuller. I stolpehuller fandtes lidt keramik og lerklining.

Fra en grube keramik, knogler og en jernkniv. Jernalder (SMV 9/87).
 SMV 1986 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 3009/85

CO

Spjellerup sogn

389. Fakse.
 Rekognoscering: otte stk. ildskørnet flint, ti skår, slagger. Vistnok vikingetid.
 RAS 1986 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 3009/85

BA

390. Ellemosegård.
 Rekognoscering: ti flintafslag, formentlig jernalderboplads.
 RAS 1986 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 3009/85

BA

Hylleholt sogn

391. Borreshoved, sb. 21.
 Prøvegravning: ingen anlægsspor. Løsfund: flintafslag og -redskaber. (SMV 55/86).
 SMV 1986 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 3009/85

CO

392. Hylleholt, sb. 22.
 Rekognoscering: fem stk. tildannet flint; nakke, æg og afslag af tyndnakket flint-økse, skiveskraber, ryretoucheret flække. Boplads, yngre stenalder.
 RAS 1985 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 3009/84

BA

393. Hylleholt.
 Rekognoscering: to stk. flintafslag, ryretoucheret flække, skiveskraber, flækkeskraber. Yngre stenalder.
 RAS 1985 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 3009/85

BA

Spjellerup sogn

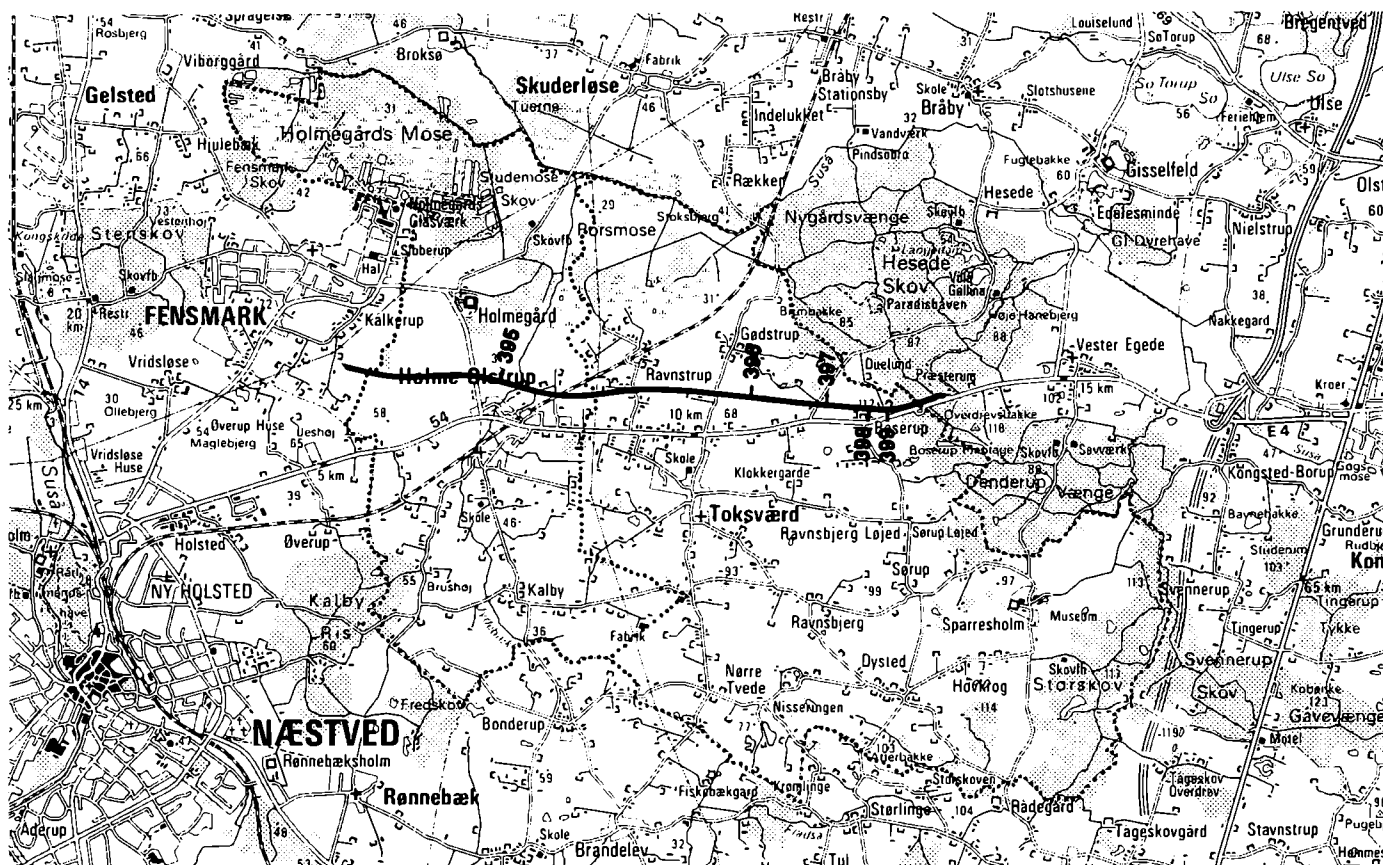
394. St. Spjellerup, sb. 15.
 Prøvegravning: 16 stolpehuller, to mulige stolpehuller, seks gruber. Desuden tomten af et firestolpehus og en del af en hustomt. Fra stolpehuller keramik, lerklining, brændt ler. Jernalder (SMV 11/86).
 SMV 1986 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 3009/85

CO

Holme-Olstrup sogn

395. Holme-Olstrup.
 Rekognoscering: boplads. Muligvis jernalder.
 RAS 1983 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 3001/83

BA

Holme-Olstrup og Toksværd sogne

Toksværd sogn

- 396. Toksværd.**
 Rekognoscering: jernalderboplads. Prøvegravning: ingen anlægsspor.
 RAS 1983 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 3001/83 BA
- 397. Toksværd.**
 Rekognoscering: jernalderboplads med middelalderlig indblanding. Prøvegravning: ingen anlægsspor.
 RAS 1983 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 3001/83 BA

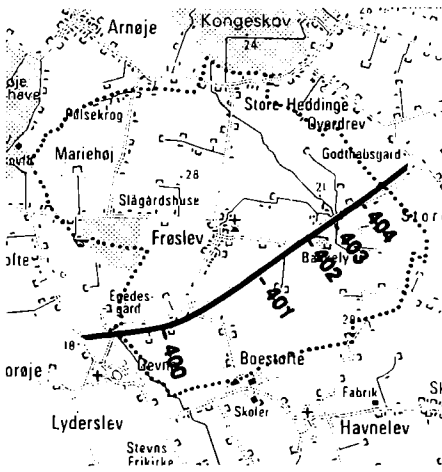
- 398. Gammelhøj**
 Rekognoscering: jernalderboplads. Prøvegravning: ingen anlægsspor.
 RAS 1983 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 3001/83 BA
- 399. Gammelhøj.**
 Prøvegravning på grund af god topografi: ingen anlægsspor.
 RAS 1983 Jens-Aage Pedersen.
 RAS G 3001/83 BA

Frøslev sogn

- 400. Frøslev, sb. 11.**
 Prøvegravning: fire kogegruber og grube der indeholdt keramik og brændte knogler. Formentlig jernalder (SMV 62/86).
 SMV 1986 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 3009/85 CO
- 401. Frøslev, sb. 10.**
 Rekognoscering: 16 stk. flintafslag, flække, fem stk. ildskørnet flint, mange ild-

- skørnede sten. Prøvegravning negativ (SMV 60/86).
 SMV 1986 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 3009/85 CO
- 402. Frøslev, sb. 12.**
 Nedlægningskontrol: to eller tre adskilt bopladsområder. Vestlige: stolpehulle og tre kogegruber. Mellemste: fem stolpehuller og fem gruber; herfra keramik Østlige: otte stolpehuller, syv gruber herfra keramik, flintafslag, enkelte rejskaber af flint og brændt flint. Yngre stenalder (MN) og yngre bronzealder (SMV 59/86).
 SMV 1986 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 3009/85 CO

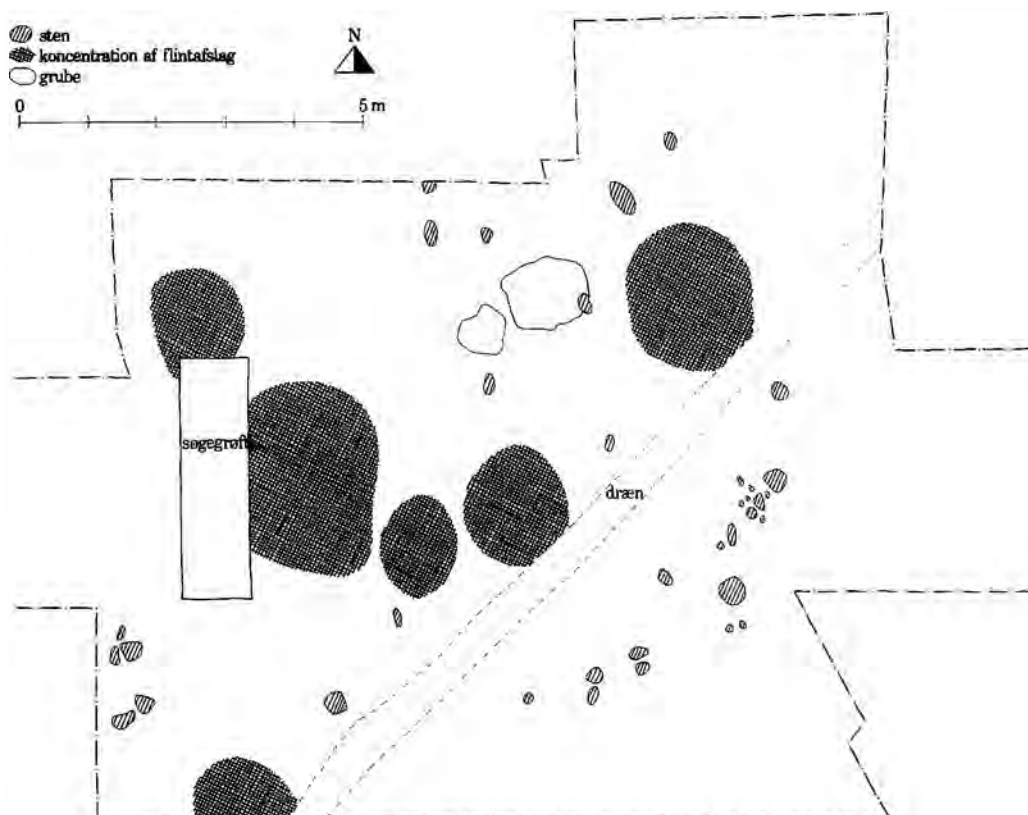
403. Bakkely, sb. 9.
 Økseværksted. Yngre stenalders svær arbejdøkser af flint har igennem mere end 100 år været genstand for kronologiske undersøgelser, og deres typologiske udvikling danner i dag ryggraden mange af de kronologiske systemer, der inddeles i sydsandinaviske yngre stenalder perioder og kulturer. Men disse øksetyper har også fundet anvendelse uden for dette område. Firesidige økser kendes så langt sydpå som Holland, Belgier

Frøslev sogn

403:1. Bakkely. Plan over økseværkstedet. PVH del. 1986.

403:1. Bakkely. Plan of the axe manufacture site. PVH del. 1986.

Nordtyskland og Polen. Mod nord findes de hele vejen op langs Norges vestkyst. I Sverige helt op til bunden af den botniske bugt. Endelig kendes enkelte eksemplarer fra Finland.

Firesidige økser er noget ganske enestående for nordeuropæisk yngre stenalder. Der kendes ingen paralleller til denne øksestype andre steder i Europa. I teknisk henseende er der tale om et ofte meget kompliceret flintarbejde, der kræver god og homogen flint for at kunne lykkes. Det kan derfor ikke undre, at de sydiskandinaviske flintforekomster vedvarende gennem det meste af yngre stenalder er blevet udnyttet til en storstilet produktion af denne øksestype. Netop ved disse flintforekomster optræder flinten i så store mængder og af så fin kvalitet, at det har kunnet lade sig gøre at masseproducere denne specielle øksestype.

Da økserne som regel er massefremstillet, altså et udpræget specialistarbejde, bliver affaldsmaterialet sjældent udnyttet til fremstilling af mindre redskaber, som det kendes fra egentlige bopladsområder, men får lov at ligge, hvor økserne blev lavet. Sådanne værkstedspladser bestående af utildannede afslag

fra redskabsproduktionen kendes efterhånden i en række tilfælde fra Danmark, men ikke i et omfang, der tillader os at sige meget om repræsentativiteten af denne specielle fundgruppe. Derfor kom fundet af et økseværksted på gasledningen Rønnede-St. Heddinge som et velkomment supplement til denne fundkategori.

Flintværkstedet

I forbindelse med en prøvegravning blev

403:2. Bakkely. Økseværkstedet under udgravning. PVH fot. 1986.

403:2. Bakkely. The flint axe manufacture site during excavation. PVH phot. 1986.

der på gården Bakkelys marker ca. 2 km V for St. Heddinge afdækket en tæt koncentration af flintafslag, liggende i et gråt, sandet lerlag umiddelbart oven på undergrundsleret. Da sådanne fund af utildannede afslag fra redskabsproduktionen som nævnt repræsenterer en hidtil noget forsømt fundgruppe, blev det besluttet at foretage en udvidet undersøgelse.

Et ca. 90 m² stort område inden for rammerne af gastracéet blev frilagt.

403:3. Bakkely. Udgravning af flinten i felter på ¼ m². PVH fot. 1986.

403:3. Bakkely. Excavation of the flint in squares of ¼ m². PVH phot. 1986.

Herved viste det sig, at der sandsynligvis var tale om en række mindre huggepladser inden for det frilagte område. Disse små værkstedspladser har sikkert været del af et større sammenhængende produktionsområde, som har strakt sig uden for det areal, der blev afdækket, idet der her fandtes spredte flintafslag på muldoverfladen. Flintafslagene blev optaget i ruder af en kvart m², en udgravningsmetode, der har vist sig specielt anvendelig til sådanne værkstedspladser, idet man derved opnår den bedste og hurtigste dokumentation af spredningen af de ofte store mængder afslag, der findes på disse pladser. Op mod 250 kg flint blev på denne måde udgravet.

Flintværkstedet og dets datering

Produktionen på værkstedet har drejet sig om firesidige økser, idet fundmaterialet næsten udelukkende bestod af afslag fra tilhugningen af disse store korpusarbejder. Økserne var blevet groft tilhugget ved flintforekomsten og herefter bragt til værkstedet for yderligere forarbejdning til slibeklare økser. Der er intet, der tyder på, at denne sidste proces i øksetilvirkningen skulle være foregået ved Bakkely. Økserne er i slibeklar tilstand sendt videre i produktionskæden, hvor de så på et senere tidspunkt evt. er blevet færdiggjort. Hændelsesforløbet på værkstedsområdet må karakteriseres som et øjebliksbillede, ligesom det er tilfældet med andre værkstedspladser af lignende karakter. Et stort antal økser er i løbet af

kort tid blevet bearbejdet, og herefter er pladsen blevet forladt.

Dateringen af værkstedsområdet fremgår af fundet af tre kasserede og ødelagte forarbejder til tyndnakkede økser. Specielt et af disse forarbejder forelå i et meget sent produktionsstadium. Det drejede sig om nakkedelen til en tyndnakked økse, hvor kun den afsluttende sømbehandling manglede. P.g.a. urenheder i flinten er øksen knækket, inden den helt kunne færdiggøres, og er derfor blevet kasseret. Øksen har haft flad nakke og brede, hvælvede bredsider, små smalsider og et forholdsvis tykt centralt længdetværsnit. Øksen er således af tidlig type, og en foreløbig datering af værkstedsområdet til begyndelsen af yngre stenalder må være rimelig.

Udgravningen af flintværkstedet ved Bakkely bekræfter en mangeårig viden om, hvordan flinten ved Stevns Klint vedvarende gennem yngre stenalder er blevet udnyttet til produktion af redskaber. Højt specialiserede værkstedspladser som ved Bakkely findes i stort antal bag de store klinten ved Stevns, og for den sags skyld ved de fleste større flintforekomster her i landet. Det er udgravningen af disse værkstedspladser, der afgjort giver den bedste information om brydningen af råflinten og den senere trinvis forarbejdning af flintredskaberne (SMV 4/86).

RAS G 3009/86-4

Litt.: P. V. Hansen 1983; P. V. Hansen og Madsen 1983.

404. Frøslev, sb. 13.

Nedlægningskontrol: rester af kulturlag med knogler, bl.a. kranierest af menneske, og keramik. To stolpehuller og to gruber, den ene med keramik og knogler. Førromersk jernalder III (SMV 61/85).

SMV 1986 Jens-Aage Pedersen

RAS G 3009/85

CC

Lyderslev sogn

405. Humlemosegård

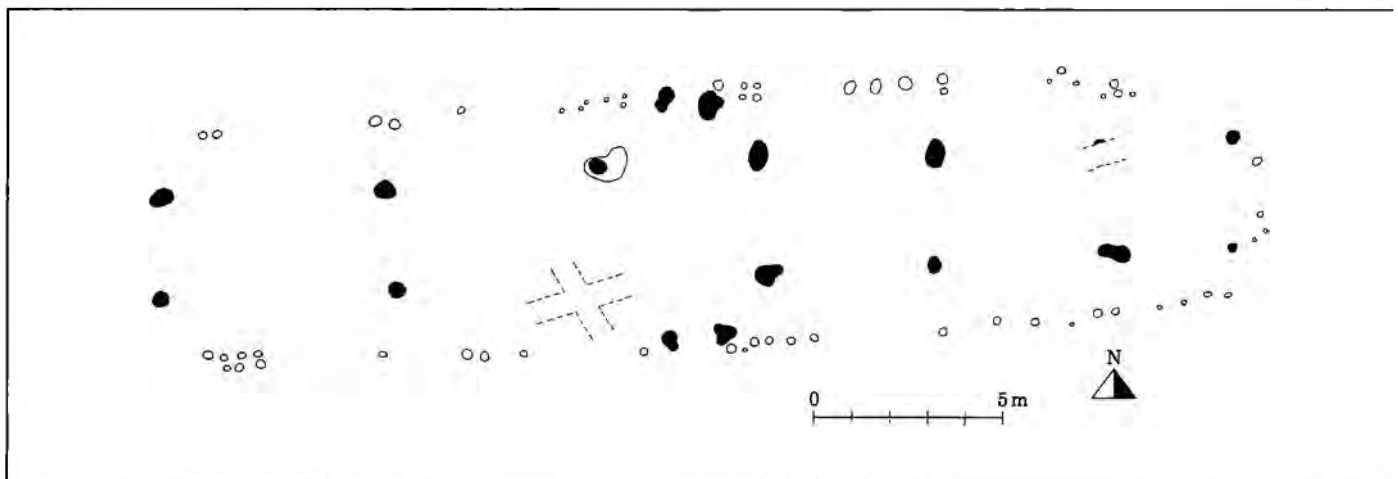
Udgravning af boplads beliggende på en lav, N-S gående bakkekam. Her fandtes seks hustomter, der alle var Ø-V vendte. Alle hustomterne havde østgavlen liggende på kanten af bakkekammen.

Tre af husene har afløst hinanden på det samme sted (I-III). Hus II og III bestod af henholdsvis tre og fire sæt tagbærende stolper, men uden bevarede vægriller. Hus I bestod af syv sæt tagbærende stolper og en delvis bevaret vægrille der nogle steder var dobbelt, andre steder enkelt. Vestgavlen var ikke bevaret men huset har været ca. 34 m langt. Både vægriller og de tagbærende stolpebuede svagt, sådan at huset midtpå var seks m bredt, mens det ved gavlen kun var 5,5 m. Midt i huset fandtes to indtrukne indgangspartier. Hver indgang bestod af 2×3 tætstillede stolper.

Hus IV bestod kun af to sæt tagbærende stolper. Husene V-VI er kun delvis udgravede, da de strækker sig udenfor

405:1. Humlemosegård. Ø-V orienteret, treskibet langhus, der har været ikke mindre end ca. 34 m langt. Der blev ikke gjort daterende fund forbindelse med undersøgelsen af huset; men husets form, og ikke mindst længden, gør det sandsynligt, at det skal dateres til germansk jernalder. PØS del. 1986.

405:1. Humlemosegård. Three-aisled longhouse with an orientation east-west. The house was not less than ca. 34 m. long. No dating finds were produced during the excavation, but the form of the house and especially its size make it probable that it should be dated to the Germanic Iron Age. PØS del. 1986.

05:2. Humlemosegård. Lille lerkar fra yngre romersk jernalder, 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

05:2. Humlemosegård. Small vessel from the late roman Iron Age. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

Udgravningsfeltet. Hus VI har en delvis bevaret vægrille, mens hus V har et indtrukket sæt tagbærende stolper i gavlen.

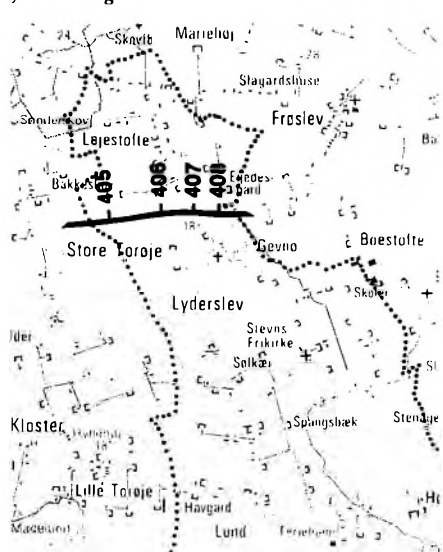
Ingen af husenes stolpehuller indeholder daterende materiale. Typemæssigt minder hus I om andre sjællandske hustomter, fundet inden for de senere år fra germansk jernalder. Desuden ligner nogle af de andre hustomter de husninger, der er forsøgt udskilt på den nærliggende plads Bellingegård ved Køge.

En enkelt grube indeholdt store mængder knogler og lerkarskår, bl.a. et lille ornamentet bæger, der kan dateres til yngre romersk jernalder. Dette var den eneste sikre jernaldergrube på pladsen. Desuden fandtes der gruber med keramik, flint og knogler, fra yngre bronzealder, og en enkelt med keramik og flint fra yngre stenalder (SMV 3/86).
MV 1986

RAS G 3009/85-1

PØS

Lyderslev sogn

406. Lyderslev, sb. 46.

Prøvegravning: tre stolpehuller, kogegrube og grube. Fra anlægssporene keramik, brændt ler, brændte knogler, tænder. Yngre stenalder (MN) og yngre bronzealder. (SMV 49/86).

SMV 1986 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3009/85

CO

407. Egedesgård.

Udgravning: ialt ca. 209 stolpehuller, ca. 26 gruber og to udsmidslag. Vestlige felt domineredes af gruber og et stort udsmidslag. Ingen sikre hustomter. Der fandtes en urnegrav med brændte ben og aske, men ingen oldsager. Østlige felt: 13 stolpehuller, synes at udgøre en del af et hegn. Ø for hegnet, helt op til dette, fandtes et udsmidslag. Under dette fandtes stolpehuller og gruber. Fra anlægssporene stammer keramik, flintafslag, knogler og tænder. Førromersk og romersk jernalder (SMV 2/86).

SMV 1986

RAS G 3009/85-2

LBE

408. Lyderslev.

Rekognoscering: flintplet, formodentlig yngre bronzealder. Prøvegravning: anlægsspor, ikke registreret nærmere. Ingen oldsager. Oldtid? (SMV 48/86).

SMV 1986 Jens-Aage Pedersen

RAS G 3009/85

CO

Bo Hansen fot. 1987

Smerup sogn

Smerup sogn

409. Smerup, sb. 16.

Rekognoscering: udstrakt, fundrig jernalderboplads med meget stort flintindhold, der opfattes som rester af bronzealderboplads sammesteds. Prøvegravning: seks stolpehuller, grube på 6 × 4,4 m, grube på 3,2 × 4,3 m. Fra anlægssporene keramik, bl.a. et muligt fragment af ildebuk, brændt ler, div. flint, kæbefragment, en knusesten. Jernalder (SMV 12/86).

SMV 1986 Jens-Aage Pedersen

RAS G 3009/85

CO

410. St. Torøje I, sb. 15.

Rekognoscering: bopladsaflejringer, jernalder. Prøvegravning: to stolpehuller, kogegrube, fem gruber. Fra en grube: keramik, flintafslag og knogler. Ældre romersk jernalder (SMV 13/86).

SMV 1986 Jens-Aage Pedersen

RAS G 3009/85

CO

411. St. Torøje II, Nordhøjvej, sb. 14.

Udvidet prøvegravning: 20 stolpehuller, tre gruber, grøft. Desuden to hustomter: hus I med otte tagbærende stolper i buede rækker, hus II med fire tagbærende stolper. Fra anlæggen keramik, brændt ler, flintredskaber, brændte knogler. Ældre germansk jernalder (SMV 14/86).

SMV 1986 Jens-Aage Pedersen

RAS G 3009/85

CO

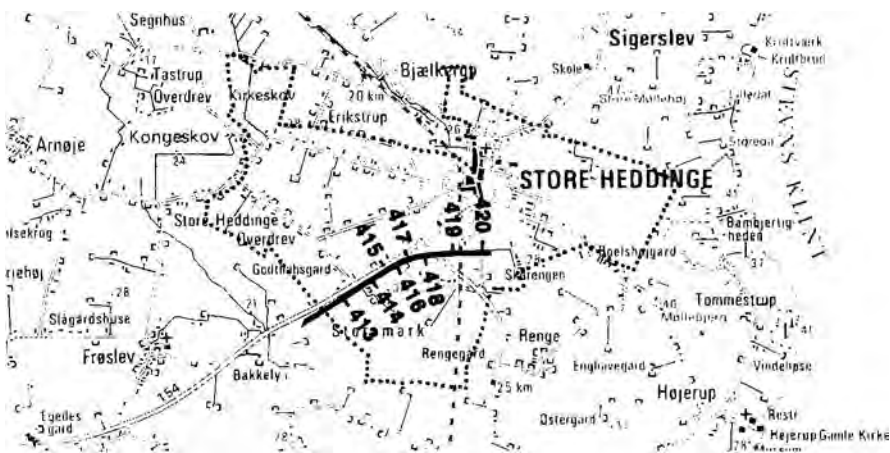
412. St. Torøje.

Prøvegravning: enkelte stolpehuller og kogegruber. Ingen oldsager. Muligvis jernalder (SMV 64/86).

SMV 1986 Jens-Aage Pedersen

RAS G 3009/85

CO

Store-Heddinge sogn

Store-Heddinge sogn

413. Ornehus, sb. 51.

Rekognoscering var p.g.a. vegetation ikke blevet foretaget, men entreprenørens muldafrømning afdækkede adskillige anlægsspor, hvorfor en udgravning blev foretaget. Ialt iagttoges ca. 210 stolpehuller, 50 gruber, to grøfter samt to kulturlag/udsmidslag.

Anlægssporene var fordelt på tre områder, hvoraf det sydvestlige rummede en del stolpehuller, gruber og større fyldskifter. Det var muligt at udskille en enkelt hustomt, hus I, som et toskibet langhus med formentlig tre tagbærende stolper. Der fandtes også en del væg- og gavlstolper bevaret. Huset, som var ca. 15 m langt og 6 m bredt, lå orienteret SSV-NNØ. I et sandlag, som lå stratigrafisk over huset, og som således må være yngre end dette, fandtes et fragment af en flintdolke, formodentlig af type I. Huset må således bredt dateres til yngre stenalder (TN eller MN).

Den centrale del af undersøgelsesområdet var næsten fundtom. Nogle gruber indeholdt dog keramik, flint og knogler, samt fragmentet af en bjergartsøkse fra yngre bronzealder.

Det nordøstlige område var domineret af et stort kulturlag, indeholdende keramik og knogler. Fire m NØ for dette lå hus II, et toskibet hus med kun to tagbærende stolper og få bevarede vægstolper. Konstruktionen, som ikke lod sig datere, er dog temmelig usikker.

Sammenfattende kan siges, at bopladsen foruden ovennævnte bebyggelsesspor omfatter fund fra yngre stenalder, yngre bronzealder og ældre jernalder (SMV 5/86).

SMV 1986
RAS G 3009/85-3

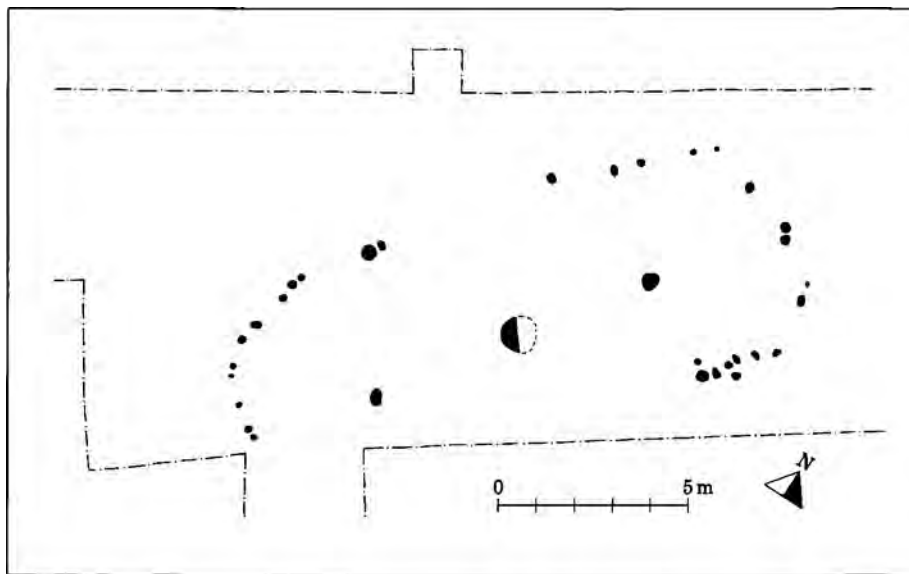
LBE

414. Kirkelodderne, sb. 56.

Udgravning af kulturlag og gruber, kronologisk blandet, yngre stenalder (TN og dolktid); herfra keramik og flint. Grube fra yngre bronzealder; herfra keramik. Talrige stolpehuller i to klynger, den vestlige med to overlappende hustomter, den østlige med tomter efter mindst 11 huse, som har ligget i to VNV-ØSØ gående rækker langs en åben plads eller vej. Kun hullerne efter de tagbærende stolper var bevaret. Husene er treskibede, med fire til syv par tagbærende stolper, de fleste i buede forløb. I stolpe-

413. Ornehus. Plantegning af toskibet langhus. De tilhørende stolpehuller er markeret med sort. Huset har været ca. 15 m langt med en orientering SSV-NNØ. Ud fra fundforholdene må huset være ældre end dolktid, og vi står således overfor en af de sjældne hustomter fra yngre stenalder. LBE del. 1986.

413. Ornehus. Plan of a two-aisled longhouse. The postholes belonging to the house are indicated in black. The house was about 15 m. long with an orientation SSW-NNE. The find circumstances show that the house must date from before the end of the Late Stone Age. Thus we have here one of the rarely-found house sites from the beginning or middle part of the Late Stone Age. LBE del. 1986.

huller fandtes keramik, lerklining brændt ler, knogler, tænder, knusester Germansk jernalder ifølge husenes typologi (SMV 58/86).

SMV 1986 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3009/85

CC

415. St. Heddinge Mark.

Rekognoscering: spinkle bopladsrester. Prøvegravning negativ (SMV 45/86).

SMV 1986 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3009/85

CC

416. St. Heddinge Mark, sb. 53.

Prøvegravning: stolpehul, tre gruber rest af kulturlag. Fra gruberne keramik flint og knogler. Fra kulturlaget flintafslag, -redskaber og keramik. Kulturlaget er fra dolktid, én af gruberne kan være jernalder, de øvrige er udaterede (SMV 44/86).

SMV 1986 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3009/85

CC

417. St. Heddinge, sb. 54.

Rekognoscering: kraftig flintplet, bla med skaftskrabere og kogegruber. Prøvegravning: 11 stolpehuller, to kogegruber med flintafslag. Yngre stenalder, måske også jernalder (SMV 47/86).

SMV 1986 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3009/85

CC

18. St. Heddinge, sb. 55.

Rekognoscering: blandet kulturlag, bl.a. ned od af flintdolk, kogegruber og keramik fra dolktid/ældre bronzealder samt ernalder. Prøvegravning: to adskilte oncentrationer af anlægsspor. Den estlige med ni stolpehuller, hvoraf nogle indgik i et firestolpehus (eller sydende f et N-S vendt langhus). Den østlige ned 16 stolpehuller, grube samt fire par tolpehuller efter tagbærende stolper til t Ø-V vendt hus. Herfra keramik, rændt ler og enkelte flintafslag. Jernalder (SMV 57/86).

SMV 1986 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3009/85

CO

19. St. Heddinge.

Rekognoscering: flintplet, måske to adkilte, med bl.a. skaftskrabere. Dolktid/ældre bronzealder. Prøvegravning negativ (SMV 46/86).

SMV 1986 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3009/85

CO

20. St. Heddinge, sb. 52.

Idgravning af 25 stolpehuller, fire kogegruber og 21 gruber. Der blev ikke påist sikre hustomter, måske fordi der ravede kørt tungt maskineri på udgravingsfeltet. Et forrådskar eller urne andtes nedsat i undergrunden, det er ndnu udateret. Fra anlægssporene, hovedsagelig gruberne, fandtes keramik, lintafslag, -redskaber, brændt flint, lagsten og tænder. En grube indeholdt ldsager fra yngre stenalder (MN V), de vrigte anlægsspor synes alle at være fra yngre bronzealder (SMV 65/86).

SMV 1986 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3009/85

CO

Fensmark sogn

21. Fensmark.

Rekognoscering: jernalderboplads. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1983 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3001/83

BA

22. Fensmark.

Rekognoscering: grubeforekomst, muligvis jernalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1983 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3001/83

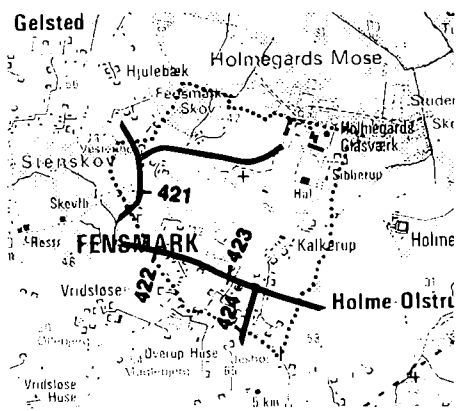
BA

23. Fensmark.

Rekognoscering: jernalderboplads. Prøvegravning: en trækulsplet.

RAS 1983 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3001/83

BA

Fensmark sogn

24. Fensmark.

Rekognoscering: flintplet. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1983 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3001/83

BA

Glumsø sogn

25. Glumsø.

Rekognoscering: flintplet, yngre stenalder.

RAS 1983 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3001/83

BA

26. Glumsø.

Rekognoscering: yngre stenalders flintplet. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1983 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3001/83

BA

Herlufmagle sogn

27. Herlufmagle.

Rekognoscering: grubeforekomst, muligvis jernalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1983 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3001/83

BA

28. Herlufmagle.

Rekognoscering: yngre stenalders flintplet. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1983 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3001/83

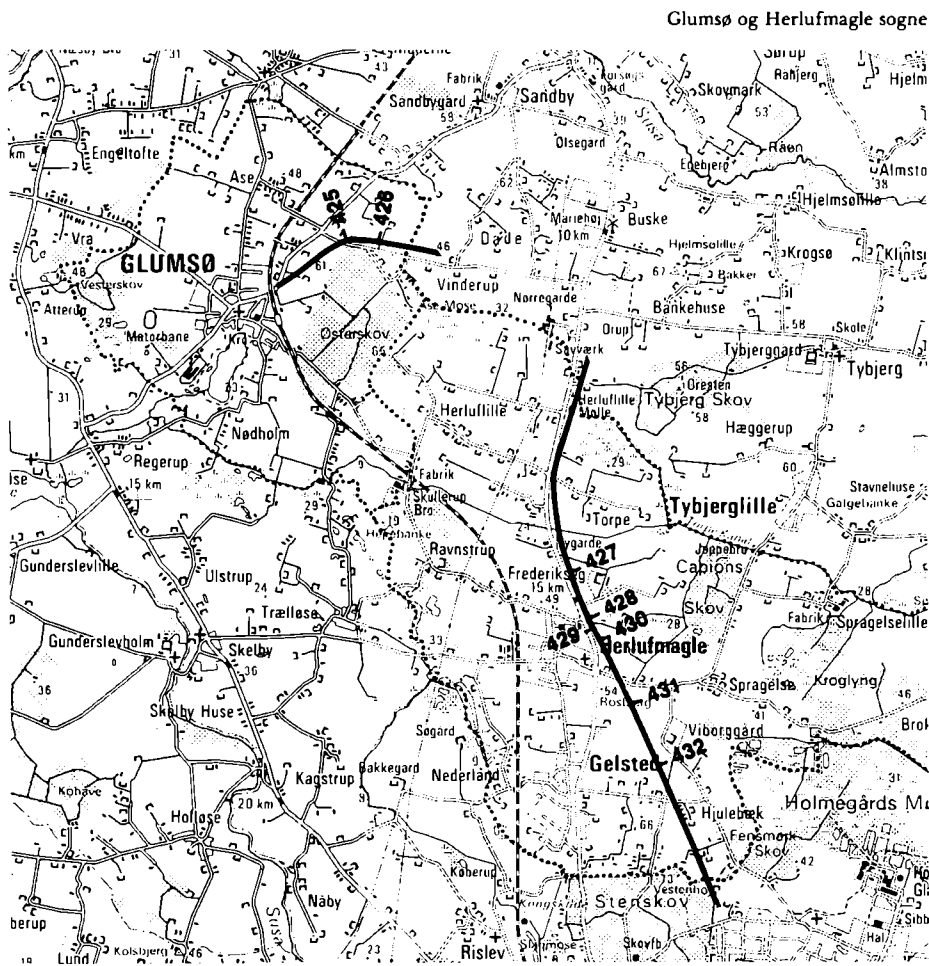
BA

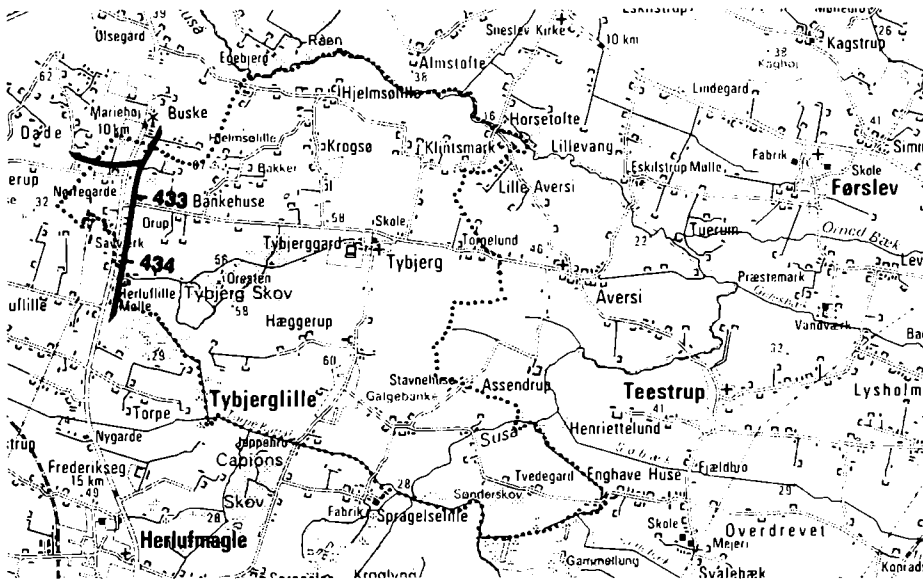
29. Herlufmagle.

Rekognoscering: flintplet, yngre stenalder.

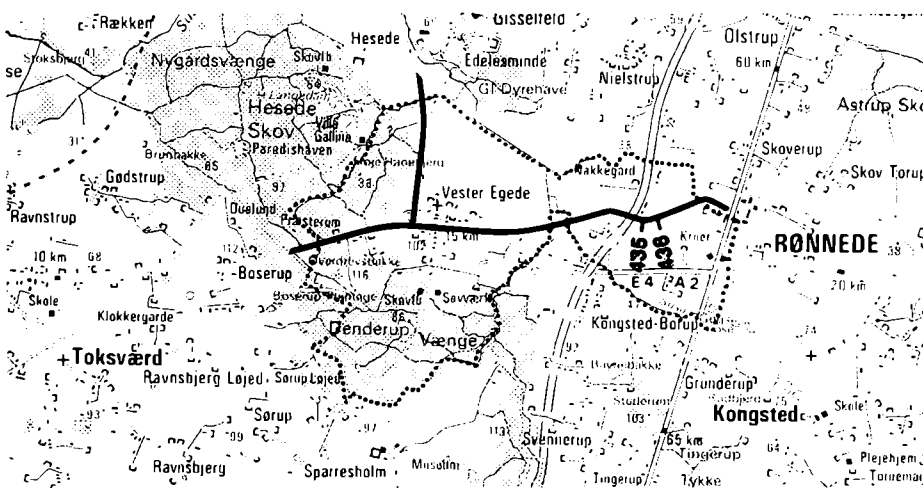
RAS 1983 Jens-Aage Pedersen
RAS G 3001/83

BA

Tybjerg sogn

Vester-Egede sogn

430. Herlufmagle.
 Rekognoscering: flintplet, ældre ster
 alder.

RAS 1983 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 3001/83 B/

431. Herlufmagle.
 Rekognoscering: jernalderboplads. Prø
 vegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1983 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 3001/83 B/

432. Herlufmagle.
 Rekognoscering: grubeforekomst.

RAS 1983 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 3001/83 B/

Tybjerg sogn

433. Tybjerg.
 Rekognoscering: boplads. Muligvis jern
 alder. Prøvegravning: ingen anlægsspor

RAS 1983 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 3001/83 B/

434. Tybjerg.
 Rekognoscering: boplads. Muligvis jern
 alder. Prøvegravning: to mulige stolpe
 huller.

RAS 1983 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 3001/83 B/

Vester-Egede sogn

435. Vester-Egede.
 Prøvegravning: to udaterede koge
 gruber.

RAS 1983 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 3001/83 B/

436. Vester-Egede.
 Rekognoscering: megalittomt. Prøve
 gravning: kammeret totalt udpløjet.

RAS 1983 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 3001/83 B/

ODENSE AMT

Birkende sogn, side 200, lb.nr. 437
Løstrup sogn, side 200, lb.nr. 438-439
Munkebo sogn, side 200, lb.nr. 440-441
Rynkeby sogn, side 205, lb.nr. 442
Hårby sogn, side 205, lb.nr. 443-450
Kerte sogn, side 208, lb.nr. 451
Løng sogn, side 208, lb.nr. 452-455
Orte sogn, side 208, lb.nr. 456-457
Skydebjerg sogn, side 208, lb.nr. 458-459
Bellinge sogn, side 208, lb.nr. 464-468
Brylle sogn, side 209, lb.nr. 469-470
Brændekilde sogn, side 209, lb.nr. 471-476
Fangel sogn, side 209, lb.nr. 477
Sanderum sogn, side 210, lb.nr. 478-486
Stenløse sogn, side 210, lb.nr. 487-489
Tommerup sogn, side 211, lb.nr. 489-490
Vissenbjerg sogn, side 211, lb.nr. 491-493
Guldbjerg sogn, side 211, lb.nr. 494
Særslev sogn, side 211, lb.nr. 495-496
Søndersø sogn, side 212, lb.nr. 497-497a
Vigerslev sogn, side 212, lb.nr. 498-501
Asperup sogn, side 213, lb.nr. 502-504
Balslev sogn, side 213, lb.nr. 504a-507
Ejby sogn, side 213, lb.nr. 508-510a
Fjelsted sogn, side 213, lb.nr. 511-516
Gelsted sogn, side 214, lb.nr. 517-523
Ingslev sogn, side 214, lb.nr. 524-527
Kavslunde, side 215, lb.nr. 528-529
Nørre-Åby sogn, side 215, lb.nr. 530-533
Rørslev sogn, side 216, lb.nr. 534-535
Rørup sogn, side 216, lb.nr. 536-539
Strib-Røjleskov sogn, side 216, lb.nr. 540-541
Vejlby sogn, side 216, lb.nr. 542-554
Allerup sogn, side 219, lb.nr. 555
Davinde sogn, side 219, lb.nr. 556
Fragde sogn, side 219, lb.nr. 557-562
Højby sogn, side 220, lb.nr. 563-567
Nørre-Lyndelse sogn, side 221, lb.nr. 568
Rønninge sogn, side 221, lb.nr. 569-578
Seden sogn, side 222, lb.nr. 579-580
Åsum sogn, side 222, lb.nr. 581-589

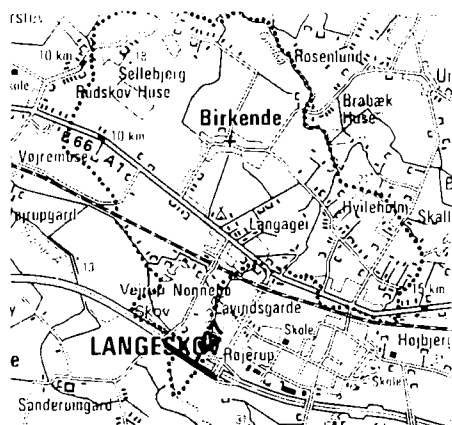
SVENDBORG AMT

Brudager sogn, side 223, lb.nr. 590-591
Gudme sogn, side 223, lb.nr. 592-595
Oure sogn, side 223, lb.nr. 596-600
Ringes sogn, side 223, lb.nr. 601-603
Ryslinge sogn, side 224, lb.nr. 604
Vejstrup sogn, side 224, lb.nr. 605-615
Espe sogn, side 225, lb.nr. 616-617
Håstrup sogn, side 226, lb.nr. 618-623
Jordløse sogn, side 227, lb.nr. 624-635
Svaninge sogn, side 228, lb.nr. 636-646
Kværndrup sogn, side 228, lb.nr. 647-647a
Lunde sogn, side 228, lb.nr. 648-648d
Skårup sogn, side 230, lb.nr. 649-653
Svendborg sogn, side 230, lb.nr. 654-665
Tved sogn, side 231, lb.nr. 666-668
Avnslev sogn, side 231, lb.nr. 669-688

Bovense sogn, side 232, lb.nr. 689-694
Nyborg sogn, side 233, lb.nr. 695-698
Skellerup sogn, side 233, lb.nr. 699-704
Sønder-Højrup sogn, side 234, lb.nr. 705
Ullerslev sogn, side 234, lb.nr. 706-713
Vindinge sogn, side 234, lb.nr. 714-719

ODENSE AMT

Birkende sogn

Birkende sogn

437. Nonnebogård.

Rekognoscering: seks flintafslag, blok, skiveskraber. Formentlig ældre stenalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor (FSM 4650).

FFF 1981 Peter B. Christensen

FFF 562-396/89

JB

Kølstrup sogn

438. Kølstrup.

Oplysning i sognebeskrivelsen om bebyggelse fra yngre bronzealder og middelalder. Prøvegravning: bl.a. en forhistorisk grube.

RAS 1985 Jens-Aage Pedersen

RAS G 4019/84

SN

439. Kølstrup.

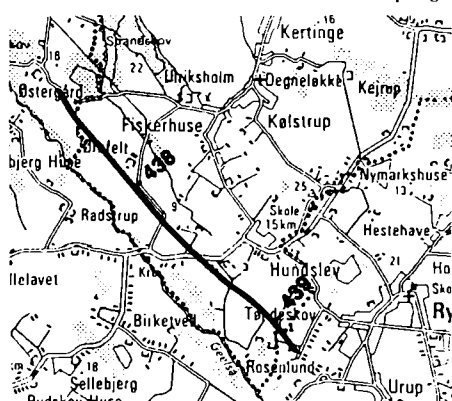
Rekognoscering: flintplet fra yngre stenalder. Prøvegravning: negativ.

RAS 1984/85 Jens-Aage Pedersen

RAS G 4019/84

SN

Kølstrup sogn

Munkebo sogn

En bronzealderhilsen fra Lindøboerne

440. Lindø, sb. 67.

Ved Munkebo på Nordøstfyn ligger Lindøværftet. Navnet har det fra en lille, flad, for længst inddæmmede ø i Odense Fjord. Her gravede man omkring 800 ± 100 f.Kr. en usædvanlig hilsen til eftertiden ned, blot 120 m fra den daværende strandbred.

Dette, det heldigste fund fra de fynske naturgasarbejder, gjorde Torben Jørgensen fra Odense d. 15. juni 1985 på en lørdags arkæologisk tur med sin hund. Han foretog uopfordret det eftersyn af linien, som ingen andre havde påtaget sig.

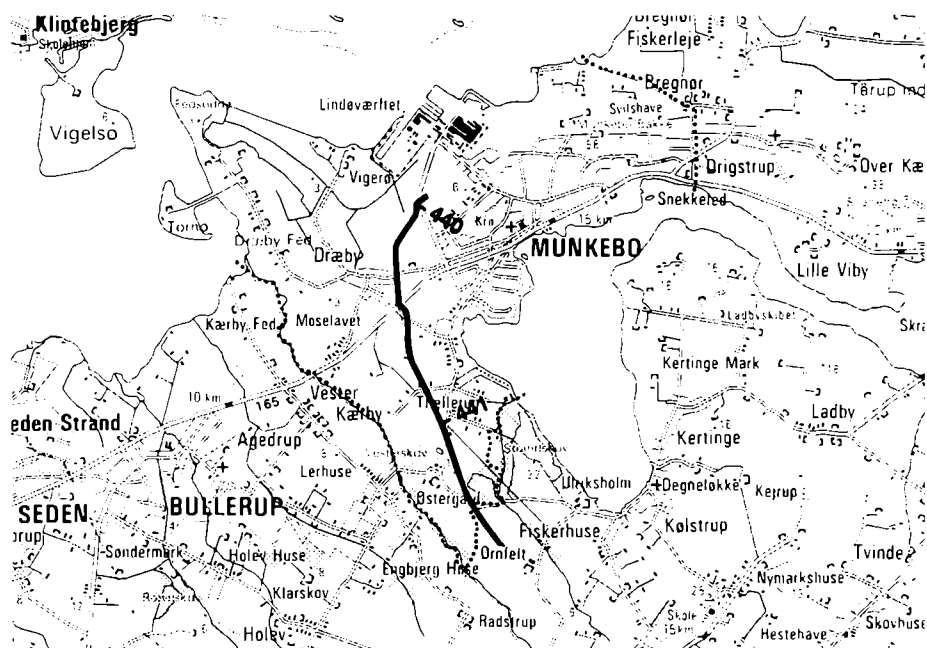
Oppe på jordbunken fandt han trekvart bronzehalsring. Den sidste fjerdedel lå midt ude i det afrømede tracé med bruddet opad. Der stod også en spydspids med odden nedad. Finderen gjorde nu det, som de fleste ville have gjort. Han gravede ned og trak så spydspidsen op. 7 cm nede kunne han derefter grave tre halsringe op, som lå uden om spydspidsen. Ved siden af den lå en bøjlenål og uden for ringene en økse, en kniv og mod sydvest en arming med guldblik på. Nu så han også to mørke

ringe, og så stoppede Torben Jørgensen. Nogle unge fra Munkebo har vist forsøgt sig i tusmørket, men vi ved ikke, om de har fundet noget.

Næste dag blev stiftsmuseet så tilkaldt. Derpå foregik udgravningen i to tempi. Først afdækkedes de urørte dele. De mørke ringe viste sig at være to lerkars brudflader. I karrene lå øverst en dolk og tre stykker af et sværd med rester af fæstet. Ved siden af dem stod to spiralsringe snoet ind i hinanden og i dem endnu en spydspids. Ved siden af sværden stod et bæltesmykke inden i en lerskål. Der lå på siden. Oven på smykket lå otte kornsegle, bundet parvis sammen med bast(?), dog i ét tilfælde fire sammen. Disse ting blev taget op for at lerkarrene med indhold kunne løftes op i en jordklump og udgraves færdig på museet.

Den anden fase bestod af udgravningen af præparatet på konserveringsanstalten. Det viste sig, at det største lerkar var et forrådskar, endnu 40 cm højt – minus den afgravede (?) rand. Karret var pakket ind i skår fra et andet stort kar og dækket af skålen. De øverste bronzegenstande kan have ligget oven

Munkebo sogn

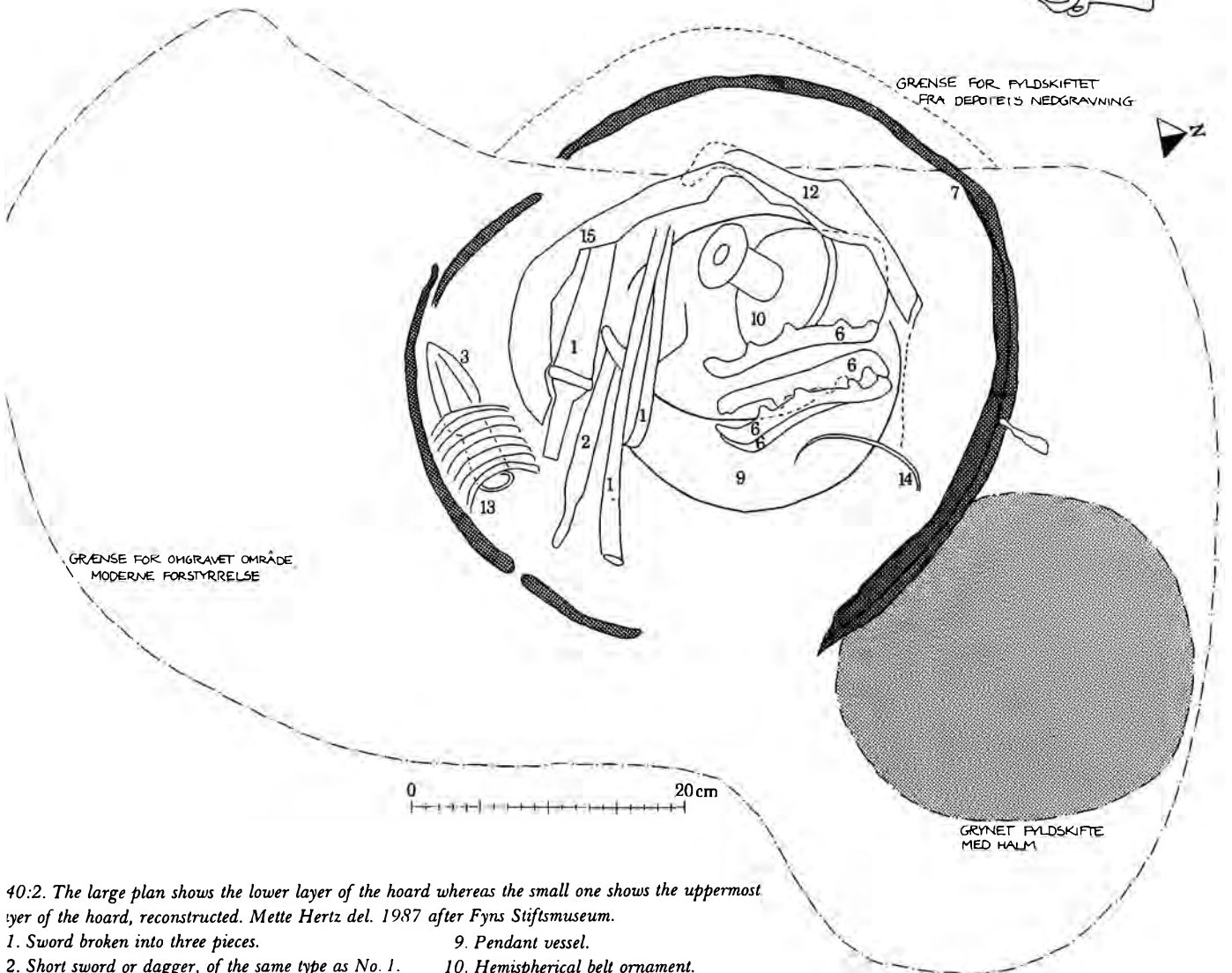
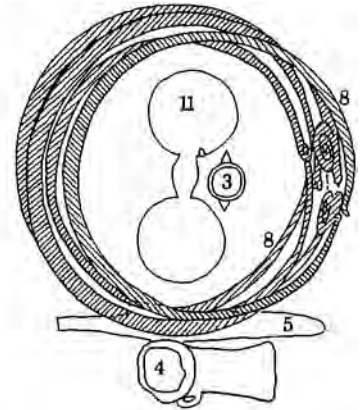

440:1. Lindø. Findestedet for bronzealderdepotet. I baggrunden ses Lindøværftet. HT fot. 1986.

440:1. Lindø. The discovery-place of the Bronze Age hoard. In the background the Lindø Shipyard can be seen. HT phot. 1986.

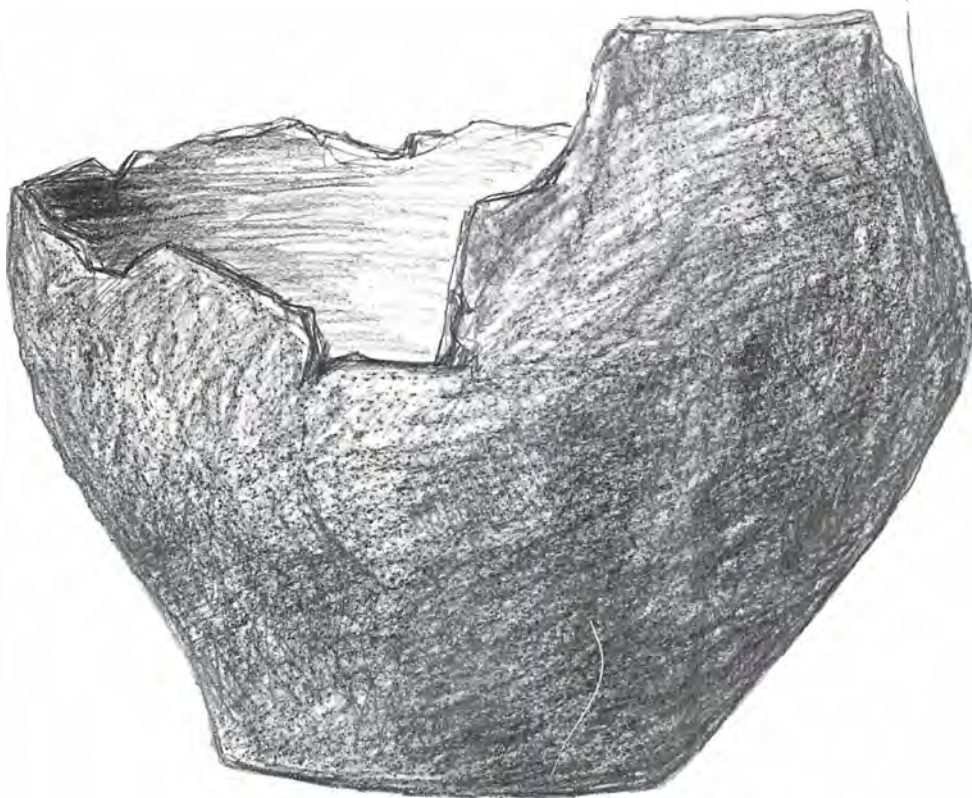
40:2. Den store plan viser depotets nedre lag, den lille viser depotets øverste lag i skonstrueret plan. Mette Hertz del. 1987 efter Fyns Stiftsmuseum.

1. Sværd i tre stykker.	8. Fire halsringe.
2. Kortsværd eller dolk af samme type som nr. 1.	9. Hængekar.
3. To spydspidser.	10. Bæltebukkel.
4. Celt.	11. Bøjlenål.
5. Kniv.	12. Lerskål på kant.
6. Otte kornsegle.	13. Mindst tre spiralringe af normal type.
7. Stort lerkar, beholder for depotet.	14. Spiraltrådring.
	15. Lerkarskår.

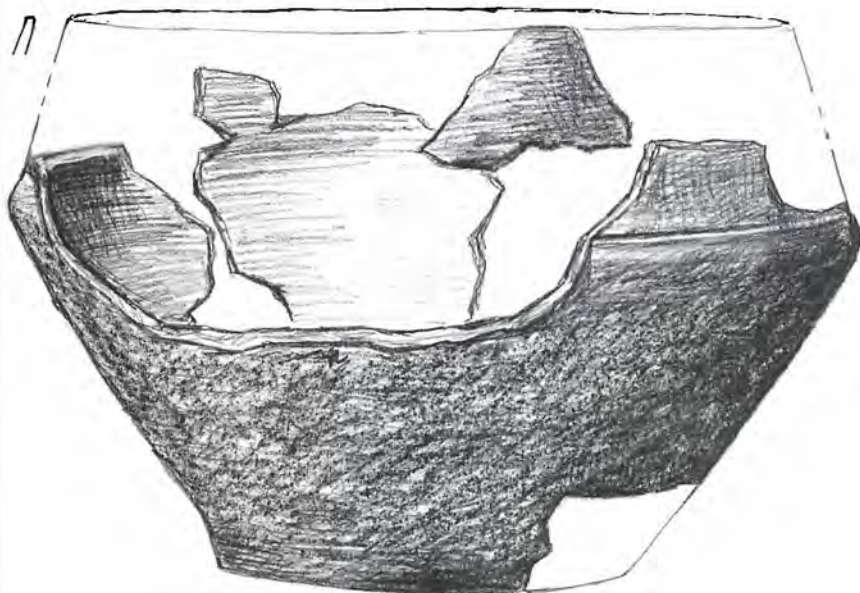
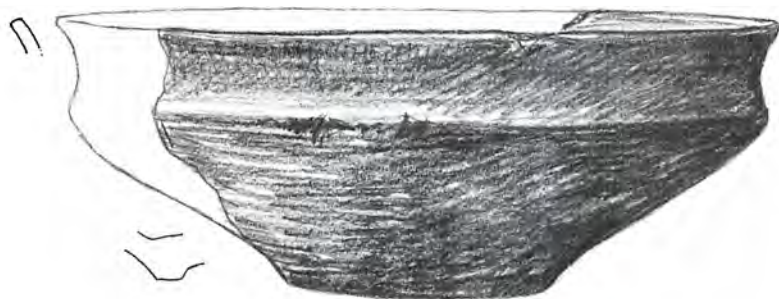
40:2. The large plan shows the lower layer of the hoard whereas the small one shows the uppermost layer of the hoard, reconstructed. Mette Hertz del. 1987 after Fyns Stiftsmuseum.

1. Sword broken into three pieces.	9. Pendant vessel.
2. Short sword or dagger, of the same type as No. 1.	10. Hemispherical belt ornament.
3. Two spearheads.	11. Fibula.
4. Celt.	12. Earthenware dish, overturned.
5. Knife.	13. At least three spiralled armlets of the normal type.
6. Eight sickles.	14. Spiralled wire armband.
7. Large vessel in which the hoard was found.	15. Potsherds.
8. Four torques.	

440:3. Lindø. Det store lerkar, hvori bronzerne var anbragt, ses for oven. Derunder ses et mindre lerkar, som var anbragt inden i det store lerkar. Nederst en skål anvendt som låg. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

440:3. Lindø. The large vessel in which the bronzes were placed, above. In the middle a smaller vessel, also containing bronzes, which stood inside the larger vessel. Below a dish used as a lid. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

på skålen, men om der har været lå over dem, får vi nok aldrig at vide. D kan også have ligget uden for lerkarret den bare jord. Bæltesmykket lå oven i et hængekar, der var pakket ind i strå eller græs ud- og indvendigt. I hængekarret lå to hele og flere fragmenterede armspiraler, en jernspids, to syle og et itubrudt ornamenteret blikbånd eller krave. Desuden hører der otte pyntesøm og en bølget blik-»stang« samt tre stumper guld med til fundet. I alt mindst 40 bronze genstande og ti gram guld!

Som tredje fase i fundbehandlingen blev tingene konserveret.

Ved det videre arbejde ude på Lindø viste det sig, at det store lerkar kun var gravet 40 cm ned i undergrunden, så dets rand kan ikke have haft mange cm muld over sig, men måske husrester eller en mødding? Der blev nemlig fundet et stolpehul ikke mere end 1,5 m fra lerkarret og 2-5 m fra karret var der grube med køkkenaffald fra yngre bronzealder.

Det blev ikke til den store udgravning det 4 m brede gaslednings-tracé, men kulturjord kunne følges over 32 m; syv gruber og jordovne samt to stolpehulle blev undersøgt.

40:4. Lindø. Halsring, 1:4. Lennart Larsen fot. 1987.

40:4. Lindø. Torque, 1:4. Lennart Larsen phot. 1987.

40:5. Lindø. Halsring, 1:4. Lennart Larsen fot. 1987.

40:5. Lindø. Torque, 1:4. Lennart Larsen phot. 1987.

40:6. Lindø. Halsring, 1:4. Lennart Larsen fot. 1987.

40:6. Lindø. Torque, 1:4. Lennart Larsen phot. 1987.

440:8. Lindø. Spiralarmring, diam. 5,5 cm. Lennart Larsen fot. 1987.

440:8. Lindø. Spiralarmlet, diam. 5.5 cm. Lennart Larsen phot. 1987.

Fundene: knusesten, benredskaber, kornsegle af flint, muslingeskaller og dyreknogler, men især lerkarskårerne daterer anlæggene til en tid, som man normalt ville sætte lidt senere end bronze-fundet. Det forekommer imidlertid utænkeligt, at lerkarret med de mange kostbarheder skulle have stået ubemærket og urørt, hvis man 100 år senere boede lige op ad det – og færdedes hen over det.

Bronzernerne og gullet udgør det største »depot« blandt de sidste ti års fund. Med sin blanding af gamle itubrudte og nye friske ting, af kvindesmykker, redskaber og våben er det karakteristisk for en bestemt gruppe blandt bronzealderdepoterne.

Kornseglene er helt ubrugte, flere er fra samme støbform, og måske er de alle fra samme støbning. Øksen er knækket, formentlig under brug; våbnene er slidte. Bøjlenålen og den ene spiralring og halsringene er slidt så meget, at ornamentikken er udvisket. Den største halsring er mindre slidt og hører måske, sammen med bæltesmykke og hængekar, til et smykesæt.

Det er vist rimeligt at opfatte Lindødepotet – og med det de andre fund af samme slags – som en samling metal,

440:7. Lindø. Svær halsring. Lennart Larsen fot. 1987.

440:7. Lindø. Massive torque. Lennart Larsen phot. 1987.

440:9. Lindø. Spiralarmring, 3:4. Lennart Larsen fot. 1987.

440:9. Lindø. Spiralarmlet, 3:4. Lennart Larsen phot. 1987.

dels brugsklare ting, dels skrot, til omsmelting.

Fundet er herhjemme enestående ved sin placering på en samtidig boplads. Var det bopladsens samlede metalbeholdning, som i al hast blev begravet en uheldsvanger dag for 2800 år siden? Sikker er det i hvert fald, at ingen dengang kunne ane, at en vaks fynbo en sommerdag i det herrens år 1985 ville vandre hen over den for længst glemte boplads.

Fundene fra bopladsen tyder ikke på, at dens beboere var specielt velstående. De har formentlig ført en normal tilværelse baseret på landets og havets føde, en blanding af landbrug og fiskeri.

440:10. Lindø. Bæltesmykke, 3:4. Lennart Larsen fot. 1987.

440:10. Lindø. Hemispherical belt ornament, 3:4. Lennart Larsen phot. 1987.

440:12. Lindø. Tre pyntesøm, to nåle og et stykke bronzeblik, 3:4. Lennart Larsen fot. 1987.

440:12. Lindø. Three ornamented rivets, two pins and a piece of bronze sheet, 3:4. Lennart Larsen phot. 1987.

Hvis den foreslåede tolkning er rigtig bliver depotet interessant som en bo plads' metalbeholdning. Vi kan se, hvor omhyggelig man var med de næsten nedslidte eller ubrugelige sager. Vi kan se, at man havde ting fra det nuværende Nordvesttyskland-Holland og fra Østtyskland. På en eller anden måde stod man altså i forbindelse med den store verden, – sandsynligst over havet.

Som altid ved denne slags fund, står man dog med et spørgsmål til sidst: Hvad skete der dengang? Hvis Lindøboerne blev overfaldet, hvorfor forsvarede

440:11. Lindø. Guldring og to guldstykker 1:1. Lennart Larsen fot. 1987.

440:11. Lindø. Gold ring and two pieces of gold 1:1. Lennart Larsen phot. 1987.

40:13. Lindø. Hængekar, diam. 20,5 cm. Lennart Larsen fot. 1987.

40:13. Lindø. Pendant vessel, diam. 20.5 cm. Lennart Larsen phot. 1987.

... sig så ikke med spyddene? (FSM 370-71).

SM 1985 Asger Lorentzen/HT

RAS G 4019/86-1

HT

41. Trællerup.

Jdgravning: enkelte gruber på tidligere registreret boplads, bl.a. affaldsgrube med lerkarskår og dyrekogler. Ældre romersk jernalder (FSM 6071).

SM 1985

RAS G 4019/84

AHL

Rynkeby sogn

42. Rynkeby.

Rekognoscering og prøvegravning: materiale transporteret ved pløjning fra høreliggende jernalderboplads.

RAS 1984/85 Jens-Aage Pedersen

RAS G 4019/84

SN

Hårby sogn

443. Signekær II.

Prøvegravning, hvor der fandtes opbløjede brændte sten, men ingen anlægsspor.

RAS 1985 Per Ethelberg.

RAS G 4016/84

SN

444. Signekær I.

Negativ prøvegravning i markant højning.

RAS 1985 Per Ethelberg.

RAS G 4016/84

SN

445. Hårby.

Rekognoscering: en flintskraber og fem flintafslag.

RAS 1984 Birgit Andersen.

RAS G 4016/84

SN

446. Hårby.

Rekognoscering: trækulspletter og ildskørnede sten. Prøvegravning: en koge-grube (FSM 6087).

FSM 1986 Viggo Bang

RAS G 4021/86

AHL

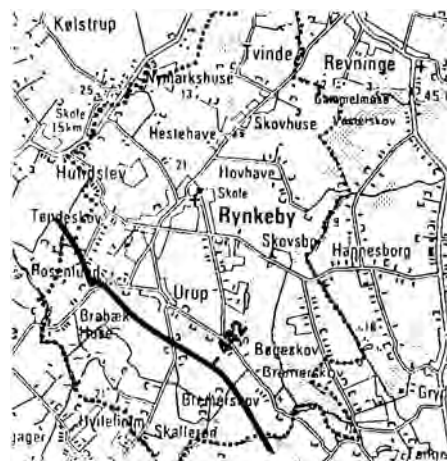
447. Østertorn.

Nedlægningskontrol: fem fundrige gruber fra yngre bronzealder.

RAS 1985 Jens-Aage Pedersen

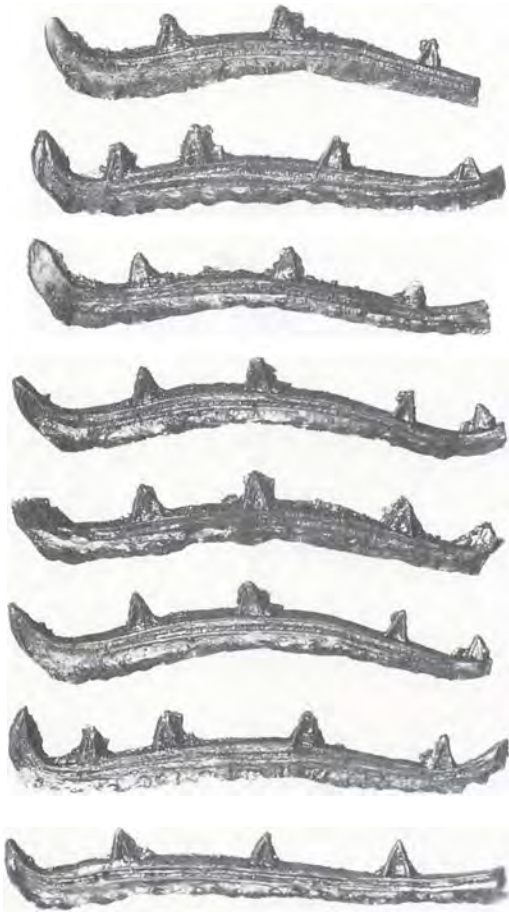
RAS G 4017/84

SN

Rynkeby sogn

440:14. Lindø. Bronze-
segle, 1:2. Lennart Lar-
sen fot. 1987.

440:14. Lindø. Bronze
sickles, 1:2. Lennart Lar-
sen phot. 1987.

440:15. Lindø. Ornamenteret bronzeblik, ca. 1:2. Lennart Larsen fot. 1987.

440:15. Lindø. Ornamented bronze sheet, c. 1:2. Lennart Larsen phot. 1987.

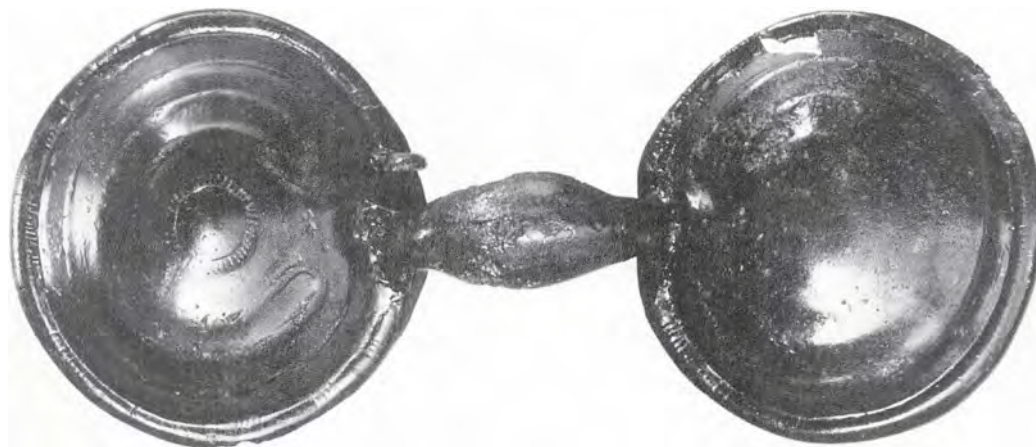

440:16. Lindø. Bronzesværd, 1:3.
Larsen fot. 1987.

440:16. Lindø. Bronze sword, 1:3. Le
sen phot. 1987.

10:17. Lindø. Bøjnål, ca. 1:1. Lennart Larsen fot. 1987.

10:17. Lindø. Fibula, 1:1. Lennart Larsen fot. 1987.

Lindø sogn

18. Østertorn.

Arkeologisk kontrol: affaldsgrube fra yngre bronzealder eller ældre jernalder. AS 1985 Jens-Aage Pedersen AS G 4017/84 SN

19. Langedilgårde.

Arkeologisk kontrol: jernalderboplads? Prøvegravning: ingen anlægsspor. AS 1984 Jens-Aage Pedersen AS G 4017/84 SN

10:18. Lindø. Fra venstre til højre: bronzeærd, lansespids, kniv, spydspids og celt, 1:2. Lennart Larsen fot. 1987.

10:18. Lindø. From left to right: sword, lancehead, knife, spearhead and celt, 1:2. Lennart Larsen phot. 1987.

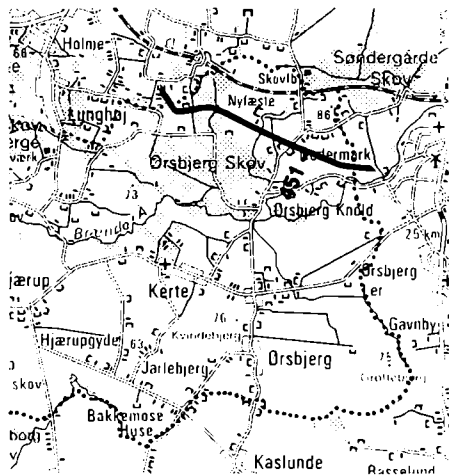

450. Hårby.

Rekognoscering: jernalderboplads. Prøvegravning: svage spor efter jernalderbebyggelse.

RAS 1984 Jens-Aage Pedersen
RAS G 4017/84

SN

Kerte sogn

Kerte sogn

451. Nedermark.

Rekognoscering: ni flintafslag, to flækker, ildskørnet sten og et skår, samt en glasperle fra nyere tid.

FFF 1981 Peter B. Christensen
FFF 562-418

JB

Køng sogn

452. Køng.

Rekognoscering: to lerkarskår, lidt brændt og bearbejdet flint.

RAS 1984 Birgit Andersen
RAS G 4016/84

SN

453. Køng.

Rekognoscering: diverse bearbejdet flint, brændt flint, keramik m.m.

RAS 1984 Birgit Andersen
RAS G 4016/84

SN

454. Gummerup.

Rekognoscering: ægende fra sleben flintøkse.

RAS 1984 Birgit Andersen
RAS G 4016/84

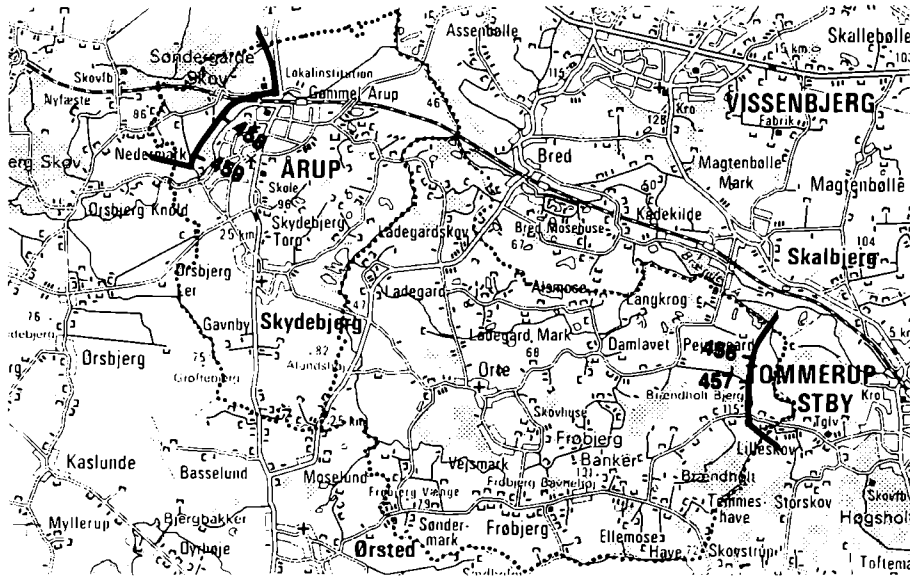
SN

455. Køng.

Prøvegravning: tre udaterede trækulspletter.

RAS 1985 Birgit Andersen
RAS G 4016/84

SN

Orte og Skydebjerg sogne

Orte sogn

456. Pejruplund N.

Rekognoscering: en del bearbejdet flint, bl.a. et kerneøksefragment. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1984
RAS G 4007/83

HCV

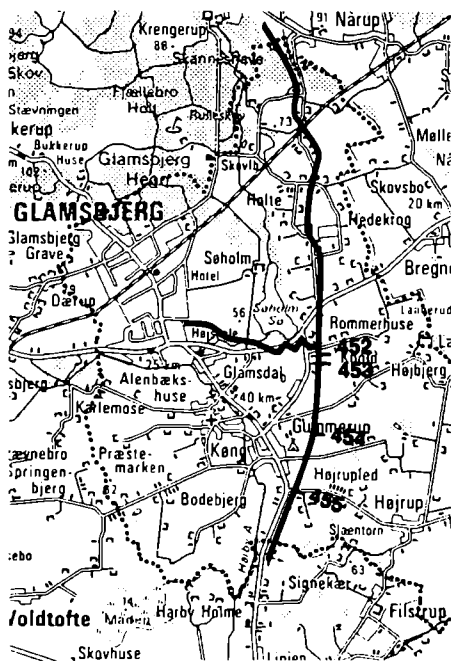
457. Pejruplund S.

Rekognoscering: spredte flintafslag og lille skiveøkse. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1984
RAS G 4007/83

HCV

Køng sogn

Skydebjerg sogn

458. Havsted.

Rekognoscering: kerneøkse. Ældre stenalder.

FFF 1981 Peter B. Christensen
FFF 562-418

J

459. Toke Skov.

Rekognoscering: tyknakket flintværølse og et flintafslag. Yngre stenalder (er keltgravskultur?) Prøvegravning: ingen anlægsspor (FSM 5424).

FFF 1981/82 Peter B. Christensen
FFF 562-418

J

460-463. Udgår.

Bellinge sogn

464. Lettebækken.

Rekognoscering: lidt bearbejdet og brændt flint, bl.a. tre skrabere. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1984
RAS G 4011/84

HC

465. Rousehøj.

Rekognoscering: spredte stykker bearbejdet og brændt flint. To fragmenter af slebne flintøkser.

RAS 1984
RAS G 4011/84

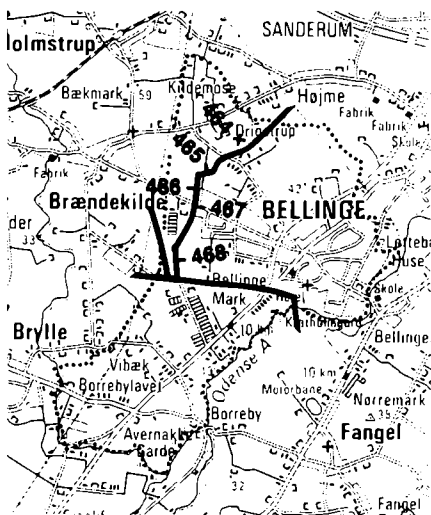
HC

466. Brændekildevej N.

Rekognoscering: bearbejdet og brændt flint samt ildskørnede sten. Ændret ledningsføring, derfor ingen prøvegravning.

RAS 1984
RAS G 4011/84

HC

Bellinge sogn

67. Brøndekildevej S.

Rekognoscering: en del bearbejdet og rændt flint. Bronzealderboplads? Ledningsføring ændret, derfor ingen udgravning.

RAS 1984

RAS G 4011/84

HCV

68. Bindekildevej.

Rekognoscering: flintafslag og forarbejde til fladehugget pilespids. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1984

RAS G 4011/84

HCV

Brylle sogn

69. Toftevej V.

Rekognoscering: spredt bearbejdet og dt brændt flint (yngre stenalder?). Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1984

RAS G 4007/83

HCV

70. Toftevej Ø.

Rekognoscering: spredte flintafslag, lidt rændt flint, to flækker og to skår. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1984

RAS G 4007/83

HCV

Brøndekilde sogn

71. Ruhavegård.

Rekognoscering: flintplet, antagelig fra yngre stenalder.

FF 1981 Jens-Aage Pedersen

FF 562-396

SN

472. Brøndekilde.

Rekognoscering: ni flintafslag, skiveskraber. Formentlig yngre stenalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor (FSM 4631).

FFF 1981 Peter B. Christensen

FFF 562-396

JB

473. Lundekærgård.

Rekognoscering: flintplet, antagelig fra yngre stenalder.

FFF 1981 Jens-Aage Pedersen

FFF 562-396

SN

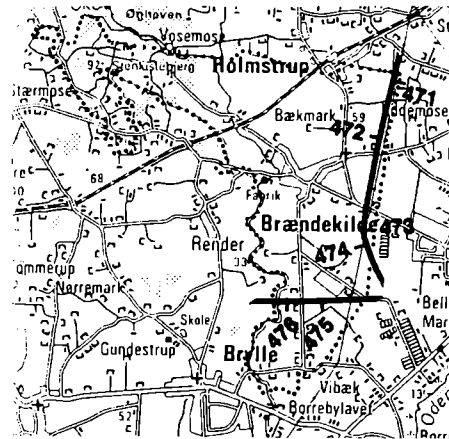
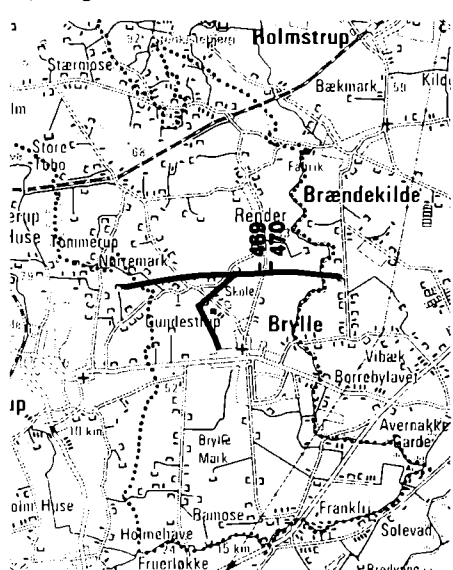
474. Brøndekilde, sb. 12.

Udgravning af bopladsområde med formodede hustomter beliggende på en sandet, vestvendt skråning. Der undersøgt ialt 1500 m² med gruber, stolpehuller og kogegruber. På pladsen kunne udskilles flere stolpekonstruktioner, hvoraf de tre må formodes at være egentlige hustomter. Orienteringen af disse var omtrent Ø-V. Længden varierede mellem 10 og 15 m, medens bredderne lå på 4,5-6 m. De to af konstruktionerne syntes forsynet med midtsuler, medens den tredje muligvis har haft to rækker indre tagbærende stolper. Herudover rummede pladsen spor efter to mindre, ovale stolpesætninger på hhv. 3 × 5 og ca. 3,5 × 7,5 m. De to anlæg, der nok ligeledes skal tolkes som huse, var orienteret hhv. Ø-V og SV-NØ.

Anlægssporene på pladsen var stærkt forstyrrede af et antal rener fra et system af højryggede agre.

Ud fra keramikken må bosættelsen dateres til ældre bronzealder, men enkelte fund vidner desuden om aktivitet i yngre

Brylle sogn

Brøndekilde sogn

stenalder (MN) og i yngre bronzealder (FSM 4632).

FSM 1982 Viggo Bang

FFF 54-1374

JAJ

475. Mølleglyden Ø.

Rekognoscering: en del bearbejdet flint, et skår, ildskørnede sten og brændt flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1984

RAS G 4007/83

HCV

476. Møllebækken-Mølleglyden.

Rekognoscering: en del flintafslag og otte formentlige bronzealder-skår. Prøvegravning: to kogegruber og grøftlignende nedgravning.

RAS 1984

RAS G 4007/83

HCV

Fangel sogn

477. Tingdal.

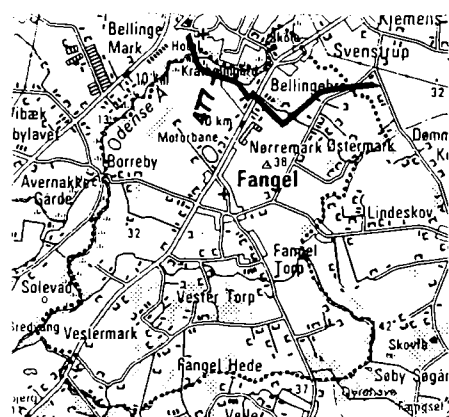
Rekognoscering: 11 flintafslag, to retoucherede flækker, to skiveskrabere, et stk. brændt flint. Prøvegravning: to gruber. Oldtid (FSM 4633).

FFF 1981 Peter B. Christensen

FFF 562-396

JB

Fangel sogn

Sanderum sogn

478. Højme S, sb. 12.

Rekognoscering: en del bearbejdet flint, bl.a. lille trekantpil og brændt flint. Prøvegravning: rester af kulturlag med enkelte udaterbare skår.

RAS 1984

RAS G 4011/84

HCV

479. Højme I, sb. 15.

Undersøgelse af bopladsområde med huse, foranlediget af overfladefund af brændt flint og prøvegravning med koncentrerede, men udaterede stolpeklynger i tracéet.

Inden for et 1300 m² stort område fremkom dele af to velbevarede langhuse af typen med dobbelte vægstolper. Husene har haft en bredde på 5-6 m, og den ene tomt, hvor den vestlige afslutning var synlig, havde afrundet gav. Afstanden mellem de tagbærende stolpepar varierede mellem 3 og 4 m, og spændet mellem stolperne i hvert stolpepar var i størrelsesordenen 2,5-3 m. Et enkelt sted var afstanden mellem to stolpepar 5,5 m, og konstruktionen var her stivet af med en søle i husets midte. En indgangsåbning, forstærket med to kraftige, tæstillede stolper og af ca. 1 m's bredde, kunne iagttages i siden på den ene tomt. Der kunne inden for feltet registreres flere længere stolpeforløb, men på grund af deres orientering i forhold til tracébredden kunne det ikke afgøres,

hvorvidt der var tale om vægforløb eller stolpesatte hegn.

Bevaringsforholdene var efter fynske forhold usædvanlig gode. Udover et plant terræn og et ca. 30 cm tykt muldlag må dette forhold skyldes, at der flere steder var bevaret et op til 30 cm tykt dyrkningslag stammende fra et system af højryggede agre, se side 417.

En datering til yngre romersk jernalder hviler alene på hustypen, idet fundmaterialet var begrænset til ialt fem mindre lerkarskår (FSM 5473).

FSM 1984

RAS G 4011/84-2

JAJ

480. Højme II, sb. 13.

Udgravning: boplad med gruber og kogegruber samt stolpehuller uden påviseligt system. Ældre romersk jernalder (FSM 5472).

FSM 1984

RAS G 4011/84-2

JAJ

481. Sanderum.

Rekognoscering: 23 flintafslag og fem stk. brændt flint.

RAS 1984

RAS G 4011/84

HCV

482. Dragebakken.

Rekognoscering: 23 flintafslag, tre stk. brændt flint, ildskørnede sten og tre skår. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1984

RAS G 4011/84

HCV

483. Dragebakken.

Rekognoscering: spredte flintafslag
Prøvegravning: kogegrube.

RAS 1984

RAS G 4011/84

HCV

484. Dragebakken NØ.

Rekognoscering: 16 flintafslag, flække skraber og fem stk. brændt flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1984

RAS G 4011/84

HCV

485. Falen S.

Rekognoscering: 32 flintafslag, retoucheret skive og fem stk. brændt flint
Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1984

RAS G 4011/84

HCV

486. Falen, sb. 14.

Udgravning på 1200 m² af bopladsområde, hvor bl.a. påvistes syv gruber, fem kogegruber samt 62 stolpehuller. Et enkelt huskonstruktion med mindst fem tagbærende stolpepar kunne udskilles
Fundmaterialet består udelukkende af lerkarskår. Førromersk jernalder II/IIIa (FSM 5471).

FSM 1984

RAS G 4011/84-1

AHI

Stenløse sogn

487. Damgård.

Rekognoscering: to flintafslag, flække segl. Prøvegravning: fire trækulspletter stolpehul (FSM 4634).

FFF 1981 H. C. Vorting/P. B. Christensen
FFF 562-396

JF

488. Vangeledgård, sb. 19.

Undersøgelse af boplad fra førromersk jernalder. Der blev frilagt en svært medtaget hustomt, omgivet af spor efter syv muligvis otte, kvadratiske stolpebygninger, hver sat af fire svære, firkantede stolper. Der er formentlig tale om forrådshuse. Afstanden mellem hjørnestolperne i disse småbygninger varierede mellem 1,80 og 3,15 m. Orienteringer vekslede ganske betydeligt (FSM 4635).

FSM 1982 Gert Hegnsvang

FFF 54-1375

JAJ

489. Anneksgården.

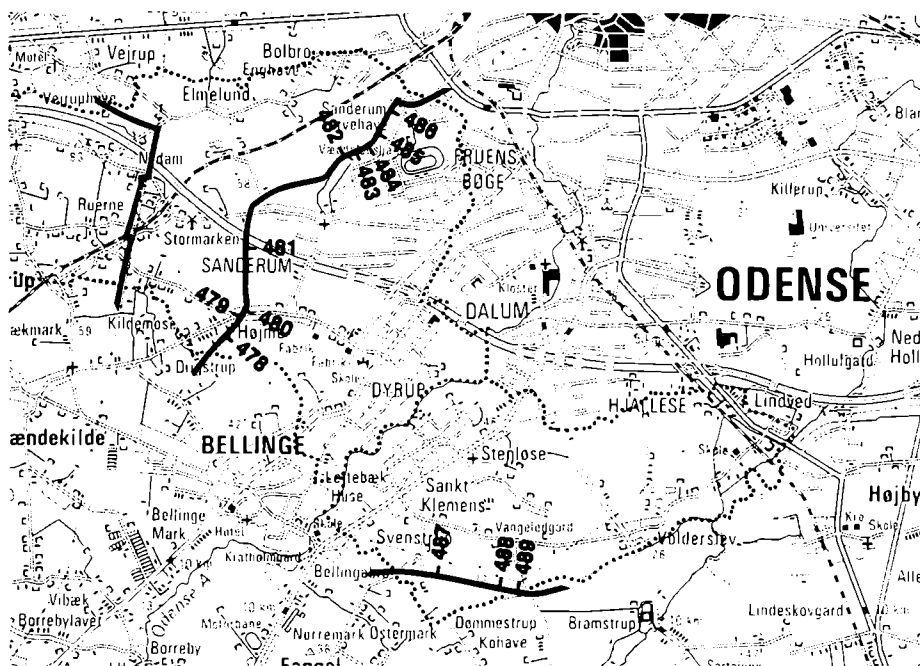
Rekognoscering: flintplet fra stenalder.

FFF 1981 Jens-Aage Pedersen

FFF 562-396

SN

Sanderum og Stenløse sogne

Tommerup sogn

89a. Bøgelund.

Økognoscering: 9 flintafslag.

LAS

LAS G 4016/84

SN

90. Rønnevadlund.

Økognoscering: fire flintafslag, flække, fragment af sleben økse og to stk. brændt flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

LAS 1984

LAS G 4007/83

HCV

Vissenbjerg sogn.

91. Gribsvad.

Økognoscering: flintplet, formodentlig fra yngre stenalder. Prøvegravning: to stolpehuller (FSM 4628).

FF 1980 Jens-Aage Pedersen

FF 562-396

SN

92. Højbjerg.

Økognoscering: flintplet. Prøvegravning: negativ (FSM 4629).

FF 1980 Jens-Aage Pedersen

FF 562-396

SN

93. Koelbjerg.

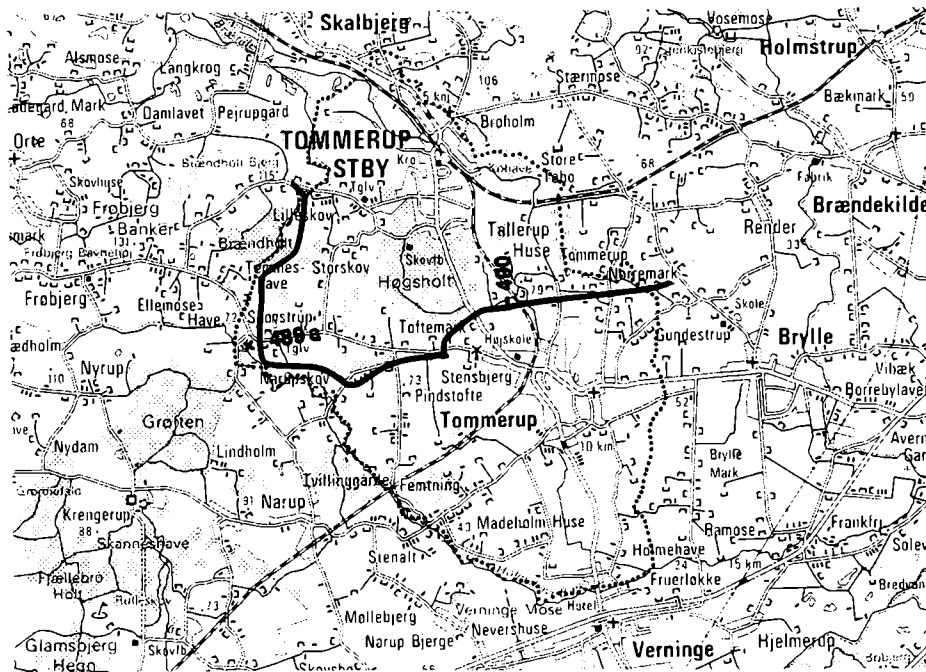
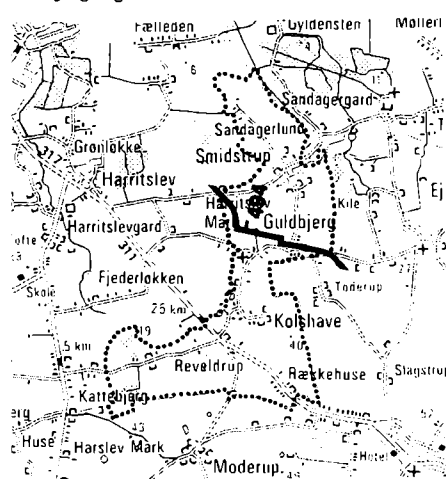
Økognoscering: 20 flintafslag hvoraf to etoucherede, en retoucheret mikrolække, to blokke, et stk. brændt flint, rækul. Ældre stenalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor (FSM 4630).

FF 1981/82 Peter B. Christensen

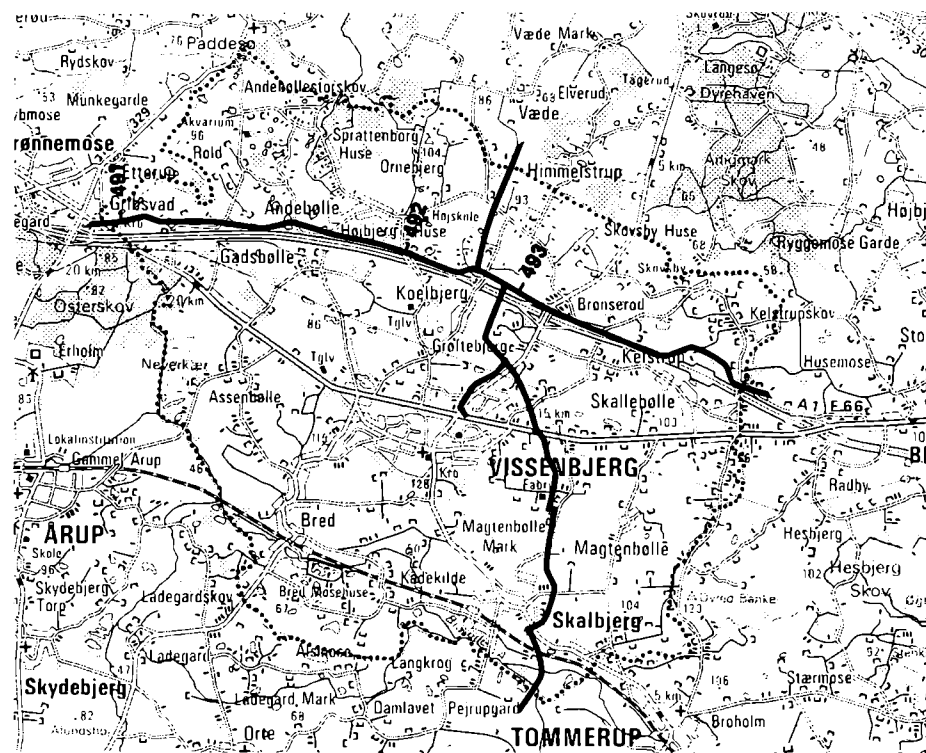
FF 562-396

JB

Guldbjerg sogn

Tommerup sogn

Vissenbjerg sogn

Guldbjerg sogn

494. Guldbjerg.

Inden for et prøvegravningsfelt på 300 m² fremkom boplads spor i form af tre stolpehuller samt fire affaldsgruber med lerkarskår. Ældre jernalder (FSM 6672). FSM 1986

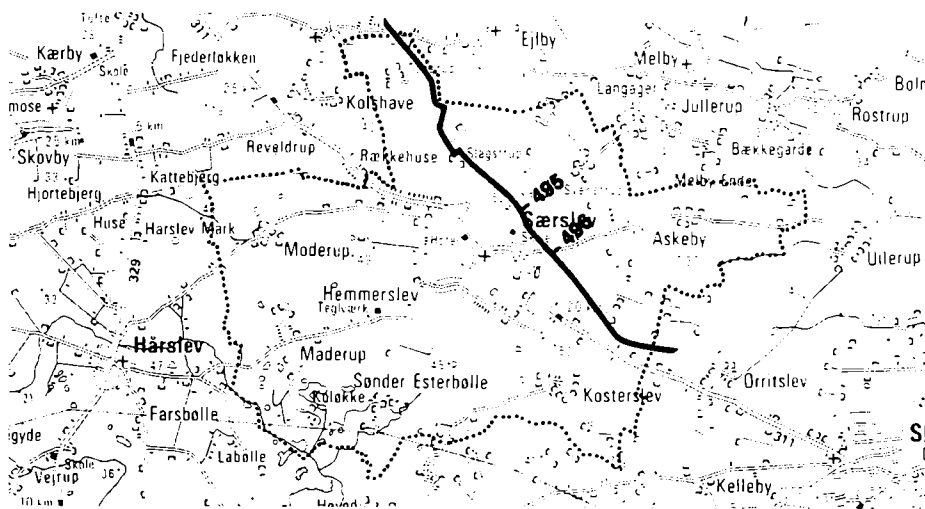
RAS G 4022/86

AHL

Særslev sogn

495. Særslev II, sb. 33.

Udgravning af et bopladsområde med gruber og stolpehuller, beliggende på svagt hældende, sydvendt skråning. Det var ikke muligt at påvise sammenhørende stolpehuller og hermed bygningskonstruktioner. Derimod kunne der udskil-

Særslev sogn

les fire rektangulære kogegruber inden for et begrænset område, samt tre vandførende gruber/brønde på bopladsområdets lavereliggende del. Derudover blev der registreret 28 affaldsgruber indeholdende trækul, knogler og keramik. Keramikken er meget ensartet, hvilket tyder på en kortvarig bosættelse. Førromersk jernalder IIIa (FSM 6664).
FSM 1986

RAS G 4022/86

GHR

496. Særslev I, sb. 32.

Undersøgelse på boplads fra førromersk jernalder (IIIa) beliggende på fladt terræn. Anlægssporene bestod dels af stolpehuller, dels af affaldsgruber af vekslende størrelse. Disse to anlægstyper lå i ret klart adskilte zoner, således at man kan tale om henholdsvis aktivitets- og beboelsesområder. Et hus bestående af to stolpepar og indgangsparti mod syd påvistes (FSM 6663).
FSM 1986

RAS G 4022/86

HM

Søndersø sogn

497. Sønnderby.

Prøvegravning: to stolpehuller, en mindre grube og et større anlæg fra flere successivt anlagte affaldsgruber (FSM 6099).
FSM 1986

RAS G 4022/86

AHL

497a. Søndersø.

Rekognoscering: brændt flint og grube med skår. Jernalder.

FFF 1982 Peter B. Christensen

FFF 562-420/421

JB

Vigerslev sogn

498. Vigerslev.

Rekognoscering: flintplet, skår, jerngenstande, mange sortgodsskår (nyere tid). Prøvegravning: ildsted, skår. Jernalder (FSM 5433).

FFF 1982 Peter B. Christensen

FFF 562-420/421

JB

499. Farstrup N.

Rekognoscering: tand, over 100 skår, brændte sten, fyldskifte (uden for tracé). Ældre jernalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor (FSM 5432).

FFF 1982 Peter B. Christensen

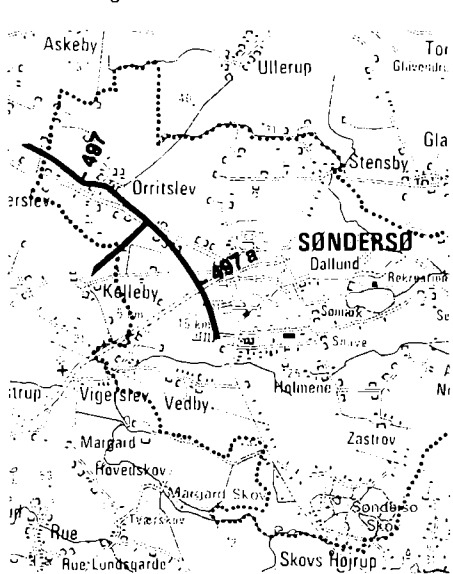
FFF 562-420/421

JB

500. Margårdsmølle Å.

Rekognoscering: et flintafslag, syv stk. brændte knogler, tand, jernfragment,

Søndersø sogn

skårsmulder. Prøvegravning: grube med trækul, et skår, knogle, et flintafslag (FSM 5431).

FFF 1982 Peter B. Christensen

FFF 562-420/421

JE

500a. Bogense Bakke 5.

Rekognoscering: tre flintafslag, 21 stk brændt flint. Oldtid?

FFF 1982 Peter B. Christensen

FFF 562-420/421

JE

500b. Bogense Bakke 3.

Rekognoscering: et flintafslag, skive skraber, et stk. brændt flint. Oldtid.

FFF 1982 Peter B. Christensen

FFF 562-420/421

JE

500c. Guldbjerg.

Prøvegravning af 300 m²: tre stolpehuller og fire affaldsgruber med lerkarskår Ældre jernalder (FSM 6672).

FSM 1986 V. Bang

RAS G 4022/86

AHI

501. Kelleby S.

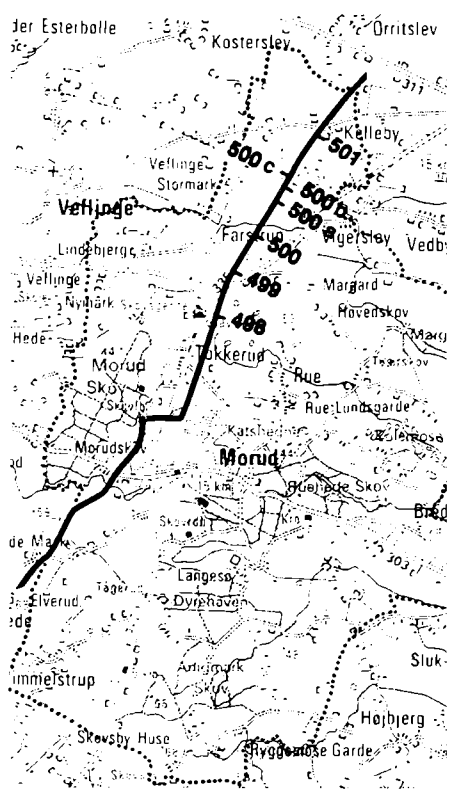
Rekognoscering: et brynstensfragment otte skår, et flintafslag, tre stk. brændt flint, jernalder, 14 sortgodsskår, nyere tid. Prøvegravning: et kogestenslag med knogler, jernalder (FSM 5430).

FFF 1982 Peter B. Christensen

FFF 562-420/421

JE

Vigerslev sogn

Asperup sogn

Asperup sogn

02. Asperup.

Rekognoscering: flintplet, vel fra yngre stenalder. Prøvegravning: en grube samt und af tre lerkar fra ældre romersk jernalder (FSM 4613).

FFF 1980 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-396

SN

03. Asperup.

Rekognoscering: flintplet af jernalder karakter. Prøvegravning: et tvivlsomt stolpehul (FSM 4614).

FFF 1980 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-396

SN

04. Asperup.

Rekognoscering: flintplet fra yngre stenalder. Prøvegravning: en udateret træulsplet (FSM 4615).

FFF 1980 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-396

SN

Balslev sogn

04a. Balslev.

Rekognoscering: 16 flintafslag, muslinskaller (FSM 5414).

FFF 1981 P. B. Christensen/B. Andersen
FFF 562-418

JB

05. Balslev.

Rekognoscering: ni flintafslag, flække, kraber (FSM 5415).

FFF 1981 P. B. Christensen/B. Andersen
FFF 562-418

JB

06. Balslev.

Rekognoscering: fire flintafslag, afslag af en sleben flintøkse.

FFF 1981 P. B. Christensen/B. Andersen
FFF 562-418

JB

507. Gelbjerg Mose 3.

Rekognoscering: 30 flintafslag, fem stk. brændt flint, flækkeblok. Ældre stenalder? (FSM 5416).

FFF 1981 P. B. Christensen/B. Andersen
FFF 562-418

JB

Ejby sogn

508. Ejby.

Rekognoscering: flintplet, måske fra ældre stenalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor (FSM 4618).

FFF 1980 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-396

SN

509. Ejby.

Rekognoscering: flintplet fra yngre stenalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor (FSM 4621).

FFF 1980 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-396

SN

510. Ejby.

Rekognoscering: flintplet fra yngre stenalder.

FFF 1980 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-396

SN

510a. Stærmosen.

Rekognoscering: 22 flintafslag, skår (nyere tid), brændt flint (FSM 5418).

FFF 1981, Peter B. Christensen
FFF 562-418

JB

Fjelsted sogn

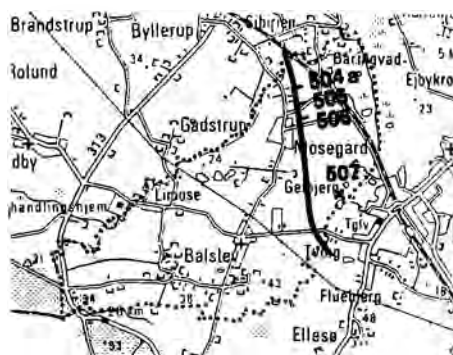
511. Fjelsted.

Rekognoscering: flintplet, formodentlig fra jernalder.

FFF 1980 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-396

SN

Balslev sogn

Ejby sogn

Fjelsted sogn

512. Fjelsted.

Rekognoscering: flintplet, antagelig fra yngre stenalder. Prøvegravning: to ikke-daterbare gruber (FSM 4624).

FFF 1980 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-396

SN

513. Gildebro Mølle.

Rekognoscering: flintplet fra jernalder? Prøvegravning: to stolpehuller og en kogestensgrube (FSM 4625).

FFF 1980 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-396

SN

514. Fjelsted.

Rekognoscering: flintplet fra jernalderen? Prøvegravning: ingen anlægsspor (FSM 4626).

FFF 1980 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-396

SN

515. Fjelsted.

Rekognoscering: bopladsspor fra jernalderen. Prøvegravning: en grube og et stolpehul, formodentlig fra jernalderen (FSM 4627).

FFF 1980 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-396

SN

516. Fjelsted.

Rekognoscering: 18 skår, et flintafslag. Jernalder.

FFF 1982 Peter B. Christensen
FFF 562-418

JB

Gelsted sogn

Gelsted sogn

517. Tryden, sb. 34.

Udgravning af dele af bopladsovråde og brandgrave fra førromersk jernalder (II-IIIa) samt udateret ringgrøft. Lokaliteten er beliggende på et nu delvis bortgravet, sandfyldt højdedrag nær flere større vådområder.

Ved undersøgelsen af det 70 × 30 m store arbejdsbælte fremkom nær højdedragets top en koncentration af stolpespor af varierende dybde, der dog ikke kunne udskilles i tydelige konstruktioner. Området var markant Ø-V orienteret, hvilket sammen med fund af et 6 cm højt, intakt lerbæger i kanten af et stolpespor (husoffer?), støtter formodningen om, at sporene indgår i huskonstruktioner. I en vis afstand fra stolpesporene fandtes et aktivitetsområde med 26 affaldsgruber og 36 ens rektangulære kogegruber. Keramikken fra anlæggene kan dateres til førromersk jernalder (II-IIIa).

Endvidere fremkom et stykke fra højdedragets top og i udkanten af bopladsovrådet, fire urnegrave samt en stenomsats benhob. Urnerne, hvoraf to var med dækker, var nedsat uden stenpakning og daterende gravgaver. Urnerne dateres til periode II-IIIa – samtidig med bopladsen?

Endelig fremkom, delvis dækket af et kulturjordsblandet, tyndt flyvesandslag, en cirkulær, diffus ringgrøft af 10-50 cm bredde og varierende dybde (FSM 4622).

FSM 1981
FFF 54-1124

NMJ

518. Tryden.

Rekognoscering: flintplet, formodentlig fra jernalderen. Prøvegravning: to stolpehuller og tre kogegruber (FSM 4623).
FFF 1980 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-396

SN

518a. Gelsted.

Rekognoscering: ti flintafslag, brændt sten.
FFF 1981 P. B. Christensen/B. Andersen
FFF 562-418

JB

519. Gelsted.

Rekognoscering: 13 flintafslag, skiveskraber, to stk. brændt flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor (FSM 5419).
FFF 1981 Peter B. Christensen
FFF 562-418

JB

520. Gelsted.

Tidligere fundet ti »stenspyd« på stedet. Rekognoscering: 14 flintafslag, fem stk. brændt flint, skiveskraber. Prøvegravning: ingen anlægsspor (FSM 5420).
FFF 1981 Peter B. Christensen
FFF 562-418

JB

520a. Gelsted.

Rekognoscering: ti flintafslag, to stk. brændt flint.
FFF 1981 P. B. Christensen/B. Andersen
FFF 562-418

JB

521. Gelsted Skov.

Tidligere fundet økser på stedet. Rekognoscering: ni flintafslag, ægafslag af hulsleben flintøkse, et stk. brændt flintafslag. Yngre stenalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor (FSM 5421).
FFF 1981 Peter B. Christensen,
FFF 562-418

JB

Ingslev sogn

522. Gelsted.

Rekognoscering: 16 flintafslag, tre stk. brændt flint, to skiveskraber.
FFF 1981 Peter B. Christensen
FFF 562-418

J

523. Holmegård.

Rekognoscering: 11 flintafslag, flække skraber (FSM 5422).
FFF 1981 Peter B. Christensen
FFF 562-418

J

Ingslev sogn

524. Ingslev Vestermark I.

Undersøgelse af bopladsovråde, hvor der inden for den afrensede flade kun udskilles fire sikre huse samt formodede rester af yderligere fire tomter. Husene har haft beskedne dimensioner: længde på 7,5-9 m og bredder på ca. 5 m. På de ene tomt var der bevaret spor af vægge i form af lodrette pindehuller, 5-10 cm diameter, og på samme hus sås en incgangsåbning mod N. Husene er nogle af de hidtil ældste jernalderhuse på Fyn. Idet fund af lerkar placerer bebyggelse i tidligste førromerske jernalder (FSM 4616). Lokaliteten fortsætter ind i Nr. Åby sogn, lb.nr. 530.

FSM 1981 Tue Hejlskov Larsen
FFF 54-1121

JA

525. Ingslev Vestermark, sb. 13.

Udgravning af 500 m²: spredte stolpehuller, formentlig sammenhængende med lokaliteten nr. 524. Ældre jernalder (FSM 4617).
FSM 1981 Tue Helskov Larsen
FFF 54-1116

JA

526. Gremmeløkke, sb. 16.

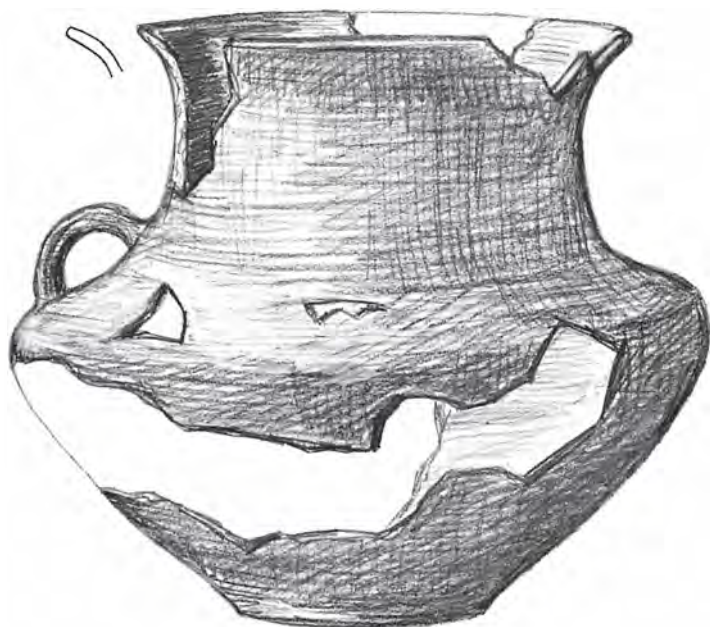
Udgravning: bopladsovråde med gruber, for størstedelen stærkt nedpløjet. Yngre stenalder, tidlig MN (FSM 4619).
FSM 1981
FFF 54-1191

JA

527. Ingslev, sb. 18.

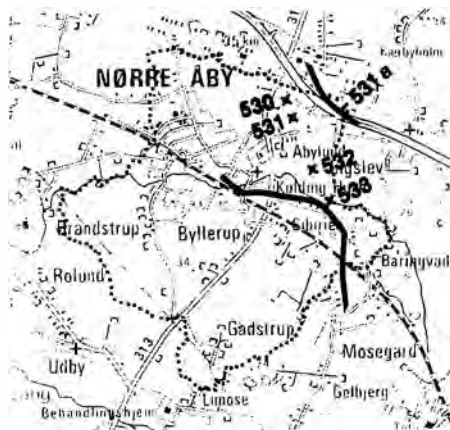
Rekognoscering: flintplet, måske bronzetider. Prøvegravning: flintholdigt kulturlag med sekundær kogegrube (FSM 4620).
FFF 1980 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-396

SI

524. Indslev Vestermark. Lerkarrene fra denne boplads hører til de tidligste, som kendes fra førromersk jernalder på Fyn. De to viste lerkar er tyndvægede og af en meget høj håndværksmæssig standard. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

524. Indslev Vestermark. The pottery from this site is among the earliest known from the Pre-Roman Iron Age on Fyn. The two pots shown here are thin-walled and of an excellent craftsmanship. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

Nørre-Åby sogn

Nørre-Åby sogn

530. Nr. Åby, sb. 12.
 Udgravning af areal på 400 m² med bopladsanlæg, heriblandt muligvis stolpesat hegn og hustomt. Formentlig ældre jernalder (FSM 5410).
 FSM 1982 Gert Hegnsvang
 FFF 54-1381 JAJ

531. Åbylund.
 Rekognoscering: syv flintafslag, to skår, brændt flint, kogesten. Yngre stenalder? Prøvegravning: et skår, ingen anlægsspor (FSM 5411).
 FFF 1981 Peter B. Christensen
 FFF 562-418 JB

531a. Se lb.nr. 524.

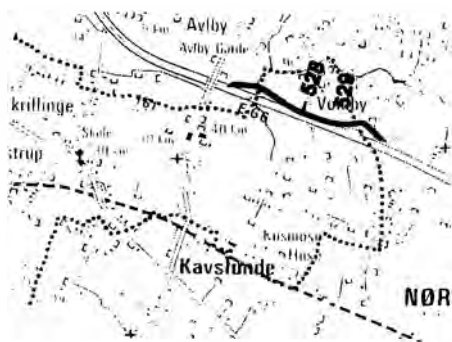
532. Nørre Åby.
 Rekognoscering: fire flintafslag, tre skiveskrabere. Prøvegravning: ingen anlægsspor (FSM 5412).
 FFF 1981 Peter B. Christensen
 FFF 562-418 JB

533. Nørre Åby.
 Rekognoscering: syv flintafslag, flække, skiveskraber (FSM 5413).
 FFF 1981 Peter B. Christensen
 FFF 562-418 JB

Kavslunde sogn

528. Voldby.
 Rekognoscering: flintplet, antagelig jernalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor (FSM 4609).
 FFF 1980 Jens-Aage Pedersen
 FFF 562-396 SN

529. Voldby.
 Rekognoscering: flintplet fra yngre stenalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor (FSM 4610).
 FFF 1980 Jens-Aage Pedersen
 FFF 562-396 SN

Kavslunde sogn

Rorslev sogn

Rorslev sogn

534. Vesterløkke.

Rekognoscering: flintplet af jernalderkarakter. Prøvegravning: enkelte anlægsspor, formodentlig fra nyere tid (FSM 4611).

FFF 1980 Jens-Aage Pedersen

FFF 562-396

SN

535. Rorslev.

Rekognoscering: flintplet fra bronze- eller jernalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor (FSM 4612).

FFF 1980 Jens-Aage Pedersen

FFF 562-396

SN

Rørup sogn

536. Rørup.

Prøvegravning: tre gruber, to koge-gruber, 265 skår, to flintafslag, jerngenstand. Ældre jernalder (FSM 5429).

FFF 1982 Peter B. Christensen

FFF 562-418

JB

537. Hækkebøllegård.

Rekognoscering: bronzecelt. Yngre bronzealder (FSM 5400).

FFF 1981 Peter B. Christensen

FFF 562-418

JB

538. Rørup.

Rekognoscering: syv flintafslag, to flintflækker, brændt flint.

FFF 1981 Peter B. Christensen

FFF 562-418

JB

539. Rørup.

Rekognoscering: 11 flintafslag, fire flintflækker (FSM 5423).

FFF 1981 Peter B. Christensen

FFF 562-418

JB

Strib-Røjleskov sogn

540. Linddalslund.

Rekognoscering: 112 flintafslag, ni re-toucherede afslag, fire blokke, fire stk. brændt flint, skiveskraber, fragment af en økse. Yngre stenalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor (FSM 5408).

FFF 1981 Peter B. Christensen

FFF 54-1100

JB

541. Brogården Højskole.

Rekognoscering og prøvegravning: få spredte gruber og stolpehuller med trækul, kogesten, skår og flint. Jernalderbo-plads.

FFF 1981 Peter B. Christensen

FFF 54-1100

JB

Vejlby sogn

542. Ruetved N.

Rekognoscering: 50 flintafslag, ni re-toucherede afslag, seks blokke, tre stk. brændt flint, tre skiveskrabere, et skivebor, nakke af tyknakket økse, kærneøkse? Stenalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1981 Peter B. Christensen

FFF 54-1100

JB

543. Ruetved S.

Rekognoscering: 45 flintafslag, flække, to blokke, to skiveskrabere, afslag af sleben økse. Prøvegravning: ingen anlægsspor (FSM 5404).

FFF 1981 Peter B. Christensen

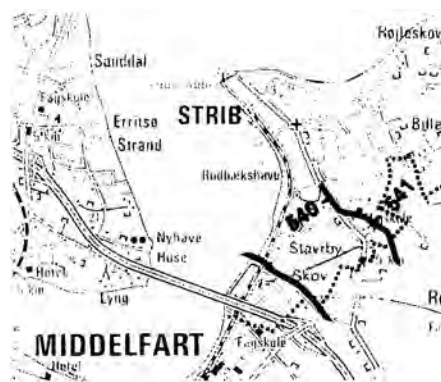
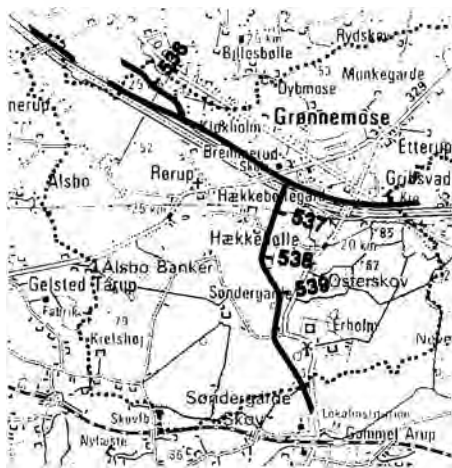
FFF 54-1100

JB

544. Kristiansdof.

Rekognoscering: 36 flintafslag, fem re-toucherede afslag, flækkeblok, syv skive-

Rørup sogn

Strib-Røjleskov sogn

skrabere, flækkeskraber. Yngre stenalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor (FSM 5402/5403).

FFF 1981 Peter B. Christensen

FFF 54-1100

JJ

545. Røjlevej, sb. 77.

Overfladefund af især ildskørnede sten og efterfølgende prøvegravning med fund af stolpehuller førte til frilægnin-gen af ialt 3000 m² bopladsflade. Inde-for denne registreredes et mindre anta-gruber samt ialt 203 stolpehuller. De begrænsede arbejdsbredde gjorde de imidlertid umuligt at udskille eventuelt huskonstruktioner. Omtrent midt på pladsen lå to slaggefyldte gruber, hhv. 40 og 55 cm i diameter og 15 cm dybe. Anlæggene er enten essegruber fra smedning eller rester af jernudvindingsanlæg. Fund af en lancetformet jernpile spids, en kniv samt pladsens keramik daterer pladsen til vikingetid (FSM 5401).

FSM 1981

FFF 562-411

JA

546. Stavrby.

Sognebeskrivelse: urnegrave fra ældre romersk jernalder. Rekognoscering: negativ. Prøvegravning: et stolpehul (FSM 4600).

FFF 1980 Jens-Aage Pedersen

FFF 562-396

SN

547. Stavrby.

Rekognoscering: flintplet fra stenalderen (FSM 4601).

FFF 1980 Jens-Aage Pedersen

FFF 562-396

SN

547a. Galgehøj.

Rekognoscering: galgebakke/høj? Prøvegravning: ingen anlæg.

FFF 1980/81 J. Aa. Pedersen/P. B. Christensen.

FFF 54/1100

JJ

48. Jyllandsvej, sb. 79.

Undersøgelse af boplads fra sen bronzealder samt udateret anlæg, formentlig enotaf. Midt i et bopladsområde, der fra keramikken kunne dateres til yngre bronzealder, undersøgtes et cirkulært anlæg med en diameter på ca. 5 m. Heri kunne iagttages en op til 35 cm rød grøft med spor af lodrette stolper. Inden for denne omgav en ca. 60 cm rød lerbræmme endnu et fyldskifte, ca. 1 m i diameter og kantet af en centimeterbred, okkerfarvet udsivning. Dette inderste fyldskifte havde omtrent lodrette sider, var ca. 36 cm dybt og havde en plan bund.

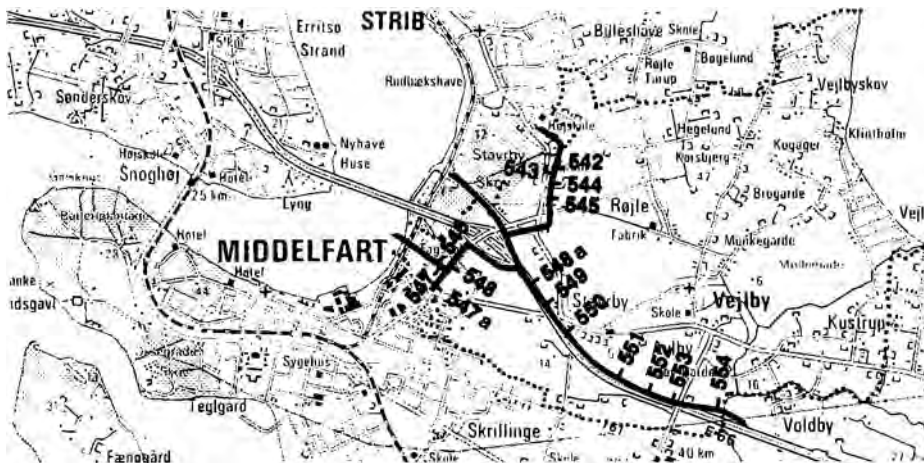
På bunden af fyldskiftet kunne iagttages følgende: to skeletter af heste, ligende ryg mod ryg. NV herfor fire hunde-skeletter, ligeledes i sideleje. Under hovedet på hver af de to nordligst beliggende hunde lå to opløste jernklumper, sandsynligvis sølv, og mellem de to sydligste skeletter fandtes en stump jernkæde. Endvidere fandtes to mindre jernstykker med påsiddende bronzerester. Mindre koncentrationer af nævestore sten kunne iagttages over hestenes bækkenparti.

Med nogen forsigtighed kan anlægget tolkes som en kenotaf (tom grav), der, efter at have fulgt kædestumperne, nok skal dateres til vikingetid (FSM 4602).

FSM 1981 Tue Hejlskov Larsen

FF 54-1123

JAJ

Vejby sogn

548a. Stavrby, sb. 4-6.

Sognebeskrivelse: jernaldergrave. Rekognoscering: negativ. Prøvegravning: negativ (FSM 4603).

FFF 1980 Jens-Aage Pedersen

FFF 562-396

SN

549. Stavrby, sb. 78.

Undersøgelse af landsbybebyggelse fra ældre romersk jernalder beliggende på en svagt bølget flade af moræneler. Inden for feltet kunne iagttages tidligere, nu udjævnede terrænlanvinger. Inden for et ca. 7500 m² stort felt blev der undersøgt knap 1000 anlægsspor, hvoraf størstedelen var stolpehuller. Ud af disse

kunne udskilles mindst 12 sikre langhuse af typen med to indre rækker tagbærende stolper.

Husene var alle orienteret VNV-ØSØ og arrangeret i to hovedkoncentrationer, adskilt af et mere anlægssfattigt område. I dette forekom hovedsagelig materialegruber og rektangulære kogegruber. Ingen af husene havde bevaret vægforløb, ligesom der heller ikke fandtes synlige spor af eventuel staldindretning. En fosfatkartering (se side 14) af den bedst bevarede tomt synes imidlertid at godtgøre, at der var stald i husets østlige halvdel.

Foruden de nævnte huse, kunne der

48:1. Jyllandsvej. Heste-hundegraven. Til venstre set i overfladen. Til højre udgravet. Formentlig vikingetid. FSM fot. 1981.

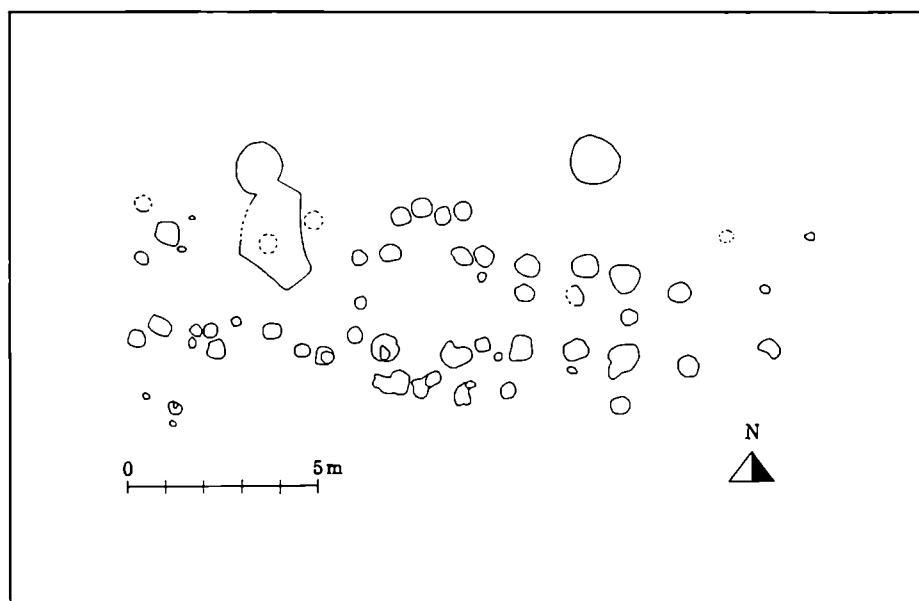
48:1. Jyllandsvej. Two horses' and a dog's grave. Two phases of the excavation. Probably Viking Age. FSM phot. 1981.

548:2. Jyllandsvej. Plan over grav(?) indeholdende to heste og fire hunde. Kædestump fundet i forbindelse med hundeskelet er vist med et kryds, sten skraveret. Mette Hertz del. 1987 efter FSM.

548:2. Jyllandsvej. Plan of grave(?), containing two horses and four dogs. A piece of a chain found in connection with a dog's skeleton is indicated by a cross, stones are hatched. Mette Hertz del. 1987 after FSM.

549:1. Staurby. Plan over hus AAA. Mette Hertz del. 1987 efter FSM.

549:1. Staurby. Plan of house AAA. Mette Hertz del. 1987 after FSM.

påvises flere stolpeforløb, som det ikke var muligt at udskille i sikre konstruktioner.

I feltets vestligste afsnit udgravedes tragtformede grundvandsbrønde. righoldigt keramikmateriale dater pladsen til ældre romersk jernald (FSM 4603).

FSM 1981

FFF 54-1190

J

550. Stavrby.

Rekognoscering: flintplet, måske palæolitik. Prøvegravning: ingen anlægssp (FSM 4604).

FFF 1980 Jens-Aage Pedersen

FFF 562-396

S

551. Stavrby.

Rekognoscering: flintplet fra yngre stealder. Prøvegravning: et fyldskifte. (FSM 4605).

FFF 1980 Jens-Aage Pedersen

FFF 562-396

S

552. Avlby.

Rekognoscering: flintplet, yngre stenalder (MN). Prøvegravning: to gruber og to stolpehuller fra yngre stenalder.

FFF 1980 Jens-Aage Pedersen

FFF 562-396

S

553. Avlby.

Rekognoscering: flintplet fra yngre stenalder. Prøvegravning: negativ (FSM 4607).

FFF 1980 Jens-Aage Pedersen

FFF 562-396

S

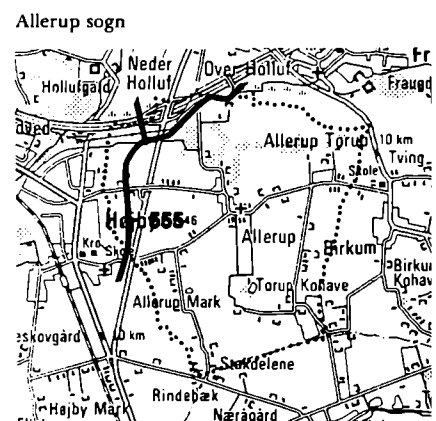
554. Avlby.

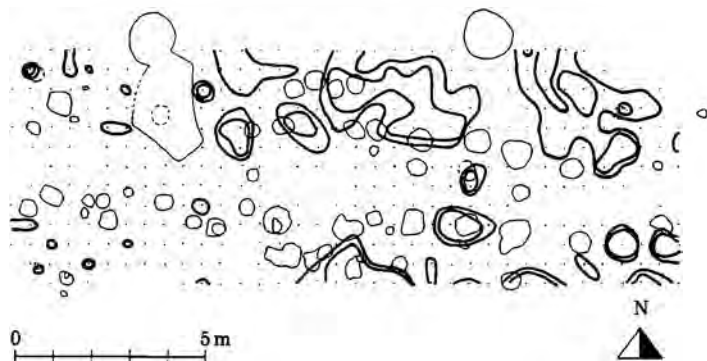
Rekognoscering: flintplet fra yngre stenalder. Prøvegravning: negativ (FSM 4608).

FFF 1980 Jens-Aage Pedersen

FFF 562-396

S

49:2. Staurby. Kort med isokurver over fordeling af fosfatindhold i langhus AAA antyder tald i husets østende. Mette Hertz del. 1987 efter Zölitiz 1983.

49:2. Staurby. Isomap of distribution of phosphates in house AAA indicates stable in the eastern end. Mette Hertz del. 1987 after Zölitiz 1983.

Allerup sogn

55. Allerup, sb. 10.

Prøvegravning: højtomt. Herunder ardepor og bopladsspor. Bronzealder (FSM 643).

FSM 1981 Peter B. Christensen

FFF 54-1377

BA

Davinde sogn

56. Stoksmade.

Rekognoscering: skår, kogesten. Jernalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor (FSM 4649).

FSM 1981 Peter B. Christensen

FFF 562-396

JB

Fraugde sogn

57. Skovlund.

Rekognoscering: skår med karakter af ældre germansk jernalder. Udgravning: bopladsområde med mindre gruber og tolpehuller uden system. Formentlig ældre germansk jernalder (FSM 6030).

FSM 1985 Viggo Bang

RAS G 1008/84

JAJ

58. Ørbækvej.

Rekognoscering: flintredskaber og -afslag samt brændt flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

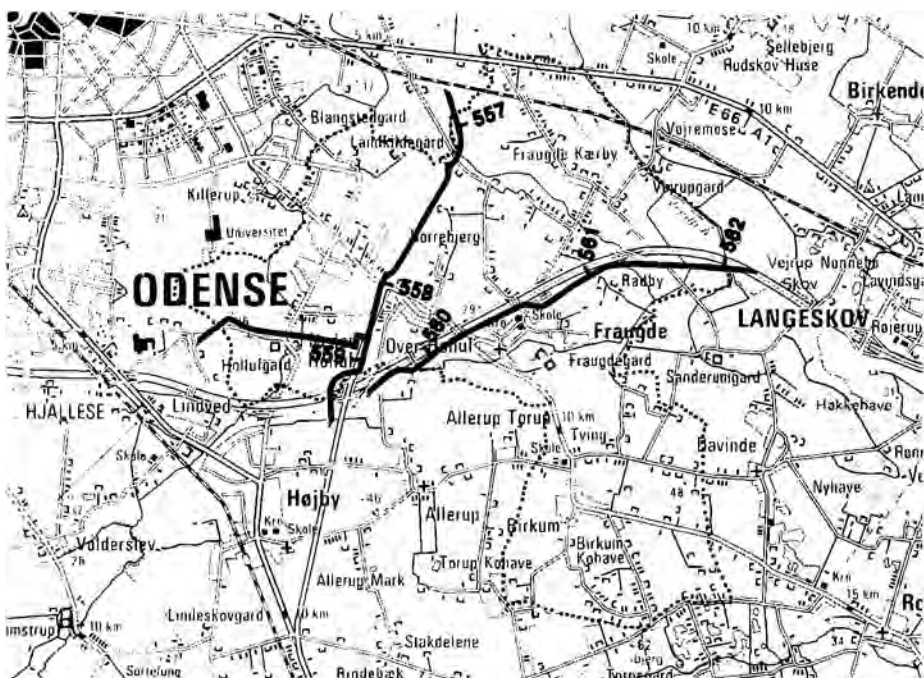
FSM 1985 Henning Samild

RAS G 1008/84

JAJ

Davinde sogn

Fraugde sogn

559. Klappen.

Udgravning af bopladsområde, der synes at danne den vestlige afgrænsning af en tidligere påvist bebyggelse fra ældre jernalder (FSM 6061).

FSM 1985 Viggo Bang

RAS G 1008/84

JAJ

560. Fraugde Viemose, sb. 43.

Udgravning af bopladsanlæg ned mod vådområde: gruber og kulturlag fra yngre stenalder (MN, dolktid) og førromersk jernalder (FSM 6465).

FSM 1981 Viggo Bang

FFF 54-1214

JAJ

561. Fraugde Radby, sb. 41.

Undersøgelse af dele af bopladsområde med gruber, kogegruber og delvis frilagt hustomt. I feltets sydlige kant udgravedes den østlige halvdel af en ca. 5 m bred hustomt med spor af gentagne stolpeudskiftninger. V for husgavlen kunne der tværs over feltet følges en lige række af kogegruber. Omtrent midt på og vinkelret på dette forløb udgik endnu en linie af kogegruber. Samme fænomen kunne iagttages ca. 50 m N for gastracéet, hvor dele af samme plads blev udgravet i forbindelse med motorvejsbyggeri. Sen førromersk jernalder (FSM 4646).

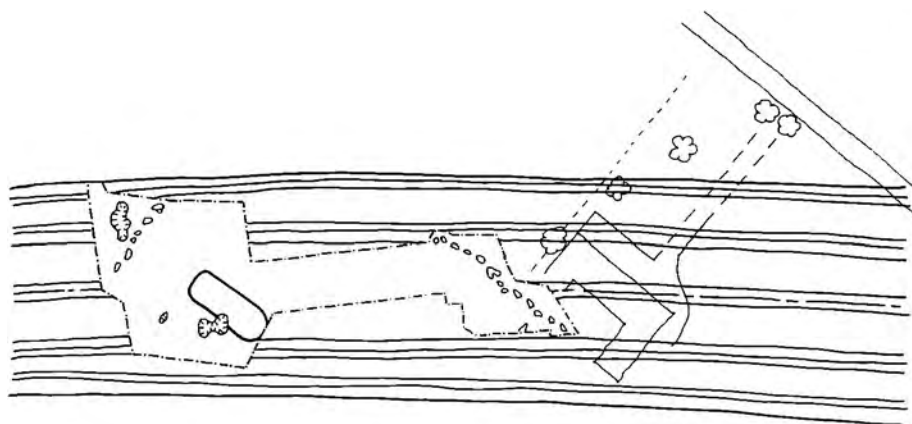
FSM 1982

FFF 54-1376

JAJ

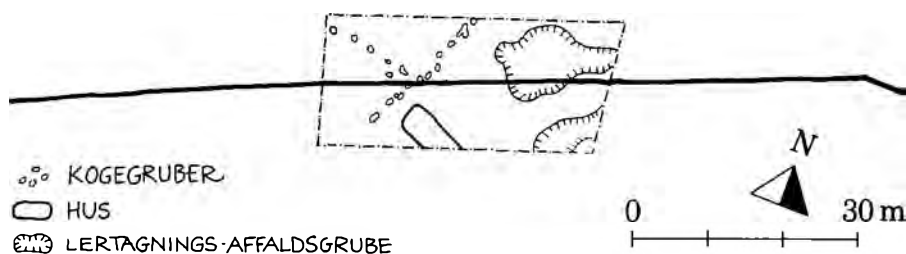
562. Sanderumgård, sb. 42.

Undersøgelse af bopladslokaltet beliggende på et lavt næs ud til et vådområde. Inden for det undersøgte område er ud-

565. Højby II. Hus fra yngre bronzealder under udgravning. FSM fot. 1982.

565. Højby II. House from the Late Bronze Age during excavation. FSM phot. 1982.

561. Fraugde Radby. To undersøgte dele af bopladssområde: øverst i forbindelse med anlæg af motorvej, nederst i naturgastracéet. Mette Hertz del. 1987 efter FSM.

561. Fraugde Radby. Two excavated parts of Late Pre-Roman Iron Age settlement: above in connection with construction of a motor-road, below in connection with the natural gas pipe-line. In each section a house, clay pits and rows of cooking pits. Mette Hertz del. 1987 after FSM.

gravet et stort antal stolpehuller og materialegruber, heraf flere meterdybe. Fra gruberne er ved soldning indsamlet et relativt stort knoglemateriale, hvoraf flere stykker tyder på, at husholdningen i nogen udstrækning har været funderet på vild fauna. Førromersk jernalder (FSM 4647).
 FSM 1981
 FFF 54-1125

Højby sogn

563. Lindeskovgård.

Rekognoscering: fire flintafslag, blok, skiveskraber, dolkfæste. Dolktid. Prøvegravning: ingen anlægsspor (FSM 4638).
 FFF 1981 Peter B. Christensen
 FFF 562-396

564. Højby.

Rekognoscering: flintplet. Jernalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor (FSM 4639).
 FFF 1981 P. B. Christensen/H. C. Vorthing
 FFF 562-396

562. Sanderumgård. Anlægsspor i det muld-afrømmede tracé. FSM fot. 1981.

562. Sanderumgård. Archaeological remains found after the removal of the top soil. FSM phot. 1981.

565. Højby II.

Udgravning af bopladssområde fra yngre bronzealder efter prøvegravning med fund af stangknep i tykt kulturlag; der frigøres en husstom, 7 × 19 m (FSM 4640).
 FSM 1982 Gert Hegnsvang
 FFF 54-1394

566. Højby I, sb. 16.

Udgravning: bopladssområde med større materialegruber og en del keramik fra førromersk jernalder (FSM 4641).
 FSM 1981 Rune L. Simonsen
 FFF 54-1122

567. Østergaard.

Rekognoscering: flintplet fra dolktid.
 FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
 FFF 562-396

Højby sogn

Nørre Lyndelse sogn

Nørre Lyndelse sogn

58. Nørre Lyndelse.

ekognoscering og prøvegravning: kogrube og spor af flere gruber, koge- en, brændt flint, ti skår. Ældre jernal- er FSM (5426).

FF 1982 Peter B. Christensen

FF 562-396

JB

Rønninge sogn

59. Mindehuset.

Gravning på fundsted for tenvægt og alvkuglekar fra vikingetid: få udaterba- e fyldskifter (FSM 4651).

SM 1981 Rune L. Simonsen

FF 54-1215

JAJ

570. Bytoften.

Foranlediget af stednavnet, tidligere overfladefund af keramik samt af en prøvegravning med boplads- spor fra vikingetid undersøgtes et boplads- område med et Trelleborghus, en plankesat brønd og en mængde mindre anlæg. Lokaliteten er en sandet halvø, der har været omgivet af vådområder på tre sider og kun har haft en smal passage mod Ø til større dyrkbare arealer. Ved en son- derende undersøgelse i 1979 blev der påvist vikingetidsaktivitet på størsted- en af halvøen.

Inden for naturgas-tracéet blev der frilagt en Ø-V-orienteret hustomt af Trelleborgtypen. Huset var bedst be- varret mod N, mens den sydlige halvdel i nogen grad var ødelagt af en ren mellem to højryggede agre, – et fænomen, der i øvrigt vanskeliggjorde tolkningen af større dele af pladsen. Huset har haft en længde på ca. 28,5 m, medens bredden midtpå kunne anslås til ca. 7,5 m. Kon- struktionen har været båret af to stolper i hver gavlede samt yderligere et stolpe- par placeret ind mod husmidten i en af- stand af ca. 5 og 6 m fra hhv. vest- og østgavlen. Mellem hvert af de indre tag- bærende stolpepar sås, tydeligst i østen- den og kun rudimentært i den vestlige, en tværgående rumopdeling. I det 17,5 m lange midterrum fandtes resterne af to ildsteder med en indbyrdes afstand på

Rønninge sogn

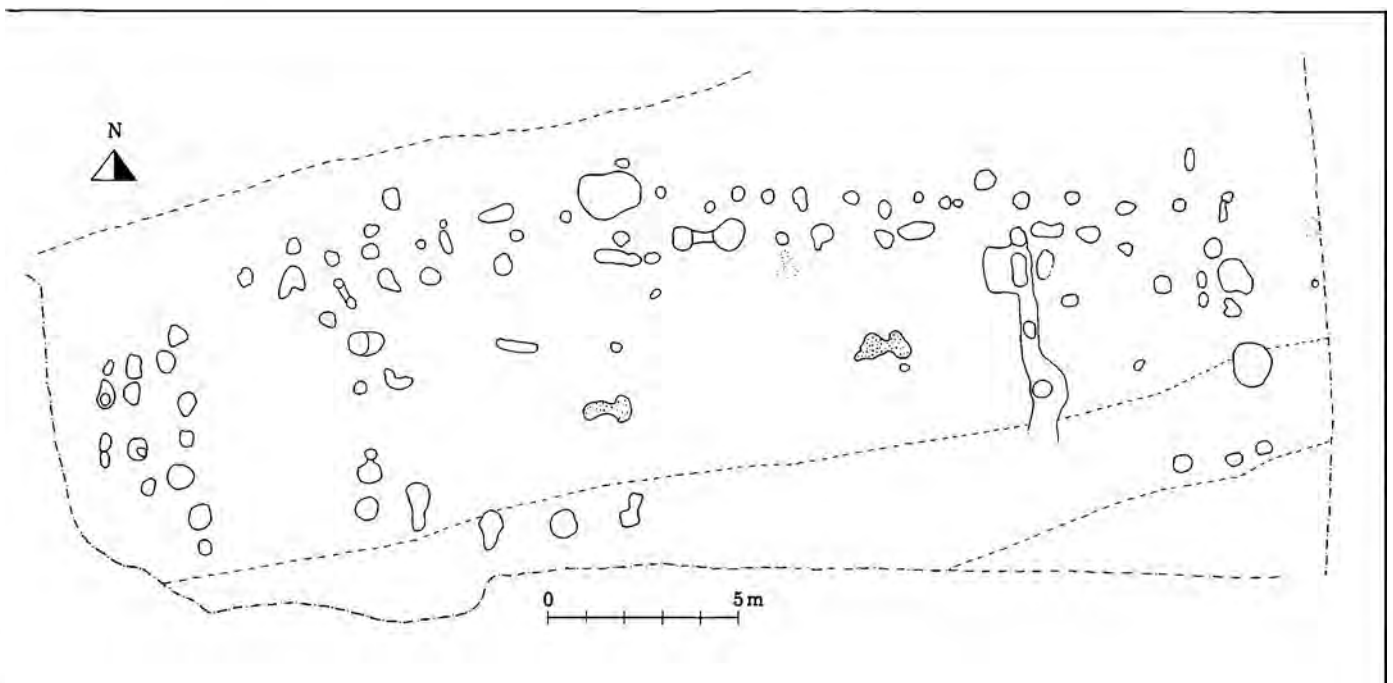
7,5 m. Uden for den nordlige halvdel- s gavl- og langvæg sås en række stolper med hældning ind mod husets midte, medens væggen var sat af lodretstillede stolper. Den dårlige bevaringstilstand gjorde det umuligt at udpege placering- en af indgange.

NV for huset udgravedes en træsat grundvandsbrønd med en dybde på ca. 2 m. Brøndskakten var forsynet med en firkantet foring af vandretliggende brædder, der var holdt på plads af ned- rammede, lodrette hjørnestolper. I brønden fandtes skår af østersøkeramik samt dyreknogler.

Hustypen samt fund af østersøkeramik i såvel hus som brønd daterer bebyg-

70. Bytoften. Plan over halluset. Ildsteder vises med prikket signatur. Agerrender vist med stiplede linier. Mette Hertz del. 1987 efter FSM.

70. Bytoften. Plan of the longhouse. Fire places are indicated with dots. Balchs are shown with broken lines. Mette Hertz del. 1987 after FSM.

gelsen til sen vikingetid/tidlig middelalder (FSM 2263).

FSM 1981 Tue Hejlskov Larsen
FFF 54-1316

JAJ

571. Rønninge.

Rekognoscering: flintplet fra yngre stenalder, måske senere. Prøvegravning: to kogegruber og to stolpehuller (FSM 4654).

FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-396

SN

572. Rønninge.

Rekognoscering: boplads fra stenalder, men området er stærkt forstyrret ved nybyggeri (FSM 4653).

FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-396

SN

573. Rønninge.

Rekognoscering: boplads fra førromersk jernalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor (FSM 4653).

FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-396

SN

574. Rønninge.

Rekognoscering: boplads fra jernalderen.

FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-396

SN

575. Rønninge.

Rekognoscering: flintplet fra jernalder. Prøvegravning: to kogegruber, en grube og et stolpehul, måske ældre romersk jernalder (FSM 4656).

FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-396

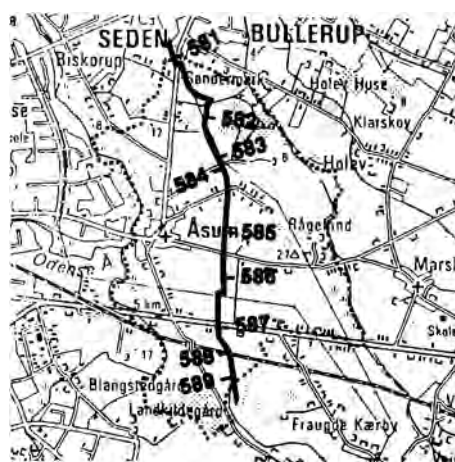
SN

576. Rønninge.

Rekognoscering: flintplet, formodentlig fra yngre stenalder. Prøvegravning: negativ (FSM 4657).

FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-396

SN

Åsum sogn

577. Åløkkehus.

Rekognoscering: flintplet fra bronze- eller jernalder. Prøvegravning: tre stolpehuller og en grube (FSM 4658).

FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-396

SN

578. Rønninge.

Rekognoscering: flintplet, vistnok fra jernalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor (FSM 4659).

FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-396

SN

Seden sogn

579. Seden Skydebane.

Prøvegravning på sandet næs med overfladefund af yngre stenalder karakter: spor af tyndt, trækulsholdigt, udaterbart kulturlag (FSM 6063).

FSM 1985 Henning Samild
RAS G 1008/84

JAJ

580. Helstedgård.

Nedlægningskontrol: kogegruber og stolpehuller. Ingen daterende fund, dog formentlig ældre jernalder (FSM 6064).

FSM 1985 Henning Samild
RAS G 1008/84

JAJ

Åsum sogn

581. Bullerup.

Rekognoscering: tæt bestrøning af brændt flint og enkelte afslag. Prøvegravning: en udaterbar kogegrube.

FSM 1985 Henning Samild
RAS G 1008/84

JAJ

Seden sogn

582. Lundsgård II, sb. 44.

Udgravning S for den kendte Lundsgårdslokaltet: to hustomter med dobbelte vægstolper og en brønd. Yngre romersk jernalder (FSM 6065).

FSM 1985 Henning Samild/JAJ
RAS G 1008/84

JAJ

583. Rævegyden.

Rekognoscering: flintafslag, brændt flint, ildskørnede sten og jernslagge. Prøvegravning: udateret kogegrube.

FSM 1985 Henning Samild
RAS G 1008/84

JAJ

584. Rævegyden.

Rekognoscering: brændt flint og flintaflag. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FSM 1985 Henning Samild
RAS G 1008/84

JAJ

585. Åsum.

Rekognoscering: lerkarskår, jernslagge flintafslag og brændt flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FSM 1985 Henning Samild
RAS G 1008/84

JAJ

586. Rågelundsvej.

Ledningskontrol: udbredt, tyndt, grønt kulturlag med spredt flint og keramik. Yngre stenalder, tidlig MN (FSM 6062).

FSM 1985 Henning Samild
RAS G 1008/84

JAJ

587. Hovedvej A1.

Rekognoscering: flintafslag, ildskørnet flint, jernslagge og jernalderskår. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FSM 1985 Henning Samild
RAS G 1008/84

JAJ

588. Kristiansminde.

Rekognoscering: skiveskraber, afslag og ildskørnet flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FSM 1985 Henning Samild
RAS G 1008/84

JAJ

589. Skovlund

Bopladsområde, der strækker sig ind over sognegrænsen til Fraugde sogn. S. nr. 557.

FSM 1985 Viggo Bang
RAS G 1008/84

JAJ

SVENDSBORG AMT

Brudager sogn

90. Tøjsmose, sb. 10.

Nedlægningskontrol: to gruber, en kogegrube og et stolpehul i udkant af større boplads. Oldtid, sandsynligvis ældre romalder (SOM 43-84).

SOM 1984

AS G 4010/83

POT

91. Tøjsmose, sb. 11.

Nedlægningskontrol på østsiden af bakkestop: to større fyldskifter med flint. Oldtid, sandsynligvis ældre jernalder (SOM 50-84).

SOM 1984

AS G 4010/83

POT

Gudme sogn

92. Gudme.

Metektorfund: perle, skægøkse, keramik samt sølv- og bronzesager. Prøvegravning: ingen anlægsspor (FSM 6208).

AS 1984 Jens-Aage Pedersen

AS G 4010/83

BA

93. Stenhøjgård.

Nedlægningskontrol: en kogegrube.

AS 1984 Jens-Aage Pedersen

AS G 4010/83

SN

94. Stenhøjgård.

Nedlægningskontrol: brændte lerklumper i mosetørv.

AS 1984 Jens-Aage Pedersen

AS G 4010/83

SN

95. Gudme.

Metektorfund: arabisk sølv mønt. Prøvegravning: ingen anlægsspor (FSM 6209).

AS 1984 Jens-Aage Pedersen

AS G 4010/83

BA

Oure sogn

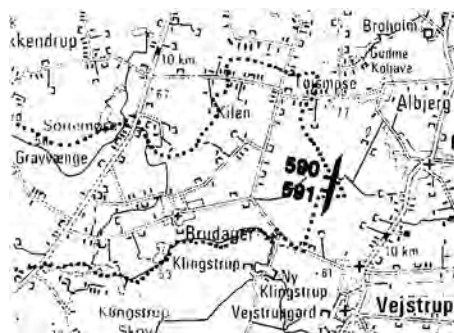
96. Tøjsmose.

Rekognoscering: jernalderboplads. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

AS 1984 Jens-Aage Pedersen

AS G 4010/83

SN

Brudager sogn

597. Tøjsmosevej, sb. 119.

Nedlægningskontrol: bopladsspor på sydsiden af Ø-V bakke. To affaldsgruber – begge relativt dybe og meget fundrige, specielt med hensyn til keramik. Bopladssporene udgør periferien af en stor boplads på bakkensiden. Førromersk jernalder III (SOM 49-84).

SOM 1984

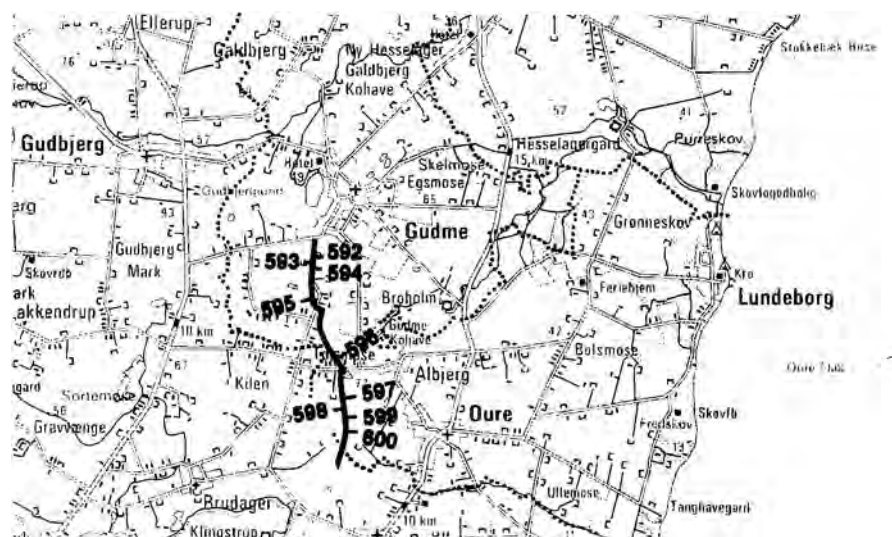
RAS G 4010/83

POT

598. Tøjsmosevej, sb. 120.

Nedlægningskontrol: bopladsspor beliggende på lav, sydvendt skråning. Der fandtes en kogegrube og fire affaldsgruber, op til 40 cm dybe med store mængder flint, keramik og brændt lerklining. Fra en af gruberne stammer et fragment af en avlsten. Anlægssporene udgør en mindre del af et større bopladsområde

Gudme og Oure sogne

på skråning og plateau. Yngre bronzealder (SOM 40-84).

SOM 1984

RAS G 4010/83

POT

599. Tøjsmosevej, sb. 117.

Nedlægningskontrol: et stolpehul, en kogegrube og en stor affaldsgrube med en større mængde keramik. Ældre romersk jernalder (SOM 41-84).

SOM 1984

RAS G 4010/83

POT

600. Tøjsmosevej, sb. 118.

På en bakketop og sydvendt skråning fandtes ved liniekontrol bopladsspor i form af 11 affaldsgruber, fem kogegruber med ildskørnede sten og trækulholdig fyld samt ni stolpehuller. Anlæggen var meget ødelagt ved muldafrømningen. Affaldsgruberne indeholdt flint og meget keramik. Sen førromersk/ældre romersk jernalder (SOM 42-84).

SOM 1984

RAS G 4010/83

POT

Ringne sogn

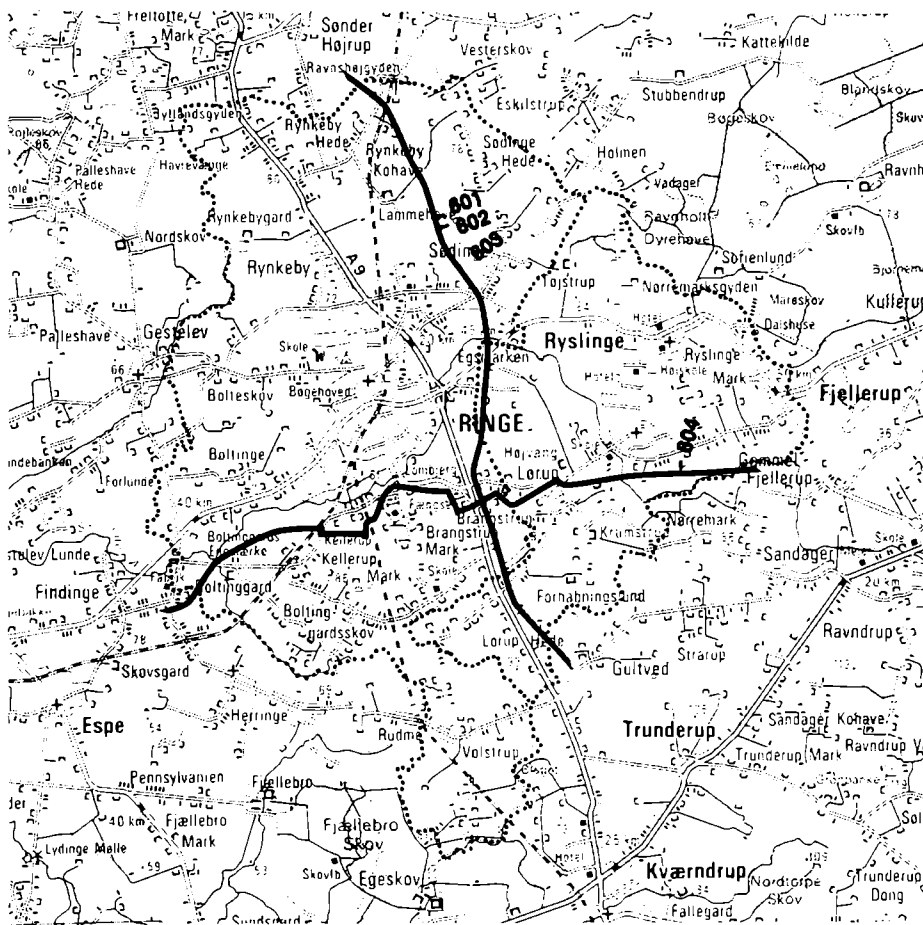
601. Indelukket N.

Rekognoscering: tre skår. Prøvegravning: to gruber (FSM 5443).

FFF 1982/83 Peter B. Christensen

RAS G 4003/83

JB

Ringe og Ryslinge sogne

602. Indelukket, midt.

Rekognoscering: 32 flintafslag, fem flækker, mikroflække, skærpe til takøse(?), fire opløjede ildsteder Ø for tracé. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Ældre stenaldre (FSM 5444).

RAS 1983

RAS G 4003/83

JB

603. Birkebjerg.

Rekognoscering: fem jerngenstande, fire flintafslag, et stk. brændt flint, tre skår. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Jernalder (FSM 5445).

RAS 1983

RAS G 4003/83

JB

Ryslinge sogn

604. Ryslinge.

Rekognoscering og prøvegravning: kogegrube med 21 skår, to flintafslag, tre skår. Jernalder (FSM 5463).

RAS 1983

RAS G 4009/83

JB

Vejstrup sogn

605. Vejstrup.

Prøvegravning: affaldsgruber. Muligvis jernalder.

RAS 1984 Jens-Aage Pedersen

RAS G 4010/83

BA

606. Tøjsmosevej, sb. 27.

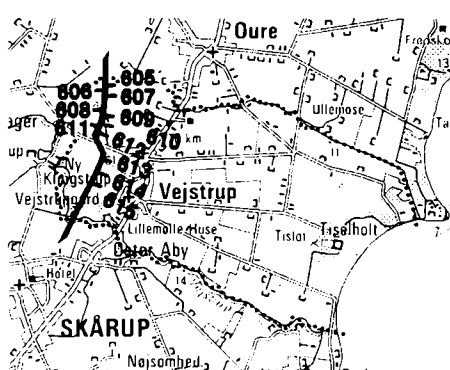
Nedlægningskontrol: fire gruber og en kogegrube. Uden oldsager. Oldtid (SOM 46-84).

SOM 1984

RAS G 4010/83

POT

Vejstrup sogn

607. Tøjsmose, sb. 27.

På et plateau og en sydvendt skrånin fandtes ved nedlægningskontrol fem store gruber, heraf fire bopladsgruber og én urnebrandgrube. Bopladsgrubene indeholdt flere kværnsten, fire kraftige flækkeknive, tamdyrknogler og store mængder keramik. Urnebrandgruberne der målte 40 cm i dybden, indeholdt brændt ben, et stort lerfad og et skarpt vinklet hankekar. Bopladsen dateres til yngre bronzealder (VI), urnebrandgrubene til førromersk jernalder, III (SOM 44-84 og 45-84).

SOM 1984

RAS G 4010/83

PO

Litt.: P. O. Thomsen 1986,15.

608. Tøjsmosevej, sb. 30.

Nedlægningskontrol: to gruber uden oldsager. Uden for tracéet tydelig teg på boplads i overfladen. Oldtid (SOM 51/84).

SOM 1984

RAS G 4010/83

PO

609. Tøjsmose, sb. 28.

Nedlægningskontrol på lavt plateau: to store affaldsgruber uden oldsager (SOM 47-84).

SOM 1984

RAS G 4010/83

PO

610. Kohavegård.

Nedlægningskontrol: to kogegruber.

RAS 1984 Jens-Aage Pedersen

RAS G 4010/83

SI

611. Tøjsmosevej, sb. 29.

Nedlægningskontrol: fire kogegruber og 11 affaldsgruber uden oldsager på NV vendt skrånning. Boplads-sporene var meget ødelagte. Oldtid (SOM 48-84).

SOM 1984

RAS G 4010/83

PO

612. Kohavegård.

Prøvegravning: en affaldsgrube med flint.

RAS 1984 Jens-Aage Pedersen

RAS G 4010/83

B

613. Vejstrup.

Rekognoscering: flintplet, yngre stender. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1984 Jens-Aage Pedersen

RAS G 4010/83

B

614. Vejstrup.

Prøvegravning: et stolpehul.

RAS 1984, Jens-Aage Pedersen

RAS G 4010/83

B

15. Vejstrupgård.
 ekognoscering: flintplet, dolktid. Prø-
 :gravning: ingen anlægsspor.
 AS 1984 Jens-Aage Pedersen
 AS G 4010/83 BA

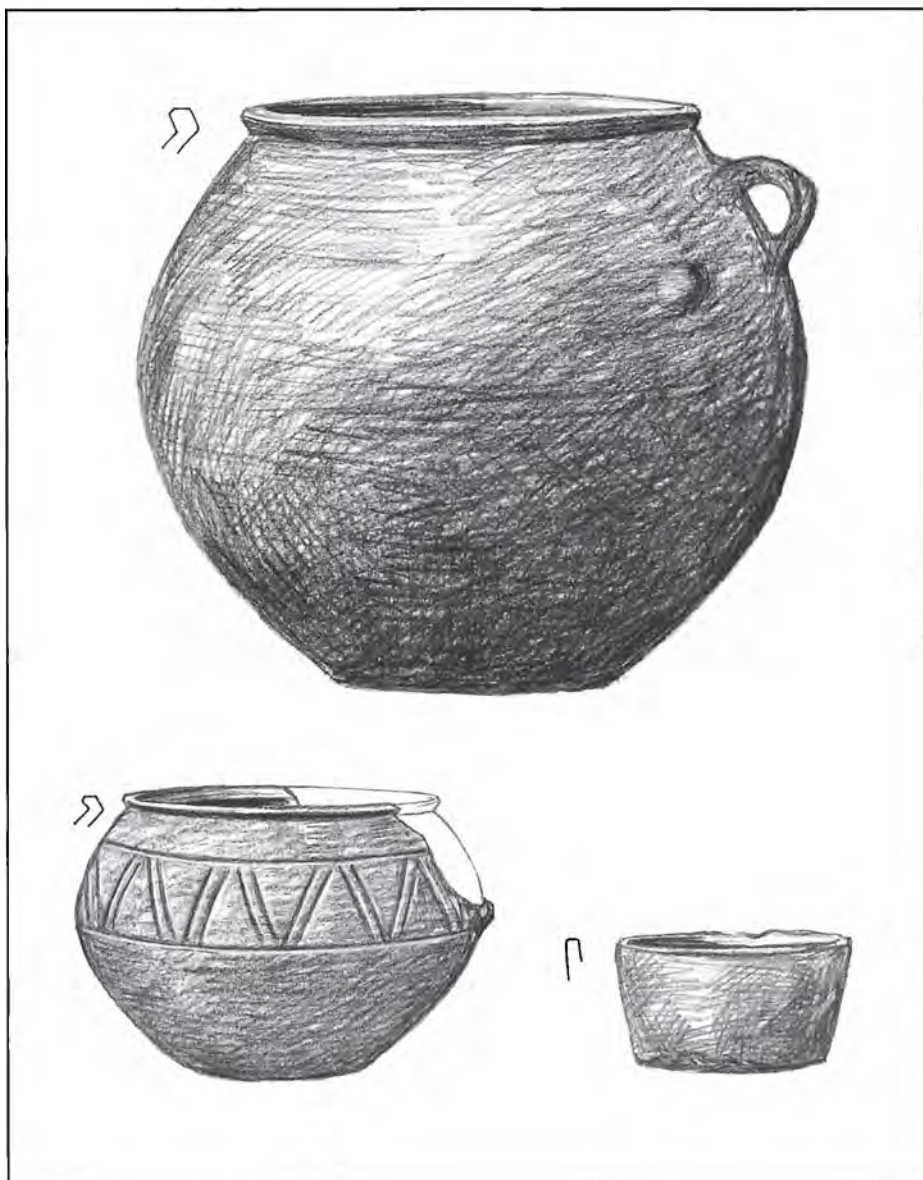
spe sogn

1000-årige brandgrave

16. Espe, sb. 37.

undersøgelsen blev foretaget et par da-
 e før nedlægningen af gasrør, idet loka-
 teten først da var blevet erkendt som
 arkæologisk interessant af en amatør fra
 en arkæologigruppe, som i det muld-
 frømmede tracé havde iagttaget an-
 læg med oldtidskeramik. Udgravningen
 kom derfor til at foregå under et ekstra-
 ordinært tidspres, hvilket medførte, at
 kun de nødvendige indmålinger, iagt-
 tagelser og indsamlinger blev udført.

Stedet er beliggende på en lav grus-
 øvle, der – fra en nu næsten bortgravet
 sø – strækker sig ud i et tørvejordsområ-
 de. Inden for et areal på godt 50 m² af
 tracéet blev her undersøgt 24 brandgra-
 ve. Hovedparten af disse var cirkelrunde
 randpletgrave med en øvre diameter
 på 25-50 cm og dybder på mellem 10 og
 20 cm. I en enkelt eller to af disse var der
 edsat gravurner, hvorefter de pr. defi-
 nition må betegnes som urnebrandgru-
 ver. Fem af anlæggene var af oval eller
 rektangulær form, men med dimensio-
 ner som foregående, bortset fra to, der
 havde en længdeudstrækning på op til 2

616:1. Espe. Keramik fra brandgravene. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

616:1. Espe. Pottery from the cremation graves, Early Roman Iron Age, 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

spe sogn

m. De sidstnævnte kan være flere sam-
 menhængende brandgrave.

Brandgravene indeholdt alle trækul-
 farvet eller trækulsholdig jord, men i
 kun seks af dem blev der registreret eller
 optaget brændte knoglestykker. Bortset
 fra fire anlæg, der kun indeholdt træk-
 kulifarvet jord, lå der i de øvrige 20
 grave gravgods af forskellig art. Først og
 fremmest var der rester af lerkar i form
 af få skår i nogle grave, til større skår-
 mængder af flere lerkar i andre grave.
 Ud over det næsten obligatoriske ind-
 hold af keramik fandtes i en grav en for-
 modet glittesten og i seks andre grave
 fremkom gravgods af metal. Fra forskel-
 lige grave fremkom således en synål, en
 fragmenteret, hvælvet skjoldbule, en
 stærkt fragmenteret og ubestemmelig

plade af afrundet form, en halvmånefor-
 met ragekniv og et par korte, tynde trå-
 de. Alt af jern.

Fra en enkelt grav stammer flere me-
 talgenstande: Et lille stykke rektangulært
 bronzeblik med naglehuller og et for-
 modet skedebeslag af jern med en på-
 hængt øsken stammer måske begge fra
 skeden til det enæggede jernsværd, der
 lå sammenfoldet i graven sammen med
 en bøjet lansse med skadet dølle og fun-
 dets pragtstykke – et spyd smykket med
 forskellige symboler indlagt på begge si-
 der af bladets overflade. Her ses to
 punkt-cirkler, hvor cirklen er i kobber el-
 ler bronze, og hvor punktet i centrum er
 i sølv. Ligeledes i sølv er der tre halvmå-
 neformede buer, to hagekors og en mu-
 lig t-rune.

616:2. Espe. Ornamenteret spydspids af jern.
1:1. Lennart Larsen fot. 1987.

616:2. *Espe. Ornamented spearhead of iron. 1:1.
Lennart Larsen phot. 1987.*

Den dateringsmæssige indplacering af gravpladsen grunder sig hovedsagelig på en vurdering af keramikken. Bortset fra fem anlæg, der ikke lader sig datere på denne måde, kan syv henføres til jernalderen generelt, fem til førromersk jernalder (III) og syv til ældre romersk jernalders ældste del. Altså en datering til århundrederne omkring Kristi fødsel med et tyngdepunkt i tiden umiddelbart efter vor tidsregnings begyndelse.

Gravpladsens totale udstrækning er ukendt, men prøvegravninger, som Ringe arkæologigruppe har udført uden for tracéet, har suppleret med yderligere otte brandgrave af samme karakter og med lignende datering som ovennævnte. Fra halvdelen af disse kommer jernfund i form af to knive, rembeslag, spids af

lanse med indridset mønster og en saks (FSM 4987).

FSM 1983 Viggo Bang

RAS G 4003/83-1

EN

617. Findinge.

Detektorafsøgning i afrømmet tracé efter fund af mønt fra 1681: nyere metaldele samt udaterbare kogegruber (FSM 5459).

FSM 1983 Mogens Læsa Pedersen

RAS G 4003/83

JAJ

Håstrup sogn

618. Skånemose.

Nedlægningskontrol: en kogegrube.

RAS 1985 Jens-Aage Pedersen

RAS G 4017/84

BA

619. Skånemose.

Nedlægningskontrol: to gruber. Yngre bronzealder.

RAS 1985 Jens-Aage Pedersen

RAS G 4017/84

B.

620. Hvidkær.

Nedlægningskontrol: en kogegrube.

RAS 1985 Jens-Aage Pedersen

RAS G 4017/84

B.

621. Skovdal.

Nedlægningskontrol: en kogegrube.

RAS 1985 Jens-Aage Pedersen

RAS G 4017/84

B.

622. Skovdal.

Nedlægningskontrol: fem kogegruber.

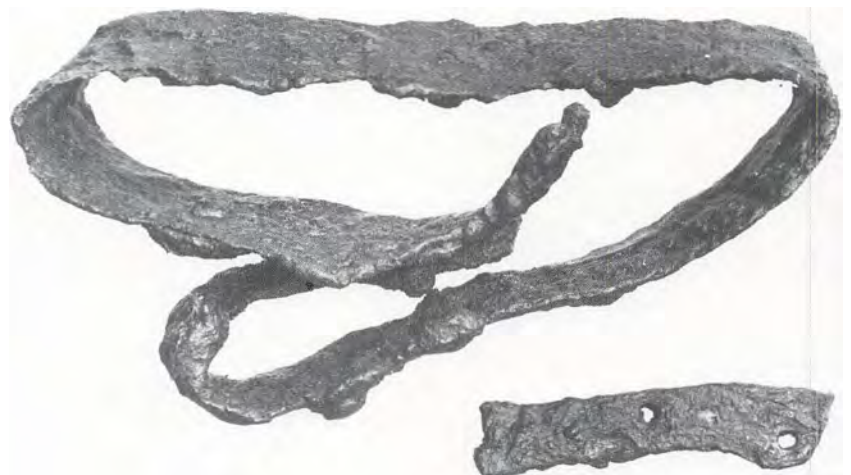
RAS 1985 Jens-Aage Pedersen

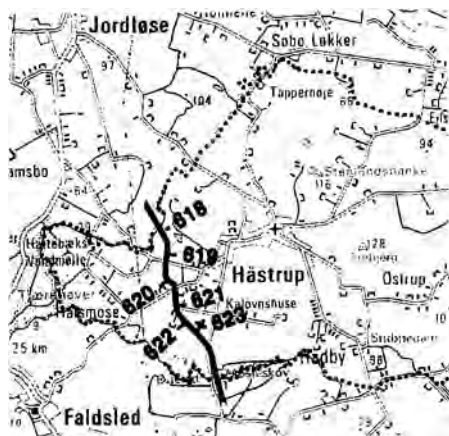
RAS G 4017/84

B.

616:3. Espe. Lansespids og sværd af jern, 2:3. Lennart Larsen fot. 1987.

616:3. *Espe. Lancehead and sword of iron, 2:3. Lennart Larsen phot. 1987.*

Håstrup sogn

623. Holmegård, sb. 29.
 Prøvegravning: jernalderboplads.
 RAS 1985 Per Ethelberg
 RAS G 4017/84

Jordløse sogn

624. Nørregård.
 Nedlægningskontrol: en grube.
 RAS 1985 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 4017/84

BA

625. Jordløse.
 Prøvegravning: to gruber. Muligvis jernalder.
 RAS 1984 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 4017/84

BA

626. Brunebjerg.
 Prøvegravning: to kogegruber.
 RAS 1985
 RAS G 4017/84

BA

627. Jordløse.
 Nedlægningskontrol: to gruber.
 RAS 1985 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 4017/84

BA

Jordløse sogn

628. Jordløse.
 Nedlægningskontrol: to gruber.
 RAS 1985 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 4017/84

BA

629. Dybenkær.
 Prøvegravning: affaldsgruber. Yngre bronzealder.
 RAS 1984 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 4017/84

BA

630. Bramskløve Hul.
 Rekognoscering: lille flintplet, ældre stenalder.
 RAS 1985 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 4017/84

BA

631. Ærtebjerg, sb. 46.
 Rekognoscering: jernalderboplads.
 RAS 1984 Jens-Aage Pedersen
 RAS G 4017/84

BA

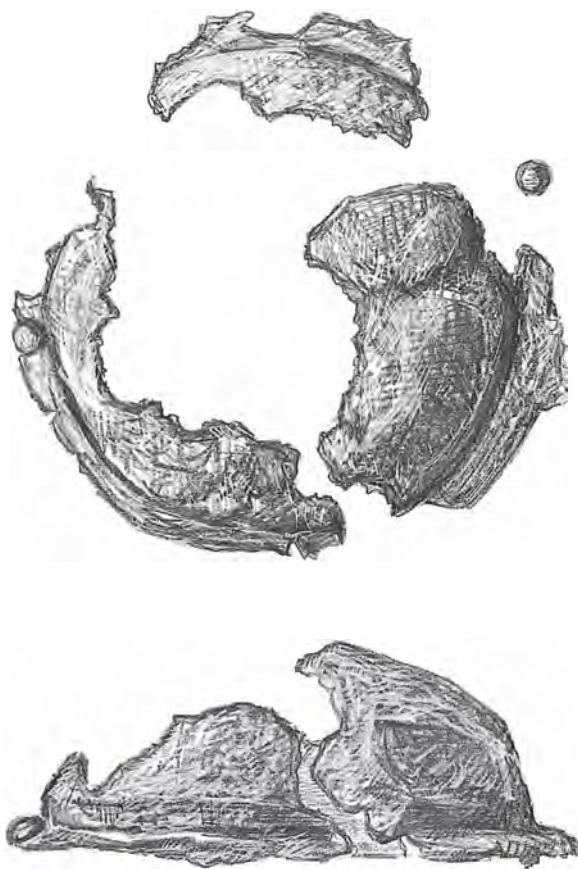
632. Bøgebjerggård, sb. 47.
 Prøvegravning og nedlægningskontrol: boplads. Yngre bronzealder.
 RAS 1985 P. Ethelberg/J.-Aa. Pedersen
 RAS G 4017/84

BA

633. Bøgebjerggård, sb. 48.
 Prøvegravning: gruber. Nedlægningskontrol: boplads. Yngre bronzealder.
 RAS 1985 Jens-Aage Pedersen/BA
 RAS G 4017/84

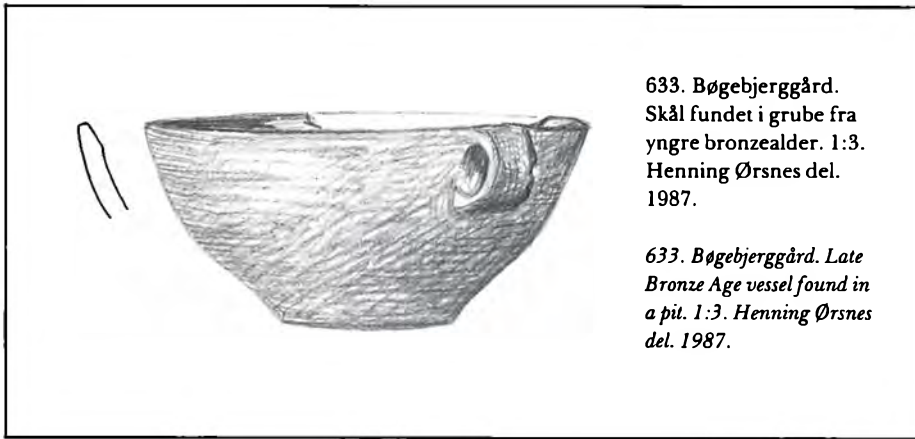
BA

634. Bøgebjerg, sb. 49.
 Prøvegravning: gruber. Nedlægningskontrol: boplads. Førrromersk jernalder.

616:4. Espe. Skjoldbule af jern. 1:2. Henning Ørsnes del. 1987.

616:4. Espe. Shield boss of iron. 1:2. Henning Ørsnes del. 1987.

633. Bøgebjerggård.
Skål fundet i grube fra
yngre bronzealder. 1:3.
Henning Ørsnes del.
1987.

633. Bøgebjerggård. Late
Bronze Age vessel found in
a pit. 1:3. Henning Ørsnes
del. 1987.

646. Sebjerg, sb. 65.
Rekognoscering: lille dolktdidsboplads.
RAS 1984 Jens-Aage Pedersen
RAS G 4017/84 BA

Kværndrup sogn

647. Ny Lundsgård.
Rekognoscering: to flintafslag og kon-
centration af brændt flint. Prøvegrav-
ning: ingen anlægsspor (FSM 5448).
RAS 1983 P. B. Christensen/JB.
RAS G 4001/83 JB

RAS 1985 P. Ethelberg/J.-Aa. Pedersen
RAS G 4017/84 BA

635. Bøgebjerggård.
Nedlægningskontrol: en grube. Førro-
mersk jernalder.
RAS 1985 Jens-Aage Pedersen
RAS G 4017/84 BA

Svaninge sogn

636. Stensgård, sb. 64.
Nedlægningskontrol: boplads. Førro-
mersk jernalder.
RAS 1985 Jens-Aage Pedersen
RAS G 4017/84 BA

637. Stensgård S, sb. 66.
Nedlægningskontrol: boplads. Førro-
mersk jernalder (IIIa).
RAS 1985 Jens-Aage Pedersen
RAS G 4017/84 BA

638. Millinge.
Nedlægningskontrol: en grube samt en
mulig grav.
RAS 1985 Jens-Aage Pedersen
RAS G 4017/84 BA

639. Millinge.
Nedlægningskontrol: en kogegrube.
RAS 1985 Jens-Aage Pedersen
RAS G 4017/84 BA

640. Millinge.
Nedlægningskontrol: en kogegrube.
RAS 1985 Jens-Aage Pedersen
RAS G 4017/84 BA

641. Millinge.
Rekognoscering: jernalderboplads. Prø-
vegravning: ingen anlægsspor.
RAS 1985
RAS G 4017/84 BA

642. Østerby.
Nedlægningskontrol: kogegruber.
RAS 1985 Jens-Aage Pedersen
RAS G 4017/84 BA

643. Østerby.
Nedlægningskontrol: en kogegrube.
RAS 1985 Jens-Aage Pedersen
RAS G 4017/84 BA

644. Lysmosebjerg.
Nedlægningskontrol: en kogegrube.
RAS 1985 Jens-Aage Pedersen
RAS G 4017/84 BA

645. Fornehave.
Rekognoscering: keramikholdige gru-
ber. Prøvegravning: ingen anlægsspor.
RAS 1985
RAS G 4017/84 BA

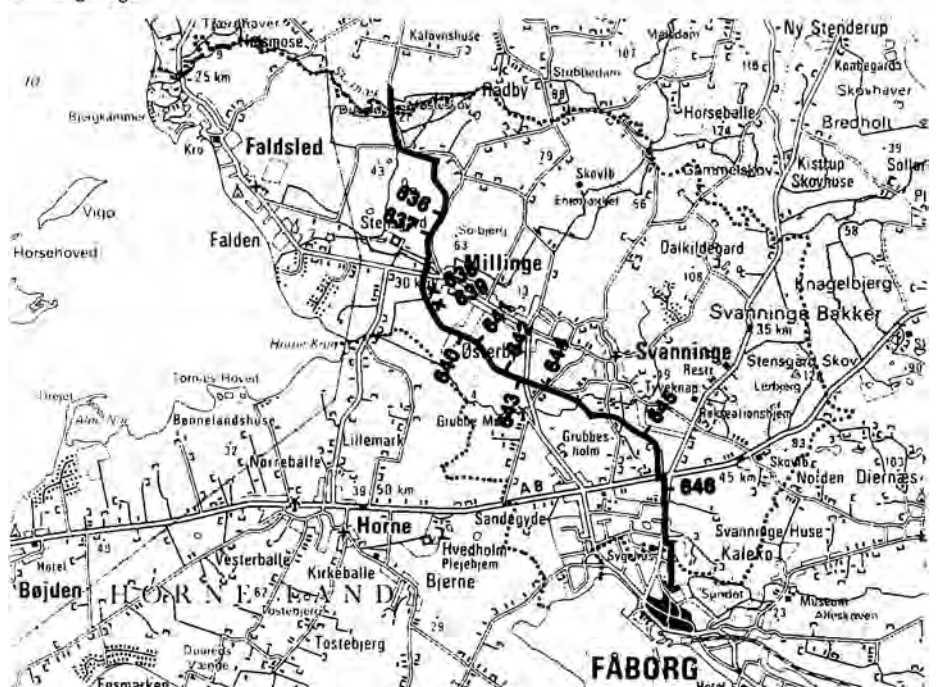
647a. Falle Mølle, sb. 7.
Fund af guldmønt. Yngre romersk jern-
alder. Rekognoscering og prøvegrav-
ning: ingen fund eller anlæg. (FSM
5449).
RAS 1983 P. B. Christensen/J. B.
FFF 562-419, RAS G 4001/83 JB

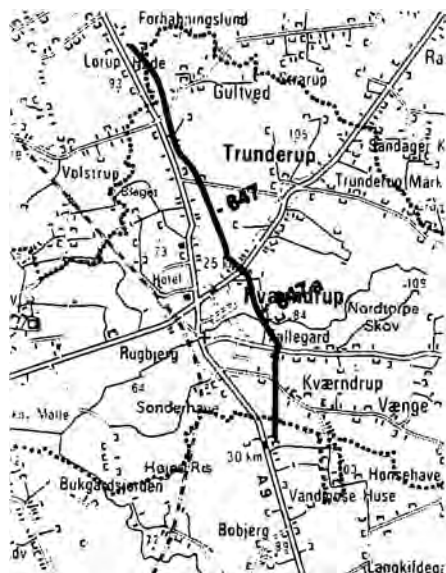
Lunde sogn

648. Sandbjerg huse.
Rekognoscering: opløjede brændte
sten og trækulsgruber. Prøvegravning:
ingen anlægsspor.
RAS 1983 Jens-Aage Pedersen
RAS G 4002/843 BA

648a. Sivkær.
Rekognoscering: otte skår, et flintafslag,
brændt flint, ildskørnede sten. Prøve-

Svaninge sogn

Kværndrup sogn

Højslunde sogn

Gravning: brandgrube, grube, stolpehul.
Jernalder (FSM 5456).

FF 1982/83 Jens-Aage Pedersen

RAS G 4002/83

JB

148b. Gammelhøj.

Rekognoscering: fem skår, to flintafslag,
lække. Prøvegravning: stolpehul (FSM
5455).

FF 1982/83 Jens-Aage Pedersen

RAS G 4002/83

JB

148c. Højslunde.

Jrne med brændte ben iflg. oplysning
fra lodsejer. Prøvegravning: koge-grube
og grube (FSM 5454).

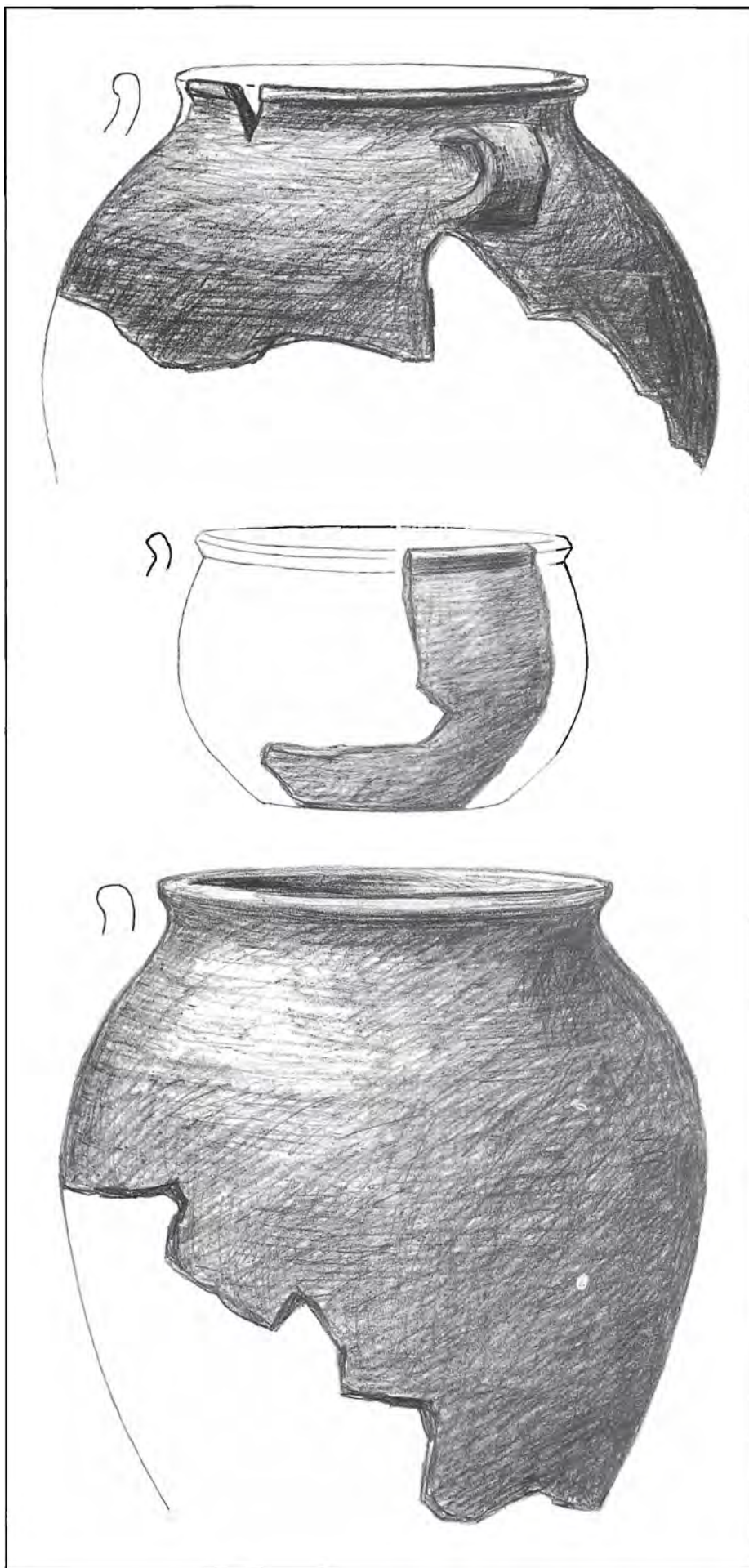
FF 1982/83 Jens-Aage Pedersen

RAS G 4002/83

JB

149. Vindbjerg. Lerkar fra romersk jernalder
fundet i gruber. 1:3. Henning Ørsnes del.
1987.

149. Vindbjerg. Vessels from the Early Roman Iron
Age found in pits. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

648d. Lunde.

Rekognoscering: æg af sleben flintøkse, to flintafslag, et stk. brændt flint. Yngre stenalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor (FSM 5451).

FFF 1982/82 Jens-Aage Pedersen

RAS G 4003/83

JB

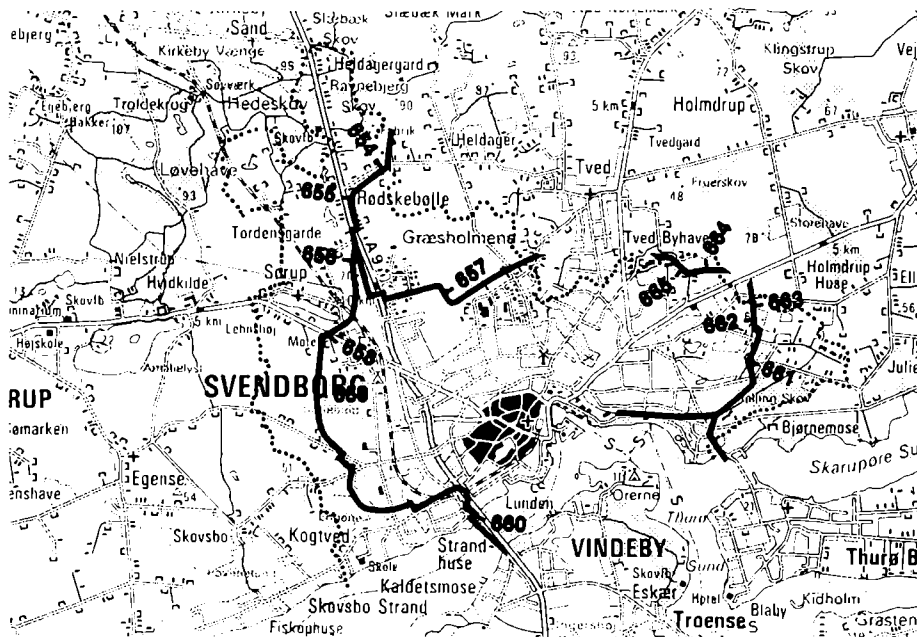
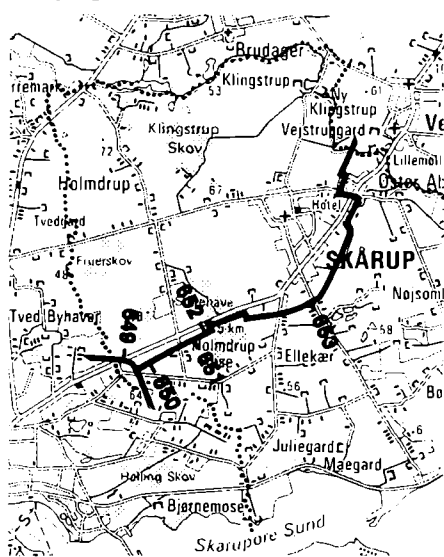
Skårup sogn

649. Vindbjerg, sb. 73.

Udgravning af 1000 m², der udgør den nordlige periferi af et betydeligt bopladsområde, beliggende på et N-S gående plateau, der mod Ø og V grænses af tidligere vådområder. I alt registreres 123 anlæg fordelt på 84 stolpehuller, 37 store og ofte sammenhængende affaldsgruber, hvoraf tre er særdeles dybe, og kun to kogegruber med ildskørnede sten og trækul. Østligt i feltet registreres desuden et kraftigt udsmidslag i det gamle vådområde. Stolpehullerne er koncentreret i feltets sydlige del, hvori mod feltets nordlige del er præget af affaldsgruberne. Koncentrationen af stolpehuller giver ingen sikre belæg for huse, men midt i feltet ses et fragmentarisk forløb af formodede tagbærende stolper.

Fundmaterialet domineres helt af keramik, varierende fra små enhankede kopper til store kraftige forrådskar. Flint er der meget lidt af, men nævnes skal en flot, kraftig flækkesejl. Dateringen af pladsen er baseret på keramikken. De tre specielt dybe gruber, der også i fyladskiller sig fra pladsens øvrige gruber, kan dateres til yngre bronzealder (V). De resterende 34 gruber til ældre romersk jernalder. Stolpehullerne er vanskelige-

Skårup sogn

Svendborg sogn

re at datere, men fyldmæssigt kan størstedelen placeres i ældre romersk jernalder heriblandt også forløbet af tagbærende stolper (SOM 11-84).

SOM 1984 Jens-Aage Pedersen

RAS G 4007/83-1

POT

650. Vindmøllegård.

Prøvegravning: kogegruber.

RAS 1984 Jens-Aage Pedersen

RAS G 4010/83

BA

651. Vindmøllergården, sb. 81.

I prøvegravningsfelt (384 m²) på bopladlokalitet beliggende på en lav sydvendt skråning, fandtes i alt 18 anlægsspor, der fordelte sig på syv stolpehuller, en kogegrube og ti større og mindre, fra 50 til 100 cm dybe gruber. Fra disse meget dybe affaldsgruber opsamledes store mængder keramik og flint, bl.a. skårene fra et helt lerkar. To anlæg fra førromersk jernalder (III) og 16 anlæg fra yngre bronzealder VI (SOM 24-84).

SOM 1984

RAS G 4010/83

POT

Litt.: P. O. Thomsen 1986.

652. Nygård.

Prøvegravning: affaldsgruber. Ældre jernalder.

RAS 1984 Jens-Aage Pedersen

RAS G 4010/83

BA

653. Skårup.

Rekognoscering: flintplet, yngre stenalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1984 Jens-Aage Pedersen

RAS G 4010/83

BA

Svendborg sogn

654. Nannelund.

Rekognoscering: 27 flintafslag, tre skive skraber. Prøvegravning: ingen anlægsspor (FSM 5442).

RAS 1983 Jens-Aage Pedersen

RAS G 4001/83

JF

655. Stevningen N.

Rekognoscering: fem flintafslag, flække to stk. brændt flint, et skår. Prøvegravning: to gruber, den ene med skår og flint. Ældre jernalder (FSM 5443).

RAS 1983 Jens-Aage Pedersen

RAS G 4001/83

JF

656. Aldersro.

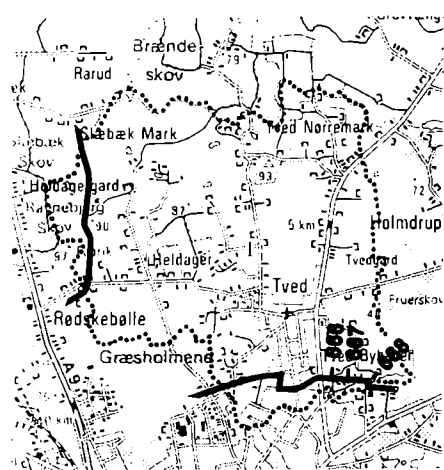
Rekognoscering og prøvegravning: jernalderboplads.

RAS 1983 Jens-Aage Pedersen

RAS G 4008/83

SN

Tved sogn

57. Græsholmene.

Prøvegravning: bopladrester fra førromersk jernalder (III).

RAS 1983 Jens-Aage Pedersen
RAS G 4008/83 SN

58. Svendborg.

Rekognoscering og prøvegravning: jernalderboplads.

RAS 1983 Jens-Aage Pedersen
RAS 4008/83 SN

59. Sofielund.

Rekognoscering: formodet yngre stenalers flintplet. Prøvegravning: et stolpehul.

RAS 1983 Jens-Aage Pedersen
RAS G 4008/83 SN

60. Skt. Jørgensparken.

Med overførslen af naturgasledningen fra Fyn til Tåsinge, på tværs af Svendborgsund, berørte anlægsarbejdet et rigt dsmidslag fra ældre stenalder. Det tidligere submarine lag er i dag tørlagt og ækket med recent opfyld. Ledningsarbejdet blev overvåget af arkæologer, og et lykkedes at registrere lagets udstrækning og opsamle en større mængde oldtømrer af flint: skiveøkser, tværpile, flækeredskaber, etc. Ertebøllekultur (SOM 7-84).

OM 1984
RAS G 4008/84 POT
Lit.: P. O. Thomsen 1986, 15.

61. Hallingskov Huse.

Jedlægningskontrol: en affaldsgrube fra yngre bronzealder.

RAS 1984 Jens-Aage Pedersen
RAS G 4008/83 SN

62. Svendborg.

Jedlægningskontrol: en udateret grube.

RAS 1984 Jens-Aage Pedersen
RAS G 4008/83 SN

63. Svendborg.

Jedlægningskontrol: en kogegrube.

RAS 1984 Jens-Aage Pedersen
RAS G 4008/83 SN

64. Tyveskov.

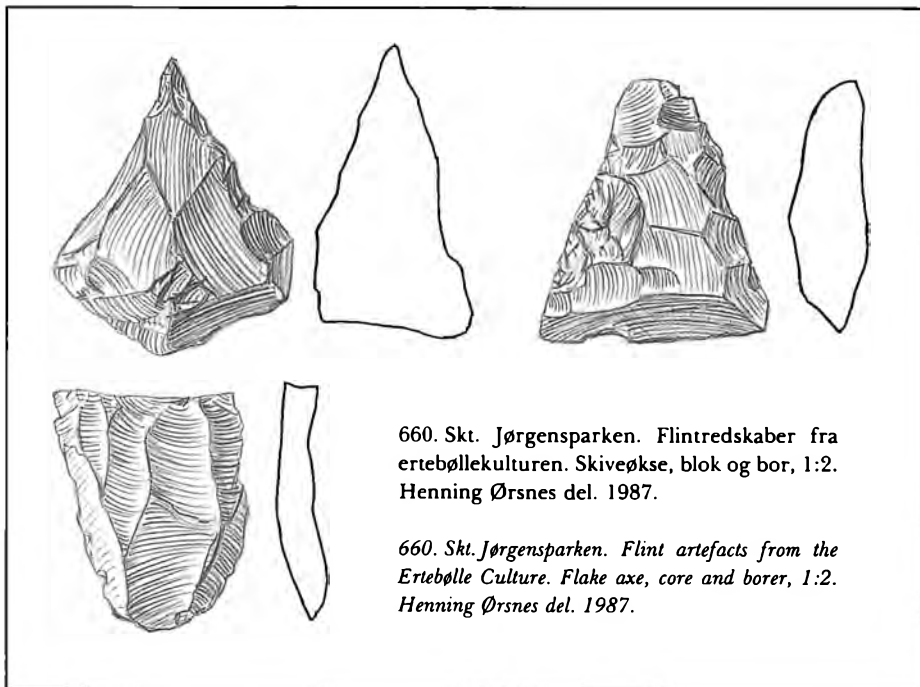
Jedlægningskontrol: en kogegrube.

RAS 1984 Jens-Aage Pedersen
RAS G 4008/83 SN

65. Lille Byhave.

Jedlægningskontrol: to kogegruber.

RAS 1984 Jens-Aage Pedersen
RAS G 4008/83 SN

660. Skt. Jørgensparken. Flintredskaber fra ertebøllekulturen. Skiveøkse, blok og bor, 1:2. Henning Ørsnes del. 1987.

660. Skt. Jørgensparken. Flint artefacts from the Ertebølle Culture. Flake axe, core and borer, 1:2. Henning Ørsnes del. 1987.

Tved sogn

666. Tved Byhave.

Rekognoscering: udateret flintplet. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1984 Jens-Aage Pedersen
RAS G 4008/83 SN

667. Tved.

Nedlægningskontrol: en kogegrube.

RAS 1984 Jens-Aage Pedersen
RAS G 4008/83 SN

668. Tved.

Nedlægningskontrol: en kogegrube.

RAS 1984 Jens-Aage Pedersen
RAS G 4008/83 SN

Avnslev sogn

669. Lindegård.

Prøvegravning: en grube og et stolpehul (FSM 4670).

FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-396 BA

670. Lindegård.

Prøvegravning: en grube. (FSM 4671).

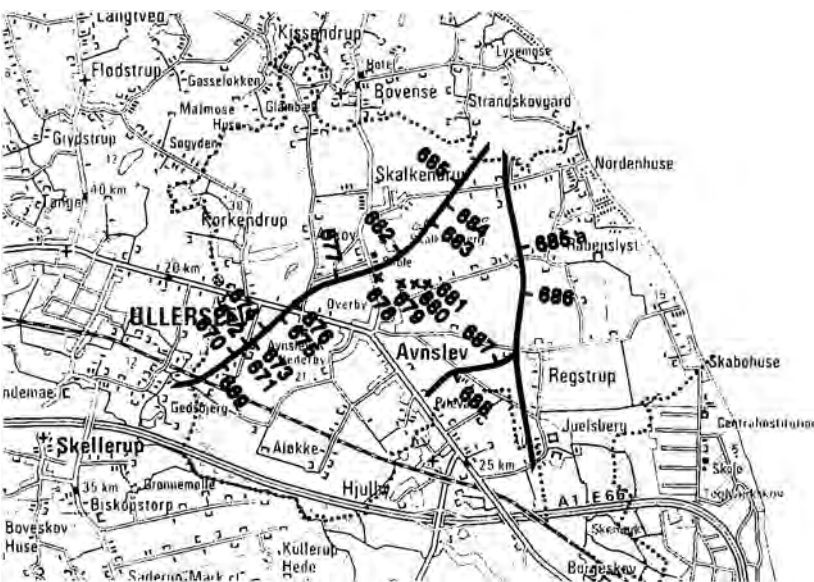
FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-396 BA

671. Birkedal.

Rekognoscering: flintplet. Jernalder (FSM 4676).

FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-396 BA

Avnslev sogn

- 672. Avnslev.**
 Rekognoscering: blandet forekomst.
 Bronzealder og jernalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor (FSM 4672).
 FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
 FFF 562-396 BA
- 673. Avnslev.**
 Prøvegravning: to gruber (FSM 4673).
 FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
 FFF 562-396 BA
- 674. Avnslev.**
 Rekognoscering: flintplet. Jernalder.
 FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
 FFF 562-396 BA
- 675. Avnslev.**
 Rekognoscering: jernalderboplads.
 FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
 FFF 562-396 BA
- 676. Ellekær.**
 Rekognoscering: flintplet, yngre stenalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor (FSM 4674).
 FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
 FFF 562-396 BA
- 677. Avnslev.**
 Rekognoscering: flintplet. Muligvis yngre stenalder.
 FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
 FFF 562-396 BA
- 678. Avnslev.**
 Rekognoscering: flintplet.
 FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
 FFF 562-396 BA
- 679. Avnsbjerggård.**
 Rekognoscering: flintplet, yngre stenalder.
 FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
 FFF 562-396 BA
- 680. Avnslev.**
 Rekognoscering: flintplet.
 FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
 FFF 562-396 BA
- 681. Avnslev.**
 Rekognoscering: flintplet, dolktid.
 FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
 FFF 562-396 BA
- 682. Skalkendrup I.**
 Undersøgelse af bopladsområde fra ældre jernalder. På et meget kuperet terræn blev der afrømmet i alt 2500 m² bopladsareal, af hvilket størstedelen lå på en stejl skråning. Der udgravedes et antal materialegruber, kogegruber og stolpehuller, af hvilke der kunne udskilles en hustomt på 15 × 5 m. En kalkholdig undergrund gav et velbevaret materiale af dyreknogler. I et enkelt anlæg fandtes et 5-10 cm tykt lag blåmuslingeskaller, trods pladsens beliggenhed ca. 3 km fra Storebæltskysten.
 Keramikmaterialet daterer bosættelsen til sen førromersk eller tidlig ældre romersk jernalder (FSM 4675).
 FSM 1981 Rune Lykke Simonsen
 FFF 54-1126 JAJ
- 683. Skalkenbjerg.**
 Rekognoscering: fire gruber med to skår, syv flintafslag, knogler, 23 stk. brændt flint, brændte sten og trækul i overfladen. Prøvegravning: grube med brændte sten og koks! Jernalder (FSM 5427).
 FFF 1981/82 Peter B. Christensen
 FFF 562-396 JB
- 684. Skalkendrup.**
 Rekognoscering: to flintafslag, flis af sleben flintøkse, ti stk. brændt flint.
 FFF 1981 Peter B. Christensen
 FFF 562-396 JB
- 685. Skalkendrup II.**
 Udgravning af mindre bopladsflade: enkelte stolpehuller uden system og fundfattige materialegruber med skår fra sen yngre bronzealder (FSM 5428).
 FSM 1982 Viggo Bang
 FFF 54-1380 JAJ
- 685a. Brobjerg.**
 Rekognoscering: ni flintafslag, et stk. brændt flint.
 FFF 1982 Peter B. Christensen
 FFF 562-419 JB
- 686. Skrøbeshave, sb. 11.**
 Sognebeskrivelsen og en prøvegravning angav mulighed for en stenalderboplads på terræn, der skrånede let mod N med fugtige lavninger i Ø og V. Udgravningsarealet på 140 × 11 m gav kun et løstliggende stenalderredskaber og ingen anlægsspor af en boplads. Derimod fremkom spredte fyldskifter med keramik, jernslagge og dyreknogler fra yngre romersk jernalder (FSM 5437).
 FSM 1953
 RAS G 4004/83 J
- 687. Lindegård Ø.**
 Rekognoscering: to flintafslag, et stykke brændt flint, fire skår. Prøvegravning: grube med brændte sten, trækul og et flintafslag.
 FFF 1982 Peter B. Christensen/J.B.
 FFF 562-429 J.
- 688. Pilevad, midt.**
 Rekognoscering: 13 flintafslag, flækkede flækkeskraber.
 FFF 1982 Peter B. Christensen
 FFF 562-429 J.
- Bovense sogn*
- 689. Bovense.**
 Rekognoscering: flintplet.
 FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
 FFF 562-396 B.
- 690. Bovense.**
 Rekognoscering: 19 flintafslag, to stykke brændt flint. Prøvegravning: flintskrabber, ingen anlægsspor (FSM 4678).
 FFF 1981 Peter B. Christensen
 FFF 562-396 J]
- 691. Bovense.**
 Rekognoscering: 13 flintafslag, et stykke brændt flint, to slagge. Prøvegravning: ingen anlægsspor (FSM 4679).
 FFF 1981 Peter B. Christensen
 FFF 562-396 J]
- 692. Bovense.**
 Prøvegravning: en kogegrube (FSM 4680).
 FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
 FFF 562-396 B.]
- 693. Bovense.**
 Rekognoscering: flintplet, dolktid. Prøvegravning: ingen anlægsspor (FSM 4681).
 FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
 FFF 562-396 B.]

Nyborg landsogn

94. Strandskovgård.

Rekognoscering: flintplet. Prøvegravning: ingen anlægsspor (FSM 4682).
 FF 1981 Jens-Aage Pedersen
 FF 562-396

BA

Nyborg landsogn

95. Juelsbjerg 2 SØ, sb. 15.

Rekognoscering: fem flintafslag, to skår (yngre stenalder) ved nedpløjet høj
 FF 1982 Peter B. Christensen
 FF 562-429

JB

96. Skemark.

Rekognoscering: ti flintafslag, skivekraber.
 FF 1982 Peter B. Christensen
 FF 562-429

JB

97. Lindenberg N.

Rekognoscering: tre flintafslag, flækkekraber, skiveskraber og evt. løber til kubbekværn.
 FF 1982 Peter B. Christensen
 FF 562-429

JB

98. Lindenberg S.

Rekognoscering: over 100 flintafslag, fire flækker, fire stk. brændt flint, flis af leben flintøkse. Ca. 100 tyknakkede lintøkser i privat eje er tidligere opsamlede på stedet og Ø herfor.
 FF 1982 Peter B. Christensen
 FF 562-429

JB

Skellerup sogn

99. Nybro.

Rekognoscering: fem flintafslag, en ildsten, en knusesten, 90 stk. brændt flint,

få brændte sten, slagge, et skår. Prøvegravning: ni stolpehuller, to kogegruber og en grøft. Jernalder (FSM 4660).
 FFF 1981 Peter B. Christensen
 FFF 562-396

JB

700. Skellerup II, sb. 24.

Undersøgelse på lokalitet, hvor der ved rekognoscering fandtes antydning af jernalderaktivitet, og hvor der ved den efterfølgende prøvegravning udover bopladsspor blev registreret en skeletgrav.

Ved udgravningen frilagdes inden for ca. 2500 m² et udstrakt, ca. 50 cm tykt og fundrigt kulturlag. Indlejret i laget lå et velbevaret knoglemateriale, en jerncelt, samt keramik fra førromersk jernalder (IIIa). Midt i laget blev der endvidere frilagt en kompakt stenbrolægning, 7,5 × 4,5 m og orienteret NV-SØ. Omkring brolægningen såvel som flere steder i kulturlaget kunne iagttages grupper af stolpehuller, men kulturlagets tilstedeværelse gjorde det umuligt at udskille eventuelle konstruktioner.

700. Skellerup II. Jerncelt fra kulturlag. 1:1. Lennart Larsen fot. 1987.

700. Skellerup II. Iron cell from culture layer. 1:1. Lennart Larsen phot. 1987.

Skellerup sogn

To materialegruber på lokaliteten havde et indhold af keramik, der tyder på, at pladsen også har været beboet i førromersk jernalder I/II (FSM 4661).

FSM 1982 Viggo Bang
 FFF 54-1318; 54-1345

JAJ

701. Skellerup I.

Undersøgelse af bopladssplade umiddelbart S for, og sammenhængende med, tidligere udgravet jernalderlokalitet med jernudvindingsaktivitet. Inden for arbejdsbæltet registreredes et større antal stolpehuller samt flere store materialegruber. Huskonstruktioner kunne ikke påvises. På grund af en meget kalkholdig undergrund kunne der indsamles et omfattende dyreknoglemateriale. Pladsen dateres til førromersk jernalder II/IIIa (FSM 4114/4662).

FSM 1981/82 Gert Hegnsvang
 FFF 54-1319

JAJ

702. Hindemæe.

Undersøgelse af bopladssområde, hvor prøvegravningen havde indikeret tilstedeværelse af grubehuse. Ved undersøgelsen frilagdes to større materialegruber, i søgegrøften tolket som grubehuse, samt et antal stolpehuller. Anlæggene bar alle stærkt præg af nyere tids landbrugsaktivitet. Fundmaterialet var sparsomt, men skal formentlig dateres til tidlig førromersk jernalder (FSM 4663).

FSM 1982 Viggo Bang
 FFF 54-1317

JAJ

703. Hindemæe 1.

Rekognoscering: otte flintafslag, fire retoucherede afslag, tyknakket flintøkse, 13 stk. brændt flint, få kogestenen, tre skår, to slagger, trækul. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Yngre stenalder og jernalder (FSM 4664).

FFF 1981 Peter B. Christensen
 FFF 562-396

JB

704. Hindemæ 2.

Rekognoscering: 41 flintafslag, tre re-
toucherede afslag, 35 stk. brændt flint,
to skår. Prøvegravning: ingen anlægs-
spor. Jernalder (FSM 4665).
FFF 1981 Peter B. Christensen
FFF 562-396

JB

Sønder Højrup sogn

705. Sønder Højrup.

Rekognoscering: 16 skår, slagge. Prøve-
gravning: tre gruber, koge-grube, skår.
Jernalder (FSM 5446).
RAS 1983

RAS G 4001/83

JB

Ullerslev sogn

706. Ullerslev.

Prøvegravning: tre gruber.
RAS 1985 Jens-Aage Pedersen
RAS G 4019/84

BA

707. Bredmadegård V, sb. 18.

Rekognoscering: 19 flintafslag, to stk.
brændt flint, et brændt flintafslag, ski-
veskraber, fragment af bryne. Prøve-
gravning: to spredte stolpehuller (FSM
5435).
FFF 1982 Peter B. Christensen
RAS G 4005/83

JB

708. Bredmadegård Ø.

Rekognoscering: evt. høj med fem flint-
afslag, fire stk. brændt flint, to brændte
flintafslag, skiveskraber, fem skår. Prø-
vegravning: ingen anlægsspor. Yngre
bronzealder (FSM 5436).
FFF 1982 Peter B. Christensen
RAS G 4005/83

JB

709. Ullerslev.

Rekognoscering: flintplet, yngre stenal-
der. Prøvegravning: en grube. Muligvis
nutidig (FSM 4666).
FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-396

BA

Sønder-Højrup sogn

Ullerslev sogn

710. Ullerslev.

Rekognoscering: dolktids flintplet. Prø-
vegravning: en grube. Muligvis nutidig
(FSM 4667).
FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-396

BA

711. Ullerslev.

Rekognoscering: flintplet. Muligvis yng-
re stenalder. Prøvegravning: ingen an-
lægsspor.
FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-396

BA

712. Gedsbjerggård.

Rekognoscering: flintplet. Muligvis yng-
re stenalder.
FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-396

BA

713. Ullerslev.

Rekognoscering: flintplet, måske ældre
stenalder. Prøvegravning: en grøft (FSM
4669).
FFF 1981 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-396

BA

Vindinge Sogn

714. Svalehøjgård.

Rekognoscering: en skiveskraber og ild
skørnet flint.
RAS 1984 Birgit Andersen
RAS G 4014/84

SN

715. Rosildehøjgård.

Rekognoscering: lille flintplet. Prøve
gravning: ingen anlægsspor, men mang-
flintafslag.
RAS 1984 Birgit Andersen
RAS G 4014/84

SN

716. Ellebækgård.

Rekognoscering: bearbejdet flint og di-
verse lerkarskår. Prøvegravning: ingen
anlægsspor, et lille skår af oldtidskarakter
RAS 1984 Birgit Andersen
RAS G 4014/84

SN

717. Vindinge.

Rekognoscering: brændt flint og flintaf-
slag med retouche.
RAS 1984 Birgit Andersen
RAS G 4014/84

SN

718. Vindinge.

Rekognoscering: opløjede lerkarskår
Jernalder. Prøvegravning: koge-grube
og lerkarskår. Jernalder.
RAS 1984 Jens-Aage Pedersen
RAS G 4014/84

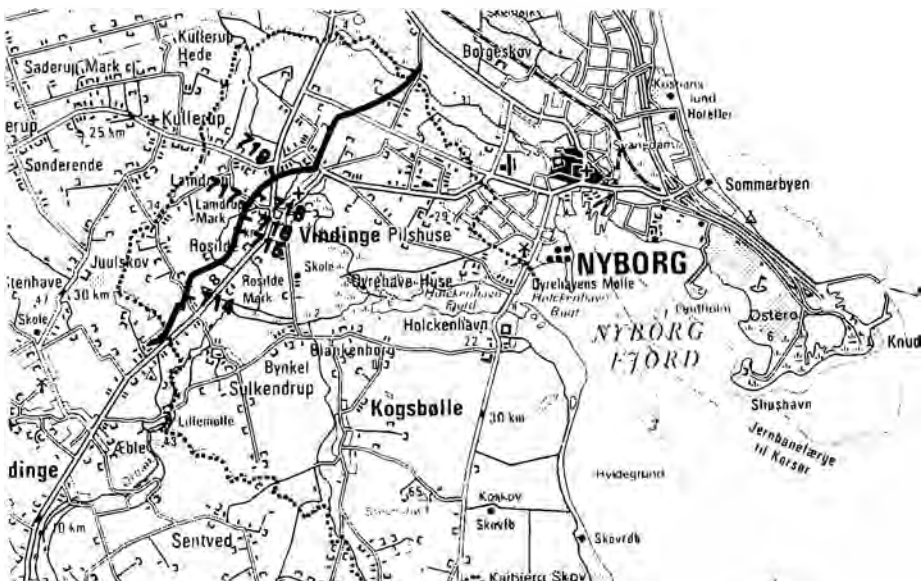
SN

719. Vindinge.

Rekognoscering: opløjet keramik og
flint. Prøvegravning: en koge-grube.
RAS 1984 Birgit Andersen
RAS G 4014/84

SN

Vindinge sogn

IJØRRING AMT

rønderslev sogn, side 236, lb.nr. 720-727
rreslev sogn, side 237, lb.nr. 728-730
rejlev sogn, side 237, lb.nr. 731-733
ster-Brønderslev, side 238, lb.nr. 734-741
allund sogn, side 239, lb.nr. 742-743
ellevad sogn, side 239, lb.nr. 744-745
ørby sogn, side 240, lb.nr. 746-747
æve sogn, side 240, lb.nr. 748
ndersted sogn, side 240, lb.nr. 749-756
er sogn, side 241, lb.nr. 757-761
olstrup sogn, side 241, lb.nr. 762-776
rum sogn, side 244, lb.nr. 777-778
ade sogn, side 247, lb.nr. 779-782
ergby sogn, side 248, lb.nr. 783-787
orne sogn, side 249, lb.nr. 788-791
t. Olai sogn, side 250, lb.nr. 792
rnby sogn, side 250, lb.nr. 793-794

THISTED AMT

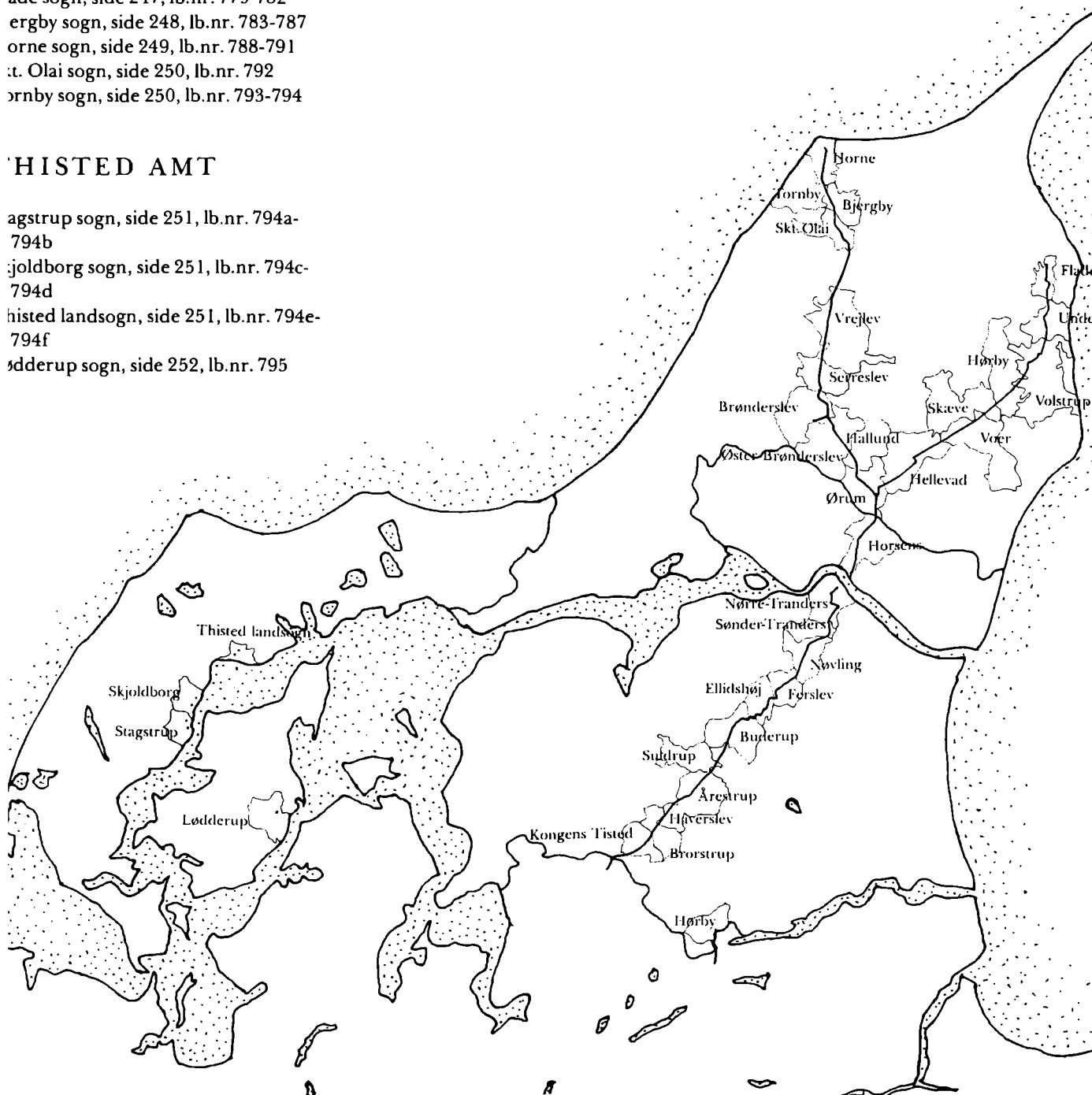
agstrup sogn, side 251, lb.nr. 794a-794b
skjoldborg sogn, side 251, lb.nr. 794c-794d
thisted landsogn, side 251, lb.nr. 794e-794f
lødderup sogn, side 252, lb.nr. 795

NORDJYLLAND

AALBORG AMT

Ferslev sogn, side 254, lb.nr. 796
Nørre-Tranders sogn, side 254, lb.nr. 797-804
Nøvling sogn, side 258, lb.nr. 805-812
Sønder-Tranders sogn, side 258, lb.nr. 813-814
Kongens Tisted sogn, side 258, lb.nr. 815-824

Hørby sogn, side 259, lb.nr. 825
Buderup sogn, side 259, lb.nr. 826-830
Ellidshøj sogn, side 260, lb.nr. 831-837
Suldrup sogn, side 260, lb.nr. 838
Årrestrup sogn, side 262, lb.nr. 839-844
Horsens sogn, side 263, lb.nr. 845-846
Brorstrup sogn, side 263, lb.nr. 847-848
Haverslev sogn, side 263, lb.nr. 849-852

HJØRRING AMT

Brønderslev sogn

720. Ll. Grindsted, sb. 111.

Ved rekognoscering fremkom en større mængde flintgenstande spredt over et område på ca. 80 × 50 m. Fundområdet er et sandet næs på sydøstsiden af et stort vådområde. Flinten bestod af mikroflækker, flintafslag, korte smalle flækkeskrabere, kærnebor, en drilspids samt andre redskaber. En prøvegravning viste ingen bevarede anlæg. Ældre stenalder, maglemosekultur (VHM 280/1986).

VHM 1986

RAS G 6016/85

TN

721. Nibstrup plantage, sb. 109.

Ved rekognoscering fremkom to trækulspletter med indhold af keramik, flintafslag, ildskørnet flint samt ildsprængte granitsten. Trækulspletterne fremkom ca. 15 m NØ for en overpløjet gravhøj, sb. nr. 31 i Brønderslev sogn. Yderligere to overpløjede gravhøje findes på samme matrikel. Prøvegravning blev ikke iværksat pga. ændret naturgaslinieføring. Bronzealder (VHM 271/1986).

VHM 1986

RAS G 6016/85

TN

722. Nibstrup, sb. 110.

Ved rekognoscering fremkom på to små sandede højninger koncentrationer af flintafslag samt flere trækulspletter med ildsprængte granitsten. En prøvegravning påviste enkelte gruber med trækulsfyld og ildsprængte granitsten. Stenalder (VHM 277/1986).

VHM 1986

RAS G 6016/85

TN

723. Nibstrup.

Rekognoscering: enkelte stykker flint og keramik. Ældre stenalder/ældre jernalder (VHM 270/1986).

VHM Torben Nilsson

RAS G 6016/85

KKM

724. Lille Nibstrup, sb. 112.

Rekognoscering: oppløjede trækulspletter med bearbejdet flint og ildsprængte granitsten. Ældre stenalder (VHM 276/1986).

VHM 1986 Torben Nilsson/KKM

RAS G 6016/85

KKM

725. Ll. Nibstrup.

Rekognoscering: keramik spredt over ca. 200 × 100 m på sandet plateau på vestsiden af tidligere vådområder. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Jernalder (VHM 275/1986).

VHM 1986

RAS G 6016/85

TN

726. Markholt, sb. 108.

I et ca. 750 m² stort udgravningsfelt fremkom et kulturlag og enkelte anlæg. Kulturlaget dækkede det meste af feltet. Mod V erkendtes ingen anlæg. I feltets østdel fremkom en kogegrube, en materialegrube og et ildsted, alle under kulturlaget. I feltets østligste trediedel, hvor kulturlaget var op til 30 cm tykt, fremkom ikke egentlige anlæg, men kulturlaget opfyldte tre fordybninger i undergrunden, op til 60 cm dybe. Keramik, heriblandt en fragmenteret ildbuk, fra

Brønderslev sogn

anlæg og kulturlag dateres til sen førromersk/ tidlig ældre romersk jernald (VHM 273/1986).

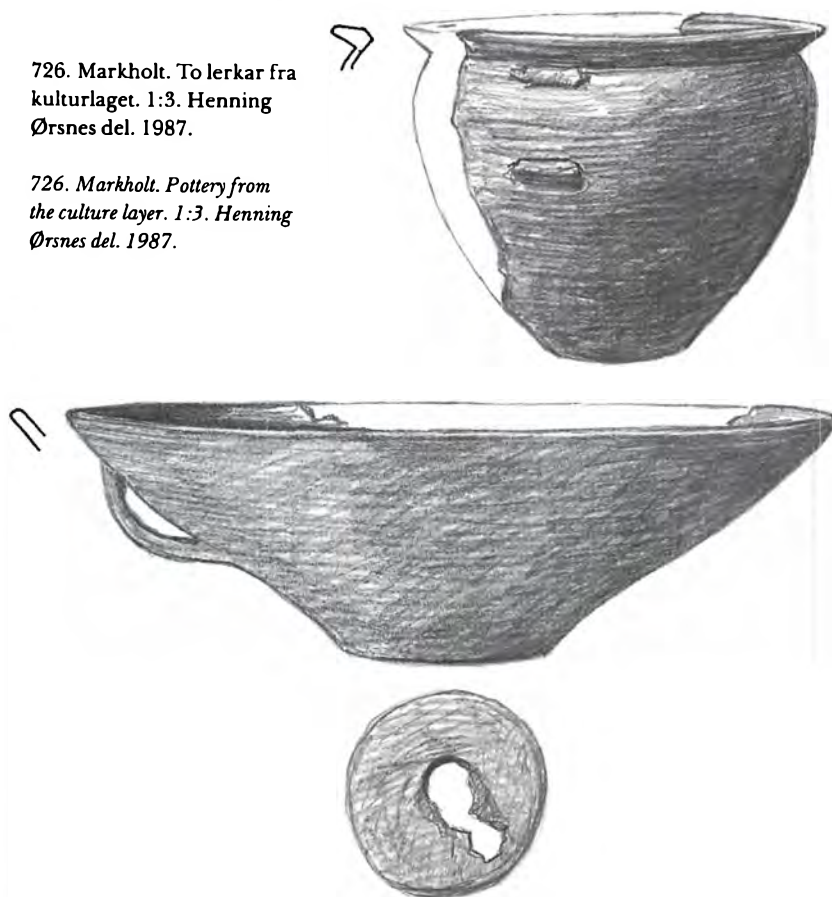
VHM 1986

RAS G 6016/85-1

S6

726. Markholt. To lerkar fra kulturlaget. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

726. Markholt. Pottery from the culture layer. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

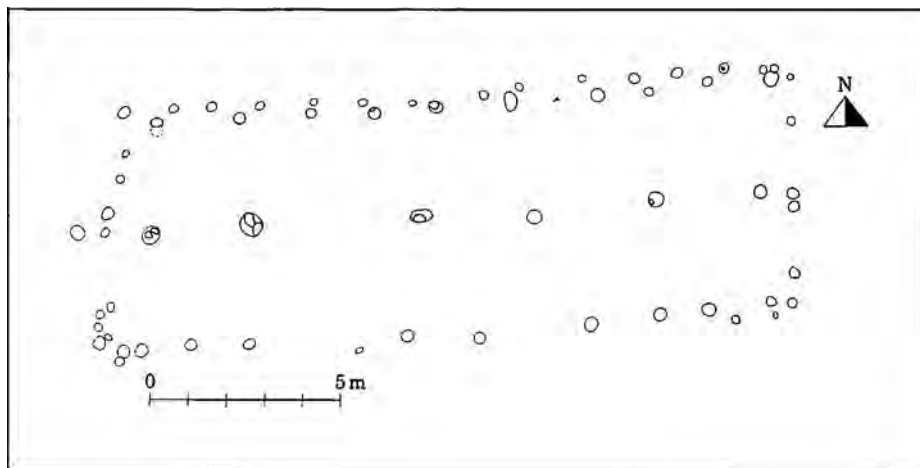
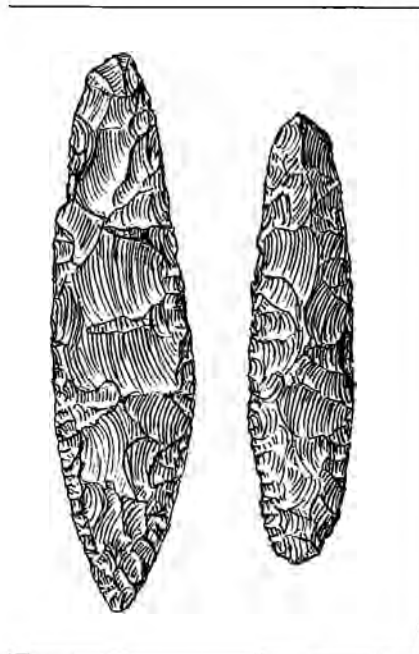

7. Øster Nibstrup, sb. 107.

Med topografi, et neolitisk skår samt enkelte stykker bearbejdet flint resulterede i udgravningen af et senneolitisk langhus. I alt udgravedes 700 m². Foruden de neolitiske anlæg registreredes en del stolpehuller og gruber fra ældre jernalder. Det Ø-V orienterede hus er 15,5 m langt og 7 m bredt, og udgøres af i alt 60 stolper. Heraf er de seks indvendige, tagbærende, centralt placeret i en skibet konstruktion; stolpehullernes dybde varierer fra 25 cm til 45 cm under gravningsniveau. Yderligere én midtstolpe er anbragt umiddelbart uden for vestgavlen, evt. med en støttende funktion. Et Ø-V vendt snit af dette stolpehul viser en svag hældning imod gavlens nordvæg. Nordvæggen består af en række dobbeltstolper med varierende indbyrds afstand. Sydvesthjørnet står noget svagere, og det var her kun muligt at kontrollerer én række stolper. Sikre spor efter indgang(e) blev ikke påvist. Vægstolpehuller varierer i dybden fra få cm til 30 cm. Det nordvestlige undtaget, er de hushjørnerne rette, hvilket giver huset en rektangulær form. Sydvesthjørnet er en anelse irregulært, evt. som følge af afparationer, men det er muligt at genkende formen fra hjørnerne i østenden. Direkte parallellertil hustomten forekommer ikke i det vendsysselske materiale fra dolktid, derimod har den flere

7:2. Øster Nibstrup. To flintdolke. 1:2. Tegning Ørsnes del. 1987.

7:2. Øster Nibstrup. Two flint daggers. 1:2. Tegning Ørsnes del. 1987.

727:1. Øster Nibstrup. Plantegning af et toskibet langhus. Tove Marquardsen del. 1986.

727:1. Øster Nibstrup. Plan of a two-aisled longhouse. Tove Marquardsen del. 1986.

træk fælles med de toskibede, samtidige langhuse fra Limensgård på Bornholm. De udgravede huse fra dolktid sydligere i Jylland passer bedre størrelsesmæssigt, men disses karakteristiske træk med et nedgravet gulvparti, har tilsyneladende ikke været en del af konstruktionen i Øster Nibstrup.

En datering af huset må først og fremmest baseres på to type I flintdolke, den ene ildskørnet. De er begge fremkommet i vægstolpehuller. En datering til den tidligste del af dolktid er derfor det mest sandsynlige (VHM 269/1986).

VHM 1986

RAS G 6016/85-4

KKM

Serreslev sogn

728. Sønderhaven, sb. 75.

Ved rekognoscering fremkom keramik spredt over et ca. 100 × 50 m stort område på et nordvendt svagt hældende sandet areal ned mod et vådområde. En prøvegravning afslørede enkelte gruber og stolpehuller med indhold af keramik og ildsprængte granitsten. Førromersk jernalder. (VHM 289/1986).

VHM 1986

RAS G 6016/85

TN

729. Østervang, sb. 70.

Ved rekognoscering fremkom et større, varieret afslags- og flækkemateriale spredt over et ca. 150 × 150 m stort, sandet plateau umiddelbart N for et større vådområde. En prøvegravning viste ingen bevarede anlægsspor. Ældre/ynge stenalder (VHM 284/1986).

VHM 1986

RAS G 6016/85

TN

730. Gl. Stagedgård, sb. 76.

Ved rekognoscering fremkom en større mængde flintgenstande samt keramik spredt over et område på ca. 100 × 75 m af et stort, sandet plateau på nordsiden af et større vådområde. En prøvegravning afslørede en enkelt grube med keramik. Yngre stenalder/førromersk jernalder (VHM 282/1986).

VHM 1986

RAS G 6016/85

TN

Vrejlev sogn

731. Ø. Harken, sb. 143.

Rekognoscering på flad mark: trækulspalter med keramik og en løsfunden flad, dobbeltkonisk tenvægt. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Jernalder (VHM 295/1986).

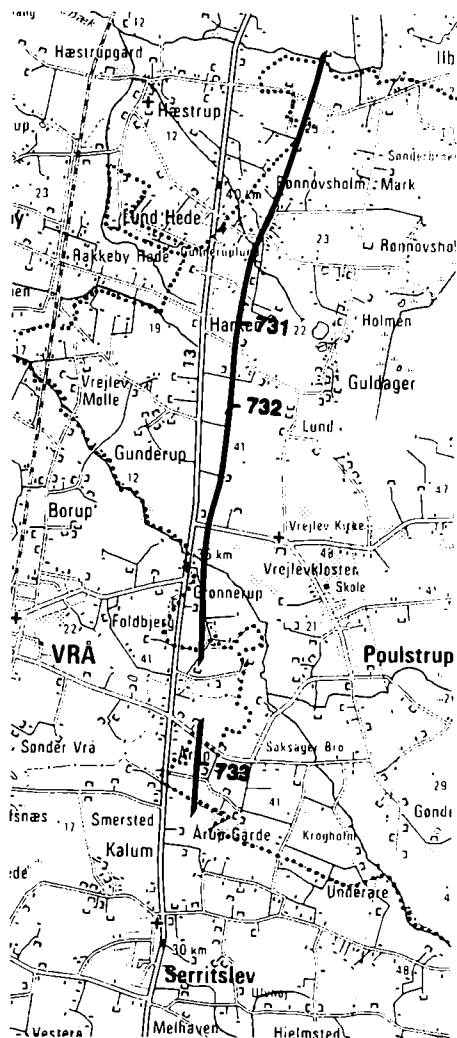
VHM 1986

RAS G 6016/85

TN

Serreslev sogn

Vrejlev sogn

732. Lundegård, sb. 142.

Prøvegravning: enkelte kulturlagspletter med trækul, ildsprængt granit, knusesten og keramik. Førrromersk jernalder (VHM 294/1986).

VHM 1986

RAS G 6016/85

TN

733. Vestergård.

Rekognoscering: flintafslag, heraf nogle bearbejdet, og fragment af sleben flintøkse fundet over et ca. 80 x 25 m stort areal. Yngre stenalder (VHM 291/1986).

VHM 1986

RAS G 6016/85

TN

Øster-Brønderslev sogn

734. Pilevej, sb. 109.

Ved rekognoscering på den sydlige del af et større, sandet plateau ned mod et tidligere vådområde fremkom spredt over et ca. 40 x 30 m stort område: lerkarskår, forarbejdede og uforarbejdede

flintafslag samt to fladebehuggede pile-spidsler. Den ene pilespids er trekantet med bred indskæring, den anden er atypisk aflang med trekantet tværsnit. En prøvegravning viste ingen bevarede anlæg. Doltid (VHM 267/1986).

VHM 1986

RAS G 6016/85

TN

735. Bålhøjgård, sb. 108.

Udgravning af ildsteder, stolpehuller og gruber. Inden for et område på ca. 40 m² fandtes to ildsteder, tre gruber og fire store stolpehuller. Begge ildsteder havde dele af en rødbrændt lerkappe bevaret. De lå mindre end en meter fra hinanden i N-S gående retning.

Umiddelbart V for ildstederne og midt mellem dem, erkendtes en lille grube, hvori der stod bunden af et lerkar. En lignende grube fremkom N for og mellem to af i alt tre store stolpehuller, liggende på linje Ø-V, og med det nordligste ildsted som det fjerde anlæg i linjen. Stolpehullerne havde en diameter på 70-75 cm, og de var nedgravede 25-28 cm i undergrunden. Den sidste grube fandtes ca. 2 m V for det nordligste ildsted. Lerkarrene i de to gruber var ikke urner, men indeholdt grå, sandet fyld.

Ildstederne kunne indicere hustomter, men stolpehullerne kan ikke bekræfte dette. Spredt i det øvrige felt fremkom enkelte stolpehuller og moderne nedgravninger.

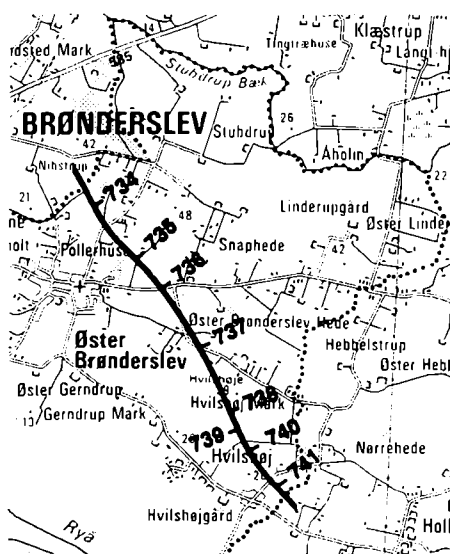
Lerkarfragmenterne fra de to gruber og skår fra stolpehuller dateres til sen yngre bronzealder og førrromersk jernalder (VHM 265/1986).

VHM 1986

RAS G 6016/85-5

SØJ

Øster-Brønderslev sogn

736. Kongsgård.

Rekognoscering: ca. 40 skår (nogle nye), to stk. brændt flint, slagge, ildskynede sten. Prøvegravning: ingen anlægsspor (VHM 261/1986).

VHM 1986

RAS G 6016/85

HC

737. Hedegård.

Rekognoscering: ca. 25 skår, et stk. hugget flint og ildskørnede sten. Prøvegravning: ingen anlægsspor (VHM 262/1986).

VHM 1986

RAS G 6016/85

HC

738. Hvilshøj, sb. 107.

På et mod V svagt skrånede plateau umiddelbart SV og S for gravhøje Hathøj og Hvilshøj udgravedes to pladslevn, i form af stolpehuller, grut og kogegruber.

Kogegruber og gruber, henholdsvis 31 og fem i tal, optræder samlet i feltets centrale del. Enkelte kogegruber fremkom også østligt i feltet, her i forbindelse med spredte stolpehuller. De østlige anlæg var adskilt fra hovedkoncentrationen af kogegruber ved et ca. 15 m stort fundtomt område. V for kogegruber optrådte spredte stolpehuller; ses ikke at indgå i konstruktioner mod hinanden og heller ikke med gruberne.

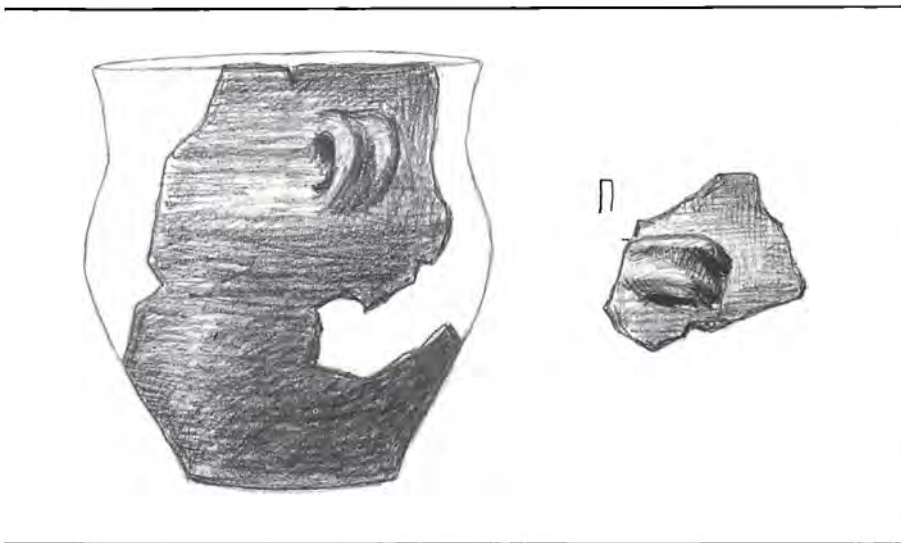
To af de fem gruber adskilte sig fra øvrige ved at være delvis lerforede. I ringen i gruberne sås langs nedgrænsningsgrænsen og i bunden, hvor der begge gruber overløjredes af koncentrationer af trækul. Den overliggende fy kunne antyde, at gruberne har tjent som affaldsgruber, men mod denne anvendelse taler lerforingerne. Disse giver heller ikke belæg for, at der kan have været tale om ovne el. lign., da foringerne ikke var ildpåvirkede. De to grube funktion er altså endnu ikke fastlagt.

Fundene omfatter lerkarskår og flint. De stammer fra de lerforede gruber, affaldsgrube og et stolpehul. De to lerforede gruber må, ud fra keramikken fundet i dem, være samtidige. En fladehugget pilespids og et afslag med partkantretouche fra overfladen af den ene grube kan være indblanding. Selvom næsten alle de undersøgte anlæg var fundtomme, må lokaliteten ud fra keramikken og de mange kogegruber dateres til yngre bronzealder (VHM 255/1986).

VHM 1986

RAS G 6016/85-3

St

38. Hvilshøje. En kande og en afbrudt hank. Den dybe fure træffes af og til på hankene i bronzealderens senere del. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

38. Hvilshøje. A jug and a broken handle. The deep furrow on the handle is often found on pottery of the Late Bronze Age. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

39. Hathøj.
 Rekognoscering: ca. 20 (nyere?) skår, tre flislag og ildskørnede sten (VHM 56/1986).
 HM 1986
 AS G 6016/85 HCV

40. Hvalphøj.
 Rekognoscering: fire skår, 11 flintafslag, tre stk. brændt flint og ildskørnede sten.
 Prøvegravning: ingen anlægsspor (VHM 57/1986).
 HM 1986
 AS G 6016/85 HCV

41. Hummelbjerg.
 Rekognoscering: 48 flintafslag, tre skraber, ni skår, 21 stk. brændt flint og ildskørnede sten. Prøvegravning: et par nåpletter med skår, bronzealder? (VHM 258/1986).
 HM 1986
 AS G 6016/85 HCV

Hallund sogn

42. Kathøjvej, sb. 83.
 Prøvegravning viste en formodet gravlads med jordfæstegrave i to felter på et 600 m². Ved udgravningen konstateredes, at »gravene« var moderne nedgravninger af ukendt art.

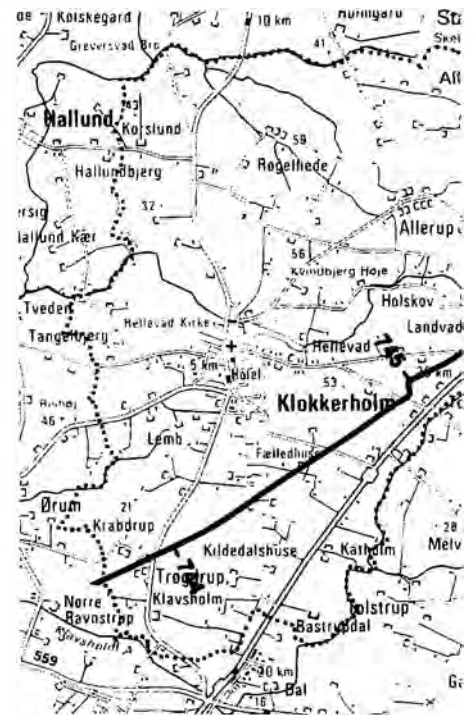
redes, at »gravene« var moderne nedgravninger af ukendt art.

På stedet fremkom enkelte stolpehuller uden system samt fem gruber. En stolpehullsrække udgør dog muligvis dele af et hegn. Af gruberne var de fire materialegruber, den femte en affaldsgrube, der kun var nedgravet ca. 10 cm i undergrunden. Dette anlæg er det eneste daterede, idet der i fylden fandtes dele af et lerkar fra ældre romersk jernalder (VHM 260/1986).

VHM 1986
 RAS G 6016/85-2 SØJ

743. Urmagergård.
 Rekognoscering: ni afslag, skraber, to stk. brændt flint, ildskørnede sten og i-tupløjet lerkar. Prøvegravning: stolpehul eller mindre grube med skår. Yngre stenalder, TNC/MN I (VHM 254/1986).
 VHM 1986
 RAS G 6016/85 HCV

Hallund sogn

Hellevad sogn

Hellevad sogn

744. Nørregård.
 Rekognoscering: ca. 40 skår, 11 flintafslag, fire jernslagge, to stk. brændt flint og ildskørnede sten. Prøvegravning: enkelte spredte stolpehuller og et par kogegruber (VHM 221/1986).
 VHM 1986
 RAS G 6015/85 HCV

745. Højgårdsvej, sb. 162.
 Udgravning af et bopladsområde fra yngre bronzealder/ tidlig jernalder. Lokaliteten er beliggende på en sandet bakke i et let kuperet terræn bestående af både velegnede dyrkningsarealer og engområder.

I alt afdækkedes godt 600 m². 180 anlægsspor registreredes, hovedsageligt stolpehuller, men også gruber og nogle rester af hegn eller vægggrøfter. En enkelt neolitisk grube udgravedes, indeholdende en sleben flintmejsel, få skår og afslag. Bevaringstilstanden for anlæggene på pladsen var dårlig som følge af moderne pløjning, men en del af stolpehullerne kan med rimelig sikkerhed siges at tilhøre to treskibede huse omkring 14-17 m lange og 7 m brede. De er opført på næsten samme sted og er sandsynligvis to faser af samme hus. Ingen indvendige anlæg eller indgange kunne påvises.

En datering af lokaliteten til yngre

bronzealder/tidlig førromersk jernalder er baseret på et sparsomt skårmateriale, og en mere snæver datering må vente, indtil udgravningen er færdigbearbejdet. De øvrige fund udgøres af enkelte knusesten og flintafslag. Yngre bronzealder/tidlig jernalder (VHM 246/1986).

VHM 1986

RAS G 6015/85

KKM

Hørby sogn

746. Petershåb, sb. 242.

Ved rekognoscering fremkom keramik, knusesten samt trækulspletter med ildsprængte granitsten. Fundområdet ligger på flad mark op til tidligere engareal. I kanten af dette, umiddelbart op til fundområdet, fandtes store mængder myremalm. En prøvegravning viste ingen bevarede anlægsspor. Førromersk jernalder (VHM 238/1986).

VHM 1986

RAS G 6015/85

TN

747. Haven, sb. 241.

Rekognoscering: keramik spredt over ca. 20 × 30 m. Prøvegravning: en trækulsplet. Ældre jernalder (VHM 234/1986).

VHM 1986

RAS G 6015/85

TN

Skæve sogn

748. Dybvad Hgd.

Rekognoscering: keramik og trækulspletter over ca. 50 × 50 m. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Førromersk jernalder (VHM 237/1986).

VHM 1986

RAS G 6015/85

TN

Understed sogn

749. Rosengård, sb. 138.

Ved markarbejde: skafthuløkse med sletbet ægparti og tilbagetrukket skafthul samt opløjning af store sten. Prøvegravning negativ. Dolketid (VHM 208/1986).

VHM 1986

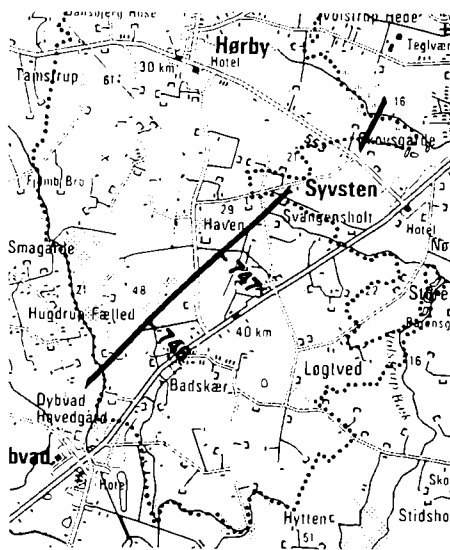
RAS G 6015/86

TN

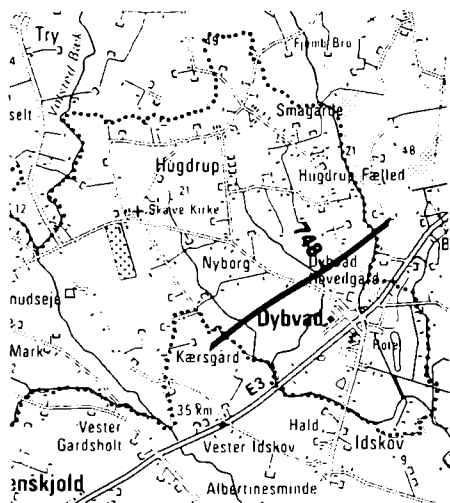
750. Nr. Vangen, sb. 136.

Fundområdet ligger ca. 82 m over havet og udgør et lille plateau i et stærkt kuperet terræn.

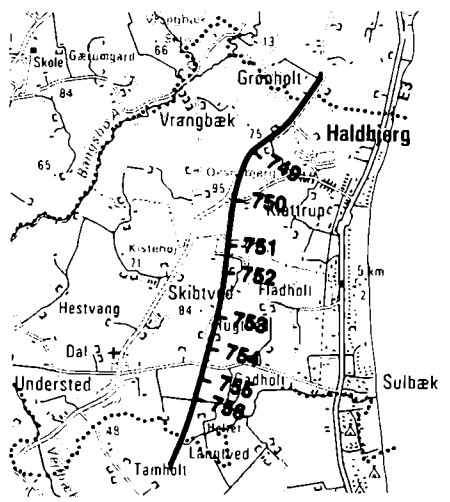
Ved rekognoscering påvistes keramik,

Hørby sogn

Skæve sogn

Understed sogn

stolpehuller samt gruber med indhold af keramik. Ved en efterfølgende udgravning fremkom en hustomt, som er resterne efter et treskibet Ø-V orienteret langhus, 19,5 m langt og 6 m bredt. Stolpehuller efter otte sæt tagbærende stolper samt dele af vægforløbet var bevarede. Gavlførløb kunne ikke påvises. Huset var delt i to rum, hvoraf det vestre var 7 m og det østre 12,5 m langt. Indgangsparti påvistes midt for husets sydvendte langside. I husets østende fandtes et ildsted og umiddelbart op til det nordlige vægforløb, resterne af en 2,5 × 1,5 m stor og ca. 0,4 m dyb stensat grube.

Keramik fra stolpehuller og grube daterer hustomten til førromersk jernalder I/II (VHM 210/1986).

VHM 1986

RAS G 6015/86-10

TN

751. Sdr. Vangen, sb. 134.

Ved rekognoscering fremkom, spredt over et ca. 100 × 80 m stort område, keramik, jernslagge og ildsprængte granitsten. Ved prøvegravning og efterfølgende udgravning påvistes rester af kulturlag, aflejret i små flade, naturlige lavninger. Kulturlaget indeholdt en enkelt knusesten og spredt keramik.

Naturgaslinieføringen gennemskærer periferien af fundområdet, som udgør en del af et overvejende sandet plateau et stærkt kuperet terræn. Førromersk jernalder (VHM 212/1986).

VHM 1986

RAS G 6015/86-11

TN

752. Gårdsted, sb. 135.

Fundområdet ligger ca. 80 m over have på en sydvendt skråning i et stærkt kuperet terræn.

Ved rekognoscering bemærkedes trækulspletter med keramik. Prøvegravning og efterfølgende udgravning afslørede en stenbrolægning, en grube med keramik og lerklining, et ildsted, en kogestensgrube, en større kulturlagsplet og enkelte stolpehuller.

Kulturlaget var aflejret i en naturlig lavning og udgjorde 12,5 × 4,5 m. Stenbrolægningen brede sig over et areal på 6 × 3 m og bestod hovedsagelig af »håndstore« sten, som var lagt tæt sammen direkte på lerundergrunden. Imidlertid blev brolægningens sten fundet i store mængder keramik. Keramikken fra brolægningen, kulturlaget samt ovennævnte grube viste typemæssig ensartethed. Førromersk jernalder I (VHM 213/1986).

VHM 1986

RAS G 6015/86-12

TN

53. Rishøj.

ekognoscering: keramik og trækulslert. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Ældre jernalder (VHM 214/1986).

HM
AS G 6015/85 TN

54. Rugtved, sb. 137.

ed rekognoscering fremkom jernslagere, kværnstensløber, store mængder keramik samt trækulspletter med ildsprængte granitsten. Keramikken viser ræk fra både førromersk og ældre romersk jernalder. Kværnstensløberen er idsoval med tilhuggede sidekanter. opladsområdet ligger på et større plateau og udgør ca. 200 × 150 m. Søgeøfter viste, at naturgaslinieføringen ennemskærer området yderkant ved ettes østligste og lavest liggende del. Ældre jernalder (VHM 215/1986).

HM 1986
AS G 6015/85 TN

55. Rugtved.

ekognoscering: fragment af sleben intøkse, keramik og flintafslag. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Stenalder/ældre jernalder (VHM 216/1986).

HM 1986
AS G 6015/85 TN

56. Holtet.

ekognoscering: spredte flintafslag og keramik. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Stenalder/ældre jernalder (VHM 17/1986).

HM 1986
AS G 6015/85 TN

Voer sogn

57. Kærsgårde.

ekognoscering: keramik spredt over ca. 100 × 60 m. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Ældre jernalder (VHM 40/1986).

HM 1986
AS G 6015/85 TN

58. Åleng.

ekognoscering: keramik og jernslagere et større plateau på nordsiden af Voer å. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Jernalder (VHM 239/1986).

HM 1986
AS G 6015/85 TN

59. Åbolt.

oplads, sen førromersk-ældre romersk jernalder, åbenbart helt itupløjet. I over-

Voer sogn

fladen ca. 70 skår, ildskørnede sten og trækul, men prøvegravning viste ingen anlægsspor (VHM 241/1986).

VHM 1986
RAS G 6015/85 HCV

760. Svinhave.

Rekognoscering: 33 skår, formentlig jernalder, og småklumper af brændt ler. Prøvegravning: ingen anlægsspor (VHM 244/1986).

VHM 1986
RAS G 6015/85 HCV

761. Peberbakken.

Totalt itupløjet yngre stenalder boplads. I overfladen fandtes ca. 90 skår, seks afslag (et med slibning) og to stk. brændt flint, men prøvegravning viste ingen anlægsspor (VHM 242/1986).

VHM 1986
RAS G 6015/85 HCV

Volstrup sogn

762. Gadensgård.

Rekognoscering: keramik og trækulspletter med ildsprængte granitsten. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Ældre jernalder (VHM 219/1986).

VHM 1986
RAS G 6015/85 TN

763. Gedebjerg, sb. 81.

Udgravning af tidligere sb-registreret overpløjet gravhøj, hvorved der fremkom en del anlæg inden for et felt på 250 m². Af sikre grave registreredes kun en brandplet, der med forsigtighed kan dateres til yngre bronzealder/tidlig førromersk jernalder. Yderligere et gravliggende anlæg indeholdt ingen daterende fund. Mørke, fundtomme plamager og moderne forstyrrelser tyder på, at der er tale om en naturlig højning, som har været genstand for en del aktivitet i såvel oldtiden som i nyere tid (VHM 221/1986).

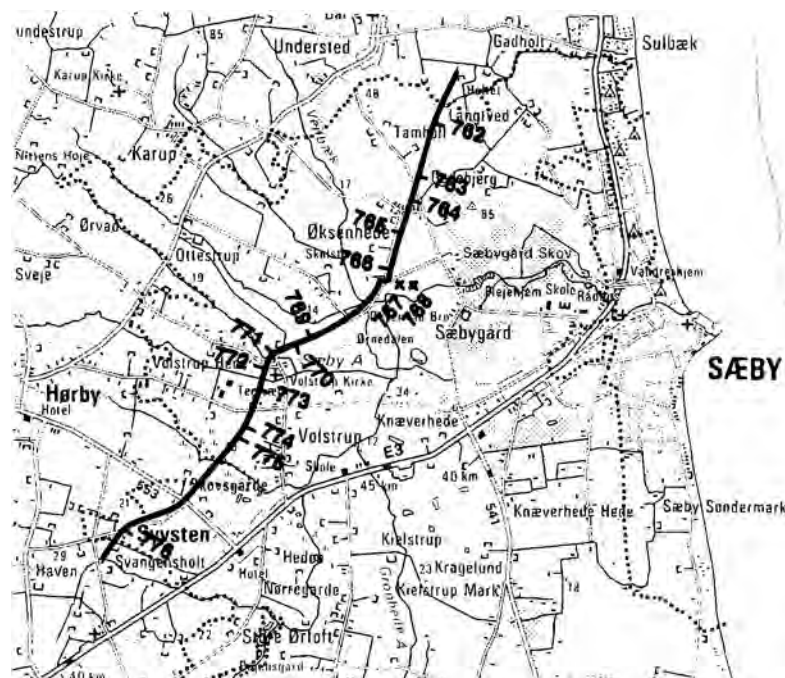
VHM 1986
RAS G 6015/86-9 KKM

764. Bouet.

Rekognoscering ned mod tidligere vådområde: flintafslag og keramik. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Ældre stenalder/ældre jernalder (VHM 222/1986).

VHM 1986
RAS G 6015/85 TN

Volstrup sogn

765. Ledet.

Rekognoscering: spredte flintafslag og keramik. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Stenalder/ældre jernalder (VHM 223/1986).

VHM 1986

RAS G 6015/85

TN

766. Søndergård.

Rekognoscering: større mængde flintafslag, fragment af sleben flintøkse (uvis type) samt keramik. Yngre stenalder/ældre jernalder (VHM 224/1986).

VHM 1986

RAS G 6015/85

TN

767. Øksenhede.

Prøvegravning af ældre stenalderens bopladsområde beliggende på en SØ-vendt skråning ned mod Sæby å. Under pløjelaget registreredes et mørkebrunt, oldsagsførende lag, der blev undersøgt i fire prøvefelter på hver 4 m². Bortset fra en uforstyrret kogestensgrube var laget omrodet, sandsynligvis pga. skovplantning eller dyrkning. Fund af mikrolitter og mikroflækkeblokke tyder på, at der umiddelbart over det undersøgte brune lag har ligget et nu nedbrudt kulturlag fra Maglemosekulturen. Kogestensgruben indeholdt ingen daterende oldsager. Ældre stenalder/oldtid (VHM 418/1986).

VHM 1986

RAS G 6015/85

KKM

768. Øksenhede, sb. 122.

Naturgaslinieføringens gennemskæring af en sb-registreret lokalitet, beliggende ned til Sæby å, gav anledning til en udvidet prøvegravning. Den tidligere arkæologiske aktivitet på stedet har været begrænset til overfladeopsamling af ældre stenalderens oldsager. Et areal på godt 150 m² blev afdækket. Kulturlag var ikke bevaret, og fem kogestensgruber kunne dateringsmæssigt ikke forbindes med det overfladeopsamlede materiale. Ældre stenalder/oldtid (VHM 193/1979).

VHM 1986

RAS G 6015/85

KKM

769. Ejstrup.

Rekognoscering på sandet NØ-vendt skråning ned mod vådområde: fragment af sleben flintøkse, flintafslag og keramik. Yngre stenalder/ ældre jernalder (VHM 225/1986).

VHM 1986

RAS G 6015/85

TN

En boplads af dimensioner fra tidlig vikingetid

770. Ejstrup, sb. 150.

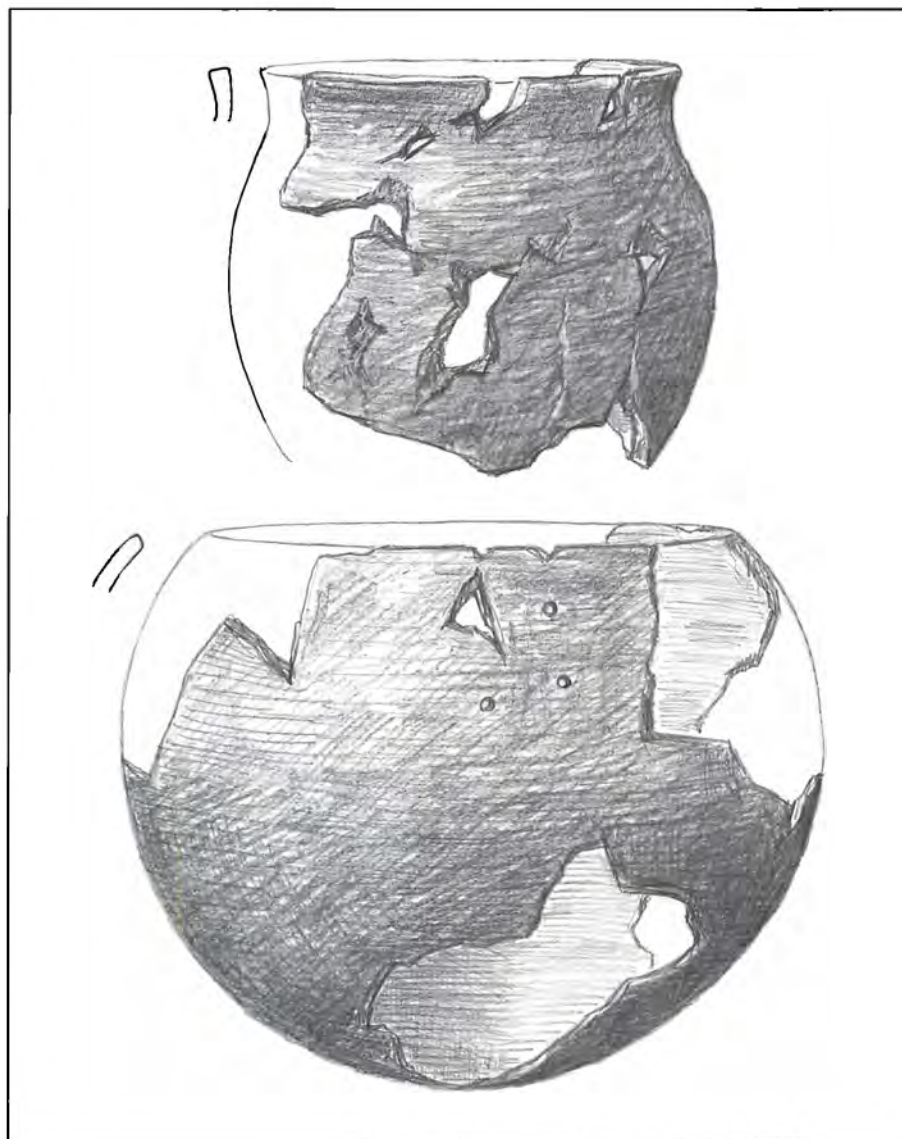
Udgravning af et større bopladsområde fra yngre jernalder med langhuse, grubehuse, hegn og kogestensgruber. Lokaliteten er en sandet flade omgivet af engarealer, en ideel placering til både agerbrug og græsning. Sæby å løber umiddelbart S for pladsen og kan have haft transportmæssig betydning.

Det undersøgte areal er på godt 3000 m², men ved rekognosceringer på overfladen og fra luften har pladsen kunnet bestemmes til at være langt større. Dette

forhold medfører, at det ikke har været muligt at få fuldt overblik over pladse areal- og tidsmæssige udstrækning, så evt. erhvervsbestemte bebyggelsesmønstre. Meget peger mod et erhvervgrundlag baseret på agerbrug og husdyrhold, men af fem registrerede langhuse kunne kun de fire tilknyttes til de mellemlige gårdenheder – først og fremmest ved tilstedeværelsen af hegn, og den overstadighed at et hus er blevet genopført. Båseskillerum kunne ikke påvises i nogen af husene. Orienteringen på dis-

770:1. Ejstrup. To lerkar fra bopladsen. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

770:1. Ejstrup. Two vessels from the site. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

770:2. Ejstrup. Guldbelagt bronzesmykke eller beslag samt to glasperler. 1:1. Lennart Larsen fot. 1987.

770:2. Ejstrup. Gilded bronze brooch or mounting and two glass beads. 1:1. Lennart Larsen phot. 1987.

770:3. Ejstrup. Klæbersten, ca. 1:3. Lennart Larsen fot. 1987.

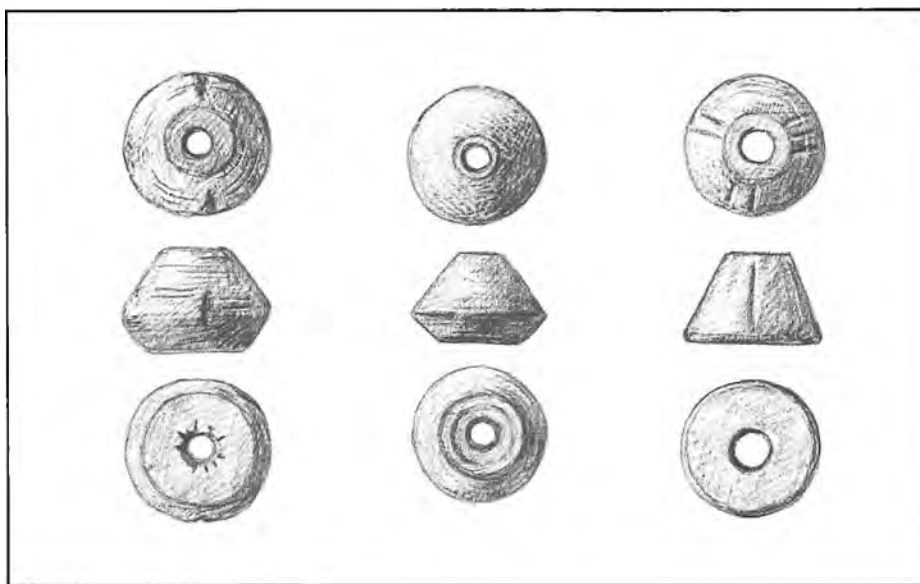
770:3. Ejstrup. Soap stone, ca. 1:3. Lennart Larsen phot. 1987.

fire langhuse var N-S, og en totaludgravning inden for det Ø-V gående gastracé derfor ikke mulig. Derimod kunne det sidste af de fem sikkert påviste langhuse dokumenteres i sin helhed. Både ved en Ø-V orienteret beliggenhed og en kon-

770:4. Ejstrup. Vævevægte af ler. 1:2. Lennart Larsen fot. 1987.

770:4. Ejstrup. Loom weights of clay. 1:2. Lennart Larsen phot. 1987.

770:5. Ejstrup. Tenvægte af ler. 1:2. Henning Ørsnes del. 1987.

770:5. Ejstrup. Spindle whorls of clay. 1:2. Henning Ørsnes del. 1987.

struktion baseret på kraftige væggrøfter – ca. 30-50 cm i både dybde og bredde – adskiller hustomten sig fra de øvrige. Det 15 m lange hus er tydeligt opdelt i to afdelinger med én indgang i hver. Af de fire par tagbærende stolper er de tre trukket ud i væggene. Foruden langhusene registreredes mindst to, sandsynligvis flere, mindre huse, især erkendbare ved tydelige væggrøfter.

Grubehusene udgør den almindeligste hustype på pladsen. I alt 31 kunne påvi-

ses inden for det undersøgte areal, heraf udgravedes de 29. Alle konstruktionerne er Ø-V orienterede med en eller to tagbærende stolper i hver gav. Yderligere stolper forekommer i en del huse. Formen på grubehusene er enten cirkulær, »rektangulær-oval« eller rektangulær med rette hjørner. Spor efter væggene forekommer i enkelte tilfælde, men for det meste kan husene kun adskilles fra undergrunden i kraft af fyldens mørkere farve. Dybden på husene er oftest

To jernaldergårde på hver sin høj

78. Sønder Ravnstrup, sb. 44.

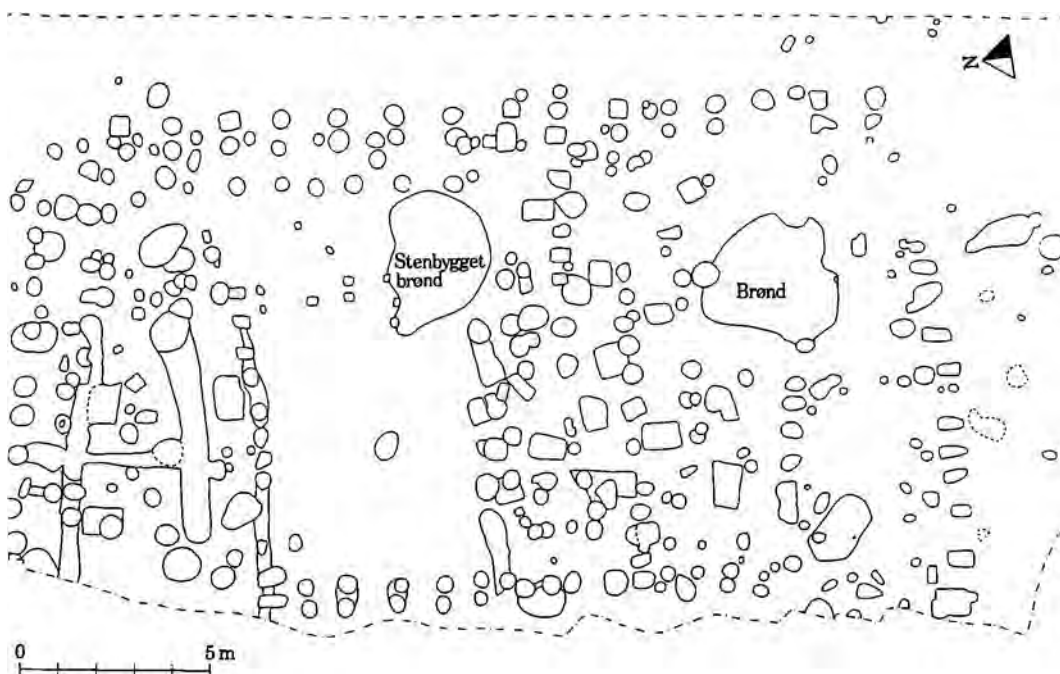
Jdgravning af et større bopladsområde fra ældre romersk jernalder med husomter, hegn, brønde, gruber og afvælingsgrøfter. Fundomstændighederne peger på, at en overvejende del af de omkring 650 registrerede anlægsspor stammer fra to gårdsanlæg, der er beliggende på to små »bakkeøer« i et ellers ladt terræn, bestående af hævet istidslavbund. Plads til meget mere end en enkelt gård på hver forhøjning har der ikke været. Niveauforskellen i forhold til laden har været på ca 1 m, men alligevel tilstrækkeligt til at undgå oversvømmelser i vinterhalvåret.

I alt undersøgtes 1600 m² fordelt på to elter, det mindste felt A på 400 m². I det tørste felt B registreredes ni hustomter, elle treskibede og Ø-V orienterede. Forhåbentlig de tagbærende stolpepar kunne der i hvert hus konstateres spor efter æggene, omend enkelte stod svagt. De agtbærende stolper er i alle tilfælde anbragt tæt på væggene. Ingen af husene, bortset fra en mindre konstruktion på godt 7 m's længde, kunne totaludgraves inden for det N-S gående gastracé. Et enkelt hus strakte sig både mod Ø og V længere end feltets arbejdsbredde på 16 m. De øvrige langhuse er af samme type,

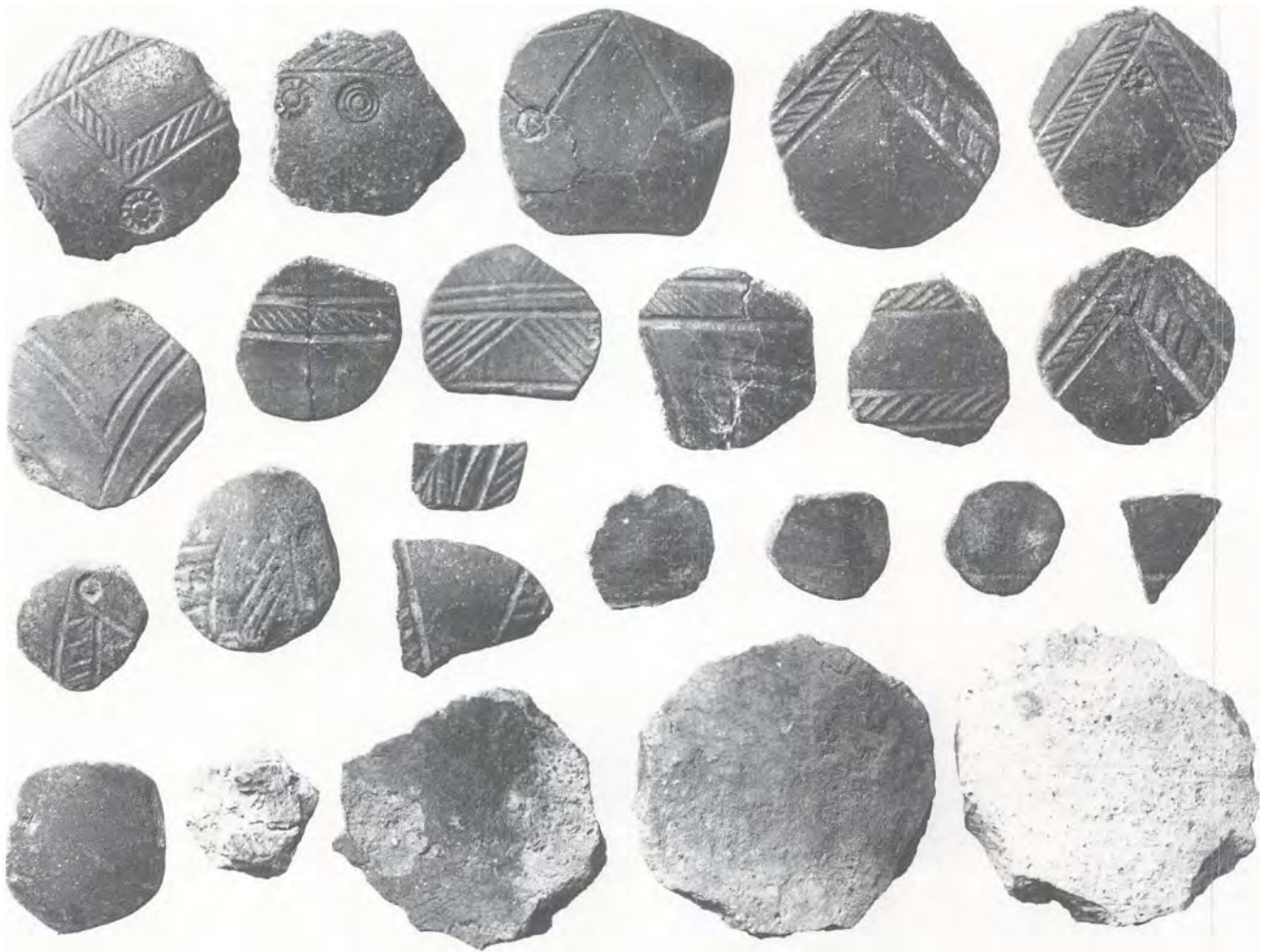
778:2. Sdr. Ravnstrup. Stenbygget brønd fra gårdsanlægget i felt B, set fra øst. En nedgang bestående af en flad sten og et trætrin er placeret i den nordvestlige del af brønden. KKM fot. 1986.

778:2. Sdr. Ravnstrup. Stone built well from the farm in area B seen from the east. An access consisting of a flat stone and a step of wood is placed in the north western part of the well. KKM phot. 1986.

778:1. Sdr. Ravnstrup. Udgravningsplan af gårdsanlæg i felt B. Tove Marquardsen del. 1986.

778:1. Sdr. Ravnstrup. Excavation plan of the farm in area B. Tove Marquardsen del. 1986.

778:3. Sdr. Ravnstrup. Spillebrikker lavet af potteskår, 3:4. Lennart Larsen fot. 1987.

778:3. Sdr. Ravnstrup. Game-pieces made of potsherds, 3:4. Lennart Larsen phot. 1987.

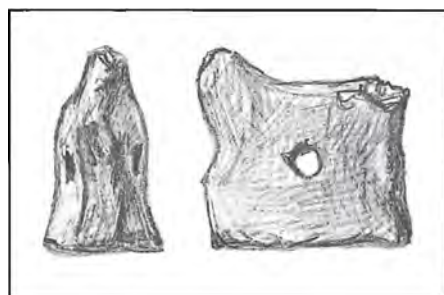
og en totallængde på 18-20 m er det sandsynligste. Bredden er mellem 5,5 og 6 m. Indgange til husene er flere steder antydet, men har ikke kunnet dokumenteres med sikkerhed. Heller ikke indvendige anlæg – ildsteder, gulvlag, skillerum m.m. – har kunnet påvises i nogen af husene.

Seks af langhusene i felt B stammer fra samme gårdsanlæg, bestående af to til tre samtidige huse, hvis anvendelse kan følges over tre faser. Gastracéet gennemskærer gårdsanlæggets østlige del, og den ydre afgrænsning til denne side udgøres af et kraftigt hegn bestående af dobbeltstolper. En fase af hegnet er komplet og afsluttet mod S og N. Stolpehullerne, mindst 16 par, er 40-50 cm i diameter, og 20-30 cm er bevaret i dybden. Inden for det udgravede areal kan

påvises én indgang i form af et ophold mellem det sydligste hus og den sydlige afslutning på hegnet. Tre af husene er

778:4. Sdr. Ravnstrup. Miniatureildbuk. 1:2. Henning Ørsnes del. 1987.

778:4. Sdr. Ravnstrup. Firedog in miniature. 1:2. Henning Ørsnes del. 1987.

bygget på samme sted, formentlig afløsende hinanden, og i det østlige hegn kan der tilsvarende konstateres mindst to faser og en del stolpeudskiftninger. De yderste huse danner afgrænsningen mod henholdsvis N og S. En række dobbeltstolper vestligst i feltet mellem den nordligste og de midterste huse er muligvis et hegn. Umiddelbart uden for gårdsanlægget ophører sporene efter byggeaktiviteten, det vil sige stolpehuller, næsten helt. Det samme fænomen kan iagttages i felt A, hvor de vestligste m af et lignende anlæg med afgrænsede dobbeltstolpehegn gennemskæres af gaslinieføringen.

I forbindelse med gårdsanlægget i felt B registreredes et stolpehulsfrit område på ca. 50 m² mellem de nordligste og de mellemste huse. Der er tilsyneladende tale om en gårdsplads, hvis tilstedeværelse respekteres af de skiftende byggefaser. Pladsen, hegnet og hele anlægget klare afgrænsning mod N, S og Ø danner det primære grundlag for tolknin

en som en gårdsenhed. Bopladsens topografi og områdets geografi iøvrigt bekræfter denne tolkning.

Stolpehuller udgør langt den overvejende del af de registrerede anlægsspor i begge felter. Hertil kommer nogle få gruber og to afvandingsgrøfter. Brønde udgravedes der to af, begge beliggende inden for gården i felt B. Anvendelsestiden for den ene brønd har sandsynligvis været kort, da der ikke kunne konstateres nogen decideret brøndopbygning i form af planker, grene eller andet. Underledes solidt var den anden brønd opført. Som byggemateriale var benyttet sten af tiltagende størrelse fra toppen ned mod bunden. Som bund i den kegleformede konstruktion var anvendt en enkelt stor og flad sten. Dybden på brønden var ca. 1,5 m fordelt på seks-syv skifter, diameteren ca. 2 m. Opfyldningen af den stenbyggede brønd har tilsyneladende foregået over kort tid, hvilket harmonerer godt med dens varige karakter, men er sikkert først opgivet i forbindelse med nedlæggelsen af bopladsen.

Oldsagsmaterialet fra begge felter består hovedsagelig af keramik, hvoraf det meste stammer fra et 10-20 cm kompakt kårslag fra den stenbyggede brønd. Fra samme lag stammer 24 hele eller fragmenterede spillebrikker, fremstillet ved brug af skår fra sortglittet, ornamentet keramik – enkelte med stempelindtryk. Størrelsen på brikkerne varierer fra 2 til 5 cm. En miniatureildbuk og en ejlbrændt skårflage af fint gods hører også til den mere specielle del af det keramiske materiale fra brønden.

En datering af både felt A og B til ældre romersk jernalder baseres på en del kår og kardele af sortglittet, ornamentet gods af nordjysk type. På en del af denne keramik er der foruden indridset ornamentik også stempelindtryk i form af rosetter og cirkler. En nærmere datering inden for ældre romersk jernalder er endnu ikke mulig, men et trappe-trin af egetræ fra stenbrønden vil evt. kunne anvendes til en dendrokronologisk analyse (se side 305) (VHM 252/1986).

VHM 1986

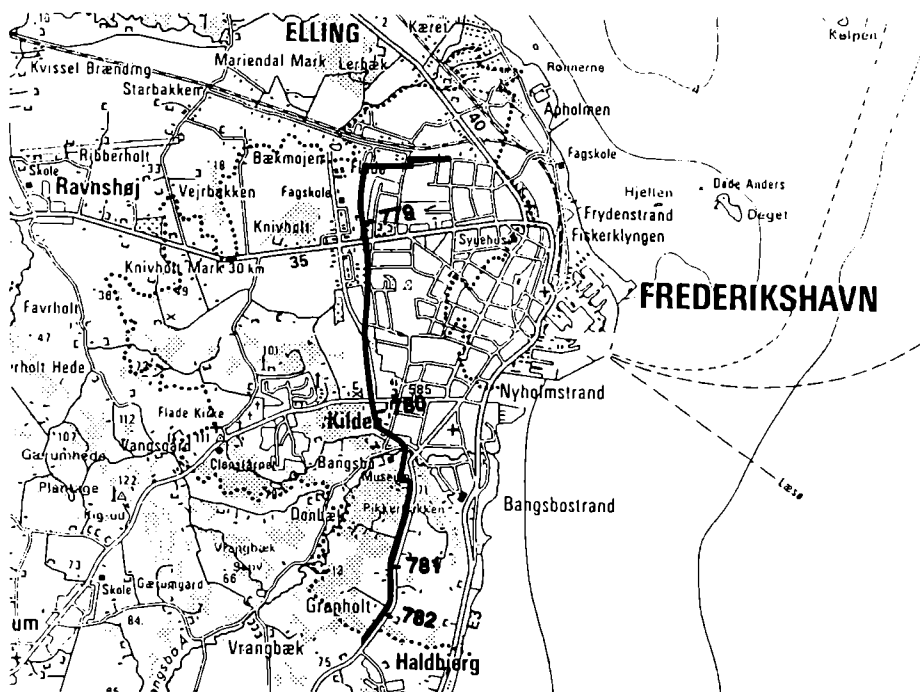
RAS G 6015/86-3

KKM

Flade sogn

79. V. Flade, sb. 78.

Grundområdet ligger på flad mark og er stærkt forstyrret af moderne nedgravninger – rester efter en tysk kaserne fra 1. verdenskrig. På samme lokalitet, ca. 50

Flade sogn

m V for det nu undersøgte areal, udgravede Nationalmuseet ved C. Neergaard i 1905 et større område med kulturlag fra »jernalderen«.

Ved rekognoscering i naturgastracéet fremkom keramik og trækulspletter spredt over et ca. 100 × 80 m stort område; søgegrøfter afslørede enkelte stolpehuller, gruber og et ildsted. En opfølgende udgravning resulterede i flere spredte stolpehuller og gruber foruden rester af enstens kælder, orienteret Ø-V, 4,6 m lang og 2 m på bredeste sted. Formen var langoval med åbning i begge ender. Kun et til to stenskitter var bevaret. Den trækulsholdige fyld i kælderen havde indhold af keramik og knusesten. To stolpehullsrækker á ca. 8 m's længde forløb 1 m fra og parallelt med kældrens langsider. Samhørighed mellem kælder og stolpehuller kunne dog ikke påvises. Keramik fra kælder og stolpehuller viste typemæssig ensartethed, dateret til førromersk jernalder II/IIIa (VHM 200/1986).

VHM 1986

RAS G 6015/86-14

TN

780. Ll. Bangsbo.

På en sydvendt skråning ned mod et tidligere vådområde fremkom trækulspletter og spredte flintafslag. Ikke prøvegravet pga. ændret linieføring. Ældre stenalder (VHM 202/1986).

VHM 1986

RAS G 6015/85

TN

781. Højgård, sb. 92.

Delvis udgravning af bopladsområde fra yngre stenalder (sen TN). Der undersøgtes en formodet hustomt og diverse fyldskifter. På markoverfladen afslørede bopladsen sig som små trækulspletter samt ved en tæt koncentration af uforarbejdede og forarbejdede flintafslag inden for et ca. 40 × 40 m stort område. Ved prøvegravning fremkom enkelte mindre gruber og et ildsted.

Bopladsen ligger på et større plateau ca. 69 m over havet. Den udgør et lille skarpt afgrænset område med sandundergrund og viser sig som en svag lavning i marken. Fra denne lavning udgår en ca. 500 m lang slugt mod V ned mod et lavliggende, fugtigt område. Mod Ø er afstanden til Kattegat mindre end 1 km.

Den formodede hustomt var Ø-V orienteret og fremtrådte som et 6 × 4 m stort, tilnærmelsesvis rektangulært område, forsænket 10-20 cm i undergrunden. Forsænkningen var kulturlagsfyldt. Under kulturlaget og i kanten af anlægget fandtes stolpehuller tilsyneladende uden system. Laget indeholdt fragmenter af slebne tyndnakkede flintøkser, keramik, forarbejdede og uforarbejdede flintafslag samt uforarbejdet rav. Tæt ved den formodede hustomts østende fandtes en mindre grube med en stor skiveskraber som eneste indhold. En lignende grube fandtes lidt NV for tomten.

Foruden ovennævnte undersøgtes en

del større og mindre, ubestemmelige fyldskifter med indhold af flintafslag, keramik, uforarbejdet rav samt fragmenter af tyndnakkede flintøkser. Keramik og fragmenter daterer de undersøgte bopladsspor til yngre stenalder: sen TN. (VHM 205/1986).

VHM 1986

RAS G 6015/86-1

TN

782. Lunden, sb. 93.

Udgravning af et mindre bopladsområde, beliggende på den yderste del af et sandet areal i et ellers leret terræn. Topografien sammenholdt med den ringe anlægsmængde, seks kogegruber og enkelte lave nedgravninger peger på, at der er tale om randområdet af en større boplad. Ingen daterende fund. Oldtid (VHM 207/1986).

VHM 1986

RAS G 6015/86-13

KKM

Bjergby sogn

783. Stenshede.

Rekognoscering: fragment af tykbladet, sleben flintøkse, ni stk. bearbejdet flint, 43 afslag, to skår og to trækulspletter med ildsprængte sten. Prøvegravning negativ. Tidlig yngre stenalder/ældre jernalder (VHM 304/1986).

VHM 1986

RAS G 6016/85-9

AL

784. Sevre Sønderhede.

Rekognoscering: to stk. bearbejdet flint, seks afslag og otte skår. Prøvegravning negativ. Stenalder/ældre romersk jernalder (VHM 303/1986).

VHM 1986

RAS G 6016/85

AL

Bjergby sogn

785. Ramsgård, sb. 62.

På et bakkedrag, let skrånende mod V og N og med bratte fald mod S og Ø ned mod nuværende og tidligere vådområde, undersøgtes bopladsslevn fra en stor, tidligere kendt lokalitet.

Det meste af feltet på ca. 1100 m² var dækket af et kulturlag, varierende i tykkelse fra 10 til 40 cm. Under dette lå et blandet kultur- og flyvesandsagtigt lag af tilsvarende dimensioner. Fundene omfatter stolpehuller, enkelte gruber og hegnsgrofter.

Blandt stolpehullerne var det muligt at udskille mindst fire hustomter og muligvis en staklade; alle disse anlæg giver sig dog kun til kende ved tagbærende stolper. Alle huse var orienterede VNV-ØSØ, men ingen erkendtes i hele deres udstrækning; maksimalt fremkom tre stolpepar pr. hus. Ét hus har mindst to, muligvis tre byggefaser.

Sammenhængende hegnsgrofter konstateredes i feltets sydlige del, og i usammenhængende forløb i resten af

feltet, men der kunne ikke udskilles stolper i grøfterne. Ingen af husene ligger inden for påviste hegn. Ét hus skærmes med en tagstolpe et hegn, så husets østligste stolpepar ligger delvis uden for dette. I et par tilfælde sås i umiddelbar nærhed af hegnsførløb kraftige parvis stolpehuller, som kan tænkes at stå i forbindelse med indgange.

På et mindre område nordligst i feltet hvor der ikke var anlægsspor, konstateredes i blandingslaget NØ-SV-orienterede ardspor, og, hen over disse, krydsede spor i flere forskellige retninger.

Fundene, primært keramik, stammer fra kultur- og blandingslaget samt fra anlæggene. Der er oftest tale om enkeltskår, i få tilfælde karfragmenter men aldrig hele kar. Skår med kraftigt fortykkede og bredt facetterede rande ofte i fint rødt og sortglittet gods, optræder almindeligt. Sen førromersk/ældre romersk jernalder (VHM 133/1954).

VHM 1986

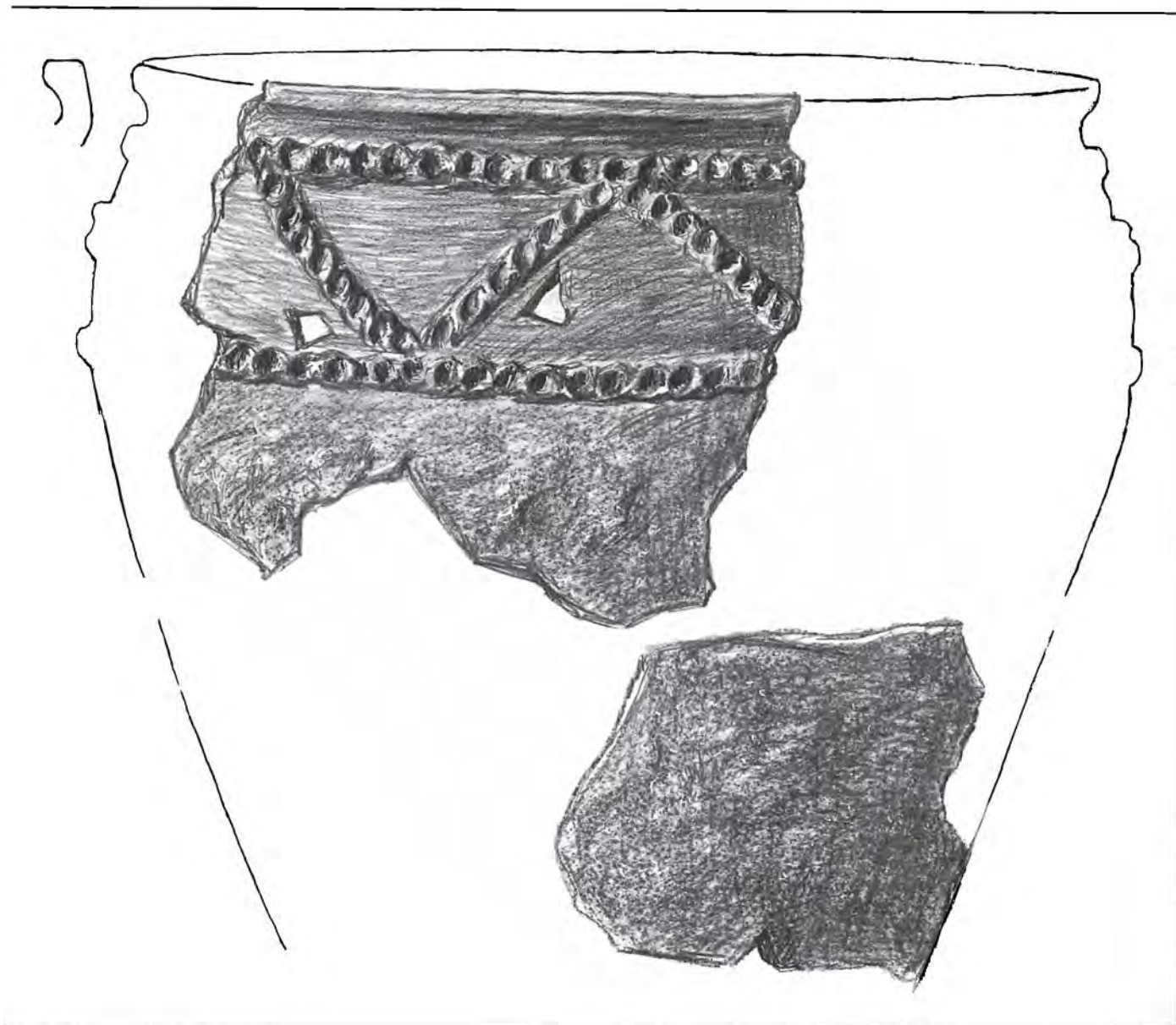
RAS G 6016/85-8

SØ

785:1. Ramsgård. Ardspor i undergrunden. Fremkommet under blandingslag af kulturjord og flyvelag, set fra vest. SØJ fot. 1986.

785:1. Ramsgård. Ards furrows in the subsoil. Disclosed under a mixed layer consisting of cultural deposit and shifting sand. SØJ phot. 1986.

785:2. Ramsgård. Fragmenter af et stort, ornamenteret, delvis beklasket forrådskar fra grube i kulturlaget. 1:3. Henning Ørnsnes del. 1987.

785:2. Ramsgård. Fragments of a big, ornamented storage vessel found in a pit, Late Pre-Roman Iron Age, 1:3. Henning Ørnsnes del. 1987.

786. Varbro, sb. 65.

Rekognoscering: ti stk. bearbejdet flint, 31 afslag og ét udaterbart skår. Prøvegravning negativ. Yngre stenalder (VHM 302/1986).

VHM 1986

RAS G 6016/85

AL

787. Varbro.

Det udgravede område er beliggende på en svagt skrånende flade, der i S falder ret brat mod Varbro Ådal. Der fandtes en brandgrav, to gruber, en ringformet

grøft og flere stolpehuller uden nogen konstruktionsmæssig sammenhæng. I brandgraven fandtes brændte knogler, skår fra flere kar, samt på bunden et kværnstensfragment. Ca. 10 m N herfor lå ringgrøften, der bestod af to adskilte halvcirkler med en indbyrdes afstand på 3,4 m. Den ydre diameter var ca. 10 m og grøftens bredde ca. 0,5 m. Ældre jernalder (VHM 301/1986).

VHM 1986

RAS G 6016/85-9

BS

Horne sogn

788. Horne Trinbræt, sb. 57.

Ved rekognoscering af en lavtliggende, plan flade på 105 × 40 m fandtes 31 stk. bearbejdet flint, flere hundrede afslag og blokke, to skår, trækul og ildskørnede marksten. Ved den efterfølgende prøve-

Horne sogn

Skt. Olai sogn

gravning fandtes kun enkelte skår og flintafslag, men ingen anlæg. Yngre stenalder/jernalder (VHM 311/1986).

VHM 1986

RAS G 6016/85

AL

789. Horne kirkegård, sb. 56.

Ved rekognoscering af en bakkeflade umiddelbart N for en ådal fandtes en tværpil, et fragment af en sleben flintøkse, 12 stykker bearbejdet flint, 25 afslag og et skår. Den efterfølgende prøvegravning viste diffuse rester af kulturlag med enkelte afslag og en mørk plet med et skår. Ældre ertebøllekultur/ynge stenalder/jernalder. (VHM 310/1986).

VHM 1986

RAS G 6016/85

AL

790. Harken.

Rekognoscering: ni skår. Prøvegravning negativ. Romersk jernalder (VHM 309/1986).

VHM 1986

RAS G 6016/85

AL

791. Engbjerg, sb. 55.

På et mod Ø svagt skrånende bakkedrag fandtes bopladslevn. Over det meste af undersøgelsesfeltet på ca. 450 m² fremkom et kulturlag, 20-45 cm tykt, med rester af to delvis itupløjede stenslægninger. Under kulturlaget påvistes anlæg i form af stolpehuller og gruber. Stolpehullerne var jævnt spredt over hele feltet, uden system eller forbindelse med stenslægningerne. Af seks gruber er de fem affalds- og materialegruber, den sjette en kogegrube.

Keramik fra kulturlag og stenslægnin-

ger daterer disse til ældre romersk jernalder. Der fandtes også en del flint i form af afslag, dels fra kulturlaget, dels fra enkelte anlæg. Flinten giver dog ikke holdepunkter for en nærmere datering (VHM 308/1986).

VHM 1986

RAS G 6016/85-6

SØJ

Skt. Olai sogn

792. Varbrogård, sb. 72.

Ved rekognoscering af en strækning på ca. 300 m, af en plan flade, der grænser umiddelbart op til en ådal, fandtes et fragment af en sleben, tykbladet økse, 30 stykker bearbejdet flint, 61 afslag, 37 skår, trækul, ildskørnede marksten og pletter af opløjet kulturjord. Ved prøvegravningen fremkom nogle få fyldskifter, hvoraf de fleste indeholdt trækul og ildsprængte marksten, men ellers var fundtomme, mens enkelte indeholdt nogle få afslag. Et fyldskifte havde stenslægningspakning. Yngre stenalder/bronze- og/eller jernalder (VHM 299/1986).

VHM 1986

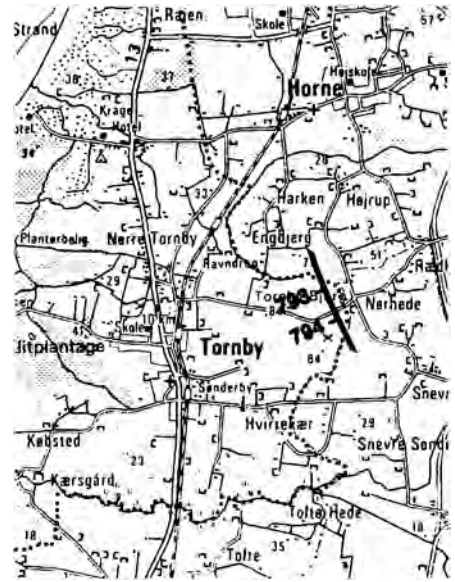
RAS G 6016/85

AL

Tornby sogn

793. Tornby Bjerg, sb. 68.

På en lav bakkeflade, der grænser op til et engdrag, og som i stenalderen må have skudt sig ud som et lille næs i et vådområde, fandtes ved rekognoscering over ca. 100 × 80 m en skiveøkse, fem fragmenter af slebne flintøkser, et fragment af en mejsel og herudover 291 bearbejdede stykker flint og 27 skår. Skiveskrabere udgør den største gruppe (44%) efterfulgt af skiveknive (31%). Under prøvegravning fremkom yderligere et større fyldskifte og en lille grube. Udgravningen viste, at de fleste anlægsspor var stærkt beskadiget af markarbejde. Der fandtes en 1,20 m dyb og næsten fundtom tragtformet nedgravning, muligvis en brønd, et uregelmæssigt fyldskifte på ca. 5,60 × 2,40 m, der kan være en hyttetomt, men som var stærkt ødelagt af en moderne nedgravning, to væggrøfter, som antyder endnu en hyttetomt, fire-fem bålgruber, et mindre antal smågruber og et antal, delvis usikre, stolpehuller uden nogen klar sammenhæng. Det drejer sig i alle tilfælde om ret spinkle stolper. Det beskedne fundmateriale fra udgravningen består af et fragment af en sleben flintøkse, et fragment

Tornby sogn

af en bjergartsøkse, 20 bearbejdede stykker flint, 128 afslag og 69 skår, hvoraf 1 er ornamenterede. Hverken fundmateriale eller stratigrafi tillader nogen snæver datering, og der kan ikke siges noget om antallet af bosættelser eller deres omfang. Yngre stenalder, sen TN-MN (VHM 307/1986).

VHM 1986

RAS G 6016/85-7

AI

794. Gammeljord.

Rekognoscering: otte stk. bearbejdede flint, 41 afslag og tre mørke pletter. Prøvegravning negativ. Yngre stenalder (VHM 306/1986).

VHM 1986

RAS G 6016/85

AI

THISTED AMT

lagstrup sogn

74a. Sundby sø, sb. 127.

Ved prøvegravning konstateredes i godt 1 meters dybde under engoverfladen et kulturlag med hasselnødder, østersskal og flintafslag. Laget var ca. 10 cm tykt og overlejret af et tykt gytjelag (THY 137).

HY 1986

AS G 6022/86

JN

74b. Vilsund Vest, sb. 126.

Ved prøvegravning blev der påtruffet en del gruber og stolpehuller. Genstandsaterialet bestod af groft magrede oldtidskår, muligvis fra yngre stenalder eller bronzealder (THY 2336).

HY 1986

AS G 6022/86-4

JN

skjoldborg sogn

794c. Dalgård, sb. 125.

Ved prøvegravning registreredes stolpehuller, gruber og grøfter. Keramikken fra anlæggene kan henføres til yngre bronzealder. Endvidere sås enkelte anlæg, som kan være ældre end bopladsen (THY 2339).

HY 1986

AS G 6022/86-2

JN

794d. Vilhøj, sb. 124.

Ved prøvegravning blev der iagttaget gruber, stolpehuller, grøfter, ardspor og

lagstrup sogn

Skjoldborg sogn

Thisted landsogn

Thisted landsogn

794e. Hejrhøj, sb. 65.

Ved prøvegravning blev der registreret kulturlag, stolpehuller og gruber. Keramikken fra anlæggene kan dateres til overgangen yngre bronzealder/ældre jernalder. Endvidere fandtes brændte knogler i kulturlaget (THY 2341).

THY 1986 B. Nørgaard.

RAS G 6022/86-5

JN

794f. Stensagergård, sb. 64.

Ved prøvegravning registreredes stolpehuller, væggrøfter og gruber, samt et tyndt, fundfattigt kulturlag. Keramikken kan dateres til yngre bronzealder (THY 2340).

THY 1986

RAS G 6022/86-1

JN

kulturlag. I kulturlaget fandtes flint- og keramikmateriale. En del af flintmaterialet bestod af fladehuggede asymmetriske flintsegle. Pladsen kan dateres til ældre bronzealder (THY 1535).

THY 1986

RAS G 6022/86-3

JN

795:1. Dalgård. Udsigt over udgravningsområdet, set fra sydvest. De ni undersøgte grubehuse fremtræder som cirkulære mørke pletter i den sandede undergrund. PV fot. 1986.

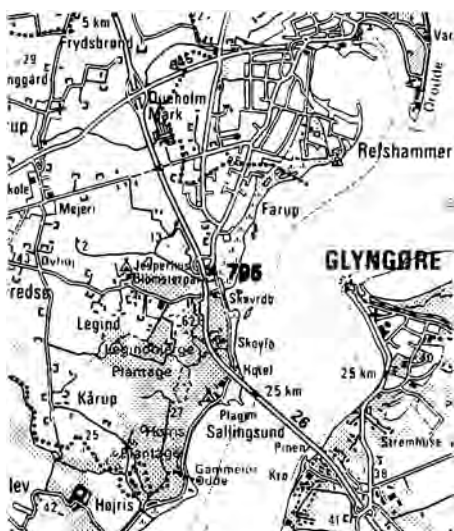
795:1. Dalgård. View of the excavation area seen from the south-west. The nine pit houses excavated can be seen as circular dark areas against the sandy subsoil. PV phot. 1986.

795:2. Dalgård. Grubehus under udgravning. Midt i huset ses en drejekværn *in situ*. PV fot. 1986.

795:2. Dalgård. Pit house during excavation. In the centre of the house a rotation quern can be seen *in situ*, Late Germanic Iron Age. PV phot. 1986.

Lødderup sogn

795:3. Dalgård. Glasperler fra udgravningen, 1:1. Lennart Larsen fot. 1987.

795:3. Dalgård. Glass beads from the excavation, 1:1. Lennart Larsen phot. 1987.

Lødderup sogn

795. Dalgård, sb. 177.

Udgravning af ni grubehuse, et ildsted og flere stolpehuller beliggende på en gammel strandbred, ned mod den nu afvandede Legindvejle.

Alle grubehuse var cirkulære i grundplan med en diameter på 3-4 m, nogle med et indgangsparti mod Ø. I flere af husene blev der fundet to stolpehuller, henholdsvis i Ø og V, uden tvivl spor efter stolper, der har båret et saddeltag. Tætstillede mindre stolpehuller viste, at pladsen har været opdelt med fletværkshegn.

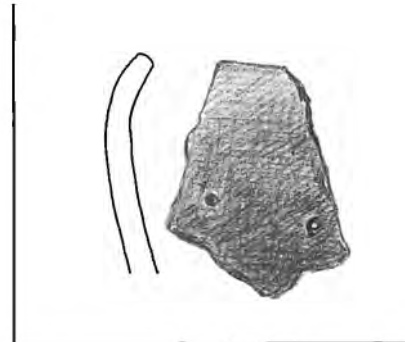
Genstandsmaterialet fra udgravningen er stort og varieret. Der blev fundet flere glasperler, en del bronzeblik, vævevægte og tensten, men væsentligst for dateringen er keramikken og en rektangulær pladefibula. I keramikmaterialet er der både skår fra kar med flad bund og udadvunget mundingsrand og skår fra halvkuglekar. Sammenholdt med pladefibulaen peger dateringen derfor på yngre germansk jernalder (700-tallet).

Bebyggelsen med grubehusene hører måske sammen med fire langhuse fra vikingetiden, der blev udgravet umiddelbart oven for strandbredden i 1974-75 (MHM 1074).

MHM 1986

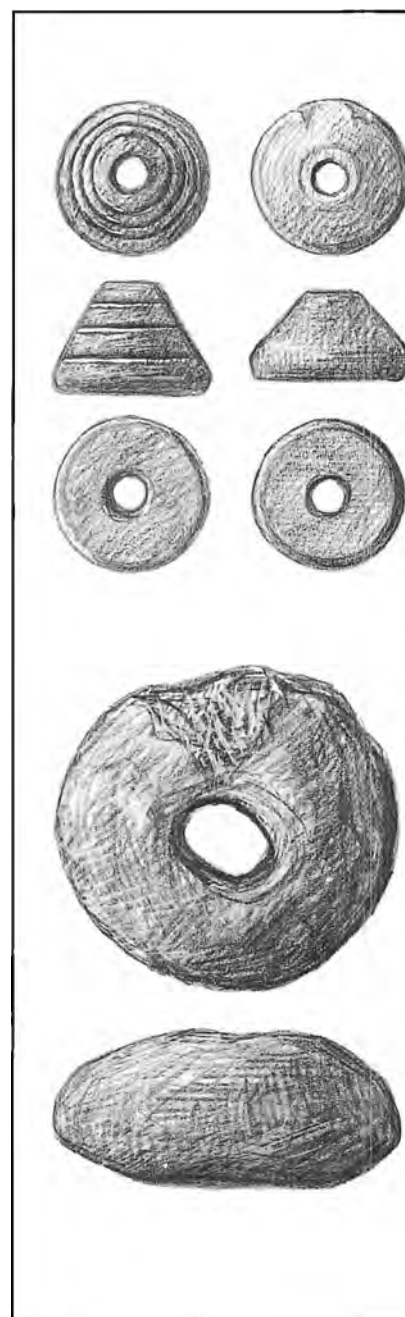
RAS G 6019/86-1

Litt.: S. Nielsen 1977.

795:4. Dalgård. Randskår fra halvkugle 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

795:4. Dalgård. Rim sherd from a hemispherical vessel. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

795:5. Dalgård. Ten- og vævægte af ler. 1:2. Henning Ørsnes del. 1987.

795:5. Dalgård. Spindle whorls and loom weights of clay. 1:2. Henning Ørsnes del. 1987.

795:6. Dalgård. Rekonstruktionstegning af landsbyen med langhusene på bakken og de fleste af grubehusene ved stranden, baseret på udgravninger i 1974-75. Udgravningerne i 1986 foregik på et areal på den gamle strandbred. Niels Munk del. 1975.

795:6. Dalgård. Reconstruction drawing of the village based on the excavations in 1974-75. The long houses are situated on the hill, whereas most of the pit houses are placed on the old shore. The investigation in 1986 took place in the last mentioned area. Niels Munk del. 1975.

AALBORG AMT

Ferslev sogn

796. Nøtten, sb. 31.

Rekognoscering: flintplet. Prøvegravning negativ. Senere nedlægningskontrol: hjortetaksøkse, flint og keramik i tørvelag. Ertebøllekultur (ÅHM 2063).

ÅHM 1986 Jørgen Seit Jespersen

RAS G 1011/86

PB

Nørre-Tranders sogn

797. Uttrup.

Rekognoscering: flintplet. Prøvegravning: ingen kulturspor (ÅHM 2008).

ÅHM 1986 Bent Ommen

RAS G 6015/85

PB

798. Uttrup.

Rekognoscering: flintplet. Prøvegravning negativ (ÅHM 2007).

ÅHM 1986 Bent Ommen

RAS G 6015/85

PB

799. Uttrup.

Rekognoscering: flintplet. Prøvegravning negativ (ÅHM 2006).

ÅHM 1986 Bent Ommen

RAS G 6015/85

PB

800. Uttrup.

Rekognoscering: flintplet (ÅHM 2005).

ÅHM 1986

RAS G 6015/85

PB

Ferslev sogn

En stenalders fangstboplads gennem årtusinder

801. Bratbjerg, sb. 41.

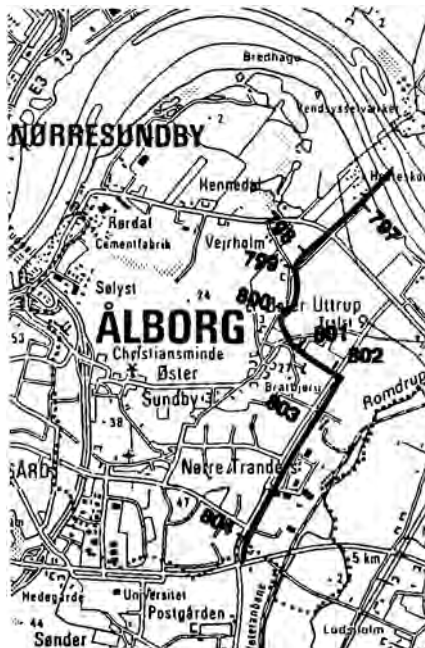
Udgravninger af stenalderboplads i forbindelse med naturgasprojektet er hyppigt foretaget, men oftest har det vist sig, at kulturlaget for længst er ødelagt, især ved pløjning. Tilbage står man da endnu engang med større eller mindre mængder af bearbejdet flint. Derfor er der god grund til at standse op, når der endelig, som det er tilfældet med nærværende boplads, er mulighed for at undersøge et bevaret kulturlag fra stenalderen.

Bratbjerg-bopladsen, som vor boplads er blevet døbt, er beliggende i et meget varierende terræn. V for bopladsen møder øjet et sen-glacialt morænelandskab, mens der i Ø ligger et marint forland, der består af hævet havbund. Selve bopladsen har ligget på et sandet næs, der i stenalderen ragede ud i Limfjorden; i dag ligger bopladsen ikke mindre end 8 m over havets overflade, og den landhævning og havsænkning, der er sket siden stenalderen, har desuden medført, at Limfjorden nu ligger mere end 3 km borte i østlig retning. Disse forhold er vigtige at understrege, når bopladsens økonomiske grundlag skal vurderes: det var altså en kystboplads, hvor jagt og fiskeri har været de bærende erhverv. Ligeledes har de geologiske forhold gjort, at bopladsen næppe har været overskyldet af havstigninger i stenalderen, da disse højst når 7,5 m over nutidig vandstand på stedet. Herved slipper arkæologerne for at skulle tage stilling til eventuelle havaflejringer mellem forskellige kulturlag, et kompliceret arbejde, der kan være til hjælp ved en datering, men så sandelig også det modsatte. Nættet er i nutiden dækket af et ca. 20 cm tykt pløjelag, mens undergrunden består af gulligt, leret sand. Enkelte steder i undergrunden er der sænkninger, hvor muldlaget da er tykkere. Omtrent 25 m V for Bratbjerg består undergrunden derimod af kridt. Området nær nættet er nu i plan med dette, men det giver et falsk billede af de oprindelige forhold, da

prøvefelterne klart viste et unormalt tyk muldflager over den gule, sandede undergrund. Dette muldflager var 0,80 m tykt må skyldes muldtransport og påfyldning af jord. Det fald i undergrunden, se blev konstateret, må stå i forbindelse med den fortidige kystlinie.

Ved rekognosceringen blev der i ovenfladen iagttaget store mængder af bearbejdet flint, spredt over et areal på 20-100 m. På baggrund heraf blev der værksat en prøvegravning, som bestod systematisk udlagte prøvefelter på hver en kvadratmeter. Den første prøvegravning gav et ringe udbytte, idet der blev fundet bearbejdet flint i pløjelaget, men intet kulturlag. Det blev derfor konkluderet, at kulturlaget måtte være ødelagt ved dybdepløjning. Kort tid efter at denne undersøgelse havde fundet sted, blev det imidlertid meddelt, at naturgasstrøket skulle parallelforskydes 50 m mod vest og denne gang blev kulturlaget fundet og dets udbredelse fastslået med rimelig sikkerhed, dog ikke mod S. En senere gravning foretog den nødvendige fjernelse

Nørre-Tranders sogn

f pløjelaget over et areal på ca. 400 m². I ca. 20 cm under overfladen sås et ved løjning stærkt forstyrret kulturlag, niveau 1, hvor fundene blev indsamlet til senere statistisk bearbejdning. Ved flade-covling blev der gravet yderligere 10 m ned, og det konstateredes, at laget er, niveau 2, stadig var noget forstyrret, men i mindre grad, end det var tilfældet i niveau 1. I niveau 2 kunne man allerede begynde at erkende de kraftige fundkoncentrationer i det underliggende, uforstyrrede kulturlag. Dette sidste, der lå i ca. 35 cm's dybde, repræsenterer resterne eller bunden af et bopladslag. En søgegrøft gennem den centrale del af området, hvor kulturlaget var bedst bevaret (op til 17 cm tykt) viste igen lagfølge. De redskaber, der blev fundet i søgegrøften, blev indmålt i tre dimensioner og siden EDB-registreret med henblik på senere bearbejdning.

Fundmaterialet er langt fra færdigbehandlet, og følgende redegørelse bygger derfor på en foreløbig gennemgang af nogle af de vigtigste oldsagsgrupper. I erkarmaterialet består af mere end 200 skår, hvoraf ca. 23 % er ornamentet. Af bearbejdet flint er der fundet ikke mindre end 800 kg: flintafslag, lokke og redskaber. Den overvejende del af fundene stammer fra tre markante flintkoncentrationer af langoval form. Endvidere kunne der eftervises flintkoncentrationer ved nogle meget store, jordtætte sten samt ved et ildsted. Flintkoncentrationerne med deres bestand af ækkeblokke, flækker og affald må tolkes som flinthugningssteder, hvor flintneden har arbejdet. En isoleret beliggende kogestensgrube falder uden for dette mønster, idet den indeholdt et rødkarskår fra jernalderen. Under kulturlaget fremkom et større antal nedgravninger, hvoraf nogle muligvis er olpehuller. Fylden i disse nedgravninger havde i almindelighed samme konsistens som kulturlaget. Et enkelt fyldskif viste sig dog at være en moderne nedgravning.

Den mest interessante grube, der blev undersøgt, lå i udgravningsområdets østlige del. Den var langoval, 1,5 × 3,6 m, orienteret Ø-V og gravet 27 cm ned i undergrunden. Dens fyld havde samme konsistens som kulturlaget. I gruben fandtes enkelte ildskørnede sten samt en koncentration af flintafslag, flækker, ækkeblokke, to tværpile, to slagsten af vartsit samt enkelte lerkarskår. Umiddelbart Ø for disse fund og i samme niveau lå en større skårsamling, der hidrø-

801:1. Bratbjerg. Udsigt mod udgravningsfeltet. I baggrunden Limfjorden. Karsten Kristiansen fot. 1986.

801:1. Bratbjerg. View toward the excavation area. In the background the Limfjord. Karsten Kristiansen phot. 1986.

rer fra et tragt bæger. Ornamentikken på dette består af korte, vertikale furestiklinier umiddelbart under randen samt lange vertikale furestiklinier på bugen. En lignende ornamentik kendes fra andre lerkar fra en tidlig del af yngre stenalder (ikke-megalitisk nordjysk C-gruppe). Anlægget, der her er beskrevet, kan tolkes som en bopladsgrube af uvis funk-

tion, men den markante fundkoncentration kunne nærmest tyde på, at det drejer sig om en værkstedsplads, måske endda en form for nedgravet hytte, hvor de konstruktive detaljer dog ikke lader sig nærmere belyse.

Ud fra de store mængder flint, som fandtes på bopladsen, vil det forstås, at redskabstilvirkning har fundet sted i stor

801:2. Bratbjerg. Kulturlaget set fra S. Karsten Kristiansen fot. 1986.

801:2. Bratbjerg. The culture layer seen from the south. Karsten Kristiansen phot. 1986.

EDB på udgravning

Udgravninger i forbindelse med større anlægsarbejder er ofte kendetegnet ved, at man arbejder under et tidspres. Bratbjergpladsen (nr. 801) var da heller ingen undtagelse fra denne regel.

Pladsen var kendetegnet ved en stor mængde fund, og det kunne konstateres, at den havde været besøgt gentagne gange af forskellige jagtgrupper adskilt i tid (ertebøllekultur, tidlig neolitisk). Opgaven, der stillede sig for os, var at isolere de enkelte besøgs/bosættelsesfaser.

Der kunne ikke erkendes nogen lagfølge på stedet, da kulturlaget var homogent. Derimod vidnede enkelte flintkoncentrationer om, at der muligvis kunne være tale om en såkaldt horisontal stratigrafi på pladsen, hvorved forstås, at bosættelsesfaserne lå adskilt fra hinanden i det vandrette plan. Dette er selvfølgelig en idealsituation, som ikke ofte ses på pladser med forekomst af flere kulturgrupper. Vort håb var da at kunne isolere centrene for de forskellige faser, idet vi måtte regne med, at der fandtes områder med overlapninger af de forskellige flintspredninger, som repræsenterede hver sin kultur.

For at isolere hver enkelt bosættelsesfase (flint/keramik-spredning) var det nødvendigt at registrere helt præcist, hvor oldsagerne var fundet på pladsen.

Karsten Kristiansen fot. 1986.

Denne registrering blev påbegyndt manuelt, d.v.s. med indmåling i et retvinklet koordinatsystem ved hjælp af målebånd, stadie og nivellerinstrument, men viste sig snart at være en utrolig møjsommelig affære, når man står over for 50-100 genstande pr. kvadratmeter. For ikke at sprænge alle tidsmæssige og økonomiske rammer besluttede man derfor at gå over til moderne, elektronisk måleteknik.

Et lokalt målesystem på 18×40 m blev afsat omkring udgravningsfeltet, hvorefter pælene blev indmålt i et landsdækkende koordinatsystem ved tilknytning til nærliggende koordinerede og koterede punkter afsat af naturgasselskaberne. Inden opmålingen blev foretaget, fik hver oldsagstype en kode fra 01 til 17. Således fik f.eks. keramik koden 01,

flækker med en længde på over 5 cm koden 03 og kerneøkser koden 09. Genstande, der skulle indmåles, blev tildelt et løbenummer, f.eks. 944, og herefter blev kodennummeret tilføjet, f.eks. 04 (skraber), således at genstandens samlede nr. blev 94404.

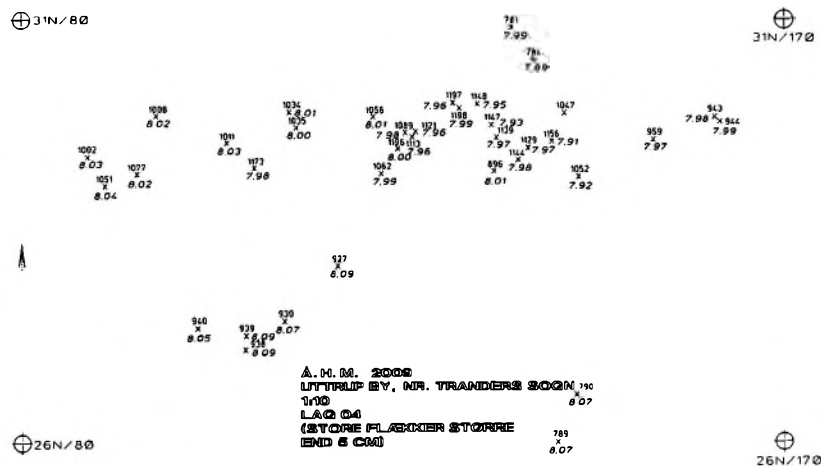
Opmålingen blev foretaget med en digitale odolit med påkoblet afstandsmåler, hvis udsendte lyssignal reflekteredes fra et prisme anbragt i det punkt, som skulle indmåles. Måledata: horisontalvinkel, højdevinkel og afstand blev sammen med genstandens fulde nummer indtastet på en lommedatamat, der fungerer som elektronisk målebog. Hjemme på museet blev disse data overført til EDB-diskette og således lagret til senere bearbejdning.

Som forsøg ud tegnede Cowi-Consult alle de indmålte oldsager på en elektronisk plotter, og resultatet heraf er 17 planer med spredningsdiagrammer for hver enkelt oldsagstype samt en plan med samtlige oldsager i målestok 1:10 med koter.

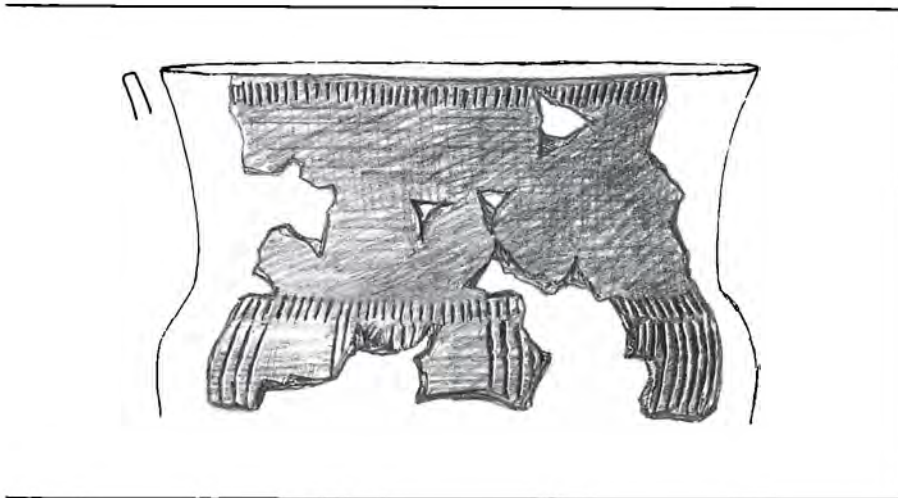
Plantegningen viser, hvorledes de store flækker med en længde på over 5 cm fordelte sig i et udsnit på 5×9 m af pladsen. På nuværende tidspunkt af efterbearbejdningen er det endnu for tidligt at komme med endelige konklusioner. Men der kan anes et vist mønster i oldsagernes udbredelse. Metoden kan anbefales til alle udgravninger, hvor der er en uoverskuelig mængde fund.

JSC/BO

Litt.: Arkæologisk felthåndbog.

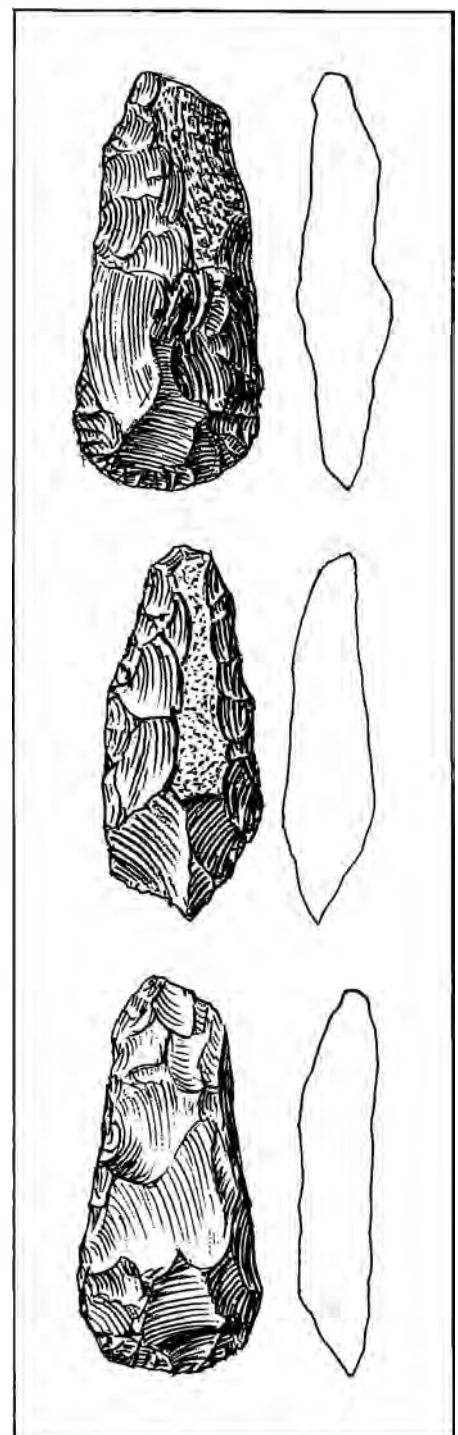

English version p. 477

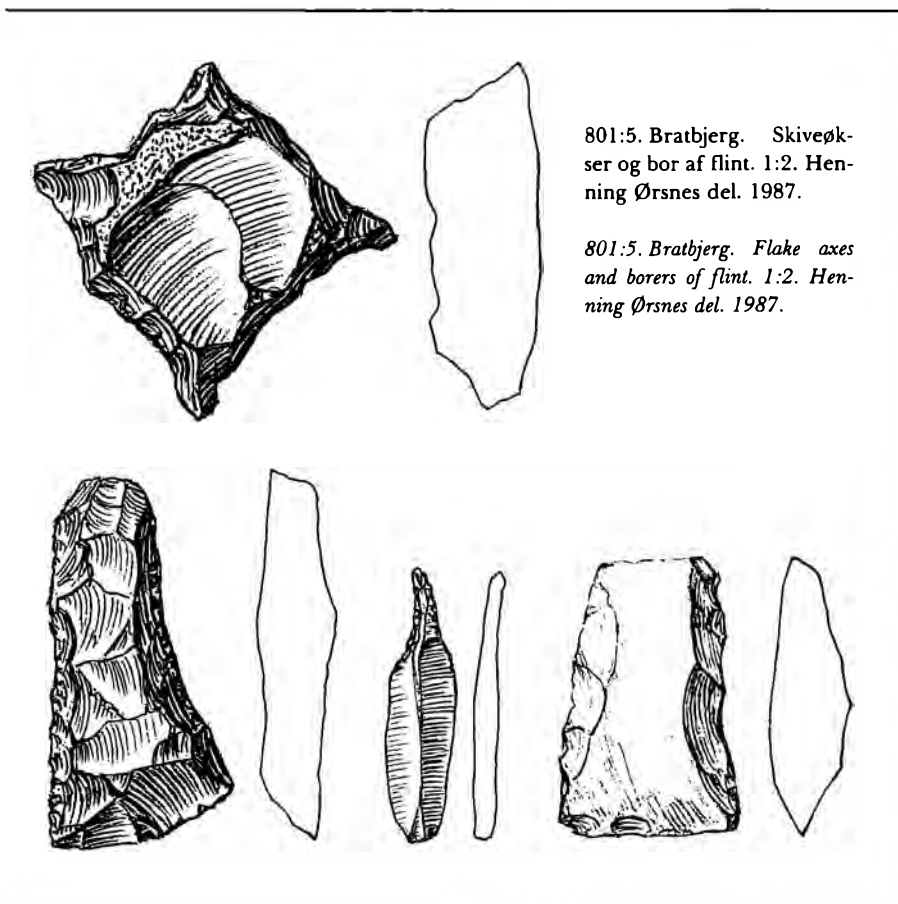
01:3. Bratbjerg. Tragtbæger fra yngre stenalder. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

01:3. Bratbjerg. Funnel-necked beaker from the Late Stone Age. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

801:4. Bratbjerg. Kærneøkser af flint. 1:2. Henning Ørsnes del. 1987.

801:4. Bratbjerg. Core axes of flint. 1:2. Henning Ørsnes del. 1987.

801:5. Bratbjerg. Skiveøkser og bor af flint. 1:2. Henning Ørsnes del. 1987.

801:5. Bratbjerg. Flake axes and borers of flint. 1:2. Henning Ørsnes del. 1987.

cala. Af flintredskaber kan nævnes: 26 ærneøkser, heraf to med særlig ægbehandling og 31 skiveøkser, hvor den asymmetriske kanthuggede type dominerer. Der er 42 tværpile, 23 flækker med diverse retouchering, 14 flækkeskrabere, 12 skiveskrabere, 15 stikler og 12 bor. Endvidere forskellige blokke: koniske, kuglede og cylindriske. Keramikken er

allerede nævnt, men det kan tilføjes, at ornamentikken ud over furestik udgøres af pindstik, tandstok og negleindtryk.

Da der ikke kunne erkendes nogen stratifikation på bopladsen, må der ved en datering af fundene gås andre veje, men det er som sagt et tidskrævende arbejde, der hører fremtiden til. I stedet må der ses på de fund, som umiddelbart

lader sig datere. Allerede nævnt er et enkelt lerkarskår fra jernalderen samt en grube med keramik tilhørende tragtbeckerkulturen, men selve kulturlaget er der problemer med, da det er tydeligt, at der her findes oldsager fra både ældre og yngre stenalder. Fra ældre stenalders ertebøllekultur kan dog nævnes kærneøkserne, nogle af tværpilene samt måske

nogle af skiveøkserne. Nogle af disse sidste kunne dog hidrøre fra begyndelsen af yngre stenalder, hvor de endnu fremstilles, omend i mindre antal, end der er tale om på Bratbjerg-bopladsen. De resterende redskaber vil det være vanskeligt at datere nærmere, da adskillige af dem kendes både fra ældre og yngre stenalder.

Der er ikke på bopladsen fundet organisk materiale som knogler eller indsamlede skaller. Man kan altså ikke ad denne vej få et nærmere indblik i pladsens økonomi, men som allerede nævnt taler bopladsens beliggenhed sit tydelig sprog og viser, at man både i ældre og yngre stenalder har udnyttet kystzonens ressourcer af fugl, fisk og havpattedyr. På dette punkt burde supplerende undersøgelser kunne hjælpe på vor viden (ÅHM 2009).
ÅHM 1986

RAS G 6015/86-2 BO

802. Uttrup.

Rekognoscering: mange oldsager fra ældre stenalderes kongemosekultur. Prøvegravning: kun flint i pløjelaget (ÅHM 2010).

ÅHM 1986

RAS G 6015/85 PB

803. Nr. Tranders.

Rekognoscering: jernalderskår (fragment af øre). Ingen prøvegravning, da stedet virkede omrodet (ÅHM 2004).

ÅHM 1986

RAS G 6015/85 PB

804. Nr. Tranders.

Rekognoscering: skaller af østers og snegle. Prøvegravning: ingen anlægsspor (ÅHM 2002).

ÅHM 1986 Bent Ommen

RAS G 6015/86 PB

Nøvling sogn

805. Gistrup.

Prøvegravning på en formodet stenalderboplads med skaller: de lå oven på oprindeligt muldrag (ÅHM 2072).

ÅHM 1986 Jørgen Seit Jespersen

RAS G 1011/85 PB

806. Gistrup, sb. 5.

Prøvegravning i registreret høj: negativt resultat (ÅHM 2071).

ÅHM 1986 Jørgen Seit Jespersen

RAS G 1011/85 PB

Nøvling sogn

807. Lundegårde.

Udpløjet boplads fra yngre stenalder. Prøvegravning: meget flint i pløjelaget, men ingen anlægsspor (ÅHM 2070).

ÅHM 1986 Jørgen Seit Jespersen

RAS G 1011/85 PB

808. Lundegårde.

Prøvegravning i høj: kogestensgrube (ÅHM 2075).

ÅHM 1986 Jørgen Seit Jespersen

RAS G 1011/85 PB

809. Egedalgaard, sb. 60.

Udgravning af hidtil ukendt, stærkt overpløjet gravhøj. Højfyld var bevaret i en tykkelse af indtil 20 cm i et område med en diameter på ca. 13 m. I profilen kunne konstateres tørveopbygning. Mod V og NV afgrænsedes højen af et intakt parti af randstenskæde. Inden for dette parti fremkom endnu en del større sten, der blev tolket som rester af en randstenskæde, stammende fra en ældre høj på stedet. I profilen var højfylden også forskellig på de to sider af den indre randstenskæde. Højen blev ud fra lokalisering og opbygning dateret til ældre bronzealder (ÅHM 2069).

ÅHM 1986 Bent Ommen

RAS G 1011/85 PB

810. Nøvling, sb. 64.

I lavning over ca. 50 m var aflejret et op til 30 cm tykt kulturlag uden anlægsspor. Romersk jernalder (ÅHM 2067).

ÅHM 1986

RAS G 1011/85 PB

811. Nøvling, sb. 65.

Prøvegravning: et 30 cm tykt kulturlag over ca. 50 m med enkelte lerkarskå men ingen anlægsspor. Førromers jernalder (ÅHM 2066).

ÅHM 1986

RAS G 1011/85 P

812. Nøvling.

Prøvegravning på formodet jernalderboplads. Prøvegravning: negativt resultat (ÅHM 2065).

ÅHM 1986

RAS G 1011/85 P

Sønder-Tranders sogn

813. Sdr. Tranders.

Rekognoscering: stor flintplet. Prøvegravning: ingen anlægsspor (ÅHM 2078).

ÅHM 1986 Jørgen Seit Jespersen

RAS G 1011/85 P

814. Sdr. Tranders.

Stenalderlokalitet med bl.a. fragment: jysk bådøkse. Prøvegravning: ingen anlægsspor (ÅHM 2076).

ÅHM 1986 Jørgen Seit Jespersen

RAS G 1011/85 P

Kongens Tisted sogn

815. Bonderup.

Rekognoscering: flintplet, stenalderboplads. Prøvegravning: ingen anlægsspor (ÅHM 2027).

ÅHM 1986 Karsten Kristiansen

RAS G 1011/85 P

816. Bonderup Vestergård, sb. 106.

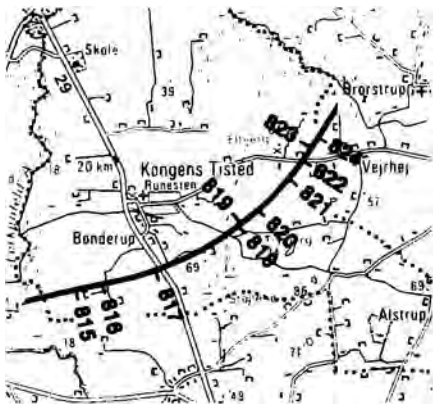
Boplads fra ældre romersk jernalder med en del stolpehuller og enkelte afaldsgruber. Selve bebyggelsen (sb. 10) ligger længere mod NØ (ÅHM 2028).

ÅHM 1986 Susanne Klingenberg

RAS G 1011/86-23 P

Sønder-Tranders sogn

Kongens Tisted sogn

17. Bonderup.

Prøvegravning i nærheden af kendt jernalderboplads (sb. 104): et par gruber (ÅHM 2029).

ÅHM 1986 Karsten Kristiansen

AS G 1011/85

PB

18. Kongens Tisted, sb. 60.

Udgravning af en sb-registreret høj, bestående på en bakketop. Højfylden var bevaret i et op til 30 cm tykt lag og bestod af kulturlagslignende fyld: sort trækulstøbt med keramikskår og ildskørnede sten. Under højfylden fremkom nogle landslange kogegruber samt en række dolpehuller. Ud fra keramikken i højfylden dateres anlægget til yngre bronzealder. Anlæggets funktion er ikke klarlagt (ÅHM 2030).

ÅHM 1986 Jørgen Seit Jespersen

AS G 1011/86-1

PB

19. Kongens Tisted.

Prøvegravning i en formodet overpløjet gravhøj: negativ (ÅHM 2031).

ÅHM 1986 Jørgen Seit Jespersen

AS G 1011/86-2

PB

20. Kongens Tisted.

Udgravning af jernalderboplads, ældre jernalder. Prøvegravning: ingen kulturspor (ÅHM 2032).

ÅHM 1986 Jørgen Seit Jespersen

AS G 1011/85

PB

21. Kongens Tisted.

Prøvegravning i kanten af sb.-registreret gravsystem (ÅHM 2034).

ÅHM 1986

AS G 1011/85

PB

22. Kongens Tisted, sb. 2.

Udgravning af sb-registreret høj: ingen anlægsspor (ÅHM 2035).

ÅHM 1986 Jørgen Seit Jespersen

AS G 1011/86-3

PB

823. Kongens Tisted.

Rekognoscering: stenalderstår. Prøvegravning: ingen fund eller anlægsspor (ÅHM 2047).

ÅHM 1986 Jørgen Seit Jespersen

RAS G 1011/86

PB

824. Kongens Tisted, sb. 19.

Udgravning af sb-registreret høj: ingen anlægsspor (ÅHM 2036).

ÅHM 1986 Jørgen Seit Jespersen

RAS G 1011/86-4

PB

Hørby sogn

825. Hørby, sb. 106.

Rekognoscering: tre skår. Prøvegravning: grube fyldt med sten og enkelte skår. Yngre romersk jernalder (ÅHM 2123).

RAS 1984/85 P.B.Christensen, E. Johansen

RAS G 6005/84

JB

Buderup sogn

826. Budstedgård, sb. 90.

Jernalderboplads. På lokaliteten er udgravet 12 m af vestenden af et treskibet langhus med stolpehuller fra såvel de tagbærende stolper som vægstolper. Endvidere en del andre stolpehuller og anlægsspor. Lokaliteten er praktisk taget fundtom, så en nærmere datering inden

Hørby sogn

for jernalderen er ikke mulig (ÅHM 2046).

ÅHM 1986 Ole Lass Jensen

RAS G 1011/86-25

PB

827. Budstedgård.

Enkelte jernalderstår fundet ved prøvegravning (ÅHM 2070).

1986 Jørgen Seit Jespersen

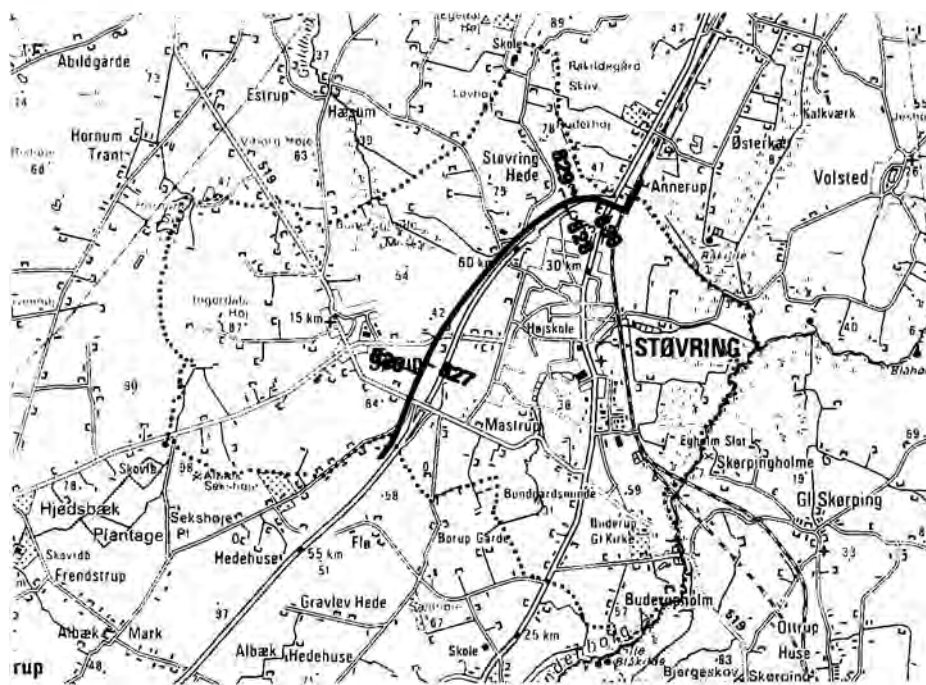
RAS G 1011/85

PB

828. Støvring, sb. 91.

Udgravning af en formodet overpløjet høj. Højen viste sig at være en naturlig moræneknold, som dog havde været be-

Buderup sogn

828. Støvring. Snit gennem urnebrandgrube. PBC fot. 1986.

828. Støvring. A section through a cremation pit. PBC phot. 1986.

nyttet til begravelse to gange i forhistorisk tid. I yngre bronzealder er der nedsat en urne med stenomkransning. Urnen indeholdt brændte ben, en bronzesyl og fragmenter af sandsynligvis en armbinding. I ældre jernalder er der igen foretaget begravelse i moræneknolden. En brandgrube med brændte ben, trækul og enkelte skår af et lerkar er gravet ned i undergrunden. I grubens øverste del er der tydelige tegn på, at der har stået en markeringssten (ÅHM 2080).

ÅHM 1986

RAS G 1011/86-27

PB

829. Støvring.

Udgravning af en formodet høj. Højen viste sig at være en naturlig moræneknold, som dog har været benyttet til begravelse i ældre jernalder. Der fandtes

en brandgrube med brændte ben, trækul og enkelte jernalderskår (ÅHM 2080).

ÅHM 1986

RAS G 1011/86-27

PB

830. Støvring by.

Rekognoscering: enkelte jernalderskår. Prøvegravning negativ (ÅHM 2054).

ÅHM 1986 Jørgen Seit Jespersen

RAS G 1011/85

PB

Ellidshøj sogn

831. Annerup.

Prøvegravning: et par gruber med trækul fra mulig jernalderboplads (ÅHM 2056).

ÅHM 1986 Jørgen Seit Jespersen

RAS G 1011/85

PB

832. Annerup.

Prøvegravning: to stolpehuller med indbyrdes afstand på 12 m. Mulig jernalderboplads (ÅHM 2057).

ÅHM 1986 Jørgen Seit Jespersen

RAS G 1011/85

PB

833. Annerup.

Rekognoscering: enkelte lerkarskår fra jernalderen. Prøvegravning: negativ (ÅHM 2058).

ÅHM 1986

RAS G 1011/85

PB

834. Annerup.

Rekognoscering: enkelte jernalderskår. Prøvegravning negativ (ÅHM 2059).

ÅHM 1986 Jørgen Seit Jespersen

RAS G 1011/85

PB

835. Annerup.

Rekognoscering: enkelte jernalderskår. (ÅHM 2060).

ÅHM 1986

RAS G 1011/85

PB

836. Annerup.

Rekognoscering: fragment af sleben økse samt flintaffald. Prøvegravning negativ (ÅHM 2061).

ÅHM 1986 Jørgen Seit Jespersen

RAS G 1011/85

PB

837. Ellidshøj.

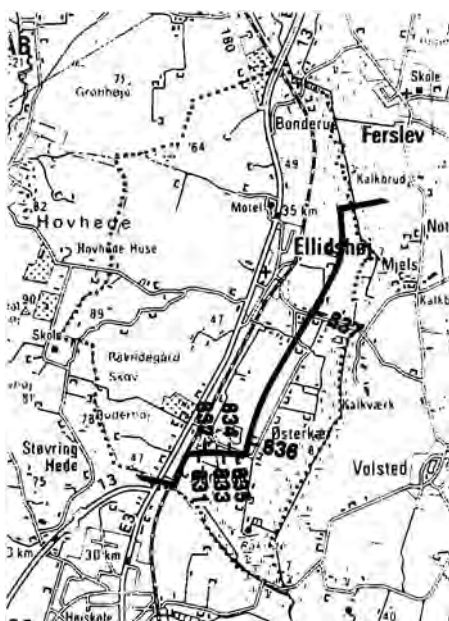
Rekognoscering: flintplet. Prøvegravning negativ (ÅHM 2062).

ÅHM 1986 Jørgen Seit Jespersen

RAS G 1011/85

PB

Ellidshøj sogn

Suldrup sogn

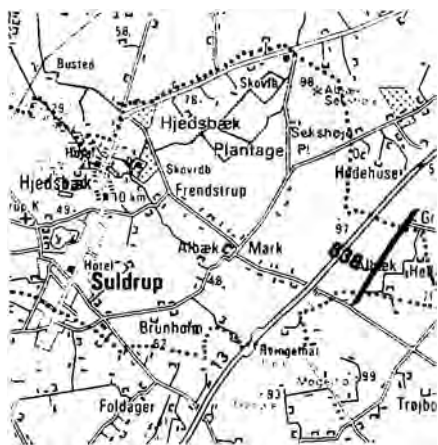
Et bidrag til bronzealderens byggeskik

838. Povlstrupgård, sb. 129.

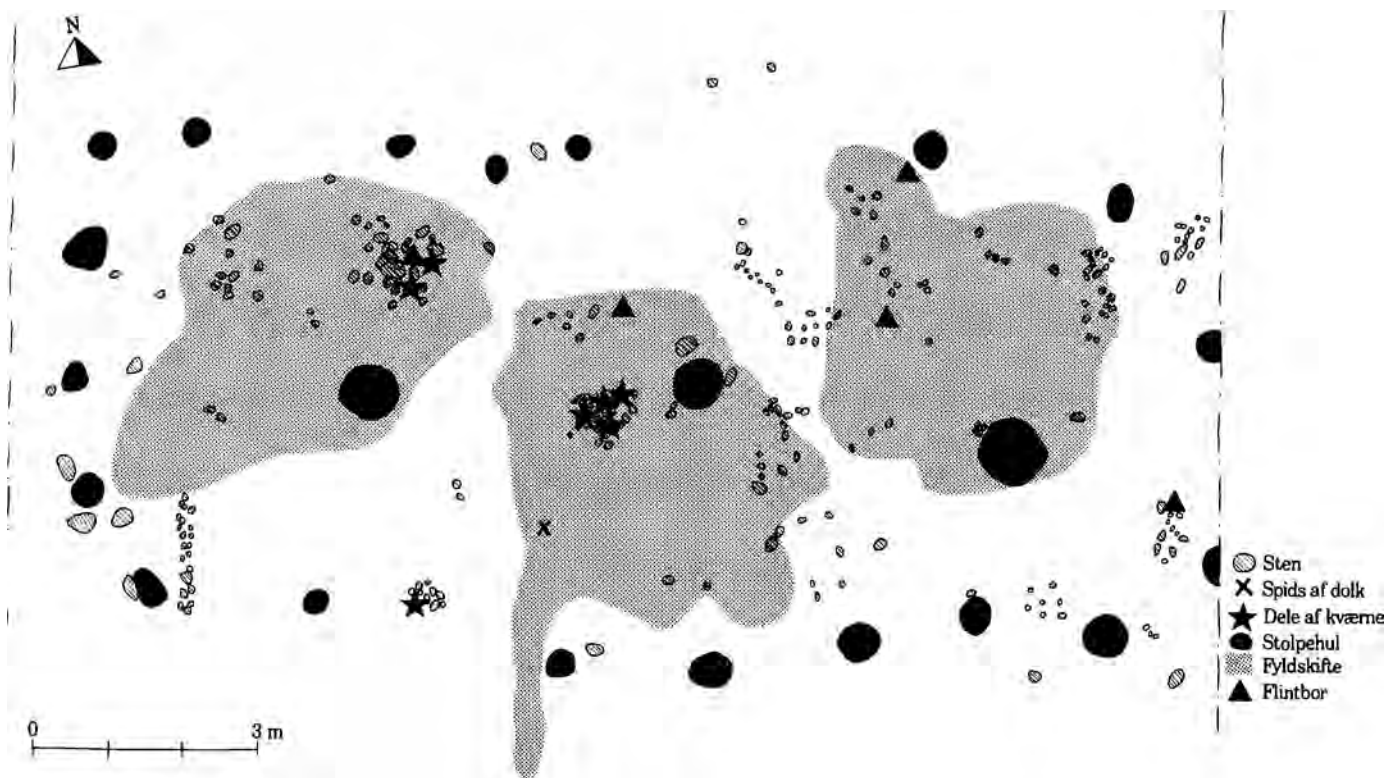
Boplads fra begyndelsen af ældre bronzealder, knap 4 km Ø for den lille by Suldrup i Himmerland. Bopladsområdet ligger højt i terrænet, med udsyn i den om. Det afgrænses mod NV af en smal og dyb slugt; N og Ø for bopladsen falder terrænet jævnt, mens det stiger lidt mod S.

Prøvegravningen blev iværksat, selv om der ved rekognosceringen kun var fundet ganske få oldsager: otte uornmenterede lerkarskår, tre flintaffslag, 1 stk. ildskørnet flint og en ildskørnet sten. Ved prøvegravningen blev der med maskiner gravet en N-S gående grøft helevejen over fundstedet ned til undergrundsniveau. I grøften fremkom en mindre stenkoncentration, der bl.a. indeholdt en fladehugget skiveskraber; N for stenkoncentrationen fandtes spor efter en stolpe. På dette grundlag besluttedes der at iværksætte en egentlig arkologisk udgravning.

Efter at pløjelaget var fjernet over et 16 × 60 m stort område kunne registrering af strukturerne i undergrunden begynde. Det viste sig, at der midt i udgravningsfeltet fandtes spor af et to-stolpet Ø-V orienteret hus. 15,5 m langt og 3 m bredt. I husets midterlinie sås spor efter tre kraftige tagbærende stolper; gravet ca. 0,5 m ned i undergrunden. Husets vægforløb kunne følges som en noget uregelmæssig række mindre stolper

Suldrup sogn

38:1. Povlstrupgård. Plantegning af toskibet langhus fra ældre bronzealder. Mette Hertz del. efter JSJ 1986.

38:1. Povlstrupgård. Plan of two-aisled longhouse from the Early Bronze Age. Post holes are indicated in black and hatched signs are stones. Shaded areas show culture-layers. × = point of flint dagger; triangles = flintborers; asterisks = fragments of saddle querns. Mette Hertz del. after JSJ 1986.

uller, hvoraf de fleste var ca. 0,25 m dy-
e. Uden om hver af de tagbærende stol-
er var der et større fyldskifte, som ad-
sille sig fra den hvidgule undergrund
ed at være mere gråbrunt. I fyldskifter-
e fandtes mindre stenkoncentrationer.

Umiddelbart S for huset fandtes end-
u et større, gråbrunt fyldskifte, men til
ette kunne der ikke knyttes nogen kon-
struktion. I dets nærhed fandtes der-
nod en del mindre bålgruber og af-
aldsgruber. Området N for huset inde-
oldt en del stolpehuller, som det dog
ikke var muligt at indplacere i konstruk-
tionsmæssige sammenhænge. I den
ordlige del af udgravningsfeltet, ca. 20
m fra huset, fandtes en brønd, knap 2 m
diameter, 0,8 m dyb og tragtformet i
værsnit. Desuden fandtes N for huset
prædte bålgruber og affaldsgruber. Af
de nævnte tre fyldskifter inde i huset var
et østlige og det vestlige kun ca. 0,1 m
tykke, mens det midterste på sit dybeste
sted var 0,3 m tykt. Ved udgravningen af
ette kunne det konstateres, at der har
været menneskeaktivitet på lokaliteten
tidligere, da der her fandtes en 1,7 m
dyb brønd, som er blevet tilkastet, inden
huset blev opført. Laget der udgør det
midterste fyldskifte, lå nemlig henover

brønden, hvori der fandtes mange oldsag-
er af flint og en del lerkarskår.

Inden for husets vægforløb fandtes
flere mindre stenkoncentrationer. Især
knyttes interessen sig til to af disse, idet
de indeholdt redskaber fra husets funk-
tionstid. I stenkoncentrationen umiddel-
bart N for den vestlige tagbærende stol-
pe, i det vestlige fyldskifte, fandtes tre
skiveskrabere, et bor, nogle flintafslag og
to løbere til skubbekværne.

I sydsiden af det vestlige fyldskifte
fandtes endvidere en række nævestore
sten, som strækker sig ud mod vægforlø-
bets sydside og standser brat der. Også i
det midterste fyldskifte, umiddelbart V
for den midterste tagbærende stolpe, var
en mindre stenkoncentration. Den inde-
holdt, ligesom den vestlige, redskaber,
der anvendes til bearbejdning af korn.
Der fandtes tre løbere og en skubbe-
kværn. Særegent ved det midterste fyld-
skifte er, at det mod S løber ud i en 0,5 m
bred tunge, som skyder sig tværs igen-
nem det sydlige vægforløb. Det lykkedes
dog ikke ved udgravningen at fastlægge
noget indgangsparti i huset.

Hovedparten af oldsagerne fra hus-
tomten er fundet i de tre større fyldskif-
ter, som er de sidste intakte rester af hu-

sets gulvlag. Spredningen af flintoldsag-
er og lerkarskår er ikke entydig, men
borene findes overvejende i husets
østende.

Angående forekomsten af større sten
på udgravningsområdet er det bemær-
kelsesværdigt, at de næsten udelukkende
fines inden for huset vægforløb.

Hustomten ved Povlstrupgård kan
knyttes til en mindre fundgruppe, som
er kendetegnet af, at gulvniveauet er
svagt forsænket i forhold til undergrun-
den. Det er denne forsænkning, som gi-
ver anledning til de større fyldskifter in-
de i hustomterne. Endvidere er husenes
vægforløb uregelmæssigt.

Husene er alle dateret til den sidste del
af stenalderen og den første del af bron-
zealderen. Blandt de jyske lokaliteter
kan nævnes Vorbasse i Sydjylland, hvor
der er udgravet en tomt fra enkeltgravs-
kulturens slutning. Hustypen er også
velkendt i den nordlige del af Jylland,
hvor den er fundet på lokaliteterne Sten-
dis, Tastum, Myrhøj og Gug. Disse hus-
tomter er dateret til den ældre del af
dolktid. Nogle af disse tomters datering
hviler i høj grad på forekomsten af orna-
menterede lerkarskår, hvis udsmykning
er påvirket af vesteuropæiske stilemen-

838:2. Povlstrup-gård. Flintdolke og flintskraber. 1:2. Henning Ørsnes del. 1987.

838:2. Povlstrup-gård. Flint daggers and flint scraper. 1:2. Henning Ørsnes del. 1987.

ter. Hustypen er også fundet i Østjylland i nærheden af Grenå, Egehøj-bopladsen. Her fandtes tre hustomter, som dateres til den tidligste bronzealder. Ligeledes er en hustomt fra Vejlbj ved Århus dateret til denne periode. Senest er der i Sønderjylland, ved Højgård V for Gram, udgravet hustomter fra den sidste del af stenalderen og den ældre bronzealder.

Som tidligere nævnt er alle disse hustomter karakteriseret ved større fyldskifter omkranset af vægstolper i et mere eller mindre regelmæssigt forløb. Ikke alle de ovennævnte hustomter har en egentlig række tagbærende stolper i husets midtlinie. I flere af dem findes der en eller flere sådanne stolper; dette er tilfældet på lokaliteterne Vorbasse, Myrhøj og Tastum. På bopladsen Egehøj var hustomterne egentlige langhuse, hvis tagkonstruktion havde været båret af en regulær række stolper.

I sammenhæng med Povlstrupgård-fundet har især hus II på Egehøj interesse, da de to huse har en del træk fælles. For det første har begge huse en række tagbærende stolper, og de er anbragt med en indbyrdes afstand af 4,0-4,5 m. Begge tomter har et noget uregelmæs-

sigt vægforløb, og endvidere er husene næsten lige store.

Set i kulturhistorisk perspektiv er huset ved Povlstrupgård et led i en bygningstradition, der har rødder fra den sidste del af enkeltgravskulturen frem til den tidligste bronzealder, dvs. ca. 2000 f.Kr. til 1200 f.Kr.

Fundene fra udgravningen består af stenredskaber og keramik. Blandt fundene af flint er to fragmenter af fladehuggede dolke. Spidsen fra en sådan er fundet i husets midterste fyldskifte. Det andet fladehuggede fragment er muligvis grebet fra en lancetformet dolk. Dette dolkfragment blev fundet i en af gruberne S for hustomten. I fundet indgår endvidere flere skiveskrabere, hvoraf en er fladehugget. Desuden blev en asymmetrisk flintsegl fundet på marken uden for udgravningsfeltet.

Fladehuggede flintdolke er begrænset til et snævert tidsrum, idet de henføres til dolktid og den ældste del af ældre bronzealder. Dette er en periode, hvori nogle af de teknisk set mest fremragende flintredskaber fremstilles, idet datidens flintsmede har søgt at kopiere bronzedolke af europæisk oprindelse.

Den generelle flintteknik på bopladsen er karakteriseret af mange uregelmæssige afslag. På mange af disse er flintens oprindelige overflade, cortex, bevaret. Desuden findes mange små flintblokke, der nærmest er prismatiske, idet de er behugget fra alle sider. Et sådant stykke er tilvirket til en stikkel.

Den største del af keramikken er fundet i forskellige gruber omkring hustomten, hvorimod kun en lille del er fundet i selve hustomten. Den generelle karakteristik af det keramiske materiale er, at farven er rødligbrun til gulbrun, og skærven har enten sortgrå kerne eller er ensfarvet. Lermassen er groft magret med 1-3 mm store stenpartikler.

Karformerne er vanskeligere at udtale sig om, idet der ikke har kunnet samles hele karprofiler. Dog kan der findes typologiske træk: karbundene er kendetegnet ved en indknibning lige over standfladen, og randskårenes profil er afrundet.

Ud fra fundene kan selve hustomten ikke entydigt dateres inden for en bestemt periode af dolktid eller den tidligste bronzealder, dertil er fundmaterialet for sparsomt og ukarakteristisk. Derimod kan en sammenligning med andre hustomter give et dateringsgrundlag. Ved en sammenligning er der, som tidligere nævnt, størst overensstemmelse

med Egehøj hus II. Da dette er dateret til bronzealderen (I), er det mest sandsynligt, at huset ved Povlstrupgård ligeledes må dateres til den tidligste bronzealder (ÅHM 2052).

ÅHM 1986

RAS G 1011/84-24

JS

Aarestrup sogn

839. Ersted.

Rekognoscering: flintplet. Prøvegravning negativ (ÅHM 2073).

ÅHM 1986 Jørgen Seit Jespersen

RAS G 1011/85

P.

840. Aarestrup, sb. 20.

Overpløjet sb-registreret høj. Prøvegravning: ingen anlægsspor (ÅHM 2051).

ÅHM 1986 Susanne Klingenberg

RAS G 1011/85

P.

841. Aarestrup, sb. 117.

Prøvegravning: enkelte spredte stolpehuller fra boplads (ÅHM 2049).

ÅHM 1986 Susanne Klingenberg

RAS G 1011/85

P.

842. Aarestrup 14A.

Rekognoscering: to fragmenter fra sletne flintøkser samt flintaffald. Prøvegravning: negativ (ÅHM 2048).

ÅHM 1986 Jørgen Seit Jespersen

RAS G 1011/85

P.

843. Aarestrup.

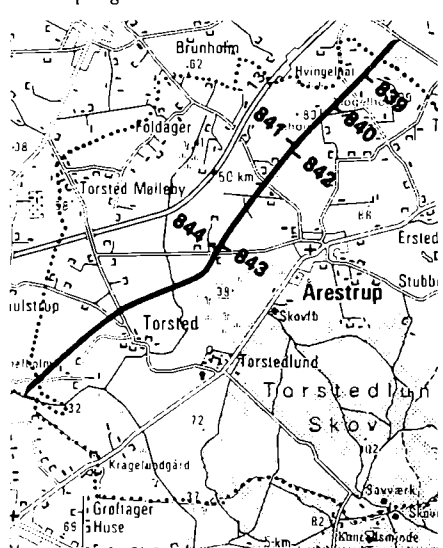
Rekognoscering: tre jernalderskår. Prøvegravning negativ (ÅHM 2045).

ÅHM 1986 Susanne Klingenberg

RAS G 1011/85

P.

Aarestrup sogn

44. Aarestrup.
 Prøvegravning i formodet høj: negativ
 ÅHM 2044).
 ÅHM 1986 Susanne Klingenberg
 RAS G 1011/85

PB

Horsens sogn

45. Kinderup.
 Rekognoscering: flintplet. Prøvegravning
 negativ (ÅHM 2013).
 ÅHM 1986
 RAS G 6015/86

PB

46. Kinderup.
 Prøvegravning på yngre stenalder (gru-
 nekeraamisk) boplads: ingen kulturspor
 ÅHM 2012).
 ÅHM 1986
 RAS G 6015/86

PB

Brorstrup sogn

47. Vejrhøj.
 Rekognoscering: lerkarskår, ildskørnede
 ten og flint, flintafslag og flintskraber.
 Prøvegravning: negativ (ÅHM 2138).
 ÅHM 1986 Susanne Klingenberg
 RAS G 1011/86

PB

48. Vejrhøj.
 Rekognoscering: fire lerkarskår, ildskør-
 ret sten og flint. Prøvegravning: negativ
 ÅHM 2037).
 ÅHM 1986 Karsten Kristiansen
 RAS G 1011/85

PB

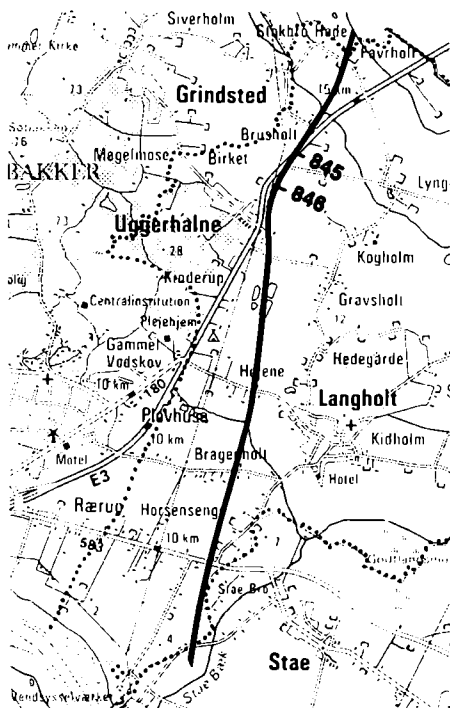
Haverslev sogn

49. Haverslev.
 evt. overpløjet høj. Prøvegravning: ne-
 gativ (ÅHM 2043).
 ÅHM 1986 Jørgen Seit Jespersen
 RAS G 1011/85

PB

50. Haverslev, sb. 23.
 Rekognosceringen viste på denne lokali-
 et rester af en jernalderboplads med
 ernudvinding. Fundene bestod af jern-
 lagger, knusesten og keramikskår. Prø-
 vegravningen afslørede en del anlægs-
 spor samt en urnegrav. Udgravningen
 viste en itupløjet jernalderlokalitet med
 enkelte rester af anlægsspor, men ikke
 flere grave. Urnen kunne dateres til ro-
 nersk jernalder og indeholdt brændte
 ben og en jernkniv (ÅHM 2042).
 ÅHM 1986 Susanne Klingenberg
 RAS G 1011/86-22

PB

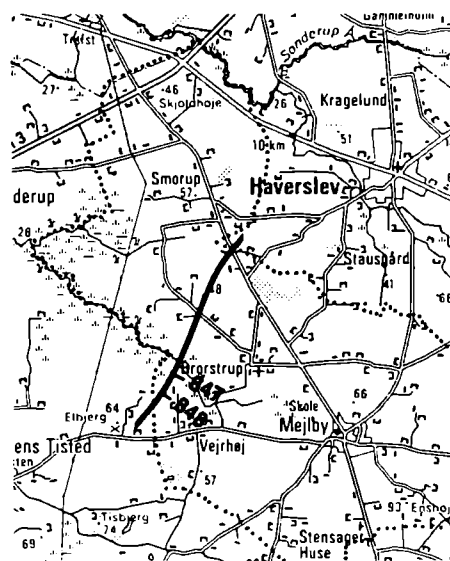
Horsens sogn

851. Vestby.
 Rekognoscering: mulig overpløjet høj.
 Prøvegravning: naturlig moræneknold
 med tre kogestensgruber, udaterede
 (ÅHM 2040).
 ÅHM 1986 Susanne Klingenberg
 RAS G 1011/86-6

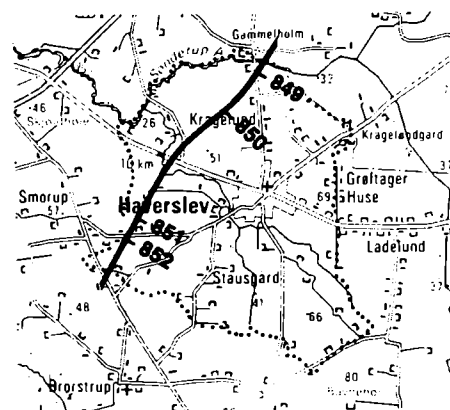
PB

852. Vestby, sb. 41.
 Overpløjet høj, viste sig ved udgravning
 at være naturlig højning (ÅHM 2039).
 ÅHM 1986 Bent Ommen
 RAS G 1011/86-5

PB

Brorstrup sogn

Haverslev sogn

ØSTJYLLAND

VIBORG AMT

Dommerby sogn, side 266, lb.nr. 853-867
Feldingbjerg sogn, side 267, lb.nr. 868-869
Lobberup sogn, side 267, lb.nr. 870-879
Nørre-Borris sogn, side 268, lb.nr. 880-881
Slyngøre sogn, side 270, lb.nr. 882
Salle sogn, side 270, lb.nr. 883-896
Sunder sogn, side 271, lb.nr. 897-902
Sødvad sogn, side 272, lb.nr. 903-906
Sjelling sogn, side 273, lb.nr. 907-910
Sølbj sogn, side 274, lb.nr. 911-912
Sikive landsogn, side 276, lb.nr. 913-917
Slesborg sogn, side 276, lb.nr. 918-919
Srederiks sogn, side 277, lb.nr. 920-921
Sjørslev sogn, side 277, lb.nr. 922-923
Sorning sogn, side 277, lb.nr. 924-927
Sunderslev sogn, side 278, lb.nr. 928-934
Sjerring sogn, side 278, lb.nr. 935
Sindum sogn, side 278, lb.nr. 936-940
Sinderup sogn, side 279, lb.nr. 941
Siskbæk sogn, side 279, lb.nr. 942
Sjøvel sogn, side 279, lb.nr. 943-944
Savnstrup sogn, side 283, lb.nr. 945-951
Sviborg sogn, side 285, lb.nr. 952-953
Svørde sogn, side 285, lb.nr. 954-957
Sjelsø sogn, side 286, lb.nr. 958-969
Såstrup sogn, side 289, lb.nr. 970-972
Simested sogn, side 289, lb.nr. 973-974
Sikals sogn, side 289, lb.nr. 975-986
Sjlbjerg sogn, side 296, lb.nr. 987-998
Svester Tostrup sogn, side 298, lb.nr. 999-1001
Søster-Bølle sogn, side 303, lb.nr. 1002-1006
Sammershøj sogn, side 304, lb.nr. 1007
Sornbæk sogn, side 306, lb.nr. 1008-1013
Svorning sogn, side 307, lb.nr. 1014-1015
Sørnbæk sogn, side 307, lb.nr. 1016-1018
Svejrum sogn, side 308, lb.nr. 1019
Svorning sogn, side 308, lb.nr. 1020
Sørum sogn, side 308, lb.nr. 1021

RANDERS AMT

Salten sogn, side 309, lb.nr. 1022-1023
Haslund sogn, side 309, lb.nr. 1024-1025
Slenstrup sogn, side 309, lb.nr. 1026-1028
Hobro sogn, side 309, lb.nr. 1029
Borup sogn, side 310, lb.nr. 1030
Randers sogn, side 310, lb.nr. 1031
Essenbæk sogn, side 310, lb.nr. 1032
Kristrup sogn, side 310, lb.nr. 1033

ÅRHUS AMT

Sjelle sogn, side 313, lb.nr. 1034
Falling sogn, side 313, lb.nr. 1035-1036
Odder sogn, side 313, lb.nr. 1037-1039
Torrild sogn, side 313, lb.nr. 1040-1041
Folby sogn, side 314, lb.nr. 1042-1043
Hadsten sogn, side 314, lb.nr. 1043a-1045
Haldum sogn, side 314, lb.nr. 1046-1047
Lading sogn, side 314, lb.nr. 1048-1050
Grundfør sogn, side 315, lb.nr. 1051-1053
Søften sogn, side 316, lb.nr. 1054
Trige sogn, side 316, lb.nr. 1055-1056

SKANDERBORG AMT

Skannerup sogn, side 317, lb.nr. 1057-1061
Sporup sogn, side 317, lb.nr. 1062-1068
Voel sogn, side 317, lb.nr. 1069-1074
Voldby sogn, side 320, lb.nr. 1075
Tamdrup sogn, side 320, lb.nr. 1076-1078
Tønning sogn, side 321, lb.nr. 1079-1080
Gangsted sogn, side 321, lb.nr. 1081-1083
Hansted sogn, side 321, lb.nr. 1084-1092
Kattrup sogn, side 322, lb.nr. 1093-1095
Søvind sogn, side 322, lb.nr. 1096-1097
Tolstrup sogn, side 322, lb.nr. 1098-1106
Vær sogn, side 323, lb.nr. 1107-1110
Søstbirk sogn, side 323, lb.nr. 1111-1116
Ejstrup sogn, side 324, lb.nr. 1117
Them sogn, side 328, lb.nr. 1118-1121

VEJLE AMT

Bjerre sogn, side 330, lb.nr. 1122
Nebsager sogn, side 333, lb.nr. 1123
Rårup sogn, side 333, lb.nr. 1124
Almind sogn, side 333, lb.nr. 1125-1127
Eltang sogn, side 333, lb.nr. 1128-1130
Harte sogn, side 334, lb.nr. 1131-1132
Sønder-Vilstrup sogn, side 334, lb.nr. 1133-1137
Svester-Nebel sogn, side 335, lb.nr. 1138-1146
Erritsø sogn, side 336, lb.nr. 1147-1156
Taulov sogn, side 337, lb.nr. 1157-1160
Ullstrup sogn, side 337, lb.nr. 1161-1172
Vejlby sogn, side 338, lb.nr. 1173-1175
Engum sogn, side 338, lb.nr. 1176
Hatting sogn, side 339, lb.nr. 1177-1195
Korning sogn, side 340, lb.nr. 1196-1199
Løsning sogn, side 340, lb.nr. 1200-1203
Torsted sogn, side 343, lb.nr. 1204-1206
Tyrsted sogn, side 343, lb.nr. 1207-1216

Gauerslund sogn, side 343, lb.nr. 1217-1229
Pjedsted sogn, side 345, lb.nr. 1230
Smidstrup sogn, side 345, lb.nr. 1231-1235
Egtved sogn, side 345, lb.nr. 1236-1265
Højen sogn, side 348, lb.nr. 1266-1268
Jerlev sogn, side 348, lb.nr. 1269-1270
Ødsted sogn, side 348, lb.nr. 1271-1281
Brande sogn, side 350, lb.nr. 1282-1284
Give sogn, side 351, lb.nr. 1285-1288
Hornstrup sogn, side 351, lb.nr. 1289-1292
Langskov sogn, side 352, lb.nr. 1293
Ringgive sogn, side 352, lb.nr. 1294-1296
Thyregod sogn, side 352, lb.nr. 1297-1299
Uldum sogn, side 353, lb.nr. 1300
Øster-Snede sogn, side 353, lb.nr. 1301-1303
Hover sogn, side 354, lb.nr. 1304-1312
Jelling sogn, side 355, lb.nr. 1313-1315
Lindeballe sogn, side 355, lb.nr. 1316-1319
Nørup sogn, side 355, lb.nr. 1320
Randbøl sogn, side 357, lb.nr. 1321-1324
Skibet sogn, side 358, lb.nr. 1325-1325a

VIBORG AMT

Dommerby sogn

853. Jegstrup, sb. 59.

I 1978 udgravedes en boplads fra yngre stenalder (tragtbægerkultur) og yngre bronzealder på et næs, som skyder sig ud i den nordlige del af den udtørrede Tastum sø. Da en gasledning skulle føres over næssets sydlige del i 1984, blev der lejlighed til at afdække en ca. 200 m lang strækning, som overalt indeholdt nedgravninger med fund fra både sten-, bronze- og jernalder.

Jernalderfundene, som synes at mangle på de tidligere udgravede dele af pladsen, er fra yngre romersk jernalder og omfatter en del keramik, pyramideformede vævævægte m.v. Typisk keramik er også fundet i stolpehuller hørende til to hustomter. Fire hustomter blev udgravet i deres helhed. Specielt kan nævnes et mindre hus med kun tre sæt tagbærende stolper og hele væglinjen bevaret. En del af de mindre kogegruber hører sandsynligvis også til i jernalderbebyggelsen.

Bronzealderfundene var ret sparsomme. I denne periode ligger hovedforekomsten omkring de højere beliggende dele af pladsen, hvor gravningen i 1978 fandt sted. Der var dog flere af de større kogegruber, som indeholdt bronzealderskår.

Som tidligere fremtrådte tragt bægerkulturen gennem spredte forekomster af små, fundfattede gruber, som hører til i begyndelsen af mellemneolitisk tid. Der er ikke fundet spor af noget »Sarup-anlæg«, selv om den topografiske beliggenhed svarer til, hvad der kendes fra denne anlægstype.

Endelig må fremhæves fund af et helt, vandret liggende forrådskaar med vulst fra dolktid. Gruben havde form efter karret, der må betragtes som et offer. Perioden er ellers ikke repræsenteret på denne lokalitet (SMS 149A).

SMS 1984

RAS G 6003/84-1

KD

854. Dommerby Hede, sb. 71.

Rekognoscering: tre flintafslag, skive-skraber, to stk. brændt flint, 15 skår, to slagger, et stk. glas. Prøvegravning: to huse. Bronze/jernalder (SMS 267 A).

RAS 1984 Peter B. Christensen

RAS G 6003/84

JB

855. Jegstrup II, sb. 71.

På en S- og SV-vendt skråning ned mod den nu udtørrede Tastum Sø udgravedes boplads spor i form af stolpehuller og gruber. Der blev undersøgt et større felt på det skrånende terræn, samt et mindre felt på arealets højeste punkt.

I det største felt fandtes en kraftig NV-SØ orienteret koncentration af stolpehuller samt talrige gruber. Stolpehullerne indgår i mindst to huskonstruktioner, der delvist dækker hinanden. Væglinjerne er klare, mens de tagbærende konstruktioner er vanskelige at udskille. Enkelte af de yderste stolpehuller i koncentrationens sydøstlige del havde hældning ind mod husets midtakse. Midt i stolpekoncentrationen fandtes spor efter to ildsteder samt et større forsænket parti, formentlig gulvlag i et af husene. Under laget fremkom et fyldskifte, opfattet som resterne af et grubehus. Lerkarskårene fra huskonstruktionerne giver ingen præcis datering, men to koniske tenvægte og en hvæssesten peger på en datering af husene til yngre jernalder, muligvis vikingetid.

I det store felt udgravedes 12 fyldskifter med flint og keramik fra tidlig mellemneolitisk tragt bægerkultur. I det lille felt på arealets højeste punkt udgravedes få stolpehuller og enkelte gruber dateret til yngre bronzealder og indeholdende skår af dobbeltkoniske kar med vandrette tapører samt to tenvægte tildannet af lerkarskår. Spredt i det store felt fandtes en del skår, der må dateres til middelalder eller senere (SMS 310A).

SMS 1984

RAS G 6003/84-5

PM

856. Dommerby Hede 2, sb. 60.

Rekognoscering: to jernalderskår. Prøvegravning: ingen anlægsspor (SM 267A).

RAS 1984 Peter B. Christensen

RAS G 6003/84

JI

857. Dommerby, sb. 70.

Nedlægningskontrol: råstofgrube med askeblandet sand og en del keramik Yngre bronzealder, V/VI (SMS 267A 133).

SMS 1985

RAS G 6003/84

AN

858. Dommerby, sb. 69.

Nedlægningskontrol: bopladsgrube for ret i bunden med et lag håndstore, ildskørnede sten. Yngre bronzealder (SM 267A, 132).

SMS 1985

RAS G 6003/84

AN

859. Dommerby, sb. 69.

Nedlægningskontrol: flere bopladsgruber fra større samlet bebyggelse i området. Yngre bronzealder (SMS 267A 131).

SMS 1985

RAS G 6003/84

AN

860. Dommerby, sb. 69.

Nedlægningskontrol: råstofgrube med askeblandet sand og en del keramik Yngre bronzealder, V/VI (SMS 267A 130).

SMS 1985

RAS G 6003/84

AN

861. Dommerby, sb. 68.

Nedlægningskontrol: en ca. 70 cm bred 60 cm dyb bopladsgrube med gråt sand og aske (SMS 267A, 129).

SMS 1985

RAS G 6003/84

AN

862. Dommerby, sb. 67.

Nedlægningskontrol: to fladbundede bopladsgruber med gråbrunt, trækuls holdigt sand (SMS 267A, 128).

SMS 1985

RAS G 6003/84

AN

Dommerby sogn

63. Dommerby, sb. 66.

Iedlægningskontrol: en ca. 90 cm bred, 0 cm dyb bopladsgrube med gråbrunt and (SMS 267A, 127).

MS 1985

LAS G 6003/84

ANJ

64. Dommerby, sb. 65.

Iedlægningskontrol: to bopladsgruber i orlængelse af hinanden med aske, steng keramik. Yngre bronzealder (SMS 67A, 126).

MS 1985

LAS G 6003/84

ANJ

65. Dommerby, midt, sb. 62.

Rekognoscering: otte jernalderskår, brændt flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor (SMS 267A).

LAS 1984 Peter B. Christensen

LAS G 6003/84

JB

66. Dommerby, øst, sb. 63.

Rekognoscering: seks skår. Jernalder. SMS 267A).

LAS 1984 Peter B. Christensen

LAS G 6003/84

JB

67. Dommerby, sb. 64.

Iedlægningskontrol: en ca. 1 m bred, 1,45 m dyb bopladsgrube med gråbrunt and (SMS 267A, 125).

MS 1985

LAS G 6003/84

ANJ

Feldingbjerg sogn

68. Fadsgård.

Rekognoscering: 21 flintafslag, brændt flintafslag, tre knusesten, slibestensfragment. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Yngre stenalder (SMS 267A (K)).

LAS 1984 Peter B. Christensen

LAS G 6003/84

JB

Feldingbjerg sogn

Kopperup sogn

869. Lysenvad.

Rekognoscering: 21 flintafslag, skiveøkse lavet af sleben økse, syv stk. brændt flint, kogesten bl.a. af en løber, opløjede gruber. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Yngre stenalder (SMS 267A (L)).

LAS 1984 Peter B. Christensen

LAS G 6003/84

JB

Kopperup sogn

870. Søb, sb. 282.

Iedlægningskontrol: bopladsgrube med askeblandet sand, ildskørnede sten og lidt keramik. Jernalder (SMS 267A, 124).

MS 1985

LAS G 6003/84

ANJ

875. Bjerggård. To netsænkesten fra yngre bronzealder. Sådanne sten, forsynet med en indhugget, rundt løbende rille, optræder især i jernalderen, hvor de sættes i forbindelse med fiskeri med net, ca. 1:2. Mogens Hartmeyer fot. 1985.

875. Bjerggård. Two stone sinkers from the Late Bronze Age. Stones like these with a carved groove mostly occur in the Iron Age and are connected with net fishing, c. 1:2. Mogens Hartmeyer phot. 1985.

871. Søb NV.

Rekognoscering: tre flintafslag, en knusesten, brændt flint, kogesten, 11 skår, to slagger. Prøvegravning: skår, ingen anlægsspor. Yngre jernalder? (SMS 267A (J)).

RAS 1984 Peter B. Christensen

RAS G 6003/84

JB

872. Søb, sb. 280.

Iedlægningskontrol: seks indtil 35 cm dybe stolpehuller ca. 30 cm i diameter (SMS 267A, 123).

MS 1985

RAS G 6003/84

ANJ

873. Søb NØ.

Rekognoscering: tre skår, slagge, et stk. brændt flint. Jernalder?

RAS 1983 Peter B. Christensen

RAS G 6003/84

JB

874. Røgind.

Iedlægningskontrol: en ca. 50 cm bred, 60 cm dyb, fladbundet grube med brungråt sand (SMS 267A, 122).

MS 1985

RAS G 6003/84

ANJ

875. Bjerggård, sb. 270.

Iedlægningskontrol: to stenforede gruber med keramik, knogler og to netsænkesten. Yngre bronzealder (SMS 267A, 118).

MS 1985

RAS G 6003/84

ANJ

876. Røgind, sb. 281.

Iedlægningskontrol: bopladsgrube med sten og aske. Et tilhørende kulturlag indeholdt flintafslag. Yngre stenalder (SMS 267A, 117).

MS 1985

RAS G 6003/84

ANJ

877. Røgind, sb. 282.

Nedlægningskontrol: 15 indtil 35 cm dybe, gråbune stolpehuller, ca. 30 cm i diameter (SMS 267A, 121).

SMS 1985

RAS G 6003/84 ANJ

878. Røgind, sb. 279.

Nedlægningskontrol; fladbundet, stenforet, 2 × 1 m stor grube med ildskørnede sten og keramik. Ældre jernalder (SMS 267A, 120).

SMS 1985

RAS G 6003/84 ANJ

879. Røgind, sb. 283.

Nedlægningskontrol: 15 stolpehuller, hvoraf et med dele af større lerkar. Ældre jernalder (SMS 267A, 119).

SMS 1985

RAS G 6003/84 ANJ

Nørre Borris sogn

To rige romertidsgrave ved Fiskbæk Ådal

880. Nr. Borris, sb. 77.

Umiddelbart N for Fiskbæk Ådal passerer naturgasledningen forbi sydsiden af diget omkring den nu nedlagte kirkegård ved Nr. Borris. Under prøvegravningen blev der gjort fund i dette område, og en egentlig udgravning blev iværksat i september 1984. Kort fortalt blev resultaterne af denne undersøgelse følgende: Boplads spor fra yngre stenalderens senere del (enkeltgravskultur), boplads spor fra ældre romersk jernalder samt en kvindegrav og en mandsgrav, begge ligeledes fra ældre romersk jernalder.

Anlægget fra yngre stenalder behandles i en anden sammenhæng og på grund af den begrænsede plads vil vi med hensyn til jernalderens boplads spor nøjes med at nævne, at der er fundet spor af huse og muligvis også hegn samt nogle affaldsgruber. En af disse affaldsgruber (anlæg I) tegnede sig som et meget stort, mørkt uregelmæssigt fyldskifte. I sin største udstrækning målte nedgravningen ca. 9 × 5 m, og var indtil 50 cm dyb. Den havde et stort indhold af bl.a. keramik, trækul og dyreknogler.

880:1. Nr. Borris. Gravgaver fra mandsgraven, 1:2. Lennart Larsen fot. 1987.

880:1. Nr. Borris. Grave goods from the man's grave, Early Roman Iron Age, 1:2. Lennart Larsen phot 1987.

Lidt Ø for denne store grube fandtes de to jernaldergrave med en indbyrdes afstand på godt og vel 6 m. De ser ud til at være omtrent samtidige og tilhører ældre romersk jernalder. De kan muligvis være anlagt omkring det tidspunkt, hvor bopladsen (landsbyen) flyttes.

Kvindegraven (anlæg III) kunne i overfladen ses som et omtrent rektangulært fyldskifte på ca. 3,1 × 2 m, orienteret Ø-V. Det viste sig, at der fra overfladen af undergrunden var ca. 90 cm til bunden af graven, hvor der var spor af en trækiste, ca. 1 m bred og 2,1 m lang. Undervejs til gravbunden havde der desuden vist sig tydelige spor af kistelåget, som gav sig til kende ved et centimeter tykt lag af humus- og trækulspor. Kistelåget må forsætligt være blevet afsvedet ved hjælp af ild, og det samme synes at gælde kistens sider. Af den gravlagte kvinde var kun tandemalje bevaret på hovedets plads mod V. På gravbunden fandtes spor af organisk materiale, der

ved en foreløbig undersøgelse på Vibor, Amts Konserveringsanstalt viste sig at være plantefibre.

Kvinden havde fået to fibler af sølv og en af bronze med sig. Foruden disse fibler, der har holdt klædningen sammen har hun formodentlig også båret et bælte, hvilket fundet af et jernspænde viser. Tekstilrester blev fundet både ved bælte og ved fiblerne. Som gravgods var der endvidere medgivet en jernkniv og ikke færre end ti lerkar. Disse var anbragt langs gravens sydlige side, og uden at vi har kunnet konstatere det, må vi dog formode, at flere af lerkarrene har rummet mad- og drikkevarer. Blandt lerkarrene findes typer som kopper, bægre, krukker og fade i den fra ældre romersk jernalder så velkendte udformning.

Denne fornemme kvindegrav modsvarer af mandsgraven, der er lige så omfattende i sit gravudstyr.

Mandsgraven (anlæg II) kunne i overfladen ses som et omtrent rektangulært

80:2. Nr. Borris. Lerkarrene fra mands- og vindegraven. Mogens Hartmeyer fot. 1986.

80:2. Nr. Borris. The pottery from the man's and the woman's grave. Mogens Hartmeyer phot. 1986.

uldskifte på ca. 3 × 2,1 m, orienteret Ø-N. Fra undergrundens overflade var der ca. 1,3 m til gravbunden, hvor der var spor af en træliste, ca. 1,2 m bred og 2,1 m lang. Der var også tydelige spor af det afsvedne, delvist forkullede kistelåg. To stolpehulslignende, omtrent cirkulære nedgravninger kunne i øvrigt følges ned gennem fylden indtil lidt over kistelåget. Det er tænkeligt, at de skal sættes i forbindelse med en nu forsvunden markering af gravens tilstedeværelse på overfladen.

Af den gravlagte mand var kun rester af tandemalje bevaret i hovedenden mod vest. Derimod var der spor af hans bevæbning. Ved pladsen hvor benene må have været, fandtes resterne af et skjold i form af en bevaret skjoldbule og greb, mens selve skjoldet – vel af træ – var gået i grunde. En lansespids af jern fandtes også i graven. Længden af lanseskafte er formodentlig bevirket, at det måtte være skråt i graven for at kunne være stabilt. Dette kunne forklare placeringen af lansespidsen, idet den fandtes blandt lerkarrene i det sydvestlige hjørne.

Som nævnt var der ti lerkar i kvindegraven, og til disse svarer 12 lerkar i mandsgraven med typer nogenlunde svarende til kvindegravens. I begge graverne er karrene tilsyneladende opstillet i

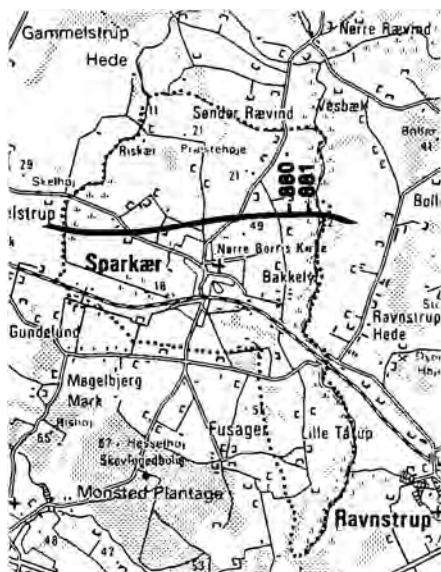

en bestemt rækkefølge, og i begge tilfælde langs gravens sydlige side. Således findes eksempelvis de meget store og rummelige fade ved gravens østlige ende, mens modsat de små kopper findes i gravens vestlige ende. I et af mandsgravens lerkar fandtes foruden en lerkop en jernkniv med træskaft, en halv rund rægeknav med ophængningshul og de formodede rester af en kam. I et andet lerkar fandtes også en jernkniv. Endelig kan nævnes, at der omtrent midt i graven fandtes et jernspænde.

Det var altså gravgodset i form af metaltager og keramik. Men ikke nok med det – der hører mere til graven! I dens vestlige ende fandtes nemlig en del granitsten, hvoraf flere var tilvirkede. En af disse sten havde en svagt udbuet, tildannet flade. Denne granitsten udgør den såkaldte »skubber« til oldtidens skubbekværn. Den nederste sten til en skubbekværn, »liggeren«, fandtes derimod ikke i graven. Skubberen indgik i en række på

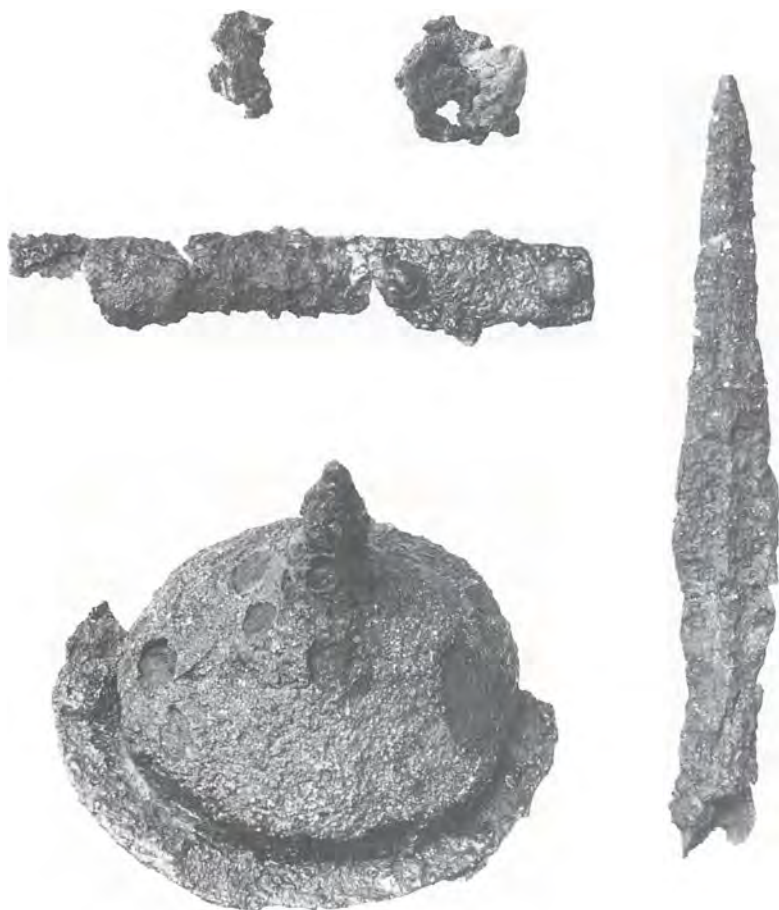

Ørre-Borris sogn

880:3. Nr. Borris. Fund fra kvindegraven. 1:2. Lennart Larsen fot. 1987.

880:3. Nr. Borris. The finds from the woman's grave. Lennart Larsen phot. 1987.

880:4. Nr. Borris. Våbenudstyr fra mandsgraven. 1:2. Lennart Larsen fot. 1987.

880:4. Nr. Borris. Weaponry from the man's grave. Lennart Larsen phot. 1987.

fem sten, der kan have tjent til støtte for kisten. Bag denne række fandtes en meget stor sten med en betydelig fordybning på hver side, en såkaldt mortarsten. Og bag denne igen sad, anbragt i mortarstenens fordybning, en hovedstor sten, der var afrundet i den ene ende.

Denne spændende og fortællende mandsgrav viser os – med sit indhold af både landbrugerens og krigerens remedier – to sider af jernaldersamfundets virkelighed. Også kvindegraven er interessant og viser os – med sit smykkeudstyr af sølv- og bronzefibler – hvorledes velstillede personer havde adgang til de kostbare smykkemetaller. Og begge gravene anskueliggør – med den overdådige opdækning (i alt 22 lerkar, oprindelig antagelig med indhold) – hvorledes de efterladte har villet give deres døde en

behagelig overfart til et andet liv (SMS 300A).

SMS 1984

RAS G 6003/84-4

JHj/JS

881. Nr. Borris.

Rekognoscering: et skår, flintskeskraber. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Yngre stenalder (SMS 267 A (N)).

RAS 1983 Peter B. Christensen

RAS G 6003/84

Glyngøre sogn

882. Sallingsund.

Udgravning på jævnt sandet terræn: enkelte stolpehuller og mindre gruber. Desuden fandtes et N-S orienteret, stenfyldt fyldskifte, godt 1 m langt og 50 cm

bredt. Der er ingen fund fra anlæggen men enkelte løsfund (SMS 375A).

SMS 1986

RAS G 6019/86-8

PI

Balle sogn

883. Sinding Hovvej, sb. 131.

Rekognoscering nær lille, højtliggende vådområde: flintafslag og ildskørnet flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor (SIM 22/1985).

SIM 1984 Jens Jeppesen

RAS G 1007/84

KB

884. Sinding Hovvej, sb. 132.

Rekognoscering på sydvendt skråning flintafslag og ildskørnet flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor (SIM 24/1985).

SIM 1985 Jens Jeppesen

RAS G 1007/84

KB

885. Sinding Hovvej, sb. 129.

Prøvegravning i lav, overpløjet høj i kuperet terræn. Ingen anlægsspor. (SIM 25/1985).

SIM 1984 Jens Jeppesen

RAS G 1007/84

KB

886. Jordkærvej, sb. 50.

Nedlægningskontrol på NØ-vendt bakkeskråning: tre kogestensgruber med ildskørnede sten (SIM 110/1985).

SIM 1985

RAS G 1007/84

KB

887. Jordkærvej, sb. 50.

Nedlægningskontrol ved overpløjet gravhøj. Ingen anlægsspor. (SIM 20/1985).

SIM 1985

RAS G 1007/84

KB

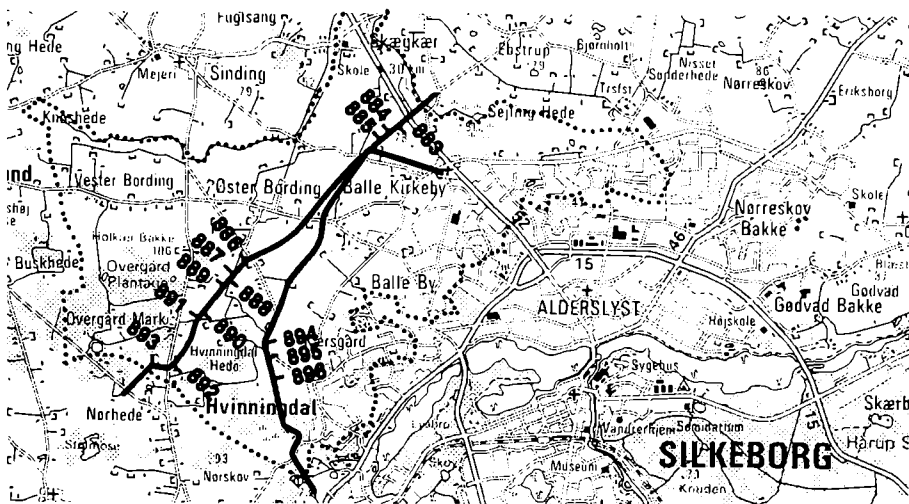
888. Jordkærvej, sb. 127.

Ved rekognoscering fandtes en lav, overpløjet høj i let kuperet terræn. Højen un-

Glyngøre sogn

JB

alle sogn

ersøgtes ikke, da den lå umiddelbart den for tracéet (SIM 19/1985).

AS 1984 Jette Bang/Peter Birkedahl
AS G 1007/84 KBJ

89. Jordkærvej, sb. 128.
røvegravning i lav, overpløjet høj i kuperet terræn: Ingen anlægsspor (SIM 1/1985).

IM 1984 Jens Jeppesen
AS G 1007/84 KBJ

90. Hvinnindal Hede, sb. 126.
røvegravning i en lav, overpløjet høj i øjtliggende, kuperet terræn: Ingen anlægsspor (SIM 18/1985).

IM 1984 Jens Jeppesen
AS G 1007/84 KBJ

91. Hvinnindal Hede, sb. 125.
røvegravning i lav, overpløjet høj i kuperet terræn: ildsted med keramik, men ellers ingen anlægsspor. Yngre bronzealder (SIM 17/1985).

IM 1984 Jens Jeppesen
AS G 1007/84 KBJ

92. Hvinnindal Hede, sb. 124.
røvegravning i en lav, kratbevokset høj på jævnt terræn. Ingen anlægsspor. (SIM 16/1985).

IM 1984 Jens Jeppesen
AS G 1007/84 KBJ

93. Funder Nørhede, sb. 130.
Ildgravning af dele af bopladsområde liggende på let skrånende, østvendt bakke: mindre bopladsgubber, kogesensgruber, en enkelt rodvælte samt stolpehuller uden system. Dolketid (SIM 5/1985).

IM 1985
AS G 1007/85-7 KBJ

894. Balle.
Rekognoscering: afslag af sleben flintøkse, et stk. brændt flint, en knusesten. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Yngre stenalder (SIM 379/84).

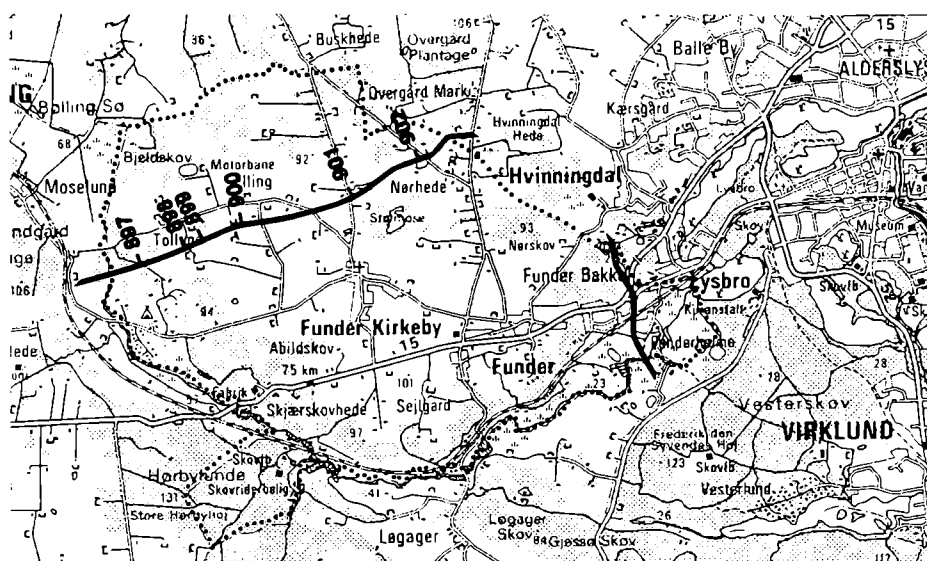
RAS 1984
RAS G 6001/84 JB

895. Balle.
Rekognoscering: to flintafslag, et stk. brændt flint, fragment af en knusesten. Prøvegravning: ingen anlægsspor (SIM 379/84).

RAS 1984
RAS G 6001/84 JB

896. Balle.
Rekognoscering: fragment af en drejekværn? to fragmenter af knusesten. Prøvegravning: to stolpehuller. Jernalder (SIM 380/84).

RAS 1984
RAS G 6001/84 JB

Funder sogn

897. Tollund, sb. 171.
Prøvegravning på en østvendt bakke: lerkarskår, en fladehugget pilespid, flintafslag samt ildskørnede sten. Ingen anlægsspor. Dolketid (SIM 9/1985).

SIM 1984 Jens Jeppesen
RAS G 1007/84 KBJ

898. Tollund, sb. 90.
Prøvegravning i en sløjfet, sb-registreret gravhøj. Ingen anlægsspor. (SIM 10/1985).

SIM 1984 Jens Jeppesen
RAS G 1007/84 KBJ

899. Tollund, sb. 172.
Rekognoscering på jævnt terræn: lerkarskår og flintafslag. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Yngre stenalder. (SIM 11/1985).

SIM 1984 Jens Jeppesen
RAS G 1007/84 KBJ

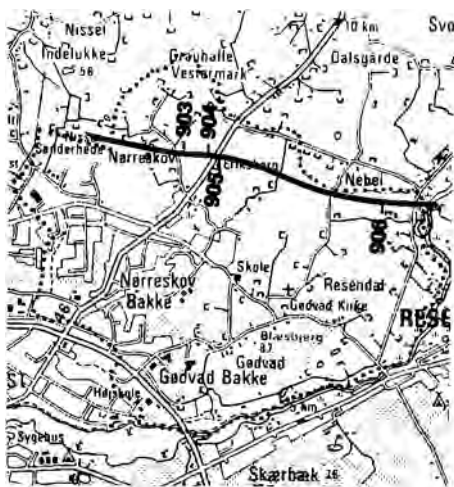
900. Tollund, sb. 173.
Rekognoscering på jævnt terræn: lerkarskår, flintafslag og brændt flint. Prøvegravning: rester af et ildsted. Yngre stenalder (SIM 12/1985).

SIM 1984 Jens Jeppesen
RAS G 1007/84 KBJ

901. Funder Kirkeby, sb. 174.
Rekognoscering på jævnt terræn: lerkarskår og flintafslag. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Yngre stenalder (SIM 13/1985).

SIM 1984 Jens Jeppesen
RAS G 1007/84 KBJ

Funder sogn

Gødvad sogn

902. Kongshede, sb. 170.

Umiddelbart N for naturlig højning er tidligere fundet en stridsøkse. Prøvegravning: recent fyldskifte (SIM 14/1985).

SIM 1985

RAS G 1007/84

KBJ

Gødvad sogn

903. Sortenborgvej/Eriksborg I, sb. 65.

Udgravning af dele af et bopladsområde efter forudgående rekognoscering og prøvegravning. Pladsen er beliggende på en højtliggende, N-Ø vendt, leret bakkeskråning i let kuperet terræn. In-

den for et område på ca. 20 × 60 m afdækkedes 30 større og mindre gruber, heraf flere med et stort keramikmateriale. En enkelt af gruberne kan dateres til overgangen mellem bronze- og jernalder, de øvrige til førromersk jernalder (II og III).

Oldsagsmaterialet udgøres hovedsagelig af lerkarskår, men også brændt lerklining, knusesten og kværnsten er til stede. Keramikformerne omfatter først og fremmest de almindelige typer – herunder dele af større forrådskar, grove én- eller tohankede krus, vaser, kopper, fade, sikar og gennemborede lerskiver, men også finere kar med sort, glittet overflade er repræsenteret i materialet (SIM 92/1985).

SIM 1985

RAS G 1007/85-10

ABJØ/KBJ

904. Nørreskov, sb. 62.

Rekognoscering på vestvendt bakke: lerkarskår og ildskørnet flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor (SIM 27/1985).

SIM 1984 Jens Jeppesen

RAS G 1007/84

KBJ

905. Nørreskov/Eriksborg II, sb. 64.

Udgravning af areal beliggende i syd-kanten af et større bopladsområde på en lav, leret bakke i let kuperet terræn. Inden for et område på ca. 20 × 50 m afdækkedes 20 affaldsgruber, et Ø-V orienteret langhus samt en række stærkt

nedpløjede jernudvindingsanlæg. A langhuset, der havde været ca. 18 m langt og ca. 5,5 m bredt, var kun de tag bærende stolper og indgangsstolper bevaret. Der kunne iagttages en del udskiftninger (muligvis to faser). Huset har haft seks sæt tagbærende stolper med en indbyrdes afstand på 2,5-3,5 m. Afstanden mellem stolperne i de enkelte sæt var 3-3,5 m. Indgangene fandtes over for hinanden, omtrent midt for huset langsider. Keramik fra stolpehullerne daterer hustomten til ældre romersk jernalder.

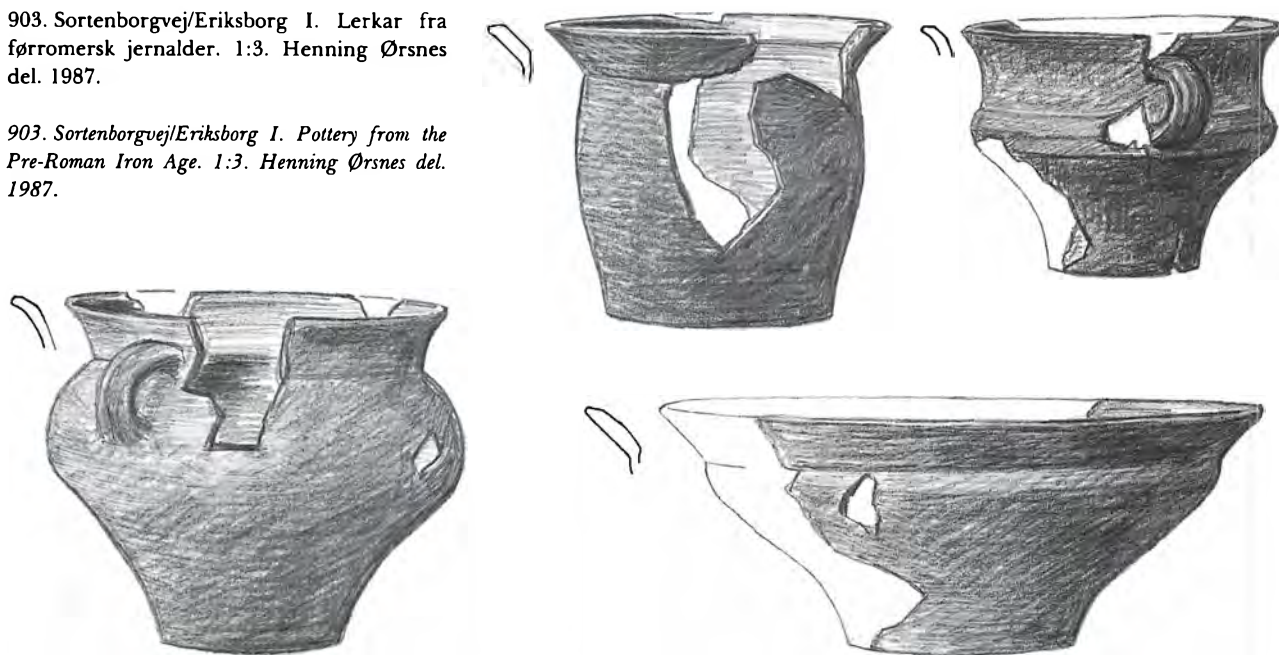
Omkring huset fandtes 18 gruber fra ældre romersk jernalder samt to grube fra førromersk jernalder – alle med store mængder keramik, kværnsten, knusesten og slagter fra jernudvinding.

Keramikformerne i gruberne fra ældre romersk jernalder omfatter hovedsagelig de almindelige typer, herunder dele af større forrådskar, vaser, hankekar, hankekopper, skåle og fodbægre. Desuden fandtes sikar, lerskiver med gennemboring samt dele af en ildbuk. En miniaturekar med fingerindtryk, der blev fundet sammen med en brændt lerklump, opfattes som legetøj.

Keramikformerne i de to førromerske gruber omfatter dele af større forrådskar, grove én- eller tohankede krus og hankekopper. I bunden af den ene grube fandtes desuden dele af tre gryde med henholdsvis fire og kun to »svalere

903. Sortenborgvej/Eriksborg I. Lerkar fra førromersk jernalder. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

903. Sortenborgvej/Eriksborg I. Pottery from the Pre-Roman Iron Age. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

«sører» liggende tæt sammen. Begge
ruber dateres til førromersk jernalder,
(SIM 28/1985).

IM 1985

AS G 1007/85-8

ABJø/KBJ

06. Resendal, sb. 63.

ekognoscering på jævnt plateau neden
for bakke: flintafslag. Prøvegravning: in-
nen anlægsspor (SIM 30/1985).

IM 1984 Jens Jeppesen

AS G 1007/84

KBJ

ejling sogn

07. Sejling.

ekognoscering: et flintafslag, et flint-
ør?, brændt flint, to knusesten, koge-
en, to skår (SIM 373/84).

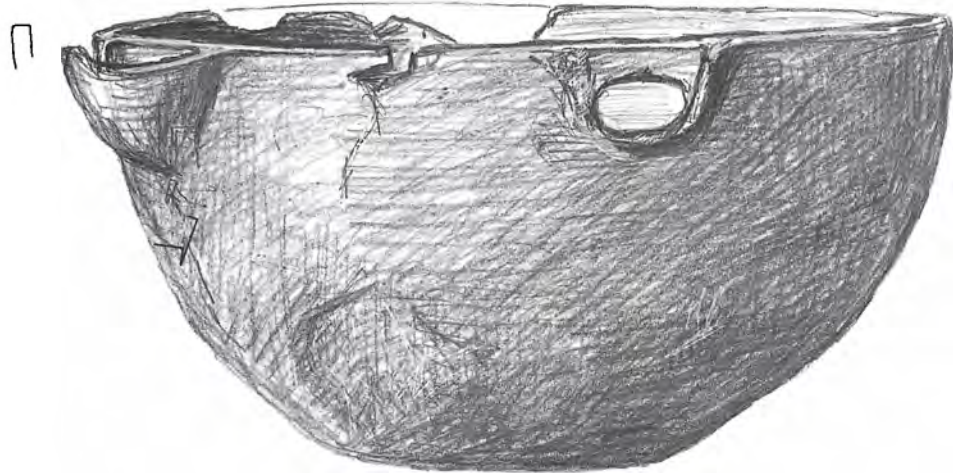
AS 1984 Knud Jensen

AS G 6001/84

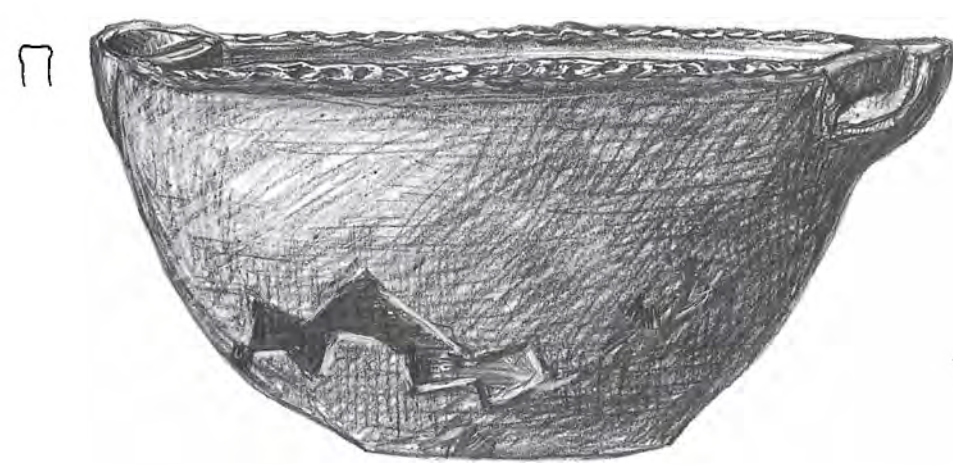
JB

905:1. Nørreskov/Eriksborg II. Vinterudgravning. SIM fot. 1985.

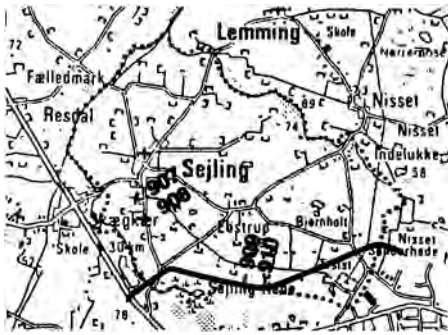
905:1. Nørreskov/Eriksborg II. Winter excavation. SIM phot. 1985.

905:2. Nørreskov/Eriksborg II. To lerkar med svaleredehanke fra førromersk jernalder. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

905:2. Nørreskov/Eriksborg II. Two vessels from the Pre-Roman Iron Age with handles in the form of swallow's nests. These protect the string from the fire when the vessel is hung up over the fireplace. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

Sejling sogn

908. Sejling.

Rekognoscering: formodet knusesten, og et jernalderskår (SIM 373/84).

RAS 1984 Knud Jensen

RAS G 6001/84

JB

909. Bellerup, sb. 8.

Prøvegravning på stedet, hvor den forsvundne landsby »Bellerup« menes at have ligget: ingen anlægsspor (SIM 26/1985).

SIM 1984 Jens Jeppesen

RAS G 1007/84

KBJ

910. Bellerup.

Prøvegravning på sted, hvor den forsvundne landsby »Bellerup« kan have

Dølby sogn

ligget: ingen anlægsspor (SIM 91/1985).

SIM 1985

RAS G 1007/84

KBJ

Dølby sogn

911. Vikærgård, sb. 14.

Under udgravning i og ved overpløjet høj afdækkedes sporene af i alt syv jordfæstegrave. Tre af disse var dog ødelagte

911:1. Vikærgård. Ardsporene i undergrunden under højen. I baggrunden ses en profil gennem den bevarede del af højen, hvor de spættede partier viser, at denne har været bygget af græstørv. JS fot. 1986.

911:1. Vikærgård. Ard furrows under the barrow. In the background a section is cut through the remaining part of the barrow; the speckled look comes from the turf of which the barrow was built. JS phot. 1986.

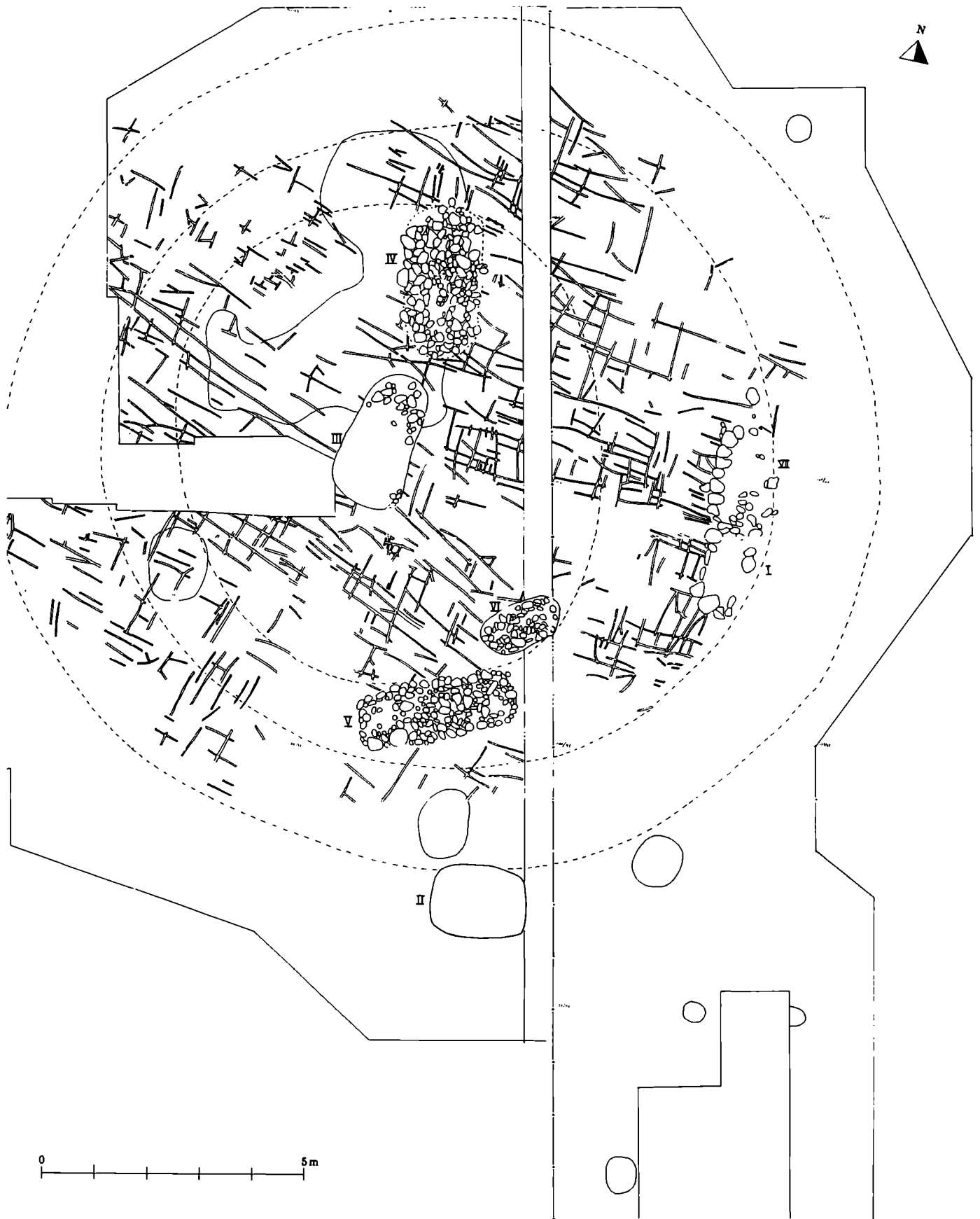
før undersøgelsen og uden fund fra gravlæggelsen (grav I og VII samt III centralgraven). Følgende grave var der imod velbevarede: Grav II, »lerkargrav fra ældre romersk jernalder; IV, grav med dækkende stendynge uden oldsager; V, grav med dækkende stendynge fra ældre bronzealder og VI, kort, sterfyldt grav med koncentration af knoglerester omtrent midt på gravbunden.

Grav II var anlagt umiddelbart S for højfoden. Den tegnede sig i overflade som et mørkt fyldskifte, orienteret Ø-V ca. 1,85 m × 1,45 m. Graven var kun bevaret i godt 20 cm's dybde i undergrunden. Inventaret i denne grav fra ældre romersk jernalder var to lerkar i den sydøstlige del, en lille åben lerskål i den sydvestlige del samt, midt for nordsiden en stor åben skål, et næsten retvægget bæger samt rester af et lerkar, antagelig brugt som øse eller ske. I gravens vestlige halvdel fandtes desuden tre jerngerstande, der i øjeblikket er til konservering og endnu ikke er sikkert identificerede.

Grav V var anlagt sekundært i højen sydlig del; en dækkende, ca. 25 cm tyk stendynge bestod overvejende af håndtil hovedstore sten. Graven var orienteret omtrent Ø-V og målte ca. 3,10 m × 1,25 m. I bunden af graven var der en stenbrolægning af gennemgående lidt mindre sten. I gravens østlige halvdel fandtes et brækket grebtungesværd, og nær midten af graven små stumper af andre bronzesager. I gravens nordlige side fandtes to kværnstenindsat. Knoglerester fandtes flere steder i graven, ligesom der ved sværdet fandtes rester af bevaret organisk materiale.

Højen var opbygget i tre faser, hvoraf den ældste bestod af en særdeles tydelig tørv. Gravhøjen var placeret på lergrund, og de tørv, hvoraf i hvert fald den ældste fase bestod, var lerholdige. En flade V for grav III og IV blev undersøgt lidt nøjere. Nogle af tørvene var tydeligvis lagt retvendt med den gamle vegetationsflade opad, derunder var de gamle, tynde muldlag og nederst ofte lidt undergrundsmateriale fulgt med tørv. Ved studier af hovedprofilen var det dog også muligt at finde tørv liggende vendt om, altså med vegetationsfladen nedad.

Under højen konstateredes ardspore, der optrådte som smalle striber af samme farve som mulden i den gamle overflade. De var tydelige, dels hvor de gik henover fyldskifter (boplads spor), dels hvor de gik ned i undergrunden.

11:2. Vikærgård. Plantegning af ardspor under gravhøjen samt grave. Ole Jensen del. 1986.

11:2. Vikærgård. Plan of the ard furrows under the barrow and the graves. Ole Jensen del. 1986.

911:3. Vikærgård. Grebtungsværd af bronze fra grav V, 1:3. Lennart Larsen fot. 1987.

911:3. Vikærgård. Flange-hilted bronze sword from grave V, 1:3. Lennart Larsen phot. 1987.

Både under og uden for højen blev der fundet rester af en boplads. I den gamle overflade under højen forekom en del bearbejdet flint og små potteskår af et gods, der minder om dolktidens lerkar. Et større, uregelmæssigt fyldskifte fandtes i undergrunden ved det område, hvor grav III og IV senere var blevet anlagt. Ardsporene gik tydeligt hen over dette. Fylden var grålig og leret, men mod det indre af gruben blev den dybere (30-40 cm), og farven blev her mørkere. I denne fyld fandtes trækulspor og hasselnøddeskaller. Der er udtaget en større prøve (SMS 369A).

SMS 1986

RAS G 6019/86-4

JS

912. Tolstrup, sb. 24.

Udgravning på lang jævn sydskråning: enkelte stolpehuller og gruber. I gruberne er fundet lerkarskår, der ikke kan dateres nærmere end til bronze/jernalder (SMS 371A).

SMS 1986

RAS G 6019/86-2

PM

Skive landsogn

913. Lund, sb. 131.

Udgravning på lang, ret stejl sydskråning: enkelte stolpehuller og 13 gruber, hvori skår fra yngre bronzealder. I en grube skår af muligvis yngre skål (SMS 297A).

SMS 1984

RAS G 6003/84-2

PM

914. Lund Teglgård N.

Rekognoscering: ca. 30 skår i fire koncentrationer. Yngre romersk jernalder.

RAS 1984 Peter B. Christensen

RAS G 6003/84

JB

915. Lund Teglgård S.

Rekognoscering: 14 skår, tre knusesten m.v. Prøvegravning: ti gruber, enkelte med skår, en knusesten samt to stolpehuller. Jernalder (SMS 267A).

RAS 1984 Peter B. Christensen

RAS G 6003/84

JB

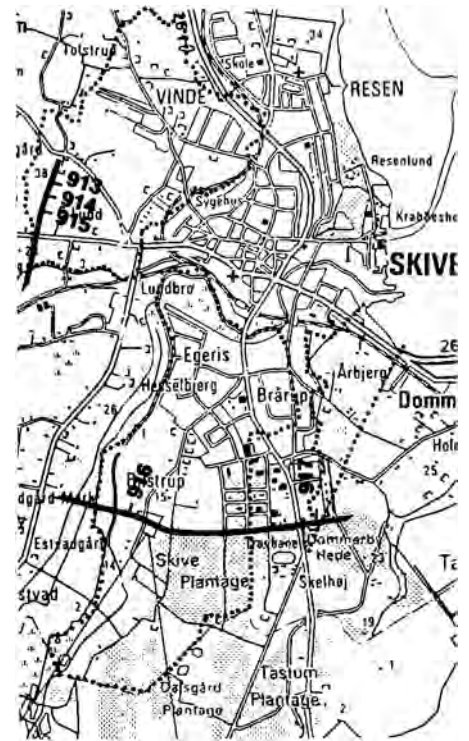
916. Bilstrupgård, sb. 133.

Udgravning på jævn vestskråning ned mod Karup å: 80 m² af bopladsområde med stolpehuller og gruber, flest koge-gruber. Få oldsager. Yngre bronze/ældre jernalder (SMS 337A).

SMS 1985

RAS G 6007/85-2

PM

Skive landsogn

917. Skive Kaserne.

På fladt, sandet terræn blev undersøgt 20 m² af et 15 cm tykt kulturlag, indeholdende flint og keramik. Keramikken dateres til yngre stenalder (MN IV-V). Under kulturlaget fandtes en grube med flint og keramik dateret til tidlig MN (SMS 335A).

SMS 1985

RAS G 6007/84

PM

Elsborg sogn

918. Elsborg, sb. 30.

Udgravning: Stolpehuller og koge-gruber, men ingen huse eller hegn. I gruberne en del keramik fra førromersk jernalder II/III (VSM 435E).

VSM 1985 Bodil Nørgaard

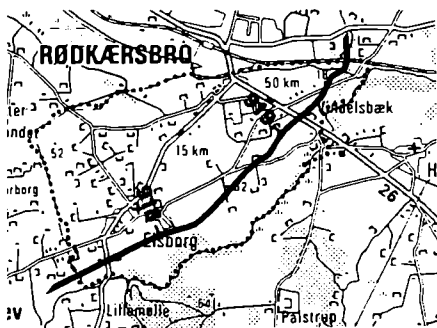
RAS G 6009/86-5

JN

913. Lund. Skål fra grube, 1:5. Mogens Hartmeyer fot. 1986.

913. Lund. Bowl from a pit, 1:5. Mogens Hartmeyer phot. 1986.

lsborg sogn

19. Vindelsbæk.

Rekognoscering: to lerkarskår. Prøvegravning: ingen fund eller anlægsspor (VSM 436 E).

VSM 1985

RAS G 6009/85

JN

Frederiks sogn

20. Åresvad.

Rekognoscering: to lerkarskår. Prøvegravning: ingen fund eller anlægsspor (VSM 427 E).

VSM 1985

RAS G 6009/85

JN

21. Ulvedal.

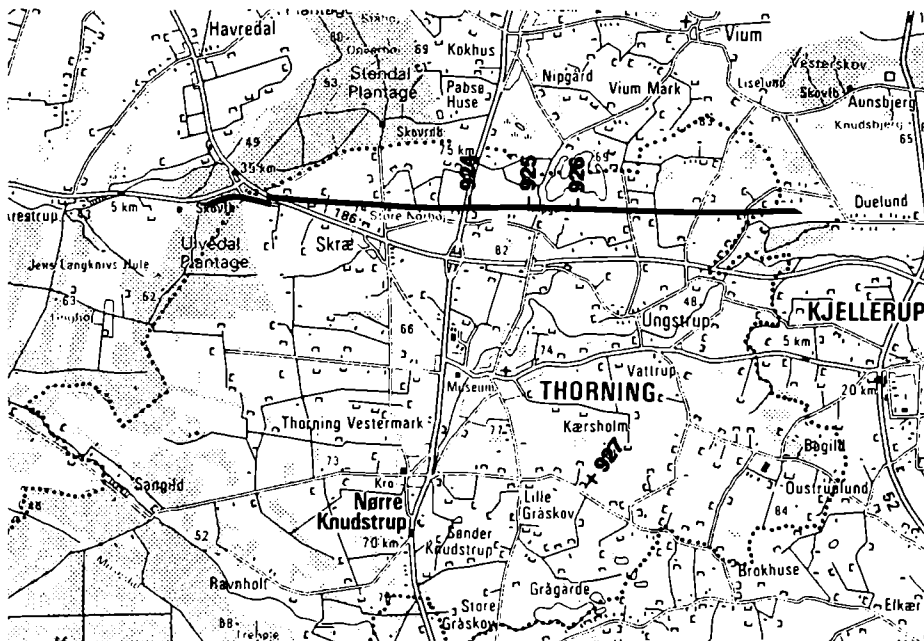
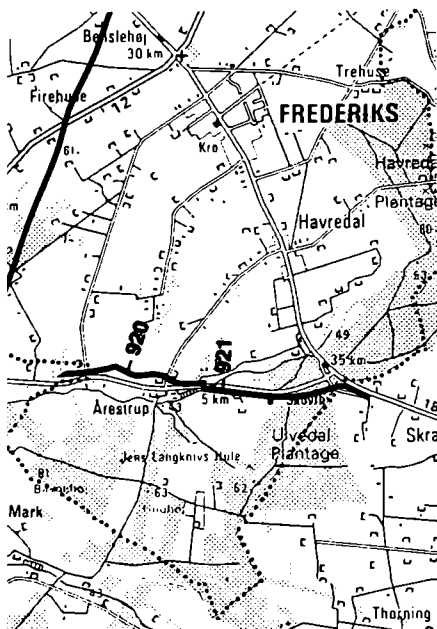
Rekognoscering: 11 stykker brændt flint og tre afslag. Prøvegravning: enkelte fyldskifter (VSM 428 E).

VSM 1985

RAS G 6009/85

JN

Frederiks sogn

Torning sogn

Sjorslev sogn

922. Duelund.

Rekognoscering: syv lerkarskår, brændt flint og en flintflække. Prøvegravning: lidt keramik, formodentlig jernalder. Pladsen gennemgravet af moderne grøfter (VSM 433 E).

VSM 1985

RAS G 6009/85

JN

923. Bisballegård.

Rekognoscering: to lerkarskår, to stk. brændt flint, enkelte afslag og en flis af en sleben økse. Prøvegravning: ingen fund eller anlægsspor (VSM 434 E).

VSM 1985

RAS G 6009/85

JN

Torning sogn

924. Nørhede.

Rekognoscering: jernslagge og et stykke brændt flint. Prøvegravning: ingen fund eller anlægsspor (VSM 430 E).

VSM 1985

RAS G 6009/85

JN

925. Impgård, sb. 196.

Udgravning: svage anlægsspor efter gruber med enkelte afslag og en flækkeblok. Ardspor og syv, formodentlig moderne fyldskifter (VSM 431 E).

VSM 1985

RAS G 6009/85

JN

926. Nippgård Sø.

Rekognoscering: fire afslag og fire stk. brændt flint. Prøvegravning: ingen fund eller anlægsspor (VSM 432 E).

VSM 1985

RAS G 6009/85

JN

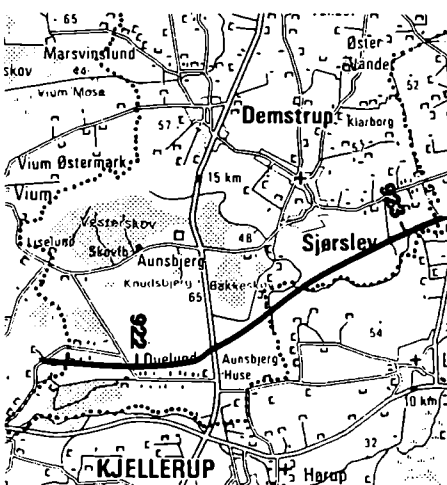
927. Grønbjerggård.

Rekognoscering: et flintaflslag med re-touche, et stk. brændt flint, seks slagter (VSM).

RAS 1984 Peter B. Christensen

RAS G 6001/84

JB

Sjorslev sogn

Vinderslev sogn

Vinderslev sogn

928. Vinderslev.

Rekognoscering: et flintafslag, et stk. brændt flint, en knusesten, ti skår. Jernalder?

RAS 1984 Peter B. Christensen
RAS G 6001/84

JB

929. Vinderslev.

Rekognoscering: opløjede gruber.

RAS 1984 Peter B. Christensen

RAS G 6001/84

JB

930. Vinderslev.

Rekognoscering: 33 jernalderskår.

RAS 1984 Peter B. Christensen

RAS G 6001/84

JB

931. Vinderslev.

Rekognoscering: 14 jernalderskår.

RAS 1984 Peter B. Christensen

RAS G 6001/84

JB

932. Vinderslev.

Rekognoscering: få mørke pletter, tre skår. Bronzealder?

RAS 1984 Peter B. Christensen

RAS G 6001/84

JB

933. Vinderslev.

Rekognoscering: otte jernalderskår.

RAS 1984 Peter B. Christensen

RAS G 6001/84

JB

934. Haurbak.

Rekognoscering: stor opløjet grube, 11 skår. Middelalder?

RAS 1984 Peter B. Christensen

RAS G 6001/84

JB

Bjerring sogn

935. Tangvej, sb. 27.

Udgravning af overpløjet høj: stenlægning og en halv urne fra yngre bronzealder (VSM 442 E).

VSM 1985 Inge Kjær Kristensen

RAS G 6009/86-1

JN

Vindum sogn

936. Fårup.

Rekognoscering: en skraber, to stykker brændt flint, fire afslag og et lerkarskår. Prøvegravning: ingen fund eller anlægsspor (VSM 437 E).

VSM 1985

RAS G 6009/85

JN

937. Fårup.

Rekognoscering: fem lerkarskår og fire stk. brændt flint. Prøvegravning: ingen fund eller anlægsspor (VSM 438 E).

VSM 1985

RAS G 6009/85

JN

938. Fårup.

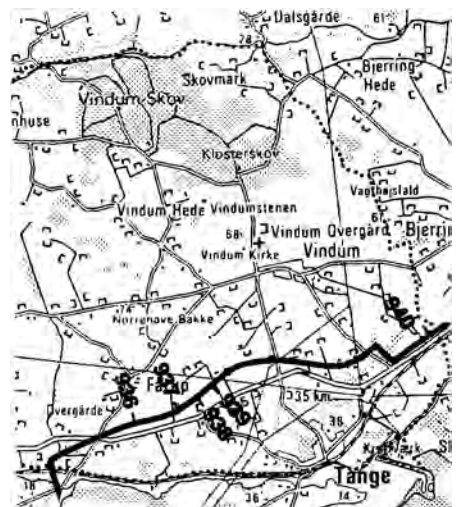
Rekognoscering: 16 lerkarskår (middelalder), to afslag og to stk. brændt flint.

939. Bjerrevej. Stenpakning, der har omgivet en egekistegrav fra ældre bronzealder. IKK foto 1985.

939. Bjerrevej. Stone packing which has surrounded an oak coffin from the Early Bronze Age. IKK phot. 1985.

Bjerring sogn

Vindum sogn

Prøvegravning: ingen fund eller anlægsspor (VSM 439 E).

VSM 1985

RAS G 6009/85

JN

939. Bjerrevej, sb. 103.

I en overpløjet gravhøj udgravedes en centralgrav, to sekundære grave og en større grube. Centralgraven har oprindeligt været en egekistegrav, som senere er gennemgravet af en ny grav, hvor der fandtes et skiferhængesmykke med Y-gennemboring. Begge grave er iger forstyrret i nyere tid. I højens sydøstlige side udgravedes to ældre bronzealder grave. Begge grave var stensatte, godt 5 m lange og 1 m brede, med en trækiste med brændte knogler, og i den ene fandtes en bronzenål. Endelig registreredes højens nordside et større grubeanlæg med lidt keramik, som må henføres til yngre bronzealder (VSM 440 E).

VSM 1985 Inge Kjær Kristensen

RAS G 6009/86-4

JN

140. Mølledal.

tekognoscering: to lerkarskår, et flintflslag og et stk. brændt flint. Prøvegravning: ingen fund eller anlægsspor (VSM 41 E).

/SM 1985

RAS G 6009/85

JN

Finderup sogn

141. Hellerup, sb. 101.

Delvis udgravning af to yngre bronzealder langhuse. Begge huse var Ø-V orienterede, og deres længde var i det udgravede felt 15-16 m, hvilket betyder, at de af husene ligger uden for det udgravede område. Hus I havde kun bevaret por efter de tagbærende stolper og nogle ildgruber i vestenden, medens der for hus II's vedkommende desuden fandtes por efter vægstolper og indgangsstolper. Bopladsen kan dateres efter hhv. rustypen og keramikken til yngre bronzealder (VSM 212 E).

/SM 1984 Martin Mikkelsen

RAS G 1002/83-4

JN

Fiskbæk sogn

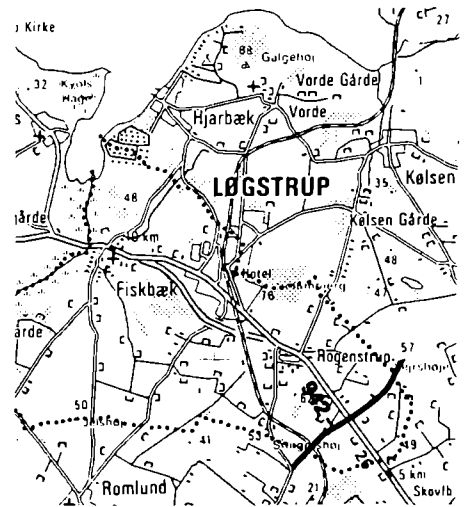
142. Meldgårdsminde, sb. 141.

Udgravning af boplads fra sen yngre bronzealder med spor efter mindst tre huse samt flere gruber. Husene fandtes på toppen af en lille bakke i kuperet terræn. Niveaulet falder mod SV, S og Ø og

svagt mod V og N. Hus I var et treskibet langhus, orienteret Ø-V. Der kunne ses fire sikre sæt stolpehuller efter tagbærende stolper, men sandsynligvis har der været yderligere to sæt, hvorved husets længde har været over 20 m. Afstanden mellem de enkelte sæt varierer, således er afstanden ca. 5,3 m mellem de to vestligste sæt og kun 3,0-3,5 m mellem de øvrige sæt. Ligeledes er afstanden mellem stolperne i de enkelte sæt størst i vestenden, ca. 3,7 m i de to vestligste sæt, imod ca. 1,1-3,2 m i resten af sætterne. Kun i den nordlige side kunne ses spor efter vægstolper; over et 12 m langt forløb fandtes stolpehuller med ca. 1 m i mellem hinanden, og med spor efter indgang. Husets bredde kan anslås til ca. 6 m.

Hus II har været et tilsvarende langhus, forskudt ca. 2 m mod S i forhold til hus I. Her fandtes kun fem sæt stolpehuller efter de tagbærende stolper, muligvis har der været flere. Afstanden mellem stolperne i de fem sæt var fra V mod Ø: 3,1 m, 3,4 m, 3,1 m, 3,0 m, 2,9 m. Afstanden mellem de enkelte sæt varierede fra 3,1 til 3,7 m. Huset har været mindst 17 m langt. Hus III bestod kun af fire stolper i et rektangel på 2,0 × 2,7 m, formentlig en »staklade«.

Der blev ikke gjort daterbare fund i de ovennævnte huse, men i en uregelmæssig 5-6 m stor grube (bestående af flere

Fiskbæk sogn

mindre gruber anlagt ved siden af hinanden) fandtes mange lerkarskår, flintaffald, en grov flintkniv og en flintsegl. Lerkarskårene kan dateres til yngre bronzealder (VI) ud fra form og ornamentik (vandrette korte eller omløbende lister på overgangen mellem et glat randparti og en beklasket underdel). Det må bemærkes, at ingen af husene kan have stået på samme tid, og at bopladsen muligvis fortsætter mod V eller NV (VSM 121 E).

VSM 1983

RAS G 1002/83-3

MM

Løvel sogn

En ertebølleboplads i Skals ådalen

943. Ejstrupbro, sb. 150.

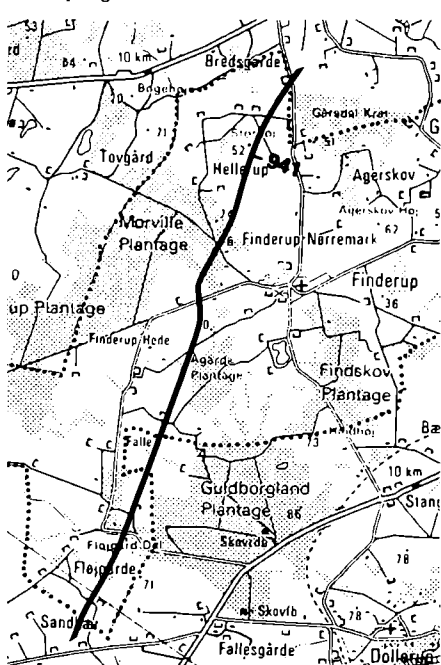
Udgravning af en boplads fra ældre stenalder, ertebøllekulturen. Bopladsen ligger på nordsiden af en ca. 250 × 500 m stor, Ø-V vendt holm i Skals ådalens ydre parti, ca. 4 km fra Skalsås udmunding i Hjarbæk Fjord. Ådalen, hvis sider afgrænses af stejle morænebakker, når her en bredde af næsten 2 km. Holmen ligger kun ca. 300 m fra ådalens nordlige bred, dens højeste punkt har kote 7,6 m, herfra falder dens overflade jævnt mod S, Ø og V, mens faldet mod N er lidt stejlere. Bopladsen ligger på kote 3,5-4,0 m.

I litorinaiden udgjorde Skals ådalen en fjordarm, der gennem den nuværende Hjarbæk Fjord og Lovns Bredning

stod i åben forbindelse med Limfjorden. I stenalderen var holmen således en lille ø, der har ligget dybt inde i dette fjordsystem, og oprindeligt har bopladsen ligget på strandbredden eller meget tæt ved denne.

Holmens undergrund består af gult smeltevandsgrus og -sand iblandet sten af vekslende størrelse. Over størstedelen af udgravningsområdet faldt undergrundsoverfladen jævnt mod N, mens der i den sydligste del var udformet et markant Ø-V vendt terrassehak i undergrunden som følge af marin erosion. S for terrassehakked, dvs. i området nærmest holmens top, hvilede pløjelaget direkte på undergrundsgruset, og evt. bopladsaflejringer var ikke bevaret her. N

Finderup sogn

for terrassehakked overlejredes undergrunden af en indtil 2,25 m tyk lagserie af overvejende marine sand- og gruslag, hvori der stratigrafisk adskilt var indlejret oldsagsmateriale fra tre erdebøllebopladsler.

Den ældste boplads udgjordes af en indtil 10 cm tyk og 1,5 m bred, mørkegrå, trækulholdig sandbræmme, lag 22, der hvilede direkte på undergrundsgruset og forløb parallelt med terrassehakked. Lag 22, der repræsenterer resterne af en stærkt marint eroderet boplads, indeholdt en lille mængde flintaffald og flintredskaber med omdannet hvidblå overflade, samt enkelte lerkarskår. I marine sand- og grusaflejringer, der blev snittet N for selve bopladsområdet, fandtes i samme stratigrafiske niveau, men i en dybde af indtil næsten 2 m, vandrullede flintoldsager og knust keramik, der er udvasket materiale fra lag 22.

Lag 22 overlejredes af et indtil 140 cm tykt, lysegråt sandlag, lag 10, der samtidig overlejrede undergrundsgruset i

området N for lag 22. Lag 10 bestod af rent kvartssand aflejret under den havstigning, der tillige har udformet terrassehakked og eroderet lag 22. Lag 10 var generelt sterilt for oldsager, kun i dets øvre dele fandtes flintaffald og -redskaber, skarpkantede og uden overfladeomdannelse, samt enkelte lerkarskår. Disse genstande er nedtrådt i laget i forbindelse med beboernes aktiviteter på den overlejrende boplads, lag 3.

Lag 3 var et indtil 30 cm tykt, mørkegråt, stærkt trækulholdigt sandlag, der med diffus overgang overlejrede lag 10. Laget indeholdt en stor mængde flintaffald, flintredskaber og lerkarskår. Flinten er hovedsagelig uden overfladeomdannelse og altid skarpkantet. Den overfladeomdannede flint forekom primært i lagets øverste del. Lag 3 kunne følges over næsten hele udgravningsområdet. Mod S skød det sig indtil 1 m ind over terrassehakkets overkant og overlejrede således her undergrundsgruset; herfra fortsatte laget omtrent 11 m mod N, hvor det kilede ud i lag 10. Karterings-

Løvel sogn

boringer har vist, at lag 3 strækker sig alt ca. 50 m i Ø-V retning. Anslået er 20-25% af dette bopladslag udgravet.

Lag 3 er oprindelig aflejret under den havstigning, der også aflejrede lag 10. Da holmen atter var tørlagt, anlagdes bopladsen på sandlagets overflade, og i forbindelse med bopladsaktiviteterne er oldsagsmateriale nedtrådt i laget og såret det farvet af trækul og aske.

Sydligst i udgravningsområdet overlejredes lag 3 af pløjelaget, mens den øvrige del af udgravningsområdet overlejredes af et indtil 1 m tykt, brunt sandlag, lag 2. Lag 2 indeholdt en stor mængde flintaffald og flintredskaber med omdannet hvidblå overflade. Laget fortsatte ca. 3 m N for lag 3, hvor det overlejrede lag 10. Mod Ø og V blev lag 2 ikke afgrænset. Den geologiske oprindelse af lag 2 er uklar, men visse forhold peger på, at laget ikke er af marin oprindelse.

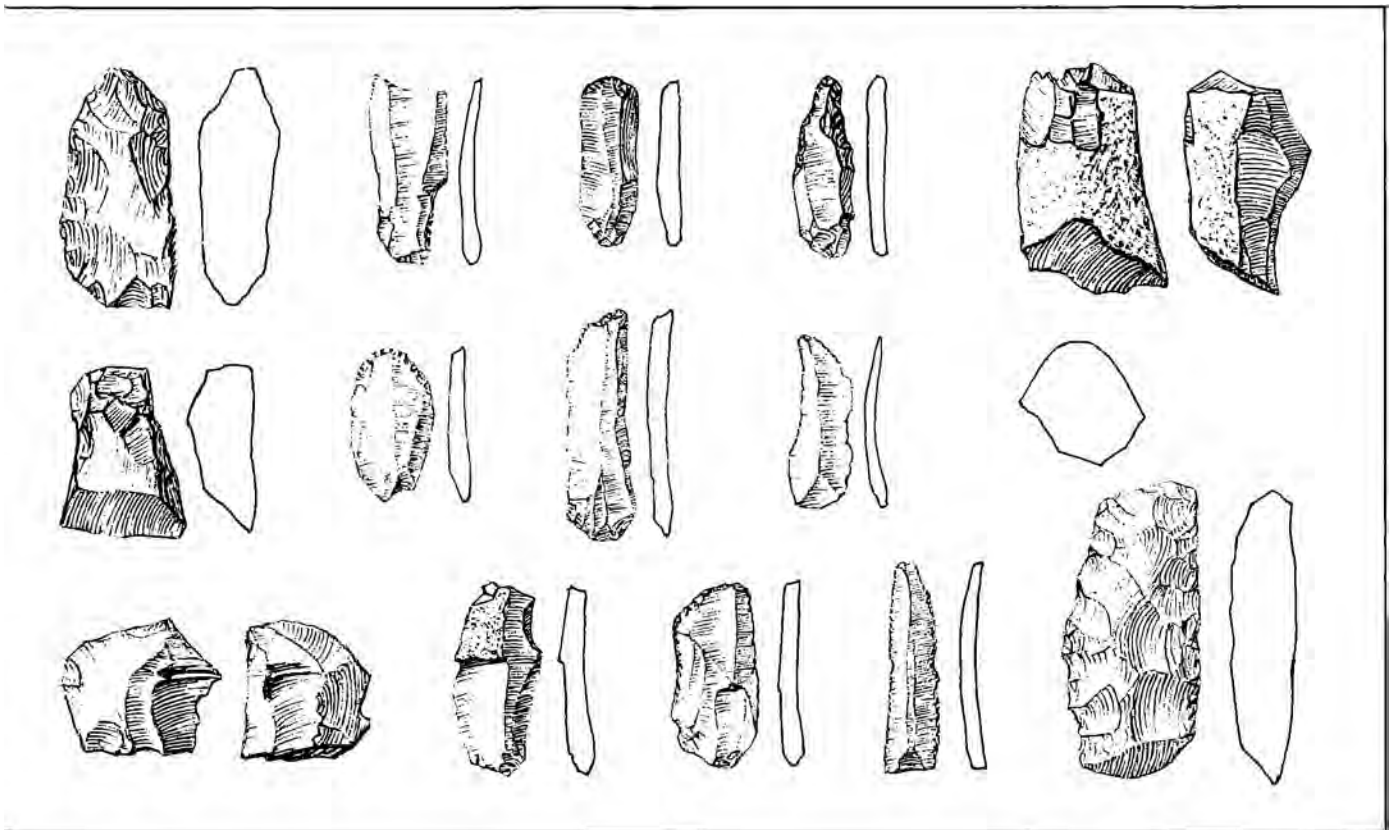
Oldsagsmaterialet i hhv. lag 2 og lag 3 skal tilskrives to kronologisk/stratigrafisk adskilte bebyggelser. Dette fremgår ikke blot af, at oldsagsmaterialet var indlejret i geologisk forskellige lag, men tillige af typologiske/kronologiske forskelle mellem oldsagsinventaret fra lagene. Den dækkende pløjelag, der gennemgående var 30 cm tykt, indeholdt en stor mængde flintaffald og flintredskaber med omdannet hvidblå overflade. Enkelte flintoldsager fra såvel pløjelag som fra lag 3 bærer spor efter vandrulning, der viser at holmen har været overskyldt af havet efter ophøret af den sidste bebyggelse.

Der blev kun påvist anlægsspor i forbindelse med lag 3. Omtrent midt i laget

943:1. Ejstrupbro. Stenalderbopladsen under udgravning. OLJ fot. 1984.

943:1. Ejstrupbro. The Stone Age site during excavation. OLJ phot. 1984.

43:2. Ejstrupbro. Flintredskaber. Kærne- og skiveøkser, blokke, flækkeredskaber. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

43:2. Ejstrupbro. Flint implements. Core- and flake axes, cores, different blade tools. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

andtes i udgravningsområdets centrale og sydvestlige dele en høj koncentration af 5-15 cm store, ildpåvirkede bjergartssten spredt over et ca. 6 × 7 m stort område. Inden for et ca. 2 × 3 m stort areal stenkonzentrationens centrale og sydlige dele var sandlagets trækulindhold ærligt højt, og formentlig har der med entrum på dette sted ligget et større ildstedsområde«. I bopladsens udkant, 5 m N for »ildstedsområdet«, fandtes derligere et par ildsteder i form af to små gruber, der stratigrafisk er knyttet til lag 3. Gruberne, hvis fyld bestod af tærkt trækulholdigt sand og ildskørne bjergartssten, tolkes bedst som køgler stegegruber. Den horisontale prædning af de forskellige redskabsrudder i lag 3 var i flere tilfælde meget ensartet, og spredningsmønstrene afpejler formentlig forskellige aktivitetsrudder.

Fundmaterialet omfatter 886 redskaber af flint, 25994 stk. flintaffald, 33 slagsten af kvartsit og 205 lerkarskår. Bortset fra akkepartiet af en sleben flintøkse og to

fladehuggede pilespidser, der er fundet i dyregange, kan det samlede fundmateriale henføres til ertebøllekulturen. Teknisk og formmæssigt er oldsagsmaterialet fra de forskellige bopladslag meget ensartet. Forskellene i lagenes fundindhold består først og fremmest i vekslede kvantitet af oldsagstyper, såvel absolut som relativt.

Råflinten, der er anvendt til redskabsproduktionen, er primært små runde, aflange eller fuldstændigt uregelmæssige, skorpedækkede flintknolde af vekslende kvalitet, hvis længde sjældent overstiger 10 cm. Denne råflint tilsvarende den, der under udgravningen er påtruffet i de naturlige sand- og grusaflejringer på lokaliteten. Råflinten til redskabsproduktionen er tydeligvis hentet fra aflejringerne på selve holmen, og tilgangen til større råemner af god kvalitet har enten været knap eller ikke været påkrævet.

Som følge af råflintens ringe størrelse og kvalitet omfatter fundmaterialet et stort antal blokke, i alt 352 stk., der gen-

nemgående er små og uregelmæssige. Afspaltningsarrerne er hyppigst korte og uregelmæssige, og blokkene opviser ofte store skorpedækkede partier.

I overensstemmelse hermed er afslagsmaterialet præget af mange små og uregelmæssige afslag, der ofte bærer skorpedækkede partier på ryggen. Også blandt de færdige redskaber har den dårlige råflint sat sit præg: af de større redskaber på afslag, som f.eks. skraber, bor og stikler, er ca. 60% fremstillet på uregelmæssige flækker eller skiver, og redskaber som kerne- og skiveøkser er små og uregelmæssige.

Den oldsagstype, der først og fremmest karakteriserer fundmaterialet, er tværpilen, der inkl. forarbejdede og fragmenter er fundet i 441 stk. I alle lag, med undtagelse af den ældste bopladsaflejrung, lag 22, hvor der kun er fundet én tværpil, udgør tværpilene 45-55% af flintredskaberne. Typen med ret æg og konkave sider er fundet i 291 stk. og er klart dominerende i alle lag. De øvrige piletyper omfatter hovedsagelig tværpile med divergerende lige eller svagt konkave sider og tværpile med svagt skrå æg. Typen med stærkt skrå æg og typen med parallelle sider kendes hver i kun to eksemplarer.

Skrabere er fundet i 59 stk. og forekommer almindeligt i alle lag. Skraberne udgør en meget homogen redskabs-

gruppe, og omfatter stort set kun simple flækkeskrabere og simple, aflange skive-skrabere.

Også stikler er velrepræsenterede. Stikler er ialt fundet i 58 stk. og er især almindelige i pløjelaget. Kantstikler udgør ca. 2/3 af stikkelgruppen og er den almindeligste stikkeltype i alle lag. Kantstiklerne omfatter simple stikler på brud samt stikler på tværretouche eller tværs-lag. Multistikler foreligger i 19 stk., og også her er kantstikler den hyppigste type. Midtstikler kendes kun i to eksemplarer.

Bor omfatter 20 stk. og er ikke synderlig fremtrædende i nogen af lagene. Flækkebor er den almindeligste borttype og kendes både med og uden skuldre samt med skæv spids.

Fundstoffet omfatter et stort antal tværretoucherede stykker, i alt 96 stk., der primært udgøres af flækker med konkav tværretouche. I de tilfælde, hvor stykkerne er lavet på tynde råemner, er der antagelig tale om forarbejder til tværpile. Fra lag 3 er det værd at fremhæve tre konkavt tværretoucherede flækker, der tillige har tilhugget skaft-tunge. De tværretoucherede stykker omfatter yderligere stykker med lige eller skrå tværretouche, men disse typer er sjældne i fundstoffet.

Stykker med hak eller tanding er med 53 stk. almindelige i fundmaterialet. Redskabsgruppen omfatter flækkesave med en fin, regelmæssig tanding, flækker med grov, én- eller tosidig tanding samt flækker og skiver med ét eller to hak. Disse tre typer er nogenlunde ligeligt tilstede og kendes fra alle lag. Fra lag 3 kendes yderligere fire tandede skiver.

Flækkeknive (flækker med krumbuet, distal kantretouche) er kun fundet i ni stk., men er repræsenteret i alle lag.

Endelig tæller flække- og skiveredskaberne 57 stykker med kontinuerlig kantretouche, hvoraf hovedparten er uregelmæssige flækker med en kort, énsidig kantretouche.

Fundmaterialet omfatter i alt 59 økser fordelt på 29 kerneøkser og 30 skiveøkser. Øksegruppen er præget af små, irregulære og atypiske stykker. Hovedparten af kerneøkserne, 17 stk., må rubriceres som atypiske, og dette er den dominerende kerneøkseform i alle lag. På disse stykker er tilhugningen asymmetrisk og i vid udstrækning bestemt af råemnets form. På de fleste stykker udgøres en sidekant eller en bredside således af en naturlig flade. Symmetriske kerneøkser kendes kun fra pløjelaget, hvor der

er fundet tre symmetriske retøkser og to symmetriske tværøkser, samt fra lag 3, hvor der er fundet en symmetrisk retøkse. De resterende kerneøkser udgøres af ubestemmelige fragmenter og forarbejder.

Skiveøkserne er gennemgående mere regelmæssige i form og tilhugning, men stadig er der, i forhold til andre, samtidige fund, tale om små og irregulære stykker. I de fleste tilfælde er råmaterialet frostafsprængte skiver. Den fladehuggede variant dominerer i alle lag, bortset fra pløjelaget, hvor der findes lige mange fladehuggede og kanthuggede skiveøkser.

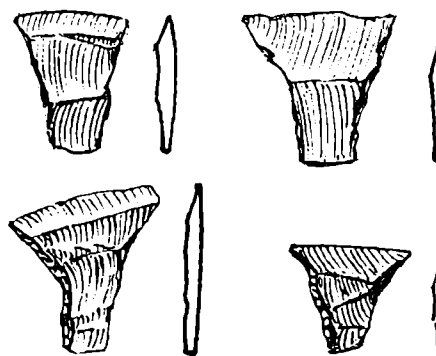
Der er fremdraget 205 lerkarskår. Alle bopladslag indeholdt keramik, men hovedmængden, 185 skår, stammer fra lag 3. Størstedelen af keramikmaterialet udgøres af små, uornamenterede sideskår, men større, sammenhængende skårflager og randskår er også til stede. Samtlige skår er groftmagrede og opbygget i strimmelteknik. Vægtykkelsen varierer mellem 0,6 og 1,9 cm, dog er tykvæggede skår ($t > 1$ cm) absolut dominerende.

Der er fundet 13 randskår, som alle hidhører fra forskellige kar. Randen er i de fleste tilfælde ligesidet eller svagt udsvajet med lige afskåret eller jævnt afrundet kant. To skår har stærkt udsvajet rand. På fem større randskår antydes lerkarrens profil. I alle tilfælde er der tale om et mere eller mindre udpræget S-svaj, hvor halsen, der findes kort under randpartiet, udgør kroppens smalleste sted. Mundingdiametere har været mellem ca. 15 og 22 cm. I ertebølle-sammenhæng er der således tale om mellemstore kar.

Otte randskår er ornamenterede. Ornamentikken findes på randens overside, i ét tilfælde dog umiddelbart under denne, og begrænser sig til finger- og negleindtryk samt parallelle indsnit.

I lag 3 fandtes bundpartiet af et spidsbundet lerkar. Største diameter, der svarer til den oprindelige diameter umiddelbart over bunden, er 15,7 cm, højden indtil 7,0 cm og vægtykkelsen 0,8-0,9 cm. Bunden er jævnt afrundet med afrundet, påsat spids og opbygget i strimmelteknik.

Oldsagsmaterialet viser klart, at samtlige bopladslag skal henføres til ældre stenalder/ertebøllekultur. Det ældste bopladslag, lag 22, lader sig på grundlag af det sparsomme fundmateriale herfra kun vanskeligt datere nærmere. Tilstedeværelsen af tykvægget, strimmelopbygget keramik viser dog, at laget skal

943:3. Ejstrupbro. Tværpile. 1:1. Hennin Ørsnes del. 1987.

943:3. Ejstrupbro. Transverse arrowheads. 1:1. Henning Ørsnes del. 1987.

placeres i ertebøllekulturens senere de dvs. omkring overgangen mellem Dyrholmen I- og Dyrholmen II-fasen i Jylland eller senere.

Lag 3 skal ud fra det indbyrdes forhold mellem tværpilene placeres sent i den for ertebøllekulturen. Denne datering støttes til en vis grad af økserne fra laget. Blandt skiveøkserne dominerer den typologisk unge fladehuggede variant, men til gengæld forekommer om trent lige mange kerne- og skiveøkser hvilket peger mod lidt ældre miljøer. Denne divergens kan være betinget af den knappe tilgang til velegnet råflin der har bevirket, at økserne er meget tilfældigt udformet, og/eller af statistisk tilfældigheder, idet antallet af økser fra lag 3 er relativt ringe. De øvrige redskabsformer fra laget bekræfter den datering, som tværpilene giver. Det gælder bl.a. den talrige forekomst af tværretoucherede stykker, den hyppige forekomst af såvel tyk- som tyndvægget, strimmelopbygget keramik og tilstedeværelsen af en række typologisk unge typer som f.eks. konkavt tværretoucherede flækker med skafttunge. Lag 3 må derfor datere til Dyrholmen II-fasen og indtager formentlig en kronologisk stilling mellem Norslund lag 1 og Norslund lag 2.

Fundgenstandenes typologiske sammensætning samt deres horisontal spredning inden for udgravningsområdet synes at vise, at materialet fra lag 3 er aflejret inden for et relativt kort tidsrum af ertebøllekulturen, måske som resultat af én eller ganske få, kortvarige bebyggelser.

I den yngste bopladsaflejring, lag 2, er tværpilen med ret æg og konkave sider næsten enerådende blandt tværpilene

ens typen med skæv æg helt mangler. værretoucherede stykker er meget talge, og af keramik kendes udelukkende indvæggede, strimmelopbyggede skår. Disse træk, sammenholdt med det øvrige indstof fra laget, daterer lag 2 til en sen del af Dyrholmen II-fasen. Også materialet fra lag 2 synes at være aflejret inden for et kort tidsrum af ertebøllekulturen.

En stor del af materialet fra pløjelaget er antagelig opløjet fra lag 2, mens en mindre del stammer fra lag 3. Desuden synes materialet fra pløjelaget at indeholde ældre komponenter, der er nedløjet fra en boplads på holmens højere- liggende partier (VSM 194 E).

SM 1984

AS G 1002/84-11

OLJ

14. Ejstrup, sb. 134.

Udgravning af overpløjet høj: svage spor af højfyld, flere moderne anlæg. Desuden brandgrav/plet med et udateret arkarskår (VSM 193 E).

SM 1984

AS G 1002/84-22

JN

Ravnstrup sogn

15. Jegstrup-Nørregård, sb. 53.

Udgravning af overpløjet gravhøj: totalssløjft (VSM 243 E).

SM 1983 Martin Mikkelsen

AS G 1002/83-1

JN

16. Jegstrup, sb. 50.

Udgravning af en ganske tilgroet, overpløjet høj. Under fjernelse af bevoksnin- gen fremkom spredt en del flade heller, formodentlig fra en sekundær hellekiste. På højens østside fandtes dele af et ret-

Ravnstrup sogn

vægget bæger fra yngre stenalderes enkeltgravskultur og i højfylden desuden en stærkt ophugget flintdolke. Centralgraven var forstyrret af en moderne nedgravning, og der var kun bevaret svage spor efter en trækiste. Der fandtes en enkelt ravperle. I sydsiden af højen registreredes et par gruber med keramik fra yngre stenalder (VSM 367 E).

VSM 1984

RAS G 1002/84-26

JN

947. Jegstrup, sb. 170.

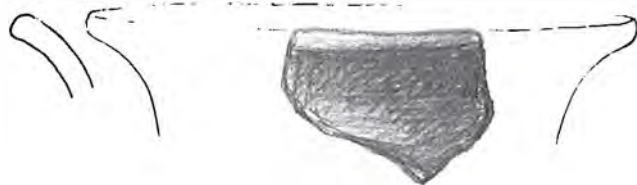
På et 60 × 60 m stort areal udgravedes dele af ti huse, Ø-V orienterede, et muligt ovnanlæg og nogle gruber. Flertallet af husene kan inddeles i to typer: Type I: Hus 1,7 og 8. Fælles for disse huse er, at de er ca. 6 × 12 m store, med fire-fem tagbærende stolpepar, indgang midtfor på begge langsider samt vægforløb, som består af en væggrøft og spor efter ud-

vendige støttestolper. Generelt er husenes østender bedst bevarede. Dette skyldes formodentlig, at denne ende har været nedgravet i forhold til husets vestende, idet stalden har været mod Ø. I hus 8 registreredes endvidere spor efter båseskillemur, og midt mellem de tagbærende stolper var en 1,5 × 4,0 m lang grube, ca. 20 cm dyb. Der var intet som tydede på, at gruben var yngre end den øvrige del af huset, så dens funktion skal ses i sammenhæng med stalden i øvrigt, måske drejer det sig om en slags grebning. Hus 7 havde en åbning i østgavlen, hvilket tyder på, at der også i dette hus har været stald i østenden. Type II: Hus 3,6 og 9. Disse huse er mindre end type I-husene, d.v.s. ca. 5 × 10 m, fire tagbærende stolpepar med indgang midtfor på begge langsider og et vægforløb, som består af mange tæstillede, små stolper (indbyrdes afstand på 10-20 cm); her er østenden atter den bedst bevarede del af huset. For hus 6's vedkommende blev der fundet svage spor efter båseskillemur.

Hvad angår hus 2, drejer det sig om et 6 × 14 m stort hus, hvor der konstateredes tværvægge, som udskilte rum i hhv. øst- og vestdelen af huset. I husets østende er der spor efter båseskillemur og i lighed med hus 8 er der en 1,5 × 5,5 m lang grube midt mellem de tagbærende stolper. Huset havde ingen spor efter vægforløb. M.h.t. hus 4, 5 og 10, så er der her kun bevaret de tagbærende stolper og indgangsstolperne. Husene har målt ca. 5 × 10 m.

Stratigrafiske iagttagelser mellem hus 8 og 9 viser, at type I-husene er ældre end type II-husene.

Endelig udgravedes et anlæg, som be-

943:4. Ejstrupbro. Eksempler på keramik fra udgravningen. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

943:4. Ejstrupbro. Examples showing pottery from the excavation. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

947:1. Jegstrup. Hus I. Væggrøft og stolpehuller står klart mod den lyse undergrund. JN fot. 1984.

947:1. Jegstrup. House I. The ditch of the wall and the post holes are easily seen in the light subsoil. JN phot. 1984.

stod af en rødbrændt lerkappe med spor efter tætstillede stokke langs kanten. Det drejer sig måske om et lukket ovnanlæg. Keramikmaterialet fra fyldskifterne og hustyperne placerer pladsen i førromersk jernalder (VSM 241 E; 371 E).

VSM 1984

RAS G 1002/83-5; 6003/85-6

JN

948. Jegstrup Søndergård.

Rekognoscering: 13 lerkarskår. Prøvegravning: enkelte mulige stolpehuller og mindre grube med enkelte skår, bronzealder?

RAS 1983

RAS G 1002/85

HCV

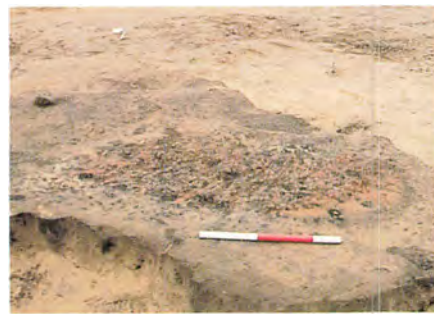
949. Neder Hallum, sb. 171.

Udgravning af et bopladsområde fra ældre jernalder, beliggende over en 150 m lang strækning. Der afdækkedes tre felter på i alt 2000 m². Det nordligste felt var dækket af et 10-50 cm tykt kulturlag, delt af et sandet område, således at der er tale om to adskilte bebyggelser; i laget fandtes kun få skår. Under kulturlaget afdækkedes tre Ø-V gående langhuse, de to blot med stolpehuller, det tredje (hus I) med bevaret nedbrændt vestende. Her sås de indfaldne, lerklinede vægge og nedstyrede loftsbjælker. Mellem loftsbjælkerne lå et temmelig kompakt lag af forkullet korn, der sandsynligvis har været opbevaret på loftet.

Overalt lå der stærkt rødbrændt keramik, men det var meget omrodet og der fandtes ingen hele kar eller karsider. Under gulvlaget fandtes en kværnsten midt i huset, ligesom der fandtes rester af en lerkldæt arne. Sidevæggene var godt bevarede, og der var en indgang midt for den sydlige langside. Af tagbærende stolper sås, på trods af gode iagttagelsesforhold, kun tre par. Huset var 6 × 12 m. Keramikken daterer det til førromersk jernalder (II/III). Under huset fandtes stolpehuller til endnu et langhus, dateret via keramikken til periode II.

I det midterste felt fandtes, foruden stolper i undergrunden, et 10 m langt og 5,5 m bredt, velbevaret gulvlag fra den nedgravede østende i et langhus (hus V), hvis vestende gik ind under et læhegn og derfor var ødelagt. Gulvet har været gravet 20 cm ned i undergrunden, og væggene er sat af meget kraftige stolper støttet af sten i en nedgravet rende; blandt stenene var adskillige kværn- og knusesten samt en sleben økse fra yngre stenalder. Mod V videde gulvet sig ud til 6 m's bredde, og fylden blev mere lerblandet, ligesom grøfterne blev bredere og dybere. P.g.a. snevej og frost blev tagkonstruktionen ikke undersøgt nærmere. Keramikken daterer dette hus til førromersk jernalder (III).

I det sydligste felt afdækkedes det ene

947:2. Jegstrup. Bunden af en formodet ovn. JN fot. 1984.

947:2. Jegstrup. The bottom of an oven (?). J. phot. 1984.

hjørne af et Ø-V gående langhus med bevaret kulturlag, dette hus dateres til begyndelsen af ældre romersk jernalder. Desuden udgravedes en grube med en del keramik fra yngre bronzealder (VSM 354 E).

VSM 1984

RAS G 1002/84-15

B.

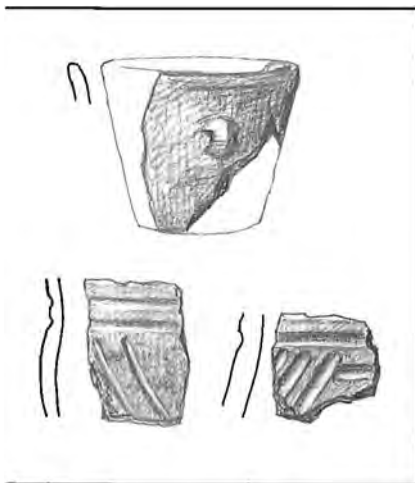
950. Gårdsdal Bæk, sb. 172.

Udgravning af jernalderboplads, beliggende på et delvis bortgravet plateau ud til Gårdsdal Bæk. En affaldsgrube med store mængder lerkarskår kan dateres til overgangen yngre bronzealder/ældre jernalder. Spor efter et langhus, mindst to grubehuse, mindst fem hegnspor samt enkelte andre anlæg fra en boplads kan dateres til ældre germansk jernalder.

Af det treskibede langhus afdækkedes 14 m af vestenden med dobbelte væggestolper og to modstillede indgange 11-12 m fra vestgavlen. Lige V for indgangen fandtes i et kulturlag (gulvlag) lerkarskår, knoglefragmenter og en jernkniv.

Grubehus BF var i overfladeniveau let aflangt rundet, 3,0 × 2,5 m, og trods idet de iagttagelsesforhold fandtes kun to stolpehuller til de tagbærende stolper, et i V- og et i Ø-enden, med en indbyrdes afstand på 2,6 m. I et formodet gulvlag fandtes en skiveformet tenvægt af sandsten samt enkelte lerkarskår.

Grubehus MF var i overfladen aflangt rundet, 3,8 × 3,0 m. To stolpehuller efter tagbærende stolper fandtes, et i Ø og et i V-enden med en indbyrdes afstand på 2,6 m. Yderligere et, muligvis tre stolpehuller kan relateres til huset. I bunden af det vestlige stolpehul fandtes et lille hængekar, og i bunden af grubehuset en del af en drejekværnsten samt del af en vævævgt af ler. I fylden for

1. Gårdsdal Bæk. Lerkarskår. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

2. Gårdsdal Bæk. Potsherds, Early Germanic Age, 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

En enkelte lerkarskår, heriblandt kanalerede sideskår.

Hegnsløbene kan ikke med sikkerhed relateres til de ovennævnte huse. Ængekar, drejekværn og de ornamenterede lerkarskår fra grubehus MF kan sandsynligvis dateres til ældre germansk tid (VSM 392 E).

SM 1985

AS G 1002/84-27

MM

1. Gårdsdalsvej, sb. 130.

Gravning af overpløjet høj: svage spor højfyld og bunden af en centralgrav. I øjelaget fandtes en sleben flintøkse. I sønden udgravedes en brandgrav, hvor der fandtes en bennål. (VSM 111 243).

SM 1983

AS G 1002/83-1

JN

Viborg sogn

Viborg sogn

952. Rådmandshus.

Rekognoscering: et flintafslag, flække, bloklignende stykke.

RAS 1984 Peter B. Christensen

RAS G 6004/84

JB

953. Marianelyst.

Rekognoscering: to flintafslag, afslag af sleben flintøkse.

RAS 1984 Peter B. Christensen

RAS G 6004/83

JB

Verde sogn

954. Trudskov Bæk.

Rekognoscering: 13 flintafslag, to stk. brændt flint og et skår. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1983

RAS G 1002/83

HCV

955. Hvidbjerggård.

Overfladefund: en knusesten, seks flint-

afslag og tre stk. brændt flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1983

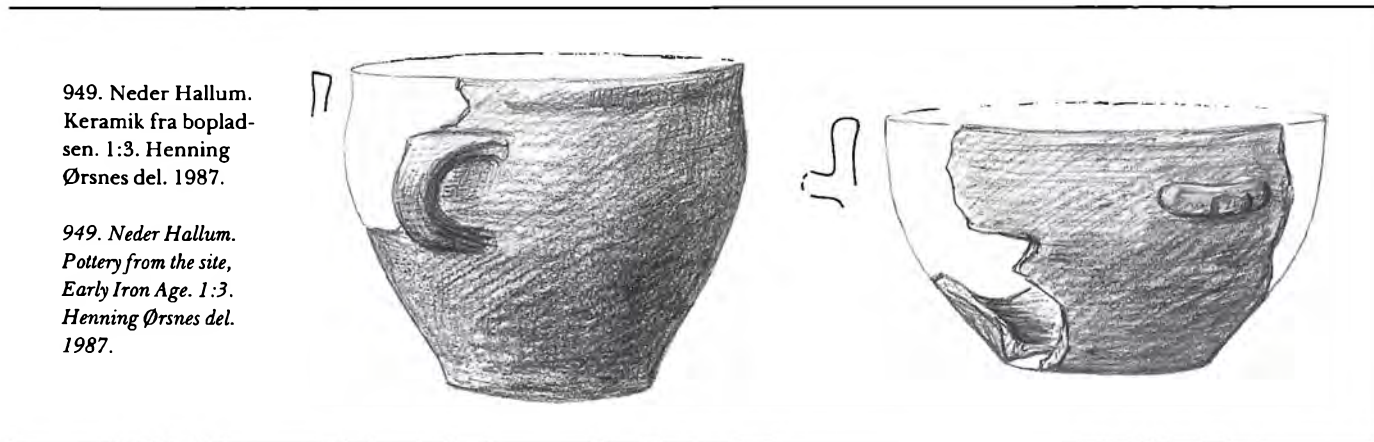
RAS G 1002/84

HCV

956. Gl. Hedegård.

Rekognoscering: kværnstensfragment og flintafslag. Prøvegravning: stor grube

Verde sogn

949. Neder Hallum. Keramik fra bopladsen. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

949. Neder Hallum. Pottery from the site, Early Iron Age. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

(ca. 5 × 4 × 0,5 m) med få skår, yngre stenalder (TRB). Uden forbindelse hermed to stolpehuller og kogegrube.

RAS 1983

RAS G 1002/83

HCV

957. Lyngsø, sb. 131.

Udgravning af et bronzealderlanghus og flere gruber. Huset var Ø-V orienteret, 20 m langt og ca. 5-6 m bredt. Af huset var bevaret seks par tagbærende stolper, et indgangs stolpepar i hver langsides midtfor og desuden nogle stolper i nordvæggen. I den største grube, 5 × 6 m, som må være et opfyldt lertagningshul, fandtes lidt keramik. Både hustypen og keramikmaterialet daterer pladsen til yngre bronzealder (VSM 355 E).

VSM 1984

RAS G 1002/84-16

JN

Fjelsø sogn

958. Fjelsø II, sb. 34.

Udgravning af overpløjet høj: totalt sløjfet (VSM 479 E).

VSM 1986 Bodil Nørgaard

RAS G 1011/86-13

JN

959. Fjelsø I, sb. 36.

Udgravning af overpløjet høj: en ringgrøft, 9 m i diameter, 0,3 m bred og 0,5 m dyb. Ingen oldsager (VSM 478 E).

VSM 1986 Bodil Nørgaard

RAS G 1011/86-14

JN

960. Storgård III, sb. 42.

Udgravning af otte stendyngegravslignende anlæg. De var mellem 0,75 til 1,0 m lange og lå i to rækker med fire i hver, med en afstand af 1,0 m. I enkelte anlæg

registreredes næve- til hovedstore sten. Der fandtes ingen genstande. Desuden udgravedes et mindre tal stolpehuller og en grube med keramik fra yngre stenalder (MNT) (VSM 477 E).

VSM 1986 Bodil Nørgaard

RAS G 1011/86-15

JN

En yngre stenalders langhøj ved Fjelsø

962. Storgård IV, sb. 119.

Umiddelbart N for Fjelsø blev der på en svagt skrånende, sydvendt bakke påtruffet resterne af en stærkt nedpløjet høj. Anlægssporene blev først erkendt i foråret 1986 under rekognoscering af naturgastracéet, hvor de fremstod som en lysfarvning i pløjelaget.

Efter muldafrømningen stod det klart, at der her var tale om resterne af en yngre stenalders langhøj (TNT). Anlægget, der var orienteret NØ-SV, har oprindeligt været 50 m langt og mellem 12,25 m og 5,50 m bredt. Den største bredde udgjorde den nordøstlige kortsider. Pløjning har imidlertid i tidens løb fjernet så meget af højfylden, at der på udgravningstidspunktet kun var 40 cm tilbage. Ned ad bakken aftog fylden og i sydvestenden var der ingen fyld tilbage.

Langhøjen har været opført i to byggefaser. Ældst et trapezformet anlæg med en træbygget facade, to grøfter og en grav opbygget af træ og sten. Uden for dette primære anlæg blev endnu en grav eller et dødehus rejst i SV. Herefter blev omkring det ældste og yngste anlæg rejst et stolpehegn, af hvilket fundamentsgrøften lå tilbage. Sammen har hegnet og facaden udgjort et anlæg af anseelige dimensioner.

Det trapezformede anlæg har været 39 m langt. Facaden mod NØ fremstod i overfladen som et 5,50 m langt og 1,30 m bredt lyst, gråt fyldskifte, hvor der i ca. 30 cm's dybde kunne iagttages fire stolpehuller. Disse var 1-1,20 m i tværmål og nedgravet i en dybde på op til 1,20 m. Stolperne har formodentlig været kløvede og har stået med den kløvede side ind mod højen. I bunden af stolpehullerne var der en halvcirkel af sten i flere lag til fundering af stolperne. Lidt trækul herfra var ikke nok til at afgøre, om der var fundet en afbrænding sted, eller om der var tale om en svidning af stolperne. I et af stolpehullerne lå resterne af tre rigt ornamenterede lerkar.

961. Storgård V, sb. 120.

Udgravning af overpløjet høj med to stensatte grave. I den ene en slebet tyndnakket økse (VSM 464 E).

VSM 1986 Bodil Nørgaard

RAS G 1011/86-20

J

Langsiderne i det trapezformede anlæg bestod af to grøfter med svagt rundet bund. Grøfterne bøjede ind mod hinanden mod SV, dog uden at nå hinanden sammen. Der blev ikke konstateret stolpehuller eller fundet oldsager i grøfterne.

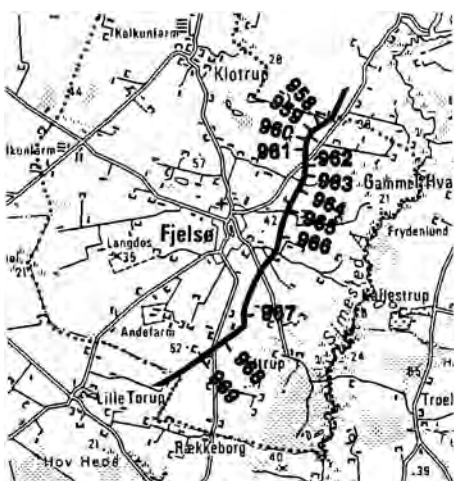
11 m fra NØ-facaden lå grav G, centralt placeret mellem grøfterne og orienteret i højens længderetning. Nedsunket i graven og omkring den, men ikke helt over grøfterne, var der bevaret højfyld. Selve graven fremstod som et 4,80 m langt og 0,90 m bredt fyldskifte med en stendynge for hver ende og trækulspor. Mod forventning var der ingen dybe stolpehuller under stendyngern hvilket ellers er et karakteristisk træk for

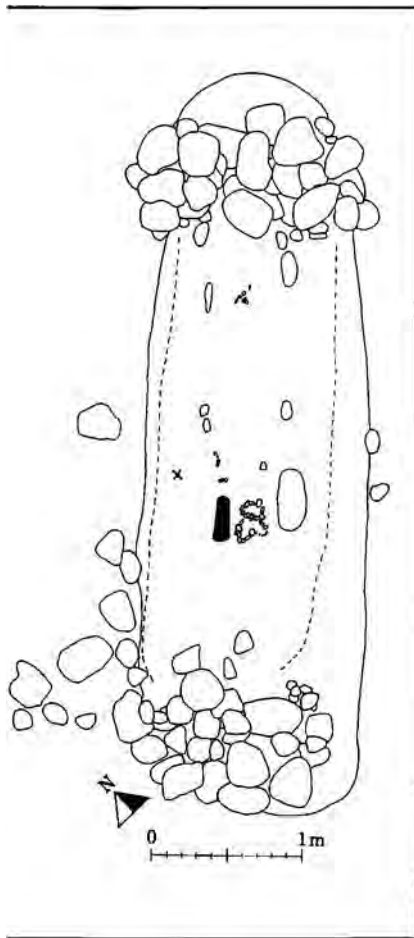
962:1. Storgård IV. Langhøjen under udgravning. IKK fot. 1986.

962:1. Storgård IV. The long barrow during excavation. IKK phot. 1986.

Fjelsø sogn

962:2. Storgård IV. Grav G. Midt i graven ses tyndnakket flintøkse og en samling ravperler. En tværpil er angivet med et kryds. Mette Hertz del. 1987 efter IKK.

962:2. Storgård IV. Grave G. In the middle of the grave a thin-butted flint axe and amber beads can be seen. A transverse arrowhead is indicated with a cross. Mette Hertz del. 1987 after IKK.

ave af lignende konstruktion, – de såldte teltformede grave af Konens Høj-øe. I stedet ophørte stenene i niveau med gravens bund. Fjelsøgravens opbygning tyder således på endnu en gravtype i yngre stenalderes tidlige neolitiske tid. Af den døde var der intet tilbage, men bunden af graven blev der fundet en flintøkse, en tværpil og 58 hele ravperler. Flintøksen er bred, tyndnakket med bue og smalsider, opskærpet æg og en værende længde på 30 cm. Tværpilen er nær øksen. Ved siden af øksen fandtes en halskæde af i alt 30 skiftevis store cydriske og kantede ravperler. Nær graven midt, ved den dødes formodede hovedsted, lå et 5,5 cm stort, uregelmæssigt formet ravstykke med central genboring og indborede gruber i de fleste kantsider. I den nordøstlige ende blandt syv ravperler, én lille flad, cir-

962:3. Storgård IV. Halskæde af ravperler, ca. 1:3. Lennart Larsen fot. 1987.

962:3. Storgård IV. Necklace of amber beads, c. 1:3. Lennart Larsen phot. 1987.

kelrund ravperle med en central genboring og otte indboringer langs kanten. Udfra gravgodsets placering kan det ses, at den døde blev begravet med hovedet i gravens sydvestlige ende. Gravgodset tillader ingen nærmere datering inden for tidlig neolitikum.

Kort tid efter denne gravlæggelse blev der uden for det trapezformede anlæg rejst endnu en grav eller måske et dødehus. Det 2,80 × 3,30 m store fyldskifte med sten langs kantsiderne afslørede under udgravningen ingen stolpehuller eller andre spor, der kunne præcisere dets funktion.

Omsluttende hele det trapezformede anlæg samt den mulige grav/dødehus, fandtes resterne af en fundamentsgrøft til et stolpehegn. Stolperne var væk, men de mange kantstillede sten i fundamentsgrøften har virket som støtte for dem. Hegnets korte sider var anlagt parallelt og har sammen med den vestlige langside udgjort en retvinklet konstruktion. Den østlige langside har slået en bue ud om en stenrække. Et enkelt sted kunne grønstenen ikke iagttages – var der en indgang her? Facaden i NØ har stadig stået, da det ydre stolpehegn blev rejst og helheden har udgjort et monumentalt bygningsværk.

Det trapezformede anlæg indfører sig i rækken af de senere års udgravede eller

erkendte, tidlig-neolitiske langhøje med kraftig østlig (her nordøstlig) træfacade med offerkeramik. Primærgraven kan ikke dateres nærmere end yngre stenalder (TN).

Keramikken fra facaden, hvoraf to af

962:4. Storgård IV. Ravperler, ca. 1:1,5. Lennart Larsen fot. 1987.

962:4. Storgård IV. Amber beads, c. 1:1,5. Lennart Larsen phot. 1987.

962:5. Storgård IV. Tyndnakket flintøkse, længde 26,8 cm. Lennart Larsen fot. 1987.

962:5. Storgård IV. Thin butted flint axe, length 26,8 cm. Lennart Larsen phot. 1987.

de tre lerkar kan typebestemmes som hhv. et lille tragtbæger og et øsknebæger, støtter dateringen til tidlig neolitikum. Tragtbægeret er 12 cm højt, har lige hals, let fortykket rand og rund bund. Under randen ses en krydskravering udført i furestik. Bugen er foroven ornamenteret med en vandret række af skrånede, korte furestiklinier. Af øsknebægeret er kun en del af bugen og bunden bevaret. Ornamentikken på bugen er zoneopdelte i felter afgrænset af lodrette linier af furestik. Zonerne er udfyldt med vandrette stikrækker.

I højfylden blev der fundet ornamenterede skår med furestik ordnet i bundter i et skakbrætliggende mønster. Keramikken, der stillistisk må placeres i den såkaldte Valling-gruppe, kan høre hjem-

962:6. Storgård IV. Tværpil af flint, længde 2,3 cm. Lennart Larsen fot. 1987.

962:6. Storgård IV. Transverse arrowhead of flint, length 2,3 cm. Lennart Larsen phot. 1987.

me på et ret tidligt tidspunkt af den yngre stenalder (VSM 445 E).
VSM 1986

RAS G 6011/86-19 IKK

963. Storgård IV, sb. 47.

Udgravning af overpløjet høj: totalt sløjfet (VSM 476 E).

VSM 1986 Bodil Nørgård

RAS G 1011/86-16 JN

964. Storgård II, sb. 50.

Udgravning af overpløjet jættestue med dele af flisegulv fra gravkammeret og fem stenspor fra kammersten bevaret. Fund: et stykke af en sleben mejsel og en del brændt flint (VSM 475 E).

VSM 1986 Kirsten Christensen

RAS G 1011/86-17 JN

965. Storgård.

Rekognoscering: 15 lerkarskår, 13 stk. brændt flint, tre flintafslag, flis af en sleben økse samt en jernslagge. Prøvegravning: ingen fund eller anlægsspor (VSM 463 E).

VSM 1986

RAS G 1011/85 JN

966. Fjelsø.

Rekognoscering: 15 lerkarskår og 11 stk. brændt flint. Prøvegravning: ingen fund eller anlægsspor (VSM 462 E).

VSM 1986

RAS G 1011/85 JN

967. Haverdal, sb. 121.

Rekognoscering: fem stk. brændt flint og otte lerkarskår. Prøvegravning gav ingen fund eller anlægsspor, men efter arømning ved anlægsarbejdet fandtes 3 fyldskifter, primært stolpehuller (tagbare og vægstolper i et hus) samt flere gruber. I gruberne lerkarskår, dateret til yngre stenalder/ældre bronzealder og jernalder (VSM 472 E; 553 E).

VSM 1986 Martin Mikkelsen/JN

RAS G 1011/86-26 JN

968. Skinderupvej.

Nedlægningskontrol: flere fyldskifter, gruber og enkelte stolpehuller. Keramikmaterialet fra gruberne kan dateres til førromersk jernalder, I (VSM 554 E).

VSM 1986 Martin Mikkelsen

RAS G 1011/85 JN

969. Torup Høje.

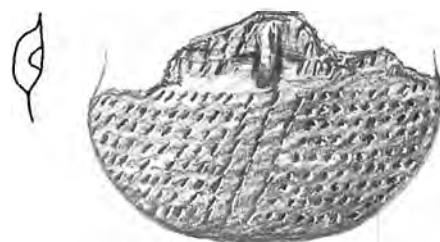
Rekognoscering: fire lerkarskår, otte stk. brændt flint, et flintafslag, samt ildskøredene sten. Prøvegravning: ingen fund eller anlægsspor (VSM 461 E).

VSM 1986

RAS G 1011/85 JN

962:7. Storgård IV. Lerkar fra en tidlig del af yngre stenalder, hensat som offerkar ved høj en. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

962:7. Storgård IV. Two pots from an early part of the Late Stone Age, deposited as sacrifice beside the barrow. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

Låstrup sogn

Låstrup sogn

70. Risgård.

ekognoscering: otte flintafslag, et stk. rændt flint og otte lerkarskår, formentlig jernalder. Ændret ledningsføring, erfor ingen prøvegravning.

AS 1983

AS G 1002/83

HCV

71. Låstrup, sb. 79.

ekognoscering: 20 lerkarskår og lidt arbejdet flint. Prøvegravning: enkelte ruber og stolpehuller. Boplads fra yngre bronzealder? Ændret ledningsføring, erfor ingen prøvegravning.

AS 1983

AS G 1002/83

HCV

72. Nørregård NØ2.

ekognoscering: 63 skår (nogle fra yngre jernalder?), to flintafslag og ildskørrede sten. Prøvegravning: ingen anlægsfor.

AS 1984

AS G 1002/83

HCV

Simsted sogn

73. Guldager.

ekognoscering: tre flintafslag, en skraber, otte stk. brændt flint samt ildskørrede sten. Prøvegravning: ingen fund eller anlægsfor (VSM 471 E).

SM 1986

AS G 1011/85

JN

74. Skatskov, sb. 239.

udgravning: to gruber og flere mindre, olpelignende anlæg. I gruberne enkelte lerkarskår fra førromersk jernalder (SM 474 E).

SM 1986

AS G 1011/86-9

JN

Skals sogn

975. Kristiansborg, sb. 76.

Udgravning af ild- og kogegruber og nogle få mindre fyldskifter (stolpehuller) på et 20 × 30 m stort areal. Fyldskifterne dannede ingen anlæg. I gruberne fandtes kun meget lidt keramik, men ellers flintafslag, trækul og gennembrændte marksten. Et par enkelte randskår synes at placere pladsen i yngre bronzealder (VSM 249 E).

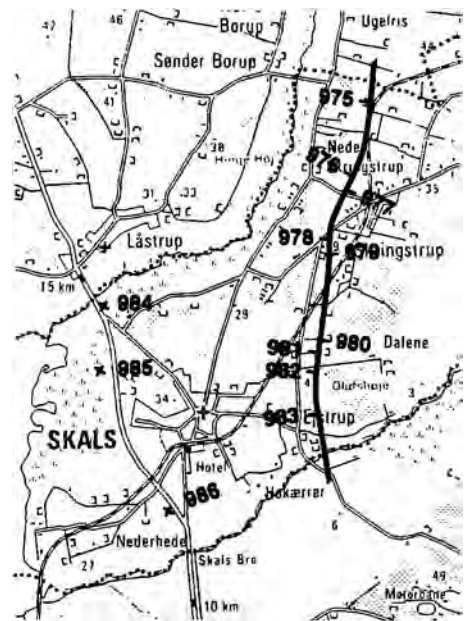
VSM 1984

RAS G 1002/84-20

JN

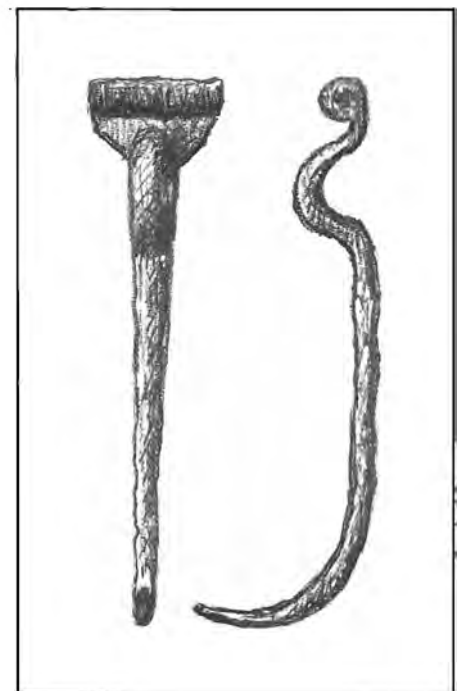
976. Nørregård, sb. 79.

Delvis udgravning af ældre jernalders boplads med bevarede kulturlag, beliggende på den vestlige side af højderyggen mellem Simsted og Skals å. De centrale dele af pladsen findes på et fladt plateau og strækker sig mod N ned i det øverste af en dalsænkning, der fører ned til Simsted å. Naturgastracéet går tværs igennem bopladsområdet, og dettes udstrækning N-S viste sig herved at være næsten 250 m. Ca. 40% af arbejdsbæltet blev udgravet, herunder dele af 15 hustomter, alle med bevarede gulvlag. Det var ikke muligt med sikkerhed at afgøre, hvilke huse der evt. har stået på samme tid; således blev der kun iagttaget spor efter hegnsforløb få steder. Stratigrafiske iagttagelser kunne imidlertid i mange tilfælde afgøre, hvilke huse der ikke har stået samtidigt, og i få tilfælde sandsynliggøre samtidighed. På den udgravede del af pladsen er der fundet hustomter fra førromersk jernalder (I) frem til ældre romersk jernalder; desuden fandtes i undergrunds niveau en del fyldskifter, der muligvis er ældre. Fire hustomter blev helt eller næsten helt undersøgt.

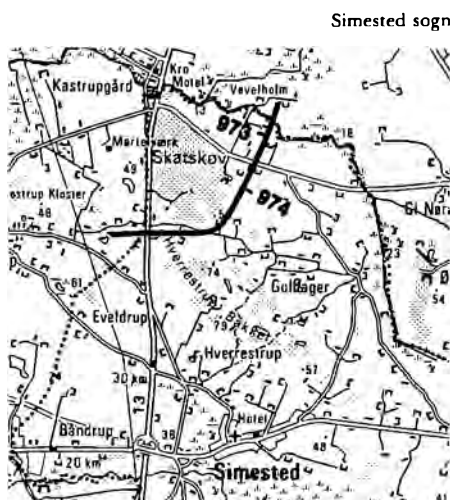
Skals sogn

Alle bestemmelige hustyper er treskibede langhuse med beboelse i vestenden og formodet stald i østenden. I husene fra periode I-II har der i begrænset omfang været lagt lergulv, specielt under og omkring ildstedet i vestenden. I mindst to af husene fra den senere bebyggelse har der været lergulv i hele husets udstrækning, samtidig med at østenden har været

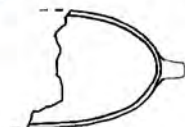
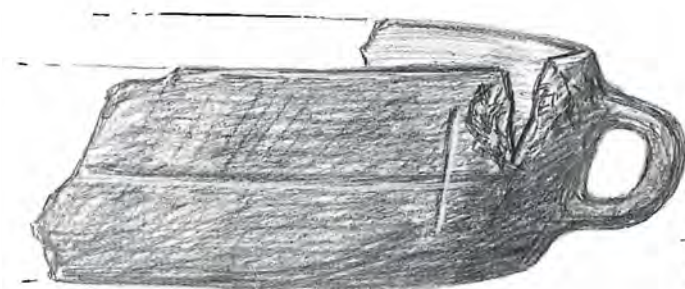

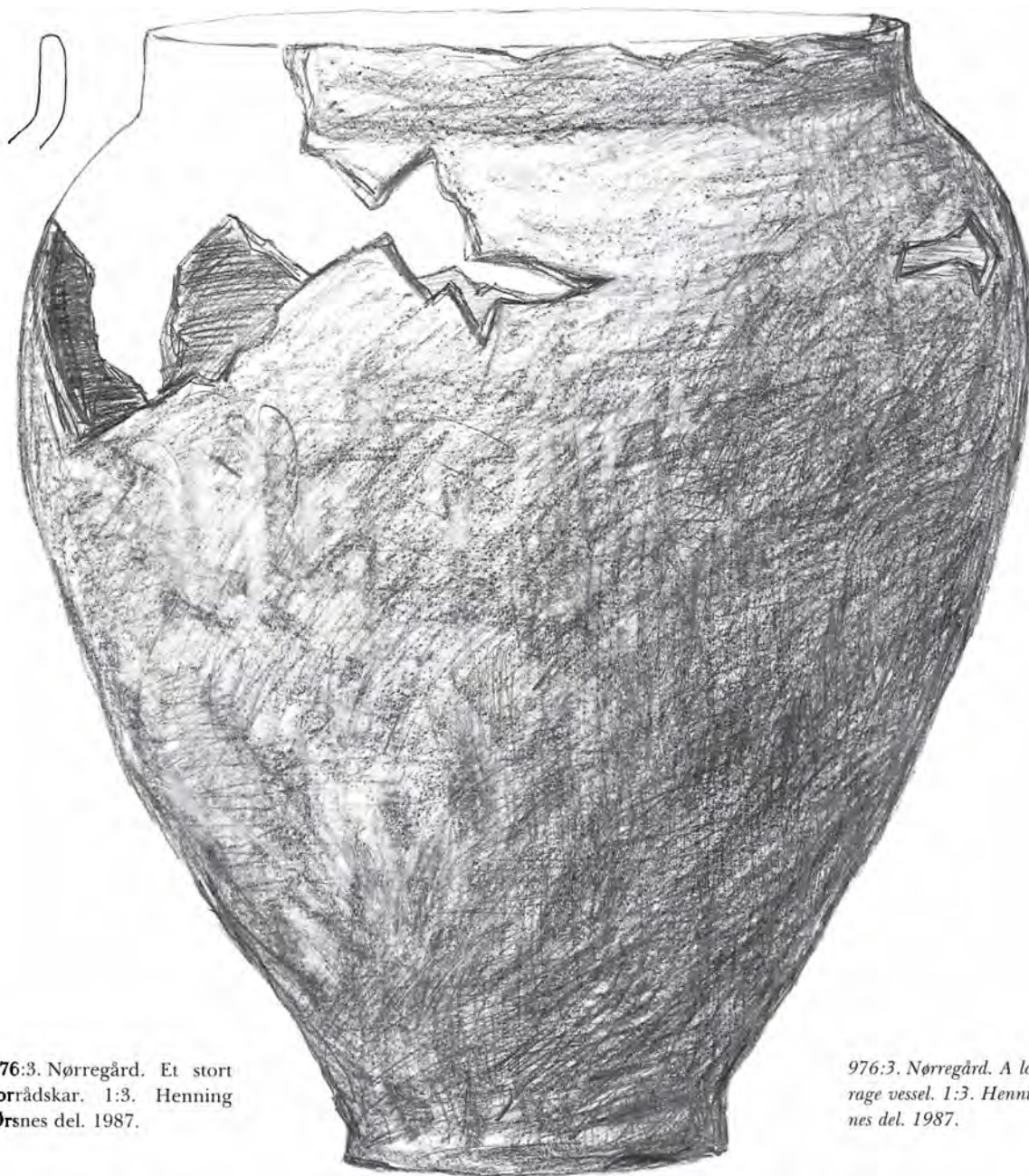
976:1. Nørregård. Dragtnål fra brandgrav. 1:1. Henning Ørsnes del. 1987.

976:1. Nørregård. Pin from a cremation grave. 1:1. Henning Ørsnes del. 1987.

Simsted sogn

976:3. Nørregård. Et stort forrådskar. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

976:3. Nørregård. A large storage vessel. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

et nedgravet. Således har staldenden i hus XIV ligget ca. 0,5 m dybere end vestenden; huset kan dateres til førromersk jernalder (III). I fire huse fandtes nedatte forrådskar in situ mellem ildstedet og vestgavlen, og i yderligere to huse fandtes forrådskar knust i fyldskifter placeret sammesteds. Et forrådskar fandtes in situ under gulvniveau i nord-

siden (indgang?) til et hus. Ud over disse fandtes kun få lerkar, som med sikkerhed kan knyttes til bestemte husgulve. Store mængder lerkarskår fundet i fyldlag lige over gulvlagene angiver kun øvre grænser for dateringen.

Der blev desuden udgravet to eller tre brandgrave, hvoraf den ene stratigrafisk overlejrer to hustomter. Alle grave er

formodentlig fra førromersk jernalder (I). Endelig udgravedes en lerforet brønd ca. 1,25 m dyb og 0,7 m i diameter. Datering: førromersk jernalder I (VSM 250 E).

VSM 1984

RAS G 1002/84-19

MM

977. Ndr. Skringstrupvej, sb. 89.

Udgravning af tre jordfæstegrave fra ældre romersk jernalder, fundet efter muldafrømning i f.m. anlægsarbejdet. Gravene fandtes umiddelbart S for en mindre dalsænkning, der mod V ender ved Simested å. N for dalsænkningen udgravedes dele af en stor ældre jernal-

976:2. Nørregård. Keramik. 1-3. Henning Ørsnes del. 1987.

976:2. Nørregård. Pottery, Pre-Roman Iron Age, 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

978. Korshøje. Rektangulær pladefibula og bæltespænde af bronze. 1:1. Lennart Larsen fot. 1987.

978. Korshøje. Square-headed brooch and buckle of bronze, Early Viking Age, 1:1. Lennart Larsen phot. 1987.

derboplads med bl.a. hustomter fra samme periode som gravene (jfr. nr. 976).

Grav I var Ø-V orienteret, rektangulær, 1,9 × 1,7 m og bevaret indtil 0,1 m dybde. Langs siderne fandtes sten og stenspor, inden for hvilke der har stået en trækiste, ca. 1,4 × 1,05 m. I graven fandtes tre lerkar placeret langs gravens sydside, heraf et lerfad i SØ-hjørnet, og en skål i gravens SV-hjørne. I gravens vestende fandtes rester af en dårligt bevaret bennål, en diskosformet ravperle, og en ragekniv af jern.

Grav II fandtes godt 3 m S for grav I, var Ø-V orienteret, rektangulær, ca. 2,2 × 1,6 m. Der fandtes sten og stenspor langs siderne og spor efter en trækiste, ca. 1,6 × 1,05 m, kunne ses helt ud til stenene. I gravens sydside fandtes fire lerkar: et lerfad i SØ-hjørnet, V for dette et helt opløst ubestemmeligt kar, i midten af sydsiden en lerskål og mod V et ornamenteret hankekar. Endelig fandtes i vestenden to jerngenstande, en 12,5 cm lang nål og en lille, halvmåneformet jernkniv. Disse to jerngenstande fandtes i et cirkelrundt fyldskifte, formodentlig har de været placeret i en træske ved gravlæggelsen.

Grav III var næsten helt bortpløjet;

der fandtes kun resterne af et lerfad, men utvivlsomt har graven været ligesom de to øvrige. Den fandtes ca. 4 m S for grav II.

Alle gravene kan dateres til ældre romersk jernalder og udgør formentlig en gruppe. Der er tidligere bortgravet en grav fra samme tid 50-75 m SSØ for den ovenstående gruppe af grave (VSM 400 E).

VSM 1985

RAS G 1002/85-29

MM

978. Korshøje, sb. 14.

Udgravning af overpløjet høj beliggende midt på højderyggen mellem Skals og Simested åer. Højen, som havde en diameter på 11-12 m, var omkranset af en randstenskæde. Midt i højen fandtes resterne af en stensat grav, 2,5 × 1,5 m og orienteret NNV-SSØ. På stenene fandtes i midten rester af en formuldet trækiste samt en dårligt bevaret bronzedolk (ældre bronzealder, III). Graven var lagt direkte på den afbrændte overflade. I den græstørvsopbyggede højfyld fandtes en del affaldsflint samt en fladehugget pilespids af flint. Under højen sås et ældre dyrkningslag, og i undergrundsniveau fandtes ardspor samt enkelte boplads-

spor i form af stolpehuller og gruber formentlig fra ældre bronzealder.

Lige uden for højen fandtes mod NØ to ensartede grave, orienteret NNV-SSØ, med en indbyrdes afstand på ca. 2,5 m. Grav A var ca. 0,8 m dyb, målte i overfladen 2,3 × 1,0 m og i bunden 1,8 × 0,7 m. Umiddelbart under det moderne pløjelag fandtes fire hovedstøsten (markeringssten?). I bunden af graven sås svage spor af den gravlagte, der har ligget med hovedet i vestenden, formentlig i rygleje. Ved ligets højre hofte fandtes resterne af en jernkniv eller -dolk, hvoraf kun grebet og den øverste del af klingens er bevaret.

Grav B var 0,9 m dyb, målte 2,3 × 0,8 m i overfladen og 2,0 × 1,0 m i bunden. Den gravlagte har også her ligget i rygleje, med hovedet i V. Nederst på brystet fandtes dels en rektangulær pladefibula dels et bæltespænde af bronze med et dårligt bevaret jernnål. I forbindelse med pladefibulaen fandtes rester af flere lag tekstiler, der bestod af et fint hørlær redstof og to forskellige kipervævede uldstoffer, hvoraf det ene har haft lilla farvede trendtråde. Ved den gravlagtes venstre side lå rester af en jernkniv, formentlig et stikvåben, et 10,5 cm lang jernrør, besat med omløbende bronze tråd drevet ned i fordybninger, samt to jernringe, henholdsvis 1,2 cm og 5,0 cm diameter. Gravene kan på grundlag af pladefibulaen dateres til tidlig vikingetid. Ca. 0,7 m N for gravene og parallel med disse fandtes en række stolpehuller som måske skal ses i sammenhæng med gravene (VSM 246 E).

VSM 1984

RAS G 1002/84-23

MM

979. Bredegård, sb. 87.

Nedlægningskontrol: enkelte stolpehuller og gruber samt spor efter højryggede agre (VSM 398 E).

VSM 1985

RAS G 1002/85

JN

980. Højgård, sb. 86.

Nedlægningskontrol: grube med ildsprængte sten og lerkarskår fra førromersk jernalder (VSM 396 E).

VSM 1985 Martin Mikkelsen

RAS G 1002/86

JN

981. Olufshøje, sb. 88.

Nedlægningskontrol: to stensamlinger uden fund (VSM 399 E).

VSM 1985 Martin Mikkelsen

RAS G 1002/84-13

JN

82. Olufshøje, sb. 37.

Jdgravning af overpløjet gravhøj med ortsprængt stenkammer. Bevarede tensespor og et bevaret gulvlag viste en dobbelt jættestue. Anlægget er orienteret NØ-SV, og centralområdet måler 9 × 10 m. Det nordligste kammer var meget årligt bevaret. I det sydligste kammer er kammergulvet bevaret, herover fandtes flækker, slebne økser, en mejsel samt ravperler, endvidere dårligt bevarede knoglerester. Spor af indgangen i Ø-siden samt offerskårlaget er bevaret. Fundene dateres til yngre stenalder, ragtbægerkultur (MN Ib-III). I højområdets sydside fandtes to stenomsatte urer, den ene indeholdende rester af en kronenål samt en dobbeltknap i rav. Datering bronzealder, IV (VSM 245 E). VSM 1984 Anne Pedersen

LAS G 1002/84-13

JN

82:2. Olufshøje. Ravperler. 1:1. Lennart Larsen fot. 1987.

82:2. Olufshøje. Amber beads. 1:1. Lennart Larsen phot. 1987.

982:1. Olufshøje. Keramik fra jættestuetid. 1:1. Lennart Larsen fot. 1987.

982:1. Olufshøje. Pottery from the Passage Grave period. 1:1. Lennart Larsen phot. 1987.

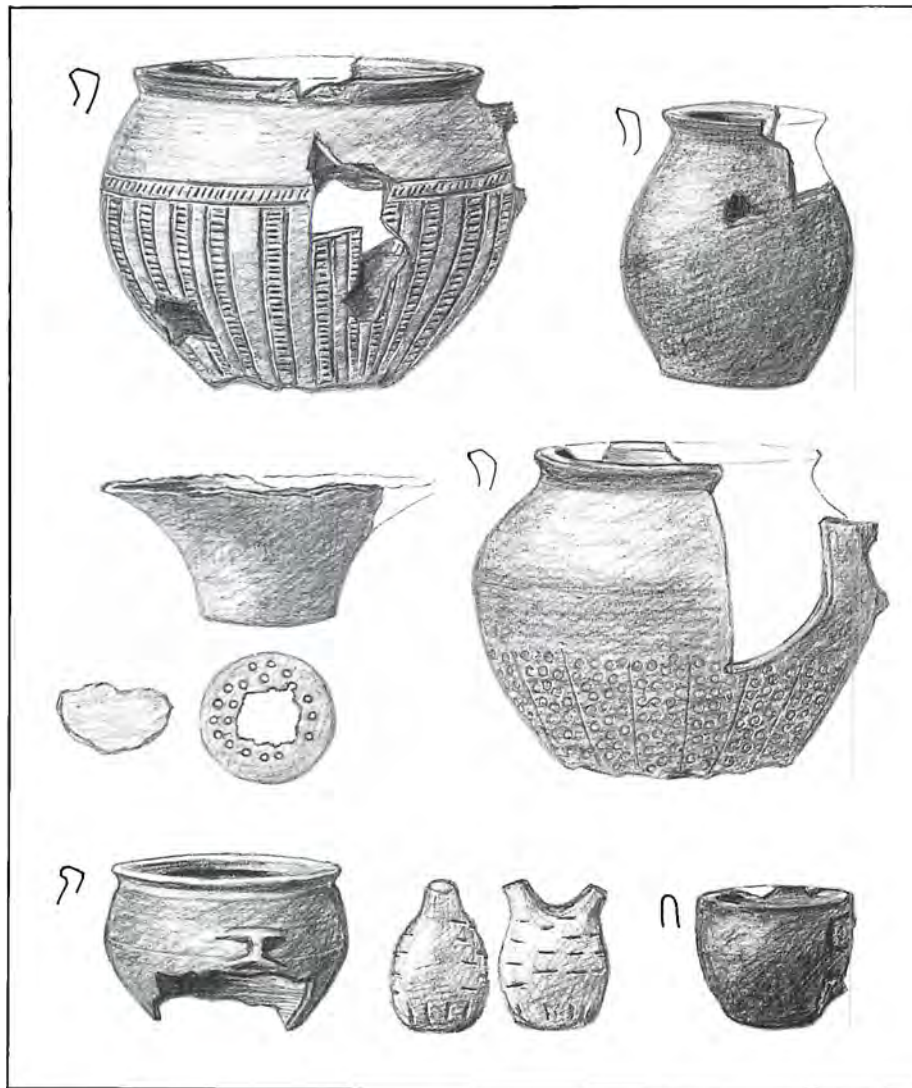

Jernalderlandsby med udsigt

983. Ejstrup, sb. 78.

Står man en lun forårsdag på bakkerne på nordsiden af Skals ådalen lige V for Skals by, er det et storslået syn, der fylder øjet. Neden for bakken ligger den udstrakte Skals ådal med sine grønne, frodige græsmarker og åen som en smal blå stribe, der slynger sig igennem dalen. Her på dette sted er dalen op imod to kilometer bred. Et lignende syn har måske mødt de jernalderbønder, som for et par tusinde år siden boede i Ejstrup, når de om morgenen, lidt søvndrukne og kolde og stive i lemmerne, har stukket hovederne ud af dørene i husene, som lå halvt indgravede i bakkensiden – godt i læ for den værste nordvestenvind.

Her i Ejstrup, på en let skrånende bakkeside ned mod ådalen, udgravedes en mindre del af en jernalderlandsby fra ældre romersk jernalder. Naturgastracéet skærer sig igennem kulturlagene og husene over en strækning på 120 m. Med udgravningen fik vi et N-S gående snit igennem landsbyen, men med hensyn til pladsens udstrækning mod Ø og V tyder overfladeopsamlinger og iagttagelser på, at pladsen strækker sig flere

983:1. Ejstrup. Udsigt fra bopladsområdet over Skals ådal. JN fot. 1985.

983:1. Ejstrup. View from the site towards Skals Ådal, Iron Age. JN phot. 1985.

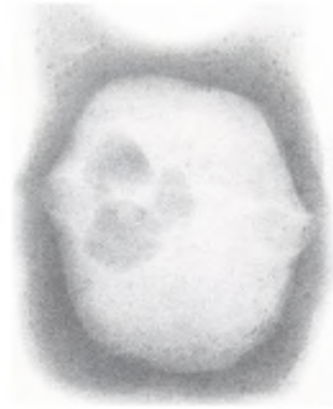
983:2. Ejstrup. Et udvalg af den fundne keramik. Blandt keramikken ses et sikar med huller i bunden. Nederst, midt for, en rangle 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

983:2. Ejstrup. Examples of the pottery found. Among the pots there is one with holes in the bottom a sieve, and below, middle, a rattle. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

hundrede meter langs siden af ådalen. At ledningsføringen forløber N-S betyder der for de udgravningsmæssige resultater, at vi har fået udgravet en hel del af anlæg. De fleste huse er orienterede Ø-V, hvilket medfører, at vi i den 20 m brede bane har udgravet enten øst eller vestdelen af et hus. Der er således ikke udgravet et eneste helt hus. Efter som undersøgelsen endnu ikke er færdigbearbejdet, hvad angår stratigrafi og keramikmateriale, bliver de her fremlagte resultater kun at betragte som foreløbige.

983:3. Ejstrup. Røntgenfoto af rangle; den er hul og indeholder tre små lerkugler, 1:1. Eli Andersen fot. 1986.

983:3. Ejstrup. X-ray photo of a rattle. It is hollow and contains three small clay pellets, 1:1. Eli Andersen phot. 1986.

Der blev udgravet dele af seks huse. Fælles for husene er, at de har bevarede ergulve og ornamenterede ildsteder. Af det bedst bevarede hus udgravedes hele østenden samt en stor del af vestenden. I denne konstateredes et gult lergulv med ikke mindre end tre ildsteder i forskellige niveauer. Lergulvet har således været agt om flere gange i løbet af husets levetid. Det yngste af ildstederne havde en rødbrun-brændt, ornamenteret ildstedsflade af ler (0,9 × 1,2 m). Under denne lå tætpackede hånd- til hovedstore, flade sten. Blandt stenene stod et lille lerbæger, ca. 6 cm højt – måske et ildstedsofcer. Selve ornamentikken på ildstedsfladen bestod af tre parallelle furer langs kanten og inden for disse tætstillede fingerindtryk. Det gule lergulv var utallige steder gennembrudt af sporene efter de agtbærende stolper eller andre indvendige konstruktioner. Østenden af huset var nedgravet ca. 40 cm i forhold til vestenden. Her i østenden har der formentlig været stald, og det har derfor af afløbstekniske grunde været formålsjænligt at forsænke gulvniveauet. Staldenden målte 5 × 6 m, og den udgravede del af beboelsesenden 4 × 5 m. Der fandtes ikke tydelige spor efter vægforløb, men S for huset lå en stor brolægning, som afsluttedes med en særskilt indgangsbrolægning op til husets gule lergulv. SØ for huset konstateredes et op til 0,5 m tykt kulturlag, og heri sås spor efter stolper, som muligvis hører til et mindre forråds- eller værkstedshus, som var ligget i tilknytning til langhuset og den store brolægning.

På lergulvene fandtes en del keramik, men den største keramikmængde fremkom i de tykke kulturlag, og det er derfor svært at bruge dette materiale til datering af husene, idet det kan være betydeligt yngre. I det nordvestlige hjørne i beboelsesenden i et hus udgravedes en

stor keramikkoncentration. Alt tyder på, at genstandene er knust, enten fordi den hylde, hvorpå de stod, er faldet ned, eller taget i huset er styrtet ned. Over et 4 m² stort område lå mindst 12 forskellige lerkar eller -fade, en vase og to lerrør. Samlingen må siges at repræsentere et bredt udsnit af jernalderens husgeråd, hvad angår opbevarings-, tilberednings- og serveringsgrej.

På toppen af bakken var kulturlaget pløjet bort, og her iagttoges kun fyldskifter i undergrunden. Blandt de mange fyldskifter sås et større, svært forståeligt anlæg. Det drejer sig om en godt 30 m lang, 1-1,5 m bred og fra 0,2 til 0,6 m dyb grøft. I denne fandtes meget keramik, blandt andet en del fint glittet og orna-

983:4. Ejstrup. Skårsamling. JN fot. 1985.

983:4. Ejstrup. Concentration of potsherds. JN phot. 1985.

menteret, som normalt henregnes til gravkeramik. Grøften havde sit »udspring« i et andet anlæg, som var et 4 × 6 m stort fyldskifte, der hovedsagelig bestod af små fragmentariske lerkarskår og ler. Det er nærliggende at opfatte anlægget som et sted, hvor man kan have blandet ler med gammelt ituslået skårmateriale altså en lerstampningsgrube, hvor man fremstillede lerkliningsmateriale og nyt ler til at lave kar af. I fyldskiftet blandt de mange skår lå imidlertid en enkelt hel genstand. Det var en 5,8 cm høj, 4,0 cm bred og 4,2 cm lang gråbrun brændt lerfigur, som var hul og indvendig havde tre små lerkugler, altså en rangle. I overfladen var der negleindtryk, og øverst to små hornlignende udvækster. Sådanne små lerfigurer kendes i flere tilfælde fra Viborg-Skiveområdet. Skårmateriale udgør klart den største fundgruppe på pladsen, men spredt i de store brolægninger fandtes en del fragmenter af knuse- og kværnsten. På grundlag af hustyperne og keramikmateriale kan pladsen dateres til ældre romersk jernalder, dog med lidt materiale, som peger tilbage i førromersk jernalder.

I udkanten af udgravningen – længst mod N – udgravedes nogle bronzealder-

gruber med keramik fra yngre bronzalder, V-VI (VSM 195 E).

VSM 1985

RAS G 1002/84-17

JN

Litt.: J. Nielsen 1987

984. Nørregård NØ 1.

Rekognoscering: 52 skår (nogle fra yngre jernalder?), fem stk. brændt flint og ildskørnede sten. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1984

RAS G 1002/83

HCV

985. Herredsvej.

Rekognoscering: 25 skår, fire afslag og ni stk. brændt flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1984

RAS G 1002/83

HCV

986. Lundgård.

Rekognoscering: to skår, to afslag, ægdel af sleben økse og et stk. brændt flint. Prøvegravning: to stolpehuller og et par gruber uden fund. Ændret ledningsføring, derfor ingen udgravning.

RAS 1983

RAS G 1002/83

HCV

983:5. Ejstrup. Et kort, rødbrændt lerrør, længde ca. 18 cm. Lennart Larsen fot. 1987.

983:5. Ejstrup. A short red-fired clay tube, length ca. 18 cm. Lennart Larsen phot. 1987.

Ulbjerg sogn

987. Sundstrup 1.

Rekognoscering: otte flintafslag, æg af flintøkse, to stk. brændt flint, kogesten,

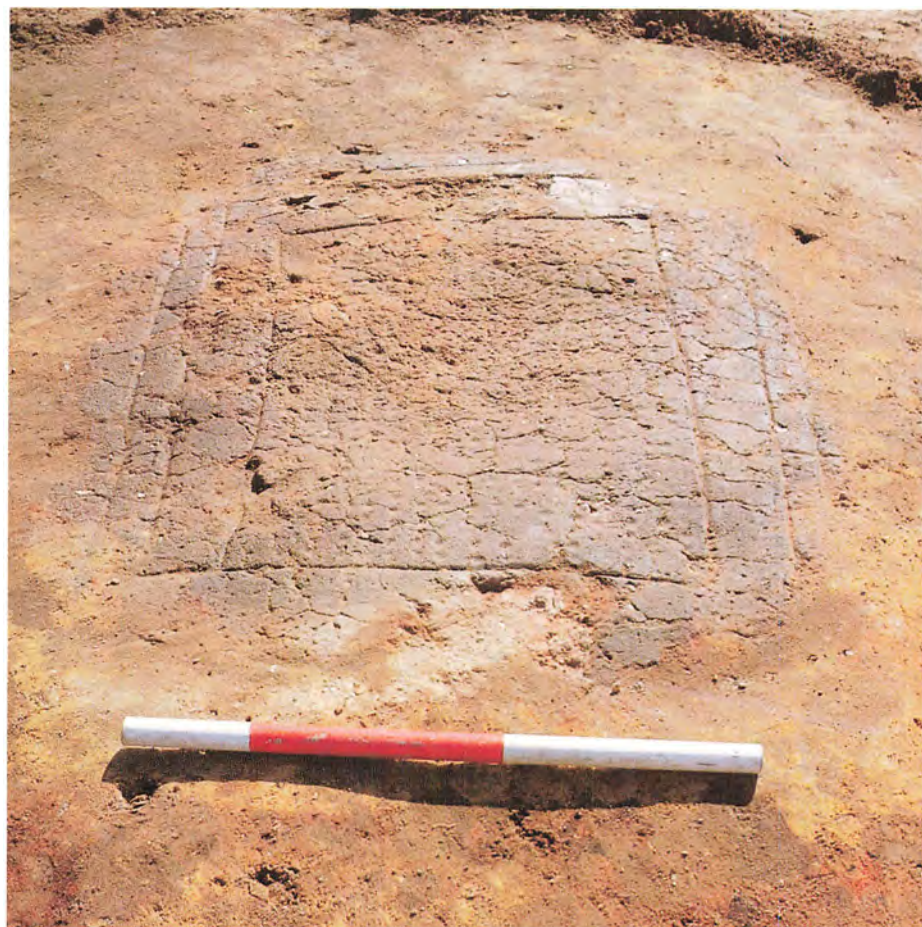
seks skår. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Yngre stenalder (VSM 956 D). FFF 1982 Peter B. Christensen FFF 562-476

988. Sundstrup 3.

Lodsejeroplysning: stenkiste, ca. 50 : cm med overligger opgravet. Prøvegravning: ingen anlægsspor (VSM). FFF 1982 Peter B. Christensen FFF 562-476

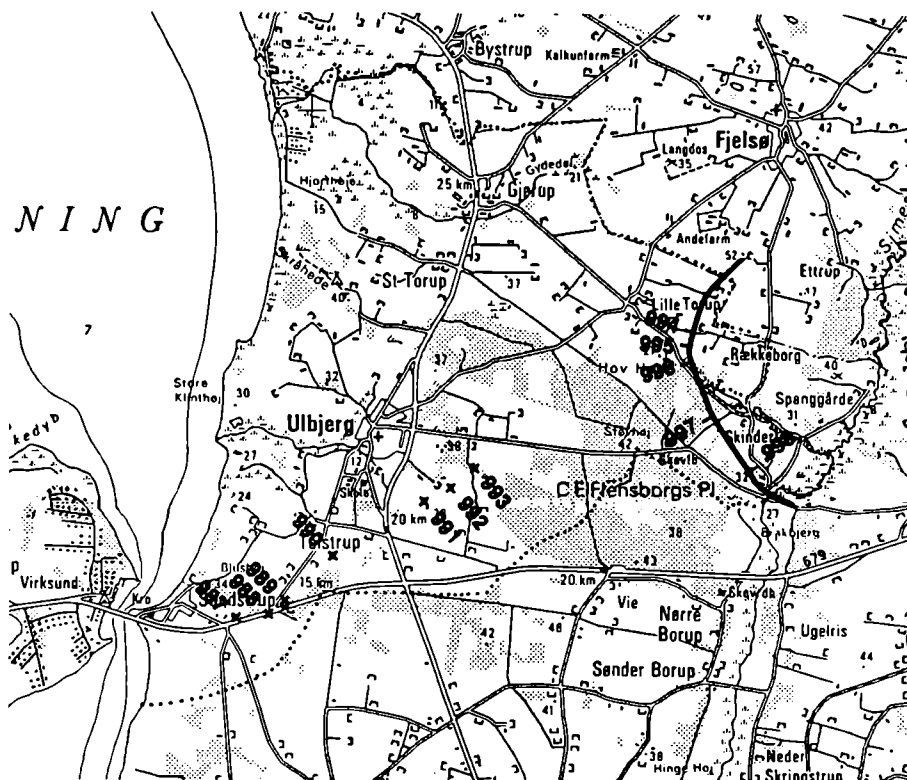
989. Sundstrup 4, sb. 110.

Prøvegravning udførtes, fordi steder i et område med fire registrerede overpløjede høje (sb. 107, 108, 109, 110). Tre af disse blev lokaliseret, og fjerde, der berørtes af tracéet, udførtes. Herved fremkom et fyldskifte 4 m, orienteret ØSØ-VNV med rester ca. 0,5 m dybt, nedgravet trækar med sten langs ydersiden af vestvæg. Der fandtes ingen oldsager. Dateret (VSM 955 D). FFF 1982 Peter B. Christensen FFF 54-1315

983:6. Ejstrup. Ornamenteret lerarne i husene. JN fot. 1985.

983:6. Ejstrup. Ornamented fireplace in one of the houses. JN phot. 1985.

Ulbjerg sogn

90. Ulbjerg.

Ækognoscering: 14 flintafslag, flækkekraber, skiveskraber, syv stk. brændt lint, tre skår, trækul. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Yngre stenalder (VSM 54 D).

FF 1982 Peter B. Christensen

FF 562-476

JB

91. Østergård V, sb. 173.

Ækognoscering: 61 flintafslag, ti flækker, flække med retouche, skivebor, 17 stk. brændt flint, kogesten, et stk. lerklining, et stk. rhinsk basalt. Prøvegravning: fire stolpehuller. Sten-/bronzealder og jernalder (VSM 953 D).

FF 1982 Peter B. Christensen

FF 562-476

JB

92. Østergård Ø.

Ækognoscering: tre skår, slagge, otte stk. brændt flint.

FF 1982 Peter B. Christensen

FF 562-476

JB

93. Ulbjerg.

Ækognoscering: seks flintafslag, et stk. brændt flint, to skår (VSM).

FF 1982 Peter B. Christensen

FF 562-476

JB

94. Lille Thorup, sb. 143.

Udgravning af overpløjet sb.-registreret ravhøj. Der fremkom en centralt ned-

gravet jordfæstegrav med rester af en stenstøttet plankekiste, orienteret ØNØ-VSV, og skeletspor i hockerposition med hoved i V, seende mod S. Ingen gravgaver. Derudover fandtes en stenomsat urne med brændte knogler af et barn, en bronzespiral og et stk. bearbejdet rav, samt tre fyldskifter uden fund. Formentlig yngre stenalder (enkeltgravskultur) samt yngre bronzealder (VSM 8 E).

FFF 1981

FFF 54-1314

JB

995. Thorup, sb. 174.

Udgravning af to huse, nogle gruber, en formodet brønd og to konstruktioner, der tolkes som staklader. Det bedst bevarede hus havde buede langvægge og afrundet NV-gavl. Huset var 7 m bredt og 25 m langt. Ud fra hustypen dateres huset til germansk jernalder. I gruberne fandtes keramik, som kan henføres til yngre bronzealder, periode V-VI (VSM 952 D).

VSM 1982 Karin Levinsen

FFF 54-1311

JN

996. Lille Thorup, sb. 144.

Udgravning af sb-registreret, overpløjet gravhøj, beliggende på et plateau ca. 100 m N for skrænten ned mod en ådal. Højen, der målte ca. en halv meter i højden, indeholdt en centralgrav, tre urnegrave og en usikker grav. En brændtbensgrube

lå uden for højen. I højens midte fremkom jordfæstegraven som et fyldskifte, 3 × 2,2 m, nedgravet ca. 30 cm i undergrunden og orienteret ØNØ-VSV. Selve gravbunden var 1,94 m lang, 55 cm bred i hovedenden i V og 43 cm bred i fodenden. Omkring denne trapezformede figur fremkom en grøft, 25 til 38 cm bred og 18 cm dybere end gravbunden, der tolkes som nedgravningen til en plankekiste. Siderne har raget ud over endestykkerne og konstruktionen har i N, V og S været støttet af større sten i flere lag op til 75 cm's højde. Af gravgods fandtes lige uden for kistens østende og 18 cm over bunden tre ravperler. I hovedenden mod V lå, ved siden af hinanden nedskredet i grøften, en tyknakket flintøkse, sleben på bredsiderne, samt en bjergartsstridsøkse (Glob's type H).

I højens sydlige del undersøgtes, foruden endnu et fyldskifte, 1,5 × 1 m og 0,5 m dybt med 12 sten på bunden, tre urnegrave. I den ene, der stod på en flad sten, fandtes brændte knogler af et barn og et stykke ubearbejdet rav. I den anden, der var dobbeltkonisk og ligeledes stod på en flad sten, fandtes brændte knogler af en voksen samt en bronzepren og nogle bronzefragmenter. Den tredje urne havde et fladt låg med fals og stod i en lille stenkiste. Den indeholdt foruden brændte knogler af en voksen, en bronzespiralfingerring og en bronzegenstand samlet af fire små ringe til en rhombeformet figur.

Uden for højen i SØ fremkom bunden af en brændtbensgrube med indhold af trækul og brændte knogler.

Fyldskiftet i SØ, der kan have været en grav, og brændtbensgruben lader sig vanskeligt datere, mens jordfæstegraven i højens midte ud fra de to økser kan dateres til yngre stenalder (enkeltgravskultur). De tre urnegrave kan dateres til yngre bronzealder (VSM 907 D).

FFF 1981 Peter B. Christensen/JB

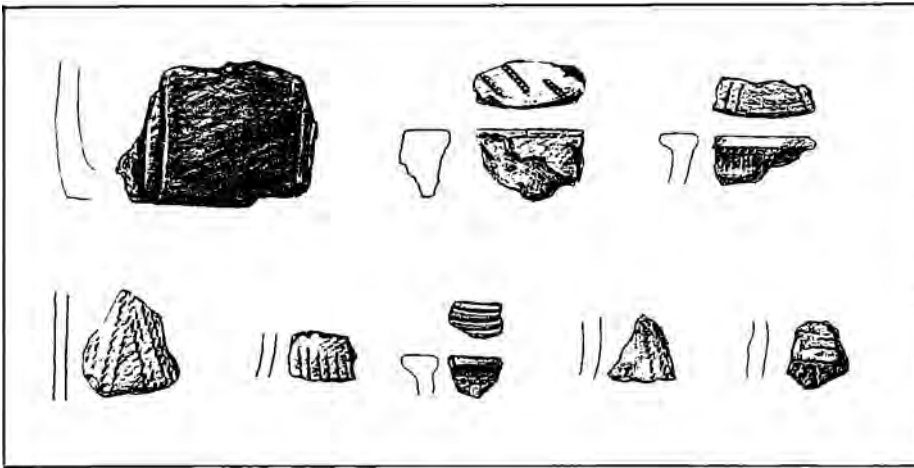
FFF 54-1344

JB

997. Skinderup, sb. 172.

Udgravning af fyldskifter fra yngre stenalder enkelgravskultur og et yngre bronzealderhus. Bronzealderhuset er et treskibet langhus, 20 × 6 m, Ø-V orienteret. Huset har i vestenden, som er 12 m lang, to par tagbærende stolper samt tre enkelte tagbærende stolper, hvoraf de to er placerede i den nordlige stolperække. I østenden er der fire par tagbærende stolper med en meget uregelmæssig placering. Indgangsstolperne er trukket ind i forhold til vægstolperne,

Skindersbro – bro gennem 1000 år og et mesterskud

997:1. Skinderup. Lerkarskår tilhørende enkeltgravskulturen. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

997:1. Skinderup. Potsherds from the Battle Axe Culture. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

som er tætstillede med en indbyrdes afstand på 0,5 m. På nær et par steder, hvor vægstolperne mangler, er vægstolperækken intakt. Midt for vestgavlen er placeret to sæt dobbelstolper med en afstand på godt en meter. Dette fænomen kan antyde, at der her har været en åbning. Vestenden er også betydelig længere end østenden af huset, så måske har huset vendt modsat de fleste yngre bronzealderhuse, dvs. med stald i V og beboelse i Ø. I hullet til en af de tagbærende stolper fandtes dele af et yngre bronzealder lerkar (forrådskar), men ellers var der ikke daterende genstandsmateriale i huset, som grundet lerkarret og hustypen i øvrigt må placeres i sidste halvdel af yngre bronzealder.

I og uden for husets østende registreredes en del fyldskifter: stolpehuller og gruber. To af gruberne berørte bronzealderhuset direkte, idet hhv. en tagbæ-

rende stolpe og en vægstolpe var gravet ned i gruberne, som altså derved er klart ældre end huset. I anlæggene fandtes lidt keramik, som kan dateres til enkeltgravskultur (overgravstid), og i den største grube, som målte 1,5 × 1,5 m og var 1,2 m dyb, fandtes to store kværnsten. De to største gruber skal måske opfattes som opfyldte vandopsamlingshuller (cisterner). Enkeltgravsfyldskifterne dannede i øvrigt ikke noget større anlæg (VSM 401 E).

VSM 1985

RAS G 1002/85-30

JN

998. Skinderup.

Rekognoscering: 15 skår, seks afslag, skiveskraber og kværnstensfragment. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

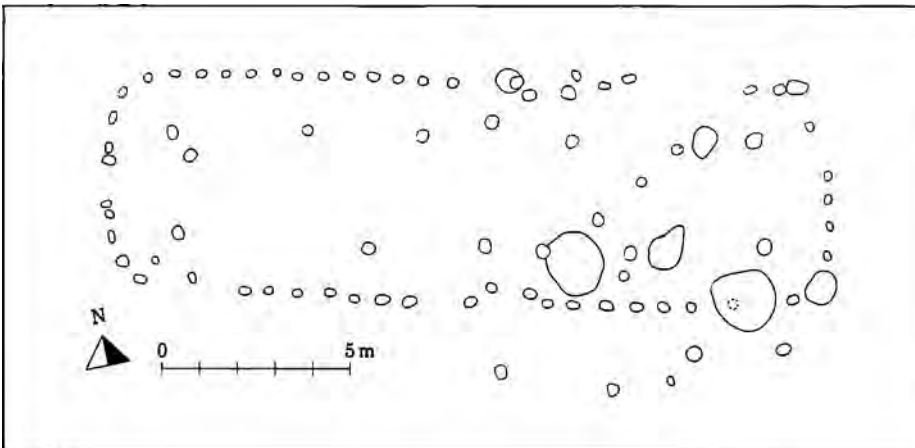
RAS 1984

RAS G 1002/83

HCV

997:3. Skinderup. Plantegning af langhus fra yngre bronzealder. JN del. 1985.

997:3. Skinderup. Plan of a longhouse from the Late Bronze Age. JN del. 1985.

999. Skindersbro, sb. 117.

»Eggen er øde. Forholdsvis faa Husen næsten alle nye, ses i det vide Landskaber der en skyet Efteraarsdag bærer Præget af en egen tusmørkeagtig Skønhed. Aaløbet har mod Sydvest gravet sig ta ind under de stejle Lyngbrinker, de stribes af smalle Faarestier, og Vesterud stiger Bakkerne op imod Rakkeborg Hede ... Fra Øst kiler Landtungen sig mørkladen ud imod Broen, og en Mangfoldighed af Hulveje og Hjulspor stævne Side om Side frem over Skraaningerne thi selvom Lyngen allerede over et stort Areal er forkullet af Ild og Rødderne er devendte af Plovjærnet, staar Furerne en gammel Færdsel dog endnu kraftigt tegnet over Terrainet.

Vidt synligt over Aadalen knejser de sorte 'Galgehøj' mellem Vejsporene 'Tinghøjen' i et lavere Plan, og Egner Folk kender stadig Navnet 'Tingkroget' for en Engstrimmel i Nærheden, altsaa men Minder om de Dage, da Rinds Herredsting holdtes her 'et halvt Musketskud Østen for Skindes Bro' og de 'Rinds Herreds Knaber' – Himmerlands stridbar Smaaherremænd og Storbønder

997:2. Skinderup. Kværnsten *in situ* i en grube tilhørende enkeltgravskulturen. JN foto 1985.

997:2. Skinderup. Quern stones *in situ* in a pit belonging to the Battle Axe Culture. JN photo 1985.

99:1. Skindersbro. Gamle hulvejsspor, der leder ned til overgangsstedet. Jørgen Borg fot. 1986.

99:1. Skindersbro. Old wheel tracks leading down to the crossing. Jørgen Borg phot. 1986.

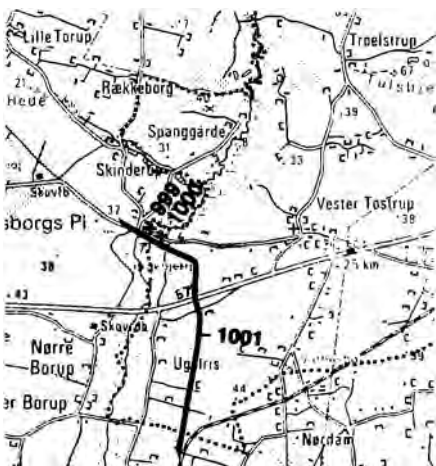
aabenklirrende red til Tinge, hvor de rangen Gang foer voldsomt af Sted. Ivor længe Herredsfolk er søgt sammen Vejgabet her, vides ikke med Vished; i alle Tilfælde stod Tinget ved Skindersbro ved Magt lige til 1688 og rækker tvivlsomt Aarhundreder tilbage.»

999:2. Skindersbro. Grav fundet i et gammelt hjulspor. JN fot. 1984.

999:2. Skindersbro. Grave found in an old wheel track. JN phot. 1984.

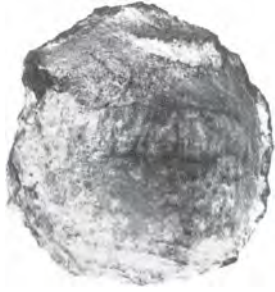
Vester-Tostrup sogn

Således skrev Hugo Matthiessen i 1933 i bogen »Viborg-Veje«. Beskrivelsen passer stadig, området er fredet, og kun få hulvejsspor er jævnet ud i de forløbne 50 år.

Vi formodede altså, at vi kunne træffe på en gammel bro, når naturgasledningen skulle passere Simested å ved Skinders Bro. Der blev derfor foretaget flere rekognosceringer uafhængigt af hinanden; men ingen fandt noget, og en prøvegravning i engen ned mod åen ville på grund af vandstanden ikke kunne gennemføres uden kraftige pumpeanlæg.

En underretning om, at gravemaskinerne ved anlægsarbejdet var stødt på lange træstolper, gav imidlertid mulighed for en hastig registrering. Otte stolper var taget op af små, 4-5 m dybe skakter eller prøvehuller på tilsammen 6 m². Stolperne var tilspidsede, 1,20-2,53 m lange og mere eller mindre kanthuggede. En af stolperne, der havde lidt bark bevaret, blev ved en ekspres ekspedition af Wormianum dendrokronologisk dateret til 1649-1650. Ved den følgende udgravning forøgedes samlingen med 15 stolper og et vandretliggende tømmerstykke, alt af egetræ. Stolperne fordelte sig med en enkelt undtagelse på to grupper, både hvad angår placering og ud-

999:3. Skindersbro. Blykuglen fundet i skelletets bækken, 2:1. Lennart Larsen fot. 1987.

999:3. Skindersbro. The lead bullet found in the pelvis of skeleton, 2:1. Lennart Larsen phot. 1987.

seende. Den ene gruppe på 11 stolper blev fundet i de vestligste 7 m af grøften, dvs. 30-37 m Ø for det nuværende åløb. De var alle firkantet tilhuggede med splint og bark bevaret på en side eller i et hjørne. Det var en af disse pæle, som var blevet dateret ved dendrokronologi. De stod med toppen 70-80 cm under overfladen, var 1,20-2,26 m lange og 20-25 cm tykke. Stolperne var omgivet af en kraftig stenlægning, hvis vestligste del inden for det undersøgte område lå vandret og knapt 2 m under nuværende overflade. Den østlige del, hvor de fleste af stolperne stod, skrånede opad og lå længst mod Ø kun ca. 75 cm under overfladen. Foruden at være en støtte til stolperne har stenene formodentlig tjent som forstærkning af åbredden.

Af de 11 stolper er de 10 dateret: Fem er samtidige og fra træ fældet i vinteren/våren 1564-65. To stolper kan dateres til 1590 og 1592 og er vel reparationer af den bro, som de førstnævnte fem må være en del af. Tre stolper er dateret til 1649-50. De stammer sikkert fra det broanlæg, som er blevet opført efter 1627, hvor vi ved, Skinders Bro blev afbrudt, da Wallensteins tropper nærmede sig. Det er ikke muligt at udskille enkelte brofag. En del brostolper må være hevet op i tidens løb; man har ikke uden videre ladet så godt tømmer gå til spilde, når man havde brug for materiale til istandsættelse af yngre træbroer, som opførtes her.

Den anden gruppe af stolper (også 11) blev fundet 42-48 m Ø for det nuværen-

de åløb. Seks af disse var hentet op af entreprenørens prøvehuller, mens fem er registreret in situ. De er 1,52-2,53 m lange og 20-30 cm tykke. Alle stolperne er tilspidsede, og desuden er fire meget fint tilhuggede med 10-12 kanter, to er delvis kanthuggede og fem er helt uden tilhugning op ad stammen. Der var ingen stenlægninger omkring denne gruppe stolper, men iøvrigt var jagttagelsesmulighederne meget dårlige, da tiden ikke længere tillod en etapevis afgravning, således som det var gennemført i den vestlige del.

Stolpernes placering i grøftens nordlige del og i prøvehullet uden for tyder på, at disse stolper må høre til en bro, som har ligget ikke blot østligere, men også nordligere end det broanlæg, som den førstotalte gruppe af stolper er en del af. Naturgastracéet har kun taget den sydligste meter. Den dendrokronologiske undersøgelse viste, at fem af disse stolper har identisk kurveforløb, men da de indeholder for få årringe, kan de ikke dateres. Tre fint facetterede stolper kan dateres til 990'erne, én til ca. 1070, én til ca. 1120 og en (facetteret) er bevaret intakt, d.v.s. der er ikke udtaget prøve til datering.

Der synes her at være rester af en vikingetidsbro, som er repareret i 1000- og 1100-tallet. Havde det været en af disse stolper, der var blevet truffet først af entreprenørernes maskiner og ikke én fra 1600-tallets midte, så var entreprenørarbejdet utvivlsomt blevet standset helt og undersøgelsen foretaget med større omhu. – Det er dog ikke sikkert, at det havde givet os et bedre billede af broernes konstruktion. Alle stolper, der blev gravet op af entreprenøren Ø for sænkekassen har vi trods alt fået. De 27 m fra åen til enden af sænkekassen, som var gravet, inden Viborg Stiftsmuseum kom til, har måske rummet rester af et yngre broanlægs vestlige brofæste. Men da åen formodentlig har passeret dette område på sin vandring vestpå til det nuværende leje, har der nok ikke været bevaret ret meget.

Iøvrigt er det værd at bemærke, at Skinders Bro tillige med Løvel, Simested og Langveile broer i 1560 og senere, betegnes som kronens broer i Nørrejylland, og at der for alle fire broers vedkommende er tale om trækonstruktioner. Lensmanden, som får dem samlet i forlening, får tilladelse til at oppebære brokorn, mod at holde broerne i god stand med bulfsjæle, godt tømmer, rækker på begge sider samt vaser ved ender-

ne. Forpligtelsen til istandsættelse af disse broer indskræpes yderligere ved, at lensmanden gøres ansvarlig, såfremt nogen vejfarende kommer til skade på grund af lensmandens forsømmelse.

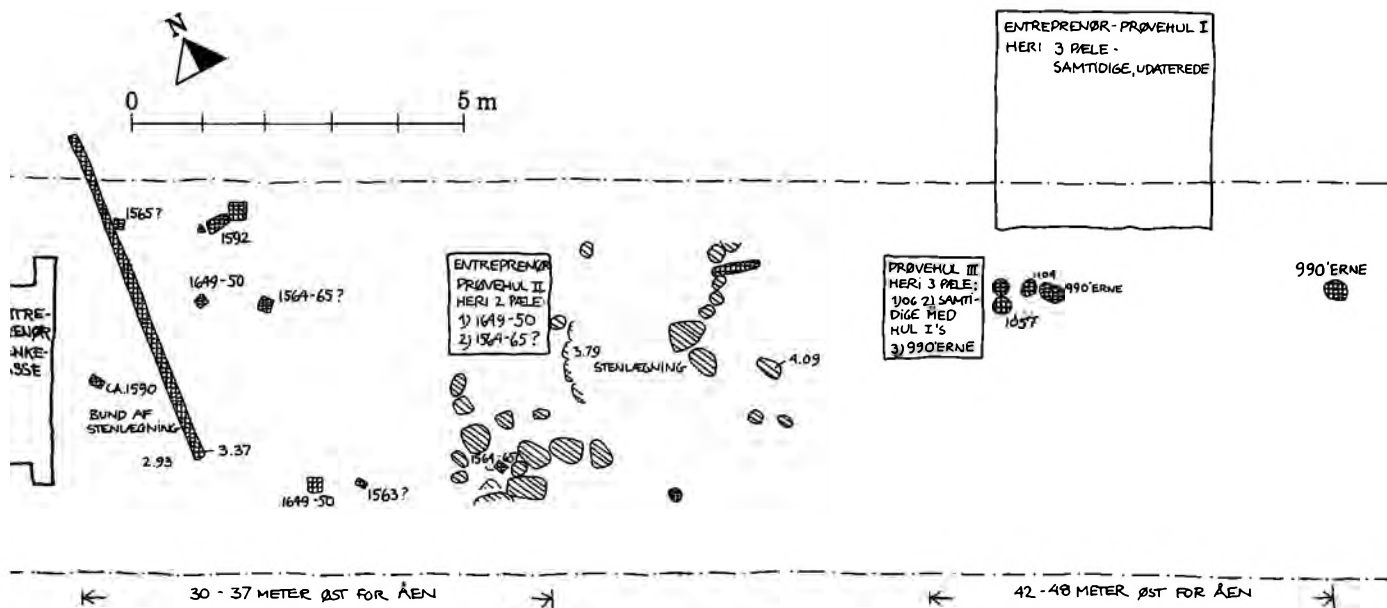
Formodentlig har den bro, som omtales i de skriftlige kilder i 1560 aner tilbageløb til middelalderen, og det er høj sandsynligt, at der har været bro her uafbrudt siden vikingetiden.

Det er nærliggende at sammenligne stolperne fra vikingetidsbroanlægget ved Skinders Bro med de omtrent samtidige fra broanlægget i Ravning Eng, der er dateret til ca. 980. Men umiddelbart er der ikke tale om ensartede konstruktioner. På den anden side er det naturligt at antage, at Skinders Bro ligner broen i Ravning Eng, som er opført af Harald Blåtand, »som vandt sig al Danmark«, og at begge broer – foruden andre, som vi endnu ikke kender – er led i de anlæg, hvormed den nyetablerede kongemagt sikrede sig kontrollen med riget, en rigssamling, der næppe er blevet mødt med lige stor sympati overalt. Et af de naturlige færdselsstrøg mellem de to jyske borge af trelleborgtypen, Fykat ved Hobro og Aggersborg N for Aggersund passerer netop her ved Skinders Bro.

I 1086, da Knud den Hellige flygtede fra Børglum over Aggersund til Viborg og Slesvig, fulgte han vejen langs kysten. Det mener i hvert fald Hugo Mathiessen. For at undgå de vanskeligt passable engområder ved Simested og Skåers udløb har kongen formentlig passeret de to åer ved henholdsvis Skinders bro og Løvel bro, og det kan næppe undlukes, at kvaderstensbroen ved Løvel fra 1200-tallet har haft en træbygget forløber.

Skinders Bro har uden tvivl også været forudsætningen for tingstedets placering, og de fleste af hulvejene peger også ned mod brostedet. Det vil sikkert heller ikke være for dristigt at konkludere, at vejen ned for Galgehøj også er opstået, efter at broen har fastlagt vejnettet.

Her i et af de forlængst tilsandede hjulspor fandtes ved undersøgelsen en nedgravet skelet. I første omgang var det nærliggende at tro, at det drejede sig om en forbryder, hængt i galgen på Galgehøj (efter rettergang ved Tinghøj) og så senere kulet ned på stedet. At den døde er begravet i et hjulspor skyldes nok, at det her har været let at grave, modsætning til de dengang tilstødende hedearaler. Under udgravningen af skelettet fandtes der imidlertid en ting

99:4. Skindersbro. Plan over udgravning. I de tre indrammede felter er pæle optaget uden arkæologisk medvirken. Sten er vist skråt skraveret, æ med krydsskravering. Dendrokronologiske dateringer er anført. Mette Hertz del. 1987 efter VSM.

99:4. Skindersbro. Plan of the investigated area with remains of bridges from three periods: late 10th cent., 16th, and 17th cent. In the three rectangular fields the wooden posts were removed without archaeologists being present. Stones are shown by single hatching, wood by crosshatching. Dendrochronological datings are given. Mette Hertz del. 1987 after VSM.

om skulle få stor betydning for forståelsen af skelettets placering, netop her ved Skinders Bro. I skelettets bækkene fandt man nemlig en lille blykugle, knap 2 cm i diameter, fladtrykt på den ene side, der endte fremefter og halvrund/hvælvet på den anden side, der vendte imod ryggen. Dette måtte betyde, at personen var blevet skudt i underlivet bagfra, og at det altså drejede sig om et skelet fra nyere tid. Ved skelettet fandtes hverken spor efter beklædning, ejendele eller kiste. Modværdimod syntes det, som om den døde var blevet placeret lidt brutalt i den gravede fordybning, idet skelettet lå med alvvejs oprejst hoved og kroppen drejet lidt til siden, som om pladsen havde været trang.

Havde vi ikke fået besøg af en historiker, var skelettet blevet sat på en hylde i museumsmagasinet med betegnelsen »skelet fra nyere tid« – men sådan skulle det ikke ende.

Hugo Matthiessen bringer i sin bog »Viborg Veje« beretning fra Rinds Herreds Krønike, som er forfattet af Kristen Sørensen Testrup. Beretningen lyder som følger:

»1627 ved Mikkeldagstider gjorde kejserens Folk Indfald i Jylland, og som igen Fjende tilforn i mange hundrede år var set her i Jylland, forarsagede dette en usædvanlig Frygt hos baade Hø-

je og Lave. Rinds Herreds Knaber mente da at ville værges sig og holde Kejserens Folk fra dem«. De afbrød en række af egnens broer, deriblandt Skinders Bro og samlede mandskabet hvert af disse steder for at sinke fjendens fremrykning. Rinds Herreds Krønike fortsætter derefter: »Ved Skindrup Bro laa ligeledes et Parti af Bønderne og et Parti af de kejserlige, og da en Dag en af de kejserlige gik op paa Tinghøjen og viste sin bare Rumppe imod Bønderne, som laa ved Højen paa Skindrup Mark, bad nogle Bertel Skytte fra Lyndrupgaard, som kaldtes for at have frit Skud, at han ville se, om han ej kunne skyde ham, sagde han: »Jeg skal se, hvad jeg kan gøre«, og derpaa skød han den kejserlige, saa han faldt med det samme paa Højen«. Et er det udgravede skelet med blykuglen i bækkene, noget andet er Kristen Sørensen Testrups beretning, men alligevel er de arkæologiske fakta og historien så sammenfaldende, at der vel ikke er grund til at tvivle på, at den begravede person er den letsindige kejserlige soldat.

En skeletanalyse har vist, at det drejer sig om en 19-21 årig mand, 167 cm høj og med ansigtstræk, der ikke ligner den samtidige jyske landbefolkning. Så fra at være et skelet i en simpel jordgrav er det pludselig blevet til en god historie om en

fremmed lejesoldat, der har lidt sit endeligt på dette øde og ukendte sted.

Mere end 350 år er forløbet, siden

999:5. Skindersbro. Skelettet under udgravningen. JN fot. 1984.

999:5. Skindersbro. The skeleton during the excavation. JN phot. 1984.

Bertel Skytte fra Lynderupgård affyrede sit mesterskud. Var skelettet ikke blevet fundet på grund af anlægsarbejdet, ville næppe mange have fæstet lid til Rinds herreds krønikes beretning.

Larmen og tumulten fra urolige tider er forlængst døet hen. Skønt mangt og meget er forandret i de 1000 år, hvor der har været slået bro på dette sted, omend med skiftende placering, så bliver man uundgåeligt fanget ind af den fortryllede atmosfære, som hviler over ådalen her. Trods megen omroderi og foretagsomhed, gribes man af samme stemning, som fascinerede Hugo Matthiesen, da han for et par menneskealdre siden gennemvandrede den øde egn ved Skinders Bro. (VSM 415E; 251E).

VSM 1984-85 Mogens Vedsø/JN

RAS G 1002/84-21 og

G 1002/85-2

NI/JN/KEH

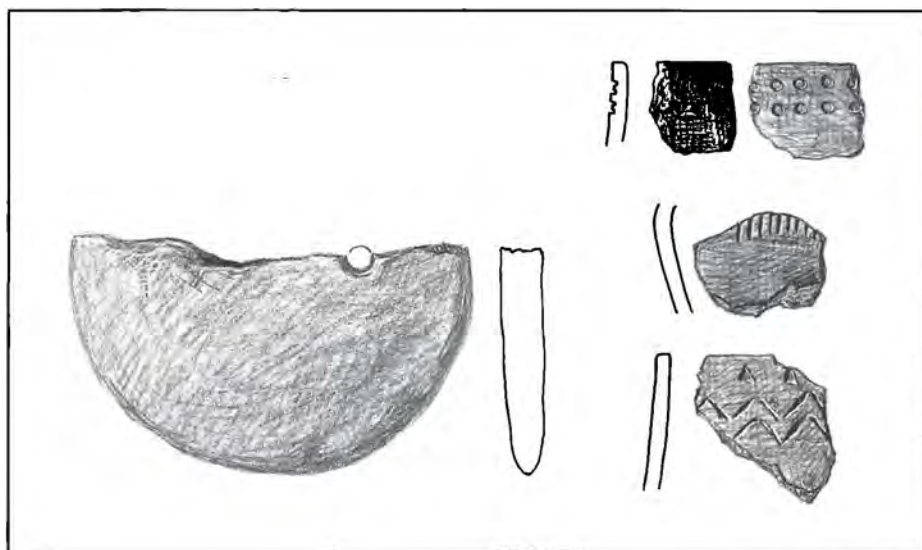
1000. Galgehøj, sb. 115.

Udgravning af boplads fra yngre stenalder, beliggende på et sandet næs ud i Simested ådalen.

Over en 20 × 130 m lang bane fremkom, under et 20-40 cm tykt oldsagsførende lag, over 200 fyldskifter. Det oldsagsførende lag, som bestod af gråbrunt let gruset sand, lå under pløjelaget og et tyndt rødbrunt allag. Spredt i laget fandtes hovedsagelig flintmateriale, men også lidt keramik og rav. Flintmaterialet

1000:1. Galgehøj. Lerkarskår og en lerskive fra jættestuetid. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

1000:1. Galgehøj. Potsherds and a clay disc from the Passage Grave Period. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

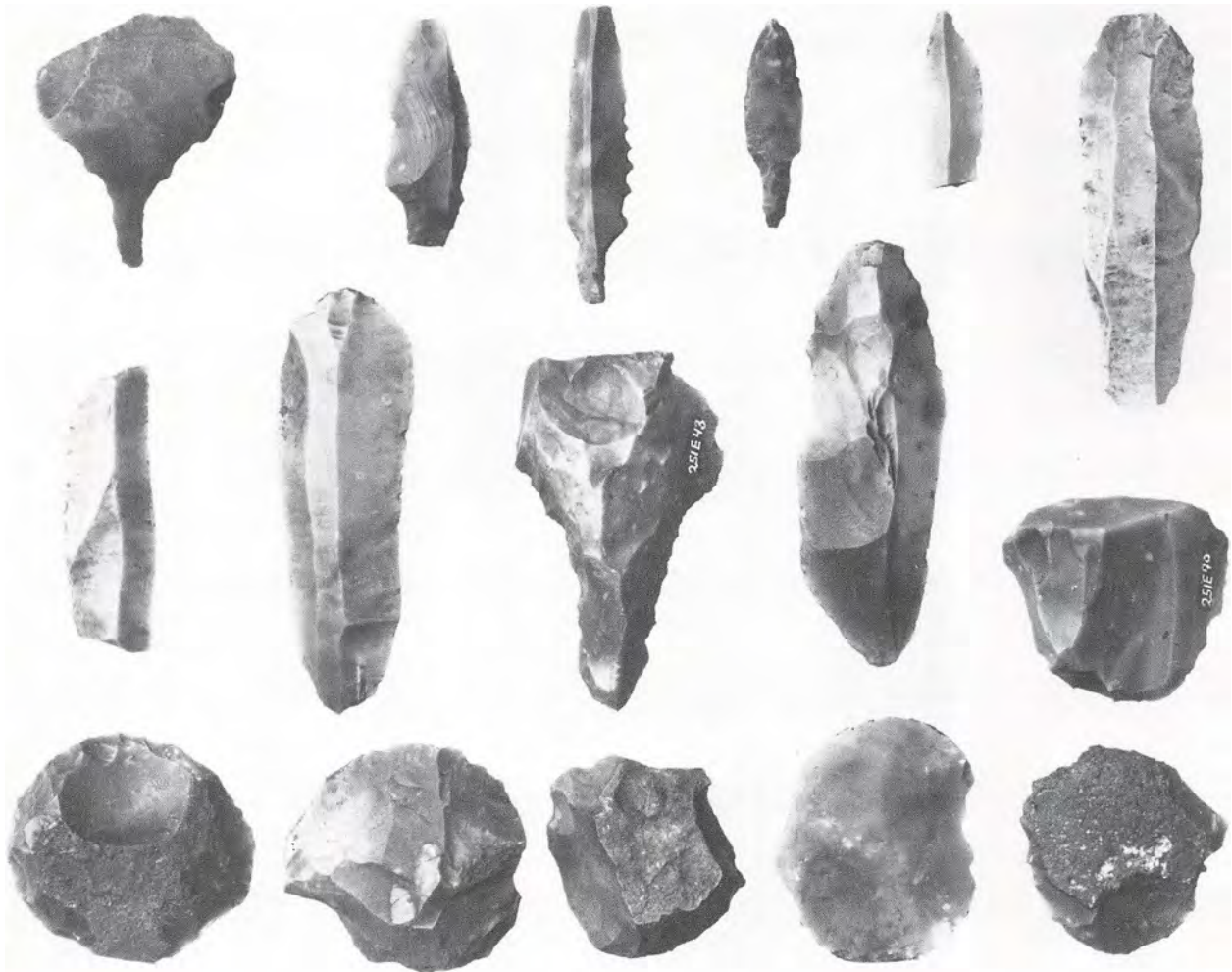

1000:2. Galgehøj. Slagsten og grønsten økser, ca. 1:2. Lennart Larsen fot. 1987.

1000:2. Galgehøj. Hammer stones and axes made of green stone, c. 1:2. Lennart Larsen phot. 1987

bestod af runde skrabere, bor, flække med retouche, pilespidser og afslag. Pilespidserne er af grubekeramisk type A o B. Keramikken var meget fragmentarisk og ikke mulig at tidsfæste nærmere, blot havde den yngre stenalder karakter. Endelig registreredes små ravfragmenter, en enkelt grov arbejdsøkse i bjergar samt et par knusesten. Dette lag forseglede de mange fyldskifter, som lå under neden. Laget var kun gennemgravet et par steder, og her drejede det sig om

1000:3. Galgehøj. Flintredskaber, 1:3. Lennart Larsen fot. 1987.

1000:3. Galgehøj. Flint artefacts, 1:3. Lennart Larsen phot. 1987.

enere anlagte kogegruber, formentlig bronzealder, men uden date-ende oldsagsmateriale.

Fyldskifterne under det oldsagsførende lag varierede meget i størrelse, fra 10-

60 cm i diameter. Generelt kan siges, at de ikke dannede større anlæg, f.eks. huse, men enkelte steder syntes de at danne stolperækker eller dele af huse. I fyldskifterne fandtes en del keramik, bl.a. dele af flade lerskiver og et helt kar, som var 42 cm højt og ved randen 36 cm i diameter. Under randen var der fingergruber, og karret havde spandformet fæ- con, hvilke placerer den i yngre stenalder (MN- St. Valby fase). Foruden keramikken fandtes også grønstensøkser og flintmateriale i fyldskifterne. Pladsen synes altså at kunne dateres til perioden omkring MN V, dog med indslag af grubekeramisk kultur i det oldsagsførende lag (VSM 251 E).

VSM 1984
RAS G 1002/84-21

1001. Fruergård, sb. 116.

Nedlægningskontrol: flere stolpehuller (VSM 402E).

VSM 1985
RAS G 1002/83

JN

Øster-Bølle sogn

1002. Tingvejgård, sb. 163.

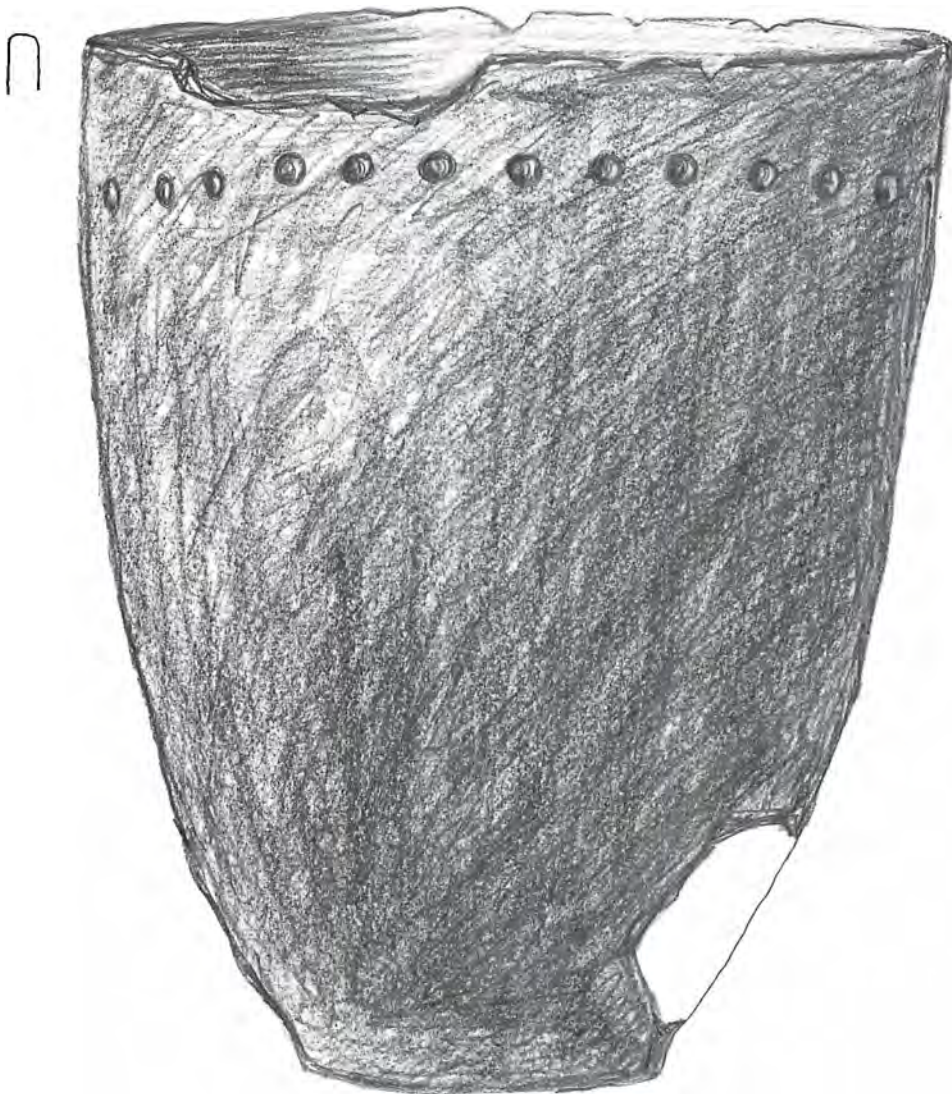
Udgravning af dele af yngre bronzealderhuse og gruber. Der udgravedes tag- og vægstolper til dele af to treskibslanghuse, Ø-V orienterede og formodentlig 15-20 m lange (dele af husene ligger uden for udgravningsfeltet). I gruberne fandtes en del yngre bronzealderkeramik, V-VI (VSM 470 E).

VSM 1986 Martin Mikkelsen
RAS G 1011/86-8

JN

Øster-Bølle sogn

1000:4. Galgehøj. Et stort forrådskar. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

1000:4. Galgehøj. Large storage vessel. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

1003. Tuehøjgård, sb. 162.

Nedlægningskontrol: flere fyldskifter, stolpehuller og gruber. Ingen fund (VSM 558 E).

VSM 1986 Bodil Nørgård
RAS G 1011/86

JN

1004. Bygumholm, sb. 161.

Nedlægningskontrol: flere spredte stolpehuller og gruber med keramik fra yngre bronzealder (VSM 555 E).

VSM 1986 Bodil Nørgård
RAS G 1011/86

JN

1005. Bakkegård.

Rekognoscering: syv lerkarskår og et afslag. Prøvegravning: ingen fund eller anlægsspor (VSM 473 E).

VSM 1986
RAS G 1011/86

JN

1006. Fjelsø III, sb. 112.

Udgravning af overpløjet, men velbevaret gravhøj, ca. 24 m i diameter og 1,5 m høj. Som billedet viser var dens nordlige side gennemskåret af en vandledning, og en stenkiste skal tidligere være blevet fjernet fra toppen af højen.

Primærgraven er blevet lagt inden for en imponerende stenvold, der var næsten 2 m høj og 6 m i diameter. Den var sat yderst af meterstore sten, inden for disse var hovedstore sten nedgravet i undergrunden, og herover igen var lagt hovedstore sten i en vold, der ved bunden var 150 cm, i toppen 50 cm bred. Et sort vegetationslag omkring de yderste sten viste, at volden har stået frit en tid.

Af primærgraven var intet tilbage; en sekundærgrav var anlagt i dens sted, efter at den var fjernet og bunden afsve-

det. Den yngre grav har bestået af en plankekiste, 300 × 100 cm, omkranset af en enkelt række tætstillede, hovedstore sten. I bunden var graven dækket af 5-10 cm store sten, herimellem lå i vestenden en stridsøkse fra enkeltgravskulturen. Denne grav er blevet dækket af et tørvelag, således at højen nu var ca. 10 m i diameter og mindst 125 cm høj.

I yngre bronzealder blev en lille, 1 m lang stenkiste anlagt i sydøstkanten af højen, og samtidig hermed er sandsynligvis en enkelt stenkran blevet sat omkring højen. Kisten, som har været dækket af flade sten, hvoraf kun en var tilbage, var totalt tom ved udgravningen.

Senere i yngre bronzealder er to urne blevet gravet ned i højen V og Ø for stenvolden. Den ene var med låg og tæt net med harpiks, den anden var meget bredbuget, ca. 40 cm på det bredeste sted. De indeholdt begge brændte og rensede knogler, en bronzesyl med træskaft og en bronzeragekniv, den ene omviklet med læder. Sandsynligvis samtidig hermed er højen atter blevet dækket af et tørvelag og omgivet af en 170-260 cm bred stenkran, 17 m i diameter. Stenen varierede i størrelse fra 10-15 cm i S til 20-30 cm i N, ligesom de var nedlag med forskellig omhyggelighed, de lå overalt kun i et til to lag.

Af den fjerde højfase, hvortil sandsynligvis hører førnævnte fjernede stenkiste, var kun et tørvelag i kanten af højen tilbage (VSM 480E).

VSM 1986

RAS G 1011/86-21

BI

Hammershøj sogn

1007. Hammershøj.

Rekognoscering: fire flintflækker, flintafslag, to flintskrabere, flis af en slebe-

Hammershøj sogn

Dendrokronologi

English version p. 477

Dendrokronologi er en metode til bestemmelse af træstykkers alder. To træer, der har vokset samtidig, afsætter på grund af klimaets udvikling ensartede årringsmønstre, som det er muligt at sammenpasse indbyrdes. I praksis foregår det på den måde, at man måler årringstykkelserne langs en radius i den gennemskårne stamme; mønstret bliver derved omsat til en talrække, der kan sammenlignes med tilsvarende talrækker fra andre stammer – dog forudsat at de målte træer er af samme art, og at de har vokset inden for et afgrænset område med nogenlunde ensartede klimaforhold. Af talrækkerne kan dannes lange kæder, såkaldte grundrækker, strækkende sig fra nutiden, hvor man kender træernes alder, og langt tilbage i oldtiden. Grundrækken danner basis for det egentlige dateringsarbejde. Et træstykke, hvis alder ønskes bestemt, kan nemlig nu indpasses i den.

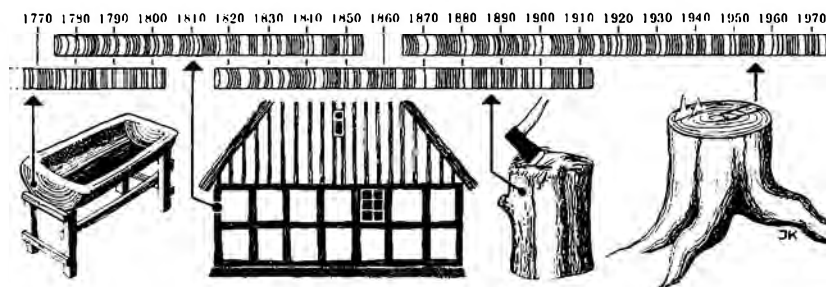
Den amerikanske astronom A. E. Douglass anses for at være den egentlige grundlægger af dendrokronologien. Han foretog i begyndelsen af dette århundrede opmålinger af fyrretræer (*Pinus ponderosa*), og det lykkedes ved hjælp af særlige gamle eksemplarer af børstegulefyrren (*Pinus longaeva*), hvis ældste nulevende træer er ca. 4900 år gamle, kunnet sammenbygge kronologier på næsten 9000 år.

Metoden overførtes fra USA til Europa, hvor man omkring 1940 i Tyskland arbejdede med egetrækronologier, men først efter 2. verdenskrig har dateringsmetoden for alvor vundet indpas. I dag findes laboratorier over næsten hele kloden. I 1970'erne lykkedes det dendrolaboratoriet i Hamborg at datere Hedebykomplekset. Det gav stødet til, at man også i Danmark tog opgaven op.

Ved Nationalmuseets naturvidenskabelige afdeling og ved Wormianum i Højbjerg råder man nu over sammenhængende egekronologier, der rækker tilbage til 400-årene e.Kr., og der arbejdes intenst på trinvis at forlænge dem tilbage i oldtiden.

Fig. 1. Opbygning af grundrækken. Jørgen Kraglund del.

Fig. 1. Building up of the basic sequence. Jørgen Kraglund del.

Opbygningen af grundrækker er i princippet ganske enkel. Den foregår i store træk som fig. 1 viser. Udgangspunktet er de nulevende træer, hvis ældste årringe højst rækker 2-300 år tilbage. Disse forlænges bagud med årringsserier af tømmer fra bygningsværker som huse, voldanlæg og broer. Når man har fundet de synkrone positioner, dvs. de stillinger, hvor talrækkerne passer sammen, udregnes midtetal for årringstykkelserne for de enkelte år, og man kan således blive ved at forbedre en grundrække ved at indregne nye serier i den.

Fra forhistorisk tid er kun bevaret et sparsomt materiale af menneskebehandlet træ; her udgør naturtræ fra moserne derfor et vigtigt materiale til etablering af grundrækker, der i teorien skulle kunne føres lige så langt tilbage som vore egeskove, dvs. til ca. 6000 f.Kr. Foreløbig er der opbygget en del »flydende« kronologier, der kan være dateret ud fra arkæologiske kriterier eller ved C-14-metoden, men som senere kan indgå i den absolutte kronologi.

Opmåling af årringsmønstret foregår under stereomikroskop i forbindelse med et elektronisk tælleapparat, hvorfra målene overføres til en datamaskine. Med denne foretages så de matematiske-statistiske analyser, der sædvanligvis fører til en datering. De bedste resultater fås, når der til opmålingen er en hel skive træ til rådighed; så kan man måle flere radier og udregne en middeltalrække, men i mange tilfælde kan man nøjes med enkelte boreprøver. Fotografier af årringsforløb kan i nødsfald anvendes.

For at datering kan opnås, kræves der et rimeligt stort antal årringe; dog kan kortere stykker ofte anvendes, når de indgår i sammenhæng med flere stykker fra samme anlæg. Jo flere årringe en træprøve indeholder, jo lettere er den at datere. Ved dateringsprocessen forskydes prøverækken langs grundrækken, ét år ad gangen. For hver position udregner datamaskinen et talmæssigt udtryk for ligheden størrelse og samtidig en sikkerhedsprocent, som fortæller, hvor stor vægt man kan lægge på det opnåede resultat. Yngste årstal i den position, hvor prøven viser størst lighed, regnes for datering, forudsat sikkerhedsprocenten er tilstrækkelig stor. Idealet, 100%, kan aldrig nås, men man kan komme så nær, at al tvivl i virkeligheden kan udelukkes.

For at bestemme et træs fældningsår skal ringen lige under barken være bevaret, men

Fig. 2. Apparatur til årringemåling tilsluttet en datamat. Wormianum fot.

Fig. 2. Apparatus for measuring annual rings connected with a computer. Wormianum phot.

Fig. 3. Udsnit af stolpe fra broanlæg ved Skindens bro (nr. 999). Den yngste splintvedsår-ring ved barken er dateret til 1649. Træet har vokset i perioden 1496-1649. Wormianum fot.

Fig. 3. Section of a post from Skindens Bridge (No. 999). The youngest sapwood ring just behind the bark has been dated to 1649. The tree grew in the period 1496-1649. Wormianum phot.

det er sjældent tilfældet med bearbejdet træ. Ret ofte er dog en del af splinten – de yderste hvidlige, bløde årringe – til stede, og man vil da kunne fastslå fældningstiden med en lille fejlmargen. Nu behøver et træ jo ikke at være anvendt, straks det blev fældet, det kan have ligget til lagring nogle år; der kan også være tale om genanvendt træ, eller om træ, som er indsat ved en senere reparation. Alt dette må tages i betragtning, når et dateringsresultat skal vurderes.

Ud over selve dateringsprocessen arbejder mange dendrolaboratorier med økologiske og klimatiske undersøgelser; det var faktisk forskning i den retning, der satte det hele i gang. – Eftersom træets vækst er klimabetinget, har man også mulighed for ved sammenligning af årringskurver med nutidige klimakurver at bestemme klimavariationer i fortiden. I Danmark, hvor der næsten udelukkende arbejdes med egetræer, der sjældent indeholder rigtig lange årringsserier og tilmed ofte er udsat for regelmæssige angreb af oldenborrer, som hæmmer årringstilvæksten i fire- eller femårige intervaller, er årringskurver ikke velegnede til sådanne formål. Arbejdet koncentrerer hos os om dateringsopgaver og først og fremmest udvikling af sikre grundkurver. I den sammenhæng udgør dendrokronologien en vigtig hjælpedisciplin for både historie og arkæologi. CS
Litt.: Havemann 1977; Schweingruber 1983; Eckstein 1984.

1006:1. Fjelsø III. Gravhøjen under udgravning. BN fot. 1986.

1006:1. Fjelsø III. The barrow during excavation. BN phot. 1986.

flintøkse, kogesten. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Yngre stenalder. RAS 1984/85 Peter B. Christensen RAS G 6005/84 J

Hornbæk sogn

1008. Oust Møllevej III, sb. 21. Rekognoscering: flintplet med tre skræbere, fire afslag og ildskørnet flint. Ved udgravning fandtes 28 m² sammenhængende kulturlag med rigt fundmateriale fra yngre stenalder (TNC) med flintredskaber, fragment af kværnsten, ornamenteret keramik, ravfragmenter og dyreknogler. Uden for kulturlaget fremkom otte spredte gruber eller nedgravninger; deraf to fra tidligneo-litisk tid, en fra yngre bronzealder og fem udaterede. Oven kulturlaget var nedgravet en kogegrub (KHM 396/86).

KHM 1986 Lisbeth Christensen RAS G 6011/85-3 NT

1009. Oust Møllevej II. Rekognoscering: flintplet med en flækk og et afslag. Prøvegravning: ingen anlægsspor (KHM 395/86).

KHM 1986 Søren Berthelsen RAS G 6011/85 NT

1006:2. Fjelsø III. Urne fra yngre bronzealder. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

1006:2. Fjelsø III. Funerary urn from the Late Bronze Age. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

Hornbæk sogn

1006:3. Fjelsø III. Ragekniv af bronze i skede samt en bronzesyl med bevaret træskaft, 1:1. Lennart Larsen fot. 1987.

1006:3. Fjelsø III. Razor of bronze in a leather sheath and an awl of bronze with a preserved wooden handle, 1:1. Lennart Larsen phot. 1987.

010. Oust Møllevvej I.

Rekognoscering: flintplet med høvlskræer og et afslag. Prøvegravning: ingen anlægsspor (KHM 394/86).

KHM 1986 Søren Berthelsen

RAS G 6011/85

NTS

011. Gl. Viborgvej II.

Rekognoscering: flintplet med to flækeblokke og to afslag. Prøvegravning: ingen anlægsspor (KHM 393/86).

KHM 1986 Søren Berthelsen

RAS G 6011/85

NTS

012. Gl. Viborgvej I.

Rekognoscering: flintplet med tre afslag og en knusesten. Prøvegravning: ingen anlægsspor eller oldsager (KHM 92/86).

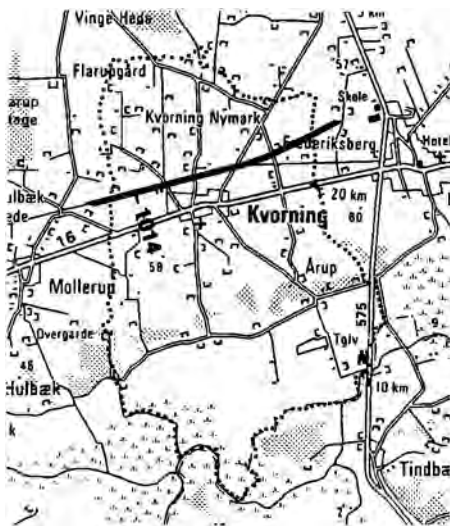
KHM 1986 Søren Berthelsen

RAS G 6011/85

NTS

013. Hornbæk Engvej.

Christian III's kanal blev anlagt i begyndelsen af 1550'erne. Ved Fladbro opføres en stor dæmning og via en kunstig, ca. 5.400 m lang kanal blev Nørre-åens vand ført til Randers ind i byens voldgrave. Vandet fra kanalen tjente dels til at orbedre voldgravene, dels som led i energiforsyningen. Vandet skulle drive kongens nyopførte mølle ved Dronningborg slot, som af Christian III i disse år blev ombygget til et moderne fæstningsværk (og bolig), hvori indgik dele af det nedlagte Gråbrødrekloster.

Kvorning sogn

Kanal anlægget blev imidlertid kun af mædelig betydning. Opstemningen af vandet ved Fladbro skabte problemer; klager indkom i stort antal fra brugerne af de tilstødende engarealer, hvor der i deligt var oversvømmelser. Heller ikke møllen ved Dronningborg trak tilstrækkeligt kunder til. Omkring 1640 var dæmningen ved Fladbro blevet brudt ned, møllen lagt øde, og efterhånden blev det meste af kanalen uden om byen fyldt op.

I dag fastholder lave, ca. 1 m dybe og 6-10 meter brede, græsklædte sænkninger, der på nogle strækninger er ledsaget af en 4-5 m bred vold, erindringer om det imponerende ingeniørarbejde,

som udførtes her for mere end 400 år siden. To dele af kanalforløbet er fredet, nemlig i en længde af hhv. ca. 515 og 140 m. Anlægget af naturgasledningen medførte, at der blev foretaget en mindre, arkæologisk undersøgelse på et sted, hvor kanalen ikke er sikret ved fredning.

På grund af usædvanlig stærk tilstrømning af grundvand udførtes kun en summarisk registrering af det ca. 12 m brede og 1 m dybe kanalprofil (KHM 404/86). KHM 1986 Søren Berthelsen RAS G 6011/85 NTS/KEH Litt.: O. Norn 1949.

Kvorning sogn

1014. Kvorning.

Rekognoscering: flintplet, et skår, 11 sortgodsskår.

RAS 1984 Peter B. Christensen

RAS G 6004/84

JB

1015. Udgår.

Nørbæk sogn

1016. Nørbæk.

Rekognoscering: et skår, brændt flint. Jernalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor. (KHM 332/84).

RAS 1984/85 Peter B. Christensen

RAS G 6005/84

JB

1017. Nørbæk.

Rekognoscering: flintplet, to skår. Prøvegravning: kogegrube. Jernalder (KHM 331/84).

RAS 1984/85 Peter B. Christensen

RAS G 6005/84

JB

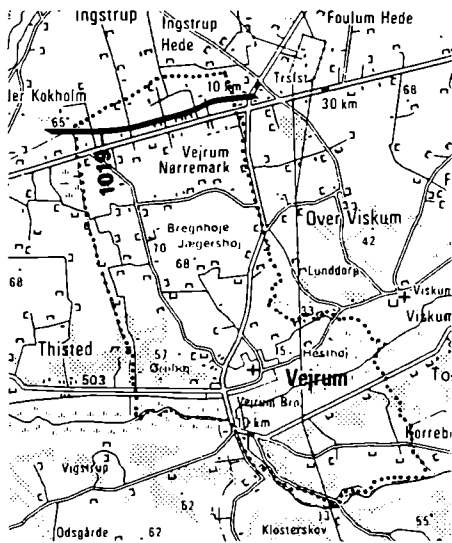

1006:4. Fjelsø III. Stridsøkse fra en grav tilhørende stridsøksekulturen, 1:2. Lennart Larsen fot. 1987.

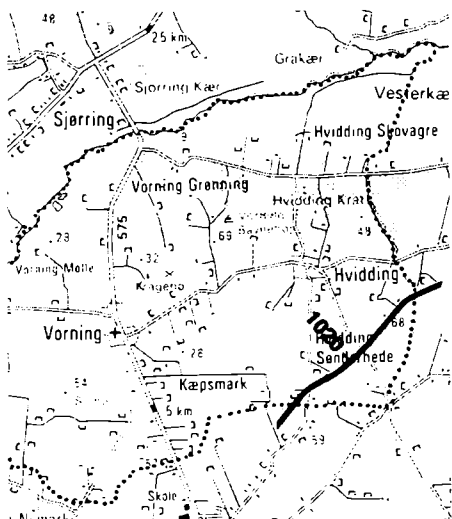
1006:4. Fjelsø III. Battle axe from a grave belonging to the Battle Axe Culture, 1:2. Lennart Larsen phot. 1987.

Nørbæk sogn

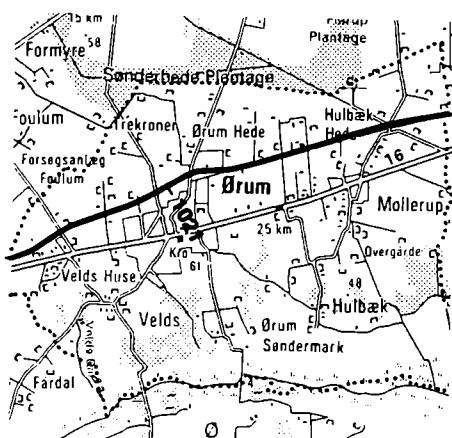

Vejrum sogn

Vorning sogn

Ørum sogn

1018. Nørbæk.

Rekognoscering: 14 skår. Prøvegravning: to koge-gruber med skår. Yngre stenalder (KHM 334/84).

RAS 1985 Peter B. Christensen

RAS G 6005/84

JB

Vejrum sogn

1019. Vejrum.

Rekognoscering: et flintafslag, en knusesten, fyldskifter. Prøvegravning: ingen anlægsspor (VSM 311 E).

RAS 1984 Peter B. Christensen

RAS G 6004/84

JB

Vorning sogn

1020. Ved Havershøj.

Rekognoscering: flintplet, kogesten, 16

skår. Prøvegravning: ingen anlægsspor Jernalder.

RAS 1985 Peter B. Christensen

RAS G 6005/84

J

Ørum sogn

1021. Ørum.

Rekognoscering: tre skår, jernalder. 1 skår, nyere tid (VSM 312 E)

RAS 1984 Peter B. Christensen

RAS G 6004/84

J

Anlægsarbejder og arkæologi

English version p. 479

Nedlæggelsen af naturgasledninger er ikke det første landsomfattende anlægsarbejde, som har haft betydning for dansk arkæologi.

For godt 200 år siden blev det endeligt besluttet, at der skulle anlægges nye hovedveje i Danmark. Det var et gigantisk projekt; for første gang kom der en overordnet planlægning for vejnettet. Man begyndte på Sjælland og fortsatte siden på Fyn; der skulle gå ca. 100 år, før også fjernere egne af Jylland var forsynet rimeligt med gode hovedlandeveje.

De nye veje, de såkaldte chausseer, blev bygget efter moderne, franske forbilleder. Et af de overordnede principper var, at vejene skulle være snorlige. Det medførte omfattende jordarbejder: bakker og højdedrag skulle gennemgraves, og dæmninger opføres over lavninger. Og samtidig skulle alle nye broer opføres af solide kampesten. Altsammen arbejder, der krævede enorme mængder af grus og sten. Ikke sært at de hoveripligtige bønder, som skulle udføre størstedelen af vejarbejdet, og desuden skaffe materiale til vejanlæggene, blev fristet af de mange stendysser og andre mindesmærker fra oldtiden, som i rigt mål fandtes spredt omkring på mark og i skov.

Samtidig var det opgangstid for dansk landbrug. Agerdyrkning var igen blevet lønsomt, i hvert fald for jordejere, som så deres åbenlyse fordel ved at tage »marginaljorder« ind i det opdyrkede areal. Jordlodder, der havde ligget udyrket hen i århundreder, kom atter under plov, og bakker og høje blev jævnet. Udskiftningen af landsbyerne, som var et væsentligt led i de ændrede driftsformer, indebar, at der blev opført tusindvis af stengærder overalt i landet. Også det betød, at mange fortidsminder kom til at fungere som stenbrud, hvor bønderne relativt nemt kunne hente materialet til stengærderne.

Medens mindesmærkerne således gik deres ødelæggelse i møde, var der blandt gode danske mænd en stigende interesse for at bevare oldtidslevn, der netop forsvandt som en konsekvens af de i øvrigt for alment vellet så nyttige tiltag som vejbygning og agerdyrkning. Oldgranskere og andre, som var optændt af sand iver og kærlighed til historiske og antikvariske studier, rejste rundt i landet og så med forfærdelse, hvordan vejarbejdet betød sløjfning af mindesmærker i flere miles afstand fra de nyanlagte landeveje.

Bekymringen over at iagttage den daglige fare, som mindesmærkerne fra oldtiden var udsat for, var med til at gøde jordbunden for oprettelsen af »Kommissionen for oldsagers bevaring« i 1807, og dermed også Nationalmuseet.

I den første beretning, som kommissionen indsendte i 1809, meddeltes, at det var pålagt »samtlige vejbetjenter ved jordgravninger i anledning af vejarbejdet at våge over, at forekommende gravhøje ikke sløjfes, førend derom er gjort indberetning til kommissionen, samt at alt jordgravet gods behandles forsigtigt«.

De gode intentioner havde imidlertid dengang ingen lovgivning at støtte sig til. Det kom til at bero på mere eller mindre oldsagsinteresserede vejinspektører eller privatpersoner, hvorvidt der blev taget hensyn til monumenter og oldsager.

Først med naturfredningslovens bestemmelser i 1937 og senere i 1969 var der skabt et effektivt instrument til beskyttelse af fortidsminderne. KEH

Litt.: Antikvariske Annaler 1, 1812; V. Hermansen 1931; Høgsbro 1985.

RANDERS AMT

Galten sogn

022. Galtelvej, sb. 44.

Rekognoscering: 17 jernalderskår. Prøvegravning: 16 større og mindre fyldkifter med spredte skår. Lertagningsruber fra romersk jernalder (KHM 14/86).

ÅHM 1986 Søren Berthelsen

RAS G 6011/85

NTS

023. Holkjærvej, sb. 45.

Rekognoscering: hvæssesten, jernsluger og stort antal skår fra ældre jernalder. Prøvegravning: boplads spor over a. 200 m tracé (KHM 470/86).

ÅHM 1986 Søren Berthelsen

RAS G 6011/85

NTS

Haslund sogn

024. Haslund Klostervej, sb. 20.

Rekognoscering: to flækker og tre aflag. Prøvegravning: tre små gruber med opladsmateriale fra yngre bronzealder (KHM 455/86).

ÅHM 1986 Søren Berthelsen

RAS G 6011/85

NTS

025. Frederiksdal, sb. 19.

Rekognoscering: to blokfragmenter, fem afslag samt ildskørnet flint. Prøvegravning: tre gruber med flintafslag og skår fra yngre stenalder (KHM 454/86).

ÅHM 1986 Søren Berthelsen

RAS G 6011/85

NTS

Haslund sogn

Glenstrup sogn

Glenstrup sogn

1026. Bratbjerg, sb. 127.

Efter at der ved rekognoscering bl.a. var fundet et betydeligt antal lerkarskår fra jernalderen, blev der iværksat en udgravning. Denne viste, at det drejer sig om bopladsrester fra ældre jernalder, der strækker sig over 70 m af naturgas-tracéet; bopladsens centrale dele ligger antagelig længere mod Ø. Der fandtes således kun rester efter to huse, hvoraf det ene på 4 × 5 m blot havde haft 2 par tagbærende stolper; der blev konstateret væggrøft og indgang i S. Det andet hus har haft fire sæt tagbærende stolper, og der er svage spor efter væggene. Ud fra især keramikmaterialet i en større grube kan bopladsen dateres til sen førromersk jernalder, III (ÅHM 1766).

ÅHM 1984 Peter B. Christensen

RAS G 6005/84

SN

Galten sogn

Hobro sogn

1027. Gundestrupholm S.

Tidligere udgravet kampestensfundament til middelalderbygning (KHM 363/75, ÅHM 1975). Prøvegravning: ingen anlægsspor. Middelalder (ÅHM 2121).

RAS 1985 Peter B. Christensen

RAS G 6005/84

JB

1028. Nørbæk Bro.

Rekognoscering: 36 flintafslag, et flintbor, skiveskraber, to fliser af sleben flint-økse, kogesten, 20 sortgodsskår. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Yngre stenalder og nyere tid (ÅHM 2122).

RAS 1985 Peter B. Christensen

RAS G 6005/84

JB

Hobro sogn

1029. Tostrup Hovgård, sb. 55.

Rekognoscering: syv flintafslag, fladehugget flintracekniv, to flækker, 20 stk. brændt flint, to skår. Sen yngre stenalder. Ved muldafrømning 100 m mod N:

1029. Tostrup Hovgaard. Fladehugget kniv af flint, formet som en ragekniv. 1:1. Henning Ørsnes del. 1987.

1029. Tostrup Hovgaard. Flat-trimmed flint knife shaped like a Bronze Age razor. 1:1. Henning Ørsnes del. 1987.

033:1. Bredkær. Udgravningsfeltets beliggenhed ovenfor Paderup mose i baggrunden. AEJ fot. 1986.

033:1. Bredkær. The situation of the excavation area above Paderup bog, which can be seen in the background. AEJ phot. 1986.

ar der oven i sandtagningsgruberne an-
agt kogestensgruber, i den ene ikke
mindre end fem, hvoraf to er omgrave-
le bagefter.

Ud over de tre nævnte grubetyper er
ler udgravet yderligere 107 gruber af
arierende form og størrelse og repræ-
enterende flere forskellige funktioner,
ra egentlige affaldsgruber fyldt med
kår, lerklining med grenaftryk, kværn-
og knusestene med mere til gruber, der
er helt fundtomme. Blandt andet er der
gruber beliggende inden for områderne
ned sandundergrund, som er fyldt op
med ler, eventuelt er der tale om råler til
intring.

Lertagnings- og sandtagningsgruber
ammenholdt med gruber med råler og
omgravede kogestensgruber, hvor de
rådne« sten er optaget, viser, at lerfor-
arbejdning har været en af hovedaktivi-
eterne i det udgravede område. Leret er
noræneler og kan sikkert ikke være an-
endt til andet end lerklining, hvorimod
agrningsmidler i form af smuldrede
rådne« sten og de forskellige sandfrak-
tioner også kan være brugt til egentlig
eramikfremstilling.

Sand- og lertagningsgruberne samt
ovedparten af kogegruberne og en del
f de øvrige gruber kan gennem de
undne genstande af keramik og flint
ateres til den midterste bronzealder.

To af gruberne kan ud fra keramikken
dateres til førromersk jernalder og
mindst to af gruberne er neolitiske.

Blandt de udgravede grøftanlæg skal
fremhæves en grøft med et nærmest D-
formet forløb. Grøften indrammer et
område, der er 7 m langt Ø-V og 4,5 m
bredt N-S. Grøftforløbet er afbrudt over
ca. 4 m. Inden for grøften er der to sym-
metrisk placerede stolper. – Grøftens
meget ujævne bund og varierende bred-
de modsiger en umiddelbar tolkning
som væggrøft i en huskonstruktion med

indgang mod sydvest og to symmetrisk
placerede tagbærende stolper.

Anlægget kan ikke dateres selvstæn-
digt, men er stratigrafisk ældre en to ko-
gegruber fra den mellemste bronzeal-
der. De andre udgravede grøfter er alle
orienterede SV-NØ på tværs af gastracé-
et afbrudt af jordbroer. Disse grøfter
kan heller ikke dateres, men ligner til-
svarende fra yngre stenalder.

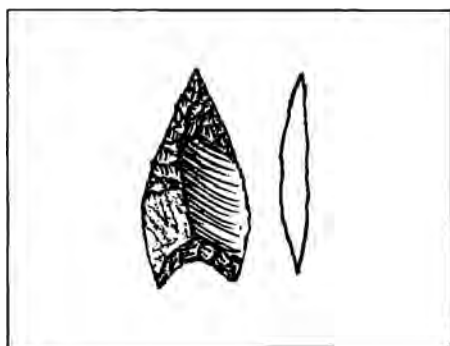
De udgravede stolpehuller ligger
spredt over det udgravede område, til
dels i klynger, hvori der tilsyneladende
er tagbærende stolper fra et eller flere
huse, hvis resterende stolper enten er ø-
delagt af andre, senere anlæg, eller lig-
ger uden for feltet.

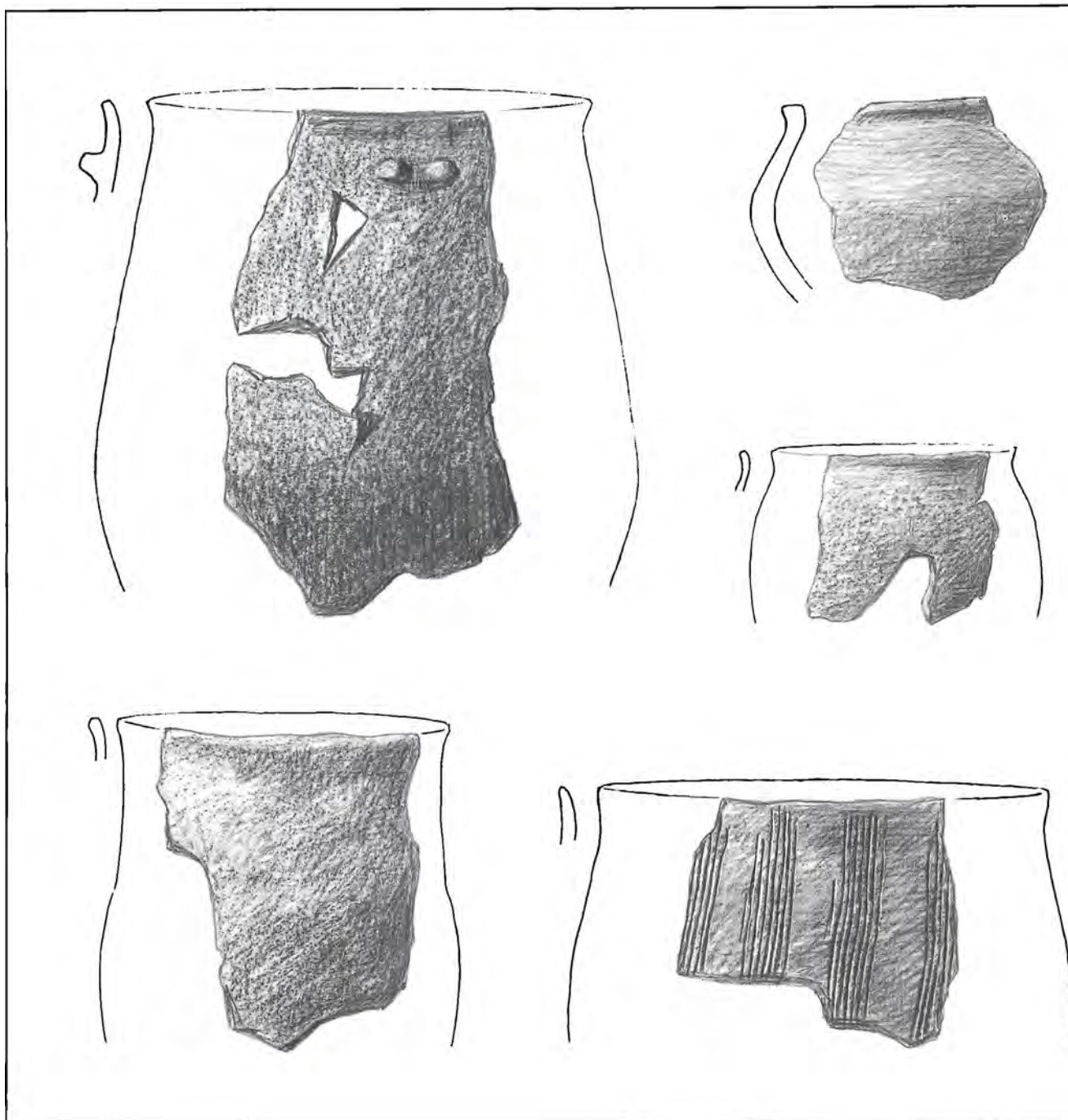
Inden for det udgravede område er
der udgravet syv mere eller mindre sikre
udaterede jordfæstegrave. Den bedst be-
varede var en N-S orienteret, fundtom
jordfæstegrav. Et stykke under under-
grundsoverfladen var der kistespor efter
en rektangulær kasse på 0,7×2,2 m. Ki-
stens gavle var støttet af hovedstore sten.

Udgravningen af tracéet tværs over
næsset kan ses som en stor prøvegrav-
ning i et potentielt rigt fundområde. Lo-
kaliteten er topografisk velafgrænset
med gode muligheder for afgrænsning
af et ressourceområde for pladsen. Den
egentlige bronzealderboplads ligger S
for tracéet, længere væk fra mosen og

1033:2. Bredkær. Pilespids af flint fundet i en
kogegrube. 1:1. Henning Ørsnes del. 1987.

1033:2. Bredkær. Arrowhead of flint found in a
cooking pit. 1:1. Henning Ørsnes del. 1987.

1033:3. Bredkær. Eksempler på keramik fra bopladsen. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

1033:3. Bredkær. Examples of the pottery from the site, Late Bronze Age, 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

kan gennem overfladefund følges mindst 450 m S for det udgravede område. Derudover ligger stedet i et iøvrigt fundrigt område med grave og boplads fra flere forhistoriske perioder. Der er derfor gode muligheder for at sætte pladsen ind i en større sammenhæng, geografisk såvel som tidsmæssigt.

Gode bevaringsforhold med kultur-

lagsrester og træ i tørvelag i engområderne giver muligheder for kombinationer af arkæologiske og naturvidenskabelige dateringer. I det udgravede område på selve næsset er der gjort en del kombinationsfund af trækul og karakteristisk flint og keramik (KHM 115/86).

KHM 1986

RAS G 6011/85-2

AEJ

ARHUS AMT

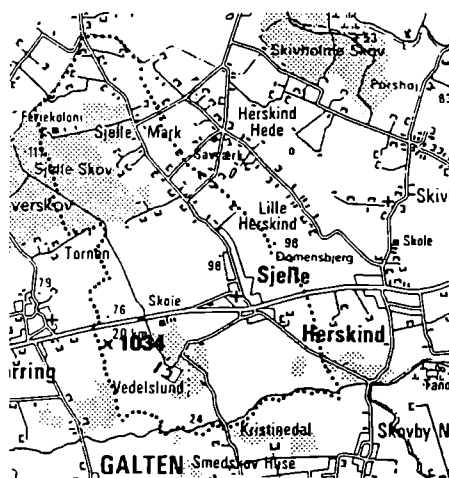
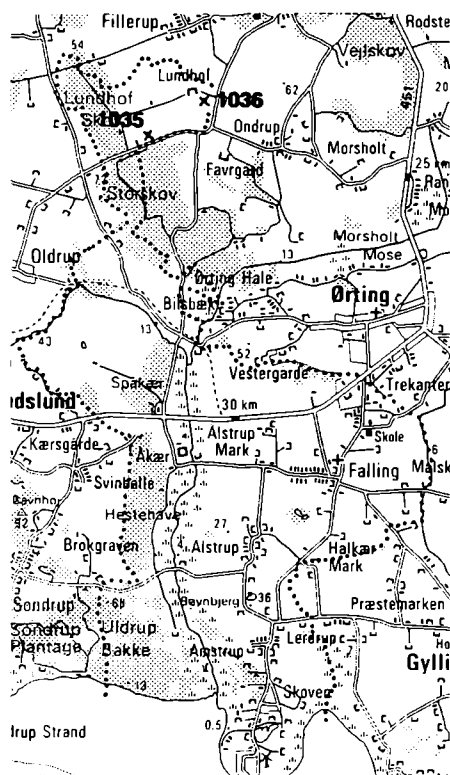
Sjelle sogn

1034. Stikkedal Bakke II, sb. 8.
 Rekognoscering og prøvegravning viste keramik og affaldsgruber i et højtliggende område, der skræner mod S. I den nordlige del af fundområdet udgravedes bopladslevn fra ældre jernalder, bestående af stolpehuller samt affaldsgruber med keramik. Ca. 200 m længere mod S var der bopladslevn fra vikingetiden. Det drejede sig om en brønd, et stolpe-rægn og spredte stolpehuller. I forbindelse med anlæggene fandtes keramik, læberstenskår og enkelte jerngenstande. Førromersk jernalder (II-IIIa) og vikingetid (FHM 3097).
 FHM 1986
 RAS G 6012/85-2 JJ

Falling sogn

1035. Lundhof III.
 Rekognoscering over 50 × 50 m: mørke pletter med trækul. Prøvegravning: ingen anlægsspor (FHM 3104).
 FHM 1986
 RAS G 6002/84 JJ

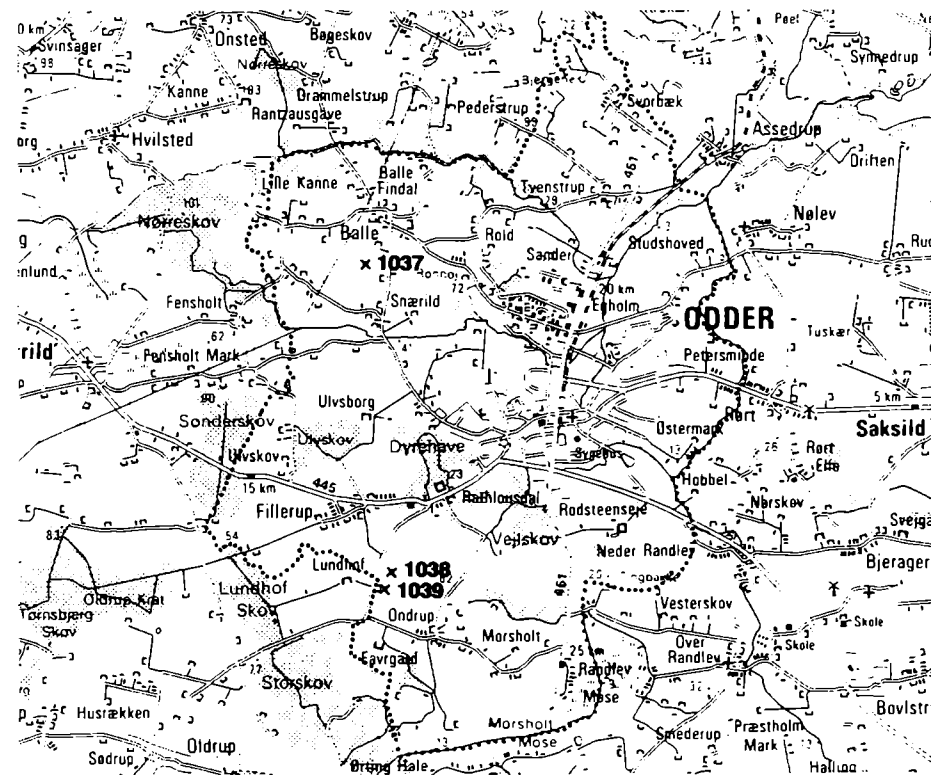
Falling sogn

Sjelle sogn

1036. Lundhof I, sb. 42.
 Rekognoscering SV for Ulv kirketomt: middelalderskår. Prøvegravning: ingen spor af bebyggelse (FHM 3102).
 FHM 1986
 RAS G 6002/84 JJ

Odder sogn

Odder sogn

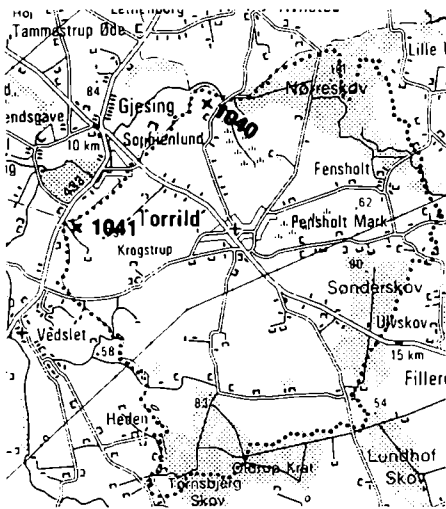
1037. Ilballegård.
 Rekognoscering: bearbejdet flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Udateret (FHM 3190).
 FHM 1986 Bent Ommen
 RAS G 5027/86 ABJe

1038. Ulv Kirkegård II.
 Rekognoscering over 50 × 50 m: mørke pletter med keramik samt et par kværnsten. Ældre romersk jernalder (FHM 3101).
 FHM 1986
 RAS G 6002/84 JJ

1039. Ulv Kirkegård I.
 Rekognoscering i området umiddelbart S for Ulv kirketomt: middelalderkeramik. Prøvegravning: ingen bebyggelsespor (FHM 3091).
 FHM 1986
 RAS G 6002/84 JJ

Torrild sogn

1040. Kirstinelund.
 Rekognoscering: bearbejdet flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Udateret (FHM 3194).
 FHM 1986 Bent Ommen
 RAS G 5027/86 ABJe

Torrild sogn

1041. Haldshave.

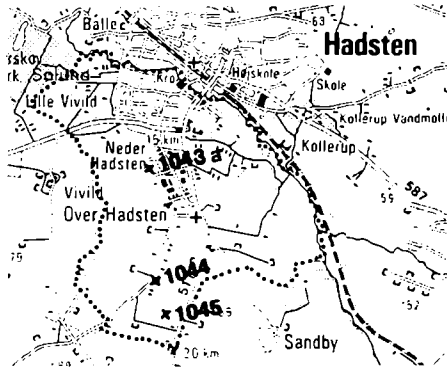
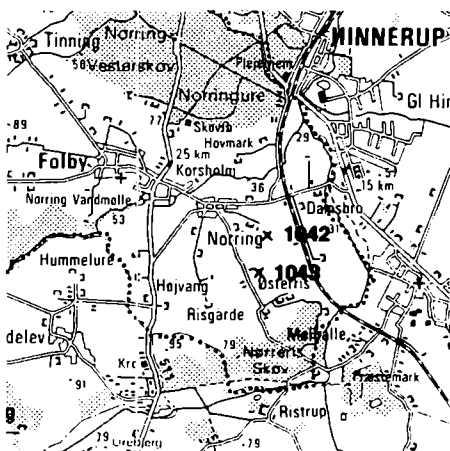
Prøvegravning: otte fyldskifter, hvoraf to stærkt forstyrrede, samt trækulsplet med keramik, flint og ildskørnet flint. Førrromersk jernalder, IIIb (FHM 3189). FHM 1986 Bent Ommen
RAS G 5027/86-8 ABJe

Foldby sogn

1042. Dortheasminde, sb. 78.

Udgravning af ét hus, en brønd, et kornfund og flere gruber på en SV vendt skrånning. Der undersøgtes ét Ø-V orienteret langhus bestående af 11 sæt tagbærende stolper. Huset var 17 m langt og 5 m bredt. Umiddelbart NV for huset udgravedes en formodet brønd; i fyldskiftets kant fandtes tre nedstukne tilspidsede grene. V for huset blev gjort et større kornfund, bestemt som byg. Endvidere blev der udgravet flere gruber, heraf flere med tæt pakkede, vandrette lag af

Foldby sogn

Hadsten sogn

rødbændt ler, ovne?. I forbindelse med huset og gruberne fandtes keramik fra førrromersk jernalder, III (FHM 3155). FHM 1986
RAS G 6013/86-3 AMM

1043. Østerris, sb. 77.

Rekognoscering: et skår. Prøvegravning: rester af diffust fundtomt fyldskifte, muligvis ildsted. Ældre jernalder (FHM 3154 A). FHM 1986
RAS G 6013/85 AMM

Hadsten sogn

1043a. Neder Hadsten.

Ved rekognoscering fandtes 1 skraber og 2 afslag samt topografisk indikation. Ved prøvegravning fremkom ikke fyldskifter eller fund (KHM 391/86). KHM 1986 Søren Berthelsen
RAS G 6013/85 NTS

1044. Ravngårdsvej, sb. 9.

Rekognoscering: mikroflækkeblok og tre afslag. Prøvegravning: ingen anlægsspor eller oldsager (KHM 110/86). KHM 1986 Søren Berthelsen
RAS G 6013/85 NTS

1045. Skanderborgvej II, sb. 8.

Rekognoscering: skiferhængesmykke fra dolktid. Prøvegravning ud fra topografi: fem små, trækulsholdige fyldskifter uden fund (KHM 109/86). KHM 1986 Søren Berthelsen
RAS G 6013/85 NTS

Haldum sogn

1046. Kristinelund, sb. 28.

Udgravning af gårdsanlæg på sydvendt skrånning ned mod vandhul. Det undersøgte anlæg er omgivet af to parallelle

hegn (40 × 52 m). Inden for hegne fandtes tre huse. Hus 1 Ø-V vendt med let buede langsider og lige gavle, 15,5 × 5,5 m. Væggene var markeret af en 3 cm bred væggrøft. Hus 2 var et N-vendt langhus med buede langsider og afrundede gavle, 12 × 5 m. Hus 3 var et Ø-V vendt langhus med lige langsider og afrundede gavle, 32 × 5,5 m. I forbindelse med gårdsanlægget fandtes keramik, der kan dateres til ældre germans jernalder, 5. årh. e.Kr. (FHM 3157). FHM 1986
RAS G 6013/85-2 AMM

1047. Århus Landevej, sb. 20.

Undersøgelse af en overpløjet gravhøj ingen højfyld bevaret, kun nogle re usikre randstensspor. Under højen var der to gruber fra yngre stenalder (FHM 3158). FHM 1986
RAS G 6013/85-1 AMM

Lading sogn

1048. Fajstrup.

Rekognoscering: skår og flint. Prøvegravning: ildsted. Jernalder (FHM 299 A-E). FHM 1985 Anne M. Mortensen
RAS G 1007/84 NH/

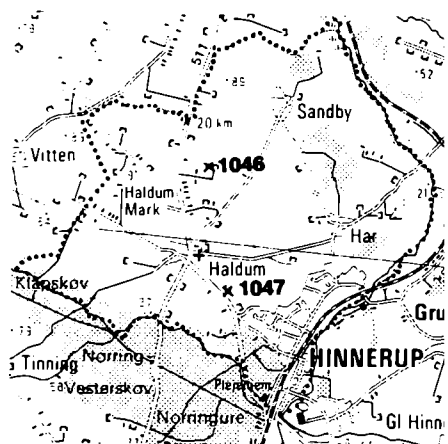
1049. Katrinelund.

Rekognoscering: skår, flintafslag og redskaber. Prøvegravning: spredte anlægsspor, bl.a. ildsted, ingen oldsager Bronze/jernalder (FHM 2992 A-H). FHM 1985 J. Bang/Anne M. Mortensen
RAS G 1007/84 NH/

1050. Hummeluregård II, sb. 6.

Ved prøvegravning fandtes en overpløjet gravhøj, der ikke var registreret

Haldum sogn

050. Hummeluregård II. Lerkar fra skeletgrave fra yngre romersk jernalder og vikingetid. :3. Henning Ørsnes del. 1987.

050. Hummeluregård II. Pottery from inhumation graves from the Late Roman Iron Age and the Viking Age. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

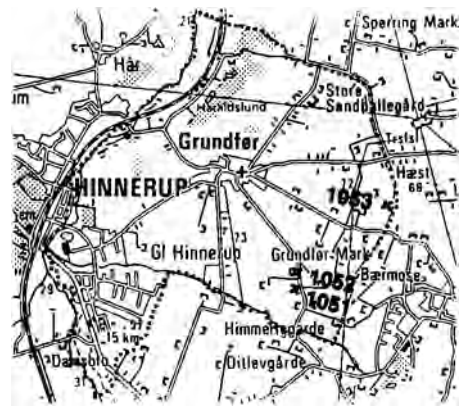
sognebeskrivelsen. Den havde en diameter på ca. 16 m og indeholdt en intakt, stenbygget centralgrav, hvori der fandtes en ildsten og et stykke svovlkis. Graven kan dateres til ældre bronzealder.

I højfoden, rundt langs den sydlige og vestlige del, fremkom fem jordfæstegrave, der indeholdt lerkar, glas- og ravperler samt forskellige bronze- og jerngenstande. En af gravene var stenbygget, resten var simple jordgrave. De kan alle dateres til yngre romersk jernalder (3. årh. e.Kr.).

SV for højen fremkom desuden tre ordfæstegrave fra vikingetiden. Den ene af disse havde indeholdt en plankeiste, mens de to andre var indrammet

rektangulært af spor efter lodretstående planker, der antyder konstruktioner (gravhuse) i forbindelse med gravene. S for højen fandtes desuden to udaterede grave.

Lading sogn

Grundfør sogn

Ca. 5 m S for gravhøjen fremkom spor efter indhegnede gårdsanlæg. I retning Ø-V havde bebyggelsen en udstrækning på ca. 75 m, og der blev fundet fire langhuse. Indhegningerne repræsenterede tre faser.

Mod Ø afgrænsedes bebyggelsen af et lavt område, der tydeligvis har været fugtigt. Ø herfor, ca. 50 m fra afslutningen på den omtalte bebyggelse, fremkom yderligere tre langhuse med hegn. Denne bebyggelse havde en øst-vestlig udstrækning på ca. 60 m, og mod Ø var den, ligesom den førstnævnte, afgrænset af et lavt, fugtigt område. I alt havde den samlede bebyggelse en øst-vestlig udstrækning på næsten 200 m, og der fandtes tydelige tegn på, at den bredte sig ud i området S for gastracéet. Alle husene var orienteret VNV-ØSØ, og de var 16-32 m lange. Keramik fra stolpehullerne daterer pladsen til sen yngre romersk jernalder, 4. årh. (FHM 3083).

FHM 1985-86

RAS G 1007/85-11

JJ

Litt.: J. Jeppesen 1986.

Grundfør sogn

1051. Ravndalgård.

Rekognoscering: skår, afslag, brændt flint. Jernalder (FHM 3004 A-D).

FHM 1985 J. Bang/Anne M. Mortensen
RAS G 1007/84 NHA

1052. Ågård.

Rekognoscering: skår, afslag, brændt flint. Yngre jernalder? (FHM 3005 A-C).

FHM 1985 J. Bang/Anne M. Mortensen
RAS G 1007/84 NHA

1053. Mosegård.

Rekognoscering: skår, afslag, ildskørnet flint. Yngre stenalder? (FHM 3006 A-C).

FHM 1985 J. Bang/Anne M. Mortensen
RAS G 1007/84 NHA

Søften sogn

1054. Kokgård.

Rekognoscering: mulige spor af gravhøj (FHM 3003).

FHM 1985 J. Bang/Anne M. Mortensen
RAS G 1007/84 NHA

Trige sogn

1055. Hæst.

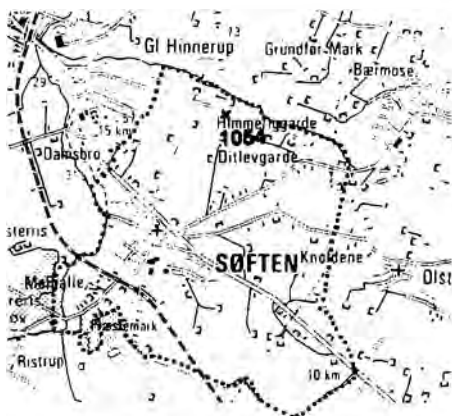
Rekognoscering: skår, flint, brændt flint. Ældre romersk jernalder (FHM 3007 A-G).

FHM 1985 Jette Bang
RAS G 1007/84 NHA

1056. Pedersmindemark, sb. 44.

Lokaliseret boplads. Ældre jernalder (FHM 3008).

FHM 1985 J. Bang, A. M. Mortensen
RAS G 1007/84 NHA

Søften sogn

Trige sogn

Kulstof 14-datering

English version p. 480

Planter og dyr indeholder ganske små mængder af radioaktivt kulstof, det såkaldte kulstof 14. Så længe de lever og optager næring, er indholdet af radioaktivt kulstof uforandret, men når næringsoptagelsen ophører, begynder indholdet langsomt at aftage. De radioaktive kulstofatomer sønderdeles et efter et. Efter ca. 5700 år er kun halvdelen tilbage, efter endnu 5700 år er en fjerdedel igen o.s.v.

Finder vi rester af planter og dyr på en boplads, f.eks. i form af træ, trækul, hasselnøddeskaller o.s.v. vil antallet af radioaktive kulstofatomer, der er tilbage i materialet, fortælle noget om hvor lang tid, der er gået, siden planten eller dyret døde. For at regne alderen ud, skal man blot vide, hvor mange kulstof 14-atomer, der fandtes i organismen, da den levede, og hvor mange der er tilbage i dag. Ved kulstof 14-datering af f.eks. trækul fra ildstedet i en udgravet hustomt, er det ikke bålet og huset, man daterer, men den gennemsnitlige alder på de årringe, der indgår i trækullet, og har man brændt gammelt brugt tømmer på dette bål, kan der være stor afstand mellem kulstof 14-dateringer og husets brugstid.

Metoden blev første gang foreslået i 1946, og i 1951 blev det første C 14-laboratorium uden for Amerika oprettet i København. Laboratoriet drives af Danmarks Geologiske Undersøgelse og Nationalmuseet i fællesskab.

HTa

Litt.: Tauber 1972; 1976; 1987a; 1987b.

Udstyr til brænding og rensning af C-14 prøver. Organiske materialer brændes til kuldioksid, som renses og tælles i en gastæller. Bo Hansen fot. 1987.

Elektronisk udstyr til tælling af C-14 sønderdelingerne i kuldioksid fremstillet fra prøvematerialerne. Bo Hansen fot. 1987.

Equipment for combustion and purification of C-14 samples. Organic materials are burnt to carbon dioxide, which is purified and counted in a gas counter. Bo Hansen phot. 1987.

Electronic equipment for the counting of disintegrating C-14 atoms in carbon dioxide produced from the sample materials. Bo Hansen phot. 1987.

SKANDERBORG AMT

kannerup sogn

157. Tingvejen, sb. 53.

ekognoscering på V-vendt bakke: flintslag, lerkarskår og ildskørnet flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor (SIM 56/1984).

M 1984

AS G 1007/84

KBJ

158. Tingvejen, sb. 55.

Udgravning af dele af et bopladsområde, højtbeliggende på en SV-vendt bakke. Der undersøgtes en række bopladsrudder, kogestensgruber samt ildsteder med ildskørnede sten. Desuden fandtes et stort antal stolpehuller, der dog ikke kunne undersøges i sikre konstruktioner. Oldtidsmaterialet omfatter lerkarskår, brændt lerklining, knusesten samt en stor skubbekværn. Skårene stammer hovedsagelig fra større forrådskar. Yngre bronzealder, VI (SIM 564/1984).

M 1984

AS G 1007/84-4

KBJ

159. Glimshøjvej, sb. 56.

Prøvegravning i en lav, overpløjet høj på toppen af en NØ-vendt bakkedråning. Der kunne hverken påvises gravanlæg eller højopbygning på stedet. Derimod fandt man to store affaldsgruber, den ene med store mængder lerkarskår, ildskørnede sten, knusesten, klumper af brændt lerklining, brændte knogler m.m. Skårene stammer hovedsagelig fra grove forrådskar med horisontale lister på overfladen mellem den beklaskede underdel og den afglattede overdel, men fine-

kannerup sogn

re kar er også til stede i materialet. Yngre bronzealder, VI (SIM 563/1984).

SIM 1984

RAS G 1007/84-6

KBJ

1060. Vadsbækgård, sb. 54.

Udvidet prøvegravning på en S-vendt skrånning ned mod Dalby bæk. Ved undersøgelsen fremkom udstrakte, diffuse kulturlag med koncentrationer af brændte knogler, trækul og rødbrændt ler. Der kunne ikke påvises regulære anlæg i de afbrømede felter. Muligvis skal selve bebyggelsen findes på en jævn terrasse NV for tracéet. Yngre romersk/ældre germansk jernalder (SIM 562/1984).

SIM 1984

RAS G 1007/84

KBJ

1061. Holmslyst, sb. 39.

Prøvegravning i tomten af en sb.-registreret gravhøj: ingen anlægsspor (SIM 568/1984).

SIM 1984

RAS G 1007/84-2

KBJ

Sporup sogn

1062. Lyngby I.

Rekognoscering: skår, afslag, ildskørnet flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Jernalder (FHM 2981 A-C).

FHM 1985 J. Bang

RAS G 1007/84

NHA

1063. Lyngby II.

Rekognoscering: skår, knusesten, ildslagningssten, ildskørnet flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Jernalder (FHM 2982 A-D).

FHM 1985 J. Jeppesen/A. M. Mortensen

RAS G 1007/84

NHA

1064. Marienlyst.

Rekognoscering: nakkeende af en tyndnakket flintøkse. Yngre stenalder (FHM 2983 A).

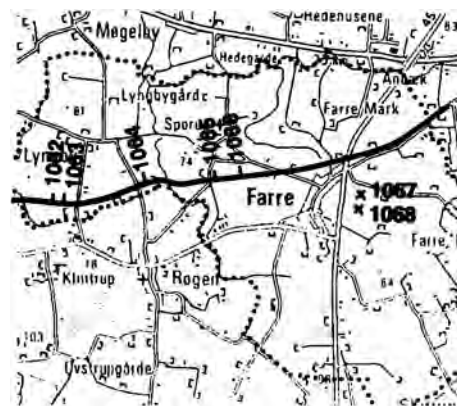
RAS 1984 Peter B. Christensen

RAS G 1007/84

JB

1065. Sporuplund I.

Rekognoscering: skår, slagge, afslag, ildskørnet flint. Prøvegravning: ingen an-

Sporup sogn

lægsspor. Jernalder? (FHM 2984 A-D).

FHM 1985 J. Jeppesen/A. M. Mortensen

RAS G 1007/84

NHA

1066. Sporuplund II.

Rekognoscering: flintøkse (yngre stenalder, enkeltgravskultur), slagge. Prøvegravning: ingen fund (FHM 2986 A-B).

FHM 1985 J. Jeppesen/A. M. Mortensen

RAS G 1007/84

NHA

1067. Smedsiggård, sb. 40.

Rekognoscering: div. flintafslag af bronzealderkarakter. Prøvegravning: ingen anlægsspor (FHM 3094 A-C).

FHM 1985

RAS G 6012/85

AMM

1068. Brunbjerggård, sb. 41.

Udgravning af bebyggelse over et areal på 1200 m² med flere hegnsgrofter og spor efter to hustomter. Udover disse anlæg fandtes der spredte stolpehuller samt affaldsgruber, hvoraf nogle havde et stort keramikindhold. Slaggefund viste, at der er foregået jernudvinding på pladsen. Førromersk jernalder per. II-IIIa (FHM 3095).

FHM 1986

RAS G 6012/85-1

JJ

Voel sogn

1069. Sørkelvej.

Prøvegravning på plateau: flintafslag, snoreornamenterede skår, ildskørnede sten,stensat ildsted samt fundtom grube. Yngre stenalder, enkeltgravskultur (SIM 94/1985).

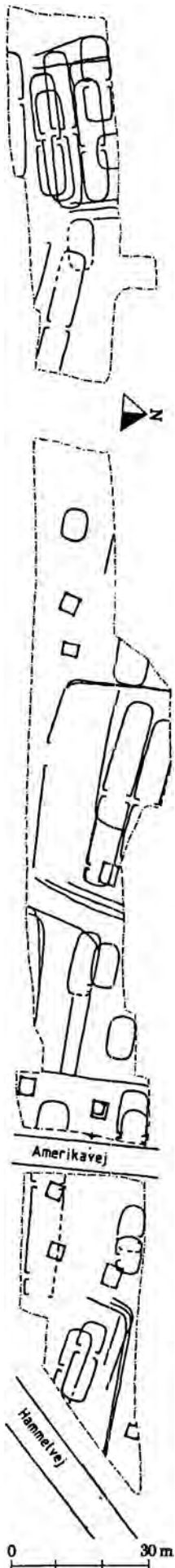
SIM 1985

RAS G 1007/84

KBJ

1070. Blakgårdsvej.

Rekognoscering på plateau: flintafslag, lerkarskår og ildskørnede sten. Prøve-

1072:1. Katrinelund (Amerikavej). Schematiseret oversigtsplan over det undersøgte areal. ABJø del. 1985.

1072:1. Katrinelund (Amerikavej). General outline of the excavated area. ABJø del. 1985.

gravning: ingen anlægsspor (SIM 93/1985).

SIM 1985

RAS G 1007/84

KBJ

1071. Blakgårdsvej.

Rekognoscering på plateau: flintafslag, lerkarskår og ildskørnede sten. Prøvegravning: ingen anlægsspor (SIM 95/1985).

SIM 1985

RAS G 1007/84

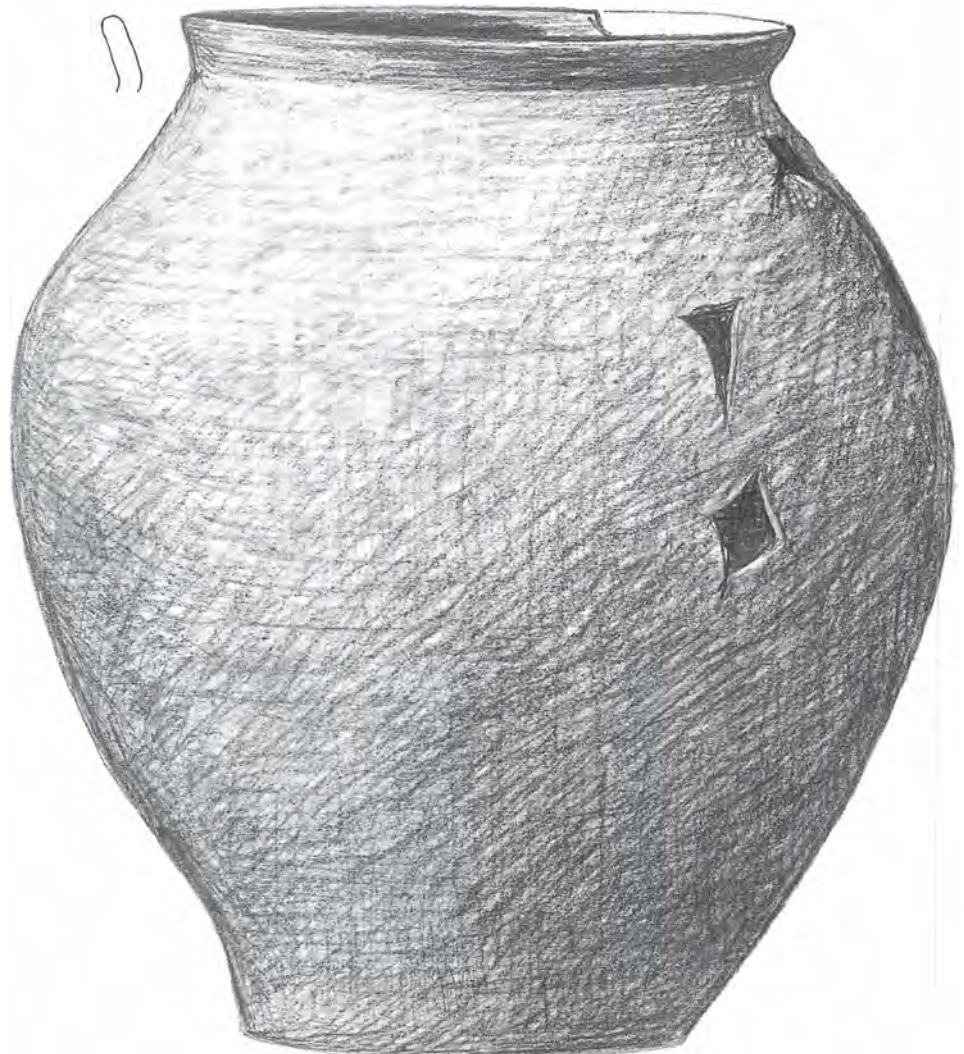
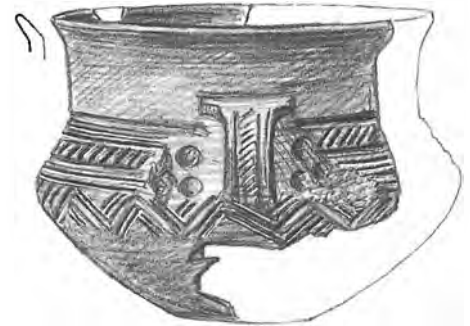
KBJ

1072. Katrinelund (Amerikavej), s. Udgravning af dele af et større la kompleks. Området har endnu ikke ret pløjet særligt dybt, så bevarelsen er god, bl.a. er hegnene vel reede. Pladsen er beliggende på en sandet terrasse ned mod et engområde der gennemstrømmes af Voel bæk.

Inden for et ca. 20 × 400 m stort område afdækkedes dele af mindst otte, tætliggende og til dels sammenhængende gårdsanlæg med tilhørende hegn.

1072:2. Katrinelund (Amerikavej). Fire lerkar fra boligpladsen. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

1072:2. Katrinelund (Amerikavej). Four vessels from the site. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

er, jernudvindingsanlæg og gruber. Ørsteparten af gårdene kunne der lilles flere faser, især var mange huse yet i den vestligste del af området. I gårdsanlæg som hustyper har paller i de samtidige bebyggelser i Vore og Nr. Snede. De enkelte gårde besåledes af et langhus (25-38 m) og mindre bygninger orienteret om t Ø-V, staklader samt hegn, hvoraf de har indre stolpesætning. I alt blev påvist 25 bygninger og ti staklader. fandtes ikke grubehuse på pladsen. fleste af langhuse er der spor af opdeling, men regulære båseskille kunne derimod ikke påvises. De ærende stolpers placering, samt for t fosfatkoncentration i østenden af de fritliggende langhuse, synes dog vise den traditionelle inddeling af

Voel sogn

langhuse med beboelse i vestenden og stald m.m. i østenden. Ved indgangspartiet i to langhuse fandtes en grube med brændte dyreknogeter og skår af et stort

lerkar, og i en tagbærende stolpe i et mindre hus fandtes et miniaturekar.

Fundene, der daterer pladsen til yngre romersk/ældre germansk jernalder, udgøres hovedsagelig af keramik. Desuden kan nævnes kværnsten, knusesten, hvæssesten, vævevægte, glasperler, en romersk sølvdenar slået af Commodus samt et mindre materiale af dyreknogeter (SIM 565/1984).

SIM 1985

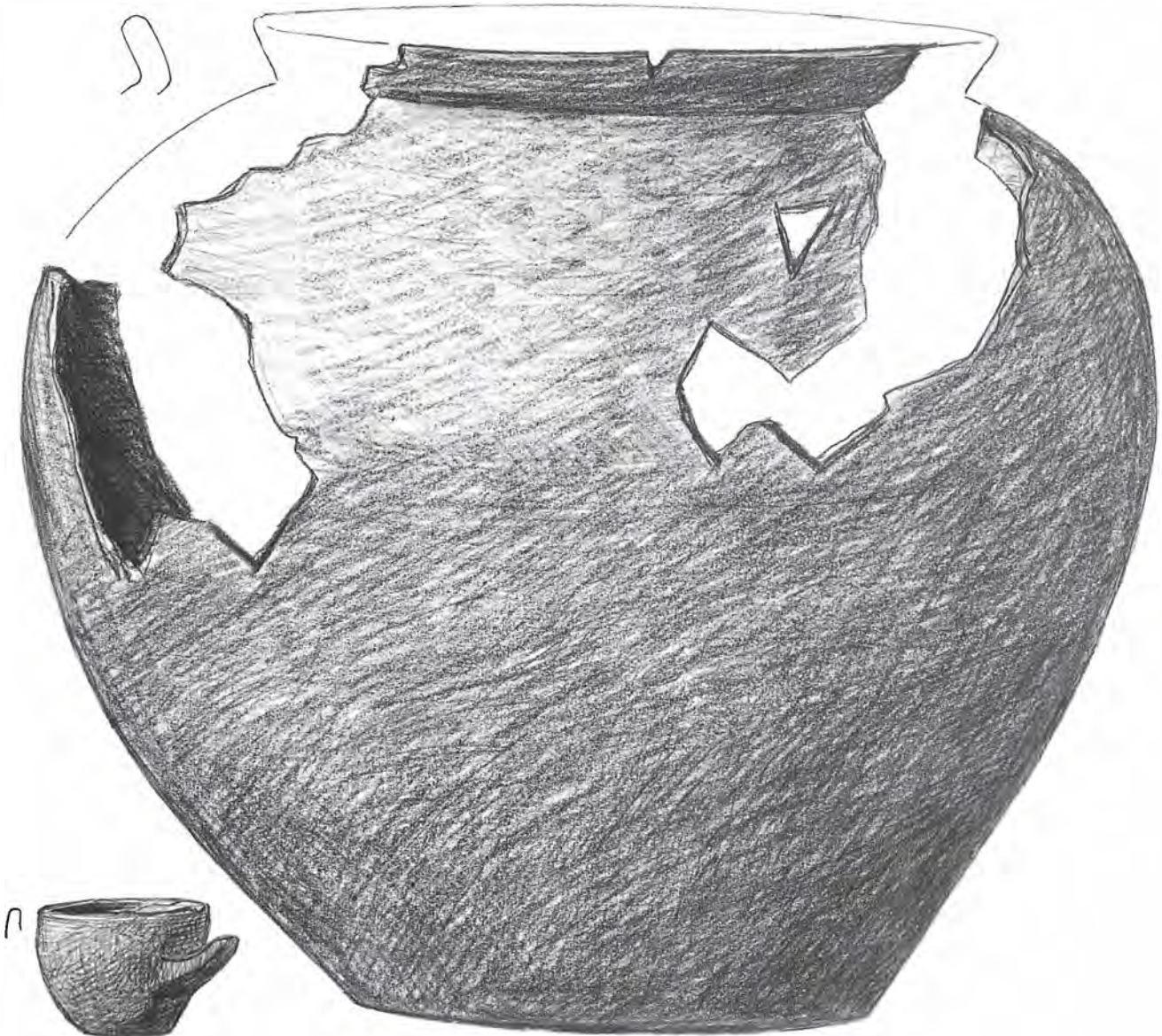
RAS G 1007/84-5

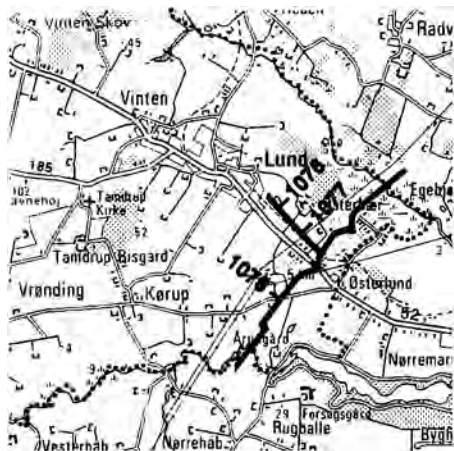
ABJø/KBJ

1073. Mosegård, sb. 109.

Udgravning af en overpløjet, sb.-registreret gravhøj. Centralt i højen fandtes en uforstyrret, ca. 3,0 × 2,2 m stor og ca. 0,4 m dyb Ø-V-orienteret undergrav, der havde rummet en 2,0 × 1,2 m stor plankekiste, støttet af enkelte sten langs

1072:2.

Tamdrup sogn

1072:3. Katrinelund (Amerikavej). Sølvdenar slået under Commodus (180-183 e.Kr.). For- og bagside. 2:1. Niels Elswing fot. 1987.

1072:3. Katrinelund (Amerikavej). Silver denarius struck under Commodus (180-183 A.D.), obverse and reverse. 2:1. Niels Elswing phot. 1987.

siderne. Graven var tom. Højen, der dækkede graven, var omgivet af et randstensgærde med en diameter på ca. 17 m. Blandt randstenene fandtes to skubbeværne. I højens østside fandtes desuden et lille ildsted med ildskørnede sten og lerkarskår fra yngre bronzealder. Enkeltgravskultur (SIM 514/1984).

SIM 1984

RAS G 1007/84-1

KBJ

1074. Mosegård, sb. 106.

Udgravning af en overpløjet, sb-registreret gravhøj. Centralt i højen fandtes to rektangulære, ca. 2,0 × 1,2 m store og ca. 0,5 m dybe, Ø-V orienterede undergrave med recente forstyrrelser. Grave var tomme. Højen, der dækkede grave, havde været ca. 10-12 m i diameter. Enkeltgravskultur (SIM 515/1984).

SIM 1984

RAS G 1007/84

KBJ

Voldby sogn

1075. Voldbyholdt.

Rekognoscering: skår. Prøvegravning: ingen fund. Jernalder (FHM 2990 A). FHM 1985 J. Jeppesen, A. M. Mortensen
RAS G 1007/84 NHA

Tamdrup sogn

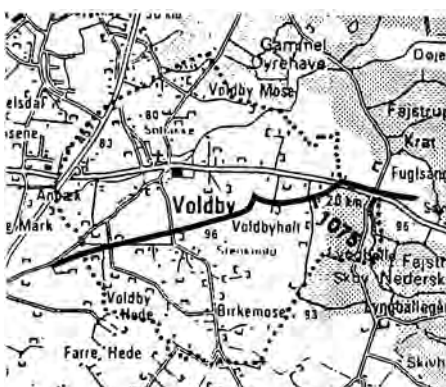
1076. Lund.

Rekognoscering: ti afslag, to knuder et stk. brændt flint, tre skår. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1982

RAS G 5002/83

HCV

Voldby sogn

1077. Østerlund.

Rekognoscering: 11 flintafslag og et st. brændt flint.

FFF 1982

RAS G 5002/83

HC

1078. Kirstinesminde.

Rekognoscering: ti flintafslag, tre flækker, brændt flint, to skår. Prøvegravning: ingen anlægsspor (VKH 890).

FFF 1981 P. B. Christensen/B. Andersen

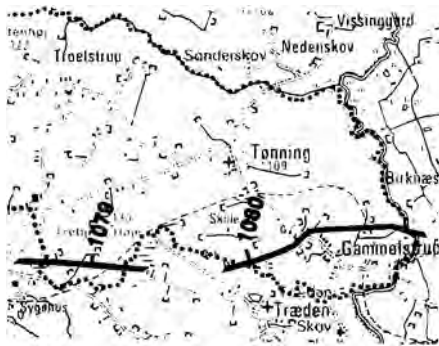
FFF 563-403

J

1073. Mosegård. Oversigtsbillede af højen under udgravning. SIM fot. 1984.

1073. Mosegård. View of the barrow during excavation. SIM phot. 1984.

Tønning sogn

Tønning sogn

079. Sorgenfri, sb. 39.

Udgravning af overpløjet høj uden gravnælg. Centralt og perifert fandtes to æsten udpløjede, mindre gruber med rørkarskår. Førromersk jernalder, ældre alvdel (HOM 154).

IOM 1986

AS G 5022/85-5

OM

080. Grumsted Bjerg.

Ud til kanten af en dyb dal på et relativt øjtliggende plateau udgravedes ca. 660 m² boplads fra sen førromersk/ældre romersk jernalder. De enkelte huse kunne erkendes ved stolpehuller, mens hegn, væggrøfter og båseskillerum ikke var bevaret. Der konstateredes spor af i alt 14 huse, hvoraf de længste, udgravet i fuld længde, havde fire sæt tagærende stolper. Foruden hussporene udgravedes en del andre anlæg som gruber og ildsteder, der blev herved tilvejebragt et stort lerkarmateriale (HOM 48).

IOM 1986

AS G 5022/85-7

OM

Gangsted sogn

081. Elbæk Efterskole, sb. 11.

Rekognoscering: en ca. 20 × 10 m stor ækulsplad. Prøvegravning: ingen anlægsspor (HOM 119).

IOM 1985

AS G 6002/84

OM

082. Elbæk.

Rekognoscering: en ca. 1 m stor cirkulær ækulsplad på fladt, opløjet terræn (HOM 120).

IOM 1985

AS G 6002/84

OM

1083. Bremdalgård.

Rekognoscering: bearbejdet flint, bl.a. ældre stenalders kærnekse, på fladt terræn ved kanten af udtørret vådområde (HOM 117).

HOM 1985

RAS G 6002/84

OM

Hansted sogn

1084. Dalkildegård.

Rekognoscering: 18 flintafslag, to flækker, to flækkeblokke, fire stk. brændt flint, kogesten, to skår. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Yngre stenalder (VKH 891).

FFF 1981 P. B. Christensen/B. Andersen

FFF 562-403

JB

1085. Hansted, sb. 54.

Rekognoscering: evt. gravhøj. Prøvegravning: ingen anlægsspor (VKH).

FFF 1981 P. B. Christensen/B. Andersen

FFF 562-403

JB

1086. Egebjerg Kær V.

Rekognoscering: 17 afslag og et stk. brændt flint. Prøvegravning: ca. 20 cm dyb grube, 3,5 m i diameter, skår fra yngre stenalder (MN I) og bearbejdet flint.

FFF 1982

RAS G 5002/83

HCV

1087. Egebjerg Kær.

Rekognoscering: 11 afslag, stikkel, dolkfragment og to stk. brændt flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

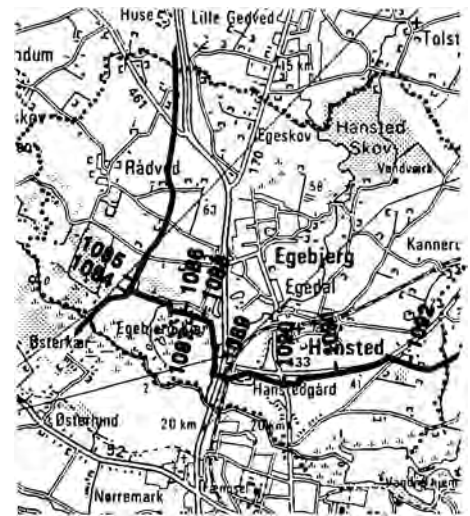
FFF 1982

RAS G 5002/83

HCV

1088. Egebjerg Kær Ø.

Rekognoscering: en del bearbejdet flint på sb-registreret lokalitet. Prøvegrav-

Hansted sogn

ning: enkelte skår fra yngre stenalder (TN-MN I) og lidt bearbejdet flint. Ingen sikre anlægsspor.

FFF 1982

RAS G 5002/83

HCV

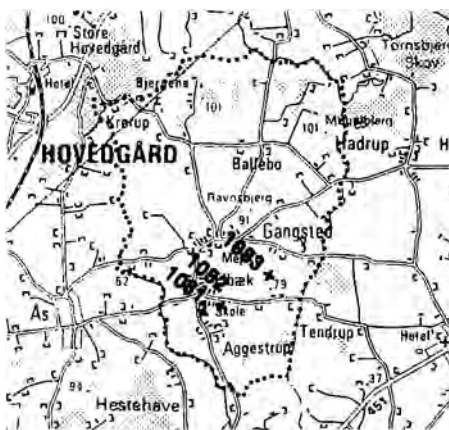
1089. Hanstedgård, sb. 74.

En 750 m² stor undersøgelse på en yngre stenalderboplads fra tragtbrægerkulturen (MN I), der måske er del af en større plads. Stedet ligger i Hansted ådal, for foden af en stor bakke.

Der fandtes et 42 m langt og 4-10 m bredt fyldskifte samt, uden for dette, 15 gruber. Det store fyldskifte er opstået ved, at kulturjord er ophobet i en svag sækning i terrænet. Herved var sporene af en del gruber, ardspar samt en hyttetomt blevet beskyttet mod ødelæggende pløjning. Knap halvdelen af det store fyldskifte undersøgt.

I den østligste ende af sækningen fandtes en D-formet, 9 × 5 m stor hyttetomt. Den mest iøjnefaldende del var en næsten 6 m lang, smal og buet fundamentsgrøft. På begge sider af denne var der spor efter pælehuller, og lignende fandtes senere i bunden af selve grøften. Fundamentsgrøften udgør den ene halvdel af hyttens buede væg, den anden halvdel fremstod som en dobbelt række af pælehuller anbragt i forlængelse af fundamentsgrøften. Omtrent midt i den buede væg fandtes en stenlagt indgang. Mod N har enderne af den buede væg været forbundet af en lige væg, båret af fire-fem stolper. Parallelt med denne række stolpehuller sås en anden række med fire huller, hvoraf to placeret i den buede væg og to i det indre af hytten. Yderligere to stolper har stået ved fundamentsgrøften. Endelig fandtes i hyttens indre spor efter to ildsteder. De

Gangsted sogn

Ejstrup sogn

Ejstrup sogn

Gravplads og landsby fra romersk jernalder

1117. Hedegård, sb. 200.

Udgravning af en landsby og gravplads fra romersk jernalder beliggende på et N-Ø vendt, let skrånende plateau, der mod N og NØ gradvis afløses af et lavere liggende helt fladt terræn, medens det mod S brat afgrænses af en stejl skråning ned mod den brede og dybe Skjern ådal. Aktivitetssporene kunne følges over en 450 m lang strækning fra området, hvor bakken begynder at stige, til det bratte

fald mod S. Der udgravedes ialt ca. 300 m² af komplekset.

Gravene fandtes udelukkende mod NØ. Ialt undersøgtes 34 gravanlæg, all fra sen førromersk og ældre romersk jernalder (ca. 0-150 e.Kr.). Det drejer sig om såvel jordfæste- som brandgrave.

Jordfæstegravene – ialt fem – samledes sig i et 15 m langt område på den nordlige del af gravpladsen. De var alle orienteret tilnærmelsesvis Ø-V. Hovedvægten

1112. Petersborg, sb. 58.

Udgravning af overpløjet gravhøj. Negativ (HOM 143).

HOM 1986

RAS G 5022/85-3

OM

1113. Petersborg, sb. 57.

Udgravning af nedpløjet gravhøj. Negativ (HOM 141).

HOM 1986

RAS G 5022/85-1

OM

1114. Urup sø, sb. 153.

I et moseområde på en lille græsklædt holm blev af topografiske årsager foretaget en prøvegravning, hvor der konstateredes et forstyrret kulturlag med bearbejdet flint. I en af søgegrøfterne fandtes et gråligt fyldskifte med enkelte lerkarskår. En udgravning afslørede tre andre tilsvarende, ikke særlig dybe fyldskifter samt en del moderne forstyrrelser. Enkeltgravskultur (HOM 140).

HOM 1986

RAS G 5022/85-8

OM

1115. Urup.

Rekognoscering på fladt terræn: teglsten og skår af middelalderkande. Prøvegravning negativ (HOM 138).

HOM 1986

RAS G 5022/85

OM

1116. Lillerup.

Rekognoscering: 12 flintafslag, kokesten, 76 skår. Prøvegravning: stolpehuller, gruber, skår. Jernalderboplads (VKH 896).

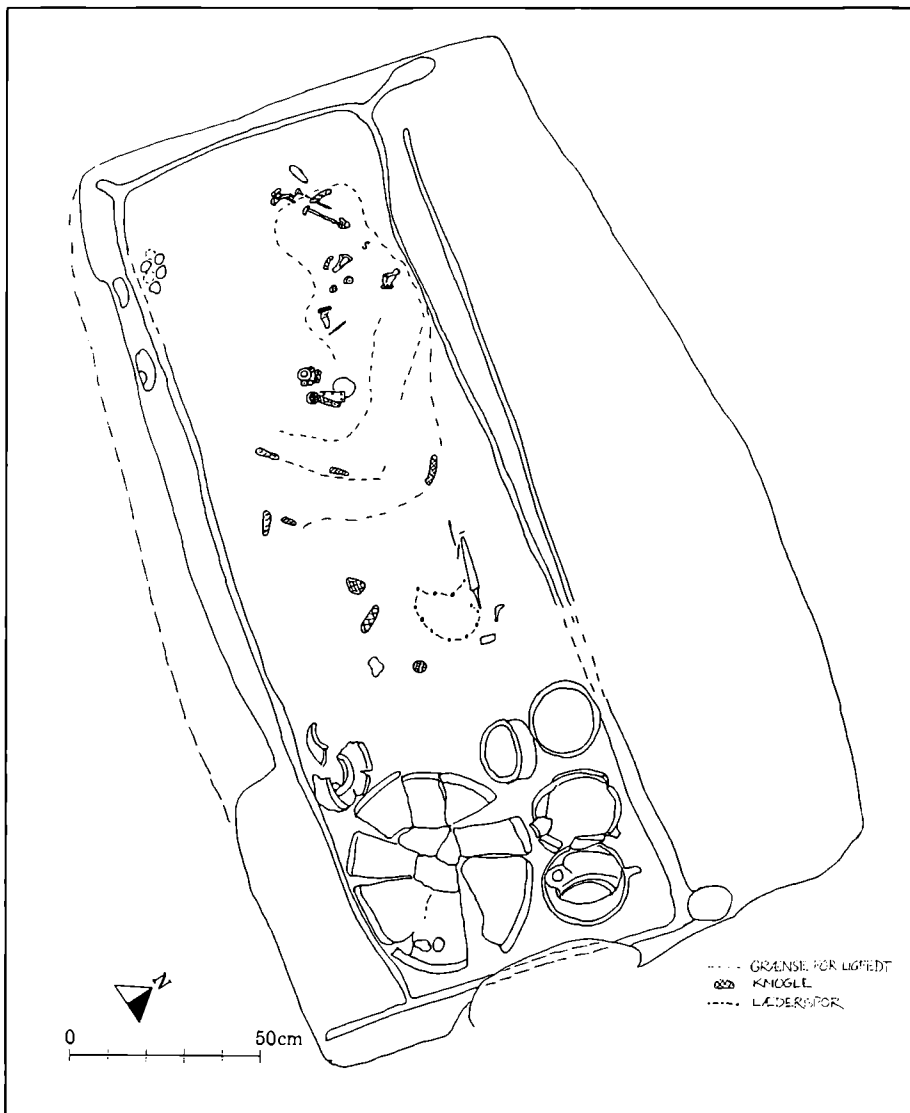
FFF 1981 P. E. Christensen/B. Andersen

FFF 563-403

JB

1117:1. Hedegård. Plantegning af grav A 114. OM del. 1986.

1117:1. Hedegård. Plan of the grave A 114, Roman Iron Age. OM del. 1986.

er blive lagt på den største og rigeste ravene: A 114.

Grav A 114 viste sig i den gule til orange undergrund som et næsten hvidt rektulært fyldskifte af meget fint sand, målte 2,65×1,9 m. I ca. 1 m's dybde dtes klare spor af en plankekiste, ca. 0,8 m, der var noget smallere nedgravningen. Kistesporene viste, gavlplankerne var forlænget ud over plankerne.

10 cm under de øverste kistespor dtes liget med gravgaverne. Da grav var dyb med meget fugtigt sand var aringsforholdene nogenlunde forriske materialer. Til gengæld var meernes bevaringstilstand meget dårlig. Der var klare ligspor og enkelte steder, i områder med metaller, fandtes småknogler som en brunlig, fedtet substans. Ligfedt og knoglerester angav sidset af den døde, der lå på højre side med hovedet mod V og fødderne mod Ø. Armene var bøjede og lagt frem foran mave/bryst regionen og benene optrukket.

Den afdødes hår havde siddet fire steder af bronze med sølvbelagte hoveder. På halsen havde den døde båret et halskæde bestående af to sølvperler og to glasperler. Kæden var lukket med en lille sølv-formet hægte af sølv. På skuldre og bryst havde klædedragten været samholdt af tre fibler, alle af bronze. Nedenfor den ene af fiblerne fandtes endvidere en lille nål af bronze. Omkring livet havde den døde båret et bælte afsluttet i et meget fornemt

7:3. Hedegård. Sølvhårnåle fra grav A 114, længde: 6,4-8,5 cm. Lennart Larsen 1987.

7:3. Hedegård. Silverhairpins from grave A 114, length: 6.4-8.5 cm. Lennart Larsen phot. 1987.

1117:2. Hedegård. Lerkaropstillingen i grav A 114, set fra V. OM fot. 1986.

1117:2. Hedegård. The arrangement of earthenware vessels in grave A 114, seen from the west, Roman Iron Age. OM phot. 1986.

bæltespænde af bronze. Lidt V for dette fremkom fire glasperler samt en lille og en stor ravperle. Perlerne har muligvis siddet omkring afdødes håndled.

Bag den døde ben fandtes to knive af jern, to nåle af henholdsvis jern og bronze og et bæltespænde af jern. I forbindelse med denne gruppe af oldsager kunne ses mørke spor af organisk materiale, muligvis læder. Neden for fødderne var kisterummet optaget af en opstilling bestående af otte lerkar.

Graven kan ved sine fibler dateres til den yngre del af ældre romersk jernalder, dvs. 50-150 e.Kr. Fibulaopsætning

gen, hårnålene og glasperlerne angiver, at den døde var en kvinde og en sammenligning af udstyret i graven med de ellers kendte gravudstyr fra perioden viser, at kvinden må have været forholdsvis rig. Dette ses især af de importerede romerske glasperler, af sølvgenstandene og den store ravperle, som ellers kun træffes i rige grave.

De øvrige jordfæstegrave på stedet minder i opbygning om A 114. Det gælder især gravenes længde-bredde forhold og karopstillingen. Ved de østjyske grave fra de gamle Skanderborg og Århus amter kendes lerkaropstillingen og

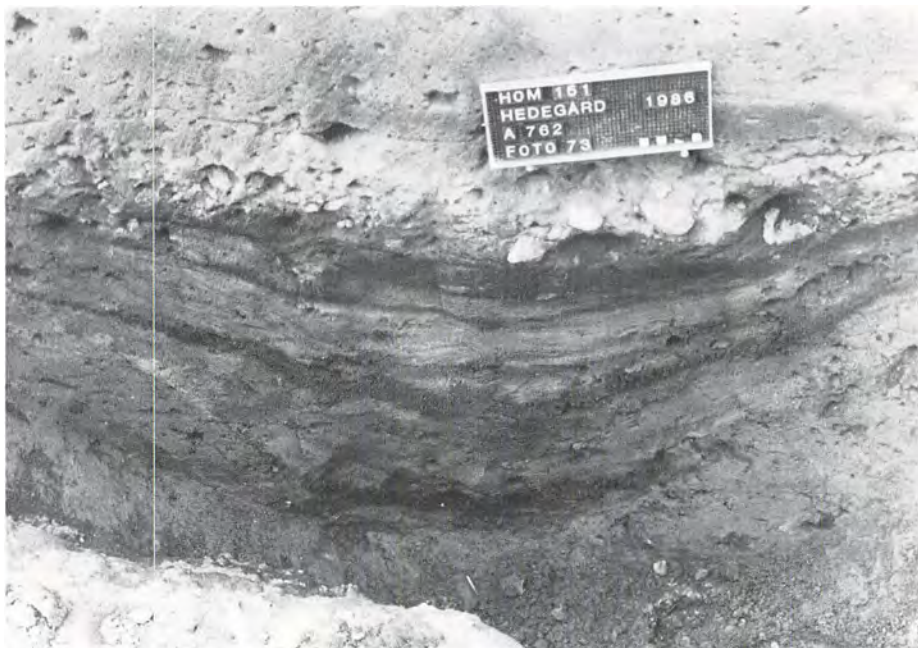

1117:4. Hedegård. Lerkar henstillet i grav A 116s stenramme. OM fot. 1986.

1117:4. Hedegård. Earthenware vessels placed on the stone frame of grave A 116. OM phot. 1986.

1117:5. Hedegård. Snit gennem landsbyens nordlige grøft. OM fot. 1986.

1117:5. Hedegård. Section through the northern ditch of the village. OM phot. 1986.

så, men her fordeles karrerne neden for dødderne og op foran den døde. De typiske østjyske jordfæstegrave er samtidig noget bredere og kortere end gravene fra Hedegård.

Knap 1 m S for grav A 114 fandte A 116; ligeledes en Ø-V vendt jordfæste grav, men dog noget mindre end A 114 den havde stenramme og partielt sten tæppe henover graven.

Gravudstyret var knap så rigt som A 114. A 116 indeholdt således rester af en kvinde med tre fibler (to af bronze med sølvbelægning og en af jern), en hægte af sølv, en glasperle, en lille rav perle, et stk. uforarbejdet rav og et indtil videre ukendt antal lerkar.

Fiblerne i denne grav er en smule ældre end fiblerne i A 114, men ikke mere end at de to grave sagtens kan være anlagt samtidig. Ovenpå og mellem stene i A 116 var henstillet tre lerkar, ve madofre til den døde.

Lige midt imellem de to grave, lidt N for A 114's vestende, lå en stenforet grube med fem lerkar. Denne type grube kendes fra flere midt- og østjyske gravpladser fra ældre romersk jernalder. Man har tolket dem som bigrave, hvor de efterladte har henstillet mad og drikke som et supplement til den mængde der i forvejen var medgivet i graven. Ligheden med lignende anlæg på andre gravpladser bør gruben snarest høre til A 114.

Yderligere tre jordfæstegrave udgravedes: A 125, som efter sin ringe længde må have været en barnegrav med to lerkar, A 130, som var en mandsgrav med ragekniv, bøjlenål (fibula), kniv og lerkarsæt og endelig A 107, som var en mulig barnegrav, dog uden daterende genstande.

Brandgravene fandtes spredt i et større område på begge sider af jordfæstegravene. De fandtes i alle typer: urnegrave, urnebrandgruber og brandpletter. Generelt synes brandgravene at være en smule ældre end jordfæstegravene. I en urne fandtes således en såkaldt K fibula, der kan dateres til sen førromersk eller tidligste romerske jernalder og i en urnebrandgrube fandtes en bøjlenål eller fibula af sølv (Almgren II type 24) der forekommer meget tidlig i ældre romersk jernalder.

Selv om mange af brandgravene var svært beskadigede ved markarbejde, indeholdt flere af dem fine metalting. Her kan i flæng nævnes urnegrav A 1 med sværd i skede, skjold, kniv, ragekniv og fibula. Eller urnegrav A 173, hvor kur

inden af urnen var bevaret, men hvor der alligevel fandtes to ens bronzefibler, en kniv og en lille ørenring af snoet guldtråd. Endelig kan nævnes urne- og andgrube A 225, der bl.a. indeholdt en ulv fibula med guldtrådsbelægning.

Som nævnt var mange af gravene ødelagte af plov og gruber. Et par var dog i gædeles godt bevarede, som f.eks. urne A 238, en hel stor vase, der indeholdt ændte knogler og rester af en bronze- ulula. A 238 var lidt speciel, idet der ved siden af urnen var nedstukket en jern- stav.

Adskilt fra gravpladsen af et 57 m langt, næsten fund- og anlægstomt område fandtes landsbyen, der også kan dateres til sen førromersk/ældre romersk jernalder. Gravplads og landsby må således i hvert fald i en vis periode have fungeret samtidig.

Landsbyen udgravedes ikke i naturstracéets fulde bredde og p.g.a. tidsens undersøgtes kun få anlæg. Der udfindtes tre sikre hustomter blandt et meget stort antal stolpehuller.

Mod NØ, dvs. ud mod gravpladsen, grænsedes landsbyområdet af to parallelle, palisadelignende hegn af lodretstil- le kraftigt tømmer. Det nordligste af de to hegn var noget kraftigere end det syd- lige. Det kunne ikke afgøres, om de to hegn var samtidige eller de afsløste hin- anden.

Umiddelbart inden for hegnene fandtes et bopladsområde med mange stolpe- huller, gruber og andre bopladslevn. Dette område fortsatte 70 m mod SØ. Den nuværende overflade er her nogen- ende jævn, men under pløjelaget fandtes et opfyldningslag på op til 2 m's tyk- else. Opfyldningslaget kan ved ler- rerskår dateres til landsbyperioden eller middelbart derefter.

Under opfyldningslaget fandtes kun få kulturspor; et par af dem skal dog nævnes. Det drejer sig om to gravede i de to parallelle grøfter, adskilt fra hin- anden af et ca. 15 m langt fundtomt om- rede. Den nordligste af grøfterne var i sig selv dyb, ca. 1 m dyb og opfyldt af en blødt sand og ler. Den sydligste havde en flad bund og jævnt indadskrånen- de sider og var kun ca. 0,5 m dyb. I begge grøfter fandtes skår fra landsbyperi- oden. Udgravningen kunne ikke fastslå, om det drejede sig om en form for be- stigning eller om grøfterne havde en helt anden funktion, evt. i forbindelse med vandforsyning eller dræning.

Der fandtes også huse helt ude på kan- ten af plateauet. Her var et 60 m langt

1117:6. Hedegård. Fibler, knive og syl fra urnegrav A 173, 1:1. Lennart Larsen fot. 1987.

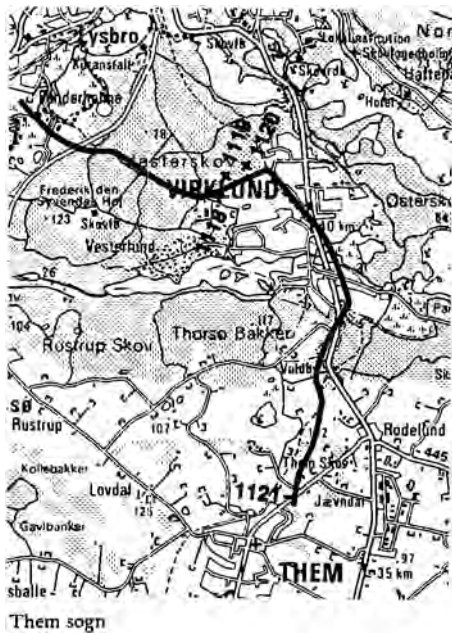
1117:6. Hedegård. Fibulas, knives, and awl from urn grave A 173, 1:1. Lennart Larsen phot. 1987.

område med stolpehuller, hegn, gruber o.s.v. afsluttet ud mod Skjern ådalen af et hegn eller palisade. Dette hegn var ikke opbygget helt som de nordlige, idet der her var indvendige støttestolper. Afstanden mellem dette hegn og det nordligste var 180 m.

Mere detaljerede keramikanalysen kan

måske afgøre, om de to landsbyområder er dele af den samme landsby, eller hører til hver sin. Indtil videre kan begge områder ved keramikken dateres til sen førromersk/ældre romersk jernalder.

Tilbage er at nævne, at vikingetiden også var repræsenteret på stedet. Det drejede sig om et stolpesat hegn, der fra

Them sogn

1117:7. Hedegård. To tidlige fibler. Øverst en K-fibula af bronze, 7 cm lang. Nederst en sølvfibula med guldrådsbelægning på bøjlen, 5 cm lang. Lennart Larsen fot. 1987.

1117:7. Hedegård. Two early fibulas: Above a K-fibula made of bronze, 7 cm long. Below a silver fibula with a covering of gold thread on the loop, 5 cm long. Lennart Larsen phot. 1987.

V strakte sig ind over gravpladsen. I et af stolpehullerne fandtes en daterende kværnsten (HOM 151).

HOM 1986

RAS G 5023/85; 5023/86-2 OM

Litt.: C. Fischer og K. B. Jensen 1985, 6.

Them sogn

1118. Kildsgård.

Rekognoscering: 96 skår, et flintafslag, et stk. brændt flint. Prøvegravning: få stolpehuller, mange skår. Ældre jernalder (SIM 381/84).

RAS 1984/85

RAS G 6001/84 JB

1119. Hjortehoved S.

Rekognoscering: 12 skår. Ældre jernalder (SIM 382/84).

RAS 1984 Peter B. Christensen

RAS G 6001/84 JB

1120. Hjortehoved N.

Rekognoscering: ca. 60 skår, trækul. Ældre jernalder (SIM 382/84).

RAS 1984 Peter B. Christensen/JB

RAS G 6001/84 JB

1121. Them N.

Rekognoscering: flintflække, fem skår. Prøvegravning: tre stolpehuller, grube, evt. moderne (SIM 378/84).

RAS 1984 Peter B. Christensen/JB

RAS G 6001/84 JB

1117:8. Hedegård. Nål af bronze og guldring. Længde 8,4 cm. Lennart Larsen fot. 1987.

1117:8. Hedegård. Pin of bronze and a fine gold ring, length 8,4 cm. Lennart Larsen phot. 1987.

1117:9. Hedegård. Bæltespænde af bronze fra grav A 114, længde 9 cm incl. bagplade. Lennart Larsen fot. 1987.

1117:9. Hedegård. Buckle of bronze from grave A 114, length including the back plate: 9 cm. Lennart Larsen phot. 1987.

!117:10. Hedegård. Glas- og ravperler fra grav A 114. 2:1. Lennart Larsen fot. 1987.

!117:10. Hedegård. Glass and amber beads from grave A 114. 2:1. Lennart Larsen phot. 1987.

VEJLE AMT

Bjerre sogn

Sjældne grave

1122. Søndervang, Bjerre, sb. 12.

Området omkring herredsbyen Bjerre syd for Horsens er ikke ukendt i arkæologisk sammenhæng. Således kendes fra det imponerende bakkeparti Bjerrelide Ø og NØ for Bjerre fornemme fund fra både yngre bronzealder og ældre romersk jernalder.

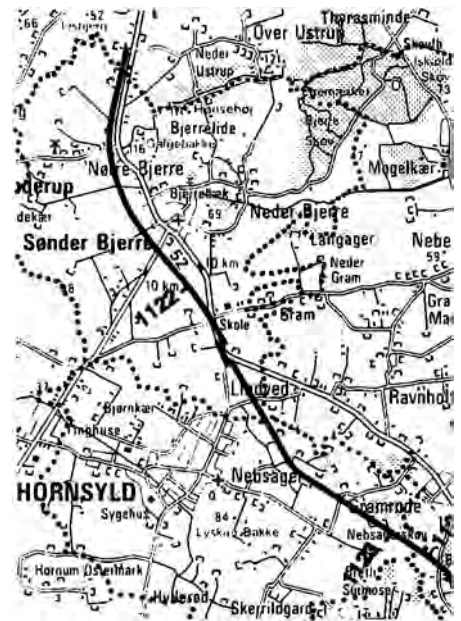
Følgende er en foreløbig meddelelse om undersøgelse af en række gravanlæg fra den ellers sjældent påtrufne yngre germanske jernalder.

Rekognoscering og prøvegravninger fandt sted på et tidspunkt, hvor iagttagelsesmulighederne var så dårlige, som de kunne blive. Prøvegravningslokaliteterne udvalgte derfor efter sognebeskrivelsen og topografien. Søndervanglokaliteten var beliggende på en omfangsrig, men ikke særlig høj, stærkt leret bakke S for Bjerre. Toppen af denne bakke lignede påfaldende en overpløjet høj, og prøvegravning viste også, at der i hvert fald i visse områder på bakken fandtes højfyld. Et temmelig stort rektangulært fyldskifte viste sig senere at være dele af fundamenterne til en middelalderlig stubmølle, der dog ikke skal omtales nærmere her, derimod skal gravene behandles så godt, som det nu lader sig gøre, da der i skrivende stund stadig mangler en del analyser. Den muldblandede højfyld fandtes ikke på bakkens top, men derimod på dens sydlige side. Højfylden strakte sig i et op til 40 cm tykt lag henover og omkring gravanlæggene A6, A7, A8, A9, A10, A11 og A13, der fremstod som seks større og mindre stenlægninger samt en behob. Højfyldsområdet blev afgrænset mod N og Ø, men ikke mod S og V. Det kunne ikke afgøres, om stenlægningerne var anlagt under én samlet høj, eller om hver grav havde været dækket af en mindre høj, der så efterhånden var pløjet sammen med nabohøjene. Da gravanlæggenes øverste sten befandt sig umiddelbart under pløjelaget, er det muligt, at nogle sten kan være fjernet.

Gravene kunne groft inddeles i tre større og fire mindre anlæg:

Grav A6 var det østligste af de tre store gravanlæg. Den viste sig i fladen som et næsten ovalt N-S orienteret fyldskifte, $2,6 \times 2$ m, med en del sten i fylden. I toppen af anlægget fandtes en lille brændt knogle og et par skår. Graven var 40 cm dyb med flad bund og jævnt skrånede sider, dog med en klar afsats i sydenden. De øverste 35-38 cm af fylden bestod af gråbrun til gråsort, leret muld med spredt trækul, en meget stor mængde næve- til hovedstore sten samt mindre skærver af flint og granit. De fleste sten var enten ildskørnede eller sodsværtede. I dette lag fandtes samtlige gravgaver. Det drejer sig om i alt: 31 glasperler, to ravperler, en jernkniv, en jernnål eller syl og en del lerkar. Desuden fandtes i stendyngen fragmenter af slibesten og drejektiværn samt et par flintflækker. Det er umuligt at afgøre, om disse sten hører til gravudstyret, eller de er tilfældigt indbragt sammen med de øvrige sten. Endelig fandtes enkelte ganske små, brændte knogler. Nederst i fyldskiftet sås et 2-5 cm tykt, stærkt trækulsholdigt lag. Grænserne mod stendyngen var skarp, og trækulsresterne repræsenterer utvivlsomt resterne af et kraftigt bål på stedet, en antagelse, der støttes af den rødfarvede lerundergrund under trækulslaget.

Nedgravningen var i bunden rektan-

Bjerre, Nebsager og Rårup sogne

gulær med afrundede hjørner, $1,5 \text{ m} \times 1,1 \text{ m}$, orienteret Ø-V.

Grav A8 fandtes godt 2 m stik V for A6. Stenlægningen var dråbeformet i fladen, men udgravningen viste, at den øverste sten var udpløjede, og at fyldskiftet oprindeligt havde været ovalt i form (ca. $2,4 \times 1,7 \text{ m}$) og orienteret næsten Ø-V. Nedgravningen var 30 cm dyb med tilnærmelsesvis rette sider og plan bund. Som i A6 kunne der iagttages tydeligt klart adskilte lag. Et øvre, tykt lag af brændte sten og skærver var blandet med mørkt leret muld. I modsætning til

1122:1. Søndervang. Grav fotograferet efter at overjorden er fjernet. OM fot. 1986.

1122:1. Søndervang. A grave after the removal of the top soil. OM phot. 1986.

A6 syntes der at være et vist mønster eller orden i de fire-fem lag sten, der udgjorde stenpakningen; således syntes de nederste sten at omkrænse bålresterne på ravbunden. Disse rester var mere markante end i A6, idet de for en stor dels edkommende bestod af regulære, forfullede og ret store grenstykker, de fleste orienteret Ø-V. Undergrunden var ødbrændt under trækulslaget.

Gravudstyret fandtes, som i A6, i stenpakningen og bestod af 32 glasperler, et fragment af snoet jerntråd, en bronzefibula, en jernkniv og nogle få lerkarskår. Desuden fandtes ganske få, meget små rændte knoglefragmenter.

Grav A10 lå 2,6 m V for A8. Den var oval af form og orienteret Ø-V med en længde på 1,8 m og en bredde på ca. 1,4 m. Graven var således noget mindre end de to just beskrevne anlæg og havde kun to lag sten og skærver. Som ved A6 og A8 var der spor af en kraftig afbrænding af gravbunden, og anlægget svarer i type og opbygning helt til de to større anlæg. Gravgodset var imidlertid langt fattigere end denne grav og indskrænkede sig til nogle få skår, et par ubestemmelige jernfragmenter og et slibestensfragment. Desuden fandtes et fragment af en rændt knogle.

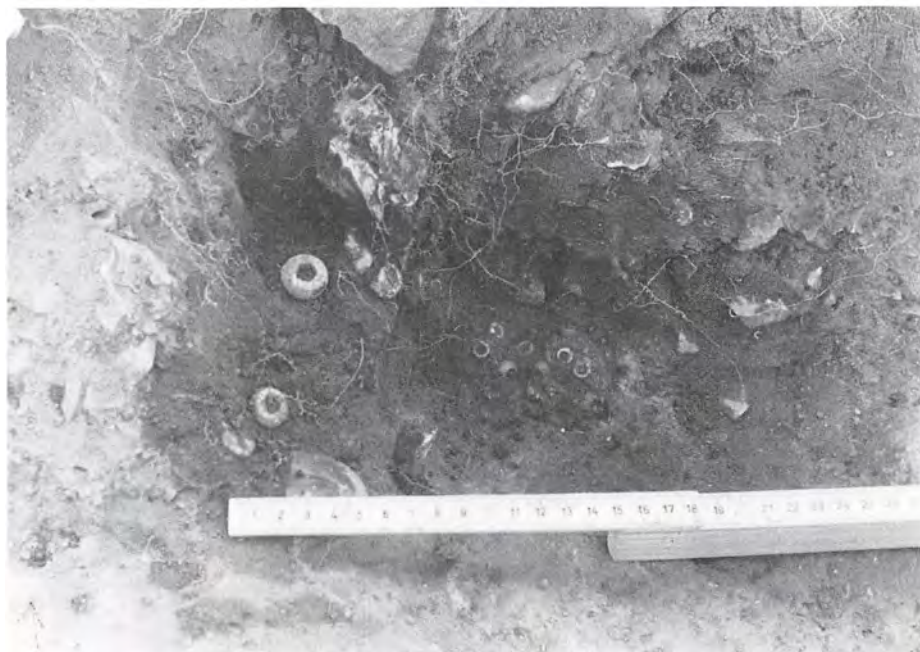
S for de tre store anlæg fandtes tre mindre stenlægninger, gravene A7, A11 og A9:

A7 lå ca. 2,5 m S for A6. Den var orienteret Ø-V, oval ca. 1,5 × 0,4-0,5 m. Stenlægningen bestod af et lag nævestore og mindre sten. Der var ingen afbrænding af gravbunden, og fundene indskrænkede sig til et enkelt brændt knoglefragment og lidt trækul.

A11 lå ca. 3 m NV for A7. Den var orienteret Ø-V, ca. 2 × 1 m, og bestod af to lag nævestore og mindre sten uden ålspor. Under stenene fandtes et skår og et retoucheret flintafslag.

A9 lå ca. 2,5 m NV for A11 og ca. 0,6 m V for A8. Den var oval, ca. 1,5 × 0,8 m, og NØ-SV orienteret. Som A11 bestod den af to lag nævestore og mindre sten nlagt på højbunden. Mellem stenene fandtes et retoucheret flintafslag, lidt trækul og tre små brændte knoglefragmenter.

Omtrent 2 m stik N for A8 lå A13, der opbygning og indhold klart adskilte sig fra de øvrige anlæg. Den bestod af et nærmest ovalt Ø-V vendt, 1,6 × 1,4 m stort fyldskifte, i hvis midte der fandtes et cirkulært område, 0,6 m i diameter, 0,22 m dybt og bestående af askeblandet jord med trækul og brændte knogler. A 13

1122:2. Søndervang. Perler in situ i grav A6. OM fot. 1986.

1122:2. Søndervang. Beads in situ in grave A6. OM phot. 1986.

var en regulær behob, hvor ligbålsresterne havde været nedsat i en beholder af organisk materiale. Der fandtes ingen spor af en sådan, men den skarpe afgrænsning kan næsten kun forklares på denne måde.

Det vides ikke, om de syv anlæg inden for højfylden repræsenterer syv enkeltbegravelser, eller om anlæggene skal forklares på en anden måde. Desværre er knoglematerialet så lille, at det ikke kan bidrage til at løse disse spørgsmål. De tre store anlæg, A6, A8 og A10, har imidlertid næsten samme konstruktion. Over for disse står A7, A9 og A11 som en ensartet gruppe, medens A13 falder noget udenfor.

De tre førstnævnte anlæg har et primært båltag i bunden og over dette et kompakt lag af brændte sten, askeblandet jord og gravgaver. Det er påfaldende, at meget få af gravgaverne er ildpåvirkede, og at der er så få brændte knogler i fylden. Det tyder således ikke på, at bålresterne er et ligbål, men snarere at den døde er brændt andetsteds, og at hans eller hendes udstyr derefter er nedlagt sammen med stenene og asken. Bålet kan repræsentere en renselsesproces forud for gravlæggelsen.

Glasperlerne dominerer fuldstændig genstandsmaterialet fra Søndervanggravpladsen. Fra A6 og A8 kendes henholdsvis 33 og 32 perler. I A6 findes de i farverne rød (seks stk.), grøn (17 stk.), mosaik (seks stk.), orange (et stk.), blå (et

stk.) og endelig er der to perler af rav. Perlerne i A8 er af samme type som i A6, dog findes her ingen af rav, og perlerne er fordelt helt anderledes, hvad farver angår. I A8 findes således 21 orange, en gul, otte røde, en mosaik og en grøn perle.

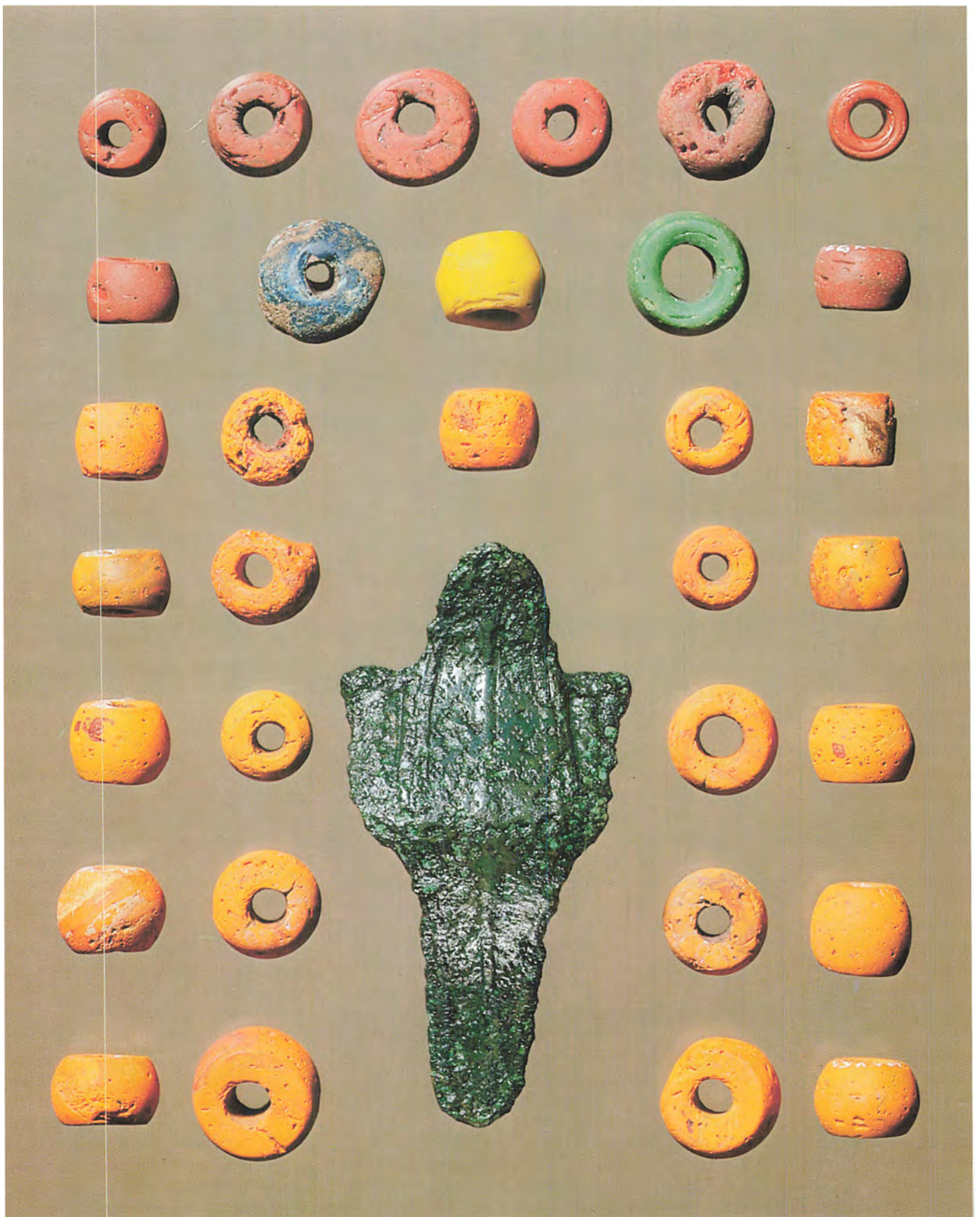
Fra A8 kendes også en såkaldt næbfibula af bronze, som kan datere anlægget til yngre germansk jernalder fase I dvs. perioden 550/575-650 e.Kr. Da perlerne i denne grav helt svarer til typerne i A6, må de to grave være samtidige. Dette støttes af konstruktionen, hvorved A10 også kan inddrages som et samtidigt anlæg.

De øvrige fire anlæg kan ikke dateres nærmere, men deres beliggenhed så tæt på de øvrige, muligvis under samme høj, sandsynliggør dog, at de er samtidige med disse.

Selvom der stadig mangler analyser af keramik og trækul, og disse måske vil åbne nye tolkningsmuligheder, er anlæggene dog vigtige som repræsentanter for grave og gravskik i Jylland i yngre germansk jernalder. Karakteristisk for i hvert fald de tre store grave er deres lighed med de meget almindelige kogestensgruber (HOM 180).

HOM 1986
RAS G 5024/86-1

OM

1122:3. Søndervang. Næbfibula og perler fra grav A8. 2:1. Lennart Larsen fot. 1987.

1122:3. Søndervang. A beak-shaped fibula and beads from grave A8, Late Germanic Iron Age, 2:1. Lennart Larsen phot. 1987.

122:4. Søndervang. Forskellige perler, heraf to af rav fra grav A6. 2:1. Lennart Larsen fot. 1987.

122:4. Søndervang. Various beads, including two made of amber from grave A6. 2:1. Lennart Larsen fot. 1987.

Jepsager sogn

123. Nebsager.

lokalitet anvist af amatørarkæolog. Prøvegravning: fem stolpehuller med så stor afstand, at de ikke kan udgøre et anlæg. Skår fra bronze-/jernalder (MOM 185).
MOM 1986
RAS G 5024/86

re stenalder, enkeltgravskultur. Prøvegravning: negativ (MOM 186).

HOM 1986
RAS G 5024/86

OM

Almind sogn

1125. Skærsøgård.

Rekognoscering: ni flintafslag, en flække og syv lerkarskår. Prøvegravning: ingen anlægsspor (VKH 824).
FFF 1980
FFF 562-396

HCV

Rårup sogn

124. Rårup.

På jævnt skrånende terræn er i tidens løb opsamlet en del bearbejdet flint fra yngre

1126. Dons landevej.

Rekognoscering: skår og flintafslag. Prøve-

vegravning: en 1,5 m bred grube med lag af sod og trækul (VKH 825).

FFF 1980

FFF 562-396

HCV

1127. Almind Hede V.

Rekognoscering: nakkeende af tyknakket flintøkse, et par afslag og fem skår. Prøvegravning: enkelte gruber uden fund. (VKH 826).

FFF 1980

FFF 562-396

HCV

Eltang sogn

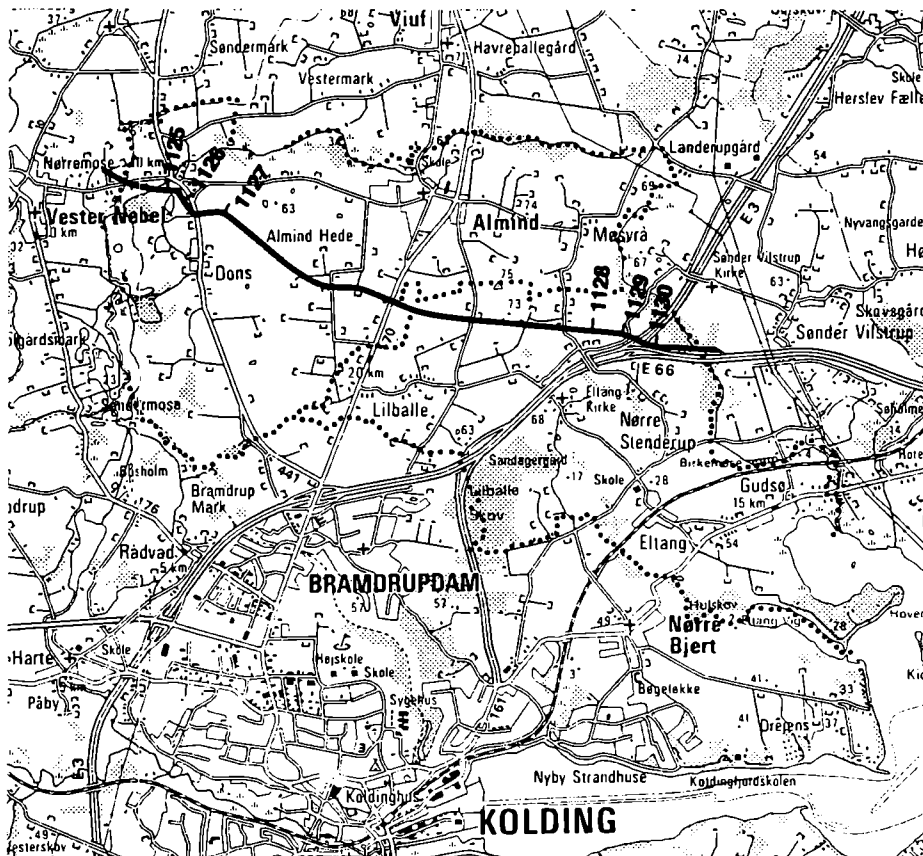
1128. Hulskovvej V.

Rekognoscering: ti flintafslag, et kærnebor, et stk. brændt flint og en jernslagge. Prøvegravning: ingen anlægsspor (VKH 829).

FFF 1980

FFF 562-396

HCV

Almind og Eltang sogne

1129. Hulskovvej Midte.

Rekognoscering: fire flintafslag, flække, skiveskraber og to lerkarskår. Prøvegravning: ingen anlægsspor (VKH 830).
FFF 1980
FFF 562-396 HCV

1130. Nr. Stenderup.

Rekognoscering: ti lerkarskår og ni flintafslag. Prøvegravning: ingen anlægsspor (VKH 837).
FFF 1980
FFF 562-396 HCV

Harte sogn

1131. Harte.

Efter afrømning ved anlægsarbejdet: enkelte stolpehuller og grube med keramik. Ældre jernalder (KMK 462).
KMK 1985
RAS G 5008/84 AW

1132. Alpedal.

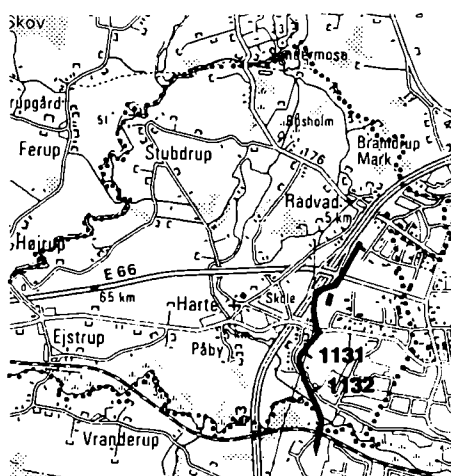
Rekognoscering: Meget flint, sandsynligvis fra ældre stenalderbopladsplads. Prøvegravning: ingen anlægsspor.
HAM/RAS 1984
RAS G 5008/84 HCV

Sønder-Vilstrup sogn

1133. Sdr. Vilstrup, sb. 17.

Undersøgelse af gruber og hustomter fra ældre jernalder. Udgravningsområdet lå umiddelbart S for et højedrag, hvor der tidligere er fremdraget urnegrave fra ældre romersk og sen førromersk jernalder, bl.a. en meget rig våbengrav. Undergrundens beskaffenhed var ikke ens inden for det 30 m brede og 130 m lange udgravningsfelt, idet der i

Harte sogn

den vestlige trediedel fandtes stift morneler, mens østskråningen bestod af sand. Umiddelbart Ø for det lerede område fremkom en meget stor, sammensat grube med mange lerkarskår, der stammer fra førromersk jernalder (II og IIIa). Ø for den store grube fandtes adskillige mindre nedgravninger. Disse hidrører bl.a. fra et langhus og en mindre bygning, der kan henføres til førromersk jernalder (IIIa). V for den store grube registreredes tre langhuse og en mindre bygning samt flere gruber, der alle stammer fra ældre romersk jernalder (VKH 832).

VKH 1981
FFF 54-1373 E
Litt.: E. Jørgensen 1968.

1134. Sdr. Vilstrup.

Rekognoscering: flintplet, muligvis yngre stenalder.
FFF 1980 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-369 B.

1135. Højkærvej I.

Rekognoscering: ni flintafslag, skraber og to skår. Prøvegravning: en knap 1,5 m bred grube med skår fra tidlig førromersk jernalder og en kogegrube (VKH 833).
FFF 1980
FFF 562-396 HC

1136. Højkærvej II-III.

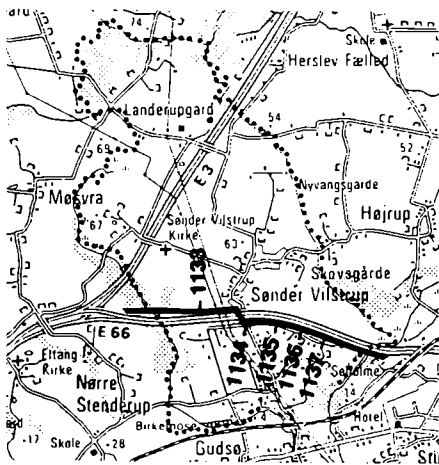
Rekognoscering: blandet flintplet, yngre stenalder/jernalder. Prøvegravning: jernalderboplads.
FFF 1980 H. C. Vorting/Per Smed Philipsen
FFF 562-396 B.

1137. Højkærvej IV, sb. 16.

Udgravning af diverse bopladsgruber på et let kuperet, ret højtiliggende plateau nær Spang ådal mod Ø.

Der fandtes et stort antal gruber, hvoraf de fleste må være materialegruber. Et mindre antal indeholdt keramik fra tidlig førromersk jernalder (I). I en oval grube, omtrent N-S orienteret, 45 x 220 cm, med skrånede sider observeredes efter afgravning af 10 cm fyld et stolpehul i hver ende. Gruben var 33 cm dyb og må betragtes som et grubehus, dateret (VKH 835).

VKH 1981
FFF 54-1340 EF

Sønder-Vilstrup sogn

Vester-Nebel sogn

138. Balleskovgård Ø.

Rekognoscering: ti lerkarskår (jernalter) og et flintafslag. Prøvegravning: ingen anlægsspor (VKH 820).

FF 1980

FFF 562-396

HCV

139. Østerballegård V.

Rekognoscering: 20 lerkarskår, nakke af yknakket flintøkse, afslag. Prøvegravning: ingen anlægsspor (VKH 821).

FF 1980

FFF 562-396

HCV

140. Østerballegård Ø.

Prøvegravning: gruber, stolpehuller, keramik. Sandsynligvis førromersk jernalder.

FF 1980 H. C. Vorting, Per Smed Philipsen

FFF 562-396

BA

141. Vr. Nebel Nørremose, sb. 19.

Bopladsen, som er fundet af en amatørarkæolog, ligger på et sandet, S-SV endt bakkehæld ned mod Vr. Nebel Nørremose – i stenalderen en sø. Over a. 100 × 50 m findes opløjede flintoldsager og -affald. De opsamlede oldsager for hovedpartens vedkommende fra ældre stenalder (yngre maglemosekultur), dvs. ca. 6.200 f.Kr. Fundet omfatter ærneøkser, koniske mikroflækkeblokke, lange smalle trekantmikrolitter, skieskrabere m.v. Spredte oldsager fra ældre stenalders kongemose- og ertebølletkultur viser, at stedet også blev besøgt i disse perioder.

Ved udgravning foretaget i 1965 af Forhistorisk Museum ved forfatteren, og forbindelse med naturgasledningen, er der dels undersøgt områder på selve bo-

pladsen, dels i mosen ud for denne. På bopladsen er kulturlagene helt bortpløjede; kun helt nede ved foden af bakken er iagttaget enkelte små, trækulsfyldte gruber – desværre med ukarakteristisk flint, dog fra ældre stenalder. I mosen ud for bopladsen findes lergytje overlejret af grov driftgytje. Lige over moræneundergrunden, nederst i lergytjen, lå spredte, ukarakteristiske flintafslag; et affaldslag fandtes ikke, og dyreknogler var heller ikke bevarede. I et lidt højere niveau i driftgytjen, fandtes derimod nogle tykvæggede lerkarskår af ertebølletype. En pollenanalytisk undersøgelse af gytjen viser, at denne (og skårene) skal henføres til atlantisk tid. Skårene må anses for at være udsmid fra en bebyggelse i ertebølletid oppe på bakkesiden (FHM 1475; 2625 B).

FHM 1981 Per Smed Philipsen

FFF 562-396

SHA

1142. Vr. Nebel Nørremose, sb. 20.

Flintplet beliggende på sandet bakkeskråning, diffust spredt i markoverfladen. Tidligere er her opsamlet flintaffald af amatørarkæolog. Udgravning: ingen kulturlag eller anlægsspor. Flintsagerne er udaterbare (FHM 2625 AA)

FHM 1981 Per Smed Philipsen

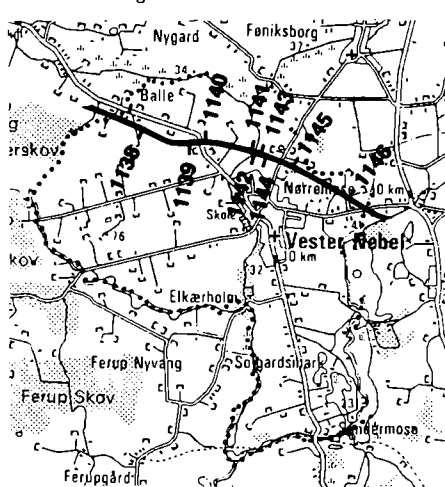
FFF 562-396

SHA

1143. Vr. Nebel Nørremose, sb. 21.

Udgravning af boplads fra ældre stenalder, maglemosekultur, beliggende på en lille sandet forhøjning, der mod N, V og S har været omgivet af en forhistorisk sø. Bopladsområdet måler ca. 20 × 20 m. Efter afgravning af pløjelaget fremtrådte lokaliteten som en flintspredning, inden for hvilken der kunne udskilles et antal forstyrrelser, gruber og stolpehuller(?).

Vester-Nebel sogn

Flinten var især koncentreret i en 15 × 5 m, NV-SØ orienteret sænkning, der var nedgravet (?) ca. 15-20 cm i et groft gruset, alholdigt sandlag, var relativ stejlsidet med plan bund. En række af gruberne må på grundlag af deres indhold af flintoldsager henføres til yngre stenalder, mens enkelte muligvis kan være fra ældre stenalder.

I forbindelse med undersøgelsen graves med maskine et snit ud i de tørveaflejringer, der ligger V-SV for bopladsen. Desværre lykkedes det ikke med sikkerhed at følge kulturlaget ud i sø-sedimenterne, og der fremkom ikke fund af organiske stoffer.

Oldsagsmaterialet tilhører hovedsagelig ældre stenalder (mellemste maglemosekultur), men spor af bebyggelse i yngre stenalders enkeltgravskultur markeres af fundet af en stridsøkse (Globs ktype) (FHM 2625 DA).

FHM 1981 Per Smed Philipsen

FFF 562-396

SHA

Litt.: R. og E. Blankholm, S. H. Andersen 1968.

1144. Vr. Nebel Nørremose, sb. 22.

Ældre stenalders boplads på lille, sandet bakkekold ved nordbredden af en forhistorisk sø. Her er tidligere opsamlet flintoldsager af en amatørarkæolog. Stedet afgrænsedes som en oval flintplet, ca. 5 × 7 m, orienteret NØ-SV og fremstod som en ca. 20 cm dyb, fladbundet grube med jævnt skrånede sider. Centralt i området fandtes en ca. 2 × 2 m stor trækulskoncentration med spredte sandlinser og enkelte brændte stykker flint (ildsted?). Gruben er sandsynligvis sporene efter en delvis nedgravet hytte-tomt, men forstyrrelser (dyregange) vanskeliggør en sikker tolkning. Især i nedgravningen fremkom spredte flintoldsager tilhørende maglemosekultur (FHM 2625 RN).

FHM 1981 Per Smed Philipsen

FFF 562-396

SHA

Litt.: R. og E. Blankholm, S. H. Andersen 1968.

1145. Nørremose.

Rekognoscering: blandet flintplet. Stenalder.

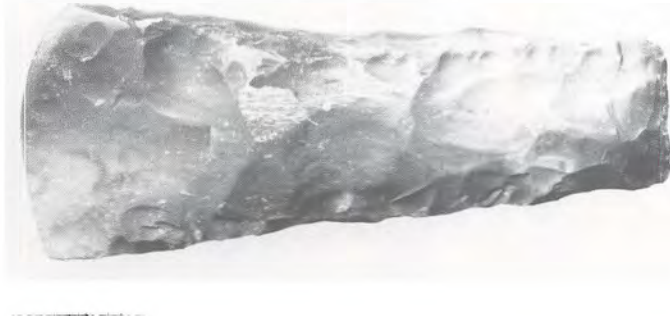
FFF 1980 Jens-Aage Pedersen

FFF 562-396

BA

1146. Dons, sb. 10.

Total udgravning af en overpløjet gravhøj. I midten fandtes det nederste af højfylden bevaret i indtil 20 cm's tykkelse. Højen var omkranset af en cirkulær

1146:1. Dons. Stridsøkse og flintøkse. Ca. 1:2. Lennart Larsen fot. 1987.

1146:1. Dons. Battle axe and flint axe. C. 1:2. Lennart Larsen phot. 1987.

grøft med en diameter på 8 m, 50 cm bredde og en dybde på indtil 1,2 m fra undergrundens overflade. Næsten i hele grøftens omkreds og til dens bund fandtes lodrette stolpeaftryk med diameter på indtil 50 cm og 20-30 cm indbyrdes afstand. Midt i højen fandtes en nedgravning på ca. 3 × 3 m, med en dybde på ca. 1 m. På bunden af nedgravningen fandtes en enkeltgrav med en længde på 2,6 m og i hver ende et kraftigt stolpehul, der viser, at graven har været konstrueret med gavlstolper. Af den døde fandtes aftryk af det meste af skelettet, af gravgaver, foran ansigtet, en stridsøkse af bjergart, en sleben flintøkse, en rav-

1146:2. Dons. Ravring. 1:1. Lennart Larsen fot. 1987.

1146:2. Dons. Amber ring. 1:1. Lennart Larsen phot. 1987.

ring, en flækkekniv og syv pilespidser af flint. Gravanlægget dateres til enkeltgravskulturens undergravstid i yngre stenalder (VKH 514).

VKH 1981 Lone Hvass
FFF 54-1370

SH

1146:3. Dons. Flækkekniv samt tværpilespidser af flint. 4:5. Lennart Larsen fot. 1987.

1146:3. Dons. Blade knife and transverse arrowheads of flint. 4:5. Lennart Larsen phot. 1987.

Erritsø sogn

1147. Mølleskovvej.

Rekognoscering: 23 flintafslag, fragment af sleben økse og fem stk. brændt flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor. RAS 1985
RAS G 5010/84 HC'

1148. Mølleskov, sb. 62.

Udgravning af 1600 m² bopladsområde fra ældre romersk jernalder, beliggende på kanten af et relativt fladt bakkeudløb som falder brat mod Ø og skråner jævnt ned mod S og NØ. I lavningen modløber Erritsø Bæk. Af et Ø-V orienteret langhus, 21 m langt og 5 m bredt, var bevaret hullerne efter ni sæt tagbærende stolper samt indgangsstolpehullerne. forbindelse hermed sporene efter et hegn, bestående af en enkelt række stolpehuller med ca. 2 m's indbyrdes afstand. Endvidere dele af to tilsvarende hegn.

Imellem husene og hegnene fandtes adskillige gruber, indeholdende et rigt holdigt skårmateriale.

De udgravede anlæg viser, at der er tale om udkanten af en jernalderlandsby (VKH M 1235).

VKH 1985 Jakob Kieffer-Olsen
RAS G 5010/84-2 DKM

1149. Ladegårdsskov.

Rekognoscering: 14 flintafslag og skivekraber. Prøvegravning: en meget stor og et par mindre gruber med en del skå fra førromersk jernalder (VKH 842). FFF 1980
FFF 562-396 HC'

1150. Fovgårdsminde.

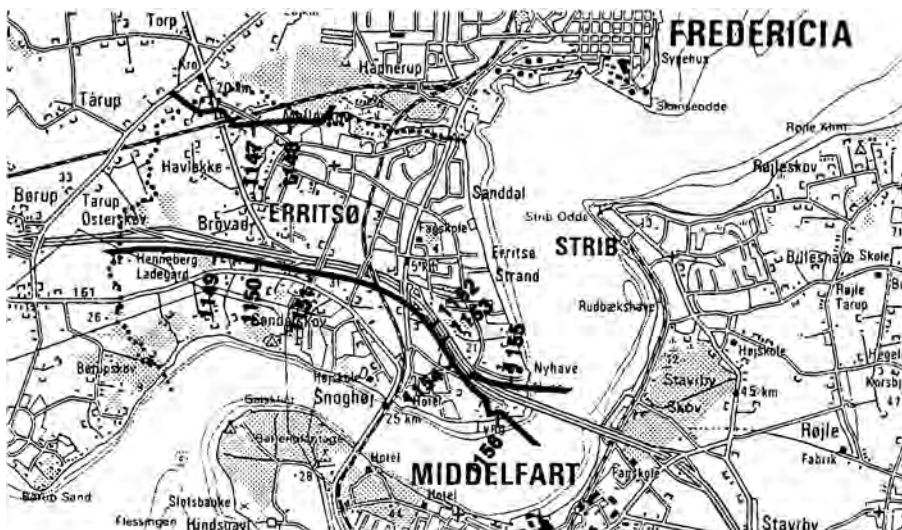
Rekognoscering: ti flintafslag og to stykker brændt flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor (VKH 843). FFF 1980
FFF 562-396 HC'

1151. Tonne Kjærvej.

Rekognoscering: otte flintafslag, skivekraber og et stk. brændt flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor (VKH 844). FFF 1980
FFF 562-396 HC'

1152. Snoghøj Minkfarm, sb. 63.

Ved prøvegravning, baseret på rekognosceringsfund: ti flintafslag, et skivebor, skivekraber og et randskår, blev der afdækket nogle gruber og grøftlignende nedgravninger, tildels med rækker af tætstillede stolpehuller, samt et

Erritsø sogn

152. Kulturlag. Sporene dannede intet tydeligt mønster og klart daterende ind fremkom ikke (VKH 848).

FF 1980

FF 562-396

HCV

153. Overballegård.

Rekognoscering: flintplet. Yngre stender.

FF 1980 Jens-Aage Pedersen

FF 562-396

BA

154. Overballegård.

Rekognoscering: en del flintafslag og enkelte redskaber. Prøvegravning: ingen anlægsspor (VKH 847).

FF 1980

FF 562-396

HCV

155. Lyngsodde N.

Rekognoscering: seks flintafslag, flække og to skiveskrabere. Prøvegravning: ingen anlægsspor (VKH 849).

FF 1980

FF 562-396

HCV

156. Lyng.

Rekognoscering: lille flintplet. Her er tidligere fundet oldsager fra erdebøllealtur.

FF 1980 Jens-Aage Pedersen

FF 562-396

BA

Taulov sogn

157. Elbodalen.

Rekognoscering: syv flintafslag, blok, et k. ildskørnet flint og tre skår. Prøvegravning: en 1,1 m bred og 0,65 m dyb koge-grube (VKH 836).

FF 1980

FF 562-396

HCV

1157a. Holmemarksvej V, sb. 84.

Prøvegravning i ca. 150 m lang grøft: 13 gruber, hvoraf flere indeholdt keramik fra sen førromersk jernalder (VKH 837).

VKH 1980

FFF 562-396

HCV

1158. Holmemarksvej Ø.

Rekognoscering: fire flintafslag, et skår og et stk. brændt flint, nær anden forekomst. Prøvegravning: ingen anlægsspor (VKH 837).

FFF 1980

FFF 562-396

HCV

1159. Tårup.

Rekognoscering: 12 flintafslag, tre flækker, skraber, tre skår, tre stk. brændt flint og ildskørnede sten. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1985

RAS G 5010/84

HCV

Taulov sogn

1160. Børup, sb. 82.

Rekognoscering på højtliggende plateau og let vesthældende skråning ned mod fugtigt terræn: flintplet med en del flintafslag og -redskaber. Prøvegravning: en del gruber og stolpehuller. Under udgravningen fremkom flere gruber og stolpehuller, men det var ikke muligt at erkende nogen huse. En enkelt grube indeholdt to retvægede bægre fra yngre stenalder enkeltgravskultur (overgravstid) eller dolktid, medens den øvrige keramik daterer pladsen til sen yngre bronzealder/tidlig førromersk jernalder (VKH 840).

VKH 1981

FFF 54-1341

EF5

Ullerup sogn

1161. Egum, sb. 23.

En 2500 m² stor udgravning med ca. 200 fyldskifter, heraf en del fra nyere tid. 50 ældre fyldskifter blev undersøgt. Feltet domineredes af en agerren. Gruber og stolpehuller var af vidt forskellig alder: en grube fra 1500-tallet, en grube med to hele kar fra yngre bronzealder samt en hel del anlæg fra jernalder og yngre stenalder (TRB). Der fandtes også et ildsted, en kogestensgrube samt tre koncentrationer af stolpehuller uden system. Stenalderanlægssporerne med flint og lerkarskår viser, at der må have ligget en boplads på den sandede skråning ned mod en lavning (VKH M 650).

VKH 1982

FFF 54-1351

PE

1162. Elbækgård V.

Rekognoscering: 23 flintafslag, to skraber, segl, stikkel, otte stk. brændt flint og ildskørnede sten. Ledningsføring ændret, derfor ingen prøvegravning.

FFF 1982

RAS G 10/83

HCV

1163. Elbækgård Ø.

Rekognoscering: fem flintafslag, to skiveskrabere, retoucheret rygflække, flis af sleben økse, to stk. brændt flint og fem småskår. Ændret ledningsføring, derfor ingen prøvegravning.

FFF 1982

RAS G 10/83

HCV

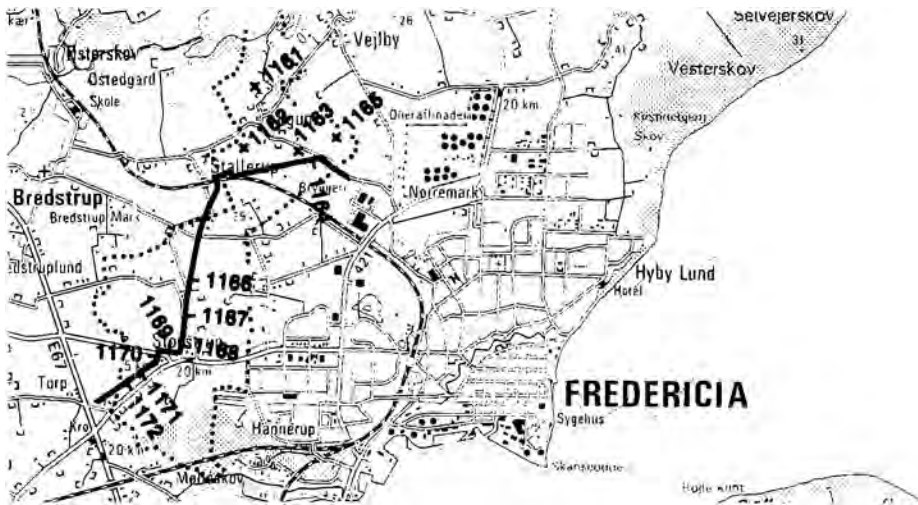
1164. Elbækgård SØ.

Rekognoscering: spredt bearbejdet flint. Prøvegravning: to koge-gruber.

RAS 1985

RAS G 5010/84

HCV

Ullerup sogn

1165. Fårbæk V.

Rekognoscering: ca. 60 flintafslag, fem skraber, fem bor, to grove knive og fragment af kværnsten (?). Ændret ledningsføring, derfor ingen prøvegravning.

FFF 1982

RAS G 10/83

HCV

1166. Hermansminde.

Rekognoscering: 35 flintafslag, kniv, skraber, skelhugget skive, flis af sleben økse, tre skår og 12 stk. brændt flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1985

RAS G 5010/84

HCV

1167. Stovstrupgård.

Rekognoscering: 14 flintafslag, fragment af sleben økse, skiveskraber, fem skår og 25 stk. brændt flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1985

RAS G 5010/84

HCV

1168. Sønderbygård N.

Rekognoscering: fem flintafslag, tre skår og 21 stk. brændt flint. Prøvegravning: to gruber med enkelte skår fra ældre romersk jernalder?

RAS 1985

RAS G 5010/84

HCV

1169. Stovstrup SV 2.

Rekognoscering: 31 flintafslag, 17 skår, nakke af tyknakket økse, to skiveskraber, to flækker, ti stykker brændt flint og ildskørnede sten. Prøvegravning: bund af urne med brændte ben og en kogegrube.

RAS 1985

RAS G 5010/84

HCV

1170. Stovstrup, sb. 22.

Udgravning af bopladsområde fra førromersk jernalder (II-III), urne og brandgrav fra yngre bronzealder (V-VI) samt en grube tilhørende yngre stenalder.

Stedet findes på et højtliggende plateau i et let kuperet terræn. Der blev afdækket i alt 2400 m², fordelt på to felter adskilt af en lavning uden anlægsspor. I det vestligste af felterne udgravedes to huse, et Ø-V orienteret langhus med spor efter seks sæt tagbærende stolper, 18 m langt og 5 m bredt, samt et lille hus med kun to sæt tagbærende stolper. Desuden flere gruber, hvoraf en enkelt indeholdt genstande tilhørende yngre stenalder: lerkarskår med snoreindtryk, skraber, bor, fragmenter af slebne, tyndnakkede økser samt knusesten.

I det østlige udgravningsfelt udgravedes tre Ø-V orienterede langhuse samt et lille hus. To af langhusene var 20 × 5 m og havde spor efter seks sæt tagbærende stolper samt indgangsstolper. Det tredje langhus bestod af fire sæt tagbærende stolpehuller, 13 × 5 m. Det lille hus havde kun haft to sæt tagbærende stolpehuller. Mellem husene udgravedes flere gruber, indeholdende et righoldigt skårmateriale fra førromersk jernalder (II-III).

Endvidere fandtes en urnegrav samt en brandpletgrav. Begge var uden gravgods, men urnen kan dateres til yngre bronzealder, V-VI (VKH M 1234). VKH 1985 Svend Åge Thornbjerg RAS G 5010/84-1 DKM

1171. Stovstrup SV 1.

Rekognoscering: 18 flintafslag, tre skår og 14 stk. brændt flint. Prøvegravning:

en meget stor og en mindre grube med bl.a. skår fra yngre bronzealder.

RAS 1985

RAS G 5010/85

HC'

1172. Thuesensminde.

Rekognoscering: 29 flintafslag, skraber, segl, to skår og 23 stk. brændt flint. Prøvegravning: en stor, uregelmæssig og en mindre, cirkulær grube med skår fra yngre bronzealder.

RAS 1985

RAS G 5010/84

HC'

Vejlbj sogn

1173. Anelyst.

Rekognoscering: tre flintafslag, skraber, et stk. brændt flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1982 Hans Chr. Vorting/JB

RAS G 10/83

J.

1174. Bjerggård.

Rekognoscering: skår, bearbejdet flint, kogesten. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1982 Hans Chr. Vorting/JB

RAS G 10/83

Jl

1175. Højtoftegård.

Rekognoscering: flintafslag, bearbejdet flint, kogesten, tre skår. Prøvegravning: to grøfter, to stolpehuller. Bronzealder

FFF 1982 Hans Chr. Vorting/JB

RAS G 10/83

J.

Engum sogn

1176. Skovgaard.

Rekognoscering: flintafslag, brændt flint og fragment af hvæssesten. Prøvegravning: et par gruber med lerklining og skår, ældre romersk jernalder.

RAS 1983

RAS G 5011/84

HC'

Vejlbj sogn

1195. Ussinggård 1.
 Rekognoscering: 23 flintafslag, to stk. brændt flint, 165 skår, trækul, slagge. Prøvegravning: ni formodede lertagingsgruber, ni stolpehuller og skår over ca. 195 m. Ældre jernalder (VKH 884).
 FFF 1981 Peter B. Christensen/JB
 FFF 562-403 JB

Korning sogn

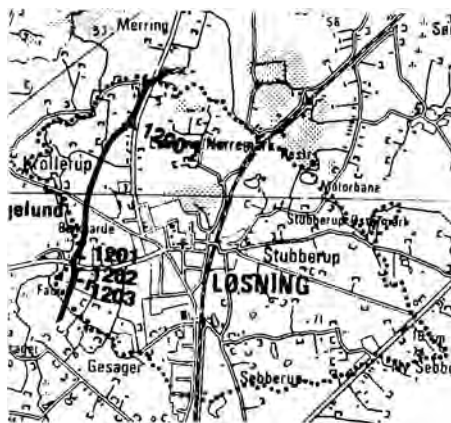
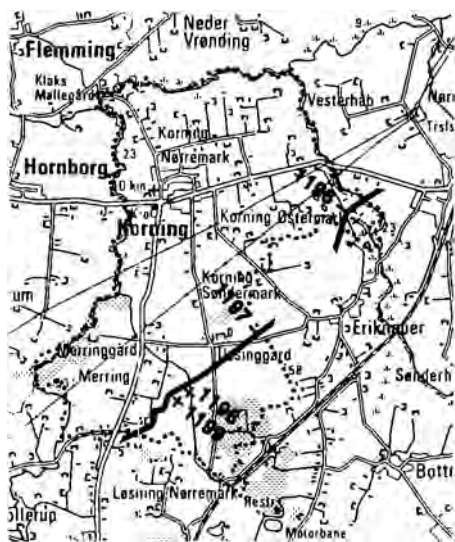
1196. Kællinggrav, sb. 19.
 Jernalderfund. Prøvegravning: ingen anlægsspor (VKH 878).
 FFF 1981 Peter B. Christensen/Birgit Andersen
 FFF 562-304 JB

1197. Ussinggård 2.
 Rekognoscering: otte flintafslag, brændt flint, syv skår (VKH 902).
 FFF 1981 Peter B. Christensen
 FFF 562-304 JB

1198. Pilebæk 1.
 Rekognoscering: 11 flintafslag, brændt flint, kogesten, ca. 20 skår, trækul og fyldskifter. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Sten-/bronzealder? (VKH 883).
 FFF 1981 Peter B. Christensen
 FFF 562-304 JB

1199. Pilebæk 2.
 Rekognoscering: syv flintafslag, to flækker (VKH 902).
 FFF 1981 Peter B. Christensen
 FFF 562-304 JB

Korning sogn

Løsning sogn

Løsning sogn

1200. Løsning Nørreremark.
 Rekognoscering: tre flintafslag, 65 skår. Prøvegravning: skår, ingen anlægsspor, antagelig tilført jord. Bronzealder/jernalder (VKH 882).
 FFF 1981 P. B. Christensen/B. Andersen
 FFF 562-403 JB

1201. Lundhoved Bro, sb. 60.
 Prøvegravning: ti stolpehuller, seks gruber, tykt kulturlag med flintafslag, kogesten, drejektiværn. Yngre romersk/ældre germansk jernalder (VKH 880).
 FFF 1981 P. B. Christensen/B. Andersen
 FFF 562-403 JB

1202. Løsning, sb. 17.
 Undersøgelse af en høj, der fremstod som en N-S-orienteret, langoval forhøjning, ca. 20 x 30 m stor og godt en halv meter højere end det omgivende terræn. Højen havde navnet Tvillinghøj, og egnens ældre beboere kan huske den som to græsklædte kupler. Det blev da ved udgravningen også hurtigt klart, at der var tale om to gravhøje, som ved overpløjning var »smeltet« sammen til én.

Den nordligste høj viste sig at være opført af to omgange. Den dækkede over et stort, usædvanligt gravanlæg fra dolktid, en ikke nærmere daterbar brændt-bensgrav i bulkiste samt fire urner fra yngre bronzealder. Den sydligste høj bestod af én fase. Også denne dækkede over en usædvanlig grav, men fra ældre bronzealder.

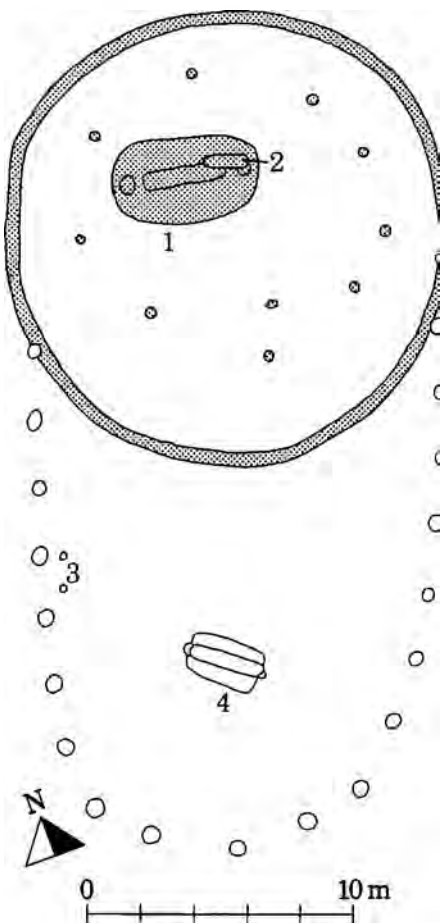
Nordhøjens primærgrav viste sig som en ca. 3 x 5 m stor, rektangulær nedgravning, orienteret NV-SØ og godt 1 m dyb. På bunden var lagt flade, udklavede stenfliser og her ovenpå et lag ubrændt ler, således at der blev et plant leje for en stor plankekiste, der målte 150 x 300

cm. Omkring kisten har været rejst et dødehus, som var afbrændt inden tilkastningen af graven. Kisten var dog ikke nævneværdigt påvirket af denne brand, hvilket fremgår af det ubrændte ler under den, af det medgivne gravgods, der ikke var ildpåvirket, af kiste sporens konsistens samt af kraftige sammensynkningsfænomener.

Kisten viste sig at være en dobbeltgrav. Af gravgodsets placering fremgår det, at de døde har ligget med hovedet hver sin vej. Mod V lå en flintdol (Lomborgs type IA), mens der mod Ø lå en flintdol (Lomborgs type IIA) sammen med syv hjerteformede, fladehuggede pilespicser. Af de døde fandtes ingen spor.

1202:1. Løsning. Plan over de udgravede anlæg. 1. Husgrav. 2. Brandgrav. 3. Indgang (?) 4. Yngre husgrav. Raster betegner stenalder, åben signatur betegner bronzealder. Mett Hertz del. 1987 efter PEt.

1202:1. Løsning. Plan showing the remains investigated. 1. House grave. 2. Cremation grave. 3. Entrance (?). 4. Later house grave. Dark signature indicates finds from the Stone Age, whereas an open signature shows finds from the Bronze Age. Mett Hertz del. 1987 after PEt.

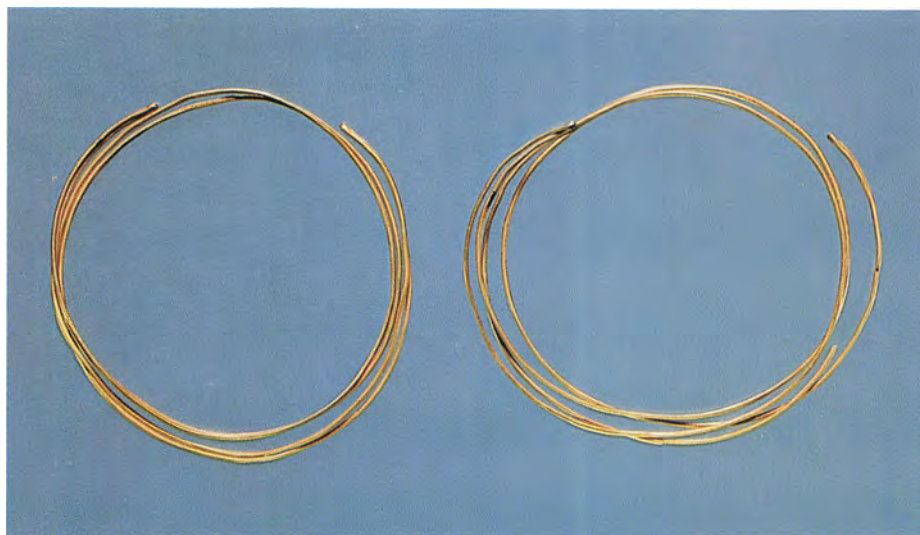

202:2. Løsning. Bronzedolk, længde 14,5 m. Lennart Larsen fot. 1987.

202:2. Løsning. Dagger of bronze, length 14,5 m. Lennart Larsen phot. 1987.

Omkring graven har stået et hegn båret af 12 kredsstillede stolper med indgang mod S, men graven er ikke placeret helt centralt i forhold til hegnet. Dette hegn har stået, inden højen blev opkastedet, idet hullerne først erkendtes ved fjernelsen af den gamle overflade. Den opkastede høj har en diameter svarende til stolpekredsen. Udenfor omgives det hele af et palisadehegn, sat i en ringgrøft.

På et senere tidspunkt anlægges yderligere en grav, idet en bulkiste nedgraves fylden over primærgraven. Heri lægges de brændte ben af et individ i anatomisk

1202:3. Løsning. To guldringe, diameter ca. 7 cm. Lennart Larsen fot. 1987.

1202:3. Løsning. Two gold rings, diameter c. 7 cm. Lennart Larsen phot. 1987.

1202:4. Løsning. Pålstav af bronze, længde ca. 17,5 cm. Lennart Larsen fot. 1987.

1202:4. Løsning. Palstave of bronze, length 17,5 cm. Lennart Larsen phot. 1987.

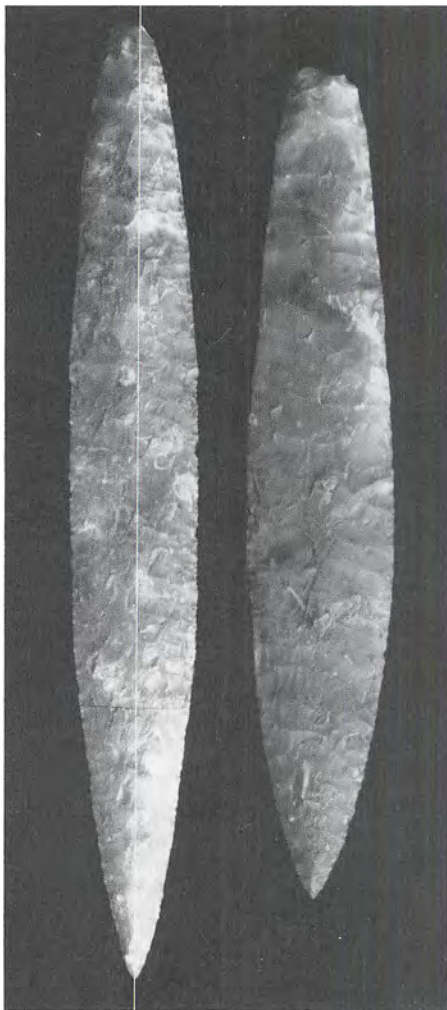
orden, desværre uden gravgaver, men en knogleanalyse har vist, at der er tale om en person på mellem 20 og 30 år, muligvis en mand. Højfylden over denne grav dækker imidlertid ringgrøften, der derfor må være ældre; nogen præcis datering kan altså ikke gives af denne grav.

Umiddelbart S for nordhøjen anlægges endnu en grav. På en ca. 3 × 2 m stor, rektangulær stenlægning med en hulning i midten placeres en stor egekiste, ca. 3 × 2 m. For hver ende af stenlægningen fandtes et stort stolpehul, og stenlægningen var dækket af et lag af opløst organisk materiale, der i konsistens klart adskilte sig fra kistesporerne. Dette sammenholdt med stolpehuller antyder, at der over graven har været rejst et teltformet dødehus. Den døde er lagt i bulkisten med hovedet i V og formentlig lig-

gende på ryggen. Om højre arm havde han to spiralsnoede armringe af guld, mens han ved sin venstre side har haft et smukt spiralornamenteret fuldgrebsværd samt en våbenpålstav. Et sådant udstyr medgives ikke hr. hvem-somhelst. Det må have været en mand af stor betydning – en høvding.

Ligesom dolktidsanlægget er også denne grav orienteret NV-SØ, således at der opstår en påfaldende symmetri, der fuldendes med, at det hele omgives af et bulbygget hegn. Desværre kunne dette hegn kun følges til midt for nordhøjen, men der er næppe tvivl om, at det i sin tid har nået hele vejen rundt. Man aner en meget kraftig kultisk tradition, der holdes i hævd gennem flere hundrede år.

Dolktidsgraven skal placeres i begyndelsen af SN B, hvilket i absolutte år vil

1202:5. Løsning. To flintdolke. Den største har en længde på ca. 24,5 cm. Lennart Larsen fot. 1987.

1202:5. Løsning. Two flint daggers. The largest dagger is ca. 24,5 cm long. Lennart Larsen phot. 1987.

sige ca. 2200 f.Kr. Bronzealder-graven skal placeres i ældre bronzealder (II) og formentlig i dennes første halvdel, hvilket i absolutte år vil sige ca. 1600-1400 f.Kr. Brændtbensgraven formentlig herimellem.

I begyndelse af yngre bronzealder foretages de sidste begravelser på stedet. Fire urner nedsættes i nordhøjens nordside. Foruden brændte ben indeholder urnerne bronzenåle med spiraloprullede hoveder. Ved nedsættelsen har urnerne været forsynet med flade sten som låg (VKH 525).

VKH 1982

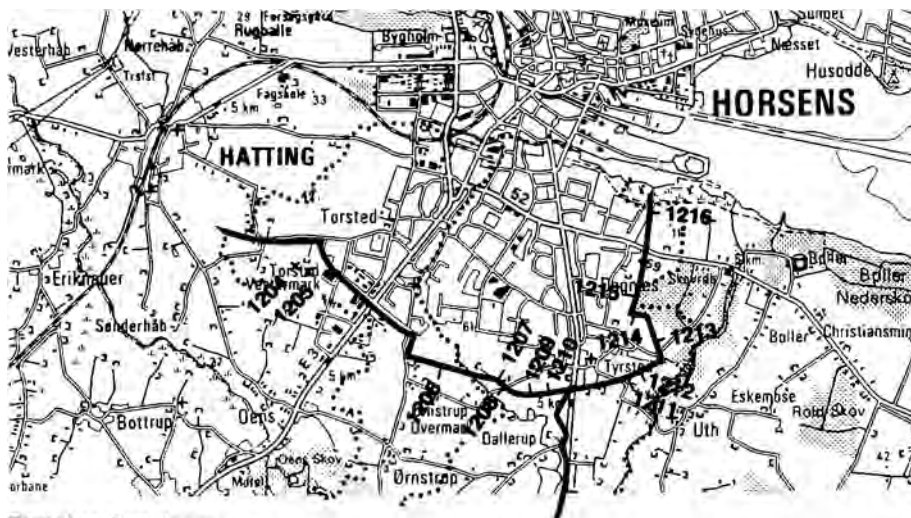
FFF 54-1338

PEt

Litt.: P. Ethelberg 1982; S. Hvass 1983.

1203. Løsning, sb. 18.

Undersøgelse af formodet overpløjet gravhøj. Det viste sig imidlertid ved

Torsted og Tyrsted sogn

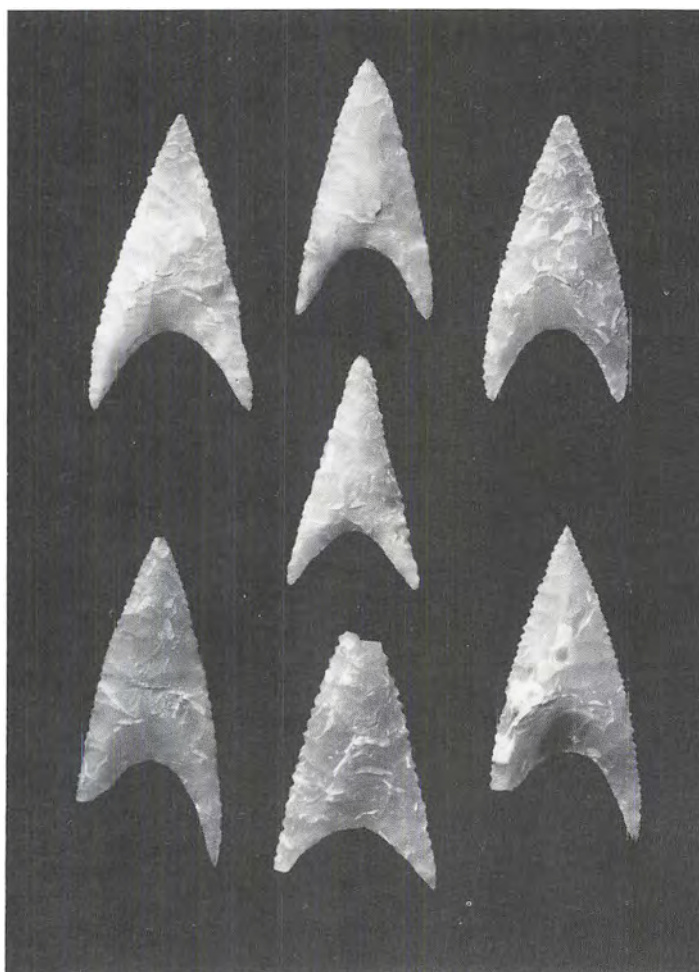
muldafrømningen, at selvom der på det pågældende sted var en markant højning i forhold til omgivelserne, så har der aldrig ligget en gravhøj her. Derimod fandtes en del fyldskifter i form af spredte stolpehuller og mere eller mindre buformede grøftanlæg. Det var dog ikke muligt at udskille hustomter eller andre sammensatte anlæg inden for det undersøgte område, der dækkede ca. 300 m²

Der fandtes ingen daterende genstande. Under højfylden til den nærliggende høj, 1202, der indeholdt en primærgravedateret til ældre bronzealder (II), fandtes enkelte spredtliggende stolpehuller. Det er ikke umuligt, at disse stolpehuller tilhører selvsamme bopladsområde, der givet fald må være ældre end eller fra ældre bronzealder, II (VKH 525).

VKH 1982

FFF 54-1338

PE

1202:6. Løsning. Fladehuggede pilespidser af flint, 1:1. Lennart Larsen fot. 1987.

1202:6. Løsning. Flat-trimmed flint arrowheads, 1:1. Lennart Larsen phot. 1987.

ørsted sogn

204. Torsgård V.
ekognoscering: 23 skår, fire flintafslag
g et stk. brændt flint. Boplads fra yngre
rnalder eller vikingetid. Ændret led-
ingsføring, derfor ingen prøvegrav-
ing.

FF 1982

AS G 5002/83

HCV

205. Torsgård Ø.

ekognoscering: 14 skår, fire flintafslag,
rændt flint og varmesprængte sten. Vi-
ngetid? Ændret ledningsføring, derfor
gen prøvegravning.

FF 1982

AS G 5002/83

HCV

206. Ørnstrup Overmark.

ekognoscering: 18 flintafslag, to skive-
rabere, tre skår (ældre jernalder), ild-
ørnede sten og brændt flint i tre
letter.

FF 1982

AS G 5002/83

HCV

yrsted sogn

207. Højagergård 1.

røvegravning: to stenforede kogegrue-
er, begge indeholdende få skår. Tidlig
rnalder.

FF 1982

AS G 5002/83

PSP

208. Højagergård 2.

ekognoscering: yngre jernalders skår
omt flintafslag, heraf enkelte retouche-
ede. Prøvegravning negativ.

FF 1982

AS G 5002/83

PSP

209. Højagergård 3, sb. 32.

ed prøvegravning fremkom en koge-
rube og en større lertagnings- eller af-
ildsgrube, 5,45 m i diameter, 1,40 m
yb. Den store grube var nedgravet i ler-
flejringer og indeholdt lagvist aflejrede
rand-, flyde- og skårlag. Bredt spek-
um af keramik fra førromersk jernal-
er (II/tidlig III), bl.a. flint, glittet gods
omt store lerkar med bundhul, for-
entlig benyttet til osteproduktion. I et
ummentrykt lerkar lå en fliget, flade-
ugget pilespids fra dolktid.

FF 1982

AS 5002/83

PSP

210. Ørnstrup Møllevvej.

røvegravning: enkelt større grube med

skiftevis brand- og skårlag. Grubens
bund var pakket med hovedstore sten.
Førromersk jernalder.

FFF 1982

RAS G 5002/83

PSP

1211. Kildevang 1.

Opsamling af skår fra nyere tid samt
flint i pløjelag. Prøvegravning negativ.

FFF 1982

RAS G 5002/83

PSP

1212. Kildevang 2.

Rekognoscering: flintafslag og lille frag-
ment af sleben økse. Prøvegravning: tykt
muldlag (nedre del flydelag), ingen an-
lægsspor.

FFF 1982

RAS G 5002/83

PSP

1213. Tyrsted Ø.

Rekognoscering: jernalderskår, retou-
cheret og brændt flint samt afslag. Prø-
vegravning negativ.

FFF 1982

RAS G 5002/83

PSP

1214. Tyrstedlund SV.

Ved prøvegravning fandtes et stolpehul
samt i pløjelag enkelte grove afslag.

FFF 1982

RAS G 5002/83

PSP

1215. Tyrstedlund V.

Prøvegravning ved mosehul: cirkulære
skrabere, afslagsflint, trækul og knogler
samt grube med to bor, skraber, trækul
samt knogler af vild-/tamsvin. Yngre
stenalder.

FFF 1982

RAS G 5002/83

PSP

1216. Bæksgård NV.

Rekognoscering: grove flintafslag, skra-
bere samt skår fra tidlig jernalder. Prø-
vegravning negativ.

FFF 1982

RAS G 5002/83

PSP

Gauerslund sogn

1217. Tornvadshavevej I, sb. 44.

Udgravning af en del af en bebyggelse
tilhørende ældre romersk jernalder. Be-
liggende i fladt terræn. Der blev udgra-
vet to felter på henholdsvis 30 × 50 m og
30 × 55 m. Pladsen gennemskæres af en
vej. På lokaliteten er fire hustyper re-
præsenteret: 1. Langhuse 12-15 × 5 m,
fire eller fem sæt tagbærende stolper
samt et sæt indgangshuller. De tagbæ-

Gauerslund sogn

rende stolperækker har stået med en
indbyrdes afstand på 2,5 m og med 3,0-
3,5 m mellem de enkelte sæt. Indgangen
har været placeret mellem 1. og 2. eller
2. og 3. sæt tagbærende stolper og vendt
enten mod V eller mod S, afhængig af
huset orientering. 2. Langhuse, 10-12 ×
4-4,5 m, med huller efter fire sæt tagbæ-
rende stolper. De tagbærende stolperæk-
ker har stået med en indbyrdes afstand
på 2,0-2,1 m og med 2,5-3,0 m mellem
de enkelte sæt. 3. Mindre huse, 7-10 × 4-
4,5 m, med huller efter tre sæt tagbæren-
de stolper. Stolpesætning som i type 2. 4.
Små huse eller staklader, 4,5-6 × 4,5-5
m, med huller fra to sæt tagbærende
stolper, som har stået med en indbyrdes
afstand af 2,5-3,0 m.

I det vestlige udgravningsfelt udgra-
vedes tre langhuse af type 1 – to Ø-V
orienterede og et N-S orienteret; fire hu-
se af type 2, hvoraf to var Ø-V orientere-
de og to N-S orienterede; et Ø-V orien-
teret hus af type 3 og endelig 3 små huse
af type 4. I det østlige felt udgravedes et
langhus af type 2, som var Ø-V orien-
teret; to huse af type 3 – et Ø-V vendt og et
N-S vendt, samt et lille hus af type 4.

Kun i et par tilfælde er der foretaget
ombygninger af husene, ellers er kun en
fase repræsenteret. Der var ikke bevaret
hegn, og kun i et enkelt tilfælde var der
bevaret vægstolper. Det drejer sig om
sydvæggen i et af langhusene; den bestod
af en enkelt stolperække med en
indbyrdes afstand af 1 m mellem de
enkelte stolper.

Ud fra de udgravede huse antages tre
til fire gårde at være repræsenteret.

Endelig blev der udgravet et større an-
tal gruber, hvoriblandt en keramikovn;
ni af gruberne lå i en klynge på pladsens

sydvestlige del. Der er et righoldigt skårmaterialer fra såvel huse som gruber (VKH M 644).

VKH 1982

FFF 54-1356; NM I 5367/84

DKM

1218. Tornvadshavevej II, sb. 45.

Udgravning af et 11 × 80 m felt gennem et bopladsområde, beliggende på et plateau, som falder jævnt mod NV. Foruden spredte gruber, enkelte med jernalderskår, udgravedes et Ø-V orienteret hus med huller efter fire sæt tagbærende stolper samt en staklader med to sæt tagbærende stolper. Husene ligger med en indbyrdes afstand af 15 m. De indeholdt intet daterende materiale (VKH M 645).

VKH 1982

FFF 54-1357; NM I 5363/84

DKM

1219. Tornvadshavevej III, sb. 49.

Udgravning af et 315 m langt snit gennem en bebyggelse tilhørende yngre romersk/ældre germansk jernalder; højt beliggende på et plateau, som falder jævnt mod NV. Bebyggelsessporene var koncentreret i feltets østlige del over en strækning af 240 m.

Der er udgravet i alt 22 større og mindre hustomter samt ti hegn. I alt er mindst seks gårdsanlæg i to til tre faser repræsenteret. Gårdsanlæggene med hegn har en anslået størrelse på 35-40 m, en enkelt op til 45 m, på hver led. Af disse skal fremhæves et enkelt, hvoraf der blev udgravet et par velbevarede huse, som har afløst hinanden, samt tilhørende hegn. Husene var orienteret Ø-V. Det yngste af dem var 13 × 5 m. Det bestod af to sæt tagbærende stolper, som stod med en indbyrdes afstand af 3,5 m, det vestligste sæt 3 m fra gavlen. Den indbyrdes afstand mellem de tagbærende stolperækker var 2 m. Der var to indgangspartier, placeret over for hinanden

mellem de to tagbærende sæt. Væggen havde huller efter en dobbelt stolperække, med en afstand af 1 m mellem dobbeltstolpesættene; gavlene var lige afskårne. Det ældste af husene var af samme konstruktion, men af lidt andre dimensioner. Der blev udgravet i alt 15 m af huset (østenden lå uden for tracékanalen), som var 6 m bredt og havde 2,5 m mellem de tagbærende stolperækker, 4,5 m mellem de sættene. Indgangene var placeret mellem 2. og 3. sæt tagbærende stolper fra V.

Til husene hører et hegn, bestående af en enkelt stolperække, med 1 m mellem stolperne, og et 3,5 m bredt indgangsparti mod V. Et 10 m langt hegn, bestående af skiftevis enkelt- og dobbeltstolper, løbende N-S, forbinder østgavlen i det yngste hus med hegnet, der omkranser gården. Umiddelbart V for dette ligger et lille hus, med huller efter to sæt tagbærende stolper. Gården dækker et anslået areal på 35 × 35-40 m.

Endelig blev der udgravet et større antal gruber, hovedsagelig indeholdende lerkarskår. Blandt fundene kan fremhæves en dobbelkonisk, stregornamenteret tenvægt (VKH M 995).

VKH 1983

RAS G 10/83-1; NM I 5349/84

DKM

1220. Brøndsted/Klattrup, sb. 50, 51, 52. Nedlægningskontrol: stolpehuller og gruber på i alt tre lokaliteter, ikke fundet ved forudgående rekognoscering. Skårmaterialer daterer pladserne til hhv. yngre bronzealder, V-VI og førromersk jernalder, I-II (VKH M 1090).

VKH 1983

RAS G 10/83

DKM

1221. Pjedstedvej II, sb. 47 og 48.

Udgravning af dele af bopladsområde beliggende på et højtliggende plateau. Der blev undersøgt to felter – et på 20 × 70 m og, 110 m Ø herfor, et på 20 × 90 m.

I det vestligste af felterne blev der udgravet et Ø-V orienteret langhus på 18 × 5 m, med spor efter seks sæt tagbærende stolper og to indgange, én i midten af hver langside. Der er 2,75 m mellem de tagbærende stolperækker og 3,0 m mellem de enkelte sæt.

Endvidere to små huse, som har afløst hinanden, orienteret Ø-V og med spor efter to og tre sæt tagbærende stolper. Der er 1,5 m mellem de tagbærende stolperækker og 1,8-3,2 m mellem de enkelte sæt. Husene har været henholdsvis 6 og 7 m lange og 3,5 m brede.

I det østlige felt er udgravet et Ø-V orienteret langhus, på 12 × 5 m, med huller efter fire sæt tagbærende stolper samt to sæt indgangshuller, som er placeret i midten af hver langside. Der er 1 m mellem de tagbærende stolperække og ligeledes 3 m mellem stolpesættene. Endvidere et Ø-V orienteret langhus med fire sæt tagbærende stolper, hvor der er 2,2 m mellem de tagbærende stolperækker og 2,0-3,5 m mellem stolpesættene, samt tre staklader eller småhuse. Disse består af to sæt tagbærende stolpehuller med en indbyrdes afstand af 2,2-2,5 m.

Endelig er der udgravet et større antal gruber, fordelt på de to felter. Der er et forholdsvis stort fundmateriale, bestående af lerkarskår, fra såvel huse som gruber. Datering: førromersk jernalder (III) – ældre romersk jernalder (VKH M 994).

VKH 1983

RAS G 10/83-2; NM I 5370/84

DKM

1222. Pjedstedvej I, sb. 46.

Bopladsområde beliggende på et plateau, som falder jævnt mod NV. På lokaliteten er udgravet et større antal bopladsgreber samt enkelte stolpehuller, men ingen konstruktioner. Der er et righoldigt fundmateriale, bestående af lerkarskår tilhørende sen førromersk/ældre romersk jernalder (VKH M 648).

VKH 1982

FFF 54-1350; NM I 5364/84

DKM

1223. Rørbæk.

Rekognoscering: 43 flintafslag, to blokke, to rygflækker, skraber, kniv, ildskov, nede sten og brændt flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1982

RAS G 10/83

HC

1224. Rørbæk S.

Rekognoscering: flintafslag, skraber, et skår og brændt flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1982

RAS G 10/83

HC

1225. Ølgård.

Rekognoscering: otte flintafslag, et stykke brændt flint og et skår. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

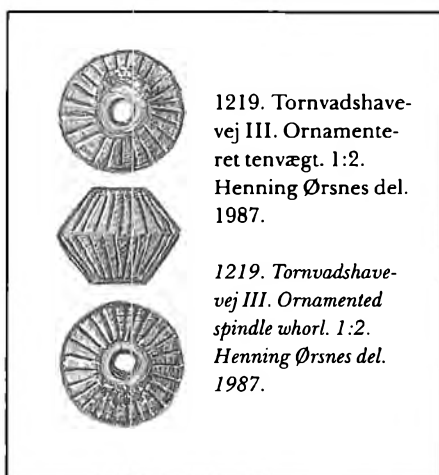
FFF 1982

RAS G 10/83

HC

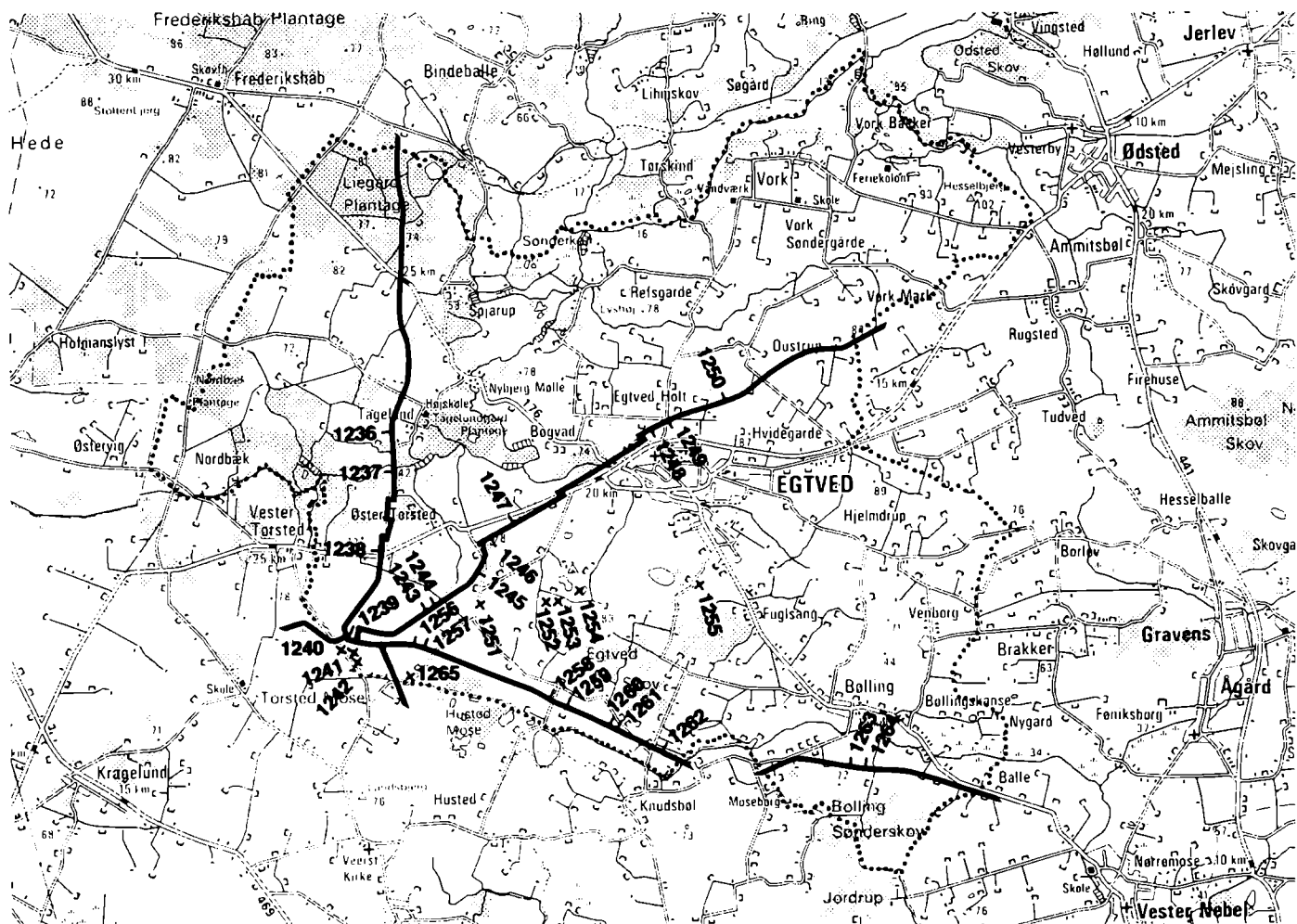
1226. Stenhøjgård V.

Rekognoscering: 14 flintafslag, to skraber, flække, 2 stk. brændt flint og ild

1219. Tornvadshavevej III. Ornamente-ret tenvægt. 1:2. Henning Ørsnes del. 1987.

1219. Tornvadshavevej III. Ornamentet spindle whorl. 1:2. Henning Ørsnes del. 1987.

Egtved sogn

1240. Mosevej V.

Rekognoscering: flintplet. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1980 J. Aa. Pedersen/K. Levinsen
FFF 562-395 BA

1241. Mosevej Ø.

Rekognoscering: flintplet. Muligvis yngre stenalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor (VKH 807).

FFF 1980 J. Aa. Pedersen/K. Levinsen
FFF 562-395 BA

1242. Egtved.

Rekognoscering: flintplet. Muligvis yngre stenalder.

FFF 1980 Hans Chr. Vorting
FFF 562-395 BA

1243. Syvhøje, sb. 194.

Udgravning af sb-registreret, overpløjet høj. Højen indgår som nr. 3 fra V i en Ø-V gående række på syv høje, beliggende på den nordlige kant af et højdeplateau. Der fandtes en jordfæstegrav, tre ovale fyldskifter, der muligvis kan tolkes som grave, men uden gravgoods, et stykke

randstenskæde på 4 m med op til to lag sten, diverse stolpehuller og mindre, skårholdige fyldskifter, hvoraf et muligvis var resterne af en urnegrav at dømme efter skårindholdet.

I højens midte fremkom på højbunden en NV-SØ orienteret, oval stendynge, 3,70 × 1,60 m, indsnævret i vestenden. Stendynge dækkede et trugformet stenleje til en bortrådnnet eller fjernet stammekiste. Stenlejet var opbygget af et lag mindre sten som bund og to lag større sten som støtte langs den forsvundne kistes sider. Der fandtes ingen gravgaver.

En flintdolk med afbrudt skaft optoges som løsfund foruden en del skår og et flintafslag, også fra gruber. Det trugformede stenleje kan sandsynligvis ud fra sin konstruktion dateres til ældre bronzealder. Den løsfundne flintdolk (Lomborg type II/III) er fra dolktid og løsfundne skår fra dolktid eller bronzealder. Skårene fra den eventuelle urne dateres til bronzealder.

FFF 1982 Peter B. Christensen
RAS G 10/83

1244. Syvhøje, sb. 193.

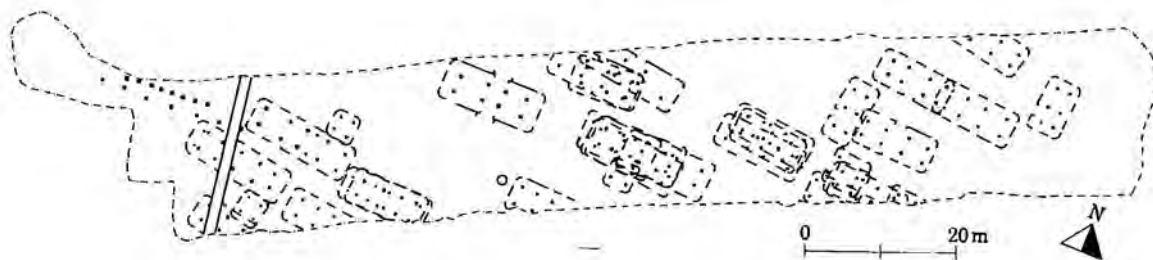
Udgravning af registreret gravhøj, beliggende som nr. 2 i en Ø-V gående række på syv høje langs den nordlige kant af et højdeplateau. Der undersøgtes en centralgrav og et gravlignende fyldskifte højens nordside.

Centralgraven var placeret på oprindelig jordoverflade, 4,25 × 1,70 m og orienteret ØNØ-VSV. Konstruktioner bestod i en plan stenpikning som bund omsat med større sten. Inden for kantstenen var anbragt en række sten, der antagelig har støttet en trækiste. Af selve gravlæggelsen var kun et nedsvingslag bevaret, der farvede den oprindelige jordbund mørkere. Der fandtes ingen gravgaver, og graven er sandsynligvis plyndret, idet der midt i graven manglede stenpikning og kantsten.

I fyldskiftet, 2,5 × 1,0 m, i højens nordside fandtes et flintafslag øverst i fylden. Derudover fremkom yderligere nogle flintafslag og skår lige N for centralgraven. Denne kan ud fra konstruktion og placering sandsynligvis dateres til ældre bronzealder.

JB

- FFF 1982 Peter B. Christensen/JB
FFF 562-402 JB
- 245. Egtved.**
Rekognoscering: 35 flintafslag, flække, et skivebor, et kærnebor, skraber, to skår. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Jernalder (VKH 850B).
FFF 1981 P. B. Christensen/B. Andersen
FFF 562-402 JB
- 246. Egtved.**
Rekognoscering: 32 flintafslag, skivekraber, brændt flint, et skår. Prøvegravning: ingen anlægsspor (VKH 851).
FFF 1981 P. B. Christensen/B. Andersen
FFF 562-402 JB
- 247. Amhedegård, sb. 169.**
Jdgravningen af den overpløjede gravhøj viste, at hele højen tidligere var fuldtændig undersøgt. Under højen fandtes o mindre gruber, det ene med et lerkarskår fra enkeltgravkulturen i yngre stenalder (VKH 908).
VKH 1981
FFF 54-1382 SH
- 248. Påskeborg S.**
Rekognoscering: otte flintafslag, et skår. Prøvegravning: kogegrube. Jernalder (VKH 853).
FFF 1981 P. B. Christensen/B. Andersen
FFF 562-402 JB
- 249. Påskeborg N.**
Rekognoscering: 16 flintafslag, skivekraber, brændt flint, 11 skår. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Jernalder? (VKH 854).
FFF 1981 P. B. Christensen/B. Andersen
FFF 562-402 JB
- 250. Råbjerghus.**
Rekognoscering: tre flintpletter med i alt 10 flintafslag, fire flækker, et skivebor, skivekraber, tre skiveskrabere, flintpilepids, brændt flint, kogesten, skår. Prøvegravning: to kogegruber, tre gruber, skår og flintafslag. Yngre stenalder, bronzealder? (VKH 855).
FFF 1981 B. Andersen/P. S. Philipsen
FFF 562-402 JB
- 251. Veerstvej, sb. 308.**
Jdgravning af 11×140 m gennem boldsomsråde tilhørende yngre romersk jernalder. Bebyggelsen er beliggende på et højt plateau, let skrånende mod SV, ca. 100 m Ø for Gesten å. I feltets vestende udgravedes et hegn og en del af et hus/staklade, i østenden to huse samt et hegn. I området herimellem blev der udgravet et større antal gruber.
De udgravede huse var af vidt forskellig konstruktion. Længst mod Ø udgraves 8 m af et NØ-SV orienteret hus, hvis ydre bredde var 5 m, indre bredde 3,40-3,50 m. Konstruktionen bestod af kraftige dobbelte vægstolper, men ingen indre tagbærende stolper.
Parallelt hermed, umiddelbart mod NV, udgravedes 13 m af et hus, med huller efter tre rækker tagbærende stolper, som har stået med en indbyrdes afstand af 2,2 m på tværs af huset og en afstand af 4,4 m mellem sættene i husets længderetning. NV herfor løber et hegn mod NV. Hegnet består af en dobbelt stolperække med 2 m mellem hvert stolpesæt samt parvise støttehuller, som står med 4 m mellemrum.
Ca. 40 m V herfor ligger et hus/staklade, hvoraf er udgravet huller efter to sæt tagbærende stolper, samt endnu et hegn. Hegnet løber NV-SØ og består af en enkelt stolperække med en indbyrdes afstand mellem stolperne på 2 m.
Alle konstruktionerne er kun opført i én fase, og der er ikke foretaget udskiftninger af stolperne.
Hovedparten af det udgravede oldsagsmateriale, som består af lerkarskår, stammer fra gruberne. Der er dog også daterende materiale fra de to huse i feltets østende. Yngre romersk jernalder (VKH 649).
VKH 1982
FFF 54-1349; NM I 5371/84 DKM
- 1252. Granly V.**
Rekognoscering: ni flintafslag, tre flækker, øksefragment og knusesten. Prøvegravning over 226 m² negativ.
FFF 1982
RAS G 10/83 PSP
- 1253. Kastanielund.**
Prøvegravning: boplads spor i form af enkelte stolpehuller og gruber. Førromersk jernalder.
FFF/RAS 1982/83 Hans Chr. Vorting/JB
RAS G 10/83 JB
- 1254. Dulmosevej, sb. 307.**
Udgravning: spredte, diffuse fyldskifter. Overfladefund: kværnsten (underdel til skubbekværn) og enkelte uornamenterede lerkarskår (VKH M 987).
VKH 1983
RAS G 10/83-4 DKM
- 1255. Svanbjerggård.**
Rekognoscering: 15 flintafslag, kogesten, tre skår. Prøvegravning: ingen anlægsspor.
FFF 1982 Hans Chr. Vorting/JB
RAS G 10/83 JB
- 1256. Nordhøjgård II.**
Rekognoscering: flintplet, jernalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor (VKH 811).
FFF 1980 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-396 BA
- 1257. Nordhøjgård III.**
Rekognoscering: flintplet, jernalder. Prøvegravning: jernalderkeramik (VKH 812).
FFF 1980 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-396 BA
- 1258. Holhøj V, sb. 309.**
Prøvegravning: 12 stolpehuller (VKH 813).
FFF 1980 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-396 BA
- 1259. Holhøj Ø.**
Prøvegravning: tre stolpehuller samt en grøft.
FFF 1980 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-396 BA
- 1260. Skærsøvej V.**
Rekognoscering: trækulsplet på lille næs i mose. Prøvegravning: ingen anlægsspor (VKH 815).
FFF 1980
FFF 562-396 HCV
- 1261. Skærsøvej Ø.**
Rekognoscering: fem flintafslag, en slagsten, et stk. brændt flint og et skår. Prøvegravning: ingen anlægsspor (VKH 816).
FFF 1980
FFF 562-396 HCV
- 1262. Egtved.**
Rekognoscering: jernalderkeramik fundet i mose; vel itupløjede mosepotter.
FFF 1980 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-396 BA
- 1263. Skovdal.**
Rekognoscering: skår og ildskørnede sten. Prøvegravning: flere grøfter, gruber og en større stenlægning med skår, trækul, sod, flint, sand og mange ildskørnede sten samt mulige stolpehuller. Mile eller ovn med trækkanaler. Førromersk jernalder (VKH 817).
FFF 1980
FFF 562-396 HCV

271:2. Rugsted Lund. Plantegning af det undersøgte område og de udgravede huse. CA del. 1981.

271:2. Rugsted Lund. Plan showing the excavation area and the houses investigated, Early Iron Age. CA del. 1981.

er sjældent bevaret. Midterskibets bredde er bemærkelsesværdig lille; således a. 2,25 m i gennemsnit for 4-sæts-huse. Dette er væsentligt smallere end i øvrige (publicerede) hustomter fra samme tid. Indgangene var bevaret i syv huse, hvoraf to havde fremskudt vindfangskonstruktion (hus 8). Samtidige huse kan ikke udskilles, idet dog de tre gårde med 3-4 rumser må have eksisteret delvis samtidig. De to huse, begge med tre sæt tagbærende søjler, var N-S orienteret (hus 28, 31).

Keramikmaterialet er omfattende og nytter sig til den syd- og sønderjyske keramikgruppe. Forrådskar, mellemstore kar, hankekar og skåle er repræsenteret. Ornamentikken består af vandrette furer (især på skåle), kamornamentik samt udfældigt indridset stregornamentik.

Desuden fandtes to ildbukke, mens dyrekogler ikke var bevaret. Store flager af et sekundært brændt, ornamenteret kar dækkede stolpeaftrykket i et af hus 27's stolpehuller. Karret var selv dækket af brandfyld og har med sikkerhed været anvendt i huset før branden. På et rødbrunnt sideskår ses to lysere striber, som indeholder 55% mere jern end skårets øvrige overflade. Det er uvist, om farveforskellen skyldes bemaling eller er opstået under karrets brænding, brug eller senere.

Fra yngre bronzealder (VI) stammer skår fra to kar med glat hals, ru underdel og korte vandrette fingerlister på overgangen. Videre fandtes skår af et zigzagornamenteret dobbeltkonisk kar med indlagt kalkmasse. To kogestens-

gruber og en grov skraber er nok samtidige hermed. En lodretstående egestamme i urørt moræneler undersøgtes in situ af Midtsønderjyllands Museum i Gram. Af en skive med 232 årringe blev en prøve C-14 dateret til 640 e.Kr. ± 120, konv. (K-4335), (VKM 856).

VKM 1981

FFF 54-1119

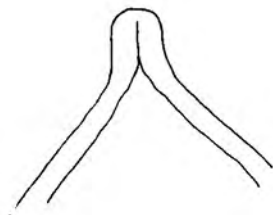
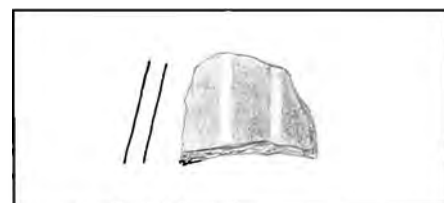
CA

1272. Rugsted V.

Rekognoscering: otte flintafslag, et af-

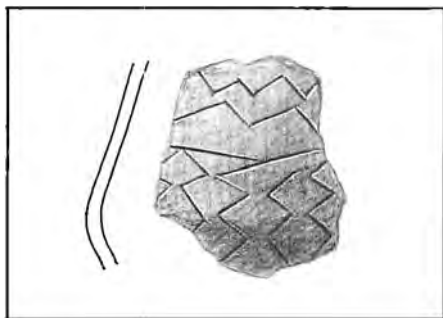
1271:4. Rugsted Lund. Lerkarskår fra et kar, der måske har været bemalet. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

1271:4. Rugsted Lund. Potsherd from a vessel which may have been painted. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

1271:3. Rugsted Lund. Ildbukke. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

1271:3. Rugsted Lund. Firedogs. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

1271:5. Rugsted Lund. Ornamenteret lerkarskår fra et dobbeltkonisk kar. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

1271:5. Rugsted Lund. Ornamented sherd from a biconical vessel. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

slag med retouche og en skiveskraber (VKH 864).
FFF 1980 Peter B. Christensen
FFF 562-402

JB

1273. Rugsted Ø.

Rekognoscering: 29 flintafslag, enkelte med retouche, brændt flint, tre kerne-stykker med retouche, kogesten, fire skår. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Jernalder? (VKH 857).

FFF 1980 Peter B. Christensen
FFF 562-402

JB

1274. Ammitsbøl V.

Rekognoscering: 26 flintafslag, et afslag med retouche, flækkefragment, knusesten, kogesten, ti skår, trækul. Prøvegravning: ingen anlægsspor (VKH 858).

FFF 1981 B. Andersen/P. S. Philipsen
FFF 562-402

JB

1275. Ammitsbøl midt.

Rekognoscering: 23 flintafslag, stikkel, kogesten, 16 skår, et stk. brændt ler, håndmedet nagle, trækul. Jernalder/middelalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor (VKH 859).

FFF 1981 Peter B. Christensen
FFF 562-402

JB

1276. Ammitsbøl Ø.

Rekognoscering: 27 flintafslag, flækkefragment, skrabere, kogesten, otte skår. Prøvegravning: ingen anlægsspor (VKH 860).

FFF 1981 Peter B. Christensen
FFF 562-402

JB

1277. Lysholt.

Rekognoscering: Et flintafslag, to skrabere (VKH 864).

FFF 1980 Peter B. Christensen.
FFF 562-402

JB

1278. Ødsted.

Rekognoscering: et flintafslag, fyldskifte med brændt ler og trækul (VKH 864).

FFF 1980 Peter B. Christensen
FFF 562-402

JB

1279. Borlev.

Rekognoscering: et skår, tre flintafslag, heraf et brændt. I nærheden af sb. 82. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1982

RAS G 10/83

HCV

1280. Duggård.

Rekognoscering: ni skår (bronze- eller jernalder) og trækul. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1982

RAS G 10/83

HCV

1281. Ved Mejslingvej.

Rekognoscering: fem jernalderskår. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1982

RAS G 10/83

HCV

Brande sogn

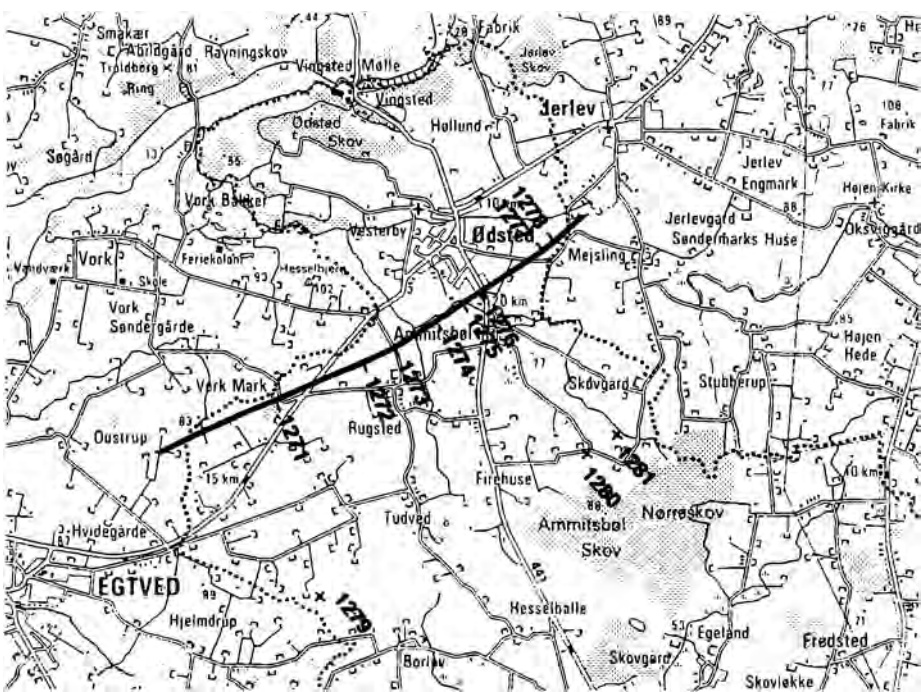
1282. Østerbjerg, Dørslund, sb. 264.

Udgravning af langhus, stensat ildsted med usikre husrester, gruber og stolpehuller fra førromersk jernalder (I) samt palisadehegn, to slaggegruber og trækulholdige gruber fra jernalderen generelt. Husets østende rummede en

Brande sogn

stald med seks båseskifferum ved hver langs side og en sænkning opfyldt med kulturlag i midten. I den mere diffuse beboelsesende mod V var der tre mege

Ødsted sogn

rækulsholdige anlægsspor, formentlig bunden af ildsteder (HEM 2620).

HEM 1984

RAS G 1002/83-2

ABG

Litt.: P. Assingh og S. Jensen 1983:5;

C. J. Becker 1961:205; J. Jensen 1967;

Rostholm 1986 nr. 1.

1283. Granly.

Rekognoscering og prøvegravning: ingen fund. Tidligere opsamlet: en jordnække af bjergart, to flintøkser, en stridsøkse fra enkeltgravskultur, en flintdolk, to lommeskålsten og to tenvægte. Flere perioder (HEM 2072).

RAS 1983 Hans Chr. Vorting

RAS G 1002/83

HR

1284. Koklund Bjerg.

Rekognoscering: syv flintafslag, ti små skår, fem stk. brændt flint og ildskørnede sten. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1983

RAS G 1002/83

HCV

Give sogn

1285. Give, sb. 40 og 41 (Bøllund).

Af sb. 40 var intet spor tilbage. Sb. 41 havde lidt højfyld bevaret og stenspor ved foden (diameter 11-12 m), men den centrale del var helt forstyrret.

RAS 1983

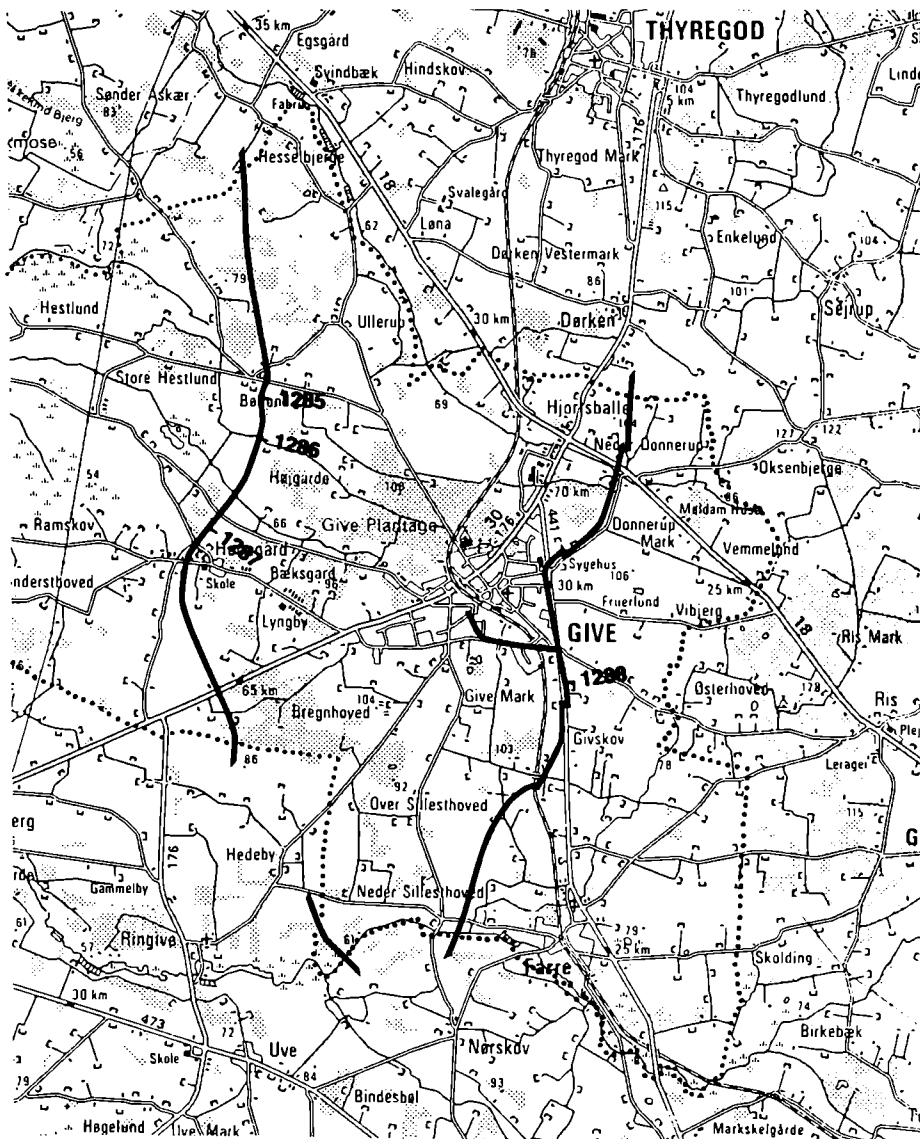
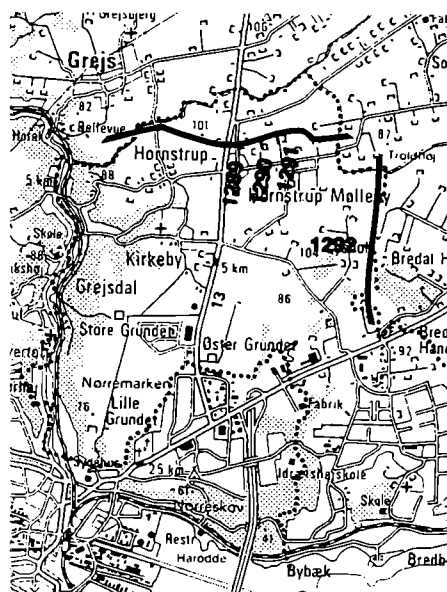
RAS G 1002/83

HCV

1286. Ll. Tromborg.

Rekognoscering: 25 flintafslag, 17 mere eller mindre hele flækker, fire blokke og

Hornstrup sogn

Give sogn

15 stk. brændt flint. Boplads fra ældre stenalder. Ingen anlægsspor bevaret.

RAS 1983

RAS G 1002/83

HCV

1287. Hedegård.

Rekognoscering: otte flintafslag, fem skår og et stk. brændt flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1983

RAS G 1002/83

HCV

1288. Marielund, sb. 296.

Prøvegravning over en strækning på 50 m: flere gruber med keramik fra ældre romersk jernalder (VKH 1288).

VKH 1986 Lone Hvass

RAS G 5023/85

SH

Hornstrup sogn

1289. Jensgård V.

Rekognoscering: tre fyldskifter, trækul, mange kogesten. Prøvegravning: ingen anlægsspor (VKH 874).

FFF 1981 Peter B. Christensen

FFF 562-403

JB

1290. Jensgård Ø.

Rekognoscering: to flintafslag, 20 skår. Prøvegravning: grube med et skår, grøft med en kogesten (VKH 875).

FFF 1981 Peter B. Christensen

FFF 562-403

JB

1291. Johannesminde Ø.

Rekognoscering: to flintafslag, brændt flint, ti skår, fyldskifte. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Jernalder (VKH 876).

FFF 1981 Peter B. Christensen

FFF 562-403

JB

1292. Nørrebuske.

Rekognoscering: ni flintafslag, et formodet jernalderskår og et stk. brændt flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor.
RAS 1983
RAS G 5001/83

HCV

Langskov sogn

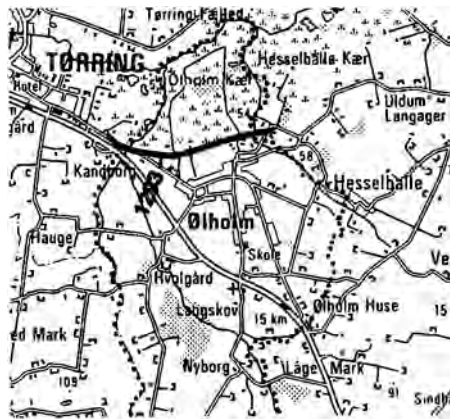
1293. Ølholm, sb. 18.

Udgravning af bebyggelse fra tidlig førromersk jernalder og fra germansk jernalder på østvendt bakke ud i Ølholm Kær. I hele det udgravede område fandtes mange anlægsspor fra de to bebyggelser. Ældst: var flere affaldsgruber med meget keramik fra tidlig førromersk jernalder, og yngst en lille del af en landsby fra germansk jernalder. Fra den yngste bebyggelse kunne der udskilles fem store langhuse med huller efter 5-12 sæt tagbærende stolper. De fleste huse havde fuldstændigt bevarede væglinier, og i et enkelt hus var der desuden bevaret spor efter båseskillevægge. Her til fandtes et hus med tre sæt tagbærende stolper og en mindre staklade. I forbindelse med husene fandtes en del stolpehuller, der formodentlig er rester fra hegn eller huse. Udgravningsfeltet var dog for lille til, at det kunne afgøres, i hvilke konstruktioner disse stolper indgik. Der blev også udgravet to formodentlig samtidige slaggegruber (VKH 1264).

VKH 1986

RAS G 5016/85-2

LA

Langskov sogn

Ringgive sogn

1294. Østergård, sb. 216.

Rekognoscering: flækkeblok, dobbelt kantstikkel, seks flækker, to afslag og tre stk. brændt flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1983

RAS G 1002/83

HCV

1295. Østergård S.

Rekognoscering: to flintafslag, to skår og et stort stykke brændt flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1983

RAS G 1002/83

HCV

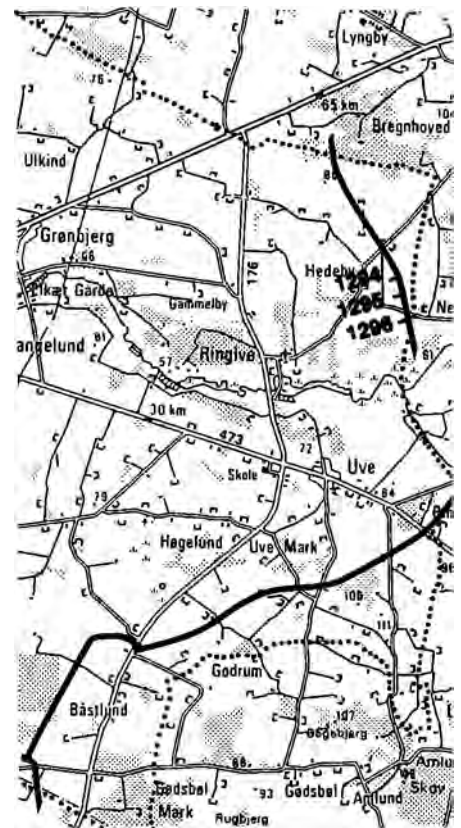
1296. Munkholmvej.

Rekognoscering: seks flintafslag, tre stk. brændt flint og et skår. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1983

RAS G 1002/83

HCV

Ringgive sogn

Thyregod sogn

1297. Brande Å (Egsgård).

Rekognoscering: et par afslag og ildskørnede sten. Prøvegravning på topografiske kriterier: enkelte stolpehuller uden system.

RAS 1983

RAS G 1002/83

HCV

1298. Hesselbjerg.

Rekognoscering: seks flintafslag, skive skraber, seks skår, 19 stk. brændt flint ildskørnede sten og trækul. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1983

RAS G 1002/83

HCV

1299. Enkelundgård, sb. 171a.

På en boplads ved foden af en bakke udgravedes en nærmest kvadratisk grube på ca. 4,5 x 4,5 m med en dybde på indtil 25 cm. Fylden var farvet af trækuls partikler. I gruben fandtes ildskørnede sten, lidt flint og en del lerkarskår, der

1293. Ølholm. Udsigt mod V over udgravningsområdet. LA fot. 1986.

1293. Ølholm. View to the west of the excavation area. LA phot. 1986.

aterer gruben til slutningen af yngre enalder eller tidlig bronzealder. Da der ikke fandtes stolpehuller, kan det ikke afgøres, om gruben eventuelt er gulvlagt i et hus (VKH 1268).

KH 1986

AS G 5023/85-1

LA

Uldum sogn

300. Uldum, sb. 12.

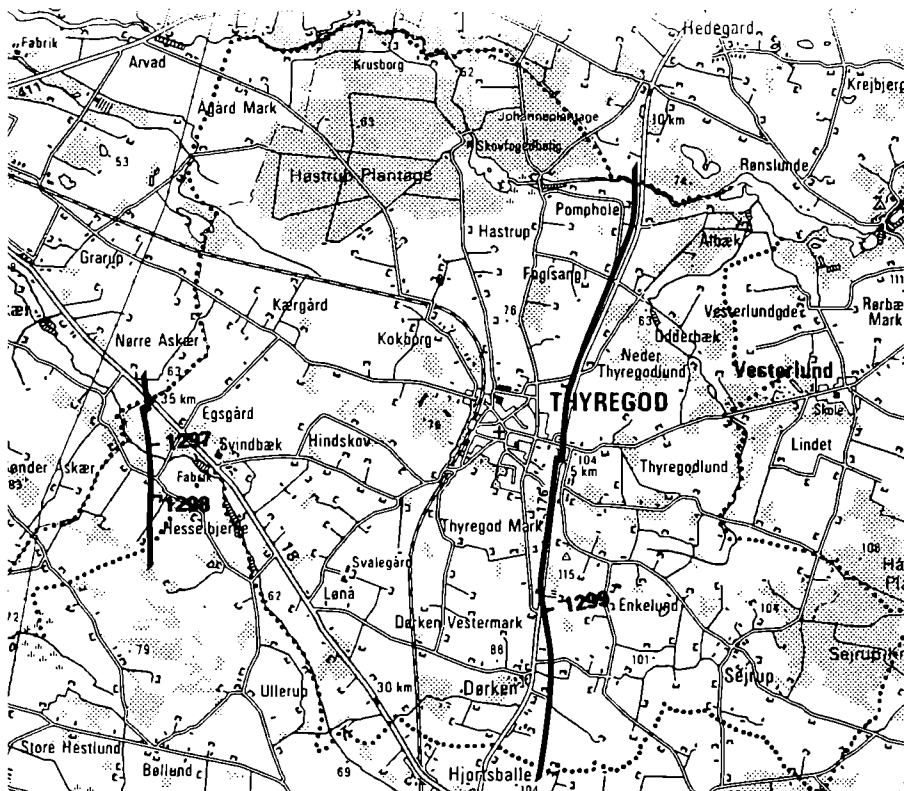
Udgavning af et 10 m bredt bælte gennem en landsby fra sen førromersk jernalder. Hele bebyggelsen var dækket af et 0-20 cm tykt kulturlag, der måtte fjernes med maskinkraft, for at man kunne finde husenes stolpehuller. Der blev udgravet, helt eller delvist, 15 huse. Tre huse har huller efter seks-otte sæt tagbærende stolper og må karakteriseres som langhuse. Ni huse har haft tre-fire tagbærende stolper. Desuden fandt man tre mindre staklader. I forbindelse med husene fandtes en del fundamentrester til hegn. Særlig må fremhæves et udhegnet gårdsanlæg på bakkens top med mindst tre huse. Inden for det udgravede område fandtes en brønd, der var sat af kraftige, tilhuggede egeplanker. Hele lokaliteten indeholdt et rigt keramikmateriale (VKH 1263).

KH 1986

AS G 5016/85-1

LA

Thyregod sogn

Øster-Snede sogn

1301. Solskov, sb. 31.

Undersøgelse af hustomter og gruber beliggende på en sydvendt skråning i et let kuperet terræn. Her fandtes et større antal gruber indeholdende store mængder lerkarskår. Desuden fandtes

en del stolpehuller bl.a. hidrørende fra to Ø-V orienterede, treskibede langhuse, der lå således, at de ikke har været samtidige. Der kunne dog ikke erkendes nogen stratigrafi. Kun hullerne efter tagbærende stolper og hullerne efter indgangspartierne er bevaret. Husene har været ca. 20 × ca. 5 m. Indgangene er S-V-vendte; i det ene tilfælde er den markeret af to enkeltstolper, i det andet af to dobbeltstolper. Spor efter hegn og båseskifferum kunne ikke erkendes, ligesom der heller ikke kan siges noget om selve landsbystrukturen.

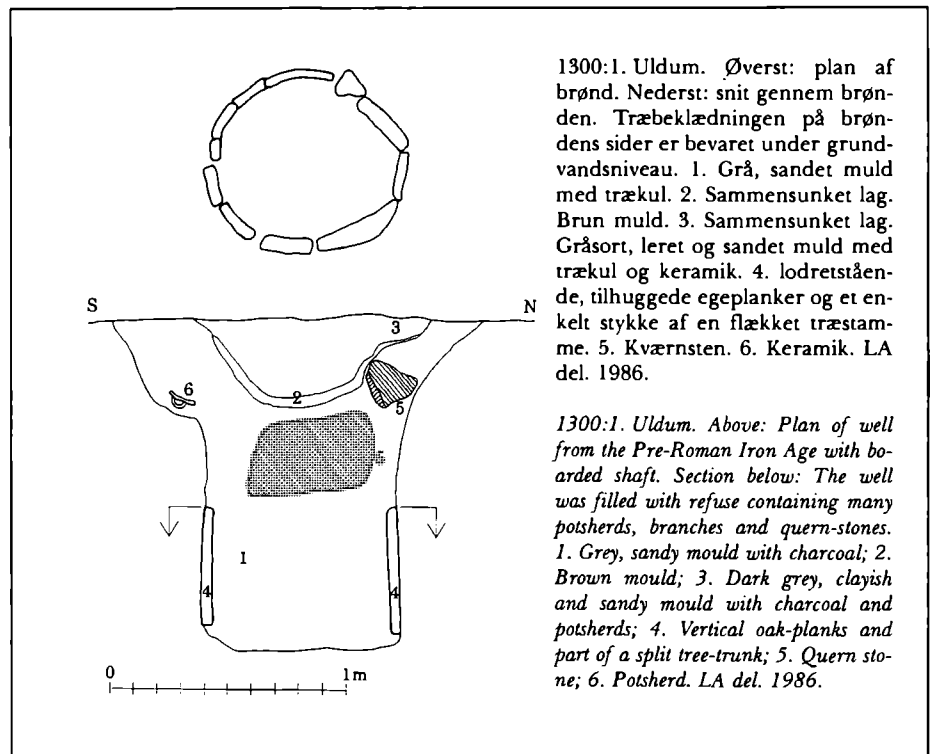
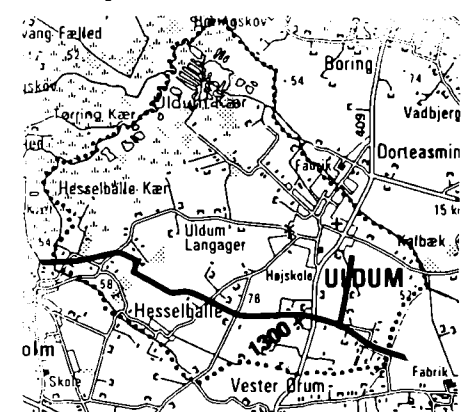
Oldsagsmateriale stammer fra overfladeopsamlinger foretaget i forbindelse med muldafrømningen. Herudfra kan lokaliteten dateres til ældre romersk jernalder (VKH 877).

VKH 1982

FFF 54-1337

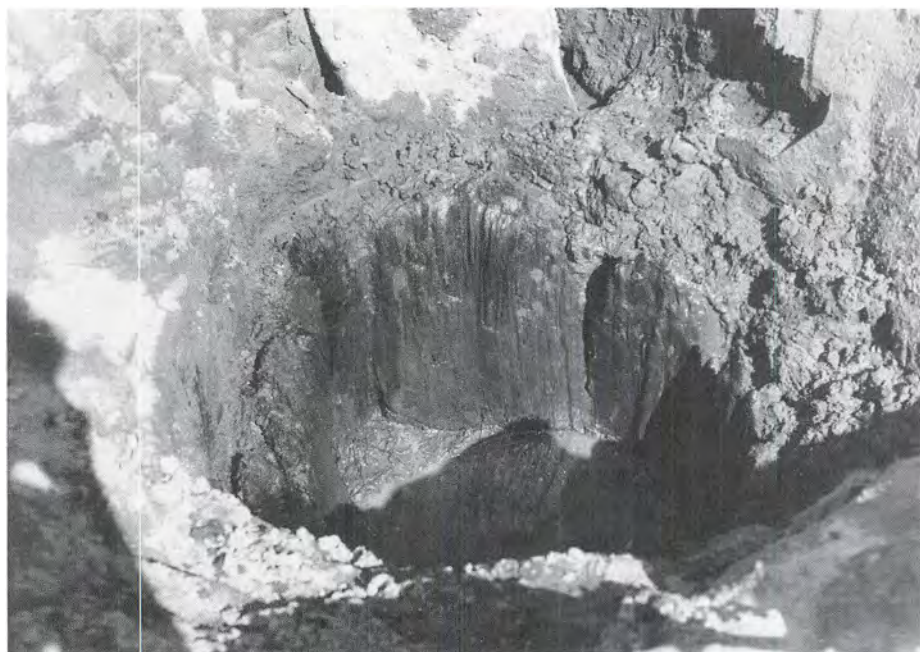
PEt

Uldum sogn

1300:1. Uldum. Øverst: plan af brønd. Nederst: snit gennem brønden. Træbeklædningen på brøndens sider er bevaret under grundvandsniveau. 1. Grå, sandet muld med trækul. 2. Sæmmensunket lag. Brun muld. 3. Sæmmensunket lag. Gråsort, leret og sandet muld med trækul og keramik. 4. lodretstående, tilhuggede egeplanker og et enkelt stykke af en flækket træstamme. 5. Kværnsten. 6. Keramik. LA del. 1986.

1300:1. Uldum. Above: Plan of well from the Pre-Roman Iron Age with boarded shaft. Section below: The well was filled with refuse containing many potsherds, branches and quern-stones. 1. Grey, sandy mould with charcoal; 2. Brown mould; 3. Dark grey, clayish and sandy mould with charcoal and potsherds; 4. Vertical oak-planks and part of a split tree-trunk; 5. Quern stone; 6. Potsherd. LA del. 1986.

1300:2. Uldum. Brønden med den bevarede plankeafstivning. LA del. 1986.

1300:2. Uldum. The well with vertical oak planks. LA del. 1986.

1302. Gammel Sole, sb. 19.

Jernalderboplads. Prøvegravning: Ingen anlægsspor (VKH 878).

FFF 1981 Peter B. Christensen

FFF 562-403

JB

1303. Gammel Sole, sb. 28.

Undersøgelse af hustomter og gruber beliggende på et plateau, der skræner ganske svagt mod N ned mod et større vådområde.

Her fandtes adskillige gruber indeholdende mange lerkarskår, foruden et stort antal stolpehuller. I alt kunne der udskilles 16 Ø-V orienterede, treskibede langhuse og en staklade. Kun stolpehullerne efter de tagbærende stolper og

indgangsstolperne er bevaret. Husenes længde varierer fra ca. 9-20 m, generelt ligger længden dog fra 13-18 m. Kun et enkelt hus er mere end 20 m langt. I takt med den varierende længde varierer også antallet af tagbærende stolpesæt. Bredden er ca. 5 m. Indgangene er sydvendte og markeret af to enkeltstolper. Der påvist ingen spor efter båseskille- rum, ildsteder eller hegn.

I adskillige tilfælde lå langhusene oven i hinanden. Selvom der ikke kan udskilles klare gårdsanlæg, må der altså være tale om flere byggefaser eller reguleringer. Dette er vigtigt, idet husene samler sig i to klynger omkring et ubebygget centrum, der respekteres trods de nævn-

te reguleringer. Afstanden mellem de to klynger er 60 m. I alt undersøgtes en strækning på ca. 200 m i en bredde af 20 m.

Ud fra den fundne keramik skal pladsen dateres til slutningen af førromersk og ældre romersk jernalder.

Grundplanen af denne landsby minder således meget om den totalt undersøgte, omtrent samtidige landsby ved Hodde (VKH 879).

VKH 1981

FFF 54-1336

JP

Hover sogn

1304. Rugballegård Skov N.

Rekognoscering: et flintafslag, et stort brændt flint, kogesten, 21 jernalderskå

Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1985 Peter B. Christensen

RAS G 5011/84

J

1305. Rugballegård Skov, midt.

Rekognoscering: 43 skår, jerngenstande, opløjede gruber. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Jernalder.

RAS 1985 Peter B. Christensen

RAS G 5011/84

J

1306. Hover.

Rekognoscering: syv flintafslag, tværpåbrændt flint. Ældre stenalders/yngeten stenalders (VKH 898).

FFF 1981 Peter B. Christensen

FFF 562-403

J

1307. Hover.

Rekognoscering: to flintafslag, skivskraber to skår (VKH 898).

FFF 1981 Peter B. Christensen

FFF 562-403

J

1308. Hover.

Rekognoscering: 15 flintafslag, 12 skår (VKH 898).

FFF 1981 Peter B. Christensen

FFF 562-403

J

1309. Hover.

Rekognoscering: 20 flintafslag, syv skår. Jernalder? (VKH 898).

FFF 1981 Peter B. Christensen

FFF 562-403

J

1310. Hover.

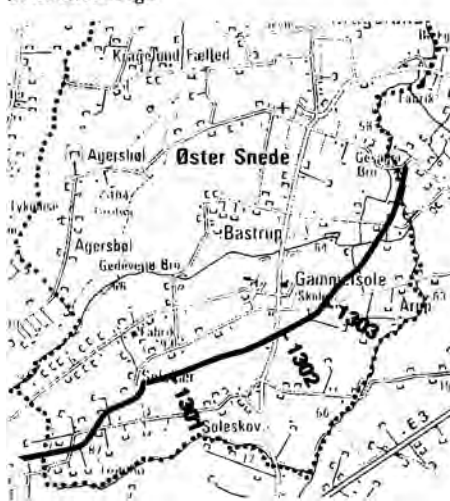
Rekognoscering: syv flintafslag, borframment, ti skår. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Sten/bronzealder (VKH 870)

FFF 1981 Peter B. Christensen

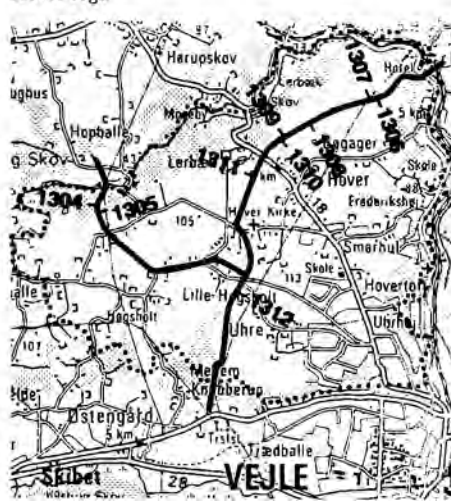
FFF 562-403

J

Øster-Sneede sogn

Hover sogn

311. Kristinesminde S.

Rekognoscering: Flintflække, skiveskræ-
 er (VKH 898).

FF 1981 Peter B. Christensen

FF 562-403

JB

312. Paghsgård 1.

Rekognoscering: fem flintafslag, koge-
 sten, 25 jernalderskår. Prøvegravning:
 ingen anlægsspor (VKH 868).

FF 1981 Peter B. Christensen

FF 562-403

JB

*Jelling sogn***313. Haughus S.**

Rekognoscering: Seks jernalderskår. Prø-
 vegravning: Ingen anlægsspor (VKH).

RAS 1985 Peter B. Christensen

RAS G 5011/84

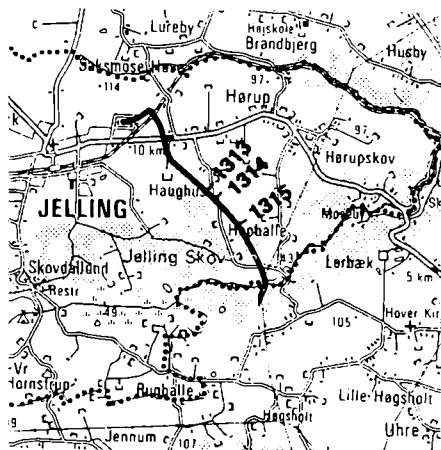
JB

314. Haughus, sb. 107.

Indgravning af gårdsanlæg fra ældre ro-
 mersk jernalder samt et vikingetidshus
 beliggende på et plateau nær engområ-
 le, ca. 1,5 km fra Jelling. I alt afdække-
 les 800 m².

Gårdsanlægget fra ældre romersk
 jernalder bestod af et langhus, hvoraf
 udgravedes 13 m, mens østenden lå
 uden for tracékanten. Huset var 5 m
 bredt, og ud fra stolpesætningen anslås
 længden til 20 m. N herfor lå et mindre
 hus, ligeledes Ø-V orienteret, med spor
 efter tre sæt tagbærende stolper samt et
 sæt indgangshuller. Indgangen var pla-
 ceret mellem 1. og 2. sæt tagbærende
 stolper fra V og vendte mod S. Huset
 var været opført i 2 faser. S for langhus-
 et lå tre små huse eller staklader, som
 var afløst hinanden, hvert hus bestående
 af to sæt tagbærende stolper. Der var
 ikke bevaret hegn, men ud fra husenes

Jelling sogn

placering har gården dækket et areal på
 mindst 35 × 40 m. Der var ikke spor af
 andre gårde – heller ikke ved den forud-
 gående prøvegravning – så der kan altså
 være tale om en enkeltliggende gård.
 Desuden udgravedes flere gruber med
 keramik, ligeledes tilhørende romersk
 jernalder.

Over dette anlæg lå et vikingetidshus,
 hvoraf kun er udgravet 15 m, idet husets
 vestende lå uden for tracékanten. Af hu-
 set var bevaret huller efter de tagbæren-
 de stolper samt en del af sydvæggen;
 bredden har været 6 m. Herfra stammer
 flere lerkarskår, vævevægte samt frag-
 menter af rhinsk basalt. Nedlægnings-
 kontrollen har vist spor efter vikingetids-
 bebyggelse over en strækning på 300 m
 (VKH M 1231).

VKH 1985

RAS G 5011/85-1

DKM

1315. Hopballegård.

Rekognoscering: to flintafslag, to jernal-
 derskår. Prøvegravning: ingen anlægs-
 spor (VKH).

RAS 1985 Peter B. Christensen

RAS G 5011/84

JB

*Lindeballe sogn***1316. Flodagervej.**

Rekognoscering: seks flintafslag, knude,
 fire flækker og tre stk. brændt flint. Prø-
 vegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1983

RAS G 1002/83

HCV

1317. Nørskovvej N.

Rekognoscering: 21 flintafslag, fire knu-
 der, 13 skår og 18 stk. brændt flint. Prø-
 vegravning: koge-grube og uregelmæssig
 grube med skår fra yngre bronzealder.

RAS 1983

RAS G 1002/83

HCV

1318. Nørskovvej S.

Rekognoscering: syv flintafslag, et skår
 og seks stk. brændt flint fordelt på tre
 pletter. Prøvegravning: større grube
 med lidt bearbejdet flint og skår fra yngre
 stenalder.

RAS 1983

RAS G 1002/83

HCV

1319. Stavnkjær.

Rekognoscering: ti flintafslag, lille blok,
 fire stk. brændt flint og ildskørnede sten.
 Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1983

RAS G 1002/83

HCV

Nørup sogn

Enkeltgård fra germansk jernalder

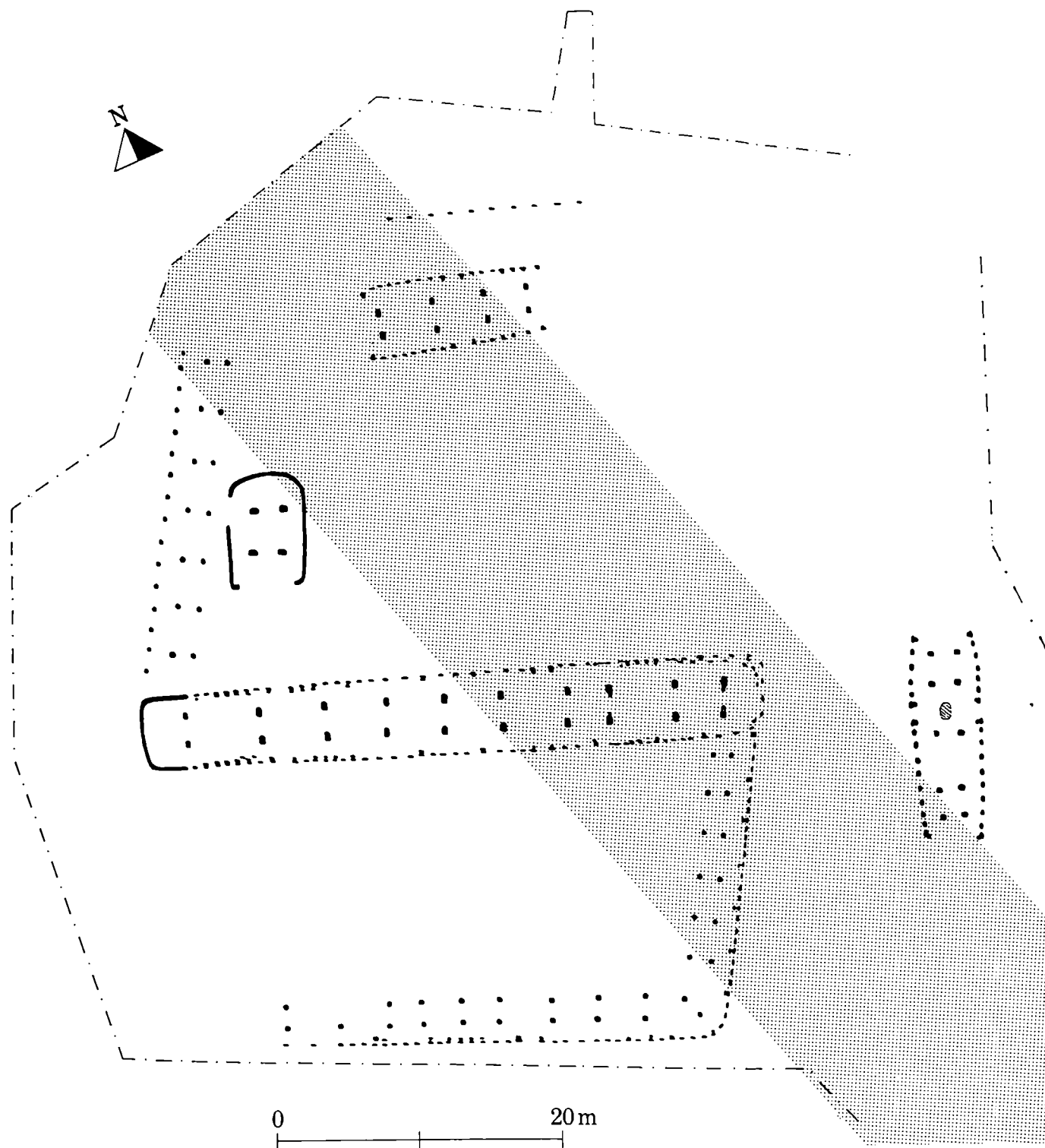
1320. Mørup, sb. 123.

Et enkeltliggende gårdsanlæg fra ger-
 mansk jernalder ved Mørup, beliggende
 på et plateau, som falder mod S og af-
 grænses af Vandel Bæk mod V og N,
 mod S og Ø af to fredede høje samt en
 overpløjet høj. Gården blev lokaliseret
 på nogle få lerkarskår, og ved udgravn-
 ingen fremkom dele af et særdeles vel-
 bevaret gårdsanlæg. Supplerende søge-
 grøfter dokumenterer, at der er tale om
 et enkeltliggende gårdsanlæg. I alt er af-
 dækket 6.200 m², hvoraf en væsentlig
 del ligger uden for naturgastracéet, den-
 ne del af undersøgelsen er bekostet af
 VKHs egne midler.

Anlægget består af et langhus, to min-
 dre huse samt tilhørende hegn. Gården
 dækker et areal på 45 × 58 m, altså 2600
 m². Langhuset, som er orienteret Ø-V,
 er 45 × 5,5 m. Det har været opdelt i tre
 sektioner, adskilt af to sæt indgangspar-
 tier med beboelse i østenden, stald i mid-
 terpartiet samt et rum i vestenden –
 eventuelt en form for opbevaringsrum.
 Den tagbærende stolpesætning varierer
 gennem huset: i beboelsesenden er der 2
 × 2 sæt med en indbyrdes afstand af 3,5
 m og med 4,5 m imellem, der markerer
 ildstedets placering. I stald delen, som li-
 geledes består af fire sæt tagbærende
 stolpehuller, står disse med en ensartet
 afstand af 4 m. Endelig er der to sæt i
 vestrummet, som står med en afstand af
 5,25 m. Afstanden mellem de tagbæren-
 de stolperækker er 2,25 m. Væggen be-
 står af enkeltstolper sat med 1 m's mel-
 lemrum, undtagen ud for ildstedet, hvor
 afstanden kun er 0,5 m, og hvor væggen
 er forstærket, således at den består af
 dobbeltstolper. Det samme gør sig gæl-
 dende i husets vestende. Endvidere er
 der dobbeltstolper over for hinanden
 midt mellem de tagbærende sæt.

Lidt N for huset, ud for indgangspar-
 tieret i vestenden, ligger et lille N-S vendt
 hus. Det har spor efter to sæt tagbæren-
 de stolper. Væggen markeres af en fun-
 damentsgrøft, men er uden nedgravet
 konstruktion i gavlen, som vender ind
 mod langhuset. Huset måler 8 × 5,5 m.

Mod NØ ligger et mindre hus på 13 ×

1320:1. Mørup. Plan over udgravningsområdet. Naturgastracéet er vist med grå raster. DKM del. 1984.

1320:1. Mørup. Plan of the excavated area. The course of the natural gas-pipe-line is indicated in grey. DKM del. 1984.

5 m og orienteret Ø-V. Det har spor efter fire sæt tagbærende stolper og let buede vægge, også de tagbærende stolperække buer. Væggen består af enkeltstolper, undtagen i gavlene, som er uden stolpekonstruktion. Der er to indgange,

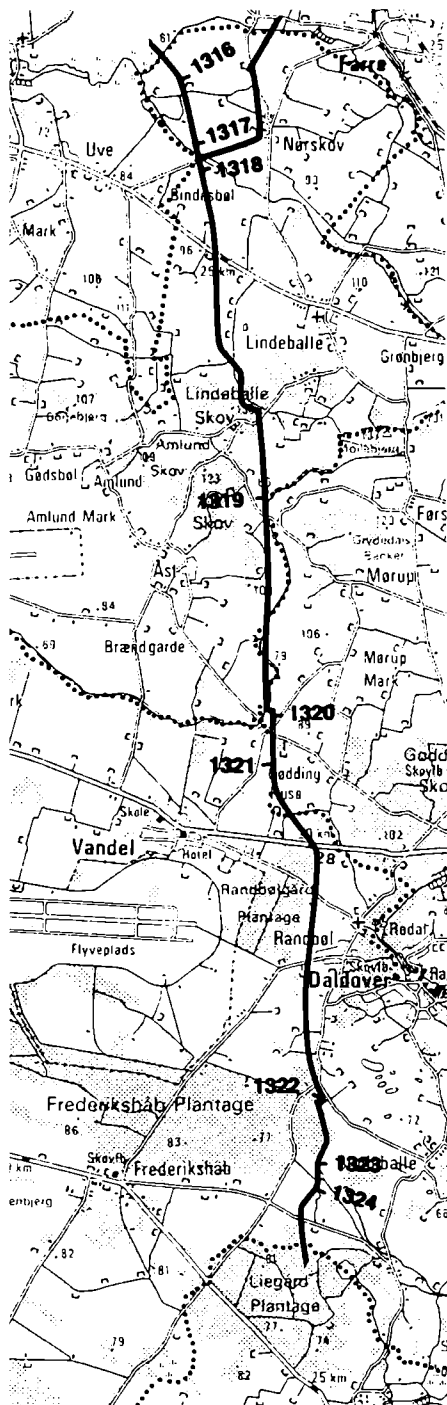
placeret over for hinanden midt i husets langsider.

Fra langhusets østgavl løber et hegn mod S; efter 21 m drejer det mod V, hvor det stopper umiddelbart før bækken. Hegnet består af enkeltstolper, re-

gelmæssigt suppleret med dobbeltstolper samt parvise støttehuller, placeret med en indbyrdes afstand af 1,5 m og med 3,5 m mellem sættene.

Der er indgang i hegnet mod S, oven for husets østlige indgangsparti. Et tilsvarende hegn løber fra husets vestgavl mod N, hvor det ligeledes stopper ved bækken. Endelig løber der et hegn Ø-V længst mod N.

Ø for gårdsanlægget ligger yderligere tre huse, som muligvis har haft tilknytning hertil. Det ene er N-S orienteret og

lindeballe, Nørup og Randbøl sogne

igger 11 m Ø for langhuset. Det er 15 m langt og har let buede vægge, med den tørste bredde på 5 m, og spor efter fem æt tagbærende stolper, hvor de tagbærende stolperækker buer ligesom væggene. Der er to indgange, placeret over for hinanden mellem 2. og 3. sæt tagbærende stolper fra N. De øvrige to huse er dentiske; de er Ø-V orienterede, 18 m lange med buede vægge og lige afskårne gavle. Største bredde er på 6 m. Der er spor efter tre sæt tagbærende stolper, om står med en indbyrdes afstand på 1,5 m, de tagbærende stolperækker buer

ligesom væggene. Indgangene er placeret i hver langsides over for hinanden. Det bedst bevarede af husene havde en fuldstændig bevaret fundamentsgrøft med aftryk efter vægstolperne, som har stået med 1 m's mellemrum. Heri endvidere en indgang i sydvæggen nær østgavlen.

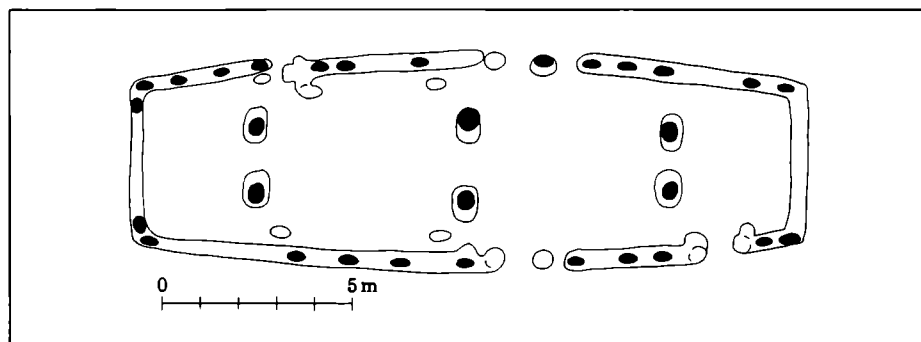
Husene nærmer sig i form og konstruktion de ældste huse i vikingetidslandsbyen i Vorbasse, men adskiller sig dog herfra på et væsentlig punkt, nemlig ved ikke at have tagbærende stolper i gavlene. Paralleller kendes fra Bellingegård ved Køge, og endvidere er der udgravet et næsten identisk hus i den yngste del af Nr. Snedepladsen, som er fra 6., måske 7. årh. e.Kr. De kan derfor ses som en overgangsform mellem jernalder- og vikingetidshusene.

Selve gårdsanlægget er ud fra sin form samt ved hjælp af keramik dateret til omkring midten af germansk jernalder. Det adskiller sig fra tilsvarende anlæg i f.eks. Vorbasse og Nr. Snede landsbyerne ved ikke at være en del af et landsbykompleks samt ved kun at være opført i én fase, modsat gårdene på de før nævnte lokaliteter, der som oftest er opført i tre-fire faser, inden landsbyen er flyttet. Gårdens dimensioner er som de største af gårdene i Vorbasse og Nr. Snedes landsbyer fra 4.-5. årh.

Lokaliteten har i øvrigt været beboet gennem det meste af oldtiden, idet der er et løsfund af en brommepil og enkelte gruber indeholdende flint fra ertebøllekultur. Desuden er udgravet et mindre gravfelt med tuegrave tilhørende tidlig førromersk jernalder (VKH M 979).
VKH 1984
RAS G 1002/84-10 DKM
Litt.: S. Hvass 1987; Sv.Å. Tornbjerg 1985.

1320:2. Mørup. Det bedst bevarede af to 18 m lange huse øst for gårdsanlægget. DKM del. 1984.

1320:2. Mørup. The better preserved of two houses each 18 m long, situated east of the farmstead. DKM del. 1984.

Randbøl sogn

1321. Mørupvej S, sb. 380.

Overpløjet gravhøj, hidtil uregistreret, ca. 15 × 0,3 m. Undersøgelsen viste en højrest på ca. 9 m i diameter med max. 20 cm højfyld bevaret og uden særlig markering af højfoden. Den tilsyneladende lidt acentralt placerede centralgrav bestod af en ramme af tæt sammenliggende, omkring knytnevæstore og lidt større sten, udvendig 3,5 × 1,1 m, indvendig 2,7 × 0,7 m, orienteret Ø-V, med afrundede ender. Stenrammen synes at have været lagt på den oprindelige overflade. Inden for rammen var der svage spor af et udstrakt, mindst 1,80 m langt lig med hovedet i V. Her lå en stridsøkse af overgravstypen fra yngre stenalderens enkeltgravskultur, med æggen vendt mod hovedet og skafhullet lodret.

RAS 1983

RAS G 1002/83

HCV

1322. Randbøl.

Rekognoscering: en del flint i overfladen, yngre stenalder. Prøvegravning over 204 m²: mindre grube med skår.

RAS 1983

RAS G 1002/83

HCV

1323. Bundløse N.

Rekognoscering: ti flintafslag, flækkefragment og et stk. brændt flint.

RAS 1983

RAS G 1002/83

HCV

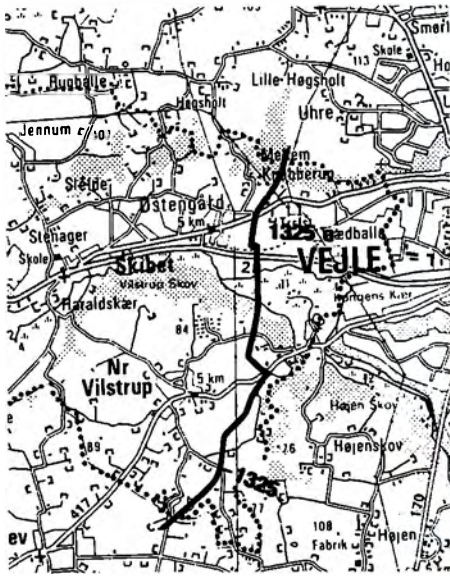
1324. Bundløse.

Rekognoscering: fem flintafslag, fire flækker og tre stk. brændt flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

RAS 1983

RAS G 1002/83

HCV

Skibet sogn

Skibet sogn

1325. Engdalgård.

Rekognoscering: fem flintafslag, brændt flint, 20 skår, en knusesten. Jernalder (VKH 862).

FFF 1980 Peter B. Christensen

FFF 562-402

JB

1325a. Kølholt.

Rekognoscering: fem flintafslag, kogestenen, fire skår, trækul. Jernalder. Prøvegravning: negativ (VKH 867).

FFF 1981 Peter B. Christensen

FFF 562-403

JB

Keld Foto, Holstebro 1987.

Pollenanalyse

Trods deres mikroskopiske størrelse udviser de forskellige planters pollen stor formrigdom. Det er derfor muligt at bestemme hvilken planteart eller -slægt et pollen tilhører.

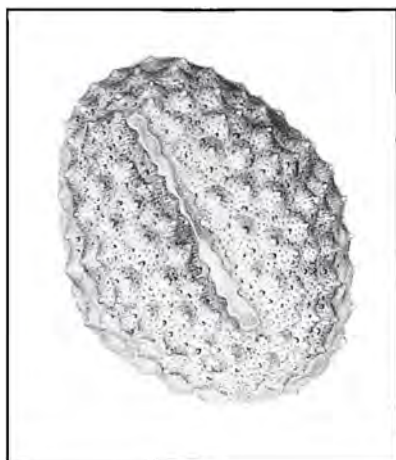
Pollen overføres fra blomst til blomst ved insekters eller vindens hjælp, men mange ender i søer og moser og bevares der gennem årtusinder. Søer og moser er derfor arkiver, der rummer oplysninger om vegetationen i fortiden, og gennem undersøgelser af pollenindholdet i mosernes lagfølger i forskellige landsdele har vi efterhånden fået et ret godt overblik over planternes indvandring efter istiden og vegetationens udvikling frem til i dag. Dette gør det muligt at datere tørvelag o.l. ved hjælp af pollenanalyse.

Rent praktisk starter en pollenanalyse i laboratoriet med fremstilling af mikroskoppræparater af de hjembragte prøver. Under mikroskop bestemmes og tælles oftest omkring 2000 pollen i hver prøve. Det er derefter muligt at udregne, hvor stor en procentdel hver planteart udgør i prøven. Ved sammenstilling af tællinger af en række prøver fås et såkaldt pollendiagram, der viser ændringer i arternes hyppighed op gennem f.eks. en moses aflejring. Der er imidlertid stor forskel på planternes pollenproduktion. Den vindbestøvede birk producerer f.eks. 8 gange så mange pollen som den insektbestøvede lind. Derfor foretages ofte korrektioner i pollendiagrammet, således at arternes hyppighed i forhold til hinanden direkte kan aflæses.

Vegetationsudviklingen i ældre stenalder er især bestemt af klima og planternes spredningshastighed og følger stort set det samme

Pollendiagram fra Solsø, Vestjylland, omfattende de sidste 10.000 år. Analyseret af Bent Odgaard, DGU.

Pollendiagram from Solsø, Western Jutland, covering the last 10.000 years. Analysed by Bent Odgaard, DGU.

Baldrian, Valeriana. 800x. NM VIII/B. Brorson Christensen del. 1944.

Eg, Quercus. 1000x. NM VIII/B. Brorson Christensen del. 1945.

mønster over hele Danmark. Fra landbrugets indførelse 4000 f.Kr. og fremefter er mennesket derimod den styrende faktor, og vegetationsudviklingen derfor ofte forskellig fra landsdel til landsdel. I nedenstående diagram er det mest slående således lynghedens tidlige forekomst i Vestjylland.

I de senere år har pollenanalyse fra ganske små vandhuller vist sig at kunne give vigtige oplysninger om helt lokale hændelser f.eks. skovrydning og opdyrkning. Det samme gælder, når pollen er bevaret i jordbund under gravhøje o.l.

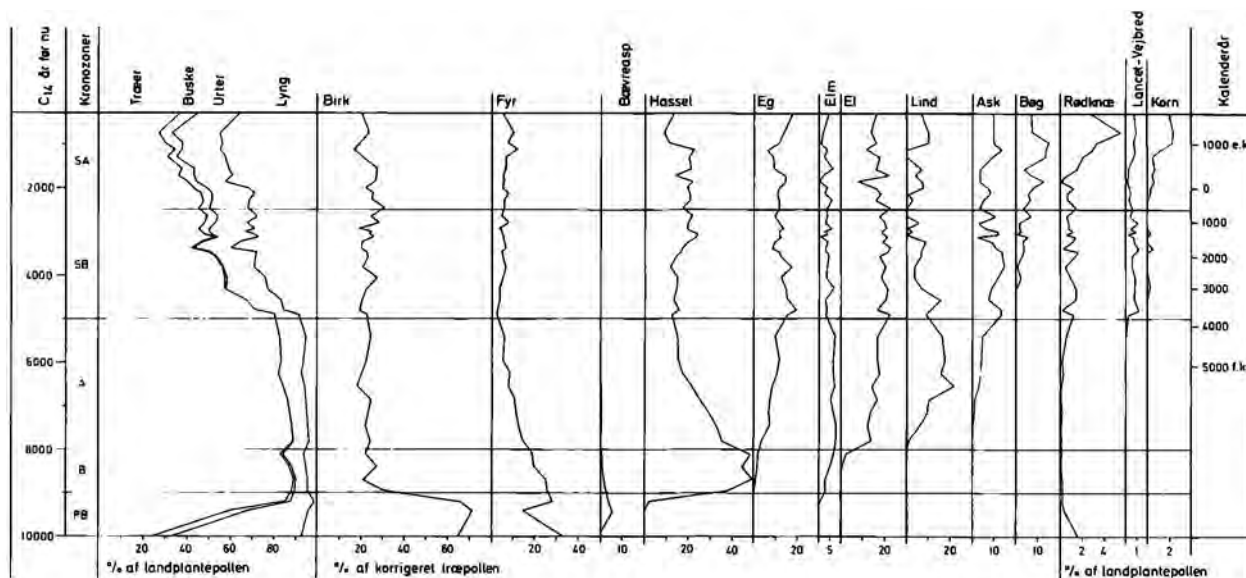
En mosefunden genstand kan ofte ved blot en dags indsats i laboratoriet dateres ved hjælp af pollenanalyse. Hvad nøjagtighed angår er kulstof 14-metoden dog langt overlegen. Pollenanalyse anvendes derfor i dag mere til påvisning af ændringer i miljø, arealudnyttelse o.l., og da er det en langt mere tidskrævende arbejdsmetode.

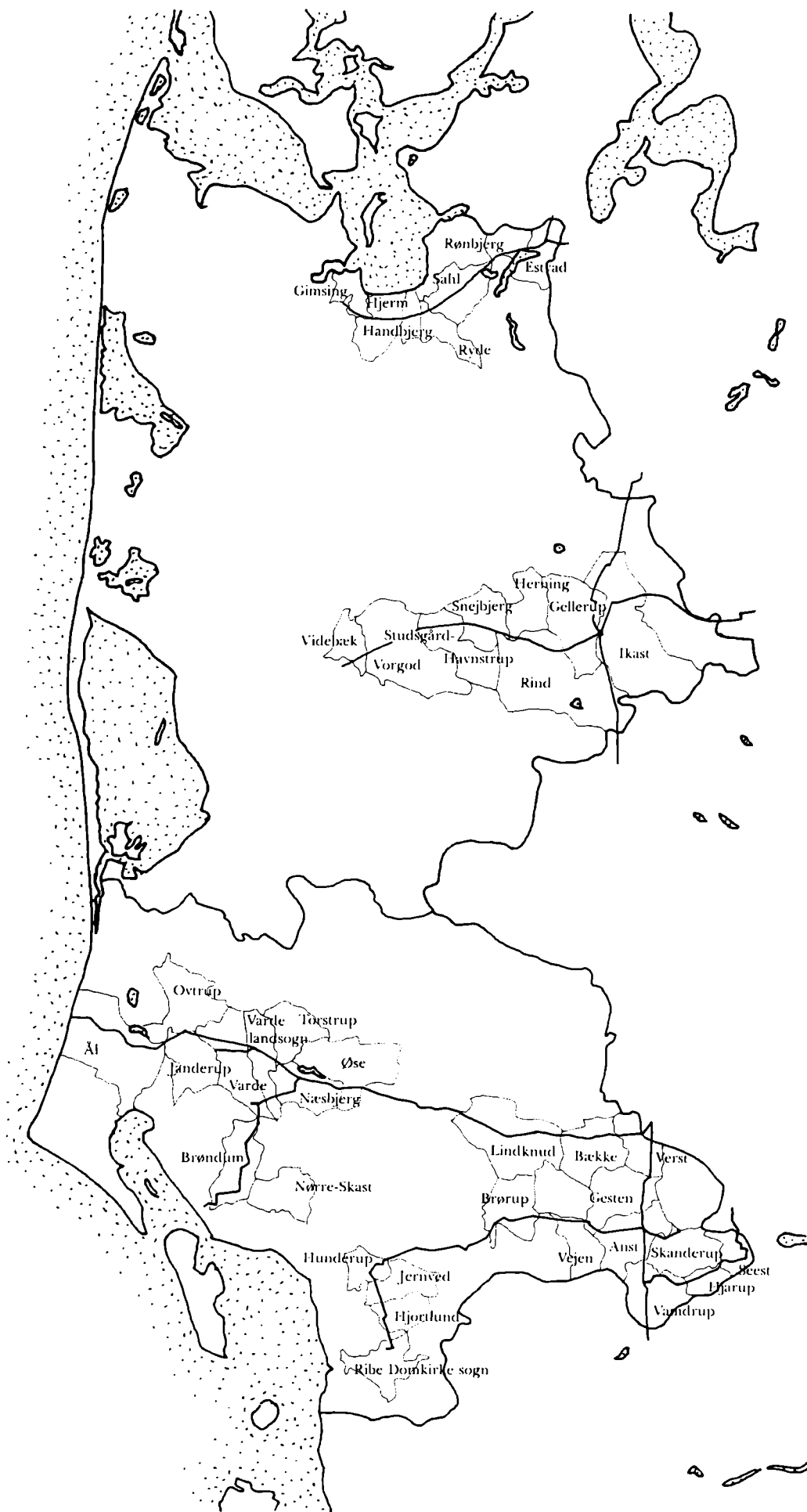
Udtagning af pollenprøver i profilvæg. Geert Brovad fot. 1986.

CC *Taking out pollensamples in open section. Geert Brovad phot. 1986.*

Litt.: Fægri & Iversen 1975

English version p. 480

VESTJYLLAND

RINGKØBING AMT

Videbæk sogn, side 362, lb.nr. 1326
Vorgod sogn, side 362, lb.nr. 1327-1334a
Estvad sogn, side 363, lb.nr. 1335-1341
Ryde sogn, side 365, lb.nr. 1342
Rønbjerg sogn, side 365, lb.nr. 1343
Sahl sogn, side 365, lb.nr. 1344-1353
Gellerup sogn, side 366, lb.nr. 1354-1360
Herning sogn, side 367, lb.nr. 1361-1362
Ikast sogn, side 367, lb.nr. 1363-1373
Rind sogn, side 368, lb.nr. 1374-1375
Snebjerg sogn, side 369, lb.nr. 1376-1383
Studsgård-Havnstrup sogn, side 370, lb.nr. 1384-1389
Gimsing sogn, side 370, lb.nr. 1390-1391
Handbjerg sogn, side 371, lb.nr. 1392-1397
Hjerm sogn, side 371, lb.nr. 1398-1405

RIBE AMT

Anst sogn, side 373, lb.nr. 1406-1419
Bække sogn, side 373, lb.nr. 1420-1424
Gesten sogn, side 375, lb.nr. 1425-1427
Hjarup sogn, side 375, lb.nr. 1428
Seest sogn, side 375, lb.nr. 1429-1435
Skanderup sogn, side 376, lb.nr. 1436-1439
Vamdrup sogn, side 378, lb.nr. 1440-1442
Verst sogn, side 379, lb.nr. 1443-1451
Hunderup sogn, side 380, lb.nr. 1452-1456
Jernved sogn, side 380, lb.nr. 1457-1458
Brørup sogn, side 380, lb.nr. 1459-1464
Lindknud sogn, side 381, lb.nr. 1465-1468
Vejen sogn, side 382, lb.nr. 1469-1470
Hjortlund sogn, side 383, lb.nr. 1471-1472
Ribe domkirke sogn, side 384, lb.nr. 1473
Brøndum sogn, side 384, lb.nr. 1474-1475
Næsbjerg sogn, side 384, lb.nr. 1476-1483
Nørre-Skast sogn, side 387, lb.nr. 1484-1486
Øse sogn, side 388, lb.nr. 1487
Janderup sogn, side 388, lb.nr. 1488-1494
Ovtrup sogn, side 389, lb.nr. 1495-1498
Varde sogn, side 389, lb.nr. 1499
Varde landsogn, side 389, lb.nr. 1500-1502
Ål sogn, side 390, lb.nr. 1503-1504
Torstrup sogn, side 390, lb.nr. 1505-1506

RINGKØBING AMT

Videbæk sogn

1326. Fruergård, sb. 219.

Udgravning af boplads på højtliggende plateau. Inden for gastracéet fremkom der under pløjelaget rester af en hus-tomt uden oldsager og en grube med keramik. Kun bunden af hullerne fra de tagbærende stolper og en væggrøft i øst-enden af huset var bevaret. Østenden var 5 m bred med afrundede gavlhjørner og en indgang i hver side, 4 m fra østgavlen. 5,5 m fra østgavlen var der i nordsiden spor efter ildsted. 1 m fra huset blev der udgravet en grube med keramik fra tidlig førromersk jernalder (HEM 2758).

HEM 1986

RAS G 6010/85-7

AEJ

Litt.: Rostholm 1986, nr. 27.

Vorgod sogn

1327. Hamborg V.

Rekognoscering: ildskørnede sten og to knusesten. Prøvegravning over en strækning på 100 m: negativ. På overfladen

opsamlet en ildsten og skraber (HEM 2775).

HEM 1986

RAS G 6010/85

HR

1328. Hamborg Ø.

Rekognoscering: ildskørnede sten og brændt flint, udateret. Prøvegravning over en strækning på 298 m: ingen fund (HEM 2774).

HEM 1986

RAS 6010/85

HR

1329. Bavnsbjerg.

Rekognoscering: enkelte genstande, f.eks. lerkarskår, en knusesten, slagger og ildskørnede sten. Prøvegravning: ildsted og 14 stolpehuller uden system, antagelig fra jernalder. Lidt SØ herfor er tidligere fundet en boplads fra ældre romersk jernalder (HEM 2773 og 2010).

HEM 1986

RAS G 6010/85

HR

Litt.: Rostholm 1982b, nr. 115; 1985, fig. 17; 1986, nr. 26.

1330. Bavnsbjerg, sb. 111.

Undersøgelse af tomten efter en stærkt nedpløjet gravhøj. I midterste del af hø-

jen var der pløjet helt ned til undergrunden. Lige under pløjelaget fandtes midt højen en stor ravperle fra enkeltgravskulturen. V og Ø for perlen var der en regelmæssigt fyldskifte, ellers fremkom ingen spor af gravanlæg. I sydøstlige del af højen udgravedes bunden af en urne med brændte ben og lidt derfra rester af en brandgrav med brændte ben, som syntes at have ligget i en beholder af organisk materiale. Ved siden af brandgraven var en stor nedgravning, som eventuelt har rummet endnu en urnegrav fra yngre bronzealder (HEM 2314).

HEM 1986

RAS G 6010/85-5

HF

Litt.: Rostholm 1982b, nr. 91; 1986 nr. 25.

1331. Vorgod, sb. 222.

Udgravning: ildsted eller rest af koge-grube og 13 stolpehuller uden system formentlig jernalder. Beliggende lidt N for 1332 (HEM 2777).

HEM 1986

RAS G 6010/85

HF

Litt.: Rostholm 1986, nr. 24.

1332. Vorgod, sb. 221.

Udgravning af en overpløjet, ikke tidligere registreret gravhøj fra enkeltgravskultur eller dolktid og en flad grube fra dolktid. Der var kun bevaret det gamle muldlag under højen og nogle få cm høj fyld; højen har været ca. 11 m i diameter. I det gamle muldlag fandtes spredt flintaffald og et par skår fra enkeltgravskulturen. Midt i højen lå øverst i det gamle muldlag en trefliget, 2,7 cm lang pile spids fra dolktid. Der var ikke sikre spor af gravanlæg.

Omkring 5 m N for højen var der en 4,2 × 3,0 m stor, flad grube med længderetning Ø-V. I gruben, der var bevaret i indtil 15 cm's dybde og havde nær mest flad bund, fandtes flintaffald enkelte sten, bl.a. en kværn, en knusesten og en slagsten, samt spredte skår. Skårene er fra mindst to kar fra dolktid. Lidt V for gruben var der et stolpehul. Anlægget må opfattes som rester af en forsænket husgulv (HEM 2772).

HEM 1986

RAS G 6010/85-9

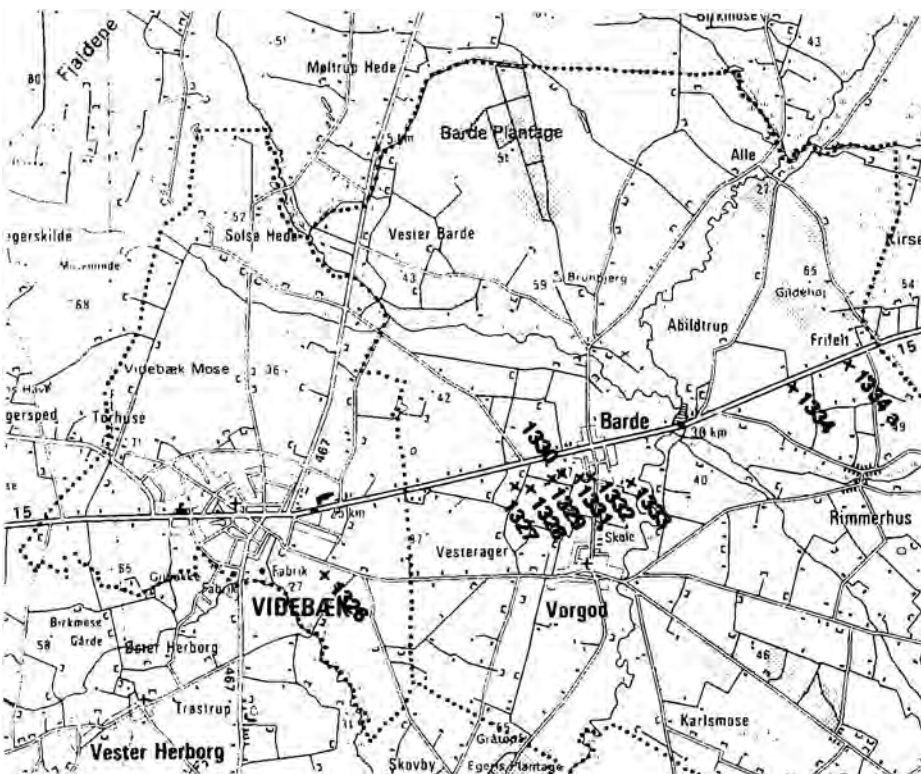
HR

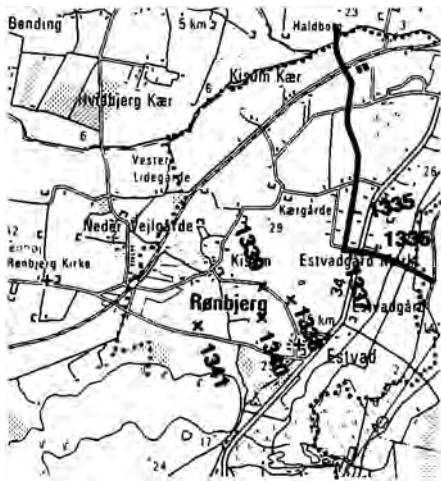
Litt.: Rostholm 1986, nr. 23.

1333. Barde, sb. 220.

På stedet er tidligere fundet en tyknakket flintøkse. Der blev prøvegravet over en godt 250 m lang strækning og udgravet to mindre felter. I det ene undersøgtes 24 stolpehuller, som indeholdt

Videbæk og Vorgod sogne

Estvad sogn

værn, knusestene og enkelte skår fra bronzealder eller jernalder. I det andet felt udgravedes ni store stolpehuller og to kogegruber uden daterende fund. På markoverfladen blev der desuden opsamlet en del flintaffald og enkelte flintredskaber, bl.a. et stykke af en sleben økse (HEM 2060; 2771).

HEM 1986

LAS G 6010/85-8

HR

Litt.: Rostholm 1986, nr. 22.

334. Frifelt Ø, sb. 224.

Rekognoscering og prøvegravning: ingen fund. Tidligere opsamlet fra ældre stenalders boplads: 625 flækker, 230 mikroflækker, 96 mikrolitter, 23 skævpile og 54 tværpile. Boplads fra ældre stenalder (HEM 2024).

HEM 1986

LAS G 6010/85

HR

Litt.: Rostholm 1982a, 14; 1982b, nr. 1.

334a. Frifelt V, sb. 223.

Rekognoscering: flintaffald og ca. 20 lintredskaber. Tidligere opsamlet fra yngre stenalders boplads: bl.a. 78 skræbøer og 23 stykker af slebne flintøkser. Prøvegravning: negativ (HEM 2307).

HEM 1986

LAS G 6010/85

HR

Litt.: Rostholm 1982a, 34f; 1982b, nr. 1.

Estvad sogn

335. Estvadgårds Mark N.

Rekognoscering: et flintafslag, et stk. rødt flint, kogestenen, fire skår. Prøvegravning: to kogegruber. Yngre stenalder (SMS 267A (B)).

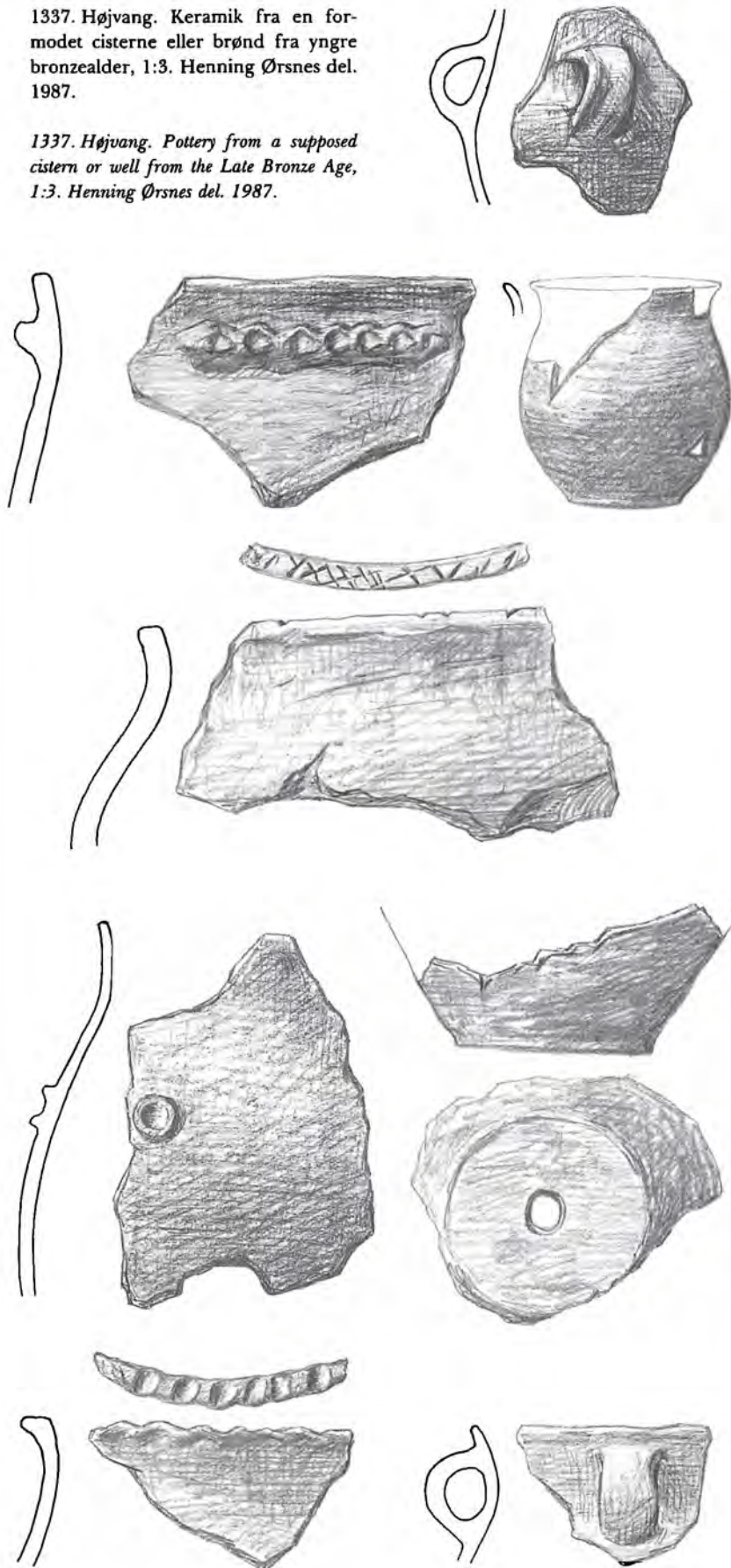
LAS 1984 Peter B. Christensen

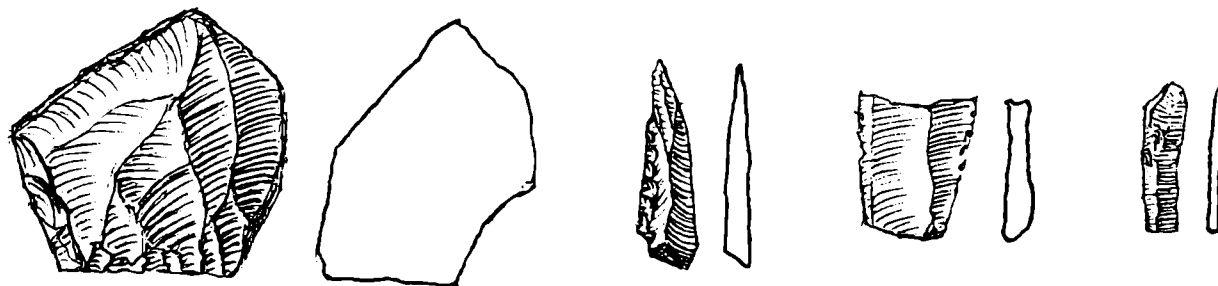
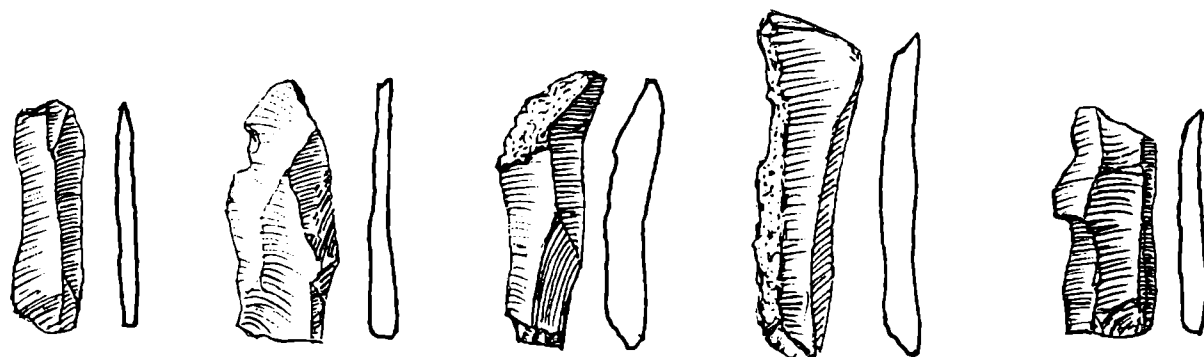
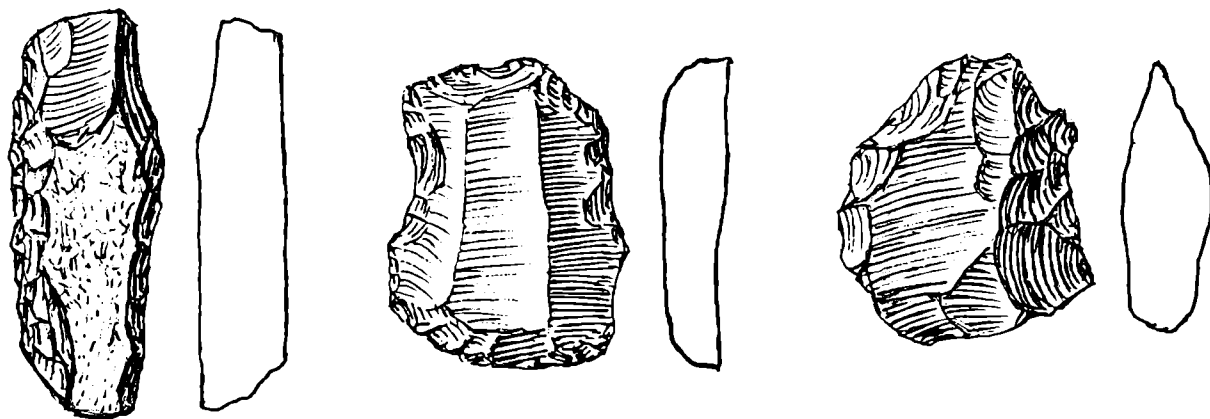
LAS G 6003/84

JB

1337. Højvang. Keramik fra en formodet cisterne eller brønd fra yngre bronzealder, 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

1337. Højvang. Pottery from a supposed cistern or well from the Late Bronze Age, 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

1339. Estvad. Bearbejdet flint fra magemosekultur, fundet under kulturlag fra dolktid. 1:1. Henning Ørsnes del. 1987.

1339. Estvad. Shaped flint from the Maglemosean Culture found under a culture layer belonging to the Dagger Period. 1:1. Henning Ørsnes del. 1987.

1336. Estvadgård, sb. 87.

Udgravning på SV-vendt skråning ned mod Karup å: delvis ødelagt hustomt med rester af lergulv og indgangsbro-lægning. Heri keramik fra sen førromersk/ældre romersk jernalder (SMS 298A).

SMS 1984

RAS G 6003/84-3

1337. Højvang, sb. 99.

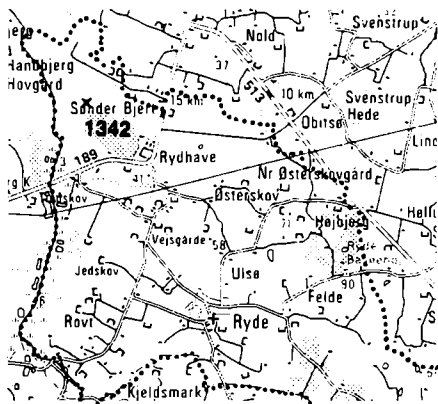
Udgravning af anlæg gennemskåret af naturgasledningen i formentlig naturlig sænkning, hvis skrånende østside var belagt med nævestore sten, bl.a. mange knusesten. Stenlægningen anslås at have dækket ca. 30 m². Over den lå forskellige fyldlag, bl.a. et 10 cm tykt, rødtligt askelag, hvori der fandtes meget keramik, som

formentlig skal dateres til overgangen mellem bronze- og jernalder. Anlægget opfattes som en form for cisterne, der har skullet forsyne en nærliggende bebyggelse med vand. Flere gruber var gennemskåret af ledningen i umiddelbar nærhed af anlægget (SMS 339A).

SMS 1985

RAS G 6003/85-7

PM

Ryde sogn

338. Estvad N.

Ekognoscering: to flintafslag, brændt int, en ildslagningssten, et skår, jern-stand.

AS 1984 Peter B. Christensen

AS G 6003/84

JB

339. Estvad, sb. 92.

Idgravning: boplads spor fra tidlig førromersk jernalder og 10 cm tykt kulturlag med skår fra dolktid. En del skår er ældre. Under kulturlaget en flintplet fra røgmosekulturen (SMS 342 A).

MS 1985

AS G 6007/85-11

PM

340. Estvad V.

Ekognoscering: fem flintafslag, flækketragment, tre stk. brændte afslag, kogestenen, fire skår. Yngre stenalder?

AS 1984 Peter B. Christensen

AS G 6003/84

JB

341. Rønbjerg V.

Ekognoscering: 70 skår. Vikingetid eller senere.

AS 1984 Peter B. Christensen

AS G 6003/84

JB

Ryde sogn

342. Sdr. Bjert.

Ekognoscering: 20 skår og fem flintafslag. Prøvegravning: ildsted og to fyldkifter, det ene grøftlignende med et stk. f en munkesten. Nedlægningskontrol: ildsteder og grube med 11 flintafslag og 2 uornamenterede stenalder skår (HOL 5.942).

IOL 1985 Palle Eriksen

AS G 6007/85

LHO

Rønbjerg og Sahl sogne

Rønbjerg sogn

1343. Estvadgård Plantage.

Mindre undersøgelse af formodet jagtstation fra dolktid. En del (bl.a. fladehugget) flint, såsom pilespidser, lå i overflade og muldlag, men hverken anlægspor eller kulturlag var bevaret (SMS 338 A).

RAS 1985

RAS G 6007/85

HCV

Sahl sogn

1344. Stokholmvej.

Prøvegravning på en ca. 12 x 12 m stor holm: to gruber med trækulspartikler og en opfyldt lavning med flere flintafslag (HOL 15.806-1).

HOL 1985 Palle Eriksen

RAS G 6007/85

LHO

1345. Gulfælgård, sb. 117.

På et sandet plateau og skråning ned mod et engområde blev der undersøgt en 210 m lang strækning.

I den østlige del af feltet fandtes et mindst 20 m langt og op til 4 m bredt fyldskifte, der viste sig at være en ca. 1 m

dyb grøft. På bunden af grøften lå en meget dårligt bevaret spade af egetræ. Fra grøften udgik to lange, omtrent parallelle render, der kunne følges over 60-70 m. Længere mod V fandtes endnu tre render, den ene helt i vestenden af feltet. Kun i ét tilfælde fandtes et stolpehul i forbindelse med renderne. Desuden var der en del stolpehuller og et par kogestensgruber. Pladsen har dog ikke karakter af boplads, idet bl.a. oldsagsmaterialet er meget sparsomt. De få daterbare skår synes at tilhøre enkeltgravskulturen.

En C-14 datering af træspaden angiver 1370 ± 150 år, svarende til midten af germansk jernalder. Denne datering må også gælde for grøft og rendesystem. På en omtrent samtidig boplads, Stavad i Store Vildmose, er der fundet tilsvarende render.

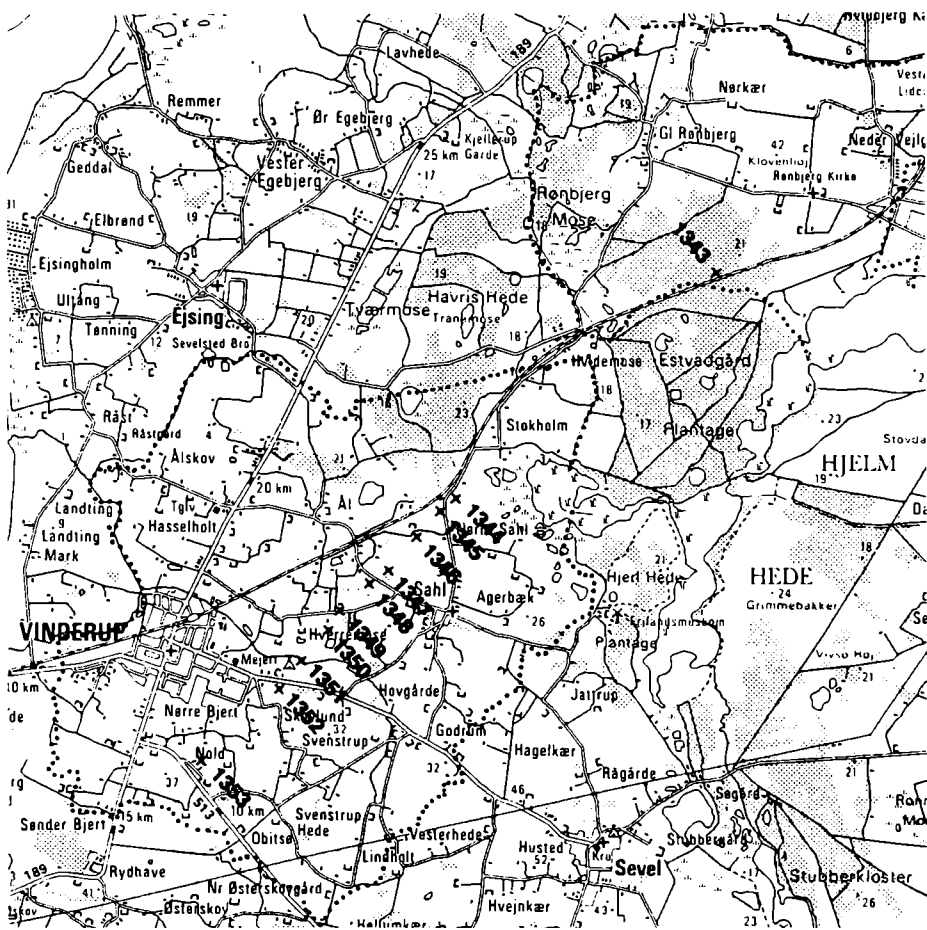
Rendernes funktion er uvis. Nogle render i Stavad er tolket som vandledninger. På Gulfælgård må renderne have haft en andet formål, idet de løber langs med højdekurverne (HOL 15.864).

HOL 1985

RAS G 6007/85-4

PE

Litt.: Dehn 1982; Olesen og Eriksen 1987.

1346. Gulfælgård S, sb. 116.

Nedlægningskontrol: kulturlag og et par fyldskifter med ca. 200 flintafslag, en fladehugget pilespids, fragment af en fladehugget segl, fragment af en dolk og ca. 350 skår, hvoraf 23 var ornamenterede. Enkeltgravskultur, dolktid (HOL 15.938).

HOL 1986

RAS G 6007/85

LHO

1347. Sahl.

Rekognoscering: to skår. Prøvegravning: ingen anlægsspor (HOL 15.860-4).

HOL 1985 Palle Eriksen

RAS G 6007/85

LHO

1348. Hverremose.

Rekognoscering: en slagge, enkelte skår og flintafslag. Prøvegravning: anlægsspor fra nyere tid (HOL 15.860-5).

HOL 1985 Palle Eriksen

RAS G 6007/85

LHO

1349. Trængsel V.

Nedlægningskontrol: ildsted og en 3 x 1 m stor grube, hvori der var lidt skaller, flint, lerklining, fragmenter af en bronzering og ca. 800 skår fra yngre bronzealder (HOL 15.939).

HOL 1986

RAS G 6007/85

LHO

Gjellerup sogn

1350. Hasselholt N.

Ved rekognoscering tydede fundene på en mulig megalittomt. Kun fyldskifter af nyere dato fandtes ved prøvegravningen (HOL 15.860-6).

HOL 1985 Palle Eriksen

RAS G 6007/85

LHO

1351. Engbjerg.

Rekognoscering: 16 stk. flint, især afslag og tre skår. Prøvegravning: ingen anlægsspor (HOL 15.806-8).

HOL 1985 Palle Eriksen

RAS G 6007/85

LHO

1352. Skovlund.

Nedlægningskontrol: en kogestensgrube og en knusesten (HOL 15.940).

HOL 1986

RAS G 6007/85

LHO

1353. Nold, sb. 30.

Prøvegravning ud for nærliggende urnegravplads: fyldskifte af nyere dato (HOL 15.860-9).

HOL 1985 Palle Eriksen

RAS G 6007/85

LHO

Gjellerup sogn

1354. Bjerregård.

På grund af stedets beliggenhed foretog en prøvegravning, der afslørede en større grube, godt 3 m bred og op til 1/2

m dyb med ildskørnede sten, lidt træku og tre skår. Ved gennemgang af område med metaldetektor fandtes et lille lod af bly samt forskellige genstande fra nyere tid. Desuden blev der opsamlet en del flint. I forbindelse med anlægsarbejde sås i begge sider af grøften til gasrørene rester af en stor grube, 3,9 m lang N-S og indtil 80 cm dyb. I gruben, hvori kun en lille del blev udgravet, var enkelte skår fra tidlig jernalder. I samme område var der ved nedlægningskontrol fundet tre gruber og et område med kulturlag, men ingen daterende fund (HEM 2625).

HEM 1984 og 1985

RAS G 1002/83

HF

Litt.: Rostholm 1986, nr. 4.

1355. Østergård.

Prøvegravning: enkelte anlægsspor. Udgravning: grube, tre ildsteder eller koge gruber og otte stolpehuller. Små skår fra bronze- eller jernalder (HEM 2624).

HEM 1984

RAS G 1002/84-24

HF

Litt.: Rostholm 1986, nr. 3.

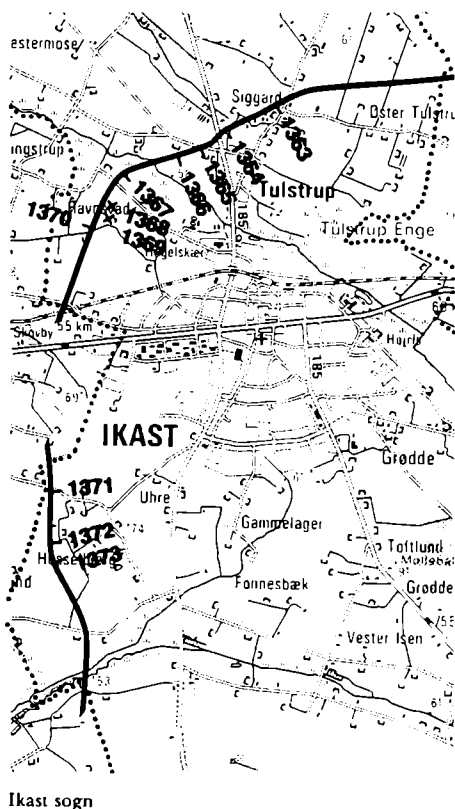
1356. Nørregårde.

Rekognoscering: ildsten (flint), en del sorte småskår, slagge, ildskørnede sten og brændt flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor (HEM 2623).

RAS 1983

RAS G 1002/83

HCV

Ikast sogn

1364. Tulstrup, sb. 53.

Rekognoscering: skår, brændt flint og slagge på formodet jernalderboplads. Prøvegravning over 240 m: syv stolpehuller. Udateret (HEM 2677).

HEM 1985

RAS G 1007/84

HR

1365. Tulstrup, sb. 52.

Rekognoscering: skår, brændt flint og knusesten på formodet jernalderboplads. Prøvegravning over 304 m: ingen fund (HEM 2676).

HEM 1985

RAS G 1007/84

HR

1366. Bundgård, sb. 54.

Ved rekognoscering fandtes kun fire stk. brændt flint og et ubestemt skår. Ved prøvegravning over en 250 m lang strækning og udgravning i tre mindre felter undersøgtes i alt 90 anlægsspor inden for et 170 m langt område: stolperækker, spredte stolpehuller, væggrønder, ildsteder, affaldsgruber og mindst én brønd. Det var ikke muligt at udskille sikre huse. Fundene er især fra førromersk jernalder. I vestlige del af området fremkom enkelte skår, som kan være fra germansk jernalder eller vikingetid. (HEM 2675).

HEM 1985

RAS G 1007/84

HR

Litt.: Rostholm 1986, nr. 8.

1367. Ravnsvadgård, sb. 51.

Rekognoscering: skår, brændt flint og en knusesten. Udgravning: store stolpehuller, til dels i to Ø-V gående rækker. Ingen daterbare fund (HEM 2674).

HEM 1985

RAS G 1007/84

HR

Litt.: Rostholm 1986, nr. 7.

1368. Ravnsvadgård, sb. 50.

Ved rekognoscering fandtes enkelte skår samt brændt flint. Efter prøvegravning på en 259 m lang strækning foretoges udgravning i to felter på 16 og 42 m i længden. I det lille felt var der en koge-grube og tre andre huller. I det store felt undersøgtes et 10,5 m langt og ca. 5 m bredt hus med fire par tagbærende stolper, tre par båse i østenden og indgange midt i langsiderne. På bopladsen fandtes kværne og skår fra tidlig førromersk jernalder; enkelte skår kan være fra germansk jernalder. Huset er beliggende umiddelbart N for 1369 (HEM 2673).

HEM 1985

RAS G 1007/84

HR

Litt.: Rostholm 1986, nr. 6.

1369. Ravnsgård, sb. 49.

Udgravning af seks lertagningsgruber, ildsted og to stolpehuller. Den største af gruberne, som fortsatte uden for gastracéet, var 1,35 m dyb, 4,0 m bred og mindst 6,2 m lang. Et par af gruberne indeholdt kun få genstande. Fundene består i øvrigt af knusesten, kværne og skår fra tidlig førromersk jernalder. På marken omkring gastracéet var der tydelige pletter med højere korn, hvilket tyder på, at der er gruber over et stort område (HEM 2672).

HEM 1985

RAS G 1007/84

HR

Litt.: Rostholm 1986, nr. 5.

1370. Ravnsvad, sb. 48.

Rekognoscering: skår, slagter og brændt

flint, formentlig boplads fra yngre jernalder eller senere. Prøvegravning: fyldt skifte uden daterende fund (HEM 2671).

HEM 1985

RAS G 1007/84

HI

1371. Mosegårde.

Rekognoscering: en knusesten, flække et afslag, et stk. brændt flint og ildskør nede sten. Prøvegravning: ingen anlægsspor (HEM 2621).

RAS 1983

RAS G 1002/83

HCV

1372. Skærlund.

Opsamling af enkelte flintgenstande fra stenalderboplads, fortrinsvis V for tracé et (HEM 2631).

HEM 1985

RAS G 1002/83

HI

1373. Hesselbjerggård, sb. 55.

På stedet har der været fire gravhøje som ikke kunne erkendes ved rekognoscering eller prøvegravning. Ved kontrolundersøgelse fandtes en delvis opløjet urnebrandgrube, 60 cm i diameter og indtil 15 cm dyb; den indeholdt en meget ødelagt urne med brændte ben, de optoges som præparat. Fundet er endnu ikke færdigkonserveret. Graven synes at være fra tidlig jernalder. Lidt N for graven undersøgtes en stenfyldt grube uden daterende fund (HEM 2669).

HEM 1984

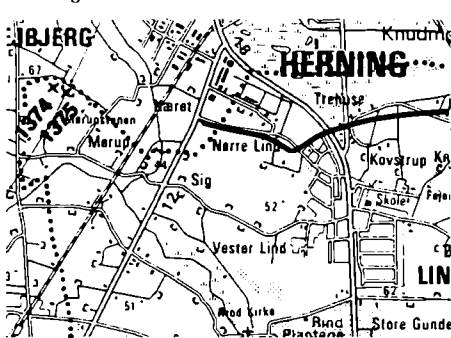
RAS G 1002/84-25

HF

Litt.: Rostholm 1986, nr. 2.

Rind sogn

Rind sogn

1374. Vesterlund, sb. 34.

Udgravning af en nedpløjet gravhøj, 15 m i diameter, gennemskåret af moderne nedgravninger. I midten af højen fandtes en Ø-V orienteret grav uden oldsager, men med forkullede træplanker fra en 60 cm bred plankekiste, hvoraf blev udtaget prøver. Graven var nedgravet undergrunden med gravbunden minds 70 cm under den gamle overflade. Der var spor efter sekundære brandgrave form af omløjrede fragmenter af brændte knogler og enkelte lerkarskår. Yngre stenalder/bronzealder (HEM 2742).

HEM 1986

RAS G 6010/86-2

AE

1375. Mørup.

Rekognoscering: skår og brændt flint på formodet jernalderboplads. Prøvegrav

ing over 160 m: et fyldskifte uden fund (HEM 2741).

HEM 1986

RAS G 6010/85

HR

Snejbjerg sogn

376. Krogstrup V.

Jedlægningskontrol: en enkelt udateret kogegrube (HEM 2803).

HEM 1986

RAS G 6010/85

HR

377. Krogstrup V.

Jedlægningskontrol: flintaffald, skrabe, enkelte andre redskaber og et par kår fra yngre stenalder. Prøvegravning: ingen kulturlag eller anlægsspor (HEM 802).

HEM 1986

RAS G 6010/85

HR

Litt.: Rostholm 1986, fig. 17d-f.

378. Krogstrupgård, sb. 70.

Jedgravning af dele af en boplads med use, hegn og gruber. Stedet ligger umiddelbart N for en nu rørlagt bæk på en ødesletteflade med en svag hældning mod S.

Bopladsen skæres Ø-V af gastracéet og kunne før udgravningen erkendes gennem fund af keramik, slagge, knusesten og trækul i pløjjordsoverfladen over et mindst 20.000 m² stort område. Inden for gastracéet kunne bopladsen følges over en strækning på ca. 100 m. Her var bevaret stolpehuller og gruber. I det centrale område var der desuden bevaret 10-20 cm kulturlag.

I alt kunne der udskilles mindst tre gentlige gårdsanlæg bestående af indægnede, Ø-V orienterede treskibede stuehuse med tilhørende gruber mm. Husene var omtrent 20 m lange og 5,5 m brede med bevarede båseshuller i østenden. Hjørnerne var afrundede, og der var symmetrisk placerede indgange i nord- og sydvæg. Hvor der var rester af ægge bevaret, bestod disse af en enkelt toperække.

Genstandsmaterialet bestod først og fremmest af ca. 55 kg keramik, størstelen fra store forrådskar med udsvajede fortykkede, mere eller mindre facetterede rande, med eller uden pålagt lister med fingerindtryk under randen. Et af disse kar, 43 cm højt, med fire symmetrisk placerede ører på skulderen, kunne rekonstrueres fuldstændigt. Det samme ælder en ildbuk med to horn. Desuden kan nævnes en lerskive, gennemboret af

huller (som et sikar) og med en hank i midten, samt øvre del af et kar med en indvendig krave i form af en 3,5 cm bred, vandret indadbøjet rand, hvor overgangen mellem bug og krave markeres af en tynd, optrukket fals.

I et stolpehul efter en tagbærende stolpe blev der fundet en 14 cm lang spydspids af jern med dølle. I døllen sad rester af et træskaft. Derudover blev der fundet knusesten og jernslagge, ti kværnstensfragmenter og to slibesten.

Keramikken daterer bopladsen til sen førromersk/tidlig ældre romersk jernalder (HEM 2744).

HEM 1986

RAS G 6010/85-4

AEJ

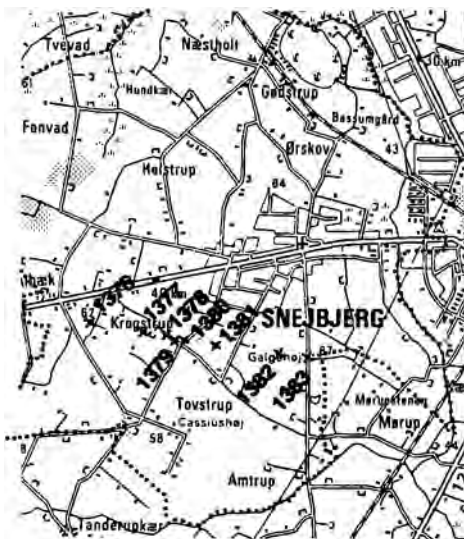
Litt.: Rostholm 1986, nr. 19.

1379. Krogstrupgård, sb. 47.

Undersøgelse af en overpløjet gravhøj, som var 20 m i diameter og bevaret i indtil 35 cm's højde. Den midterste og sydlige del af højen blev udgravet; den nordlige del lå uden for gastracéet, og her blev kun lavet en 2 m bred grøft ud til højfoden. Der kunne erkendes tre højfaser. Fra de to yngste faser fandtes i højens sydlige del rester af en randstensrække med store sten og inden for disse en stenpakning eller stenlægning. Midt i højen var der en urørt grav, som kun indeholdt tre små ravperler fra enkeltgravskulturen. Gravtypen kan dateres til kulturens tidlige del. Graven lå i en V-Ø liggende, 3,1 × 1,8 m stor og 0,5 m dyb nedgravning, hvori fremkom trækul fra kisten og stenrækker ved kistens langsider.

Ved den vestlige højfod undersøgtes en 6,8 m lang og 2,35 m bred nedgrav-

Snejbjerg sogn

1378. Krogstrupgård. Lansespids af jern. 1:1. Lennart Larsen fot. 1987.

1378. Krogstrupgård. Lancehead of iron. 1:1. Lennart Larsen phot. 1987.

ning, som havde længderetning ca. N-S og lå helt ind mod gravhøjen. Nedgravningen var indtil 0,7 m dyb og indeholdt skår, sten og små stykker brændte ben, hvis art ikke er bestemt. Skårene er fra ældre romersk jernalder, et enkelt af karrene kan dog være ældre. Det drejer sig enten om brandgrave eller om en affaldsgrube, hvori der er indblandet rester af en ødelagt urnegrav (HEM 2743).

HEM 1986

RAS G 6010/85-3

HR

Litt.: Rostholm 1986, nr. 18.

1380. Krogstrupgård Ø, sb. 69.

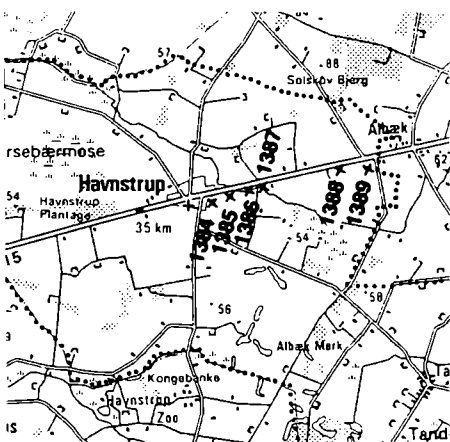
Nedlægningskontrol: jernalderboplads, der strakte sig over mindst 70 m. Heraf

undersøgt ca. 40 m i et 5 m bredt bælte. Der var dele af to indhegninger med dybe grøfter. Den ene indhegning var ca. 20 m lang V-Ø og havde indgang midt i nordsiden. Der var en del stolpehuller, men huse kunne ikke udskilles inden for det lille undersøgelsesområde. Der fandtes jernslagge, kværne, knusesten og skår fra sen førromersk jernalder. Bopladsen ligger lige Ø for 1378.
HEM 1986
RAS G 6010/85 HR
Litt.: Rostholm 1986, nr. 17.

1381. Tovstrup, sb. 72 og 73.
Nedlægningskontrol: rester af en bronzealderboplads over en strækning på godt 250 m, der kun blev udgravet i et ca. 5 m bredt bælte; anlægssporene fremkom i to koncentrationer med ca. 100 m's mellemrum. Der undersøgtes 19 kogegruber, omkring 40 stolpehuller, rester af to ildsteder med rødbrændt materiale samt områder med kulturlag. En lille grube indeholdt skår af tre lerkar, enkelte små stykker brændt ben, flintaffald, en skraber samt trækul. Skårene fra gruben er fra yngre bronzealder (V eller VI). Det begrænsede skårmateriale fra de øvrige huller er antagelig fra samme tid. På den omgivende mark var talrige pletter med højere korn, hvilket viser, at det drejer sig om en stor boplads (HEM 2779).
HEM 1986
RAS G 6010/85 HR
Litt.: Rostholm 1986, nr. 16.

1382. Solbakken.
Nedlægningskontrol: fire kogegruber, indtil 1,4 m i diameter og 50 cm dybe, ca. 400 m V for 1383 (HEM 2778).
HEM 1986
RAS G 6010/85 HR
Litt.: Rostholm 1986, nr. 15.

Studsgård-Havnstrup sogn

1383. Galgehøj, sb. 71.
Ved undersøgelse af gastracéet umiddelbart S for den fredede Galgehøj fandtes over en strækning på 125 m i alt ni kogegruber, mindst 12 stolpehuller, en stortagningsgrube og enkelte andre nedgravninger. Den store grube, som lå ca. 30 m SV for højen, var 7,0 × 5,7 m i tværmål og indtil 1,15 m dyb. I gruben var der en meget stor sten og to stenlag, hvori der lå mange knusesten. Desuden fandtes en stenkølle eller sænkesten med to omløbende furer, et lille lerlåg og en stor mængde skår fra yngre bronzealder, sen VI (HEM 2780).
HEM 1986
RAS G 6010/85 HR
Litt.: Rostholm 1986, nr. 14.

Studsgård-Havnstrup sogn

1384. Havnstrup, sb. 37.
Undersøgelse af en helt nedpløjet gravhøj, som ikke tidligere var registreret. Højen fremtrådte meget svagt på markoverfladen, og der kunne ikke erkendes nogen højfod. Midt i højen udgravedes en ca. 2 × 1 m stor og indtil 20 cm dyb grav fra tidlig enkeltgravskultur. Graven indeholdt en 22 cm lang flintøkse med slibning på alle fire sider, en 17 cm lang stridsøkse (Glob's B-type) samt to ravskiver og en flintflække.
Omkring graven var der en ringgrøft på ca. 6,5 m i ydre diameter, 40-50 cm bred og ca. 50 cm dyb. Gravens østende var ødelagt af et dybt, moderne hul fra en telefonpæl. Heri fremkom brændte ben fra en ødelagt grav (HEM 2776).
HEM 1986
RAS G 6010/85 HR
Litt.: Rostholm 1986, nr. 21.

1385. Havnstrup Ø.
Nedlægningskontrol: flintaffald, flækker, blokke og enkelte redskaber, bl.a. en tværpil, fra en stenalderboplads på sandede forhøjninger på begge sider af et tilløb til Mølsted bæk. Udgravning: ingen anlægsspor (HEM 2807).
HEM 1986
RAS G 6010/85 HR
Litt.: Rostholm 1986, fig. 17a-c.

1386. Lyngborgvej V.
Nedlægningskontrol: to kogegruber eller ildsteder og opsamling af en del flint (HEM 2806).
HEM 1986
RAS G 6010/85 HR

1387. Lyngborgvej Ø.
Nedlægningskontrol: enkelte flintgenstande på sandet, ca. 25 m bred forhøjning. Ældre stenalder (HEM 2805).
HEM 1986
RAS G 6010/85 HI

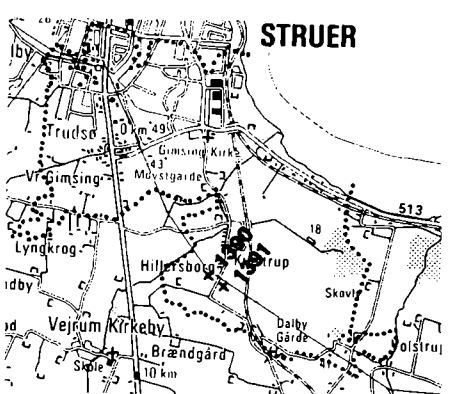
1388. St. Albæk.
Rekognoscering: ildskørnede sten og skår af jydepotter. Prøvegravning: ingen fund. Nedlægningskontrol lidt vestlige re: en kogegrube og en lille stenaldergenstand uden daterende fund (HEM 2804).
HEM 1986
RAS G 6010/85 HI

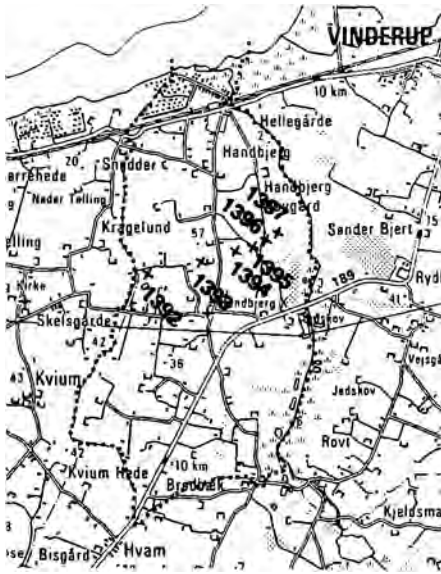
1389. St. Albæk, sb. 36.
Udgravning af gruber og stolpehuller. Heraf udgør to 20 m lange, parallelle rækker sandsynligvis resterne af de tagbærende stolper i et treskibet langhus. Udateret (HEM 2757).
HEM 1986
RAS G 6010/85 AE

Gimsing sogn

1390. Hillersborg Midt, sb. 16.
Udgravning af en overpløjet gravhøj med en diameter på ca. 20 m. Midt i højen på det gamle muldrag fandtes to brandgrave. Den ene indeholdt en bronzeølk og et lerkar; den anden grav var uden oldsager, måske på grund af senere ødelæggelse. Omkring højen var der spor af 23 kraftige stolper med ca. 2,5 m mellemrum. I den stive undergrundsler sås ardspor.
I jernalderen var anlagt en jordfæste grav i højens SV-side. Heri fandtes en jernspænde og en jernkniv (HOI 15.872). I nærheden af denne høj fandtes ved rekognoscering flintaffald og en

Gimsing sogn

Handbjerg sogn

odfarvet plet. Prøvegravning afslørede re stolpehuller (HOL 15.860-18).

HOL 1985

RAS G 6007/85

LHO

Litt.: Olesen og Eriksen 1987.

1391. Hillersborg Ø.

Prøvegravning ud fra beliggenhed tæt ved gravhøj og fund af et randskår: fem gruber og to stolpehuller (HOL 15.860-17).

HOL 1985

RAS G 6007/85

LHO

Handbjerg sogn

1392. Nørregård.

Rekognoscering: ca. 40 skår af jernalder- og jydepottekarakter samt sortfarvede pletter. Prøvegravning: flere anlægsspor fra nyere tid (HOL 15.860-21).

HOL 1985 Palle Eriksen

RAS G 6007/84

LHO

1393. Sandholm, sb. 80.

Nedlægningskontrol: mindst 100 stolpehuller af få cm's dybde samt grube med ldskårnede sten. Ingen oldsager (HOL 15.941).

HOL 1985

RAS G 6007/84

LHO

1394. Vestergård Hus, sb. 42 og 43.

Rekognoscering i jernaldergravfelt: flere skår. Prøvegravning: fire fyldskifter (HOL 15.860-14).

HOL 1985 Palle Eriksen

RAS G 6007/84

LHO

1395. Dunkhus, sb. 48.

Udgravning på 510 m² i udkanten af kendt jernalderboplads: 58 fyldskifter, heraf mange diffuse. Få regulære stolpehuller og gruber. To skår af jernalderkarakter. Ingen hustomter (HOL 15.865).

HOL 1985

RAS G 6007/85-3

PE

1396. Handbjerg Hovgård, sb. 49.

Udgravning på 525 m² af boplads fra yngre stenalderstragtæggekultur (MN I). I forvejen var pladsen registreret som en lille flintkoncentration. 96 anlægsspor i form af gruber, stolpehuller samt rodvælder blev undersøgt. 35 af anlægssporene indeholdt keramik og flint (HOL 15.860-12 og 15.866).

HOL 1985

RAS G 6007/84 og G 6007/85-5

LHO

1397. Handbjerg Hovgård N, sb. 79.

Ved rekognoscering var der fundet seks stk. forarbejdet flint. Prøvegravningen gav ingen fund. Da entreprenørerne jævned et levende hegn fandtes her et fint ertebølle-materiale i form af bl.a. kærne- og skiveøkser, tværpile og flækker med konkav enderetouche. Dette viser, at levende hegn kan være gode »refugier« for små stenalderboplads (HOL 15.860-11 og 15.946).

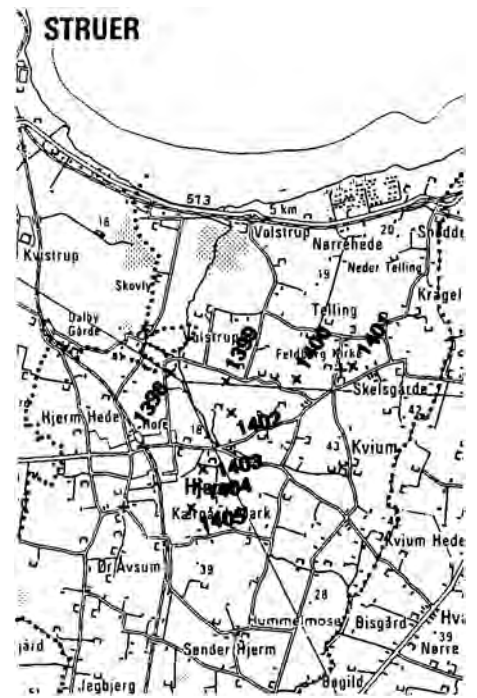
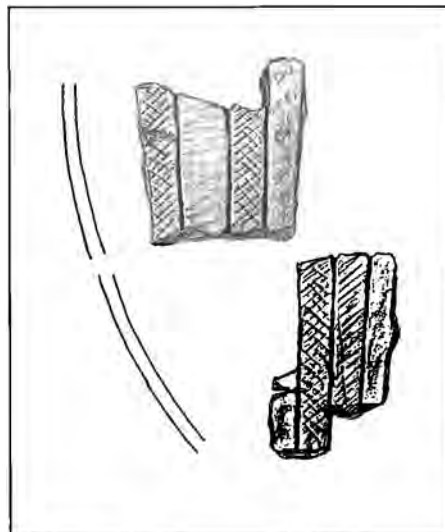
HOL 1986

RAS G 6007/84

LHO

1396. Handbjerg Hovgård. Del af en Troldebjergskål fra yngre stenalder. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

1396. Handbjerg Hovgård. Part of a Troldebjerg bowl from the Late Stone Age. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

Hjern sogn

Hjern sogn

1398. Tornmark, sb. 131.

I det 700 m² store udgravningsfelt fandtes 81 stolpehuller og gruber. To gruber indeholdt skår fra førromersk jernalder (I-II). Desuden undersøgtes to parallelt-liggende hustomter, orienteret Ø-V; den ene med huller efter tre par stolper inden for en 8 × 4,3 m stor firkant. Den anden hustomt var svagt trapezformet, 8 m lang og 5-6 m bred. I hver langside har der stået en række dobbeltstolper – fem par i hver side. Ud fra grundplanerne bør hustomterne dateres til vikingetid/ tidlig middelalder (HOL 15.901).

HOL 1986

RAS G 6007/86-10

PE

Litt.: Olesen og Eriksen 1987.

1399. Egelund.

Rekognoscering: flere skår af jernalder- og jydepottekarakter samt tre flintafslag. Luftfotografering: spor af oldtidsagre. Prøvegravning: en grube og et par diffuse fyldskifter (HOL 15.860-24).

HOL 1985 Palle Eriksen

RAS G 6007/84

LHO

1400. Skjettrup, sb. 130.

Rekognoscering: et par jernalderskår. Prøvegravning: negativ. Ved muldaf-rømningen fandtes tre solide stolpehuller med jernalderskår (HOL 15.860-23).

HOL 1985-6 Palle Eriksen/LHO

RAS G 6007/84

LHO

1401. Feldborg, sb. 129.

Boplads fra førromersk jernalder med tre Ø-V vendte huse, en staklade, mange stolpehuller og gruber uden system. Prøvegravning i nærliggende lavning: fyldskifter med jernslagter (HOL 15.879).

HOL 1985

RAS G 6007/85-8

LHO

Litt.: Olesen og Eriksen 1987.

1402. Sofienborg, sb. 8.

Ved gravning efter en udjævnet højtomt med uvis beliggenhed fandtes inden for et 1 m² stort område af pløjelaget 143 skår fra ældre romersk jernalder (HOL 15.873).

HOL 1985

RAS G 6007/85-7

PE

1403. Højgård N.

Rekognoscering: fire skår af jernalderkarakter. Prøvegravning: et par diffuse fyldskifter og et stolpehul (HOL 15.860-20).

HOL 1985

RAS G 6007/84

LHO

1404. Højgård Midt.

Rekognoscering: syv skår af jernalderkarakter. Prøvegravning: negativ (HOL 15.860-19).

HOL 1985

RAS G 6007/84

LHO

1405. Højgård S.

Rekognoscering: adskillige jernalder-skår samt sorte pletter på marken. Prøvegravning: negativ (HOL 15.860-26).

HOL 1985 Palle Eriksen

RAS G 6007/84

LHO

Bronzestøbning

Bronzestøbning er et af de ældste håndværk i Danmark. Det har været udøvet siden bronzealderen og frem til i dag. Værkstedsaftald såvel som regulære værksteder kendes, især fra yngre bronzealder og vikingetid.

Ved bronzestøbning har man fremstillet smykker, redskaber, husgeråd og våben. Hertil blev anvendt en legering af kobber og især tinn, men også andre metaller som bly og zink (messing) og metalloider som arsen og antimon. Blandingsforholdet i legeringerne varierer meget.

Principperne for bronzestøbning er ganske enkle og har holdt sig uændrede i hele bronze- og jernalderen, selv om redskaberne ændredes. Fremstillingen af de støbte genstande består af følgende processer: 1. Fremstilling af model, 2. Fremstilling af støbform, 3. Smeltning og påfyldning af bronze, 4. Efterbearbejdning af støbegods.

For at kunne støbe kræves det, at man har en model. Til ukomplicerede genstande uden underudskæringer, kunne man bruge modeller af træ, ben og metal. Disse modeller kan let tages ud af formen, uden at den brydes itu. Modeller af voks kunne selvfølgelig også anvendes. De kunne masseproduceres ved støbning i form af sten eller bronze.

Modeller med underskæringer kan ikke fjernes mekanisk, uden at modellen eller formen ødelægges. Her kan man lave det ønskede aftryk på en af to måder: enten ved »a cire perdue« metoden, hvor modellen laves i voks og smeltes væk, når formen er tør, eller ved at lave en stykform, hvor sidestykkerne fjernes, når modellen skal tages ud.

Den enkleste form for støbform er den åbne form, hvor det smeltede metal hældes direkte ned i støbekaviteten. Til denne kategori hører især forme til barrer. De kunne være af klæbersten og sandsten.

Todelte, lukkede forme af klæbersten og sandsten mener man også er blevet brugt til bronzestøbning, ligesom forme af bronze. Men det diskuteres stadig, om de har været anvendt til fremstilling af modeller, bronzegenstande eller begge dele. Da disse forme kan skilles ad og bruges igen, kaldes de også for ægte forme til forskel fra de uægte forme, som slås i stykker, når godset skal fjernes.

Det almindeligste formmateriale var dimensionsstabiliseret ler med et højt indhold af sand og tilslag af finfordelt organisk materiale og chamotte. Dette materiale brugtes både til støbekapper over voksmodeller og til stykforme. Det er ildfast, men bliver sprødt ved opvarmning og går i stykker, når støbegodset tages ud. Formen går tabt.

Med enkelte undtagelser var alle ler/sand forme to- eller flerdelte, uagtet om det er til ukomplicerede modeller eller til modeller med underskæringer. Ukomplicerede voksmodeller kan tages ud og bruges igen, men de kan også, ligesom modellerne med underskæringer, smeltes ud. Denne teknik kaldes for »a cire perdue«, hvilket ordret betyder »med tabt voks«.

Støbformene var forsynet med et indløb, som kunne bestå af både en tragt og en konisk indløbskanal. Men de havde ingen luftkanaler. Luften inde i formrummet presseses i stedet for ud i skillefladen mellem formdelene. Når godset var størknet, blev formen slået i stykker, også selvom den var todelte. Disse to- eller flerdelte lerforme var altså uægte forme, som kun brugtes en gang.

Store, tykke genstande kunne hulstøbes ved enten at bygge voksmodellen op over en ler/sand kerne eller ved at lave en voksmodellskal, som fyldtes med kernemateriale. Uden på modellen opbyggedes en to- eller flerdelte form. Kernen holdtes på plads af metalstænger, stukket igennem formkappe, voksmodel og kerne.

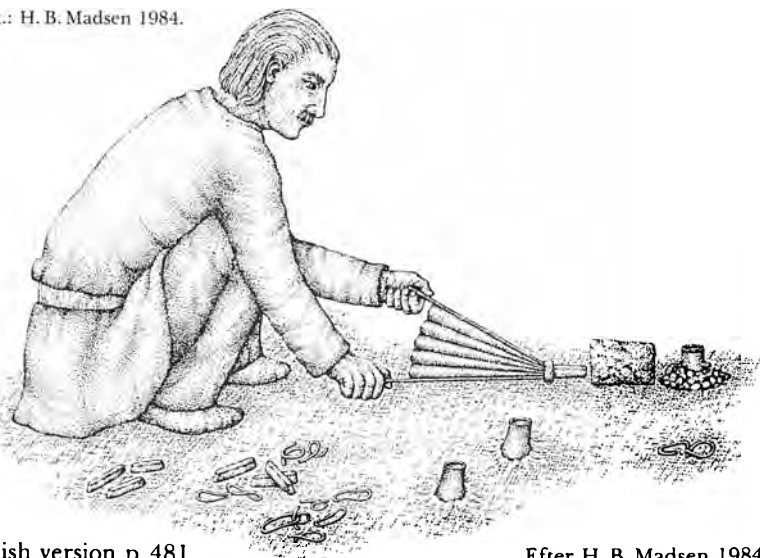
Til smeltning af bronzen brugte man digler af sand sammenkittet af ler. De blev fyldt med små afklip af udhamrede barrer og bronzetråde. Diglerne blev sat i en lille esse med trækul. For at opnå smeltetemperaturer anvendtes blæsebælg, som pustede luft ind i bålet gennem en essesten. Det smeltede metal blev hældt ned i støbform, som ofte var skråstillet.

På støbegodset sad efter fremstillingen en støbeknold som afsøbning af indløbet samt en hel del grater. De blev savet af og kanterne eftergået med en fil eller slibesten.

Ovennævnte metoder gav mulighed for unikafremstillinger såvel som masseproduktion. De kunne også anvendes til støbning med guld og sølv.

HBM

Litt.: H. B. Madsen 1984.

English version p. 481

Efter H. B. Madsen 1984.

RIBE AMT

Andst sogn

1406. Gamst Ø.

Rekognoscering: spredte flintafslag og flækker fra boplads, ældre stenalder? Prøvegravning: ingen anlægsspor.
FFF 1980
RAS G 5015/83 HCV

1407. Jordemodervej.

Prøvegravning efter oplysning fra amatørarkæolog: to gruber eller stolpehuller (ESM 1009).
FFF 1980 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-395 BA

1408. Gejsingvej, sb. 71.

Prøvegravning: stolpehuller og enkelte gruber. Udgravning: flere mindre stolpehuller med et mindre antal lerkarskår fra sen yngre bronzealder/ældre førromersk jernalder. Ingen klare huskonstruktioner (VKH 851).
VKH 1981 Lone Hvass
FFF 54-1307 SH

1409. Ankersgård.

Rekognoscering: 34 flintafslag, flække, et skår og 13 stk. brændt flint. Ledningsføring ændret, derfor ingen prøvegravning.
FFF 1982
RAS G 5015/85 HCV

1410. Rolykkevej 4, sb. 70.

Ældre opsamlinger af slebne økser, flæhuggede pilespidser m.m. Prøvegravning: kogegruber og stenfyldt grube ned kværnløber (10 x 20 cm) Dolktid.
FFF 1982
RAS G 5015/85 PSP

1411. Rolykkevej 5, sb. 47.

Prøvegravning i skeldige – formodet del af gammelt forsvarsvold »Trældiget«. Ved snit konstateredes en opkastet vold af muld samt en 0,85 m bred grav langs ligets østside. Den V-formede, nu muldyldte grav var 0,80 m dyb, mens diget rejste sig 70-80 cm over terræn. Ved grævens bund fandtes rester af trækul. Muld til bygning af volden er dels hentet fra graven, men også fra arealet V for diget, hvor terrænet i dag er 0,10 m lavere end angss digets østside.
FFF 1982
RAS G 5015/85 PSP

1412. Koldingvej.

Prøvegravning: et stolpehul (ESM 1007).
FFF 1980 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-395 BA

1413. Otteshave.

Rekognoscering: flintplet, yngre stenalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor (ESM 1006).
FFF 1980 Jens-Aage Pedersen
FFF 562-395 BA

1414. Gammeleje N.

Rekognoscering: 12 flintafslag, flække og skraber. Prøvegravning: kogegrube (ESM 1005).
FFF 1980
FFF 562-395 HCV

1415. Gammeleje Midte.

Rekognoscering: ni flintafslag. Ingen prøvegravning (ESM 1004).
FFF 1980
FFF 562-395 HCV

1416. Gammeleje S.

Rekognoscering: 12 flintafslag, to blokke

og to flækker. Prøvegravning: ingen anlægsspor (ESM 1003).

FFF 1980

FFF 562-395

HCV

1417. Rådbjerggård N.

Rekognoscering: 17 flintafslag, to skraber, fragment af sleben økse og en knusesten. Prøvegravning: stolpehul og kogegrube (ESM 1002).
FFF 1980
FFF 562-395 HCV

1418. Rådbjerggård Midte.

Rekognoscering: 17 flintafslag, skraber. Prøvegravning: ingen anlægsspor (ESM 1001).
FFF 1980
FFF 562-395 HCV

1419. Rådbjerggård S.

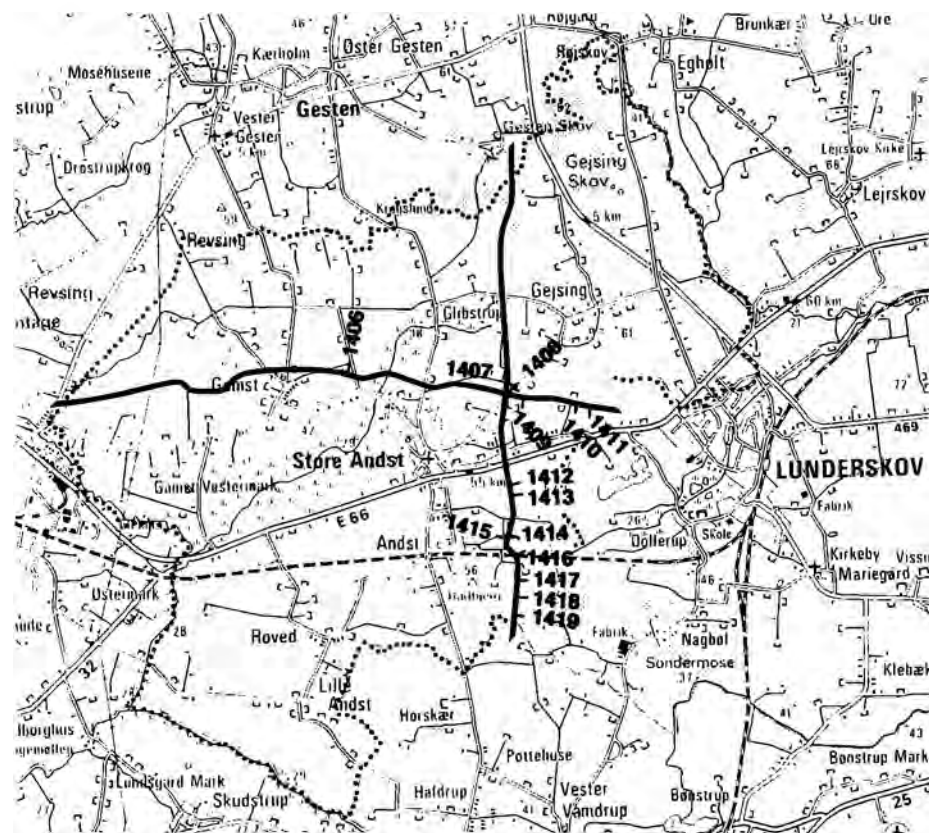
Rekognoscering: trækulplet. Prøvegravning: ingen anlægsspor (ESM 1000).
FFF 1980
FFF 562-395 HCV

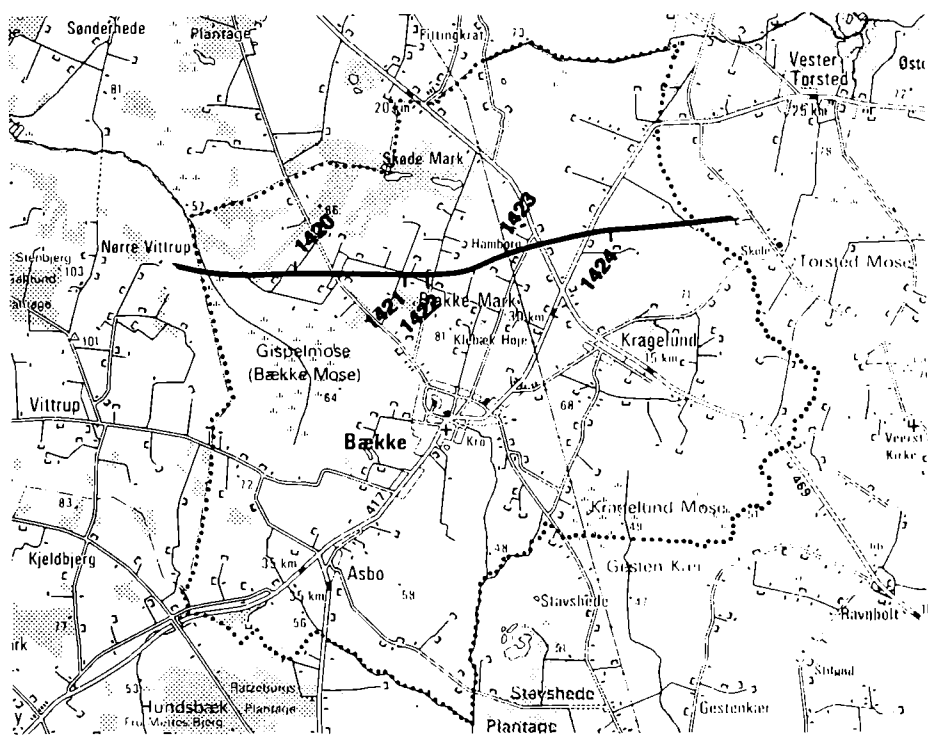
Bække sogn

1420. Lyngsgård, sb. 6.

Prøvegravning ved to stærkt udpløjede gravhøje, udgravet af »Vorbassebrødre-

Andst sogn

Bække sogn

ne omkring 1930-35. I den vestlige gravhøj sås sporene efter tidligere omhyggelig udgravning. Af centralgraven var bevaret en 2-12 cm bred rektangulær, mørkebrun bræmme (kistespor) samt et 5 cm tykt kulturlag i gravens bund. Her fandtes ved undergrundsniveau et afslag, en halv snes små sorte, cirkulære sten samt ved østenden et mørkt, fedtet lag, formentlig ligfedt. Ingen anlægsspor i øvrigt.

I den østlige gravhøj konstateredes kun tre stenspor i højens sydlige side samt en del flintafslag i pløjelaget omkring centrum for højen. Ellers var intet bevaret. Lodsejeren oplyste, at der ved gravningen i 1930'erne blev fundet fire økser af bjergart med skafthul fra yngre stenalder, enkeltgravskultur. På samme areal er gennem tiden opsamlet bl.a. en toleddet køllehammer, en fliget pilespids fra dolktid samt retoucherede flækker. (ESM 1081).

FFF 1982

FFF 562-396

PSP

1421. Tværvej 2.

Rekognoscering: få afslag, skår samt brændt flint, brændte sten og jernslag-ger. Ældre jernalder. Prøvegravning negativ (ESM 1070-b).

FFF 1982

FFF 562-396

PSP

1422. Bække, sb. 153.

Denne lokalitet indeholder spor af bebyggelse fra to perioder. Ældst er en bo-

sættelse fra yngre romersk jernalder og yngst en enkeltgård fra den tidlige middelalder.

Jernalderbebyggelsen dækker næsten hele det undersøgte område, der er omkring 30 × 200 m. Det er muligt at udskille seks, måske syv gårdsenheder ud fra hegn og huse. Kun ved ét anlæg er det muligt at udskille to faser, hvoraf den første er brændt. Resten af anlæggene har kun én fase.

Husene ligger Ø-V, og fire af ialt seks er langhuse, 18-50,5 m lange. Det længste hus er fuldstændig afdækket; dets gavle er fladt afrundede, og væggene svagt udadbuede. Vægforløbet markeres for det meste af enkelte huller. I en del af boligsektionen og i størstedelen af stalden findes dobbelte væghuller. Ud fra de tagbærende stolpers placering og indgangene kan der udskilles syv rum, hvoraf tre er indgangsrum.

I forbindelse med gårdsanlægget med det lange hus findes to grubehuse, som ikke er ret dybe. Ved to andre gårde findes to staklader; dertil kommer et mindre hus med to sæt tagbærende stolper. Dateringen af pladsen er baseret på et sparsomt keramisk materiale og ud fra husformerne.

I den vestligste del af udgravningsområdet findes to huse og enkelte gruber. Her er formentlig tale om en enkeltgård fra tidlig middelalder. Hovedbygningen er et 22 m langt hus, der ikke har haft indre tagbærende stolper. Gavlene har været rette og langvæggene buede, på

det bredeste sted er huset godt 7 m bredt. I vestenden ses spor, som tyder på en form for grebning. Huset er dateret ud fra de formmæssige træk med lignende fra Bulagergård og Vorbasse. I forlængelse af langhuset findes i V et mindre hus; stolpehuller mellem de to huse viser måske en port i N (ESM 1071).

ESM 1982

FFF 54-1365

PSI

1423. Lille Hamborg.

Rekognoscering: skraber, få flintafslag småskår fra jernalder samt brændt flint. Prøvegravning negativ (ESM 1073).

FFF 1982

FFF 562-396

PSI

1424. Brokkenborg, sb. 60.

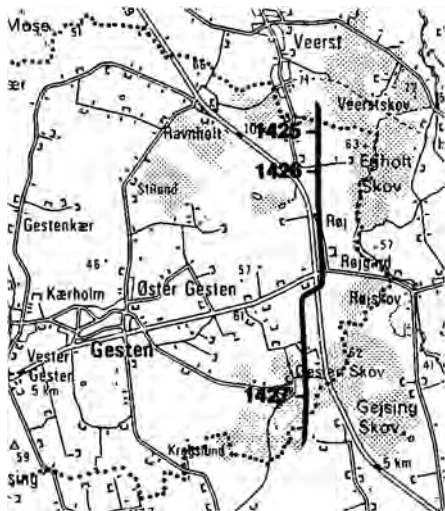
Prøvegravning på to overpløjede gravhøje. Centralt i den nordlige høj fandtes under det tynde muldlag rester af et sten- og pæleomsat kammer. Udvendig mål 2,70 × 2,05 m, orientering VSV ØNØ. Graven havde tydeligvis tidligere været omhyggeligt udgravet. Ved gravens østlige kortsider lå seks større sten 20-35 cm i diameter, væltet ind over kammerbunden, langs syd- og vestsider sås dybe stenspor efter yderligere opsten. Ved afrensning fremkom en tilnærmelsesvis rektangulær nedgravning fyldt med løst, formentlig nyligt omlejet sand; kun langs siderne sås en smalle bræmme af uforstyrret gravfyld (mørkebrunt alsprængt sand). Omkring graven løb en 30-40 cm bred ring af gråhvid blegesand (podsol), hvori der sås tydelige spor efter en række nedbankede pæle. Disse fremstod som mørke, alfyldte muldringe med 4-7 cm diameter, 5-11 cm dybe og med afrundet bund. Ved gravens vestende stod rækken af pæle uforstyrret med indbyrdes afstand af 14-17 cm. Ved begge langsider kunne de trods enkelte forstyrrelser ses, at pælerne havde stået med en indbyrdes afstand af ca. 50 cm. I graven fandtes i øvrigt kun omrodet, sandet muld opblandet med lidt brændt flint og rødbrændte lerklumper, men ingen spor efter ligfedt eller tandemalje. Ved stenene fandtes neders i pløjelaget et fragmenteret, retvægget enkeltgravsbæger (Globs type N, O, P med ornamenteret krave og næsten lodrette sider).

Af den tidligere registrerede sydlige gravhøj var intet bevaret. Enkeltgravskulturen (ESM 1082).

FFF 1982

FFF 562-396

PSI

Gesten sogn

Gesten sogn

1425. Låsholt.

Rekognoscering: flintplet, yngre stenalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor (ESM 1015).

FF 1980 Jens-Aage Pedersen
FF 562-395

BA

1426. Røjlund.

Prøvegravning: en udateret grube (ESM 014).

FF 1980 Jens-Aage Pedersen
FF 562-395

BA

1427. Gesten Skov, sb. 57.

Prøvegravning: flere gruber med keramik. Udgravning: fem gruber med keramik fra førromersk jernalder (I) (VKH 152).

VKH 1981 Lone Hvass
FF 54-1117

SH

Hjarup sogn

1428. Bønstrup Mark.

Rekognoscering: 24 skår, to flintafslag, fragment af hvæssesten, ildskørnede sten. Prøvegravning: kulturlag med få jernalderskår.

FF 1982
RAS G 5008/84

HCV

Seest sogn

1429. Seest.

Rekognoscering: 26 flintafslag, et stk. brændt flint og trækulspletter. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

HAM/RAS 1984
RAS G 5008/84

HCV

1430. Seest.

Rekognoscering: 69 jernalderskår, to flintafslag, to stk. brændt flint og ildskørnede sten. Prøvegravning: seks gruber med bl.a. skår fra sen førromersk/ældre romersk jernalder.

HAM/RAS 1984
RAS G 5008/84

HCV

1431. Seest.

Rekognoscering: ca. 100 skår. Prøvegravning: en ca. 1 m bred og 20 cm dyb grube med skår fra sen førromersk/ældre romersk jernalder.

HAM/RAS 1984
RAS G 5008/84

HCV

1432. Seest Skovgård V.

Rekognoscering: 27 skår, seks flintafslag og ildskørnede sten. Prøvegravning: enkelte gruber med bl.a. skår (sen førromersk/ældre romersk jernalder) og et stolpehul.

HAM/RAS 1984
RAS G 5008/84

HCV

1433. Seest Skovgård Mitte.

Rekognoscering: en del skår (ældre jern-

Hjarup sogn

Seest sogn

alder). Prøvegravning: enkelte stolpehuller.

HAM/RAS 1984
RAS G 5008/84

HCV

1434. Seest Skovgård Ø, sb. 21.

Rekognoscering: 29 jernalderskår, ildskørnede sten og trækul. Prøvegravning: sænkning med kulturjord. Heri skår fra romersk jernalder.

HAM/RAS 1984
RAD G 5008/84

HCV

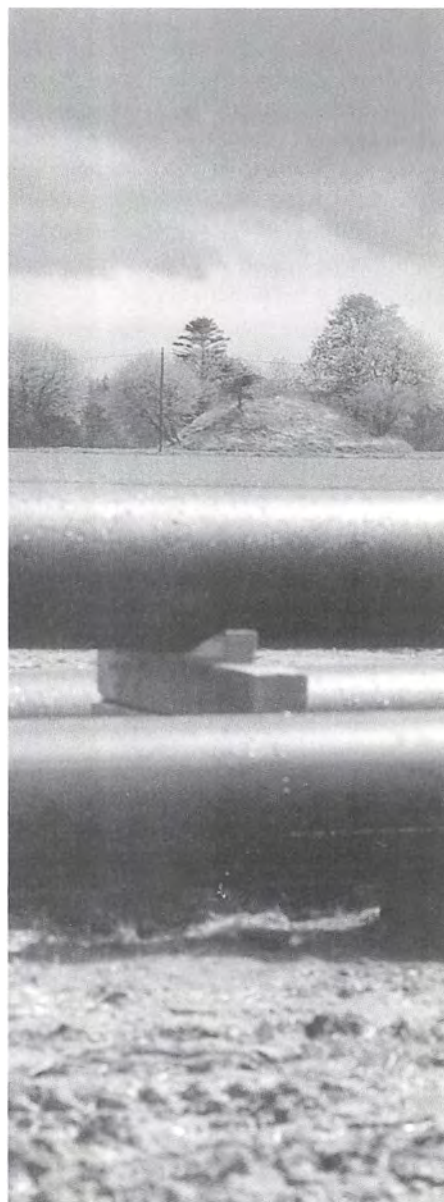
1435. Seest.

Rekognoscering: otte skår, et afslag og ildskørnede sten. Prøvegravning: en grube. Jernalder.

HAM/RAS 1984
RAS G 5008/84

HCV

Bo Hansen fot. 1987

Et lokalt Danevirke

1436. Trældiget, sb. 47.

I grænseområdet mellem Vejle og Ribe amter findes der V for Kolding ifølge ældre optegnelser et forsvarsdige, der kaldes Trældiget. Mod S skulle diget følge den nuværende amtsgrænse, der samtidig danner sogneskellet mellem Skanderup sogn i Vejle amt og Anst sogn i Ribe amt, hvor diget løber direkte N-S med en samlet udstrækning på mindst 12 km.

Trældiget omtales første gang i præsteindberetningerne fra 1766, og gennem næsten 100 år fra 1840 til 1933 er det emnet for flere artikler. Nogle forfattere har troet på eksistensen af diget og opfattet det som et imponerende forsvarsværk, der adskilte tidligere tiders folkestammer henholdsvis Ø og V for Trældiget. Andre forfattere har overhovedet ikke troet på Trældiget som et voldanlæg og har opfattet det som rester af markskel, gamle vejstumper eller slet ingenting.

Først i 1981 fik Trældiget fornyet aktualitet. Der skulle nedlægges naturgasledning på strækningen fra Store Anst til Lunderskov, og ca. 400 m N for landevejen Kolding-Ribe skar rørledningen det formodede Trældige netop i det tidligere sogneskel mellem Anst og Skanderup sogne, og i den anledning blev der foretaget en arkæologisk undersøgelse af det parti af diget, der ville blive berørt af anlægsarbejdet. Med en stor gravemaskine afgravedes hele overjorden samt hele markdiget i 10 m's bredde og i 30 m's længde i Ø-V, vinkelret på markdiget. Syv m N for dette felt gravedes en grøft på 40 m's længde tværs gennem markdiget. Tre tværprofiler gennem diget blev undersøgt og opmålt, og for første gang kunne Trældiget ved en arkæologisk udgravning dokumenteres med sikkerhed som et forhistorisk forsvarsværk, en vold med tilhørende voldgrav og palisade, fig. 1436:2.

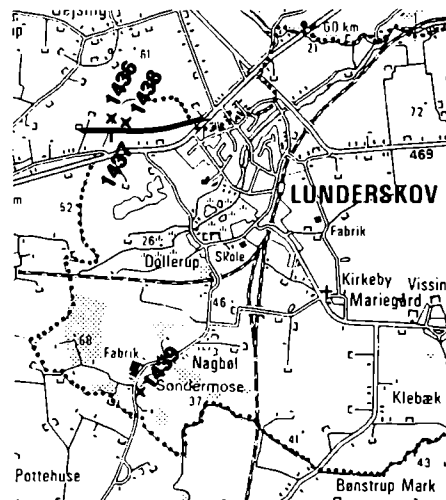
Det eksisterende dige går på dette sted nærmest NNØ-SSV, vinkelret på højdekurverne, der falder svagt mod N. På østsiden af diget er terrænet kendeligt højere end på vestsiden, og tilsvarende er der et fald på ca. 40 cm i undergrunden. Under diget fandtes i vestsiden en V- til U-formet voldgrav, der var ca. 2,5 m bred foroven og ca. 1 m dyb fra un-

dergrundens overflade. 5 m Ø for voldgravens midte fandtes parallelt med voldgraven en fundamentsgrøft til et palisadehegn.

Det nuværende dige og voldgraven har altså ikke eksisteret på samme tid. I tværsnit gennem anlægget er det muligt ganske gradvis at følge, hvordan voldgraven efterhånden er fyldt, og det eksisterende dige langt senere opført, fig. 1436:1. Voldgraven er anlagt som en V-formet grav ned i det lysegule undergrundssand. Nederst i bunden af graven fandtes gult, hvidkornet ensartet sand (lag 12), som må være aflejret ved kraftige regnskyl, umiddelbart efter at voldgraven er gravet. Dette må være sket om sommeren eller efteråret. I dette afsnit fandtes nemlig i voldgravens vestside to lommer af undergrundssand (lag 12a), der oprindeligt har siddet højere oppe i gravens side, men har løsnet sig som samlede flader og er gledet ned i graven oven på det vandaflejrede sand. Dette er formodentlig sket i løbet af den første vinter og det følgende forår ved optøning af voldgravens frosne sider.

Derefter foregår gennem årene en langsom opfyldning af graven, hvor en del af det nærmeste undergrundssand skrider ned (lag 11). På et tidspunkt dannes et vegetationslag nede i voldgraven (lag 9), og sådan kan den have set ud i århundreder.

Senere igen opfyldes voldgraven næsten fuldstændig med næsten rent sand (lag 8), og der dannes et tykt vegetationslag (lag 5) hen over den. En tilhørende vold med det opgravede materiale fra voldgraven er der ikke fundet rester af i snittene ved denne udgravning. Den er

Skanderup sogn

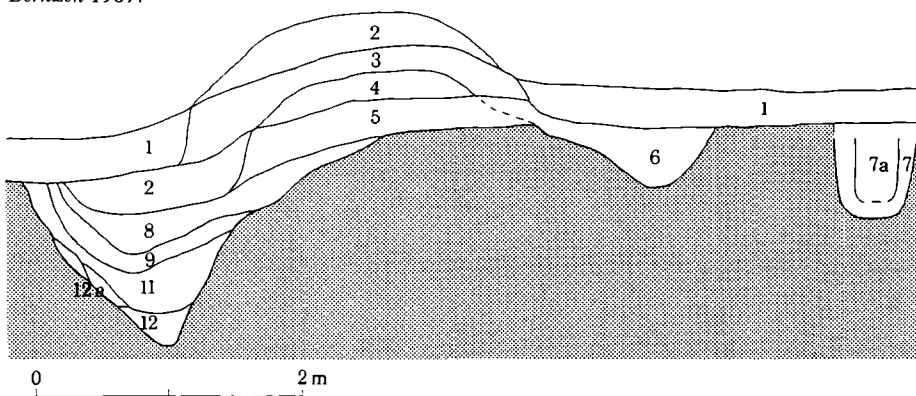
formodentlig jævnet sammen med voldgraven, efter at anlægget har mistet sin betydning.

Engang, formodentlig i middelalderen, anlægges der på dette sted et skeldige med en 1,3 m bred og 40 cm dyb rende (lag 6) på begge sider. Det lave dige er dannet af det opgravede sand fra disse to render (lag 4); da der i en af renderne fandtes et stykke tegl, kan de ikke være gravet tidligere end omkring år 1150. Senere tiders dyrkning og jordfykning har uden tvivl skabt det øverste af diget (lag 3 ved jordfykning, lag 2 er det nuværende vegetationslag og lag 1 det nuværende pløjelag).

5 m Ø for midten af voldgraven og parallelt med denne fandtes funderingsgrøften til et palisadehegn. Den gravede grøft var 60 cm bred og 70 cm dyb, og tværsnit kunne man se, at der havde stået lodrette stolper i den med en dia-

1436:1. Trældiget, snit. Lag 2, 3 og 4 vold, 12, 12a, 11, 9 og 8 voldgrav, 7 og 7a palisadegrøft med stolpeaftryk. Mette Hertz del. efter Marianne Bernsten 1987.

1436:1. Trældige, »Thrall's Dyke«, section. Layer 2, 3 and 4 from the present dike, 12, 12a, 11, 9 and 8 from the moat, 7 and 7a from the palisade ditch with post impressions. Mette Hertz del. after Marianne Bernsten 1987.

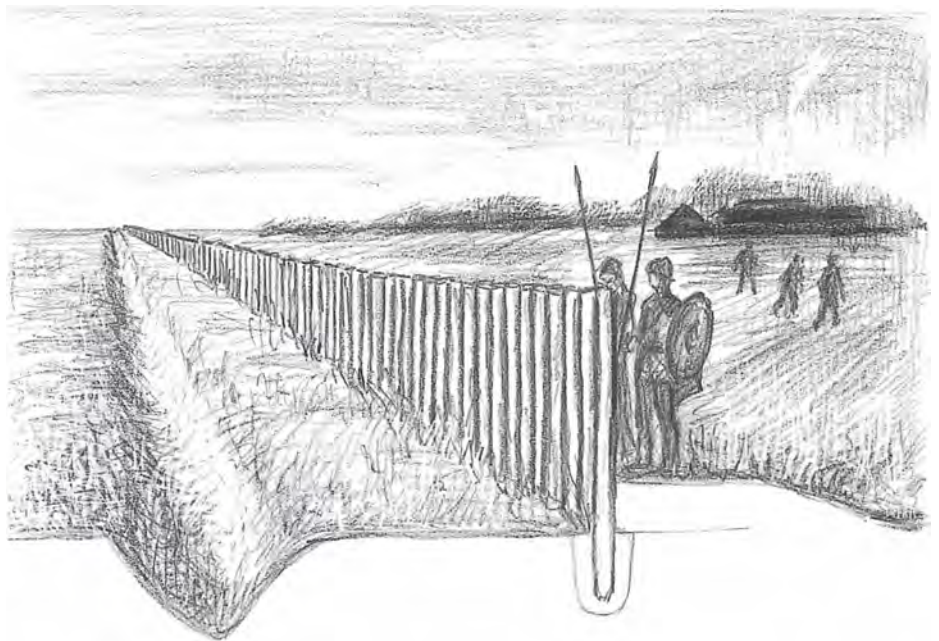
meter på ca. 30 cm, (lag 7, grøftens fyld, ag 7a, tværsnit af et stolpeaftryk). I grøften fandtes et lille sideskår til et lerkar, ler desværre er for lille til nærmere at kunne dateres, men skårets struktur er uden tvivl jernalder. Denne palisadegrøft må høre sammen med voldgraven, det jordfylden i grøften og det nederste yldlag i voldgraven er den samme.

Når vi opsummerer udgravningens resultater, er der dokumenteret et forhistorisk forsvarsværk, der på dette sted overløber næsten N-S, anlagt hvor den oprindelige jordoverflade har haft et naturligt fald. Mod V har det bestået af en 1,5 m bred og 1 m dyb voldgrav; 4 m Ø for voldgravens kant har der stået et lodret palisadehegn, hvis højde vi ikke kan sige noget om, og Ø for den igen har der formentlig været en lav vold med jord fra den opgravede voldgrav, men rester af den kunne ikke erkendes ved udgravningen. Senere er voldanlægget med voldgraven på dette sted jævnet, og senere er der anlagt et skeldige på kanten af den tilkastede voldgrav og i samme retning som denne.

Den folkelige overlevering om Trældiget som et stort forhistorisk forsvarsværk er således korrekt. Efter A. P. Madsens opmåling i 1894 og Søren Alkærsgs undersøgelse 1932 har Trældiget strakt sig næsten N-S fra et område ved Dollerup ø mellem Anst og Lunderskov og til nord for Jordrup, altså over 12 km, dog næppe som et sammenhængende voldanlæg, men afbrudt af moser og engområder. Worsaae nævner endda i 1840, at en lokalkyndig mand har oplyst, at volden endnu var at se ved Egtved skov, cirka 5 km mod N. I udstrækning bliver det det næststørste forsvarsværk fra forhistorisk tid i Danmark, kun overgået af det yngre Danevirke tværs over Jylland og Slesvig.

Men der er to væsentlige problemer tilbage: hvornår er Trældiget anlagt, og i hvilken sammenhæng skal det forstås? Der blev ikke ved udgravningen i 1981 fundet materiale, som nøjere kunne datere det; dette spørgsmål kan kun besvares ved kommende arkæologiske udgravninger. På nuværende tidspunkt kan man kun få en formodning om Trældigets alder ved at sammenligne dets konstruktion med andre tilsvarende forsvarsværker, hvis alder er kendt gennem større arkæologiske udgravninger. Vigtigst er Olgerdiget i Sønderjylland, hvor Haderslev Museum i årene 1963-72 foretog arkæologiske gravninger.

I luftlinie måler dette anlæg 12 km,

1436:2. Trældiget. Rekonstruktion af forsvarsanlægget. Henning Ørsnes del. 1987 efter Lone Hvass.

1436:2. Trældiget, a reconstruction. Henning Ørsnes del. 1987 after Lone Hvass.

heraf udgør pælerækkerne ca. 7,5 km, resten er vådområder. Olgerdiget er bygget og repareret over en lang årrække. Der er fundet en del træstolper fra selve palisaderne; de har kunnet dateres og viser en aldersmæssig spredning fra år 7 til år 310. Olgerdiget stammer således fra romersk jernalder.

Sammenlignes Trældigets konstruktion, størrelsen af palisadegrøften og voldgraven samt dets forløb i landskabet med andre diger, har det sin nærmeste parallel i Olgerdiget. En datering af Trældiget til romersk jernalder er derfor ikke urealistisk.

I hele Jylland kendes et større antal diger og volde, der på forskellige måde er omtalt i litteraturen, ofte under betegnelsen folkevolde, de fleste med en vold og grav, men ingen af dem med så stor en udstrækning som Trældiget og Olgerdiget. Bortset fra en enkelt er der ikke foretaget arkæologiske udgravninger i dem, og de kan derfor ikke dateres.

Folkevoldene, med Trældiget og Olgerdiget som de største, er opført som store forsvarsværker på samme måde som det senere Danevirke med det formål at beskytte et landområde ved at spærre adgangen til det. Men også på søterritoriet er der et eksempel på en samtidig spærring. Ved munden af Haderslev Fjord findes der to store, tilsammen over 1000 m lange tømmergærder, som har været ført tværs over fjor-

den. De to pælespærringer har lukket for al sejlads gennem Haderslev Fjord og er dateret til omkring år 300, altså samtidig med Olgerdiget og formentlig også Trældiget.

Danevirke er bygget som en grænsevold, der har spærret hovedindfaldsvejen til Jylland og dannet grænse mellem danernes rige og de sydfør boende folkestammer. Bygningen af et så stort forsvarsværk lå i hænderne på kongemagten, og de historiske kilder nævner da også fire danske konger som bygherrer. Men hvem står bag bygningen af de omkring 400 år ældre forsvarsværker som det mindst 12 km lange Trældige og det omkring 12 km lange Olgerdige, pælespærringen over Haderslev Fjord og måske andre folkevolde i Jylland? Etableringen af disse store forsvarsværker er et bevis på, at en centralmagt i forskellige dele af Jylland gør sig gældende med politiske og administrative enheder på et højt plan. Det viser, at stammedannelsen havde nået en større fasthed i organisationen allerede i romersk jernalder (1.-4. årh. e.Kr.). Også de store krigsbytteofringer fra især yngre romersk jernalder (3.-4. årh. e.Kr.) som Illerup ved Skanderborg, Ejsbøl ved Haderslev, Nydam ved Sundeved, Thorsbjerg i Angel og Vimose på Fyn, som der foreløbig er gravet i, vidner om en centralmagt i forskellige dele af landet. Alene i Illerup er der udgravet mere end 10.000 genstan-

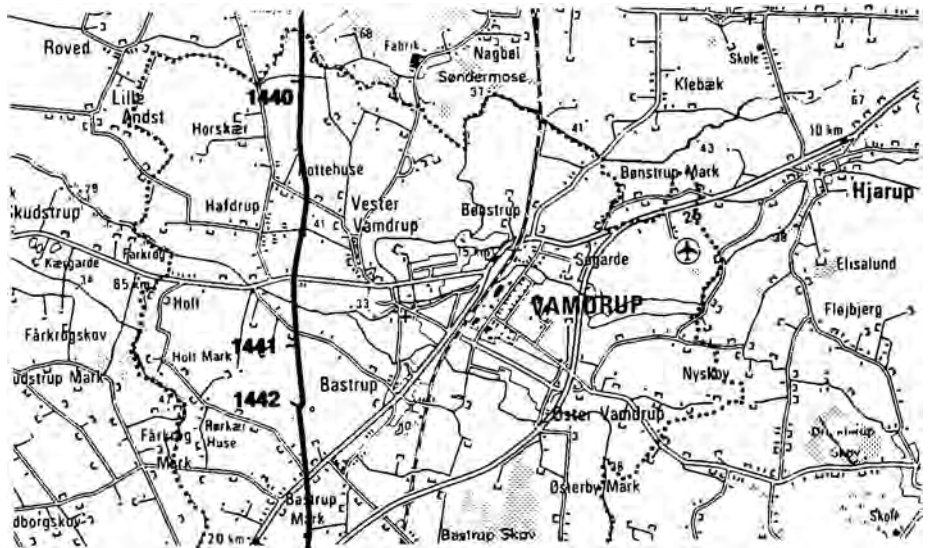
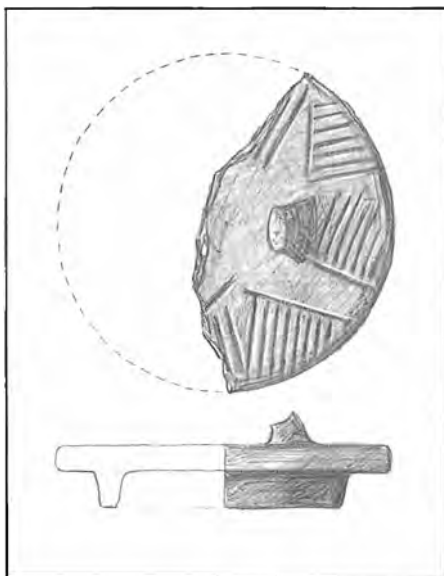
de, der viser, at man har været i stand til at mobilisere hære på flere hundrede mand på dette tidspunkt. De er udtryk for lokale magtkoncentrationer, som sammen med de omtalte forsvarsværker har kunnet modstå massive angreb udefra. I den eneste fuldstændigt udgravede samtidige landsby, ved Vorbasse, kan man endda se den lokale landsbyhøvdings gård udskille sig fra de øvrige gårde ved sin størrelse. Også hans familiegravplads adskiller sig fra de øvrige gravpladser ved sin rigdom på sølv- og guldbelagte smykker og romerske importsager.

Danmark må i dette tidsrum karakteriseres som opdelt i forskellige høvdingedømmer, hvor mobilisering af store hærstyrker og anlæggelser af store forsvarsværker må ses som udtryk for, at væsentlige magtkoncentrationer har eksisteret, i hvert fald i konfliktsituationer, hvor de godstærke høvdinge har kunnet samle store flokke omkring sig. Dog er det endnu ikke muligt at danne sig klare forestillinger om det geografiske omfang af disse magtkoncentrationer.

Det er i det foregående forsøgt at sætte Trældiget ind i en sammenhæng for at give et indtryk af dets betydning. Der kræves flere arkæologiske udgravninger for at kunne fastslå dets nøjagtige udstrækning og ikke mindst for at få det nøjere dateret. Som det fremgår, er dets alder forløbbig kun formodet ved sammenligning med andre, mere veldaterede

1439. Nagbøl. Lerlåg til urne. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

1439. Nagbøl. Clay lid from an urn. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

Vamdrup sogn

de anlæg, og mange detaljer i det samlede billede af diget må efterprøves og nye brikker måske føjes til, men Trældiget er der, det kan ikke bortforklares, og det fortjener vor opmærksomhed (VKH 200).

VKH 1981

FFF 54-1120

SH

Litt.: S. Hvass 1984.

1437. Rolykkevej 6.

Rekognoscering: skår og ildskørnede sten. Prøvegravning: lille muldfyldt kogegrube.

FFF 1982

RAS G 5015/85

PSP

1438. Rolykkevej 7.

Rekognoscering: afslag, ildskørnede sten, ukarakteristiske skår. Prøvegravning: to kogegruber med trækul.

FFF 1982

RAS G 5015/85

PSP

1439. Nagbøl, sb. 40.

Undersøgelse af en delvis forstyrret brandplet, fremkommet ved nedgravning af naturgasledning i vejrabatten S for Nagbøl. Fundet indgår i en større gravplads med i alt 27 urnegrave og 14 brandpletter fra ældre romersk jernalder, udgravet 1973-1975 af lokale amatører i samarbejde med Nationalmuseet. Gravpladsen ligger på den sydlige del af et fladt plateau N og S for gården »Petersminde«.

Den bevarede del af brandpletten udgjorde en uregelmæssig grube i undergrunden, ca. 45 cm i diameter og ca. 40 cm dyb. Den indeholdt brændte ben, mindre mængder trækul, enkelte sten og

skår af mindst tre lerkar: et større kar med profileret rand hvorunder tre brede omløbende furer og alternerende kamafstribning på bugen samt enkelt skår af to mindre kar. Desuden fandte skår af et rundt, fladt lerlåg med fals og bøjlehank. Låget var på oversiden ornamenteret med indridsede, kamfignende figurer langs randen og på undersiden forsynet med en 2 cm høj fals. Der er tidligere fundet et tilsvarende låg med fals på Nagbølgravpladsen, dog med dobbelt korsformet bøjlehank. Typen kendes, såvidt vides, ikke fra andre gravpladser fra denne periode.

De få, bevarede knoglefragmenter er med nogen usikkerhed bestemt som hiderørende fra et barn eller ungt menneske. Datering: brandgraven kan, som de øvrige på gravpladsen, dateres til ældre romersk jernalder.

De fundne genstande er deponeret på Nationalmuseet, 1. afd. (MKH 359).

MKH 1984

NMI 1126/75

SS

Litt.: Vebæk 1986a; 1986b.

Vamdrup sogn

1440. Gammelgård.

Rekognoscering: flintplet, yngre stenalder (VKH 805).

FFF 1979 H. C. Vorting

FFF 562-395

BA

1441. Hvidkærgård.

Rekognoscering: flintplet, ældre stenalder (VKH 802).

FFF 1980 Jens-Aage Pedersen

FFF 562-395

BA

442. Lykkesholm.

Prøvegravning: to stolpehuller og en køgrube (VKH 801).

FF 1980 Jens-Aage Pedersen

FF 562-395

BA

Verst sogn

443. Landsbjerg.

Rekognoscering: bopladsfund fra sten- og jernalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor (ESM 1024).

FF 1980 Jens-Aage Pedersen

FF 562-395

BA

444. Hustedgård.

Rekognoscering: 16 skår (nyere?), ca. 45 lintafslag, fragment af sleben økse, to lækker, skraber, brændt flint og ildkørnede sten. Prøvegravning: ingen anlægsspor (ESM 1023).

FF 1980

FF 562-395

HCV

445. Hustedvej.

Rekognoscering: ca. 45 skår (middelalder?), fire afslag og skraber. Prøvegravning: ingen anlægsspor (ESM 1022).

FF 1980

FF 562-395

HCV

446. Hustedvej S.

Rekognoscering: 20 flintafslag, to flæsker, to blokke og 24 udaterede skår. Prøvegravning: ingen anlægsspor (ESM 1021).

FF 1980

FF 562-395

HCV

447. Mosegård N.

Rekognoscering: boplads, jernalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor (ESM 1020).

FF 1980 Jens-Aage Pedersen

FF 562-395

BA

448. Mosegård.

Rekognoscering: boplads, yngre romersk jernalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor (ESM 1019).

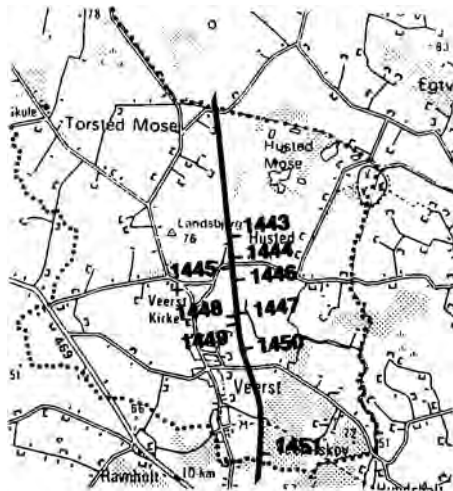
FF 1980 Jens-Aage Pedersen

FF 562-395

BA

449. Bulagergård, sb. 62.

Undersøgelse af huse, hegn og en brønd fra tidlig middelalder samt et par gruber fra sen bronzealder og tidlig førromersk ernalder på højningen tæt NØ for Verst by. Omtrent 150 m Ø for feltet løber Åcær å; ca. 300 m V for feltet findes det yske hovedvandskel.

Verst sogn

I det 3700 m² store felt fandtes spor af fem større huse, kun bestående af stolper i væglinien. Det bredeste (hus 1) havde divergerende, rette væglinier med fra 5 til 6 m's afstand, fra 5 m i V til 6 m i Ø; derfor udgør de fundne spor nok kun den vestligste del (9,6 m) af det oprindelige hus.

Væggene i det længste hus (hus 2) er nærmest parallelle, og i vestgavlen er placeret en midtstolpe. Hus 3 har svagt buede vægge og måler 10,8 m × 4,5-4,8 m. Husene 4 og 5 er smalle og med helt rette vægge, bredden er ca. 3,6 m, mens længden er henholdsvis 7,5 og 7 m. Tre småbygninger med kun fire stolper fandtes også, den ene med kvadratisk grundplan, de øvrige rektangulære. Tre steder påvistes rester af hegn. Bedst bevaret var et hegn med kraftige stolper med en indbyrdes afstand på 4,7-5,4 m. Hegnet knækker i en nøjagtig ret vinkel og kendes i en længde på 20,8 + 26,4 m.

Fundmaterialet er lille, til trods for at alle nedgravninger undersøgte: blot seks-syv fund pr. 1000 m². Måske skyldes det en sådan knaphed på fund, at samtidige jyske bebyggelser er så svære at finde. Kuglepottokeramik dominerer, svarende til den øvre del af horisont I i Århus Sønder vold. I hus 1 fandtes to import-skår: af Pingsdorf-vare og af blaugraue Ware – det sidste er det eneste kendte fra en dansk landsby. Desuden må nævnes en vævevægt fra brønden, en tenvægt, samt et punktornamenteret skår fra vikingetid.

Fem trækulsprøver fra hus 1 blev C-14 dateret (K-3729-33); kalibreret ligger de med hovedvægten i 12. årh. e.Kr., dvs. en bekræftelse af fundene. Den meget sikre datering af bebyggelsen set i forhold til dens placering er yderst interessant. Det antyder, at det tidligst var i

12. årh.s sidste del, at bebyggelsen flyttede til det nuværende Verst (VKM M425; ESM 1018).

VKM 1980

FFF 54-882

CA

Litt.: Adamsen 1982, 1983.

1450. Bulagergård.

Rekognoscering: bopladsfund fra sten- og jernalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor (ESM 1017).

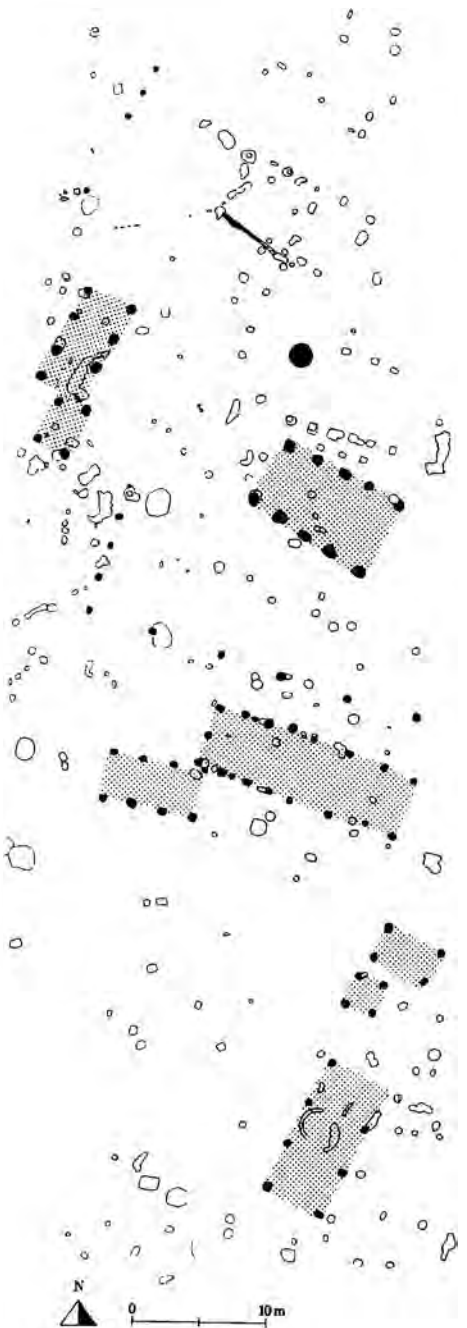
FFF 1980 Jens-Aage Pedersen

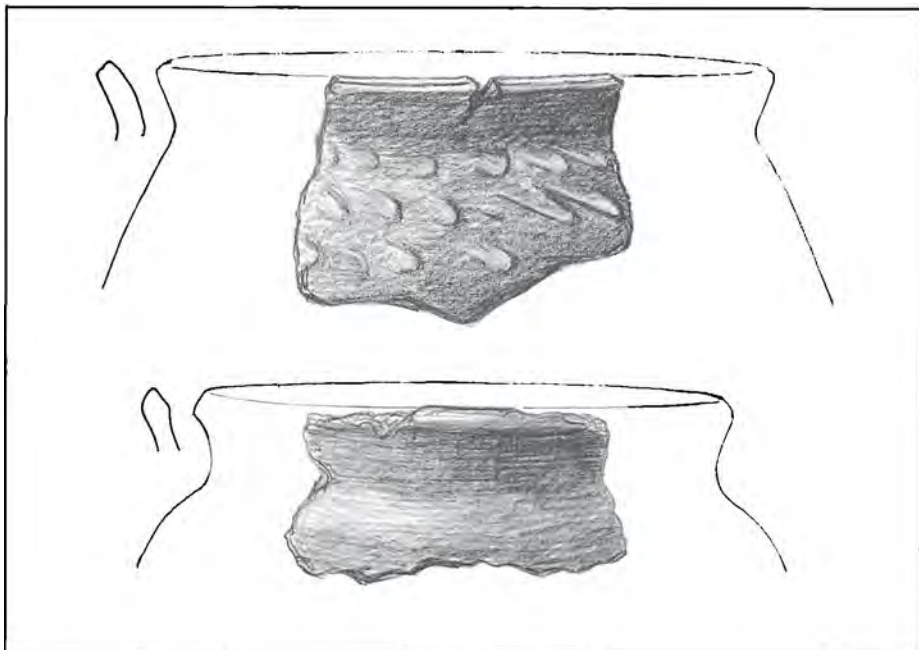
FFF 562-395

BA

1449:1. Bulagergård. Plan over udgravningsområdet. CA del. 1982.

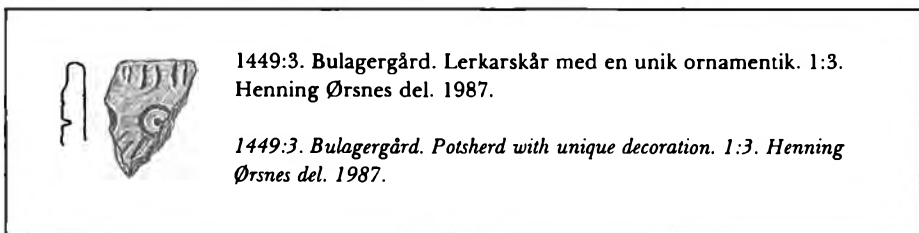
1449:1. Bulagergård. Plan showing the excavation area. CA del. 1982.

1449:2. Bulagergård. Eksempler på lerkarskår fra kuglepottes. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

1449:2. Bulagergård. Examples of potsherds from »Kugeltöpfe«. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

1449:3. Bulagergård. Lerkarskår med en unik ornamentik. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

1449:3. Bulagergård. Potsherd with unique decoration. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

1451. Verst Skov.

Rekognoscering: flintplet, ældre stenalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor (ESM 1016).

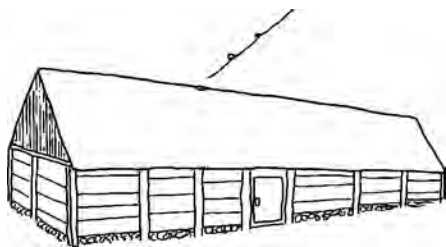
FFF 1980 Jens-Aage Pedersen

FFF 562-395

BA

1449:4. Bulagergård. Rekonstruktionstegning af hus 2. CA del. 1982.

1449:4. Bulagergård. Reconstruction drawing of house 2. CA del. 1982.

Hunderup sogn

1452. Pumpegård III.

Rekognoscering: flintafslag, ildskørnet flint. Prøvegravning: ingen fund (ASR 755).

ASR 1986

RAS G 5020/85

LBF

1453. Pumpegård II.

Rekognoscering: flint, keramik. Ældre jernalder. Prøvegravning: ingen fund (ASR 754).

ASR 1986

RAS G 5020/85

LBF

1454. Pumpegård I.

Udgravning: spredte stolpehuller, gruber med bronzealderkeramik. Fladehugget pilespids. Dolktid og bronzealder (ASR 753).

ASR 1986 Claus Feveile

RAS G 5020/85-1

LBF

1455. Sejstrup.

Rekognoscering: ildskørnede sten, to

skrabere. Bronze/jernalder. Prøvegravning: ingen fund (ASR 756).

ASR 1986

RAS G 5020/85

LBI

1456. Strat.

Rekognoscering: flintafslag. Stenalder. Prøvegravning: ingen fund (ASR 757).

ASR 1986

RAS G 5020/85

LBI

Jernved sogn

1457. Gredsted.

Rekognoscering: flintredskaber af jernalderkarakter. Prøvegravning: ingen fund (ASR 752).

ASR 1986

RAS G 5020/85

LBI

1458. Gredstedbro.

Rekognoscering ned til Kongeåen: stor flintmateriale. Stenalder. Prøvegravning: kulturlag ødelagt, ingen fund (ASR 751).

ASR 1986

RAS G 5020/85

LBI

Brørup sogn

1459. Tirslund Vest.

Rekognoscering: fem skår, to afslag og to stykker brændt flint. Prøvegravning ingen anlægsspor.

HAM/RAS 1985

RAS G 5015/85

HCV

1460. Tirslund.

Rekognoscering: tre skår, tre afslag, fire stk. brændt flint og trækul. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

HAM/RAS 1985

RAS G 5015/85

HCV

1461. Tveråd.

Rekognoscering: mørke pletter, ildskørnede sten og brændt flint. Udvidet prøvegravning: syv kogegruber.

HAM/RAS 1985

RAS G 5015/85

HCV

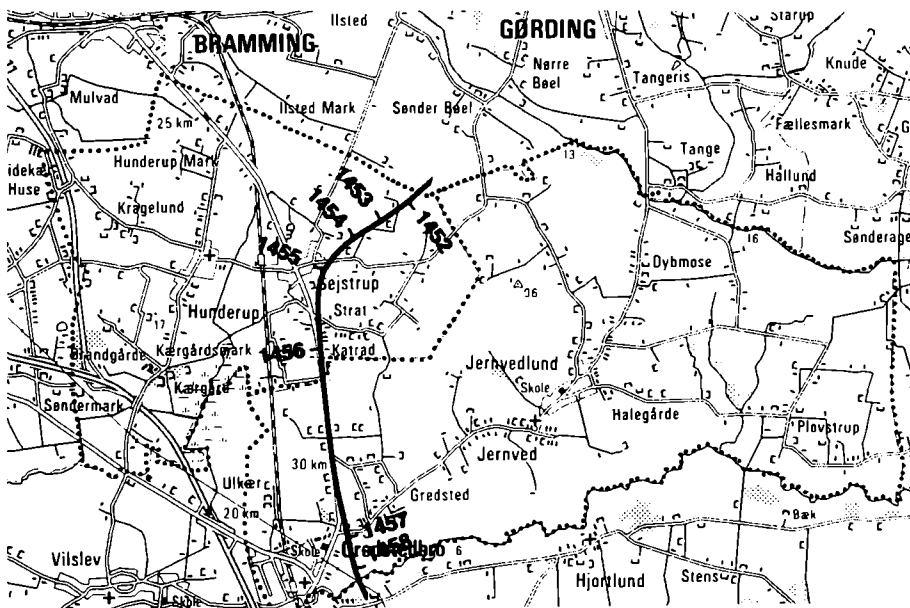
1462. Tuesbøl V.

Rekognoscering: ti skår, jernslagge, er knusesten, et flintafslag, fire stk. brændt flint og ildskørnede sten. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

HAM/RAS 1985

RAS G 5015/85

HCV

Hovborg og Jernved sogne

463. Tuesbøl.

Ækognoscering: ti skår, to jernslagge, to flintafslag og ildskørnede sten. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

IAM/RAS 1985
AS G 5015/85

HCV

464. Brørup.

Ækognoscering: tre skår, tre flintafslag, ækkefragment, to stk. brændt flint og dskørnede sten. Prøvegravning: enkelt koge-gruber.

IAM/RAS 1985
AS G 5015/85

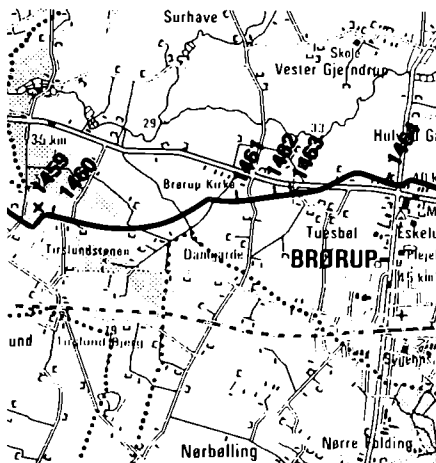
HCV

Lindknud sogn

465. Hovborg 1.

Ækognoscering: jernslagge og lerarskår. Prøvegravning: to koge-gruber.

Brørup sogn

formentlig tilhørende den store boplads Hovborg 2 Ø herfor (1466). Ældre jernalder (ESM 1067).

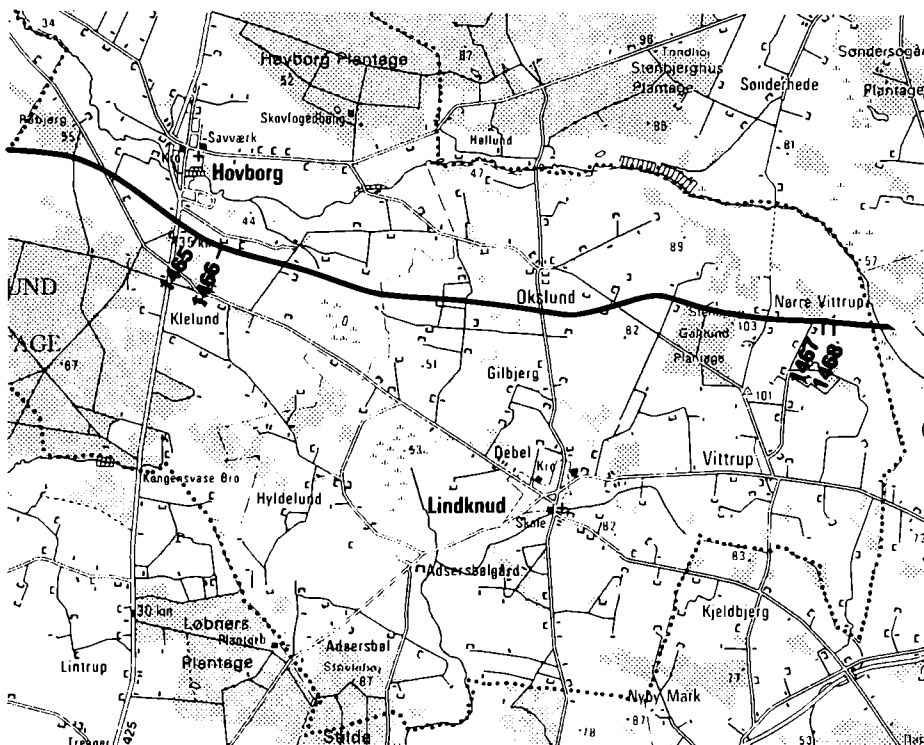
FFF 1982
FFF 562-396

PS

1466. Hovborg 2, sb. 229.

Undersøgelse af boplads beliggende ved foden af en stejl bakke på et areal, der jævnt falder mod Holme å, godt 0,5 km borte. Inden for et område 30 x 200 m

Lindknud sogn

fandtes bebyggelsestyper i op til seks-syv faser. Afgrænsningen af bosættelsen mod Ø og V blev konstateret i ledningsforløbet, og en naturlig afslutning af pladsen mod S findes antageligt i det område, hvor den kraftige stigning begynder.

Det er muligt at udskille seks gårdsanlæg, hvoraf mindst fire sandsynligvis har været samtidige. Inden for disse gårde fordeler der sig i det udgravede område 52 huse, et større antal hegn og gruber samt et enkelt grubehus. Blandt husene er 38 over 10 m lange; det længste hus er 38 m, men almindeligvis er de 20-30 m lange og 5-6,5 m brede. Mindre huse med to-tre sæt tagbærende stolper og 6-8 m længde kendes i otte tilfælde; huse kortere end 6 m kendes i tre eksemplarer.

Blandt husene dominerer de treskibede langhuse, hvor gavlene oftest er kraftigt rundede og langsiderne lige. Et mindre langhus i to faser har lige gavle og buede vægge og peger med denne form frem i tid. To langhuse har en speciel sulekonstruktion: midt i huset findes to tætstillede tagbærende stolper symmetrisk om midtaksen, og i denne findes yderligere fire stolper, to V og to Ø for de førstnævnte. Et mindre hus har ud-svejet indgangsparti og slutter sig således til huse fra ældre romersk jernalder.

I pladsens yderkanter findes flere

slaggegruber i områder, som ikke er bebygget.

Dateringen er baseret på det keramiske materiale, et remspænde af bronze og på husformerne. Pladsen er hovedsageligt fra yngre romersk jernalder med mulighed for også at gå op i germansk jernalder (ESM 1068).

ESM 1982

FFF 562-399

PS

1467. Nr. Vittrup 1, sb. 194.

På en lav, naturlig højning fandtes resterne af en høj fra ældre enkeltgravskultur, 12-13 m i tværmål. I centrum af højen fandtes en 0,6 m dyb enkeltgrav, der bestod af en ramme af sten op til 0,5 m store, som lå i to-tre lag. Stenrammen omsluttede et rektangulært gravleje af flade sten og knust flint. Gravgodset bestod af en stridsøkse (type F), der lå midt for gravens sydside (Glob 1945, s. 33). I gravens østlige halvdel fandtes ravperler samlet. Yngre stenalder, ældre ENK (ESM 1079).

ESM 1982

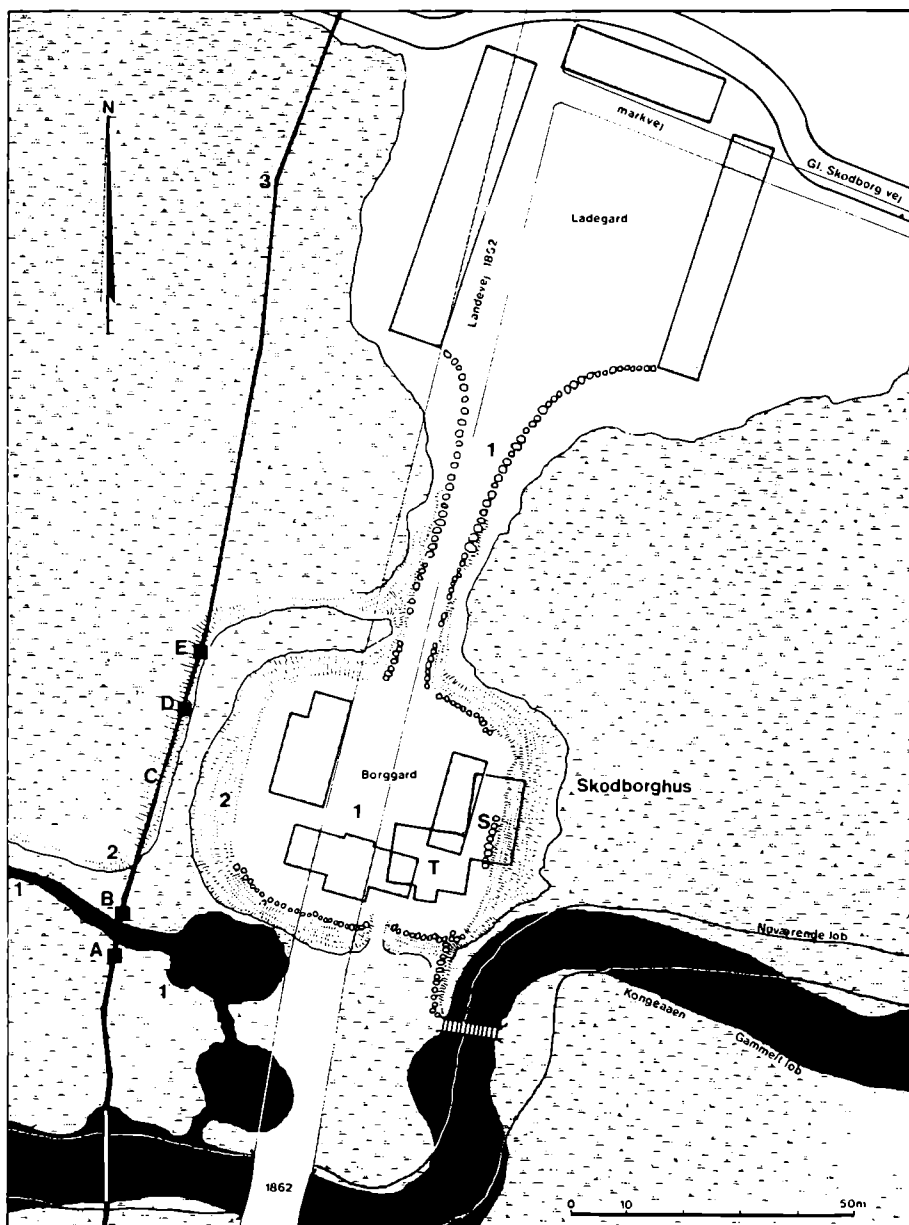
FFF 54-1378

PS

Litt.: Siemen 1987.

1468. Nr. Vittrup 2, sb. 198.

Prøvegravning i nedpløjet gravhøj. Ved højens midte sås under pløjelaget en nyere nedgravning – formentlig foretaget med maskine. En del store sten lå væltet ned i nedgravningen, ved hvis bund der fandtes et 1-3 cm tykt uforstyrret kultur-lag samt svage spor efter en rektangulær, formentlig plankesat kiste. Ingen anlægs- eller øvrige kulturspor. I pløjela-

1470:1. Skodborghus. Grundplanskitse af anlægget baseret på ældre kilder (1 og 2) samt oplysninger tilkommet i forbindelse med naturgasprojektet. Ved A-E passerede ledningen fem pæleværker. SAaK del. 1986.

1470:1. The Skodborghus stronghold. Ground plan, a sketch based on older sources (1 and 2) and on information gained in connection with the natural gas project. At the points A-E the pipeline passed five lines of posts. SAaK del. 1986.

get lå omkring højens centrum nogle slebne afslag fra sleben økse. Enkeltgravskultur (ESM 1080).

FFF 1982

FFF 562-396

PSP

Vejen sogn

1469. Vejen Vestermark.

Rekognoscering: flintafslag og flækker fra boplads, ældre stenalder? Prøvegravning: ingen kulturlag eller anlægsspor.

FFF 1980

RAS G 5015/85

HCV

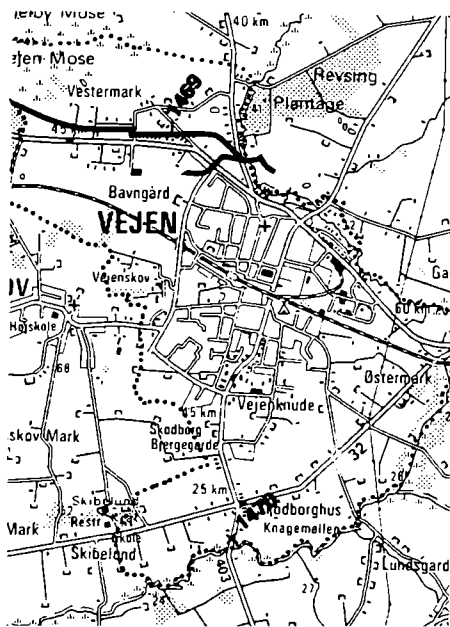
1470. Skodborghus voldsted, sb. 99.

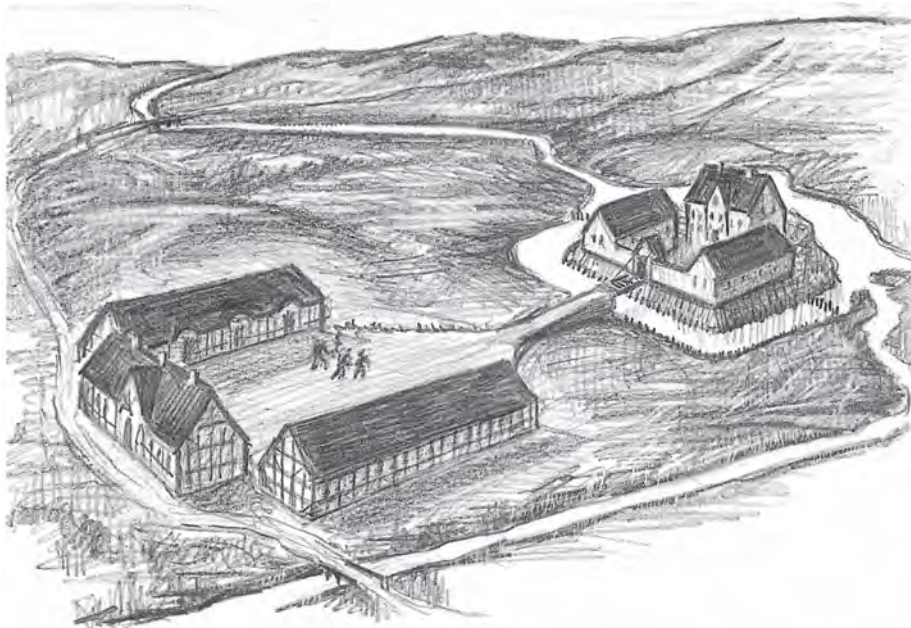
Udgravning og indmåling af pæleværker og stenfundamenter ved de sparsomme rester af voldstedet Skodborghus ved Kongeåens nordlige bred.

Under gravning af ledningsgrøfter støde man på i alt fem rækker af nedrammede, kraftige og tilhuggede egepæle (A-E), og ved det sydlige og de to nordlige pæleværker desuden kraftige fundamenter af store sten. Flere af pælene var bevaret i indtil 1,5 m's længde og tilspidsede.

Nøudgravningen blev begrænset ti

Vejen sogn

170:2. Skodborghus. Rekonstruktionstegning af borgen og den tilhørende ladegård. Henning Ørsnes del. 1987 efter SAaK.

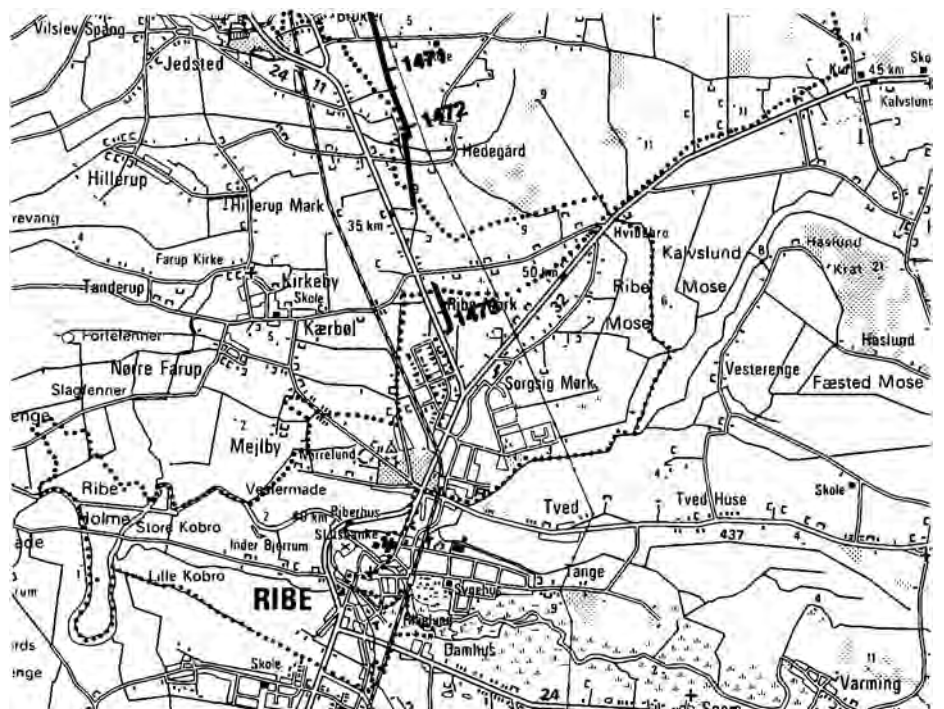
170:2. Skodborghus. Reconstruction drawing of the stronghold and the grange. Henning Ørsnes del. 1987 after SAaK.

en ca. 1 m brede og 1,5 m dybe grøft. De påtrufne pæleværker stod over en række på godt 50 m af grøften, på tværs af denne. Ved udgravningen fandtes en del udsmidtmaterialer af munkesten, tegl og rester af tilhuggede kvadre. Man måtte først formode, at de påtrufne pæleværker og stenpakninger repræsenterede dele af borgbankens forstærkede afgrænsning mod den delvis naturlige oldgrav, et nordligt løb af Kongeåen. Senere, kartografisk bearbejdning af undersøgelsens opmålinger sammenholdt med arkivmateriale om voldstedet synes at vise, at de berørte partier snarere er konstruktioner i tilknytning til voldgrænsens ydersider og eventuelt en brodæmning fra voldstedet over terrænet mod

De sidste synlige spor af Skodborghus orggård blev opbrudt i 1927. Allerede ved begyndelsen af 1800-tallet var omplekset imidlertid i voldsomt forfald, og store dele af bygningskomplekset på voldstedet blev nedbrudt. Ved anleggelse af amtsvejen i 1862 blev selve voldstedet gennembrudt. Undersøgelserne i oktober 1985 har bekræftet, at der i hvert fald i de våde aflejringer omkring voldbanken fortsat vil være mulighed for at indhente oplysninger om organlægget og dets alder. Dendrokrologiske dateringer ved Wormianums

laboratorium af udvalgte stolper fra pæleværkerne gav dateringer til hhv. år 1362, »efter 1494« og 1540 (ESM 1519) ESM 1985 Ingrid Stoumann RAS G 5015/85-1 SAaK Litt.: Stoumann 1986; Knudsen 1986, 8ff.

Hjortlund og Ribe Domkirke sogne

Hjortlund sogn

1471. Jedsted Mark.

Rekognoscering: flintafslag, ét jernalderskâr. Prøvegravning: ingen fund (ASR 758).

ASR 1986

RAS G 5010/84

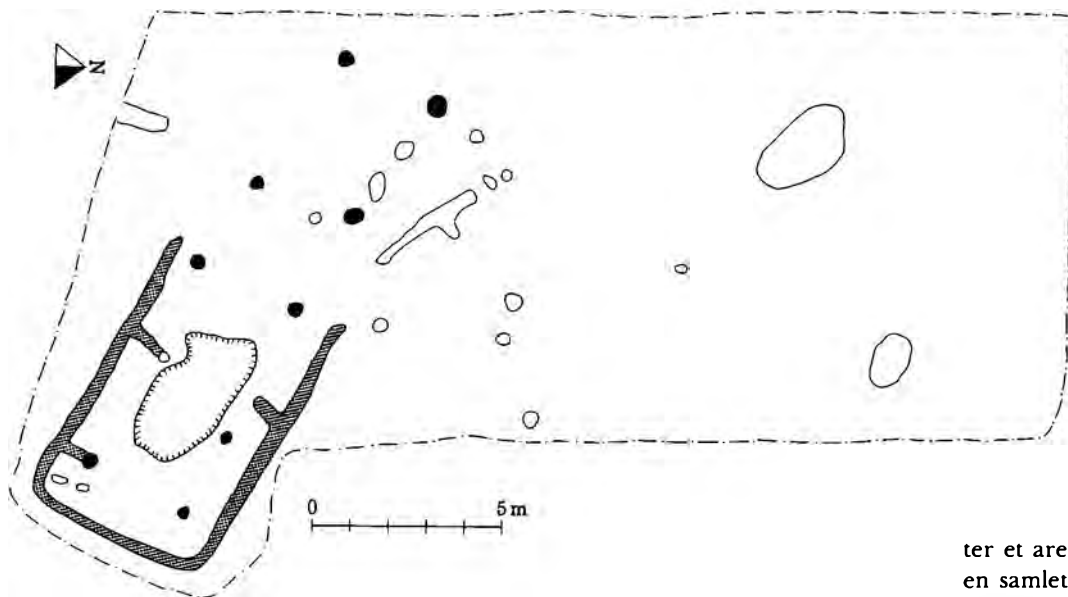
LBF

1472. Hedegård I/II, sb. 35.

Udgravning af huse og gruber fra ældre jernalder, hvorved der undersøgtes dele af mindst tre Ø-V vendte langhuse i to felter adskilt af en dyb beplantet grøft, som givetvis har forstyrret en del af bebyggelsen. Pladsen ligger på hedesletten, en landskabstype, som var tyndt befolket gennem hele oldtiden. Dette er blevet påvist ved tidligere undersøgelser i området omkring Ribe.

Hus I var kun bevaret ved huller efter seks par tagbærende stolper og to sæt indtrukne indgangsstolper placeret over for hinanden midt på langsiderne. Huset har været ca. 16 m langt og 5,5 m bredt.

Hus II markerede sig temmelig svagt ved en væggrøft mod S og tre stolper i vægforløbet mod N. I forbindelse med den sydlige væg fandtes sporene af et båseskillerum og en enkelt tagbærende stolpe. På trods af husets dårlige bevaringstilstand, samt at det kun delvis var afdækket, kan det med stor sikkerhed afgøres, at det har været tale om en huskonstruktion svarende til hus III.

1472:1. Hedegård I/II. Plan af hus III, hvor staldenden er den bedst bevarede del af huset. Mette Hertz del. 1987 efter Claus Feveile.

1472:1. Hedegård III. Plan of house III in which the animal stalls are the best preserved part of the house. Mette Hertz del. 1987 after Claus Feveile.

Hus III var 15 m langt, 5 m bredt og forsynet med fem sæt tagbærende stolper. Ydervæggens forløb markeredes i den østlige del af en væggrøft, mens der i vest ingen spor var af væggen. I husets østende fandtes spor efter tre båseskille- rum samt en fordybning midt gennem stalden. Denne tolkes som ajlerende. Noget tilsvarende kendes fra en tidlig jernalderbebyggelse ved Farup nordvest for Ribe.

I forbindelse med husene fandtes en del gruber og stolpehuller, heraf flere meget fundrige. Der fremkom et stort

keramikmateriale, bl.a. ca. 15 hele karprofiler. Desuden kan nævnes to ildbukke fra samme stolpehul og et miniaturelerkar fra hus III's ajlerende. Det ældste anlæg på pladsen er en kogestensgrube fra yngre bronzealder. Husene II og III kan ud fra hustypen og keramikken dateres til førromersk jernalder (I). Hus I må ud fra keramikken dateres til ældre romersk jernalder (ASR 759).

ASR 1986 Claus Feveile

RAS G 5020/85-2

LBF

Litt.: S. Jensen 1985; P. Asingh & S. Jensen 1983

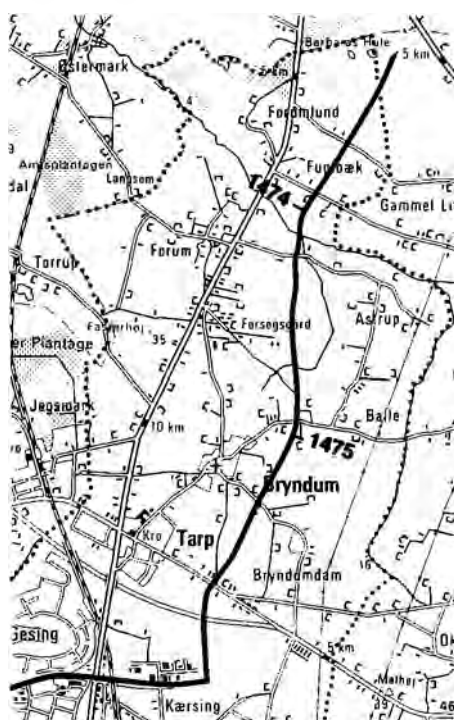
ter et areal på ca. 8000 m², fordelt over en samlet længde af ca. 420 m af naturgastracéet. Inden for dette område blev der fundet spor af 16 treskibede langhuse med to rækker indre tagbærende stolper, afrundede gavle og lige langsider. Ingen af langhusene blev afdækket fuld udstrækning: af ni huse den vestlige gavle, af seks den østlige gavle og af ét hus den midterste del. Der blev yderligere afdækket dele af 11 hegn hvoraf de fleste havde en række af dobbelte støttesolper. Syv af hegnene var Ø-V gående og fire var N-S gående. Der kommer en stor koncentration af stolpehuller, hvor det ikke var muligt at udskille huse eller hegn. Endelig blev der fundet dele af tre grubehuse af uregelmæssig oval form, og et cirkelformet anlæg der har dannet ramme om en urnegrav som ud fra det fundne lerkar kan dateres til ældre jernalder. Kun i meget få tilfælde er det muligt at konstatere en indbyrdes stratigrafi mellem de enkelte konstruktioner på bopladsen.

Bopladsen kan som helhed dateres til ældre germansk jernalder med hovedvægt på den yngre del af perioden, bl.a. ud fra et potteskår med lodret øreknøj med vandret gennemboring, et skår og et helt lerkar med plastisk ornamentik samt endelig et randskår med lille båndformet hank med lodret fureornamentik (ESM 1102).

ESM 1984
RAS G 5009/84-1

AV

Brøndum sogn

Ribe Domkirke sogn

1473. Ribe Mark.

Rekognoscering: flintafslag. Stenalder. Prøvegravning: ingen fund (ASR 760).

ASR 1986

RAS G 5020/85

LBF

Brøndum sogn

1474. Fuglbæk.

Rekognoscering: 16 skår (mindst ét oldtid) samt ildskørnede sten. Prøvegravning på topografiske kriterier: ingen anlægsspor.

HAM/RAS 1984

RAS G 5009/84

HCV

1475. Højgaard, sb. 331.

Udgravning af boplads med langhuse, grubehuse, gruber, stolpehuller og hegn beliggende på et forholdsvis højtliggende, fladt terræn, der strækker sig mod V mod Bryndum by. Udgravningen omfat-

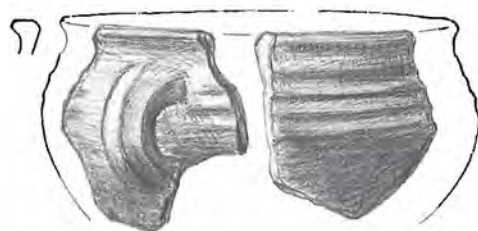
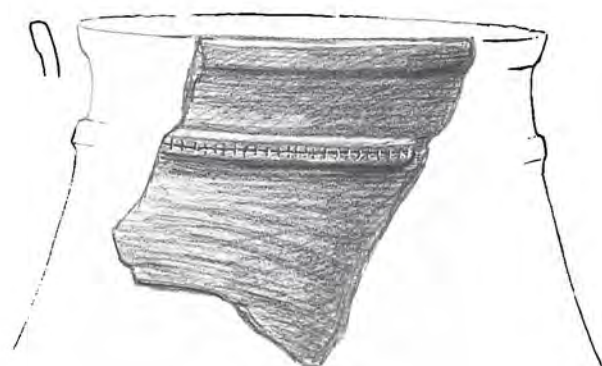
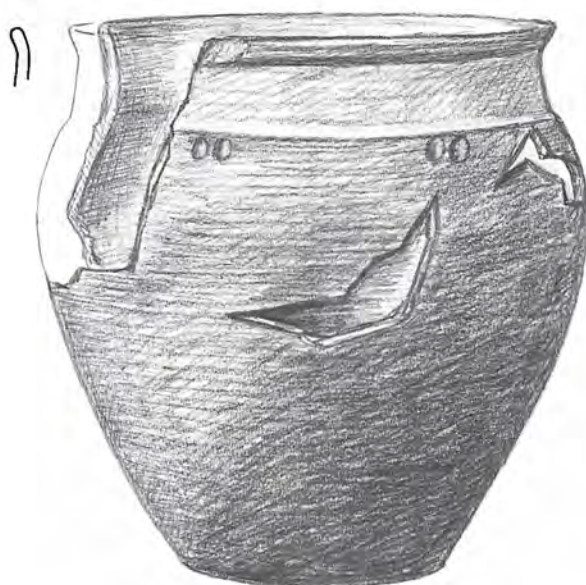
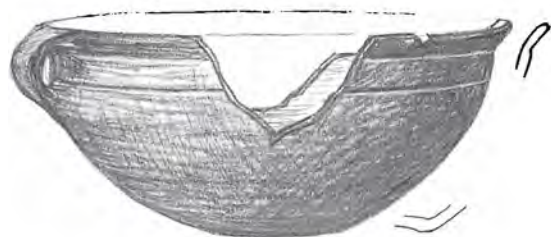
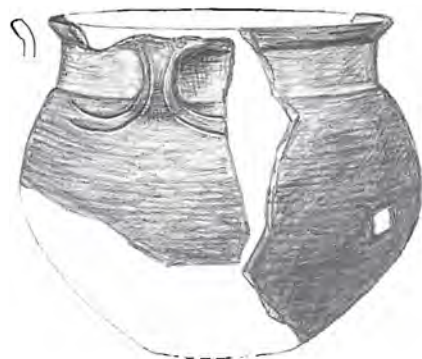
Næsbjerg sogn

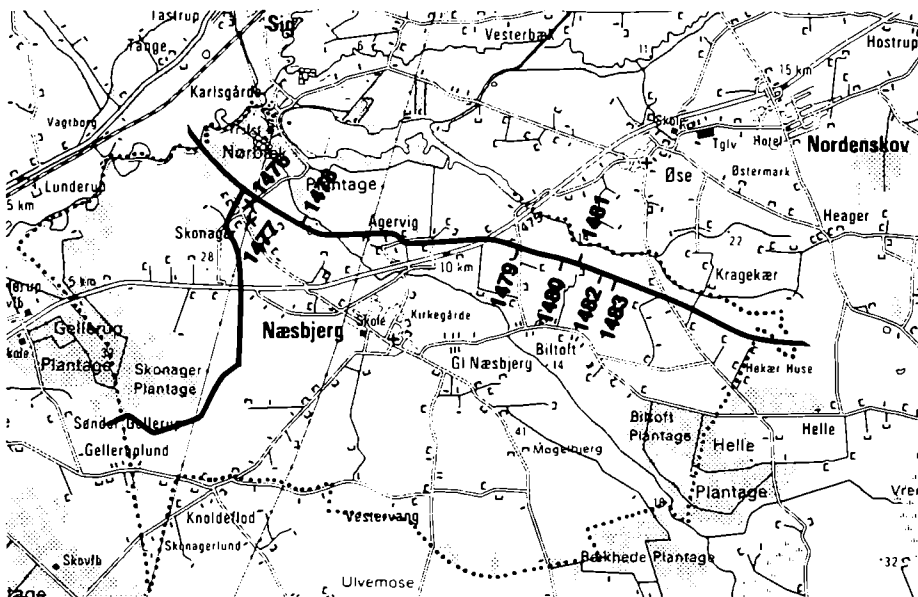
1476. Skonager V.

Rekognoscering: seks skår, to afslag, to flækker, to stk. brændt flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor, men lidt sydl-

1472:2. Hedegård. Keramik fra bo-
pladsen. 1:3. Ældre jernalder. Hen-
ning Ørsnes del. 1987.

1472:2. Hedegård. Pottery from the site.
1:3. Early Iron Age. Henning Ørsnes del.
1987.

Næsbjerg sogn

gere fandtes forstyrrede spor af nyere tids gård.

HAM/RAS 1984

RAS G 5009/84

HCV

1477. Skonager S.

Rekognoscering: en del skår, jernalder og nyere, to jernslagge, ildskørnede sten og brændt flint. Ledning opgivet, derfor ingen prøvegravning.

FFF 1982

FFF 562-406

HCV

1478. Skonager, sb. 193.

Udgravningerne langs Skonager Lilleå blev naturgasprojektets største. Over en strækning på ca. 650 m blev der udgravet tre felter, der tilsammen var 14000 m².

Skonagerbebyggelsen er fra germansk jernalder (4.-8. årh. e.Kr.). Den ligger på kanten af Esbjerg Bakkeø, hvorfra mindre landtunger strækker sig ud i engområderne langs Skonager Lilleå. Godt 1 km fra pladsen løber Lilleåen ud i Varde å. Den undersøgte del af bebyggelsen viser gårde på de enkelte jordtunger. I de lavere liggende områder er der kun påvist spor efter udvinding af jern i form af slaggegruber. Pladsen strækker sig bort fra ådalen, og bebyggelsen bliver sandsynligvis mere sammenhængende, da området her består af en svagt skrånede flade.

Der blev i alt undersøgt fem »landtunger« og to lavninger gennem de tre felter; her fremkom spor efter 10-12 gårdsanlæg med to-fire, måske fem faser i hvert anlæg. Ingen gårdsanlæg kunne

afdækkes fuldstændigt, men to gårde lå på en sådan måde i tracéet, at størstedelen af disse blev frilagt.

Gårdsanlæg 3 indeholder fem langhuse og et mindre hus; de fem langhuse repræsenterer mindst fire, måske fem faser af en gård. Gennem gården er det muligt at se husudviklingen i 5.-7. årh. e.Kr. Ældst er to huse fra 5. årh. Der kan være tale om to gårde eller to faser af samme gård (hus XII og XVI). Langhusene har rundede gavle og ujævnt buede langvægge.

Det efterfølgende langhus i gården (hus XIII) udviser andre træk, som placerer det i 6. årh. Huset indeholder to-tre faser, hvoraf den ældste fase stadig har træk, som peger tilbage til 5. årh., således de rundede gavle. Husets langsider er derimod rettet op, og hullerne i disse har været placeret regelmæssigt. I husets anden fase bliver gavlene lige, og huset udvides i beboelsesdelen, idet gavlrummet bliver større. Umiddelbart uden for den gamle gavl sættes to stolper tæt op til ydervæggen. Dette træk findes også på huse af lignende udseende, f.eks. på Randersvej-lokaliteten i Esbjerg, og er formentlig en forstærkning af væggen, der netop her bærer en stor tagflade.

Hus XIII bliver afløst af hus XI med samme gavl- og vægdudformning; først ved afløseren til hus XI iagttages væsentlige ændringer i huskonstruktionen. Hus XIV er det seneste hus i gården og har buede langvægge. Gavlene er rundede, og hullerne til gavlstolperne viser en spinkel konstruktion. Relationerne mel-

lem husets sæt af tagbærende stolper bliver også anderledes: husets midterstør rum bliver nu det største uden tagbærende stolper i modsætning til tidligere hvor det største rum fandtes i boligdelen. Det store midterrum og de buede langvægge peger frem mod vikingetids husene, men endnu mangler vigtige træk, som f.eks. tagbærende stolper gavlen. Andre pladser fra yngre germansk jernalder viser, at der endnu er et stykke vej til de store halhuse, som kendes fra vikingeborgene.

Gårdsanlæg 4, som er nabo til gård 3 indeholder fem faser, og udviklingen i gården er en lidt anden end ved overnævnte. Ved gård 3 findes husene til de forskellige faser i samme område; dette er ikke tilfældet ved gård 4, hvor husene veksler med gruber og grubehuse. Gennem stratigrafiske iagttagelser, kombineret med husudviklingen og termoluminescensdateringer, er det også muligt at se udviklingen i gård 4 fra 5. årh. og frem til omkring år 800. Flere af gruberne og grubehusene indeholder en del keramik, og vi får således mulighed for at se nærmere på en del af bopladskeramikken fra samme tidsrum.

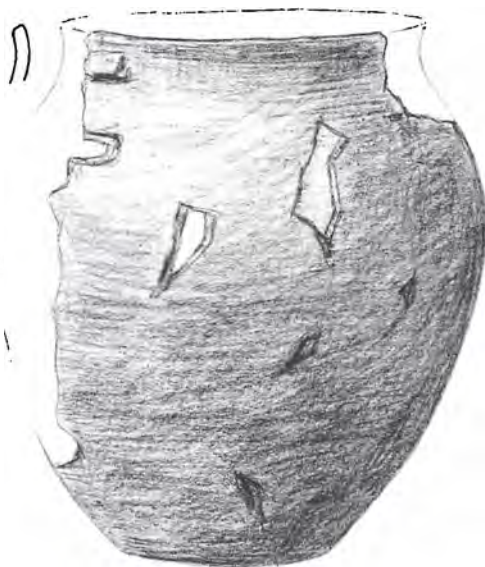
Ældst i gården er et langhus med hegn; huset er af en form, som kendes fra 5. årh. I forbindelse med gården er der fundet en mindre grube med skår af to-tre kar. Langhuset bliver skåret af en mindre grube, der atter bliver overlejret af en mindre hus. Stratigrafisk skærer en tredje grube (AOØ) ind over begge huse og er således senere end disse; gruben er TL-dateret (se side 101) til 630 e.Kr. ± 100 år. Yngst i gården er en grube (APN) som er TL-dateret til 800 e.Kr. ± 90 år.

Keramikken fra gruberne, på nær den sidste, udviser overraskende træk. Man ville umiddelbart tidsfæste former og udførelse til slutningen af bronzealderen eller begyndelsen af jernalderen, altså tiden omkr. 500 f.Kr. Sammenhænger med den germanske jernalder-bosættelse og de foreliggende TL-dateringer viser imidlertid, at keramikken på trods af nævnte ligheder er fra den senere jernalder. Det generelle indtryk af de store lerkar er, at disse har en glat, vandret strøget hals; resten af karret er groft beklasket. De mindre bopladsformer er af en anden udførelse og ofte glittede.

Blandt pladsens øvrige keramik finde former, som uden videre indgår i den gængse opfattelse af germanertids keramikken. Et af de bedre bevarede stykker er en lille hankekop fra 4. årh. fundet sammen med skårene af et mellemstør

478. Skonager. Keramik fra bøladsen. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

478. Skonager. Pottery from the site. :3. Henning Ørsnes del. 1987.

var i hullet til en tagbærende stolpe i et anghus. Et lignende fund af et helt hantekar fra et hus kendes også fra en anden del af pladsen.

Navnet Skonager kendes også fra andre fund. Mest interessant i denne sammenhæng er den brakteatskat, som er fundet ca. 1,5 km S for den her omtalte bebyggelse. Skatten er samtidig med en del af bebyggelsen, og ejeren har sandsynligvis boet i et af husene i landsbyen ved Lilleåen (ESM 1064).

ESM 1982

FFF 54-1364

PS

Litt.: Andersen et al 1985; Siemen 1985.

479. Hedevang.

Rekognoscering: nogle få flintafslag og kår fra sen jernalder. Prøvegravning negativ (ESM 1066).

FFF 1982

FFF 562-396

PSP

480. Bilotfte 1, sb. 166.

Udgravning af overpløjet gravhøj, hvor esterne bestod af et lyst aftryk i mørk ledejord. Højen har været omkring 15 m i tværmål. Centralt i højen fandtes et uregelmæssigt fyldskifte med stenslagning. Dette fyldskifte var af nyere dato og har forstyrret centralgravnen. I et lille område med urørt gravfyld fandtes enkelte potteskår, der må placeres inden for yngre stenalderes dragtbægerkultur (ESM 1075).

ESM 1982

FFF 54-1379

PS

481. Bilotfte 2, sb. 166, 168 og 173.

Den aflang højning har formentlig oprindeligt bestået af tre mindre, sammenhæn-

gende rundhøje. Højfyld over 40 m viste længden og en bredde på ca. 11 m. I højningen kunne omkring 1940 iagttages tre-fire toppe på stedet, og i disse fandtes huller efter tidligere gravninger. Der blev ikke fundet grave (ESM 1075, 1076, 1078).

ESM 1982

FFF 54-1379

PS

1482. Bilotfte 3, sb. 172.

Prøvegravning på helt bortpløjet gravhøj kendt fra tidligere berejsninger. Ingen anlægs- eller andre kulturspor var bevaret. Lodsejeren oplyste, at højfyld blev bortkørt omkring 1930-35 (ESM 1077).

FFF 1982

FFF 562-396

PSP

1483. Bilotfte, sb. 173.

Udgravning af overpløjet enkeltgravshøj: højen havde været 11 m i tværmål, men rester af højfyld var kun til stede i mindre lavninger i undergrunden. Cen-

tralgravnen i højen var en rammegrav sat af et-tre lag sten, op til 0,4 m i tværmål; dybden var 0,4 m fra toppen af stenrammen. Graven var anlagt i en oval grube og orienteret Ø-V. På gravbunden kunne der iagttages et svagt spor af en rektangulær kiste. Her blev der fundet en stridsøkse (type E) og en flintøkse (type IA). Gravform og gravgaver viser, at graven er fra yngre stenalder, ældre enkeltgravstid (ESM 1075, 1078).

ESM 1982

FFF 54-1379

PS

Litt.: Siemen 1986.

Nørre-Skast sogn

1484. Esbjerg Lufthavn.

Rekognoscering: ca. 60 skår, jernalder og nyere, en knusesten, jernslagge, et afslag og ildskørnede sten. Ledning opgivet, derfor ingen prøvegravning.

FFF 1981 Peter B. Christensen

FFF 562-406

HCV

1485. Knude.

Rekognoscering: to skår (stenalder?) to flintafslag, ildskørnede sten og fem (nyere?) skår. Dyssetomt? Ledning opgivet, derfor ingen prøvegravning.

FFF 1981 Peter B. Christensen

FFF 562-406

HCV

1486. Vestergård.

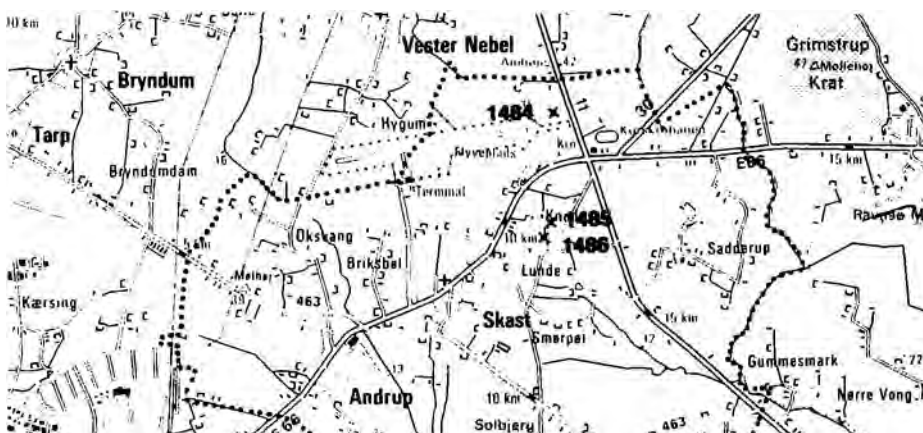
Rekognoscering: seks jernalderskår, et afslag samt jydepotteskår. Ledning opgivet, derfor ingen prøvegravning.

FFF 1981 Peter B. Christensen

FFF 562-406

HCV

Nørre-Skast sogn

Øse sogn

1487. Øse, sb. 23.

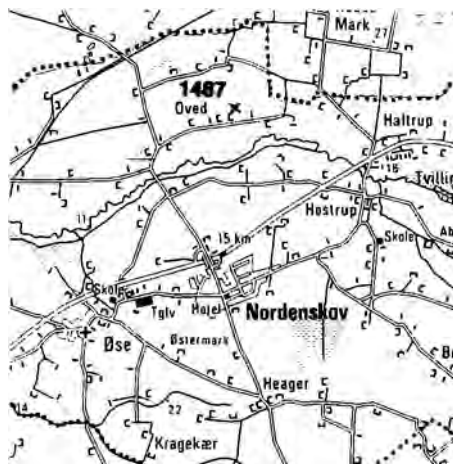
Prøvegravning på overpløjet gravhøj. Lodsejer oplyste under gravning, at højen var undersøgt af arkæologer omkring 1955-65. Ved aftagning af muld dækkede gandttes 2,10 m brede grøftspor efter en rendegravers skovl. Grøfterne var trukket vinkelret over centrum Ø-V/N-S.

Højen blev afdækket og søgegrøfter lagt udefter. Intet bevaret (ESM).

FFF 1982

RAS G 10/83

PSP

Øse sogn

Janderup sogn

1488. Nybro 4.

Rekognoscering: 15 bearbejdede flintstykker, tre flækker med retouche, brændt flint og skaller over 30 × 20 m. Prøvegravning: ingen anlægsspor (ESM 1033).

FFF 1980 Peter B. Christensen

FFF 562-189

JB

1489. Nybro, sb. 42.

Udgravning af registreret, overpløjet gravhøj. Højen, der var ca. 1 m høj og 15 m i diameter, lå i et markskel på flad mark S for et åløb. Der fremkom en centralgrav, nogle stolpehuller og mulige ardspor.

Centralgraven, der var orienteret VNV-ØSØ, målte ca. 3 × 2 m på overfladen, ved bunden indsnævret til 0,70 m i bredden. Den var plyndret og fremstod med meget blandet fyld, hvor lyngtørven fra højfylden var vendt ned i nedgravningen, og med tydelige spor efter spadestik på bunden. I anlæggets midte og østende var der stadig oprindelig gravbund bevaret. I østenden fremkom et fyldskifte, der kan have indeholdt en støttetolpe til en kistekonstruktion. Der var ingen spor af gravlagte eller gravgaver.

N og Ø for centralgraven snittedes fem stolpehuller, som udgjorde et rektangulært anlæg. Under højens udpløjningslag undersøgtes i Ø en hel del »ridser« i undergrunden; de lignede ardspor og løb i hovedsagelig øst-vestlig og nord-sydlig retning. Sporene tolkedes som yngre end højen, idet de begyndte ved dens kant. Anlæggene giver ikke grundlag for en nøjere datering (ESM 1031).

FFF 1980

FFF 562-189

JB

Litt.: Nielsen og Mikkelsen 1985.

1490. Nybro, sb. 146.

Udgravning af boplads fra yngre bronzealder/ældre jernalder. På et 2000 m² stort areal udgravedes seks hustomter og to hegnsforløb. For husene fra yngre bronzealder gælder det, at de er ca. 20 × 6-8 m, og har indgang på begge langsider; indgangene er forrykket mod V, så østdelen af husene er væsentlig større end vestdelen. Vægforløbene har bestået af tæstillede stolper ca. 10 cm i diameter. I et af husene var der dobbelt vægforløb. Huset fra ældre jernalder var 10 × 5 m, med væggrøft og udvendige støttetolper. I både bronze- og jernalderhusene var der spor efter båseskille- rum. Keramikmaterialet kan dateres til sidste del af yngre bronzealder (ESM 1035).

ESM 1980 Martin Mikkelsen

FFF 54-1308

Litt.: Nielsen og Mikkelsen 1985.

JN

1491. Nybro 5.

Rekognoscering: få flintredskaber, flere bearbejdede flintstykker, knusesten, fragment af kværnsten, kogesten og flint. Prøvegravning: grube med skår (ESM 1032).

FFF 1980 Peter B. Christensen

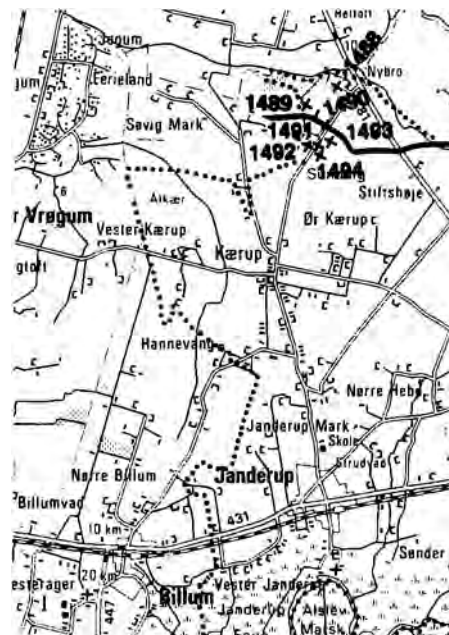
FFF 562-189

JB

1492. Nybro, sb. 39.

Udgravning af registreret, mindre høj, beliggende på flad mark og næsten helt nedpløjet. Der undersøgtes en centralgrav.

Graven var dybt nedgravet, til ca. 80 cm under undergrundsniveau, med afrundet bund og orienteret Ø-V, 2,6 × 0,9 m. Fylden lod sig kun med vanskelighed udskille fra undergrunden ved sit indhold af enkelte småsten og trækuls-

Janderup sogn

stykker. Spor af en evt. kiste og gravlagte bestod af et mørkere, ca. 15 cm tyk sandlag på bunden af nedgravningen. Gravgaverne bestod i 72 ravperler og tre små flintbor, der lå spredt i fylden mod V. Flintborenes spidser svarede i størrelse nøjagtig til hullerne i ravperlerne og har sandsynligvis været brugt ved fremstillingen af disse. Anlægget kan ud fra den dybe grav og ravperlerne dateres til yngre stenalders enkeltgravskultur (ESM 1036).

FFF 1980 Peter B. Christensen

FFF 54-1308

Litt.: Nielsen og Mikkelsen 1985.

JB

1490. Nybro. Lille arming (?) af jern, diameter 5,1 cm. Lennart Larsen fot. 1987.

1490. Nybro. Small arm ring (?) made of iron diameter 5,1 cm. Lennart Larsen phot. 1987.

1493. Nybro 2.

Rekognoscering: 26 bearbejdede flinttykker, heraf to retoucherede, retoucheret flække (ildslagningssten?), kogesten og flint. Prøvegravning: over et 100 x 50 m stort område ingen anlægsspor (ESM 1035).

FFF 1980 Peter B. Christensen

FFF 54-1310

JB

1494. Nybro 1.

Rekognoscering: få spredte flintafslag, brændt flint, kogesten.

FFF 1980 Hans Chr. Vorting

FFF 562-189

JB

Ovtrup sogn

1495. Søvig Huse.

Rekognoscering: 27 flintafslag, to skræbøere, 18 stk. brændt flint og fragment af knusesten. Prøvegravning: ingen anlægsspor, bortset fra kogegrube.

FFF 1982

RAS G 10/83

HCV

1496. Søvig Mark.

Rekognoscering: tre knusesten, kværntensfragment?, ildskørnede sten og flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1982

FFF G 10/83

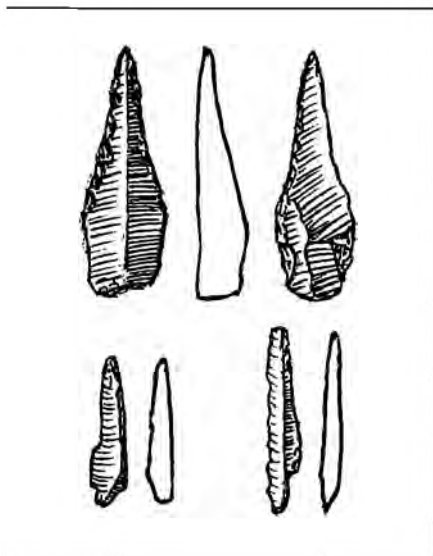
HCV

1497. Søvig Markvej.

Rekognoscering: ca. 50 skår (middelalder?), et flintafslag, tre stk. brændt flint

1492:2. Nybro. Små flintbor. 1:1. Henning Ørsnes del. 1987.

1492:2. Nybro. Small flint borers. 1:1. Henning Ørsnes del. 1987.

1492:1. Nybro. Ravperler. 4:5. Lennart Larsen fot. 1987.

1492:1. Nybro. Amber beads. 4:5. Lennart Larsen fot.

og ildskørnede sten. Prøvegravning: bund af lille kogegrube.

FFF 1982

FFF G 10/83

HCV

1498. Nybro N.

Rekognoscering: fem skår, fire afslag,

seks stk. brændt flint, ildskørnede sten og to jernslagge. Prøvegravning: et par kogegruber.

FFF 1982

RAS G 10/83

HCV

Varde sogn

1499. Ribevej.

Rekognoscering: otte flintafslag, et stk. brændt flint. Prøvegravning: ingen anlæg.

HAM/RAS 1984

RAS G 5009/84

HCV

Varde landsogn

1500. Friisvad 1.

Rekognoscering: sortbrændte skår, flintafslag og ildskørnede sten. Prøvegravning negativ (ESM 1060).

FFF 1982

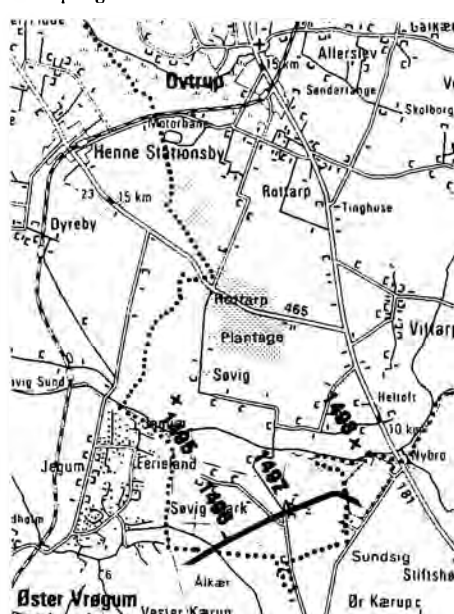
FFF 562-396

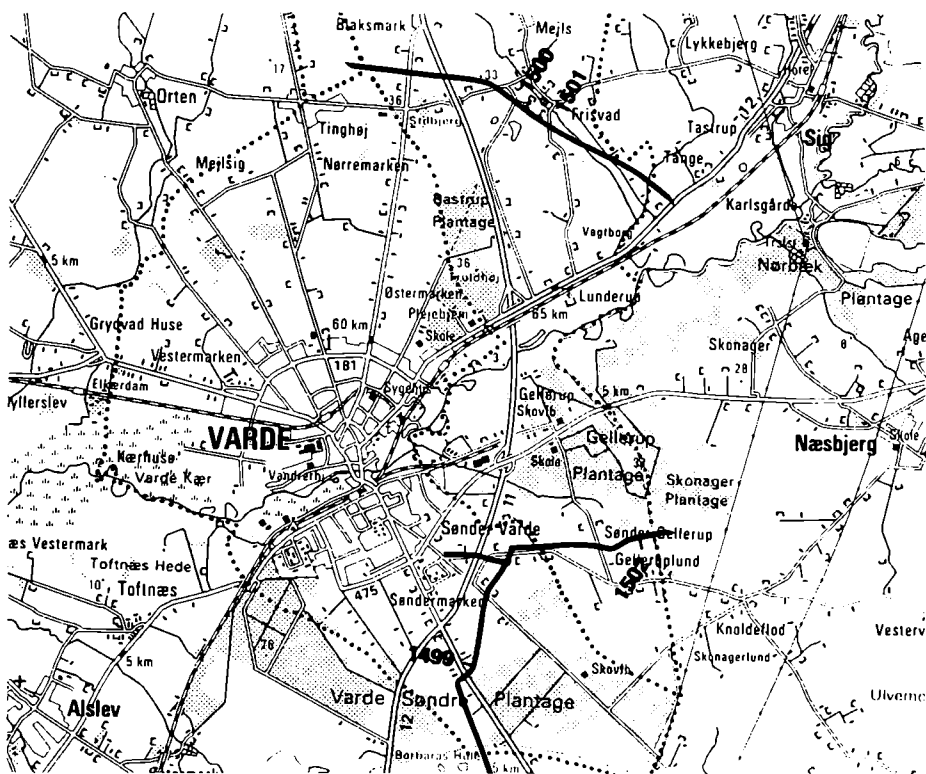
PSP

1501. Friisvad 2.

Opsamling af jydepotteskår, ildskørnede sten og enkelte afslag i pløjelaget. Ved prøvegravning fandtes ingen anlægsspor.

Ovtrup sogn

Varde og Varde landsogne

ler andre kulturspor i øvrigt (ESM 1061).

FFF 1982

FFF 562-396

PSP

1502. Gellerup.

Rekognoscering: 38 flintafslag, 12 stk. brændt flint og ildskørnede sten. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

HAM/RAS 1984

RAS G 5009/84

HCV

Ål sogn

1503. Øster Vrøgum.

Rekognoscering: 21 skår (yngre jernalder eller nyere), to afslag, otte stk. brændt flint og ildskørnede sten. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1981

FFF 562-396

HCV

1504. Jegum.

Registreret, overpløjet gravhøj, sb. 3. Ål sogn, viste sig ved prøvegravning at være naturlig højning.

FFF 1981

FFF 562-399

HCV

Torstrup sogn

1505. Tastrup.

Rekognoscering: ni skår (nyere?) et stk.

brændt flint. Prøvegravning undladt. Nedlægningskontrol: en grube med skår fra ældre jernalder.

FFF 1982

RAS G 10/83

HCV

1506. Sig, sb. 106.

Udgravning af to huse fra hhv. romersk jernalder og sen vikingetid/tidlig middelalder samt et antal gruber, beliggende på et næs, som mod V, S og Ø afgrænses af vådområder.

Husene er dårligt bevarede og kan kun erkendes ved hjælp af spor efter tagbærende stolper eller vægstolper. Der er kun én byggefase hvert sted. Det ældste hus er orienteret NØ-SV og ligger på et sydvendt, jævnt skrånende terræn. Længden er ca. 12,5 m og det har haft otte sæt tagbærende stolper med en parvis afstand på 2,5 m. Stolpernes afstand på tværs af huset er ca. 1 m; dog er der mellem stolperne i de to vestligste sæt en afstand på 2,5 m. Et par steder kan der iagttages udskiftninger af stolperne. Det yngste hus ligger på toppen af næsset og er delvist ødelagt i den ene langside af moderne forstyrrelser. Orienteringen er Ø-V, længden er 16 m, det har haft let buede sidevægge, men der er ingen spor efter tagbærende stolper. Østgavlen markeres af huller til tre stolper, hvoraf den midterste er indtrukket i forhold til de øvrige. Vestenden synes at have været åben. Vægstolpernes nedgravningsdyb-

de er mellem 3 og 50 cm, dybest i gavlen og i langsiderne oftest 15-25 cm. Stolpernes indbyrdes afstand svinger mellem 2 og 100 cm.

De undersøgte gruber er af varierende størrelser. Den mest fundrige er 50 cm dyb, 125 cm i tværmål med mørk trækulsholdig, sandblandet jord fyldt op med keramikaffald. De øvrige gruber er mindre, 25-30 cm dybe, med en diameter på 70-150 cm; de indeholdt kun enkelte fund.

Dateringen af anlæggene er ikke svær for den ældste fases vedkommende. Ud fra keramikken i stolpehullerne kan huset dateres til ældre romersk jernalder. Det samme gør sig gældende for gruberne. Med hensyn til det yngste hus er dateringen mere problematisk, idet sikker daterbare fund mangler. Ud fra mængden på indre tagbærende stolper og delvise vægge må huset dateres til vikingetid/tidlig middelalder (ESM 1090).

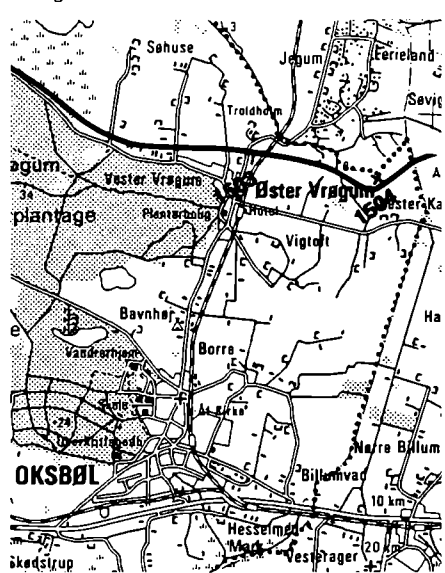
ESM 1982

FFF 54-1359

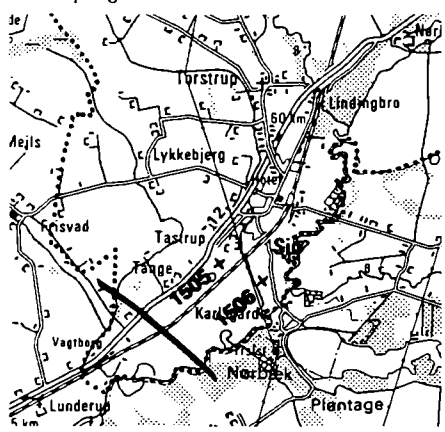
HCV

Litt.: Hvas 1980.

Ål sogn

Torstrup sogn

HADERSLEV AMT

Gram sogn, side 392, lb.nr. 1507-1510
Jegerup sogn, side 392, lb.nr. 1511-1519
Jels sogn, side 393, lb.nr. 1520-1521
Nustrup sogn, side 393, lb.nr. 1522-1531
Oksenvad sogn, side 395, lb.nr. 1532-1537
Skrydstrup sogn, side 395, lb.nr. 1538-1540
Vojens sogn, side 397, lb.nr. 1541-1543
Gammel Haderslev landsogn, side 398, lb.nr. 1544-1551
Hoptrup sogn, side 398, lb.nr. 1552
Agerskov sogn, side 398, lb.nr. 1553-1555
Bevtoft sogn, side 399, lb.nr. 1556-1559
Tyrstrup sogn, side 400, lb.nr. 1560

TØNDER AMT

Løgumkloster sogn, side 401, lb.nr. 1561
Burkal sogn, side 406, lb.nr. 1562-1567
Bylderup sogn, side 406, lb.nr. 1568
Hostrup sogn, side 406, lb.nr. 1569
Tinglev sogn, side 407, lb.nr. 1570-1574
Tønder sogn, side 407, lb.nr. 1575-1577

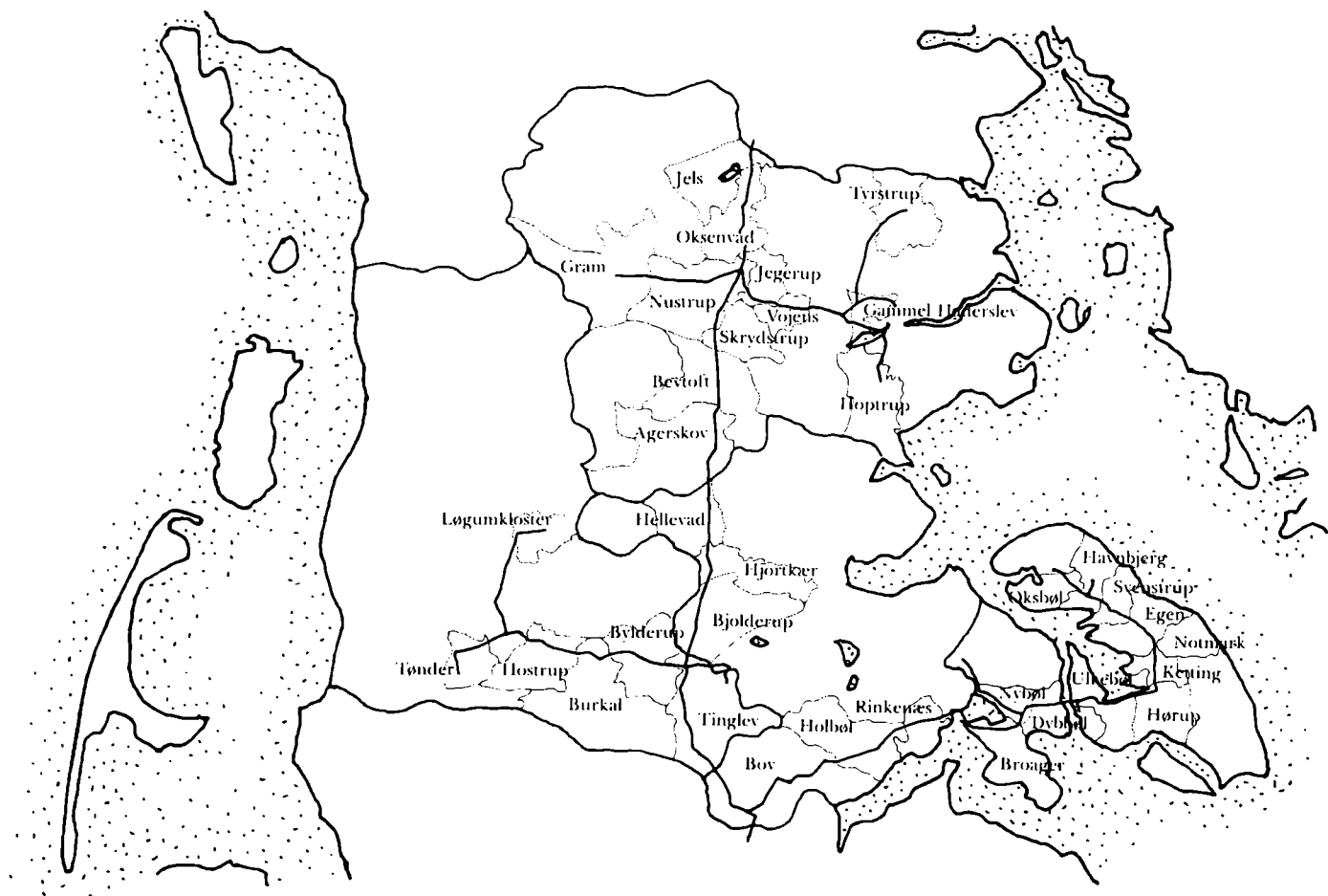
SØNDERJYLLAND

AABENRAA AMT

Bov sogn, side 410, lb.nr. 1578
Holbøl sogn, side 410, lb.nr. 1579
Rinkenæs sogn, side 410, lb.nr. 1580-1586
Bjolderup sogn, side 410, lb.nr. 1587-1591
Hjortkær sogn, side 411, lb.nr. 1592-1594
Hellevad sogn, side 411, lb.nr. 1595-1597

SØNDERBORG AMT

Egen sogn, side 412, lb.nr. 1598-1607
Havnbjerg sogn, side 412, lb.nr. 1608-1610
Oksbøl sogn, side 412, lb.nr. 1611-1615
Svenstrup sogn, side 413, lb.nr. 1616-1624
Hørup sogn, side 413, lb.nr. 1625-1627
Ketting sogn, side 414, lb.nr. 1628-1632
Notmark sogn, side 414, lb.nr. 1633
Ulkebøl sogn, side 414, lb.nr. 1634-1644
Broager sogn, side 415, lb.nr. 1645-1661
Dybbøl sogn, side 416, lb.nr. 1662-1677
Nybøl sogn, side 418, lb.nr. 1678-1686

HADERSLEV AMT

Gram sogn

1507. Skjoldagergård V.

Ved nedlægningskontrol: tre gruber med bearbejdet flint og lerkarskår. En særdeles fundrig grube med mange skår af stort forrådskar, et mindre kar og fragmenter af ildbuk. Førromersk jernalder (HAM 1861).

HAM 1986

RAS G 5019/85

PEt

1508. Skjoldager.

Nedlægningskontrol: grube, stolpehul og tyndt kulturlag, enkelte skår. Yngre bronzealder?

HAM/RAS 1986

RAS G 5019/85

HCV

1509. Skjoldagergård Ø.

Nedlægningskontrol: enkelte lerkarskår, formentlig yngre bronzealder, i tilknytning til sænkninger, der kan være bunden af gruber. Desuden usikre stolpehuller af uvis datering (HAM 1859).

HAM 1986

RAS G 5019/85

PEt

1510. Porsgejl.

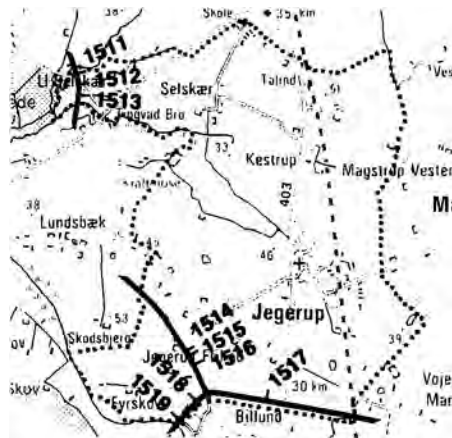
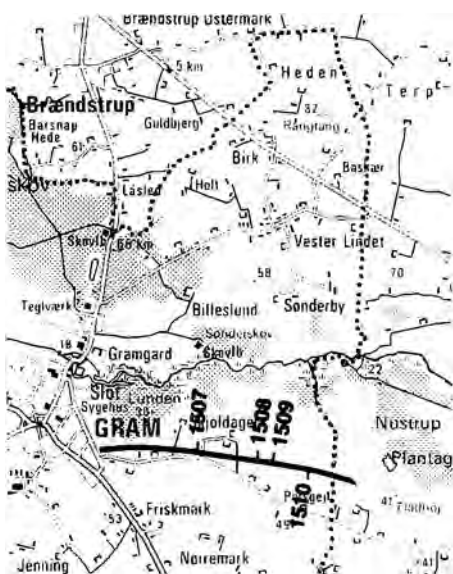
Nedlægningskontrol: kogegrube.

HAM/RAS 1986

RAS G 5019/85

HCV

Gram sogn

Jegerup sogn

Jegerup sogn

1511. Slevad Enge, sb. 161.

I forbindelse med krydsningen af Nørreåen blev dennes løb midlertidig omlagt, og herved fremkom der en række svære, tildannede egestolper. Nogle var tilspidsede og må have været rammet ned i jorden; på andre sås tappe, taphuller og furer. Desuden fandtes udkløvede planker. Det meste var ved besigtigelsen desværre allerede fjernet af gravemaskinerne, men i omlægningens nordside sås endnu to stolper in situ. De stod med en afstand af 1 m.

Ikke langt fra hvor stolperne blev opgravet, har ejeren fundet en halv møllesten (lithium-glimmer med granater). Der er derfor næppe tvivl om, at det fundne tømmer stammer fra et mølleanlæg. Tømmeret er dendrokronologisk dateret til ca. 1269, Wormianum nr. 146 (HAM 1388).

HAM 1981

FFF 562-395

PEt

1512. Slevad bro, sb. 163.

Prøvegravning: tyndt kulturlag med flintafslag (nogle ildskørnede) og fyldskifte uden fund. Overvejende ældre stenalder (HAM 1114).

HAM 1979

FFF 562-395

KHN

1513. Selskær Bæk, sb. 162.

Prøvegravning over for skrænten ned mod Tingvad bæk: et 5-10 cm tykt, sandet kulturlag med spredte flintafslag,

1511. Slevad Enge. Gennemgravet vandmølle ved Slevad Enge. Et offer på naturgassens vej. PEt fot. 1981.

1511. Slevad Enge. The site of a water mill at Slevad Enge, dug through. A victim of the natural gas pipe. PEt phot. 1981.

bor og skraber. På overfladen en rhombisk spydspids. Kongemosekultur (HAM 1113).

HAM 1979

FFF 562-395

AW

1514. Jegerup Frihed.

Rekognoscering: 20 flintafslag, fire afslag med retouche. Prøvegravning: to kogegruber, mikroflække, et flintafslag, kogesten (HAM 1248).

FFF 1980 Peter B. Christensen/JB

FFF 562-407

JB

1515. Jegerup.

Rekognoscering: flintplet med bl.a. flækker (HAM 1255 × 3).

FFF 1980 Niels Sterum

FFF 562-407

BA

1516. Jegerup.

Rekognoscering: flintplet. Dolktid eller ældre bronzealder (HAM 1255 × 4).

FFF 1980 Niels Sterum

FFF 562-407

BA

1517. Jegerup Mark.

Rekognoscering: ti flintafslag, blok, skiveskraber. Prøvegravning: ingen anlægsspor (HAM 1249).

FFF 1980 Peter B. Christensen/JB

FFF 562-407

JB

1518. Fyrskov, sb. 164.

Prøvegravning: 16 fyldskifter, hvori ildsteder og kogegruber (HAM 1695).

HAM 1984

RAS G 5004/84-3

IB

1519. Billund Bæk, sb. 134.

Supplerende udgravning af vadested, idet lokalitetens eksistens allerede blev

påvist af H. Neumann i 1958 og sporatisk undersøgt.

Ved undersøgelsen påvistes mindst to anlægsfaser. Den yngste fase består af en N-S-gående række af flade trædetten placeret på et »fundament« af tilført sand, grus og større sten. Ældste fase udgøres af et vejspor N for det nuværende bækleje og til dels parallelt med trædettenene – dog således at de nordligste trædetten lå oven på vejsporet, der udgøres af mere eller mindre brede hjulspor. I forlængelse af vejsporet fremkom rester af en mulig risvej over det gamle bækleje. Datering uvis, men der er nok tale om en del af det gamle hærvejsystem (HAM 1602).

HAM 1983

RAS G 5004/83-1

PEt

Jels sogn

520. Farris Tværvej, sb. 141.

Prøvegravning: gruber og stolpehuller (HAM 1147).

FFF 1980 Flemming Rieck

FFF 562-395

BA

521. Blå å.

Prøvegravning: en udateret grube (HAM 1146).

FFF 1980 Flemming Rieck

FFF 562-395

BA

Nustrup sogn

522. Li. Nustrup.

Vedlægningskontrol: grube eller kulturagslomme med skår. Ældre bronzealder?

HAM/RAS 1985

RAS G 5019/85

HCV

523. Nustrup Nørreremark, sb. 73.

Rekognoscering: rester af en gravhøj.

Prøvegravning: en del mørke, stenfyldte letter i undergrunden, måske naturlige. Ingen gravanlæg eller rester af højfyld (HAM 1949).

HAM 1985

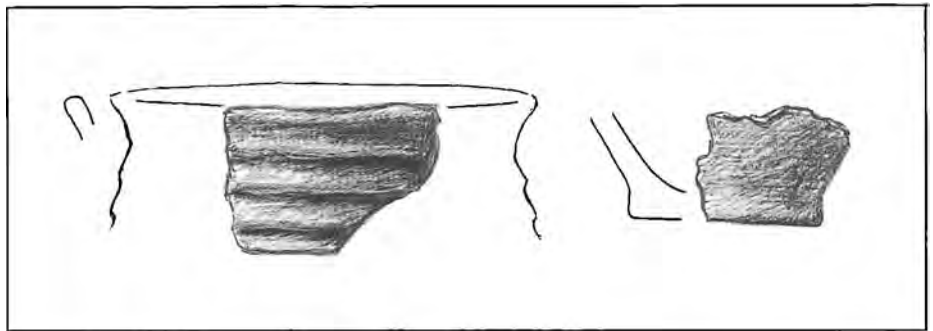
RAS G 5018/85

ABS

524. Nustrup Nørreremark, sb. 71.

Rekognoscering: rester af en gravhøj.

Prøvegravning: mulige spor af højfylden, ingen rester af gravanlæg eller oldager. I terrænet umiddelbart N for det undersøgte område sås en svag højning,

1526. Bæk. Keramik fra en grube, dolktid. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

1526. Bæk. Pottery from a pit, Dagger Period. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

hvorfor der kan være tale om den sydlige udkant af en gravhøj (HAM 1948).

HAM 1985

RAS G 5018/85

ABS

de: grube med skår fra dolktid eller ældre bronzealder.

RAS 1985

RAS G 5018/85

HCV

1525. Bæk Nørreremark.

Ved prøvegravning, baseret på gunstig topografi og nærliggende bopladsområde:

1526. Bæk.

Prøvegravning: grube med ildskørnede sten og en del lerkarskår fra hovedsagelig ét enkelt kar. Udgravning: negativ. Formentlig dolktid (HAM 1838).

HAM 1985

RAS G 5018/85

ABS

1527. Nustrup.

Rekognoscering: større flintplet. Dolktid eller bronzealder (HAM 1254).

FFF 1980 Flemming Rieck

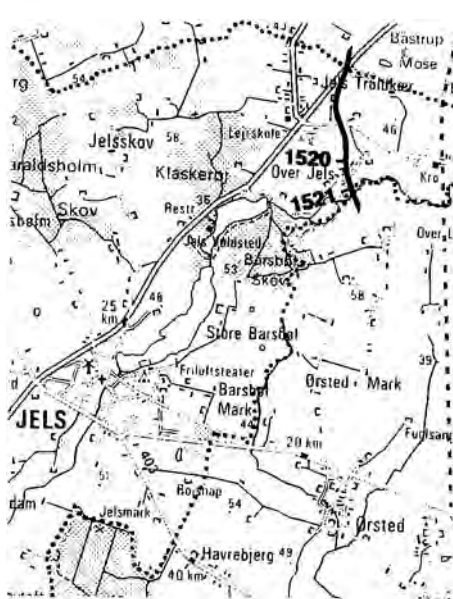
FFF 562-407

BA

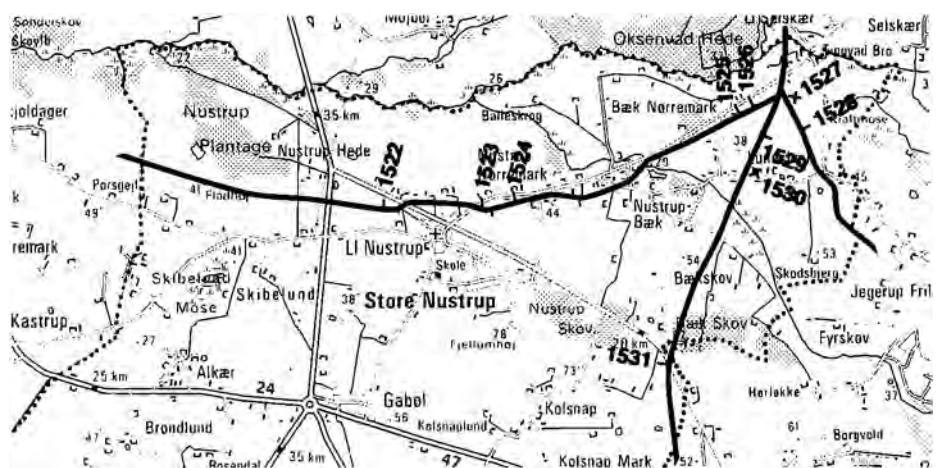
1528. Lille Kleinbjerg, sb. 247.

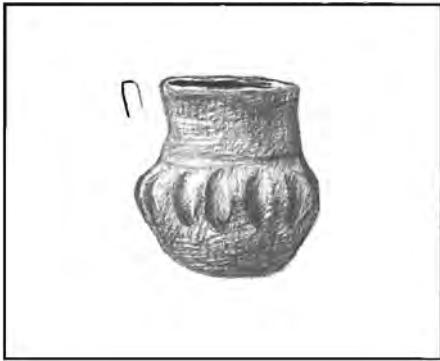
Undersøgelse af udsnit af større jernalderlandsby med gårdsanlæg og grube-huse. Der blev inden for det udgravede område på ca. 7000 m² registreret 14 langhuse og ti grube-huse samt flere hegn. Fund af keramik, drejekværn, vævægte og en jernkam henfører landsbybebyggelsen til yngre romersk og ældre germansk jernalder. N for landsbyen fandtes en enligt beliggende jord-

Jels sogn

Nustrup sogn

1528. Lille Kleinbjerg. Lille lerkar. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

1528. Lille Kleinbjerg. Small pot. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

fæstegrav fra ældre germansk jernalder (HAM 1247).

HAM 1981

FFF 54-1207

EJ

1529. Syvsig, sb. 247.

Undersøgelse af udsnit af meget stor jernalderlandsby med gårdsanlæg og grubehuse. Inden for det udgravede område på ca. 8000 m² blev der registreret mindst 16 langhuse og 27 grubehuse samt flere hegn. Fund af keramik, vævægte, kværnsten og enkelte bronzesmykker viser, at der på stedet har været bebyggelse fra yngre romersk jernalder til et godt stykke ind i vikingetid. I et af grubehusene fremkom et meget spændende kombinationsfund bestående af keramik, et cirkulært ornamenteret bronzesmykke og en engelsk sølv mønt,

1529:3. Syvsig. Luftfoto af bopladsen. HAM fot. 1980.

1529:3. Syvsig. Aerial view of the site. HAM phot. 1980.

der er sammenrullet, måske for at kunne bæres som hængesmykke. Mønten er slået for kong Burgred af Mercia, der regerede fra 852-74 (HAM 1112).

HAM 1980

FFF 54-1342

EJ

1530. Adelvej, sb. 246.

Udgravning af område med huse, hegn, en brønd og fire formodede jordfæstegrave. Mindst seks ØNØ-VSV orienterede langhuse kunne udskilles sikkert, det ene med klare båseskillerum i vestenden. Et område indeholdt så mange stolpehuller, at udskillelse af enkeltanlæg er problematisk. Det må dog anses for sikkert, at flere delvist overlappende hus-tomter er repræsenterede her.

Fire formodede jordfæstegrave, med orientering Ø-V, konstateredes inden for bopladsområdet, hvoraf én på grund af sin ringe størrelse fortolkes som en barnegrav. Den eneste form for gravga-

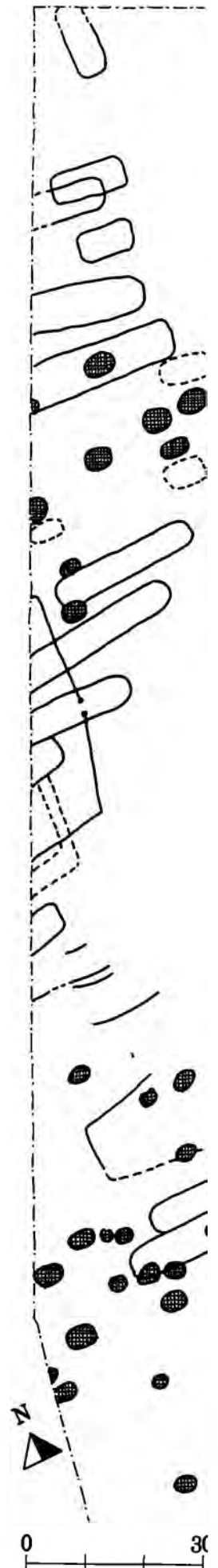
1529:2. Syvsig. Skiveformet smykke, 1:1. H. Rathje fot. 1980.

1529:2. Syvsig. Disc-shaped brooch, 1:1. H. Rathje phot. 1980.

1529:1. Syvsig. Plantegning. EJ del. 1980.

1529:1. Syvsig. Plan of the excavation area. EJ del. 1980.

529:4. Syvsig. Et langhus under udgravning. Personerne agerer tagbærende stolper. EJ fot. 1980.

529:4. Syvsig. A long house during excavation. The people represent the position of the roof supporting posts. EJ phot. 1980.

er var lerkar. Kistespor kunne kun iagttages i ét tilfælde. Anlæg, der kan fortolkes som grave af samme type, fandtes på bopladsområdet på Galsted N, lb.nr. 1553, fra ældre romersk jernalder.

Et Ø-V orienteret hegn umiddelbart S for hovedkoncentrationen af huse kan opfattes som afgrænsende en fase af landsbyen. Det kunne dog ikke konstateres N for husene, hvad man i så fald skulle forvente. Der fandtes en del lerkarer samt enkelte kværnfragmenter ved undersøgelsen. Bopladsen og grave-til dateres til ældre romersk jernalder (HAM 1111).

HAM 1980 D. H. Kristiansen
FFF 54-1212

OG

1531. Røddingvej.

Prøvegravning: kulturlag med keramik og stolpehuller. Ældre romersk jernalder (HAM 1110).

FFF 1979 Martin Mikkelsen
FFF 562-395

BA

Oksenvad sogn

Oksenvad sogn

1532. Lille Søgård.

Prøvegravning: en kogegrube (HAM 1145).

FFF 1980 Flemming Rieck

FFF 562-395

BA

1533. Ørsted, sb. 172.

Udgravning: spredte affalds-, koge- og lertagningsgruber, spredt bearbejdet flint og en formodet brønd med en del velbevarede lerkarskår. Yngre bronzealder (HAM 1144).

HAM 1980

FFF 54-810

OG

1534. Skotvej.

Rekognoscering: flintplet. Prøvegravning: ingen anlægsspor (HAM 1143).

FFF 1980 Flemming Rieck

FFF 562-395

BA

1535. Lundingsminde, sb. 107.

Udgravning af resterne af en stærkt forstyrret grav, bestående af en større stendynge samt en del brændte ben. Antagelig har den oprindeligt rummet en mandslang egekiste. Under højen konstateredes ardspor. Tidligere er på lokaliteten fundet et bronzesværd og to guldspiraler. Antagelig stammer anlægget fra ældre bronzealder III (HAM 1142).

HAM 1980 Flemming Rieck

FFF 54-834

OG

1536. Oksenvad Mark.

Prøvegravning: udaterede stolpehuller (HAM 1141).

FFF 1980 Flemming Rieck

FFF 562-395

BA

1537. Forpagtervej.

Rekognoscering: flintplet, yngre stenalder (MN). Prøvegravning: ingen anlægsspor (HAM 1140).

FFF 1980 Flemming Rieck

FFF 562-395

BA

Skrydstrup sogn

1538. Uldal syd.

Rekognoscering: flintplet. Prøvegravning: ingen anlæg. Bronzealder? (HAM 1108).

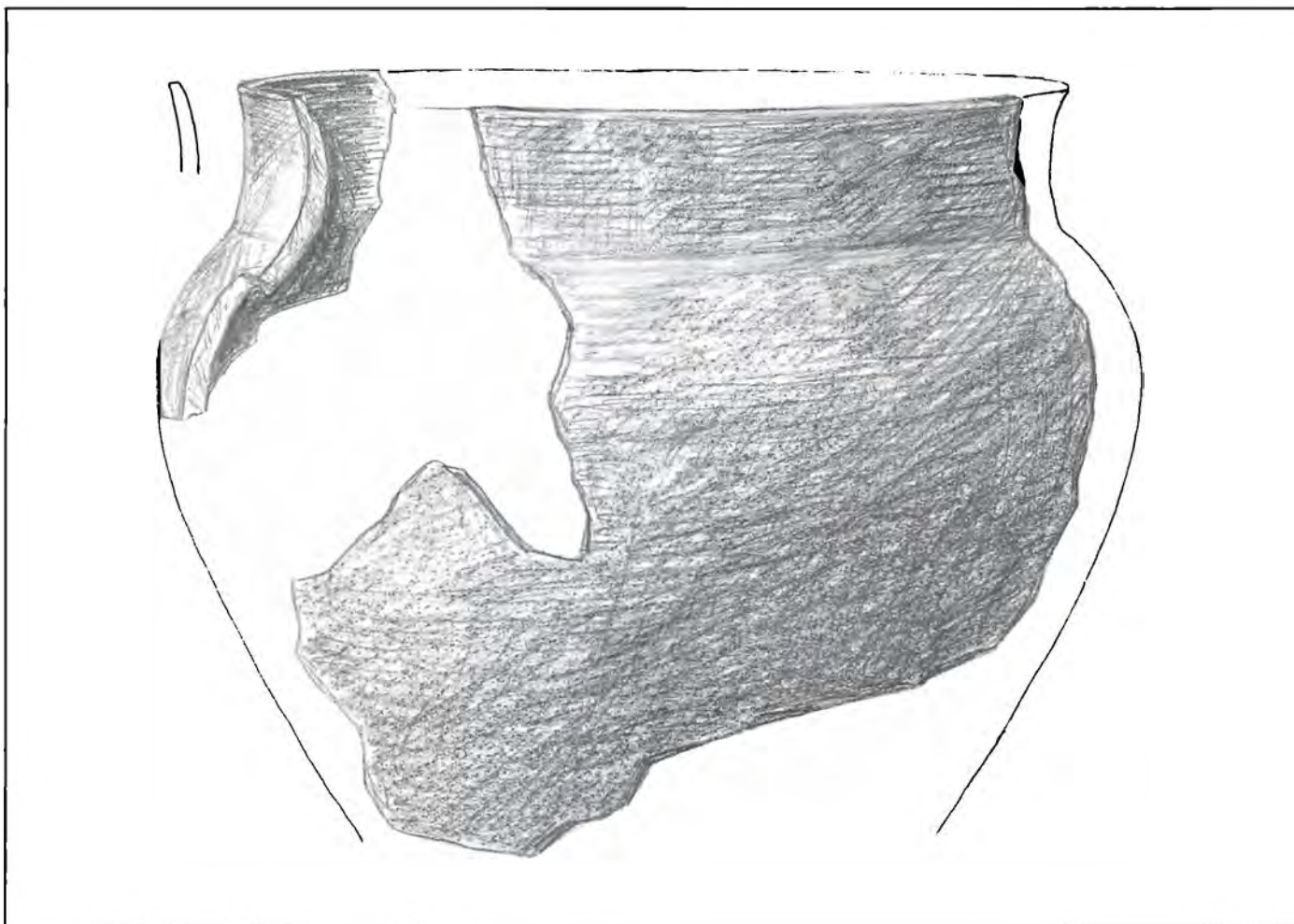
FFF 1979 Birgit Andersen/JB

FFF 562-395

JB

1539. Uldal Nord, sb. 116.

Undersøgelse af langhuse, grubehuse og gruber beliggende på et svagt skrånende

1533. Ørsted. Lerkar fra bopladsområde. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

1533. Ørsted. Vessel from the site. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

plateau på sydsiden af Nustrup Bakke ned mod Skrydstrup Hedeslette. I alt undersøgtes et areal på 6500 m². Inden for dette område fandtes ti treskibede langhuse, seks staklader og 11 grubehuse. Pladsens nordlige afgrænsning blev

ikke fastlagt ved selve udgravningen, men i forbindelse med nedlægningskontrol kunne det konstateres, at der ikke fandtes yderligere anlægsspor, bortset fra tre gruber indeholdende skår fra yngre bronzealder. Disse gruber dukkede imidlertid frem mere end 100 m længere mod N.

De treskibede langhuse varierer i længde fra knap 10 m til godt 20 m, i bredden fra 5 til 6 m. Karakteristisk for husene er, at det yderste sæt tagbærende stolper er placeret i gavlen. I hullerne efter de tagbærende stolper fandtes almindeligvis et større antal ildskørnede sten, hvilket ikke var tilfældet for vægstolperne. Endelig har husene haft indtrukne indgange. Det er første gang, denne hustype er påvist i Sønderjylland, men den er velkendt fra en række andre jyske lokaliteter.

Grubehusene varierer meget i form og konstruktion. I ni af de i alt 11 kunne der iagttages spor efter vægkonstruktion,

nen, i form af vægrender, pælespor og eller stolpehuller.

Ét af grubehusene var dels usædvanlig stort, dels havde det en usædvanlig konstruktion. Det målte ca. 5 × 4 m og var gravet indtil 75 cm ned under feltfladen med stavbyggede gavle, bulbyggede langvægge og indgang i sydvæggen. I det nordvestlige hjørne fandtes pælespor efter en bæk, i det modsatte endestykke seende hører normalt til i byerne og synes inspireret sydfra. De fundne oldsager stammer hovedsagelig fra grubehusene og omfatter tenvægte, vævevægte med og uden ornamentik, skår af halv kuglekar med og uden ornamentik, er glasperle og et bronzespænde samt lid mayenbasalt.

Ud fra hustype og keramik kan pladsen dateres til slutningen af yngre germanisk jernalder og begyndelsen af vikingetid. Der er således tale om den første, fagmæssigt undersøgte boplads fra denne periode i landsdelen (HAM 1109).

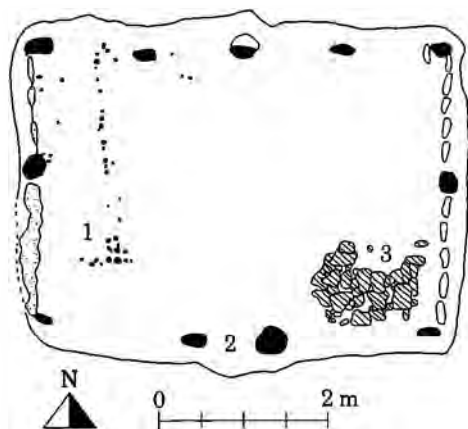
HAM 1980

FFF 54-792

Litt.: Anne Birgitte Sørensen 1984.

Skrydstrup sogn

1539:1. Uldal Nord. Plan-tegning af stort grubehus. 1: bæk, 2: indgang, 3: ovn. Mette Hertz del. 1987 efter PEt.

1539:1. Uldal Nord. Plan of a large pit house. 1: Seat, 2: Entrance, 3: Oven. Mette Hertz del. 1987 after PEt.

1539:2. Uldal Nord. Bopladsen under udgravning. PEt fot. 1980.

1539:2. Uldal Nord. The site during the excavation. PEt phot. 1980.

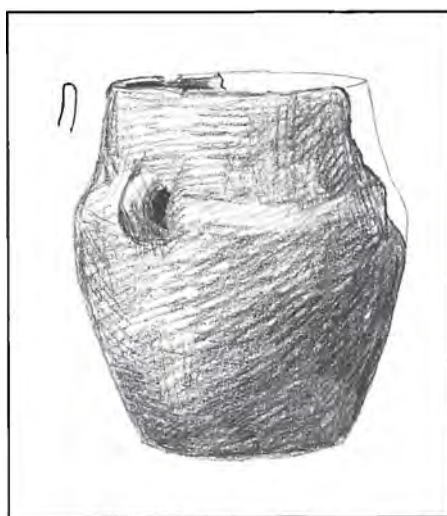
1540. Valsbækvej, sb. 101.

Jdgravning: kogegruber, stolpehuller og affaldsgruber med lerkarskår, lerkli-
ning, slibe- og kværnsten, flintafslag og
brændte knogler (HAM 1104). For-
nodentlig yngre bronzealder.

HAM 1980 P. B. Christensen

FF 562-395

OG

1540. Valsbækvej. Lerkar fra grube. 1:3. Hen-
ning Ørsnes del. 1987.

1540. Valsbækvej. Vessel from a pit. 1:3. Henning
Ørsnes del. 1987.

Vojens sogn

1541. Vojens Mark.

Rekognoscering: 15 flintafslag, et afslag
ned retouche, tre blokke. Prøvegrav-
ning: ingen anlægsspor. Dolk-tid/ældre
bronzealder? (HAM 1250).

FF 1980 Peter B. Christensen/JB

FF 562-407

JB

1542. Vojensgård V, sb. 90.

Undersøgelse af langhuse og grubehuse
ølgeligende lidt V for israndlinien på et
ladt område, der falder let ned mod en
sæk.

Der undersøgte i alt et område på
3400 m², uden at det lykkedes at påvise
den vestlige afgrænsning af pladsen. In-
den for dette område fandtes tre treski-

Vojens sogn

bede langhuse – de to Ø-V orienterede
og det tredje N-S orienteret; de måler
godt 20 × 5-6 m med indtrukne indgan-
ge. Der er ildskørnede sten i hullerne ef-
ter tagbærende stolper, hvoraf de yder-
ste sæt er placeret i gavlene. Hertil kom-
mer to muligvis tre staklader. Endelig
fandtes otte grubehuse, der varierede
både i form og konstruktion; i syv tilfæl-
de kunne der påvises spor efter vægkon-
struktionen i form af enten vægrende el-
ler pælespor.

De fundne oldsager stammer hovedsa-
gelig fra grubehusene og omfatter ten-
vægte, vævævægte, lerkarskår fra halv-
kuglekar, et fragment af en sømglatter
af glas, en jernkniv og en glasperle. Ud
fra disse fund kan lokaliteten dateres til
vikingetidens første halvdel.

I 1984 rekognosceredes området end-

1542:1. Vojensgård. Sømglatter af glas, 1:1.
Vikingetid. Lennart Larsen fot. 1987.

1542:1. Vojensgård. Glass seam-flattener, 1:1.
Viking Age. Lennart Larsen phot. 1987.

1542:2. Vojensgård. Ten- og vævevægte af ler. 1:3. Henning Ørnsnes del. 1987.

1542:2. Vojensgård. Spindle whorls and loom weights of clay. 1:3. Henning Ørnsnes del. 1987.

V for feltgrænsen fra 1981. De stammede fra mindst tre Ø-V orienterede, treskibede langhuse og et N-S orienteret.

Til slut skal det nævnes, at der er konstateret spredte rester efter mulige hegn – dog ikke så der kan udskilles gårdsanlæg (HAM 1251).

HAM 1981

FFF 54-1205

PEt

Litt.: Anne Birgitte Sørensen 1984

1543. Vojensgård Ø.

Rekognoscering: ti flintafslag, fem afslag med retouche, blok. Prøvegravning: syv stolpehuller, trækul. Sten/bronzealder? (HAM 1252).

FFF 1980 Peter B. Christensen/JB

FFF 562-407

JB

Gammel Haderslev landsogn

1544. Teglgård V.

Prøvegravning: enkelte fyldskifter samt fundfattigt kulturlag. Flint, ældre stenalder (HAM 1771).

HAM 1985

RAS G 5013/84

ABS

1545. Teglgård Ø.

Prøvegravning: kulturlag samt større rektangulære fyldskifter med et enkelt lerkarskår. Uvis datering (HAM 1772).

HAM 1985

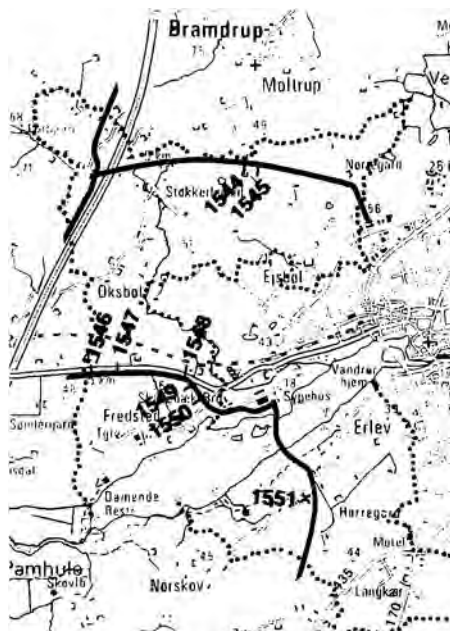
RAS G 5013/84

ABS

1546. Harkærgård, sb. 60.

Ved nedlægningskontrol undersøgtes to urnegrave på en nordvendt skrånning, måske en del af et gravfelt med flere grave.

Af den ene urne var mindre end halvdelen af den nedre del bevaret. Ud fra ornamentik og et stykke af randen samt en helt sønderslået bøjlenål af bronze kan denne begravelse dateres til ældre

Gammel Haderslev landsogn

romersk jernalder, 1. årh. e.Kr. Nogle fragmenterede jernstykker kan stamme fra en kniv.

Fra den anden urnebegravelse, der var endnu ringere bevaret, fandtes blot to bugskår af jernalderkarakter, uidentificerbart jern og lidt brændte ben. Et tandfragment stammer fra et voksent individ (HAM 1703).

HAM 1984

RAS G 5006/83

SW

1547. Fredsted NV.

Rekognoscering: 15 skår (nyere?) seks afslag, tre stk. brændt flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

HAM/RAS 1983

RAS G 5006/83

HCV

1548. Fredsted N.

Rekognoscering: 18 flintafslag, to bor, skraber, fire stk. brændt flint, tre skår (jernalder?), ildskørnede sten. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

HAM/RAS 1983

RAS G 5006/83

HCV

1549. Fredsted NØ.

Rekognoscering: itupløjet grube med skår fra førromersk jernalder.

HAM/RAS 1983

RAS G 5006/83

HCV

1550. Fredstedgård.

Rekognoscering: 16 flintafslag, flække, syv skår og syv stk. brændt flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

HAM 1983

RAS G 5006/83

HCV

1551. Skøtteshave N.

Prøvegravning: fyldskifter, heraf enkelte mørkere i fylden end de øvrige og ir deholdende lerkarskår, brændt lerklipping og en glittesten. Ældre jernalde (HAM 1775).

HAM 1985

RAS G 5013/84

AB

Hoptrup sogn

1552. Skøtteshave S.

Prøvegravning: enkelte fyldskifter og ca. 6 × 3 m stor, diffus stenlægning, 20-30 cm under markoverfladen, af uvis funktion, men med lerkarskår og jernrester. Jernalder (HAM 1774).

HAM 1985

RAS G 5013/84

AB

Agerskov sogn

1553. Galsted N, sb. 142.

Udgravning af boplads og gravplads. den nordlige del af det 165 m lange undersøgte område fandtes seks hustomter, hvoraf de fleste var markerede af dybe væggrøfter, hegn markerede sorte dybe grøfter samt en del bopladsgruber.

I vestenden af et hus kunne konstateres rester af lergulv, mens østenden af et andet rummede klare båseskillerum. Husene var generelt orienterede præcis Ø-V, med undtagelse af ét, der var orienteret N-S. Dette har muligvis været bygget sammen med et Ø-V orienteret hus i en vinkel. Inden for omridset af de N-S orienterede hus iagttoges to badekarformede fordybninger med skår af hele lerkar. Fordybningerne skal muligvis fortolkes som grave af samme type som Adelvej (nr. 1530). Inden for bopladsområdet fandtes store mængde keramik i fyldskifterne. I hegnene konstateredes klart iagttagelige gennemgangspartier.

I den sydlige del af det udgravede areal fandtes en klynge på fem gravurne inden for få kvadrater. De indeholdt

Hoptrup sogn

553. Galsted Nord. Ornamenteret lerkar. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

553. Galsted Nord. Ornamented vessel, Early Roman Iron Age, 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

brændte ben samt i et par tilfælde knive og i et enkelt et jernspænde. 10 m N herfor fandtes en urne med brændte ben, en guldring og en jernkniv, placeret en-

ten midt i vestenden af et hus med dyb væggrøft – eller selv omgivet af et rektangulært anlæg. Da anlægget stak uden for arbejdsbæltets østlige grænse, kunne situationen ikke afklares. SV for urnerne fandtes enden af et hus uden væggrøft. Inden for det undersøgte område fandtes tostensatte ovne.

Boplads og gravplads må dateres til ældre romersk jernalder. Samtidig er ikke usandsynlig (HAM 1099).

HAM 1980
FFF 54-728

OG

1554. Galsted by, sb. 143.

Udgravning af huller efter tagbærende stolper fra et hus, spor af hegn samt en stenlægning uden synlig relation til disse. Pladsen var kraftigt beskadiget af pløjning. Lerkarskår daterer hus og hegn til jernalder, sandsynligvis yngre (HAM 1098).

HAM 1980
FFF 54-772

OG

1555. Galsted S, sb. 133.

Udgravning: spor efter fem omtrent Ø-V orienterede huse, hvoraf ét var over 30 m langt, mens et par var ganske små, og en række forskellige hegn. Bopladsgruber og stolpehuller indeholdt keramik, der daterer bopladsen til yngre ro-

mersk jernalder. Det forekommer sandsynligt, at der i fundet indgår mindst ét gårdsanlæg af »Vorbasse«-type (HAM 1097).

HAM 1980
FFF 54-1384

OG

Bevtoft sogn

1556. Gels å.

Prøvegravning: to runde fyldskifter uden oldsager. (HAM 1103).

HAM 1979
FFF 562-395

AW

1557. Nygård, sb. 241.

Prøvegravning: gruber, lidt keramik og flint (HAM 1102).

HAM 1979
FFF 562/395

AW

1558. Jægerlundvej.

Prøvegravning: grube med lidt keramik (HAM 1100).

FFF 1979 Ib Radoor
FFF 562-395

BA

1559. Strandelhjørnvej, sb. 159.

Udgravning: større bopladsområde (1166 m²) med over 100 stolpehuller uden system. Enkelte grøfter muligvis led i småindhegninger. Sparsom keramik. Ældre romersk jernalder (HAM 1095).

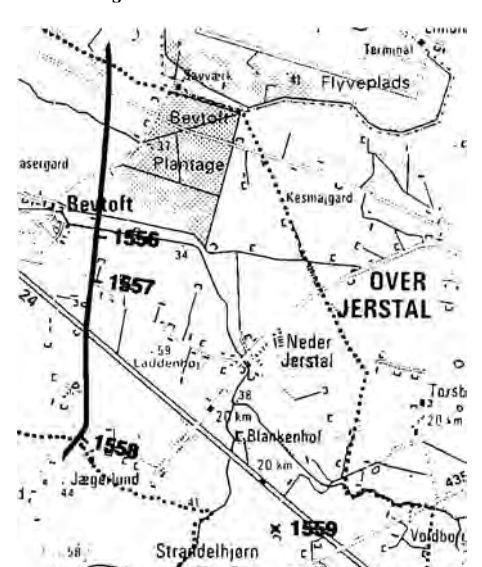
HAM 1980
FFF 54-1199

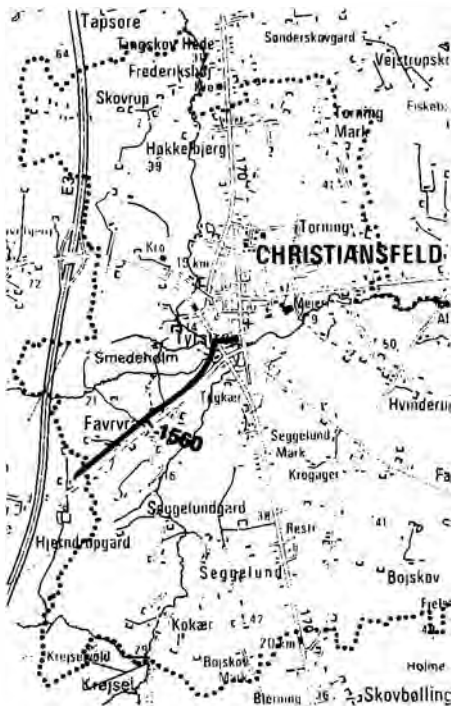
JHo

ogerskov sogn

Bevtoft sogn

Tyrstrup sogn

Tyrstrup sogn

1560. Favrvrågård, sb. 23.

Udgravningen, placeret lige S for gården, berørte et kompliceret anlæg, der var vanskeligt af tolke. En 5 m bred og 1 m dyb, oprindelig vandfyldt grav blev snittet; den kunne i terrænet ses at have delvis omkranset et større plateau. I gravens fyld lå mange skår, antagelig fra ældre romersk jernalder. På plateauet, hvoraf kun den sydligste del blev udgravet, fandtes et opfyldt vandhul med samme keramik, over 30 gruber og enkelte stolpehuller, blandet mellem hinanden og uden påviselig sammenhæng. Disse anlægsspor kunne dateres til henholdsvis romersk jernalder, senmiddelalder og 1700-tallet (HAM 1796).

HAM 1985

RAS G 5014/85-1

LSM

Metal-detektorer

Princippet i en metal-detektor er, at der ved vekselstrøm dannes et elektromagnetisk felt omkring og under detektorens søgehoved. Uden forstyrrelse vil dette felt være i balance, men kommer det i nærheden af et materiale, der er elektrisk ledende eller er magnetisk, vil der ske en variation i feltet. Variationens størrelse afhænger af materialets ledningsevne og af dets magnetiske egenskaber og kan aflæses på et viserinstrument eller omsættes til et lyd-signal. Det er naturligvis først og fremmest metal, der på denne måde kan afløres i jordens øverste lag, men variationer i jordarternes sammensætning og deres vandindhold giver også forskellig ledningsevne, så jorddækkede murfundamenter og stenkonzentrationer kan findes og kortlægges med metal-detektor.

Anlæg i et område, der dyrkes, vil ofte være mere eller mindre ituppløjet og en gennemgang af området med metal-detektor og en regulær kortlægning af evt. metal-fund – ud over ølkapsler, søm, patronhylstre, staniolstumper og meget mere uden større interesse – kan give vigtige oplysninger inden den egentlige udgravning. Under den arkæologiske undersøgelse er detektoren et nyttigt hjælpemiddel, der gør det muligt at få informationer om, hvad der kan forventes, når graveskeen eller gravemaskinen fjerner det næste lag jord. Ifølge sagens natur viser detektoren tilstedeværelsen af metal, men den oplyser ikke, om der ligger træ, glas, keramik eller tekstiler om-

MSJ fot.

kring metallet, eller om det ligger i et urørt leje, hvor iagttagelser af fundets placering er afgørende for dets forståelse. Enhver udgravning af »noget« lokaliseret med metal-detektor foregår derfor under hensyn til hvor meget andet end metal, der kan være til stede.

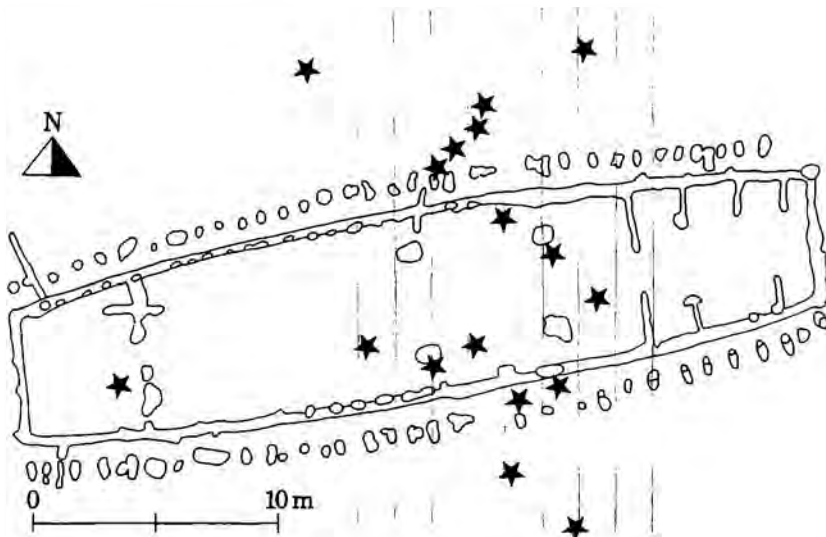
Afsøgninger af arealer med metal-detektor, f.eks. forud for anlægsarbejder, sker ofte i samarbejde mellem private metal-detektorejere og det stedlige museum, ligesom de, der prøver lykken på egen hånd har jævnlig kontakt med museet. Uanset hvordan detektoren bruges, er dens anvendelse altid underlagt de love, der generelt skal sikre fund og fortidsminder og der er lovbestemmelser, der forbyder brug af metal-detektorer i statskøve og på flere andre offentligt ejede arealer og på privat grund må metal-detektorer kun anvendes med ejerens tilladelse.

MSJ

Litt.: Lund & Ørsnes 1982; Olsen 1984; J. T. Møller et al. 1984, 145 ff; S. Jensen 1987.

Dette langhus i en vikingetidsbebyggelse ved Gl. Hviding udgravedes af Den antikvariske Samling, Ribe, ved at pløjelaget blev fjernet i tynde lag. Efter fjernelse af hvert lag gik man området igennem med metal-detektor. De lodrette streger viser pløjeretning, hver stjerne et metal-fund. Var pløjelaget ikke blevet undersøgt havde man ikke vidst, at husets midterste rum havde været værksted for en blystøber. Mette Hertz del. efter Stig Jensen 1987.

By the excavation of this longhouse in a Viking Age settlement at Gl. Hviding the Ribe Museum removed the top soil of the field in thin layers. After each removal of soil the area was investigated by means of a metal-detector. The vertical lines indicate ploughing direction, finds of metal are indicated by asterisks. Had the plough layer not been investigated, we would not have learned that the central room of the house had been used as workshop for a lead founder. Mette Hertz del. after Stig Jensen 1987.

English version p. 482

TØNDER AMT

Løgumkloster sogn

Se, det var et rigtigt slot

1561. Sølstedgårds eng, sb. 3.

Løgumkloster slot er et af de mest ikendte og upågtede slotte i Danmark. Derfor skal slottet først omtales under en ny synsvinkel, der gør op med gamle formodninger og gengiver slottet dets abte værdighed. Dernæst resumeres kændskabet til slottes voldgrave på grundlag af overvejende upublicerede undersøgelser i årene 1976-85 (Sterum 1983; NM II j.nr. 1108/80). Endelig præsenteres den nye viden om voldgravssystemet, som fremkom 1986 i forbindelse med naturgasprojektet.

Slottet

Sammenbygget med cisterciensernes prægtige klosterkirke i Løgum findes en ca. 44 m lang og to stokværk høj renæssancetidsbygning, som af lokalbefolkningen stedse er blevet kaldt »slottet«. Sagkyndige historikere, arkitekturkendere og andre antikvariske fagfolk har lige så bestandig stillet sig tvivlende over for betegnelsen slot i denne sammenhæng. Ikke sjældent har været så stor, at bygningen næsten altid omtales i litteraturen som det såkaldte 'slot' med flittig brug af påseøjnene. Til trods for at det længe har været indset, at her var tale om et af de sønderjyske hertugers få bevarede bygningsværker og overhovedet en af de få bevarede renlivede renæssancebygninger i Nordslesvig (Paulsen 1946), har interessen for bygningen været temmelig begrænset (bortset fra Wissing 1980 ff.).

Baggrunden herfor er dobbelt. Dels ligger bygningen så at sige i skyggen af den store kirke, som har tiltrukket sig næsten al opmærksomhed; efter restaurering af kirken 1913-26 stod den frakkede slotsbygning som et fuglekraemsel, der mest af hensyn til kirken ikke sin nordfacade restaureret 1931-32. Dels er der tilsyneladende ingen skriftlige kilder, der belyser bygningens første tid eller fortæller om en slotsmæssig betydelse i det hele taget. Den eneste fyrtelige person, som med sikkerhed vides at have været i bygningen før det

20. årh., er Frederik VII, som sammen med grevinde Danner gav audiens her den 3. oktober 1857.

Da bygningen således er uden vidnesbyrd om de sønderjyske hertugers personlige tilstedeværelse, har det været let at væve den ind i formodninger om hensigten med bygningen og dens opførelsestid. Man har slået sig til tåls med, at bygningen »ser ud til at være bygget i 1614« (Haupt 1888, 591) – senere underbygget med et postulat om, at bygningen »efter en halvt udslidt indskrift er ... opført 1614 af den gottorpske hertug Johan Adolf« (Mackeprang 1932, 266). Og man har løseligt antaget, at bygningen nok har været tænkt som enkesæde for hertuginde Augusta, Johan Adolfs gemalinde – eller som op-

holdssted for hertugerne under jagtsøg på egnen – men mest som et »amts-hus« i tilknytning til forvaltningen af det omkring 1567 oprettede Løgumkloster amt. Imidlertid er hverken indskriften

1561:1. Løgumkloster. Slotsbygningen kan virke beskednen ved siden af klosterkirken, men faktisk har de to bygninger samme længde. Det afvalmede tag er af nyere dato; oprindeligt havde bygningen sadeltag med stengavle i øst og vest samt en mindre, muret gavli i nord, velsagtens over portalen. Set fra nordvest. JHe fot. 1970.

Løgumkloster sogn

holdssted for hertugerne under jagtsøg på egnen – men mest som et »amts-hus« i tilknytning til forvaltningen af det omkring 1567 oprettede Løgumkloster amt. Imidlertid er hverken indskriften

eller de angivne formål nogensinde blevet verificeret.

Bygningens eget vidnesbyrd, dvs. stilart og oprindelig indretning, peger dels på en datering til 1500-tallets anden halvdel med en detalje som nordfacadens monumentale portindfatning, der rækker ind i 1600-tallets første fjerdedel, dels på en benyttelse som bolig for et fornemt herskab.

Når andre kilder svigter, træder arkæologien ofte hjælpende til. Større arkæologiske udgravninger i 1976-78 og punktundersøgelser i årene derefter har afsløret et ellers totalt ukendt voldgravssystem, som også tilhører renæssancetiden. På baggrund af denne iagttagelse, som uvilkårligt hæver den suspekte slotsbygning op over en karakteristisk som »administrations- og jagthus ... lidt prætentivt kaldt 'Slottet'« (Norn 1986, 127), er det rimeligt at revidere forskellige forhold under en ny synsvinkel.

Betragtes slotsbygningen som led i et stort anlæg indrammet af voldgrave, bringes de bygningsrester, som udgravedes 1913-14 V og SV for den centrale klosterfirkant, i søgelyset. Disse bygningsrester er med udgraveren hidtil blevet betragtet som middelalderlige (Eggeling 1920). Der er imidlertid meget stærke indicier for, at denne datering er forkert. Ved udgravninger 1976-77 og 1979 (NM II j.nr. 1108/80) under og ved slotsbygningens nordvestlige del blev det konstateret, at middelalderlige bygningsrester findes i betydeligt omfang 1-2 m dybere end det niveau, hvorfra slotsbygningen rejser sig. Mellem middelalderhorisonten og slotsbygningen er der et næsten 1 m tykt nedbrydnings- og planeringslag med fundmateriale fra renæssancetid.

I tilsvarende dybde er der både 1914 og 1962 fundet middelalderlige murester under den udgravede bygning, som fra syd støder op mod slotsbygningens vestdel. Her synes altså med stor sandsynlighed at være samme stratigrafi som under slotsbygningens nordvestlige del. Der er altså god basis for at betragte vestbygningen som stort set jævngammel med slotsbygningen. Denne opfattelse stemmer helt overens med et inventarium fra 1708 og en opmåling fra 1767, der viser vestbygningen som en regulær sidefløj til slotsbygningen. Udgraveren fra 1913-14 var øjensynlig ikke bekendt med disse arkivalier, der ellers burde have forhindret den forkerte datering, og eftertiden har ikke kunnet opgøre middelalderdateringen, men har foretruk-

ket at give komplicerede forklaringer på sammenhængen mellem middelalder- og renæssancebygninger.

Accepteres denne vestlige bygning som en renæssancetidsbygning, må også bygningsresterne ved klosterfirkantens sydvesthjørne accepteres som anlagt efter vestbygningens opførelse og før total nedrivning af klostrets vestfløj, idet murflugterne er helt afpasset efter disse nævnte bygninger. Da det sydlige kompleks rummer en stenbrolagt indkørsel fra vest, er der sandsynligvis tale om en lille gårdsplads delvis omgivet af vognport og stald til køreheste, sådan som det kendes fra andre renæssanceanlæg, f.eks. Husum slot.

Medinddrages nogle upåagtede personalhistoriske kilder om amtmænd i Løgumkloster – betones slotsbygningens 1500-tals præg fremfor nordportalens lidt senere præg – tillægges oplysningen i et inventarium fra 1587 om »det lange nye hus« værdi som information om nybyggeri af et vist format – fokuseres der på slotsbygningens indretning som repræsentativ bolig – ja, så er brikkerne lagt til et nyt billede af udviklingen i Løgumkloster i årene efter reformationen, som i Sønderjylland gennemførtes 1542.

Ved hertugdømmernes deling i 1544 overgik klostret i Løgum til Hertug Hans den Ældre af Haderslev, som ca. 1567 omformede klostergodset til det lille Løgumkloster amt. Fra 1581 var amtet i Gottorpernes besiddelse, indtil det i 1713 blev inddraget under den danske krone. Som administrativ enhed eksisterede det indtil 1867 – for det meste under ledelse af amtmænd med residens uden for Løgumkloster – i Tønder, i Åbenrå, ja en kort tid endog så langt borte som i Svavsted i Sydslesvig.

I perioden 1568-98 tyder imidlertid alt på, at Løgumkloster amt har været helt uafhængigt af andre amter og har haft sin egen amtmand (Andresen 1939, 41; Andresen og Stephan 1928, 8 og 18). Inden for dette tidsrum var de forudsætninger til stede, som førte til, at den centrale klosterfirkant blev udvidet mod V med betydelige nybyggerier til et rigtigt slot – en repræsentativ og funktionel ramme omkring hertugens midlertidige ophold, amtmandens permanente residens og de faciliteter, som var nødvendige for den almindelige amtsforvaltning.

Af den middelalderlige bygningsmasse bibeholdtes klostrets kirke (nu med funktion som slotskirke), østfløj, sydfløj samt en del af vestfløjen. V for vestfløjen

blev et antal middelalderlige bygninger nedrevet, og et trelænget anlæg blev til bygget bestående af: i N den bevarede »slotsbygning« med funktion som hovedfløj, i V en toetages bygning med funktion som køkken og domestikfløj og i S en staldgård. Det herved etablerede bygningskompleks omsluttede en ca. 30 × 60 m stor slotsgård, måske delvis opdelt af en bevaret rest af klostrets vestfløj.

Føjes nu voldgravssystemet til denne imponerende bygningsmasse, bliver det helt klart, at her ikke er tale om et »så kaldt slot«, men om et storstilet anlæg som i sin plan fuldt ud er berettiget til et regelret karakteristisk som *slot*. Svarende hertil var hovedbygningens 2. stokværk nøjagtig indrettet som fyrstebolig efter det traditionelle skema i 1500-tallets sidste halvdel. Midt i stokværket var en stor sal, og ved hver ende heraf var to rum forlængelse af hinanden beregnet til hertugens resp. hertuginde's private gemakker, alle forsynede med kaminer.

Spørger man efter byggherre og bygningsår, kommer hertug Adolf af Gottorp og perioden 1581-86 frem som de mest sandsynlige. Hertug Adolf arvede Løgumkloster i 1581 efter hertug Hans Begge var initiativrige og byggelystne regenter, men hertug Hans var ugift og mere nøjsom i sit hofhold end hertug Adolf. Hertug Hans har derfor næppe haft behov for så kraftig en bygningsudvidelse som den ovenfor beskrevne. Der er dog vel muligt, at der i hertug Hans tid foregik en byggeaktivitet af et vist format, idet der ved arkæologisk undersøgelse under den vestlige del af slottet hovedbygning i 1976-77 fremkom en bygningshjørne, som klart var placeret efter de middelalderlige bygninger: nedrivning, men før den nuværende hovedbygningens opførelse. En sådan bygning kan tænkes opført som hertug- og amtsmandsresidens i sammenhæng med oprettelsen af amtet ca. 1567. Den store bygningsudvidelse i Løgumkloster med tilhørende voldgravssystem passer imidlertid fortrinligt ind i den rastløse byggeri, som hertug Adolf udfoldede i årene 1572-83, hvor ikke mindre end tre slotte nyopførtes (Husum, Tønning og Reinbek).

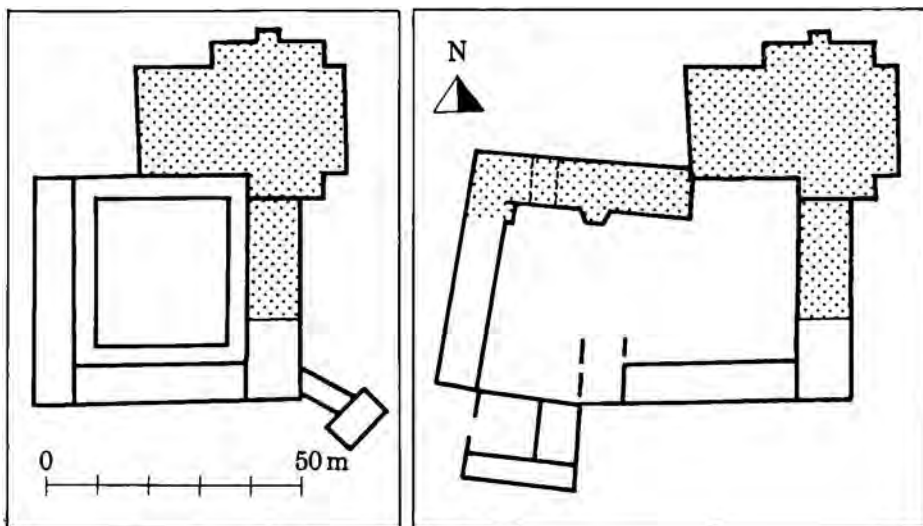
Med en livlig byggeaktivitet inden hertug Adolfs død i 1586 kommer der også mere mening i et inventarium fra 1587 der opregner rum til fyrstepar, amtmand og hoffolk i et sådant antal, at nybyggeri næsten byder sig selv. Desværre er inventariet udformet sådan, at de en

kelte rum ikke med sikkerhed kan henføres til bestemte bygninger, hvoraf – foruden kirken – kun nævnes een: »det lange nye hus«. Der er en rimelig stor sandsynlighed for, at denne bygning netop er identisk med slottets hovedbygning.

Som hertug af Gottorp fulgte efter Adolf hans tre sønner i hurtig rækkefølge: Frederik II (1586-87), Philipp (1587-90) og Johan Adolf (1590-1616). Næppe nogen af disse havde større del i udbygningen af slottet i Løgumkloster, skønt slottet ofte nok er blevet tilskrevet Johan Adolf. Her har man støttet sig på dels den tidligere omtalte, udokumenterede indskrift med årstallet 1614, dels de tavler med Johan Adolfs og gemalinde Augustas våbenskjolde, som dukkede frem ved restaureringen 1931-32 (Mackeprang 1932). Til disse våbentavler skal blot kort bemærkes, at de ikke nødvendigvis markerer bygherren – de kan lige så vel markere ejerskabet, på samme måde som Johan Adolf anbragte sit våben over hovedindgangen til det af faderen byggede Husum slot. Overhovedet havde Johan Adolf kun en brøkdel af den byggeiver, som prægede Adolf. Johan Adolf syntes mest optaget af at forbedre og forskønne interiørerne især på Gottorp og Husum-slottene. Alene af den grund forekommer Johan Adolf langt mindre sandsynlig som Løgumkloster slots bygherre.

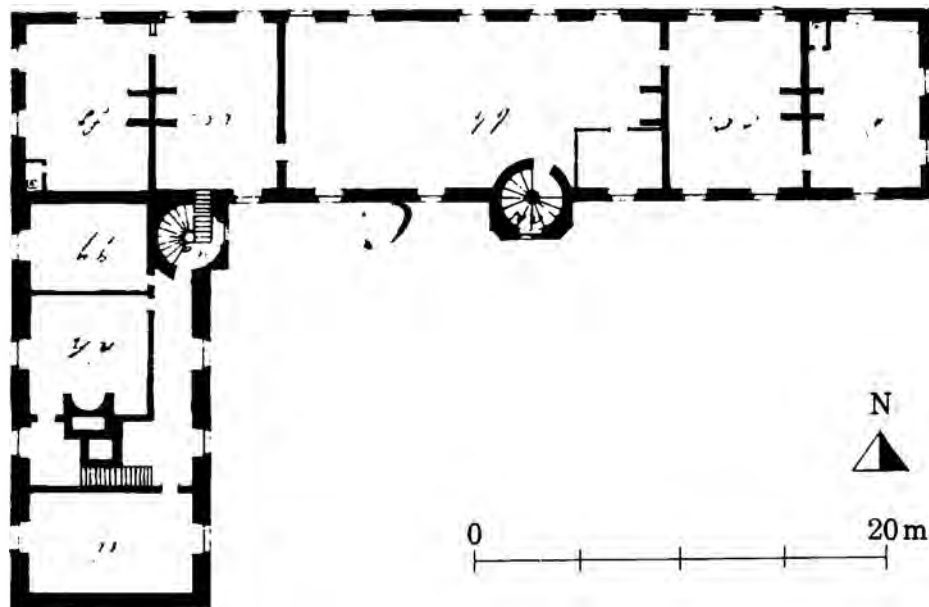
Det må altså slås fast, at slottet i Løgumkloster i enhver henseende var et indiskutabelt hertugeligt slot af ikke ubetydeligt format, og det bærer i enhver henseende sin slotsbetegnelse med fuld ret. Slottets mest sandsynlige bygherre var hertug Adolf, det mest sandsynlige årsmål for opførelsen er 1581-86. Slottet var anlagt i stort format, men dets størrelse blev kun kort, ja muligvis kom det slet ikke til at fungere efter hensigten.

Bygningernes rolle som ramme om fyrstens ophold var tilsyneladende udspillet med hertug Adolf. Hans efterfølgere har sikkert følt det økonomisk uoverkommeligt at vedligeholde de mange vidtspredte gottorpske slotte. Foruden Løgumkloster drejede det sig om Brundlund, Gottorp, Grøngaard, Husum, Kiel, Reinbek, Tønder og Tønning. Mens interessen og økonomien i det væsentligste koncentreredes om Gottorp, Husum og Kiel, sank Løgumkloster hurtigt ned i forfald og glemsel. Allerede fra 1599 havde amtmanden ikke mere sin residens i Løgumkloster, og i slotskomplekset blev kun en rest af amtsforvalt-

1561:2. Løgumkloster. Udbygningen af den centrale klosterfirkant (tv) til renessancetidens slot (th). NTS del. 1983.

1561:2. Løgumkloster. The extension of the cloister (left) to form the Renaissance castle (right). NTS del. 1983.

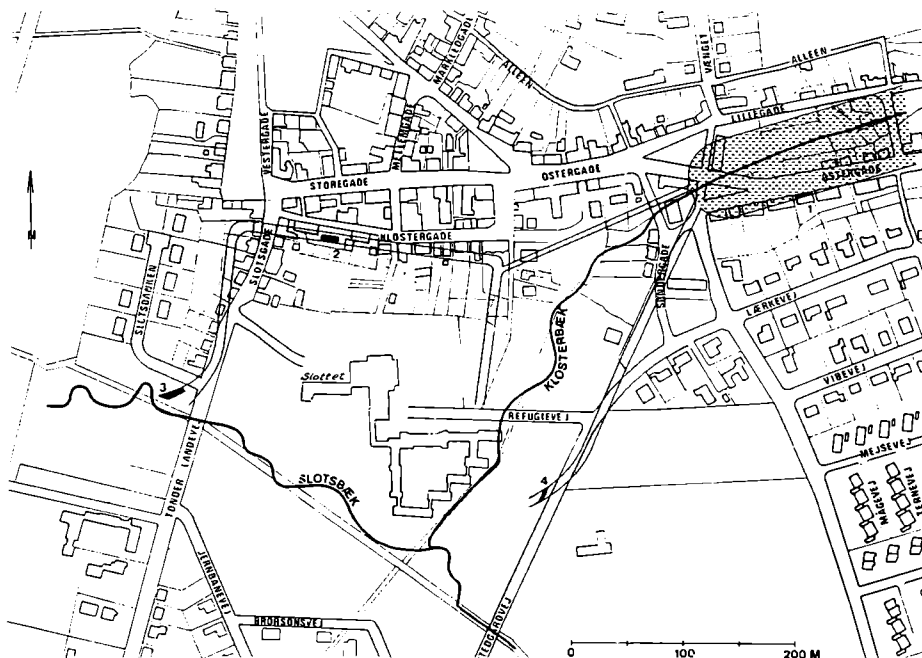
1561:3. Løgumkloster. Plan af repræsentationslokalerne i 2.stokværk af slotsbygningen. Opmåling 1767, Rigsarkivet.

1561:3. Løgumkloster. Second floor of the castle with main reception rooms. Drawn 1767, The Danish National Archives.

ningen tilbage med en amtsskriver/amtsforvalter i spidsen. Gennem 1600-årene har forfaldet bredt sig, før 1708 var den lille staldgård forsvundet, omfattende nedrivninger fulgte i 1718, andre indtraf i 1800-tallet, den sidste af slottets spindeltrapper forsvandt så sent som i 1878, og i dag står mindre end halvdelen af slotskomplekset tilbage.

Med slotskomplekset er der i nærværende sammenhæng kun tænkt på den

bygningsmasse, som omgav den store slotsgård. Til slottet har også hørt et større antal spredtliggende bygninger. Da der imidlertid kun er meget begrænset arkæologisk viden om disse bygninger, vil det føre for vidt at diskutere disse i detaljer. Det skal blot nævnes, at man fra skriftlige kilder i 1672 har kendskab til »den store kornlade«, kvægstalden (også kaldet nordstalden), øststalden, sydstalden og veststalden. Fra en kilde

1561:4. Løgumkloster. Udsnit af moderne bykort med voldgravssystem indtegnet på grundlag af udgravninger og iagttagelser ved anlægsarbejder 1976-86. Større undersøgelser er markeret med tal: 1) Østergade 24 (1976); 2) Klostergade 31 (1976-77); 3) Slotsbanken (1978); 4) Sølstedgårds eng (1986). Vandløb, som i dag er udrettede eller rørlagte, er indtegnet efter kort fra 1878. NTS del. 1987.

1561:4. Løgumkloster. Part of the modern town map with the original system of moats indicated on basis of excavations and observations in connection with construction work 1976-86. Rivulets, which are now regulated or piped, have been sketched in on the basis of a map from 1878. Investigations of major interest are numbered. No 4 at Sølstedgårds Eng was carried out in 1986 in connection with the natural gas project. The investigations have contributed to the reinterpretation of the hitherto rather neglected building used for the duchy's administration at Løgumkloster as a true Renaissance castle. NTS del. 1987.

1708 har vi kendskab til porthus, jægerhus samt andre bygninger, hvoraf en del kan være identiske med bygningen fra 1672.

Disse bygninger konstituerede et ladegårdskompleks, som først blev besluttet nedlagt ved salg til private i 1783. Selv om der ikke er fuld sikkerhed for, at netop disse bygninger er jævngamle med hertug Adolfs slot, er der ingen tvivl om, at der er kontinuitet mellem den ladegård, som nævnes i 1587-inventariet, og den ladegård, som afvikledes i årene 1783-84.

De hidtil påviste arkæologiske rester af slottets ladegård fandtes ca. 75 m N for slottets hovedfløj ved udgravninger 1976-77 og 1982-85 (Wistoft 1984). Her blev fremdraget to store bygninger med jordgravede stolper, begge mindst 22 m lange og orienteret parallelt med hovedfløjen. Begge bygninger har givet fundmateriale, som dækker hele 1600-tallet. Sikker identifikation med bygninger nævnt i de skriftlige kilder har endnu ikke været mulig, men de omfattende bygningsrester giver i sig selv en stærk formodning om, at hele slottets ladegård

har været at finde inden for slottets voldgrav.

Andre forhold tyder imidlertid på, at klostrets ladegård har været at finde mod V uden for det område, som senere begrænses af slottets voldgrave. Både 1708 og 1783 nævnes et jordstykke dér med navnet »Gammel ladegård«. Der er således en god sandsynlighed for, at der i forbindelse med slottets opførelse er foregået en flytning og omlægning af ladegården.

Voldgravssystemet

Som nævnt har siden 1976 et indtil da fuldstændig ukendt voldgravssystem i Løgumkloster været under udforskning. Større udgravninger er foregået under den eksisterende bygning Østergade 24, på den tidligere ubebyggede grund Klostergade 31 og på det fortsat ubebyggede område ved Slotsbanken. På en lang række punkter i Løgumkloster i øvrigt er der gjort iagttagelser ved forskelligt anlægsarbejde, og i kombination med ældre kortmateriale er der mulighed for at skitsere hovedtræk i systemet.

Med vand fra et mindre vandløb NV

for Løgumkloster har man dannet et reservoir i det senere Østergade/Lillegade område, hvorfra vand kunne ledes ind de egentlige voldgrave omkring slottet. Vandløbets naturlige fortsættelse som Klosterbækken i engdraget Ø for slottet rådet eksisterede helt frem til 1950'erne da bækken blev rørlagt.

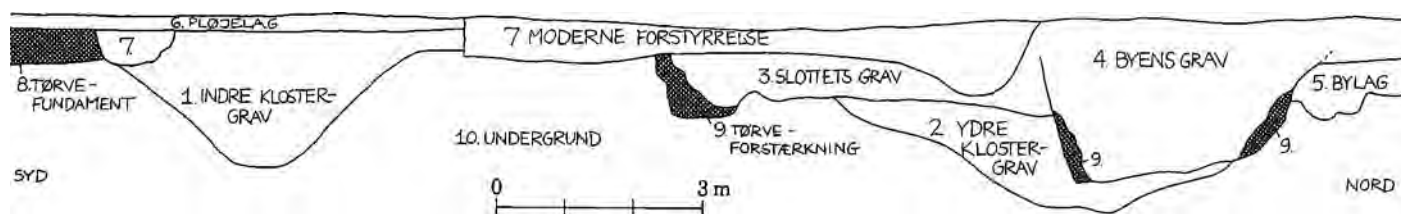
Bedst kendt er voldgravsanlægget fra udgravningen ved Klostergade, ca. 120 m N for slottets hovedfløj. Her blev gravens retning fastlagt over en strækning på ca. 20 m, og her udgravedes også et tværsnit, som dog ikke fuldstændig angav gravens bredde, idet nordkanten var forstyrret af en senere nordførende kanal, som efter fund at dømme tilhører 1700-tallet; for ikke at forvirre begreberne udelades i det følgende såvel denne kanal som det middelalderlige system a »tørre voldgrave«, der fremkom i samme tværsnit (Sterum 1983). Graven bredde kan derfor kun angives omtrent lig til ikke under 6 m og ikke over 10 m. Dybden i voldgraven var kun omkring 1 m, og med disse dimensioner er graven karakteriseret som en typisk »pyntegrav« fra renæssancetiden. Et relativt sparsomt fundmateriale bekræfter denne datering.

Et særdeles markant træk ved voldgraven var kantforstærkningen udført med tilskårne opstablede lyngtørve, omhygeligt lagt med vækstsiden nedad. Denne tørveforhudning har skullet sikre nedgravningsskanten i det løse undergrunds sand. I flere tilfælde kunne det vises, at tørvene var tilskårne med målene ca. 60 × 30 cm, altså 2 × 1 fod. Lige så markant var den erosion, som vandet i voldgraven havde forårsaget af tørveforhudningen.

De samme vanderoderede tørveforhudninger er fundet ca. 100 m V for slottets hovedbygning, hvor voldgraver vest for slottet har haft afløb til den 1915 udrettede Slotsbæk i vådområde syd for slottet. Voldgravssystemets tilførselsområde i Østergade/Lillegade blev ligeledes erkendt som vanderoderede lyngtørvsopbygninger, nedsat i kanter af et ældre vådområde. Fra både tilførsels- og afløbsområderne foreligger et relativt rigt fundmateriale fra renæssancetiden.

Om voldgravsforløbet Ø for slottet har det indtil videre været tænkeligt, at et N-S gående afsnit har afgrænset slottets område, mens det lidt østligere liggende naturlige bækkeleje dannede systemets »bagsluse« til overløb fra vandreservoirerne mellem Østergade og Lillegade.

På denne måde ville slottets område på

1561:5. Løgumkloster. Voldgravsprofil, Klostergade 31, opmåling NTS 1977. Mette Hertz del. 1987 efter NTS 1983.

1561:5. Løgumkloster. Archaeological section, Klostergade 31. 1. Inner abbey moat. 2. Outer abbey moat. 3. Castle moat. 4. Ditch of the townmoat. 5. Town layers. 6. Ploughed soil. 7. Modern disturbance. 8. Turf-foundation. 9. Turf-reinforcement. 10. Subsoil. Mette Hertz del. 1987 efter NTS 1983.

tre sider været omgivet af retlinede, gravede kanaler, mens der i vådområdet mod S på slottets fjerde side kunne skabes et vandspejl, der fuldendte illusionen af et vandomkranset anlæg, typisk for renæssancetidens fyrsteslotte.

Undersøgelse i forbindelse med naturgasprojektet

I september 1986 blev der ved nedlægning af gasledning gennem Løgumkloster by mulighed for at udvide kendskabet til slottets voldgravssystem. Især var det forventet, at systemet ville vise sig, hvor ledningsgrøften skar Østergade/Lillegade-området. Men netop her blev der ikke gjort iagttagelser, dels fordi gasledningen uden iagttagelsesmulighed blev presset under Østergade, dels fordi nedgravninger til fjernvarmekanaler og kloakrør havde ødelagt iagttagelsesmulighederne.

Derimod kom voldgravssystemet til syne på et helt uventet sted, nemlig på den såkaldte »Sølstedgårds eng« SØ for slotsområdet – Ø for det naturlige bækleje. Her blev der i den kun 80 cm brede anlægsgrøft til gasrør iagttaget og registreret en 12-13 m bred og indtil 85 cm dyb nedgravning med delvis bevaret kantforstærkning af opstablede lyngtørv. Denne tørveforhudning var kun til stede ved nordkanten af nedgravningen. Ved sydkanten har vanderosion fjernet selve tørveopbygningen, men den udvaskede tørvemasse kunne stadig spores.

At der her var tale om et nyt afsnit i voldgravssystemet bevises af såvel tørveforhudningen som de renæssancetids-skår, der fandtes i nedgravningen. I den meget smalle ledningsgrøft kunne dette nyopdagede kanalafsnit ikke retningsbestemmes med sikkerhed, men efter bedste skøn må retningen være omkring NØ-SV.

Da dette nyopdagede voldgrafsafsnit som nævnt ligger Ø for Klosterbækkens naturlige leje, kan forholdene bedst for-

stås således, at bæklejet helt har været sat ud af funktion, og det nyopdagede kanalafsnit har da tjent som voldgravssystemets »bagsluse«, dvs. den overløbskanal, hvorigennem overskydende vandmængder er blevet afledt fra reservoiret i Østergade-Lillegade-området. Et hypotetisk forløb kan kun skitseres med stor usikkerhed på grundlag af de moderne terrænkoter.

Baggrunden for at anlægge et nyt afløb og ikke blot udnytte Klosterbækkens naturlige leje som bagsluse må være det simple forhold, at bæklejet har ligget for tæt på slotsbygningerne til, at et rimelig stort slotsområde kunne skabes. Der har ganske enkelt ikke været plads til en voldgrav Ø for slottet i den ønskede afstand. Derfor må man tro, at bæklejet er blevet tørlagt og mere eller mindre opfyldt inden anlæg af voldgrav her.

Ved udformningen af Løgumkloster slot har man altså ikke blot udvidet den centrale bygningsmasse og sandsynligvis nyanlagt ladegården. Man har antagelig også foretaget en større terrænregulering i slotsområdets østlige del. I sammenhæng med afspærring af Klosterbækken har man anlagt en dam og nygravet en ca. 300 m lang bagsluse – foruden ca. 550 m voldgrave, der sammen med opstemmet vand i S omgav et slotsområde på ca. 230 × 230 m. Se, det var et rigtigt renæssanceslot.

Perspektiver

Til regulering af vandstanden i voldgravssystemet har det naturligvis også været nødvendigt med et antal stemmewærker. Af disse er der dog endnu ikke fundet spor. Det vil vise sig, om der i kommende år dukker rester frem af stemmewærker, og om forventningerne til voldgravsforløbene bliver indfriet. Især bliver det spændende at se, hvor langt mod V opstemningen i Østergade-Lillegade-området har strakt sig. Måske har man kunnet lede vandet fra opstem-

ningen direkte ind i voldgravene. Måske har en særlig kanal været nødvendig. En iagttagelse af tørveforhudninger gjort umiddelbart under gadeniveau ud for Klostergade 3-5 er endnu ikke bragt på plads i systemet. Det kan være rester af en sådan forbindelseskanal, men da tørveopbygningerne kun viser en kanalbredde på ca. 5,5 m, er der en god mulighed for, at der her er tale om en kontakt med den tidligere nævnte 1700-tals kanal.

Set i et større perspektiv er der for så vidt ikke noget overraskende i det vidt-

1561:6. Løgumkloster. Ledningsgrøft til gasrør, Sølstedgårds eng. Bundlaget i nedgravningen til bagslusen er tydeligt som et gråhvidt lag. Set fra NV. NTS fot. 1986.

1561:6. Løgumkloster. Trench for natural gas pipe at Sølstedgårds meadow. The bottom deposit in the pit of the rear sluice of the moat system is visible as a greyish layer. Seen from the NW. NTS phot. 1986.

løftige voldgravsanlæg ved Løgumkloster, som passer glimrende ind i en tid, hvor store vandbygningsprojekter udførtes. Både hertug Hans og hertug Adolf var stærkt engageret i de store digebyggerier ud for Sønderjyllands vestkyst, og for de hertugelige vandbygningsingeniører, som ledede de store inddæmningsarbejder, har Løgumkloster slots voldgravssystem været en opgave i småtingsafdelingen. Overraskelsen i Løgumkloster ligger mest deri, at anlæget ikke har været kendt tidligere.

Samme bagklogskab gælder selvsagt også med hensyn til de egentlige slotsbygninger såvel som ladegårdsbygningerne: naturligvis var Løgumkloster et »rigtigt« slot. Nu, hvor erkendelsen heraf er gjort, kan man håbe på gunstige lejligheder til udgravninger, der uddyber kendskabet til bygningerne. Især må nøjagtigt daterende fund afventes med spænding. (HAM 1920)

HAM 1986

RAS G 5021/85

NTS

Burkal sogn

1562. Lund Mark V.

Rekognoscering: 14 flintafslag, brændt flint, kogesten, to skår, otte jernslag, trækul. Prøvegravning: to kogegruber, andre diffuse gruber med to skår, tre flintafslag. Jernalder (HAM 1207).

FFF 1980 Peter B. Christensen

FFF 54-1194

JB

1563. Lund Mark Midt.

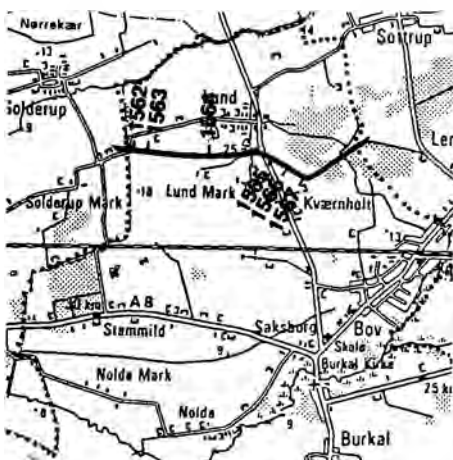
Rekognoscering: et flintafslag, kogesten, otte skår, trækul. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Jernalder (HAM 1216).

FFF 1980 Peter B. Christensen

FFF 54-1194

JB

Burkal sogn

Bylderup sogn

1564. Lund Mark Ø.

Rekognoscering: to flintafslag, brændt flint, kogesten, to skår, tre fragmenter af jernslag. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Jernalder (HAM 1208).

FFF 1980

FFF 54-1194

JB

1565. Lund.

Rekognoscering: to flintafslag, ca. 20 skår. Prøvegravning: tre gruber med trækul, et skår, et flintafslag. Yngre jernalder? (HAM 1209).

FFF 1980

FFF 54-1194

JB

1566. Tingdige.

Rekognoscering: et skår, tre fragmenter

af slagter, trækul. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Jernalder (HAM 1210).

FFF 1980 Peter B. Christensen

FFF 54-1194

JB

1567. Lund, sb. 26.

Udgravning af et større antal relativt dybe gruber, antagelig stammende fra lertagning (stiv undergrundsler). Enkelte skår daterer gruberne til ældre jernalder (HAM 1211).

HAM 1980

FFF 54-1194

PEt

Bylderup sogn

1568. Lendemark.

Rekognoscering: 14 flintafslag, to afslag af slebne flintøkser. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Yngre stenalder (HAM 1212).

FFF 1980 Peter B. Christensen

FFF 54-1194

JB

Hostrup sogn

1569. Stængerholm, sb. 20.

Prøvegravning udførtes på grundlag af rekognosceringsfund: 156 flintafslag, ni flækker, 11 flintredskaber (grove skraber, stikler? og spidser), to stk. brændt flint og syv skår. Der undersøgte tre kogegruber og diverse fyldskifter, hvoraf nogle kunne tolkes som stolpehuller. Ingen sikre huse iagttoges. Flint og skår opsamledes fra hele feltet. Vinkelret på prøvegravningsgrøften med retning NØ-SV fandtes højryggede agre, 10-15 m brede. Yngre stenalderboplads (HAM 1206).

FFF 1980

FFF 54-1194

JB

Hostrup sogn

Tinglev sogn

1570. Terkelsbøl, sb. 87.

Udgravning af bopladsområde, dateret til yngre romersk jernalder, beliggende på en svag højning i et fladt, lavt liggende terræn nær Terkelsbøl å.

Der udgravedes et velbevaret langhus samt flere hegn over 1200 m². Langhuset var orienteret Ø-V og lå skråt i feltet, således at gavlene lå uden for tracéet. Det kan dog fastslås, at huset har været mindst 31 × 5,5 m. Det bestod af mindst ni sæt tagbærende stolpehuller, som stod med en indbyrdes afstand af 2,5 m mellem stolperækkerne og 2,5-4,5 m mellem de enkelte sæt. Vægstolpehullerne stod med en indbyrdes afstand af 1 m, og indgangenes placering lod sig ikke udskille. Huset har kun været opført i én fase.

Langs sydvæggen løber et hegn, hvor stolperækken bestod af skiftevis en og to stolper; vinkelret ud fra husets nordvæg løber et tilsvarende hegn mod N. Nær husets østgavl løber et hegn af samme konstruktion mod S, men efter 16 m drejer hegnet mod Ø, hvor det fortsætter i en enkelt stolperække og med støt-

tehuller, placeret med en indbyrdes afstand af 3 m. Hegnet kan følges over 20 m, hvorefter det forsvinder ud af arbejdsbæltet. Udgravningsfeltets grænser tillod ikke at bestemme, hvorvidt der er tale om en eller to gårde.

Endelig udgravedes enkelte bopladsgruber, indeholdende lerkarskår, samt en brønd, som bestod af en tragtformet nedgravning, hvori var sat en brøndforing, af lodretstillede, tilspidsede planker (HAM 1331).

HAM 1981

FFF 54-1192

DKM

1571. Terkelsbøl.

Rekognoscering: fire flintafslag, 12 skår, jernslagge, sammensintret tegl. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Jernalder/middelalder? (HAM 1215).

FFF 1980 Peter B. Christensen

FFF 54-1194

JB

1572. Terkelsbøl 3, sb. 100.

Rekognoscering: 11 små skår, to flintafslag, to stk. brændt flint, ildskørnede sten og flere jernslagge. Prøvegravning: en ca. 2 m bred og 0,5 m dyb grube med

bl.a. en del skår og en sølvfibula. Yngre romersk jernalder (HAM 1332).

FFF 1981

FFF 54-1192

HCV

1573. Vøgle Bro, sb. 83.

Fund af tre egepæle og stendæmning ved oprensning og regulering af åen. Prøvegravning: træpæle og moderne forstyrrelser fra planering af området. S og N for området fandtes flintafslag, en knusesten, skraber, et skår, afslag af sleben flint. Yngre stenalder (HAM 1085).

FFF 1979 Peter B. Christensen

FFF 562-409

JB

1574. Kravlund, sb. 86.

Rekognoscering: flintafslag, blokfragment, brændt flint. Prøvegravning: syv spredte stolpehuller, et skår. Yngre stenalder? (HAM 1086).

FFF 1979

FFF 562-409

JB

Tønder sogn

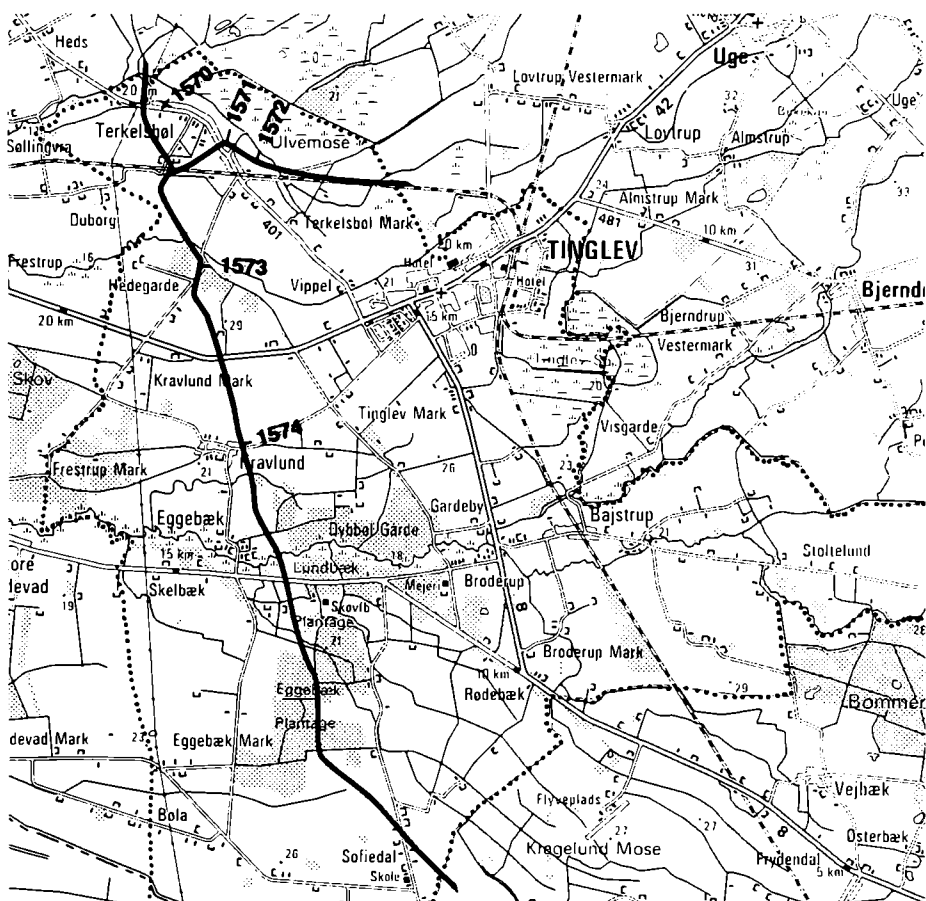
1575. Emmerske II, sb. 23.

Boplads fra vikingetid, fundet ved efterkontrol. Marken var græsklædt ved rekognosceringen. Kun det 5-6 m brede bælte, hvor muldafrømning blev foretaget i forbindelse med anlægsarbejdet, kunne i hast undersøges, i alt 750 m². Der fandtes talrige stolpehuller, men noget sikkert system kunne ikke konstateres i det smalle, omtrent Ø-V orienterede bælte. Et par rækker med hhv. fem og otte, 25-50 cm dybe huller antyder dog, at her har stået langhuse. Der fandtes også en del gruber af forskellig størrelse og form, samt et par grøfter eller render, men de mest markante anlæg var dog tre grubehuse, hvoraf det meste kunne undersøges.

Det ene var næsten rektangulært, 3,5 m langt, og den flade bund (gulvet) lå 25-30 cm under den afrensede flade. I hver ende har stået en kraftig, tagbærende stolpe, og langs syd- og øst-væggen konstateredes enkelte pælehuller. På bunden lå et par ubrændte vævevægte, enkelte skår og en ubestemt jerngenstand. En ligearmet bronzefibula med geometrisk relieffornamentik fandtes i opgravet jord, men stammer med meget stor sandsynlighed fra øverste fyldlag i dette grubehus.

Et andet, mere uregelmæssigt grubehus viste sig at have to faser. I den ældste var det kun ca. 3 m, i den yngre ca. 3,5 m langt, og begge huse har haft en kraftig,

Tinglev sogn

1575. Emmerske II. Ligearmet fibula af bronze. 1:1. Lennart Larsen fot. 1987.

1575. Emmerske II. Equal-armed brooch of bronze. 1:1. Lennart Larsen phot. 1987.

tagbærende stolpe umiddelbart inden for hver gav. I forbindelse med den ældste fase var der desuden fra bunden gravet et 0,8 m bredt og 1 m dybt hul med lodrette sider og flad bund. I kanten af et af de til grubehuset hørende stolpehuller lå en »salvekrukke«. Desuden var der skår i fylden fra begge faser.

Det tredje grubehus var nærmest ovalt i fladen, men heller ikke her kunne den nordligste del undersøges. Længden var ca. 4,5 m, dybden 0,5 m og siderne var stejle. Også her fandtes tydelige spor efter kraftige, tagbærende gavlstolper, men den vestlige har stået et stykke inde i huset. På bunden fandtes en del ubrændte og en enkelt brændt vævævægt, en lille jernplade, en tenvægt og et nålefragment. I øverste fyldlag fandtes en ligearmet bronzefibula næsten mage til den tidligere nævnte. I øvrigt konstateredes også her pinde- eller pælehuller flere steder langs kanten (HAM 1688). HAM 1984 Per Ethelberg/Stine Wiell RAS G 5003/84-1 HCV

1576. Emmerske skole, sb. 5.

Efter fund af lerkarskår, jernslagge og fragmenter af kværnsten førte en positiv prøvegravning til undersøgelsen af et større landsbyområde fra ældre germansk jernalder (5. årh. e.Kr.). Pladsen dateres ud fra fundene af en korsformet fibula, en berlokformet ravperle og lerkarskår.

Der blev påtruffet mindst syv huse med tilhørende hegn. Husenes længde var i gennemsnit ca. 38 m, mens bredden var ca. 5,5 m, alle med rette langsider og buede gavlender. Foruden de stolpebyggede langhuse fandtes tre små nedgravede værkstedshytter eller grubehuse. I forbindelse med langhusene blev der påtruffet klare hegnsforløb, og man må gå ud fra, at eventuelle kommende udgravninger vil kunne give gode oplysninger om pladsens indre struktur, samtidig med af de enkelte gårdsanlæg, aktivitetsområder o.lign.

På lokaliteten fandtes også flere brønde, hvoraf en enkelt havde bevaret brøndkasse af egetræ; prøver heraf er indsendt til dendrokronologisk datering.

I et område af pladsen fandtes en del nedgravede lerkar, hvis betydning er usikker, muligvis drejer det sig om forrådskar. En forkullet, ornamenteret træskive i et stolpehul i et af langhusene bør også nævnes.

Rester af 23 jernudvindingsovne afslørede, at man har udnyttet den store lokale forekomst af myremalm til fremstilling af jern (HAM 1443).

HAM 1982

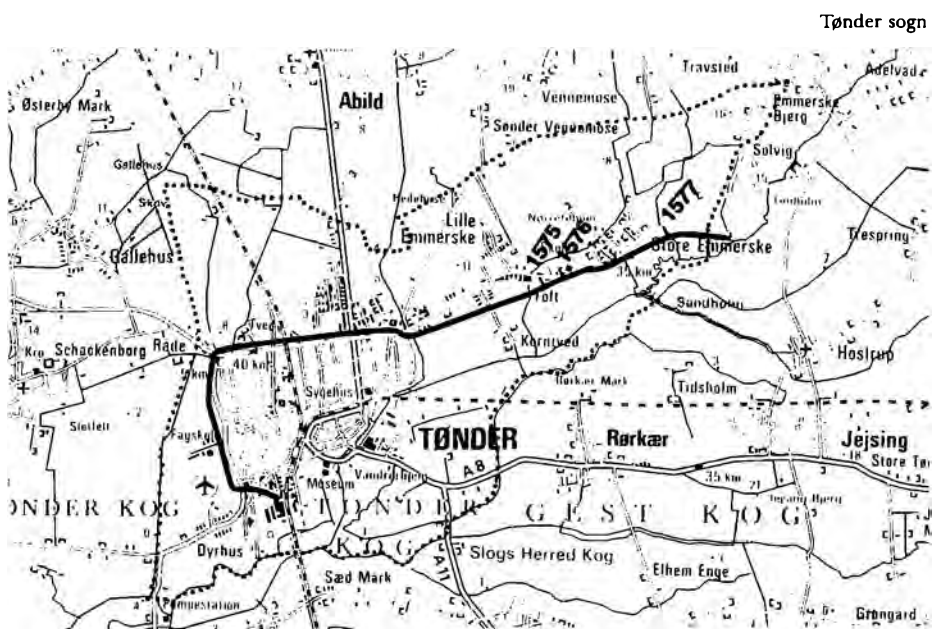
RAS G 5003/83

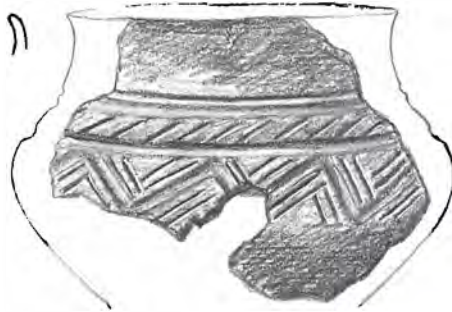
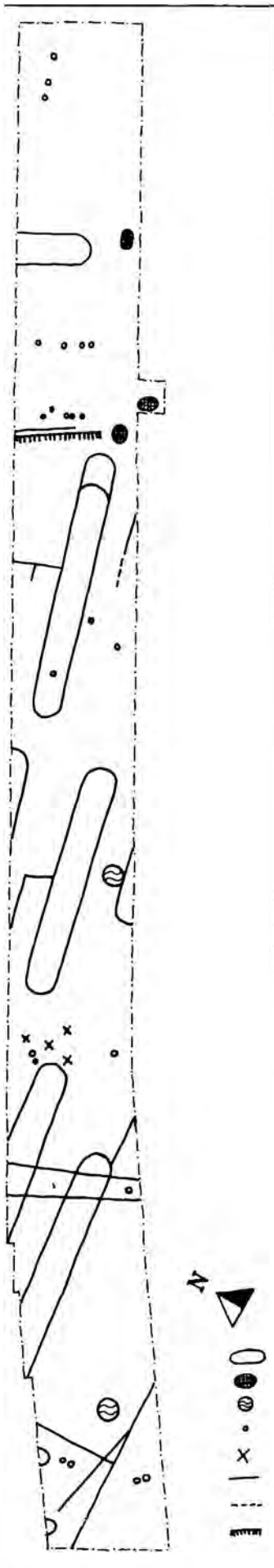
FR

1576:1. Emmerske skole. Fibula og ravperle. 1:1. Lennart Larsen fot. 1987.

1576:1. Emmerske skole. Fibula and amber bead, Early Germanic Iron Age, 1:1. Lennart Larsen phot. 1987.

1576:3. Emmerske skole. Lerkar. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

1576:3. Emmerske skole. A pot. 1:3. Henning Ørsnes del. 1987.

1577. Store Emmerske, sb. 21.

Udgravning i brunt tørveagtigt muldlag under pløjedybde: lille plet med materiale fra maglemosekultur og yngre stenalder, bl.a. fragmenter af slebne økser, ornamenterede lerkarskår samt en dobbelt økseformet ravperle. Ingen anlægsspor (HAM 1205).

HAM 1980
FFF 54-1193

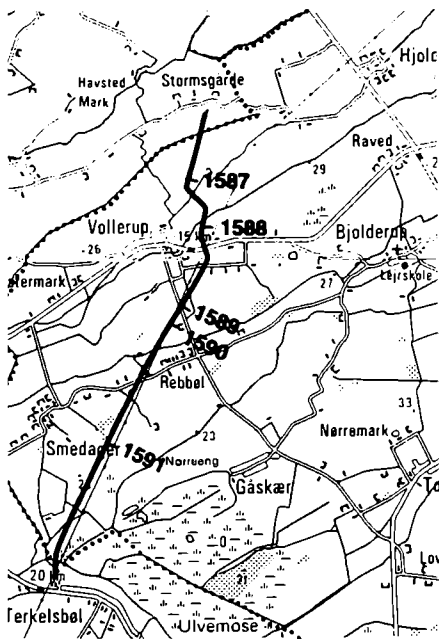
OG

1576:2. Emmerske skole.
Plan over det undersøgte areal.
Mette Hertz del. 1987 efter FR.

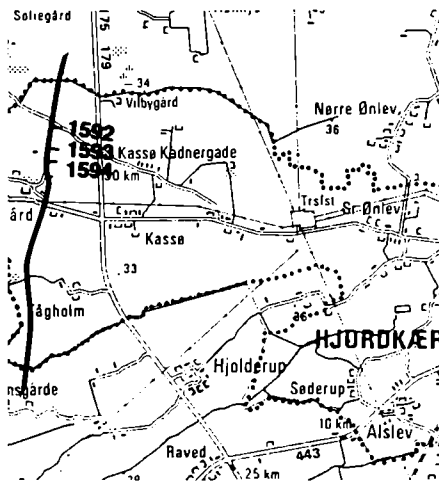
1576:2. Emmerske skole.
Plan of the area investigated.
Mette Hertz del. 1987 after FR.

0 30m

- Langhus. Long house.
- Grubehus. Pit house.
- Brønd. Well.
- Slaggegrube. Pit with slags.
- Lerkar i stolpehul. Pot in a post hole.
- Hegn. Fence.
- Utydeligt hegn. Indistinct fence.
- Hegn (halvtag). Fence with an open shed.

Hjelte sogn

Hjørdkær sogn

den system. Fyld af lysgråt sand (HAM 084).

HAM 1979
FFF 562-395

BD

Hjørdkær sogn

1592. Kassøgård N.

Prøvegravning: enkelte fyldskifter samt flintflække (HAM 1078).

HAM 1979
FFF 562-395

AW

1593. Kassøgård Midt, sb. 107.

Rekognoscering: flint. Prøvegravning: enkelte fyldskifter samt halvcirkelformet anlæg med stolpehuller (HAM 1079).

HAM 1979
FFF 562-395

AW

1594. Kassøgård S.

Rekognoscering: flint. Prøvegravning: enkelte fyldskifter (HAM 1080).

HAM 1979
FFF 562-395

AW

Hellevad sogn

1595. Kamp, sb. 70.

Prøvegravning: keramik og flintsager (HAM 1094).

FFF 1979 D. H. Kristiansen
FFF 54-1203

BA

1596. Rødå N, sb. 69.

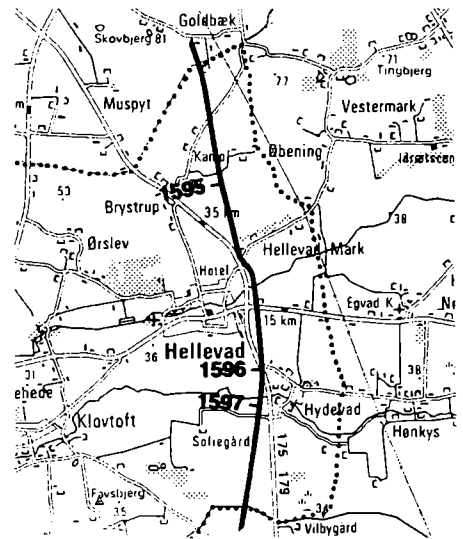
Udgravning: spredte bopladsgruber med keramik og knusesten. Ældre jernalder (HAM 1092).

HAM 1979
FFF 54-1209

AW

1597. Rødå S, sb. 68.

Udgravning: spredtliggende boplads-

Hellevad sogn

gruber med lerkarskår, knogler og knusesten. Formodentlig ældre jernalder (HAM 1091).

HAM 1980
FFF 54-1211

OG

Dyrekogler i arkæologiske udgravninger

English version p. 482

I forbindelse med arkæologiske udgravninger findes ofte meget betydelige mængder af dyrekogler. For at et knoglemateriale skal kunne bevares, må det beskyttes for nedbrydende kræfter, forårsaget af luftens ilt, temperatur- og fugtighedssvingninger samt de rent mekaniske kræfter, der vil destruere dem, om de blev liggende på jordoverfladen efter dyrenes død. Også jordbundsforholdene er af betydning for bevaringsmulighederne. I et surt miljø, som det findes i det vestlige Jylland bliver knogler opløst, men øst for den sidste istids hovedopholdslinie, d.v.s. i Østjylland og på øerne, er der generelt meget fine bevaringsforhold. På de forhistoriske bopladser vil der i kulturlagene, der i realiteten er affaldslag, findes rester af det jagtvildt og/eller de husdyr, der indgik i kostplanen på bopladserne. Hovedparten af knoglerne er derfor sønderslåede efter partering og marvspalning, og ofte er knoglestumperne også brændte. Efter rensning og sortering kan materialet bestemmes til dyreart, og den derved fremkomne artsliste vil vise, om man på bopladserne har ernæret sig ved jagt eller landbrug.

Fra ældre stenalders bopladser vil man finde urokse, elsdyr, kronhjort og vildsvin, mens tamdyr som kvæg, får og svin dominerer, når først landbruget med yngre stenalder har nået Danmark.

Men det er ikke kun de store køddyr, der findes rester af på bopladserne. Pelsdyr, både store, som bjørn og los, og små, som mår, vildkat og egern, er ikke ualmindelige i ældre stenalder. Også talrige arter af fuglevildt og fisk er bevaret, og hunden som det første tamdyr fuldender billedet af et rigt dyreliv på stenalderjægerens bopladser. Selv om husdyrene med landbrugets indførelse i nogen grad fortrænger jagtvildtet på bopladserne, finder man stadig knogler fra den vilde fauna i stenalderbondens møddinger, men det er tydeligt, at landbrugerhvervet hurtigt har krævet al arbejdskraft.

Knoglematerialet fra møddingslagene fortæller ikke kun om, hvilke dyr, der har været på pladsen. Undersøgelser af især kraniedele og tandrækker fortæller om dyrenes køn, alder og størrelse, og snitmærker og knusespor om parteringsteknik. Det indbyrdes forhold dyrearterne imellem beregnes ved optælling af knoglefragmenterne for hver enkelt art, hvorefter en procentfordeling viser spektret af arter på pladsen. Men da store og kraftige knogler bevares bedre end små og spinkle, vil der være en ret stor usikkerhed hæftet herved. Det ses tydeligt på fuglene, hvor der ofte kun er en enkelt knogle af hver art bevaret. Dette knoglesvind forklares bl.a. ved, at en stor del af materialet har ligget oven på jordoverfladen og er destrueret, allerede mens bopladserne var beboet.

Imidlertid er det ikke kun i bopladslag, man finder dyrekogler, der vidner om menneskelige aktiviteter. Gennem hele forhistorien har man ofret til guderne i forbindelse med frugtbarheds- og dødekult. Jægerfolket har ofret dele af jagtudbyttet og bønderne deres bedste husdyr. Som gravgaver har talrige hunde og heste fulgt deres herrer i graven, og madofre, i form af gode stege af gris, får og kvæg, er almindelige helt op til kristendommens indførelse.

Sådanne nedlægninger af mere eller mindre intakte dyreskeletter fortæller zoologen væsentlig mere om dyrenes størrelse og udseende end knoglestumperne fra bopladslagene. F.eks. har man allerede fra jernalder fundet så forskellige hundetyper som krigshunde, jagthunde, mynder og sågar skødehunde.

Der er desværre ikke fundet mange dyrekogler i forbindelse med naturgasudgravningerne. Man har naturligt nok søgt at lægge ledningerne udenom vådområderne, hvor bevaringsforholdene er bedst, men det lidt der er, vil indgå i det samlede billede af dyrenes forhistorie i Danmark.

TH

SØNDERBORG AMT

Egen sogn

1598. Sjellerupvej N.

Rekognoscering: 47 flintafslag, 20 stk. brændt flint, tre skraber, tre flækker og en blok. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1982

RAS G 5007/83

HCV

1599. Sjellerupvej.

Rekognoscering: 42 flintafslag, skraber, fragment af sleben økse og brændt flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1982

RAS G 5007/83

HCV

1600. Holm 3.

Rekognoscering: 17 flintafslag, fire skraber, flække og otte stk. brændt flint. Prøvegravning: stor kogegrube med enkelte skår, formentlig bronzealder.

FFF 1982

RAS G 5007/83

HCV

1601. Holm 2.

Rekognoscering: 27 flintafslag, en ske-skraber, to små flækker og 13 stk. flintafslag. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1982

RAS G 5007/83

HCV

1602. Holm 1.

Rekognoscering: 29 flintafslag, to skraber, tre flækker, fragment af sleben økse, 22 stk. brændt flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1982

RAS G 5007/83

HCV

Egen sogn

1603. Elstrup NV.

Rekognoscering: 30 flintafslag, en flække, 40 stk. brændt flint og ildskørnede sten og fem skår, formentlig jernalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1982

RAS G 5007/83

HCV

1604. Elstrup N, 2.

Rekognoscering: otte flintafslag, skraber, syv stk. brændt flint og to skår. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1982

RAS G 5007/83

HCV

1605. Elstrup N, 1.

Rekognoscering: 33 flintafslag, tre flækker, skraber, dolkfragment, brændt flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1982

RAS G 5007/83

HCV

1606. Elstrup.

Rekognoscering: 18 flintafslag, to flækker, fladehugget redskab, brændt flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1982

RAS G 5007/83

HCV

1607. Elstrup S.

Rekognoscering: en del flintafslag, brændt flint og ildskørnede sten, fire skraber, tre flækker og fragment af sleben økse. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1982

RAS G 5007/83

HCV

Havnbjerg sogn

1608. Havnbjerg.

Rekognoscering: spredte flintafslag, et par flækker, skraber, lille slagge og ildskørnede sten.

HAM/RAS 1983

RAS G 5007/83

HCV

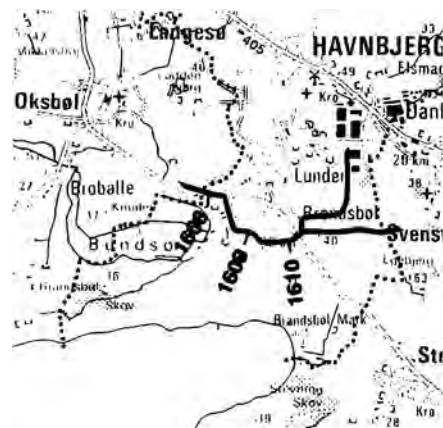
1609. Brandsbøl.

Rekognoscering: spredte flintafslag, enkelte redskaber, et skår, brændt flint og ildskørnede sten. Prøvegravning: en samling gruber med skår fra ældre romersk jernalder.

HAM/RAS 1983

RAS G 5007/83

HCV

Havnbjerg sogn

1610. Kragtorn.

Rekognoscering: en del flintafslag, brændt flint, skraber, to bor og to skår, formentlig jernalder. Prøvegravning: et par fundløse gruber.

HAM/RAS 1983

RAS G 5007/83

HCV

Oksbøl sogn

1611. Stevning, sb. 151.

Rekognoscering: spredt, bearbejdet flint og ildskørnede sten. Prøvegravning: rester af en langdysse. Linjen omlagt, derfor ingen udgravning.

HAM/RAS 1983

RAS G 5007/83

HCV

1612. Oksbøl N.

Rekognoscering: flintafslag, flækker, ildskørnede sten og brændt flint. Prøvegravning: et par gruber med skår fra ældre jernalder.

HAM/RAS 1983

RAS G 5007/83

HCV

1613. Oksbøl NØ.

Rekognoscering: spredte flintafslag, et par flækker, ildskørnede sten og brændt flint.

HAM/RAS 1983

RAS G 5007/83

HCV

1614. Poulsgård N.

Rekognoscering: enkelte flintafslag, skraber, kniv og brændt flint.

HAM/RAS 1983

RAS G 5007/83

HCV

1615. Poulsgård.

Rekognoscering: en del flintafslag, et par flækker, kniv, ildslagningssten, ildskørnede sten og brændt flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

Oksbøl sogn

ing: et par gruber med enkelte skår.
ronzealder.
IAM/RAS 1983
AS G 5007/83 HCV

Svenstrup sogn

616. Svenstrup V.
ekognoscering: en del flintafslag, skraber, to flækker, ildskørnede sten og rændt flint. Prøvegravning: et par store gruber med skår fra ældre jernalder.
IAM/RAS 1983
AS G 5007/83 HCV

617. Svenstrup SV.
ekognoscering: spredt flint og enkelte agger over en længere strækning. Prøvegravning: ingen anlægsspor.
IAM/RAS 1983
AS G 5007/83 HCV

618. Egebjerg.
ekognoscering: en del flintafslag og enkelte flækker, skraber og slagger over en længere strækning. Prøvegravning: et par gruber fra ældre jernalder.
IAM/RAS 1983
AS G 5007/83 HCV

619. Enegård, sb. 123.
Undersøgelse af gruber og kulturlag i to orisontalt og vertikalt adskilte fundhorisonter beliggende på en stejl skræning mod et vådområde.
Øverst og strækkende sig længst væk fra vådområdet fandtes et massivt kulturlag indeholdende keramik og knogler i tilknytning hertil adskillige gruber med et lignende indhold. Ud fra skåraterialet dateres denne horisont til vergangen mellem førromersk og ældre romersk jernalder.
Herunder sås et tyndere kulturlag

samt enkelte fladbundede gruber. Kulturlaget fremstod nærmest som usammenhængende rester aflejret i naturlige forsænkninger med et stort indhold af trækul, ellers uden fund. Gruberne indeholdt derimod en del keramik og bearbejdet flint, bl.a. flere fragmenter af slebne økser, der daterer denne fundhorisont til yngre stenalder (TN C/MN I – II). I tilknytning hertil fandtes ardspor.

Begge fundhorisonter skal sandsynligvis opfattes som udsמידs- eller aktivitetszoner for bopladser beliggende på et fladt plateau oven for det undersøgte område. I et nærtliggende vådområde har lodsejeren tidligere ved pløjning fundet to tyndnakkede, uslebne offerøkser (HAM 1661).
HAM 1984
RAS G 5007/84-3 PEt

1620. Enegård Ø.
Rekognoscering: 15 flintafslag, blok, skiveskraber, otte skår, ildskørnede sten og brændt flint. Prøvegravning: et par mindre gruber fra ældre jernalder.
HAM/RAS 1983
RAS G 5007/83 HCV

1621. Holtegård.
Rekognoscering: 126 flintafslag, 15 flækker, to skiveskrabere, to skivebor, brændt flint, et skår og lille plet med brændte knogler. Boplads fra yngre stenalder? Prøvegravning: ingen anlægsspor.
HAM/RAS 1983
RAS G 5007/83 HCV

1622. Kløvertofte.
Rekognoscering: 47 flintafslag, skiveskraber, fem skår samt brændt flint og ildskørnede sten. Prøvegravning: et par gruber.
HAM/RAS 1983
RAS G 5007/83 HCV

Svenstrup sogn

Hørup sogn

1623. Solbjerg.
Rekognoscering: 13 flintafslag, 19 stk. brændt flint, fire skår samt ildskørnede sten. Prøvegravning: Grøfter m.v. fra nyere tid.
HAM/RAS 1983
RAS G 5007/83 HCV

1624. Hjortspring.
Rekognoscering: 86 flintafslag, tre flækker, fragment af skraber, brændt flint. Prøvegravning: et kværnstensfragment samt smågruber uden fund.
HAM/RAS 1983
RAS G 5007/83 HCV

Hørup sogn

1625. Lambjerg, sb. 208.
Udgravning: fladbundede, fundfattige gruber eller kulturlagsrester. Herudover ingen anlægsspor. Flintafslag og lerkarskår peger mod yngre stenalder (HAM 1371).
HAM 1981
FFF 54-1198 PEt

1626. Lambjergvej, sb. 208.
Rekognoscering: 25 flintafslag, flække, skiveskraber, en del brændt flint og ildskørnede sten. Prøvegravning: et par gruber med skår fra ældre jernalder.
FFF 1981
RAS G 5007/83 HCV

1627. Tomhave.
Rekognoscering: 67 flintafslag, 37 stk. brændt flint, fire knuder, skraber, flække, fire skår, ildskørnede sten og trækul. Prøvegravning: smågruber og rester af

kulturlag. Enkelte skår fra ældre jernalder.

FFF 1981

RAS G 5007/83

HCV

Ketting sogn

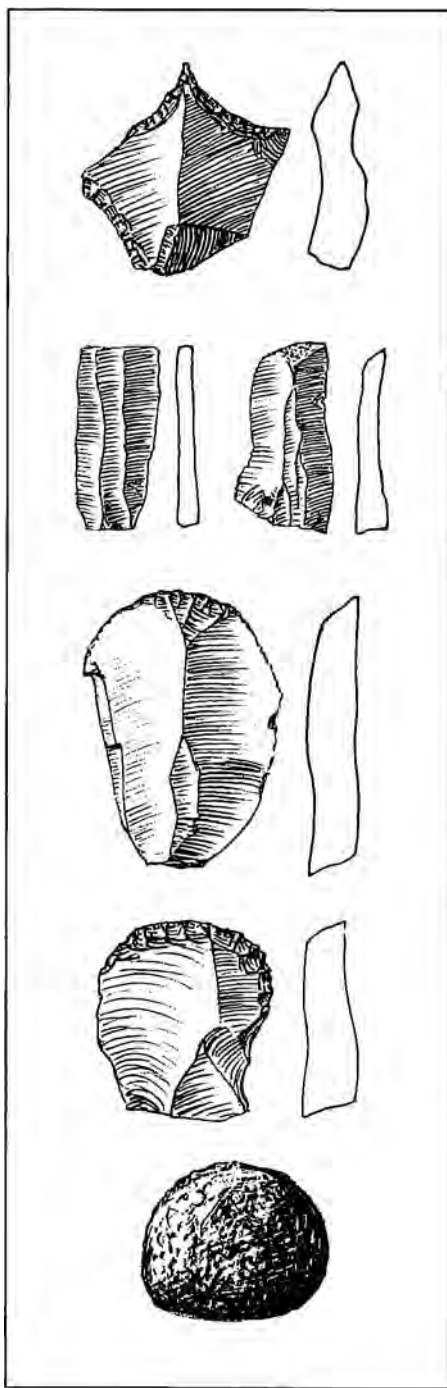
1628. Rumohrsgård, sb. 200.

Udgravning af et område på 2000 m² beliggende på en højning omgivet af vådområder. Der fandtes et større antal gruber, som hovedsagelig kan tolkes som lertagningsgruber; enkelte er sidenhen sekundært anvendt som affaldsgruber. En af disse udmærkede sig ved et stort indhold af særdeles groftmagrede og dårligt brændte lerkarskår, mange u-brændte knogler, bearbejdet flint m.m. Af speciel interesse er en mindre, flad-bundet grube med et stort indhold af bearbejdet flint. Bl.a. kan nævnes 22 blokke, 48 skiveskrabere, fire fragmenter af slebne økser, enkelte bor og en masse afslag. Der er god grund til at tro, at vi her står over for en flintsmeds affaldshul.

Mere eller mindre spredt mellem gruberne fandtes en del stolpehuller. Ud fra disse kunne udskilles en staklade og østenden af et muligt langhus uden indre tagbærende stolper, med bulbyggede vægge og en bredde på ca. 5 m. Orientering omtrent Ø-V; vestdelen ligger uden for tracéet. Der fandtes intet daterende materiale i tilknytning til disse hustomter, men i et af hullerne til stakladen lå en halv underkæbe fra et større dyr.

Endelig fandtes tre tværgående grøfter. I fylden heri lå enkelte mindre teglfragmenter, som giver en datering yngre end ca. 1150.

Gruberne skal antagelig ud fra deres indhold dateres til dolktid. Der er dog træk, som peger både mod enkeltgravskultur og ældre bronzealder. Alle gru-

Ketting sogn

1628. Rumohrsgård. Bearbejdet flint samt en slagsten. 1:1. Henning Ørsnes del. 1987.

1628. Rumohrsgård. Shaped flint and a hammer stone. 1:1. Henning Ørsnes del. 1987.

berne behøver imidlertid ikke at være samtidige.

Ud fra det mulige bulhus at dømme er stolpehullerne ikke samtidige med gruberne og skal snarere knyttes til grøfterne (HAM 1659).

HAM 1984

RAS G 5007/84-4

PEt

1629. Ketting.

Rekognoscering: spredt bearbejdet og

Notmark sogn

brændt flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1982

RAS G 5007/83

HC'

1630. Bro N.

Rekognoscering: spredt bearbejdet flint bl.a. kraftig flækkekniv og brændt flint. Prøvegravning: rester af kulturlag med enkelte skår og lidt flint. Ingen anlægsspor.

FFF 1982

RAS G 5007/83

HC'

1631. Bro.

Rekognoscering: en del bearbejdet og brændt flint, formentlig yngre stenalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1981

RAS G 5007/83

HC'

1632. Bro S.

Rekognoscering: en del bearbejdet flint bl.a. fragment af sleben økse samt brændt flint. Prøvegravningen: ingen anlægsspor.

FFF 1982

RAS G 5007/83

HC'

Notmark sogn

1633. Hovkilde.

Rekognoscering: 36 flintafslag, 23 stk brændt flint, to skrabere og to blokke. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1981

RAS G 5007/83

HC'

Ulkebøl sogn

1634. Kær.

Rekognoscering: spredt bearbejdet flint og et skår. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FFF 1981

RAS G 5007/83

HC'

635. Stensgård V, sb. 249.

Å et højtliggende, let kuperet plateau, er skrånere let mod N udgravedes et tørre antal gruber. En enkelt af disse bemærkede sig ved et stort indhold af rødkarskår og bearbejdet flint. Skårene hører store, spandformede forrådskaar med pålagte lister eller knopper med ingerindtryk, skåle med optrukne ører samt et sikar. Flinten udgøres af flintugler, skive- og flækkeskrabere, flæknive, mejsel og blok samt afslag. Yngre bronzealder, VI (HAM 1362).

IAM 1981

FF 54-1197

PEt

itt.: P. Ethelberg 1982b.

636. Stensgård Ø, sb. 250.

Undersøgelse af større antal stolpehuller på område umiddelbart Ø for 1635. Stolpehullerne var uden system og kan ikke dateres (HAM 1363).

IAM 1981

FF 54-1217

PEt

637. Præstegårdsmarken Ø.

Rekognoscering: spredt bearbejdet flint i to pletter med bl.a. et par flækker og fragment af sleben økse. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FF 1981

RAS G 5007/83

HCV

638. Præstegårdsmarken V.

Rekognoscering: bearbejdet flint, bl.a. flækker og skraber, brændt flint og to skår, formentlig bronzealder. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FF 1981

RAS G 5007/83

HCV

639. Spang Nor.

Rekognoscering: 42 flintafslag, seks skraber, syv flækker og en blok. Ingen prøvegravning, da lokaliteten virkede helt gennempløjet.

FF 1981

RAS 5007/83

HCV

640. Glasergård.

Rekognoscering: spredt bearbejdet flint og tre skår samt en del brændt flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor.

FF 1981

RAS G 5007/83

HCV

641. Vollerup, sb. 226.

Undersøgelse af tidligere registreret verpløjet gravhøj: ingen højrester (HAM 1432).

IAM 1981

FF 54-1216

PEt

Ulkebøl sogn

1642. Øster Hesselgård V.

Rekognoscering: spredt bearbejdet flint. Prøvegravning: en lille grube med tragt-bægerskår, yngre stenalder (TN C).

FFF 1981

RAS G 5007/83

HCV

1643. Øster Hesselgård Ø.

Rekognoscering: spredt bearbejdet flint, bl.a. dolkfragment og et skår. Prøvegravning: tre kogegruber.

FFF 1981

RAS G 5007/83

HCV

1644. Augustenborg.

Rekognoscering: en del bearbejdet flint, bl.a. fragment af sleben økse, samt brændt flint over længere strækning.

FFF 1980

RAS G 5007/83

HCV

Broager sogn**1645. Skovgade V.**

Rekognoscering: seks flintafslag, 15 afslag med retouche, to flækker, to blokke, flis af sleben økse, brændt flint, kogesten. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Sten/bronzealder (HAM 1217).

FFF 1980

FFF 562-409

JB

1646. Skovgade Ø.

Rekognoscering: 29 flintafslag, 27 afslag med retouche, fem blokke, kornsegl, fladehugget fragment af kniv, nakkefragment af mejsel, to skraber, brændt flint, kogesten, skår, et stk. ornamenteret tegl. Prøvegravning: få, moderne fyldskifter, løsfund af et skivebor. Sten/bronzealder, jernalder og senere (HAM 1218).

FFF 1980 Peter B. Christensen

FFF 562-409

JB

1647. Lerbæk V.

Rekognoscering: ni flintafslag, 14 afslag med retouche, fire blokke, skraber, flis

af sleben økse, opsamlet S for tracé. Prøvegravning: ingen anlægsspor, men to afslag med retouche, flækkefragment, skiveskraber og nakkeende af tyknakket økse omdannet til bor. Yngre stenalder (HAM 1219).

FFF 1980 Peter B. Christensen

FFF 562-409

JB

1648. Lerbæk Ø.

Rekognoscering: to flintafslag, to afslag med retouche, et flækkebor, ægfragment af sleben økse, et skår (jydepotte?). Prøvegravning: ingen anlægsspor. Yngre stenalder (HAM 1220).

FFF 1980 Peter B. Christensen

FFF 562-409

JB

1649. Kragemåde, sb. 263.

Udgravning efter forudgående rekognoscering og prøvegravning. 5 stolpebyggede langhuse, flere stolpehegn, en del affalds- og lertagningsgruber, en brønd samt en formodet keramikovn.

Enden af et hus omgivet af hegn udgjorde tilsyneladende et »Vorbasse«-gårdsanlæg. I et par stolpehuller på pladsen fandtes brændte knogler samt jernstykker.

En grube, der var gennemskåret af en drængrøft skal sandsynligvis tolkes som rester af en keramikovn af Hassersis-type. Den indeholdt en del trækul, noget finere sort og en del grovere gråbrun keramik samt en glasperle. På trods af den moderne forstyrrelse kunne iagttages en indsnævring i grubens centrale del, der tolkes som indfyrringsåbning. De to typer keramik kan ikke stamme fra samme brænding.

I flere af anlæggene fandtes lerkarskår, der indicerer en datering til overgangen mellem yngre romersk og ældre germansk jernalder (HAM 1221).

HAM 1981

RAS 54-1188

OG

Broager sogn

- 1650.** Kragemåde.
Rekognoscering: flintplet.
FFF 1980 Niels Sterum
FFF 562-409 BA
- 1651.** Kragemåde.
Rekognoscering: flintplet med bl.a. skraber.
FFF 1980 Niels Sterum
FFF 562-409 BA
- 1652.** Skodsbøl by.
Rekognoscering: 33 flintafslag, 11 skraber/knive, brændt flint, kogesten, 12 skår. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Oldtid og middelalder (HAM 1222).
FFF 1980
FFF 562-409 JB
- 1653.** Skodsbøl Mose.
Rekognoscering: 68 flintafslag, 45 skraber/knive, en blok, tværpil, brændt flint, kogesten, fem skår. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Stenalder (HAM 1223).
FFF 1980 Peter B. Christensen
FFF 562-409 JB
- 1654.** Smølvold V og Ø, sb. 123.
På et højtliggende plateau nær engområde blev der udgravet en mindre del af en boplads fra førromersk jernalder. Ca. 150 m Ø herfor blev der udgravet et større antal gruber, indeholdende store mængder af lerkarskår samt enkelte slagger, ligeledes tilhørende førromersk jernalder.
I en lavning mellem de to aktivitetsområder blev påvist ret massive kulturlag med et righoldigt oldsagsmateriale, bestående af lerkarskår og knoglefragmenter (HAM 1224-1225).
HAM 1981
FFF 54-1208 DKM
- 1655.** Smøl.
Rekognoscering: 21 flintafslag, syv afslag med retouche, otte skraber, tre skår. Prøvegravning: tvivlsomt fyldskifte, flint, et skår. Bronzealder (HAM 1226, 1227).
FFF 1980 Peter B. Christensen
FFF 562-409 JB
- 1656.** Smøl Mark V.
Rekognoscering: 18 flintafslag, blok, 15 skraber/knive, et afslag fra fladehugget redskab. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Stenalder? (HAM 1228).
FFF 1980 Peter B. Christensen
FFF 562-409 JB
- 1657.** Smøl Mark midt.
Rekognoscering: ti flintafslag, seks skraber, brændt flint. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Stenalder/bronzealder (HAM 1229).
FFF 1980 Peter B. Christensen
FFF 562-409 JB
- 1658.** Smøl Mark Ø.
Rekognoscering: 21 flintafslag, flække, et spånbor, 12 skraber eller knive, en blok. Prøvegravning: ingen anlægsspor, få flintafslag (HAM 1230).
FFF 1980 Peter B. Christensen
FFF 562-409 JB
- 1659.** Vemmingtved.
Rekognoscering: 41 flintafslag, dolkfragment (type VI), 29 skraber eller knive, brændt flint, kogesten. Prøvegravning: ingen anlægsspor, tre flintafslag, tre skår, brændt lerklining. Dolktid (HAM 1232).
FFF 1980 Peter B. Christensen
FFF 562-409 JB
- 1660.** Smølmark, sb. 266.
Udgravning af fundfattige bopladsgruber med bl.a. lerkarskår fra yngre stenalder, ældre MNT (HAM 1231).
HAM 1981
FFF 54-1195 EJ
- 1661.** Vemmingtved Ø, sb. 265.
Udgravning på lavt liggende plateau ned mod mose: enkelte stolpehuller uden system, spredte gruber (boplads og et par kogestensgruber) hvori flintafslag og enkelte lerkarskår. Yngre stenalder (HAM 1233).
HAM 1981
FFF 54-1205 DKM
- 1662.** Dybbøl V.
Rekognoscering: lille flintplet (HAM 1236).
FFF 1980 Niels Sterum
FFF 562-409 B/
- 1663.** Dybbøl sb. 153.
Rekognoscering: boplads fra sen vikingetid eller ældre middelalder (HAM 1118).
FFF 1980 Niels Sterum
FFF 562-409 B/
- 1664.** Dybbøl.
Rekognoscering: lille flintplet (HAM 1246).
FFF 1980 Niels Sterum
FFF 562-409 B/
- 1665.** Porsdam.
Rekognoscering: kogesten, 54 skår brændt lerklining, tre jernslagge, 14 flintafslag. Prøvegravning: ingen anlægsspor, otte skår. Førromersk/romersk jernalder (HAM 1121).
FFF 1980 Peter B. Christensen
FFF 562-409 JF
- 1666.** Dybbøl N, sb. 36.
Prøvegravning: store, dybe og fundrige gruber med keramik fra førromersk jernalder (II) samt lille kulturlagsres med flintaffald og -redskaber fra yngre stenalder (HAM 1237).
HAM 1981
FFF 54-1343 E/
- 1667.** Tinggård V, sb. 154.
På et højtliggende, fladt plateau under søgtes et stort antal gruber og stolpehuller. Der er i hovedsagen tale om lertagningsgruber, sekundært anvendt som affaldsgruber. Gruberne var særdeles fundrige og indeholdt bl.a. knuse- og kværnsten samt ildbukke foruden et stort antal lerkarskår. Ud fra stolpehullerne kunne der ikke erkendes klare hustomter. Pladsen skal dateres til førromersk jernalder (HAM 1238).
HAM 1981
FFF 54-1218 PF

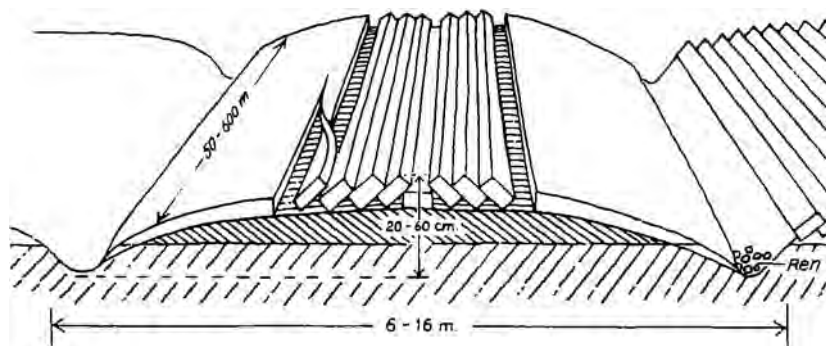
Højryggede agre og pløjesor

English version p. 483

Forhistoriske agersystemer (oldtidsagre, voldindhegnede marker, »celtic fields«) er siden 1930'erne blevet udforsket i Danmark, men de efterfølgende perioders agerstrukturer er ikke tilsvarende undersøgt før i 70'erne. Det drejer sig om de højryggede agre, som først optræder i middelalderen, og som dyrkningsmæssigt hører nøje sammen med muldfjælspløven (oftest kaldet hjulpløven), på samme måde som arden hører sammen med oldtidsagre, og svingpløven hører sammen med de flade, drænede marker, der i første halvdel af 1800-årene afløste systemet med de ryggede agre efter udskiftningen. Sidstnævnte lå i reglen parallelt i serier (åse, skifter) efter terrænets fald. En sådan ås består af lange, smalle enkeltagre, der er mere eller mindre højryggede, dvs. kuplet med en ryg ned langs midten og en rende, eller »ren«, langs hver side til adskillelse

Fig. 2. Opbygningen af en højrygget ager. GL del. 1976.

Fig. 2. The principle of the building up of a ridges strip. Ren = open furrow. GL del. 1976.

fra naboagrene. Problemet ved fund af rester af et højrygget agersystem på en udgravning er ofte, at systemet ligger over det, der har udgraverens interesse og således forsegler dette, mens oldtidsagre og især ardspor dukker op i de dybere lag.

Der er i sidste tilfælde ofte tale om dyrkningsspor i undergrunden efter ardskaerets yderste spids, hvorimod pløjesor efter muldfjælspløven normalt ikke nåede ned under pløjelaget og derfor, når de erkendes i arkæologisk sammenhæng, er det især under usædvanlige forhold, som f.eks. hvis en sandstorm har lagt et lyst lag ned over sporene, eller den uomsatte vendte fure stadig kan iagttages.

Tolkningen af et plovspor er ligesom pløven selv mere kompliceret end af sporet efter den enkle ard. Et plovspor består af furebunden forment af løbets hæl mere end af skærets spids, og man kan måske finde furebunden, hvis man skiller lagene ad og finder rester af den glatte glideflade, der kan opstå, når pløven presser de finere jordpartikler sammen. Den furebredde, der kan være tale om, er løbets hæl, ca. 11 cm plus skærvinge og muldfjæls forreste

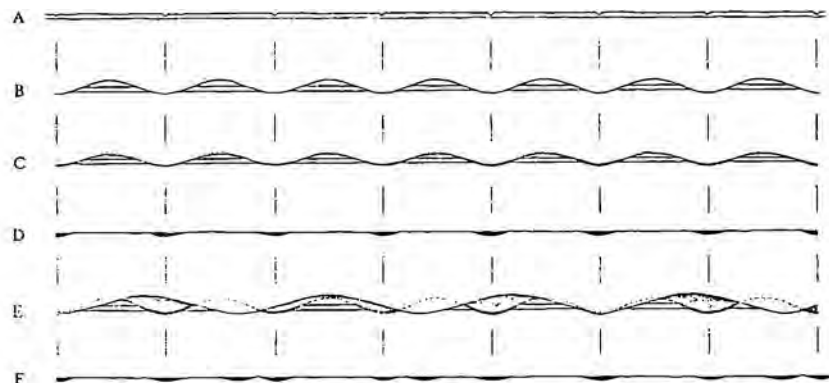

Fig. 1. Princippet i opbygningen af et højrygget agersystem. Efter GL 1986.

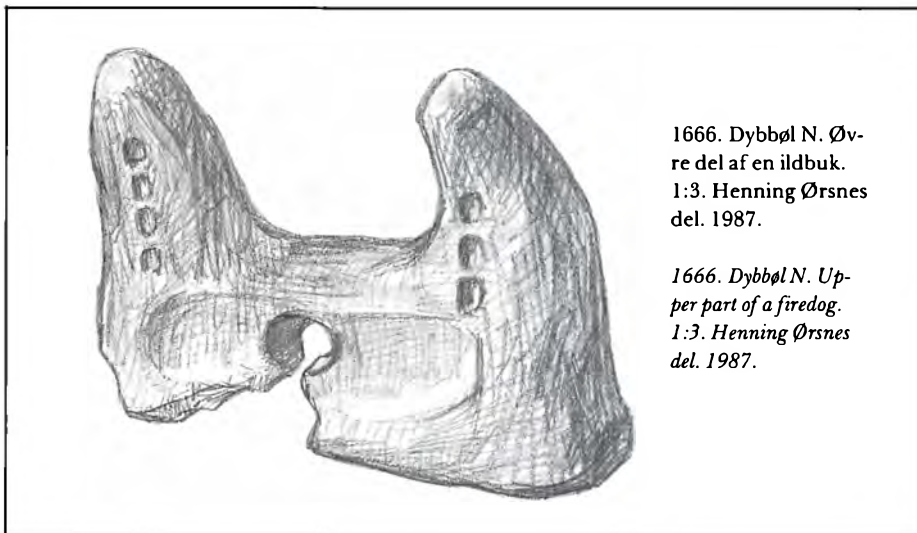
Fig. 1. The principle of a ridge-and-furrow system and its appearances through different changes. After GL 1986.

del, dvs. ialt fra 25-30 cm med variation fra 16-40 cm, mens ardfurer ofttest er fra 3-6½ cm. Men også disses furebund kan eventuelt konstateres ved glidefladen efter træskærets passering gennem jorden.

Højryggede agre starter som flade agre, hvor man ved en gentagen »pløje sammen«, dvs. læggen de to første furer mod hinanden ned langs midterlinjen ender med en åben fure – ren – på hver langside, og det gør naboagrene også. Her ved opbygger man både en muldryg, og man graver sig ned under den oprindelige muldoverflade i renerne (B). Ligger systemet åbent et stykke tid, vil jord skride ned i renerne (C). Ved udgravninger har man ofttest fjernet hele muldlaget, hvorfor man da kun vil finde de muldfyldte, lange parallelle rener (D) liggende med en indbyrdes afstand på ofttest fra 6-18 m, yngre (1700-årene) kan have op til 20-23 m.

I flere omgange kan en landsbys marker være blevet lagt om, egaliseret. Konsekvensen af en ændring af de enkelte agerbredder kunne bl.a. være, at der kom en ryg, hvor der før var en ren (E). Dette ville arkæologisk give et billede med parallelle jordbånd liggende med uens afstand (F).

Litt.: G. Hatt 1949; G. Lerche 1986; V. Nielsen 1986.

1666. Dybbøl N. Øvre del af en ildbuk.
1:3. Henning Ørsnes
del. 1987.

1666. Dybbøl N. Upper part of a fire dog.
1:3. Henning Ørsnes
del. 1987.

1668. Tinggård Ø.

Rekognoscering: 86 flintafslag, 14 skraber/knive, brændt flint, seks skår. Prøvegravning: ingen anlægsspor, flintskraber i mosetørven. Sten/bronzealder (HAM 1239).

FFF 1980 Peter B. Christensen

FFF 562-409

JB

1669. Pythuse.

Rekognoscering: flintplet med bl.a. skraber og ægfragment af sleben økse (HAM 1246).

FFF 1980 Niels Sterum

FFF 562-409

BA

1670. Pythuse.

Rekognoscering: flintplet med bl.a. en blok og en skraber samt ildskørnede sten (HAM 1246).

FFF 1980 Niels Sterum

FFF 562-409

BA

1671. Dybbøl Ø, sb. 37.

På et højtliggende plateau, der skråner svagt mod Ø, med udsigt over Als Sund

undersøgtes et mindre område med enkelte spredtliggende lertagningsgruber. Den ene af disse var sekundært anvendt som affaldsgrube. Den indeholdt et stort antal lerkarskår stammende dels fra spandformede kar med pålagte lister eller knopper med fingerindtryk og dels fra skåle, heraf en med optrukne ører. Desuden fandtes enkelte stregornamenterede sideskår og hanke med midtfure. Sammen med disse skår fandtes en del forarbejdet flint, bl.a. skiveskrabere, små flækkeknive og blokke foruden en del afslag. Yngre bronzealder, V (HAM 1240).

HAM 1981

FFF 54-1200

PEt

Litt.: P. Ethelberg 1982b.

1672. Aabenraa vej.

Rekognoscering: 44 flintafslag, otte knive eller skraber, brændt flint, kogesten, brændt lerklining. Prøvegravning: ingen anlægsspor. Bronzealder? (HAM 1241).

FFF 1980 Peter B. Christensen

FFF 562-409

JB

1673. Surløkke V, sb. 35.

På en vestvendt skrånning, der fortsætter ned i en lavning, afdækkedes et større område med et stort antal lertagningsgruber, der sekundært var anvendt som affaldsgruber; desuden fandtes et kompakt kulturlag og en del stolpehuller. Gruber og kulturlag indeholdt store mængder lerkarskår og mange fragmenter af ildbukke. De fleste stolpehuller kan knyttes til disse anlæg, der kan dateres til førromersk jernalder (II og III). Det var dog ikke muligt at udskille hus-totter.

På markens højeste dele fandtes yderligere et kulturlag fra dolktid med et

stort indhold af lerkarskår, skiveskrabere og afslag. Der fandtes ingen fyldskifter under kulturlaget, men det kan ikke udelukkes, at en del af de påviste stolpehuller kan være samtidige med dette (HAM 1242).

HAM 1981

FFF 54-1213

PF

1674. Surløkke Midt.

Rekognoscering: skraber og trækulsholdige gruber med ildskørnede sten (HAM 1243).

FFF 1980 Niels Sterum

FFF 562-409

BA

1675. Surløkke 3, sb. 42.

Rekognoscering: flintplet med skraber (HAM 1126).

FFF 1980 Niels Sterum

FFF 562-409

BA

1676. Surløkke, sb. 43.

Udgravning: den på stedet registrerede gravhøj forefandt ikke længere (HAM 1057).

HAM 1981

FFF 54-1202

OC

1677. Surløkke Ø.

Rekognoscering: jernalderboplads. Prøvegravning: ingen anlægsspor (HAM 244).

FFF 1980 Niels Sterum

FFF 562-409

BA

Nybøl sogn

1678. Højgård.

Rekognoscering: en del flintafslag. Prøvegravning: et par gruber med skår fra ældre jernalder og et par stolpehuller (HAM 1370).

FFF 1981

FFF 562-406

HCV

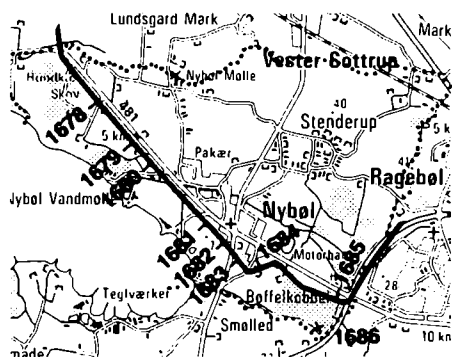
1679. Nybøl Vestermark, sb. 76.

Undersøgelse af overpløjet langdyse beliggende i en lavning mellem to bakker og næppe synlig i terrænet.

Dyssetomtens var 31 × 8 m og orienteret Ø-V. I vestenden fandtes resterne af et totalt forstyrret, rektangulært kammer muligvis med samme orientering uden oldsager. Randstenskæden var delvis bevaret, bedst mod S. Her var stene 30-60 cm i diameter, mens de var noget mindre mod N. Dér, hvor der manglede sten, var der tydelige stenspor. Der iagttoges ingen grøftanlæg. Spredt i højfylden fandtes en del bearbejdet flint og

Dybbøl sogn

Nybøl sogn

1684. Nybøl Ø.

Rekognoscering: mange flintafslag, tre flækker, to skrabere, brændt flint og ildskørnede sten. Prøvegravning: to mulige stolpehuller, kogegrube og rester af kulturlag. Bronzealder? (HAM 1357).

FFF 1981

FFF 562-406

HCV

hvoraf et sikkert forhistorisk med tre skår. Bronzealder (HAM 1235).

FFF 1980 Peter B. Christensen

FFF 562-409

JB

1686. Bøffelkøbbel S.

Rekognoscering: 35 flintafslag, 13 knive/skrabere på spåner. Prøvegravning: to fyldskifter efter optagne sten. Bronzealder? (HAM 1234).

FFF 1980 Peter B. Christensen

FFF 562-409

JB

1685. Bøffelkøbbel N.

Rekognoscering: 82 flintafslag, 35 knive/skrabere på spåner, et spånbor, kogesten. Prøvegravning: otte fyldskifter,

lerkarskår, som daterer anlægget til yngre stenalder (TN). Under højfylden påvistes ardspor.

Umiddelbart S for dyssen i kanten af tracéet fandtes yderligere en stenlægning, som dog ikke blev undersøgt nærmere (HAM 1374).

HAM 1981

FFF 54-1339

PEt

1680. Nybøl Vandmølle.

Rekognoscering: 13 flintafslag, et bor, to skrabere, en del brændt flint, ildskørnede sten og trækul ved og på overpløjet høj (sb. 24). Prøvegravning: et par gruber og et stolpehul (HAM 1369).

FFF 1981

FFF 562-406

HCV

1681. Nybøl Teglværk.

Rekognoscering: 23 flintafslag, flække, to skrabere, seks stk. brændt flint og to skår. Prøvegravning: ingen anlægsspor (HAM 1360).

FFF 1981

FFF 562-406

HCV

1682. Nybøl, Borggård V.

Rekognoscering: 23 flintafslag, skraber, syv stk. brændt flint, to skår og fragment af slibesten. Prøvegravning: stolpehul, lille grube og sænkning med kulturlagsrester (HAM 1359).

FFF 1981

FFF 562-406

HCV

1683. Nybøl Borggård.

Rekognoscering i oprindeligt tracé: 76 flintafslag, fire skrabere, et bor, tre stk. brændt flint, 23 skår, fragment af slibesten, ildskørnede sten. Prøvegravning i nyt tracé: ingen anlægsspor (HAM 1358).

FFF 1981

FFF 562-406

HCV

LITTERATUR

- Adamsen, C., 1982: Bulagergård, en bebyggelse fra tidlig middelalder i Verst sogn. Foreløbig meddelelse. *Mark og Montre* 1982, 39-49.
- Adamsen, C., 1983: Tidligmiddelalderlige huse og landsbyer: Nye undersøgelser. *Land og By i Middelalderen 2. møde fra et symposium i Lundeberg* 28.-30. okt. 1983, 37-42.
- Andresen, L., 1939: *Geschichte der Stadt Tondern bis zum dreissigjährigen Krieg (1627)*. Schriften zur Volksforschung Schleswig-Holsteins. Bd. 1. Flensburg 1939.
- Andresen, L. & Stephan, W., 1928: *Beiträge zur Geschichte des Gottorfer Hof- und Statsverwaltung von 1544-1659*. Bd. 2. Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins. Bd. 15. Kiel 1928.
- Asingh, P. & Jensen, S., 1983: En landsby fra tidlig jernalder ved Farup nordvest for Ribe. *Mark og Montre* 1983, 5-10.
- Asmussen, E., 1985: Arkæologisk virksomhed i 1984. *Museet for Holbæk og Omegn. Årsberetning 1984*, 35-41.
- Becker, C. J., 1961: *Førromersk jernalder i Syd- og Midtjylland*. Kbh. 1961.
- Blankholm, R. & E., Andersen, S. H., 1968: *Stallerupholm. Et bidrag til belysning af Maglemosekulturen i Østjylland*. *Kuml* 1967 (1968), 61-115.
- Boas, N. A., 1983: Egehøj. A Settlement from the Early Bronze Age in East Jutland. *Journal of Danish Archaeology* 2, 1983, 90-101.
- Boysen, Aa. & Andersen, S., 1981: Trappendal – høj og hus fra ældre bronzealder. *Nordslesvigske Museer* 8, 1981, 14-28.
- Dehn, T., 1982: Stavad. En jernalderboplads i Store Vildmose. *Antikvariske studier* 5, 1982, 115-137.
- Ebbesen, K. & Mahler, D., 1980: Virum. Et tidligneoitisk bopladsfund. *Aarb.Nord.Old.Hist.* 1979, 11-61.
- Eckstein, D. (ed.) 1984: *Dendrochronological Dating. Handbooks for Archaeologists No. 2*. European Science Foundation, Strasbourg 1984.
- Eggerling, O., 1920: *Lügumkloster. Schleswig-Holsteinisches Jahrbuch (Kunstkalender) 1920*, 69-79. Hamburg 1920.
- Eriksen, P., 1984: Det neolitiske bopladskompleks ved Fannerup. *Kuml* 1984, 9-76.
- Eriksen, P., 1986: Bondens hytte. *Vejle Amts Årbog* 1984, 99-104.
- Eriksen, P. & Madsen, T., 1984: Hanstedgård. A Settlement Site from the Funnel Beaker Culture. *Journal of Danish Archaeology* 3, 1984, 63-82.
- Ethelberg, P., 1982a: Gravens traditioner. *Skalk* 6, 1982, 10-14.
- Ethelberg, P., 1982b: 4 bopladsgruber med flint og keramik fra yngre bronzealder. *Nordslesvigske Museer* 9, 1982, 108-132.
- Ethelberg, P., 1986: Højfolkets huse. *Skalk* 1986, nr. 1, 3-7.
- Fonnesbech-Sandberg, E., 1984: Oldtidsbebyggelsen i Høje-Taastrup og Ishøj kommuner dukker op. *Årsskrift for lokalhistorisk arkiv i Høje-Taastrup kommune*, 1984, 33-55.
- Fægri, K. & Iversen, J., 1975: *Textbook of Pollenanalysis*. Copenhagen 1975.
- Glob, P. V., 1969: *Helleristninger i Danmark*. *Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter VII*.
- Græbe, H., 1983: Frådstenskirker – især i Slingerup. *Hikuin* 9, 1983, 27-38.
- Hansen, B. A., 1984: En teglovn i Grønholt. *Fredensborg-Humblebæk lokalhistoriske forening*, 1984, 4-8.
- Hansen, B. A., 1985: Middelalderlige teglovne – med udgangspunkt i de senere års fund. *Bygningsarkæologiske Studier*, 7-16.
- Hansen, P. V., 1983: Hastrup Vænget – et flintværksted fra yngre stenalder. *Antikvariske studier* 6, 1983, 186-199.
- Hansen, P. V. & Madsen, B., 1983: Flint Axe Manufacture in the Neolithic. An experimental investigation of a Flint Axe Manufacture Site at Hastrup Vænget, East Zealand. *Journal of Danish Archaeology* 2, 1983, 43-59.
- Hatt, G., 1949: *Oldtidsagre*. Kbh. 1949.
- Hatting, T., 1985: Artikler om de enkelte dyrearter i: *Arkæologi Leksikon*, Kbh. 1985.
- Haupt, R., 1888: *Die Bau- und Kunstdenkmähler in der Provinz Schleswig-Holstein*. Bd. 2. Kiel 1888.
- Havemann, K., 1977: Dendrokronologi. *Dansk Natur, Dansk Skole* 1977, 45-92.
- Hermansen, V., 1931: *Commissionen til Oldsagers Opbevaring*. *Aarb.Nord.Oldk.Hist.* 1931, 265-320.
- Hjermind, J., 1987: Bonde og kriger. Om udgravningen af bebyggelsesspor og grave fra ældre romersk jernalder ved Nr. Borris. *Museerne i Viborg amt (MIV)* 4, 1986, 70-75.
- Holm, L. & Nielsen, L. C., 1984: Ottestrup. En ældre middelalders landsby i Vestsjælland. *Museet for Holbæk og Omegn Årsberetning* 1983, 65-76.
- Hvass, S., 1978: A House of the Single Grave Culture Excavated at Vorbasse, Central Jutland. *Acta Archaeologica* 48, 1977, 219-232.
- Hvass, S., 1980: The Viking-Age Settlement at Vorbasse, Central Jutland. *Acta Archaeologica* 50, 1979, 137-172.

- Hvass, S., 1983: Vejle Kulturhistoriske Museum Årsberetning. Vejle amts Årbog 1983, 101-104.
- Hvass, S., 1984: Trældiget. Vejle Amts Årbog 1984, 89-107.
- Hvass, S., 1987: Jernalderens bebyggelse. Jernalderens stammesamfund, Jysk Arkæologisk Selskabs skrifter, 1987, i tryk.
- Høgsbro, K.-E., 1985: C.J. Thomsens fredningsinitiativ i 1828. Nationalmuseets Arbejdsmark 1985, 21-29.
- Jacobsen, L. & Moltke, E., 1942: Danmarks Runeindskrifter. Kbh. 1942.
- Jensen, J., 1967: Jyske fladmarksgrave fra yngre bronzealder. Arb.Nord.Oldk.Hist. 1966, 36-66.
- Jensen, S., 1985: Hvad 100 km læhegn gemte. Mark og Montre 1985, 49-54.
- Jensen, S., 1987: Pløjelagsarkæologi. Arkæologiske udgravninger i Danmark 1986 (1987), i tryk.
- Jeppesen, J., 1984: A Late Neolithic/Early Bronze Age Settlement at Vejlbjby, East Jutland. Journal of Danish Archaeology 3, 1984, 99-103.
- Jeppesen, J., 1986: De dødes huse. Skalk 1986, nr. 3, 27-30.
- Johansen, E., 1971: Med hevet hånd. Kuml 1970 (1971), 171-188.
- Jørgensen, E. 1969: Sdr. Vilstrup-fundet. En gravplads fra ældre jernalder. Aarb.Nord.Oldk. Hist. 1968 (1969), 32-90.
- Kaul, F., 1987: Sandagergård. A late Bronze Age Cultic Building with Rock Engravings and Menhirs from Northern Zealand, Denmark. Acta Archaeologica 56, 1985 (1987), 31-54.
- Knudsen, S. Aa., 1986: Skodborghus – en næsten glemt middelalderfæstning. Museumsavisen nr. 1, marts 1986, Holsted-Brørup-Vejen Egnens museumsforening, 8-25.
- Lerche, G., 1986: Ridget Fields and Profiles of Plough Furrows. Tools & Tillage V:3 (1986), 132-156.
- Lomborg, E., 1977: Klokkebæger – og senere Beaker indflydelse i Danmark. Aarb.Nord. Oldk. Hist. 1975, 20-41.
- Lund, C. & Ørsnes, M., 1982: Metaldektorer – fund og fortidsminder. Kbh. 1982.
- Lundbye, J. T. & Hermansen, V., 1927: Roskilde landevej gennem tiderne. Kbh. 1927.
- Mackeprang, M., 1932: Vaabentavlerne paa Slottet i Løgumkloster. Sønderjydske Maanedsskrift 1932, 145-47.
- Mackeprang, M., 1944: Vore Landsbykirker. Kbh. 1944.
- Madsen, H. B., 1984: Metal-casting. Ribe Excavations 1970-76, vol. 2. Esbjerg 1984.
- Madsen, T. & Petersen, J. E., 1984: Tidligneolitiske anlæg ved Mosegården. Kuml 1982/83 (1984), 61-120.
- Magnussen, F., 1841: Runamo. Kbh. 1841.
- Mahler, D., 1985: Ragnesminde. A Germanic-Early Viking Age House Site in Eastern Zealand. Journal of Danish Archaeology 4, 1985, 164-167.
- Matthiessen, H., 1933: Viborg-Veje. Kbh. 1933.
- Mejdahl, V., 1986: A Survey of Archaeological Samples Dated in 1985. Risø National Laboratory 1986, 18-20.
- Mikkelsen, P., 1987: Arkæologi på naturgasledningen mellem Fiskbæk Å og Flyndersø. Museerne i Viborg amt (MIV) 14, 1986, 56-69.
- Moltke, E., 1976: Runerne i Danmark og deres oprindelse. Kbh. 1976.
- Moltke, E., 1985: Runes and Their Origins, Denmark and Elsewhere. Copenhagen 1985.
- Mølby, Th. et al. 1939: Snoldelev-Tune. Træk af sognenes historie. Roskilde 1939.
- Møller, J. T. & Jørgensen, M. S. (eds.), 1984: Arkæologi og geofysiske sporingsmetoder. Working Papers, The National Museum of Denmark, Vol. 14.
- Nielsen, H. (red.), 1985: Køge bys historie 1288-1988, bd. 1. Køge 1985.
- Nielsen, J. & Mikkelsen, M., 1985: En grav fra yngre stenalder og en boplads fra yngre bronzealder. Mark og Montre 1985, 55-62.
- Nielsen, J., 1987: Raslefigurer. Museerne i Viborg amt (MIV) 14, 1986, 76-79.
- Nielsen, S., 1977: En vikingetidsby på Mors. Museerne i Viborg amt (MIV) 6, 1977, 52-61.
- Nielsen, V., 1970: Iron Age Plough Marks in Store Vildmose, North Jutland. Tools & Tillage I:3 (1970), 151-155.
- Norn, O., 1949: Christian III's Borge, I. Kbh. 1949.
- Norn, O., 1986: To grænseslotte – Frederik I's Gottorp og Christian IV's Koldinghus. Åbenrå 1986.
- Olesen, L. H. & Eriksen, P., 1987: Arkæologi på naturgassens vej. Holstebro Museum Årsskrift 1986, 9-38.
- Olsen, O., 1984: Danefæ i dag. Nationalmuseets Arbejdsmark 1984, 5-20.
- Paludan-Müller, C., 1984: Udgravningerne i Saunte. 3 jernalderhuse fra tiden omkring Kristi fødsel. Gilleleje Museum, bd. 27, 1984, 27-35.
- Paulsen, J., 1946: Slottet i Løgumkloster. Danske Slotte og Herregaarde, Ny Samling. Bd. III, 2, 535-41.
- Rieck, F. R., 1982: Oldtid i lange baner. Skalk 1982, nr. 3, 4-8.
- Rinds Herreds Krønike: Saml. til jydsk Hist. og Top. II, 1868, 1-78.
- Rostholm, H., 1982a: Oldtiden på Herning-egnen. Herning 1982.
- Rostholm, H., 1982b: Oldtidsfund fra Vorgod sogn. Vorgodbogen – Træk af Vorgod sogns historie, 1982, 13-68.

- Rostholm, H., 1985: Vorgod sogn. Arkæologiske undersøgelser og registreringer gennem tiderne. FRAM 1985, 7-35.
- Rostholm, H., 1986: Naturgasundersøgelser i Herning Museums arbejdsområde 1983-86. FRAM 1986, 36-63.
- Schweingruber, F. H., 1983: Der Jahrring. Standort, Methodik, Zeit und Klima in der Dendrochronologie. Bern, Stuttgart 1983.
- Siemen, P., 1984: Huse og gruber ved Kærup, Ringsted. Museet for Holbæk og Omegn. Årsberetning 1983, 51-63.
- Siemen, P., 1985: Skonager – en jernalderlandsby fra 5.-7. årh. e.Kr. Mark og Montre 1985, 69-77.
- Siemen, P., 1986: Kronologi og regionale grupperinger i jysk enkeltgravskultur. Stridsøksetid i Sydskandinavien. Arkæologiske skrifter 1, 1986, 84-96.
- Simonsen, J., 1983: A Late Neolithic House Site at Tastum, Northwestern Jutland. Journal of Danish Archaeology 2, 1983, 81-89.
- Skov, T., 1982: A Late Neolithic House Site with Bell Beaker Pottery at Stendis, Northwestern Jutland. Journal of Danish archaeology 1, 1982, 39-44.
- Skaarup, J., 1973: Hesselø-Sølager. Jagdstationen der südskandinavischen Trichterbecherkultur. Arkæologiske studier I, 1973.
- Sterum, N., 1983: Fra klostrets periferi. Skalk 1983 nr. 3, 4-8.
- Stoumann, I., 1986: Skodborghus. Udgravninger i 1985. Arkæologiske udgravninger i Danmark 1985, 126.
- Tauber, H., 1972: Det store Hvornår? Skalk 1972, nr. 1, 22-29.
- Tauber, H., 1976: Kulstof-14-metoden, resultater og udvikling. Naturens Verden 1976, nr. 12, 415-424.
- Tauber, H., 1987a: C-14 datering. Arkæologisk felthåndbog N2.
- Tauber H., 1987b: Danske arkæologiske C-14 dateringer 1986. Arkæologiske udgravninger i Danmark 1986 (1987), i tryk.
- Thomsen, P. O., 1985: Arkæologiske undersøgelser og besigtigelser 1984. Årbog for Svendborg og Omegns Museum 1984, 105-107.
- Thomsen, P. O., 1986: Naturgas – et snit gennem Sydfyns oldtid. Årbog for Svendborg og Omegns Museum 1985, 8-17.
- Thrane, H. & Jeppesen, T.G. (eds.), 1983: Gårdens udvikling fra jernalderen til nyere tid. Beretning fra symposium i Odense 28.-30./4. 1982, Odense 1983.
- Tornbjerg, Sv. Å., 1985: Bellingegård, A Late Iron Age Settlement Site at Køge, East Zealand. Journal of Danish Archaeology 4, 1985, 147-156.
- Vebæk, C. L., 1986a: Jernaldergravpladsen ved »Petersminde« i Nagbøl. Vejle Amts Årbog 1985, 130-144.
- Vebæk, C. L., 1986b: Petersminde – en sydjysk brandgravplads fra ældre romersk jernalder. Aarb.Nord.Oldk.Hist. 1985, 38-74.
- Voss, O., 1986: Jernudvindingsanlæg. Arkæologiske udgravninger i Danmark 1985, 25-30.
- Wissing, J. A., 1980: Løgumkloster i de første årtier efter reformationen – Overvejelser vedrørende Løgumkloster amts inventarlistere fra 1566 og 1587. Løgumkloster-Studier 2, 1980, 101-129.
- Wissing, J. A., 1981: Løgum klostres bygningers skæbne. Løgumkloster-Studier 3, 1981, 83-114.
- Wissing, J. A., 1984a: Betragtninger vedrørende slottet i Løgumkloster. Løgumkloster-Studier 4, 1984, 117-143.
- Wissing, J. A., 1984b: Bygningsmæssige forandringer ved Slottet i århundredernes løb. Løgumkloster-Studier 4, 1984, 154-186.
- Wistoft, B., 1984: På jagt efter en gammel ladegård – Foreløbig beretning om udgravningerne nord for Løgumkloster kirke. Løgumkloster-Studier 4, 1984, 144-153.
- Zölitz, R., 1983: Phosphatuntersuchungen an zwei Hausgrundrissen von Staurby. Thrane & Jeppesen eds. 1983, 40-47.

English Versions and Summaries

About the Finding of Hidden Relics of the Past – in Time

By Birgit Andersen

English version of p. 9-20
translated by Joan F. Davidson

One day in 1977 the State Antiquary's Archaeological Office was contacted by an engineer. He thus set in motion a chain of events which was to involve no small number of people over the following ten years.

His point of departure was the outline work on an overall natural gas network for Denmark. As is well-known, it was only in 1979 that the Folketinget (Parliament) finally decided to let the major part of the country's energy-supply be based on natural gas; but by that time it was already clear that the project would entail gigantic and almost nation-wide ditch-digging operations. It was exactly this that bothered our engineer as he made his way towards the Archaeological Office in Ny Vestergade. During those days, not least in engineering circles, there was much discussion of problems arising from the interruption of construction works to allow detailed investigations of finds of archaeological interest. The finding of the Vedbæk graves 1½ years earlier still came freshly to mind, and with the prospect of a 10-20 metre-wide work-belt for the gas-pipes criss-crossing the country our engineer could vividly imagine what major obstacles could be encountered if it came to the worst. Moreover, he was himself interested in archaeological issues, and was daunted by the thought of all the valuable cultural-historical evidence which could be endangered.

He brought with him a survey map showing the projected course of the pipelines, extending to several hundred kilometres. Colloquially this first big transmission pipeline was called "the big H", since it stretched from Frøslev (S) to Viborg (N), from the North Sea (W) via Egtved across Funen and from Korsør to Copenhagen (E). A stretch from Rødby (S) to Helsingør (N) formed the second leg of the "H", but this never came into existence.

The problem at that time was whether already in the projection phase the pipes could be placed with the greatest possible consideration for the protected historical monuments. These could of course be pin-pointed quite precisely. In addition there were a considerable number of areas of archaeological interest where finds had previously been made – e.g. settlements, ploughed-over burial mounds, or single objects. These areas had been registered in the National Museum's Parish Register and plotted on survey maps together with the protected monuments. Here, then, was a generous batch of information which could be used for planning the operation. Finally there was one last question: could one, in connection with a construction work of such magnitude, establish a reasonable continuous working process without constant interruptions whenever objects of archaeological interest appeared? It was agreed to consider these problems and to present possible models of solutions at a later meeting. The experience available of systematic archaeological trial investigations in connection with construction works originated mainly from the building of major roads – particularly motorways. At the subsequent meeting it was therefore possible to give an estimate of how many finds, statistically speaking, were likely to be encountered in the course of the work, and at the same time to make suggestions for a pre-investigation procedure which on the one side could "guarantee" that the construction work would not be held up – or, at least, that a wholly exceptional find would have to be made before that situation could arise; on the other side the archaeologists were assured time to check the course of the pipeline both in the archives and on the ground. It was agreed that the N-S stretch from Frøslev to Egtved would be a trial patch for this procedure.

In terms of personnel the new task called for expansion. Two new members of staff were taken on exclusively to work on the graphic plotting of archaeological remains. Later electronic coordinate-plotting equipment was acquired for their use. Archaeologists were also employed for the project's professional and economic management, together with a coordinator and later an accountant.

During the preliminary archive-work various problems became apparent. It had been agreed to plot in the known historical relics within a 700 metre-wide band along the route planned for the gas-pipe. The protected monuments were marked in green. The rest were shown in red; then the monuments had to be described, which was done using the National Museum's Parish Register. But meanwhile it was not exactly practical that the maps provided by the gas company were 1:25,000 in scale (the so-called 4 cm maps), whereas the maps the museum worked with were 1:20,000.

In addition the latter were old, so that one could not rely on the course of the roads or the siting of houses or of railway lines. Nor had the archives always been brought up to date. Not all finds had been recorded, and there were also simple mistakes in the plotting of the archaeological monuments. The task became an opportunity to get some of these defects ironed out. The National Museum's Parish Register has in the intervening period been transferred to a central computerized register combined with the plotting of sites on 4 cm maps. This work thus became easier.

After the preliminary desk-work the field archaeologists had to come into the picture. Three of them were employed, and in the first place they sought out the historical remains or monuments which according to the archives were threatened by being near the path of the gas-pipe. The remains were located and described, and a conclusion reached on the all-important question: whether they would be affected by the gas-pipe or not. If so the gas company could choose to move the pipe or to maintain the original course and to pay for an investigation of the site.

When the course of the gas-pipe was decided and marked out in the landscape with stakes, the three archaeologists had to go out again. This time it was to carry out a reconnaissance survey, the main purpose being to find the sites of archaeological interest as fast as possible. This involves the archaeologists walking field by field along the route of the pipe, criss-crossing the band of country to be worked over, a short distance forward each tack, nose and eyes trained on the plough-furrows. At the same time they have to try to assess the topographical conditions of the area. If the natural preconditions for a historical settlement are present, they will become extra-alert. The primary precondition would be access to water, but a good slight south-west slope would also be attractive. A trial excavation can be set up because of the intuition, alone, that a certain spot would have been an obvious choice for human activity in prehistoric times. Other times – more commonly – it is of course the finds made on the site that determine whether further investigation is necessary. If one leafs through the topographical section of this book and studies the reconnaissance finds, one will meet the terms: "flint patch", "ploughed-up charcoal patch", "cooking pits", "pottery" or "burnt stone". These are probably the most common types of finds. Flint patches sometimes consist exclusively of chips – i.e. the waste from the shaping of flint tools. If they are said to be retouched it means that they have been shaped with an edge like a knife. Flint patches can also include tools, especially scrapers and flake-knives. More seldom, there are fragments of axes, sickles, etc. The dark patches on the field can be the result of the destruction of fire-places by the plough. Burnt stones can also come from fire-places. They are characterized by being brittle and porous as a result of the strong heat. With their considerable capacity to give off heat they may have been used in the cooking process to tenderize meat, and that is why we interpret the pits in which they are found as cooking pits. Flint which has in the same way been subjected to great heat turns white or bluish, and is evidently crazed. Excellent settlement finds such as, for instance, Ragnesminde (number 114) and Larsbjerggård (number 112), have been located because of burnt flint and a few waste fragments on the soil surface, combined with a promising combination of topographical conditions.

Pottery found in connection with reconnaissance very seldom consists of really big sherds. Most commonly it is a matter of tiny little pieces, perhaps 2 cm in diameter or less. If an ornamented sherd or characteristic parts such as a rim piece or a handle are found, the find can perhaps be dated; but on the whole it is rare for reconnaissance finds to be datable. In the topographical section of this book one can, however, find a number of reconnaissance finds described as "neolithic flint patch" or "settlement, probably Iron Age". This is the estimate of the archaeological surveyor, and is the product of that person's experience and frame of reference. The same can be said about the category "settlement", which actually is not logically derived from the surface find in itself, but is a conclusion reached as a result of a large range of other investigations. In order that a site may be called a "settlement" elements such as ploughed-up pits or at least burnt stones in combination with burnt flint pottery and flint objects must be present – a broad assortment of material reflecting varied activities on the spot in prehistorical times.

The descriptions of all these finds are written down; the finds are plotted on a map and, where possible, collected up and taken home. Here as in connection with all other observations it is the rule that what is not observed in the field cannot be recovered at home. It is in the field that the actual work is done.

But now we should return to the three archaeologists who surveyed the Frøslev-Egtved stretch. After their field work was done they chose, on the basis of their notes, a number of sites which they thought should be investigated more closely. The first of these excavations, which, because they are usually small and of short duration, are called trial excavations, was embarked on in December 1979. The time of year was not exactly what archaeologists dream of, but the investigation, for various reasons (perhaps mainly economic), had to be finished if possible before the end of the year. The headquarters where the three archaeologists had their base was Haderslev Museum. A further ten students and two archaeologists were then employed, and they set to work in small teams of two persons and a digging machine.

In spite of the late time of year the weather was not especially cold, but it was so grey and wet that the digging machines now and then got stuck when they were directed across soft meadow soil. They then, as later, proved good at clawing themselves out again. While the digging teams initiated the practical investigations, the two qualified archaeologists planned and coordinated the geographically dispersed work of the teams and at the same time functioned as a service agency. They provided heaters for the shed, insulation matting for fragile finds, warm clothing and other material and maintained transportation and communication among the sites.

One week before Christmas a blizzard descended, however, and the rest of the work until 21 December was carried out in snow and biting frost. Warmth was regained at Hellevad Inn, where the whole team stayed, and where the results of the day were discussed and the work of the following day was planned. As the Christmas holiday approached not all the site-investigations had been completed, but the excavators assembled at Haderslev Museum, where the survey archaeologists presented their finds and were informed of the results of the trial excavations. Then came the first surprises about the relationship between the finds on the surface and those in the subsoil.

This "winter campaign", as it is usually called, was all in all the first experience we had of this kind of field-work. Cooperation between the gas companies and the archaeological authorities was pursued, partly due to the fact that the quantity of finds here in Southern Jutland had been so large that it became evident that cooperation on trial investigations was profitable for both parties. Much was to change, however, as the working procedure found its final routine. The archive-work continued the way it had begun. The archaeologists received survey maps with the gas-pipe drawn in for checking against the archives, and the map was later sent back with the historical monuments indicated. When the stretch was ready for reconnaissance the surveyor received a photographic map, 1:4000, by means of which one can easily orient oneself in the terrain, and after that everything proceeded as earlier described.

It was in connection with the phase of trial excavations that the procedure was changed. The many small excavation teams were given up, because they were not economically ideal. From now on it was the same person who did the survey who also made the trial excavation, and only one archaeologist and one digging machine carried out each trial excavation – and they often managed all the trial excavations on one stretch. On the other hand, the group of archaeologists was gradually extended to comprise five field archaeologists who more-or-less permanently worked in separate parts of the country. If an acute work-load cropped up in one area or another the five persons could be directed to wherever the demand was greatest.

Finally the practical implementation of the individual trial excavations was also altered. While each digging team during the "winter campaign" had had at their disposal a complete set of digging equipment which – apart from the elementary tools like shovel, digging-spoon, ranging rods, pegs, measuring-tape, nails, string, plastic bags, boxes for finds, etc. – included a camera, a prism-square and levelling instruments, now a simpler system of recording and measuring was adopted. For instance, it was judged unnecessary to make photo-records in any great number. Too many uninformative and similar pictures would have been the result. Apart from the ranging rods, therefore, note-book, measuring-tape and graph paper became the most important, and completely indispensable, aids.

The cooperative arrangements continued; apart from the already-established arrangement with D.O.N.G., agreements were also made with Naturgas Syd, with Naturgas Midt/Nord and with the natural gas companies for Funen, Zealand and the Copenhagen area. In terms of everyday work this resulted in good and effective

contact between archaeologists and project engineers. The pipelines worked on were the transmission pipes and the major distribution networks to connect the main line with the local networks. Investigations were only exceptionally carried out in connection with the latter, and the same was true of the "branches" which are distribution lines ending blindly. From time to time a special agreement was made if the pipes passed through open fields or through part of a medieval town. At the end of this book such investigations are mentioned – e.g. Køge (number 108) and Slangerup (number 30).

Many of these investigations indeed involved a third party – i.e. the landowners. While they hardly noticed the reconnaissance survey, they were suddenly confronted with the trial excavations, not to mention the cases where a major excavation came into the question. It was necessary for both the gas company and the archaeologists to maintain good relationships with the landowners. It is for all parties an uncomfortable position to ask permission to dig in a field with crops. To set up contact and to exchange information the archaeologists were often invited to the landowners' meetings to explain about the character and scope of the trial excavations. Later the landowners who would be affected by an excavation were specially informed by letter. All were contacted by telephone shortly before the start of the excavation, to agree when would be most suitable to start and to clear away any misunderstandings. Some of the commonest of these occurred in relation to the duration of the trial excavations. These were only short investigations of a half or whole day, a few of them stretching over a couple of days. Another problem was the fear that the digging might be so deep that the topsoil and the subsoil would become mixed up together. That is normally not the case, since the archaeologists only have to remove the ploughing layer to see what traces might be left in the subsoil. Most landowners were very positive when they had been reassured on these points.

There was mention earlier of the tools which the archaeologists carried with them on trial excavations. But what then happens in the field? The area which is to be investigated is marked with the ranging rods, and then the digging-machine pulls the topsoil off down to the surface of the subsoil. In this way one or more trenches almost 2 metres wide are made and they are on average 50 metres long, depending on the amount of traces of construction. The aim naturally is primarily to check whether such constructions are preserved, and then how big an area they cover. Can they be dated and what type of find is it? Is it a settlement with houses, is it a pit, and if so for what purpose? Are there perhaps graves, etc.? These constructions most often consist of post-holes and pits, with or without pottery. Everything is drawn and described; if there are artefacts they are brought home and the trenches are refilled. In cases where the traces of construction are too few or too badly-preserved this investigation is sufficient. But now and then it is a question of such well-preserved, complicated or varied constructions that more archaeologists are needed, and a bigger area has to be uncovered; more time and finer measuring and recording equipment are necessary. Then funds have to be sought for an excavation and these investigations, in contrast to those described above, have always been carried out by the local museums.

It has already been mentioned that the trial excavation trenches have always been covered up after the investigation, even in cases where a further excavation was going to be made. The reason for this is that the exact path of the gas-pipe has never been absolutely fixed until just before it was laid down. After each investigation-phase the gas companies wanted to judge whether they should move the course of the pipe. It was rare that they chose that solution solely on the basis of archaeological considerations. In the topographical part of this book several sites near Galsted are mentioned (number 1553-1555) where there was discussion of whether to move the route of the gas-pipe. It was decided, however, to finance the further investigations instead, because the risk of running into just as many and as important archaeological remains nearby was great.

Later on in this book, about 250 excavations will be mentioned, mainly carried out by museums all over the country. Very few were carried out by the Archaeological Office or by the (later) State Antiquary's Archaeological Secretariat. The area of these excavations varies from 200 m² to more than 1,000 m², and almost all types of construction are represented: settlements from the Stone, Bronze, and Iron Ages, graves, passage-graves, fords and mills.

It is obvious that as regards equipment real excavations are more demanding than

trial excavations. Not only is the digging machinery bigger and more expensive, but measuring equipment, drawing-sets and photographic instruments are used which are intended for a more complex documentation. Several archaeologists are often needed to assist e.g. a daily leader and some students. The leader of the local museum normally provides daily supervision. For special investigations outside experts can be brought in – conservators or natural scientists who can take samples for pollen and seed analyses, phosphate analysis, C-14 dating, thermoluminescence, dendrochronology or analysis of animal or human bones etc. Investigations with metal detectors have become familiar and are used by museums also. This is usually in the reconnaissance phase or during an excavation which has already produced good metal finds and which promises more.

As mentioned at the start, the practical work began in 1979 and is still going on. The Archaeological Office was responsible for the work until January 1983, and then it was taken over by the newly established Archaeological Secretariat of the State Antiquary (R.A.S.). At the same time this involved a shift from the Ministry of the Environment to the Ministry of Culture, but as far as the field archaeologists were concerned the same five persons continued the work. From January 1986 all investigations have been carried out by the local museums, and R.A.S. has been responsible for negotiations, accounts and coordination.

Those who are dealing with the pre-investigations in connection with the gas network today must find it bewildering to hear from the above that the archaeologists initially claimed reasonable time for a thorough investigation of the pipeline course. In this respect the conditions have deteriorated. The time for pre-investigation has currently been cut down and is now often less than half a year, which means that reconnaissance has to be given up or has to be carried out in unsuitable conditions. In the end it is always the excavations which suffer, and have to be carried out with an impatient entrepreneur on the horizon. The consequence is that no guarantee can be given that the pipeline course has always been thoroughly investigated.

Now and then the question of the quality of the pre-investigations has been raised. Other methods have been tried out: aerial photography, phosphate- and detector-surveys and monitoring after the scraping off of the topsoil. Ordinary reconnaissance is the method which we are all most familiar with, and above all it is the least expensive. The other methods have been and still are used when necessary, but in general there is neither time nor money to permit them to form part of a routine. One exception is the line-monitoring which in fact becomes more desirable and necessary as the time available for pre-investigation shrinks. It is true of all reconnoissances that sites are missed or are simply not visible. A striking example is the ritual structure at Sandagergård (number 4). But on many of the stretches of pipeline the quantity of finds did not significantly increase through line-monitoring, and observation conditions in those circumstances are not particularly good. A stretch of ground cleared for the pipeline sometimes looks like a churned-up field track, so the observer must be present as the soil is scraped off.

Many have reflected on how best to find "hidden" sites. Apart from graves the sites of certain periods are only seldom visible on the surface. The alternative, often chosen in this situation, is to carry out a trial excavation on the sole basis of an estimate of the topographic possibilities of a settlement in the past. This we call excavation according to topographical criteria. This method has given quite good results, as shown for instance by Herning Museum. For these reasons the investigation procedure outlined here is for the time being an unfinished model, for development and refinement in the future.

The Past and the Law

By *Johs. Hertz*

English version of p. 10
translated by the author

In Denmark all fixed archaeological remains are protected by law, either permanently or provisionally.

Permanent protection is provided not only for well-known ancient monuments such as burial-mounds and dolmens, ruins of castles, churches, and abbeys, etc., but also for many inconspicuous ones: old milestones and other special stones, dikes and canals, etc. Permanent protection is even provided for a great many ancient monuments which lie underground; in that case the presence of the monument must however, be documented and recorded in the public records. The total of such permanently protected ancient monuments now amounts to about 30,000. The regulations concerned are laid down by the Nature Protection Act on the responsibility of the Ministry of the Environment's Agency of Forestry and Nature.

Other ancient monuments, whether they are too ruined to warrant permanent protection or are as yet unknown, are under provisional protection, which, at least in principle, ensures the possibility of archaeological investigation before the remain can be destroyed. The regulations concerned were previously laid down by the Nature Protection Act but in 1984 transferred to the Museum Act (§ 26). They are administered for the Ministry of Culture by the State Antiquary.

According to these regulations, anyone who during construction work, ploughing etc. comes into contact with any non-listed ancient monument, should immediately suspend the work and report the observation to the State Antiquary. In practical terms, such reports are most often addressed to one of the local, archaeological museums, the total of which amounts to about 40. The State Antiquary has to decide as soon as possible, whether the work can continue or whether it should be suspended until an investigation has been made. The work can be resumed one year after the find was reported, unless the State Antiquary before that time has recommended that the ancient monument be acquired. The State Antiquary has to defray the expenses of this investigation, or, if the work is carried out on behalf of a public authority, that authority must defray the expenses. Compensation is paid to private landowners for interruption of previous use of the area concerned – which is, normally, farming but is not paid for construction work commenced and interrupted.

Thus, the protection extended by the community to the archaeological traces of the past may result in unpleasant consequences for the unlucky "finder", notwithstanding the flexibility with which the regulations are generally implemented. In connection with large-scale construction work the economic consequences of an involuntary interruption can be fatal. Investigations preliminary to such works are therefore generally agreed upon and paid for by the construction authority, so that ancient monuments which would be affected by the work can be identified and excavated in good time. The measures taken in connection with the natural gas network, as described in this book, are the most consistent so far carried out.

What is said above applies to fixed archaeological remains. According to the provisions of the Museum Act small objects found in connection with an ancient monument must obligatorily be handed over to the State Antiquary. Other objects, found without any connection to an ancient monument are not claimed by the State (which is probably of value in encouraging interest in archaeology) – with one important exception: The 300 year-old regulations of "Danefæ" have been incorporated into § 27 of the Museum Act, where it is stated that hoards and rare single objects to which nobody can claim ownership belong to the State and shall be handed over to the State Antiquary who will pay a proper reward. The Lindø-find (no. 440) is a fine example of "Danefæ".

Finally, it should be mentioned that there are special regulations to protect monuments, ship-wrecks and objects found in Danish territorial waters and in lakes and rivers. In some cases where the natural gas pipe-line ran through deep water, preliminary archaeological investigations were carried out.

Geophysical Prospections

by Mogens Schou Jørgensen

English version of p. 12
translated by Sv. Nielsen

Prior to an archaeological excavation it would be an ideal starting point to know as much as possible about what structures and finds could be expected; one way of obtaining information of this type is the use of geophysical prospections.

Prospections use physical methods of measuring which can disclose variations in the uppermost strata of the earth. This may involve measuring the electric resistance in the soil, or identifying archaeo-magnetic variations or seismic properties, i.e. mapping the distribution – pattern of vibrations in the earth – which might be produced simply by hammering on a metal plate placed on the ground. Such reflections of impulses are used at sea in echo sounders and on land in geo-radar.

In the planning of the excavations to be undertaken in connection with the natural gas project the possibilities for utilizing prospections in the initial phases were examined, and there were opportunities to make experiments with different methods. Geophysical prospections did not become routine within the excavation work for the reason that irrespective of which new and fast-working instruments are used, they have to function within the principle of prospection: this means that anomalies in the strata of the earth are searched for in relation to the surroundings and what is normal. The deviations being mapped in this way are either natural or made by man but it is impossible without other investigations to distinguish between the two kinds of variations. It is, therefore, necessary to make drillings or small excavations to establish the nature of the deviation in question. The example shown here is from a test with Geo-radar and it shows a 50 m long measurement stretch over a ploughed field on moraine clay, a landscape chosen to show the suitability of the method for searching for archaeological remains ahead of the digging down of the pipeline. The many fluctuations on the chart are due to stones, and shiftings in the gravel and sand layers of the moraine. The subsequent stripping away of the topsoil only showed one structure caused by man in the whole section: a pit, about one metre in diameter containing a fill mixed with mould and a few stones of the size of a hand, indicated with an arrow on the chart. Thus it is not in the area of general reconnaissance, looking for this and that, that geophysical methods of prospecting can contribute most from an archaeological point of view. On the other hand they are superb facilities during investigations of larger structures and mapping down of conditions of the ground.

Pendulums, dowsing and divining are said to have been used with success for recognizing archaeological remains. They do not, however, belong to geophysical prospecting, since the latter term is used of clearly defined methods where for instance measuring in the same place using the same instrument can be repeated by different persons with the same result. Some of the non-geophysical methods may contain elements outside our perception but many have turned out, after controlled measurement, to be purely spurious.

Phosphate Analysis

by Niels Hartmann

English version of p. 14
translated by Sv. Nielsen

As is described elsewhere, traditional surface reconnaissance has been predominately used as a method of survey in Danish archaeology.

A whole series of well-known factors, however, may impede or prevent proper execution of surface reconnaissance. In many cases a need for alternative methods of surveying arises. Such methods are often very demanding in terms of time – and resources. Where phosphate analysis is concerned, however, thanks to low costs the spot test analysis can be a realistic alternative.

For spot test analysis only a minimum of soil samples are needed, and depending on the soil type, these can usually be taken easily using a thin soil sample drill with a length up to c. 1.20 m. The taking of soil samples with a drill for a subsequent phosphate analysis is not at all subject to the limitations which apply to traditional surface reconnaissance. Wooded areas rarely form a serious obstacle to the taking of drill samples, and grass fields or stubble fields still less so, if at all. Likewise it is difficult to see how varying light conditions at different seasons could have any negative influence. In fields under crop one is only hindered in taking samples if the owner of the fields prohibits access. Yet, one is often allowed to take samples considerably later than the period when it would be possible to search the field for site-indicating finds with reasonable hope of results, and using a drill it is also possible to reach and take samples from covered culture layers.

One thing, however, is merely to be able physically to carry out an analysis in a set

of conditions which would be unfavourable for traditional reconnaissance; one has to ask whether the results of the analyses are trustworthy and whether they can be used. Judging on the basis of results obtained in this country, and especially on the basis of the use of phosphate analysis in our neighbouring countries, these questions can be answered with both yes and no. The results in several cases have been disappointing; but on the other hand there have also been so many positive results that the method certainly should not be allowed to be overlooked. In evidence of this, the following results can be presented from an excavation carried out in connection with the natural gas project by Voel (Katrinelund-Amerikavej no. 1072).

On this locality 150 soil samples were taken in connection with the excavation for determination of the phosphate contents. The samples were analyzed by lecture Finn Christensen of Silkeborg Museum and it appeared that the site here and there had a remarkably high phosphate content, varying from 165-1243 ppm phosphate soluble in sulphuric acid.

It was, therefore, reasonable to undertake a comparative spot test analysis of the soil left from the soil samples analysed in the laboratory.

In spot test analysis the contents of phosphate in the soil appear as a blue colouring on a piece of filter paper. The varying intensity of the colour is valued visually, for instance with a scale ranging from 0-5, where 0 are samples without colouring and 5 are the strongest blue colouring and have the highest phosphate content.

It was very satisfying to observe that there was a reasonable correspondence between the results of the two series of analyses from Katrinelund. This does not mean that for instance all the highest values (5) in the spot test also had a higher ppm-value than the next highest value (4) according to the laboratory analyses. Rather, the results of the spot tests to a reasonable extent reflected the picture of the phosphate distribution in the analyses of the laboratory. This can be illustrated with the analysis of 20 soil samples taken opposite the roof-supporting posts in a c. 35 m long house. On the schematized drawing of the longhouse the ppm-values are indicated by the postholes in the neighbourhood of which the soil samples were taken – the phosphate values of the spot test are given inside the markings of the postholes.

Here, both analyses point out the eastern end of the house as the area most rich in phosphate, which of course makes it tempting to interpret this end of the house as the byre. Yet, such an interpretation would require a more detailed investigation than has been the case here.

From the point of view of reconnaissance, however, the most interesting result is that the Katrinelund habitation has been dated to 3-5 century A.D. – a period from which sites are generally difficult to recognize during surface reconnaissance, but can be found because of high phosphate contents. In this respect Katrinelund is not unique. On parts of the site at Hjemsted Banke a high content of phosphate could be ascertained in several cases using spot test analysis, and the high content was especially found in areas with habitation from 3-6 century A.D.

The method, therefore, ought to be of interest, partly when trying to locate possible site areas on topographically well-suited places, partly as a supplement to trial excavations, and ultimately for a quick investigation in detail during excavation.

If you learn to use your eyes ...

By Hans Christian Vorting

English version of p. 21-24
translated by Joan F. Davidson

An early spring morning, quiet, sunny, far from the noise of towns and busy roads. The farmers have not yet started their spring work in the fields, and the stillness is broken only by larks singing, or perhaps the call of a peewit whose nest risks being disturbed. It is quite warm in the shelter of the wind, even if there is still frost in the ground. The sun has just thawed the surface, so that flint, potsherd fragments and other traces of ancient activity can be picked up without having to be dug free first. The archaeologist is at his work, but it can be hard on such a day to concentrate completely on uncovering hitherto unknown relics, even if the conditions are ideal. Once in a while he stands still and listens, and catches sight of a hare which immediately cowers down close by; he takes a deep breath and enjoys to the full the pleasure of the scene.

But unfortunately conditions are seldom so ideal. As archaeologists we can only rarely choose ourselves the moment for making reconnaissance studies, and often the situation takes on quite a different aspect. A late autumn day, windy and showery, after heavy rainfall, can be dismal. The boots stick fast in the muddy newly

ploughed clay soil. One sinks in and then pulls up one's foot again with great effort, at risk of leaving one's boot behind in the mud with almost every stride. The rain stings the face and makes it particularly difficult for those who wear glasses to see small traces on the surface. Clearly the motivation to undertake painstaking reconnaissance work is somewhat reduced on such a day. But whatever the weather and wind each archaeological surveyor naturally does his best and perseveres until he has discovered an amazing number of previously unknown relics. Despite great difficulties.

The meticulous scanning which surface-reconnaissance consists of can really only profitably take place in the months from October to April, or perhaps a little into May. The rest of the year the crops make close observation impossible. All reconnaissance should take place on ploughed fields which have been left for some time and have been washed several times by rain. Observation conditions are at their best when the weather is also dry and slightly cloudy. In the natural gas project's first year there were as a rule quite long stretches of time between the fixing of the course of a stretch of pipe and the construction work, with the result that the archaeological work could be organized properly. The reconnaissance work could thus often take place in several stages with good conditions for observation for much the greater part of the distance covered. But time became more scarce, and other difficulties came to light.

On fields where grass grows thick it is almost impossible to make observations, though in spite of this we have examples of important finds being made in molehills. The number of grass fields varies very much from one area to another, but in general they have become fewer in recent years. On the other hand, more and more fields are being sown with winter seed, and this reduces the available span of time when reconnaissance is worthwhile. Moreover, there are today many fields which are left in stubble and permitted to lie fallow until spring ploughing.

Reconnaissance workers, on the other hand, have become more skilled, and, in addition to surface finds, purely topographical contexts are now increasingly being used as the basis for trial excavations. Besides having a sharp eye for even slight surface traces, the reconnaissance surveyor must also have experience of, and an eye for, the spots in the terrain where archaeological finds might lurk.

Where people have lived and moved around in the past they have left behind them material remains which to a certain extent are preserved and can still be found broadly speaking where they were left. Since they became covered with earth they have all, depending on the circumstances of preservation, to a greater or lesser degree been subjected to a process of destruction. The incidence of e.g. shaped flint, potsherds, iron slags and fire-damaged stones on the surface must thus testify to some activity or other at the site in question in the past. This is the reasoning behind the carrying out of surface reconnaissance. Although we know full well that by this method it is almost impossible to find e.g. underground graves, bog-offerings or settlements covered by shifting sand, we have in fact by these means discovered a far bigger number of archaeological remains than would have been possible using any other method. The surface actually reveals not only sites with preserved underlying structures which demand subsequent investigation (traces of houses, different pits, etc.), but also sites where these structures are no longer preserved. Surface finds can furthermore reflect short-term occupation which has only left traces in the topsoil.

Despite the fact that we cannot expect to discover all hidden historical relics by reconnaissance, many things indicate that we catch a very large proportion of just those finds which, under the terms of the law, could cause a standstill in the construction-work. The primary goal for these initial surveys is simply to locate such sites so that they can be investigated before the pipes are put down. The surface survey is therefore followed by trial excavations on the spots where finds or perhaps topographical circumstances give reason to suppose that structures might be preserved underneath the topsoil. But unfortunately there is no simple connection between the finds on the surface and possible structures preserved. We therefore still have to carry out a large number of trial excavations, even though in more than half of the cases we will only be able to state that nothing is preserved under the topsoil. On average only about a fifth of the trial excavations result in full excavations.

But are trial excavations good enough? Search trenches are usually dug so that they follow the outlined course of the pipe – i.e. where the actual pipe will later lie, and they are normally each at least 50 m² in size, but in all cases sufficiently large to

ensure that stretches with surface finds are well-covered. One can, however, easily imagine that a search-trench could go through a settlement area, e.g. through an open square, without significant traces of construction showing up. One search-trench more, or perhaps the widening of one, might bring interesting things to light. The archaeologist conducting a trial excavation must judge the situation and trust his own intuition, taking into account in the reckoning both economic considerations and the interests of the land-owner and his crops. There is also a big responsibility in assessing construction traces which do not seem on the face of it to be of special interest, but which could possibly be something hitherto completely unknown. Perhaps we discard things which on closer inspection might have turned out to be fascinating, just because we do not know enough?

As has been said, there is no simple relationship between what is found on the surface and the results of trial excavations. Often one is astonished that there are no traces of construction to be seen in a trial-ditch, although there were good finds on the surface. Or there is so little preserved that further investigation simply does not enter into question. It can also happen, however, that well-preserved settlement traces turn up where only a single potsherd or a few small ones, or perhaps fire-damaged stoned or burnt flint pieces have been found.

It is therefore also difficult to rule out even sites with very few surface finds, especially if bad observation conditions and special topographical factors have to be balanced in the assessment. In any case we allowed ourselves to refrain from trial digging on more than a third of the sites where we had registered surface finds. This was the outcome of an overall evaluation of factors, combined with previous experience. In particular, places where we had found only single pieces of flint or potsherds from more recent times were ruled out. On the other hand, where prehistoric potsherds or iron slags were found there always had to be a trial excavation.

There are wide differences from area to area, in terms of the frequency of finds, the nature of the finds and the condition of preservation. It is therefore extremely important that whoever carries out the investigations and evaluates the need for further work should have specific knowledge of the particular local conditions. Certain main features of these local differences can be briefly outlined.

The most immediately apparent, even if not surprising, is that the density of building, taken very generally, is greatest in the coastal districts. This is particularly noticeable in the Limfjord regions, where the preservation conditions are also often good. By and large all periods are represented there. On the East Jutland moraine plateau Iron Age settlements in particular can lie close together. In West Jutland there is a long distance between the finds. In the hilly areas, on the other hand, very large settlements have been registered, particularly from the Later Stone Age.

On Funen the preservation conditions are in general not very good, but there also noteworthy settlement places have come to light, both from the Early and the New Stone Age. Most of the sites on Zealand compare poorly with these. Not only is it particularly difficult to carry out reconnaissance there, *inter alia* because potsherds seemingly break down specially quickly in the intensively-cultivated hard clay soil. But when at last, after trials and excavation, construction remains are found, these are almost always of a very informative character. Often the holes of the houses' roof support posts can be registered. It seems that in many places it is only at the last minute that we manage to get these settlement-remains recognized. There are exceptions, however, particularly in the Køge area.

In terms of chronology, the natural gas investigations now cover every main period, but not all are equally represented. The fact that we came across only a few settlements from the Early Stone Age is due first and foremost to the policy of avoiding above all laying the pipe through the swampy areas where hunting and fishing people would have been most active. Furthermore, their settlements were small and the population relatively low.

Not many settlements from the New Stone Age have been investigated either, but is this really so strange? It is richly represented in the reconnaissance material, because the raw material, flint, which on these sites was shaped into so many different kinds of tools, is almost indestructible and can therefore still be found on the surface. But it lies on cultivable ground, which may have been under more-or-less intensive cultivation since the settlement was abandoned. Taken as a whole they have been more exposed to destruction of all kinds over a longer period than sites from more recent periods. All construction traces in the subsoil have therefore as a rule

disappeared, even if there actually ever were buildings which could have left such traces. The conditions on Als were particularly remarkable; there was very little distance between the shaped flint pieces on the fields, but although many trial excavations were carried out not a single Stone Age settlement worth excavating was found.

Nevertheless, the few sites from the New Stone Age which were investigated were very exciting. In addition they were well supplemented by many types of grave-construction, which covered most of the period.

Settlement finds from the Early Bronze Age are extremely rare, and it is therefore very pleasing that our investigations came up with new finds in that sphere. But it is only from the Late Bronze Age that such finds cropped up in relatively large quantity, in the form of the well-known three-aisled long-house, and even that had a somewhat unequal geographical distribution. Northern Jutland dominates the scene as regards finds. It is worth noting that potsherds in quite limited numbers often proved to be essential surface indicators together with flint.

The Early Iron Age is well-represented among the sites investigated, above all in the period from the 1st Century B.C. until the 2nd Century A.D., and here it was as a rule pottery, often in quite large quantities, which disclosed the site on the surface. It was more difficult to find sites from the periods that followed, but the natural gas excavations have all the same substantially enlarged the number of known settlements from the Late Iron Age and the Viking Age. On the surface it can be enormously difficult to pick up traces, but fire-damaged stones, pieces of slag, small fragments of charred potsherds, which are almost impossible to differentiate from Jutland potsherds, and in one case a very large quantity of burnt flint, were determining indications.

There were in advance considerable expectations surrounding the natural gas excavations, but the conditions and the methods used met with much criticism and scepticism *en route*. There remains, however, a whole series of incontestable achievements. Perhaps the results could have been better, but to date no usable earth-radar or x-ray has been invented which can reveal all traces of constructions from the past beneath the ground surface. These constructions could no doubt most effectively be revealed if it were possible, in reasonably good time in advance, before the work started, to clear off the topsoil over the whole area affected, but due to economic and a number of practical factors this is completely unrealistic.

A Geological Section of Denmark

Quarternary Observations

By Ib Marcussen

English summary of p. 25-30
translated by the author

A number of geological observations from the excavations for the pipelines for oil and natural gas are described. In southern Jutland coversand deposits have been found equal to dutch deposits. In the alluvial cone at Tinglev, southern Jutland, a horizon containing sticks of *Juniperus* has been C-14 dated. The most probable age is Moershoofd, and consequently the cone is older than the Weichselian glaciation. At Klelund plantation braided river deposits (figs. 1 and 2) are interpreted as part of a hill island, which is usually considered as glacial landscape from Saalian. The hill islands in the region may be erosional remnants of a sandurplain. Many indications of permafrost conditions in Weichselian have been found: Ice wedges, a frost mound and fluvio-thermal erosion. A high situated plane in eastern Jutland is demonstrated to consist partly of a sandur plain and partly of a down wasting plain with flow till. The valleys cutting through the plain were formed by melting of stagnant ice and so were the large depressions. In three cases big valleys have been crossed by the pipeline and in all of them the layering in the sediments surrounding them followed parallelly the surface downward (fig. 3). This indicates a collapse of stagnant ice during the downwasting of the Weichselian icecap. In general, sequences consisting of flowtill and meltwater deposits were wide spread but lodgement till has been observed too.

Pedological Investigations

By *Kjeld Rasmussen*

English summary of p. 31-36
translated by the author

During the years 1981-83 a pipeline for natural gas was constructed across Denmark. Its position is shown in fig. 1. In this connection a 2.5-3 m deep trench was excavated where soil profiles could be studied. In order to make use of this opportunity to study a continuous exposed soil profile in the various landscapes, through which the trench was passing, a joint pedological investigation was carried out by soil scientists from the Ministry of Agriculture (Bureau of Land Data), the University of Copenhagen (Department of Geography) and the Danish Veterinary and Agricultural University (Department of Chemistry). Sc. dr. H. Breuning Madsen, Department of Geography U. of C., led the field work. Chemical analyses were carried out at the State Laboratory for Plant Culture and mineralogical analyses were made at the Department of Chemistry, V.A.U. The research project was mainly funded by the Ministry of Agriculture, the State Foundation for Agricultural and Veterinary Science, and the State Foundation for Natural Sciences.

Along the trench 835 soil profiles were described and classified according to USDA's soil classification system (Soil Taxonomy). The classification was based partly on the soil profile description and partly on chemical and physical analyses of soil samples from 5-7 horizons in each soil profile. The soil pits had to be dug out beside the trench since the plough-layer was removed before the trench was made. In addition to the 835 thoroughly studied soil profiles 8440 soil profiles were tentatively classified in the trench according to a field classification system invented by H. Breuning Madsen. All soil data was stored in a soil data base at the Bureau of Land Data.

As may be seen from fig. 1, the trench cut through various geomorphological regions and landscape forms, which together are representative of most of Denmark. In Southern and Western Jutland it passed sandy melt water deposits from the Weichsel glaciation where spodosols (podzols) are the dominating soil order. In Western Jutland the trench also cut through landscapes from the Saale glaciation. Here both Ultisols and Alfisols are found in areas with more clay-rich soils. Both these soil orders have clay accumulation on the B horizon but Ultisols are more acidic than Alfisols.

In Eastern Denmark most of the soils have developed on clayey till from the Weichsel glaciation. Here soils marked by clay immigration dominate, but as they are less strongly leached they are Alfisols.

However, in many places, especially in Eastern Denmark, soils may be classified as Inceptisols. In a few places Mollisols and Entisols are present. In peaty material Histosols occur.

In some regions the same type of soil profile could be found over long distances. In other places unexpected variations in soil profile development occurred beneath uniform surface layers. Very interesting features could be seen where heath plains occurred on moraines from the Weichsel or the Saale glaciation and in places where permafrost and slope processes have put their mark on the soils.

The Prehistory of Denmark – after the Natural Gas

By *Bodil Leth-Larsen and Svend Nielsen*

English version of p. 37-64
translated by the authors

This English summary is a translation of the entire Danish conclusion. It attempts to elucidate three topics: first, a short introductory outline is given of the Prehistory of Denmark within each period. Secondly, the more important finds and monuments are briefly described. The numbers given in the text are references to the topographical index. Thirdly, the archaeological results obtained are briefly evaluated.

Since we do not doubt that discussions will arise, e.g. about the representativeness of this interesting archaeological sample – and we believe that such discussion should take place – we have not provided detailed arguments here.

The landscape of Denmark has been civilized and transformed by man through millennia since the first farmers began clearing the primeval forest using sharp-edged flint axes. The same farmers erected the dolmens and passage graves which can still be seen as a characteristic feature of the Danish landscape, although they have been exposed to potential destruction in the course of time. These preserved monuments, finds from sites, graves, hoards, and votive offerings constitute the basis of all our knowledge about the prehistoric periods.

In Denmark there is a long tradition of interest in the science of archaeology. At the beginning of the 17th century Ole Worm, antiquarian and physician by profession, described Denmark's archaeological monuments, in particular the runic stones, for the first time. It was not until the 19th century, however, that it was possible to

characterize archaeology as an independent science – the study of prehistoric peoples and their material remains. In 1807 the Royal Commission for the Preservation of Antiquities was set up to take care of ancient monuments. This was done because extensive destruction was taking place. The construction of new main roads all over the country had been initiated at the close of the 18th century and huge quantities of stones were required for this purpose. This caused countless numbers of dolmens and passage graves to disappear. Still worse was the effect of the agrarian reforms which had started about 1750 and reached a peak 30 years later. During these reforms the farms were moved away from the old villages and large-scale cultivation of the old common pasture and heath areas began. From these areas, which had not been cultivated for more than a millennium, objects of archaeological interest came tumbling out of the soil. Most of what was saved, and that was not much, was incorporated in Det Oldnordiske Museum, which from the middle of the 19th century was housed in Prinsens Palæ in Copenhagen, and which in 1892 became the National Museum. Quite a lot of antiquities, however, were placed in private collections in the provinces.

At first collectors and antiquarians mainly concerned themselves with merely describing the form and decoration of the antiquities found; but in 1836 C. J. Thomsen, as a member of the Commission, put forward his three-period system where the collection was divided into Stone, Bronze, and Iron Ages. This was a stroke of genius, and the classification is still used today.

In the course of time a huge quantity of archaeological source material has come to light in different ways. The science of archaeology has made great progress since the days of Thomsen, especially in the highly sophisticated excavation technique and dating methods which have been developed. Thanks to the natural sciences the changing climate and landscape through millennia have been studied as well as plant and animal life; such aspects have become indispensable parts of modern archaeology. The description of prehistoric societies and of cultural development up to historical time, about 1050 A.D., has necessarily had to be changed several times in accordance with the appearance of new knowledge. The prehistoric periods are thus looked upon and interpreted rather differently today from what would have been the case only twenty years ago.

The construction of the natural gas pipelines during the years 1979 onwards has caused the countryside to be criss-crossed by over 3,000 km of ditches and has made the map look like a cracked prehistoric pot. It has also presented a unique possibility to carry out archaeological investigations both in well-known parts of the country and in parts where little has been known from an archaeological point of view. Many of the new finds have confirmed what was already known but in other cases there have certainly been surprises. Some of the finds have thus made it necessary to change or adjust existing ideas. In other cases completely new information has emerged about the life of prehistoric man.

The Early Stone Age

Little is known of the life and conditions of the people who came here at the close of the last Ice Age, about 15,000 years ago and onwards. At first, the barren colourless landscape with its sparse tundra vegetation and short summers must have provided harsh living conditions. Gradually, however, as the tundra could feed large flocks of reindeer, small groups of hunters began to follow in their wake. Archaeological evidence of the traces of these hunters is so far extremely scanty (Holm and Rieck 1983). It is not until the period after 9700 B.C., during the short period of warmer climate, the Allerød oscillation, that the number of finds of dwelling places increases. By that time a considerable range of species of game could be hunted. This was the time of the Bromme culture. The hunting camps of this culture are recognizable by small concentrations of flint with only a few types of flint artefacts. Most probably those were the seasonal camps of single families. The natural gas project has not produced any fundamentally new information about this culture, with perhaps the exception of a single flint concentration at Stavrbj on north-west Funen (no. 550) not far from the important Bromme site at Bro (S. H. Andersen 1973). At Mørup in eastern Jutland (no. 1320), an important locality from a much later part of the prehistoric period, a single tanged arrowhead belonging to the Bromme culture was found.

After c. 8800 B.C. the open Ice Age landscape changed radically. Birch and pine

forests grew up, changing the habitat and thus the situation of the hunters. Aurochs, elk, red deer and roe deer became the most important hunting game. The hunting population, the Maglemose culture, is much better known archaeologically than the earlier cultures. Hundreds of dwelling places are known all over the country, indicating that the hunters understood how to adjust to the forested landscape and the shifting seasons (Andersen, Jørgensen and Richter 1982). In summer, sites with lakes and rivers were preferred; here hunting and fishing took place as well as collecting berries and fruits, and small huts were built. In winter more "dry" localities were inhabited in the forests. Sites exclusively used for fishing or butchering game are known as well as more long-term sites, to which the same family probably returned year after year. Typical within the Maglemose culture is the extensive use of microliths, small flint blades trimmed into different shapes and used as arrowheads or cutting-edges, and axes made of cores or flakes. Bone and antler was used intensively for a lot of purposes, and wooden tools are also known, e.g. paddles, which have been preserved thanks to the damp conditions in which they have been embedded, especially on Zealand.

The natural gas project excavations brought only two finds to light on Zealand from the Maglemose culture. In one case the find consisted of a small flint concentration (no. 313) whereas the other find only contained a couple of microliths on a site where a Bronze Age barrow had later been erected (no. 336). In Jutland, however, eight sites belonging to the Maglemose culture were found; one flint core for the production of microliths (no. 1044) was also picked up. An area around V. Nebel Nørremose, north-west of Kolding in eastern Jutland proved particularly interesting. Here three sites were examined, situated on the sandy shore of a Stone Age lake (nos. 1141, 1143 and 1144). One of the finds is obviously a partly dug-down cottage with traces of a fireplace. The two other sites are examples among many showing the preference for a situation on a warm slope facing south – a situation which has been attractive throughout all periods of time. These sites were also frequented later in the Stone Age. A site by Estvad, west of Struer in North-West Jutland (no. 1339) was covered by finds from the close of the Stone Age and from the Iron Age as well.

During the Maglemose period Denmark was part of a huge continent stretching from Sweden to England. From around 7000 B.C., however, radical changes took place. The climate became still milder and during the following epoch, the Atlantic period, the sea-level rose so much that the area of Denmark was diminished by 25% compared with today. While the coast of the Maglemose period and its sites are now all submerged, the coastal sites of the Atlantic period are found on dry land today in northern parts of the country whereas they are under water in the southern parts. About 6000 B.C. the country was covered by a dense primeval forest consisting especially of lime, oak and alder, and the climate was warmer and more humid than today. The rich fauna especially by the coast was exploited and supplemented not least by collecting shellfish. The traces of this last activity can still be seen as kitchen middens or refuse heaps.

The hunting communities of the early part of the Atlantic period, the Kongemose culture, named after a site in Åmosen on West Zealand are not so well known as their successors from the Ertebølle culture. While the Maglemose culture is known from many parts of North Europe, it is thought that the Kongemose culture is a typical Danish-Scandian phenomenon. The sites have so far only been excavated on a small scale, mainly on Zealand, but there is a clear regional difference between the implements found on Zealand and those in Jutland. So far it is not known whether there were also differences in the economy in the behaviour patterns. There are several sites where finds from both the Maglemose and the Ertebølle cultures have been made, as was the case with the previously mentioned site at V. Nebel Nørremose (no. 1141). On Zealand one site has been investigated near Engebækgård (no. 21). The site was situated on the shore of Roskilde Fjord. By Uttrup near the Limfjord, North Jutland (no. 802), a quantity of implements belonging to the Kongemose culture were collected but apart from this only one find from South Jutland can be mentioned (no. 1513), where there was a rhombic arrowhead among the flint implements.

The changes in the environment, not least in the coast line in which, little by little, innumerable inlets, creeks and small islands appeared, gradually altered the situation of the hunters and their way of living. This can easily be seen within the Ertebølle culture, c. 5400-4200/4000 B.C. In this culture, named after a huge shell

midden in North Jutland a population increase must have taken place, judging from the many finds belonging to this time. It is the best known culture from the Early Stone Age and the sites from then contain much more archaeological material than those from previous cultures. Maybe we are no longer dealing with small family units but larger groups living together. So far no proven houses or huts of the Ertebølle culture have been found, though fireplaces are often recorded. But a lot of implements made of flint have been discovered. Stone, bone, antler and wood are also to be found, however, often giving a glimpse of a highly specialized hunting and fishing culture. There are several types of flint axes and arrowheads and at the close of the period of the Ertebølle culture an epoch-making novelty turns up, namely pottery. At first there was only a coarse ware built up from clay coils. Probably this knowledge came from Northern Germany or Poland around 4500 B.C. where pottery making was already known within early agricultural communities.

In recent years also the graves of the Ertebølle culture have been found on Zealand, e.g. at Vedbæk north of Copenhagen. Thanks to these new finds it has been possible to throw light on another side of this hunting culture (E. B. Petersen 1974). Examination of the skeletons seems to show that the state of health was good although half of the men and still more women died before the age of twenty. The care taken of the dead at this "primitive" stage is worth noting.

The investigations within the natural gas project led to the discovery of some sites from the Ertebølle culture. On Zealand the Kongemose site by Roskilde Fjord (no. 21) was still occupied as a settlement site in the Ertebølle time, and on Amager traces of three sites were observed as well as a locality in Central Zealand (no. 166-68, 278). On Funen, where finds from the Early Stone Age were otherwise totally absent, the natural gas pipe line went right through a refuse layer from a settlement near Svendborgsund (no. 660). The settlement itself was not damaged.

In Jutland the finds are more numerous and more instructive. On a hillside turning south towards a river valley, south of Hirtshals in North Jutland, a transverse arrowhead was found under culture layers from both New Stone Age and Iron Age (no. 789). The Bratbjerg site (no. 801) situated east of Aalborg contained a culture layer rich in flint implements. Originally this site was a coastal one on a sandy foreland by the Limfjord. Today, however, due to land uplift, it is no less than 8 m above sea level and several kilometres from the coast. The site had been visited both during the Ertebølle period and the succeeding early phase of the New Stone Age. It was not, however, possible to make stratigraphical observations. The core axes found come from the Ertebølle culture, and most of the flake axes and transverse arrowheads also, but a more precise date for many of the rest of the flint implements is not possible since they may occur in both the periods in question.

Conditions were much better at Ejstrupbro in the Skals River valley north of Viborg (no. 943). Here three Ertebølle layers were sandwiched, originally on the north side of a small island in an inlet, now all dry land. The layers indicate short occupancy and they are separated by sterile sand layers after transgressions. Since all the layers contained pottery the site must belong to a later part of the Ertebølle culture. In the earliest layer, however, only the coarse type of pottery was found; later a thin-walled ware turns up. The worked flint may also be used chronologically. The first settlement belongs to the time about 4500 B.C. while the two later phases are close to 4000 B.C. This find is an important one since it is the first of this type in the area.

There are other finds from Jutland which belong to the Ertebølle culture, including one of the sites from V. Nebel Nørremose (no. 1141), where thick-walled pottery was found in the bog, probably thrown there from the site on the slope. Unfortunately the culture layer had been destroyed by ploughing. Lastly a site from the Late Ertebølle culture was found at Handbjerg Hovedgård (no. 1397) west of Struer, North-West Jutland. It was situated under a hedgerow and thus preserved and protected from agricultural activities.

There are, however, a great many sites and finds where it has been possible to undertake a closer dating within the Early Stone Age. From Zealand, for example, there is a flint concentration, pits and a couple of pick axes of flint. On Funen a core axe was found and six to eight other flint concentrations. In Jutland there may be as much as twenty localities from the Early Stone Age in all. One plane-scraper was picked up but most of the finds were flint concentrations; culture layers, however, were also observed.

The New Stone Age

With the Ertebølle culture we are at the close of the Early Stone Age. In the following period agriculture and stock-breeding little by little became the predominant occupations. According to a series of carbon-14 datings the transition between the Early and the New Stone Age takes place between 4200 and 4000 B.C. From this time on a new kind of pottery appears, the funnel-necked beaker. This first agricultural phase is thus named the Funnel Beaker culture. In this phase it is also possible for the first time to find grain impressions in the pottery. The grain was incidentally mixed up with the clay and destroyed when the pot was fired; but the impression is left and can still be studied 5-6000 years later. These grain impressions are of great importance as evidence of which cereals were cultivated.

Stone Age agriculture was very different from the kind of agriculture practised today. The first farmers lived in a landscape covered by huge primeval forests consisting principally of oak, lime, birch, alder and hazel. In order to clear this forest large thin-butted flint axes were used and modern experiments with these axes have shown that they are very effective, even for felling large trees. Fire was another weapon put to use for clearing the forest and cultivating grain in small clearings, so-called "slash and burn" agriculture (A. Steensberg 1980). In this primitive form of farming leaf fodder is also supposed to have played an important role for the domestic animals. Evidence of this kind of farming in the Early Stone Age is supported by scientific investigations of bogs. Another innovation was the plough, made of wood, which appears rather early in the New Stone Age, although it has so far not been found from this period. The furrows left by this plough, the ard, are, however, recorded as dark furrows in the subsoil, e.g. when they have been left undisturbed under dolmens. The ard was in use throughout the Prehistory of Denmark, and well-preserved specimens are known from the Iron Age, not to mention the ard pictured on the rock engravings of the Bronze Age.

Domestic animals deserve a chapter of their own. During the Early Stone Age only the dog was known but in the New Stone Age cow, pig, sheep and goat are kept. The introduction of agriculture and domestic animals is a real land mark in the history of man; it has even been called a revolution. It is an important question whether this was a result of an immigration from the Continent, or whether it was the Ertebølle population which became farmers. If the Ertebølle culture took up farming, what could have been the reason? Were they forced to do so because of population pressure, or did they convert to this new economy voluntarily? No definitive answer can be given, but the truth may lie in a combination of the two suggestions put forward.

The natural gas project has made it possible to obtain some new information about the beginning and early part of the New Stone Age. When it is considered, however, that we are here dealing with a period covering about one thousand years, the number of finds made is rather modest. The sites are few and little new has been brought to light, e.g. about houses. Yet the site at Bratbjerg (no. 801), already mentioned in connection with the Ertebølle culture, also contained finds from the early Funnel Beaker culture; among the finds are pottery ornamented in a style characteristic of northern Jutland. This site is also important because it shows that the Stone Age farmer, like the Ertebølle hunter, hunted and fished from this site. Despite the introduction of farming, hunting and fishing were not forgotten. North of the Limfjord Højgård (no. 781) should be mentioned, since it is here supposed that there were traces of a house. It was dug a little into the ground and covered an area of 6×9 m. It was not, however, possible to shed further light on the constructive details of the house in question. The finds consist of thin-butted axes, fragmented, unworked amber and worked flint. The pottery shows that we are here at the beginning of the Passage Grave period.

Farther south in Jutland, in Hornbæk parish, at Oust Møllevvej III (no. 1008), a culture layer was excavated. It contained animal bones, amber, flint implements and pottery as well as a fragmented saddle quern. The pottery belongs to the close of the period discussed here. In southern Jutland, Svendstrup parish, parts of a site were excavated at Enegård (no. 1619). The finds consisted of worked flint and pottery. The latter belongs to the transition to the Passage Grave period. In connection with the excavation ard furrows were observed in the subsoil.

On Zealand there is a genuine novelty, namely the flint axe manufacturing site at

Bakkely, near Store Heddinge (no. 403). Here production of heavy thin-butted flint axes took place and there is every reason to believe that there was a great demand for such axes since many forested areas had to be cleared for agricultural purposes.

In sites such as Klausborggård (no. 282) in West Zealand and Lyshøjgård (no. 231) in the central part of Zealand we are dealing with finds from the close of the Dolmen period. Apart from such sites there are also quite a few fragments of flint axes and worked flint most probably belonging to small dwelling places. It is no doubt the case that many sites yielding small finds of this type had already been disturbed by activities during the Bronze and Iron Age.

From a modern point of view the most spectacular monuments from this period are the dolmens. It was then that these megalithic monuments were built: round dolmens and long dolmens which can still be seen in the landscape here and there. Many have disappeared in the course of the time but a sizable number have been excavated, giving important scientific results. It is possible that ruined structures such as those at Bøgeholm Sø (no. 49) in Hellebæk parish and at Borrevejlegård (no. 230) in Hellebæk parish are in fact completely destroyed dolmens; it is characteristic that both structures were so badly damaged that it was impossible to find out whether that was the case. Yet, in Vallestrup (no. 246) in western Zealand, there can be no doubt that it was a ruined dolmen which was excavated.

We have to go to Jutland in order to be able to describe a well-preserved grave monument belonging to the first part of the New Stone Age. It is actually a rather imposing monument: Storgård IV (no. 962) in Fjelsø parish, Viborg county. Here a ploughed-down long barrow was completely excavated. It was no less than 50 m long and up to 12 m wide. Two phases were observed and despite the damage caused by agricultural activities several important observations could be made. At first, in the earlier phase, wood had been used as a building material, e.g. as a fence, on the facades and in connection with the grave itself. In the grave, the grave goods consisted of a thin-butted flint axe and a necklace of amber beads. Later, there was yet another grave or mortuary house. Significantly, pottery of a sacrificial character was found beside the wooden facade of the structure. The long barrow at Fjelsø belongs to a little group of grave monuments which have been investigated in recent years not least thanks to a careful excavation technique. At Nybøl Vestermark (no. 1679) in Nybøl parish in South Jutland a long barrow, completely ploughed down, was excavated. It was 31 m long and 8 m wide. Traces of a ruined megalithic chamber (dolmen) were found and some of the kerb stones were also preserved. In the filling of the barrow some pottery was found belonging to the Dolmen period and in the subsoil under the barrow and furrows were observed.

During the following period, the time of the passage graves, a rich farming culture seems to have existed. Large passage graves were built as collective tombs for the deceased members of the community. Rich grave goods are found and likewise huge amounts of pottery sacrificed in front of the entrance or facade. The passage graves are well known, not least thanks to earlier excavations where it was possible to examine better preserved monuments in eastern parts of the country. The Passage Grave period covers the period from about 3200-2800 B.C. and the finds, especially the pottery, show that there is a continuous development from the Dolmen to the Passage Grave period.

During the natural gas project some passage graves were excavated. They included Storgård II (no. 964) near the long barrow previously mentioned. This passage grave, badly damaged, only contained a few finds. A double passage grave at Olufshøje (no. 982) was investigated in Skals parish, Viborg county. Here some flint implements were found as well as amber beads, pottery and bone fragments from the deceased.

Quite a lot of sites belonging to the Passage Grave period have been investigated. On Zealand no. 17, 287, 336, 392, and 420. Culture layers are seldom found, however, and mostly one is dealing with worked flint found in ploughed soil. Yet, in some cases pottery has been found in pits. Ornehus (no. 413), near Store Heddinge, particularly is worth mentioning. Here a two-aisled longhouse was found which belongs to this period or possibly the Dolmen period. The house was 15 m long and 6 m wide, and it is one of the very few houses known of this type. From Funen there are also sites worth mentioning: nos. 474, 552, 560 and 586, but the find circumstances are mostly like those on Zealand, i.e. ploughed-up flint implements and small finds.

Gremmeløkke (no. 526) ought also to be mentioned; here a small building with a ground plan shaped virtually like a horseshoe was excavated and a considerable amount of pottery was found in pits.

In Jutland several sites belonging to the Passage Grave period have been excavated but culture layers are seldom found. Galgehøj (no. 1000), in Viborg county is, however, a site with a preserved culture layer. Flint artefacts especially were found, including tanged arrowheads, amber and pottery. Under a culture layer pits and postholes were observed. Among the pottery clay discs were present and there was a large intact vessel from the close of the Passage Grave culture. In Skanderborg county, Hansted parish, a site was investigated (no. 1089). It was dated to the beginning of the Passage Grave period. Ard furrows were seen in the subsoil but what is more interesting is the presence of a small D-shaped hut, 9×5 m with traces of two fireplaces. A few graves belonging to the period in question have also been excavated, including a couple of badly ruined passage graves (no. 964 and 982).

At the close of the Passage Grave period a new culture enters the scene, the so-called Pitted Ware culture, taking its name from the pitted decoration on the pottery. It is mostly known from Sweden, and to a lesser extent from Denmark. The origin and dating of the Pitted Ware culture in the different areas where it is found is still a matter of discussion (W. Rasmussen 1984). The natural gas project has only brought a few new finds belonging to this culture. In this connection it is worth mentioning that the Pitted Ware culture was a coastal culture and pipelines are seldom placed in such areas. This ought also to be remembered when dealing with other cultures preferring coastal settlement or for that matter bogs and lake shores. Pipelines are not dug down in such areas. Near Kinderup (no. 846), north of Limfjord near Aalborg, however, a trial excavation was undertaken and finds belonging to the Pitted Ware culture were found. The previously mentioned site Galgehøj (no. 1000) ought to be mentioned in this context too. Some of the typical tanged arrowheads belonging to the Pitted Ware culture were found there together with pottery belonging to the Passage Grave culture. The old discussion of whether these arrowheads were produced within the Passage Grave culture can therefore be revived. The question is not without interest since new finds from Bornholm, Djursland and Scania have appeared which may throw light on the problem. These new finds furthermore contain pottery which is not always easy to ascribe to the category of pitted ware or funnel-necked pottery.

About 2800 B.C. the Passage Grave period ended after having lasted about 400 years. It was followed by the Single Grave or Battle Axe period which also had a duration of about 400 years. During this long span of time there are very few finds from eastern Denmark. Against this background it is perhaps not strange that even such a large undertaking as the natural gas project only produced a couple of flint axes belonging to the Battle Axe culture in the eastern part of the country. One flint axe is from Zealand (no. 6) and one from Funen (no. 459).

Jutland is, however, the traditional area for Battle Axe or Single Grave culture. Small barrows, usually in the more westerly parts of the peninsula, are the most typical monuments within this culture; each may contain several graves. A considerable quantity of these barrows are preserved but a huge number have been destroyed in the course of the time, not least in more central areas in Jutland. Thus the barrows known today give a false impression of the original extent of this culture. The Single Grave culture was first recognized a hundred years ago and it has been subject of discussion ever since. Was it an immigrating culture from the Continent, or did it develop in Jutland? (C. Adamsen and K. Ebbesen 1986). The question of whether it was contemporary with the Passage Grave culture or not has also been a matter of dispute. This last question at least has been answered through recent excavations showing that the Single Grave culture is later than the Passage Grave culture.

Some axes belonging to the Single Grave culture have been collected in connection with the natural gas project but more interesting is the excavation of about twenty ploughed-down barrows, some of which contained battle axes and pottery. Nybro (no. 1492) should especially be mentioned, since this grave contained rather many amber beads and three small flint borers thought to have been used when making holes in the beads – the grave of a bead maker?

Little is so far known about the sites belonging to the Single Grave culture. From a scientific point of view the settlements are more important than the graves since little is known about them whereas a huge quantity of material is available from the graves.

Unfortunately, settlements from this time are seldom found and only a handful – seven in fact – have been examined in connection with the natural gas project. Culture layers were very thin or absent, the finds were scanty, and pits were rare. No traces of houses were observed. The finds mostly come from the districts of Vejle, Ringkøbing, Skanderborg and Viborg. On the other hand even these modest traces of the settlements belonging to the Single Grave culture show that they do exist. It is obvious that they will be found when the topsoil is removed in large areas as has been the case within the natural gas project. Unfortunately the traces of these sites are often found in places where later Bronze and Iron Age settlements were established, causing serious damage to the remains from the Single Grave culture.

The Battle Axe or Single Grave culture was followed by the Dagger period (E. Lomborg 1973). Beautiful, flat-trimmed flint daggers replaced battle axes in most cases and such daggers are very often found as grave goods.

It has been said that these daggers also served as a status symbol and that their practical use was limited. However that may be, it is certain that these flint daggers imitate daggers of copper and bronze which were then used in Central and Western Europe. There is no visible break in cultural development between the Battle Axe period and the Dagger period and onwards into the Early Bronze Age; the assumption of continuity is supported by several phenomena. The Dagger period has previously been looked upon as a short intermezzo between the Battle Axe culture and the Bronze Age, but the carbon-14 dates show a different picture. According to these datings the Dagger period was a long one, c. 2400-1800, no less than about 600 years.

The natural gas project has produced some finds from Zealand and Funen belonging to the Dagger period; often we are dealing with single finds of flint artefacts where it is frequently possible to date them thanks to the typical, flat-trimmed technique employed. There are, however, some sites also but the finds are modest: flint concentrations and some pits. Eight such sites have been reported from Funen alone.

In Jutland there are about fifty finds from the Dagger period. It should be noted that battle axes were still in use in this period as indicated by the single find of a stone axe (no. 749). There is also a slate pendant (no. 1045) a typical form from this period. The finds mainly consist of sites with flint concentrations, and where there are pits some pottery occurs. A couple of sites ought to be mentioned, however. At Jegstrup near Skive, North-West Jutland (no. 853), a large, intact vessel was found in a pit, and thought to have been a sacrifice. The site at Vorgod (no. 1332) in West Jutland is also interesting, since the finds from the site were found under a barrow. Such finds under barrows are by no means uncommon and they are often well protected against destruction. In this case there was a large low depression in the ground containing flint artefacts and pottery; it may have been a house with a sunken floor, which from this period would be rare but not unknown.

At Øster Nibstrup (no. 727), North Jutland, there is a most important find. Here a longhouse with an east-west orientation was excavated. It was two-aisled, 20 m long and 7 m wide. Such houses are still rare, though some have come to light in recent years.

The graves belonging to the Dagger period in Jutland were often dug into existing barrows but a considerable number of barrows were also built in this period. Stone cists are also encountered from this time and it should be remembered that some passage graves were still in use. Most of the graves excavated in connection with the natural gas project in Jutland were badly damaged. A rather special grave monument from Løsning (no. 1202), South Jutland with graves from both the Dagger period and the Bronze Age is worth noting. Taking into consideration the length of Dagger period it could have been expected that more finds would come to light than has been the case.

Bronze Age

Great attention has always been paid to the Bronze Age. The sun-chariot, the lures and many richly furnished graves are well known. In addition, however, there is an extremely large quantity of bronze implements from graves, bogs and hoards: swords, daggers, axes and ornaments. Much else could be mentioned, not least gold finds and imported objects. In no other area have so many bronze objects been brought to light as in South Scandinavia (Aner & Kersten 1972ff). Despite the fact that all the metal had to be imported, and it must have represented a considerable value, certain social and religious rituals were so strong that costly objects had to

follow the dead or to be sacrificed in bogs. Such patterns of behaviour look strange to a “rationally thinking” human being in the 20th century.

Previous research concerning the Bronze Age were mainly concentrated on the graves. Thus a lot of knowledge was obtained about the dead in their graves surrounded by grave goods. Little attention was paid to the life in the settlements. This is a well-known problem within archaeological research in many periods. In the present case it was not until the 1950's that the first Bronze Age houses were excavated. These excavations took place in Himmerland in North Jutland (Draiby 1985). Since then, however, hundreds of houses from the Bronze Age have been excavated, especially in West Jutland. It should be noted, however, that we are here talking about houses from the Late Bronze Age, whereas houses from the Early Bronze Age are still rarely found.

The Bronze Age covers the period from about 1800-500 B.C. The border between the Early and the Late Bronze Age is normally placed at about 1000 B.C. The Early Bronze Age had much in common with the latest part of the Stone Age. This can be seen in the funeral rites, house types – though they are few – and within the pottery and flint-working. But already by the middle of the Early Bronze Age new pottery forms appeared and soon there were graves where the dead were burnt. The cremation custom had to do with religious customs arriving from the Continent. From the Late Bronze Age only cremation graves, urn graves in particular, are met with and the graves goods from them are few. On the other hand many votive offerings in bogs have been found. But changes in house-building and in the way of life in general can also be seen in the archaeological find material. Thus, in the middle of the Early Bronze Age for the first time we are confronted with the tree-aisled longhouse which was to continue to dominate building habits during the Iron Age. Maybe it was also in the course of the Late Bronze Age that the first villages occurred. At least it is certain that the village was a fact in the early part of the Pre-Roman Iron Age. The village is notoriously hard to define archaeologically. The term “village” in the present context is used to signify at least three independent households or farms existing at the same time.

The number of graves from the Early Bronze Age found during the natural gas campaign was rather large. On Zealand one oak coffin was excavated in a ploughed-down barrow at Salløv (no. 203) on East Zealand. Under the barrow there were ard furrows in the subsoil. The investigation carried out at Byhøj (no. 336), West Zealand, is also significant. A ploughed-down barrow was found to contain a woman's grave with several bronze objects. Under this barrow ard furrows were observed. What was more interesting was the presence of the traces of a three-aisled longhouse under the barrow. The house must pre-date the grave and the barrow and it is thus one of the oldest known houses of this type. Apart from a dig in a ploughed-down barrow at Allerup (no. 555) on Funen, where traces of occupation and ard furrows were observed, no Bronze Age graves were excavated on this island. Most of the Bronze Age graves were excavated in Jutland, where about ten were investigated. At Vikærgård (no. 911) in North-West Jutland a ploughed-down barrow was examined. Three building phases were observed in this barrow which was, as is very common, built of turf. Ard furrows were seen in the subsoil and there were also traces of an occupation under the barrow, maybe from the Dagger period. Graves with rich grave goods were excavated both from the Early Bronze Age and the Early Iron Age. From the Bronze Age grave came a flange-hilted sword and remains of other bronze objects. This barrow is one out of many examples in the course of time where there are finds from Late Stone Age, Bronze Age and Iron Age as well. Other examples of graves from the Early Bronze Age are nos. 939, 978 and 1050. Farther south in Jutland, no. 1202 has already been mentioned in connection with finds from the Dagger period. A rich grave from the Early Bronze Age was also excavated. It contained two arm rings of gold, a bronze sword and a bronze axe. Furthermore, at Syvhøje (nos. 1243-44) we are probably also dealing with graves from the Early Bronze Age. Lundingsminde (no. 1535) is an example where cremation was used at the close of the Early Bronze Age. Under the barrow ard furrows were observed. Rich grave finds have previously been found in this barrow.

Traces of sites belonging to the Early Bronze Age have been found in a few cases. On Zealand Byhøj (no. 336) has already been mentioned but it is most probable that there is a larger site around this barrow. On Funen Brændekilde (no. 474) is interesting, since there may here be traces of houses from the Early Bronze Age. Unfortu-

nately there were also activities during other periods here and the area had been disturbed by medieval agriculture. In Jutland there may be traces of Early Bronze Age sites at Ll. Nustrup (no. 1522) and Rumohrsgård (no. 1628), both in South Jutland.

We have to go to Povlstrupgård (no. 838) in North Jutland in order to get an insight into the house building at the end of the Dagger period or the Early Bronze Age. Yet, though it cannot be said for certain whether this site belongs to the latter period or is a little older, it is most probable that we are dealing with a house from the Early Bronze Age. The house is a two-aisled longhouse with an east-west orientation. It is 15.5 m long and 7 m wide. The remains of the walls were seen as impressions in the subsoil left by the posts. The floor had been slightly sunken and flint implements were found within the walls as well as quern stones and potsherds. Some stone concentrations were also found here. Some pits and wells were excavated at this site. One of the walls was found under the house and must be older than it. The house was situated on a high bank which is often the case with houses from the Late Bronze Age. It is worth mentioning that the excavators do not think that this house was a part of a village.

The number of finds from the Late Bronze Age is very large. Let us start with the find of a bronze celt from Funen (no. 537). It was found during reconnaissance. The grave finds from the Late Bronze Age show that only cremation took place. The burnt bones of the dead were mostly placed in an urn which is often found dug into an existing barrow. Yet there are several variations within burial rites, especially at the close of the Early Bronze Age and the beginning of the Late Bronze Age. Oak coffins where the burnt bones are spread on the bottom of the coffin are not uncommon and neither are stone cists with burnt bones, from a later part of the Early Bronze Age. Such graves, however, soon disappeared and the graves became small; this meant that there was no longer "room" for larger grave goods. Lack of room as an explanation of the more modest grave goods during the Late Bronze Age is, however, too simple an explanation. It is obvious that now, according to ideas then prevailing, grave goods were no longer so important. Accordingly they may be completely absent, or may consist only of small personal belongings found in the urns, such as bronze pins, knives, razors or tweezers, which presumably had a symbolic meaning.

Of the finds which have come to light in connection with the natural gas project there are three urn graves from the ritual structure at Sandagergård (no. 4) in North Zealand. We shall return to this find later. No finds at all were made on Funen while there were a good many from Jutland. At Støvring (no. 828) in North Jutland an urn with a stone packing was found. It contained burnt bones and a few small bronze implements. This urn was placed in a natural elevation, which now and then can be seen used as a burial place. Tangevej (no. 935) at Bjerringbro, North Jutland, a ploughed-down barrow, contained a destroyed urn, and from the passage grave at Olufshøje (no. 982) there are two stone-packed urns. In one of them there were the remains of a bronze pin and a double button made of amber. It is typical that these urns, as is often the case, were placed in the south side of the barrow, the sunny side. In a barrow at Lille Torup (no. 994), North Jutland, a stone-packed urn was likewise found in the south side of the barrow. The burnt bones showed that they were from a child. The grave goods consisted of a piece of worked amber and a bronze spiral. Likewise at Lille Torup (no. 996) several urn graves were found in the southern part of a ploughed-down barrow. Among the grave goods were several small bronze objects as well as amber. Fjelsø III (no. 1006), a ploughed-down barrow, contained a small stone cist, which was, however, empty but two urns were also found. One of them had a lid sealed with resin, which is seen once in a while. Apart from the burnt bone a bronze awl with a preserved wooden handle was found. A razor was also contained in this urn and the razor had a binding of leather. From the barrow at Løsning (nr. 1202), with finds from earlier periods already mentioned there were also graves from the Late Bronze Age, namely four urns. Finally, ruined graves were found in a ploughed-down barrow at Bavnsbjerg (no. 1330).

As could be expected the grave finds from the Late Bronze Age included no surprises. There is little variation attached to such urn graves and the huge number of already known urn graves confirms the uniformity.

In the light of more than a hundred years of excavation activity it seems unlikely that new types of large monuments might still turn up from the Bronze Age. This,

however, is what happened at Sandagergård (no. 4) in North Zealand. We are here most probably dealing with a ritual structure of a cult house. The monument consists of a double stone frame 18.5×7.5 m thought to represent the outer contours of a building. Postholes, however, were not observed and the more detailed appearance of this structure remains in the dark. In a culture layer within the stone frame potsherds were found, and also fragments of crucibles and moulds, both made of clay. Here also two urn graves were placed; these graves are contemporary with the house which can be dated to the beginning of the Late Bronze Age. Some graves from the Pre-Roman Iron Age were also found within the stone frame, i.e. graves which were many hundred years later.

Just south of the monument four rock-engravings were found close together. On each of the stones there was an engraving showing a raised hand, a symbol once in a while encountered in the Bronze Age. Close to these engravings two very big stones were found and there were traces of still another. It is proposed that these three stones were menhirs. Later investigations have shown that there is a Late Bronze Age site about one hundred metres from the supposed cult house. Perhaps, we have here some kind of Bronze Age centre which is not an ordinary village.

The cult house, however, was not the only big surprise from the time of the Late Bronze Age. At Lindø (no. 440) on Funen a hoard was unearthed in connection with the actual digging down of the gas pipeline. Archaeologists very seldom have the opportunity to excavate such hoards since they turn up by chance and most often are searched through by the prying finder. In this case, luckily, the finder at once sent for an archaeologist and it thus became possible to excavate the hoard, which had incidentally not been badly damaged by the machine digging. The hoard turned out to have been dug down at a Bronze Age site, and the excavator suggests that this was done in a situation of danger. The hoard consists of a little gold and more than forty bronze objects, all placed in a large pottery vessel: swords, spearheads, an axe, many sickles, rings and ornaments. It is strange that some of these objects are completely new without traces of wear while other pieces are old or broken – on their way to be melted down? It might have been the whole stock of a Bronze Age settlement, as suggested by the excavator.

One of the biggest surprises within the natural gas project from an archaeological point of view is the number of sites which belong to the Late Bronze Age. Almost one hundred sites have been recorded from this period. These finds consist of smaller or larger flint concentrations and pits but there are also larger sites with houses. No other period, despite its rather short duration – about five hundred years – has produced so many finds apart from the Early Iron Age. It also ought to be mentioned that the finds are rather evenly dispersed all over the country, not least thanks to the many deep pits which are typical of the period. These are not easily disturbed by ploughing and they thus give a more realistic picture of the settlement than is the case in many other prehistoric periods. Such pits occur even in intensively cultivated areas.

On Zealand a site was investigated at Ganløse Mosevej (no. 74). An especially large pit should be mentioned because it contained extensive pottery, crucibles and moulds. It is thus possible to obtain much new information about metal working in the Late Bronze Age. The field where these finds came from was known previously as an important find-place particularly for objects from the Early Iron Age. At Keldsvang (no. 17) in North Zealand another site from the Late Bronze Age was investigated, with possible traces of a house. On Gl. Køgegård (no. 107) a larger area was investigated, and finds included traces of five houses. At Rygård (no. 162) also a large site was investigated. On Gundsøgård (no. 173) two longhouses with an east-west orientation were excavated; as is often the case with remains of such houses only the impressions of the roof-supporting posts were visible. The pits contained a good deal of pottery and fragments of crucibles and one mould. In one of the pits a well-preserved dog's skull belonging to a big race was found.

On Funen a larger site was investigated at Højby II (no. 565) with the remains of one house, but a thick culture layer was also found. About ten other localities with remains of Late Bronze Age settlements were investigated on this island; the finds in most cases consist of pits, some of which were rich in objects.

In Jutland almost fifty sites from the Late Bronze Age have been located, evenly spread over the peninsula. As is the case in the rest of the country, pits full of finds were common. The finds included pottery in particular but also in some cases

animal bones. Flint artefacts, of course, were very common too. At Hellerup (no. 941) two longhouses were excavated and at Meldgårdsminde (no. 942) three houses. At Skinderup (no. 997) one house was excavated. It was 20 m long and 6 m wide. As always the orientation was east-west. With these finds we are in the northern part of central Jutland, which is also the case at Lyngsø (no. 957) where a house with the same dimensions as the one just mentioned was excavated. Further north two houses were excavated at Tingvejgård (no. 1002); again the length is 15-20 m. In the south-west of Jutland a larger investigation took place at Nybro (no. 1490). Several houses were excavated; the length was about 20 m and the width 6-8 m. It is worth mentioning that it was here possible to document the existence of stalls. In a post hole belonging to one of the Late Bronze Age houses a rare object was found – a small iron ring with spherical ends.

Here at the transition from the Bronze Age to the Iron Age a few words ought to be said about flint. This kind of rock, formed during the Cretaceous period about 70 million years ago, may be termed the “national stone” of Denmark. During a large part of the Prehistory it was the most important raw material for the production of a long row of implements; it was also mined and in northern Jutland flint mines have been investigated. Flint was still widely used during the Bronze Age, and to some extent also during the Early Iron Age (K.L. Poulsen 1978; V.Nielsen 1981); mostly we are here dealing with very simple forms. Yet the investigations on Iron Age sites carried out within the natural gas project seem to show that flint was more widely used than hitherto supposed. It would be an important task to try to take a closer look at this Iron Age flint in order to distinguish it from the flint from the Stone Age and the Bronze age.

Iron Age

The Iron Age is the last big prehistoric period in this country, with a duration from c. 500 B.C. to c. 1050 A.D. This long span of time is divided into several periods which reflect the contemporary cultural and political conditions in Europe. The Early Iron Age includes the Pre-Roman or Celtic Iron Age, c. 500 B.C.-0, and the Roman Iron Age from the birth of Christ to 400 A.D. The Late Iron Age, the Germanic Iron Age, is divided into an early phase, now and then termed the Migration period, from 400-550 A.D., and a later phase, 550-800 A.D. This is followed by the Viking Age, 800-1050 A.D., a period of transition to historical times and the Middle Ages.

Intensive use of iron can be seen in Asia Minor from about 1300 B.C. and the first iron objects reached Denmark at the close of the Late Bronze Age. Iron is in many ways a more advantageous metal than bronze, and contrary to bronze (copper and tin) it could be extracted locally from the bog iron. Iron production on a larger scale was not, however, carried out until a later part of the Pre-Roman Iron Age.

The first centuries of the Iron Age were characterized by a cooler and moister climate, the Sub-Atlantic period, and, contrary to what was earlier supposed, recent investigations have shown that this climatic change was advantageous to the country. The population increased, agriculture expanded and primeval forest was used as pasture for cattle or cleared and cultivated. A large number of sites from the Pre-Roman Iron Age are known and the traces of such sites vary from mere pits filled with refuse to large villages. The villages have been investigated especially in central and western Jutland. Modern research has been able to demonstrate that the oldest villages probably were moved with rather short intervals, either because the houses became worn out, or because the fields around the village became exhausted. Later on the villages could remain on the same place for 100-200 years (S. Hvass 1987).

The houses are better illustrated during the later part of the Pre-Roman Iron Age than in the early phase but the principal type was the same: east-west orientated houses with a rectangular ground plan where the roof was supported by two rows of posts, i.e. a three-aisled construction. The length may be up to twenty metres with the living quarters in the western part of the house and the byre to the east. The village may be surrounded by a fence or palisade. Outlying farms, consisting of one longhouse and one or more small houses, surrounded by a fence, also exist but are more common during the Roman Iron Age.

Evenly distributed throughout Jutland almost one hundred sites have been located in connection with the natural gas project: houses, culture layers and pits. In a little more than twenty cases the settlement continues into the Early Roman Iron Age.

In the northern and central districts of Jutland, including the county of Aarhus, it has been possible to excavate houses in eight out of 24 sites. At Jegstrup (no. 947) just east of Viborg there seems to be at least two phases of settlement. The ten houses excavated here may be divided into two types, an early and a late one. The early type had e.g. outer supporting posts and well-preserved sunken floors to the east where the byre was situated. The later house type was smaller and the walls had consisted of many small, close-standing posts. On the Neder Hallum-site (no. 949), in the same parish as the site just mentioned, there are traces of five long houses. One of these had burnt down and this made it possible to study many interesting details. The house was situated over an earlier house while in the south the corner of a sixth longhouse from the Early Roman Iron Age could be seen. It was also discovered that there had been a habitation at this site during the Late Bronze Age. The site at Nørregård (no. 976) near Skals was inhabited throughout the Pre-Roman Iron Age and even into the Early Roman Iron Age. All the houses had a well-preserved floor level and fireplaces in the western part, the living quarters, and in at least two houses there had also been an earth floor in the byre. Storage vessels dug down in the living quarters in several houses and a clay-lined well were also investigated. Among the other sites from the Pre-Roman Iron Age in North Jutland may be mentioned nos. 773 and 776, with traces of fences and no. 779 with postholes, pits and a fireplace. The remains of a stone-built cellar containing pottery and hammer stones were also found. Finally the site at Sortenborgvej-Eriksborg I (no. 903), should be mentioned with a lot of pottery in several pits, as well as the site close by (no. 905) with a pit containing three pots with so-called bar-lips.

Farther south in Jutland, in the counties of Skanderborg, Vejle and Ringkøbing houses were found on 14 localities. The village at Hedegård (no. 1117) as well as the burial place there belong to both Late Pre-Roman and Early Roman Iron Age. The village, situated on a plateau south of the burial place, has not been fully excavated and thus it is difficult to say anything further about the settlement apart from the fact that the remains of three houses could be investigated. As a dividing line between the village and the burial place a palisade-fence was built. Another fence running over the burial place was put up as late as during the Viking Age. In Stovstrup (no. 1170) part of a village from the Pre-Roman Iron Age was excavated. It apparently consisted of farmsteads with both longhouses and smaller ones situated separately from each other near some big pits filled with refuse. The same pattern seems to be present in Pjedsted II (no. 1221) where the village is situated on a plateau. At Uldum (no. 1300) a 10 m broad zone uncovered led to the investigation of 14 houses, larger and smaller ones. Furthermore, some very small houses with only four postholes, seen rather often in Iron Age villages, were investigated. At the top of the hill was a fenced-in farm consisting of at least three houses and here also a well-preserved well made of oak wood was found. At Gammel Sole (no. 1303) there was an Iron Age village from a late part of the Pre-Roman Iron Age and the Early Roman Iron Age. Though the character of the farms was difficult to establish, the houses, in which several building phases were observed, were placed in two concentrations near an open space common to the whole village. This, as the excavator points out, corresponds to the situation in the contemporary village at Hodde between Grindsted and Varde (Hvas 1985).

At Krogstrupgård (no. 1378) it was possible to identify at least three fenced-in farms with east-west orientated three-aisled longhouses with the byre in the eastern part of the house. The finds were numerous, consisting particularly of pottery – e.g. large storage vessels and one so-called firedog. These strange-looking objects may be found in pits or by fireplaces and may mainly have been used as supports for the spit. In a posthole a spearhead of iron was found. This village should be dated to the late part of the Pre-Roman Iron Age and the early Roman Iron Age. Sites where traces of iron production could be observed are also present – nos. 1068, 1361, 1362, 1380 and 1401. At Skovdal (no. 1263), among ditches, pits and other traces of activities during the prehistoric period, remains of what is thought to be a larger stack or oven with flues were found. Some of these clay pits could be dated to the Pre-Roman Iron Age.

In South Jutland among nine sites it was possible to excavate the remains of a whole house in one only case. This site, Hedegård I/II (no. 1472) is an important one situated north of Ribe. This is an eroded, sandy plain sparsely populated during prehistoric times (S. Jensen 1985). Three longhouses and different pits on this site produced rich and varied ceramic material. In one of the houses there was a dug

down trench in the byre for liquid manure. The site was also inhabited during the Early Roman Iron Age as was the case with two further sites in South Jutland.

On Funen more than 20 sites have been recorded and houses have been found in six cases. Vangstedgård (no. 488) contained the rather disturbed remains of a house surrounded by seven or eight buildings with traces of heavy posts, thought to be storage houses. Ingslev Vestermark I (nos. 524-25) has been dated to the earliest part of the Pre-Roman Iron Age, and the houses were rather small, up to 9×5 m. The house-remains in Skalkendrup I (no. 682) north of Nyborg, however, measured 15 m and were situated among different refuse pits on a steep slope in a very undulating landscape. One of the pits contained shells of common mussels, thus indicating that the inhabitants had made excursions to the sea in order to collect shell fish. At Sanderumgård (no. 562), it was possible to analyse a large quantity of animal bones which showed that the consumption of wild species was part of the diet. At Tøjsmosevej (no. 597), the peripheral part of a large site from a late part of the Pre-Roman Iron Age was affected by the natural gas project and a few structures were recorded. The whole of this district has been densely populated from the Late Bronze Age onwards, including the Early Roman Iron Age.

On Zealand 12 sites and some pits could be dated to the Pre-Roman Iron Age. The remains of houses were found in six cases. Often the houses show traces of several building phases where the houses have been repaired or replaced after a shorter or longer period. The site at Skademosegård (no. 170) with houses and fences on the edge of a moraine plateau has been dated to the Late Pre-Roman Iron Age – Early Roman Iron Age. One of the houses was either built on the top of a burnt-out house or it may have burnt down itself. From the same transitional period a site at Havbogård (no. 214) should also be mentioned. The site is situated on a hill top but only one house was fully investigated.

Two finds from Zealand belonging to the Pre-Roman Iron Age deserve special mention, i.e. the iron-producing furnaces at Espevej and Skydebjerggård (nos. 308 and 358), situated between Korsør and Skelskør. The development of domestic iron production has so far been difficult to elucidate but with these new finds our knowledge has progressed considerably. At both places the furnaces have been dug down on a slope facing west some distance from a site higher up the hill. They are the oldest true furnaces so far found in this country, and they have been dated to c. 100 B.C. on the basis of pottery. The excellent state of preservation, especially at Espe, has made it possible to get an insight into hitherto unknown aspects such as the doors of the furnaces. This type of iron furnace is later, during the Early Roman Iron Age, replaced by the shaft furnace well-known from several sites especially in central and western Jutland.

The grave finds from the Pre-Roman Iron Age make up an important part of the archaeological material. All over the country cremation prevailed exclusively. Several variations can be seen, however: urns (pots) where the burnt bones were placed after having been cleaned, or cremation pits where the remains from the pyre were placed. In some cases no pit was dug and the remains were simply placed on the ground. The fire pit itself may be used as a burial place and a pot containing the burnt bones placed in the pit. Cremation graves may be found in older barrows or simply dug into the ground. In the western part of Central Jutland and in the south of Jutland a special kind of grave is prevalent, the so-called "hillock grave". It is a small, low barrow containing urns and there may be hundreds of such small graves – or even more – in a cemetery of this kind (Becker 1961). During the first centuries of the Iron Age these cremation graves are poor in grave goods, and only contain such things as small objects of bronze or iron and the urn itself. This, however, need not reflect a poor community; it may instead have to do with religious ideas. Later, i.e., at the close of the Pre-Roman Iron Age the first more richly furnished graves are seen containing sword, shield boss, spear- and lancehead. In places costly, imported bronze vessels were used as urns.

Compared with the number of settlements not many grave finds have come to light on the Jutland peninsula. At Mørup (no. 1320) in East Jutland, which is also an important find-place from the Late Iron Age, a small cemetery with "hillock graves" from the Early Iron Age was examined. At Hedegård (no. 1117) in East Jutland there was a larger complex consisting of a village and a cemetery from the Early Iron Age. Both cremation graves and inhumation burials were found in the cemetery, and among the cremation graves several variations were present. A total of 34 graves

were excavated; several of these contain weapons or fibulae belonging to an earlier period of habitation on the site.

On Funen Pre-Roman graves were found in four localities. At Tryden (no. 517) in Gelsted parish urn graves were found on the periphery of a high-lying site and probably belong to that site. A graveyard at Espe (no. 616) south-east of Ringe had been used in the centuries around the birth of Christ. It is not known, unfortunately, how large this graveyard was originally but so far 32 cremation graves have been excavated; most of them only contained pottery used as grave goods. Ten graves also contained one iron object each, e.g. a knife, a needle, a shield boss or the like. In one grave, however, there were several objects including a sword, probably with a sheath, and a spear head of iron with inlaid silver ornaments.

The natural gas investigations revealed only one find with Pre-Roman burials on Zealand, namely the above-mentioned cult site at Sandagergård (no. 4). Such graves are extremely rare on the island, so this find is important even without its distinctive siting. A small cemetery with 12 cremation burials included cremation patches and urn graves, most of them without any grave goods. One contained, however, a bronze fibula with small balls, another an iron belt-ring (Kaul 1985).

The population in the Early Iron Age continued the customs of the Bronze Age with sacrifices deposited in the bogs all over the country. Personal belongings were often sacrificed e.g. dress accessories and jewellery, especially necklaces. Such finds, however, recede into the background compared with unique finds such as the large silver cauldron from Gundestrup, probably of Celtic origin or the splendid chariots from Dejbjerg in West Jutland and the large war canoe from Hjortspring in South-East Jutland, which was most probably built in Denmark. Shields, spears and many other objects found in the vessel make up the oldest weapon sacrifice so far found in this country. It is not until 300 or 400 years later that this type of depositing seems to become a common feature of the cultural pattern.

Roman Iron Age

At the transition to the Roman Iron Age a new burial practice appears – the inhumation grave. Cremation, which had been used exclusively for a millennium, did not disappear and was still used in several parts of the country throughout the prehistoric period. The grave finds have made it possible to divide the Roman Iron Age into early and late parts and to distinguish between local areas with funerary rites of their own. In parts of Jutland graves are found containing a whole set of pottery. Very richly furnished graves reflect the interment of chiefs or princes; in those cases costly imports of Roman glasses, bronzes and silver cups may be found, as in the Hoby grave on Lolland. Graves with gold and silver jewellery are also found.

In the Late Roman Iron Age the rich finds are concentrated in eastern Zealand, while they were previously found most frequently in parts of Jutland, on Funen and on Lolland. A special group of finds consists of the many weapon-finds in bogs, sacrificed after battle. They bear witness of troubled, conflict-ridden periods and have been found in bogs on Funen and along the east coast of Jutland. Place names such as Vimose, Nydam, Thorsbjerg, Ejsbøl and Illerup are well known (Engelhardt 1865 and 1970; Ørsnes 1984). Unfortunately they do not reveal who was fighting or why, but the belongings of the defeated warriors are preserved in the bogs: weapons, clothes, jewellery, riding accessories and many other objects. The victors, as contemporary classical authors narrate, donated all this to the gods of war as sacrifices. It has been suggested that the country at this time was divided into several tribes and that territorial struggles between these tribes might occur. Moreover there are in Jutland several traces of dikes. They perhaps mark the border between such tribes (Neumann 1982). Trældiget (= thrall's dike) in the county of Ribe is one of those dikes (no. 1411 and 1436). It is not, however, probable that such works are truly of a military character. Some of them may have had a psychological significance too: here you leave your own area. In any event thousands of armed men would have been necessary if such a dike had to be defended and the presence of such a large force during the Early Iron Age is hard to believe.

It is a general trait all over the country in connection with the natural gas project that most of the finds from the Early Iron Age belong to a late part of the Pre-Roman Iron Age. On some of these sites the settlement, as already described, continued without interruption into the Early Roman Iron Age. Apart from several examples of

this in Jutland this is also the case for three sites on Zealand. On Funen, however, such continuity has only been demonstrated in two out of twenty sites.

The sites from the Roman Iron Age mostly belong to the early phase which is present all over the country. The finds from the late phase are more scarce and unevenly distributed. There are for instance no finds from North Jutland and the county of Ringkøbing apart from one single pit.

Luckily the house types and way of living are very well-known from research previously undertaken. As was the case with the Pre-Roman Iron Age we are dealing with three-aisled houses but generally the houses are now longer. Two farmsteads, partly excavated at Sønder Ravnstrup (no. 778) in the parish of Ørum, north of Aalborg, were each situated on their respective hill surrounded by low-lying areas thought to have been flooded in winter. It has been possible to follow three-aisled longhouses with an east-west orientation through three phases. A strong fence with traces of double posts, twice repaired, was also examined. Between some of the houses an open area, which was there during all the phases, could be identified. Pits and drainage ditches were found and a couple of wells, one of them built of stone. In this stone well 24 gaming pieces made of dark burnished potsherds were found.

The longhouse at Nørreskov/Eriksborg II (no. 905) was surrounded by about 20 pits, two of them from the Pre-Roman Iron Age. All of them contained iron slags from iron producing furnaces. The village at Ejstrup (no. 983), situated on a hill sloping down the northern side of Skals Ådal was only partly investigated. All houses had well-preserved earth floors and ornamented fireplaces and by one of these, in the best preserved house, a little pot was standing, maybe a sacrifice? The eastern part with the byre in this house had a sunken floor. Stone paving led up to the south side of the house and close to the house there was also a small storage house or workshop. At the top of the hill a structure was uncovered which was thought to be a pit where clay was prepared for pottery-making and mud building. From there came a small and strange-looking rattle made of baked clay, a type which is known especially in this part of Jutland.

From the rest of Jutland houses have been found at nine localities. At Tornvads-havevej I (No. 1217) in Gauerlund parish south-east of Vejle, four types of houses were located representing three or four farms. These had only been standing during one phase, that is, no renovations were undertaken. No fences were found but there were many pits as well as a pottery kiln. The village at Rugsted Lund (no. 1271), not far from Vejle, is interesting for several reasons. No less than 32 houses were found of varying size but unusual because of the small distance between the inner roof-supporting posts. One of the houses has had a windscreen and two had a north-south orientation which was otherwise only seen at Ejstrup (no. 983). The pottery from the Rugsted Lund site is of a local South Jutland style. Among the pottery a single sherd should be mentioned since it seems to be painted, a most rare occurrence in Denmark.

On Funen six or seven sites from the Early Roman Iron Age have been located. At Stavrbj (no. 549) there were traces of at least 12 houses. The houses were three-aisled, concentrated in two groups and they were orientated WNW-ESE. Two wells and the usual pits were found including rectangular cooking pits.

From the Early Roman Iron Age only four or five new sites were located on Zealand. At Rygård (no. 162) in Søllerød a settlement with four longhouses was uncovered; one of the houses was no less than 22 m long and 5 m wide, and the roof had been supported by seven pairs of posts. The investigation at Kærup (no. 287) shows that this location had been inhabited in the Passage Grave period, the Roman Iron Age and in the Early Middle Ages as well. The Iron Age settlement consisted of the faint traces of five longhouses and smaller houses, four wells and several pits.

All over the country during the Roman Iron Age changes in house construction can be observed. The houses are still three-aisled but now often of a considerable length and as a new feature small dug-down houses can be seen, so-called pithouses or houses with sunken floors which were used for weaving or as workshops.

Two sites were found on Zealand. No. 383 may actually be from the following period and unfortunately the settlement at Humlemosegård (no. 405) near Lyderslev on Stevns, is only uncertainly dated; a large house, 34 m long with slightly curved wall ditches and traces of roof-supporting posts belongs typologically rather to the following period, the Early Germanic Iron Age. This house has replaced two other houses on the same site. The site had been inhabited both during the Late Stone Age and the Late Bronze Age.

Returning to Funen traces of two longhouses were uncovered at Højme I (no. 479). The houses had double wall posts, a construction also seen in the houses from Lundsgård II (no. 582); this latter site is part of an extensive settlement previously examined at Lundsgård (Albrechtsen 1946).

Sites from the Late Roman Iron Age in Jutland for the most part have occurred only in the east and south. 15 sites were recorded, half of them with a late dating within the period in question, or with continuous habitation into the Early Germanic Iron Age, from which traces of houses were found on ten sites. Close to a ploughed-down barrow from the Early Bronze Age at Hummeluregård II (no. 1050) in Lading parish, west of Aarhus, traces were found of fenced-in farms from three phases of the Late Roman Iron Age. A small cemetery attached to this settlement will be dealt with later. There were many finds from a larger village settlement at Katrinelund (no. 1072) in Voel parish east of Silkeborg, though only part of the site was examined. There were at least eight farmsteads lying close together and each farm consisted of a longhouse which was perhaps 25-30 m long, several smaller houses, and fences. This corresponds closely to the well-known farm constructions in Vorbasse. In the Katrinelund settlement traces of iron extraction were also found, and among the objects glass beads and a Roman silver denar should be mentioned.

The village at Bække (no. 1422) north-west of Ribe contained six or seven farms inhabited during one phase only. One house, no less than 50.5 m long, is worth noting; it had slightly curved walls and gables and it seemed to have been divided into seven different rooms, three of which had entrances. To this large house belonged two slightly dug-down pithouses. At Hovborg (no. 1466) a settlement of long duration can be observed. There are six or seven phases probably from the Early Roman Iron Age and into the Early German Iron Age. Syvsig (no. 1529), between Gram and Vojens, had been inhabited from the Late Roman Iron Age to the beginning of the Viking Age. Finally the farm at Kragemade (no. 1649) between Broager and Egersund should be mentioned. Probably it is of the "Vorbasse type" and here a kiln for firing pottery was also found.

Turning from the sites and villages to the grave finds, it is generally from this group of finds that most information about the Roman Iron Age may be obtained (U. L. Hansen 1987). As already mentioned the country can be divided into separate areas according to the occurrence of different types of graves. The contents of the graves are very subject to "fashion" and this also provides a sound basis for close dating within the four centuries of this period. Furthermore, because the grave goods vary to a great extent, one can form an impression of a community where the power and the economic means were concentrated in the hands of a few chiefs or families.

Only a few graves belonging to the Early Roman Iron Age were investigated in connection with the natural gas project, and still fewer from the Late Roman Iron Age. Nevertheless, some of them are exciting. Cremation graves with little or no grave goods were found in North Jutland (no. 850), in the county of Ringkøbing (no. 1379) and at Nagbøl (no. 1439) in the county of Ribe where a cremation pit was part of a large and previously examined cemetery from the Early Roman Iron Age. Investigations also took place in the county of Tønder (no. 1546). At Galsted (no. 1553) in South Jutland graves were investigated in connection with the excavation of a site from the Early Roman Iron Age. Five urns were found close together, containing a couple of knives and a buckle made of iron. A little away from these urns another urn turned up containing burnt bones, an iron knife and a gold ring. A couple of inhumation graves (?) were also excavated and some pots found. At Adelvej (no. 1530) graves thought to be inhumation graves were excavated. At Hedegård (no. 1117), previously mentioned in connection with the investigation of a village and a cemetery, five inhumation burials were also found from the Early Roman Iron Age. Two of the graves seemed to be children's graves while a man's grave contained a razor and a fibula. Two women's grave were richly furnished. In one, the woman was found in a wooden coffin lying on her right side with bent legs. Her dress was not preserved but fibulae and a handsome buckle were found as well as several pins, all made of bronze. Chains with beads of glass, silver and amber and two knives made of iron also belonged to the dead woman's equipment. The other woman's grave was surrounded by a stone frame and partly covered with stones. Here the grave goods were more modest but still above average. Between the two graves, a pit was observed

with pots which possibly contained food and drink for the woman in the richer of the two graves.

From the Late Roman Iron Age there is only a single find from Jutland, namely Hummeluregård II (no. 1050), previously mentioned. At the Bronze Age barrow five inhumation graves were found containing different objects of metal, glass and amber as well as pottery. This little cemetery belongs to the 3rd century A.D., while the site south of the cemetery can be dated to the 4th century judging by the pottery found in the postholes from the houses. It seems reasonable to imagine that part of the site was contemporary with the graves.

On Funen the cemetery at Espe (no. 616) was used from the Late Pre-Roman Iron Age into the Late Roman Iron Age. More precisely seven of the cremation graves could be dated to the time after the birth of Christ. On Zealand there is only one single grave find, Brunnebjerg (no. 90) near Køge. It is an inhumation grave, orientated north-east and containing pottery and different beads made of amber and glass. The grave should be dated to the transition between the Late Roman Iron Age and the Early Germanic Iron Age. The grave was placed over a posthole belonging to a house, and it must therefore be later than the house. It is not, however, possible to date this house or a couple of others on this site more closely.

Germanic Iron Age

The political upheavals and disturbances which marked the European Continent in the Migration period after 400 A.D. apparently did not affect Denmark in any direct way. There was no great cultural difference between the Late Roman and Germanic Iron Age, but the distribution of finds changed so that South-west Jutland and Funen became the dominating areas. The general lack of settlement and grave finds in the Early Germanic Iron Age is amply compensated for by the many finds of gold. The source of this wealth must have been Roman gold coins originating mainly from the enormous sums by which the Romans bought off attacks from rebellious Germanic tribes. The most celebrated find is, of course, the two horns from Gallehus and the largest one is the hoard from Broholm near Gudme on south-western Funen. This particular part of the country has lately been the object of intensive archaeological investigations. It seems indeed to have been an important and active centre connected with a market place at Lundeberg by the Great Belt. In order to spare this area, the natural gas company for Funen volunteered to alter the course of the gas line.

This period was distinguished by a high technical and artistic standard, for instance in goldsmith's work and pottery. The characteristic Germanic animal ornamentation was developed, which was a feature of Nordic handicraft far into the 11th century (Haseloff 1981; Ørsnes 1966).

The settlement pattern of the Early Germanic Iron Age is rather obscure. One of the problems is that the pottery still has not been generally distinguished from that of the later part of Late Roman Iron Age, another that the cultural layers are often thin and badly preserved. The latest investigations, especially those undertaken in south-western Jutland, lead one to suppose that the agrarian communities were being steadily transformed. The farmsteads grew larger, the three-aisled longhouses became broader and more often bow-sided – a construction that from then on continued until the appearance of the typical Viking Age “Trelleborg” houses.

On Zealand it has been possible, through the natural gas project, to locate five settlements from the Early Germanic Iron Age. Two bow-sided longhouses at Ragnesminde (no. 114) in Brøndbyøster have been dated by type, unfortunately not by archaeological finds, to the Germanic Iron Age or Viking Age; according to TL-datings (see p. 101) they might, however, be older. One of the houses in the medieval settlement at Lundsbjerggård (no. 311), between Korsør and Skælskør, covered a house with only a few preserved postholes. In one of these stood a small vessel as a house offering. The finds, nos. 411 and 414, revealed house sites with pottery, burnt clay, bones, remains of mud walls, flint, etc. The latter site is dated by the type of house to the Germanic Iron Age in general. On Funen potsherds from the Early Germanic period indicated a settlement at Skovlund (no. 557), but the various pits and scattered postholes on the site were not very informative.

In northern Jutland there were no settlements at all from the early phase; the excavation at Gårdsdal Bæk (no. 950) near Viborg, however, gave excellent results,

even though the site has suffered from gravel-digging. There were traces of a three-aisled longhouse, two pithouses and several fences whose connections to the houses, however, were not quite clear. Pottery, for instance a small hanging vessel, a rotating mill and warp weights were found in the pithouse, while the findings in the longhouses consisted of potsherds and an iron knife. Two houses from the Germanic Iron Age were excavated at Thorup (no. 995), one of which was bow-sided measuring 25×7 m; in addition two hay stores and probably a well were uncovered. The site had also been inhabited in the Late Bronze Age.

The finds become slightly more numerous further south, where houses from a larger village have been located at Ølholm (no. 1293) in the county of Vejle. One of the finest and best preserved farmsteads in the Late Iron Age was excavated at Mørup (no. 1320) in the same district. This isolated farm was situated on a plateau, bounded on two sides by the Vandel stream and on the other sides by three barrows. The farm included an east-west orientated dwelling-house, 45 m long and divided into three different rooms – living quarters in the east end, which is unusual, byre in the middle and perhaps store room or the like in the west end. North and north-east of the longhouses were two smaller houses. Surrounded by a fence with inner supporting posts, the whole farm covered an area of 2,600 m², equivalent to the largest farms in the 4-5th century villages at Vorbasse and Nr. Snede. The Mørup farmstead, dating from the end of the 5th century, differs from these in that it is not part of a village; furthermore it was inhabited in one phase only. To the east of the farmstead three other longhouses were located, presumably analogous to the 6th and 7th century houses at Nr. Snede, thus forming a link between houses from the Germanic Iron Age and the Viking Age.

At Højgård (no. 1475), in Bryndum parish north of Esbjerg, a village was excavated consisting of large fenced farmsteads situated on a high plateau. There were traces of 16 three-aisled longhouses with straight side-walls, pithouses and enclosures. The settlement probably existed in the 5th and 6th century A.D. The settlement at Skonager (no. 1478) east of Varde demanded extensive investigations. It lasted throughout the Germanic Iron Age, from the 4th to the 8th century and comprised 10-12 farmsteads, each with several building phases. The farms were built on tongues of land along the Skonager river and below these lay slag pits from iron production. The long existence of the settlement makes it possible to study the development of the houses in detail, and evidently small changes were continuously made in the construction of the houses. It is interesting that Skonager is the find-place of a gold hoard from the Early Germanic Iron Age, which consisted of the typical pendants of the time – the so-called bracteates. The treasure was found 1.5 km from the settlement and, as assumed by the excavator, the owner might have lived in one of the now excavated houses.

A larger village at Lille Kleinbjerg (no. 1528) was only partially investigated. The finds show that it was inhabited during the Late Roman as well as the Early Germanic Iron Age. The village area from the 5th century A.D. at Emmerske (no. 1576) in the county of Tønder would, no doubt, give worth while results from a larger excavation which might clarify the time relationship of the different houses, fences, iron production sites and wells. Clay vessels which may have been used for storage were dug into the ground on the site. An unusual find for a settlement site was a cruciform brooch and a drop- or “brelogue”-shaped bead of amber. Such objects are rather more often found in graves.

As a whole there are very few grave finds from the Early Germanic Iron Age, and only one new find was made through the construction of the pipeline, namely an inhumation burial north of the just-mentioned village at Lille Kleinbjerg (no. 1528). This lack of finds is as yet unexplained. In the Late Roman Iron Age there was already a tendency towards smaller amounts of grave goods, very often only a little pottery, and this tradition became more common in the Germanic Iron Age. Another explanation lies perhaps in the fact that several burials in large cemeteries from Late Roman Iron Age, such as the well-known cremation cemetery at Møllegårdsmarken on South Funen (Albrechtsen 1971), might have been undertaken after 400 A.D. Cemeteries with richly furnished inhumation graves have, for instance, lately been found at Sejlflod south-east of Aalborg (J. N. Nielsen 1983) and at Hjemsted in southern Jutland (Ethelberg 1986).

In the Late Germanic Iron Age the lack of finds becomes even more pronounced than in the earlier phase. However, several recent excavations have fortunately un-

covered remains of settlements, which may perhaps have been over-looked on previous occasions or which at any rate seem difficult to unearth. This is especially the case with finds from the 8th century. At this time several of the Viking Age villages were found. The oldest town communities also made their appearance. Important market places arose at Hedeby and Ribe and as time went on, a lot of artisans gathered there. These and other circumstances such as the construction of the oldest part of the Danevirke fortifications (about 737 A.D.) must have been based on a central political force in South Jutland (H. H. Andersen et al. 1976).

The grave finds of the period reveal, to some extent, the existence of a class-divided society, in which persons of high rank and standing were buried with precious weapons and ornaments, as for instance in inhumation graves on Zealand (Ørsnes-Christensen 1956). On the other hand there are obvious local differences in burial customs, just as in the Early Germanic Iron Age and especially in the succeeding Viking Age. In some districts, for instance in northern Jutland, cremation burial was common and the individual graves were furnished with few or no objects at all. The graves are gathered in large cemeteries, covered by hillocks or surrounded by stone settings of various forms. The cemetery at Lindholm Høje by the Limfjord is a good example. Boat-shaped stone settings turn up here at the transition from Germanic Iron Age to the Viking Age (Ramskou 1976).

The only grave find that may be dated with certainty to the Late Germanic Iron Age, in connection with the natural gas project, was made at Søndervang (no. 1122) south of Horsens. There were seven cremation burials comprising six stone-pavements and a heap of bones, originally placed in a box of wood or something of a similar kind. It was impossible to decide whether the graves had lain underneath one and the same earth mound or whether they were covered by one mound each. The three largest graves contained grave goods, though one of them only had a few potsherds and a fragmentary whetstone. Another grave contained, among other things, several pretty beads of glass, a few beads of amber and an iron knife, while the third one was furnished with as many glass beads, a rostriform fibula of bronze, some silver thread and potsherds. The three burials were constructed as pits in the ground, and in the pits a fire had been made. The traces of fire, however, did not seem to be the actual funeral pyres, because the graves contained remarkably few burnt bones. The objects were also unaffected by fire and must therefore have been put down later. It is worth considering, as the excavator points out, that these stone graves are very similar to the cooking-pits that are found in great numbers all over the country.

Apart from this, the archaeological yield from the Late Germanic Iron Age was only a modest number of settlements in Jutland. The sites at finds no. 995, 1293 and the village complex at Sysig (no. 1529), briefly mentioned in connection with the Late Roman Iron Age, are dated to the Germanic period in general. The 16 long-houses and 27 pithouses at Sysig are merely part of a very large settled area. The three houses lying east of the above mentioned Early Germanic farmstead at Mørup (no. 1320) might belong to the later phase. The settlement at Skonager (no. 1478) continued from the Early Germanic Iron Age into the 8th century A.D. The latest houses were bow-sided and arranged with living quarters in a large room in the middle of the building; this part had no roof-supporting posts. These constructions are clearly different from older house types and thus are heralds of the Viking Age.

Still in southern Jutland, a village was uncovered at Uldal Nord (no. 1539) near Skrydstrup. This was the first settlement from the Germanic Iron Age to be excavated in this part of the country and furthermore it included a type of house which has not been demonstrated in southern Jutland before, apart from in the neighbouring settlement at Vojensgård (no. 1542). The house-type in question is the three-aisled longhouse with retracted entrances and the outermost set of roof-supporting posts erected in the gables. Such houses must belong to the latest phase of the period if not the Early Viking Age. The village at Uldal Nord was situated on a gently sloping plateau facing south towards the heath plain at Skrydstrup. The site had also been inhabited in the Late Bronze Age. Apart from the longhouses there were hay stores and some pithouses of different form and construction, one of which belonged to the Early Viking Age and will be mentioned below.

Turning towards northernmost Jutland, a district completely without finds from the Early Germanic period, we encounter two important settlements, both founded in the late part of the Late Germanic Iron Age and continuing into the Viking Age. Parts of a large settlement area were investigated at Ejstrup (no. 770) not far from

Sæby and just north of Sæby river with an easy access to the sea. The total extent of the site in area and time is unknown. Possibly two farmsteads might be differentiated among other things by means of fences. Four out of five longhouses were orientated north-south, the fifth faced east-west. The majority of the houses were pithouses of various types. The findings included warp and distaff weights, glass beads, rotating mill, objects of iron and pottery from both Late Germanic Iron Age and Early Viking Age. A gilded bronze ornament or mount deserves special attention. It was decorated with typical Nordic animal ornamentation from the first half of the 8th century A.D.

The only find for the time being in the county of Thisted was a settlement from a late part of the Late Germanic Iron Age, which was excavated at Dalgård (no. 795) on the island of Mors. Nine pithouses with circular groundplan, of which several probably had pitched roofs, were located on an old beach near the earlier find-place of some longhouses. The pithouses were separated by wattle fences and contained a great many objects – such as glass beads, bronze sheets, warp and distaff weights, pottery and a rectangular bronze brooch with 8th century animal ornamentation.

Finally a more problematic find from Gulfælgård (no. 1345) south-west of Skive might be mentioned. At the bottom of a long ditch lay a spade made of oak wood, which could be dated by carbon-14 to the middle of the Germanic Iron Age; a system of furrows was connected to the ditch. So far there is no explanation of the site, but an interpretation as a settlement seems out of the question.

Viking Age

At the beginning of the Viking Age, about 800 A.D., the written sources from foreign countries launched the image of the Scandinavian peoples as a bunch of pirates and plunderers of churches and monasteries. The archaeological finds of the last 10-20 years have contributed a lot to bring more nuances into this crude picture.

In the period before the Viking Age, the country gradually became a political force with a rapidly developing society in which contacts with other countries, especially England and Ireland, became very perceptible in the material culture. There can be no doubt that the Christian mission made itself felt already before 800 A.D., although there is no question of anything like an adoption of the new religion until King Harald Bluetooth around 960 A.D. decided that the Danes should become Christian. The country was ruled as before by strong chieftains or petty kings, who owned much land and many men. There seems to have been many attempts towards a unification of the country, but again this did not become a reality before the 10th century, when the Jelling kings came to power, as declared on King Harald's renowned runic stone. The great circular fortresses at Trelleborg, Fyrkat and Aggersborg, the extensive fortifications of the Danevirke ramparts, and other impressive building activities are signs of a new state formation, marking also the beginning of historical times in Denmark.

In Viking Age Vorbasse and in Sædding near Esbjerg very large villages have been excavated, where the houses are gathered around a square. This type of village had roots a long way back in the Early Iron Age (no. 1303), continuing right through the Middle Ages. Where larger farms are concerned, each farmstead now comprises a great many different buildings, – dwelling-house, byre, smithy, working sheds, barn etc. gathered together behind an extensive fence.

The village at Ejstrup (no. 770) in North Jutland could be placed partly at the end of the Late Germanic Iron Age, partly in the Early Viking Age. There were, for instance, hemispherical vessels and sherds of soapstone, an excellent heat-resistant material suitable for moulds and cooking-pots and imported from Norway.

Further south on the Jutland peninsula, among other sites including the Viking Age post-built fence on the Roman Iron Age cemetery at Hedegård (no. 1117), we come upon a couple of Viking Age houses at site no. 1234, where there were pieces of basalt lava among the findings. This material was procured from the Rhine district and used for rotating mills. At Haughus (no. 1314) only 1.5 km from Jelling, a richly furnished Viking Age house was investigated, situated on a plateau facing a stretch of meadow land. Only half of the house, 6 m across, was excavated. The settlement is thought to cover 300 m and would probably be worth a thorough investigation.

Houses sites from the Viking Age were located at no. 1398 and 1506 together with some pottery material from Bulagergård (no. 1449) in the county of Ribe, otherwise belonging to Medieval times. One of the pithouses in the village at Uldal Nord (no. 1539) is worth noting. It belonged to a type of house with stave-built gables and

full-timbered sidewalls which otherwise are only to be found in Viking Age towns, for instance at Hedeby. Inside the house there had been a bench standing along a wall and in a corner a stone-built oven. Pottery such as hemispherical vessels and basalt from the Rhine district, evidently also belonged to the Viking Age settlement of the village.

On Funen there are Viking Age settlements at only two locations, namely at no. 545, where, however, no houses could be distinguished, but where there were pits from iron production or smithing, and at no. 570, Bytoften in Rønninge parish. Here a partly preserved, east-west orientated Trelleborg-house was found, dated to the Late Viking Age. The interior of the house was divided into three rooms of which the largest in the middle had two hearths. Outside the upright wall-posts were other posts tilted towards the middle of the house. In a well-preserved plank-built well lay, among other things, sherds of Baltic or Slav pottery.

On Zealand an important Viking Age settlement was found at Ottestrup (no. 325) east of Slagelse. Undoubtedly, this was the predecessor of the present village. Various house-types were represented, and two phases can be distinguished in the settlement. A large bow-sided house and two pithouses are followed by four farmsteads among which was a late house, where the walls supported the roof. Slav pottery, distaff weights, a bronze key etc. belong to the middle of the 11th century A.D.

As seen on several occasions, most of the finds are made in the pithouses as these are better preserved, because of the sunken floor, than the culture layers from the ordinary houses. So most of the finds come from the pithouses at the settlement at Vojensgård (no. 1542). Among the more interesting of these was one half of a smoother of dark blue glass. The longhouses on the site had retracted entrances and roof-supporting posts in the gables like the houses at Uldal Nord (no. 1539), which were dated to the beginning of the Viking Age.

The first certain traces of Viking Age settlement in western South Jutland emerged at Emmerske II (no. 1575) north-east of Tønder. Three pithouses were uncovered, two of which contained a squareheaded brooch; the brooches were almost identical. Faint traces of longhouses were also registered.

The grave finds especially give valuable information about Viking Age society. Burial custom and form vary considerably, and both cremation and inhumation graves are known in almost every category. Most characteristic are the boat-shaped stone settings that occur along the Danish coasts. Cremation burials were very much on the decline in the transition to Medieval times as a result of influence from Christianity. In the Viking Age one may safely speak about social differences in the graves; the structure of society provoked sharp boundaries between rich and poor, between people with power and people without any influence. Many burials where men and women were richly furnished with grave goods reveal overwhelming and widespread contact with the outer world – Frankish weapons, Oriental gold-woven materials and silk, costly stones, objects and beads of glass, coins of both Arabic and European origin etc. The Royal mounds at Jelling with the chambergrave underneath the church are the most distinguished monuments in the country. The boat grave at Ladby on northern Funen is another well-known find.

On Zealand the natural gas pipeline running through Snoldelev offered a welcome chance to investigate the area in which the well-known runic stone was found many years ago. A contemporary cemetery (no. 202) was successfully uncovered, containing both inhumation and cremation graves, mostly furnished with just a few objects, some pottery, an iron knife or a buckle. The cremation burials, some of which have been seen as animal offerings in connection with the burials, were pits filled up with remains from the funeral pyre. The inhumation graves were simple depressions in the ground measuring the length of a man. A wealthy woman was buried with two fine gilded oval brooches, typical of women's dress in the Viking Age. Usually these brooches are placed in front where they fastened the shoulder straps of a dress. However, in this woman's grave, they were placed together with a belt-hook, a large amber bead and an iron knife in such a way as to indicate that the dress was part of the funary gifts, and that the woman must have been wrapped in a shroud or something of that kind.

Two Viking Age burials were found in Jutland. At the ploughed-down Bronze Age barrow at Hummeluregård II (no. 1050) west of Århus, three Viking Age inhumation graves were unearthed beside the graves from the Late Roman Iron Age. One of the graves was an ordinary plank coffin, but the two others were lined with upright

planks, interpreted as traces from mortuary houses or the like, shielding the graves. Once again connected with a Bronze Age barrow at Korshøje (no. 978) on the ridge between the Simested and Skals rivers – an area which on the whole has yielded many prehistoric finds – two similar inhumation graves were excavated, belonging to the Early Viking Age. The dead were lying supine with their heads towards the west. On the chest of one of them lay a rectangular bronze brooch and attached to this were remains of fine linen from a shift or shirt along with two sorts of woollen material, still retaining the colour of lilac. A buckle of bronze and a pin and knife of iron completed the outfit. The other grave contained only fragments of an iron knife or dagger.

On Funen a strange site was discovered at Jyllandsvej (no. 548) near Middlefart. It turned up at the investigation of a Late Bronze Age settlement. Two horses and four dogs, supplied with iron chains of Viking Age type, were laid down in what might have been a “cenotaph”, an empty grave commemorating a person who might have died in a foreign land.

The Late Viking Age also marks the age of bridge-building. In the growing state, it was of great importance to the central authority, i.e. the king, that he should be able to travel fast through the country. Numerous bridges, for instance the momentous bridge across the Vejle river valley at Raving (M.S. Jørgensen 1987), only 10 km south of Jelling, have been dated to this late phase through dendrochronology. The same applies to the bridge at Skindersbro (no. 999).

The Middle Ages and After

By Kirsten-Elizabeth Høgsbro

English version of p. 64-66
translated by the author

The natural gas project resulted in archaeological investigations of medieval relics on only about 35 sites. This small number is a consequence of the fact that the basic settlement pattern remained the same from the end of the Viking Age to the beginning of the Middle Age.

In open country half a dozen excavations were carried out in places where tradition or earlier observations indicated that there might be some remains of deserted medieval villages (nos. 27, 66, 67, 909, 910, 1036 og 1039) or other relics from the Middle Ages or Renaissance (nos. 109, 287, 333, 361, 1115 and 1663). Mostly with negative results.

On Zealand at the village of Ottestrup (no. 325), South East of the church, traces of three different post-hole houses were found together with pits filled up with Baltic pottery that dates the settlement to the period between the Viking Age and the Early Middle Ages. At Bække an Iron Age settlement was excavated (no. 1422) and here also were traces of houses, fences and pits with objects, obviously from an early village on the site, no doubt the forerunner of the present village of Verst.

At Lundsbjerggård on Zealand (no. 311) remains of a settlement with pottery from the 11th century was of special interest. In Slevad Enge in South Jutland the natural gas line cut through a construction of timber, apparently a mill, dendrochronological dated to about 1269 (no. 1511).

At Grønholt in North Zealand a brick kiln of an unusual type was found. The brick kiln had a permanent fire chamber, built of arches, separated from the furnace chamber (no. 44).

In the old towns the natural gas project made it possible in a few sites to get more information about the topography of old medieval towns such as Slangstrup (no. 30), Holbæk (no. 239) and Sorø (no. 267). In Køge parts of the old fortification and of the Franciscan monastery were located (no. 108). At the old frontier fortress and custom house of Skodborghus (no. 1470) remains of timber and stone foundation added valuable information to the scarce knowledge of this site. In the narrow ditch dug for the pipe line South East of the buildings of the great Cistercian abbey of Løgum kloster a minor observation was made; but although this observation may be modest, it never the less gives a proof of the existence of the castle connected to the complex of buildings, a castle which until now has been rather underestimated.

Considering the geographical extent of the natural gas project, it is remarkable that very little evidence of early traffic systems has been brought to light. At Billund Bæk (no. 1519) in the hosts' military road, remains of a ford and a “track” were seen, but not in such a condition that it is possible to make a secure dating.

In Northern Jutland, at Skindersbro (no. 999), relics of old bridge constructions were brought to light. Some of the posts were dated by dendrochronology. The

oldest posts were from about 990 and thus contemporary with the famous Viking bridge of Raving Enge, but apparently not of the same construction. On this site it was possible to follow wooden bridge construction through centuries. A very curious "find" was also made at Skindersbro: the skeleton of a young man buried in the ground. Old documents record that during the Thirty Years' War a German mercenary was killed here by a Danish mastermarksman who shot him in the buttocks in the year of 1627.

Conclusion

English version of p.66
translated by the authors

The natural gas project has resulted in archaeological activities stretching for some 3,000 kilometres in a belt roughly 10 metres broad. This investigation area is thus about 3,000 square kilometres. In all 1,700 relics have been registered and referred to in this book. This means about 57 objects per square kilometre. This figure may be compared to another "calculation" according to which we have about 150,000 finds and monuments within Danish territory of 43,000 square kilometres, i.e. about three per square kilometre. From this "calculation" we can gather how much still remains from our past under what at present is open country.

The establishment of this large project has brought about archaeological observations and caused excavations to an extent until now unknown in Danish archaeology. Danish archaeologists have had one of their dreams fulfilled: archaeological sections through Denmark from west to east and from south to north, in Jutland and on Funen and Zealand.

Now that we are at the beginning of the end of this archaeological labour two questions have to be asked. (1) Have our expectations been fulfilled? (2) Were all the millions of Danish kroner well spent?

It must be admitted straight away that the picture of the Danish past has not been revolutionised. But on the other hand our knowledge of a number of important factors has been augmented considerably. Above all, ground has been gained in the study of prehistoric settlement in Denmark. Sites, outlying houses and villages have now been identified over the whole country and in such a quantity that we can construct a picture of the settlement pattern of prehistoric times in Denmark, and thus approach an understanding of the social, economic and political conditions.

There can be no doubt that it is only due to this large-scale natural gas project that Danish archaeologists have had the chance to obtain such profound and complex insight into past patterns of Danish societies. We may not have found golden horns or sun-chariots, but for Danish archaeology the frontiers have been pushed forward.

House, Village and Settlement

By Ulf Näsman

English version of p.69-86
translated by the author

Settlements and houses from the Stone Age to the Middle Ages

The traditional picture of the archaeologist as someone who excavates more or less rich grave finds has been wrong for a long time and is today more wrong than ever. Today's archaeologist explores especially the traces of ancient settlements. The settlement excavations of the last 25 years have changed the views of Danish prehistory profoundly, due to the fact that settlements give a much richer image of a living society than grave finds do. The dolmen as a symbol of the Danish archaeologist has for many been exchanged with the thatched prehistoric building as it can be seen reconstructed at Moesgård and other experimental archaeological centres.

The first large settlement excavation was carried out in the late 20s and 30s (S. Nielsen 1982). Houses from the Early Iron Age with preserved occupation layers were excavated then, but our knowledge of houses of the other archaeological periods was for a long time very limited. Isolated finds of settlements with traces of houses were made in the 40s and 50s but the real break-through in Danish settlement archaeology came in the 60s, when a new method was introduced into Danish archaeology (Becker 1966 a & b). The ploughed surface soil was removed down to the subsoil. Large areas could be uncovered in this way and in the subsoil the dark traces could be found of sunken features such as post-holes, wall trenches, stalls, fences, etc. Whole villages could be mapped by this method. On the initiative of J. C. Becker the Danish Research Council of the Humanities funded a series of large settlement excavations in Jutland, Grøntoft, Hodde, Vorbasse, Sædding, and Omgård: were the

most famous and representative settlements from the early Pre-Roman Iron Age till the Viking Age.

The great settlement excavation of the last 25 years gave a background of knowledge which the natural gas project was able to profit from. The results of the excavations for the pipelines are overwhelming – c. 650 sites with traces of settlement, out of which c. 140 have more or less well-preserved remains of houses. In the material of these excavations the settlements dominate to an enormous extent and the small finds discovered consist mainly of pottery sherds and flint waste. The settlement material of the gas pipeline project is of great value because the remains of houses and settlements are among of the archaeologists' best sources when analysing the economic and social conditions of past societies.

The representativity of the material

One question the archaeologist always has to ask him/herself is how representative is the material he/she is working with? The diagram fig. 1a gives a simple statistical picture of the distribution of the settlement sites in time and space (Zealand, Funen, Jutland, and summarized for Denmark as a whole; cf. the table fig. 2). The dominance of the Late Bronze Age and Early Iron Age settlements cannot be explained by a very numerous population in these periods but rather by the characteristic and abundant pottery that makes it easy to find these sites. Until recently it was a common idea that settlements were difficult to locate in Zealand and Funen, where one only rarely finds the light sandy subsoil that makes Jutland so ideal for settlement excavations. It is very satisfactory to note that many good settlements have now been found in the islands. The diagram fig. 1a demonstrates that the geographical factor is not so important for settlement representativity as we have believed.

The diagram fig. 1b includes only sites with more or less certain house remains (cf. the table fig. 3). When comparing the total number of settlement sites in fig. 1a with the number of house sites in fig. 1b, an obvious tendency can be seen that later periods have a better representation than earlier. This is expressed in a more striking way in the table fig. 4 that demonstrates that the later the period the better-preserved its sites.

It is obvious that the number of sites found from the different periods is not proportional to the original number of sites once existing. It cannot be stated on the basis of these figures that the population in the Early Iron Age was much larger than in the Late Iron Age or that the population of the Late Stone Age was reduced in the Early Bronze Age. On the other hand there are good foundations for the statement that in the gas pipeline material we have gained sufficient material about house plans to form a representative sample of houses from the prehistoric periods. On this basis it is possible to describe the house construction and its changes from the Late Stone Age until the Middle Age. The weakest representation is found in the Late Stone Age, the Late Germanic Iron Age, and the Middle Ages.

The dating and condition of the settlements

Great attention should be paid to the problem of dating the settlements and their houses. It has not been possible to check the datings given by the excavators of the individual site, but only rarely are types of small dating finds other than pottery found. In the Stone Age and Early Bronze Age flint objects can often give datings and in the Late Iron Age and Viking Age metal dating objects are not so uncommon any more. It is only in sites with preserved occupation layers that stratigraphical observation can ascertain that a dating find belongs to a certain house. On ploughed-down sites it is only in sunken features that small finds related to structures such as houses are found. But unfortunately, finds in a post-hole can be either older than, contemporary with, or younger than the post-hole. A sherd of a ceramic vessel, for instance, can represent old pottery that followed the soil when the post-hole was refilled, it can be a sherd from a vessel that was crushed during the building or use of the house, or it can be a younger sherd that secondarily went into the post-hole through the activity of animals or man. Only in rare and favourable circumstances can it be documented which of the alternatives is the right one. On sites where only small finds of one period are found one can reasonably assume that they represent the lifetime of the site. When two or more different periods are represented in the finds of a site, one has to be careful so that sunken features are not misdated by the small finds found in them. On sites without any or with only few finds the houses can

be dated from their similarity to other better-dated houses, so-called typological dating. Many houses found in the gas pipeline project are thus type-dated and often this is a good method. But in periods with weak representation and consequently an uncertain house typology, *e.g.* in the Late Germanic Iron Age, the late Viking Age, or the Middle Ages, it is quite uncertain if the dating hits the right period.

When archaeologists talk about well-preserved sites, this must be understood very relatively. Normally it means that in the subsoil you can see distinct traces of walls, entrances, and roof-bearing posts, but as a rule it does not imply that there is a preserved occupation layer with remains of hearth, partition walls, cattle stalls, or that the small finds are found *in situ*, *i.e.* left where lost when the house was in use. "Bad preservation" implies that only the holes of the roof-bearing posts are found (cf. the archaeologist's gratitude that site no 1072 was not yet "ploughed particularly deep, therefore the preservation conditions are good"). Most settlements of the pipeline project consist of sites without occupation layer and the excavation method removing the topsoil could be used without any problems. Some sites dating from the Celtic or Early Roman Iron Age have, however, preserved occupation layers. An archaeologist used to post-hole excavations can find it problematic to investigate such sites, especially if the excavation budget is tight and based on an assumed lack of occupation layers (cf. site no. 700 where a half a metre thick occupation layer made it difficult to find the structures, and site no. 1300 where a 10-20 cm thick occupation layer was scraped away in order to find the post-holes in the subsoil). Three sites close to Viborg, Jutland, exemplify what one can find in these preserved occupation layers. In a burnt-down house (site no. 949) details of the wattle-and-daubed wall could be studied and among fallen-down rafters of the roof a lot of burnt grain was found that must have been kept in a loft. In site no. 976 storage jars were found sunken into the clay floor and in a third site (no. 983) a paving was found outside a house and in its entrance. Inside other houses there were clay floor, fireplaces with a decorated clay surface, pots dug down below the hearths as house offerings, and a large find of crushed pottery that must have fallen down from a shelf. With the limited budget of a rescue excavation it is obvious that these sites have not given all information that they could have given; it is laborious and expensive to excavate Iron Age occupation layers. Let us hope that it will be possible to turn back to these sites before they are completely ploughed down!

The huts of the hunters

From the Early Stone Age when people lived of hunting, fishing, and gathering, there are very few finds of dwellings and it is probable that only simple huts leaving very few traces were in use. In one site (no. 1144) the only certain hut-remain in the gas pipeline project was investigated. It was a 5×7 m big flint patch covering a 20 cm deep flat-bottomed pit. The flint dates the site to the Maglemosian. From this period and the following Kongemose and Ertebølle cultures a number of huts is known, the typical dwelling of the hunter-gatherers (cf. Blankholm 1985; Larsson 1985).

It is evident that the transition to agriculture and stock-raising sooner or later necessitated the change to a more functional house type than the hunters' huts. It is also obvious that large post-built houses were introduced in the New Stone Age, but many of the sites known so far have been debatable. Recently (Eriksen & Madsen 1984) it was concluded that the people of the Funnel Beaker culture lived in small D-shaped huts (see site no. 1089), in spite of the fact that their cult buildings in wood or stone (the megaliths) reveal their ability to build. From the point of view of archaeological history it is, however, of less importance, if the post constructions we know from the Funnel Beaker culture are cult houses or farm houses. Of relevance is that these finds demonstrate that they could build large constructions in wood. Consequently it is not surprising that solid post-built houses of the Funnel Beaker culture recently were found in Bornholm (Kempfner-Jørgensen & Watt 1985; F. O. Nielsen & P. O. Nielsen 1985). It can reasonably be assumed that soon after the change-over to agriculture as the dominating form of sustenance, the first houses proper were built.

The long-houses of the farmers

The body of material on Danish house plans allows one today to follow an almost unbroken development of the farm house from the Funnel Beaker culture to the present. The most important house in a farm is naturally the residential building and

from at least the Late Bronze Age the byre was part of the dwelling house. The dwelling house underwent many changes through the millennia but real breaks in its development are few. The first break is of course the transition from the hunter-gatherers' huts to the farmers' long-houses. The Late Stone Age long-houses have a roof carried by one row of posts, i.e. they are two-aisled. This house type was in use also in the Early Bronze Age, where the second break in the development is marked by the introduction of a roof-bearing construction consisting of two rows of posts, i.e. these houses were three-aisled. The three-aisled house dominated completely in the Late Bronze Age and in the Early Iron Age. In the Roman Iron Age other construction types emerge, especially among the outbuilding and they become more common during the Late Iron Age. Two-aisled houses are used anew and houses without interior roof-bearing posts are introduced, i.e. single-aisled houses, the walls of which carry the entire roof-load. Not until the end of the Viking Age, however, does the single-aisled construction seem to become dominant, and a third break can consequently be marked here. The single-aisled, post-built house in the shape of the half-timbered Danish farm-house (*bindingsværkshuset*) is predominant in Denmark from that time until the 19th century.

The changes in construction probably have their roots in the functional demands on the buildings. When the cattle are placed head-to-wall, as seen from the Late Bronze Age, a two-aisled construction is less practical than the three-aisled, where the roof-bearing posts can without difficulty be fitted into the stall construction. The three-aisled dwelling-byre houses fulfilled their purpose until the Viking Age, when detached byres were built for the first time and when one started to experiment with constructions to remove the interior roof-bearing posts from the dwelling. When these were not placed in partition walls they were an obstacle for the free disposition of the room space. Another advantage of the single-aisled, half-timbered construction is that it is less timber-consuming than the three-aisled construction.

The oldest long-houses from the Late Stone Age and Bronze Age have a rounded gable and the roof-bearing posts are placed with the last posts at quite a distance from the gable indicating that the gables were hipped. Probably most houses were covered with a light material such as thatch of reeds or barley straw. In the Late Germanic Iron Age-Viking Age the roof-bearing posts are often situated quite close to the gable or in it, which means that the houses then had a gable proper or a half-hipped gable, i.e. where only the upper part of the gable is covered by a small hipped roof.

The long history of the three-aisled long-house reveals the conservatism of peasantry, but the major changes, above classified as breaks in development, and a multitude of small modifications in all periods demonstrate that people were able to adjust to new conditions within the limits of tradition.

The long-houses of the Late Stone Age

The oldest type of long-houses, of the Early and Middle Neolithic Funnel Beaker culture, is unfortunately only represented in the gas pipeline project by incomplete house plans, a consequence of millennia of cultivation. In site no. 309 post-holes were found without any system, in site no. 1000 rows of posts were found but a proper house could not be made out of them. Commonly found flat-bottomed 1.5×3.5 to 6×9 m large pits have in some cases traces of posts (no. 781, 793, 801 and 1332). Similar pits are excavated at other sites with better preservation conditions and there they are identified as the sunken floors of two-aisled houses. The last Stone Age period especially, the Late Neolithic, is represented by many houses of this type. Two two-aisled houses (without sunken floor) recently found in Bornholm are very impressive (F. O. Nielsen & P. O. Nielsen 1985). In the gas pipeline material two nice two-aisled houses have been excavated. A house in Zealand (no. 413) is 15×6 m large with preserved traces of the wall posts, demonstrating that the gables were rounded. Another site in Jutland (no. 727) has a rectangular 19.5×7 m large house with entrances in the long walls.

The long-houses of the Bronze Age

Two two-aisled house, sometimes with a partially sunken floor, was also built in the Early Bronze Age. A good example was found at Egehøj in Jutland (Boas 1983) and a similar one was found in the gas pipeline project (no. 838), 15.5×7 m large and with a sunken floor.

In the Early Bronze Age the more practical three-aisled construction is introduced

and soon predominant. A house found at Trappendal in Jutland can serve as a type example (Boysen & Andersen 1981; Becker 1982). In the present material a less well-preserved plan is found at site no. 336. The 20×8 m large house has five roof-bearing trestles but the wall posts are only incompletely preserved. A partition wall divides the house into one small westerly and one greater easterly part, but nothing else, however, indicates that we see a long-house subdivided into a dwelling part and a byre. It is not until the late Bronze Age that this functional subdivision is documented with certainty. The entrances of the long-houses are situated in the long-walls, but not always opposite each other as they would be later in the Iron Age.

The function of the long-houses of the Late Stone Age and the Early Bronze Age is thus not very well known. Did the whole space serve as dwelling or were the cattle kept indoors during the winter, but without the stalls known in the three-aisled Late Bronze Age and Iron Age houses? One possible way to get an answer to this question is to use phosphate analysis. A marked high degree of phosphate in soil samples from for example the eastern part of a house could indicate that the oldest long-houses also were used as byres. Phosphate analysis was used successfully to identify the byre of long-houses without preserved traces of stall walls in a couple of Iron Age sites (nos. 549 and 1072).

In the Late Bronze age only three-aisled long-houses are found, typically 15 to 22 m long and 5 to 8 m wide. The distance between the post rows reaches up to 4 m and the span between the trestles reaches up to 5 m. The roof-bearing construction should consequently span large rooms, evidence of both outstanding carpentry and access to good wood. Fine examples of the Late Bronze Age long-house in the present material are no. 90 in Zealand and no. 1490 in Jutland.

Before the gas pipelines project started only six sites with certain remains of byres in the Late Bronze Age houses were known (Draiby 1985). These positively established examples make it reasonable to interpret the variation in the position of the trestles in the western and the eastern house end respectively, especially a closer and more regular post setting in the eastern part, as a subdivision into a dwelling and a byre (cf. Becker 1982; Davidsen 1982). Among the gas pipelines sites no. 1490 has two houses with preserved traces of stall walls and one house, the post-setting of which makes it probable that the western part was dwelling and the eastern a byre. The trestles of one house at site no. 997 indicate also that the house had a byre, but in the western end in that case.

The long-houses of the Iron Age and the Early Viking Age

The transition to the first Iron Age period, the Pre-Roman Iron Age, is visible in the large scale and shape of the houses; the three-aisled construction continues (Becker 1982). Most long-houses are now much smaller, 8-12×5 m large and consequently the distance between the rows of roof supports and the span between the trestles are shorter. The rounded gables of the Bronze Age house are now replaced by more or less square ends. The Pre-Roman house has thus a rectangular shape, but the last trestles are still placed well inside the gable walls indicating that the roof was hipped.

The entrances are now regularly placed opposite each other in the central part of the houses; an entrance room divides the dwelling from the byre which is normally placed in the eastern end. The walls were as in the Bronze Age set with posts that carried a screen of wall- and-daub. (The gas pipeline project did not extend to those regions of western and northern Jutland where walls were built of sods).

The continuity from the Pre-Roman to the Early Roman Iron Age is demonstrated by the fact that many sites are dated to both periods. The house type is almost identical with that of the Late Pre-Roman period, that is rectangular houses. The length is on average greater, often more than 12 m, sometimes reaching up to 22 m in the gas pipeline sites (cf. Hvass 1985). The arrangement of entrances, entrance rooms, dwellings, and byres, is more or less as in the preceding period.

In the Late Roman Iron Age the situation is changing. It is not only the number of sites that is much smaller, it is also the construction of the houses that changes. The long-houses are often built much longer, many are 15-30 m long and the longest in the gas pipeline material is 50 m (no. 1422). In many houses there are traces of a subdivision into more rooms than the traditional dwelling, entrance, and byre. The 50 m long house can be subdivided into seven rooms including three entrance rooms. Now some gables are more or less rounded again, a trait pointing to the Late Iron Age. This is also the case with some houses having not straight but outwards-curving

walls. The continuity with the houses of the Germanic Iron Age is obvious and many sites are also dated to both periods. That the transition between the Danish Early and Late Iron Age is placed between the Roman and Germanic Iron Age is based on other material than houses and settlement pottery.

The long-houses of the Early Germanic Iron Age continue the tradition of the Late Roman period. Now they have more often outward-curved walls and the central width is consequently greater, up to 7 m against the normal c. 5 m of the Early Iron Age. The gable walls are commonly regularly rounded. The span between the roof-bearing trestles can in some houses reach distances comparable to the houses of the Late Bronze Age. A very nice long-house was investigated at site no. 1320. Being 45 m long, it is subdivided into six rooms, including one entrance-room in the middle of each half.

Material from the Late Germanic Iron Age in the pipeline material is very slight. Probably houses of the early part of the period are to be found in settlements dating to both Early and Late Germanic Iron Age (for example no. 1478 and 1529). A close study can probably reveal small details in lay-out and construction that separate the houses of the two periods, but seen in a broader context they must have been quite similar to each other: long-houses with outward-curving walls and rounded gable walls are probably the normal type. In the latter half of the Late Germanic Iron Age changes can be seen that point forward towards the Viking houses. Three sites in the gas pipeline project, dating to both the Late Germanic Iron Age and the Viking Age, demonstrate this (nos. 114, 70 and 1539). The houses now have markedly curving walls and a central breadth often reaching 7 m. A significant new trait is that the gable walls are now straight and that the last trestle is either placed close to the gable or is a part of it (site 114, cf. Mahler 1985). The gable walls have now probably been built as proper gable walls or they have had a half hipped gable. A house found at site no. 770 is 15×5 m large and subdivided into two rooms by a partition wall. Each room has an entrance in the southern long-wall. The roof was carried by four trestles, one in each gable, one in the partition wall, and the fourth placed freely in the largest room.

Good plans of Viking Age houses are rare in the pipeline material, but the development is well established through the large West-Jutland investigations at Omgård, Sædding, Trabjerg, and Vorbasse (cf. *Acta Archaeologica* 50, 1979 (1980)). The long-house of the early Viking Age is derived from the late house of the Late Germanic Iron Age, outward-curving walls, breadth up to 7 m and reaching up to 50 m in length. The gables are straight and the last trestle is placed in the gable wall. Examples of such houses are found at sites no. 325, 1314, and 1452, but the dating is often uncertain, and it is therefore an open question, how far into the Viking Age the three-aisled long-houses were built. Probably this construction principle disappeared more or less completely in the Viking Age and among the last representatives of this ancient construction are the so-called Trelleborg houses (named after the famous Viking fort in Zealand). One "Trelleborg-house" found in the pipeline project is the first known in Funen (site no. 570).

The long-houses of the Late Viking Age and the Early Middle Age

In the late Viking Age the three-aisled construction was at last successfully replaced, probably by the introduction of tie-beams from wall to wall and probably also by the use of trusses instead of a rafter roof, i.e. a systematic use of stiff triangles (Schmidt 1981; Näsman 1983). A few houses with interior roof supports are still built in the late Viking Age and in the Middle Ages, rarely three-aisled, more often two-aisled. In the late Viking Age and the early Middle Ages the walls are often curving but later on straight walls are predominant. Single-aisled and two-aisled houses are built throughout the Middle Ages and they constitute in fact the start of the traditional farm-houses of the Danish countryside, *bindingsværkshuset* (single-aisled) and *sulehuset* (two-aisled) (cf. Levin Nielsen 1969; Adamsen 1982; T.G. Jeppesen 1982; P.K. Madsen 1985). Examples in the pipeline material are nos. 311, 325, 1422, 1449, 1506 and 1628).

When the interior roof-bearing posts disappeared, the archaeologist also lost one of his few possibilities for understanding the interior subdivision and room function of ploughed-down houses (a possible trench for collecting dung is, however, found in a single-aisled house at site no. 1422). As for the New Stone Age and Early Bronze

Age sites, there is need for phosphate analysis to find out if there existed a byre in these houses.

Single farms and villages

The large long-houses of the Late Stone Age and Bronze Age seem normally to be single farms. In the Early Bronze Age only one possible village is known, Vadsgård in Jutland (Lomborg 1973). In the pipeline material site no. 1490 with its five long-houses may possibly represent a Late Bronze Age village, but this is uncertain as long as contemporaneity of all the houses cannot be proven (cf. Becker 1982).

Many changes in farm structure seem to take place in the Late Bronze Age. A byre can now be found in the long-houses but other elements of well-organized farming are also found, resembling what we know so well in Iron Age society. At a couple of sites in the gas pipeline material fences are found around the buildings (no. 107 and 1490). A third new trait is small constructions consisting of four posts placed in two sets or trestles (sites nos. 90, 107, 173, 210 and 857). These "four-post houses" are interpreted either as stores or workshops while others are supposed to be a kind of barn for keeping crops or hay, i.e. they are normally regarded as attached to cultivation or stock-raising. Four-post houses become an established part of the farm structure though the entire Iron Age and are still found in the Middle Ages (see for example site no. 1449).

These three new elements in the Late Bronze Age settlements, byres, fenced-in farm-yards, and four-post houses, emphasize the continuity into the Early Iron Age, when they became common. Normally the transition from the Bronze to the Iron Age is described as an abrupt, perhaps dramatic change. The development of the economic basis, the agriculture, that can be seen in the Late Bronze Age could perhaps form a context for a more modulated picture of the period transition.

In the Pre-Roman Iron Age most sites can be classified as villages (Becker 1982; Hvass 1985). Fences make possible the documentation at many sites of contemporaneity of houses as farms, and of farms as villages, for instance at Grøntoft (Becker 1982) and Hodde (Hvass 1985). From the limited trenches excavated in the pipeline project it is not possible to get an overview of the structure of complete villages, but many examples are found of fenced-in farms representing most Iron Age periods. An example dating to the Pre-Roman periods is site no. 1300, which has two long-houses and one four-post house placed inside a fence. The farm-yard is 23 m broad. Farms of the Early Roman Iron Age (nos. 1314 and 1530) and Late Roman-Early Germanic Iron Age (no. 1219) are larger; 30-40×40-50 m large yards are found.

The village is the normal rural settlement structure in the Iron Age. In the Early Iron Age the farm has as a rule one long-house, one or two smaller buildings, and one four-post house (Hvass 1985). In the Late Roman and the Germanic Iron Age there are often more houses in each farm, and in the Viking Age farms consisting of a multitude of houses with different functions are found.

Among the outbuildings which with the dwelling-byre long-house make up the farm, a couple of new house types are found from the Late Roman period onwards. At site no. 1320 a lean-to construction can be found along lengths of the fence around the yard. Lean-tos are not uncommon in the Late Roman and Early Germanic periods but their function is not known. A guess is that they were used for stacking hay or as sheds for the many varied purposes of a farm.

The other new house type that emerges in the Late Roman Iron Age is the pit-house. It consists of sunken huts, 2-3×3-4 m large and of oval to rectangular shape. Posts regularly found in the gables indicate a ridged roof. In many pit-houses loom-weights are found, and they are therefore interpreted as weaving-huts and also in other pit-houses traces of different types of handicraft are found. A more sturdy Viking Age pit-house excavated at site no. 1539 had a stone-built oven in one corner and reminds one of the pit-houses of contemporary towns (for example in Århus, see Andersen et.al. 1971). It was possibly used as a dwelling (Rieck 1982). Pit-houses are common in the Germanic Iron Age and in the Viking Age. The last ones are dated to the early Middle Age. The number of pit-houses varies a lot from site to site, from none to large numbers, e.g. the 31 found at site no. 770. Interesting pit-houses were found on the shore of the Limfjord (site no. 795). They probably belong to a settlement above the shore brink of which a couple of long-houses were excavated some years ago (S. Nielsen 1977).

Besides villages single farms are found also in the Iron Age, probably foremost in resource areas too small to house a village. A possible single farm of the Early Roman period is site no. 1314 and a certain one is site no. 1320 from the Early Germanic Iron Age. Here one long-house and two smaller buildings were uncovered inside a fence surrounding 45×58 m large farm-yard. Along the fence lean-tos are found and outside the fence three more smaller houses are situated. The Viking Age and Middle Ages also know single farms (possible examples in the present material are sites no. 1422 and 1506; cf. Siemen 1987).

All the villages dating to the Pre-Roman Iron Age seem to have one common fence surrounding all the farms (type example is Hodde; Hvass 1985). From the Roman period until today each farm has a fence of its own but they are attached to each other in rows, often along a road or surrounding an open area (type example Vorbasse; Hvass 1979; 1980). The number of farms in the villages is small in the early Pre-Roman period but increases towards the birth of Christ when it can reach up to c. 30 farms. Such large villages are also found in the Roman and Germanic Iron Ages, while villages dating to the Viking Age excavated so far have a small number of farms (type example Vorbasse; Hvass 1980), resembling the village typical of the Middle Ages and later. In the farm of the Viking Age and the Middle Ages there were obviously more houses for various purposes than in the Iron Age.

From the Pre-Roman Iron Age until the Middle Ages many changes can be studied, in the structure of the villages, and in the scale of farms and their number of houses (cf. Hvass 1982). The number of villages investigated entirely is still very small, and as a result it is problematic to give a complete picture of these changes and their implications when discussing the economic and social development of society. Judging from the construction of the long-house and its subdivision into different rooms it seems reasonable to reckon with an increasing production of the individual farm from the Pre-Roman Iron Age until the Viking Age, and consequently each farm must have had more hands at work in the Late than in the Early Iron Age.

Both villages and single farms in the Bronze Age and Early Iron Age moved at intervals of one or two generations, but always within the same resource area. In the Late Iron Age and the Viking Age the settlements remain at the same spot for a longer period but not until the late Viking Age and the Middle Ages do they stay permanently where many are still to be found. The reasons for the wandering of settlements in the landscape are much discussed but no consensus of opinion has yet been reached.

Craft and trade in the villages

The dominating occupation in the settlement from the Late Stone Age until the Middle Ages is agriculture. Many traces of various crafts are found, but they are usually associated with the self-support of the farms. Numerous finds of whorls and weaving-weights indicate women's textile production. Pottery is normally locally made, probably in a kind of primitive kiln. Remains of more regular ovens are found, however, from the Early Roman Iron Age (site nos. 1217 and 1234; and the Late Roman-Early Germanic period (site no. 1649).

In Bronze Age society the supply of valuable bronze objects was of significant importance. New finds of bronze casting are therefore very interesting and some were made during the pipeline excavations. Only one find dates to the Early Bronze Age and it was not made in an ordinary farm house but in a cult house (site no. 4), which perhaps is characteristic of the earliest metal craft in Scandinavia. A couple of Late Bronze age settlements gave finds left from casting (nos. 74 and 173), interpreted as traces of itinerant specialists. A hoard of bronze scrap intended for re-melting was found at site no. 440. These traces of casting may seem scanty but are in fact a valuable addition to our knowledge.

From the Iron Age the archaeologists already have many sites with remains of iron smelting and smithing (Voss 1986). Nevertheless one pipeline excavation resulted in totally new observations concerning the earliest iron production in Denmark (site no. 308). Many Pre-Roman Iron Age sites were found (nos. 701, 1293, 1362 and 1654) as well as from the transition to the Early Roman period (nos. 905 and 1378), and from the Late Roman-Early Germanic Iron Age (nos. 1446, 1478 and 1576), but only one site is dated to the Viking Age (no. 545).

Some important new find categories are datable to the Viking Age (see sites nos. 770, 991, 1034, 1100, 1234, 1314 and 1539), i.e. fragments of Rhine lava quern-

stones and pieces of soapstone vessels imported from Norway. These seemingly unimportant stone finds form in fact an epoch in Danish prehistory, viz. the beginning of a more developed trade in basic commodities. Earlier in the Stone Age, Bronze Age and Iron Age until the 8th century long-distances exchange was dominated by the importation of valuable raw materials like copper, tin, silver and gold, and of luxuries like bronze and glass vessels. The lava quernstones and soapstone cauldrons, as well as Norwegian hones, make it possible for archaeologists to establish firmly that trade and communication in the Late Iron-Viking Age for the first time was so developed that transport of heavy and comparably cheap goods would pay. These commodities were distributed over the country from the earliest trading sites or early towns like Hedeby, Ribe and Århus (Näsman 1986; Steuer 1987).

The settlements – and their future

The study of the many short excavation reports of the pipeline excavations also raises questions as to the future. It is without doubt the case that most settlements are threatened by effacement by modern cultivation technology. Consequently it is important that archaeologists can make a choice of the most important and best-preserved sites, from a scholarly point of view, for continued investigation. Obscure periods in the history of the house, the farm, and the village must be given priority and one must here pay attention to the New Stone Age, the Early Bronze Age, the Germanic, especially the Late Germanic Iron Age, and the Middle Ages. At other sites it would be satisfactory to conclude the excavations by selecting for further investigation the parts of well-preserved houses that lie outside the pipeline trench.

All these hundreds of house plans can be used to write the history of Danish rural society from the Stone Age until the Middle Ages, but it is a problem that the documentation is dispersed in so many museums. If a clear series of house types is to be firmly established for the prehistoric and early historic periods it is necessary to have cooperation between all active settlement archaeologists. One possibility is that a central data-bank is built up somewhere, including information about all complete and well-dated house plans. Modern computer-based techniques should make it possible to store this reference material in a statistically treated form, facilitating rapid search for houses similar to the one that just has been uncovered.

There are still some areas in Denmark, e.g. northern and western Jutland, and Bornholm, where Iron Age settlements exist with preserved thick occupation layers. It is an impossible task to investigate all these sites appropriately to their status as extremely rich information sources, before they are destroyed by cultivation. A representative sample of these sites should as soon as possible be protected by law against too hard cultivation methods.

The biased chronological distribution of settlements found in the pipeline investigations indicates that we have to develop new reconnaissance methods, e.g. a more systematic use of phosphate surveying; aerial photography is another possibility. If our knowledge is to be increased, new excavation methods must be found. For instance one should not always scrape the topsoil away uncritically, but sometimes take samples to test the frequency of small finds, and a check of the area by metal detectors prior to excavation will undoubtedly produce some metal objects at Late Iron Age sites (cf. S. Jensen 1987).

It can be concluded that Danish settlement archaeology in the results of the gas pipeline project has obtained a large new and valuable source material for further study.

Holes in the Ground

By Svend Nielsen

English version of p. 87-93
translated by the author

In Denmark there are certain basic geological factors which are essential to an understanding of the settlement pattern through the ages. The population has mainly preferred the chalky, clayey moraine in eastern Jutland and on the Islands where agriculture the dominant occupation throughout the millennia, could be carried out under the most favourable conditions. On the other hand the sandy areas of western Jutland, outside the glaciation of the last Ice Age, have not been attractive to man. This pattern has prevailed up to the present day and has made it possible, therefore, in this country to speak of "lop-sided Denmark". Only gradually, and to a limited extent, has modern technology been able to change this settlement pattern.

If past settlement patterns and population density are to be studied, the archaeologist must necessarily take his point of departure from the archaeological remains. Here, however, he is faced with an immediate paradox: most of the Prehistoric sites and monuments recorded are situated in central and western parts of Jutland; i.e., precisely those areas which from an agricultural point of view cannot compete with parts of the country further to the east. Were these central and western areas of Jutland really more densely populated during prehistoric times than for instance the fertile island Funen? The answer of course is no, and the explanation is that most of the prehistoric sites and monuments in the fertile areas of eastern Jutland and on the Islands have been destroyed by agricultural activities in the course of time. In central and western parts of Jutland on the other hand there are vast areas which have been used as common, or areas of heath, untouched by man throughout centuries. Consequently, remains of ancient human activity are left undisturbed there to a high degree compared with the rest of the country. Admittedly, other factors concerning present day distribution of ancient monuments and sites may also be relevant but the most important factor is that outlined above.

If one attempts to defend the view that Eastern Jutland and the Islands were also the most densely populated areas during prehistory one has to turn to more humble archaeological remains, such as pits; pits with a certain depth can be just as reliable a reflection of prehistoric population patterns as e.g. a megalithic monument or a barrow. A modern plough pulled by a tractor under normal circumstances "only" destroys the upper 20-40 cm of a pit while the rest of the pit remains intact. Such larger pits have in fact been increasingly investigated in eastern Jutland and on the Islands in recent years, not least in connection with the natural gas project. But they are difficult to find during reconnaissance since the upper contents of the pit have long ago been destroyed by the plough. Only extensive stripping away of the topsoil will disclose the remaining part of such pits.

It is a well-known fact that pits and other buried structures form a most important source material for the archaeologists and in this respect Denmark is something of an Eldorado, despite all the difficulties that may occur. The soil in a moraine landscape is easy to dig compared with what is the case elsewhere and the proofs of past activities leave traces which are practically everlasting, even after millennia. Down into the pit went mould, refuse, implements, stones, charcoal etc., which differ from the surrounding light subsoil in colour and consistency. This can often be seen at once when the topsoil has been removed. Up from the pit while it was being dug came the light subsoil which may still be visible around the pit today. Pits and their contents thus are of the greatest importance when excavating sites in this country. The reason why they were dug is analysed and their dating may be obtained thanks to the objects found in such pits.

Disturbances

It often happens, however, that there are traces left by human activity on a site which are different from those that the archaeologist had expected. Though prehistoric man seldom lived permanently in the same place during a long span of time in these latitudes, he may have returned at intervals simply because the living conditions were favourable. It is not strange, therefore, that the archaeologist on the very same spot may find traces of human habitation from several prehistoric periods. On a Stone Age site for instance deep pits from the Late Bronze Age may occur, or traces of ploughing from the Iron Age. If the archaeologist is especially interested in the Stone Age he will with irritation describe such finds as secondary disturbances! Unfortunately, there are many other disturbances which are not prehistoric. The more differentiated and complex a society the more explanations can be used to account for the presence of a hole in the ground. Thus modern disturbances that archaeologists

are faced with are caused by many different activities, not least in urban areas. But even in the country, where most excavations take place, untouched spots are seldom found. Dead cattle may be dug down now and then, and large pits filled with stones are not unusual, since it is much easier for the farmer to dig such stones down than to carry them away. It is an art to be able to distinguish between prehistoric and modern humus and of course, the tin-foil or the broken glass which prove that it was all a hoax are always found at the bottom of the pit. To this can be added foxholes or rifle pits, saw-pits dug by wood-men and planting holes. Holes from sugar beets are said sometimes to be indistinguishable from post holes etc!

But disturbances may also be explained in a purely natural way – e.g. those caused by fox, badger and mole – and these are readily recognizable. In rare cases they have even been helpful when worked flint is found in a molehill. Traces of uprooted trees are another example, among many, of natural disturbances. Lastly there are also purely geological phenomena such as polygonal structures in the ground, shaped during the Ice Age. They may be seen in periglacial areas as dark cracks or wedges in the subsoil. We shall now look more closely, however, at pits and holes caused by man during prehistory. Structures such as graves, wells, cellars, kilns and the like are not dealt with here since their function mostly can be demonstrated without problems.

The contents of pits and holes may vary to a great extent. When such contents are assessed it is advantageous to try to distinguish between filling which reflects the function of a pit, and filling which does not. Often a pit or hole is dug with a certain purpose, for instance to get clay, and later is used as a refuse pit into which everything one wants to get rid of is thrown. Thus a modern refuse dump may be a complete parallel to many prehistoric refuse pits – if the amount and type of refuse is not taken into account. Originally it also may have been dug in order to get clay or gravel.

Pits with "secondary functions"

Let us first take a look at a pit in isolation, without going into the question of why it was dug originally. Often such pits will be filled with different kinds of refuse. How much of the refuse will be preserved will be dependent first of all on the soil conditions, though other factors should not be overlooked. The finer the soil the less will be the leaching of the content in the pit. Therefore, the fill in a pit situated in a clayey soil will often be better preserved than a pit dug into gravel or sand. In these last mentioned soils there will be a strong leaching in the course of the time because of the precipitation seeping into the ground. Organic matters such as bones will disappear and often only pottery, stone and maybe charcoal will be left.

Let us, therefore, take a look at a pit situated in a clayey soil where the possibilities for making archaeological observations are optimal. At the beginning, when the topsoil has been removed, the pit can be seen as a dark area against the lighter subsoil. It is normally possible to get an idea of the form and size of the pit at once and cut a section through it in order to study the stratification. Though pits are normally filled rather quickly it is important to have this confirmed by stratigraphical observations. Thus we suppose that the contents are of the same age and thrown there within a short span of time. Dating is undertaken by means of the objects and implements found whose ages can be determined thanks to earlier excavations. Objects which are easily datable include certain flint implements and many kinds of objects made of metal. Unfortunately, metal is seldom found in refuse pits except for occasional lost articles. But pottery is very often found in pits on the sites. There it is almost imperishable, in contrast to pottery found in the topsoil, which is rapidly destroyed by the plough or by frost.

When the pit has been dated thanks to the pottery or flint found, what more information can be obtained? Bones in particular should be mentioned here, since they can provide a lot of information. Zoologists can estimate the percentage of the species present if the material is representative. It is also possible to study the ratio between wild animals and domestic animals and form an estimate of how important hunting has been. Also, the ratio between bones from sheep and those from cows may be of interest, as well as the age of the animals when they were killed or how the killing took place.

The vegetable kingdom may also be represented in the pit. Charcoal could, if necessary, be collected and used for C-14 dating, but it could also be studied by a botanist who would be able to decide if it was charcoal from oak, pine, hazel etc.; even

small heather twigs can be identified. Carbonized grain needs a chapter of its own; different species can be identified and the ratio between them estimated. Together with the bones from domestic animals, carbonized grain tells a story about agriculture during six millennia.

Small fish bones, seeds, chitin and the like can all give information which is of great value in increasing knowledge about the condition on a site. But small finds of this nature are very difficult to catch sight of and excavate. Soil samples should therefore be taken from the fill of the pit, because one very seldom has an opportunity to return to the pit later on to make supplementary investigations. Part of these soil samples should be exposed to flotation, which brings to light small and humble finds. Flotation means putting the sample into salt water, with a high content of salt, which gives the solution a high density. This makes the many small finds in question float so that they can easily be taken up.

Large refuse pits seem to be rare from the Late Roman Iron Age onwards and it has been suggested that refuse was then used as fertilizer together with manure and spread onto the fields. It is also possible, however, that houses were then to a considerable extent timber built houses. In that case clay, until then used for mud-built walls, would no longer be needed and the clay pits which were later filled with refuse would accordingly be more rare. Whatever the reason, the archaeological source material is then considerably reduced and the archaeologist has to make with sites less rich in finds.

Pits with primary function

We have now looked at pits used for refuse. There are also, however, pits where it is possible to prove a primary function based on the finds in the pits. Here first of all cooking pits should be mentioned. The size and the form may vary but common to all of them is that they are filled with fire-cracked stones and charcoal. Originally wood and stones were placed in the pit and a fire was lit. Thus in a way it is a kind of a sunken fireplace which may have been used indoors and outdoors. Both historical sources and ethnographical material have been used in order to understand these cooking pits, which incidentally were used in many prehistoric periods and well into historical times. The heated stones in the pit made it possible to cook meat, and now and then remains of bones can be found. The heated stones may also be placed in a bucket or pot to warm water in the container. Thus there is no doubt that the use of the cooking pits described here is correct. On the other hand they hardly make up the whole explanation. When such cooking pits for instance may be found by the hundred on a site, sometimes in several long rows, it is hardly probable that they were all used for preparing food. As an archaeologist has asked: "Who could eat all that food?" There may have been other spheres of application so far not understood. Cooking pits are also difficult to date since objects are very seldom found in them and one therefore has to turn to C-14 datings or thermoluminescence dating. In the cases where datings have been possible the cooking pits often seem to belong to the Late Bronze Age and Iron Age.

Another type of pit often seen is a hole left by a stone which has been removed. Such a hole is usually filled with mould and may be a trace of a kerbstone surrounding a barrow or a stone from a megalithic chamber. Once in a while it has been possible to reconstruct in detail the ground plan of a destroyed passage grave exclusively using these traces of stones.

Some pits found on sites during excavation turn out to contain layers of clay which may be red-baked. Such finds may be the remains of a collapsed pottery kiln. They are seldom found and it is therefore important that they are excavated most carefully. Probably such kilns and other special activities where fire was used were situated east of the habitation in order to avoid sending sparks flying in the west wind over the thatched roofs of the village. Generally speaking, villages are hardly ever found to have the accidental character which they might give an impression of before or during excavation. Different kinds of pits were placed with common sense and reflect practical minds. It is for instance a principle that large refuse pits or clay pits are not placed near the residential quarter. If such pits are in fact found there, they are hardly contemporary with the house.

There is one exception, however, and that is the pit house which is normally placed by the living quarter. As the name suggests the pit house is more or less dug into the ground, and has a sunken floor. One of the advantages of this type of house is that the

heat of the earth can be utilized and, furthermore, such a house can be built with little effort. Pit houses are often found on sites belonging to the Late Iron Age but the comfort from a modern point of view is rather modest though larger and rather well-built examples are known from the Viking Age. Probably pit houses were mostly used during the summer season where activities such as spinning and weaving were undertaken. This is suggested by frequent finds consisting of spindle whorls and loom weights. As might be guessed, many pit houses finally were used as refuse pits.

On or by sites situated on clayey soil, clay pits are often found. Since clay is mostly found in the more eastern parts of this country, the number of such pits there is considerable. It is not only geographically, however, that pits have an uneven distribution; they are also unevenly distributed in time. Large pits may be found already from the beginning of the New Stone Age, when clay was used for the production of pottery and mud-built houses. Later on such pits are rare, though it should be admitted that sites from the late part of the New Stone Age are rather modest in number too. During the Late Bronze Age and the Early Iron Age large clay pits are again found in large numbers as already mentioned.

As can be seen, a hole in the ground is never just a hole in the ground for an archaeologist. If it is not possible to explain the presence of a pit immediately during the excavation, hypotheses ought to be put forward. Here much inspiration may be found within ethnography as the accompanying pictures of a potter and a weaver in Afghanistan show. That similar working pits have also been known during the Pre-historic period in this country is most probable.

Let us finally look at a hypothetical section through a part of a village from the Late Iron Age with some characteristic holes in the ground (fig. 4). To the left are the deep holes left by the roof-supporting posts and the traces of the walls posts with their more modest dimensions. We venture to propose that here we have the traces of a three-aisled long house. In the middle are post holes and the lower part of a structure thought to be the remains of a pit house with a culture layer on the floor. To the right a larger cooking pit can still be seen containing many fire-cracked stones which the plough has not been able to disturb.

Zone A is characterized by the material remains in situ. In zone B, the top soil, everything has been destroyed by agricultural activities through centuries. It is to be hoped that the archaeologist during his reconnaissance here will find fire-cracked stones from the upper part of the cooking pit; or maybe the soil is coloured by the charcoal, thus making it possible to trace this prehistoric site. Working on the basis of the finds from zone A it is then the task of the archaeologist to reconstruct what was once standing in zones B and C. Castles in Spain, some people would say, but the archaeologist will maintain that fairly reliable conclusions can be drawn on the basis of the archaeological remains, for instance about the construction of the house. He will also try (or at least he ought) to discuss social relations within the society that once lived on the site, and other conditions of a non-material nature. He should also of course be aware of the fact that with such matters the reliability of the interpretation often declines steeply.

Thousands of Potsherds

On the importance of prehistoric pottery
from archaeological excavations

By *Jens-Henrik Bech*

English summary of p. 94-106
translated by Joan F. Davidson

Among all the finds which come to light during archaeological excavations, ceramic vessels – and pieces of them – have an extraordinarily important part to play. For example, by far the majority of the sites and graves discovered during the natural gas excavations have been dated by means of pottery found. The main reason the pottery can be used for this purpose is that the shape and decoration of pottery vessels changed many times during the course of antiquity.

One example, showing how the rims alone of the vessels changed form over a few hundred years, is given in fig. 2. If only a couple of rimsherds like these are found in a house or in a pit they will usually be sufficient for a dating to be made.

How precisely one can establish a dating differentiation, however, varies considerably and depends on the character of the pottery found. Pots with many special features and ornaments are easier to date than coarse, simple vessels.

Two examples of pottery analysis, figs. 3 and 4, show the method of working with a find material for the purpose of establishing chronological variations which can be used for improving the precision of datings. Fig. 3 concerns an investigation of the decoration on pottery from the Funnel-Beaker culture of the New Stone Age. The investigation covered the analysis of different types of vessels, and in the diagram at fig. 3C, which shows the decoration of a particular type of vessel, each horizontal row represents one vessel. The crosses along the row indicate the presence of a specific decorative element (c.f. fig. 3B).

On condition that the vessels originate from the same part of the country and have been found in the same kind of structure – in this case megalithic graves – the classification of the individual vessels, which is based on the degree of similarity, also reveals something about their relative chronology. On the basis of this and similar categorisations of other types of vessel one can argue for the presence of three chronological horizons or phases in the material; in the diagram the vessels at the top are the oldest, the one at the bottom the youngest. The time difference is approximately 200 to 300 years.

In fig. 4 is shown a related analysis which is not based on the single vessel, but on the combination of selected types of vessel in finds from individual graves. At the top of the diagram are indicated the individual types of vessel (1-15) plus different elements of decoration (15-22). In the vertical column the individual graves are entered; all are from Bornholm and are dated to the 2nd-3rd centuries A.D. The basic principle is the same as used in the previous analysis; on condition that account is taken of different possibilities for misinterpretation, one can assume that graves with similar goods are also more-or-less of the same age, and that variations between different grave-goods also reflect chronological differences.

On the basis of the ordering of the graves we can say something about the chronological relations between the types of vessels included in the diagram: type 1, for example, was not produced contemporaneously with type 14, and the use of vases of type 3 and jugs of type 8 and 13 has changed over time. Gradually the predilection for certain types of pottery and decoration changed, and according to the dating of the other grave-goods we know that the time-span between the graves shown uppermost and lowest in the diagram is only approximately 75 to 100 years. Even within such small time-intervals it is actually possible under good conditions to show changes in prehistoric pottery production. Similar results were achieved from analysis of the comprehensive pottery-material from the Sejflod burial-field near Aalborg, from which the pottery vessels from the 4th Century A.D. could be divided up in several horizons, each representing the duration of one generation at most (Ringtved 1984, 60).

The explanation of why it is possible to date pottery so precisely is closely related to the fragility of the pottery. Even if the pots were normally used for a certain time before they ended up in a pit or were placed in a grave, the period of time for which they were used was not a matter of many years. This theory is supported by ethno-archaeological investigations in Mexico and Africa.

Throughout Denmark's prehistory it was the rule that it was pots from the domestic household which were used as grave-pottery; it was not the custom to produce special pottery for grave-goods. Only with reference to the pottery found in connection with the ritual and burial structures of the Funnel-Beaker culture – e.g. the pedestalled bowls – can one speak of specific vessels for ritual use.

Most of the pottery found in connection with the natural gas investigations comes from settlements; it was mainly found in refuse-pits which often contained quite

considerable amounts of broken pottery. As a consequence of the many settlement finds from the Late Bronze Age and Early Iron Age the quantity of finds from these periods is very large, while on the other hand it is very much smaller where both the preceding and subsequent periods are concerned. As regards the later finds this is not only related to the smaller number of sites, but is also connected with a distinct decline in the amount of pottery found on the settlements of the Late Iron Age. The explanation for this is probably that then, to a greater extent than previously, household refuse was spread on the fields together with the dung instead of ending up in the immediate vicinity of the houses. Among the pottery from the relatively few grave-finds which were investigated in connection with the natural gas installations, a good example from the Early Roman Iron Age must be highlighted. A warrior's grave from the 2nd Century A.D. was equipped with no fewer than 12 vessels (fig. 5), which had all without doubt been used in connection with meals as serving and drinking vessels.

Throughout prehistory fulltime professional potters hardly existed in Denmark. Most of the vessels found in settlements or graves were doubtless produced within the local community, either in the individual household or – as has been shown by Steen Hvass in connection with the village of Hodde, from the time around the birth of Christ – by individual semi-professional potters within the village. In accordance with the varying importance of pottery throughout the ages the conditions of production must also have varied considerably. There are indications, in different periods, of the existence of potters with a market outside the confines of the village. This is illustrated most clearly by the Vendsyssel pottery from the Early Roman Iron Age, in relation to which Per Lysdahl, through the investigation of stamped motives, has been able to trace the products of a certain potter in different burial-fields in Northwest Vendsyssel. Seven vessels with identical stamps have been found within an area with a diameter of 14 kilometres. From this we can conclude that vessels produced by potters with a market outside the village were probably only spread within a limited distance of the place of production.

Thermoluminescence Dating

By *Vagn Mejdahl*

English version of p. 101
translated by the author

The basis of the thermoluminescence method is that minerals such as quartz and feldspar are capable of absorbing and accumulating radiative energy from the natural background radiation to which they are exposed in nature. If the minerals are heated to 500°C, the accumulated energy is released and emitted as visible light. This light emission is called thermoluminescence (abbreviated TL).

Quartz and feldspar, the main constituents of sand and granite rocks, are present in several finds of archaeological interest, including ceramics, bricks, burnt clay from kilns or walls from burnt-down houses and stones that have been heated in connection with cooking. Burnt flint can also be dated by TL.

The heating of these materials in the past, either on purpose as in the firing of ceramics and bricks or unintentionally as a result of houses burning, provided a well-defined zero point for TL dating by emptying the energy stores in their quartz and feldspar constituents. Subsequently, a fresh accumulation of radiative energy from the natural background radiation started and continued year after year from the date of heating to the present. In the dating procedure the two minerals are isolated and heated to 500°C. The intensity of the TL signal that is emitted during the heating is registered with light-sensitive apparatus.

The intensity of this signal is a direct measure of the time elapsed. The signal also depends on the intensity of the natural background radiation at the place where the material was found. The intensity of the background radiation is constant over the years at a particular locality, but varies considerably from one region to the next depending on soil type; it is highest in clay soil. It is necessary, therefore, to measure the radiation at those localities from which samples are taken for dating (see fig. 1 and 2). The age in years is then given as the ratio of the total accumulated dose and the dose accumulated per year.

The uncertainty of a TL date is about $\pm 6\%$ of the age. The upper dating limits are around 50,000 years for quartz and 500,000 years for feldspar and flint.

TL dating of archaeological samples from the Nordic countries is carried out at the Nordic Laboratory for TL Dating located at Risø National Laboratory. The dating

capacity is about 100 samples per year. A survey of samples dated in the period 1983-85 at the Nordic Laboratory is shown in the table.

The TL technique, developed in the 1960s, has proved especially well suited to dating samples from the present back to 2000 B.C. For older samples the uncertainty of the technique is greater than that obtainable by the radiocarbon method (see page 316), which can be applied to charcoal and other organic materials. For samples older than about 10,000 years the uncertainties of the two methods are again comparable, and feldspar and flint are capable of reaching beyond the 50,000 year limit of radiocarbon. Flint has been applied extensively for dating paleolithic deposits, e.g. in caves in France, and quartz and feldspar are used increasingly for dating geological sediments. These have not been heated in the past, but the TL signal has been approximately zeroed when the material was exposed to sunlight during transport in air or water prior to deposition.

Medieval Pottery

By Niels-Knud Liebgott

English version of p. 107-112
translated by Joan F. Davidson

Finds from medieval sites constitute only a modest part of the archaeological relics which were discovered in connection with the setting up of the natural gas network. It is nevertheless conspicuous that the dating of these remains – which are often difficult to interpret – is based as a rule on pottery. In a number of descriptions of finds, “Baltic pottery” is mentioned; in others it is only said that “potsherds from the Middle Ages” have been found. The former category refers to a pottery-type which is relatively confined in time and distinct in terms of form, and which is also covered by the broader and less precise classification of the latter term.

In cases where pottery forms the basis for a dating to the Middle Ages – however wide that dating may seem – this is possible because the pottery from this period differs distinctly from e.g. the pottery from the different epochs of prehistoric time. A short presentation of the main pottery types from the Middle Ages can illustrate this. It must however be stressed from the beginning that the systematic study of medieval pottery has only been carried out over a relatively short span of years, and that there are still considerable gaps in our knowledge in this field.

There are special problems connected with the establishment of narrow dating criteria. The medieval archaeologist makes greater demands of “fine-chronology” than the pre-historian, but the find material is often of the same nature. Sequences of relatively-dated pottery can with advantage be established out of the finds from the often thick culture-layers from the towns. But both in those cases and where samples from more limited settlement-deposits are concerned, there are difficulties in generalizing about a perhaps local pattern of shapes and decoration. For medieval archaeologists coin datings play a decisive role, along with – to a growing extent – dendrochronological datings. In relation to pottery a coin dating can consist of e.g. the dating of finds from a construction whose time of function can be decided on the basis of the earliest and latest coins found. The castle mounds of Næsthølm in the Holbæk area, whose lifetime can be pin-pointed, from a large number of coins found, to the time-span around 1240-1340, is a good example. To this can be added the group of “coin-dated pottery” – i.e. pottery vessels used as containers for treasure including coins hoarded in the Middle Ages. From Danish land a little over fifty such pieces of medieval coin-dated pottery are known; the point in time at which they were deposited is established as being after the date of the latest coin contained in the particular find. On the basis of this material it is possible at present to give the following outline of the main features in the development of medieval pottery.

In the first centuries of the Middle Ages – in the period up to the beginning of the 13th century – the domestic pottery still carried prehistoric features in respect of production technique and firing. The pottery during this period was still built up by hand without the use of the potter’s wheel, and the black or grey earthenware was fired without oxygen at relatively low temperatures – perhaps 600°-700°C – in stacks, or pit-ovens, dug into the soil. It should be added, though, that this type of oven from this period has not yet been found in Scandinavia.

The pottery from the early Middle Ages, however, differs in important respects from the pottery of the Viking Age and the Late Iron Age. Both in terms of quality and of design, the pottery of the late prehistoric times describes a descending curve, and at the end of the Viking Age the country must have been open to influences

from the outside world. To the Jutland peninsula the new influences came from the south and west, in the form of the Kugeltopf (figs. 1-2). This type of vessel is characterized by its globe-shaped corpus, its rounded base and narrowing, sometimes grooved, neck with outward-curving rim. The vessels vary in size and functioned both as cooking and storage pots. The Kugeltopf, which also occurs in versions with three small legs, and with or without lugs (see the finds from Lundsbjerggård, no. 311), was produced throughout the Middle Ages. From the 13th century onwards the Kugeltopfs were made on the potter's wheel, and the fabric was fired harder, in actual pottery kilns, as has been illustrated in later years through the finds of kilns in Barmer and Hellum in northern Jutland. At the same time the Kugeltopf became common all over the country.

In eastern Denmark, on the Islands, in Scania, and in southern Sweden, the innovations in pottery came from the Slavonic areas along the south coast of the Baltic. The type of pottery which originally developed in central Europe is characterized by its flat based, urn-shaped vessels, with high shoulder angle and narrowing rim (figs. 3-5). The pots occur in all sizes and have been used for all purposes in the household. This Slavonic pottery type, which was earlier named "Wendic pottery", is now, with reference to its archaeological distribution, most commonly called "Baltic pottery". Besides its more-or-less biconical shape, the Baltic pottery is characterized by its low-fired ware and the addition of micaceous sand. Most conspicuous, though, is the stamped or drawn decoration – hatching, wave-lines, imprints with a fingernail, etc. – usually concentrated on the shoulder or rim area of the vessel, but sometimes supplemented by a drawn line running in a spiral down the corpus.

One may assume that to begin with the new pottery types were imported to Scandinavia, but since for instance the Baltic pottery, from the 11th century and for a couple of centuries onwards, seems to have been almost completely dominant in eastern Denmark, it must at least at that stage have been made extensively here. In the countries of origin of this type of pottery – present-day G.D.R. and Poland – hard work has been done to establish a fine-chronology, which however is not transferable to the Danish context as a whole. Although it seems clear that the Baltic pottery was in use during the period from about 950 to the beginning of the 13th century, it is still difficult to date the individual finds within this relatively long span of time. There seems, however, to be one indication, based on the decoration; the above-mentioned spiral line on the corpus has not been found on material older than the 11th century. The lack of spiral line, on the other hand, cannot be used as a criterion of age. A tendency to simpler rim-profiles in the later types of vessels may be discernible in larger finds, and the decoration, particularly the wave-line, may seem more imprecise or careless (see e.g. Lundsbjerggård, no. 311). It must nevertheless be stressed that for Baltic as for prehistoric pottery, local factors – no doubt due to the domestic nature of pot-making – make it difficult to draw parallels between different finds.

In step with the professionalization of pot-making from the beginning of the 13th century – i.e. the introduction of the potter's wheel and actual pottery kilns, which allowed firing at temperatures towards 900° to 1000°C – the Baltic pottery with its prehistoric features was ousted by the Kugeltopf (fig. 6). On Zealand reminiscences of the Baltic design could still be traced; hard-fired grey pots with flat bases, turned on the potter's wheel, were still produced well into the 13th century, using the wave- and spiral-line as popular elements of decoration (fig. 7).

The big pottery innovation of the 13th century, however, is the red-fired, glazed pottery. The potter's kiln and new technical knowledge made firing with access of oxygen possible. This gave the reddish fabric and made it possible to achieve the high temperatures necessary for glaze-firing. It looks as if Zealand took the lead in the production of the new types of pottery. Pottery kilns from the 13th and 14th century have been investigated in Farum Lillevang and Faurholm, both in North Zealand. In both places, best in Farum Lillevang, the finds give a clear impression of the potter's repertoire during the high Middle Ages. Red-fired glazed Kugeltopfs, with or without legs or lugs (fig. 8), formed the largest mass product, but the outstanding object in the finds is the big decorated jug. Although the glazed jug occurs commonly in western Danish finds, at least from the 14th century, unglazed grey-fired variations of the jug are commonly found on Funen and in Jutland. As can be seen in the find from Lundsbjerggård, the grey jug can also be found on Zealand (fig. 9).

The chronological distribution of the red-fired glazed jug is for the time being

thought to be confined to the period 1250 to 1350, mainly on the basis of the series of coin-dated vessels, the pottery from Næsholm and a group of other finds. Recent observations in Ribe indicate, however, that the starting point should maybe be moved closer to 1200. But apart from that the red-fired glazed jug must still be regarded as a relatively sure archaeological “dating standard” (figs. 10-11).

The domestic pottery of the 15th century is still little-researched. There are from this century a few examples of glazed jugs, but apart from those there is one solitary distinct type of vessel, the “tail pot” or “pipkin”, i.e. a red-fired Kugeltopf on three legs with a vertical pipe-shaped handle (fig. 12). The “pipkin” was produced without interruption for the next 300-400 years, but the early examples are characterized by the red-fired fabric being covered by a clear or faintly greenish glaze on the inside and by the rim being curved inward so that the pots have a more distinctly globular shape than the later pots, which as a rule have a vertical rim, most often decorated with a roll-stamp.

The imported pottery also belongs to the complete picture of medieval pottery. As mentioned above, imported pieces can probably be found among the early Kugeltopfs and the Baltic pottery, but they are with few exceptions difficult to identify without mineralogical analysis. A few sherds of pottery from the Netherlands and the Rhine region, such as for instance the hard-fired graphite-like “Blau-graue Ware” and the whiteish “Pingsdorf Ware” with red painting as mentioned in connection with Bulagergård (no. 1449), however, spring immediately to the eye. But these finds constitute an extremely modest part of the total Danish pottery material from the Middle Ages. From the middle or the end of the 13th century onwards the hard-fired pottery from the Rhine region occurs more often. Mugs of greyish-brown fabric, and jugs and jars of yellowish or brownish fabric, covered by a shiny reddish-brown or purple slip, go under the name of “Fast Steinzeug” (fig. 13). It is not until the years around 1340 that the mass-produced greyish-white stoneware from Siegburg occurs commonly in Danish finds (fig. 14).

Topographical Part Introduction

By Mogens Schou Jørgensen and
Gerd Korsbæk

English version of p. 116-17

translated by A. Johnson & B. Storgaard

The topographical part consists of a catalogue of the archaeological investigation activities resulting from the natural gas project in Denmark up to 1 January 1987. Some investigations carried out after that date are mentioned in the chapter “*The work continues*” closing the book. The principle underlying the selection has been to include all investigations that could widen our archaeological-topographical knowledge.

Because of limited space the results of each of the approx. 2000 investigations are briefly presented together with file and document references to facilitate further research on any particular question.

Finds, excavator’s reports, and other original material from the investigations are to be found in the museum in charge of the investigation. A copy of the excavation report and the record of the Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat (RAS) are ultimately filed in the National Museum, Copenhagen. The authors of the articles in the topographical part have been chosen by the museum in charge of the excavation. In most cases the author is in fact the archaeologist who carried out the investigation – cf. the list of authors, p. 115.

The investigations are organized according to the place number index compiled in 1961 by O. Voss and M. Ørsnes. The areas have been grouped in regions, each introduced by survey maps and a list of parishes, to enable those not familiar with the record-system of the Danish museums to find the areas in question by using the information given in the introduction to each region.

Each parish mentioned is shown on a map reproduced from the latest edition (1979-87) of the maps 1:100,000 (i.e. one kilometre to the centimetre) of the Geodætisk Institut. On the maps parish borders are marked by dotted lines, the line of the natural gas pipeline with a solid line, and – on this – are marked with a cross-stroke the individual locations of investigations and observations identified by a serial number. Because of the alterations to the line of the natural gas pipeline after preliminary reconnaissance and test excavations, some localities are marked by a cross and a serial number at some distance from the pipeline. Similarly, the find-places are marked with a cross without indication of the route of the pipeline if the

Example:

2008. Lyngebækgård, sb. 21.

Pit with animal bones, fire-cracked stones and pottery. Early Iron Age (KØM 201).

KØM 1984

RAS G 2018/83

BA

Lit.: Andersen et al. 1984

stretch in question was not actually installed by the time the map was drawn up in the spring of 1987.

The illustrations are identified by the number of the locality, and in cases where there is more than one illustration they are numbered in succession. Proportions of plans and profiles together with photos and drawings of finds are given either by scales or in the text accompanying the illustrations. For each type of construction an attempt was made to reproduce the drawings to the same scale. All drawings of pottery are in scale 1:3; they are also drawn with the rim-profiles so that diametres, heights, etc., can be measured on the drawing. The rest of the finds and artefacts are not reproduced on a unified scale. The names of the photographers and artists are indicated in the illustration texts, as are copyright conditions. Originals of the illustrations by Lennart Larsen and Henning Ørsnes for this book have been transferred to the relevant museums.

For every investigation several key references are given (cf. the example): the serial number in medium-faced type is the number in the topographical part used for map references, illustrations, and in the introductory articles. This number is followed by the name of the locality and its parish survey number (sb.nr.) (in the given example: 21), if any. The parish survey number represents the successive numbering of all investigations and finds within each parish given by the National Museum and the Det Kulturhistoriske Centralregister. Parish survey numbers are given as of 15 June 1987, and a locality without parish survey number may have been given one after this date.

Finally, in brackets, the registration or file number is given under which the finds and the excavation report are filed in the museum in charge of excavation (here: KØM 201). The abbreviation (here: KØM) is identical with the official abbreviation of museums' names – cf. list p. 117.

The same abbreviation is used in the second-last line to state the museum in charge of excavation together with the year of excavating (here: KØM 1985). If the author is not identical with the archaeologist who carried out the investigation the latter is mentioned. Other institutions may have been responsible for reconnaissance and/or trial excavations.

The last line of the entry gives the file number in the RAS-records (here: G 2018/83), including the earliest files from the Fredningsstyrelsens Fortidsmindeforvaltning (FFF). This file number may be used as a reference to the investigation in the archives of the National Museum. Author's names, here given by initials only, are listed in full on p. 115.

Finally the article may be followed up by references to literature entered in the bibliography given in p. 420ff of the topographical section.

Building with Stone in the Middle Ages

By Johs. Hertz

English version of p. 132
translated by Joan F. Davidson

The technique of using burnt chalk for mortar as a building material in masonry became known in Denmark sometime during the first part of the 11th century. The oldest masonry mentioned in the written sources was erected in Roskilde; Svend Estridsen's mother ordered the replacement of the wooden church there, in which her husband had been killed (about 1026), by a stone church. The building material used was calcareous tufa, the soft stone which could be shaped with the joiner's ordinary tools: saw and axe. Soon even the imperishable granite, transported residue from the Ice Age, which could be found almost everywhere in the country, could be tackled as a building material.

In the middle of the 12th century a new building material was introduced into Denmark. An inscription engraved on a lead plate found in Valdemar the Great's grave in Ringsted Abbey states that the King: "as the first of baked stones built the wall for the protection of the realm which is popularly named Danvirke". The new building material – the brick – soon became dominant in construction work of high status, and brick kilns must have been working in almost every parish at one time or another. The format of the brick was usually that of the big "monk-brick", with an average measurement of 8-9×12-13×26-29 cm, but divergences – both bigger and smaller formats – were frequent.

As regards masonry technique, thinner brick walls (up to three bricks in thickness, 80-90 cm) could be constructed with bonds of bricks throughout. Otherwise the walls

were built as double walls with an inner and outer shell around a cast core of field stones, possibly with pieces of brick, and mortar. Bricks were laid in bonds, each of which contained "headers" (with the short side out), and "stretchers" (with the long side out). The actual "monk's bond", which can seldom be seen properly executed, had two stretchers for every header in each bond. In the later Middle Ages, after about 1300, "Polish" monk's bond appeared, consisting of one stretcher for every header in all bonds. During the 16th century (earliest in South Jutland) there was a transition to masonry consisting of alternating bonds of pure stretchers or headers. The modern cross-bond derives from this "Renaissance-bond", and it presupposes that the length of the brick is twice the width plus the thickness of the joint. Modern Danish bricks measure 5.5×11×23 cm.

The Runic Stone from Snoldelev

By Marie Stoklund

English version of p. 162
translated by Joan F. Davidson

The stone from Snoldelev is one of Denmark's oldest runic stones, from around 800.

Although runes were already at that time an old invention, we know no Danish stone-inscriptions with the oldest runes (the 24-sign runic alphabet). Gradually the practice spread of putting up runic stones to honour the dead – as well as the stone-raiser. At the same time came the change-over to the later runes (the 16-sign alphabet). The majority of Danish runic stones are, however, from the true Viking period, i.e. from the 10th century and the beginning of the 11th, while most of the numerous Swedish runic stones are slightly later.

The Snoldelev stone comes from the transition period before the runic stone period proper; it has remnants of the forms of the older runic alphabet, just as, linguistically, it belongs to an early phase of old Danish.

The inscriptions of the transition period are often short and simple: *Hærulf*, *Ulf's stone*, etc. The Snoldelev stone however tells us a little more:

*Gunvald's stone, son of Roald,
thul of Salløv [Salhøje].*

It cannot be determined whether it was *Gunvald* or *Roald* who was "thul" in Salløv (the place-name still exists), and we do not know what it means to be a "thul". It had something to do with *talking, reciting, or murmuring*; in the West-Nordic Edda and scaldic poetry it is associated with wisdom recited by old men, and it can be used about bards. It is possible that the thul had heathen cult functions; it could also have been the name of a secular position. In any case its use slipped out of the language with the coming of Christendom. Both the swastika and the triskele, the three intertwined drinking-horns, are heathen symbols, and, as far as can be judged, they are contemporary with the inscription.

Even as early as the Bronze Age, however, a marking of a holy symbol had been made on this stone: a big sun-wheel, which is now partly covered by the later carvings. It had meanwhile become so faint that it was not discovered until 1894. The runic stone had by then been in Copenhagen for many years, after Dean Rachlou had given it to the Royal Commission for the Preservation of Antiquities in 1811.

Now the Snoldelev stone stands in the centre of the National Museum's runic hall.

Computers and Excavation

By Bent Ommen and Jan Slot-Carlson

English version of p. 256

translated by A. Johnson & B. Storgaard

Excavations linked to extensive construction works often involve archaeologists working under great stress. The Bratbjerg site (no. 801) was no exception to this rule.

The site was distinguished by a great number of finds and it was demonstrated that the place had been inhabited at repeated intervals by groups of hunters from different times, late Mesolithic/early Neolithic. The task before us was to differentiate between the individual visits/phases of habitation.

The culture layer was homogeneous and no layer-sequence could be established. Some concentrations of flint, however, indicated the possibility of a horizontal stratigraphy, i.e. the phases of habitation were separated horizontally. This, of course, is an ideal situation which is not often found on multicomponent sites.

Our hope, then, was to be able to isolate the centres of the individual phases, not forgetting that areas existed with overlapping concentrations of flint, each representing a component of the site.

To isolate every single phase of habitation (diffusion of flints/ceramics) it was necessary to register exactly where finds were made. In the beginning this registration was done manually, i.e. the finds were plotted in a right-angle co-ordinate system by using tapemeasure and levelling instrument, but soon this method proved impossibly laborious in the face of 50-100 finds to the m². In order to respect the time- and budgetary limits it was decided to convert to modern, electronic surveying techniques.

A local measuring grid, 18×40 m, was established covering the excavation area; the positions of the grid's marker-posts were established relative to the nation-wide coordinate system by using the levelled and coordinated markers already set up by the natural gas companies. Before the measuring was carried out, each type of find was given a code from 01 to 17. For example, pottery was given the code 01, blades exceeding 5 cm in length the code 03, and core-axes the code 09. Objects to be measured were given a serial number, e.g. 944, and to that the code number was added, e.g. 04 (scraper), to give a total reference number – in this case 94404.

A digital theodolite with a telemeter was used for the measuring; the light-signal emitted was reflected of a prism inserted at the point which was to be measured. The measurement data, consisting of horizontal angle, height angle and distance, together with the full reference number of the object, were typed into a portable computer which functioned as an electronic field-book. Back at the museum these data were transferred to a computer disc and stored for later processing.

As an experiment, CowiConsult constructed a diagram of the recorded objects using an electronic plotter; the result was 17 plans with distribution-diagrams for each type of artefact plus one plan with all the recorded artefacts in scale 1:10, with levels marked.

The illustration shows the distribution of large blades with a length exceeding 5 cm within a section of the site 5×9 m. At this stage of the processing it is still too early to reach final conclusions, but a certain distribution-pattern of the artefacts can be seen. The method can be recommended for all excavations with an overwhelming quantity of finds.

Dendrochronology

By Carsten Sønderby

English version of p. 305

translated by Christine Salisbury

Dendrochronology is a method of dating samples of wood. Because of the effects of climate, two trees that have grown at the same time will develop similar patterns in their annual rings, which can be compared and matched. The annual ring widths are in practice measured along a radius of a section of the tree trunk. The pattern of rings is then converted to a numerical series which can be compared with corresponding series from other tree trunks, providing that the trees in question are of the same species, and that they have grown within a limited area with reasonably similar climatic conditions. The series of numbers can be linked together into long chains, so-called tree-ring chronologies which stretch from the present, with trees of known ages, and reach far back into prehistoric times. Chronologies are the foundation for the process of dating wood samples, making it possible to date a sample of wood by finding where its annual ring pattern corresponds best with the chronology.

The American astronomer A. E. Douglass is considered to be the founder of dendrochronology. At the beginning of this century he made studies of pine trees (*Pinus ponderosa*) and constructed chronologies for this species. In 1929 he succeeded, with

the help of these, in dating a considerable number of Indian villages in the south western United States. With the help of ancient specimens of the bristlecone pine (*Pinus longaeva*), of which the oldest living specimens are about 4900 years old, it has since been possible to assemble chronologies stretching back almost 9000 years.

The method was transferred from USA to Europe, where studies were made of oak trees in Germany in about 1940. However, this method of dating was not widely accepted until after the Second World War. Today laboratories exist in almost every part of the world. In the 1970's the laboratory in Hamburg succeeded in dating the wooden constructions of Hedeby, and this gave the starting impuls to studies in Denmark.

The Department of Natural Science at the National Museum in Copenhagen and the Wormianum Institution in Højbjerg are now in possession of continuous oak chronologies that stretch back to the fifth century A.D., and intensive studies are continuing, in the hope of extending the series back to prehistoric times.

The construction of chronologies is in principle quite simple. The process is outlined in fig. 1. The series start with living trees, of which the oldest annual rings date back to a maximum of two or three hundred years. These series can be extended back in time using samples of timber from buildings such as houses, fortifications and bridges. When synchronous positions are found, i.e. the position where the numerical series correspond best, averages can be calculated for the growth of the annual rings for the respective years, and a chronology can be improved gradually by including new series in the calculation.

Only a limited amount of wood has survived showing traces of prehistoric man's craftsmanship, and here naturally-preserved wood from the acid peat bogs is important material for the establishment of the basic series, which in theory it should be possible to extend as far back in time as oak forests have existed in Denmark, back to about 6000 B.C. At present a number of "floating" chronologies exist, which can be dated from archaeological criteria or using the C-14 method. It is expected that later on they can be incorporated into the absolute chronology.

The measurement of annual rings is carried out under a stereoscopic microscope connected to an electronic counter, which transfers the measurements to a computer. Here the mathematical and statistical analyses can be carried out, which usually lead to the dating of the wood sample. The best results are obtained when a complete cross section of the tree in question is available. It is then possible to measure several radii and calculate an average numerical series. However, in some cases a single drilling sample is sufficient. In extreme cases, a photograph of the series of annual rings can be used.

Dating a timber requires a reasonably long series of annual rings. However, shorter series can be used, especially if several samples are obtained from the same construction. The larger the number of annual rings contained in a sample of wood, the easier it is to date. The dating process consists of sliding the sample series along the basic series, a year at a time. In each position the computer calculates a numerical expression for the degree of similarity, and at the same time a percentage of probability, which indicates the reliability of the result in question. In the position where the sample corresponds best to the basic series, the most recent year is taken as the date, provided that the percentage of probability is sufficiently high. The ideal, 100%, can never be attained, but it is in practice possible to reach a point where all doubt is eliminated.

If the felling year is to be determined, the ring next to the bark must be preserved. This is seldom the case with wood that has been worked. However, part of the sapwood – the outermost white, soft annual rings – may survive, and it is then possible to establish the year of felling with only a small margin of error. It is still not certain that the wood was used immediately after felling, as it may well have lain as timber for several years. Older wood can be reused for a new purpose, or newer wood can be used in repairs. All these possibilities have to be taken into consideration when evaluating the result of dating.

In addition to the process of dating, many dendro-laboratories are working on ecological and climatic investigations. It was in fact this type of research that started the whole process. – The fact that tree-growth is affected by climatic conditions makes it possible, by comparing annual ring curves with contemporary climatic curves, also to study climatic variations in the past. In Denmark, where studies have been made almost exclusively of oak trees, annual ring series are not suited to clima-

tic studies, because oak trees seldom have really long series of annual rings, and because the trees are exposed to attacks from cockchafer, which inhibit the development of annual rings in periods of four or five years. In this country investigations are concentrated chiefly on dating and on the establishment of reliable chronologies. In this context dendrochronology is an important auxiliary discipline for both history and archaeology.

Construction-work and Archaeology

By Kirsten-Elizabeth Høgsbro

English version of p. 308
translated by Joan F. Davidson

The installation of the natural gas pipe is not the first nation-wide construction-work which has been of great importance to Danish archaeology.

Just over 200 years ago the Danish king decided that a new main-road network should be built in Denmark. It was a gigantic project. For the first time an overall plan of the road system was set up. The project began with Zealand, and continued with Funen and Jutland; more than 100 years would pass, however, before the more outlying parts of Jutland were reasonably well provided with main roads of a good standard.

The new roads, the so-called *chaussées*, were built according to the latest French models. One of the governing principles was that the roads should be ruler-straight; this caused extensive earth-works. Hills and mounds had to be cut through, and embankments constructed over hollows. Finally all new bridges had to be built of solid rocks. These works indeed demanded enormous quantities of gravel and stone. It was not surprising, then, that the bonded peasants who had to provide most of the labour for the building of the roads, and most of the materials also, yielded to the temptation to re-use material from the many dolmens and other memorials from antiquity which were scattered in abundance throughout the fields and forests.

This was also a time of prosperity for Danish agriculture. Crop cultivation again became profitable, at least for the land-owners, who saw evident advantage in incorporating "marginal land" into their cultivated areas. Plots which had been uncultivated for centuries were once again ploughed over, and hills and mounds were levelled out. The enclosure movement, which was an important factor in the altered agricultural pattern, had the consequence that thousands of stone boundaries were erected all over the country. This also had the effect that many ancient monuments came to function as quarries from which farmers could relatively easily obtain building materials for the stone boundaries.

While the historical monuments were thus facing destruction, a growing interest was manifesting itself among good Danish patriots in the preservation of the very relics of antiquity which were in the course of disappearing because of their usefulness in the context of public utilities such as road-building and agriculture. Antiquarians and other who were enflamed by "true enthusiasm and love of historical and antiquarian studies" travelled around the country and saw with horror how the road construction meant the annihilation of historical monuments within a range of several miles from the newly built carriage-ways. Concern about the daily dangers threatening the prehistoric monuments, not least those posed by the road-works, helped to prepare the ground for the establishment of the "Royal Commission for the Preservation of Antiquities" in 1807, and, as a consequence, the National Museum.

In the first report made by the Commission, in 1809, it was noted that it was incumbent on "all road supervisors engaged in earth-works caused by the road construction to ensure that existing burial-mounds are not demolished until a report has been made to the Commission, and that all earth-finds are treated with circumspection."

There were, however, no laws at the time to support these good intentions. Whether attention was paid to the monuments or not depended, more or less, on individual road supervisors, or private persons, having an interest in antiquities.

Only with the coming of the Preservation Act of 1937, and subsequently that of 1969, was an effective instrument set in place for the protection of historical monuments.

Radiocarbon Dating

By *Henrik Tauber*

English version of p. 316
translated by the author

Plants and animals contain minute amounts of radioactive carbon, called carbon-14 or C-14. As long as plants and animals are alive, the content of radiocarbon will remain constant, but when metabolism stops, the content begins to decrease. The radiocarbon atoms will disintegrate one by one, and after a period of c. 5,700 years only half of the C-14 atoms is left, after another 5,700 years only a quarter is present etc.

If remains of plants and animals, e.g. wood, charcoal, bone etc., are recovered at a dwelling place, the number of C-14 atoms in the materials, therefore, may reveal how long ago the plants and animals died. In order to calculate the age we only need to know how many C-14 atoms were present in the organisms when alive, and how many are left to day. It should, however, be kept in mind that if for instance some charcoal from a fire place in a house is C-14 dated, the age does not apply directly to the time of the last fire or of the house. The C-14 age indicates the mean age of the year rings in the charcoal, and if old timber was burnt in the fire place, there may be a difference between the age found by the C-14 method and the time when the house was inhabited.

The radiocarbon method was proposed by prof. Libby in 1946, and in 1951 the first C-14 dating laboratory outside of America was established in Copenhagen. The laboratory is operated jointly by the Geological Survey of Denmark and the National Museum.

Pollen Analysis

By *Charlie Christensen*

English version of p. 359
translated by A. Johnson & B. Storgaard

In spite of their microscopic size the pollen grains of different plants show great difference in form. It is therefore possible to determine from which plant species or genus a pollen grain originates.

Pollen grains are carried from flower to flower by insects or the wind, but many of them end up in lakes or bogs where they are preserved for millennia. Lakes and bogs can therefore be seen as archives housing information on the vegetation of the past; by examining the pollen grains in the layer sequences of the bogs in different parts of the country we have eventually reached a fairly detailed picture of the immigration of plants after the end of the last glacial period and the development of vegetation up to modern time. This achievement makes it possible to date peat layers or the like by pollen analysis.

In practice pollen analysis starts in the laboratory where microscope slides are made from the samples brought home. Through the microscope c. 2000 pollen grains in each sample are identified and counted. Then it is possible to express in percentages the proportion of each plant species in the sample. By comparing the results of several samples a pollen diagram is created which shows changes in the representation of species e.g. through the deposits of a bog. There is great variation, however, in the production of pollen grains by different plants. The wind-pollinated birch for example produces 8 times as many pollen grains as the insect-pollinated lime. Corrections therefore often have to be made in the pollen diagram to enable the proportional frequency of the species to be read directly.

The development of the vegetation in the Early Stone Age was determined above all by the climate and the migration rate of the plants, and on the whole followed the same pattern all over Denmark. From the introduction of farming, 4000 BC and onwards, man became the determining factor, and as a result the development of the vegetation began to differ from one part of the country to the other. In the following diagram the most striking point is the early appearance of heathland in western Jutland.

In later years pollen analyses from small wet hollows have proved able to give important information on local events such as forest clearance and cultivation. The same is seen when pollen grains are preserved in soils beneath barrows or the like.

With only one day's work in the laboratory, objects found in bogs can be dated by pollen analysis. As regards accuracy, however, the carbon-14 method is superior. Today pollen analysis is therefore more often used to detect changes in the environment; used for that purpose it is a much more time-consuming process.

Bronze Casting

By *Helge Brinch Madsen*

English version of p. 372
translated by Sv. Nielsen

Bronze casting is one of the oldest crafts in Denmark. It has been practised from the Bronze Age to the present day. Waste from workshops as well as the workshops proper are known especially from the Late Bronze Age and the Viking Age.

Jewellery, tools, domestic utensils and weapons were produced by bronze casting. For this purpose an alloy of copper and especially tin, but also other metals such as lead and zinc (brass), and metalloids such as arsenic and antimony, were used. The composition of the alloys varies very much.

The principles of bronze casting are quite simple and have lasted throughout the Bronze and Iron Ages, although the tools changed.

The production of cast objects consists of the following processes: 1. The making of a model. 2. The manufacture of a mould. 3. The melting of the bronze and the filling-up of the mould. 4. The finishing of the castings.

In order to cast it is necessary to have a model. For uncomplicated objects, without undercuttings, models of wood, bone and metal could be used. These models may easily be removed from the form without breaking it. Models of wax, of course, could also be used. They were mass-produced when casting in moulds of stone or bronze.

Models with undercuttings cannot be removed mechanically without destroying the model or the mould. Here one can make the impression wanted in two ways: either using the "à cire perdue" method where the model is made in wax and melted away when the mould is dry, or by making a "cope-and -drag" mould, where the sides are removed when the model is taken out.

The most simple model of casting mould is the open mould where the melted metal is poured right into the casting cavity. To this category belong moulds for ingots in particular. They may be of soapstone or sandstone.

Two-piece closed moulds of soapstone and sandstone are also thought to have been used for bronze casting as well as moulds of bronze. But it is still discussed whether these moulds have been used for making models, bronze objects or both. Since these moulds can be separated and reused they are also called "genuine" moulds, in contrast to "false" moulds which are broken when the material is removed.

The most common material for moulds is dimensionally stabilized clay with a high content of sand and an aggregate of finely ground organic matter and chamotte. It is fireproof but gets brittle when fired and breaks when the material is removed, and the mould is lost. This material is used both as a mantle over wax models and for cope-and-drag moulds.

With a few exceptions all are clay/sand moulds, two-piece or multi-part, whether they are meant for uncomplicated models or for models with undercutting. Uncomplicated wax models can be removed and used again but they may also, like the models with undercuttings, be melted out. This technique is called "à cire perdue" which literally means "with lost wax".

The moulds are fitted with an ingate which may consist of both a funnel and a conical spout. But they have no air channels.

The air within the moulding chamber is consequently pressed out into the parting face between the mould parts. When the material is set the mould is broken even when it is two-pieced. Two-pieced and multi-part clay moulds thus are "false" moulds which were only used once.

Large, thick objects could be hollow-cast either by sculpturing the wax model over a core of clay/sand or by making a wax model shell which is filled with core-material. Outside the model a two-piece or multi-part mould is made. The core is kept in position by metal pins stuck through the mantle, wax model and core.

For the melting of the bronze, crucibles of sand cemented together with clay were used. They were filled with small cuttings of beaten ingots and bronze wire. The crucibles were placed in a little hearth with charcoal. In order to obtain melting temperatures a bellow was used blowing air into the fire through a forge stone. The melted metal was poured down into the mould which was often held at an oblique angle.

After the casting there would be a casting knot left on the object, caused by the ingate, and also a number of burrs. These were sawn away and the edges were finished with a file or wedge stone.

The method described above made it possible to produce single objects as well as serial production. It could also be used when casting gold and silver.

Metal Detectors

By *Mogens Schou Jørgensen*

English version of p. 400

translated by A. Johnson & B. Storgaard

Metal detectors work with alternating current creating an electro-magnetic field around and underneath the probe of the detector. Without any disturbances the field is in balance, but if it is approaching a conductive or magnetic object a variation in the field will be created. The extent of the variation depends on the conductivity of the substance and on its magnetism and can be shown on a dial or transferred to an audible signal. Naturally it is primarily metal that can be disclosed in this way, but variations in the composition of the sediments and their water content both affect the conductivity, so that constructions hidden in the earth and concentrations of stones can be found and mapped with a metal detector.

Sites in cultivated areas will often be more or less ploughed up and a preliminary systematic investigation with metal detector and a mapping of the finds of metal – apart from beer-bottle caps, nails, cartridge cases, fragments of tinfoil, and many other things without any interest – can give important information prior to the excavation. During the archaeological excavation the detector is a useful tool making it possible to get information on what is to be expected when the next layer of soil is removed. Inherently the detector indicates the presence of metal, but it does not indicate if there are wood, glass, ceramics, or textiles around the metal or whether the metal is in situ, where observations concerning the placing of the find are crucial to its comprehension. Any excavation of “something” identified by metal detector must therefore be conducted with due consideration as to what else could be present apart from metal.

Systematic investigations with metal detectors, e.g. prior to construction works, are often conducted as a collaboration between private owners of metal detectors and local museums. Those who go treasure-hunting independently also have frequent contact with museums. In all circumstances, however, the use of metal detectors is subject to the laws that are aimed at protecting finds and relics of the past, and legal provisions exist to forbid the use of metal detectors in State forests and in many other public places; on private property metal detectors are only allowed with the consent of the owner.

Animal Bones from Archaeological Excavations

By *Tove Halting*

English version of p. 411

translated by A. Johnson & B. Storgaard

Animal bones are often found in large numbers in connection with archaeological excavations.

If the bones are to be preserved they must be protected from destruction by air oxygen, fluctuations of temperature and humidity, as well as purely mechanical forces that would destroy them if left on the surface after the death of the animals. Soil conditions are also of importance for preservation. In acid soil such as in western Jutland bones decompose, whereas to the east of the main stationary line of the last Ice Age, i.e. eastern Jutland and the Danish Islands, there are in general very good conditions for the preservation of bones.

In the culture layers of the prehistoric settlement sites, which are in fact refuse layers, remains of the game and/or domestic animals that were part of the diet on the site are found. The majority of the bones are, therefore, fragmented from butchering and splitting in order to extract the marrow, and they have often been burned.

After cleaning and sorting, the bones are identified as regards species and when the resulting list of species has been established, it shows whether the inhabitants of the settlement supported themselves by hunting or farming.

On Early Stone Age sites aurochs, red deer, and wild boar are represented whereas domestic animals such as cattle, sheep, and pigs dominate from the beginning of the New Stone Age when knowledge of agriculture reached Denmark.

But the sites reveal not only the bones of the large animals used as meat. Furred animals – large ones such as bear and lynx, and smaller ones like marten, wild cat, and squirrel – were not uncommon in the Early Stone Age. Several species of game, birds and fish have been preserved too, and the dog (the first animal to be domesticated) completes the impression of a rich fauna on the sites of the Stone Age hunters. Even though the domestic animals of the first farmers to some extent supersede the game from the sites, one still finds wild animal bones in the refuse layers of the New Stone Age sites, but it is evident that agriculture soon took up all manpower.

The bones from the refuse layers do not only tell us which animals were represen-

ted on the site. Analyses of skulls and teeth in particular provide information about the sex, age, and size of the animals, and cut marks and fractures tell about butchering techniques. Relative proportions of different species are determined by counting the fragments of bones from every species, whereupon the range of species present on the site is expressed in percentages. But, as big, strong bones are more easily preserved than smaller and more fragile ones the calculations might to some extent contain distortions. This is obvious with regard to birds, where often only one bone is present from every species. This lack of bones can be explained among other things by the fact that a large number of bones was left on the ground and had, therefore, been destroyed already at the time of habitation.

However, animal bones are not only found in the settlement refuse layers. Throughout prehistory sacrifices have been made to the gods in connection with cults of fertility and death. The hunters sacrificed parts of the proceeds of the chase and the farmers sacrificed the best of their domestic animals. Many dogs and horses followed their masters in death as grave goods, and offerings of meat in the form of roasts of pig, sheep, and cattle are common in graves right up to the introduction of Christianity.

Deposits of more or less intact animal skeletons tell the zoologists considerably more about the size and appearance of the animals than do the fragments of bones from the settlement refuse layers. For example different races of dogs, such as dogs of war, hunting dogs, greyhounds and even lap-dogs have been found from as early as the Iron Age.

Unfortunately finds of animal bones have been scarce in connection with the natural gas investigations. Naturally, attempts have been made to direct the pipeline away from areas such as lakes or bogs where the conditions for preservation are the best; what has been found will, nevertheless, add to parts of the overall picture of the prehistory of animals in Denmark.

Ridged Fields and Ploughing Furrows in Denmark

By *Grith Lerche*

English version of p. 417
translated by the author

Prehistoric field-systems (celtic fields) have been studied and surveyed in Denmark since the 1930s, but the field-systems and structures of the succeeding periods were not similarly studied until the 1970s. We are here concerned with the ridge-and-furrow system which first appears in the beginning of the Danish medieval period. This tilling system is in Denmark closely connected with the mouldboard-plough (i.e. the wheelplough) in the same way as the ard is connected with celtic fields and the swingplough is seen as part of the tilling system with flat, drained fields – the system which after the reallocation at the beginning of the 19th century replaced the open field system and ridged fields. The ridged fields were generally laid out in parallel series, “furlongs”, in relation to the contours of the landscape, with each consisting of single narrow “strips”, with a “ridge” along the centre-line and “open furrows” on each side to separate them from the neighbouring strips (see fig. 3).

In excavations the problem of finding remnants of a ridged field system is often that it is overlying the finds which are of interest for the excavators. In this way the traces of the ridged fields seal off the finds of main interest, whereas prehistoric field-boundaries and especially the ard traces appear in the deeperlying layers. In the latter case reference is often made to marks of tilling in the subsoil made by the outermost point of the ard-share, whereas ploughing marks from the mouldboard-plough normally would not come down through the humus-layer, which means that when they are recognized in an archaeological context it is often because of extraordinary conditions, such as for instance when a sandstorm has covered the traces with a light layer of sand, or when the turned and undisturbed furrow can still be distinguished.

The interpretation of a plough-furrow, like the plough itself, is more complicated than that of an ard-furrow. A plough-furrow consists of the furrow-bottom shaped by the heel of the sole more than by the point of the share; one might perhaps find the furrow-bottom if one separates the soil layers and finds patches of the smooth areas which occur when the plough-sole has pressed the soil-particles together when passing through the furrow. The width of a plough furrow consists of the width of the sole-heel, often c. 11 cm, plus the width of the share-wing and the front-part of the mouldboard, i.e. in total usually c. 25-30 cm, but varying from 16-40 cm, while

ard-furrows often are from c. 3-6½ cm. The latter might also possibly be recognized by the smooth area in the furrow-bottom made when the wooden sharepoint passed through the soil.

A ridged strip starts out as a flat strip (fig. 1 A). The furrows are repeatedly ploughed towards the middle, i.e. the furrow-slice is turned to the right, so that the upturned soil from no. 1 furrow meets that from no. 2, which is ploughed close up to no. 1. This starts a median ridge. The ploughing continues up and down until it reaches the neighbouring strip's borders. Both strips end up with an open furrow as a demarcation, and here the plough little by little ploughs itself down through the original humus-soil surface (B). If a set of ploughed strips like these is left for a while some soil erosion from the ridge to the open furrow-bottom will occur (C). During excavations very often all the humus soil is removed, and often what one finds then will only be the soil-filled long parallel bands of open furrows (D) lying at intervals 6, 12, 16 or even 18 m apart. Open furrows from later systems may lie even 20-23 m apart.

A field-system of a village might have been regulated and rearranged from time to time. As a consequence the physical ridge-system might be influenced in such a way that after the rearrangement a new ridge might be built up where previously there had been an open furrow (E). In the archaeological context on a large uncovered area this would appear as long parallel soil bands with different distances in between.

Registre

Udarbejdet af Annette Johnson
& Birger Storgaard

Til topografisk del hører:

1. Kronologisk register
2. Sagregister og
3. Stedregister.

Ved anvendelse af såvel det kronologiske register som sagregister er det vigtigt at være opmærksom på muligheden for overlappninger. Eksempelvis vil det være en fordel i det kronologiske register at søge under såvel »ældre jernalder« som »fjorromersk jernalder« og »romersk jernalder«, hvis man er interesseret i lokaliteter dateret til perioden 500 f.Kr. – 400 e.Kr. Lignende gælder for de øvrige, tidsmæssige hoved- og undergrupper.

Sagregisteret omfatter alle registrerede anlæg – og herunder såvel anlæg registreret ved rekognoscering som anlæg afdækket ved en regulær udgravning. Hver lokalitet vil ifølge sagens natur oftest være registreret under flere forskellige stikord. Eksempelvis vil emnet »bosættelse, ældre jernalder« være at søge under flere forskellige stikord som: bosættelse, grube, hegn, huse, ildsted, landsby, langhus osv.

Stedregisteret henviser til det primære stednavn, idet topografisk del i øvrigt er organiseret efter den administrative inddeling i sogne.

Alle stikord i sagregisteret findes oversat til engelsk og tysk, se den følgende liste.

Indices

In connection with the topographical part there are three indices, thus permitting various ways of access to the articles. It is possible to search localities either by date (*1. Kronologisk register*), category of find (*2. Sagregister*), or the principal place-name (*3. Stedregister*), since the topographical part is at the same time arranged in accordance with the administrative division into parishes.

When using the chronological index as well as the subject index it should be kept in mind that overlappings may occur. For instance, in the chronological index it would be best to look up "Early Roman Iron Age" as well as "Pre-Roman Iron Age" and "Roman Iron Age" if interested in localities dating from the period 500 B.C.-400 A.D. This goes for all other chronological groups, principal as well as subgroups.

The subject index comprises all recorded settlements – including both those discovered by reconnaissance and the settlements uncovered by actual excavation. Most localities will of course have been listed under various head-words. For instance "settlement, Early Iron Age" should be searched under various entries like settlement, pit, fence, house, hearth, village, long-house etc.

All head-words contained in the subject index have been translated into English and German, q.v. the following list.

Register

Zum topographischen Teil gehören: 1. Chronologisches Register. 2. Sachregister. 3. Ortsregister. Bei Anwendung sowohl des chronologischen Registers als auch des Gemeinde- und Ortsregisters ist es wichtig auf die Möglichkeit von Überschneidungen zu achten. Beispielsweise ist es in dem chronologischen Register ein Vorteil unter sowohl »Ältere Eisenzeit« als auch unter »Vorrömische Eisenzeit« und »Römische Eisenzeit« zu suchen, wenn man Interesse an Lokalitäten die im Zeitraum 500 v.Chr. bis 400 n.Chr. datiert sind. Das gleiche gilt für die übrigen bezogenen Haupt- und Untergruppen.

Das Sachregister umfasst alle registrierten Anlagen – und hierunter sowohl bei der Aufklärung registrierten als auch bei einer regulären Ausgra-

bung aufgedeckten Anlagen. Jede Lokalität will naturgemäß öfters unter mehreren verschiedenen Stichwörtern registriert werden sein. Zum Beispiel kann der Begriff »Ansiedlung, ältere Eisenzeit« unter mehreren verschiedenen Stichwörtern gesucht werden sowie: Ansiedlung, Grube, Umzäunung, Häuser, Feuerstelle, Dorf, Langhaus usw.

Das Ortsregister weist auf den primären Ortsnamen hin, indem der topographische Teil nach der administrativen Einteilung in Gemeinden geordnet ist.

Alle Stichwörter im Sachregister finden sich in der folgenden Liste ins Englische und Deutsche übersetzt.

Kronologisk register

<i>Dansk</i>	<i>English</i>	<i>Deutsch</i>
Stenalder	Stone Age	Steinzeit
Ældre stenalder	Early Stone Age	Ältere Steinzeit
Maglemosekultur	Maglemose culture	Maglemosekultur
Kongemosekultur	Kongemose culture	Kongemosekultur
Ertebøllekultur	Ertebølle culture	Ertebøllekultur
Yngre stenalder	New Stone Age	Jüngere Steinzeit
Tragtbægerkultur	Funnel Beaker culture	Trichterbecherkultur
Grubekeramisk kultur	Pitted Ware culture	Grubchenkeramische Kultur
Enkeltgravskultur	Single Grave culture	Einzelgrabkultur
Dolktid	Dagger period	Dolchzeit
Bronzealder	Bronze Age	Bronzezeit
Ældre bronzealder	Early Bronze Age	Ältere Bronzezeit
Yngre bronzealder	Late Bronze Age	Jüngere Bronzezeit
Jernalder	Iron Age	Eisenzeit
Ældre jernalder	Early Iron Age	Ältere Eisenzeit
Førrømsk jernalder	Pre Roman Iron Age	Vorrömische Eisenzeit
Rømsk jernalder	Roman Iron Age	Römische Eisenzeit
Yngre jernalder	Late Iron Age	Jüngere Eisenzeit
Germansk jernalder	Germanic Iron Age	Germanische Eisenzeit
Vikingetid	Viking Age	Wikingerzeit
Oldtid	Prehistory	Vorzeit
Middelalder	Middle Age	Mittelalter
Nyere tid	Modern Time	Neuere Zeit
Udateret	Undated	Nicht datiert

Sagregister

<i>Dansk</i>	<i>English</i>	<i>Deutsch</i>
Ardspor	Ardmarks	Hakenpflug-Spur
Blystøbergrube	Lead casting pit	Bleigußgrube
Boplads	Site	Wohnplatz
Bosættelse	Settlement	Ansiedlung
Brandgrav	Cremation burial	Brandgrab
Brandplet	Cremation patch	Brandschüttungsgrab
Bro	Bridge	Brücke
Brønd	Well	Brunnen
Byport	Town gate	Stadtter
Bålgrube	Fire pit	Feuergrube
Cisterne	Cistern	Zisterne
Dysse	Dolmen	Dolmen
Flintplet	Flint concentration	Flintkonzentration
Flintværksted	Flintworking site	Feuerstein-Werkstatt
Gade	Street	Straße
Grav	Burial	Grab
Gravplads	Cemetery	Grabfeld
Grube	Pit	Grube
Grubehus	Pithouse	Grubehaus
Grøft	Ditch	Graben
Gårdsanlæg	Farmstead	Hof
Hegn	Fence	Umzäunung
Helleristning	Rock-carving	Felzzeichnungen
Hulvej	Sunken road	Hohlweg
Hus	House	Haus
Hyttetomt	Hut site	Hüttenanlage
Høj	Barrow	Hügel
Højryggede agre	Ridge-and-furrow	Hochäcker
Ildsted	Hearth	Feuerstelle
Jernudvindingsanlæg	Iron production site	Eisengewinnung
Jordfæstegrav	Inhumation grave	Skeletgrab
Jættestue	Passage grave	Ganggrab
Kanal	Canal	Kanal
Kapel	Chapel	Kapelle
Kenotaf	Kenotaph	Kenotaph
Kirke	Church	Kirche
Kirkegård	Churchyard	Glockengußgrube
Kloster	Monastery	Kloster
Kogegrube	Cooking pit	Kochgrube
Kultanolæg	Ritual site	Kulturanlage
Kulturlag	Culture-layer	Kulturschicht
Kystsikring	Coast protection	Küstensicherung
Kælder	Cellar	Keller

Landsby	Village	Dorf
Langhus	Longhouse	Langhaus
Langhøj	Long barrow	Langhügel
Lerforarbejdningsplads	Clay working site	Lehmverarbeitungsstelle
Lerkargrav	Pottery grave	Gefäßgrab
Lerstampningsgrube	Clay stamping pit	Lehmstampfgrube
Lertagningsgrube	Clay digging pit	Lehmgrube
Megalitanlæg	Megalithic monument	Megalithanlage
Møntfund	Coin find	Münzfund
Mølleanlæg	Mill plant	Mühlenanlage
Mølledæmning	Milldam	Mühlendamm
Offer- og depotfund	Votive deposit	Opfer- und Depotfund
Ovn	Oven	Ofen
Pottemagerovn	Potter's kiln	Töpferofen
Ringgrøft	Circular ditch	Ringgräben
Runesten	Runic stone	Runenstein
Råstofgrube	Raw material pit	Rohstoffgrube
Sandtagningsgrube	Sand digging pit	Sandgrube
Slaggegrube	Slag pit	Schlackengrube
Slaggeplet	Slag concentration	Schlackenkonzentration
Stendyngegrav	Stone-packing grave	Steinpackungsgrab
Stenhus	Stone house	Steinhaus
Stenlægning	Pavement	Steinpflaster
Stolpehul	Posthole	Pfostenloch
Teglovn	Brick kiln	Ziegelofen
Trækulsplet	Charcoal concentration	Holzkohlenkonzentration
Tuegrav	Hillock grave	Niedriges Hügelgrab
Urnebrandgrube	Urn cremation pit	Urnenbrandgrube
Urnegrav	Urn grave	Urnengrab
Vadested	Ford	Furt
Vej	Road	Weg
Voldgrav	Moat	Wallgraben
Voldlinie	Linear earthwork	Wallstrecke
Voldsted	Moated site	Mittelalterliche Wehranlage
Værksted	Workshop	Werkstatt

1. Kronologisk register

- Stenalder:** 19, 25, 355, 489, 505, 506, 542, 543, 547, 572, 722, 729, 755, 756, 765, 784, 815, 823, 991, 1103, 1145, 1177, 1306, 1310, 1342, 1372, 1385, 1458, 1512.
- Ældre stenalder:** 25, 37, 137, 315, 430, 437, 456, 458, 493, 507, 508, 550, 602, 630, 713, 723, 724, 764, 767, 768, 772, 780, 1010, 1044, 1083, 1132, 1141, 1286, 1334, 1359, 1387, 1406, 1441, 1451, 1544.
- Maglemosekultur:** 313, 336, 720, 767, 1141, 1143, 1144, 1339, 1577.
- Kongemosekultur:** 21, 802, 1141, 1513.
- Ertebøllekultur:** 20, 21, 166, 167, 278, 660, 789, 796, 801, 943, 1141, 1320, 1397.
- Yngre stenalder:** 25, 28, 38, 60, 68, 93, 160, 191, 235, 249, 251, 252, 258, 277, 279, 299, 303, 319, 320, 321, 322, 323, 326, 346, 354, 384, 392, 393, 405, 406, 413, 417, 425, 426, 428, 429, 439, 459, 465, 469, 471, 472, 473, 474, 490, 491, 502, 504, 509, 510, 512, 521, 529, 531, 540, 544, 551, 552, 553, 554, 571, 576, 579, 613, 648d, 653, 659, 676, 677, 679, 695, 698, 703, 709, 711, 712, 729, 733, 743, 761, 766, 769, 771, 786, 788, 789, 792, 794, 794b, 807, 836, 842, 868, 869, 876, 881, 894, 899, 900, 901, 923, 946, 953, 967, 987, 990, 1007, 1008, 1018, 1025, 1028, 1033, 1047, 1053, 1064, 1084, 1096, 1101, 1134, 1143, 1147, 1153, 1170, 1178, 1215, 1241, 1242, 1250, 1318, 1322, 1334, 1335, 1340, 1374, 1377, 1413, 1425, 1440, 1537, 1568, 1569, 1574, 1577, 1579, 1584, 1619, 1625, 1647, 1661, 1666, 1669.
- Tragtbægerkultur:** 17, 49, 230, 231, 246, 282, 287, 309, 334, 336, 339, 403, 414, 420, 436, 526, 560, 586, 781, 783, 793, 801, 853, 855, 917, 956, 960, 962, 964, 982, 1000, 1008, 1086, 1088, 1089, 1161, 1396, 1480, 1611, 1619, 1642, 1660, 1679.
- Grubekeramisk kultur:** 1000.
- Enkeltgravskultur:** 6, 459, 814, 880, 946, 994, 996, 997, 1006, 1066, 1069, 1073, 1074, 1090, 1114, 1143, 1146, 1160, 1247, 1321, 1330, 1332, 1345, 1346, 1359, 1379, 1420, 1424, 1467, 1468, 1483, 1492.
- Dolktid:** 174, 295, 340, 352, 379, 380, 414, 416, 418, 419, 468, 560, 563, 567, 615, 646, 681, 693, 710, 727, 734, 749, 853, 893, 897, 911, 1029, 1045, 1202, 1209, 1243, 1299, 1332, 1339, 1343, 1346, 1410, 1454, 1516, 1525, 1526, 1527, 1628, 1659, 1673.
- Bronzealder:** 71, 151, 165, 272, 304, 377, 409, 467, 476, 527, 535, 555, 577, 672, 721, 741, 792, 794b, 854, 912, 932, 948, 991, 1033, 1049, 1067, 1100, 1123, 1175, 1200, 1310, 1337, 1355, 1390, 1454, 1527, 1538, 1600, 1615, 1684, 1685, 1686.
- Ældre bronzealder:** 203, 336, 379, 418, 419, 474, 794d, 809, 838, 911, 939, 967, 978, 1050, 1202, 1243, 1244, 1299, 1516, 1522, 1525, 1535.
- Yngre bronzealder:** 1, 2, 3, 4, 34, 65, 69, 74, 77, 89, 90, 102, 103, 107, 114, 119, 123, 149, 162, 173, 205, 210, 337, 342, 380, 386, 405, 406, 408, 413, 414, 420, 440, 447, 448, 474, 537, 548, 565, 598, 607, 619, 629, 632, 633, 649, 651, 661, 685, 708, 735, 738, 763, 794c, 794e, 794f, 818, 828, 853, 855, 857, 858, 859, 860, 864, 875, 891, 913, 916, 935, 939, 941, 942, 949, 950, 957, 971, 975, 982, 983, 994, 995, 996, 997, 1002, 1004, 1006, 1008, 1024, 1058, 1059, 1073, 1106, 1160, 1161, 1170, 1171, 1172, 1202, 1220, 1271, 1317, 1330, 1349, 1374, 1381, 1383, 1449, 1490, 1508, 1509, 1533, 1539, 1540, 1586, 1635, 1671.
- Jernalder:** 12, 29, 70, 72, 91, 132, 136, 142, 143, 144, 145, 148, 151, 165, 236, 237, 238, 240, 242, 257, 261, 265, 270, 273, 286, 296, 297, 301, 312, 340, 345, 353, 368, 371, 378, 381, 382, 385, 387, 388, 390, 394, 395, 396, 397, 398, 400, 405, 409, 412, 416, 418, 421, 422, 423, 427, 431, 433, 434, 442, 450, 497a, 498, 501, 503, 511, 513, 514, 515, 516, 518, 528, 534, 535, 541, 556, 564, 574, 575, 577, 578, 587, 603, 604, 605, 616, 623, 625, 631, 641, 648a, 656, 658, 671, 672, 674, 675, 683, 699, 703, 704, 705, 718, 725, 731, 758, 760, 788, 789, 792, 801, 803, 826, 827, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 843, 850, 854, 856, 865, 866, 870, 873, 896, 908, 912, 915, 922, 928, 930, 931, 933, 967, 970, 991, 1016, 1017, 1020, 1021, 1048, 1049, 1051, 1062, 1063, 1065, 1075, 1100, 1101, 1102, 1110, 1116, 1123, 1136, 1138, 1161, 1188, 1190, 1192, 1194, 1196, 1200, 1213, 1218, 1231, 1245, 1248, 1249, 1256, 1257, 1262, 1269, 1273, 1275, 1281, 1282, 1291, 1292, 1302, 1304, 1305, 1309, 1312, 1313, 1315, 1325, 1325a, 1329, 1331, 1337, 1355, 1375, 1390, 1392, 1394, 1395, 1400, 1403, 1404, 1405, 1423, 1428, 1435, 1457, 1552, 1562, 1563, 1564, 1566, 1588.
- Ældre jernalder:** 2, 34, 58, 69, 89, 95, 101, 104, 114, 179, 205, 212, 269, 325, 339, 351, 359, 407, 448, 494, 499, 500c, 525, 530, 536, 559, 568, 580, 590, 591, 652, 655, 682, 723, 726, 747, 753, 754, 755, 756, 757, 759, 762, 764, 765, 766, 769, 772, 775, 777, 783, 785, 787, 828, 829, 878, 879, 916, 1023, 1043, 1056, 1080, 1093, 1099, 1107, 1118, 1119, 1120, 1131, 1189, 1193, 1195, 1206, 1216, 1236, 1303, 1361, 1421, 1433, 1453, 1465, 1472, 1475, 1490, 1505, 1551, 1567, 1587, 1596, 1597, 1612, 1616, 1618, 1619, 1620, 1626, 1627, 1665, 1678.
- Førromersk jernalder:** 11, 13, 112, 135, 149, 156, 170, 214, 226, 308, 348, 356a, 357, 358, 404, 407, 486, 488, 495, 496, 517, 524, 560, 561, 562, 566, 597, 600, 607, 616, 634, 635, 636, 637, 651, 657, 700, 701, 702, 728, 729, 732, 735, 746, 748, 750, 751, 752, 763, 773, 774, 776, 779, 794e, 811, 903, 905, 918, 947, 949, 950, 968, 974, 976, 980, 1026, 1033, 1041, 1042, 1068, 1079, 1104, 1105, 1133, 1135, 1137, 1140, 1149, 1157a, 1160, 1170, 1187, 1207, 1209, 1210, 1220, 1238, 1253, 1263, 1282, 1293, 1300, 1320, 1326, 1336, 1339, 1354, 1359, 1362, 1366, 1368, 1369, 1373, 1380, 1398, 1401, 1427, 1430, 1431, 1432, 1449, 1507, 1549, 1581, 1654, 1666, 1667, 1673.
- Romersk jernalder:** 74, 90, 162, 170, 214, 225, 287, 383, 405, 407, 410, 441, 479, 480, 502, 549, 575, 599, 600, 616, 647a, 649, 686, 742, 778, 784, 790, 791, 810, 816, 825, 850, 853, 880, 905, 911, 914, 949, 976, 977, 983, 1022, 1030, 1032, 1038, 1050, 1055, 1060, 1072, 1092, 1117, 1133, 1168, 1176, 1201, 1217, 1219, 1227, 1228, 1232, 1234, 1251, 1270, 1271, 1288, 1301, 1314, 1379, 1402, 1422, 1434, 1436, 1439, 1466, 1506, 1528, 1530, 1531, 1546, 1553, 1555, 1559, 1560, 1570, 1572, 1609, 1649.
- Yngre jernalder:** 255, 770, 855, 871, 972, 984, 1052, 1091, 1204, 1208, 1233, 1363, 1529, 1539, 1554, 1565.
- Germansk jernalder:** 90, 311, 383, 405, 411, 414, 557, 770, 795, 950, 995, 1046, 1060, 1072, 1122, 1201, 1219, 1293, 1320, 1345, 1366, 1368, 1475, 1478, 1528, 1576.
- Vikingetid:** 202, 325, 389, 545, 548, 570, 770, 978, 999, 1050, 1098, 1117, 1204, 1205, 1234, 1314, 1341, 1366, 1398, 1506, 1542, 1575, 1663.
- Oldtid:** 5, 6, 138, 150, 159, 163, 164, 176, 196, 302, 307, 347, 356, 408, 438, 477, 500a, 500b, 606, 608, 611, 716, 768, 782, 785, 794a, 925, 944, 951,

967, 989, 1029, 1047, 1054, 1079,
1087, 1106, 1111, 1247, 1280, 1283,
1285, 1333, 1362, 1373, 1390, 1399,
1481, 1487, 1489, 1524, 1535, 1589,
1590.
Middelalder: 30, 44, 108, 179, 199, 267,
287, 311, 333, 361, 397, 474, 479, 570,
855, 934, 938, 979, 1027, 1036, 1039,
1115, 1122, 1161, 1234, 1273, 1358,
1363, 1422, 1449, 1506, 1511, 1560,
1569, 1628, 1663.
Nyere tid: 30, 108, 176, 239, 267, 498,
501, 510a, 534, 617, 739, 999, 1013,
1021, 1028, 1161, 1181, 1182, 1191,
1211, 1348, 1350, 1353, 1360, 1392,
1470, 1476, 1560, 1561.
Udateret: 7, 8, 9, 10, 14, 16, 18, 22, 23,
24, 26, 31, 32, 33, 35, 39, 40, 41, 42,
43, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57,
59, 61, 62, 63, 64, 75, 78, 79, 80, 81,
82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 92, 97,
99, 100, 105, 106, 111, 113, 115, 116,
117, 118, 120, 122, 124, 125, 126, 127,
128, 129, 130, 131, 133, 141, 146, 152,
153, 154, 157, 158, 161, 169, 171, 172,
178, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186,
187, 188, 189, 190, 192, 194, 195, 197,
198, 200, 201, 204, 206, 207, 208, 209,
211, 213, 215, 216, 217, 218, 220, 221,
222, 223, 227, 228, 229, 232, 233, 234,
241, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 250,
253, 254, 256, 259, 260, 262, 264, 268,
271, 274, 275, 276, 280, 281, 283, 284,
285, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294,
298, 300, 305, 306, 310, 311, 314, 315,
317, 318, 324, 327, 328, 329, 330, 332,

335, 338, 341, 343, 344, 347, 349, 350,
355, 360, 362, 363, 365, 366, 367, 369,
370, 372, 373, 375, 376, 379, 380, 381,
382, 407, 413, 416, 424, 432, 435, 446,
451, 452, 453, 455, 476, 478, 483, 487,
491, 492, 497, 500, 504, 512, 517, 518,
527, 546, 569, 571, 577, 579, 581, 583,
593, 601, 609, 610, 612, 614, 617, 618,
620, 621, 622, 624, 626, 627, 628, 638,
639, 640, 642, 643, 644, 645, 648,
648b, 648c, 650, 659, 662, 663, 664,
665, 666, 667, 668, 669, 670, 673, 678,
680, 685a, 687, 689, 692, 694, 700,
706, 707, 715, 719, 742, 744, 763, 767,
768, 797, 798, 799, 800, 808, 813, 817,
837, 839, 841, 845, 851, 861, 862, 863,
867, 872, 874, 877, 882, 886, 911, 921,
929, 956, 959, 981, 986, 996, 1000,
1001, 1003, 1008, 1009, 1011, 1012,
1014, 1019, 1031, 1033, 1035, 1050,
1081, 1082, 1094, 1095, 1106, 1107,
1108, 1121, 1126, 1127, 1137, 1142,
1152, 1156, 1157, 1164, 1169, 1170,
1202, 1203, 1212, 1214, 1218, 1254,
1258, 1259, 1260, 1265, 1278, 1289,
1290, 1297, 1342, 1344, 1352, 1357,
1364, 1367, 1368, 1370, 1373, 1376,
1382, 1383, 1386, 1388, 1389, 1391,
1393, 1407, 1411, 1412, 1414, 1417,
1426, 1437, 1438, 1442, 1461, 1464,
1491, 1495, 1497, 1498, 1510, 1514,
1515, 1518, 1519, 1520, 1521, 1532,
1534, 1536, 1545, 1554, 1557, 1558,
1591, 1610, 1622, 1624, 1636, 1643,
1650, 1651, 1662, 1664, 1670, 1680,
1682.

1104, 1133, 1137, 1170, 1253, 1282,
1293, 1300, 1326, 1339, 1359, 1362,
1366, 1368, 1380, 1401, 1654; ro-
mersk jernalder: 74, 162, 170, 214,
225, 287, 407, 410, 441, 479, 480, 549,
582, 600, 649, 778, 791, 816, 853, 880,
905, 949, 976, 983, 1030, 1032, 1050,
1072, 1117, 1133, 1148, 1217, 1219,
1234, 1251, 1271, 1301, 1314, 1422,
1466, 1506, 1528, 1530, 1533, 1555,
1559, 1570, 1649; yngre jernalder:
114, 770, 855, 1529, 1539, 1554; ger-
mansk jernalder: 311, 405, 411, 414,
557, 770, 795, 950, 995, 1046, 1072,
1204, 1219, 1293, 1320, 1475, 1478,
1528, 1576; vikingetid: 325, 545, 570,
770, 1034, 1204, 1234, 1314, 1398,
1506, 1542, 1575, 1663; oldtid: 608,
782, 967; middelalder: 287, 311, 333,
1234, 1422, 1449, 1506, 1628, 1663;
udateret: 88, 90, 131, 841, 1218.

Brandgrav, bronzealder: 1390; ældre
bronzealder: 939; yngre bronzealder:
1374; ældre jernalder: 787, 828, 829;
førromersk jernalder: 517, 976; ger-
mansk jernalder: 1122; vikingetid:
202; udateret: 90, 343, 407, 944, 951,
996, 1106, 1202.

Brandpletgrav, yngre bronzealder: 763;
førromersk jernalder: 616, 763; ro-
mersk jernalder: 616, 1117, 1439;
udateret: 1170.

Bro, vikingetid: 999; nyere tid: 999.

Brønd, tragtæggekultur: 793; ældre
bronzealder: 838; yngre bronzealder:
1533; førromersk jernalder: 495, 976,
1042, 1300, 1366; romersk jernalder:
287, 549, 582, 778, 1271, 1530, 1570,
1649; germansk jernalder: 995, 1576;
vikingetid: 570, 1034; middelalder:
1358, 1449.

Byport, nyere tid: 108.

Bålgrube, stenalder: 722; tragtæggekul-
tur: 793; ældre bronzealder: 838;
yngre bronzealder: 975; jernalder:
648a; førromersk jernalder: 774; old-
tid: 5; middelalder: 311; udateret: 41,
311, 648, 1393.

Cisterne, bronze-/jernalder: 1337.

Dysse: 230, 246, 1611, 1679.

Flintplet, stenalder: 355, 489, 547, 815,
1145; ældre stenalder: 37, 430, 508,
550, 630, 713, 1010, 1441, 1451; mag-
lemosekultur: 313, 1339; yngste stenal-
der: 28, 38, 68, 93, 235, 249, 251, 252,
258, 279, 299, 303, 319, 320, 321, 322,
323, 346, 354, 417, 425, 426, 428, 429,
439, 471, 473, 491, 502, 504, 509, 510,
512, 529, 551, 552, 553, 554, 571, 576,
613, 653, 659, 676, 677, 679, 709, 711,
712, 1008, 1134, 1153, 1241, 1242,
1250, 1413, 1425, 1440, 1537, 1669;

2. Sagregister

Ardspor, yngre stenalder: 1619, 1679;
bronzealder: 555; ældre bronzealder:
794d, 911, 978; oldtid: 203, 785, 925,
1106, 1362, 1390, 1399, 1489, 1535.
Bautasten, yngre bronzealder: 4.
Boplads stenalder: 572, 1103, 1177,
1372; ældre stenalder: 767, 1132,
1141, 1334; maglemosekultur: 1143,
1144; kongemosekultur: 21; ertebølle-
kultur: 20, 21, 166, 167, 278, 801, 943,
1141; yngre stenalder: 277, 326, 392,
413, 761, 807, 1569; tragtæggekul-
tur: 282, 309, 402, 526, 560, 781, 793,
801, 853, 1000, 1089, 1161, 1396; en-
keltgravskultur: 880; dolktid: 295,
560, 646, 727, 893, 911; bronzealder:
409, 467, 555, 854, 1033; ældre bron-
zealder: 336, 474, 838, 978; yngre

bronzealder: 107, 123, 147, 162, 173,
205, 210, 342, 402, 440, 548, 565, 598,
632, 633, 651, 735, 738, 745, 794f,
853, 916, 941, 942, 957, 971, 997,
1002, 1058, 1381, 1490; jernalder:
132, 136, 236, 237, 240, 242, 261, 270,
273, 296, 297, 301, 345, 353, 378, 387,
390, 394, 395, 396, 397, 398, 405, 409,
418, 421, 423, 431, 433, 434, 442, 450,
515, 541, 574, 623, 631, 641, 656, 658,
675, 826, 831, 850, 854, 1116, 1136,
1282, 1302, 1375, 1395; ældre jernal-
der: 58, 147, 205, 407, 494, 530, 559,
682, 754, 759, 777, 785, 916, 1023,
1056, 1080, 1221, 1222, 1303, 1336,
1361, 1378, 1472, 1490, 1587; førro-
mersk jernalder: 112, 149, 170, 214,
356a, 407, 486, 488, 495, 496, 517,
524, 560, 561, 562, 566, 597, 600, 634,
636, 637, 651, 657, 700, 701, 702, 735,
745, 750, 752, 773, 776, 779, 903, 905,
947, 949, 976, 1026, 1034, 1042, 1068,

- dolketid: 352, 379, 380, 419, 567, 615, 681, 693, 710, 1516, 1527; bronzealder: 71, 304, 527, 535, 577, 1527, 1538; ældre bronzealder: 379, 419, 1516; yngre bronzealder: 337, 386, 408; jernalder: 29, 70, 503, 511, 513, 514, 518, 528, 534, 535, 564, 575, 577, 578, 671, 674, 1020, 1256, 1257; udateret: 7, 8, 16, 18, 22, 23, 24, 31, 32, 33, 42, 48, 54, 55, 59, 62, 64, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 100, 113, 118, 122, 154, 169, 172, 177, 178, 180, 181, 182, 184, 186, 187, 188, 189, 194, 197, 201, 206, 207, 213, 215, 216, 218, 220, 222, 223, 232, 243, 244, 247, 250, 253, 341, 259, 260, 268, 274, 283, 310, 318, 327, 332, 335, 362, 363, 365, 366, 367, 372, 373, 374, 375, 424, 492, 666, 678, 680, 689, 694, 715, 797, 798, 799, 800, 813, 837, 839, 845, 1009, 1011, 1012, 1142, 1156, 1240, 1515, 1534, 1650, 1651, 1662, 1664, 1670.
- Flintværksted: tragtbægerkultur: 403, 801.
- Gade, middelalder: 108; nyere tid: 30.
- Grav, yngre stenalder: 1374; tragtbægerkultur: 962; dolktid: 1202; enkeltgravskultur: 994, 996, 1006, 1073, 1074, 1090, 1146, 1321, 1330, 1379, 1384, 1420, 1424, 1467, 1468, 1483, 1492; ældre bronzealder: 203, 336, 911, 939, 978, 1050, 1202, 1243, 1244, 1535; yngre bronzealder: 1006; vikingetid: 548; oldtid: 1489; udateret: 638, 763, 911, 989, 1095.
- Gravplads, førromersk jernalder: 1320; romersk jernalder: 880, 977, 1050, 1117, 1439, 1530, 1546, 1553; germansk jernalder: 1122; vikingetid: 202.
- Grube, stenalder: 1177, 1342; ældre stenalder: 137; maglemosekultur: 1143; ertebøllekultur: 943, 1320; yngre stenalder: 405, 406, 552, 794b, 876, 946, 967, 1025, 1033, 1047, 1143, 1170, 1215, 1250, 1318, 1569, 1661; tragtbægerkultur: 17, 231, 282, 287, 309, 334, 336, 339, 402, 414, 420, 526, 560, 743, 781, 801, 853, 917, 956, 960, 1000, 1008, 1086, 1089, 1396, 1619, 1642, 1660; enkeltgravskultur: 997, 1160, 1247; dolktid: 340, 414, 560, 893, 1299, 1332, 1410, 1525, 1526, 1628; bronzealder: 151, 272, 377, 794b, 912, 948, 1033, 1100, 1355, 1454, 1615; ældre bronzealder: 336, 474, 794d, 838, 967, 1299, 1522, 1525; yngre bronzealder: 1, 3, 17, 34, 65, 69, 74, 77, 90, 102, 107, 114, 119, 123, 147, 149, 162, 173, 205, 210, 402, 405, 406, 413, 414, 420, 440, 447, 448, 598, 607, 619, 629, 633, 649, 651, 661, 685, 735, 738, 745, 794c, 794e, 794f, 855, 858, 859, 864, 875, 913, 916, 939, 942, 949, 950, 957, 971, 983, 995, 1002, 1004, 1008, 1024, 1058, 1059, 1106, 1160, 1161, 1171, 1172, 1220, 1317, 1349, 1381, 1449, 1508, 1509, 1533, 1539, 1540, 1586, 1635, 1671; jernalder: 12, 72, 142, 143, 144, 148, 151, 257, 265, 286, 340, 368, 378, 387, 388, 394, 400, 409, 418, 422, 427, 497a, 515, 541, 605, 625, 648a, 683, 705, 831, 870, 912, 915, 967, 1100, 1116, 1218, 1282, 1355, 1435; ældre jernalder: 34, 58, 69, 95, 104, 114, 147, 179, 205, 212, 269, 325, 339, 351, 359, 448, 494, 500c, 536, 568, 590, 652, 655, 682, 726, 777, 785, 787, 878, 916, 1080, 1093, 1099, 1131, 1193, 1221, 1222, 1303, 1361, 1378, 1472, 1505, 1596, 1597, 1612, 1616, 1618, 1619, 1620, 1626, 1627, 1678; førromersk jernalder: 11, 13, 112, 135, 156, 170, 214, 348, 356a, 357, 404, 486, 495, 496, 517, 560, 561, 562, 566, 597, 600, 634, 635, 651, 700, 701, 702, 728, 735, 745, 750, 752, 773, 776, 779, 794e, 903, 905, 918, 947, 950, 968, 974, 980, 1026, 1033, 1034, 1042, 1068, 1079, 1104, 1105, 1133, 1135, 1137, 1140, 1149, 1157a, 1160, 1170, 1187, 1209, 1210, 1220, 1238, 1253, 1263, 1282, 1293, 1326, 1354, 1359, 1366, 1398, 1401, 1427, 1430, 1431, 1432, 1449, 1507, 1549, 1581, 1654, 1666, 1667, 1673; romersk jernalder: 162, 170, 214, 225, 287, 383, 405, 410, 441, 480, 502, 549, 575, 599, 600, 649, 742, 778, 791, 816, 825, 880, 905, 1032, 1072, 1117, 1133, 1148, 1168, 1176, 1201, 1217, 1219, 1227, 1228, 1234, 1251, 1270, 1288, 1301, 1314, 1379, 1466, 1506, 1553, 1555, 1560, 1570, 1572, 1609, 1649; yngre jernalder: 1233, 1539, 1565; germansk jernalder: 383, 411, 557, 1072, 1201, 1219, 1475, 1478; vikingetid: 545, 1098, 1575; oldtid: 134, 138, 163, 164, 196, 306, 438, 477, 606, 608, 611, 925, 1029, 1590; middelalder: 179, 311, 361, 934, 1161, 1560; nyere tid: 1560; recent: 709, 710; udateret: 14, 26, 35, 39, 43, 51, 52, 53, 56, 57, 61, 97, 105, 111, 116, 120, 124, 125, 127, 130, 141, 152, 153, 157, 158, 185, 190, 192, 195, 200, 208, 211, 217, 233, 234, 241, 248, 256, 262, 264, 275, 280, 284, 285, 288, 289, 290, 291, 293, 300, 305, 310, 314, 324, 328, 329, 330, 338, 347, 350, 360, 369, 370, 376, 380, 416, 432, 497, 500, 512, 577, 601, 609, 612, 624, 627, 628, 638, 645, 648c, 662, 669, 670, 673, 687, 706, 742, 817, 861, 862, 863, 867, 874, 882, 929, 986, 1003, 1008, 1031, 1121, 1126, 1127, 1152, 1265, 1290, 1344, 1373, 1391, 1407, 1426, 1491, 1520, 1521, 1557, 1558, 1591, 1610, 1622, 1624, 1680, 1682.
- Grubehus, romersk jernalder: 1422, 1528; yngre jernalder: 855, 1529, 1539; germansk jernalder: 770, 795, 950, 1475, 1478, 1528, 1576; vikingetid: 325, 770, 1542, 1575; udateret: 1137.
- Grøft, yngre stenalder: 1033; bronzealder: 1175; førromersk jernalder: 1263; romersk jernalder: 1117, 1228; germansk jernalder: 1345; middelalder: 1628; udateret: 1152, 1203, 1290, 1342.
- Gård, middelalder: 361, 1422.
- Gårdsanlæg, ældre jernalder: 1378; førromersk jernalder: 1300; romersk jernalder: 778, 1050, 1072, 1217, 1219, 1314, 1422, 1466, 1528; germansk jernalder: 770, 1046, 1072, 1219, 1320, 1478, 1528; vikingetid: 325, 770; nyere tid: 1476.
- Hegn, yngre bronzealder: 102, 107, 745; jernalder: 1282; ældre jernalder: 530, 785; førromersk jernalder: 112, 170, 745, 773, 776, 1068, 1300, 1380; romersk jernalder: 170, 225, 778, 880, 1050, 1072, 1117, 1148, 1219, 1234, 1251, 1422, 1466, 1528, 1530, 1553, 1555, 1570, 1649; yngre jernalder: 114, 1529, 1554; germansk jernalder: 770, 795, 950, 1046, 1072, 1219, 1320, 1475, 1528, 1576; vikingetid: 770, 1034, 1117, 1234, 1542; middelalder: 1234, 1449; udateret: 742.
- Helleristning, yngre bronzealder: 4.
- Hulvej: 999.
- Hus, yngre stenalder: 413; tragtbægerkultur: 781, 793, 801, 1089; dolktid: 1332; bronzealder: 854; ældre bronzealder: 336, 474; yngre bronzealder: 4, 17, 102, 107, 162, 173, 205, 210, 794f, 942; jernalder: 378, 387, 394, 405, 418, 854; ældre jernalder: 58, 101, 205, 530, 785, 1080, 1193, 1221, 1303, 1336, 1361, 1378, 1472; førromersk jernalder: 112, 149, 170, 214, 486, 488, 524, 947, 1026, 1068, 1133, 1170, 1282, 1300, 1366, 1401; romersk jernalder: 162, 170, 214, 225, 287, 479, 582, 649, 778, 853, 880, 983, 1072, 1117, 1133, 1217, 1219, 1234, 1251, 1271, 1314, 1422, 1466, 1530, 1553, 1555; yngre jernalder: 114, 855, 1539, 1554; germansk jernalder: 311, 405, 411, 414, 770, 995, 1072, 1219, 1293, 1320, 1475, 1478, 1576; vikingetid: 325, 770, 1234, 1398; oldtid: 967; middelalder: 287, 311, 1234, 1422,

- 1449, 1628; udateret: 90, 99, 413, 1218.
- Hyttetomt, maglemosekultur: 1144.
- Høj, yngre stenalder: 1374; enkeltgravskultur: 946, 994, 996, 1006, 1073, 1074, 1146, 1321, 1330, 1332, 1379, 1384, 1420, 1424, 1467, 1468, 1483, 1492; dolktid: 1203, 1332; bronzealder: 555, 1390; ældre bronzealder: 203, 336, 809, 911, 939, 978, 1050, 1202, 1243, 1244, 1535; yngre bronzealder: 818, 935; germansk jernalder: 1122; oldtid: 302, 944, 951, 989, 1047, 1054, 1079, 1106, 1111, 1247, 1285, 1373, 1481, 1487, 1489, 1524.
- Højryggede agre, middelalder: 474, 479, 570, 979, 1569.
- Ildsted, ertebøllekultur: 943; yngre stenalder: 900; tragtbægerkultur: 781, 1089; bronzealder: 1355; yngre bronzealder: 891, 1058, 1073, 1349, 1381; jernalder: 498, 1048, 1329, 1331, 1355; ældre jernalder: 726, 1043, 1080, 1361; førromersk jernalder: 750, 752, 779, 1282, 1326, 1366, 1369; germansk jernalder: 795; udateret: 117, 1342, 1518.
- Jernudvindingsanlæg, førromersk jernalder: 308, 358, 905, 1068; romersk jernalder: 905, 1072; germansk jernalder: 1072, 1576; vikingetid: 545.
- Jordfæstegrav, jernalder: 1390; romersk jernalder: 90, 880, 911, 977, 1050, 1117, 1530; germansk jernalder: 90, 1528; vikingetid: 202, 978, 1050; middelalder: 239; nyere tid: 239, 267, 999; udateret: 700, 1033, 1050.
- Jættestue: 964, 982.
- Kanal, nyere tid: 1013.
- Kenotaf, vikingetid: 548.
- Kirkebygning, nyere tid: 108.
- Kirkegård, middelalder: 239; nyere tid: 239.
- Klosteranlæg, middelalder: 267.
- Kogegruber, ældre stenalder: 25; ertebøllekultur: 943; yngre stenalder: 25, 402, 406, 417, 1018, 1250, 1335, 1569, 1661; dolktid: 1410; bronzealder: 165, 377, 1033, 1355, 1600, 1684; yngre bronzealder: 1, 3, 17, 89, 107, 205, 402, 406, 420, 440, 598, 738, 818, 853, 916, 975, 1058, 1271, 1317, 1381, 1533, 1540; jernalder: 136, 165, 381, 382, 387, 388, 400, 412, 501, 604, 699, 705, 718, 801, 1017, 1248, 1331, 1355, 1562; ældre jernalder: 89, 205, 536, 568, 580, 590, 682, 726, 916, 1465; førromersk jernalder: 135, 156, 226, 356a, 486, 495, 517, 561, 600, 752, 1135, 1207, 1209; romersk jernalder: 383, 410, 480, 549, 575, 599, 600, 791, 853; germansk jernalder: 383, 770; vi-
- kingetid: 770; oldtid: 138, 159, 307, 606, 611, 782, 1111; middelalder: 311; udateret: 9, 63, 75, 78, 106, 115, 129, 141, 146, 171, 183, 209, 227, 228, 232, 246, 292, 298, 310, 344, 379, 381, 382, 435, 446, 476, 483, 518, 527, 571, 581, 583, 593, 610, 617, 618, 620, 621, 622, 626, 639, 640, 642, 643, 644, 648c, 650, 663, 664, 665, 667, 668, 692, 719, 744, 767, 768, 808, 851, 886, 956, 1000, 1008, 1094, 1157, 1164, 1169, 1352, 1368, 1376, 1382, 1383, 1386, 1388, 1414, 1417, 1437, 1438, 1442, 1461, 1464, 1495, 1497, 1498, 1510, 1514, 1518, 1532, 1643.
- Kultulanlæg, yngre bronzealder: 4.
- Kulturlag, stenalder: 1103, 1512; ældre stenalder: 1544; maglemosekultur: 767, 1577; kongemosekultur: 1513; ertebøllekultur: 660, 801, 943; yngre stenalder: 60, 160, 876, 1577, 1625, 1666; tragtbægerkultur: 414, 560, 586, 781, 801, 855, 917, 1008, 1619; enkeltgravskultur: 1114, 1346; dolktid: 414, 416, 418, 560, 1339, 1346, 1673; bronzealder: 1033, 1684, 1685, 1686; ældre bronzealder: 418, 794d, 1522; yngre bronzealder: 147, 440, 565, 794e, 1508; jernalder: 418, 1188, 1190, 1428; ældre jernalder: 591, 1099, 1107, 1189, 1378, 1551, 1619, 1627; førromersk jernalder: 226, 404, 560, 700, 732, 751, 752, 794e, 811, 1041, 1300, 1654; romersk jernalder: 686, 791, 810, 1032, 1038, 1060, 1201, 1434, 1531; germansk jernalder: 1060, 1201; oldtid: 150, 176, 794a, 1589; nyere tid: 176; udateret: 10, 228, 229, 478, 527, 579, 1152, 1545, 1682.
- Kystsikring, nyere tid: 239.
- Kælder, førromersk jernalder: 779; nyere tid: 108.
- Landsby, romersk jernalder: 549, 983, 1117; germansk jernalder: 1576; middelalder: 333, 361; nyere tid: 66.
- Langhus, yngre stenalder: 413; dolktid: 727; ældre bronzealder: 336, 474, 838; yngre bronzealder: 107, 162, 173, 565, 745, 941, 942, 957, 1002, 1490; jernalder: 378, 387, 405, 418, 826; ældre jernalder: 58, 682, 1080, 1221, 1303, 1378, 1472, 1490; førromersk jernalder: 112, 149, 170, 214, 486, 488, 561, 745, 750, 947, 949, 976, 1026, 1042, 1133, 1170, 1282, 1300, 1326, 1362, 1368, 1401; romersk jernalder: 162, 170, 214, 225, 287, 479, 549, 778, 905, 949, 976, 983, 1050, 1072, 1133, 1148, 1217, 1219, 1234, 1251, 1271, 1301, 1314, 1422, 1466, 1506, 1528, 1553, 1555, 1570, 1649;
- nyere jernalder: 114, 855, 1529, 1539, 1554; germansk jernalder: 405, 411, 414, 770, 995, 1046, 1072, 1219, 1293, 1320, 1475, 1478, 1528, 1576; vikingetid: 325, 570, 770, 1314, 1506, 1542, 1575; middelalder: 287, 311, 1422, 1449, 1506; udateret: 90, 1218, 1389.
- Langhøj, tragtbægerkultur: 962.
- Lerforarbejdningsplads, bronzealder: 1033.
- Lerkargrav, romersk jernalder: 880, 911, 1117.
- Lerstampningsgrube, romersk jernalder: 983.
- Lertagningsgrube, dolktid: 1628; bronzealder: 1033; yngre bronzealder: 103, 957, 1383, 1533, 1671; ældre jernalder: 1195, 1361, 1567; førromersk jernalder: 1187, 1209, 1369, 1667, 1673; romersk jernalder: 1022, 1649; udateret: 1107.
- Megalitanlæg: 49, 436.
- Mølleanlæg, middelalder: 1122, 1511.
- Mølledæmning, nyere tid: 108.
- Møntfund: 595, 617, 647a, 1072, 1529.
- Offer-/depotfund, dolktid: 853; yngre bronzealder: 440.
- Ovn, førromersk jernalder: 947, 1263; romersk jernalder: 1553.
- Pottemagerovn, romersk jernalder: 1217, 1234, 1649.
- Ringgrøft, ældre jernalder: 787; udateret: 517, 959.
- Runesten, vikingetid: 202.
- Råstofgrube, yngre bronzealder: 857, 860.
- Sandtagningsgrube, bronzealder: 1033.
- Slaggegrube, jernalder: 1282; førromersk jernalder: 1362, 1401; romersk jernalder: 1466; germansk jernalder: 1293, 1478; vikingetid: 545.
- Slaggeplet, udateret: 40, 46.
- Stendyngegrave, tragtbægerkultur: 960.
- Stenhus, middelalder: 30; nyere tid: 30, 108.
- Stenlægning, yngre bronzealder: 935; jernalder: 1552; førromersk jernalder: 700, 752; romersk jernalder: 791; udateret: 63, 1388, 1554.
- Stolpehul, yngre stenalder: 406, 417, 552, 794b, 1569, 1574; tragtbægerkultur: 402, 793, 1396; dolktid: 340, 893; bronzealder: 151, 272, 377, 794b, 912, 1175, 1684; ældre bronzealder: 794d; yngre bronzealder: 402, 406, 420, 440, 651, 735, 738, 794c, 794e, 794f, 818, 855, 1381, 1540; jernalder: 151, 257, 340, 388, 394, 409, 412, 541, 648a, 699, 826, 832, 896, 912, 1116, 1329, 1331, 1400; ældre jernalder: 359, 494, 500c, 525, 580, 777, 787,

879, 1093, 1118, 1131, 1195; førromersk jernalder: 226, 356a, 357, 404, 486, 495, 496, 517, 562, 600, 651, 700, 701, 702, 728, 735, 752, 773, 779, 794e, 1104, 1140, 1359, 1366, 1369, 1581, 1667, 1673; romersk jernalder: 410, 480, 575, 599, 600, 791, 816, 1032; yngre jernalder: 1233; germansk jernalder: 557, 795; vikingetid: 545, 1098; middelalder: 179; udateret: 106, 126, 127, 128, 141, 146, 161, 183, 185, 192, 208, 209, 221, 233, 245, 246, 248, 254, 256, 271, 276, 281, 284, 288, 293, 294, 349, 355, 487, 491, 497, 518, 546, 571, 577, 614, 648b, 659, 669, 707, 744, 872, 877, 882, 986, 1001, 1003, 1152, 1203, 1214, 1258, 1259, 1297, 1364, 1367, 1391, 1393, 1412, 1417, 1442, 1520, 1536, 1636, 1680, 1682.
Teglovn, middelalder: 44; nyere tid: 1360.
Trækulsplet, ældre stenalder: 724, 780;

bronzealder: 721; ældre jernalder: 747, 754; førromersk jernalder: 746, 748, 773; oldtid: 356; udateret: 50, 63, 92, 106, 133, 198, 204, 315, 446, 455, 487, 504, 1081, 1082, 1108, 1260.
Tuegrav, førromersk jernalder: 1320.
Urnebrandgrube, førromersk jernalder: 607, 616, 1373; romersk jernalder: 616, 1117.
Urnegrav, yngre bronzealder: 4, 828, 935, 982, 994, 996, 1006, 1170, 1202, 1330; ældre jernalder: 1475; førromersk jernalder: 4, 517; romersk jernalder: 850, 1117, 1379, 1439, 1546, 1553; udateret: 407, 1169.
Vadested, udateret: 1519.
Vejanlæg, udateret: 1519.
Voldgrav, nyere tid: 1561.
Voldlinie, romersk jernalder: 1436; udateret: 1411.
Voldsted, nyere tid: 1470.
Værksted, tragtbægerkultur: 801.

Borlev 1279
Borreshoved 391
Borrevejlegård 230
Bovense 689, 690, 691, 692, 693
Bramskløve Hul 630
Brandagergård 1182, 1183
Brandbjerg 81
Brande å, Egsgård 1297
Brandsbjerg 343, 344, 345
Brandsbøl 1609
Bratbjerg (Glenstrup s.) 1026
Bratbjerg (Nr. Tranders s.) 801
Breddegård 479
Bredkær 1033
Bredmadegård 707, 708
Bremdalgård 1083
Bro 1630, 1631, 1632
Brobjerg 685a
Brogården Højskole 541
Brokkenborg 1424
Brunbjerggård 1068
Brunbjerg 626
Brunnebjerg 90
Brændekilde 472, 474
Brændekildevej 466, 467
Brødskov 26
Brøndsgård 144
Brøndsted, Klattrup 1220
Brøndsted skov 1229
Brørup 1464
Bråby 301, 302, 303, 304
Budstedgård 826, 827
Bulagergård 1449, 1450
Bullerup 581
Bundgård 1366
Bundløse 1323, 1324
Bygumholm 1004
Byhøj, Hyllerup 336
Bytoften 570
Bytoftevej 387
Bæk 1526
Bæk Nørremark 1525
Bække 1422
Bæksgård 1216
Bøffelkoppel 1685, 1686
Bøgebjerg (Jordløse s.) 634
Bøgebjerg (Uggeløse s.) 31
Bøgebjerggård 632, 633, 634, 635
Bøgede Overdrev 279, 280, 281
Bøgeholm Sø 49
Bøgelund 489a
Bønstrup Mark 1428
Børup 1160
Bålhøjgård 735
Båslunde 357
Colleruphus 159
Dageløkke 61, 62
Dalgård 794c, 795
Dalkildegård 1084
Damgård 487

3. Stedregister

Aabenraavej 1672
Aarestrup 840, 841, 842, 843, 844
Adelvej 1530
Aldersro 656
Allerup 555
Allingebjerggård 22
Almind Hede 1127
Alpedal 1132
Alslev 379, 380
Alslevgård 377
Amerikavej, Katrinelund 1072
Amhedegård 1247
Ammitsbøl 1274, 1275, 1276
Anelyst 1173
Ankersgård 1409
Annasminde 1192
Anneksgården 489
Annerup 831, 832, 833, 834, 835, 836
Asperup 502, 503, 504
Attemosevej 163, 164
Atterup 305, 306, 307
Augustenborg 1644
Avlby 552, 553, 554
Avnsbjerggård 679
Avnslev 672, 673, 674, 675, 677, 678, 680, 681
Bakkegård (Benløse s.) 268
Bakkegård (Høje Tåstrup s.) 117
Bakkegård (Øster-Bølle s.) 1005
Bakkely 403

Bakken, Gedved 1106
Baldershøj 130
Balle 894, 895, 896
Balleskovgård 1138
Balslev 504a, 505, 506
Banbjerggård 98
Barde 1333
Barfredshøj 199
Baunebjerg 99
Baunehøj 210
Bavnsbjerg 1329, 1330
Bellegård 229
Bellerup 909, 910
Benløse 286
Benløse Runding 284, 285
Billund Bæk 1519
Bilstrupgård 916
Biltofte 1480, 1481, 1482, 1483
Bindekildevej 468
Birkebjerg 603
Birkedal 671
Birkemosegård 232
Bisballegård 923
Bjerggård (Kobberup s.) 875
Bjerggård (Vejlby s.) 1174
Bjerre, Søndervang 1122
Bjerregård 1354
Bjerrevej 939
Bjæverskov 369, 370, 371
Blakgårdsvej 1070, 1071
Blå å 1521
Bogense Bakke 500a, 500b
Bonderup 815, 817
Bonderup Vestergård 816
Bonet 735

Damgården 34
 Degnemosgård 10
 Dommerby 857, 858, 859, 860, 861,
 862, 863, 864, 865, 866, 867
 Dommerby Hede 854, 856
 Dons 1146
 Dons Landevej 1126
 Dotheasminde 1042
 Dragebakken 482, 483, 484
 Duelund 922
 Dulmosevej 1254
 Dunkhus 1395
 Dusgård 1280
 Dybbøl 1662, 1663, 1664, 1666, 1671
 Dybenkær 629
 Dybvad Hovedgård 748
 Døjringe 258
 Dørslund, Østerbjerg 1282

 Edelgave 137
 Egebjerg 1618
 Egebjerg Kær 1086, 1087, 1088
 Egebjerggård 25
 Egedalgård 809
 Egedesgård 407
 Egegården 200, 201
 Egelund 1399
 Egerod 1264
 Egsgård, Brande Å 1297
 Egtved 1242, 1245, 1246, 1262
 Egum 1161
 Ejby 508, 509, 510
 Ejevang 205
 Ejrebækslund 215, 216, 217
 Ejstrup (Løvel s.) 944
 Ejstrup (Skals s.) 983
 Ejstrup (Volstrup s.) 769, 770, 771
 Ejstrupbro 943
 Elbodalen 1157
 Elbæk 1082
 Elbæk Efterskole 1081
 Elbækgård 1162, 1163, 1164.
 Eliaslund 255, 256, 257
 Ellebæksgård (Højelse s.) 104, 105
 Ellebæksgård (Vindinge s.) 716
 Ellekær 676
 Ellemosegård 390
 Ellensminde 118, 119
 Ellidshøj 837
 Elmegård 121
 Elsborg 918
 Elstrup 1603, 1604, 1605, 1606, 1607
 Emmerske 1575, 1577
 Emmerske Skole 1576
 Enebærgård 113
 Enegård 1619, 1620
 Engbjerg (Horne s.) 791
 Engbjerg (Høje Tåstrup s.) 120
 Engbjerg (Sahl s.) 1351
 Engdalsgård 1325
 Engebækgård 21
 Enghave 20

 Enghavegård (Karlsunde s.) 194, 195
 Enghavegård (Kværkeby s.) 273
 Engstrupgård 197
 Enkelundgård 1299
 Enstoftegård 103
 Eriknauer 1193, 1194
 Eriksborg I (Sortenborgvej) 903
 Eriksborg II (Nørreskov) 905
 Ersted 839
 Esbjerg Lufthavn 1484
 Espe 616
 Espevej 308
 Estvad 1338, 1339, 1340
 Estvadgård 1336
 Estvadgård Plantage 1343
 Estvadgårds Mark 1335

 Fadsgård 868
 Fajstrup 1048
 Fakse 382, 386, 388, 389
 Falen 485, 486
 Falle Mølle 647a
 Farris Tværvej 1520
 Farstrup 499
 Favrholt 18
 Favrvågård 1560
 Feldborg 1401
 Fensmark 421, 422, 423, 424
 Ferslev 9
 Findinge 617
 Firemilegård 198
 Fiskbæk Huse 1230
 Fjeldsted 511, 512, 514, 515, 516
 Fjelsø (Fjelsø s.) 958, 959, 966
 Fjelsø (Øster-Bølle s.) 1006
 Fjordglimt 1096
 Fladbogård 67
 Flaskeeng 206
 Flodagervej 1316
 Fløjterup 223, 225
 Fløjterupgård 224, 226, 227
 Fornehave 645
 Forpagtervej 1537
 Fovgårdsminde 1150
 Fraugde Radby 561
 Fraude Viemose 560
 Frederiksdal 1025
 Fredsted 1547, 1548, 1549
 Fredstedgård 1550
 Freerslev Hegn 14, 15, 16
 Frifelt 1334, 1334a
 Friheden (Hørsholm s.) 63
 Friheden (Måløv s.) 133
 Friisvad 1501, 1502
 Fruergård (Vester-Tostrup s.) 1001
 Fruergård (Videbæk s.) 1326
 Frydenkær 129
 Frøslev 400, 401, 402, 404
 Fuglbæk 1474
 Fuglebæksgård 336, 367, 368
 Fuglefængerhuse 50
 Funder Kirkeby 901

 Funder Nørhede 893
 Fyrskov 1518
 Fårbæk 1165
 Fårup 936, 937, 938

 Gadensgård 762
 Galgebakke, Gedved 1105
 Galgehøj (Snejbjerg s.) 1383
 Galgehøj (Vejlby s.) 547a
 Galgehøj (Vester-Tostrup s.) 1000
 Galsted 1553, 1554, 1555
 Galtenevej 1022
 Gamlebro 233, 234, 235
 Gammeleje 1414, 1415, 1416
 Gammelgård 1440
 Gammel Hedegård 956
 Gammelhøj (Lunde s.) 648b
 Gammelhøj (Toksværd s.) 398, 399
 Gammeljord 794
 Gammel Køgegård 107, 109, 110
 Gammel Sole 1302, 1303
 Gammel Stadegård 730
 Gammel Viborgvej 1011, 1012
 Gammel Ølstykke 82, 83, 84, 86, 87
 Gammel Århusvej 1091
 Gamst 1406
 Ganløse 73
 Ganløse Mosevej 74
 Gedebjerg 763
 Gedsbjerggård 712
 Gejsingvej 1408
 Gelbjerg Mose 507
 Gellerup 1502
 Gelsted 518a, 519, 520, 520a, 521, 522
 Gels Å 1556
 Gerdrup 356
 Gesten Skov 1427
 Gildebro Mølle 513
 Gistrup 805, 806
 Give 1285
 Glasergård 1640
 Glimshøjvej 1059
 Glumsø 425, 426
 Godtbogård 95
 Granly (Brande s.) 1283
 Granly (Egtved s.) 1252
 Grav Agre 151
 Gredsted 1457
 Gredstedbro 1458
 Gremmeløkke 526
 Gribsvad 491
 Grumsted Bjerg 1080
 Grydehøj 171
 Græsholmene 657
 Grønberggård 927
 Grøndalsvej 1236
 Grønholt 44
 Grønholt Overdrev 40, 41, 42, 43
 Grønholt Vang 45
 Grønnevang 89
 Grønvang 55
 Gudme 592, 595

Guldager 973
 Guldbjerg (Guldbjerg s.) 494
 Guldbjerg (Vigerslev s.) 500c.
 Gulfélgård 1345, 1346
 Gummerup 454
 Gundestrupholm 1027
 Gundsøgård 173
 Gårdsted 752
 Gårdsdal Bæk 950
 Gårdsdalsvej 951

Haldrup Overmark 1110
 Haldshave 1041
 Hallingskov Huse 661
 Hamborg 1327, 1328
 Hammershøj 1007
 Handbjerg Hovgård 1396, 1397
 Hansted 1085
 Hanstedgård 1089, 1090
 Harken 790
 Harkergård 1546
 Harte 1131
 Haslund Klostervej 1024
 Hasselholt 1350
 Hathøj 739
 Hatting 1184, 1187, 1188, 1189, 1190
 Hatting Bæk 1179, 1180, 1181
 Haughus 1313, 1314
 Haurbæk 934
 Havbjerg 1092
 Havbogård 214
 Havehus 1232, 1233
 Haven 747
 Haverdal 967
 Haverslev 849, 850
 Havnbjerg 1608
 Havnstrup 1384, 1385
 Havsted 458
 Hedegård (Ejstrup s.) 1117
 Hedegård (Give s.) 1287
 Hedegård (Vejen s.) 1472
 Hedegård (Øster-Brønderslev s.) 737
 Hederenden 222
 Hedevang 1479
 Hejrhøj 794e
 Hellerup 941
 Helstedgård 580
 Herlufmagle 427, 428, 429, 430, 431, 432
 Hermansminde 1166
 Herredsvej 985
 Hesselbjerg 1298
 Hesselbjerggård 1373
 Hillersborg 1390
 Hindemae 702, 703, 704
 Hjortehoved 1119, 1120
 Hjortspring 1624
 Holbæk 239
 Holhøj 1258, 1259
 Holkjærvej 1023
 Hollensminde 309
 Holm 1600, 1601, 1602

Holmegård (Gelsted s.) 523
 Holmegård (Håstrup s.) 623
 Holmegård (Ølstykke s.) 85
 Holmemarksvej 1157a, 1158
 Holme-Olstrup 395
 Holmslyst 1061
 Holtegård 1621
 Holtet 756
 Holtvad Bro 1102
 Holtvad Bæk 1103
 Hopballegård 1315
 Hornbæk Engvej 1013
 Horne Kirkegård 789
 Horne Trinbræt 788
 Hovborg 1465, 1466
 Hovby 384, 385
 Hovedgård 1235
 Hovedvej A1 587
 Hover 1306, 1307, 1308, 1309, 1310
 Hove Å 174
 Hovholm 138, 139
 Hovkilde 1633
 Hulby 346
 Hulbæk 192
 Hulskovvej 1128, 1129
 Humlosegård 405
 Hummelbjerg 741
 Hummeluregård 1050
 Husengene 124
 Huskærvej 1578
 Hustedgård 1444
 Hustedvej 1445, 1446
 Hvalphøj 740
 Hverremose 1348
 Hvidbjerggård 955
 Hvidkær 620
 Hvilshøje 738
 Hvinningdal Hede 890, 891, 892
 Hylleholt 392, 393
 Hyllemose 189
 Hyllerup, Byhøj 336
 Hækkebøllgård 537
 Hæst 1055
 Høed Skov 276, 277
 Højagergård 1207, 1208, 1209
 Højbjerg 492
 Højbjergshus 160
 Højby 564, 565, 566
 Højbygård 111
 Højelse 97, 100
 Højen Kirke 1266
 Højensgård 1268
 Høje Tåstrup 122
 Højgaard (Vetterslev s.) 299
 Højgård (Brøndum s.) 1475
 Højgård (Flade s.) 781
 Højgård (Hjerm s.) 1403, 1404, 1405
 Højgård (Nybøl s.) 1678
 Højgård (Skals s.) 980
 Højgårdsvej 745
 Højkærvej 1135, 1136, 1137
 Højmarksgård 172

Højme 478, 479, 480
 Højslunde 648c
 Højtoftegård 1175
 Højvang 1337
 Hørby 825
 Hørrevej 1227
 Høtoftegård 272
 Hårby 445, 446, 450

Ilballegård 1037
 Impgård 925
 Indelukket 601, 602
 Ingslev 527
 Ingslev Vestermark 524, 525

Jedsted Mark 1471
 Jegerup 1514, 1515, 1516, 1517
 Jegstrup (Dommerby s.) 853, 855
 Jegstrup (Ravnstrup s.) 946, 947
 Jegstrup Nørregård 945
 Jegstrup Søndergård 948
 Jegum 1504
 Jensgård (Hornstrup s.) 1289, 1290
 Jensgård (Smidstrup s.) 1231
 Jernbjergvej 332, 333
 Jersie 188
 Johannesminde 1291
 Jordemodervej 1407
 Jordkærvej 886, 887, 888, 889
 Jordløse 625, 627, 628
 Juelsbjerg 695
 Jyllandsvej 548
 Jægerlundvej 1558
 Jørgensminde 695

Kalby Ris 360
 Kalvehavegård 383
 Kamp 1595
 Karlsrunder 196
 Kassøgård 1592, 1593, 1594
 Kastanielund 1253
 Kathøjvej 742
 Katrinelund (Lading s.) 1049
 Katrinelund, Amerikavej (Voel s.) 1072
 Katrinelyst 263, 264
 Kattrup 1093, 1094
 Keldsvang 17
 Kelleby 501
 Ketting 1629
 Kildegård 38, 39
 Kildeholm 28, 29
 Kildevang 1211, 1212
 Kildevældsgård 193
 Kildsgård 1118
 Kindertoft 317, 318
 Kinderup 845, 846
 Kirkebredegård 150
 Kirkelodderne 414
 Kirke Stillinge 321, 322, 323
 Kirstinelund 1040
 Kirstinesminde 1078
 Klappen 559

Klattrup, Brøndsted 1220
 Klattrupvej 1234
 Klausborggård 282
 Klevehøj mark 135
 Klevehøjvej 136
 Klosterris Hegn 51, 52, 53
 Kløvertofte 1622
 Knardrup 76
 Knardrupgård 77
 Knude 1485
 Knurrenborng Vang 36
 Koelbjerg 493
 Kohavegård 610, 612
 Kokgård 1054
 Koklund Bjerg 1284
 Koldingvej 1412
 Koldmose 1579
 Kongelunden 166, 167
 Kongens Lyngby 158
 Kongens Tisted 818, 819, 820, 821, 822,
 823, 824
 Kongsgård 736
 Kongshede 902
 Kongsted 373
 Kongsted Huse 278
 Korning Tange 1184, 1185
 Korshøje 978
 Kragehave 123
 Kragemade 1649, 1650, 1651
 Kragtorn 1610
 Kravlund 1574
 Kregme 65
 Kregme landsby 66
 Kristiansborg 975
 Kristiansdorf 544
 Kristiansminde 588
 Kristinelund 1046
 Kristinesminde 1311
 Kroglund 1360
 Krogstrup 1376, 1377
 Krogstrupgård 1378, 1379, 1380
 Kulerup 364
 Kulerupgård 365
 Kvorning 1014
 Kværkeby 274, 275
 Kyndby 11, 12, 13
 Kællinggrav (Hatting s.) 1191
 Kællinggrav (Korning s.) 1196
 Kær 1634
 Kærehave 290
 Kærsgårde 757
 Kærup (Benløse s.) 269
 Kærup (Ringsted ls.) 287, 289
 Kærup Mose 288
 Køge by 108
 Kølholt 1325a
 Kølstrup 438, 439
 Køng 452, 453, 455

 Ladegårdsskov 1149
 Lambjerg 1625
 Lambjergvej 1626

 Landsbjerg 1443
 Langagergård (Tune s.) 221
 Langagergård (Volstrup s.) 773
 Langebjerg 178
 Langedilgårde 449
 Langemose 7, 8
 Langensgård 126
 Langvang 1031
 Larsbjerggård 112
 Ledet 765
 Lendemark 1568
 Lerbæk 1647, 1648
 Lettebækken 464
 Lillebakkegård 330, 331
 Lille Bangsbo 780
 Lille Byhave 665
 Lille Ebbekøb 35
 Lille Grandløse 236, 237, 238
 Lille Grindsted 720
 Lille Hamborg 1423
 Lille Klejnbjerg 1528
 Lille Nibstrup 724, 725
 Lille Nustrup 1522
 Lillerup 1116
 Lille Skensved 101
 Lille Søgård 1532
 Lille Thorum 994, 996
 Lille Tromborg 1286
 Lillevangsgård 37
 Linddalslund 540
 Lindegård (Avnslev s.) 669, 670, 687
 Lindegård (Tolstrup s.) 1098, 1100
 Lindenborg 697, 698
 Lindeskovgård 563
 Lindø 440
 Lisebjerg Skov 359
 Lund (Burkal s.) 1565, 1567
 Lund (Skive ls.) 913
 Lund (Tamdrup s.) 1076
 Lunde 648d
 Lundegård 732
 Lundegårde 807, 808
 Lundekærgård 473
 Lundemosegård 146, 147
 Lunden 782
 Lunderød 254
 Lundgård 986
 Lundhof 1035, 1036
 Lundhoved Bro 1201
 Lundingsminde 1535
 Lund Mark 1562, 1563, 1564
 Lundsbjerggård 311
 Lundsgård 582
 Lund Teglgård 914, 915
 Lundtoftegårdsvej 157
 Lyderslev 406, 408
 Lykkesholm 1442
 Lyng 1156
 Lyngborgvej 1386, 1387
 Lyngby 1062, 1063
 Lyngsgård 1420
 Lyngsodde 1155

 Lyngsø 957
 Lysenvad 869
 Lysholt 1277
 Lyshøj 341
 Lyshøjgård 231
 Lysmosegård 644
 Løgumkloster 1561
 Løsning 1202, 1203
 Løsning Nørreremark 1200
 Låsholt 1425
 Låstrup 971

 Marbjerg 169
 Margårdsmølle Å 500
 Marianelyst 953
 Marielund 1288
 Marienlund 1097
 Marienlyst 1064
 Markholt 726
 Meldgårdsminde 942
 Millinge 638, 639, 640, 641
 Mindehuset 569
 Mosegård (Grundfør s.) 1053
 Mosegård (Verst s.) 1447, 1448
 Mosegård (Voel s.) 1073, 1074
 Mosegårde 1371
 Mosevej 1239, 1240, 1241
 Munkholmvej 1296
 Møllebækken 476
 Mølledal 940
 Mølleglyden 475, 476
 Møllegård 777
 Mølleskov 1148
 Mølleskovvej 1147
 Mørup (Nørup s.) 1320
 Mørup (Rind s.) 1375
 Mørupvej 1321
 Måløv Byvej 134

 Nagbøl 1439
 Naldmadegård 1586
 Nannelund 654
 Nebsager 1123
 Neder Hadsten 1043a
 Neder Hallum 949
 Nedermark 451
 Nibstrup 722, 723
 Nibstrup plantage 721
 Nippgård Sø 926
 Niverød 64
 Nold 1353
 Nonnebogård 437
 Nordgård 211
 Nordhøjgård 1256, 1257, 1265
 Nordhøjvej, Store Tøje 411
 Nordmarksgård 209
 Nordre Skringstrupvej 977
 Nordskellet 1030
 Nustrup 1527
 Nustrup Nørreremark 1523, 1524
 Nybogård 60
 Nybro (Ovtrup s.) 1498

Nybro (Sanderup s.) 1488, 1489, 1490,
 1491, 1492, 1493, 1494
 Nybro (Skellerup s.) 699
 Nyby 250
 Nybøl 1684
 Nybøl Borggård 1682, 1683
 Nybøl Teglværk 1681
 Nybøl Vandmølle 1680
 Nybøl Vestermark 1679
 Nygård (Bevtoft s.) 1557
 Nygård (Boeslunde s.) 314
 Nygård (Greve s.) 186
 Ny Holmstrup 328, 329
 Ny Lundsgård 647
 Nykær 1361, 1362
 Næstved Landevej 347
 Nørbæk 1016, 1017, 1018
 Nørbæk Bro 1028
 Nørhede 924
 Nørre Borris 880, 881
 Nørrebuske 1292
 Nørregård (Handbjerg s.) 1392
 Nørregård (Hellevad s.) 744
 Nørregård (Hornbæk s.) 58, 59
 Nørregård (Jordløse s.) 624
 Nørregård (Låstrup s.) 972
 Nørregård (Skals s.) 976, 984
 Nørregårde 1356
 Nørrehåb 1178
 Nørre Lyndelse 568
 Nørremose, Vester Nebel 1145
 Nørreskov 904
 Nørreskov (Eriksborg II) 905
 Nørre Stenderup 1130
 Nørre Tranders 803, 804
 Nørre Vangen 750
 Nørre Vittrup 1467, 1468
 Nørre Åby 530, 532, 533
 Nørskovvej 1317, 1318
 Nørum 1357
 Nøtten 796
 Nøvling 810, 811, 812

Odderberg 140
 Oksbøl 1612, 1613
 Oksenvad Mark 1536
 Olufshøje 981, 982
 Ornehus 413
 Otteshave 1413
 Ottestrup 325
 Overballegård 1153, 1154
 Oust Møllevæg 1008, 1009, 1010

Paghsgård 1312
 Peberbakken 761
 Pedersborg Mark 261, 262
 Pedersmindemark 1056
 Pejruplund 456, 457
 Petersborg 1111, 1112, 1113
 Petershåb 746
 Pilebæk 1198, 1199
 Pilevad 688

Pilevangsgård 249
 Pilevej 734
 Pjedstedvej 1221, 1222
 Poppelgård 362, 363
 Porsdam 1665
 Porsgejl 1510
 Poulsgård 1614, 1615
 Povlstrupgård 838
 Prebens Vænge 156
 Præstegården 1582, 1583
 Præstegårdsmarken 1637, 1638
 Pugbjerg 342
 Pumpegård 1452, 1453, 1454
 Pythuse 1669, 1670
 Påskebjerg 375
 Påskeborg 1248, 1249

Ragnesminde 114, 115
 Ramsgård 785
 Randbøl 1322
 Ravndalgård 1051
 Ravnsgård 1369
 Ravnsgårdsvej 1044
 Ravnsvad 1370
 Ravnsvadgård 1367, 1368
 Rebbøl Centret 1590
 Resendal 906
 Ribe Mark 1473
 Ribevej 1499
 Ringsted Å 283
 Rinkenæs Mark 1580
 Risgård 970
 Rishøj 753
 Roerstengård 125
 Rolykkevej (Anst s.) 1410, 1411
 Rolykkevej (Skanderup s.) 1437, 1438
 Rorslev 535
 Rosengård 749
 Rosildehøjgård 715
 Roskilde 176, 180
 Rousehøj 465
 Ruetved 542, 543
 Rugballegård 1304, 1305
 Rugsted 1272, 1273
 Rugsted Lund 1271
 Rugtved 754, 755
 Ruhavegård 471
 Rumohrsgård 1628
 Rygård 161, 162
 Rynkeby 442
 Ryslinge 604
 Rævegyden 583, 584
 Røddingvej 1531
 Rødå 1596, 1597
 Røgind 874, 876, 877, 878, 879
 Røjlevvej 545
 Røjlund 1426
 Rønbjerg 1341
 Rønnevadlund 490
 Rønninge 571, 572, 573, 574, 575, 576,
 577, 578
 Rørbæk 1223, 1224

Rørup 536, 538, 539
 Rørvang 240, 241
 Råbjergshus 1250
 Rådbjerggård 1417, 1418, 1419
 Rådmandshus 952
 Rågelundsvej 586
 Rågård 168
 Rårup 1124

Sahl 1347
 Saksagergård 1581
 Sallingsund 882
 Salløv 203
 Saltofte 244
 Sandager 339
 Sandagergård 4
 Sandbjerg Huse 648
 Sanderum 481
 Sanderumgård 562
 Sandholm 1393
 Sandlyng Å 245
 Sandmarken 340
 Sankt Jørgensparken 660
 Saunte 57
 Sebjerg 646
 Seden Skydebane 579
 Seest 1429, 1430, 1431, 1435
 Seest Skovgård 1432, 1433, 1434
 Sejling 907, 908
 Sejstrup 1455
 Selskær Bæk 1513
 Sevre Sønderhede 784
 Sig 1506
 Signekær 443, 444
 Sinding Hovvej 883, 884, 885
 Sivkær 648a
 Sjellerupvej 1598, 1599
 Skademosegård 170
 Skadsbøl Mose 1653
 Skalkenbjerg 683
 Skalkendrup 682, 684, 685
 Skanderborgvej 1045
 Skatskov 974
 Skellerup 700, 701
 Skemark 696
 Skenkelsø Mølle 23, 24
 Skibstrup 48
 Skimmede 251, 252, 253
 Skinderup 997, 998
 Skinderupvej 968
 Skive Kaserne 917
 Skjettrup 1400
 Skjoldager 1508
 Skjoldagergård 1507, 1509
 Skodborghus 1470
 Skodsbøl by 1652
 Skonager 1476, 1477, 1478
 Skotvej 1534
 Skovagergård 271
 Skovbjerg 356a
 Skovby 1358, 1359
 Skovdal (Egtved s.) 1263

Skovdal (Håstrup s.) 621, 622
 Skovgaard 1176
 Skovgade 1645, 1646
 Skovgård (Højelse s.) 106
 Skovgård (Jerslev s.) 1270
 Skovhus Vænge 376
 Skovlund (Egtved s.) 1238
 Skovlund (Fraugde s.) 557
 Skovlund (Sahl s.) 1352
 Skovmosegård 46, 47
 Skrøbeshave 686
 Skydebjerggård 358
 Skærlund 1372
 Skærsøgård 1125
 Skærsøvej 1260, 1261
 Skøtteshave 1551, 1552
 Skånemose 618, 619
 Skårup 653
 Slangerup by 30
 Slagelse 337, 338
 Slevad Enge 1511
 Slæggerup 185
 Smedager 1591
 Smedegade 204
 Smedsiggård 1067
 Smerup 409
 Smøl 1655
 Smøl Mark 1656, 1657, 1658, 1660
 Smølvold 1654
 Smørkilde Bakker 19
 Smørmosen 155
 Snoghøj Minkfarm 1152
 Snoldelev 202
 Sofielund 659
 Sofienborg 1402
 Solbakken 1382
 Solbakkegård 270
 Solbjerg 1623
 Solrød 212, 213
 Solskov 1301
 Sophiendal 1109
 Sorgenfri 1079
 Sortenborgvej (Eriksborg I) 903
 Sorø Kloster 267
 Spang Nor 1639
 Sporuplund 1065, 1066
 Stadegård 1267
 Stampemøllevej 1177
 Stavnkjær 1319
 Stenhøjgård (Gaverslund s.) 1226, 1228
 Stenhøjgård (Gudme s.) 593, 594
 Stenløse (Stenløse s.) 78
 Stenløse (Veksø s.) 79, 80
 Stensagergård 794f
 Stensgård (Svanninge s.) 636, 637
 Stensgård (Ulkebøl s.) 1635, 1636
 Stenshede 783
 Stenstrup 54, 56
 Stenvadsbakke 72
 Stevning 1611
 Stevningen 655
 Stikkedal Bakke 1034
 Store Albæk 1388, 1389
 Store Emmerske 1577
 Store Havelse 69
 Store Heddinge 415, 416, 417, 418,
 419, 420
 Store Karleby 228
 Store Kongsmark 319, 320
 Store Salby 92, 96
 Store Spjellerup 394
 Store Toøje 410, 411, 412
 Storgård 960, 961, 962, 963, 964, 965
 Stokholmvej 1344
 Stoksmade 556
 Stovstrupgård 1167
 Stovstrup 1169, 1170, 1171
 Strandelhjørnvej 1559
 Strandgård 316
 Strandskovgård 694
 Strat 1456
 Stavrbj 546, 547, 548a, 549, 550, 551
 Stængerholm 1569
 Stærnrose 510a
 Støvring 828, 829
 Støvring by 830
 Sundby Sø 794a
 Sundstrup 987, 988, 989
 Surløkke 1673, 1674, 1675, 1676, 1677
 Svalehøjgård 714
 Svanbjerggård 1255
 Svendborg 658, 662, 663
 Svenstrup 1616, 1617
 Svinhave 760
 Svogerslev 175
 Syvhøje 1243, 1244
 Syvsig 1529
 Særslev 495, 496
 Søbjerggård 265
 Søby 870, 871, 872, 873
 Søgård 75
 Sølstedgårds eng 1561
 Sønder Bjert 1342
 Sønderby 497
 Sønderbygård 1168
 Søndergård 766
 Sønderhaven 728
 Sønder Højrup 705
 Sønder Ravnstrup 778
 Sønderstrup 243
 Søndersø 497a
 Sønder Tranders 813, 814
 Sønderupsønder 310, 312, 313
 Søndervang, Bjerre 1122
 Sønder Vangen 751
 Sønder Vilstrup 1133, 1134
 Sørkelvej 1069
 Søvig Huse 1495
 Søvig Mark 1496
 Søvig Markvej 1497
 Tangvej 935
 Tastrup 1505
 Tavlebakkegård 116
 Teglgård 1544, 1545
 Terkelsbøl 1570, 1571, 1572
 Testrup 1095
 Them 1121
 Thorshøjgård 149
 Thorup 995
 Thuesensminde 1172
 Tingdal 477.
 Tingdige 1566
 Tinggård 1667, 1668
 Tingvad Bro 1104
 Tingvejen 1057, 1058
 Tingvejsgård 1002
 Tirslund 1459, 1460
 Tjæreby 182, 183, 184
 Tofteagervej 179
 Tofteengård 32
 Toftevej 469, 470
 Toke Skov 459
 Toksværd 396, 397
 Tollund 897, 898, 899, 900
 Tolstrup (Dølby s.) 912
 Tolstrup (Ringsted ls.) 291, 292, 293,
 294
 Tolstrup (Tolstrup s.) 1101
 Tamhave 1627
 Tanne Kjærvej 1151
 Tornby Bjerg 793
 Tornmark 1398
 Tornvadshavevej 1217, 1218, 1219
 Torsgård 1204, 1205
 Torslundegård 141, 142, 143
 Torslundemagle 145, 148
 Torup Høje 969
 Tostrup Hovgård 1029
 Tovstrup 1381
 Tranderup 315
 Tranegilde 131, 132
 Traneholmgård 190, 191
 Trudskov Bæk 954
 Tryden 517, 518
 Trældiget 1436
 Trællerup 441
 Trængsel 1349
 Tudeå 326
 Tuesbøl 1462, 1463
 Tulstrup 1363, 1364, 1365
 Tummelsbjerg 1584
 Tune 220
 Tune Mølle 218, 219
 Tved 667, 668
 Tved Byhave 666
 Tvehøjgård 1003
 Tveje Merløse 242
 Tvelsø 266
 Tveråd 1461
 Tværhøj 187
 Tværvej 1421
 Tybjerg 433, 434
 Tyrsted 1213
 Tyrsted Lund 1214, 1215
 Tyveskov 664

Tøjsmose (Brudager s.) 590, 591
 Tøjsmose (Oure s.) 596
 Tøjsmose (Vejstrup s.) 607, 609
 Tøjsmosevej (Oure s.) 597, 598, 599, 600
 Tøjsmosevej (Vejstrup s.) 606, 608, 611
 Tågelundvej 1237
 Tågerup 378
 Tårup 1159

Ulbjerg 990, 993
 Uldal 1538, 1539
 Uldum 1300
 Ullerslev 706, 709, 710, 711, 713
 Ulriksholm 259, 260
 Ulvedal 921
 Ulvehøj 1269
 Ulv Kirkegård 1038, 1039
 Urmagergård 743
 Urup 1115
 Urup Sø 1114
 Ussinggård (Hatting s.) 1195
 Ussinggård (Korning s.) 1197
 Utrup 797, 798, 799, 800, 802

Vadsbækgård 1060
 Valbygård 327
 Valbyvej 334, 335
 Vallensbæk 152, 153, 154
 Vallestrup 246, 247
 Valsbækvej 1540
 Vangeledgård 488
 Varbro 786, 787
 Varbrogård 792
 Vassingerød 33
 Vatelunden 165
 Ved Havershøj 1020
 Ved Mejslingvej 1281
 Veerstvej 1251
 Vejen Vestermark 1469
 Vejræk 248
 Vejrholm 847, 848
 Vejrums 1019
 Vejstrup 605, 613, 614
 Vejstrupgård 615
 Vemmedrup 372
 Vemmelev 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355
 Vemmingved 1659, 1661
 Venslev 1, 2, 3, 5, 6
 Verst Skov 1451
 Vestby 851, 852
 Vester-Egede 435, 436
 Vester Flade 779
 Vestergård (Nørre Skast s.) 1486
 Vestergård (Vrejlev s.) 733
 Vestergård Hus 1394
 Vester Nebel Nørremose 1141, 1142, 1143, 1144
 Vesterlund 1374
 Vesterløkke 534
 Veterslev 296, 297, 298, 300

Vibeholmgård 208
 Vibetjørns gård 91, 92, 94
 Vigerslev 498
 Vikergård 911
 Vildsund Vest 794b
 Vilhøj 794d
 Vilstrup 1032
 Vindbjerg 649
 Vinderslev 928, 929, 930, 931, 932, 933
 Vindinge 717, 718, 719
 Vindmøllegård 650, 651
 Vittenbjerggård 88
 Vojensgård 1542, 1543
 Vojens Mark 1541
 Voldby 528, 529
 Vollerup (Bjolderup s.) 1587, 1588, 1589
 Vollerup (Ulkebøl s.) 1641
 Voldbyholdt 1075
 Volstrupgård 774, 775
 Volstrup Kirke 772
 Vor Frue 177, 181
 Vorgod 1331, 1332
 Vær 1107, 1108
 Værløse 381
 Vølle Bro 1573

Ærtebjerg 631

Øde Kirke Huse 1099
 Ødsted 1228
 Øksenhede 767, 768
 Ølgård 1225
 Ølholm 1293
 Ølsted 68, 70, 71
 Ørbækvej 558
 Ørsted 1533
 Ørnstrup Møllevej 1210
 Ørnstrup Overmark 1206
 Ørum 1021
 Ørumgård 27
 Øse 1487
 Østerballegård 1139, 1140
 Østerbjerg 1282
 Østerby 642, 643
 Østergaard (Højby s.) 567
 Østergård (Gjellerup s.) 1355
 Østergård (Ringgive s.) 1294, 1295
 Østergård (Ulbjerg s.) 991, 992
 Øster Harken 731
 Øster Hesselgård 1642, 1643
 Østerlund 1077
 Øster Nibstrup 727
 Østerris 1043
 Østertorn 447, 448
 Østervang 729
 Øster Vrøgum 1503
 Øverup 361

Åbolt 759
 Åbylund 531
 Ågård (Grundfør s.) 1052

Ågård (Ringsted ls.) 295
 Ågård (Ottestrup s.) 324
 Åleng 758
 Åløkkehus 577
 Åresvad 920
 Århus Landevej 1047
 Årsbjerg 1585
 Åsum 585
 Åvadsgård 102

Arbejdet fortsætter

Af Per Lysdahl

English version p.513

Forsommeren 1987 bød på et varieret arbejde for en arkæolog på et nordjysk lokalmuseum. Der kom henvendelser om fund spændende fra ældre stenalders rensdyrjægere til gulvlag fra 16-1700 årene under et nedrevet stuehus. Dette medførte en del besigtigelser, en enkelt udgravning samt planlægning af yderligere graveaktiviteter, når markerne bliver tilgængelige efter høst. Sådanne forsomme havde der været mange af gennem årene, så alt følte »ved det gamle« på museet, efter at hele 1986 og lidt af foråret 1987 havde stået i naturgassens tegn.

I juli måned kom der imidlertid en serie breve fra Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat. Heri blev der dels anmodet om prøvegravninger efter høst på to mindre gasfordelingsledninger, dels anmodet om, at der hurtigt blev foretaget en indmåling af de allerede kendte fortidsminder (en såkaldt berigtigelse) i forbindelse med en ændring af linieføringen for afgreningen til en mindre østvendt købstad.

Vi blev herved mindet om, at naturgasarbejdet endnu ikke var afsluttet for vort museums vedkommende trods den meget store aktivitet i 1986 og foråret 1987 samt indsendelse af lokalitetsbeskrivelser til denne bogs topografiske del.

Denne topografiske del, der omfatter knap 1700 lokaliteter spredt over det meste af landet, viser status i naturgasarbejdet ved årsskiftet 1986/87. Som antydning ovenfor er arbejdet ikke færdigt endnu – hverken i Nordjylland eller en del andre steder – men der vil dog kun være tale om en begrænset arkæologisk aktivitet i fremtiden sammenholdt med den allerede foretagne. Arbejdet vil formentlig vare et par år endnu, men omfanget afhænger af de politiske beslutninger om naturgasfordelingsnettets endelige udbygning.

I første halvår af 1987 har 21 museer været beskæftiget med arkæologisk feltarbejde i forbindelse med naturgassen, nemlig seks sjællandske og 15 jyske museer. For nogle museer har det drejet sig om afslutningen af gasarbejdet, mens andre kun i begrænset omfang eller slet ikke tidligere har været med i naturgasarbejdet. Der har været udført rekognosceringer, prøvegravninger, udgravninger og nedlægningskontrol. Noget overblik over resultaterne af dette arbejde haves endnu ikke, men takket være de implicerede museer er det her muligt at vise »glimt« (1-14) fra en del af de allerseneste arkæologiske udgravninger, hvoraf nogle først er afsluttet få uger, før dette afsnit går i trykken.

Tre af de udgravede lokaliteter, 2, 3 og 9, blev prøvegravet i 1986, og prøvegravningsresultaterne findes omtalt i den topografiske del som nr. 794d, 794e og 1023. I alle tre tilfælde har udgravningerne i foråret 1987 givet endnu bedre resultater, end de i sagens natur beskedne prøvegravninger lod formode.

Det er tidligere i denne bog omtalt, at kun omkring en femtedel af prøvegravningerne i gennemsnit resulterede i egentlige udgravninger (s. 22). At dette gennemsnit baserer sig på et rimeligt stort antal lokaliteter, viser de prøvegravninger, Silkeborg Museum i april foretog på den ca. 5 km lange fordelingsledning, Voel-Hårup (10). Der blev prøvegravet på ni lokaliteter, som tidsmæssigt spredte sig fra yngre stenalder til jernalder. Man kunne ud fra landserfaringerne have ventet en-to udgravninger, men ingen af prøvegravningerne resulterede i egentlige udgravningsemner.

De udgravninger fra første halvår af 1987, der er illustreret her, har ikke blot bekræftet det billede af »Danmarks oldtid – efter naturgassen«, som er tegnet foran, men enkelte af fundene har yderligere udbygget det.

Ser vi først på ældre *stenalder*, så er bopladsmængden fra ertebøllekulturen blevet forøget med lokaliteten Vollersgård III fra Vesthimmerland (4). Fra yngre stenalder kan Thy opvise Vilhøj-bopladsen (2) fra sen dyssetid. På denne boplads kunne der udskilles flere specialiserede aktivitetsområder,

Bo Hansen fot. 1987.

Bo Hansen fot. 1986.

bl.a. en fremstillingsplads for tværpile af flint. Der er tidligere ved gasgravningerne fundet et flintværksted for øksefremstilling nær Store Heddinge (nr. 403).

Den lille snes gravhøje fra enkeltgravskulturen, der indtil nu er blevet undersøgt ved gasgravningerne i Midt- og Vestjylland, har fået et kærkomment supplement i form af en af de relativt sjældne cirkelgrave fra tidlig enkeltgravskultur. Den er undersøgt ved Tylvad (11) i Vestjylland. Ved Flejsborg-Svenstrup (4) i Himmerland er undersøgt en træbygget gravkiste fra dolktid – en gravform, der efterhånden kendes fra en del lokaliteter i Himmerland.

Det begrænsede antal bopladser og bopladsspor fra ældre *bronzealder* (s. 47) er blevet suppleret med den allerede nævnte lokalitet Vilhøj (2) i Thy, idet der over bopladssporene fra dyssetid fandtes lag fra ældre bronzealder

Arkæologiske undersøgelser i forbindelse med naturgasnettet foregår i sommeren 1987 ved de her viste museer, jfr. museumslisten side 117. Trine Neble del. 1987.

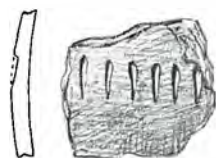

Fig. 1a

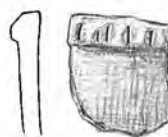

Fig. 1b

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

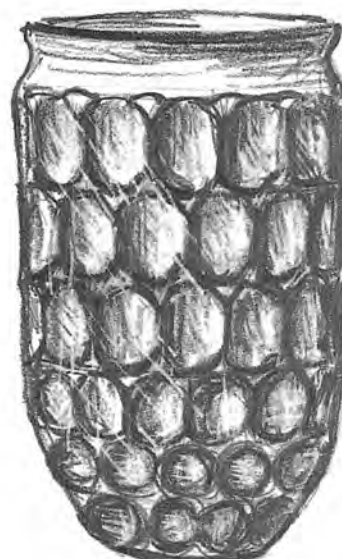

Fig. 5

1. I forbindelse med nedgravningen af naturgasledningen mellem Fakse og Vordingborg har Sydsjællands Museum i perioden april-juni foretaget 30 prøvegravninger, heraf ni udvidede undersøgelser. Spor af bebyggelse i form af stolpehuller og gruber har der været nok af, men kun i få tilfælde kunne der findes en større sammenhæng.

Dog blev der ved *Jyderup I, Fakse sogn*, udgravet et 19 m langt og 5,5 m bredt treskibet hus fra yngre bronzealder. Det NØ-SV orienterede hus havde fire sæt tagbærende stolper, og i de ca. 80 cm dybe stolpehuller sås tydelige stolpespor. I et tilfælde er der tale om stolpeudskiftning. Datering er sket ud fra i stolpehullerne funden keramik af samme gods og karakter som store mængder daterbar keramik fra en nærliggende lertagningsgrube, fig. 1 (SMV 5/87, RAS G 3011/85-9).

Ved *Skallerup, Udby sogn*, er bl.a. udgravet en ca. 1,2×4 m stor grube, hvori dele af mindst 25 forskellige lerkar, – østersøkeramik, ca. 1000-1200 e.Kr. Lerkarrene optræder i flere varianter med forskellige rande, men er alle ornamenteret med vandrette furer/indridsninger. Mindst seks lerkar har desuden anden ornamentik under randen, fig. 2 (SMV 16/87, RAS G 3011/85-5).

Ved *Østergård, Ørlev sogn* fandtes et lille stolpehulsbæger fra ældre jernalder, fig. 3 (SMV 12/87, RAS G 3011/85-2).

Ved *Lilleå, Fakse sogn*, sb. 31, blev der foruden enkelte stolpehuller, fundet en større grube. Den indeholdt i de to nederste lag keramik fra ældre romersk jernalder, mens der i det øverste lag fandtes et glasskår (fig. 4). Skåret er gyldent røgfarget og har dimensionerne 2,5×1 cm med en tykkelse på ca. 7 mm, på ydersiden findes dele af to runde indslibninger. Glasskåret stammer fra bunden af et importeret romersk drikkebæger (Eggers type 231), fig. 5. Denne type glas kan dateres til perioden 250/260-310/320 AD, yngre romersk jernalder (C2), og stammer efter al sandsynlighed fra Sortehavsområdet. Glas fra boplads er en stor sjældenhed, mens der netop i det østlige Sjælland kendes en del grave med importeret romersk glas (SMV 7/87, RAS G 3011/85-10).

Lennart Larsen fot. 1987.

Henning Ørsnes del. 1987.

Anne Bjerrekær

Annette Huld

Palle Østergaard Sørensen

Jytte Nielsen fot. 1987.

2. Ved Vilhøj, Skjoldborg sogn, sb. 124, i Thisted amt har Museet for Thy og Vester Hanherred udgravet bopladsspor fra yngre stenalder (TNC) med rester af kulturlag, fortrinsvis i lave sænkninger i undergrunden. Der kunne udskilles flere specialiserede aktivitetsområder, heriblandt en flinthugningsplet med adskillige fragmenterede og ufærdige tværpile samt en mængde flintaffald. Et andet sted på pladsen fandtes en lille samling på ti hele tværpile mellem nogle stærkt forvitrede skår – antagelig et forråd af pilespidser, som har været opbevaret i et lille lerkar. Desuden fandtes en del ornamenteret keramik, en tyndnakket økse, talrige store tværpile på op til 5-6 cm's længde, skiveøkser, flækker m.m. Den neolitiske horisont overlejredes af lag fra ældre bronzealder med fladehuggede, asymmetriske flintsegle (THY 1535, RAS G 6022/86-3). Bopladsen er beliggende umiddelbart op til en fredet langdysse, på toppen af et N-S gående højdedrag tæt ved Limfjorden.

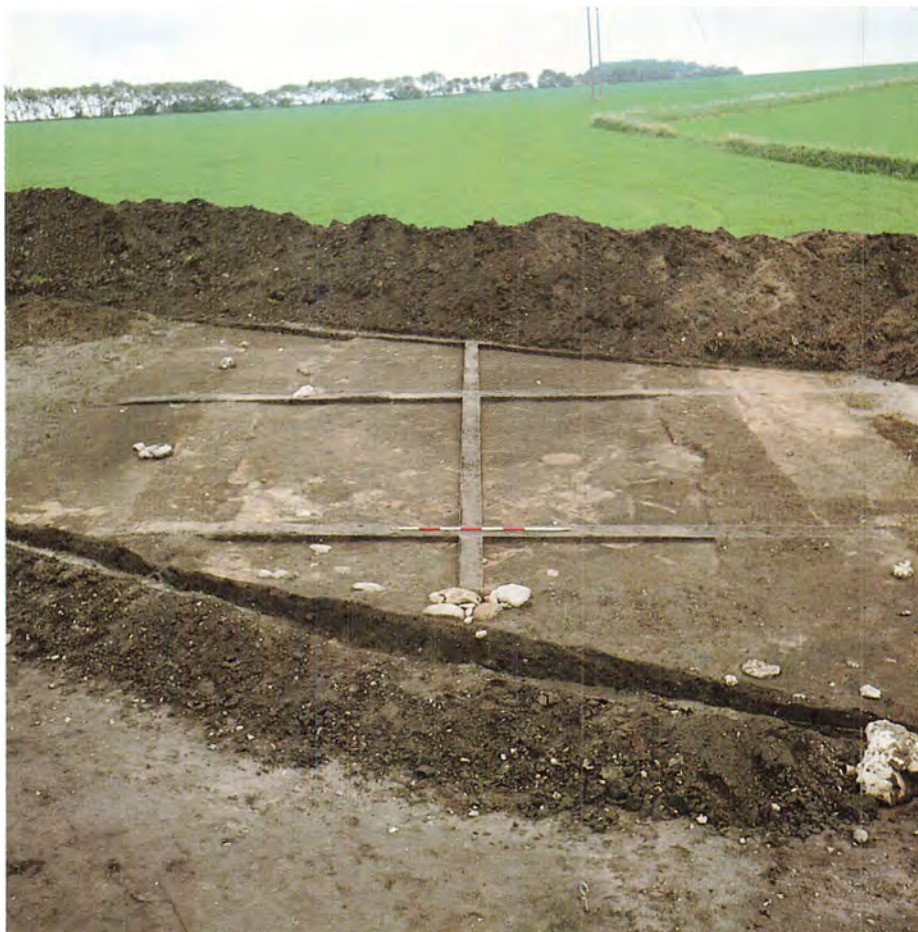
Anne-Louise Haack Olsen

med fladehuggede flintsegle. Regulære hustomter fra samme periode er undersøgt to steder i Vesthimmerland, nemlig Svenstrupgård og Vollersgård II (4). Begge steder blev der udgravet tomten af et treskibet hus.

Den treskibede hustype fortsætter i yngre bronzealder, hvor denne periodes efterhånden talrige bopladsfund (s. 49) er forøget med et treskibet langhus fra Jyderup (1) ved Fakse. Spor af et treskibet langhus er undersøgt ved Lille Dalgård (6) i Salling. Østgavlen af huset fandtes et par meter fra et nedgravet bronzealderlerkar, men dokumentation for samtidighed er der ikke. Til slut skal nævnes, at der også på to jernalderboplads, Hejrhøj (3) i Thy og Holkjærvej (8) i Østjylland, er konstateret bebyggelse, der synes at høre hjemme i yngre bronzealder.

Bronzealdergravhøje – begge overpløjede – er undersøgt ved Toustrup (5) i Salling og Tylvad (12) i Vestjylland. De indeholdt begge ligbrændingsgrave – både som centralgrave og som sekundærgrave. Om end den skal dateres til tidlig yngre bronzealder, så repræsenterer Toustrup-højen ved sin store diameter og aflange stenboks ældre bronzealder-traditionen, mens den lille Tylvad-høj med en urne som centralgrav er en typisk yngre bronzealderhøj.

Den store boplads på Holkjærvej (9) i Østjylland repræsenterer overgangen fra bronzealder til *jernalder*, idet de ældste hustomter på pladsen hører hjemme i slutningen af yngre bronzealder/begyndelsen af førromersk jernalder. I det ca. 2800 m² store udgravningsfelt med op mod 1 m tykke kultur-

MM fot. 1987.

3. Ved Hejrhøj, Thisted sogn, er udgravet en ikke tidligere registreret boplads fra yngre romersk-ældre germansk jernalder. Den udgravede del af bopladsen er beliggende på en NØ-vendt skråning ned mod et engareal. Bopladsen har bevarede kulturlag, der er op til 0,5 m tykke, og der er udgravet dele af 15 hustomter.

Lokaliteten har givet væsentlig ny viden angående byggeskikkens udvikling i Thy. Der er udgravet dele af fire Ø-V orienterede, treskibede langhuse med tørvevægge, foruden to mindre huse med tørvevægge. Som eksempel kan nævnes langhuset hus II, hvor der er udgravet ca. 12 m af østenden. Tørvevæggen var 1 m bred, og der fandtes en stenbrolagt indgang i østgavlen, samt formodentlig indgange i langsiderne, ca. 10 m fra østgavlen. Umiddelbart inden for indgangen i østgavlen fandtes et formodet bålsted, og rundt om dette knusesten, sænkesten, lerkulper, jernstykker og et lerkar. Det mindste hus har formodentlig kun været 2,2×3,2 m med kun en stolpe tæt ved hver gavle og indgang midt i nordsiden.

Samtidig er der fundet spor efter mindst tre, formodentlig fem, Ø-V orienterede, treskibede langhuse med stolpebyggede vægge. Disse tilhører antagelig en senere fase end husene med græstørsvægge.

Endelig kan nævnes, at der er fundet et hus fra yngre (?) bronzealder og to grave, antagelig fra ældre jernalder. Genstandsmaterialet fra pladsen omfatter udover et større materiale af lerkar og lerkarskår en sølvring, en glasperle, drejekværne, vævevægte m.v. (THY 2341, RAS G 6022/86-5).

Martin Mikkelsen

lag blev bl.a. undersøgt ca. 15 hustomter, der tidsmæssigt dækker perioden fra sen bronzealder, gennem førromersk jernalder til hen mod slutningen af ældre romersk jernalder. På pladsen blev undersøgt seks brønde, der alle var fra ældre romersk jernalder. Nogle af disse brønde var konstrueret af træ, hvad der var det almindeligste materiale at bygge brønde af i ældre jernalder. Men går man mod nord i Jylland, til Vendsyssel, så findes der her også en anden slags brønde, nemlig stenbyggede. De kendes i mindst fem eksemplarer, hvoraf det ene er fundet ved gasgravningerne, Sdr. Ravnstrup

4. Vesthimmerlands Museum i Års har i foråret 1987 udført 12 udgravninger og yderligere 15-20 skal foretages til efteråret. Gravningerne spænder fra ældre stenalder til ældre jernalder. Ved Vollersgård III, Vilsted sogn, er undersøgt en boplads fra ertebøllekulturen, mens bopladslag fra jættestuetiden i yngre stenalder er udgravet ved Grårupgård, Ulstrup sogn, og Tolstrup grusgrav, Års sogn. Fra yngre stenalderes slutning, dolktiden, er i en overpløjet høj undersøgt en af de i Himmerland efterhånden hyppige træbyggede gravkister (a). Kisten, der indeholdt ravperler, er fra Flejsborg-Svenstrup, Flejsborg sogn.

Fra ældre bronzealder er der undersøgt to treskibede hustomter ved henholdsvis Svenstrupgård i Flejsborg sogn og Vollersgård II i Vilsted sogn. Bopladser fra ældre jernalder med hustomter er undersøgt ved Sønderkær i Giver sogn, Grårupgård i Ulstrup sogn og Havbro Vestergård i Havbro sogn. Sidstnævnte sted fandtes tørvevægge, lergulve og talrige stenbrolægninger (b).

Sekundære grave i form af brandgrave fra førromersk og ældre romersk jernalder er fundet i overpløjede høje fra yngre stenalder ved Sønderkær, Giver sogn, og Sundhøjgård, Løgsted sogn. I gravene fandtes keramik og forskellige metalgenstande, bl.a. en fibula. Endelig er der i Rævebakke, Giver sogn, undersøgt en jordfæstegrav fra ældre romersk jernalder med velbevarede trækonstruktioner.

Mogens Hansen

Vesthimmerlands Museum fot. 1987.

H. P. Nielsen fot. 1987.

(nr. 778). Ved de vendsysselske gasgravninger i 1986 fandtes ligeledes en stenbygget kælder, V. Flade (nr. 779). Med undtagelse af en kælder og en brønd fra Djursland findes såvel stenbyggede brønde som kældre kun i Vendsyssel. Disse anlægstyper kan derfor være med til at understrege de lokale forskelle, der findes i Jylland i ældre jernalder og som tydeligst ses i keramikken og gravskikken.

Vender vi tilbage til gasgravningerne fra 1987, så er der ved Norup Gårde (8) i Salling undersøgt en hustomt fra ældre jernalder med en solid brolægning i stalden i husets østende. Staldbrolægninger findes især i Sydvestjylland med Sjælborg-husets stald som det fornemste eksempel. I Vesthimmerland er undersøgt tre bopladser fra ældre jernalder med hustomter. Den ene af pladserne, Havbro Vestergård (4), udmærkede sig ved et stort antal stenbrolægninger.

Selv om en bopladsudgravning ikke altid afslører tydelige hustomter, men blot et virvar af stolpehuller og gruber, så kan der også på sådanne gravninger være ting af interesse. Ved Østergård, Ørsløv sogn (1) nær Vordingborg fandtes således et lille lerkar fra ældre jernalder i et stolpehul. Sådanne stolpehulsbægre har antagelig haft et kultisk formål. I en større grube på en boplads ved Lilleå (1) nær Fakse var der nederst keramik fra ældre romersk jernalder, mens der øverst fandtes et lille glasskår fra et importeret romersk drikkebæger. Det dateres til yngre romersk jernalder. Som påpeget af udgraveren er glas fra bopladser en stor sjældenhed. Derimod kendes der netop på det sydøstlige Sjælland en del grave med romersk glas.

Med yngre romersk jernalder er vi fremme ved de sidste bopladsfund. Ved Nybo (14) i Sønderjylland er undersøgt en større boplads fra yngre romersk-ældre germansk jernalder med adskillige langhuse, grubehuse og hegn. På pladsen, der er beliggende ved en stor myremalmsforekomst, er der endvidere udgravet 15 jernudvindingsovne af skaktovnstypen, der er almindelig i Sydvest- og Sønderjylland.

Fra det nordjyske område har der hidtil ikke – inden for naturgasprojektet – været udgravet bopladsfund fra yngre romersk og ældre germansk jernalder (s. 57 og 59). Det har arbejdet i Thy nu rådet bod på, idet der ved Hejrhøj (3) nær Thisted er undersøgt en boplads fra yngre romersk-ældre germansk jernalder med op til 0,5 m tykke kulturlag. På pladsen er undersøgt dele af 15 hustomter. En del af husene – både korte og lange – har haft

5. Toustrup, Durup sogn, sb 24, Viborg amt. Forud for naturgassens fremføring gennem Nordsalling i foråret 1987, undersøgtes en overpløjet gravhøj ved Toustrup, nær Durup. Før udgravningen sås højen kun som en svag forhøjning på en flad mark. Den har indgået som led i en længere række af høje, hvoraf nu kun enkelte er bevaret.

Undersøgelsen afslørede en total nedpløjet høj, hvor kun det oprindelige vækst- og muldlag var bevaret. Højens diameter har været ca. 14 m. Centralt placeret, let nedgravet i undergrunden fremkom en NØ-SV orienteret, 0,3×1,7 m stor, centralgrav, bestående af en regelmæssig stenlægning for langsiderne af op til 0,4 m store sten. Gravbunden var dækket af en brolægning bestående af indtil håndstore sten. Nær midten af graven fandtes et lag brændte ben strøjet ud over gravbunden, hvori der fandtes en dobbeltknap og en lille røgekniv af bronze. Graven har været dækket af et lag sten, hvoraf enkelte endnu var bevaret. Graven må ud fra dens smalle form samt udstyr dateres til yngre bronzealders første del (nr. I på planen).

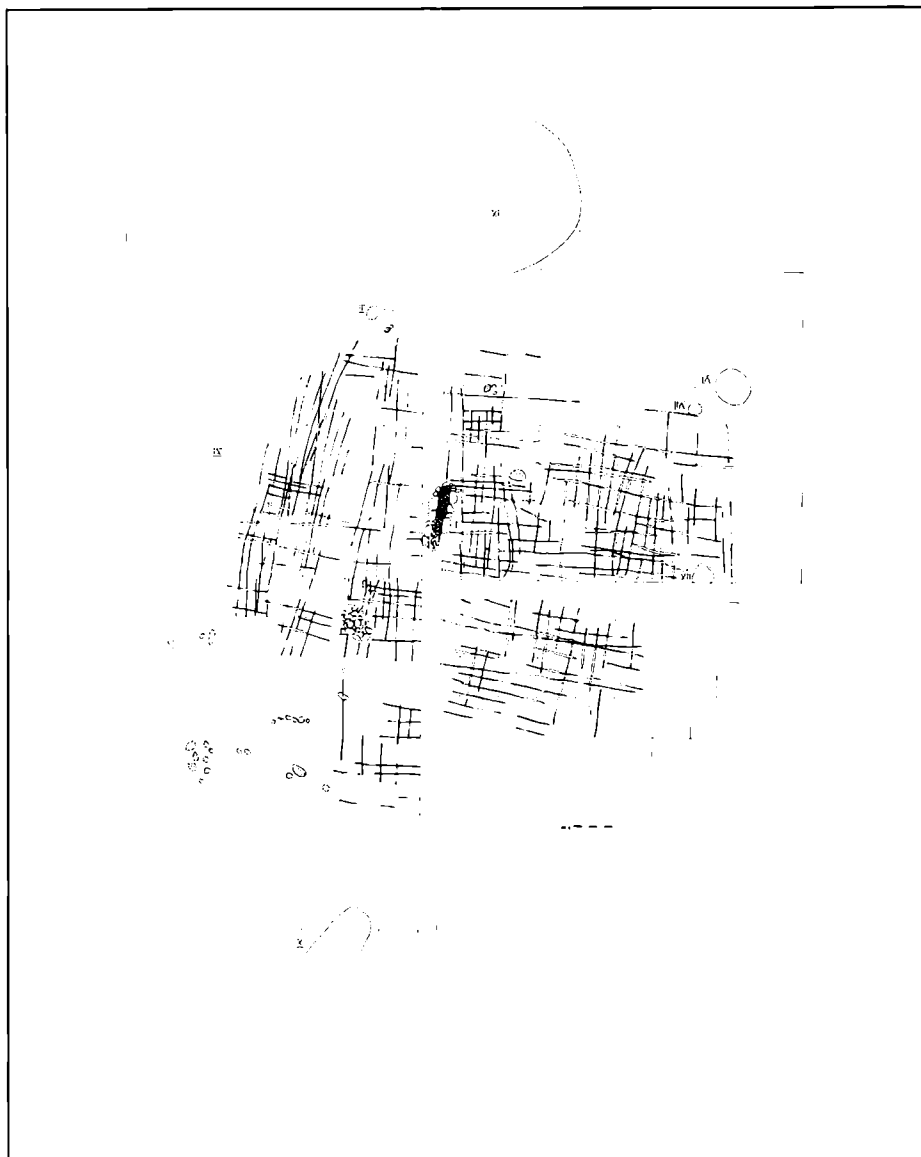
Lidt NØ for centralgraven fremkom endnu en stensat grav. Den bestod af en 1,1×0,7 m stor flad stenlægning af indtil 0,4 m store sten. Midt i graven fandtes en samling brændte ben indeholdende en dobbeltknap og en nål af bronze. Rester af en dækkende stenkning fandtes partielt bevaret over graven, som kun var svagt nedgravet i undergrunden. Denne grav dateres ud fra form og medgivne gravgaver til yngre bronzealders første del, en smule yngre end centralgraven (nr. III).

Rundt langs højfoden og i dens umiddelbare nærhed fandtes seks brandpletter (nr. IV, V, VI, VII, VIII). De var alle af varierende størrelse, let nedgravet i en skålformet fordybning i undergrunden, alle indeholdende brændte ben. Kun i brandplet VI fandtes en medgivet gravgave i form af to bennåle. De daterer sig nok alle til yngre bronzealders sidste del eller senere.

Udgravningen afslørede flere nedgravninger og gruber nær højen tilhørende flere forskellige tidsperioder (nr. IX-XII).

Ved oprensning af det gamle vækstlag under højen fremkom et mønster af gråbrune ardstriber, stående klart i det gule ler, som undergrunden bestod af. Disse ardspor viser, at marken har været dyrket før højens anlægelse i begyndelsen af yngre bronzealder (SMS 373 A, RAS G 6019/86-6).

Agner Nordby Jensen

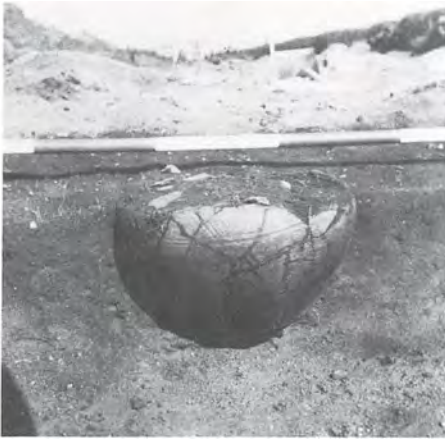

Skive Museum del. 1987.

tørvevægge, og de hører hermed til de yngste huse af denne type. På pladsen er endvidere undersøgt enkelte langhuse med stolpebyggede vægge, som synes at afløse tørvevægshusene. Hejrhøj-bopladsen tegner til at blive en vigtig plads inden for nordvestjysk husforskning.

Betydningsfuldt er også et fund, der nåede at komme med i denne oversigt ved 1. korrekturen, nemlig lokaliteten Sønderup i Salling (7). Her blev der ved nedlægningskontrol undersøgt en del gruber, der indeholdt spor efter bronzestøbning (se s. 372) i form af støbeforme, digler og en avlsten til en blæsebælg. Mens de hidtidige bronzestøbefund fra gasudgravningerne er fra yngre bronzealder (nr. 74 og 173) er Sønderup-fundet fra vikingetiden. Det eneste metalforarbejdningsfund fra denne periode, der hidtil er gjort ved gasgravningerne, har været en esse- eller jernudvindingsgrube (nr. 545). Sønderup-pladsen ligger med vid udsigt over Harre Vig, så bronzestøberen har muligvis kunnet se vikingeskibe i vigen, idet der netop ved Harre Vig findes de to eneste bådnøster fra vikingetiden her i landet.

Der foreligger oplysninger om en del gravfund fra jernalderen. På den netop nævnte Hejrhøj-plads undersøgtes to grave, antagelig fra ældre jernalder, og i et par stenalderhøje fra Sønderkær og Sundhøjgård (4) i Vesthim-

Skive Museum fot. 1987.

6. Lille Dalgård, Durup sogn, Viborg amt. Ved nedlægningskontrol blev der i foråret 1987 fundet nogle fyldskifter på et højtliggende plateau. En hastig undersøgelse viste bl.a., at et af fyldskifterne rummede et nedgravet bronzealder-lerkar. Randen var slået af, men så meget af den findes bevaret, at lerkarret, der vel har fungeret som en art forrådskar, kan rekonstrueres. Nedgravningen har været specielt beregnet til dette lerkar og var kun lige netop så stor, at lerkarret har kunnet placeres i hullet. Det blev besluttet at foretage en egentlig udgravning med fladeafrensning på lokaliteten. Denne undersøgelse påviste spor af et Ø-V-vendt langhus med to parallelle rækker indre stolper til at bære taget. Husets østlige gavl fandtes ca. 2 m fra det nedgravede kar, men der er ingen dokumentation for samtidighed. Ved denne undersøgelse fandtes i øvrigt yderligere to gruber med rester af nedgravede lerkar samt en del andre gruber, bl.a. meget store kogegruber (SMS 389 A, RAS G 6019/86-10).

Agner Nordby Jensen
John Simonsen

merland er undersøgt en del sekundære grave i form af ligbrændingsgrave fra førromersk og ældre romersk jernalder. Ligbrændingsgrave fra ældre romersk jernalder er ligeledes undersøgt i Sønderjylland, på lokaliteten Drengsted Østermark Nord (13). Endelig er der udgravet en jordfæstegrav i Rævebakke (4) i Vesthimmerland. Graven indeholdt velbevarede trækonstruktioner og kan hermed give et bidrag til yderligere belysning af den varierede gravskik, der var i det nordlige Jylland i ældre romersk jernalder.

Fund fra *middelalder og nyere tid* er som hidtil sparsomme (s. 64). En grube fra Skallerup (1) mellem Præstø og Vordingborg indeholdt dele af mindst 25 lerkar hørende til den tidligmiddelalderlige østersøkeramik. Forhåbentlig et fund, der kan bidrage til etableringen af en finkronologi inden for østersøkeramikken.

I oversigtsartiklen om middelalder og nyere tid blev det konstateret, at der i betragtning af naturgasnettets store omfang var fremkommet bemærkelsesværdigt få oplysninger om trafikale forhold (s. 65). Udgravningen af jernalderbopladsen ved Norup Gårde (8) i Salling har rettet lidt op på dette forhold, idet der hen over udgravningsfeltet blev fundet hjulspor hørende til det gamle vejforløb mod Sallingsund.

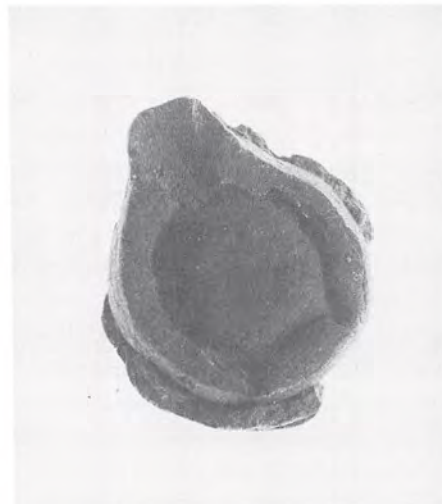
Som det vil være fremgået af det foranstående, fortsætter naturgasarbejdet, og ind imellem med bemærkelsesværdige resultater til følge. Sådanne vil sikkert også dukke op med jævne mellemrum i fremtiden, indtil arbejdet inden for en overskuelig fremtid er afsluttet.

7. Sønderup, Harre sogn, Viborg amt. På en sydvendt skråning med vid udsigt over Harre Vig blev der ved nedlægningskontrol registreret en del gruber, kogegruber og stolpehuller. Gruberne, der var ret små og af en meget karakteristisk opbygning, viste sig at indeholde spor efter støbning.

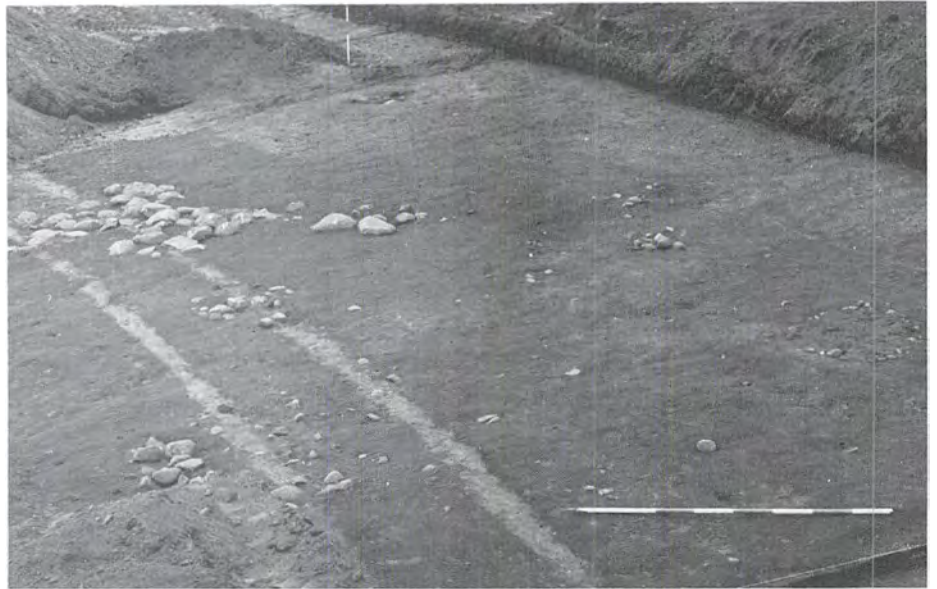
På fig. tv. ses en støbeform af ler. Formen måler ca. 4×5 cm. Foruden denne form blev der fundet en del småfragmenter af støbeforme til smykkefremstilling. Ornamentikken er på grund af den fragmentariske tilstand vanskelig at bestemme. Et stykke viser dog en ornamentik, der med rimelig sikkerhed kan dateres til vikingetid. Sammen med støbeformene er der fundet skår med sintret overflade, der efter formen at dømme må hidrøre fra digler eller lignende til brug ved støbningen. I to af gruberne blev der fundet bronze, dels stumper af en nål, dels et ca. 1×1,5 cm stort, ornamenteret bronzestykke med brudflade. Ornamentikken daterer stykket til vikingetid.

Endelig blev der fundet en ca. 10×10 cm stor lerplade (pladen har formentlig været større), fig. th. I pladen ses et hul med en diameter på 1,5 cm. Pladens tykkelse er 2 cm på det tykkeste sted. Den ene side har en meget sintret overflade. Pladen har sandsynligvis fungeret som beskyttelse af blæsebælgens tud (SMS 405 A; RAS G 6019/86).

Povl Mikkelsen

Mogens Hartmeyer fot. 1987.

JS fot. 1987.

8. Norup Gårde, Nautrup sogn, Viborg amt.

På en bakke, der skråner jævnt mod S, blev der i foråret 1987 gravet en længere søgegrøft, og en mængde stolpehuller og andre fyldskifter dukkede op på den sandede undergrunds overflade. Den efterfølgende udgravning koncentrerede sig om et sted, hvor der fandtes en stor, lerforet grube og nogle dybe stolpehuller. Her blev feltet udvidet mod Ø, og sporene af et ca. 13 m langt og ca. 4,5 m bredt hus fra ældre jernalder dukkede op. Huset havde haft to rækker indre tagbærende stolper (i alt seks stolpepar) og var orienteret omtrent Ø-V. Midt for huset var spor af indgang både mod N og S.

På billedet (set fra N) ses i forgrunden til venstre rester af den nordlige indgangsbrolægning. I husets østlige del havde der været stald med en solid stenbrolægning, der ses til venstre i billedets mellemgrund. Husets vestlige del havde et tydeligt lergulv og to ildsteder med en kraftig lerkappe oven på et tæt lag mindre sten. Det ene ildsted ses til højre i billedet. På lergulvet fandtes slagsten og samlinger af potteskår, men ellers var fundmaterialet sparsomt, og der var ingen tegn på, at tomten var blevet forladt i utide som f.eks. ved brand.

Bopladslokaliteten ligger Ø for den nye landevej til Sallingsund og V for den tidligere landevej. Langt op imod vor tid har området ligget i hede, og før asfaltvejenes tid bestod vejene ofte blot af nogle smalle hjulspor henover heden. Når disse hjulspor blev for dybe og for opkørte, begyndte man at køre ved siden af de gamle hjulspor. Derved opstod ofte flere parallelle veje henover den samme strækning. I udgravningsfeltet fandtes sporene af tre af disse gamle veje. På billedet ses i venstre halvdel et parti af en sådan vej, som viste sig at føre direkte hen over jernalderstaldens brolægning (SMS 388 A, RAS G 6019/86-9).

John Simonsen

I den forbindelse må det nævnes, at aftalerne mellem naturgasselskaberne og Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat kun har omfattet hovedtransmissionsledningen og fordelingsledningerne, det vil sige de store stålrørsledninger. De mindre plastledninger (distributionsnettene), der skal føre gassen helt frem til forbrugerne, har der kun undtagelsesvis været indgået aftaler om, f.eks. hvis de har gået igennem middelalderlige bydele. De distributionsnet, der skal føres ud til de mindre byer fra fordelingsledningerne, skal som regel graves ned i vejsiderne, hvor der i forvejen findes vandrør, el- og telefonkabler. Men i nogle tilfælde vil det være nødvendigt at føre rørene tværs over marker, hvor muligheden for arkæologiske fund er til stede. Udgravninger af fund fremkommet ved etableringen af distributionsnettene må derfor formodes at blive museernes sidste arbejdsopgaver i forbindelse med naturgassen.

Nedlægningen af naturgasnettet i Danmark har ikke blot givet mulighed

9. En ældre jernalderboplads på Holkjærvej, Galten sogn, Randers amt, blev fundet under rekognoscering i december 1986. Udgravningen blev påbegyndt 1. april 1987 og afsluttet 3. juli.

Udgravningsfeltet var beliggende på en sydendt skråning, der munder ud i engdrægene ved Lilleå, mod Ø er der et moseområde, og mod V flader bakken ud. Det må således ud fra topografiske iagttagelser formodes, at udgravningen kun har berørt den østlige del af et større bopladsområde.

I det ca. 2800 m² store udgravningsfelt med op mod 1 m tykke kulturlag er der blevet undersøgt et stort antal anlæg – bl.a. ca. 15 hus-tomter, identificeret på grundlag af lergulve, ildsteder og stolpehuller – en del hegnsgrøfter og stenslæbninger samt seks brønde. Desuden fremkom der store mængder keramik, en del kværnsten og knusesten samt en meget velbevaret sølvfibula med guldindlægning (se foto).

Det andet billede viser en af de bedst bevarede brønde. Anlægget bestod af et ca. 1,2 m dybt gravet hul, hvori der var placeret og nedbanket en risflettet brøndring, – ca. 0,75 m høj og med en indre diameter på 1 m. Risfletningen bestod af 12 lodretstiliede tilspidsede pæle 5-7 cm tykke og et fletværk af 1-4 cm tykke grene. Brønden var blevet fyldt med store sten – deriblandt 14 kværnsten. I brønden blev der desuden fundet en del træstykker, bl.a. et smukt bearbejdet stykke, – endnu ikke funktionsbestemt, en del dyreknogler samt store mængder keramik. Denne brønd kunne ligesom pladsens andre brønde dateres til ældre romersk jernalder.

Det keramiske materiale og husformerne viser, at bopladsen har været bebygget fra slutningen af yngre bronzealder/begyndelsen af førromersk jernalder til op imod slutningen af ældre romersk jernalder (KHM 470/86, RAS G 6011/85-6).

Ernst Stidsing

Kirsten Nijkamp fot. 1987.

Kulturhistorisk Museum, Randers fot. 1987.

for en omfattende arkæologisk aktivitet, den har også givet mulighed for geologiske og pedologiske iagttagelser og registreringer i nedgravningerne til gasrørene (s. 25-36). Der graves stadig rør ned, og der er derfor stadig mulighed for at gøre geologiske iagttagelser. En strækning af særlig interesse i nærmeste fremtid er Frederikshavn-Skagen. Forhåbentlig vil nedgravningerne til gasrørene her kunne give oplysninger af betydning for et arbejde, der for tiden gøres for at klarlægge Skagens Oddes udviklingshistorie.

Et stort antal danske arkæologer og museer har siden 1979 været beskæftiget med naturgasprojektet, som det vil være fremgået af denne bog. Naturgasnettets udbygning har løbende været afhængig af energipolitiske beslutninger på flere niveauer, så det har derfor ikke altid været muligt i god tid at træffe aftaler med de berørte museer og lægge faste terminer for arbejdet.

For Vendsyssels historiske Museums vedkommende gik vi i mange år i den tro, at gassen ikke skulle nord for Limfjorden, men sidst på efteråret 1985

10. Forundersøgelser ved Resenbro.

Linå sogn, Skanderborg amt:

a. Grøndalgård. Rekognoscering på jævnt plateau: flintafslag, lerkarskår samt ildskørnet flint og granit. Yngre stenalder/ældre bronzealder. Ændret linjeføring, derfor ingen prøvegravning (SIM 240/1987; RAS G 6027/86).

b. Skellerup Nygårde. Rekognoscering på jævnt plateau: flintafslag, lerkarskår og tværpil. Yngre stenalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor (SIM 241/1987; RAS G 6027/86).

c. Skellerup Nygårde, sb. 100. Prøvegravning i sløjfet, sb.-registreret gravhøj: den centrale del af højen forstyrret. I højens NØ-side rester af en forstyrret brandplet uden daterende oldsager. Bronzealder (SIM 242/1987; RAS G 6027/86).

d. Skellerup Nygårde. Rekognoscering på jævnt terræn: flintafslag og nakkeenden af tyknakket flintøkse. Enkeltgravskultur. Prøvegravning: ingen anlægsspor (SIM 243/1987; RAS G 6027/86).

e. Skellerup Nygårde. Rekognoscering på jævnt terræn: flintafslag og ilskørnet flint. Yngre stenalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor (SIM 244/1987; RAS G 6-27/86).

f. Skellerup. Rekognoscering nær kanten af højtliggende plateau: 2 knusesten. Prøvegravning: spredte stolpehuller uden system. Jernalder? (SIM 245/1987; RAS G 6027/86).

Voel sogn, Skanderborg amt:

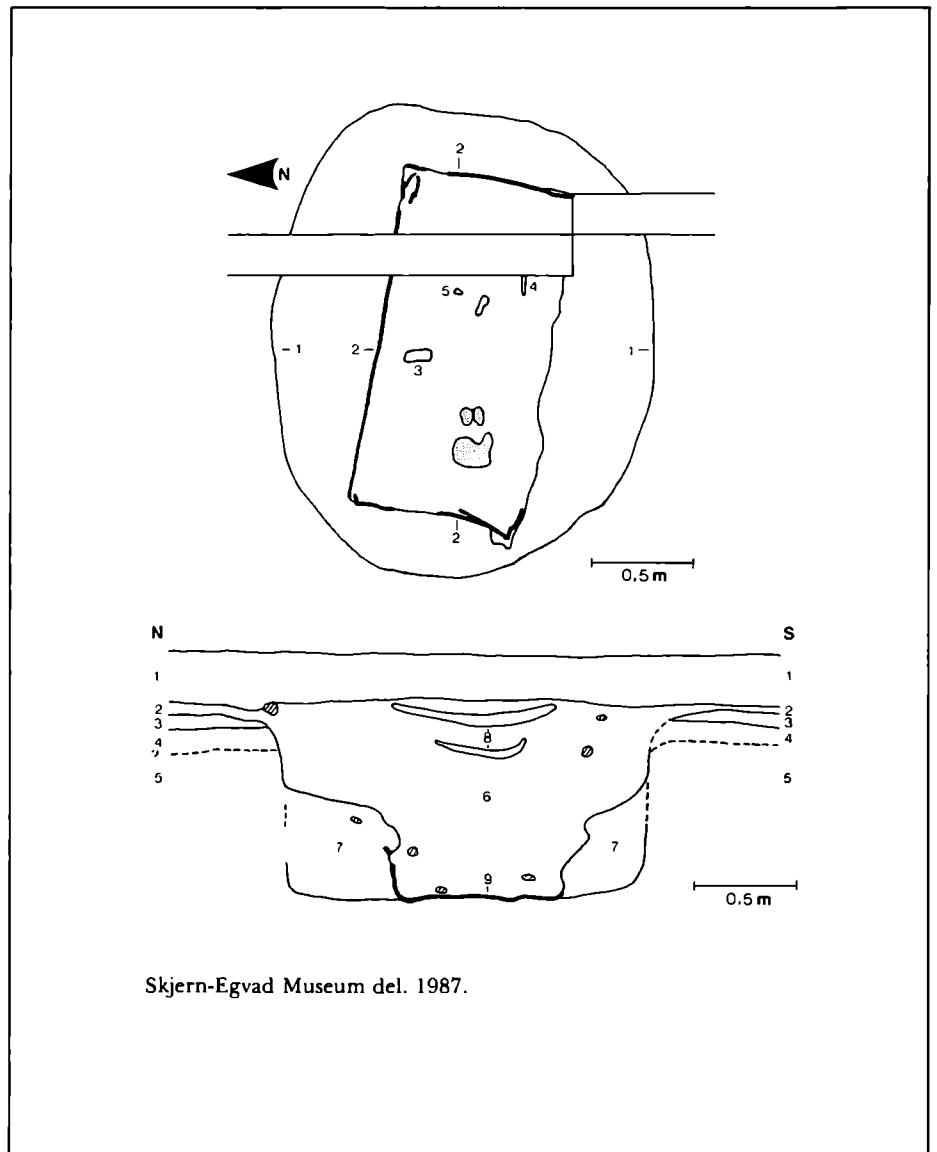
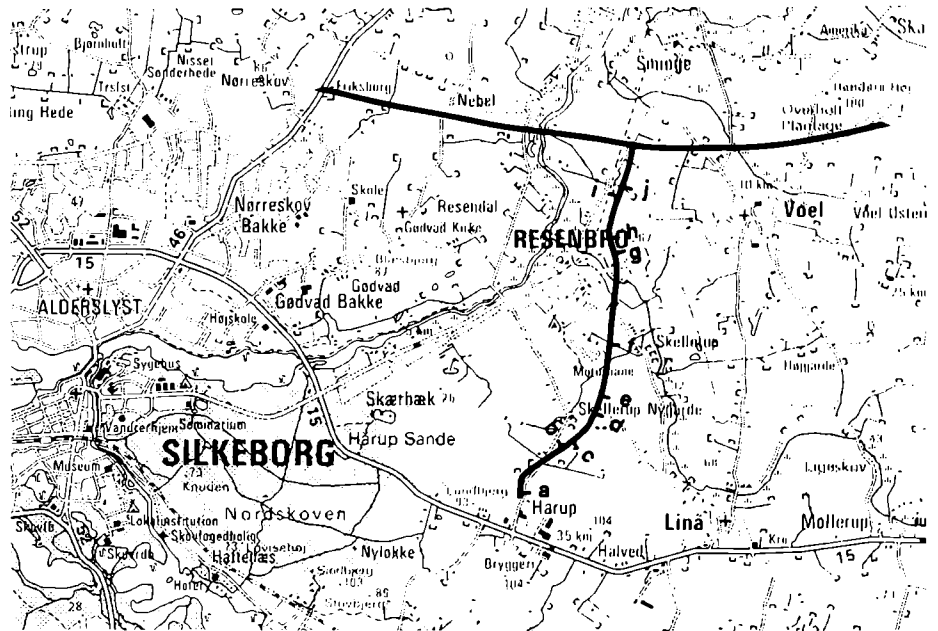
g. Møllegård. Rekognoscering på jævnt terræn: flintafslag, blokke/knuder, fladehugget ildsten samt brændt flint. Dolktid. Prøvegravning: to små fundtomme gruber, ellers ingen anlægsspor (SIM 246/1987; RAS G 6027/86).

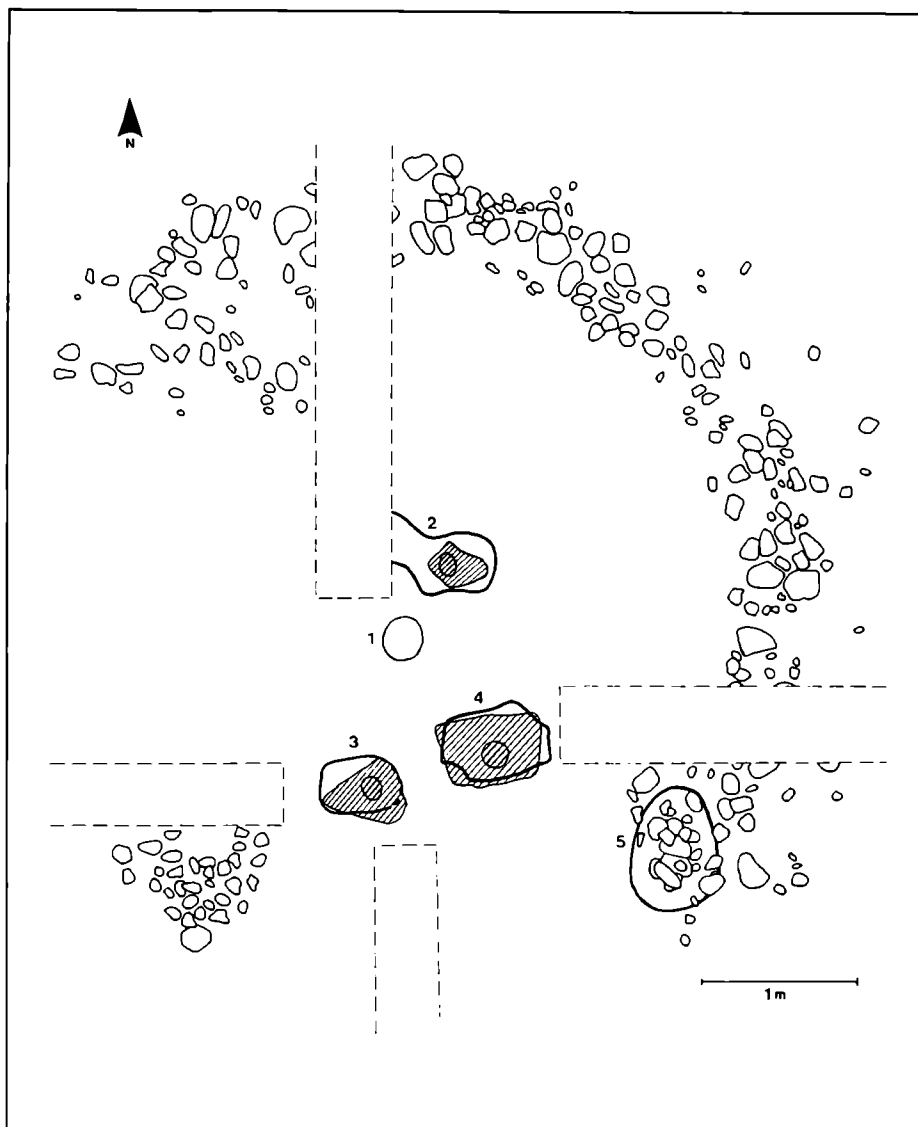
h. Møllegård. Rekognoscering på jævnt terræn: flintafslag, knusesten og ildskørnet flint. Yngre stenalder. Prøvegravning: ingen anlægsspor (SIM 247/1987; RAS G 6027/86).

i. Møllegård. Prøvegravning på lokalitet, hvor der tidligere er fundet flere tyknakkede flintøkser fra enkeltgravskulturen: ingen anlægsspor (SIM 248/1987; RAS G 6027/86).

j. Møllegård. Prøvegravning i tracé nær fredet gravhøj: V for højen fremkom et ca. 2×3 m stort, fundtomt fyldskifte (SIM 249/1987; RAS G 6027/86).

Knud Bjerring Jensen

11. Ved Tylvad i Hanning sogn, Ringkøbing amt, har Skjern-Egvad Museum udgravet en overpløjet gravhøj med spor efter tre højfaser, hvoraf den ældste kan dateres til enkeltgravskulturen og den yngste til yngre bronzealder. Centralt placeret i enkeltgravshøjen fandtes en såkaldt »cirkelgrav« med velbevarede spor efter en plankekiste. Graven tilhører enkeltgravskulturens ældste del (undergravetid).

a. *Cirkelgrav i plan.* Sammentegning af tre forskellige niveauer i graven: 1. Cirkulær nedgravning til grav, som den tegnede sig i undergrundsoverfladen (niv.1). 2. Formuldet træ fra sider af plankekiste ca. 50-ca. 65 cm under undergrundsoverfladen (niv.2). Bevarede træspor angivet med tyk streg. I kistens indre er fundgenstandene på kistens formuldede træbund angivet (niv.3). 3. Tyknakket, firsidet sleben flintøkse. 4. Flintflække. 5. Flintafslag. Gråtone angiver ligspor. Den største plet er ligets hoved, der vender mod V, således at der antagelig er tale om en mandsgrav.

b. *Cirkelgrav i snit.* 1. Moderne pløjelag. 2. Højfyld (sand og tørv). 3. Undergrundssand (opkastet fyld fra nedgravning til grav). 4. Gammelt muldlag. 5. Undergrund. 6. Højfyld nedsunken i grav. 7. Omgravede undergrundssand (nedgravning til grav). 8. Formuldede tørv. 9. Formuldet træ fra side og bund af plankekiste. Bevarede træspor angivet med tyk streg. (SKJ 264; RAS G 6023/86-6).

Ole Lass Jensen

12. Ved Tylvad i Hanning sogn, Ringkøbing amt har Skjern-Egvad Museum undersøgt en lille, overpløjet gravhøj fra yngre bronzealder med fem urnegrave. Højen, der omkransedes af en stencirkel, målte ca. 5 m i diameter og har oprindelig været ganske lav.

Åben signatur angiver sten (kun sten fra de bedst bevarede dele af stencirklen medtaget). Tyk streg angiver nedgravning til urnegrav, gråtone angiver gravurne, og skrånkraving angiver flad dæksten over gravurne. 1: Primær urnegrav. Oprindelig har der over urnen været en dæksten, som nu er bortpløjet. 2-5: Sekundære urnegrave nedgravet gennem højfyld. 2, 3 og 4 er såkaldte »urnebrandgruber«, hvor nedgravningen til urnen er opfyldt med trækul, aske og brændte knogler fra ligbålet, og selve urnen er fyldt med aske og brændte knogler. Gravurnerne er taget op i præparater og endnu ikke tømt for indhold (SKJ 266; RAS G 6023/86-4).

Ole Lass Jensen

blev vi orienteret om, at det skulle den alligevel. Vi fik den noget rystende meddelelse, at omkring 90 km naturgasstrækning forventedes at være ryddet arkæologisk inden sommerferien 1986, d.v.s. der skulle være foretaget rekognosceringer, prøvegravninger og regulære udgravninger.

Da samtlige undersøgelser fra januar 1986 overgik til de lokale museer, og vi jo ikke tidligere havde været med i gasarbejdet, startede vi på helt bar bund. Der blev ansat ekstra mandskab i et for museet uhørt omfang, og hen på foråret, da rekognosceringer og prøvegravninger var overstået, gik udgravningsarbejdet i gang med tre hold samtidig. Inden sommeren skulle 22 udgravninger være klaret. Efterhånden som arbejdet skred frem, forlænge-

Haderslev Museum fot. 1987.

13. Drengsted Østermark Nord, Døstrup sogn, Tønder amt. Urne fra ældre romersk jernalder under udgravning. Udgravet sammen med fire andre urner og syv brandpletter inden for naturgastracéet NV for Løgumkloster. I urnen blev der fundet et D-formet bæltespænde af jern og en lille rektangulær bronzeplade, der med to nitter har holdt bælteenden sammen om bæltespændet (HAM 1984, RAS G 5030/86-2).

Anna-Elisabeth Jensen

Haderslev Museum fot. 1987.

14. Nybo, Løgumkloster sogn, Tønder amt. Slaggegrube fra jernudvindingsovne fra 4.-5. århundredes boplads beliggende 4 km V for Løgumkloster. På pladsen var der seks grube-huse, hvor der bl.a. blev fundet ubrændte vævægte af ler. Bopladsen ligger ved en stor myremalmsforekomst ved Brede å, og der er i naturgastracéet desuden udgravet 15 jernudvindingsovne, 15 langhuse og 11 hegn (HAM 1878; RAS G 5030/87-1).

Anna-Elisabeth Jensen

de naturgasselskabet færdiggørelsesfristen på forskellige delstrækninger, så det totale arbejde først var færdigt hen på efteråret. Forlængelsen af tidsfristen betød, at vi nogle steder undgik at grave i marker med afgrøde, samtidig med at der i en periode kunne frigives arbejdskraft til undersøgelse af en stor jernalderboplads, der var truet af sandgravning til en stor vejudvidelse.

Sidst på året dukkede nye strækninger op, der skulle kikkedes på, og som nævnt i indledningen til denne artikel er arbejdet fortsat i foråret 1987 og forventes afsluttet i efteråret 1987, såfremt der ikke ændres på tidsplanerne.

Naturgasudgravningerne har været den største arkæologiske opgave, vores museum har været involveret i, og en opgave af tilnærmelsesvis samme dimensioner vil vel først komme, den dag motorvejen skal nord for fjorden.

Naturgasarbejdet har været et spændende arbejde at være med i. Ikke blot på grund af de mange gode arkæologiske resultater, men også på grund af den udfordring, der har ligget i at få puslespillet til at gå op i samarbejdet med de mange involverede parter: lodsejere, landinspektører, rådgivende ingeniører, entreprenører, Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat og naturgasselskaberne.

The work continues

By Per Lysdahl

English version of p. 500-12
translated by Solveig Mikkelsen

The early summer of 1987 provided a variety of work for an archaeologist at a North Jutland local museum. There was information about exciting finds from the Early Stone Age reindeer hunters to floor layers from 1600-1700 beneath a demolished dwelling house. This involved surveys, a single excavation, and planning of further excavation activities, when the fields were accessible after harvest time. There have been many such summers through the years, so it felt "like old times" at the museum, since the whole of 1986 and part of spring 1987 had been in the sign of natural gas.

However, in the month of July a series of letters from The State Antiquary's Archaeological Secretariat arrived requesting, firstly, trial excavations after the harvest at the site of two small distribution gas pipelines, secondly, surveys of the already known ancient monuments in connection with alterations to the pipeline system at the branch to a smaller town in East Vendsyssel.

We were in this way reminded that the natural gas project had not yet been terminated on our part in spite of the very great activity in 1986 and the spring of 1987, not to mention the remittance of locality descriptions for the topographical section of this book.

This topographical section, which comprises almost 1700 localities spread over most of the country, shows the status of the natural gas project at the turn of the year 1986/87. As intimated above the work is not yet finished, neither in North Jutland, nor in other places – but it will only be a question of limited archaeological activity in the future – compared with what has already been done. The work will presumably continue for a couple of years, but the extent will depend on the political decisions concerning the final development of the natural gas distribution network.

In the first part of 1987, 21 museums were occupied with archaeological field work in connection with the natural gas project, six museums on Zealand, and fifteen museums in Jutland. For some museums it has been a matter of termination of the work, while others so far had been involved only on a limited scale or not at all.

Field surveys, trial excavations, excavations, and control of the laying-down of pipes, have been carried out by the museums. An comprehensive view of the results of this work is not yet available, but thanks to the museums involved, it is here possible to show a "glimpse" (1-14) of some of the very latest archaeological excavations, some of which have only been completed a few weeks before this section of the book goes into print.

Three of the excavated localities, 2, 3, and 9, were trial-excavated in 1986, and the trial excavation results are mentioned in the topographical section as nos. 794d, 794e, and 1023. The investigations during the spring of 1987 have, in all three cases, given even better results than could be expected from the modest trial excavations.

It has been mentioned earlier in this book, that about one fifth of the trial excavations on an average resulted in actual investigations (p. 431). That this average is based on a reasonable amount of localities, is shown by the trial excavations which Silkeborg Museum carried out on the approximately five kilometre long distribution pipeline, Voel-Hårup (10). Trial excavations were made on nine localities, which covered periods from the New Stone Age to the Iron Age. One might, from the experience of the entire country, have expected one or two investigations, but none of the trial excavations resulted in actual excavation projects.

The majority of excavations from the first half of 1987, which are illustrated here, have confirmed the picture of "The Prehistory of Denmark – after Natural Gas", which is shown elsewhere in this book, but some particular finds have further extended our knowledge.

If we first look at the Early *Stone Age*, then the number of sites from the Ertebølle culture have been increased with the locality of Vollersgård III from West Himmerland (4). From the New Stone Age, Thy can display the Vilhøj site (2) from Late Dolmen period. On this site several specialised activity areas were sorted out, amongst others a working place for transverse flint arrowheads. Earlier a flintworking site for making axes was found near Store Heddinge (no. 403).

The just under twenty barrows from the Single Grave culture, which until now have been investigated in connection with the natural gas excavations in Central and West Jutland have had a welcome addition in the form of the relatively rare circle graves from the Early Single Grave culture. Such a grave has been investigated at Tylvad (11) in West Jutland. At Flejsborg-Svenstrup (4) in Himmerland a wooden coffin from the Dagger period has been examined – this grave form is now known from several localities in Himmerland.

The limited amount of settlement sites and traces of sites from the Early *Bronze Age* (p.442-43) has been supplemented with the already mentioned locality at Vilhøj (2) in Thy, as on top of site traces from the Dolmen period, were found culture layers from the Early Bronze Age which contained flat-trimmed flint sickles; regular house traces from the same period have been investigated in two places in West Himmerland, namely at Svenstrupgård and Vollersgård II (4). A three-aisled house was excavated in both places.

The three-aisled house type continues in the Later Bronze Age, where the innumerable settlement finds (p.444) from this period have been augmented with a three-aisled longhouse from Jyderup (1) at Fakse. Traces of a three-aisled longhouse have been examined at Lille Dalgård (6) in Salling. The east gable of the house was found a couple of metres from a buried Bronze Age pottery vessel, but documentation of a time relationship is not available. Finally it should be mentioned, that also at the two Iron Age sites, Hejrhøj (3) in Thy and at Holkjærvej (9) in East Jutland, settlements apparently belonging to the Later Bronze Age have been noted.

Bronze Age barrows – both ploughed-down – have been examined at Toustrup (5) in Salling and Tylvad (12) in West Jutland. They both contained cremation graves, as both central graves and secondary graves. Although it will be dated to the Late Bronze Age, the Toustrup barrow, with its large diameter and oblong stone coffin, represents the Early Bronze Age tradition, whereas the small Tylvad mound with an urn as central grave is a typical Late Bronze Age barrow.

The large site on Holkjærvej (9) in East Jutland represents the transition from the Bronze Age to the *Iron Age*, as the oldest house sites in the settlement belong to the end of the Later Bronze Age/beginning of the Pre-Roman Iron Age. In the app. 2800 m² excavation area and up to 1 m thick culture layers, fifteen house-sites, chronologically covering the period from the Late Bronze Age and Pre-Roman Iron Age towards the end of the Early Roman Iron Age, were investigated. At the site six wells were excavated, all dating from the Early Roman Iron Age. Some of the wells were built of wood, which was the most common material for well construction in the Early Iron Age. However, going towards North Jutland, to Vendsyssel, one finds other types of wells, namely stone-built. These are known in at least five cases, one of which was found at the gas excavation at Sdr. Ravnstrup (no.778). During the Vendsyssel gas excavations in 1986 a stone-built cellar was likewise found at V.Flade (no.779). With the exception of one cellar and one well on Djursland, stonebuilt wells and cellars are only found in Vendsyssel. This type of construction can therefore help to accentuate the local differences which are apparent in Jutland in the Early Iron Age, and which are most clearly seen in the ceramic designs and burial rituals.

If we return to the gas excavations from 1987, a house site from the Early Iron Age with solid stone paving in the byre at the east-end of the house, has been examined at Norup Gårde (8) in Salling. Byre stone paving is, in particular, found in South-West Jutland, the byre of the Sjælborg-house being the most distinguished. In West Himmerland three settlements from the Early Iron Age with housesites have been investigated. One of the sites, Havbro Vestergård (4) has distinguished itself by a large amount of stone-paved areas.

Although excavations do not always disclose distinct house plans, but only a confusion of post holes and pits, things of interest can still be found. At Østergård, Ørslev parish (1) close to Vordingborg, a small pottery vessel from the Early Iron Age was found in a post-hole. Such post-hole vessels have probably had a cultic purpose. In a larger pit on a site at Lilleå (1) near Fakse, ceramics from the Early Roman Iron Age were found in the bottom layer, whereas the top layer contained a fragment of glass from an imported Roman drinking cup. This fragment has been dated to the Late Roman Iron Age. As pointed out by the excavator glass from sites is rare. Other graves containing Roman glass fragments are known in the South East Zealand.

At this point, Late Roman Iron Age, we have come to the last settlement finds. At Nybo (14) in South Jutland a larger site from the Late Roman-Early Germanic Iron Age with several longhouses, pit-houses and fences has been investigated. On the site, which is close to a large bog iron deposit, fifteen iron furnaces of the shaft type, which are common in South-West and South Jutland, were unearthed.

In the North Jutland area sites from Late Roman and Early Germanic Iron Age have until now been lacking in the natural gas project (p.450-51). The work done in Thy has now put this right, by the investigation at Hejrhøj (3) near Thisted, of a site from the Late Roman-Early Germanic Iron Age with up to 0,5 m thick culture layers.

At the site fifteen house sites were examined. Some of the houses – both long and short – had turf-walls and belong to the latest houses of that type. At the same site some longhouses with post-built walls, which seem to have replaced turf-wall houses, were also examined. The Hejrhøj-site look promising within North-West Jutland house-research.

At Sønderup in Salling (7) an important find was made just in time for this survey. Some pits were investigated containing traces of bronze casting (see p. 481) such as moulds, crucibles, and a forge-stone from a pair of bellows. Contrary to the other bronze casting finds from the natural gas excavations which belong to the Late Bronze Age (nos. 74 and 173), the Sønderup find is dated to the Viking Age. Until now, the only metal working find from this period, made in connection with the gas project is a forge or iron production pit (no. 545). The Sønderup site is situated with a fine view over the Harre inlet, so that the bronze caster has probably been able to see Viking ships afloat, as the only two known boat-shelters from the Danish Viking Age were found at this very inlet.

There exists information about several grave finds from the Iron Age. At the just mentioned Hejrhøj-settlement, two graves, probably from the Early Iron Age, were examined, and in a couple of Stone Age barrows from Sønderkær and Sundhøjgård (4) in West Himmerland some secondary cremation graves from the Pre-Roman and the Early Roman Iron Age have been investigated. Cremation graves from the Early Roman Iron Age have also been investigated in South Jutland at the locality Drengsted Østermark Nord (13). Finally an inhumation grave at Rævebakke (4) in West Himmerland has been unearthed. The grave contained well-preserved remains of timber construction and therefore serves to illuminate the varied burial rituals which existed in the northern part of Jutland in the Early Roman Iron Age.

Finds from *Middle Ages and after* are so far scarce (p. 456). A pit from Skallerup (1) between Præstø and Vordingborg contained sherds from at least 25 pottery vessels of early medieval Baltic ceramics. Hopefully a find, which may contribute to the establishment of a detailed chronology of the Baltic pottery.

In the survey of medieval and more recent times it was realised, that considering the natural gas project's large extent, notably little information about communications was uncovered. The excavation of the Iron Age settlement at Norup Gårde (8) in Salling has corrected this situation, as wheel tracks from the old road towards Sallingsund were found.

So the natural gas project continues and now and then with noteworthy results. Such will probably turn up at regular intervals until the work in the foreseeable future is finalised. In this connection it must be mentioned, that the agreements between the natural gas companies and The State Antiquary's Archaeological Secretariat have only included the main gas pipe line and the branch lines, i.e. the large steel tube systems. The smaller plastic pipes (the distribution net), which lead the gas to the users, have only been subject to agreements if they have cut through medieval towns. The distribution net, which has to be led to the smaller towns from the branch lines, is as a rule dug down along the roads, where there already are waterpipes, electrical cables and telephone cables. But in some cases it will be necessary to lead the pipes across the fields, where the possibility for archaeological finds are present. Excavations of finds produced by the establishment of the distribution nets must therefore most likely be the last job for the museums in relation to the natural gas project.

Laying down of the natural gas system in Denmark has not only provided the chance for comprehensive archaeological activity, but also for geological and pedological observations and recordings (p. 433-34). Pipes are still put down, therefore prospects for geological observations are still current. An area of particular interest in the near future is the stretch Frederikshavn-Skagen. Hopefully the excavations for the natural gas pipes here will provide important supporting information for a project underway at the moment to clarify the geological development of Skagens Odde.

Many Danish archaeologists and museums have since 1979 been occupied with the natural gas project, as can be seen from this book. The development of the natural gas pipe line system has been dependent on the decisions in energy policy at several levels. This has meant that it has not always been possible to negotiate agreements in ample time with the museums concerned, and fix times for the work.

As for "Vendsyssel historiske Museum", we were for many years led to believe, that

natural gas would not be extended north of the Limfjord, but late in the Autumn of 1985 we were informed, that this was to be the case after all. We received the harrowing message, that an approximately 90 km stretch had to be cleared archaeologically before the holiday period of 1986, i.e. field surveys, trial excavations and regular excavations should be done.

Since all investigations from January 1986 were transferred to the local museums, and since we had not earlier been involved in the natural gas project, we started from scratch. Extra staff was employed to an extent never experienced before, and towards the spring, when field surveys and trial excavations were over, the excavation work started with three teams working simultaneously. Before the summer 22 excavations had to be carried out. As the work progressed the natural gas company extended the deadline for completion on different stretches, so that the total projects were only completed in the late autumn. The extension of the deadline meant that at some places we were able to avoid digging in fields with crops. At the same time, this meant the freeing of man-power for investigation of a large Iron Age settlement, which was threatened by the digging for sand for an extensive road expansion.

At the end of the year new stretches appeared, which had to be looked at, and as mentioned in the introduction to this article, the work has continued in the spring of 1987 and is expected to be completed in the autumn of 1987, insofar as no changes are made to the schedules.

The natural gas excavations have been the greatest archaeological task that our museum has been involved with, and a task of such dimensions will perhaps not arise until the day when the motorway is extended north of the Limfjord.

The natural gas project has been a very exciting engagement. Not only because of the good archaeological results, but also because of the challenge lying in the organization and the co-operation with the many involved parties, lot-owners, surveyors, consultant engineers, contractors, The State Antiquary's Archaeological Secretariat, and the Natural Gas Companies.

Registre

Udarbejdet af Annette Johnson
& Birger Storgaard

Til topografisk del hører:

1. Kronologisk register
2. Sagregister og
3. Stedregister.

Ved anvendelse af såvel det kronologiske register som sagregister er det vigtigt at være opmærksom på muligheden for overlappninger. Eksempelvis vil det være en fordel i det kronologiske register at søge under såvel »ældre jernalder« som »fjorromersk jernalder« og »romersk jernalder«, hvis man er interesseret i lokaliteter dateret til perioden 500 f.Kr. – 400 e.Kr. Lignende gælder for de øvrige, tidsmæssige hoved- og undergrupper.

Sagregisteret omfatter alle registrerede anlæg – og herunder såvel anlæg registreret ved rekognoscering som anlæg afdækket ved en regulær udgravning. Hver lokalitet vil ifølge sagens natur oftest være registreret under flere forskellige stikord. Eksempelvis vil emnet »bosættelse, ældre jernalder« være at søge under flere forskellige stikord som: bosættelse, grube, hegn, huse, ildsted, landsby, langhus osv.

Stedregisteret henviser til det primære stednavn, idet topografisk del i øvrigt er organiseret efter den administrative inddeling i sogne.

Alle stikord i sagregisteret findes oversat til engelsk og tysk, se den følgende liste.

Indices

In connection with the topographical part there are three indices, thus permitting various ways of access to the articles. It is possible to search localities either by date (1. *Kronologisk register*), category of find (2. *Sagregister*), or the principal place-name (3. *Stedregister*), since the topographical part is at the same time arranged in accordance with the administrative division into parishes.

When using the chronological index as well as the subject index it should be kept in mind that overlappings may occur. For instance, in the chronological index it would be best to look up "Early Roman Iron Age" as well as "Pre-Roman Iron Age" and "Roman Iron Age" if interested in localities dating from the period 500 B.C.-400 A.D. This goes for all other chronological groups, principal as well as subgroups.

The subject index comprises all recorded settlements – including both those discovered by reconnaissance and the settlements uncovered by actual excavation. Most localities will of course have been listed under various head-words. For instance "settlement, Early Iron Age" should be searched under various entries like settlement, pit, fence, house, hearth, village, long-house etc.

All head-words contained in the subject index have been translated into English and German, q.v. the following list.

Register

Zum topographischen Teil gehören: 1. Chronologisches Register. 2. Sachregister. 3. Ortsregister. Bei Anwendung sowohl des chronologischen Registers als auch des Gemeinde- und Ortsregisters ist es wichtig auf die Möglichkeit von Überschneidungen zu achten. Beispielsweise ist es in dem chronologischen Register ein Vorteil unter sowohl »Ältere Eisenzeit« als auch unter »Vorrömische Eisenzeit« und »Römische Eisenzeit« zu suchen, wenn man Interesse an Lokalitäten die im Zeitraum 500 v.Chr. bis 400 n.Chr. datiert sind. Das gleiche gilt für die übrigen bezogenen Haupt- und Untergruppen.

Das Sachregister umfasst alle registrierten Anlagen – und hierunter sowohl bei der Aufklärung registrierten als auch bei einer regulären Ausgra-

bung aufgedeckten Anlagen. Jede Lokalität will naturgemäß öfters unter mehreren verschiedenen Stichwörtern registriert werden sein. Zum Beispiel kann der Begriff »Ansiedlung, ältere Eisenzeit« unter mehreren verschiedenen Stichwörtern gesucht werden sowie: Ansiedlung, Grube, Umzäunung, Häuser, Feuerstelle, Dorf, Langhaus usw.

Das Ortsregister weist auf den primären Ortsnamen hin, indem der topographische Teil nach der administrativen Einteilung in Gemeinden geordnet ist.

Alle Stichwörter im Sachregister finden sich in der folgenden Liste ins Englische und Deutsche übersetzt.

Kronologisk register

<i>Dansk</i>	<i>English</i>	<i>Deutsch</i>
Stenalder	Stone Age	Steinzeit
Ældre stenalder	Early Stone Age	Ältere Steinzeit
Maglemosekultur	Maglemose culture	Maglemosekultur
Kongemosekultur	Kongemose culture	Kongemosekultur
Ertebøllekultur	Ertebølle culture	Ertebøllekultur
Yngre stenalder	New Stone Age	Jüngere Steinzeit
Tragtbægerkultur	Funnel Beaker culture	Trichterbecherkultur
Grubekeramisk kultur	Pitted Ware culture	Grubchenkeramische Kultur
Enkeltgravskultur	Single Grave culture	Einzelgrabkultur
Dolktid	Dagger period	Dolchzeit
Bronzealder	Bronze Age	Bronzezeit
Ældre bronzealder	Early Bronze Age	Ältere Bronzezeit
Yngre bronzealder	Late Bronze Age	Jüngere Bronzezeit
Jernalder	Iron Age	Eisenzeit
Ældre jernalder	Early Iron Age	Ältere Eisenzeit
Førrømsk jernalder	Pre Roman Iron Age	Vorrömische Eisenzeit
Rømsk jernalder	Roman Iron Age	Römische Eisenzeit
Yngre jernalder	Late Iron Age	Jüngere Eisenzeit
Germansk jernalder	Germanic Iron Age	Germanische Eisenzeit
Vikingetid	Viking Age	Wikingerzeit
Oldtid	Prehistory	Vorzeit
Middelalder	Middle Age	Mittelalter
Nyere tid	Modern Time	Neuere Zeit
Udateret	Undated	Nicht datiert

Sagregister

<i>Dansk</i>	<i>English</i>	<i>Deutsch</i>
Ardspor	Ardmarks	Hakenpflug-Spur
Blystøbergrube	Lead casting pit	Bleigußgrube
Boplads	Site	Wohnplatz
Bosættelse	Settlement	Ansiedlung
Brandgrav	Cremation burial	Brandgrab
Brandplet	Cremation patch	Brandschüttungsgrab
Bro	Bridge	Brücke
Brønd	Well	Brunnen
Byport	Town gate	Stadtter
Bålgrube	Fire pit	Feuergrube
Cisterne	Cistern	Zisterne
Dysse	Dolmen	Dolmen
Flintplet	Flint concentration	Flintkonzentration
Flintværksted	Flintworking site	Feuerstein-Werkstatt
Gade	Street	Straße
Grav	Burial	Grab
Gravplads	Cemetery	Grabfeld
Grube	Pit	Grube
Grubehus	Pithouse	Grubenhaus
Grøft	Ditch	Graben
Gårdsanlæg	Farmstead	Hof
Hegn	Fence	Umzäunung
Helleristning	Rock-carving	Felzzeichnungen
Hulvej	Sunken road	Hohlweg
Hus	House	Haus
Hyttetomt	Hut site	Hüttenanlage
Høj	Barrow	Hügel
Højryggede agre	Ridge-and-furrow	Hochäcker
Ildsted	Hearth	Feuerstelle
Jernudvindingsanlæg	Iron production site	Eisengewinnung
Jordfæstegrav	Inhumation grave	Skeletgrab
Jættestue	Passage grave	Ganggrab
Kanal	Canal	Kanal
Kapel	Chapel	Kapelle
Kenotaf	Kenotaph	Kenotaph
Kirke	Church	Kirche
Kirkegård	Churchyard	Glockengußgrube
Kloster	Monastery	Kloster
Kogegrube	Cooking pit	Kochgrube
Kultanolæg	Ritual site	Kulturanlage
Kulturlag	Culture-layer	Kulturschicht
Kystsikring	Coast protection	Küstensicherung
Kælder	Cellar	Keller

Landsby	Village	Dorf
Langhus	Longhouse	Langhaus
Langhøj	Long barrow	Langhügel
Lerforarbejdningsplads	Clay working site	Lehmverarbeitungsstelle
Lerkargrav	Pottery grave	Gefäßgrab
Lerstampningsgrube	Clay stamping pit	Lehmstampfgrube
Lertagningsgrube	Clay digging pit	Lehmgrube
Megalitanlæg	Megalithic monument	Megalithanlage
Møntfund	Coin find	Münzfund
Mølleanlæg	Mill plant	Mühlenanlage
Mølledæmning	Milldam	Mühlendamm
Offer- og depotfund	Votive deposit	Opfer- und Depotfund
Ovn	Oven	Ofen
Pottemagerovn	Potter's kiln	Töpferofen
Ringgrøft	Circular ditch	Ringgräben
Runesten	Runic stone	Runenstein
Råstofgrube	Raw material pit	Rohstoffgrube
Sandtagningsgrube	Sand digging pit	Sandgrube
Slaggegrube	Slag pit	Schlackengrube
Slaggeplet	Slag concentration	Schlackenkonzentration
Stendyngegrav	Stone-packing grave	Steinpackungsgrab
Stenhus	Stone house	Steinhaus
Stenlægning	Pavement	Steinpflaster
Stolpehul	Posthole	Pfostenloch
Teglovn	Brick kiln	Ziegelofen
Trækulsplet	Charcoal concentration	Holzkohlenkonzentration
Tuegrav	Hillock grave	Niedriges Hügelgrab
Urnebrandgrube	Urn cremation pit	Urnenbrandgrube
Urnegrav	Urn grave	Urnengrab
Vadested	Ford	Furt
Vej	Road	Weg
Voldgrav	Moat	Wallgraben
Voldlinie	Linear earthwork	Wallstrecke
Voldsted	Moated site	Mittelalterliche Wehranlage
Værksted	Workshop	Werkstatt

ted on the site. Analyses of skulls and teeth in particular provide information about the sex, age, and size of the animals, and cut marks and fractures tell about butchering techniques. Relative proportions of different species are determined by counting the fragments of bones from every species, whereupon the range of species present on the site is expressed in percentages. But, as big, strong bones are more easily preserved than smaller and more fragile ones the calculations might to some extent contain distortions. This is obvious with regard to birds, where often only one bone is present from every species. This lack of bones can be explained among other things by the fact that a large number of bones was left on the ground and had, therefore, been destroyed already at the time of habitation.

However, animal bones are not only found in the settlement refuse layers. Throughout prehistory sacrifices have been made to the gods in connection with cults of fertility and death. The hunters sacrificed parts of the proceeds of the chase and the farmers sacrificed the best of their domestic animals. Many dogs and horses followed their masters in death as grave goods, and offerings of meat in the form of roasts of pig, sheep, and cattle are common in graves right up to the introduction of Christianity.

Deposits of more or less intact animal skeletons tell the zoologists considerably more about the size and appearance of the animals than do the fragments of bones from the settlement refuse layers. For example different races of dogs, such as dogs of war, hunting dogs, greyhounds and even lap-dogs have been found from as early as the Iron Age.

Unfortunately finds of animal bones have been scarce in connection with the natural gas investigations. Naturally, attempts have been made to direct the pipeline away from areas such as lakes or bogs where the conditions for preservation are the best; what has been found will, nevertheless, add to parts of the overall picture of the prehistory of animals in Denmark.

Ridged Fields and Ploughing Furrows in Denmark

By *Grith Lerche*

English version of p. 417
translated by the author

Prehistoric field-systems (celtic fields) have been studied and surveyed in Denmark since the 1930s, but the field-systems and structures of the succeeding periods were not similarly studied until the 1970s. We are here concerned with the ridge-and-furrow system which first appears in the beginning of the Danish medieval period. This tilling system is in Denmark closely connected with the mouldboard-plough (i.e. the wheelplough) in the same way as the ard is connected with celtic fields and the swingplough is seen as part of the tilling system with flat, drained fields – the system which after the reallocation at the beginning of the 19th century replaced the open field system and ridged fields. The ridged fields were generally laid out in parallel series, “furlongs”, in relation to the contours of the landscape, with each consisting of single narrow “strips”, with a “ridge” along the centre-line and “open furrows” on each side to separate them from the neighbouring strips (see fig. 3).

In excavations the problem of finding remnants of a ridged field system is often that it is overlying the finds which are of interest for the excavators. In this way the traces of the ridged fields seal off the finds of main interest, whereas prehistoric field-boundaries and especially the ard traces appear in the deeperlying layers. In the latter case reference is often made to marks of tilling in the subsoil made by the outermost point of the ard-share, whereas ploughing marks from the mouldboard-plough normally would not come down through the humus-layer, which means that when they are recognized in an archaeological context it is often because of extraordinary conditions, such as for instance when a sandstorm has covered the traces with a light layer of sand, or when the turned and undisturbed furrow can still be distinguished.

The interpretation of a plough-furrow, like the plough itself, is more complicated than that of an ard-furrow. A plough-furrow consists of the furrow-bottom shaped by the heel of the sole more than by the point of the share; one might perhaps find the furrow-bottom if one separates the soil layers and finds patches of the smooth areas which occur when the plough-sole has pressed the soil-particles together when passing through the furrow. The width of a plough furrow consists of the width of the sole-heel, often c. 11 cm, plus the width of the share-wing and the front-part of the mouldboard, i.e. in total usually c. 25-30 cm, but varying from 16-40 cm, while

ard-furrows often are from c. 3-6½ cm. The latter might also possibly be recognized by the smooth area in the furrow-bottom made when the wooden sharepoint passed through the soil.

A ridged strip starts out as a flat strip (fig. 1 A). The furrows are repeatedly ploughed towards the middle, i.e. the furrow-slice is turned to the right, so that the upturned soil from no. 1 furrow meets that from no. 2, which is ploughed close up to no. 1. This starts a median ridge. The ploughing continues up and down until it reaches the neighbouring strip's borders. Both strips end up with an open furrow as a demarcation, and here the plough little by little ploughs itself down through the original humus-soil surface (B). If a set of ploughed strips like these is left for a while some soil erosion from the ridge to the open furrow-bottom will occur (C). During excavations very often all the humus soil is removed, and often what one finds then will only be the soil-filled long parallel bands of open furrows (D) lying at intervals 6, 12, 16 or even 18 m apart. Open furrows from later systems may lie even 20-23 m apart.

A field-system of a village might have been regulated and rearranged from time to time. As a consequence the physical ridge-system might be influenced in such a way that after the rearrangement a new ridge might be built up where previously there had been an open furrow (E). In the archaeological context on a large uncovered area this would appear as long parallel soil bands with different distances in between.

Udgivet af
Nationalmuseet og de danske naturgasselskaber
Poul Kristensens Forlag

